

САДИБА ФРАНКА:

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
ЗАПОВІДНИКА «НАГґЄВИЧІ»

Книга друга

**ДО 165-РІЧЧЯ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ГЕНІЯ ІВАНА ФРАНКА**

Панорама хати родинної садиби Івана Франка в Нагуєвичах (2021 р.)

**Видання книги здійснено за сприяння
та фундаторської допомоги**

**Департаменту з питань культури, національностей та релігій
Львівської обласної державної адміністрації
та Управління майном спільної власності
Львівської обласної ради,**

а також громадських діячів та шанувальників спадщини Івана Франка

Михайла Чаплі, Івана Грома та Петра Грицяя

Редакція наукового збірника та колектив хранителів музею-садиби Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» висловлюють щире подяку усім авторам-дослідникам, редакційній колегії, рецензентам, а також видавництву «Посвіт» за підтримку у виданні цієї важливої для української науки книги, адже вона приурочена до 165-го Ювілею від Дня народження нашого національного генія і містить невідомі матеріали про його унікальну творчу спадщину та рідне село Нагуєвичі.

Окрему «експедиційну» подяку колектив ДІКЗ «Нагуєвичі» висловлює
знаменитим постатям української науки та музейної справи:

**Володимиру Александровичу,
Андрію Лінинському,
ієромонаху-студиту, о. Севастьяну Дмитруху,
Леоніду Тимошенку,
Ярославу Погоральському,
Віктору Мельнику,
Оресту Мальцю**

за титанічну допомогу у збереженні, дослідженні і популяризації історичних пам'яток, пов'язаних із спадщиною Івана Франка і древньою культурою Дрогобиччини, а зокрема у віднайденні та аналізі ікони Святого Миколая Мирлікійського Чудотворця з історією (першої третини XVII ст.) із монастирської церкви Перенесення мощів Святого Миколая в Нагуєвичачах, яка сьогодні зберігається у фондах Музею Митрополита Андрія Шептицького у Львові, а також ікони Святого мученика Стефана (XVIII ст.) із церкви Святого Миколая Мирлікійського Чудотворця із села Нагуєвичі (долішньої), яка зберігається у фондах Львівського музею історії релігії (од.зб. Ж-0019). Обидві ікони вперше публікуємо на палітурках даної книги.

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «НАГУЄВИЧІ»
ГО «ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА СПІЛКА МУЗЕЇВ»

САДИБА ФРАНКА: НАУКОВИЙ ЗБІРНИК ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Засновано 2019 року

Книга друга

Нагуєвичі – Дрогобич
Пісвіт
2021

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного історико-культурного заповідника, протокол № 4, від 25.02.2021 р.

Редакційна колегія:

Роланд Франко, кандидат технічних наук, голова правління Міжнародного фонду Івана Франка, дипломат, внук Івана Франка;
Ярослава Мельник, доктор філологічних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2018 (м. Львів);
Міхаель Мозер, доктор габілітований, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2017 (Відень-Будапешт-Мюнхен);
Павло Гриценко, доктор філологічних наук, професор (м. Київ);
Леонід Тимошенко, доктор історичних наук, професор (м. Дрогобич);
Володимир Александрович, доктор історичних наук, професор (м. Львів);
Надія Скотна, доктор філософських наук, професор (м. Дрогобич);
Микола Галів, доктор педагогічних наук, доцент (м. Дрогобич);
Станіслав Домбровський, доктор габілітований, професор (м. Легніца, Республіка Польща);
Михайло Хай, доктор мистецтвознавства, професор (м. Київ);
Богдан Лазорак, кандидат історичних наук, доцент, директор ДІКЗ «Нагуєвичі» (головний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі);
Ярослав Погоральський, кандидат історичних наук, директор Археологічного музею ЛНУ ім. І. Франка (м. Львів);
Юрій Стецик, доктор історичних наук, доцент (м. Дрогобич);
Тетяна Лазорак, магістр педагогічної освіти, старший науковий співробітник ДІКЗ «Нагуєвичі» (відповідальний секретар і технічний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі).

Рецензенти:

Степан Качараба, доктор історичних наук, професор (м. Львів);
Василь Ільницький, доктор історичних наук, професор (м. Дрогобич).

Переклад англomовних текстів *Тетяна Лазорак*

Відповідальність за достовірність будь-якої інформації в публікаціях несуть автори статей. Статті друкуються за авторськими оригіналами. Думка редакційної колегії може не збігатися із думкою авторів.

Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак С 14 (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. II. – Дрогобич: П'освіт, 2021. – 784 с.

ISBN 978-617-8003-42-5

Друга книга «Садиби Франка: наукового збірника заповідника «Нагуєвичі» присвячена вшануванню 165-го ювілею від Дня народження українського національного генія Івана Франка. Цього разу збірник репрезентований абсолютно новими документальними матеріалами, статтями і повідомленнями, оглядами та рецензіями з актуальних проблем франкознавства, музейної справи, історії України та суміжних країн, культурології, мистецтвознавства, етнографії, музикознавства, літературознавства, історичного краєзнавства, археології, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін та досліджень, пов'язаних із розвитком туризму та музейної педагогіки.

Рекомендовано для науковців, студентів, краєзнавців та шанувальників спадщини Івана Франка.

УДК 069:821.161.2(477.83-22)(082)

ЗМІСТ

I. TERRA FRANKIANA: ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Євген НАХЛІК, Оксана НАХЛІК

ІВАН ФРАНКО В ДОЛІ ЄВГЕНА КОСЕВИЧА (*1875 – †1914) 13

Володимир ГАЛИК

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН ІВАНА ФРАНКА
ІЗ ДУХОВЕНСТВОМ ГАЛИЦЬКОГО КРАЮ: НА ПРИКЛАДІ
ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ З ОТЦЕМ БОГДАНОМ КИРЧІВИМ.....61

НАТАЛІЯ МИСАК

«СЕ ТУТ ПОРА ЧУДОВА. КУПІТЬ В ЧЕРЕМОШІ ЗНАМЕНИТА І НЕЗИМНА»:
КАРПАТИ У ЖИТТІ ІВАНА ФРАНКА.....74

Андрій ФРАНКО

НАУКОВО-КРИТИЧНА ТА ІСТОРІОСОФСЬКА РЕЦЕПЦІЯ
ІВАНА ФРАНКА «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ»
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КРІЗЬ МОДЕРНУ ВІЗІЮ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВЗАЄМИН МІЖ АВТОРОМ ВІТЧИЗНЯНОГО
ЛІТОПИСАННЯ ТА ЙОГО РЕЦЕНЗЕНТОМ.....97

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВИХ ЗМІН У ПЕРЕКЛАДЕНІЙ
ІВАНОМ ФРАНКОМ СТАРОІСЛАНДСЬКІЙ БАЛАДІ
«СЕСТРА СЕСТРУ ТОПИТЬ»: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БРИТАНСЬКИХ,
УКРАЇНСЬКИХ ТА МАРІЙСЬКИХ КАЗОК.....170

Ганна ЛУЦЮК

КРИВОРІВНЯНСЬКІ «ВАКАЦІЇ» ІВАНА ФРАНКА: ЗАКЛЮЧНІ АКОРДИ.....185

Марія ДОБРЯНСЬКА

«КОЛИ СКІНЧИВСЯ МІЙ ПОБУТ КОЛО СТРИЙКА, Я ЗГОЛОСИВСЯ
В СІЧОВІЙ КОМАНДІ...»: МУЗЕЙНИЙ ОРИГІНАЛ РУКОПISУ
СПОГАДІВ ПЛЕМІННИКА ІВАНА ФРАНКА – ВАСИЛЯ ФРАНКА
ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА ЗУНР189

Роман ПАСТУХ

ДРУГ І ОПІКУН ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРА240

<i>Ярослава МЕЛЬНИК</i> «ВІДІЙШОВ ВІД НАС НАЙБІЛЬШИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПІСЛЯ ШЕВЧЕНКА»: ТАБОРОВЕ ПОДЗВІННЕ	244
<i>Тетяна ЛАЗОРАК, Богдан ЛАЗОРАК</i> «ЖИВИ ПАМ'ЯТНИКИ ІВАНУ ФРАНКУ»: УНІКАЛЬНА ТРАДИЦІЯ ВШАНУВАННЯ ГЕНІЯ В ДРОГОБИЧІ, ПЕРШИЙ МУЗЕЙ ТА НЕПРОСТИЙ КОНФЛІКТ УКРАЇНЦІВ В НАГУЄВИЧАХ (1913 – 1935, 1936 рр.)	258
<i>Наталя ТИХОЛОЗ</i> ПЕТРО ФРАНКО ЯК ФУНДАТОР МУЗЕЙНОГО ФРАНКОЗНАВСТВА.....	291
<i>Радимир ХАЙРУЛЛІН</i> НОМІНАЦІЯ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ У «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ» ІВАНА ФРАНКА.....	307
<i>Галина ТОПІЛЬНИЦЬКА</i> ЗЕНОВІЯ ФРАНКО. ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ.....	312
<i>Петро СОВ'ЯК</i> ІМ'Я ІВАНА ФРАНКА НА ДРОГОБИЦЬКИХ ПЕЧАТКАХ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ	326

II. MONUMENTA MUSEI: МУЗЕЙНА СПРАВА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

<i>Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ</i> НАЙДАВНІШІ ІКОНИ БАТЬКІВЩИНИ ІВАНА ФРАНКА.....	331
<i>Леонід ТИМОШЕНКО</i> РОЗГАДАНИ І НЕРОЗГАДАНИ ЗАГАДКИ КОСТЬОЛУ СВЯТОГО ВАРФОЛОМІЯ В ДРОГОБИЧІ. НАСТІННИЙ АРКАТУРНИЙ ФРИЗ ЗІ СКУЛЬПТУРНИМ ТРИПТИХОМ.....	360
<i>Андрій ЛНИНСЬКИЙ</i> ДВОСТОРОННЯ ІКОНА КІНЦЯ ХVІІІ СТОЛІТТЯ «СВЯТИЙ МИКОЛАЙ ТА БОГОРОДИЦЯ. НЕПОРОЧНЕ ЗАЧАТТЯ» З МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕЛІ НАГУЄВИЧІ. КОНСЕРВАЦІЙНІ ТА РЕСТАВРАЦІЙНІ ЗАХОДИ.....	371
<i>Надія ГРОМ</i> ГЕНЕАЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО НАСЕЛЕННЯ С. ЯСЕНИЦЯ-СІЛЬНА У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. НА ОСНОВІ ПАРАФІЯЛЬНОЇ КНИГИ «STATUS ANIMARUM» ІЗ ФОНДІВ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА В НАГУЄВИЧАХ.....	383

Лілія ХМІЛЬ

КНИГА «ПЕРЕДШЛЮБНИХ ПРОТОКОЛІВ ПАРОХІЇ
СЕЛА ЯСЕНИЦЯ-СІЛЬНА»: РУКОПИСНИЙ ЕКСПОНАТ
ДО ГЕНЕАЛОГІЇ МИРЯН 1905 – 1909 РР. ІЗ НОВИХ НАДХОДЖЕНЬ
ФОНДІВ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
В НАГУЄВИЧАХ 391

Богдан ЛАЗОРАК, Тетяна ЛАЗОРАК

«ВЕСНА МУЗЕЇВ 1913 – 1940 РР.» У «ФРАНКОВІЙ КАЛІФОРНІЇ»,
АБО КОМУ Ж НАСПРАВДІ ЗАВДЯЧУЄ МУЗЕЙ «ДРОГОБИЧЧИНА»
СВОЇМИ ВИТОКАМИ, СТРУКТУРОЮ ТА ПЕРШИМИ ЕКСПОНАТАМИ? 423

Валентина НАДОЛЬСЬКА

НОВІТНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ ВОЛИНІ..... 450

Марія МИХАЦЬ

ТКАЦТВО В УРИЧІ НА ОСНОВІ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 458

Роман ПАСТУХ

МАЛЯРСЬКИЙ ПОДВИГ ПІД МЕЧЕМ ДАМОКЛА 467

III. LABOR OMNIA VINCIT: СПЕЦІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тетяна ШУЛЬЖЕНКО

«НАРОДНЕ МУДРОСЛІВ'Я» ВЖИВАНЕ НА ЧИГИРИНЩИНІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2019 – 2020 РР.) 483

Михайло ХАЙ

ЗІ СКАРБНИЦІ «БОЙКІВСЬКОЇ БУРСИ». СЛІДАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ
ТРАДИЦІЙНОЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ БОЙКІВЩИНИ
І БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я 499

Лідія ФЕДОРОНЬКО

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАЛАДНИХ ТЕКСТІВ
У ЛОКАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ НА ЗЛАМІ ХХ – ХХІ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ НАРОДНОПІСЕННОЇ ТРАДИЦІЇ
БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я) 515

Ярина ТОВКАЙЛО

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАСТІВНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ
ТА ПОБУТУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. –
КІНЦЯ ХХ СТ. ЗГАДКИ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПАСТУХАМИ
ТРАДИЦІЙНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ..... 524

<i>Мар'яна КАПУСТИНСЬКА</i> ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЦІ «СЛОВА З БОЛЕХОВА» ЮРІЯ ГНАТИШАКА.....	534
---	-----

IV. AD FONTES: ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

<i>Віталій КОНОПЛЯ, Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ</i> ІЗ ПРАДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ ДРОГОВИЦЬКОГО ПЕРЕДГІР'Я: АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ В ОКОЛИЦЯХ СЕЛА УЛИЧНЕ	573
--	-----

<i>Ігор СМУТОК, Леся СМУТОК</i> ІСТОРІЯ РОДИНИ ТУРКУЛІВ (XVII – XVIII ст.)	601
---	-----

<i>Юрій СТЕЦИК</i> ЖИТТЄПИСИ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА (ДРОГОВИЦЬКА ОБИТЕЛЬ 1783 р.)	607
---	-----

<i>Ігор ЛАВРИШИН</i> РЕКОНСТРУКЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ШЛЯХІВ В ОКОЛИЦЯХ ТУСТАНИ ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІЗУ ВІЙСЬКОВО-ТОПОГРАФІЧНИХ КАРТ ФРІДРІХА ФОН МІГА (XVIII СТ.) ТА КАРТ ХХ СТ.	622
--	-----

<i>Назарій ЮРЧИШИН</i> УКРАЇНЦІ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ АРМІЇ (1867 – 1918 РР.) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ У М. ЛЬВОВІ)	627
---	-----

<i>Микола ГАЛІВ, Катерина ДУБИНА</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ДРОГОВИЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ГІМНАЗІЇ У РОКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1919).....	646
--	-----

<i>Володимир ХАНАС</i> РЕЄСТР СТАРШИН ТА СТРІЛЬЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ З ДРОГОВИЧИННИ – ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	661
---	-----

<i>Тамара КУЦАЄВА, Костянтин ТКАЧУК, Єлизавета КУЦАЄВА</i> ГНАТ КОЛЦУНЯК – ПРОДОВЖЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ В НАРАТИВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР. ТА КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.....	689
--	-----

V. ОГЛЯДИ, ХРОНІКИ, РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ ТА ONLINE-MISCELLANEA

Богдан ЛАЗОРАК, Тетяна ЛАЗОРАК

«Щодня до нас прибувають все нові і нові групи екскурсантів, туристів ...»: силуетка про відомого хранителя музею Івана Франка в Нагуєвичах Ганну Гром і маловідому музейну педагогіку в часи тотального атеїзму (липень 1956 – березень 1961)705

Володимир ЛУКАНЬ

Скульптурні композиції художньо-меморіального комплексу «Стежка Івана Франка» в Нагуєвичах.....717

Надія СКОТНА, Тетяна ПАНТЮК

Нове досягнення франкознавства (рецензія на: Франко про освіту та виховання / упорядкування і коментарі Галини Сабат. Дрогобич: Коло, 436 с., іл.)732

Андрій СОБА

Науково-методичний семінар у Львові з нагоди 130-річчя від Дня народження Петра Франка737

Любов ТЕПЛА

Мистецький музей імені Леся Курбаса у Самборі: короткий огляд діяльності за 1993 – 2020 рр.741

Євген ПШЕНИЧНИЙ

Наукові ізмаргади Галини Сабат (до 50-ліття від Дня народження)747

Beata SKWAREK

Przegląd potencjału obszaru naukowo-badawczego a możliwości współpracy na arenie międzynarodowej. Rozwiązania aktywizujące środowisko akademickie i społeczności lokalnych na przykładzie partnerskich projektów.....756

VI. IN MEMORIAM

Пам'яті франкознавця професора Михайла Шалати.....767

Учитель вчителів, наставник педагогів (Інтерв'ю з Професором)771

Життя як спалах громувиці (посмертна рефлексія про Ігоря Скочиляса)774

Пам'ять про Роланда – онука Івана Франка778

НАШІ АВТОРИ781

РОЗДІЛ I. TERRA FRANKIANA: ФРАНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

*Вигляд хати і стайні-стодоли садиби Франків в Нагуєвичах.
Фото середини 1980-х р. ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі», Гр. ОР-ФР, Інв. № 35*

*Євген НАХЛІК,
Оксана НАХЛІК*

ІВАН ФРАНКО В ДОЛІ ЄВГЕНА КОСЕВИЧА (*1875 – †1914)

Хоча постать Євгена Косевича, українського громадсько-політичного та освітнього діяча, студентського активіста, публіциста, перекладача, збирача фольклору, адвоката кінця XIX – початку XX ст. у Галичині, не є зовсім не відомою (персоналії про нього, щоправда, досить скупі, містяться в сучасних енциклопедичних та словникових виданнях¹, принагідні згадки – у статтях і монографіях, див. поклики далі), усе-таки він заслуговує на повніше, окреме висвітлення.

Водночас проблема прижиттєвої рецепції Франкових ідей та творів, як і проблема Франкової рецепції ідей і творів сучасників, також потребує ще дуже ретельного й докладного осмислення. Попри чимало зробленого в цій ділянці Франко залишається значною мірою постаттю, ізольованою від інтелектуального розвитку Галичини і всієї України, не кажучи вже про Європу та світ.

Євген (інші варіанти українською мовою: Євгеній, Євген) Косевич народився 13 січня 1875 р. в с. Фалиші (тепер Стрийського р-ну Львівської обл.)² і став одним із яскравих репрезентантів покоління 1890-х, яке на повну силу заявило про себе наприкінці цього десятиріччя, а особливо на початку наступного.

Гімназійна пертурбація Євгена Косевича

Під час навчання у Станіславівській гімназії Євген брав участь в учнівському гуртку «Поступ», який діяв у 1889 – 1890 рр. Від вересня 1889 р. таємні збори відбувалися у помешканні Косевича, куди переїхав Денис Лукіянович. Учасником гуртка був також Михайло Яцків. На зборах гуртківці знайомилися з творами письменників, виголошували доповіді, Косевич виступив на тему «Про народні пісні». З протоколів слідства видно, що учні читали журнал Русько-української радикальної партії (РУРП) «Народ», народовські часописи «Діло», «Зоря», «Батьківщина», твори І. Франка, М. Павлика, М. Драгоманова, видання товариства «Промісвіт», серії «Русько-українська бібліотека» Євгена Олесницького та ін.

Члени гуртка долучилися до організування Шевченківського вечора, присвяченого роковинам смерти поета, зокрема Д. Лукіянович розповсюджував квитки³.

¹ Див. найповніше: Браїлян Н. Косевич Євген // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2014. – Т. 14. – С. 646.

² Там само.

³ Таємний учнівський... / Публ. підготував Ярослав Мельничук // Жовтень. 1966. – № 9. – С. 133.

На цьому музично-декламаційному заході, що відбувся під проводом місцевого товариства «Руська Бесіда» у Станіславові в залі міщанського казино в понеділок 31 березня 1890 р. (почався о 7-й вечора), Іван Франко прочитав доповідь «Тополя Шевченкова»⁴. Святковий захід завершився комерсом (товариською вечерею) у приміщенні «Руської Бесіди», на якому двічі промовляв Франко, а Корнило Устіянович запропонував тост на його честь, і зібрані заспівали Франкові «Многая літа!». Комерс закінчився о 3-й год. ночі, але залишилася ще «весела громада молодших людей і довго розправляла ще про порушені на комерсі справи»⁵. Можливо, саме тоді, коли не на комерсі, де його, 15-річного учня V класу гімназії, могло й не бути, то хоча б на самому вечорі, Косевич якщо не познайомився особисто з Франком, то принаймні бачив його і слухав.

Однак невдовзі учасники гуртка зазнали переслідувань. За донесенням директора Станіславівської гімназії Крайовій шкільній раді у Львові від 6 червня 1890 р., «слідство в справі учнів <...> з приводу антирелігійних розмов і таємних зборів, що проводились з метою поширення антирелігійних та ворожих існуючому ладові настроїв», з'ясувало, що «ці тенденції» з'явилися ще в червні 1889 р., притому одним із їхніх носіїв був Д. Лукіянович, учень VI класу, і що «дальші сліди цього релігійного та морального зіпсуття ведуть до Франка і Павлика у Львові, які доставляли <...> книжки антирелігійного та соціалістичного змісту». А в жовтні 1889 р. «керівництво тією агітацією взяв у свої руки Денис Лукіянович і влаштував у себе на квартирі збори, до яких залучав щораз більше учнів, давав їм соціалістичні книжки <...> і настроював доповідями проти релігії і суспільного ладу».

Це розкрилося в середині травня 1890 р., коли «окремі учасники цих зборів повели блюзнірські розмови, чим викликали обурення в товаришів», які повідомили про це гімназійних катехитів (римо-католицького та греко-католицького). Розслідування цих розмов та обшук «на квартирі Лукіяновича і Косевича», що їх провели директор і греко-католицький катехит Михайло Семенів, «показали всю серйозність та розмах цієї справи». У додатку директор подав протокол засідання педагогічної ради гімназії з пропозицією усунення сімох учнів, персональні відомості про них, книжки й листи, вилучені при обшуку в Лукіяновича⁶.

Згідно з протоколом засідання педагогічної ради гімназії від 4 червня 1890 р., «в справі антирелігійної та соціалістичної агітації, яка проводилась учнями», педагогічний колектив ухвалив, зокрема, усунути учня VI класу Д. Лукіяновича «з усіх крайових шкіл»; учня V класу Косевича – «з усіх середніх шкіл краю»; учня IV класу М. Яцкова – «із середніх шкіл Станіславова»; директор заборонив їм відвідувати гімназію «до остаточного вирішення їх справи» Крайовою шкільною радою⁷.

На підставі одержаних документів Крайова шкільна рада 24 червня 1890 р. застосувала «дисциплінарну кару»: «тимчасово» (до завершення «карно-судового слідства») усунула зі Станіславівської гімназії Лукіяновича, Косевича і Яцкова та

⁴ Програма вечерниць, устроєныхъ «Рускою Бесѣдою» в Станіславовѣ в XXIX роковини смерти Тараса Шевченка... // Дѣло. 1890. – № 56. 10/22.III. – С. 2-3.

⁵ І. П-кій. Зъ Станіславова (Роковини смерти Т. Шевченка въ Станіславовѣ) // Там само. – № 67. 23.III/4.IV. С. 2-3; Зарицкій Ромуальдъ. Выдѣль станіславѣвскои «Руской Бесѣды»... // Там само. – № 73. 31.III/12.IV. – С. 3.

⁶ Таємний учнівський... – С. 134.

⁷ Там само. – С. 134-135.

ще трьох учнів «за проголошення на постійних спільних сходинах ідей, ворожих існуючому суспільному ладові і таких, що свідчать про їх релігійну та моральну розбещеність»⁸. 7 травня 1891 р., після оголошення судового вироку, Крайова шкільна рада відрахувала «з усіх середніх шкіл Галичини» Лукіяновича і «Євгена Косевича, що народився 1875 року у Фаліші», засуджених Львівським крайовим судом у карних справах «до ув'язнення за злочин зневажання релігії»; Яцкова «за участь у заборонених сходинах» усунула лише зі Станіславівської гімназії⁹. Через судовий вирок і тюремну кару Косевич до шкільного навчання вже не повернувся. Щойно після кількарічних зусиль дістав дозвіл скласти матуру (іспити на атестат зрілості) екстерном¹⁰.

Так уже в юнацькому віці почалася суспільна біографія Євгена Косевича.

Колишній діяч радикальної та соціал-демократичної партій Яцко Остапчук (*1873 – †1959) згадував після Другої світової війни, як він, виключений із Львівської Академічної та Тернопільської гімназій за вільнодумство, антиклерикальні висловлювання, читання радикальної преси та зв'язки з радикалами Франком і Павликом, безуспішно пробував продовжити навчання у Чернівецькій гімназії, а по дорозі з Буковини додому заїхав «до Станіслава, щоб познайомитись з трьома провідниками місцевої гімназійної молоді – Володимиром Гнатюком, Євгеном Косевичем і Левом Турбацьким, які були в восьмій класі». Розголос про їхню громадську активність поширювався Галичиною: «Я чув про них, коли був у Львові, а вони чули також про мої пригоди»¹¹. Остапчук так описав гімназійних товаришів:

«Всі три станіславівські учні зробили на мене дуже корисне враження. Мали широкий світогляд, добре знали минуле нашого народу і дивились ясно в його майбутнє.

Косевич відзначався живим, кипучим темпераментом; Турбацький був також енергійної вдачі, але виглядав більш розважним; Гнатюк різнився характером від обидвох: був поважний, вдумливий, маломовний. Всіх трьох я оцінював як багатонадійних молодих людей. <...> Косевич став незабаром одним з провідників студентської молоді, коли вона боролась за український університет»¹².

Вище у спогадах Остапчук зазначив, що «слідство проти вільнодумних учнів» у Тернопільській гімназії було проведене наприкінці червня 1890 р., внаслідок чого директор змусив його піти з гімназії¹³. Від осені 1891 р. до 1 лютого 1892 р. він провчився у Львові в українській Академічній гімназії, після чого директор Василь Ільницький видав йому свідоцтво про закінчення першого півріччя й також змусив залишити гімназію¹⁴. Остапчук повернувся до Тернопільської гімназії, але звідти його невдовзі (десь наприкінці другого півріччя 1891/92 навчального року) знову вигнали, а Крайова шкільна рада «розширила прогнання на всі середні шко-

⁸ Там само. – С. 135.

⁹ Там само.

¹⁰ Тов. д-р Євген Косевич [Некролог] // Календар «Впереду» 1920 / Укр. соціал-дем. партія. – Львів, 1919. – С. 253.

¹¹ Остапчук Яцко. Подих з недавньої бувальщини (Думки, спогади з мого життя) // Збаражчина: Збірник споминів, статей і матеріалів / Наукове Товариство ім. Шевченка. Комісія регіональних дослідів і публікацій. – [Нью-Йорк, 1968]. – С. 280. (Український Архів, т. XVII).

¹² Там само. – С. 281.

¹³ Там само. – С. 249-250, 279.

¹⁴ Там само. – С. 269, 271.

ли країни»¹⁵, тобто Галичини. Тож він спробував податися на навчання в інший коронний край Австрійської імперії – Герцогство Буковину. З його спогадів видно, що він приїхав до Чернівців першої декади вересня 1892 р., коли «університетські вакації» мали ще протривати «два-три тижні» (навчальний рік починався з жовтня), і пробув там «кілька днів»¹⁶. Отже, десь у другій декаді вересня 1892 р. на зворотній дорозі заїхав до Станіслава. Косевич тоді вже не був учнем місцевої гімназії, хіба що міг мешкати у Станіславі або приїхати туди до товаришів. Хай там як, а Яцко Остапчук залишив цікаве свідчення про юного Євгена у порівнянні з його товаришами.

Рання співпраця і листування з Франком

Франко і Косевич час від часу зустрічалися, спілкувалися, листувалися, співпрацювали. У Франковому фонді в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (далі – ІЛ) збереглися три листи від нього.

У листі від 19 липня 1892 р. з с. Викторова (тепер Вікторів Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) **Косевич надіслав Франкові свої записи українських народних прислів'їв, приказок і загадок**, зазначивши: «Довідавшись від товаришів дрогобицьких, що Вам тепер потрібні приповідки, посилаю Вам кілька приповідок й загадок. Не знаю, чи вони на що знадобляться, чи ні, бо не маю етнографічних студій <...>». Повідомив, що надсилає переказом 1 злотий для передплати «за теперішній квартал» на двотижневик «Народ», що надходить до Станіслава на адресу Осипа Каєтановича, і 1 злотий за два примірники Гайне¹⁷. Йшлося про книжку Гайнріха Гайне «Вибір поезій Генріха Гейне (Німеччина. Байки для дітей) / Переклав і пояснив Іван Франко» (Львів: Накладом Товариства «Академічне Братство», 1892).

Лист містить: нумеровані «Приповідки», I–XX, під ними нотатка: «(записані всі в пов. Станіславським)»¹⁸; доповнення «Ще приповідки», XXI–XXV¹⁹, тобто всього 25 прислів'їв та приказок; «Загадки», I–XXIX²⁰. У передмові (першодрук: Етнографічний збірник. 1901. Т. 10) до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» (Львів, 1905) Франко перелічив «більші або менші, давніші або новіші рукописні збірки» [т. 38, с. 298], які ввійшли до цього видання, і серед них: «К о с е в и ч Е в г е н, збірка з різних неозначених ближче сіл Станіславського пов.» [т. 38, с. 299; у першодруку: «ближше», тобто точніше; у «Зібранні творів» помилково: «ближчих»].

В іншому листі (без дати) **Косевич настійливо запрошував Франка приїхати й виступити на вічі**, що мало відбутися 1 листопада в містечку Єзуполі під Станіславом (тепер селище Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.), а початися о 1-й год. пополудні. Косевич пояснював:

«Єзупіль – на цілу Станіславщину найбільше гніздо радикалізму, тож і ходить нам о се, щоби віче випало якнайбільше величаво. Партиї інші стали тепер в

¹⁵ Там само. – С. 273-274.

¹⁶ Там само. – С. 279-280.

¹⁷ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). – Ф. 3. – Од. зб. 1692. – С. 2.

¹⁸ Там само. – С. 2-3.

¹⁹ Там само. – С. 7.

²⁰ Там само. – С. 3-7.

«прихильно вижидаючій» позиції до нас, отже, ніхто нам з їх сторони перешкоджати не буде, а власне се, що поляки езупільські спроваджують собі Стапінського і що они будуть більше говорити від русинів [тобто, ніж русини. – Є. Н., О. Н.], надасть вічо[ви] характер віча Stronnictwa Ludowego, если якнайбільше бесід зо сторони руских радикалів не буде. Ми всі числимо, що Ви приїдете напевно»²¹.

Прохав «лиш порозумітись» із В'ячеславом Будзиновським, бо його запросили також, і він обіцяв Косевичу приїхати²². «Прошу Вас іще раз – приїдьте конче, бо інакше віче не удасться», – наголосив Косевич насамкінець. Підписався: «Остаю з поважанем Евгений Косевич»²³.

Польська селянська партія у Галичині Stronnictwo Ludowe (Народна Партія) була заснована 28 липня 1895 р. (від 27 лютого 1903 р. назва: Polskie Stronnictwo Ludowe – Польська Народна Партія). Ян Стапінський (Stapiński, *1867 – †1946) – польський публіцист, співредактор газети «Kurjer Lwowski» в 1894 – 1903 рр., політик, один із засновників Народної партії, 1903 року став її секретарем, а в 1908–1913 рр. був головою. У 1898 – 1900 і 1907 – 1918 рр. – посол австрійської Державної Ради.

У листі Косевича, написаному, певно, в Станіславові у жовтні 1895 р., йшлося про віче, що мало відбутися в Єзуполі 1 листопада 1895 р., проте його заборонило «станіславівське староство», про що напередодні повідомило «Діло»²⁴. Центральним у порядку денному на вічі мало бути питання «Наше політичне положенє», однак «станіславівське староство» на чолі з цісарсько-королівським старостою Прокопчицем рішенням від 26 жовтня заборонило віче під тим приводом, що в багатьох повітах Галичини лютує холера, зокрема епідемія охопила кілька сіл Станіславівського повіту²⁵. Франкознавча біографістика не фіксує перебування Франка в Єзуполі²⁶.

Косевич був залучений до редагування львівської газети «Громадський Голос», друкованого органу РУРП. У листі до Михайла Павлика від 16 травня 1897 р. (Павликові помітки «Завадів, 16.V 97» і «Штемпель стрийської пошти 17.V 1897» [т. 50, с. 483] вказують на те, що листа написано в с. Завадові, тепер Стрийського р-ну Львівської обл.) Франко запитував: «Що робиться з «Гром[адським] Голосом»? Чи видали його на 15? Шлю на Ваші руки ті матеріали, які є у мене, б[удь] л[аска], зробіть що з ними або передайте Вітикові чи Косевичеві, нехай видадуть хоч півнумера» [т. 50, с. 91].

На той час «Громадський Голос» був двотижневиком, офіційно видавав його і відповідав за ред. Франко; від листопада 1897 р. (№ 22) ці функції перебрав на себе Павлик²⁷. Семен Вітик (*1876 – †1937), секретар РУРП (від 1899 р. – член і засновник Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини – УСДП),

²¹ ІЛ. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – С. 277.

²² Там само. – С. 277-278.

²³ Там само. – С. 278.

²⁴ Вѣче въ Єзуполи... // Дѣло. 1895. – № 235. 19/31.X. – С. 3.

²⁵ Вѣ справѣ заборони вѣча в Єзуполи... // Там само. – № 240. 25.X/6.XI. – С. 3.

²⁶ Див.: Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра. – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с., зокр. «Покажчик основних місцевостей, у яких бував І. Франко», с. 76; Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка: У 3 т. Львів, 2016. Т. 1, 2; 2017. Т. 3.

²⁷ Сніцарчук Л. Громадський Голос // Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2009. – Т. 2. – С. 104.

від 1896 р. мешкав у Львові на квартирі, що їх винаймала родина Франка на вул. Крижовій, 12 (тепер вул. Генерала Чупринки), і допомагав письменникові редагувати «Громадський Голос» (див. лист М. Павлика до Людмили Драгоманової від 7 липня 1896 р. зі Львова²⁸).

Громадська активність Косевича під час навчання у Львівському університеті «Молода Україна»

Упродовж 1899 р. Косевич, студент правничого факультету Львівського університету, брав активну участь у політичних і культурних заходах молоді. У студентське життя вступив «в порівнянні з загалом – вже виробленою індивідуальністю і тут швидко заняв впливове становище»²⁹. Виступив на «вечерниці, устроєних заходом української молодіжи в честь пок. Михайла Драгоманова»: «<...> промови бесідників Е. Косевича і Т. Меленя подали характеристику сего незвичайного чоловіка, що добре бачив усі хиби нашої суспільности і картав їх остро»³⁰.

Судячи з послідовности викладу подій у цій хронікальній статті, студентський вечір, присвячений Драгоманову, відбувся після Шевченківського, проведеного 10 березня, і перед студентським вічем, що відбулося 13 липня³¹. Правдоподібно, був приурочений до четвертих роковин смерті Драгоманова (помер 20 червня / 2 липня 1895 р.). М. Павлик у листі до Людмили Драгоманової від 21 червня 1899 р. сповіщав: «Поминки М[ихайла] П[етрови]ча відложено на скільки день»³². Від імені української молоді Косевич промовляв на студентському вічі 16 грудня в справі поляка Каспера Войнара; у виступі на «людовому концерті» 18 грудня «вказав на потребу злуки українців без ріжниць кляс»³³.

«Студент прав» Косевич входив до організаційного комітету **першого віча студентів-українців Австрійської імперії у справі заснування українського університету у Львові** і головував на вічі, що відбулося 13 липня 1899 р., в четвер пополуноді (від 15.30), у великій залі готелю «Belle Vue» у Львові («Бельвю», тепер буд. № 7 на просп. Свободи, де розміщена торгова галерея «Опера Пасаж»). Вічевиків зібралося близько 450. Після виголошення вітальних листів і телеграм «голова віча» Косевич виступив із завершальною промовою, у якій наголосив, що «присутна тут духом вся українсько-руська суспільність без ріжниць кляс і станів» є «доказом», що порушена справа українського університету – «одна з насущних потреб цілої нації»³⁴. Обрати Косевича головою віча запропонував колишній голова «Академічної Громади» Гриць Гарматій³⁵. Оскільки Косевич був «студентом

²⁸ Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових / Прим. склали І. Денисюк, О. Садова // Записки НТШ. Львів, 1997. – Т. 234. – С. 480; Вітик С. Як працював Іван Франко. (Спомини) // Культура і побут. 1926. – № 22. – С. 3.

²⁹ Д-р Євген Косевич... [Некролог] // Діло. – 1914. – № 157. 17/4.VII. – С. 6.

³⁰ Галушинський Михайло. Українська молодіж в р. 1899 // Молода Україна. – 1900. – № 2. – С. 76.

³¹ Там само. – С. 75-76.

³² Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових. – С. 515.

³³ Галушинський М. Українська молодіж в р. 1899. – С. 77.

³⁴ Українсько-Руський університет: Памяткова книжка першого віча студентів Українців-Русинів всіх висших шкіл Австрії в справі основання українсько-руського університету / Зібрав і видав Михайло Крушельницький. – Львів: Накл. вічевого комітету, 1899. – С. 9, 11, 22, 24, 30, 34, 38, 47-48.

³⁵ [Гнатюк В.] Справа українсько-руського університету у Львові // Літературно-Науковий Вістник

прав» Львівського університету літнього семестру 1898/99 навчального року, то вступив не пізніше жовтня 1898 р.

Після віча того-таки дня «на довірочних зборах» молоді утворено неформальну, а тому нелегальну **молодіжну організацію «Молода Україна»** з головним комітетом у Львові та місцевими осередками при кожній вищій школі Австрійської імперії, де навчаються українці³⁶. Крім студентів до неї увійшли учні старших класів галицьких і буковинських гімназій. Її очолили (без виборів, лише завдяки власній активності) десять найдіяльніших студентів – так званий «Комітет Десяти»: Володимир Старосольський (головний ініціатор утворення та фактичний лідер організації), Олекса Грабовський (голова комітету, єдиний, хто був обраний його членами), Євген Косевич, Лонгин Цегельський, Володимир Темницький, Антін Крушельницький, Теофіль Мелень, Михайло Галушинський, Семен (Сень) Горук і «ще один член, про якого хроніки не згадують»³⁷.

На тих-таки зборах головному організаційному комітетові доручено заснувати часопис для молоді. Восени 1899 р. утворено редакційний комітет у складі О. Грабовського, В. Старосольського, Є. Косевича, Л. Цегельського, В. Темницького, А. Крушельницького і С. Горука³⁸, тобто з більшості членів «Комітету Десяти». У січні 1900 р. вийшло перше число львівського **місячника «Молода Україна: часопись української молодіжи»**, який мав державницьке й соціалістичне спрямування³⁹. У програмовій редакційній статті Старосольського і Косевича в першому числі журналу (за січень 1900 р., с. 1–5) прямо заявлено: «Наша національна ідея – се не само питанє мови, не само питанє етнографічної відрубности, се питанє політичної независимости, питанє потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливости <...>»⁴⁰.

Видавцями, відповідальними редакторами й адміністраторами різних чисел «Молодої України» офіційно значилися Мирон Залітач, Антін Крушельницький, Іван Кобилецький, Віктор Цебровський, Степан Баран, Ярослав Стефанович, Осип (Осип Зиновій/Зенон) Шухевич та ін.⁴¹ Косевич був одним із ініціаторів і найдіяльніших членів редакційного комітету та співробітників журналу⁴². На титульних сторінках № 8/9, 10 за 1901 р. зазначено прохання про те, щоб всі листи до редакції «надсилати лише на адресу: Е в г е н К о с е в и ч у Львові, Ринок ч. 10, I пов.».

[далі – ЛНВ]. – 1899. – Т. 7. – Кн. 8. – С. 112.

³⁶ Темницький В. Часопись «Молода Україна» // «Січ». 1868–1908: Альманах в пам'ять 40-их роковин основанія товариства «Січ» у Відні / Зібрали і видали: др. Зенон Кузеля і Микола Чайківський. – Львів, 1908. – С. 436.

³⁷ Старосольський Ю. «Молода Україна» // Записки НТШ. – Нью Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1991. – Т. 210. Істор.-філософська секція: Володимир Старосольський. 1878–1942 / Ред.: Уляна Старосольська. – С. 46; Цегельський Л. «Молода Україна» – історичний спомин // Календар «Провидіння». – Філядельфія, 1948. – С. 68-70. Ті самі дев'ять прізвищ назвав учасник «Молодої України» Зенон Кузеля у спогаді: Кузеля З. 50-ліття Бережанської «Молодої України» // Бережанська гімназія: Сторінки історії. Ювілейна книга / Підбір, упорядкував та редакція текстів і фотоматеріалів Надії Волинець. – Бережани; Тернопіль, 2007. – С. 173.

³⁸ Темницький В. Часопись «Молода Україна». – С. 437.

³⁹ Там само. – С. 437-438.

⁴⁰ Редакція. Товариші і Товаришки! // Молода Україна. – № 1. – 1900. – С. 1. У «Змісті І річника» назва й підпис: Від Редакції: (В. Старосольський і Е. Косевич).

⁴¹ Антонюк Н. Молода Україна // Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст. – Т. 2. – С. 222.

⁴² Тов. д-р Євген Косевич // Календар «Впереду» 1920... – С. 253.

У зверненні «Від Редакції», уміщеному наприкінці першого числа місячника, Косевич і Старосольський покладали на «Товаришів і Товаришок» «обов'язок як-найбільше розширювати і підпомагати наше письмо», мотивуючи їх заохотою до громадської праці: «Сим дадуть вони наглядний доказ, що змістом їх життя – не лиш буденні справи, що вони думають про справи публичні, готові для них працювати та що відчують потребу обміни думок зі своїми товаришами»⁴³.

Один із провідників УСДП, публіцист і філософ Володимир Левинський (*1880 – †1953), редактор київського соціал-демократичного журналу «Дзвін», відзначив у ньому 1913 р., що «українське студентство» 1899 р. «підняло <...> уперше енергійну боротьбу за український університет і не покинуло сеї боротьби по нинішній день. Володимир Старосольський і Євген Косевич стоять на чолі сього руху. В 1900 р. починають вони видавати студентський орган «Молода Україна», що в життю українського студентства відіграв велику роль. Орган був редактований в соціалістичнім дусі, і то більш в дусі соціалістичного романтизму, як реалізму, – соціалізм взагалі був тоді в моді серед студентства. <...> Той ідеалізм, який вона [«Молода Україна». – Є. Н., О. Н.] розпалювала серед найтупіших одиниць, той запал до громадських справ, до сплачування довгу власному народови, який вона серед студентства будила, нарешті, ся свідомість потреби боротьби, енергійної і завзятої, за українську найвисшу школу, яку вона викрешувала в серцях молоді і суспільства <...>, – все те остане нестертими буквами записане в історії українського національного відродження в Галичині. <...> ніколи пізніше студентські органи, що після сецесії повставали і упадали, на стояли на тій висоті, на якій стояла «Молода Україна»⁴⁴.

Згодом інший провідник УСДП, правник і публіцист Лев Ганкевич (*1883 – †1962) зазначив, мавши на увазі своїх однопартійців, що «Молоду Україну» «редагували головно наші товариші Євген Косевич, Вол. Старосольський і Волод. Темницький»⁴⁵.

За нашими підрахунками, Косевич став автором опублікованих у журналі 10 статей (з них двох – у співавторстві: однієї – з В. Старосольським, другої – з Л. Цегельським), 2 рефератів (доповідей на студентському вічі та сходинах «Академічної Громади»), 3 рецензій, 1 звернення й 1 повідомлення «Від Редакції» (обидва – у співавторстві з В. Старосольським⁴⁶), 4 спільних документів (2 звернення, 1 оголошення та 1 заява), 1 власного перекладу, ще у 2 хронікальних дописах стисло чи розлого викладено зміст його рефератів і промов на різних заходах (студентських вічах, вечорі, народному концерті).

Молодоукраїнці, колишні учні Станіславівської гімназії, публічно поквиталися з катехитом М. Семеновим, який дотримувався москвофільських переконань і переслідував їх за українофільство. У журналі було оприлюднено допис станіс-

⁴³ Старосольський В., Косевич Е. Від Редакції // Молода Україна. – № 1. – 1900. – С. 44. Авторів і назву зазначено в «Змісті І річника».

⁴⁴ Левинський В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині / З передмовою Льва Юркевича. Відбитка з журналу «Дзвін» (1913, кн. VI–XII і 1914 кн. I). – К., 1914. – С. 57–58.

⁴⁵ Ганкевич Лев. З минулого нашої партії (Матеріяли до історії У. С. Д. П.) // Календар «Впереду» 1920... – С. 18.

⁴⁶ Їх уміщено без підпису (звернення – ще й без назви) наприкінці першого й другого чисел за 1900 р. (підписи й назви див. у «Змісті І річника»).

лавівського читача, певно, також учня гімназії, який повідомляв, що «о. Михайло Семенов, гімназійний катехит», є рівночасно настоятелем «Бурси Братства св. отця Николая в Станиславові» (офіційна назва), й дав йому таку нищівну характеристику:

«Чоловік сей з'їв би всьо, що не носить ціхи рутенства та москвофільства. Знаємо кілька випадків, де на учеників шукано різних ключок [приключок, тобто приводів; або гачків, тобто причіпок. – Є. Н., О. Н.] і вкінці таки прогнано їх з бурси за те, що були «фонетиками» [прихильниками фонетичного, а не етимологічного правопису, якого затято трималися галицькі москвофіли. – Є. Н., О. Н.]. О. Семенов дуже нерадо дивиться, як ученик читає яку українську книжку з гімназійної бібліотеки, а книжки приватні сейчас конфіскує. Так, пр[иміром], одного ученика за Левенкові «Пани й люди» [повість Володимира Леонтовича, видану у Львові 1893 р. під псевдонімом *Володимир Левенко*. – Є. Н., О. Н.] і за Федьковичеві поезії узнав трохи не анархістом і стеріг його на кождім кроці, а коли побачив у него Шевченкового «Кобзаря», то сконфіскував його з початком шкільного року і держав у себе аж до вакацій. Українсько-руська література після него [за ним; на його думку. – Є. Н., О. Н.] – саме дранте; бурсаків заохочує до читання німецьких книжок, вихвалює їх літературну стійність, а українсько-руські на кождім кроці ганить. <...> Вихованці бурси стараються дорівнати свому настоятелеви. Найбільше між ними москвофілів»⁴⁷.

Коли якийсь москвофільський дописувач, назвавшись учнем Станіславівської гімназії та заховавшись під псевдонімом *Яромір в імені всіх товаришів, обиджених зі Станіслава*, надіслав до «Молодої України» листа «на оборону о. Семенова», то редакція в публічному відпису зауважила, що «в редакційнім комітеті засідає аж 3, що були учениками станіславівської гімназії і що знають про далеко кращі подвиги о. С[еменова], як сі, що їх піднесла «Молода Україна» в 1. числі»⁴⁸. Зі слів Михайла Лозинського, натовді студента прав Львівського університету, «звісний «добродій» молодіжи гр[еко]-кат[олицький] катехит о. Мих. Семенов закаує ученикам читати які-небудь українські книжки і мати зносини з їх знакомими студентами університету, особливо з товаришами Косевичем, Олесницьким і мною, котрих вважає для душі своїх учеників вельми небезпечними»⁴⁹. А ще «о. Семенов», побачивши, що один вихованець бурси повісив на стіні портрет покійного вчителя української мови Станіславівської гімназії Андрія Шахновича (*1855 – †1900), улюбленця молоді, ідеаліста, який напучував учнів уживати рідну мову⁵⁰, «казав зняти той портрет, бо Шахнович то був радикал, що виховав таких, як Лозинський, і т. ин.»⁵¹.

Критичні та конструктивні положення статті Косевича «Молодіж і політика» (Молода Україна. 1900. № 2. С. 48-56) **нагадують посили ранніх публіцистичних статей Франка** – репрезентанта покоління 1870-х. Щоправда, із цього «першого справді не рутенського, а поступового українського молодого покоління»

⁴⁷ Н. Н. «Бурса Братства св. отця Николая в Станиславові» // Молода Україна. – № 1. – 1900. – С. 28-29.

⁴⁸ Переписка редакції // Там само. – № 2. – С. 90.

⁴⁹ Лозинський М. Злі знаки на шкільнім овиді // Там само. – № 9/10. – С. 391.

⁵⁰ Див. посмертну згадку його учня ще в Ярославській гімназії Володимира Старосольського: В. С. Андрій Шахнович // Там само. – № 2. – С. 46-47; без підпису, криптонім В. С. – у «Змісті І річника».

⁵¹ Лозинський М. Злі знаки на шкільнім овиді. – С. 392.

Косевич згадав і зачитував лише покійного Остапа Терлецького⁵². За спостереженням Косевича, «Історія нашого відродження в Галичині – се історія поривів і змагань академічної молодіжи; до основаня всіх інституцій, до всякого руху серед нашої суспільности – літературного, чи політичного – давала почин все молодіж»⁵³.

За твердженням Косевича, на сучасному йому тлі начебто «цілковитого застою в життю політичнім» (чого насправді в тогочасній Галичині не було, бо тривала міжпартійна боротьба й регулярно проходили вибори до Галицького крайового сейму та віденської Державної Ради), «суспільність кладе нове жадане до молодіжи: «Молодіж повинна займатися політикою»⁵⁴. Косевич окреслив сатиричний портрет тогочасного «краснорічового політика», почасти актуальний і сьогодні: «Політик» вже не інтересується літературою, бо се замало важне, не читає книжок, бо се пусті теорії. Ціль «політики» – перевести вибори. «Політик» не має жадних ідеалів, бо се не потрібне і противиться здоровому глуздови»⁵⁵.

З думками раннього Франка, який пропагував науковий раціоналізм, здобутки суспільних наук і теорій та їх застосування для докорінної зміни соціального ладу, перегукуються такі міркування Косевича:

«Студії над всіма галузями соціальних наук – се перша заповідь, що її сповнити мусить молодіж», бо лише «докладне обізнане зі всіма пружинами соціального життя» «дає можливість поставити ясну і консеквентну програму діляня», опрацювати «проект реформ суспільних»⁵⁶;

«Політика сама собою – се спосіб, яким має змінитися старі порядки; наука дає відповідь, на які треба сі старі порядки змінити, між наукою а політикою нема суперечности, бо політика – се пристосоване наукових вислідів до життя народа <...>»⁵⁷.

Щоправда, зрілий Франко позбувся раціоналістичних і сцієнтичних ілюзій стосовно того, що «наука стане верховним принципом історії» [т. 45, с. 125], як твердив він у ранній статті «Мислі о еволюції в історії людськості» (Сьвіт. 1881. № 3, 4, 6–11/12, 14), і натомість у філософсько-історичному полілозі «На склоні віку» (1900) вдумливо зазначив: «Всяке людське діло в далеко більшій мірі виплід людської пристрасти, ніж чистого розуму» [т. 45, с. 291].

Водночас Косевич продовжував патетику щойно опублікованої тоді Франкової поеми ««Похорон» (збірка «Поєми», 1899), у якій авторового alter ego Мірона найбільше «мучить» проблема національного самозбереження, самодостатности й гідности «нашого люду», що бачиться йому як «плем'я сонне, і боляще, / І маловірне» [т. 5, с. 89], скалічене національним відступництвом:

І чом відступників у нас так много?

І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?

Чому не ганебною вважається «служба ворогу, що з нас ще й кпить?» [т. 5, с. 88].

⁵² Косевич Євген. Молодіж і політика // Молода Україна. – № 2. – 1900. – С. 48.

⁵³ Там само. – С. 50.

⁵⁴ Там само. – С. 51.

⁵⁵ Там само. – С. 53.

⁵⁶ Там само. – С. 55.

⁵⁷ Там само. – С. 56.

Думки Косевича, проартикульовані в унісон із Франковими, й досі не втратили злободенности:

«<...> у жадного другого народа на молодіжи не тяжить тільки обов'язків, що на молодіжи українського народа. Неволений гегемонами чотирох народів, <...> виплекав він цілі партії ренегатів, що не вірять в його силу і живучість, радо стають в платні найми московського абсолютизму і працюють над загладою свого народа, а суспільність до тої міри затратила почуте своєї єдності, що трактує сих ренегатів не як ефіяльтів [Ефіальт, родом із Малії, зрадив греків під час битви при Фермопілах. – Є. Н., О. Н.], не як юдів [Юда Іскаріот, апостол, зрадив свого вчителя Ісуса Христа. – Є. Н., О. Н.], не як московську яничарську гвардію, що її оплачує наш найбільший кат, а як поважних, досвідчених геронтів [геронт – член ради старійшин у грецьких полісах. – Є. Н., О. Н.]», і «сьміє в їх руки складати керму публичного житя»⁵⁸.

У літературно-публіцистичній статті «Шевченкові обходи» (Молода Україна. 1900. № 5. С. 176-182) Косевич наголосив на непроминальній «революційній силі» Шевченкової поезії та на потребі під час щорічних березневих «Шевченківських вечерниць» (до роковин поетового ушестя) у «промовах і відчитях» «вказувати мету горячому запалові», розбудженому нею, і «звертати його енергію на сучасні справи»⁵⁹.

Ідею здобуття самостійної України Косевич, як і більшість членів «Комітету Десяти», поєднував із соціалістичними поглядами, ба навіть прихильністю до західноєвропейської (передусім австрійської та німецької) соціал-демократії. Відгукнувся позитивними рецензіями на брошури «Die Socialdemokratie und die Schichten der Studierten» («Соціал-демократія і верстви студентів») німецького соціал-демократичного посла (депутата Райхстагу в Берліні), марксиста, адвоката Вольфганґа Гайне (Heine) (Молода Україна. 1900. № 6. С. 242-245) і «Akademiker und Sozialismus» («Студенти і соціалізм») «звісного провідника німецької соціальної демократії» Августу Бебеля (Bebel) (Там само. № 12. С. 469-473; підпис: Е. К.). Рецензії становили пропагандистський виклад змісту брошур (власне, відчитів перед студентами Берлінського університету).

Косевич опублікував розлогий некролог «Над сьвіжою могилою» (Молода Україна. 1900. № 9/10. С. 341-349) на смерть Вільгельма Лібкнехта (помер 7 серпня 1900), «одного з провідників німецької соціальної демократії». Висвітлюючи з явною прихильністю його життя і діяльність, підкреслив, що для нього «Росія, ся «тюрма народів», була <...> олицетворенем тиранії, і борба против Росії була вихідною точкою його поглядів на заграничну політику <...>»⁶⁰. З пієтетом відзначивши, що В. Лібкнехт «для всіх тиранів народів» був «симбольшом вічного революціонера духа»⁶¹, Косевич, таким чином, удався до алюзій на образ «Вічний революціонер – / Дух, що тіло рве до бою» [т. 1, с. 22] із Франкового вірша «Гімн» («Вічний революціонер») (збірка «3 вершин і низин», 1887, 1-ше вид.; 1893, 2-ге вид.), а також із вірша Словацького «Odpowiedź na «Psalmy przyszłości»» («Відповідь на «Псалми майбутнього»), звідки його запозичив Франко: «Wieczny Rewolucjonista, / Pod męką ciała – leżący Duch» («Вічний революціонер – / Дух під муками тіл»).

⁵⁸ Там само. – С. 49.

⁵⁹ Косевич Євген. Шевченкові обходи // Там само. – № 5. – С. 180.

⁶⁰ Косевич Євген. Над сьвіжою могилою // Там само. – № 9/10. – С. 341.

⁶¹ Там само.

Участь Косевича і Франка в полеміці навколо ідеалу самостійної України

Поза сумнівом, найрезонанснішою і найвагомішою публікацією Косевича стала його стаття, якою він долучився до полеміки, що зав'язалася між львів. часописами «Діло» й «Молода Україна», з одного боку, і чернів. «Буковиною» – з другого, у зв'язку з виходом у Львові навесні 1900 р. брошури Миколи Міхновського (без підпису) «Самостійна Україна: Промова», на якій зазначено, що її «Видав Е. Косевич». Брошуру опубліковано з ініціативи сина Володимира Антоновича Дмитра Антоновича⁶² як перше видання РУП (Революційної української партії), утвореної 5 лютого 1900 р. (хоча Міхновський не був її членом). У квітні 1900 р. Д. Антонович, один із засновників РУП⁶³, листувався з Косевичем, зокрема писав про велике зацікавлення серед молоді на Сході України журналом «Молода Україна»⁶⁴. За словами Юрія Колларда, також одного із засновників РУП⁶⁵, книжечка вийшла друком заходом В. Старосольського і Косевича⁶⁶. В анонімній рецензії охочих придбати її скеровано до Косевича: «Коштує книжочка всего 20 сотиків. Хто хоче купити, нехай удасться до видавця Е. Косевича, Львів, ринок 10»⁶⁷.

Після статей Романа Стефановича в «Ділі» 1900 р. «Ігноранція чи цинізм» (№ 124. 3/16.VI) і «Самостійна Україна. (Черновецькій «Буковині» відповідає Роман Стефанович)» (№ 129. 9/22.VI; № 130. 10/23.VI; № 131. 12/25. VI; № 132. 13/26.VI; також окрема брошура: Львів, 1900) і рецензії Стефана Томашівського в червневому числі «Молодої України» на «Самостійну Україну» Міхновського (1900. № 6; підпис: С. Т.)⁶⁸ Косевич долучився до полеміки статтею у липневому номері «Молодої України» (натоді відповідальний редактор журналу – А. Крушельницький)⁶⁹. Це доволі різка відповідь на анонімні статті у «Буковині» 1900 р. «Що тепер придумують молоді русини?» (№ 64. 31.V/13.VI) й особливо «Українська держава» (№ 67. 7/20.VI). Косевич почав статтю покликом на Франка (без зазначення джерела):

«Є такі люди – писав колись в полеміці з галицькими народовцями д-р Франко – що їм ніяк не слід пускатися в танець, бо з їхнього танцю тільки всього і користи, що другому настолочуть ногу. Та що зробити з такими людьми, коли вони часом якраз мають велику охоту до танцю.

Сі слова мені пригадалися при читанню вицьвітів політичної мудрости, що скристалізувалася в двох пашквілях на справу політичної самостійности України, надрукованих в 64 і 67 числі «Буковин»⁷⁰.

⁶² Коллард Ю. Спогади юнацьких днів: 1897–1906. Українська Студентська Громада в Харкові. І Революційна Українська Партія (РУП) / Вступне слово й редакція Марка Антоновича. – Торонто, 1972. – С. 120.

⁶³ Коллард Ю. Передмова до книжки-промови М. Міхновського «Самостійна Україна» // Міхновський М. Суспільно-політичні твори. – К., 2015. – С. 116.

⁶⁴ Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.). – Івано-Франківськ, 2006. – С. 297.

⁶⁵ Коллард Ю. Передмова до книжки-промови М. Міхновського «Самостійна Україна». – С. 116.

⁶⁶ Там само. – С. 117.

⁶⁷ Що тепер придумують молоді Русини? // Буковина. – № 64. – 31.V/13.VI. – 1900. – С. 3.

⁶⁸ Див.: Нахлік Євген, Нахлік Оксана. Франко і Міхновський: перетини траєкторій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/99151>.

⁶⁹ Косевич Євген. Ще раз самостійна Україна (гльосси до статі «Буковини» п. з. Українська держава) // Молода Україна. – № 7. – 1900. – С. 256-167.

⁷⁰ Там само. – С. 256.

На противагу статтям «Буковини» Косевич твердив: «Ідеал само-стійної України – се той знаменник, що до нього треба звести всі наші політичні і культурні змагання <...>»⁷¹. Далі конкретизував: «Ідеалом молодіжи не лиш самостійна, але вільна Україна робучого народу з запевненем якнайбільшого впливу демосу на всі державні справи, з якнайбільшим здемократизованем всіх інституцій»⁷².

Завершував свою полемічну статтю Косевич (щоправда, потім дописав постскриптом – відгук на щойно прочитану ще одну статтю в «Буковині» за 8 липня⁷³) цитатою строфи із Франкового вірша «Не пора» (першодрук у першому виданні збірки «З вершин і низин», 1887), що натовді вже став одним із національних гімнів:

«Глузованя «Буковини» ані раз не ослабили її [молоді. – Є. Н., О. Н.] віри в ідеал самостійної України. Історія нашого національного розвитку визначить сим патріотам заслужене місце в нашому народньому пантеоні; віри в будучність народу не захитають нужденні пашквілі, бо у молодіжи занадто сильна віра в се, що

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить,
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить!»⁷⁴

Франко у статті «Поза межами можливого» (Літературно-Науковий Вістник [далі – ЛНВ]. 1900. Т. 12. Кн. 10) вирішив «не <...> вдаватися в деталі сеї суперечки між «Ділом» і «Молодою Україною» з одного боку, а чернівецькою «Буковиною» з другого боку» [т. 45, с. 278-279], однак став на бік публіцистів «Діла» (Р. Стефановича) і «Молодої України» (С. Томашівського й Косевича). Не називавши прізвищ, він, за суттю, підтримав державницьку патетику їхніх статей і продовжив їхню критику антисамостійницьких контраргументів «Буковини», зауваживши: «<...> хоч би аргументи двох перших [«Діла» й «Молодої України». – Є. Н., О. Н.] і не переконали кожного, то проте контраргументація «Буковини», основана на вбогій арсеналі «простого хлопського розуму», блискучо доказала повну незгожість і недостаточність сього арсеналу для рішення таких широких і скомплікованих питань» [т. 45, с. 279].

Франкова стаття перегукується зі статтею Косевича не лише в головній настанові на «ідеал політичної самостійности» [т. 45, с. 279, 280], «ідеал національної самостійности» [т. 45, с. 285], а й в окремих аргументах. На думку публіциста «Буковини», хоча б яка була «минувшина наша», вона не є аргументом, бо «наш нарід мало що освічений і бідний» і йому «не в голові, чи він в Росії, чи в Астрії, чи в Америці, бо він хоче їсти, а, попоївши, хоче дещо довідатись і бачити»⁷⁵. Та й нема певности, «чи ему було би у своїй власній державі ліпше» з соціального погляду; як негативні приклади, автор наводив болгар і сербів, що мають «уже й тепер свої держави», а проте, як він іронізував, знають, «як то їм сьвітло по-

⁷¹ Там само. – С. 263.

⁷² Там само. – С. 264.

⁷³ Самостійна Україна // Буковина. – № 75. 25.VI/8.VII. – 1900. – С. 1.

⁷⁴ Косевич Євген. Ще раз самостійна Україна. – С. 266.

⁷⁵ Українська держава // Буковина. – № 67. 7/20.VI. – 1900. – С. 2.

водиться!» – «Аж бунтуються мужики з великої розкоші»⁷⁶. Такі соціально орієнтовані міркування нагадують твердження Франка й М. Павлика (у спільній редакційній статті майже десятирічної давности) про те, що панівні верстви «в разі заведення самостійної руської держави в першій лінії з неї би користали, коли тим часом доля робучого люду, в такій самостійній державі, могла би навіть погіршитися». На їхнє тодішнє переконання, національна державність не обов'язково веде до соціального добробуту народних мас, а в тогочасних умовах навіть становить перешкоду для нього:

«Самостійність політична в наших часах – се діло страшенно коштовне: для її виборення і піддержування потрібно затрати такої маси сил і капіталів, що ними любісінько, в рамках існуючих держав, можна устроїти людові робучому далеко корисніше жите. Приміри Сербії, Болгарії, Румунії показують нам наглядно, що самостійність політична, навіть дуже дорого окуплена, зовсім іще не значить поправу долі робучого люду, ані не запевнює цілої «самостійної держави» від чужого визискування економічного і політичного. Нині, при величезнім розвою капіталізму, самостійність політична малих держав є майже простою фікцією <...>»⁷⁷.

А тимчасом Косевич закинув «Буковині» непослідовне обстоювання то національно-культурних, то економічних інтересів народу:

«Як в Галичині під час заснованя радикальної партії почала оживлятися дискусія над справами економічними, тоді всякі реакційні елементи підняли шалений крик про жолудкові ідеї, про інтернаціоналізм радикалів, про помітуване народними сьвятощами <...>. В сім концерті <...> «Буковина» грала ледви чи не на першій скрипці».

Натомість тепер «ясне сформульоване національної програми викликало у сих людей такий самий крик, як і дискусія про економічні потреби народу, як і сформульоване економічної програми. Тепер, як молодіж вся з запалом єднаєся під стягом самостійної України, вони піднесли крик, що вона забуває, що наш нарід бідний і мало що освічений»⁷⁸.

На ці «наглі перескоки з одного становища на друге» публіцистів «Буковини» звернув увагу, слідом за Косевичем, Франко у статті «Поза межами можливого»:

«Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «жолудкових ідей», – а завтра глянь! Самі вони проти ідеалу політичної самостійности виточують як першу гармату – ті самі жолудкові ідеї... «Наш народ бідний, його визискують усякі лихварі і здирці. Рятуймо свій бідний народ, підносім його економічно, а не гаймо часу на пусті мрії про далекі, до зреалізування неможливі ідеали» [т. 45, с. 279].

Усупереч соціально акцентованій патетиці своєї статті «Формальний і реальний націоналізм» (написана 1889 р.) та спільної з Павликом статті «Руське державне право і народна справа» Франко у статті «Поза межами можливого», визнаючи, як і раніше, що «економічне питання таке важне, таке основне, що й при справі політичної самостійности всякого народу <...> треба класти його як вихідну точ-

⁷⁶ Там само. – С. 2-3.

⁷⁷ Редакція. Руське державне право і народна справа // Народ. – № 1.1.I. – 1891. – С. 9. Авторство: Іван Франко: Бібліографія творів: 1874 – 1964 / Склад М. О. Мороз. – № 2717. – К., 1966. – С. 238.

⁷⁸ Косевич Євген. Ще раз самостійна Україна... – С. 265.

ку» [т. 45, с. 279], все-таки доводив конечність національного самовладдя для економічного добробуту, а звідси відводив «економічному чинникові» першорядну роль у спонукуванні народу до здобуття національної самостійності:

«<...> жолудковій ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією [наслідком, неминучістю. – Є. Н., О. Н.] пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, павперизації [масового зубожіння населення. – Є. Н., О. Н.], культурного застою і упадку» [т. 45, с. 280].

Таким чином, роки через десять разючі зміни відбулися і в позиції «Буковини», і в позиції Франка, притому в протилежних напрямках: у «Буковини» (принаймні у трьох публікаціях на тему державної самостійності України) – від національних акцентів до соціальних, загальнолюдських, а у Франка, навпаки, – від соціальних до національних.

Пояснюючи, чому в Україні обабіч кордону висунуто «на перший плян нашої національно-політичної програми справу політичної незалежності», Косевич наголосив, що «треба було доконче і ясно висловити, що має бути *сінтезою наших змагань* [курсив наш. – Є. Н., О. Н.], до чого як до остаточної цілі звести нашу національно-політичну програму»; а далі зазначив, що «українська громада» в Галичині «нині» одностайна в тому, що «сею *сінтезою* [підкреслення наше. – Є. Н., О. Н.] має бути з'єднане розділених шматків української території в одну самостійну державу»⁷⁹. Він доводив:

«Українська молодь <...> вповні свідомо, що праця без цілі, без ясно визначеної мети – <...> се блуканина по бездорожжях. Дорогосказом в праці повинен бути ясний суспільний ідеал, а сей ідеал веде у нас за собою в консеквенції борбу за політичну самостійність України»⁸⁰.

Ці думки й імперативи Косевича Франко розгорнув у роздумах про ідеал як «движучу силу в історії людства» [т. 45, с. 283], «головний двигач у сфері матеріальної продукції», у висновках про те, що «ще більше значіння має ідеал у сфері суспільного і політичного життя», де «*сінтезом усіх ідеальних змагань* [курсив наш. – Є. Н., О. Н.] <...> буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвитку н а ц і ї» [т. 45, с. 284].

І хай, за Франком, «ідеал національної [тобто державної. – Є. Н., О. Н.] самостійності <...> лежить для нас поки що <...> поза межами можливого», усе ж «тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати «його осущення» [т. 45, с. 285]. Хоча зрілий розважливий Франко, на відміну від Косевича та його однодумців-молодоукраїнців, уважав «ідеал національної самостійності» української нації таким, що лежить «поки що <...> поза межами можливого», для них дуже важливо було, що найвідоміший і найавторитетніший галицький письменник підтримав цей ідеал, хоча й із застереженнями про його поки що недосяжність і залежність од волевиявлення народу.

⁷⁹ Там само. – С. 256.

⁸⁰ Там само. – С. 265.

Косевич – референт на вічі за самостійність України

На другому вічі української студентської молоді, що відбулося у Львові 14 липня 1900 р., в суботу пополудні, у залі готелю «Belle Vue» («Бельвю») з одним питанням у порядку денному – про «справу самостійности України», другим референтом, після Лонгіна Цегельського, був Косевич. У вічі взяли участь близько 500 студентів, а також українські професори Львівського університету й українські політики Юліян Романчук, Михайло Павлик, Володимир Охримович, Микола Ганкевич та ін.⁸¹ З подання Цегельського на вічі одностайно ухвалено резолюцію «української молодіжні всіх австрійських висших шкіл» про те, що «здвигнене самостійної української держави в етнографічних границях є неперемінним і доконечним» і що до цього належить спрямувати «всі змагання і всі сили української нації»⁸².

Косевич у своєму рефераті (доповіді)⁸³ палко підтримав резолюцію Цегельського і висловив віру в те, що «великий наш ідеал» «державної самостійности» України «є для нас рівночасно і способом» та засобом («средством»), «що дасть нашому народови повну спромогу стати на висоті всіх культурних націй», «лекше розв'язати питання, що їх <...> насуває розвій людства», «усунути всі <...> суспільні аномалії», спричинені соціальним антагонізмом і класовою боротьбою⁸⁴. З алюзією на Франка та його вірш «Каменярі» (збірка «З вершин і низин», 1-ше вид. 1887, 2-ге – 1893), де є рядки: «І голос сильний нам згори, як грім, гримить: «Лупайте сю скалу!» і т. д. [т. 1, с. 66], – Косевич наголосив, що «справа самостійности України» «кличе до нас голосом велетня о працю, о діла; молодіж мусить зложити на жертovníку України свою працю, свої діла»⁸⁵.

Говорячи про «непроглядні ряди зорганізованого європейського пролетарияту, що певним кроком, з твердою вірою в зміну теперішних порядків на красші відважно кидається «здобувати красшу долю в боротьбі!»⁸⁶, він знову алюзією апелював до Франкової поезії, цього разу – до вірша «Гімн» («Вічний революціонер...») (також уміщеного в двох виданнях збірки «З вершин і низин»), де є рядки: «добувати, / Хоч синам, як не собі, / Кращу долю в боротьбі» [т. 1, с. 24]. З цих прикладів, а також із наведеного вище уривку з цитуванням гімну «Не пора» видно, що **Косевич надихався соціально-революційними та національно-патріотичними віршами Франка**. Звертаючи увагу на «український пролетарият», який «починає кидатися в борбу з кривдами», Косевич наполягав: «<...> молодіж, що плекає в серці ідеал самостійної і вільної України», не сміє «стати осторонь від сього руху», а «мусить всі свої сили віддати на услуги працюючих кляс, що становлять український народ», бо не може «бути нашим ідеалом <...>, щоби на вільній Україні запанувало кількох щасливців і ссало кров з мільонів працюючого люду».

⁸¹ Цегельський Л., Косевич Е. Друге віче української академічної молодіжні // Молода Україна. – № 8. – 1900. – С. 293-294 (авторів зазначено у «Змісті» І річника).

⁸² Там само. – С. 308.

⁸³ Там само. – С. 309-315. Окремі шматки тексту скупюровано, на чистих частинах сторінок надруковано «Сконфісовано», див.: Там само. – С. 311-313, 315.

⁸⁴ Там само. – С. 309-310.

⁸⁵ Там само. – С. 310.

⁸⁶ Там само. – С. 313.

«Хиба ж на се треба боротися за самостійність України, щоби сі міліони стали на своїй рідній землі жертвою визиску <...>?» – з обуренням запитував він⁸⁷, і це його слушне запитання не втратило актуальности й сьогодні.

На відміну від реферату Цегельського **Косевич більше наголосив на соціальній орієнтованості** «ідеалу самостійної України» – на «державній самостійності народу»⁸⁸, «ідеалі упорядкованих суспільних відносин», «здобуті прав для працюючих клас»⁸⁹: «Бо і для кого ж маємо ми підняти борбу за самостійність, хто буде її здобувати, хто дбати за процвіт України?»⁹⁰ На жаль, резолюцію, що її сформулював Косевич, із публікації вилучено й замінено друком стандартного цензурного слова «Сконфісковано»⁹¹. З виступу «репрезентанта віденської групи, тов. Павла Демця» дізнаємося, що ця резолюція мала соціальне спрямування. Павло Демць сказав: «<...> прилучаючися до національно-політичних резолюцій, поставлених першим референтом, вважаємо рівночасно конечним заявитися за соціальним постулятом, якого речником був другий референт, – одним словом, заявляємося за «самостійною Україною робучих мас»⁹².

Як зазначено в розгорнутій хроніці віча, другий «реферат, що в виголошеню не уступав першому, викликав теж гучні та довготривалі оплески»⁹³.

Досить розлоге, притому прихильне, повідомлення про віче українських студентів умістив львівський щомісячний журнал польської шкільної та студентської молоді «Promień», який мав поступове, соціалістичне спрямування. Автор допису Казімеж Прушковський (Pruszkowski), що публікувався у місячнику під псевдонімом *Станіслав Орчик*, так зреферував виступ Косевича:

«Другий з черги промовляв акад. К о с е в и ч. Русь-Україна мусить здобути не лише незалежність од зовнішніх ворогів, а й розвиватись внутрішньо. Русини повинні бачити, що в народі – єдина надія відродження Вітчизни, що лише зорганізований пролетаріат може визволити Україну від утиску, бо це лежить у його реальному інтересі. Він найтяжче бідує, політичні й суспільні кайдани найбільше сковують робочий люд, тож він перший найсильніше рвоне, щоб їх зірвати і кинути в лице ворогові. Тому треба ці маси просвіщати, популяризувати серед них знання, революціонізувати їх. Цілком слушно домагаються русини також свого університету: той дасть їм нове поле розвитку, сформує національних учених. Тому промовець закликає русинську молодь докласти всіляких зусиль, аби вона могла навчатись на вищих студіях національною мовою»⁹⁴.

Прушковський підтвердив, що другим пунктом ухвал віча була соціальна резолюція Косевича (хоча, як видно, навів її не дослівно, а лише стисло передав її

⁸⁷ Там само. – С. 314.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само. – С. 315.

⁹⁰ Там само. – С. 314.

⁹¹ Там само. – С. 315.

⁹² Там само. – С. 317.

⁹³ Там само. – С. 316.

⁹⁴ Orczyk Stanisław. Z powodu wiecu młodzieży rusińskiej // Promień: Pismo poświęcone sprawom młodzieży szkolnej. – Nr 8/9: wrzesień/październik. – 1900. – S. 205. На відміну від «Молодої України» подано, що віче відбулося не 14-го, а 15 липня. Псевдонім розкрито у вид.: Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r. / Instytut Badań Literackich PAN. Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1996. – T. 3: R-Ż. – S. 122.

суть): «Всіма силами прагнути до покращення життя трудящих мас». За словами польського оглядача, «виростає нове покоління гідних синів Вітчизни, справжня «Молода Україна»⁹⁵.

Перманентний конфлікт поколінь

Упродовж 1899/90 навчального року Косевич був головою студентського товариства «Академічна Громада» (голову обирали на один навчальний рік на його початку). Косевич виконував ці обов'язки до виборів нового голови 13 листопада 1900 р. (див. оголошення «Звичайні загальні збори тов. «Академічна Громада» у Львові» від 26 жовтня 1900 р. за підписом голови Косевича й писаря Богдана Гузара⁹⁶). Від імені виділу (управи) «Академічної Громади» голова Косевич і писар Богдан Гузар опублікували в червневому числі «Молодої України» звернення до випускників гімназій під назвою «Поклик (Товариші матуристи!)» (датоване: «в маю 1900»)⁹⁷ із закликком вступати до Львівського університету і вписуватися у члени товариства, яке «спільною працею всіх товаришів вибилося <...> на перше місце між українськими академічними товариствами, заняло поважне місце між всіма другими товариствами і стало огнищем духового життя і праці для молодіжи, маючи до 3 000 томів книжок, велику кількість газет і журналів, запомоговий фонд⁹⁸.

Напутня промова, з якою Косевич як голова товариства виступив 13 жовтня 1900 р. на зборах першокурсників в «Академічній Громаді»⁹⁹, почасти перегукується з Франковими «Критичними письмами о галицькій інтелігенції» (Молот: Галицько-українська збірка. Львів, 1878). У тій ранній статті загонистий Франко піддав нещадній тотальній критиці «теперішню галицьку інтелігенцію» [т. 26, с. 74], яка «ділиться <...> на дві партії: клерикально-общеруську і ліберально-народову» [т. 26, с. 74-75]. Згущуючи барви, писав про начебто «непроглядний сумерк переходової епохи» [т. 26, с. 74] попередніх трьох десятиріч, явно перебільшуючи, дійшов несправедливо узагальнення, буцімто «цілий рух нашого так званого «відродження» від р. 1848 <...> відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла. Цілий тридцятилітній протяг нашого «відродження» <...> не зродив нічого такого, що би могло свідчити о правдивім, здоровім життю інтелігенції» [т. 26, с. 75].

Через 22 роки ситуація за іронією долі повторилася: тепер уже завзятий репрезентант нового покоління різко й огульно критикував старшу українську інтелігенцію за «застій публичного життя», «оспалість публичної opinii» і навіть говорив про «безідейність інтелігенції»¹⁰⁰. Без розбору, не розрізняючи пересічний загаль інтелігенції та її передовий загін, молодий публіцист узагальнював:

«Вся наша інтелігенція – се одна несвідомо і некультурна товпа без жадних позитивних ідеалів, <...> що живе чисто приватним життям, що не спосібна жити

⁹⁵ Orczyk Stanisław. Z powodu wiecu młodzieży rusińskiej. – S. 206.

⁹⁶ Хроніка з нашого життя // Молода Україна. – № 9/10. – 1900. – С. 381; Звіт «Загальні збори Товариства «Академічна Громада»»: Там само. – № 11. – С. 424.

⁹⁷ Поклик (Товариші матуристи!) / За Виділ: Євген Косевич, голова; Богдан Гузар, секретар // Там само. – № 6. – С. 246-248.

⁹⁸ Там само. – С. 248.

⁹⁹ Інавгураційні сходи в товаристві «Академічна Громада» у Львові // Там само. – № 9/10. – С. 370-374.

¹⁰⁰ Там само. – С. 371.

житем ідейним <...> і мірою тих приватних інтересів мірить всі найжизненніші для народу справи. <...> І тут жерело сих всіх конфліктів між нею а молодіжжю, що несла доси все стяг ідеалів <...>»¹⁰¹.

Тож Косевич напучував нову генерацію студентів: «Ми мусимо вступити в жите з ідеалами, мусимо приневолити сю всю товпу, що живе безідейним житєм, підпорядкувати вже раз свої приватні інтереси інтересам загалу народних мас, стати на службу народови і підняти борбу о його права»¹⁰². На переконання Косевича, молодь не може удовольнитися «тим ідеалом, що ім'я його – «забезпечити собі вигідне жите»¹⁰³.

Якщо Франко таврував нечисленну галицьку інтелігенцію певного періоду, то **Косевич говорив про перманентний конфлікт між молодими і старшими поколіннями української інтелігенції**. Він спостеріг характерний повторюваний розвиток соціальної та індивідуальної психології, що призводить до конфлікту поколінь: «<...> прикмета кожного молодого покоління – горячитися в часі університетських студій, а з віком прийде розум і опам'ятанє»¹⁰⁴. Проте Косевич вважав, що цьому треба протидіяти. Щоби «блиск проміння» молодечого ідеалу не погас «при стрічі з житєм», коли випускники посядуть якесь становище в суспільстві, він закликав молодь до «трівкого теоретичного образования», «витривалої научної праці» під час навчання в університеті¹⁰⁵.

Ціннісний дихотомічний поділ Косевича на молоді й старші покоління був по-молодечому спрощений. Зрілий Франко, позбуваючись радикалізму молодости й переходячи до поміркованого (в засобах і способах) демократизму, та й навіть приймаючи почасти консервативні вартощі, не доходив до таких крайнощів, од яких застерігав Косевич (див. притчове оповідання Франка «Хома з серцем і Хома без серця»: *ЛНВ*. 1904. Т. 27. Кн. 8). А все-таки пізній Франко навіть удався до реабілітації буржуазних цінностей родинного щастя. У післямові «Postscriptum» (написаній 10–12 листопада 1912 р.) до другої редакції роману «Петрії й Довбушчуки» він з полемічним викликом пояснював:

«А коли в сценах із міського життя інтелігенції у Львові я попробував у новій переробці дати образок «міщанського щастя», в тихій, матеріально забезпеченій і духовою працею зайнятій сім'ї, то бажав би сим образком запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що, йдучи наосліп за покликами західноєвропейських песимістів, у міщанськім (буржуазійнім) житті бачать синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почуття» [т. 22, с. 488].

І молодий Франко, і Косевич виступали із соціалістичних засад, але Франко замолоду, перебуваючи під впливом марксизму-енгельсизму та Драгоманова, клав акцент на вселюдських і федералістичних перспективах, а Косевич тепер – на національно-державницьких, самостійницьких. Мало того, у «Критичних письмах...» Франко зневажливо й несправедливо відгукнувся про самостійницький орієнтир народівців: «Народівці <...> вже звиш 15 літ клепочуть про «самостійність» (не-

¹⁰¹ Там само. – С. 372.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Там само.

¹⁰⁴ Там само. – С. 374.

¹⁰⁵ Там само.

мовби се була річ така непевна, котру конче треба доказувати, або немовби хто відбрав їм її насилу) <...>» [т. 26, с. 75].

Народовцям 1860 – 1870-х років (своєю суттю, самостійникам) молодий драгомановець Франко тенденційно протиставляв «Руську Трійцю» як нібито слов'янських федералістів, які національні вартощі підпорядковували загальнолюдським:

«<...> становище видавців «Русалки» вже тим самим, що було федерально-всеслов'янське, не могло бути виключно національне, на яким стоять наші нинішні народовці. Всесвітня праця научна і культурна йшла поперед усякої національності, – розуміється, не виключаючи її, а тільки вказуючи належне становище. «Чужина нас займає, – чому ж би нашіна не прилягла нам до серця?» – каже Шашкевич (стор. 115) і вказує тим самим, що «нашіна» зовсім ще не вистатчує і не становить цілі сама в собі» [т. 26, с. 92].

У зацитованому висловлюванні Маркіян Шашкевич наголошував на «нашині» як пріоритеті, а Франко – на «чужині», віддаючи тоді перевагу «всесвітньому» над «національним». Натомість Косевич у промові на студентських сходах акцентував на виборенні української державности: «<...> прокидається дрімучий доси велетень – українська нація – і кличе нас <...> до праці <...> до бою за її права»¹⁰⁶. Тож студентська молодь мусить жити для «відродження нації»¹⁰⁷, «ідеалу політичної самостійности України», який не є «для нас як недосяжний абсолют»¹⁰⁸. Певно, це була репліка, адресована не лише редакції «Буковини», а й Франкові у відповідь на його заувагу про «ідеал національної самостійности» української нації як такий, що «лежить для нас поки що <...> поза межами можливого» [т. 45, с. 285].

Одначе прикметно, що на завершення сходин студенти заспівали національний гімн «Ще не вмерла Україна» на вірш Павла Чубинського й музику Михайла Вербицького, а за ним – «Не пора» на вірш Франка й музику Дениса Січинського¹⁰⁹, створений між 1880 р. і березнем 1884-го під впливом тодішнього галицького народовського середовища, преси, різних заходів (літературно-музичних шевченківських та інших вечорів, народних віч) і пройнятий ідеями української національної самодостатности й національної «волі». Так виявнювалася **наступність між раннім Франковим україноцентризмом**, який пробивався у нього крізь оболонку вселюдськості і всесвітності, та **україноцентризмом наймолодшого покоління галицьких українців – кінця 1890-х – початку 1900-х років**.

Варто згадати й те, що в схвальній рецензії (Молода Україна. 1901. № 5/6. С. 235-236) на тижневик німецькою мовою «X-Strahlen» («X-Промені»), видаваний у Відні від 1 квітня 1901 р. за редакцією Романа Сембратовича, Косевич «з артикулів, що безпосередньо відносяться до наших справ», назвав серед трьох матеріалів Франкову статтю «Eine Proletarier-Nation» («Пролетарська нація» [див. український переклад: т. 44, кн. 2, с. 611-613]) у № 4 і статтю Сембратовича «Iwan Franko (literarisches Charakterbild)» [«Іван Франко (Літературна характеристика)»] у № 5¹¹⁰.

А в статті «Вибори (Уваги і рефлексії)» (Молода Україна. 1901. № 10. С. 369-384) – післямові до виборів 1901 р. до Державної Ради у Відні та Галицького крайо-

¹⁰⁶ Там само. – С. 372.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Там само. – С. 373.

¹⁰⁹ Там само. – С. 379.

¹¹⁰ Косевич Евген. X-Strahlen тижневик... // Молода Україна. – № 5/6. – 1901. – С. 235.

вого сейму – Косевич вдався до екскурсів в історію виборів у Галичині від 1848 р., а відтак із молодечим запалом – до суцільної критики «наших рутенських партій» (у тому числі РУРП і УНДП), з яких, на його думку, жодна «не стоїть на ніякому становищі, лишень на становищі здобуття мандатів»¹¹¹ і навіть «політика радикальної партії стала з принципіальної мандатовою політикою»¹¹².

Сергій Степняк-Кравчинський у рецензії Франка й Косевича

Косевич переклав українською мовою книжку «Подпольная Россия» російського революціонера-народника, терориста, емігранта, письменника і публіциста Сергія Михайловича Кравчинського (*1851 – †1895), відомого під псевдонімом С. Степняк: Підземна Росія / С. М. Кравчинський (С. Степняк); Переклав із російської мови *Євген Косевич*. Львів: Накл. УРВС, 1901. 245 с. Назва в українському перекладі – калька з польської: «Podziemna Rosja». Примірник українського видання зберігається у Франковій бібліотеці в ІЛ (№ 2855). Уривки перекладу друковано в «Молодій Україні» 1900 – 1901 рр. Ця літературно-документальна, почасти мемуарна книжка Степняка-Кравчинського про російський революційний рух, написана й видана в Мілані 1882 р. італійською мовою, а 1893 р. в Англії – у російському автоперекладі. Вона була перекладена багатьма мовами й здобула величезну популярність. Раніше на смерть її автора Франко відгукнувся некрологом «Sergjusz Krawczyński (Stepniak)» у газеті «Kurjer Lwowski» (1896. № 23. 23.I. S. 2-3; без підпису)¹¹³.

У короткій непідписаній рецензії на українське видання книжки Степняка-Кравчинського зазначено, що її переклад «на нашу мову» є «одним з найпізніших», «хотя й і темою своєю, і особою автора вона ледви чи є кому близша, як нам, українцям!» Відзначено, що переклад Косевича «дуже гарний – чистий і плавний». У «вступі» «подав тов. Косевич житєпись Кравчинського та його характеристику, чим підніс ще вартість книжки для читача і упевнив її зрозуміне, особливо в Галичині». «Ціла праця» перекладача «носить взагалі» відбиток «сього пієтизму, на який заслуговує вповні книжка Степняка»¹¹⁴.

У «Передньому слові»¹¹⁵, що становить огляд життєвого, революційного і творчого шляху Сергія Кравчинського, Косевич зазначив, що той «по батькови білорус, по матері українець, родився <...> на Україні, де його батько був військовий лікар»¹¹⁶. Тому «ледви чи справи і події, що обговорюються в сій книжці, представляють для кого иньшого тільки безпосередного інтересу, як для нас, українців», адже «сі події» «в найзначнійшій часті відбувалися на нашій землі», в них «львину частину праці вложили наші брати, російські українці», «Україна мусіла солоно заплатити безлічно зломаних екзистенцій, безчисленною втратою людей, яких сі

¹¹¹ Косевич Євген. Вибори (Уваги і рефлексії) // Там само. – № 10. – С. 384.

¹¹² Там само. – С. 381.

¹¹³ Авторство: Іван Франко: Бібліографія творів: 1874 – 1964 / Склав М. О. Мороз. – С. 288, № 3354; [передрук некролога: т. 30, с. 212-213].

¹¹⁴ С. М. Кравчинський (С. Степняк). – «Підземна – Росія» переклав із російської мови Євген Косевич. Накладом укр. р. видавничої спілки. Ціна 3 К // Молода Україна. – № 4: Жовт. – 1902. – С. 143.

¹¹⁵ Косевич Євген. Передне слово // Кравчинський С. М. (Степняк С.). Підземна Росія / Переклав із російської мови Євген Косевич. – Львів, 1901. – С. VI-XVI.

¹¹⁶ Там само. – С. VII.

злочасні відносини відірвали від України, а потім ввергли в розпалену пашечку царського м о л о х а. Серед иньших обставин були б сі люди славою Україною, а так пропали дармо, а для України двічі пропали»¹¹⁷.

Такі міркування перегукуються із Франковою думкою, певно, зноюю Косевичу, бо висловленою у резонансній статті «З кінцем року», де стосовно того, що «пішли Желябови, Кібальчичі і сотки других українців на боротьбу за всеросійську революцію», з «болем і досадою» зауважено: «<...> якби ті люде були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були пройняті, і якби повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали були свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам'ять в ряді наших найліпших борців <...>»¹¹⁸.

Утім, могла вплинути на Косевича й подібна думка, навіяна відповідною Франковою, висловлена у передмові Миколи Міхновського «От переводчика» до нелегального видання (відтиску на гектографі) його брошури (в російському автоперекладі) «Самостоятельная Украина» (Изданіе А. В. Ворога, 1900):

«Почавши від 60-тих років, а особливо 70-тих аж до кінця 90-тих, майже всі лучші, визначні та благородні сили українського суспільства пішли на борбу з русским правительством не в ім'я інтересів свого народу, але в характері членів рускої нації <...>. Небогато знає, що вони з походження українці і могли би свої сили і средства жертвувати в хосен рідного народу»¹¹⁹.

Косевич знав цю передмову, адже її передрукував в українському перекладі журнал «Молода Україна» (1901. № 1, січ.). Можливо, автором цього перекладу, а також перекладу передмови «Від видавця» («От издателя»), як і автором переднього слова «Самостоятельная Украина». Изданіе А. В. Ворога. Нр. І-й» за підписом «Редакция «Мол. України»¹²⁰, був сам Косевич.

Перекладом «Підпільної Росії» Косевич вважав за потрібне познайомити українського читача «з тими ясними проблисками горожанської самосвідомости на чорному тлі темного царства і з тою героїчною боротьбою за свободу, яку вели діти всіх націй, що живуть на просторах російської держави, зі зорганізованою дикою бандою опришків під проводом царя <...>»¹²¹.

Порівняння короткого Франкового некрологу «Sergiusz Krawczyński (Stepniak)» і написаного пізніше значно ширшого «Переднього слова» Косевича до його перекладу «Підземна Росія» засвідчує, що між ними немає контактено-генетичного зв'язку. Обидва автори писали свої тексти про Степняка-Кравчинського на основі різних джерел: Франко – за спогадами Павла Аксельрода, надрукованими у віденській газеті «Arbeiter Zeitung», а Косевич – за німецькомовним життєписом Аркадія Ширяєва «S. M. Stepniak-Krawtschinski, eine politisch biographische Skizze» та передмовою данського критика Георга Брандеса до роману Степняка-Кравчинського «Андрей Кожухов».

¹¹⁷ Там само. – С. V-VI.

¹¹⁸ Франко Ів. З кінцем року // Житє і Слово. – Т. 5. – Кн. 6. 1896. – С. 406-407.

¹¹⁹ Від перекладчика // Молода Україна. – № 1. – 1901. – С. 30 (редакційний переклад з російської).

¹²⁰ Там само. – С. 26-32.

¹²¹ Косевич Євген. Передне слово. – С. XV-XVI.

Статті й доповіді Косевича про гімназійну й університетську освіту

Неабиякий інтерес становлять педагогічні роздуми Косевича в статті «Наша шкільна система на буковинських ґрунті: з нагоди процесу проф. Шпойнаровського і Кобилянського против редактора «Буковинских Відомостей» (Молода Україна. 1900. № 1. С. 11-19). Раніше відрахований з гімназії через ідеологічне вільнодумство, Косевич різко нападав на систему середньої та вищої освіти в Галичині та на Буковині, твердячи, наче «дух поліційний пересяк всі наукові інституції від університету до шкіл народних»¹²². Як приклад навів «новіший випадок з д-ром Франком, що йому до катедри університетської загородило дорогу не що иньше, як «politisches Vorleben»¹²³ («політичне минуле», *нім.*). Щоправда, до цього тодішні професори Львівського університету не мали жодного стосунку: навпаки, колегія професорів філософського факультету 22 березня 1895 р. ухвалила одностайно призначити Франка доцентом української літератури й етнографії Львівського університету, проте на перешкоді став галицький намісник К. Бадені за підтримки греко-католицького митрополита Сильвестра Сембратовича¹²⁴.

За свідченням Косевича, іноді досить того, що учень «інтересується поза школою літературою, щоби його прогнати, при сім не бракує і курйозів. При домашній ревізії, пр[иміром], у одного ученика VI кл[асу] гімн[азії] в Станиславові забрано український переклад «Фавста» Гетого!»¹²⁵.

Це був переклад Франка: Фавст. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Часть перша. З німецького переклав і пояснив Іван Франко. У Львові: Заходом Редакції «Сьвіта», 1882. Косевич узагальнював:

«Рік в рік з гімназій виключається значне число молодіжи спосібної та характерної та приневолюється її шукати прийняття до других гімназій, просити та коритися другим директорам, вивчити цілий катехізм гіпокризії [облудности, лицемірства. – Є. Н., О. Н.], укривання ся з думками, стратити віру в людей та знеохотитися до всього, до чого рватися – повинно бути задачею молодечого серця. <...> А побіч них іде фалінга молодіжи протегованої, що, вийшовши з гімназій, має вже на сумлінню хоч одну денунціяцію [донос. – Є. Н., О. Н.] на свого товариша зі шкільної лавки, а в серцю – зароди поліцейського інстинкту <...>»¹²⁶.

Косевич надто схематизував і тому спрощував картину морального розшарування серед молоді та її етичного вибору в житті, акцентуючи увагу загалом на крайніх процесах. Не припускав цей наївний симпатик соціал-демократизму, що в державі, яку хотіли побудувати соціал-демократи, ці потворні з погляду моралі процеси набудуть значно більшого поширення, як це показала дійсність практично в усіх країнах, де утвердилася тоталітарна комуністична влада, що змушувала молодь або пристосовуватися до панівної ідеології, або опинитися на маргінесі суспільства.

¹²² Косевич Євген. Наша шкільна система на буковинських ґрунті: з нагоди процесу проф. Шпойнаровського і Кобилянського против редактора «Буковинских Відомостей» // Молода Україна. – № 1. – 1900. – С. 12.

¹²³ Там само. – С. 13.

¹²⁴ Див.: Нахлік Є. Перипетії з приват-доцентурою Івана Франка у Львівському та Чернівецькому університетах. – Львів, 2018. – С. 5-123.

¹²⁵ Косевич Євген. Наша шкільна система... – С. 15.

¹²⁶ Там само. С. 16-17.

У примірнику першого числа «Молодої України» за 1900 р., що зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника (далі – ЛННБ) за шифром ИП-21917 і містить на титульній сторінці над назвою напис чорним чорнилом «[зперед конфікати]», яким у такий спосіб позначено сигнальний примірник, видрукуваний для цензури, наведені фрагменти, перекреслені синім олівцем цензора – отже, їх сконфісковано.

Після цих загальних міркувань у частині першій (I) статті Косевич у другій (II) перейшов до висвітлення конкретного випадку, що трапився у Чернівецькій гімназії. Учитель Сергій Шпойнарівський, довідавшись, що серед учнів «ведуть їх товариші агітацію против науки української мови, вмовляючи, що етимологія ліпша від фонетики, що українська мова – наріччє московської, та втягаючи їх на сходи до кацапського академічного товариства «Карпат»¹²⁷, ініціював проведення слідства й разом з іншим учителем, Юліаном Кобилянським, склав протоколи допитів донощиків, на підставі яких унаслідок «акту обжалування» одного учня VIII класу й одного учня VI класу усунуто з усіх середніх шкіл Галичини й Буковини, а по одному учневі з VIII, VI і V класів – із Чернівецької гімназії. За іронічним коментарем Косевича, «Школа сповнила свій обов'язок, коли вона Департаментом поліції, професори – свій обов'язок, коли вони агентами поліційними»¹²⁸. Цей уривок також викреслено олівцем цензора. Відтак Косевич резонно запитував:

«Та чи сповнили вони с в о ю задачу педагогічної інституції, задачу педагогів? Чи на се треба педагога, щоби звихнути будучність кільком хлопцям, чи в праві до сього педагогічна інституція, коли завинили тут хиба лиш одні професори, що кацапський кукіль став виростати в серцях сеї молодіжи вмiсто пшениці?

Чи принесло се прогнане яку користь українській справі, чи зробили сим прислугу українству? Ми сьміло говоримо, що вони перші прикрили свої поліційні норови плащем українського патріотизму. Доси денунциант [донощик. – Є. Н., О. Н.] був синонімом кацапа-москвофіла; галицька молодіж гімназияльна відчула се аж надто діймаво. Се перший раз виступають професори-українці в ролі поліційних агентів.

Учеників прогнаних <...> зроблено кацапськими мучениками, жертвами, що до них всякий віднести мусить симпатично, вони раз на все страчені для нашого народу, а протерпівши раз за кацапство якби за сьвяту справу, рознесуть дальше сі погубні для нашого національного розвою бакцилі»¹²⁹.

Натомість, на переконання Косевича, вчитель української мови повинен був розкрити перед учнями «всю красу нашої мови», познайомити їх з думками вчених про неї, «вказати, що наш нарід живе, розвиваєся, здобуває щораз нові культурні інституції та серед найнедогіднійших обставин <...> потрафив здивувати своїм поступом иньші народи»¹³⁰.

А проте, замість того, щоб вивести «спантелічені уми» «москвофільських агітаторів» «на просту дорогу», «вказати їх молодечому запалови гідну мету», «стати лікарями їх духової недуги, професори, немов жандар з новельки Франка «Ци-

¹²⁷ Там само. – С. 17-18.

¹²⁸ Там само. – С. 18.

¹²⁹ Там само. – С. 19.

¹³⁰ Там само. – С. 18.

гани», вдарилися в великий та голосний дзвін денунціяції, бо за се «Belobung» [похвала, захоочення, *нім.* – Є. Н., О. Н.] буде»¹³¹.

Косевич мав на увазі Франків твір «Цигани», вперше надрукований як «Ескіз Миґрона» в газеті «Діло» (1882. № 86. 6/18.XI; № 87. 10/22.XI), а відтак уміщений у збірці «В поті чола. Образки з життя робучого люду» (Львів, 1890). У цій новелі шандар, обходячи пізньої осені бойківські гори, натрапив у гірській печері («яскині, викованій в скалі») на родину «бідних ромів» і наказав їм залишатися там, аби третього дня на зворотній дорозі забрати їх до Скольного й одержати «бельобунг» «за арештування волоцюгів» [т. 16, с. 384]. Війтові у селі розпорядився пильнувати їх і не пускати до хат. Однак, вертаючи, впав ненароком у річку, застудився і майже тиждень пролежав у гарячці в хаті священника. Та коли з війтом, присяжним і візником повернувся за циганами до яскині, то застав їх уже неживими – усі померли з голоду й холоду.

Поза сумнівом, Косевич, як засвідчують його публікації та відомий нам життєвий шлях, був людиною совісною і чесною і попри захоплення соціал-демократичною ідеологією не схильний до розбудови поліційної держави.

У статті «Полекша – чи деморалізація» (Молода Україна. 1901. № 1. С. 3–9) Косевич доводив недоцільність увільнення частини вступників до греко-католицької духовної семінарії та на теологічний факультет Львівського університету від складання матури.

У боротьбі за український університет у Львові

Косевич перший узявся за справу українського народного університету. У публіцистичній розвідці «Людові університети», єдиній його публікації у «Літературно-Науковому Віснику» (1900. Т. 9. Кн. 1. С. 31–53, також відбитка), що виходив, зосібна, за Франковою редакцією, Косевич не лише простежував поширення народних університетів в Англії, Данії, Америці, Бельгії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, Угорщині, зокрема вивчав проблеми функціонування Віденського народного університету та Польського народного університету ім. А. Міцкевича у Львові, а й обстоював можливість і konieczність зорганізувати у Львові український народний університет як чинник вирішення «справи с в о б і д н о ї і н е з а л е ж н о ї У к р а ї н и»¹³². При цьому він спостеріг таку невітшну диспропорцію: «Зріст нар. шкіл від 1868–98 р. побільшив, щоправда, загальну суму українських шкіл у Галичині, але коли взяти під розвагу рівночасний приріст людности, то покажеться, що число шкіл радше поменшало, ніж приросло»¹³³.

У тому-таки числі «Літературно-Наукового Вісника» Франко як своєрідний статистичний коментар до розвідки Косевича вмістив свою невеличку статтю «Русини в Галичині і просвіта», яку почав словами:

«Порушене д. Косевичем у його статті про людовий університет питане про паралельний зріст людности і просвіти русинів у Галичині спонукало мене заглянути до статистики з оловцем у руці і поробити деякі обчислення, котрими ділюся з читачами «Вісника»¹³⁴.

¹³¹ Там само.

¹³² Косевич Євген. Людові університети // ЛНВ. – Т. 9. – Кн. 1. – 1900. – С. 53.

¹³³ Там само. – С. 51.

¹³⁴ [Франко І.] Русини в Галичині і просвіта // Там само. – С. 77.

За Франковими словами, «цифри» він брав з п'ятого тому довідника Тадеуша Рutowського (Rutowski) «Rocznik statystyki Galicji» (Lwów, 1898. Rok V: 1894 – 1897), «де подано статистику до 1896 р.», і порівнював зі статистичними відомостями з попередніх томів (річників)¹³⁵ З'ясовуючи, «котра з двох націй, що живуть у Галичині, більше плодюча – поляки чи русини», Франко дійшов висновку, що друга, «хоча від обох них більше плодючі жиди»; а проте, «незважаючи на далеко більшу плодючість руського народу, наслідком більшої його бідности і занедбання санітарних відносин його приріст був майже такий самий, як і приріст польського». Далі Франко звернув увагу на непропорційність зростання кількості шкіл відносно кількості польського та українського населення (відповідно у Західній та Східній Галичині) від 1886/7 навчального року до 1895/6-го: «<...> коли в польських пов[і-тах] число дійсних шкіл зросло <...> о 19.47%, то в руських пов[ітах] число дійсних шкіл зросло <...> о 1.71%. Та й то, – зауважив Франко, – ми не розрізнявали шкіл руських від польських, а брали на увагу тільки територіальну різницю між східними і західними повітами»¹³⁶.

Водночас головною метою української громадськості, передусім студентів, а серед них і Косевича, була **боротьба за державний університет з українською мовою викладання**. У розлогій статті «Українці на Львівському університеті», опублікованій у спареному числі «Молодої України» за серпень – вересень 1901 р. (№ 8/9. С. 289-291), Косевич простежив регулятивні акти щодо мов навчання і практику використання німецької, польської та української мов у Львівському університеті від 1848 р., обґрунтував потребу і правомірність утворення українського державного університету у Львові і запропонував починати з домагань права уживати українську мову в університетських «друках» (навчальних канцелярських бланках) та «індексах» (формулярах) і заснування рівнорядних кафедр з українською викладовою мовою. Як підкреслив Косевич, хоча «справа оснований українського університету», що її українська молодь проголосила актуальною на вічі 13 липня 1899 р., залишалася проігнорованою австрійським Міністерством віровизнань і освіти, «се <...> не може <...> зменшити нашої енергії в домаганю самостійного українського університету, поки з усіх університетських кафедр не залунає українське слово»¹³⁷.

Разом із групою студентів (Евгеном Бурачинським, Мироном Залітачем, Зеноном Кузелею, Євгеном Юліяном Олесницьким, Володимиром Старосольським і Володимиром Темницьким) Косевич підписав звернення від 17 вересня 1901 р. до студентів-українців Львівського університету із закликом вносити «всі подання» до університету лише українською мовою¹³⁸.

У вівторок 8 жовтня 1901 р. о 3-й год. пополудні у Львівському університеті за участю близько 400 студентів та професорів Михайла Грушевського, Станіслава Дністрянського і Кирила Студинського почалося **друге академічне віче у справі українського університету** (перше – 13 липня 1899 р.). На порядку денному було утворення рівнорядних кафедр з українською мовою викладання і справа укра-

¹³⁵ Там само. – С. 78.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Косевич Евген. Українці на Львівському університеті // Молода Україна. – № 8/9. – 1901. – С. 289-290.

¹³⁸ Товариші! // Молода Україна. – № 8/9. – 1901. – С. 359-361.

їнських «друків» в університетській канцелярії. Перед тим ректор Людвік Ридигер (д-р медицини, хірург) прийняв депутацію українських студентів, які прохали дозволити віче, «дуже прихильно» і навіть наказав канцелярії відписувати на всі подання, внесені українською мовою, також українською. Однак на віче ніхто із сенату університету не прийшов.

Віче відкрив Косевич, і він-таки, після обрання провідником віча Е. Бурачинського, виступив як «референт справи катедр». Зі стислого викладу його доповіді видно, що в її основу він поклав статтю «Українці на Львівському університеті». Насамкінець Косевич зачитав резолюції, які ухвалено одностайно. У них зазначено, що метою змагань української молоді є український самостійний університет, а поки що студенти порушують питання унормування свого національного становища в чинному університеті й домагаються від сенату: 1) заснування «рівнорядних і рівнодотованих з польськими катедрами» з українською мовою викладання на правничому, медичному і філософському факультетах; 2) запровадження українських екзаменаторів до всіх державних іспитів, аби складати їх рідною мовою; 3) усунення всіляких перешкод до складання ригорозів (іспитів на здобуття наукового ступеня – докторату) українською мовою. З подання другого референта віче ухвалило домагатися запровадження у Львівському університеті для вжитку українських студентів усіх бланків та формулярів українською мовою. Учасники віча розійшлися з піснями на устах «Ще не вмерла» і «Не пора». Увечері на комерсі одні радили для перемоги сецесію всіх студентів-українців з Львівського університету, інші – обструкцію¹³⁹.

Хоча ректор Ридигер погодився задовольнити вимоги українських студентів «в справі відповідей на подання в українській мові, укр. індексів, друків тощо», проте теологічний факультет їх відкинув, а сенат, од якого залежало остаточне рішення, ще його не ухвалив¹⁴⁰. Усупереч обіцянці ректора та власним сподіванням студенти одержали резолюції на свої подання польською мовою; на їх звернення ректор тепер відповів, що це залежить од деканів. Це спонукало студентів до листопадових виступів¹⁴¹.

На 19 листопада 1901 р. знову скликано віче в університеті. На засіданні організаційного комітету В. Темницький запропонував провести віче без дозволу сенату, натомість Косевич і Старосольський вважали, що треба зачекати завершення перемовин із сенатом¹⁴². На трьох «довірочних сходах» української університетської молоді 16, 17 і 18 листопада ухвалено пропозицію Темницького вдатися до обструкції, зі сподіванням, що це призведе спершу до закриття університету, а відтак змусить відповідальних урядовців перестати ігнорувати домагання українців. На цих зборах Косевич і Старосольський, які раніше висловилися за легальне про-

¹³⁹ Курбас Роман. Віче української академічної молоді // Молода Україна. – № 10. – 1901. – С. 401-405. Також див.: Левицький К. – С. 352.

¹⁴⁰ Старосольський В. Страдальний романтизм (Відповідь В. Темницькому) // Древницький Юрій. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878 – 1942). – Тернопіль, 2012. – С. 291.

¹⁴¹ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. – Т. 16. – Кн. 12. – 1901. – С. 159-160. Також див.: «Покотила ся лявіна!» // Молода Україна. – № 11/12. – 1901. – С. 427, без підпису. У назві – аплікація із Франкового вірша «Гімн» – «Вічний революціонер».

¹⁴² Старосольський В. Страдальний романтизм. – С. 291.

ведення віча, «своїх поглядів не протиставили» й утрималися від голосування¹⁴³. Організатори планували, що віче відбудеться 19 листопада о 12-й год. й ухвалить: 1) обурення академічному сенатові за його ігнорування справи українського університету; 2) обструкцію лекцій кількох професорів, які відмовилися розглядати студентські формуляри («індекси»), заповнені українською мовою; 3) вирадження депутації до австрійського парламенту й міністра віровизнань і освіти з домаганням українського університету. Позаяк передбачувано «сцісії» (гострий обмін думками) з ректоратом, то «до президії підшукано чоловіка, кутого у таким ділі на всі чотири ноги, – Ев. Косевича». Хоча він «був противен» початій справі, але «під напором товаришів уступив»¹⁴⁴. Інтуїція сигналізувала Косевичу про небезпеку, але почуття товаришкості й обов'язку спонукало його виконати доручену місію. Це мало для нього доленосні наслідки.

Попри те, що «наради були довірочні», ректорат знав про всі наміри молоді від дирекції поліції, якій доносив «конфідент» (таємний інформатор), студент права Денис Бігун (згодом комісар поліції). Тож 18 листопада ректорат резолюцією дозволив провести віче лише в позалекційний час, о 7-й год вечора (насправді, як гадали організатори, щоб не могли взяти участи духовні семінаристи, які на цю годину мали семінар), у меншій залі (щоб обмежити кількість учасників), ба з бічними дверима до професорської зали (щоб у разі чого репрезентанти сенату могли туди ретируватися), та й урешті з обкромленим порядком денним і без «внесень» (пропозицій). Того-таки дня увечері студентський провід вирішив проігнорувати резолюцію ректорату¹⁴⁵. Сенат дозволив обговорити на вічі пункт «Справа рівноправності українсько-руської мови на університеті», але викинув з програми пункти «Справа самостійного українсько-руського університету» та «Внесення і інтерпеляції»¹⁴⁶.

Віче відбулося у вівторок **19 листопада 1901 р.**, як і ухвалили студенти. Проф. філософії Казімеж Твардовський, натоді заступник декана філософського факультету, разом з іншими професорами та вченим секретарем університету Алоїзієм Віняжем (Winiarz) з'явився на вічі, аби змусити студентів розійтися, але його зустріли криками «Ганьба!» й засвистали, позаяк наприкінці літнього семестру 11 липня 1901 р. він як тодішній декан факультету заборонив М. Грушевському промовляти на засіданні професорської колегії українською мовою. Як зауважив Володимир Гнатюк, «той Твардовський, що обидив не тільки любимого професора студентів-русинів, але посередно цілу націю, зважився прийти на віче (яко продекан), аби його розв'язати! Се обурило студентів»¹⁴⁷.

Знаменитий згодом творець Львівсько-варшавської логіко-філософської школи виявився шовіністом. Професори змушені були піти геть, але невдовзі повернулися з педелями (наглядачами за студентами) і ректором. Педелі озброїлися пали-

¹⁴³ Темницький В. Сецесія з львівського університета // «Січ». 1868 – 1908: Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства «Січ» у Відні. – С. 445-446.

¹⁴⁴ Там само. – С. 447.

¹⁴⁵ Там само. – С. 447-448.

¹⁴⁶ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. – Т. 16. – Кн. 12. – 1901. – С. 162.

¹⁴⁷ Там само. – С. 163. Про цей інцидент див.: Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. – Т. 17. – Кн. 1. – 1902. – С. 54-57.

цями. «На переді йшли педелі, за ними Твардовский, секретар Вінярж, далі ректор Рідігер і ще кілька професорів. Повторилася наново попередня сцена. Крик, свист, тупіт, оклики Твардовському, <...> педелі розпихали студентів, аби промостити дорогу професорам, а студенти не допускали до того і випихали педелів <...>». Урешті професори відступили, а ректор оголосив, що розпускає віче.

Незважаючи на це, по їхньому відході бесідники закінчили промови, й віче одностайно ухвалило резолюцію про те, що українська академічна (студентська) молодь: 1) жадає якнайскоршого заснування самостійного українського університету у Львові, а поки що – 2) дотримання «повної утравізації» (польсько-української двомовності) в теперішньому університеті; 3) ухвалює надіслати телеграму до українських послів у Відні на руки Ю. Романчука про одностайну підтримку його термінового подання до Державної Ради, щоб у Львові було засновано окремий український університет; 4) ухвалює вислати депутацію до Міністерства віровизнань і освіти для вручення меморандуму, підписаного всіма вічевиками; 5) висловлює обурення сенатові за поведінку супроти української молоді й погорду професорам Твардовському та Фіялекові (Jan Fijałek, ксьондз, історик Католицької церкви, декан теологічного факультету) й 6) ухвалює перешкоджати їхнім викладам (лекціям); 7) висловлює погорду професорові класичної філології Людвікові Цвіклінському (Ćwikliński) за «виступ проти українсько-руського народа в парламенті, незгідний зі становищем ученого мужа»¹⁴⁸.

На емоційному піднесенні вічевики влаштували стихійну демонстрацію на центральних вулицях Львова, яку В. Гнатюк за гарячими слідами описав так:

«З піснею на устах вийшли студенти з університету і, поуставлявшись в чвірки, потягли вулицею Академічною, Марійською площею і вулицею Коперніка до духовної семінарії, де попрощалися з богословами, і вернули до ринку, а звідти розійшлися до домів. Дорогою співали на переміну «Ще не вмерла» і «Не пора». <...> На виході вулиці Коперніка заступила студентам дорогу поліція, але на заяву, що вони зараз розходяться, не інтервеніювала [не втручалася. – Є. Н., О. Н.] більше»¹⁴⁹.

Студенти йшли від тодішньої будівлі університету, що на теперішній вул. Грушевського, 4, теперішнім проспектом Шевченка до теперішніх площ Міцкевича та Марійської, далі вулицею Коперніка до приміщення греко-католицької семінарії, де були розміщені її нові корпуси, збудовані 1889 р. (нині їх займає географічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41).

Стислу інформацію про цей похід подав офіційний друкований орган РУРП: «По 2 год. зі сьпівом «Не пора» і «Ще не вмерла Україна» вийшло 600 наших студентів і перейшли через місто зі сьпівами аж до семінара, де відпровадили всіх студентів богословів»¹⁵⁰.

За пізнішим свідченням В. Темницького, ректорат спробував перешкодити проведенню розпочатого віча, проте його «заходи прикрито галасом, стуканем, криками». Коли «ректор з професорами» з'явилися в залі, «виперто їх за двері».

¹⁴⁸ Там само. – Т. 16. – Кн. 12. – 1901. – С. 164; також див.: «Покотила ся лявіна!» – С. 427-430.

¹⁴⁹ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. – Т. 16. – Кн. 12. – 1901. – С. 165.

¹⁵⁰ М. Г. Борба за руський університет // Громадський Голос. – № 27: Груд. – 1901. – С. 217.

Віче закінчилося десь о 2-й год. дня. Вічевики «у чвірках» (по четверо у рядах) ішли вулицями міста, «співаючи «Ще не вмерла» і нову тоді пісню «Не пора». Се перший раз українське студентство демонструвало на вулицях Львова, і «Не пора» перший раз лунала з уст мас як гімн»¹⁵¹.

Син Олександра Барвінського, посла австрійського парламенту, історик Богдан Барвінський, який під час віча був студентом філософського факультету й активним учасником протестних акцій, згодом також згадував:

«На численних вічах, які тоді уряджувало з нагоди сецесії українське студентство й громадянство [очевидно, йдеться, побіч віча, також про різні збори. – Є. Н., О. Н.], залунала вперше боева пісня Франка «Не пора», яка підбадьорувала нас у боротьбі за український університет».

За зізнанням Б. Барвінського, ця пісня «припала» йому «більше до вподоби, ніж друга боева пісня» – «Ми гайдамаки!» Осипа Маковея, надіслана на його адресу «як провідника сецесіоністів»¹⁵².

У відповідь на несанкціоноване «бурливе віче» сенат університету тимчасово до 3 грудня припинив навчання і розпочав дисциплінарні провадження проти «аранжерів» (організаторів) і референтів самовільного студентського заходу. Від поліції, завдяки доносам того самого інформатора, сенат «відразу знав, кого і за що обвинувачувати. Ціле слідство було лише формою, основою був донос»¹⁵³. Щодо цього В. Гнатюк зневажливо зауважив: «А вже найбільший сором для сенату, що він у засудах покликався на поліцейні донесення, хоч поліції не було на вічу і вона не могла знати докладно його перебігу <...>»¹⁵⁴. А проте рішенням від 23 листопада 1901 р.¹⁵⁵ сенат відрахував з університету без права поновлення двох студентів – Косевича «за президоване» (головування на вічі) і Темницького «за рефероване» (виступ з доповіддю), а також Миколу (Николу) Щуровського на чотири семестри і Тита Євгена Бурачинського на два семестри «за аранжерство» віча, а Василя Пачовського – на два семестри за виголошення на вічі свого вірша-поклику¹⁵⁶.

В останній декаді листопада 1901 р. студентська депутація у складі Е. Бурачинського, М. Галущинського, Т. Меленя і В. Темницького разом із послами віденського парламенту О. Барвінським та Ю. Романчуком мала у Відні авдієнцію у міністра віровизнань і освіти, класичного філолога Вільгельма фон Гартеля. За спогадом В. Темницького, «Міністер відповів, що признає наші оправдані бажання, похвалює наші стремління до власної науки, хоче нам по можности пособляти, але ми вибрали рішучо невідповідну дорогу <...>»¹⁵⁷.

Після авдієнції Олександр Барвінський, який з термінового листа від свого сина Богдана зі Львова дізнався, що українські студенти готують сецесію, засте-

¹⁵¹ Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 448.

¹⁵² Барвінський Богдан Ол. Мої спомини про д-ра Івана Франка (1890 – 1915) // ІЛ. Ф. 3. – № 4890. – Арк. 7.

¹⁵³ Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 448.

¹⁵⁴ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. – Т. 17. – Кн. 1. – 1902. – С. 50.

¹⁵⁵ Качмар Володимир. Суспільно-політичне відлуння сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 року // Вісник Львівського університету / Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. Сер. істор. – Вип. 34. – 1999. – С. 289.

¹⁵⁶ Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 448-449; також див.: «Покотила ся ляви-на!» – С. 434.

¹⁵⁷ Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 449.

ріг їхніх посланців: «Се рішучо невідповідний крок, бо означає уступлене з поля бою». Посланці вирішили, що найкращим кроком буде не допустити до викладів у Львівському університеті, доки не буде оголошено хай поки що теоретичного, але принципового рішення про заснування у Львові українського університету. Визнавши «рацію словам пос. Барвінського», вони депешували до Львова, щоб до їхнього прибуття товариші утрималися від дальших кроків¹⁵⁸. Однак на зворотній дорозі Темницький і Галуцинський, які верталися удвох, вичитали у Кракові з газети «Nowa Reforma», що українська молодь у Львівському університеті розпочала сецесію¹⁵⁹.

Безпосереднім поштовхом до так званої **сецесії** – масового виходу з університету – стала для студентів-українців образлива й наклепницька відозва ректора Ридигера «Do Młodzieży Akademickiej Uniwersytetu lwowskiego», датована 30 листопада 1901 р.¹⁶⁰ Цю відозву навів В. Гнатюк у січневому числі «Літературно-Наукового Вістника» за 1902 р. у польському оригіналі повністю¹⁶¹ як таку, що хоча й «видана людьми науки», але «зредагована в таким нечуванім тоні, якого не постидали би ся навіть редактори найбільш русиножерних газет «Dziennika Polskiego» і «Gazety Narodowej»¹⁶².

Рішення про сецесію українські студенти ухвалили на зборах у неділю 1 грудня 1901 р. Їхня делегація на чолі з Богданом Барвінським повідомила про це ректора Ридигера у вівторок 3 грудня, подавши колективну заяву за підписами 440 осіб¹⁶³. На вимогу ректора кожен із сецесіоністів написав персональну заяву, а тим часом міністерство продовжило перерву в навчанні до 7 грудня¹⁶⁴. За офіційними відомостями, на кінець 1901 р. Львівський університет демонстративно покинули, подавши особисті заяви, 583 українські студенти (серед них близько 100 москвофілів), найбільше студентів (215) залишили богословський факультет¹⁶⁵. Усього тоді у Львівському університеті навчалось близько 1400 студентів¹⁶⁶.

За свідченням В. Темницького, «сецесія була властиво ділом Старосольського»¹⁶⁷. Л. Цегельський у спогадах підтвердив, що «піддав ідею сецесії» В. Старосольський¹⁶⁸. Не відомо, чи на основі якихось конкретних фактів, чи виходячи із загальних міркувань про тодішню ситуацію, український письменник у Канаді Василь Левицький (псевдонім *Софронів*, *1899 – †1975) поряд зі Старосольським як організатора сецесії поставив Косевича, хоча для останнього, усунутого з університету, вона була вже не добровільним учинком, а вимушеним: «В 1902 р. перево-

¹⁵⁸ Там само. – С. 450.

¹⁵⁹ Там само. – С. 451.

¹⁶⁰ Там само.

¹⁶¹ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 50-52.

¹⁶² Там само. – С. 52.

¹⁶³ Заява української академічної молодіжи в день сецесії // Молода Україна. 1901. – № 11/12. – С. 492.

¹⁶⁴ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 52-54.

¹⁶⁵ Качмар В. Вісник ЛУ. 1999. – С. 290.

¹⁶⁶ Будзиновский В. Східна а західна Галичина // Громадський Голос. 1901. – № 27: Груд. – С. 216.

¹⁶⁷ Темницький В. Сецесія з львівського університету. – С. 451.

¹⁶⁸ Цегельський Л. «Молода Україна» – історичний спомин // Календар «Провидіння». Філядельфія, 1948. – С. 76.

дить він разом із пок. Євгеном Косевичом, другим визначним керівником молоді, сецесію української молоді з львівського університету до Відня»¹⁶⁹.

Сецесія (виписування з університету) завершилася 7 грудня 1901 р. Того-таки дня в залі «Народного Дому» відбулися останні, властиво, прощальні, загальні збори «Академічної Громади», на яких оголошено про припинення її діяльності. На них «невмовкаючими оплесками» студенти зустріли «теплі, щирі слова» проф. М. Грушевського¹⁷⁰. Опісля увечері відбувся масовий комерс (товариська вечірка) у «музичній сали» театру «Скарбка» (польського театру графа Станіслава Скарбека, тепер приміщення Національного академічного українського драматичного театру ім. Марії Заньковецької), на якому зі «словом розстання» звернувся до сецесіоністів Косевич¹⁷¹. Виступив також «др. Франко, подаючи деякі цінні вказівки»¹⁷². Загалом на цьому «величезному комерсі» промовляли репрезентанти «старших русинів», члени самоліквідованої «Академічної Громади», «поступової» польської та єврейської молоді, яка поставилася прихильно до змагань українських студентів. Присутні були два українські професори Львівського університету – М. Грушевський і К. Студинський¹⁷³. Брало слово матері¹⁷⁴.

Відразу потому віденський тижневик «Die Zeit» опублікував 14 грудня 1901 р. Франкову статтю «Das Polenthum nach zwei Fronten» («Польськість на два фронти») ¹⁷⁵. У ній висвітлено конфронтаційні події у Львівському університеті з українського погляду (частково в інформаційній частині вона перегукується з другим поданням статті В. Гнатюка – у грудневому числі «Літературно-Наукового Вістника», але, судячи зі змісту, те подання написано ще десь у середині третьої декади листопада 1901 р., до того, як сенат оголосив про усунення студентів, а вони – про сецесію, а Франкова стаття – вже після того, на початку грудня). Висвітливши в першій частині (I) статті «польське бойовище в Пруссії» (польські протести проти германізації під пруською окупацією), Франко в другій (II) частині описав подібні й водночас контрастні події в австрійсько-польській Галичині:

«<...> польські професори у Львові наче систематично заповзялися день за днем розбухувати серед руської університетської молоді всезростаюче невдоволення і запеклість. Іще перед літніми вакаціями сталося так, що на одному засіданні факультету декан, проф. Твардовський позбавив слова проф. Грушевського, українця, що викладає руською і не володіє польською, під тим приводом, що він не розуміє руської (що неправда), хоча проф. Грушевський досі завжди говорив лише руською. Вість про цей випадок проти одного з найулюбленіших професорів

¹⁶⁹ Левицький Василь. Пам'яті Володимира й Дарії Старосольських // Записки НТШ. – 1991. – Т. 210. Істор.-філософська секція: Володимир Старосольський. – С. 393. Першодрук: Свобода. Джерзі Ситі і Нью Йорк, 1950. – № 201. 30.VIII. – С. 2.

¹⁷⁰ Послідні Збори «Академічної Громади» // Молода Україна. 1901. – № 11/12. – С. 452-453; «Покотила ся лявіна!» – С. 438.

¹⁷¹ Пращальний комерс // Молода Україна. 1901. – № 11/12. – С. 453.

¹⁷² Там само. – С. 454.

¹⁷³ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 67.

¹⁷⁴ «Покотила ся лявіна!» – С. 439.

¹⁷⁵ Franko I. Das Polenthum nach zwei Fronten // Die Zeit. 1901. – Bd. 29. – № 376. 14.XII. – S. 161-164; уміщено також у нью-йоркському німецькомовному недільному тижн.: Sonntagsblatt der New Yorker Volkszeitung. 1902. – № 1. 5.I; другу публікацію не зареєстровано в покажчику: Бібліографія творів: 1874 – 1964 / Склав М. О. Мороз.

поширилася серед руської молоді щойно по вакаціях. Незалежно від цього молодь висунула ректорові вимогу виготовляти всю університетську друковану документацію та формуляри і польською, і руською мовами. Ректор пообіцяв; та коли в польській шовіністичній пресі довкола цього здійняли галас, він узяв своє слово назад і скерував слухачів до деканів відповідних факультетів, які зі свого боку заявили, що нічого в цій справі поробити не можуть. Тож молодь була змушена брати польські формуляри, але заповнила їх по-руськи, що знову-таки не було чимсь новим і що на богословському факультеті бездоганно практикували десятиліттями. Однак тепер уже два декани – на філософському факультеті (д-р Фінкель) і богословському (о. Фіялек) – відмовилися приймати їх у руських студентів під тим претекстом, що нібито не вміють читати по-руськи. При інавгурації нового університетського року ректор, проф. Ридигер, умисно уникнув будь-якої згадки про русинів і демонстративно говорив лише про польський університет, польську молодь, польську традицію. На всі ці провокації руська молодь відповіла тим, що скликала на 19 листопада, о 12 ополудні, в одній з університетських зал загальні збори руських студентів і поставила на порядок денний, с[еред] і[ншого], клопотання в уряді про створення окремого руського університету. Пунктом другим фігурувало обговорення інавгураційної промови проф. Цвіклінського (познаньця!) у віденському парламенті, спрямованої проти національних прагнень русинів. Університетська управа викреслила обидва ці пункти з порядку денного, перенесла час зборів з 12-ї год. на 7-му вечора, щоби перешкодити слухачам богослов'я, котрі сидять цього часу на семінарі, узяти в них участь, і призначила на проведення зборів найменшу аудиторію. І тим штовхнула молодь на нелегальний шлях. О 12-й год. вказаного дня зійшлося понад 600 руських слухачів, які зібралися у великій аудиторії, де зазвичай студентські зібрання й відбуваються. Зала була така переповнена, що неможливо було від дверей пробратися до катедри; велика кількість слухачів змушена була зупинитися в коридорі. Ще не встигли збори початися, як раптом у супроводі ще кількох доцентів з'явився проф. Твардовський, теперішній декан філософського факультету, і почав форсувати шлях усередину зали. Поява найшовіністичніше налаштованого професора, нахабне розштовхування і протискання його супутників викликали шквал обурення: вигуками «Геть звідси!» і пекельним галасом цих панів відтіснили з зали, і збори поновилися. Однак професори не вгамувалися. Телефоном вони викликали ректора Ридигера, і через чверть години знову почалася облава на переповнену залу: університетські педелі були на вістрі атаки. В першій шерензі марширував той-таки проф. Твардовський, за ним інші доценти, а позаду, як тріарій [*triparii* – воїни важкої піхоти римського легіону 4–2 ст. до Р. Х., становили третю лінію в бойовому порядку, комплектувалися з найдосвідченіших ветеранів і вводилися в бій у вирішальний момент. – Є. Н., О. Н.], сам ректор. Прийняли їх цього разу ще гірше: в замішанні дійшло до колотнечі між педелями і студентами; ректорові не вдалося навіть увійти, і панове й цього разу були змушені відступити з порожніми руками. Збори спокійно закінчилися, молодь довгим походом рушила вулицями, колег з богословського факультету провели на семінар, і демонстрація завершилася.

Слід одразу зазначити, що про якесь рукоприкладство щодо польських професорів з боку руських студентів, про якусь бійку чи подібне неподобство в усій

цій історії не мали що повідомити навіть польські часописи. Не була розбита жодна віконна шибка, жоден студент не був десь заарештований чи затриманий поліцією. І якщо попри те польська преса виставила руську студентську демонстрацію як нечуване варварство, вибух безприкладної брутальності і палкої ненависти до поляків, навіть якщо першої миті окремі панове з львівської професорської колегії подібним чином поінформували відповідні сфери у Відні й міністра Гартеля (до чести сенату слід підкреслити, що він цього не зробив), то це був радше вираз власного нечистого сумління або національного засліплення відповідних панів, аніж правдиве й об'єктивне відтворення фактів. Міністр Гартель розпорядився, телеграфічно, ще заки одержав від сенату достеменний виклад фактів, винести студентам полум'яну, зрадагану цілком у польсько-шовіністичному дусі догану й вимагати від сенату суворого розслідування, а також якомога суворішого покарання зачинців. Сенат делегував комісію з розслідування, яка – і це знову-таки дуже характерно! – допитала руських професорів одразу з першими звинуваченнями, розглядаючи їх, так би мовити, як моральних призвідців демонстрації. Студентами ж комісія займалася недовго; допитали ледве тузін [дюжину, дванадцять осіб. – Є. Н., О. Н.], і крім одного порушення – проведення зборів у недозволений час і з недозволеним порядком денним – не знайшла нічого протизаконного. Незважаючи на те, що до цього порушення добровільно призналися всі 600 учасників зборів, сенат спромігся поєднати це зі своїм відчуттям справедливості, вибравши з цілої маси лише шістьох студентів, а саме комітет, який скликав збори і члени якого, можливо, взагалі не брали участі в замішаннях, – і цих шістьох покарав усуненням з університету.

Ще заки цей *judicium leoninum* [леонінський присуд, латин. – Є. Н., О. Н.] вступив у силу, сенат удався до дальших спроб пацифікації. Руських професорів зобов'язали діяти на молодь заспокійливо, і водночас ректор розпорядився надрукувати й розклеїти заклик польською мовою, де про руську демонстрацію говорить як про нечувану дикість, варварство та безкультурність і закликає польську молодь мужньо відбивати руські замахы на польську науку та її представників. Ось така була та пацифікація в розумінні пана Ридигера» (тут і далі переклад статті – Юрія Прохаська).

Франко мав на увазі відозву ректора Ридигера «Do Młodzieży Akademickiej Uniwersytetu lwowskiego» від 30 листопада 1901 р. Далі щодо ректорської відозви та відгуків польської періодики Франко зауважив:

«Що польська преса скористалася цією нагодою, аби здійснити нечуваний галас про руське варварство, зрозуміло й так. Орган намісника, графа Пінінського, «Gazeta Narodowa», вела перед у цьому хорі й не завагалася нацькувати польську університетську молодь проти руських колег; природно, й частина польської університетської молоді виявила готовність до такого цькування. І лише окремі польські органи, як ось соціал-демократична «Naprzód», «Kurjer Lwowski» і «Monitor», частина польської еміграції, а також національно налаштована (сіоністська) єврейська молодь не дали збити себе з пантелику цим вереском, голосно заявивши, що вимога русинів про власний університет цілком природна і виправдана і що створення окремого руського університету у Львові не буде втрагою для польського стану володіння, а навпаки, може дуже прислужитися польській національній справі».

Ще на нараді 20 грудня 1901 р. українські студенти ухвалили відозву до польської університетської молоді, в якій наголосили: «<...> коли ми, провоковані сенатом, як і поодинокими професорами, постановили боронитися від насилья, – то тим цілком не думаємо виступати против польської нації як такої, отже, й не против Вас, Товариші, як поляків. Не з Вами боремося, а з тими, що нас гнетуть!»¹⁷⁶.

Тому висловили переконання, що польські студенти зрозуміють, що «інтерес польської нації, <...> народної чести вимагає» зайняти становище, відповідне «ідеалам волі, рівності і правди», а отже, стати на боці українських студентів¹⁷⁷.

У відповідь на цю заяву підтримали змагання галицьких українців до утворення окремого українського університету студенти-поляки Ягеллонського університету в Кракові 27 листопада¹⁷⁸ й університету в австрійському м. Леобені 12 грудня¹⁷⁹, корпорація студентів-поляків Київського університету й політехніки¹⁸⁰, польські студенти і старші емігранти-демократи в Парижі 29 листопада¹⁸¹, польські студенти «з-під трьох заборів» у Липську (Ляйпцігу) 10 грудня¹⁸², польські студенти в Закопаному 29 листопада, студентки-польки Женевського університету 18 грудня¹⁸³, євреї-сіоністи зі студентського товариства «Ognisko» («Вогонь») при Львівському університеті. Також ті польські студенти, які після припинення викладів з'їхалися у Перемишлі, одногосно визнали жадання окремого українського університету виправданими, але перевагою у два голоси осудили демонстрацію¹⁸⁴. Резолюції та відозву, прихильні українцям, ухвалила «поступова польська львівська молодіж» на зборах 6 грудня¹⁸⁵. Назагал реакція польської суспільності і преси в Галичині на боротьбу за український університет була неоднозначною. «Справедливим» назвала домагання утворення українського університету краківська соціал-демократична газета «Narzęd», прихильне становище зайняли львівські опозиційні газети демократичного і соціалістичного спрямування «Monitor» і «Kurjer Lwowski», а також почасти краківська демократична газета «Nowa Reforma»¹⁸⁶.

Франко в ст. «Das Polenthum nach zwei Fronten» висловив «жаль», що «ці голоси заглушив вереск збудженої пристрасти. Заклик ректора продемонстрував руським студентам, що надія на справедливу й об'єктивну оцінку їхньої справи з боку університету цілком порожня. Не бракувало підбурювачів, які сіяли чутки, начебто русини збираються зривати лекції ненависних професорів, а тому польські студенти заходять в аудиторії озброєні револьверами й кинджалами. Руські студенти усвідомили, що їхнє дальше перебування в цьому університеті морально

¹⁷⁶ Відозва русько-української молодіж до польської // Молода Україна. 1901. – № 11/12. – С. 487.

¹⁷⁷ Там само. – С. 488; Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. 1901. – Т. 16. – Кн. 12. – С. 166.

¹⁷⁸ Віче польської молодіж в Кракові // Молода Україна. 1901. – № 11/12. – С. 493-494.

¹⁷⁹ Віче польської молодіж в Лубні // Там само. – С. 494.

¹⁸⁰ Привітні письма для української молодіж // Там само. – С. 477.

¹⁸¹ Там само. – С. 480-481.

¹⁸² Там само. – С. 479.

¹⁸³ Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові // ЛНВ. 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 68-70.

¹⁸⁴ Там само. – 1901. – Т. 16. – Кн. 12. – С. 167.

¹⁸⁵ Там само. – 1902. – Т. 17. – Кн. 1. – С. 69-70.

¹⁸⁶ Там само. – 1901. – Т. 16. – Кн. 12. – С. 173.

неможливе, і покинули його – кількістю 600 осіб, що на 200 більше, ніж загальне число всіх слухачів славнозвісної і давньої alma mater Jagellonica в Кракові».

Насправді на вічі 19 листопада 1901 р. (пункти 5-ий та 6-ий рішень) таки було ухвалено перешкоджати викладам професорів Твардовського і Фіялека. Щодо кількості студентів, то їх усіх у Ягеллонському університеті було 1210, і лише майже на 200 менше, ніж у Львівському (1400)¹⁸⁷.

Шовіністичні утиски національно-освітніх прагнень галицьких українців з боку польської професури Львівського університету Франко в цій статті протиставляв справедливій тогочасній боротьбі поляків, що перебували під пруським забором, проти тамтешньої «справжньої політики екстермінації супроти польськості», «онімечення польських теренів країни <...> усіма засобами». Оцінюючи цю ситуацію із загальнолюдського погляду як суперечливу, Франко вказував на непослідовність значної частини польської нації та її ігнорування власного трагічного історичного досвіду: «Отож усе це відбувалося одночасно з польськими антипруськими демонстраціями через процеси у Гнезні й Познані. Горе нації, яка навіть тепер не розуміє уроків власної історії, так, як не спромоглася зрозуміти її століттями!».

Такий висновок з орієнтацією на вільний розвиток націй Франко протиставив польському шовінізмові, з погляду якого боротьба за визволення поляків з-під влади Пруссії та їхні прагнення до панування у Галичині були цілком послідовними. Про переслідування членів польських таємних гімназійних гуртків на Познанщині «Молода Україна» розповіла в невідписаній статті «Торунський процес» (1901. № 10. С. 384–391).

На спроби спростування ректора Ягеллонського університету Едварда Янчевського (Janczewski) і ректора Ридигера деяких відомостей у статті «Das Polenthum nach zwei Fronten» Франко відповів реплікою «Polenpolitik» («Політика поляків»)¹⁸⁸, у якій погодився лише з двома зауваженнями. Визнав слушним «виправлення» проф. Янчевського щодо кількості студентів Ягеллонського університету й виправдовувався тим, що помилки «припустився у поспіху переписування. Речення мало звучати: «... на 200 більше, ніж становить загальне число слухачів Чернівецького університету і кількість імматрикульованих [внесених до списків, тобто зарахованих першокурсників. – Є. Н., О. Н.] цього року в стародавній Alma mater Jagellonica» (тут і далі переклад статті також Юрія Прохаська). Погодився з уточненням проф. Ридигера, що покарано не шістьох, а п'ятьох студентів. Не хотівши з ним далі «сперечатися за дрібниці», наголосив «на істотних пунктах». Ширше виклав мовно-дискримінаційний інцидент з проф. Грушевським, зауважив зі свого боку, що «якщо пункт 3, у якому й справді йдеться про протест проти проф. Цвіклінського, викреслили [«сенатори» з програми віча на 19 листопада 1901 р. – Є. Н., О. Н.] з огляду на академічні закони, то чому ж цих законів не дотримуються так само суворо на інших, польських студентських зборах?».

Не прийняв Франко й пояснення перенесення «часу зборів» на 7-му год. вечора з 12-ї дня тим, начеб «тоді повним ходом йшли лекції»; за його твердженням, «це просто неправда, бо 19 листопада було офіційне свято Єлизавети, і більшість

¹⁸⁷ Будзиновский В. Східна а західна Галичина. – С. 216.

¹⁸⁸ Franko I. Polenpolitik // Die Zeit. – 1902. – Bd. 30. – № 379. 4.I. – S. 3-4.

професорів лекцій не читали». Щоправда, пам'ять св. Єлизавети Угорської Католицька церква вшановує 17 листопада. Стосовно п'ятьох відрахованих («релегованих») студентів Франко зауважив, що «один із релегованих, Євген Бурачинський, навіть не був присутній у залі зборів, а інший, Василь Пачовський, лише зачитав видрукований попередньо вірш».

Попри окремі неточності, зумовлені браком інформації та поспіхом, важливо, що у статтях, опублікованих у відомій віденській газеті, Франко підтримав українських студентів у боротьбі за український університет і мовну рівноправність у Львівському університеті. Певно, польські професори матимуть це на оці, коли він спробує у травні 1907 р. обійняти вакантну доцентуру слов'янських літератур Львівського університету: його подання розглядатимуть надто довго й залишать без відповіді¹⁸⁹.

Сецесіоністи подалися на студії до Відня, Кракова, Праги та Граца. Лише Чернівецький університет не прийняв їх, бо тамтешній сенат вирішив, що це було б небезпечно для університету й нелояльно стосовно університету у Львові¹⁹⁰. Чернівецькі «сенатори» злякалися, щоб львівська молодь, уписавшись на тамтешній університет, «не бажала зукраїнчити його»¹⁹¹.

Перший «виїзд на сецесію» відбувся у суботу 11 січня 1902 р.¹⁹² Того дня попри «непогоду» («страшний вітер з дощем») родичі, близькі та патріот. налаштована українська громадськість масово проводжали сецесіоністів з головного двірця (вокзалу) у Львові, звідки о 7-й год. 20 хв. вечора відходив потяг до Відня. Уже по 5-й було повно людей: старі й молоді, учні середніх шкіл, священники, гімназійні професори, подекуди й селяни. Саме тоді «дворець перший раз за своє існування наповняється урочистими звуками: «Ще не вмерла Україна» і «Не пора москалеви й ляхови служити!». Сьпівали всі», крім «40 «русскихъ», тобто москвофілів¹⁹³. Знову були виступи, зокрема «промовляли наші товариші – поступові поляки. Вони в теплих і сердечних словах прощались з від'їжджаючими, з якими їх лучила не школа, а високі ідеї <...>. Один з них закінчив свою промову сердечним бажанням, «щоб «Ще не вмерла Україна!..» залунала якнайскорше в незалежній і вільній Україні».

У відповідь прозвучав «Czerwony sztandar»¹⁹⁴ («Червоний прапор», пісня швейцарських анархістів з 1877 р.; від 1882 р. – революційний гімн польського пролетаріату). По відході потяга «при блимаючим уличнім сьвітлі під дощем з піснями «Ще не вмерла...» і «Не пора...» пішли всі в місто». Перед Ринком двотисячну демонстрацію перепинила поліція і змусила розійтись трьома дорогами. Однак демонстранти «виявили завзяте: знов зібрались в Ринку коло «Просьвіти» і знов промовляли і сьпівали, скільки хотіли і що хотіли. Просьпівавши на закінчене «Ще не вмерла Україна...» і «Не пора...», учасники походу розійшлись по хатах»¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Див.: Нахлік Є. Перипетії з приват-доцентурою Івана Франка... – С. 151-154.

¹⁹⁰ Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 454.

¹⁹¹ «Покотила ся лявіна!» – С. 440.

¹⁹² Темницький В. Часопись «Молода Україна». – С. 441.

¹⁹³ Прощання // Молода Україна. – 1901. – № 11/12. – С. 455.

¹⁹⁴ Там само. – С. 456.

¹⁹⁵ Там само. – С. 457.

Щодо цього протистояння «двох сил» – мирних демонстрантів і поліції з багнетами – у невідомій передовій статті в «Молодій Україні» – своєрідному ліричному есеї «Кличі» – зі сподіванням зазначено:

«Дрожить Львів від могутніх згуків боєвих пісень України. Багнети лискають у проміннях вуличних ліхтарень. Ще не вмерла!

Дві сили стають против себе у нічній пітьмі:

Чуєте слова команди?

Чуєте пісню?

Ще не вмерла!

Не пора!

А колись прийде слухний час...»¹⁹⁶.

Другого дня, в неділю 12 січня 1902 р., від'їжджали сецесіоністи до Праги й Кракова¹⁹⁷. Проводи були «так само сердечні», але менш людні й без промов. Проводжальники «пройшлись з піснями «Ще не вмерла...» і «Не пора...», скільки сами хотіли, і розійшлись мирно, коли сами хотіли»¹⁹⁸.

Відтак у передовій статті строеного числа «Молодої України» за січень – березень 1902 р. «Національна вага університету і консеквенції її для ренегатів» зазначено стосовно книжки Юліана Бачинського «Україна irredenta» (Львів, 1895; 2-ге вид. – 1900) і пісні «Не пора» на Франкові слова:

«Ukraina Irredenta стає окликом всієї найкрасшої частини нації» і «гимном борців за самостійний університет єсть пісня української ірреденти, революційна пісня, що кінчається великими словами:

Ми поляжем, щоб славу, і в о л ю, і честь,

Рідний краю, здобути Тобі!»¹⁹⁹.

Сецесіоністи прибули до Відня 12 січня 1902 р., наступного дня почали вписуватися до університету на різні факультети, причому за перші два дні вписалося 305 осіб: 171 теолог, 80 правників, 48 філософів і 6 медиків²⁰⁰. Це був «небувалий досі приплив української молоді до Відня», адже її доти була там «незначна горстка»; тепер же разом із сецесіоністами група української молоді в австрійській столиці налічувала понад 300 осіб²⁰¹.

Одразу по прибутті майже весь загал української молоді зібрався 14 січня 1902 р. на нараду, на ній вирішено скликати 27 січня віче в університетській справі за участі «товаришів иньших націй». Однак віденська поліція, після застереження на її запит львівської поліції про те, що таке віче дуже небезпечне,

¹⁹⁶ Кличі // Там само. – С. 418.

¹⁹⁷ Прощання. – С. 457.

¹⁹⁸ Там само. – С. 458.

¹⁹⁹ Національна вага університету і консеквенції її для ренегатів // Молода Україна. – 1902. – № 1/2/3. – С. 2. На запит якогось читача (його позначено криптонімом А. Р.) редакція «Молодої України» так інтерпретаційно пояснила слово irredenta (італ. невизволена) в назві книжки Бачинського: «Слово «irredenta» означає стремління получить [з'єднати, пов'язати, сполучити, польське роłączyć. – Є. Н., О. Н.] в одно усі землі, заселені одним народом, взагалі знести межі, які розділяють по части один нарід. В такім значінню назвались «irredent'ою» перші партії: італійська і грецька, що покладали собі метою з'єднати і висвободити свої вітчизни; як звисно, одна і друга осягнули вповні свою ціль» (Від редакції // Там само. – 1900. – № 4. – С. 154).

²⁰⁰ Кузеля Зенон. Історія віденської «Січи» // «Січ». 1868 – 1908: Альманах в пам'ять 40-их роковин основанія товариства «Січ» у Відні. – С. 478.

²⁰¹ З Відня // Молода Україна. – 1902. – № 1/2/3. – С. 56.

не дозволила його²⁰². 25 січня про це повідомлено Косевича. Щоб запротестувати проти заборони «загальнодоступного віча в одній із більших саль у Відні», Косевич, Т. Мелень і Зенон Кузеля, «яко скликаючи віче», удалися до секретаря Віденського університету Брокгаузена, Мелень прохав звернутися від імені ректорату до поліції за дозволом на віче або надати університетську залу для віча. Друге було відразу відхилене, бо університетських зал на збори не надавали, а щодо першого троє прохачів дістали «виминоючу відповідь». Тому на 27 січня скликали тільки «довірочні збори» у віденській галереї «Ресурса» на пів до восьмої вечора, запросивши всі студентські організації з виїмком галицьких москвофілів. Однак коли прийшли до винайманого зали о пів на шосту, щоб зробити потрібні підготування, там уже були москвофіли чисельністю близько тридцяти, під проводом відомого галицького москвофіла, історика та публіциста, видавця неоловофільського журналу «Славянський Век» у Відні (у 1900 – 1905 рр.) Дмитра Вергуна²⁰³, який з дамами розташувався на галереї. На заклики до них організаторів покинути залу як незапрошені, «посипались всілякі дотинки і оклики, мабуть, вже підпитих яничарів. Господар був супроти того також безсильний, а комісар поліції – як тоді говорили, спроваджений заздалегідь кацапами, – не допустив до довірочних зборів і опорожнив салю серед кацапських співів «Вниз по матушке»²⁰⁴. Поліція зажадала від зібраних вийти з зали на тій підставі, що «віче заборонене»²⁰⁵.

«Сю підду акцію розбивати віча українців і обчернювати нас перед слав'янами вели кацапи далі»²⁰⁶. Однак попри перешкоди з боку «москвофілів і поліції»²⁰⁷ відбулися, з дозволу ректорату, 4 лютого 1902 р. надзвичайні загальні збори українського студентського товариства «Січ», на яких зібрався лише загал української молоді вищих шкіл у Відні. На порядку денному стояло одне питання: «Справа українського університету у Львові»²⁰⁸. Реферат про стан університетської справи виголосив Косевич²⁰⁹, запропонувавши насамкінець резолюції про те, що українська студентська молодь у Відні:

- 1) рішуче домагається заснування самостійного українського університету у Львові;
- 2) наголошує, що до сецесії змушена була вдатися через насильство і безprawство, проти якого «боротися не перестане»;
- 3) жадає тим часом рівноправности української мови у Львівському університеті й утворення паралельних з польськими українських кафедр як єдиної умови повернення до цього закладу;
- 4) закликає «загал товаришів-українців» на всіх австрійських університетах до найенергійнішої боротьби в цьому напрямі, а якби дотеперішній її спосіб вия-

²⁰² Там само. – С. 57.

²⁰³ Про його стосунки з І. Франком див.: Швець Алла. Вергун Дмитро Миколайович // Франківська енциклопедія. – Львів: Світ, 2016. – Т. 1: А-Ж. – С. 244-247.

²⁰⁴ Кузеля Зенон. Історія віденської «Січи». – С. 478-479.

²⁰⁵ Кацапська пантоміна на віденському ґрунті. (Допись) // Молода Україна. – 1902. – № 1/2/3: Січень, лютий і mareць. – С. 34.

²⁰⁶ Кузеля Зенон. Історія віденської «Січи». – С. 479.

²⁰⁷ Там само. – С. 480.

²⁰⁸ З Відня. – С. 57.

²⁰⁹ Див. виклад змісту: Там само. – С. 57-59.

вився недостатнім, то «взятися за найрадикальніші способи», навіть хоча б доведенося зрезигнувати з університетських студій;

5) висловлює невдоволення українським послам Державної Ради «за їхню нерішучу акцію» у справі заснування українського університету й «управильнення відносин» у Львівському університеті та закликає до найенергійніших дій²¹⁰.

Після довгої та жвавої дискусії усі резолюції ухвалено одногосно²¹¹.

З огляду на те, що міністерський рескрипт у березні 1902 р. скасував навіть ті права української мови, які узвичаїлися у Львівському університеті, сецесіоністи на нарадах, що відбулися у Кракові 7 квітня, у Відні 8 та 9 квітня і в Празі 10 квітня 1902 р., визнали його за «нову шкоду, заподіяну українській нації», а тому ухвалили продовжити сецесію на літній (другий) семестр 1902 р. Відповідну спільну «Заяву» підписав, зокрема, «Євген Косевич, студент права в Відні»²¹². Отож **Косевич після усунення його з Львівського університету вписався на правничий факультет Віденського університету.**

Як визнав через кілька років Володимир Темницький, у зв'язку з різними труднощами, які спіткали сецесіоністів на чужині, «треба було досить зусиль і багато аргументів, щоби ухвалити продовжене сецесії, <...> бо були різні заходи і сильні впливи з боку старших патріотів, щоби з кінцем I-шого семестра кінчити сецесію, вертати до Львова <...>»²¹³.

У «дальших перипетях боротьби» за український університет відбулися у Відні за участі «Січи» віча 6 березня та 11 квітня 1902 р., а «остаточно покінчено сецесію з кінцем літнього семестра 1902 р. На від'їзде уряджено сецесіоністам прашальні вечерниці» у Відні 2 липня, на які запрошено всі слов'янські товариства. «Др. Косевич [натоді він ще не був доктором. – Є. Н., О. Н.] виголосив інформаційний відчит про українських рух за остатніх 25 літ», відтак українські студенти вітали репрезентантів слов'янських товариств, зокрема «польської поступової молодіжи»²¹⁴.

На тлі поширення масових аграрних (селянських) страйків у Східній Галичині, 25 – 27 липня 1902 р. відбулося у Львові академічне віче за участі близько 600 українських студентів з різних університетів Австрійської імперії та абсолювентів (випускників) середніх шкіл. На порядку денному нарад першого дня була університетська справа, яку реферував Косевич. Після дискусії ухвалено того-таки дня резолюцію про те, що зібрана українська студентська молодь:

1) вважає брак власного університету наслідком «ворожої українському елементови політики польської шляхти і її прислужників»;

2) вважає «доконечним боротьбу за університет <...> перемінити на боротьбу проти сили і влади польської шляхти та вести її разом зі зорганізованими масами українського народу» за «корінну зміну всіх суспільно-політичних відносин в Галичині»;

²¹⁰ Там само. – С. 59.

²¹¹ Там само. – С. 60. Також див.: Віче руских студентів у Відні // Свобода. Liberty: Часопись для руского народа въ Америцѣ и органъ «Руского Народного Союза». Олифантъ, Па. – 1902. – № 10. 6.III. – С. 2.

²¹² Заява // Молода Україна. – 1902. – № 1/2/3. – С. 55-56; Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 455.

²¹³ Там само. – С. 456.

²¹⁴ Кузеля Зенон. Історія віденської «Січи». – С. 480.

3) закликає «усіх товаришів» до зорганізування «всіх верств українського народу до боротьби» і «за здобуття самостійного українського університету», і «за корінну перемену теперішнього ладу» без огляду на наслідки «для їхніх університетських студій – і особистої кар'єри»;

4) з огляду на інтерес для українського народу далі боротися за мовні права у Львівському університеті, на конечність якнайближчих і безпосередніх контактів студентів з масою народу, на потребу енергійного та послідовного ведення боротьби на всіх напрямках суспільного життя, на закінчення повноважень колишнього сенату, складеного з провокаторів молоді, вважає, що жодні публічні причини не стоять на перешкоді для вписування у Львівський університет на зимовий семестр 1902/03 навчального року і тому немає публічних мотивів для продовження сесії;

5) домагається безумовної рівноправності української мови у «всіх державних інституціях» і закликає товаришів в усному та письмовому спілкуванні з університетською адміністрацією вживати лише української мови, а також;

б) домагатися лише українських іспитових комісій на правничому та філософському факультетах; у разі відмови – оскаржувати її «через усі інстанції». Після нарад першого дня відбувся вечір «в пам'ять Драгоманова», яким молодь «віддала честь великому борцеві за нашу національну справу»²¹⁵.

Як зауважив В. Темницький, політична резолюція від 25 липня засвідчила, що молодь унаслідок невдалої сесії зрозуміла: «у н і в е р с и т е т н е д а с т ь - с я в і д д і л и т и в і д ц і л о с т и ж и т я н а ц і ї, <...> з д о б у т е у н і в е р с и т е т а д л я я к о ї с ь н а ц і ї з а в и с и м е в і д о с я г н е н я т і є ю ж н а ц і є ю д е я к о г о п о л і т и ч н о г о п р е с т і ж а в д е р ж a в і»²¹⁶.

5-м пунктом ухвали від 27 липня було задекларовано бажання молоді решту коштів із запомогового фонду, складеного суспільністю, зокрема селянами, на допомогу сецесіоністам, віддати головно селянам, які страйкують, і для керівництва страйковим фондом утворити комітет із десяти членів: двох із теперішнього заряду фонду для сецесіоністів, двох делегатів молоді і по двох репрезентантів кожної з партій, що організують «хлопські страйки»: УНДП, РУРП і УСДП²¹⁷. Майже дев'ять років потому львівська соціал-демократична газета «Земля і Воля» стосовно цього зауважила, що студенти, «вернувши з сесії, ухвалили на внесене товаришів Косевича і Темницького піти на село помогчи хлопам у страйковій тяжкій боротьбі і ухвалили зречися підпомог, а решту гроший віддати на поміч страйкуючим хлопам». Однак націонал-демократи, в чіх «руках були ті гроші», «Закричали: «Не дамо! Академіки не мають права такого ухвалювати. Гроші зібрані для наших дітей, а не для яких там страйкарів». І гроший тих, зложених по більшій частині хлопамі, таки хлопам не дали!»²¹⁸

²¹⁵ З'їзд академічної молодіжи // Молода Україна. – 1902. – № 4: Жовтень. – С. 133-134; також див.: [Мелень Т.] Аграрний страйк // Там само. – С. 129-130; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. – Львів, 1926. – С. 370; Темницький В. Сецесія з львівського університета. – С. 456.

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ З'їзд академічної молодіжи. – С. 135.

²¹⁸ Націоналдемократи в правдивім сьвітлі // Земля і Воля: часопись для робочого люду, орган української соціалдемократії. – 1911. – № 18. 21.V. – С. 2.

Оскільки сецесія не привела до бажаних результатів в університетській справі, **сецесіоністи повернулися до Львівського університету починаючи із зимового семестру 1902/03 навчального року**. Зрозуміло, що це не стосувалося Косевича, відрахованого без права поновлення. Та й у липні 1902 р. він мав би вже, після чотирирічних студій (у разі зарахування йому всіх вісім семестрів), закінчити університет, якщо вступив у жовтні 1898 р.

Згодом Лев Ганкевич згадав, що «в 1902 р. під час пам'ятного великого страйку рільних [рільничих, сільськогосподарських. – Є. Н., О. Н.] робітників у Східній Галичині» «визначну участь» брав у ньому Косевич²¹⁹. У некрологу відзначено, що «особливо під час сецесії і в академічному посецесійнім році в Відні (1901/2)» Косевич «був чи не найбільш авторитетним з провідників молодіжи»²²⁰.

Від листопада 1901 р. через брак коштів і зайнятість редакторів підготуванням до іспитів та організацією віч і нарад, а відтак через сецесію припинився регулярний вихід «Молодої України». Замість окремих випусків за листопад і грудень вийшов один спарений (1901. № 11/12), і то аж наприкінці січня 1902 р.²²¹ Унаслідок сецесії члени редакційного комітету й адміністратори журналу опинилися в університетах різних міст, через те числа 1-ше, 2-ге і 3-тє за 1902 р. побачили світло денне наприкінці березня як один випуск; № 4-й замість квітня з'явився після довгої перерви аж у жовтні й на обкладинці був датований цим місяцем, відповідно 5-тє число датоване на обкладинці падолистом 1902 р., спарені числа 6-тє (за грудень 1902 р.) і 7-е (за січень 1903 р.) вийшли в січні 1903 р., а останній випуск – спарені числа 8-ме і 9-тє (з датуванням за лютий і березень 1903 р.) – у березні 1903-го²²². Якщо 1900-го і 1901 р. формально видано по 12 чисел місячника, то 1902-го – 6, притому перші три об'єднані в одному випуску 1/2/3, а дальші числа (7, 8/9) датовано 1903 р. (рік і місяць зазначено лише на обкладинці, а на титульній сторінці – число або числа і порядковий номер річника, без конкретного року й місяця).

Організація «Молода Україна» «перетривала аж до посецесійного року включно»²²³, тобто 1903 р. За інформацією Юрія Старосольського (сина В. Старосольського), «Молода Україна» «перестала діяти у своїй дотеперішній формі» (як неформальна молодіжна організація) 1903 р.²²⁴

Безпосереднім, хоча й частковим, літературним відгомонам на діяльність «Молодої України» стала трагедія Василя Пачовського «Сон української ночі» (Львів, 1903), у якій порушено проблему боротьби за українську державність і серед дійових осіб виведено, зокрема, образи трьох студентів: «Перший студент – соціаліст. Другий студент – народник. Третій студент – національний соціал»²²⁵. Здогадно, прототипами «третього студента», «національного соціала», який в образі символічного «вінця України» – «і д е а л у в серці», «золотого вінця в своїй

²¹⁹ Ганкевич Лев. З минулого нашої партії. – С. 17.

²²⁰ Д-р Євген Косевич... // Діло. – 1914. – № 157. 17/4.VII. – С. 6.

²²¹ Темницький В. Часопись «Молода Україна». – С. 441.

²²² Там само. – С. 442, 443.

²²³ Там само. – С. 436.

²²⁴ Старосольський Ю. За долю робітничого стану // Записки НТШ. – 1991. – Т. 210. Істор.-філософична секція: Володимир Старосольський. – С. 54.

²²⁵ Дієві особи // Пачовський Василь. Сон української ночі: Трагедія. – Львів, 1903. – С. нумерована, перед с. 1.

душі»²²⁶ – обстоює заповітний ідеал самостійної української держави й наполягає на доцільності поставлення цієї «найвищої», «найкращої цілі для всіх сердець»²²⁷, стали передусім Лонгин Цегельський, Євген Косевич, Володимир Старосольський і Володимир Темницький.

Косевич – перекладач соціологічної літератури

Надзвичайно цікавим є лист **Косевича до Франка** від 11 жовтня 1905 р. з австрійського м. Граца (земля Штирія), датований: «У Градци д. 11.X 1905»²²⁸. З листа випливає, що на той час Косевич студіював у тамтешньому університеті, ймовірно, готував докторат із юриспруденції, бо з рекламних оголошень (див. далі) й назв некрологів «Д-р Євген Косевич...» і «Тов. д-р Євген Косевич» відомо, що він здобув науковий ступінь д-ра філософії. У першому некрологу зазначено, що «по скінченню сецесії» Косевич «покінчив правничі студії в Градци і посвятився адвокатурі»²²⁹.

У листі Косевич повідомляв, що надсилає Франкові до друку переклад «Уардової праці»²³⁰, про який «говорив у Львові», а разом із рукописом – німецький переклад, що його «робив Гумпльовіч» і з якого він «головно перекладав, хоч мав перед очима і англійський оригінал», але англійську «книжку» переслати не може, бо вона не його²³¹. Йшлося, очевидно, про працю «Contemporary Sociology» («Сучасна соціологія») американського соціолога Лестера Френка Ворда (Lester Frank Ward, *1841 – †1913), засновника психологічного еволюціонізму та психологізму в соціології США. Цю працю (у 12 частинах) було опубліковано в журналі Чиказького університету «American Journal of Sociology» 1902 р. (т. 7, № 4 за січень, № 5 за березень і № 6 за травень). Її німецький переклад вийшов під назвою «Соціологія сьогодні» без зазначення перекладача: *Ward L. F. Soziologie von heute / L. F. Ward; (Übersetzung aus dem Englishen). Innsbruck: Verlag der Wagner; 1904. 84 S.* Автор перекладу – польський та австрійський соціолог Людвіг (Людвік) Гумпльович (Gumplowicz; *1838 – †1909), професор державного та адміністративного права університету в Граці. Ворд і Гумпльович листувалися (видано листи Гумпльовича до Ворда: *The Letters of Ludwig Gumplowicz to Lester F. Ward // Sociologus. Leipzig, 1933. № 1*), у 1903-му і 1906 р. американський соціолог відвідав свого австрійського колегу в Граці. Франко мав у своїй бібліотеці деякі публікації Гумпльовича²³².

На думку Косевича, «годі відшукати в цілій соціологічній літературі красної книжки для нашої публіки, як ся. Вона дає перегляд майже усього, що важніше з соціології до найновіших часів»²³³. Відзначив Косевич і те, що «сам спосіб викладу (крайна толерантність до чужих думок і відшукування у них все чогось суцього) незвичайно гарний і високий»²³⁴. За цікавим спостереженням Косевича,

²²⁶ Там само. – С. 68.

²²⁷ Там само. – С. 67.

²²⁸ ІЛ. Ф. З. – № 1631. – С. 273.

²²⁹ Д-р Євген Косевич... // Діло. – 1914. – № 157. 17/4.VII. – С. 6.

²³⁰ ІЛ. Ф. З. – № 1631. – С. 274.

²³¹ Там само. – С. 273.

²³² Див.: Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література. – К., 2019. – С. 334-336.

²³³ ІЛ. Ф. З. – № 1631. – С. 273-274.

²³⁴ Там само. – С. 274.

«Соціологія тепер незвичайно розвивається і починає поволи займати се місце, яке занимала колись філософія <...>», тому вважав «за пожадане» ознайомити суспільство з «найновішою наукою» і «викликати <...> дискусію»²³⁵.

Косевич також інформував, що «як вступ» «переклав працю проф. Гумпльовича про Уардову соціологію», надруковану в «Zeit» у серпні чи вересні 1904 р.²³⁶ Стаття «Lester F. Ward» Гумпльовича опублікована у віденському тижневику «Die Zeit. Wiener Wochenschrift für Politik, Volkswirtschaft, Wissenschaft und Kultur» 1904 р. в № 516 за 20 серпня (S. 86-90), передрукована у варшавському тижневику «Prawda» (1904. № 37. 28.VIII/10. IX. S. 440-442).

Гонорар Косевич прохав переказати на його адресу в Граці, ім'я написав німецькою мовою Eugen, а прізвище – польськими літерами (як звичайно передавали по-німецькому польські та українські прізвища), але з українською вимовою (Kosewycz, а не Kosewicz). Зізнавався, що йому конче «потрібні гроші». На цю адресу прохав відіслати назад німецький переклад Гумпльовича та вислати 10-15 примірників книжки українського перекладу²³⁷.

Бажав і далі перекладати соціологічну літературу. Запитував, чи Франко міг би друкувати переклад книжки д-ра Антона Менґера (Menger, *1841 – †1906, австрійський юридичний експерт і теоретик соціалізму) «Neue Sittenlehre» («Нова моральна теорія», Єна, 1905), у разі згоди відразу б узявся за нього²³⁸. Якщо переклад книжки Уарда «буде придатний», то обіцяв: «<...> ми звідси пришлемо Вам незабаром усякі інші переклади із соціології», як ось Simmel'a (Георг Зіммель, *1858 – †1918, німецький філософ і соціолог), Lori-ї (Achille Loria, Ахілл Лорія/Льорія, *1857 – †1943, італійський соціолог і політичний економіст), Tarde'a (Жан-Габріель Тард, *1843 – †1904, французький соціолог) тощо²³⁹.

Михайло Грушевський у бібліографічному покажчику «З етнологічної і соціологічної літератури» зареєстрував кілька публікацій Ward'a в англійських оригіналах і французьких перекладах, але серед них немає ні англійського оригіналу «Contemporary Sociology», ні німецького перекладу «Soziologie von heute». Не згадано й українського перекладу Косевича²⁴⁰. З'ясувати долю цього перекладу не вдалося.

За словами М. Грушевського в листі від 20 травня 1921 р. з Відня до редакції газети «Український Голос» у Вінніпезі, В. Старосольський «недавно» на своїх лекціях в Українському соціологічному інституті у Відні (читав їх у лютому – березня 1921 р.) згадував, як він і Косевич переконали Л. Гумпльовича, що українці є нацією («чого їм той відмовляв»), показавши йому «Історію України-Руси» Грушевського та познайомивши з її змістом²⁴¹. Старосольський слухав викладів Гумпльовича у Граці 1907 р., діставши, завдяки професорові Львівського університету

²³⁵ Там само.

²³⁶ Там само.

²³⁷ Там само. – С. 275.

²³⁸ Там само.

²³⁹ Там само. – С. 275-276.

²⁴⁰ Див.: Грушевський Мих. Початки громадянства (генетична соціологія). – [Відень], 1921. – С. 317-322.

²⁴¹ Матяш Ірина. Невідомі листи Михайла Грушевського з Бібліотеки та архіву Канади // Пам'ятки: Археогр. щорічник. – К., 2009. – Т. 10. – С. 142.

С. Дністрянському, австрійську державну стипендію для поглиблення наукових студій²⁴².

Соціал-демократ і адвокат

Після невдалої спроби виходу українських студентів зі Львівського університету, припинення випуску «Молодої України» та політичної (партійної) диференціації всередині самого об'єднання, зокрема посилення націоналістичних настроїв²⁴³, частина молодоукраїнців перейшла до УСДП, заснованої ще 17 вересня 1899 р. у Львові на закритій («довірочній») нараді²⁴⁴. На І з'їзді УСДП 21 – 22 березня 1903 р. у Львові виступили в дискусіях В. Старосольський і Т. Мелень, В. Темницький надіслав з Відня привітальну телеграму²⁴⁵. Разом із ними вступив до УСДП Косевич. Активну діяльність у партії вони розгорнули в 1905 – 1907 рр.²⁴⁶ Косевич був одним із засновників і співробітником львівської газети «Воля: орган української соціальної демократії» (1900 – 1906 – двотижневик, 1907 – тижневик)²⁴⁷. Брав участь у конференції УСДП, що відбулася 12–13 червня 1907 р. у Львові²⁴⁸. Промовляв на похороні діяча радикальної партії Петра Когутяка, організатора віч, засновника «Січей» і читалень в околиці Станіслава, Галича і Єзуполя, голови політичного товариства «Хлопська Рада» в Станіславі, який помер 5 березня 1908 р. на 29 році життя²⁴⁹. Косевич був обраний одним із трьох голів президії партійної конференції УСДП, що відбулася у Львові в неділю 29 січня 1911 р.²⁵⁰

На виборах до віденської Державної Ради, призначених на 19 червня 1911 р., Екзекутива (Провід) УСДП затвердила на 59-му двомандатному сільському виборчому округу (Станіславський повіт, Галич, Богородчани, Тисмениця, Товмач, Золотий Потік, Обертин) кандидатом на посла Юліяна Бачинського, адвокатського кандидата у Львові, а кандидатом на заступника – «д-ра Євгена Косевича», також «адвокатського кандидата у Львові»²⁵¹ (у разі, якщо кандидат на посла був обраний на окрузі, але з якихось причин зрікався мандата, то послом ставав його заступник). Вибори проходили в умовах жорсткої боротьби соціал-демократичних кандидатів з націонал-демократичними, меншою мірою – з радикальними. Із цих трьох партій національно-демократичні репрезентанти найпоспідовніше обсто-

²⁴² Старосольський Ю. На сліді життєвої мрії – науки // Записки НТШ. – 1991. – Т. 210. Істор.-філософська секція: Володимир Старосольський. – С. 61.

²⁴³ Темницький В. Часопись «Молода Україна». – С. 443.

²⁴⁴ Жерноклеєв О. Про дату заснування Української соціал-демократичної партії Галичини й Буковини // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 15. – С. 10-13.

²⁴⁵ Жерноклеєв О., Райківський І. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 70.

²⁴⁶ Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині. – С. 304; Древинський Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність... – С. 60.

²⁴⁷ Тов. д-р Євген Косевич // Календар «Вперед» 1920... – С. 253.

²⁴⁸ Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині... – С. 312-313.

²⁴⁹ Когутяк Петро // Арсенич Петро. Засновник «Січі» Кирило Трильовський. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 35.

²⁵⁰ Партійна Конференція УСДП. // Земля і Воля. – 1911. – № 5. 5.ІІ. – С. 1.

²⁵¹ З виборчого руху // Там само. – № 20. 4.VI. – С. 2; Наші кандидатури // Там само. – № 21. 11.VI. – С. 1; – № 22. 14.VI. – С. 1; – № 23. 18.VI. – С. 1.

ювали державницькі, культурні та соціальні інтереси українського народу, його питому самобутність і релігійні традиції та поступові перспективи.

Із 43 760 голосів виборців Ю. Бачинський набрав лише 1 550, натомість радикал Лев Бачинський – 14 724, а націонал-демократ Євген Левицький – 15 465; з інших граф Владислав Дідушицький (Дзедушицький) з Єзуполя (польська «Rada Narodowa» – «Національна Рада») – 9 947, а москвофіл д-р Лев Алексевич, – 3 310²⁵². В. Дідушицький зняв свою кандидатуру²⁵³. У другому голосуванні (турі), що відбулося 26 червня, взяло участь 35 138 виборців, Л. Бачинський набрав 16 912 голосів, Е. Левицький – 15 151, Л. Алексевич – 2 835. Між ними трьома мав бути ще «тісніший вибір» (третє голосування)²⁵⁴. У підсумку 3 липня обрано послами парламенту д-ра Л. Бачинського (15 637 голосів) і д-ра Е. Левицького (15 375), попередніх послів. З українських соціал-демократів тоді був обраний лише посол попередньої каденції Семен Вітик – по 54-му сільському округу (Дрогобич – Турка – Бориниця – Лютовиска – Старий Самбір – Підбуж – Лука)²⁵⁵.

Якийсь час Косевич був аплікантом (стажистом) в адвокатській конторі В. Старосольського, відкритій у Львові в листопаді 1911 р.²⁵⁶ Згодом працював ад-

²⁵² Вислід виборів у східній Галичині, дня 19 червня // Там само. – № 24. 25.VI. – С. 2. За відомостями галицького політичного діяча й публіциста Михайла Лозинського, на 59-му окрузі виставили «москвофіли-дудикевичівці кандидатуру д-ра Льва Алексевича, адвоката в Станиславові» [Лозинський М. Кандидатури. (Од власного львівського кореспондента) // Рада. – К., 1911. – № 84. 15/28.IV. – С. 2-3]. Радикальну москвофільську групу «дудикевичівців» становили прибічники станіславівського правника д-ра Володимира Дудикевича, який після розколу москвофілів на «старорусинів» і «русских» (1909) проголосив «новий курс» останніх на повну уніфікацію з модерною російською нацією під берлом царя (їх називали «новокурсниками»). Про передвиборчу агітацію, яку провадив їхній «кандидат д-р Лев Алексевич» (читати рос. мовою), розповідала політична, громадська та літературна газета «новокурсників» «Прикарпатская Русь», «орган Русской Народной Организации в Галичине»: Предвыборное движение // Прикарпатская Русь. – 1911. – № 473. 30.IV/13.V. – С. 3; Предвыборное движение // Там само. – № 478. 6/19.V. – С. 2). Офіційні повідомлення і звернення цієї організації: «Округ 59 <...>. Кандидатом в депутаты состоит д-р Лев Алексевич в Станиславе» (Русская народная Организация // Там само. – № 491. 23.V/5.VI. – С. 1; – № 492. 24.V/6.VI. – С. 1), «Округ 59 <...>. Кандидат в депутаты: д-р Лев Алексевич, адвокат в Станиславе» (Къ русскимъ избирателямъ Галичины! // Там само. – № 496. 28.V/10.VI. – С. 1; також див.: Кандидатури въ сельскихъ округахъ восточной Галичины // Там само. – № 502. 6/19.VI. – С. 2; Русскій крестьянскій комитетъ. Къ русскимъ избирателямъ 59 округа // Там само. – № 505. 9/22.VI. – С. 5). Газета вказала на помилку в зазначенні імені свого кандидата в офіційному (державному) повідомленні про підсумки другого голосування: «д-ръ Спиридонъ (?) Алексевичъ (вместо Ле въ Ал.)» (Результаты выборов // Там само. – № 509. 15/28.VI. – С. 2). Львівська газета «старорусинів» «Галичанинъ» подала кандидата Алексевича зі вказівкою на його належність до відламу москвофільства: «Н-ръ 59 <...> д-ръ Л. Алексевичъ (новок[урсник])» (Исходъ выборов // Галичанинъ. – 1911. – № 126. 8/21.VI. – С. 2). Однак інші газети подають, за офіційною інформацією, інакше ім'я москвофільського кандидата на 59-му окрузі – Спиридон: «dr. Spirydyon Aleksiewicz (mosk[alofil])» (Wybory we wschodniej Galicyi // Ilustrowany Kurjer Codzienny. – Kraków, 1911. – Nr. 141. 23.VI. – S. 3); «dr. Spirydyon Aleksiewicz (starorusin)» (Wybory do Izby posłów Rady państwa // Gazeta Lwowska. – 1911. – Nr. 140. 22.VI. – S. 1; Ibid. – Nr. 146. 29.VI. – S. 3; Ibid. – Nr. 150. 5.VII. – S. 2); «д-р Спір. Алексевич» (Другий день виборів у східній Галичині // Діло. – 1911. – № 141. 28/15.VI. – С. 2). Чому Лева Алексевича названо Спиридоном (через помилку чи тому, що мав подвійне ім'я), невідомо.

²⁵³ Вибори в Східній Галичині // Діло. – 1911. – № 136. 22/9.VI. – С. 3

²⁵⁴ Вислід других виборів у східній Галичині, дня 26 червня // Земля і Воля. – 1911. – № 25. 2.VII. – С. 2.

²⁵⁵ Вислід третих виборів у східній Галичині // Там само. – № 26. 8.VII. – С. 1. Також див. результати трьох голосувань в окрузі № 59 по кандидатурах: Кінець виборів в Східній Галичині // Діло. – 1911. – № 146. 4.VII/21.VI. – С. 2.

²⁵⁶ Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність. – С. 101.

вокатом у Коломиї²⁵⁷. Газета УСДП «Праця» за 15 квітня 1914 р. повідомила, що у Львові склали адвокатський іспит Косевич і Лев Ганкевич, «наші щирі партійні робітники, що від наймолодших літ стоять на службі соціалістичної ідеї та вірно держать її прапор»²⁵⁸. У числі за 27 червня 1914 р. газета вмістила рекламні оголошення про те, що крайовий адвокат д-р Косевич відкрив адвокатську канцелярію в Коломиї, в домі Візельбергера, навпроти міської Каси ощадності²⁵⁹. В адвоката Косевича в Коломиї у червні 1914 р. «дістав посаду» Дмитро Вітовський, згодом відомий український політик, військовик і літератор²⁶⁰.

До кінця життя Косевич залишався соціал-демократом. Проживаючи деякий час у Станіславові, брав участь у діяльності робітничих організацій, опісля належав до «партійного заряду» (керівництва) УСДП, «в останніх часах містив свої статті» в газеті «Праця»; осівши в Коломиї, нав'язав тісні стосунки з тамтешніми соціал-демократичними організаціями²⁶¹. Газета «Праця: часопись для робочого люду, орган української соціалдемократії» виходила у Львові двічі на місяць від квітня 1914 р. до закриття її російською окупаційною владою у вересні 1914 р. У фонді ЛННБ зберігається п'ять чисел, останнє – за 27 червня. Публікацій за підписом Косевича в них немає, однак більшість опублікованих матеріалів (певно, щоб оберегти авторів од переслідувань) не підписані.

Однак уже 16 липня 1914 р. Косевич раптово помер у Коломиї. У некрологу відзначено: «З Покійним зійшла в могилу небуденна індивідуальність, яка відіграла визначну роль в такому важнім часі, як початки боротьби української молодіжи за український університет».

Після університетських студій Косевич «посвятився адвокатурі. Від ширшої громадянської діяльності усунувся, замикаючи її в рамках своєї партійної приналежності до української соц.-дем. партії. Зате віддався фаховим студиям, так що в адвокатських кругах бачили в нім першорядну фахову силу».

Проте його несподівано спіткала смерть од тяжкої хвороби: «Аж тут нагло недуга і смерть перетяла його життєвий шлях». З некрологу видно, що Косевич у квітні – червні 1914 р. ще сподівався довго жити, бо під той час не лише склав адвокатський іспит і відкрив адвокатську канцелярію, а й десь після Великодня та перед Петрівкою узяв шлюб. У некрологу з сумом і співчуттям повідомлено: «Оставив жінку, з якою перед кількома тижнями одружився»²⁶².

На похороні промовляли Володимир Темницький від Екзекутиви УСДП, Кирило Трильовський від РУРП, товариші від соціал-демократичних організацій Чернівців і Коломиї²⁶³.

Згодом Яцко Остапчук, описуючи своє давнє враження від «багатонадійних молодих людей» Станіславівської гімназії, кинув жмут світла на Косевичеву недугу: «Але, дивлячись на їхні пониклі обличчя, на слабеньку будову тіла, я не во-

²⁵⁷ Старосольський Ю. Перед бурею – роки ідилії у професії // Записки НТШ. – 1991. – Т. 210. Істор.-філософська секція: Володимир Старосольський. – С. 57.

²⁵⁸ Наші вітання // Праця. – 1914. – № 2. 15.IV. – С. 4.

²⁵⁹ Звертаємо увагу... // Там само. 27.VI. – № 5. – С. 4; Краєвий адвокат // Там само.

²⁶⁰ Трильовський Кирило. Про полковника Дмитра Вітовського (3 моїх споминів) // Свобода. – Джерзі Сіті, 1936. – №. 257. 3.XI. – С. 2.

²⁶¹ Тов. д-р Євген Косевич // Календар «Вперед» 1920... – С. 255.

²⁶² Д-р Євген Косевич... // Діло. – 1914. – № 157. 17/4.VII. – С. 6.

²⁶³ Тов. д-р Євген Косевич // Календар «Вперед» 1920... – С. 255.

рожив їм довгого життя. Найслабшим виглядав мені Гнатюк, але, мабуть, завдяки своїй флегматичній вдачі, він прожив найдовше – понад п'ятдесят років. <...> Косевич і Турбацький не дожили навіть сорока років. Померли на сухоти»²⁶⁴.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові зберігаються особисті документи Косевича 1864 – 1914 рр., листування з родиною, листи Д. Антоновича, В. Старосольського, В. Темницького та інших, фотографії (Ф. 868. Спр. 16)²⁶⁵.

Громадсько-політична та освітня діяльність і яскрава публіцистика Євгена Косевича підтверджують, що історія твориться колективно; дієву, і то знакову, роль у ній відіграють не лише видатні особистості, а й такі, які завдяки своїй сміливості й активності відкривають нові перспективи і здійснюють значний вплив на суспільні процеси, хоча на позір залишають малопомітний і для загалу майже або й зовсім не знаний слід. Такою була самовіддана діяльність Євгена Косевича, найбільша заслуга якого в тому, що він разом з іншими молодоукраїнцями ваговито причинився до прищеплення українському суспільству державницької ідеї самостійної України та помітно впотужнив боротьбу за український університет у Львові.

Євген Нахлік, Оксана Нахлік.

Іван Франко в долі Євгена Косевича (*1875 – †1914).

У розвідці вперше докладно висвітлюється діяльність і публікації Євгена Косевича (*1875 – †1914) – українського громадсько-політичного діяча в Галичині, одного з провідників молодіжної організації «Молода Україна» (1899 – 1903) та одного з редакторів однойменного львівського журналу, публіциста, перекладача, збирача фольклору, адвоката. При цьому ретельно простежуються його зв'язки з І. Франком (співпраця і листування, взаємна рецепція, ідейні перегуки, наступність і конфлікт поколінь, участь у полеміці навколо ідеалу самостійної України, у боротьбі за український університет у Львові).

Yevhen Nakhlik, Oksana Nakhlik.

Ivan Franko in the fate of Evhen Kosevych (*1875 – †1914).

For the first time, the work comprehensively investigates activities and publications of Evhen Kosevych (*1875 – †1914) – the Ukrainian public and political figure in Galicia, one of the leaders of the youth organization «Young Ukraine» (*Moloda Ukraina*, 1899 – 1903), and one of the editors of the Lviv magazine of the same name, a publicist, a translator, a folklore collector, and a lawyer. At the same time, his connections with Ivan Franko are carefully traced (cooperation and correspondence, mutual reception, conceptual coincidences, continuity and conflict of generations, participation in the controversy over the ideal of independent Ukraine, in the struggle for a Ukrainian university in Lviv).

²⁶⁴ Остапчук Яцко. Подих з недавньої бувальщини. – С. 281.

²⁶⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник. – Львів; Київ, 2001. – С. 256.

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН ІВАНА ФРАНКА ІЗ ДУХОВЕНСТВОМ ГАЛИЦЬКОГО КРАЮ: НА ПРИКЛАДІ ЕПІСТОЛЯРНОГО ДИСКУРСУ З ОТЦЕМ БОГДАНОМ КИРЧІВИМ

При різноаспектному вивченні наукової, суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності Івана Франка важливе місце посідає глибокий аналіз збереженого епістолярію до нього. У цьому плані наявні епістолярні джерела від окремих дописувачів до Івана Франка слугують неоціненним джерелом не лише для прискіпливого дослідження особливостей багатогранної творчості й діяльності вченого, а ще й дають можливість, в деякій мірі, доповнити окремі аспекти біографічних матеріалів українського вченого. З огляду на це, актуальним вбачається здійснення ґрунтовного аналізу епістолярного дискурсу між Іваном Франком та Богданом Кирчівим задля розкриття процесу зародження та розвитку відносин між ними, виокремлення основних напрямів співпраці та особистісних взаємінтересів у царині вивчення та поширення минулого рідного краю.

Почнемо із того, що проблема характеристики взаємин Івана Франка з Богданом Кирчівим у наявній франкознавчій історіографії представлена досить гідно. Серед дослідників, які у своїх працях прямо чи опосередковано торкалися проблеми взаємин І. Франка із Б. Кирчівим, варто виокремити історика-краєзнавця Г. Дем'яна, котрий у праці «Таланти Бойківщини» розглянув окремі аспекти взаємин вченого із братами Кирчівими¹. Значної уваги заслуговує і праця літературознавця-фольклориста Р. Кирчіва, котрий прискіпливо студіював листування братів Кирчівих з І. Франком та опублікував тексти листів на сторінках «Записок НТШ»², подавши до них наукові коментарі. У цьому плані звернемо увагу на те, що до обігу наукового франкознавства дослідником було введено лише дев'ять листів від священника Богдана (Богдара) Кирчіва до Івана Франка³.

Окрім цього, запропонована дослідницька проблема була і предметом нашого зацікавлення. У свій час нами було опубліковано та прокоментовано ще три, до того не відомі, листи Б. Кирчіва до І. Франка⁴, котрі були віднайдені у відділі руко-

¹ Див.: Дем'ян Г. Богдан Кирчів // Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. – Львів, 1991. – С. 106-124.

² Див.: Кирчів Р. Іван Франко і брати Кирчіві: листування // Записки НТШ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1994. – С. 389-427.

³ Див.: Там само. – С. 401-410.

⁴ Див.: Галик В. Листування отця Богдана Кирчіва з Іваном Франком // Парадигма sacrum & profanum в літературі та культурі. Збірник наукових праць: матеріали Міжнародного науково-практичного семінару. – Дрогобич, 2012. – Вип. VI. – С. 174-182.

писних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – І. Л.), а також зроблено публікацію максималізованої біографії Франкового кореспондента із Сколівщини⁵.

З огляду на існуючий доробок дослідників у проблемі вивчення взаємовідносин І. Франка із священником Б. Кирчівим, ставимо собі за мету по-новому, максимально повно, на основі існуючої історіографії та наявного епістолярію від Б. Кирчіва до І. Франка, а також через впровадження до наукового обігу нових даних, прослідкувати особливості взаємин та співпраці між ними, у деякій мірі внести доповнення до їх біографічних матеріалів.

Лл. № 1. Отець Богдан (Богдар) Кирчів із Корчина⁶

Щодо життєпису Богдана Кирчіва, то він народився 12 червня 1856 р. в селі Корчин (тепер – Сколівський район, Львівської області) у селянській родині. У 1881 р. закінчив гімназію у Львові. У період 1881 – 1886 рр. навчався у Львівській духовній семінарії. Один з активних організаторів українського громадсько-культурного руху у Львівській духовній семінарії. Тут проводив заходи на пошану Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Олександра Кониського. Був активним діячем студентського товариства «Академічне братство», котре протистояло поширенню москвофільського руху у Галичині⁷.

Вдавався Б. Кирчів і до поетичної творчості. Одним з перших його друкованих творів став ліричний вірш «Дивоцвіт», котрий Б. Кирчів написав, будучи ще учнем гімназії. Ще один вірш, «Спомин в пам'ять ХХІ роковин смерті незабутнього Тараса Шевченка», був написаний 10 березня 1882 р. У контексті зазначимо, що на вірші Б. Кирчіва «Пісня вечірня», «В гаю зеленім», «Крилець» написали музику В. Матюк і О. Нижанківський. Б. Кирчів зробив переклад для українського театру лібрето оперети «Бідний Джонатан» К. Міллерера у 1892 р.⁸

⁵ Див.: Галик В. Отець Богдан Кирчів – автор «майже гімну Стрийщини» у міжвоєнний період (До 160-річчя від дня народження) // Календар класного керівника на 2015 – 2016 навчальний рік / Упор. Ю. Кишакевич. – Дрогобич. – 2015. – С. 153-155.

⁶ Подається за: Кирчів Р. Кирчів Богдар (Богдан) Олексійович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Желязняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=6509

⁷ Дем'ян Г. Богдан Кирчів... – С. 106-107; Сидорак Б. Один з подвижників. Про о. Богдара Кирчіва...

⁸ Див.: Сидорак Б. Один з подвижників. Про о. Богдара Кирчіва. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://morshyn.io.ua/s26018/odin_z_podvijnikiv; Кирчів Р. Кирчів Богдар \(Богдан\) Олексійович...](https://morshyn.io.ua/s26018/odin_z_podvijnikiv; Кирчів Р. Кирчів Богдар (Богдан) Олексійович...)

Іл. № 2. Пам'ятна таблиця Б. Кирчіву на фасаді Народного дому «Просвіта» у Корчині⁹

Окрім цього, Б. Кирчів займався збиранням фольклору. Зібрані матеріали передавав І. Франкові, а окремі – для словника Є. Желехівського. Б. Кирчів став одним із ініціаторів та укладачів музичного видання «Кобзар. Збірник русько-українських квартетів»¹⁰.

Після закінчення духовної семінарії і прийняття ієрейського освячення 20 листопада 1886 р. Б. Кирчів пробув священником спочатку на парафіях в с. Лоп'янці на Рожнятівщині та в с. Лисятичах біля Стрия. Згодом, весною 1890 р. був іменований парохом села Довгого та Моршина Стрийського деканату, де пробув до кінця свого життя¹¹.

Будучи настоятелем храму в с. Довгому, активно піклувався про його стан, дбав про утримання тощо. Зокрема, у 1896 р. звернувся з відозвою на шпальтах часопису «Діло», де акцентував на необхідності реставрації церкви у селі Довгому Стрийського деканату¹².

Б. Кирчів є автором слів пісні «Крилець» – «улюблена пісня, майже гімн Стрийщини» у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.)¹³. Почасти Б. Кирчів підписувався іменем Богдар, а тому, в деяких науково-публіцистичних працях фігурує його ім'я і як Богдан (Богом даний – *припущення* – В. Г.), і як Богдар (Богом дарований – *припущення* В. Г.).

Також є й відомості про те, що отця Богдана Кирчіва іменували Теодором. Зокрема про це довідуємося із повідомлення в газеті «Діло», котре розмістив його брат Павло Кирчів. У повідомленні мова йде про те, що у липні 1898 р. брат П. Кирчіва Теодор (Богдар) Кирчів повернувся із поїздки «з недужою дружиною на Чорне і Середземне моря» до Галичини, котрий був парохом у селі Довгому¹⁴. Про цю ж подію було розміщене ще одне повідомлення в «Ділі» у рубриці «Новинки» трохи пізніше – мабуть, Григорієм Верцьоною¹⁵.

⁹ Див.: Кирчів Р. Кирчів Богдар (Богдан) Олексійович...

¹⁰ Подається за: Козира А. Мальовничі Карпати, або село Корчин, водоспад Гуркало та околиці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/malovnychi-karpaty-abo>.

¹¹ Див.: Сидорак Б. Один з подвижників. Про о. Богдара Кирчіва...

¹² Див.: Свящ. Кирчівъ парохъ. Відозва // Діло. – 1896. – 1 (13) мая. – (ч. 97). – С. 3.

¹³ Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сидней, 1990. – С. 7; Стрийщина. Сторінки історії / Гол. редактор Романюк В. – Кн. 1. – Стрий, 2009. – С. 407.

¹⁴ Див. про це у: Водъ п. Павлв Кирчова, учителя зъ Зарудя (коло Зборова)... // Діло. – 1898. – 14 (26) липня. – (ч. 154). – С. 2.

¹⁵ Див.: Гр. Вр. Вѣсти зъ Мршина // Діло. – 1898. – 8 (20) серпня. – (ч. 175). – С. 3.

Щодо відносин із Іваном Франком, то Богдан Кирчів підтримував із ним особисті й ділові зв'язки: передавав для нього свої фольклорні записи, низку стародруків і рукописних церковних книг та ін. У 1884 р. Іван Франко перебував у родинній хаті Богдана Кирчіва у Корчині, саме з цього часу (з другої половини 80-х рр. XIX ст.) між Іваном Франком та Богданом Кирчівим зав'язалася тісна дружба, яка тривала аж до відходу у вічність священника. В цей час Б. Кирчів часто надсилав І. Франкові листи, зміст яких проймають щирістю та доброзичливістю до українського вченого.

Так, у листі від 19 червня 1885 р. священник пише до вченого: «*Ви і не догадуєтесь, що ми ожидаєм-виглядаєм Вашої особи як люде в отсій посусі дощу; було таке, що нам конечна була ваша порада, [і] я вже довше не вмію вдержати, щоб дещо не розказати Вам з послідних подвигів наших молодих та старих політичних кабінетів*»¹⁶. Далі автор розповідає про збори, які відбулися 18 червня 1885 р., на яких засідав українофільський сенат.

Дещо цікавою стала поведінка молодих українофілів, які намагалися зблизитися з Іваном Франком¹⁷. У контексті зауважимо, що ще восени 1884 р. Омелян Партицький з огляду на своє слабке здоров'я побажав віддати журнал «Зоря» для редакції Іванові Франкові, котра мала перейти до нього з 1885 р. Іван Франко розробляв широку програму для реорганізації часопису. За його задумом журнал повинен стати органом чесних, розумних і мислячих людей, які б вважали себе однією гілкою в боротьбі за свободу українського народу. На його думку, часопис «Зоря» не повинен був мати лише націоналістичні, але й поважати соціалістичні та лібералістичні напрямки.

Згодом, у газеті «*Kurjer Lwowski*» з'явилася стаття М. Павлика «*Москвофільство і Українофільство між руським людом у Галичині і на Буковині*», яка викликала велике незадоволення серед народоців, оскільки у ній критично оцінювалася діяльність В. Барвінського, натомість вихвалявся священник-москвофіл І. Наумович. Попри те, що стаття вийшла анонімно, відповідальність за її зміст поніс не лише М. Павлик, а й І. Франко, який багато в чому не погоджувався із її змістом. У своїх протестових виступах народоці почали прирікати такій участі «Зорю» і тому вона була передана у власність Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. На свій захист у газеті «*Kurjer Lwowski*» І. Франко пише статтю «*Галицьке українофільство*», де заявив, що радикалізм і раціоналізм є єдиними ліками від хворіб українофілів. Згадана Франкова публікація була зустрінута народоцями ще негативно, аніж М. Павлика. Після її виходу розриває стосунки з І. Франком І. Белей за те, що його було включено до списку «*купки червоних радикалів*», оскільки він уже вийшов із цієї когорти. Після цього інциденту І. Франка було вигнано з редакції часопису «*Діла*»¹⁸.

З початком 1885 р. навколо Івана Франка організувався гурт талановитих молодих людей, яких він називав «*молодими українофілами*» і за своєю чисельністю вони значно переважали старших народоців. Така поведінка молоді значно здивувала народоцьких лідерів, які непривітно ставилися до вченого. За словами

¹⁶ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка 19 червня [1]885 р. – Іл. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 603.

¹⁷ Там само. – С. 603-605.

¹⁸ Грицак Я. «...Дух, що тіло рве до бою...»: Спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990. – С. 97-100.

Я. Грицака, в січні 1885 р. на квартирі Івана Франка зібралося 12 молодих людей, які вирішили видавати журнал, який мав би єднати їх з Європою¹⁹. Проте із листа Б. Кирчіва до І. Франка довідуємося, що ці збори проходили 25 травня 1885 р. у кількості 13 осіб. За словами Б. Кирчіва: «Сходини ті очевидно споводовила буши-на атмосфера, в якій доводиться молодіжи вік нинішній коротати»²⁰. В процесі роздумів на зборах був написаний протест проти будь-якої консолідації із старими «кацапами», передумовою чого було те, що «...зваживши, що [і]стнуюча в Галичині партія московска заперечує нашому народови його самостійність, відрубність між європ[ейськими] народами – зваживши що се деморалізуючо впливає на скали народні – зваживши, що казати всяку нашу консолідацію в спосіб не гідний використовують для сво[ї]х цілей [і] т. д. ... – протестуем супроти всякої консолідаци[і] з згаданю моск[альською] партією [і] раді бачити, щоб наші старші батьки – проводирі в тім ділі свій рішучий заявили зворот»²¹.

Згаданий протест було відправлено до товариства «Січ» у Відні, але досягнути своєї мети він не зумів, оскільки ніде на афішувався. Тому Б. Кирчів пропонує свій проект консолідації: «Протест сей однако до нині не бачив світа божого – бож кожний чув, що багато – а властиво всего єму недостає; тож річ неможлива не солідаризоватись з Кацапами там, де вони виступають в [і]нтересі прав народа, або таких в матересі народнім; здоровий розум каже преці солідаризоватись з кожним – най [і] з жидом, коли по єго стороні правда, або коли він що доброго, розумного робить... От сей програм – а властиво мій проект дотепер маринує ся, та Вас дожидає...»²².

Продовжуючи, Б. Кирчів згадує, що «тимчасом наспіли вибори – а по виборах згадані тайні наради. Шухевич Никола довідав ся, та сподівав ся, що нас запросять зі двох з Брацтва»²³. Саме «Академічне братство» і жіноче товариство у Станіславові виявили своє бажання матеріально підтримувати те видання, про яке йшла мова на зборах у квартирі Івана Франка. Вчений відразу ж пише програму нового видання та вирішує назвати його «Братство»²⁴. Проте М. Драгоманову не сподобалася ні назва, ні програма майбутнього часопису, і він пропонує назвати його «Поступ». І. Франко позитивно реагує на зауваження М. Драгоманова, але додатково проводить переговори з народовцями²⁵. В цей час «Діло» і «Зоря» після відходу від них Івана Франка втрачають свій вплив серед читачів, тому виникає термінова потреба помирити вченого із народовцями²⁶. У своєму листі Б. Кирчів зазначає, що була прочитана лекція щодо подальшого піднесення «наших народовців» після смерті Володимира Барвінського, на низькому рівні знаходиться народна робота і тому потрібно все робити для того, щоб «1)...нашу політичну часопись «Діло» двигнули до ясно[і] докладно[і] народно[і] [і]де[і]; 2) щоби помогли нам двигнути наукову часопись під редакцією п. [І]вана Франка». Цю ідею підтримував і О. Барвінський, який на лекції заявив: «у

¹⁹ Там само. – С. 100.

²⁰ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка 19 червня [1]885 р. – ІЛ. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 604-605.

²¹ Там само. – С. 605.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Грицак Я. «...Дух, що тіло рве до бою...». – С. 100-101.

²⁵ Там само. – С. 101.

²⁶ Там само.

нас один Франко зможе єще поставити – піддержати підорваний будинок народної програми»²⁷. Проти кандидатури І. Франка виступив Г. Цеглинський, сказавши, щоб не провокувати молодь «бо ц[і]я молодіж [може] впасти в рамена таких Франків, [і] обмотатись в його сіти...». Далі Б. Кирчів говорить, що старі народовці дуже бояться Франкового «червоного волоса» і закликає його: «Набирайте сил фізичних тай [і] дьте сюда; беріть за керму – піднесіть хоругв. Виж у нас робітник найбільший – Ви не самозванець – а долею [і] столітям покликаний до святого діла!»²⁸. Також в рядках кореспонденції Б. Кирчіва помітне його захоплення І. Франком, яке представлене зверненням до нього у квазірелігійних термінах: «Чейжеж виведете нас [і]з се[і] духоти як Мойсей Изра[і]ля [і]з дому р[о]б[о]ти». Цікавим є також те, що Б. Кирчів обзиває народовців, а саме Франкового критика Г. Цеглинського – «українофільським кацапом», і тим самим створює враження, що між молоддю і І. Франком з одного боку, та старшими українофілами, з іншого, не пролягає жодного містка, оскільки останні не є навіть українцями²⁹. Таким чином, бачимо, що даний лист є свого роду переказом ультимативної вимоги щодо підтримки видавничих планів Івана Франка, який був висунутий русько-українською молоддю до народовців в першій половині червня 1885 р.³⁰

Наступного дня (20 червня 1885 р.) Б. Кирчів пише чергового листа вченому, де повідомляє, що: «Від вчора зайшли у нас такі важні річи, що й не вислав Вам вчора написаного письма, а заждав до нині, щоб Вас в дечому повідомити, та просити, можеб Ви нам відворотню почтою сказали, чи ми не зійшли часами на безпуття»³¹. Далі автор розповідає про приїзд із віденьського товариства «Січ» І. Куровця, з яким вони узгодили основні поняття консолідації, котрі склалися з наступних пунктів: представити проти старших «кацапів-москалів» та «фракції миру» зрозумілу народну програму про політичні, літературні, суспільні та економічні проблеми; визначити на основі програм народовців їх ставлення до слов'янських і неслов'янських народів; надати майбутньому часопису зрозумілий політичний, літературний та різкий радикальний напрям, в дусі народної програми, праведної освіти й зазначити про своє щире відношення до всіх партій та верств населення; зконсолідувати сили; триматися осторонь від критичних закидів з боку краювої та закордонної преси; академічну молодь допустити до народних справ заради їх майбутнього; допомогти молодому поколінню видати літературно-науковий часопис, а саме – залишити видавництво «Зорі», лишити молоді вільність слова у новому часописі та вибору редакції. Якщо це не буде враховано, то молодь буде вважати відносини зірваними і своїми силами почне видавати журнал, в якому піднесе своє рішуче слово без будь-якого захисту інституцій й провідників³². В кінці листа автор повідомляє Івана Франка про заснування політичної організації галицьких народовців «Народна Рада»³³.

²⁷ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка 19 червня [1]885 р. – ІЛ. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 605-606.

²⁸ Там само. – С. 606.

²⁹ Там само. – С. 605.

³⁰ Див. про це докладніше у: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856 – 1886) / Ярослав Грицак – К., 2006. – С. 405-406.

³¹ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка 20 червня [1]885 р. – ІЛ. – Ф. 3. – Спр. 1603. – С. 607.

³² Там само. – С. 607-608.

³³ Там само. – С. 608.

тівський район, Івано-Франківська область) та с. Лисятичі (тепер – Стрийський район, Львівська область). Упродовж 1890 – 1900 рр. був парохом с. Довге (тепер – Стрийський район, Львівська область) і м. Моршина Стрийського деканату. Поряд з пастирською діяльністю проводив на Стрийщині освітню і громадсько-політичну діяльність⁴⁰.

Упродовж 1886 р. Б. Кирчів займався вивченням творчості Ю. Федьковича, про що свідчать кілька листів до Івана Франка. У листі до І. Франка від 15 листопада 1886 р. автор повідомляє, що його колеги вирішили підготувати збірник-альманах, до якого він повинен був подати статтю. Сам альманах повинен вийти у 1887 р. Кость Горбаль порадив йому написати статтю про «Вплив Шевченка на Федьковича», проте він відмовився, оскільки про це писали вже Б. Дідицький і М. Драгоманов. Але К. Горбаль пообіцяв допомогти досліднику в даній роботі і з огляду на це, Б. Кирчів вирішив підготувати даний матеріал⁴¹. На жаль, поради К. Горбала мало чим прислужилися священнику, тому що далі він каже: «Але щож, це що він міні сказав, вельми придатне булоби для чоловіка ученого, прочитаного, а для такого як я, – правда є щось в цім но не тільки, що для другого»⁴². У зв'язку із цим, Б. Кирчів змушений звернутися за допомогою до І. Франка. Він просить вченого надати певну інформацію про публікацію віршів в полемічній брошурі Ю. Федьковича «*Slovo na slovo do redaktora «Slova»*» (вийшла друком у 1861 р. в Чернівцях – спрямована проти москвофільської орієнтації газети «Слово» Б. Дідицького та культивованого нею «язичся»). Далі у колі інтересів священника є просьба у отриманні даних щодо публікацій поезій Ю. Федьковича на сторінках часописів «Слово», «Вечерниці», «Нива», «Мета», «Правда» та у виданнях «Просвіти» й інших⁴³. Завершуючи свого листа, Б. Кирчів прохає «...щоб Добродій були так добрі помочи в цім ділі міні... Сподіюсь отже що В[исоко]н[оважаний] Добродій не відмовлять міні цього прошеня й будуть мати взгляд на (многість) величність праці, а короткість часу!»⁴⁴.

Подальший лист до І. Франка від Б. Кирчіва тематично є продовженням попереднього. Точне його датування відсутнє, проте, виходячи із змісту, можемо припустити, що він написаний, мабуть, наприкінці листопада 1886 р. У ньому священник звертається до вченого: «просивем отже Добродія щоб були так добрі прислати всякі потрібні до цей праці жерела». Тут мова йде про польські та українські періодичні видання, у яких міг бути присутнім певний матеріал про діяльність Ю. Федьковича, а саме – «*Dziennik Literacki*», «*Przegląd Polski*», «*Tydzien literacki, artystyczny, naukowy i społeczny*», «*Praca*», «*Основа*», «*Tygodnik ilustrowany*», «*Kraj*», «*Учитель*», «*Ластівка*»⁴⁵. Далі Б. Кирчів звертається до вченого з проханням: «Є[с]лі Добродій будуть ласкаві занятись, [пошуком даних матеріалів – В. Г.] то просивим в як найкоротшим часі прислати. Є[с]лі прийшло що від Ф[едькович] а – то прошу передати через якого але характерного чоловіка»⁴⁶.

⁴⁰ Кирчів Р. Один з подвижників (о. Богдар Кирчів). – Дрогобич, 1996. – С. 4-10.

⁴¹ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 15 листопада 1886 р. – ІЛ. – Ф. 3. – Спр. 1608. – С. 541-542.

⁴² Там само. – С. 542.

⁴³ Там само. – С. 542-543.

⁴⁴ Там само. – С. 543-544.

⁴⁵ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від [1886] р. – Там само. – Спр. 1608. – С. 523-525.

⁴⁶ Там само. – С. 525.

Наступного листа І. Франко отримує від Б. Кирчіва датованим 2 грудня 1886 р. У ньому священник вибачається за свою впертість і повідомляє вченого, що на днях до Львова приїздить його товариш і тому І. Франко може передати через нього «*все, о що просивем Добродія в по передних двох листах, а окрім цього відповісти, за своєю ласки, на питання там поміщені, без котрих як може самі бачите, годі міні де небудь повернутись!*»⁴⁷ Поряд, автор пропонує додати ще деякі книжки Д. Павлика і долучити до них матеріали про Ю. Федьковича із наступних періодичних видань, а саме – «Слово», «Галичанин», «Русалка», «Боян», «Неділя», «Dzennik literacki», «Tygodnik naukowy», «Tygodnik illustrowany», якщо у них є будь-яка інформація про нього⁴⁸. В кінці свого листа Б. Кирчів сповіщає І. Франка, що чув поголос стосовно його планів видавати часопис «Поступ» і з огляду на це обіцяє Франкові більше десятка передплатників. Щодо цього видання, то священник радить присвятити журнал тільки для наукових публікацій, а «*політику требаб на бік відсунути, дати ся пописувати на цім поли інчим (себ то крикунам)*»⁴⁹.

Черговий лист від Б. Кирчіва, І. Франко отримує від 24 лютого 1887 р., де в основному розповідається про клопоти автора. В цей час священник знаходився в селі Лоп'янці, де був на той момент співробітником старого священника Заячівського. Тут він мав дуже багато роботи і тому так довго не писав. Далі у листі мова йде про те, щоб І. Франко надав відстрочку у погашенні боргу, оскільки у Б. Кирчіва їх багато накопичилось і спочатку він мусить «*позатикати роти тим, що дуже горляють*»⁵⁰. Далі автор запитує: «*А рад би я знати, чому Поступ не побачив світла денного, [і] чи в загалі будете що видавати? Чув я щось про Альманах чи щось такого; скажіть, помилуйте, скільки в тім правди? Чи будете що друкувати?*»⁵¹ Не знаємо, чи отримав Б. Кирчів відповідь на своє запитання, оскільки не збереглося жодного листа вченого до священника, тому зазначимо, що журнал «Поступ» Іван Франко спочатку мав намір видавати на початку 1885 р. і радився з цього приводу з М. Драгомановим. М. Драгоманов запропонував відкласти цю справу на деякий час. Проте, на кінці 1886 р. Іван Франко знову взявся за підготовку видання журналу «Поступ», проспект якого було завершено 15 листопада 1886 р. і через кілька днів надруковано. Проте, 2 грудня 1886 р. проспект «Поступу» конфіскувала львівська прокуратура, а видання журналу було заборонено⁵². На завершення, Б. Кирчів просить вченого написати йому відповіді на його запитання і попри це позичити цікаву книжку для прочитання, за що він разом із своєю дружиною будуть дуже вдячні⁵³.

Часто Б. Кирчів допомагав І. Франкові у пошуках стародрукованої церковної літератури, яку вчений прискіпливо студював. Доказом такої співпраці

⁴⁷ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 2 грудня 1886 р. – Там само. – Спр. 1608. – С. 565.

⁴⁸ Там само. – С. 566.

⁴⁹ Там само. – С. 567.

⁵⁰ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 24 лютого [1]887 р. – Там само. – Спр. 1608. – С. 645.

⁵¹ Там само. – С. 646.

⁵² Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 49. – С. 556.

⁵³ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 24 лютого [1]887 р. – Там само. – Спр. 1608. – С. 646-647.

священника з вченим є лист до І. Франка від 26 листопада 1889 р. У ньому Б. Кирчів пише, що йому не вдалося так швидко виконати прохання І. Франка, оскільки він їздив у Добряни до тамтешнього пароха Авінковського, якого розпитував про місце знаходження рукописного Богогласника. Виявилось, що парох про існування рукопису в своїй церкві нічого не знає. Проте у ході розмови між ними проявилось, що даний манускрипт можливо знаходиться на руках у колишнього дяка, або на горищі церкви, а можливо й взагалі загубився під час будівництва нової церкви. З огляду на це Б. Кирчів мав ще раз навідатися до церкви, а дяк з парохом повинні були віднайти Богогласник. Проте, його так і не було знайдено, а натомість віднайшлося два рукописні Ірмологіони – один мабуть відноситься до початку XVIII ст., який не має нічого спільного із Богогласником і тому Б. Кирчів їх не забрав⁵⁴. Далі священник пише: *«Я догадуюся, що він буде в руках старого Петрушевича, (котрого отець в Добрянах був парохом); отжеж міг забрати уже давніше тимчасом я дальше буду за такими речами шукати та розпитувати, [і] в данім разі дам Вам знати або просто перешлю»*⁵⁵.

У контексті варто зауважити, що такі прохання від І. Франка були цікавими і для самого Б. Кирчіва, оскільки той особисто цікавився стародруками, збирав фольклор і свої фольклорні записи передавав для вивчення Івану Франку. Зокрема, у першій том *«Галицько-руських народних приповідок»*, які зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко, увійшла ціла збірочка прислів'їв і приказок, котрі Б. Кирчів записав у своєму рідному селі Корчин⁵⁶.

Від 5 квітня 1900 р. І. Франко отримав останнього листа від Б. Кирчіва, де той пригадував вченому про позичені ним *«деякі старші книжки [і] манускрипти, а між [і]ншими оправлену часопись пол[і]тичну Головно[і] [Р]уско[і] Ради «Зорю Галицку» з р. 1848»*⁵⁷ та просив передати їх у бібліотеку Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. Окрім цього, священник також хотів передати *«деякі книжки и часописи; оно найшлосьби у мене в п[р]ятеро більше»*. Решту книжок із власної бібліотеки, зокрема богословські справи, він передав до Деканальної бібліотеки, а белетристику до *«бібліотеки Руського Касина в Стрию»*⁵⁸. Закінчує автор листа повідомленням про свою *«досить грізну хворобу нирок»*⁵⁹, яка й стала згодом причиною його передчасної смерті.

Помер Богдан Кирчів 19 жовтня 1900 р.⁶⁰ та похований у с. Довге (тепер – Стрийський район, Львівська область). На смерть Б. Кирчіва І. Франко у *«Літературно-науковому віснику»* відгукнувся некрологом, де писав, що з покійником відійшла в могилу велика сила, яка подавала колись надії, на жаль, не сповнені. За словами І. Франка, Б. Кирчів був палкою натурою, мав чистий і непохитний

⁵⁴ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 26 листопада 1889 р. – Там само. – Спр. 1605. – С. 315.

⁵⁵ Там само. – С. 316

⁵⁶ Франко І. Передмова до першого тому (видання «Галицько-руські народні приповідки». Львів, 1905) // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1983. – Т. 38. – С. 299.

⁵⁷ Кирчів Богдан (Богдар). Лист до І. Франка від 5 квітня 1900 р. – Іл. – Ф. 3. – Спр. 1624. – С. 143.

⁵⁸ Там само. – С. 143.

⁵⁹ Там само. – С. 143-144.

⁶⁰ Франко І. Із наукових екскурсій по краю // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1982. – Т. 33. – С. 57.

**Пл. № 4. Могила Богдана (Богдара) Кирчіва
у селі Довге.**

Автор фото: Богдан Косар⁶²

з Моршина та перевезена й встановлена в селі Довге. Це було зумовлено тим, що в Довгому не було своєї церкви, а оскільки Довге і Моршин були власністю одного пана, то він дозволив на прохання мешканців Довгого розібрати одну із двох церков в Моршині і поставити її в Довгому. Дану розповідь підтвердив І. Франку і сам Б. Кирчів, хоча це підтвердження аргументував дещо іншими обставинами. Цікавлячись цим питанням, вчений визначив, що церква була побудована на ім'я Святої Покрови, образ якої виднівся на її дверях, а день Покрови був храмовим святом в Моршині, тоді коли в Довгому церква святкувала празник на Спаса. Переглядаючи церковні книги, дослідник віднайшов кілька вкладних, з яких було видно, що вони належали до храму Святої Покрови в Моршині⁶⁴.

Час відвідування Франком церкви села Довге припав на її храмовий празник Спаса. Після закінчення богослужіння вчений разом із церковним парохом Б. Кирчівим почали оглядати святиню. Відвідуючи горище, І. Франко віднайшов там:

характер, відзначався активністю на зборах з молоддю та був добрим організатором. Як автор оповідання «За волами» та активний дописувач до ряду часописів, зокрема, «Діла» та «Зорі», користувався пошаною у читачів.⁶¹

Окрім І. Франка, слова співчуття родині померлого були висловлені на шпальтах низки тогочасних галицьких часописів. Зокрема, у часописі «Галичанинъ» у рубриці «Посмертні вісті» було сказано наступне: «*Парох с. Довге Стрийського деканату; помер 19 жовтня, на 44-му році життя і на 14-му році священства*»⁶³.

Ще перед відходом у вічність Б. Кирчіва, влітку 1900 р., Іван Франко провідував його у селі Довге. Йдучи з Моршина до Довгого, вчений зустрів по дорозі моршинського селянина, який розповів цікаву історію про церкву села Довгого. Із розповіді виявилось, що дана церква ще в часі панщини була розібрана і викрадена

⁶¹ Франко І. О. Богдар Кирчів. Некролог // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Т. 13. – Кн. 1. – С. 23-25.

⁶² Подається за: Monument at the grave of priest Bogdar Kyrchiv, Dovhe. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mistaua.com/Фотогалерея/Памятники_мемо.

⁶³ Див.: Кирчовъ Богданъ. Посмертныя вѣсти // Галичанинъ. – 1900. – 11 (24) октября. – (Ч. 230). – С. 3.

⁶⁴ Там само. – С. 57-59.

кілька требників⁶⁵, псалтирів⁶⁶ і часословів⁶⁷ почаївського друку, які були обшарпанними та дефектованими. Окрім них, в Франкові руки потрапили три рукописні книги, дві з яких були тріодями⁶⁸ піснями та уложені близько XVII ст. і одне четвероєвангеліє. Вони не мали ні початку, ні кінця, відсутніми були окремі сторінки. Четвероєвангеліє було найцікавішим із усієї знахідки, незважаючи на те, що було найбільш ушкодженим, тому що з нього виривали сторінки для виготовлення згортка для набивання пороху у самостріли під час феєрверків з нагоди храмового свята⁶⁹.

Досліджуючи четвероєвангеліє, І. Франко встановив, що ця книжка мала формат малого folio⁷⁰. Папір тривкий не воскований, водяні знаки відсутні. Шрифт зовсім прямий, літери великі й красиво викінчені, почерк XV або початку XVII ст. Чорнило вмщувало значний відсоток заліза, від старіння зачорніло, подекуди навіть пороз'їдало папір. Титулки в текстах і тексти на полях писані кіноваром⁷¹. Редакція тексту – середньоболгарська. В цілому з рукопису пропало 77 цілих і 5 обривків сторінок⁷².

У підсумку, звернемо увагу на те, що І. Франко називав Богдана Кирчіва «*приятелем і знайомим з давніх літ*»⁷³, і звичайно, що мав на це всі підстави, оскільки неодноразово його домівка гостинно приймала вченого. В ході таких відвідин отець допомагав досліднику в пошуку призабутих церковних рукописних книг, які він опрацьовував у своїх літературно-критичних статтях. Також Б. Кирчів надав І. Франку чимало етнографічно-фольклорних матеріалів, які в свою чергу прислужилися у створенні фундаментальної 3-томної праці «*Галицько-руські народні притовідки*». На превеликий жаль, до нас не дійшло жодного листа від І. Франка до Б. Кирчіва. Це б дало змогу більш максимально реконструювати епістолярний дискурс Івана Франка з отцем Богданом Кирчівим та більш глибоко проаналізувати особливості їхніх взаємовідносини.

⁶⁵ Требник – церковна книга, яка містить богослуження і моління, що виконуються для окремих осіб чи груп (треби) і не пов'язані з святими місцями (церква, престол) та церковним календарем (свята, обходи). Требник вживається для таїнств хрищення, миропомазання, покаяння, шлюбу, висвячень і різних треб (похорон, освячення дому) та містить пасхалію й ін.

⁶⁶ Псалтир (книга Псалмів) – одна з книг Святого Письма (святих Книг – Біблії). Однією з перших перекладена на старослов'янську мову ще за часів Кирила і Мефодія. Складається з 150 ліричних пісень-псалмів з молитвами до Бога, часто друкується окремою книгою та використовується для богослужбових пісень.

⁶⁷ Часослов, або молитвослов – церковно-богослужбова книга, що містить молитви щоденних церковних служб, призначена для вжитку священників, читців і співаків.

⁶⁸ Тріодь – богослужбова книга для перед- і повеликоднього часу церковного календаря.

⁶⁹ Там само. – С. 59.

⁷⁰ Folio – історична назва книжкових форматів. Це найбільший розмір, сторінка книги дорівнює половині розміру поліграфічного листа, від якого і залежав його точний розмір. Після переходу на рулонний папір folio стало означати приблизний розмір у 38 сантиметрів по висоті.

⁷¹ Кіновар – фарба рудого (червоного) кольору.

⁷² Франко І. Із наукових екскурсій по краю... 33. – С. 59.

⁷³ Там само. – С. 57.

Володимир Галик.

До історії взаємовідносин Івана Франка із духовенством Галицького краю: на прикладі епістолярного дискурсу з отцем Богданом Кирчівим.

У запропонованій статті, на основі широкого діапазону історіографічного та джерельного матеріалу, охарактеризовано процес становлення та розвитку відносин між Іваном Франком та галицьким священником – Богданом Кирчівим. Проаналізований збережений епістолярний масив джерел дає підстави стверджувати, що відносини між І. Франком та Б. Кирчівим носили діловий характер. В основному, це була співпраця на ниві освітньо-громадської роботи та краєзнавчої і етнографічно-фольклорної діяльності.

Volodymyr Halyk.

To the history of Ivan Franko's relationship with the clergy of the Galician region: on the example of epistolary discourse with father Bohdan Kyrchiv.

The proposed article, based on a wide range of historiographical and source material, describes the process of formation and development of relations between Ivan Franko and the Galician priest – Bohdan Kyrchiv. The preserved epistolary array of sources is analyzed, giving grounds to assert that the relations between I. Franko and B. Kyrchiv were of a business nature. It was mainly cooperation in the field of educational-public work and local lore and ethnographic-folklore activities.

Наталія МИСАК

«СЕ ТУТ ПОРА ЧУДОВА. КУПІЛЬ В ЧЕРЕМОШІ ЗНАМЕНИТА І НЕЗИМНА»: КАРПАТИ У ЖИТТІ ІВАНА ФРАНКА

Карпати – унікальний гірський масив з неповторною флорою і фауною. Значний інтерес до нього у середовищі інтелігенції пов'язаний не лише із його природньо-кліматичними, рекреаційними, а й етнографічними, зокрема й фольклорними особливостями. Карпати – батьківщина кількох етнографічних груп з автентичною духовною і матеріальною культурою. Це край, оповитий містичними розповідями, казками й легендами про спілкування людини з природою, місце, де вода, земля й повітря наділені цілющими властивостями. З Карпатами пов'язане життя багатьох визначних особистостей – громадських і політичних діячів, науковців, митців. Неабияку роль гори відіграли і у житті відомого письменника, публіциста, науковця Івана Франка. Карпати для нього були не лише місцем відпочинку, втечі від міської метушні, а й невичерпним джерелом натхнення для подальшої праці, місцем пошуку нових літературних образів, персонажів, сюжетних ліній.

На жаль, у сучасній українській історіографії вивчення повсякдення і дозвілля окремих соціальних груп, їх представників, особливо вихідців з інтелектуального середовища не дуже актуальне. Більшість істориків часто ігнорують той факт, що відпочинок є обов'язковою і невід'ємною складовою життєдіяльності будь-якої людини – чи звичайного селянина, чи відомого політика, інтелектуала, митця тощо. Відпочиваючи, людина задовольняє духовні потреби, реалізує свої інтереси, оцінює можливості, знаходить натхнення для подальшої праці – фізичної, а особливо інтелектуальної. Відпочинок людини є певним відображенням її сутності. Він також віддзеркалює інтереси, уподобання, види дозвілля, що були характерними для певного регіону, епохи, соціальної групи.

Дослідження відпочинкових уподобань історичної постаті вкрай важливе. Воно доповнює її портрет, робить його цілісним і всеохопним. Водночас характер уподобаного дозвілля дає можливість глибше зрозуміти особистісну сутність людини, визначити її індивідуально-психічні особливості.

Вивчення відпочинкових традицій є важливим доповненням у процесі дослідження такої відомої постаті галицького інтелектуального життя кінця ХІХ – початку ХХ ст. як Іван Франко. Він належав до небагатьох українських галицьких інтелігентів, що мешкали у Львові і заробляли на життя інтелектуальною працею.

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка

Втім, як виходець із села, І. Франко ніколи не забував свого коріння, навпаки у сільських пейзажах він шукав віддушину від міської метушні, особливий душевний спокій, свободу бути самим собою.

Складнощі досліджуваної теми пов'язані з її джерельною базою. Основним джерелом, на основі якого можна вивчати дозвілля і відпочинок І. Франка, є мемуари та епістолярна спадщина. А специфіка такого роду джерел полягає в тому, що вони містять доволі епізодичні й уривчасті відомості про характер та місця відпочинку. Особливість джерельної бази пояснює малу кількість досліджень, які розкривали б характер дозвілля І. Франка, його туристичні зацікавлення тощо. Деякі аспекти проблеми епізодично висвітлені у працях з історії галицького краєзнавства та туризму. Це дослідження П. Арсенича¹, Б. Білецького², В. Галика³, Р. Кирчіва⁴, М. Лицура та Н. Лицур⁵ тощо.

Мета статті – систематизувати відомості про роль Карпат у житті І. Франка, зокрема визначити найулюбленіші відпочинкові локації, з'ясувати характер дозвілля, як письменника, так і його родини, відтворити хронологію гірського відпочинку.

Подорожі в гори викликали особливе захоплення у І. Франка ще з гімназійних і студентських років. Разом з товаришами, знайомими, а іноді й сам він доволі часто подорожував Карпатами. Мандрівники пересувались пішки, іноді підводами, ночували в домах місцевої інтелігенції або обійстях селян. У 1872 р., ще під час навчання у Дрогобицькій гімназії, І. Франко разом з іншими учнями під керівництвом учителя Івана Верхратського побував на екскурсії в урочищі Урич на Сколівщині. Згодом, через 40 років, він згадував, як учасники екскурсії «оглядали оба величезні камені, що мають на собі сліди людської праці: до одного з них, що лежить оддалік у лісі і до якого дуже рідко доходять звичайні гості, що відвідують Урич, показав нам стежку тодішній парох Урича о. Охримович, у якого ночувала часть учасників екскурсії ...»⁶. І. Верхратський мав винятковий вплив на І. Франка. Учитель, щиро захоплюючись ентомологією, прищепив інтерес до науки й своєму учневі. Закінчивши гімназію й університет, І. Франко і надалі цікавився ентомологією, збирав різних комах і заспиртовував їх. Петро Франко згадував, як відпочиваючи в Криворівні, батько почув розповіді гуцулів про унікального мешканця місцевих річок і джерел – «волос» (істоту подібну до волосини, завтовшки 1–1,1 мм та завширшки 15–18 см). Вони настільки заінтригували письменника, що

¹ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

² Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка (до 155-ї річниці від дня народження) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2011. – Вип. 583-584. – С. 102-108.

³ Галик В. Сільська Сколівщина у краєзнавчій та етнографічно-фольклорній спадщині Івана Франка // Актуальні питання гуманітарних наук (Дрогобич). – 2013. – Вип. 6. – С. 4-12.

⁴ Кирчів Р. Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні / упоряд. М. О. Мороз. – Львів, 1982. – С. 59-67.

⁵ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі XIX – XX століть (на прикладі І. Франка) // Вісник Прикарпатського університету: Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpu/Ist/2009_15/Statti%2015/115-119.pdf

⁶ Франко І. Рутенці // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Том 15: Повісті та оповідання (1878 – 1882). – К., 1978. – С. 9.

він навіть спіймав кілька «волосів» і відвіз їх І. Верхратському. Але той не повірив, що заспиртовані зразки – живі істоти⁷.

Мальовничі краєвиди, руїни давньоруської наскельно-оборонної фортеці Тустань справили на І. Франка настільки велике враження, що згодом майже щороку, чи з друзями, чи самотійно, він подорожував по краю. Кілька разів побував на скелях Довбуша у Бубнищі, зокрема у 1874 р. після закінчення 7-го класу гімназії⁸. Це була перша його самотійна тривала подорож. Враженнями від неї І. Франко згодом поділився з М. Драгомановим у листі від 26 квітня 1890 р. Жага нових вражень, невимовна цікавість до рідного краю взяли гору над усіма раціональними аргументами «проти». Як зауважив І. Франко, він «перший раз пустився під час вакацій в дальшу вандрівку, перший раз не поїхав додому пасти худобу та помагати при збірці сіна і збіжжя»⁹. Натомість вирушив залізницею до Стрия, звідти – «скільським трактом» пішки до Синевідська (тепер смт. Верхнє Синьовидне), а згодом до Побука, Бубнища, Тисова, Церковної, Мізуні, Велдіжа, Лолина. Та це була лише частина подорожі. Повернувшись у Дрогобич, І. Франко вирушив у гори в напрямку Турки – на Опаку, Смільну, Тур'є. Останнім пунктом мандрівки стало с. Волосянка, де він гостював у місцевого пароха, який доводився далеким родичем – був вуйком покійної матері. Ця «маленька вандрівка» надзвичайно вплинула на І. Франка, розширивши його світогляд, знання про рідний край, а водночас дозволила «пізнати трохи більше світу і людей, ніж [...] знав досі»¹⁰. Під час навчання він також відвідав різні місцевості на Стрийщині, Старосамбірщині і Турківщині, пішки обходив усю Сколівщину¹¹.

У студентські роки І. Франко продовжив свої подорожі Карпатами. Однак тепер у поле його уваги потрапила Гуцульщина. Мандрував у гори влітку, під час канікул, разом з університетськими приятелями. Маршрут подорожі продумували так, щоб, з метою економії коштів, зупинитися на нічліг у знайомих. Зокрема, 1876 р. І. Франко спільно з Володимиром Левицьким, Михайлом Павликом, Іваном Петрушевичем, Антоном Дольницьким, Михайлом Вагилевичем, Климом Охримовичем та Ярославом Рошкевичем здійснили мандрівку Карпатами. Ініціатором подорожі був Клим Охримович, який запропонував молоді відвідати с. Сенечів поблизу м. Долина, де його брат Юліан був священником. У Долині студенти гостювали у родичів Я. Рошкевича. Маршрут подорожі охоплював села Мізунь¹², Пациків, Велдіж, Лолин, Вишків, Сенечів. В кожному населеному пункті зупинялись на кілька днів. Ночували у помешканнях греко-католицьких священників, а в товаристві місцевої інтелігенції проводили бесіди на важливі суспільні теми.

Ось як згадував про візит до пароха с. Велдіж Хризанта Колянковського один з учасників подорожі Антін Дольницький: «Наїзд гуртка академіків¹³ ані на хвилю

⁷ Франко П. Іван Франко зблизка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 383.

⁸ Петранівський В. Сколівські Бескиди як місце відпочинку і творчості Івана Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skole.org.ua/franko.html>

⁹ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 49: Листи (1886 – 1894). – К., 1986. – С. 244.

¹⁰ Там само. – С. 244.

¹¹ Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка ... – С. 103.

¹² Там парохом був Антін Петрушевич, батько Івана Петрушевича.

¹³ Академіками за часів Австро-Угорщини називали студентів вищих закладів освіти, особливо університету.

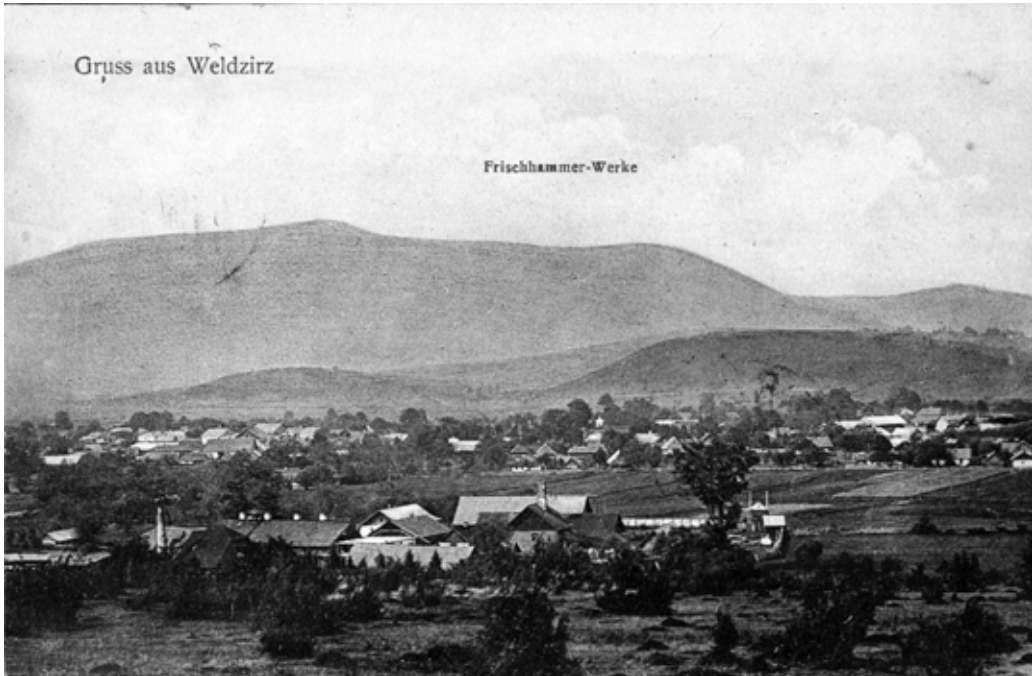

Фото № 1. Село Велдіж. Листівка, 1907 р.

Джерело: <https://www.facebook.com/old.border.mandrivka/photos/a.273821642992409/1357999734574589/>

не збентежив дружину вуйка¹⁴; протівно, обоє вони, як бездітні, раді були гостям, а ще до того молодим, веселим, говірливим. По гостиннім прийнятті змобілізовано всю жіночу молодь з вищезгаданих священничих домів і спільно на кількох фірах вирушено в гори до Сенечова»¹⁵. Там зупинились у місцевого священника о. Юліана Охримовича (брата Кліма Охримовича і батька Володимира Охримовича). Разом мандрівники, за висловом В. Левицького, «творили поважний гурток». Ця «ватага» цілий тиждень гостювала у о. Ю. Охримовича. А найбільше мандрівникам запам'ятались нічні розмови з господарем про суспільне життя, які іноді переростали у запеклі дискусії¹⁶. Центральною постаттю подорожі, серцем і душею компанії незмінно був І. Франко. Яскраві спогади про письменника залишив В. Левицький: «Він був дуже милим товаришем, а своїм дотепом удержував наш гурток в незвичайно добрім настрої»¹⁷.

Під час таких гімназійних і студентських подорожей горами І. Франко збирав фольклор, а також записував факти з історії, побуту місцевого населення. Згодом використав ці відомості у повісті «Петрії і Довбушуки», вперше опублікованій у 1875 – 1876 рр. у студентському журналі «Друг»¹⁸.

¹⁴ А. Дольницький називав Х. Колянковського «вуйком» всіх місцевих священників.

¹⁵ Дольницький А. Спомини про молодого Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – К., 1981. – С. 61.

¹⁶ Василь Лукич. Спомини про Івана Франка. Картка з записника. // Діло (Львів). – 1917. – Ч. 5. – С. 3-4.

¹⁷ Лукич В. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – К., 1981. – С. 63-64.

¹⁸ Галик В. Сільська Сколівщина ... – С. 6.

З початку 80-х років XIX ст. І. Франко став ініціатором і активним учасником кількох масштабних студентських мандрівок, організованих молодіжними товариствами «Дружній лихвар» (згодом перейменований на «Академічне братство»), «Академічний кружок» та вихованцями гімназій. Загалом у 1883 – 1888 рр. він був співорганізатором шести студентських подорожей по Галичині, зокрема й у Карпати¹⁹.

Перша така мандрівка відбулася влітку 1883 р. Її спільно організували учні старших класів Академічної гімназії у Львові і студенти Львівського університету. Загалом у заході взяли участь 20 осіб з різних міст Галичини. Молодь супроводжували і представники старшої інтелігенції – Кость Левицький, Олександр Барвінський, Євген Олесницький, Євген Петрушевич та інші. І знову не останню роль в організації і проведенні мандрівки відіграв І. Франко²⁰. Він всіляко намагався «пробудити» у молоді інтерес до українського фольклору, а відтак – дослідження автентичності етнографії і культури карпатських народів. Тому прагнув залучити до мандрівки якомога більше студентів і гімназистів. Подорож пролягала по маршруту: Львів – Стрий – Станіславів – Богородчани – Манявський Скит – Надвірна – Десятин – Коломия. Її учасники не лише знайомилися з гуцульським краєм, вони збирали і записували цінні етнографічні матеріали²¹.

Фото № 2. Манявський Скит – один із пунктів студентської мандрівки.

Фото: Генріка Поддембського, 1938 р.

Джерело: Narodowe Archiwum Cyfrowe, Zespół «Archiwum fotograficzne Henryka Poddębkiego»

¹⁹ Петранівський В., Рутинський М. З історії галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.): розвиток мандрівництва // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис (Тернопіль). – 2005. – Вип. 2 (12). – С. 52.

²⁰ Мисак Н. Мандрівки галицької молоді наприкінці XIX – початку XX ст.: організація, характер, маршрути, вплив на формування особистості гімназистів і студентів // Galicja. Studia i materiały (Rzeszów). – 2020. – Nr. 6. – S. 257.

²¹ Качкан В. Українське народознавство в іменах: Навч. посіб.: у 2 ч. – Ч. 1. – К., 1994. – С. 212.

Ця мандрівка викликала такий ажіотаж серед молоді, що знову ж за ініціативою І. Франка восени 1883 р. при «Академічному братстві» був створений «Етнографічно-статистичний кружок», який мав займатись організацією екскурсій у різні куточки Галичини для збору фольклорних матеріалів. Письменник так прагнув якомога більше молоді залучити до краєзнавчих досліджень. І. Франко навіть написав програму гуртка, що передбачала декілька напрямків діяльності, зокрема і збирання шляхом польових досліджень етнографічних та статистичних матеріалів, які послужили б основою для подальших теоретичних робіт гуртківців²². Невдовзі за пропозицією письменника на одному із засідань «Етнографічно-статистичного кружка» був створений «Кружок для устоювання мандрівок по рідному краю», який і мав безпосередньо займатись організацією наукових екскурсій²³.

Влітку 1884 р. І. Франко взяв участь у ще одній подорожі в Карпати. Попри те, що організацією заходу займався спеціальний комітет, письменник запропонував маршрут мандрівки і план культурних заходів, що її супроводжуватимуть. Подорож декларували як краєзнавчу. Організаційний комітет власним коштом видав програму екскурсії, яка складалася з досить об'ємної поетичної частини «В дорогу!»²⁴, написаної власне І. Франком, «Мандрівної хронічки» (детальний маршрут) і заяви комітету²⁵. На обгортці цієї брошури було зображено юнака з хоругвою в руках на шпилі гори²⁶.

Маршрут подорожі пролягав по мальовничих гірських місцевостях Бойківщини, Покуття і Гуцульщини. Загалом екскурсія поділялася на дві частини: 1) з Дрогобича до Болехова, 2) з Станіслава в Кути. З Дрогобича мандрівники поїздом прибули в м. Борислав, а звідти – пішки вирушили до Східниці, потім через села Урич, Підгородці, Крушельниця, Корчин, Синевідське, Розгірча, Бубнище, Поляниця і 2 серпня прибули до м. Болехова.

І. Франко відіграв неабияку роль в організації подорожі. Завдяки особистим контактам з провінційною інтелігенцією він зміг домовитись про організацію ночівлі для мандрівників та забезпечення їх харчуванням²⁷. І. Франко навіть згадував про особливо самовіддану діяльність у Дрогобичі посла австрійського парламенту Ксенофонта Охримовича²⁸, який домігся від міської ради виділення приміщення для ночівлі мандрівників, а також власним коштом заангажував військовий оркестр із Самбора²⁹.

²² Мороз М. Етнографічно-статистичний гурток (до 100-річчя від початку його діяльності) // Народна творчість і етнографія. – 1983. – № 6. – С. 42.

²³ Там само. – С. 43.

²⁴ Частину цього вірша згодом поклав на музику О. Нижанківський.

²⁵ Франко І. Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р. // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 3: Поезія. – К., 1976. – С. 250-262.

²⁶ Трильовський К. Іван Франко в час студентської мандрівки // Спогади про Івана Франка / Упор., вст. ст. і прим. М. Гнатюка. – Львів, 1997. – С. 395.

²⁷ Туристичними стежками Івана Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1310569981.html>

²⁸ Охримович Ксенофонт (1846 – 1916) – український громадський і політичний діяч у Галичині, депутат австрійського парламенту та крайового сейму, бургомістр Дрогобича, член багатьох українських товариств. На початках професійної діяльності викладав руську мову і географію в Дрогобицькій гімназії, вчитель І. Франка.

²⁹ Франко І. Мандрівка руської молодіжі. 1-ша кореспонденція у газеті «Діло» // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вступ. ст. Вальо М. А. – Львів, 1993. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/karpaty5-1.htm

4 серпня розпочалася друга частина мандрівки: зі Станіславова молодь пішки вирушила в Коломию, де 7 серпня взяла участь у студентському вічі, що саме там відбувалось. І. Франко був активним учасником усіх цих подій. Ось як згадував про нього К. Трильовський: «Живо стоїть в пам'яті мені і досі образ: ось іде ціла громада молодих людей серединою теперішньої Театральної вулиці, весело розмовляючи між собою, а між ними один, мабуть, найстарший віком (мав тоді 28 літ), худощавий молодець, про якого мені і сказано, що це є Іван Франко. Переважну частину учасників студентської мандрівки заквартировано в так званій досі «каменіці Білоуса», яку колишній твердий патріот, директор гімназії десь на Мазурщині Теодор Білоус записав на Народний дім у Львові. [...] Ось у тім власне «домі Білоуса» постелено у кількох кімнатах на землі соломи, і там заквартировано мандрівників, а межі ними і Івана Франка»³⁰.

Згодом екскурсія продовжилася по території Гуцульщини: Делятин, Дора, Микуличин, Шибот (на території Угорщини), Майдан, Говерла, Шпиці, Гаджина, Піп Іван, Гропа, Буркут, Жаб'є, Усте-Ріки. На одній із зустрічей з місцевою інтелігенцією І. Франко дуже мальовничо охарактеризував маршрут подорожі: «Дорога наша [...] вела не раз по тісних проваллях, по лісах і дебрях, по небезпечних урвищах понад шумуючі ріки, серед спеки і холоду»³¹. З Усте-Рік мандрівники сплавом на плотах по р. Черемош прибули в кінцевий пункт екскурсії м. Кути³².

Варто зауважити, що І. Франко відповідав і за просвітницьку складову мандрівки: у деяких населених пунктах він виступав із лекціями на історичну тематику. Зокрема, на вечорі в Корчині, 30 липня, прочитав публічну лекцію «Про початки народного відродження в Галичині»³³. Однак участь у подібних заходах письменника часто породжувала прискіпливий контроль з боку органів влади, навіть деякі заборони. Урядові інституції, особливо поліція, побоювалися можливості соціалістичної пропаганди серед молоді і мешканців тих населених пунктів з боку І. Франка, за яким утвердилося реноме соціаліста. Під час вечора у Корчині, де письменник доповідав із лекцією, 6 жандармів «цілий вечір і цілу ніч пильно патрулювали по вулицях Корчина»³⁴.

Один із учасників мандрівки, Володимир Сіменович, навіть згадував про досить курйозний випадок, що трапився в цьому містечку. Перед початком вечора в приміщенні місцевої школи, де відбувався захід, з'явився комісар зі староства у Стрию (який займався оцінюванням шкоди, заподіяної весняним паводком) і заявив, що має доручення від уряду бути присутнім на дійстві. На що організатори вечора почали вимагати від нього відповідного письмового припису, бо «вважають і власть політичну так само зобов'язаною виконання таких же приписів». А оскільки такого документу не було, то комісару, як посадовій особі, чемно від-

³⁰ Трильовський К. Іван Франко в час ... – С. 394.

³¹ Сіменович В. Вандрівка руської молодіжі. 3-тя кореспонденція у газеті «Діло» // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вст. ст. Вальо М. А. – Львів, 1993. – С. 192.

³² Мисак Н. Студентські товариства та їх роль у розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 21 – 22 березня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 319.

³³ Кирчів Р. Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні. / Упор. М. О. Мороз. – Львів, 1982. – С. 64.

³⁴ Там само. – С. 59, 64.

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка мовили у присутності на заході. Втім, організатори були дуже доброзичливими, навіть у ставленні до влади, і натомість запросили комісара як приватну особу на товариську вечерю. Після довгих зволікань, передягшись у цивільне, комісар все ж прийняв запрошення³⁵. Під час літературного вечора в Дрогобичі І. Франкові взагалі заборонили зачитати реферат «Про початок і скасування панщини в нашому краї»³⁶. Втім, він на кожному вечорі виступав з вітальним словом до слухачів, наголошуючи на неповторності рідного краю й унікальності його історії, закликав вивчати і шанувати свою батьківщину.

Фото № 3. Село Корчин на Сколівщині, один із пунктів студентської мандрівки 1884 р., де виступав із публічною лекцією І. Франко. Листівка, початок ХХ ст.

Джерело: http://karpaty.putivnyk.com/map.php?map=photo&id=_korchyn-parashka.jpg&lang=ua

Письменник настільки любляв природу, що будь-яку вільну хвилину намагався використати для того, щоб вибратися кудись у село, а особливо в гори. Він замилювався красою Карпат, а тихий відпочинок на лоні природи ніколи б не проміняв на міську метушню. І. Франка навіть можна назвати основоположником своєрідної моди на сільський туризм, популяризатором літнього відпочинку в горах серед української інтелігенції Галичини. Він активно долучав до свого захоплення дозвіллям на лоні природи друзів, приятелів, співробітників.

Подорожі для нього були джерелом нових соціальних контактів, нових вражень, емоцій, а також дозволяли займатись збором етнографічного матеріалу. Мандрував у гори сам, з друзями, а згодом із сім'єю. Майже завжди на відпочинок І. Франко брав із собою якусь роботу – рукописи, коректури, книги³⁷.

Маючи широке коло знайомих, приятелів з провінції, письменник радо приймав їх запрошення у гості, на відпочинок. А зібраний матеріал часто ставав у

³⁵ Сіменович В. Вандрівка руської молодіжі. 3-тя кореспонденція – С. 190-191.

³⁶ Франко І. Вандрівка руської молодіжі. 1-ша кореспонденція в газеті «Діло» // Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упор. і вст. ст. Вальо М.А. – Львів, 1993. – С. 177-178.

³⁷ Франко Т. Мої спогади про батька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 376.

нагоді для дальшої літературної та наукової праці. Подорожі Сколівщиною надихнули на написання славнозвісного «Захара Беркута». Відомо, що І. Франко кілька років влітку гостював у с. Головецько у місцевого пароха о. Сави Устияновича. Звідти подорожував до Тухлі, Нижньої і Верхньої Рожанки³⁸.

Фото № 4. Вид на г. Парашка. Листівка, початок ХХ ст.

Джерело: <https://skole-rada.gov.ua/album/6079/>

Побував І. Франко на Сколівщині й у липні – серпні 1888 р. разом з сім'єю, коли старшому синові Андрійкові заледве виповнився рік. Тоді письменник відпочивав у с. Карлсдорф (німецьке поселення поблизу села Климець – Н. М.)³⁹. Відомо, що проїжджаючи через Сколе, він навіть сховався на гору Парашка⁴⁰. Під час цієї подорожі І. Франко відвідав містечко Сможе, де збирав етнографічні матеріали про життя бойків⁴¹.

У 1889 р. І. Франко знову побував на Сколівщині. Подорожував разом з Осипом Маковеем, який до того часу ще жодного разу не бував у горах. Подорож тривала лише три дні – з 18 по 20 травня. Мандрівники вирушили залізницею зі Львова через Стрий, Лавочне до станції Бескид. Звідти – пішки через полонину Явірник, села Жупання, Климець до Карлсдорфа, де учителював приятель І. Франка Антон Березинський, в домі якого мандрівники і зупинились⁴². Як згадував О. Маковей, попри важкий піший перехід І. Франко, як завзятий рибалка, одразу ж пішов на р. Стрий ловити рибу. Цьому ж заняттю мандрівники присвятили та-

³⁸ Боднарук І. На батьківщині Захара Беркута // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник / ред. І. Пеленська, К. Баб'як. – Т. III. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1993. – С. 34.

³⁹ Маковей О. Дневник [Записи про Івана Франка] // Спогади про Івана Франка. – 2-е вид., доп., перероб. – Львів, 2011. – С. 398.

⁴⁰ Петранівський В. Сколівські Бескиди ...

⁴¹ Білецький Б. Туристично-краєзнавча діяльність – С. 106.

⁴² Шанківський Л. Стрий під чорним орлом Габсбургів 1772 – 1918 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Shankivskiy_Stryj_pid%20chornym_orlom.htm

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка

кож два наступні дні. 19 травня вони гостювали у о. Герасимовича в с. Жупання. А 20 травня вирушили на гору Бескид «[...] коло пам'ятника Ракоція, де в корчмі пили угорське вино»⁴³. О. Маковей настільки був захоплений подорожжю, що у своєму щоденнику записав: «Вражень маса. Величавий вигляд з Явірника на Марамароські гори, ще снігом вкриті, холод милий і самота на полонині, дерева щойно розвиваються, коли на долах зовсім зелено»⁴⁴.

У серпні того ж року І. Франко та О. Маковей знову вирушили в Карпати. Їхніми супутниками були гості з Наддніпрянщини – Сергій Деген і його сестри Марія та Наталя, які приїхали, щоб побачити гори і вдосконалити свої знання з української мови. Дорога пролягала спершу зі Львова до Перемишля, звідти – через Хирів до Устрик. Згодом близько 10 годин фірою через Лютовиська до с. Дидьова Турківського повіту, де мандрівники зупинились в домі місцевого пароха о. Івана Кузіва. Там відпочивали понад тиждень. О. Маковей згадував, що оглянув майже всі гори в околицях. А І. Франко майже завжди рибалив⁴⁵: «[...] цілими днями, як лише не падав дощ, ловив рибу, заставляв ятері, різні сіті на Сяні, кидав у воду трукту на риби, ходив з сітьми по воді, шукав пстругів під камінням...»⁴⁶. Таке своє захоплення письменник поєднував зі збиранням грибів. Згодом І. Франко з С. Дегеном ще побували у Нагуєвичах, причому з Дрогобича до села вони мандрували пішки⁴⁷.

Взагалі рибальство разом із колекціонуванням книг було справжньою пристрастю письменника. «Маючи від дитинства замилювання [...] до ловлення риб у річках та потоках...», – як наголошував сам І. Франко, – використовував будь-яку нагоду і водойму, щоб порибалити⁴⁸. Він навіть сам виплітав рибальські сіті, і за цим ремеслом його часто заставали знайомі⁴⁹. Як справжній рибалка під час риболовлі письменник дотримувався певних звичаїв. Завжди розпочинав справу зі словами «Поможи, Боже...», а спіймавши рибу, говорив різні приповідки і примовляння⁵⁰. Ловив рибу спеціально сплетеним для нього саком – вятером, сітьми, рідше вудкою, а іноді й голими руками⁵¹. Виловлену рибу І. Франко зазвичай приносив додому⁵².

Любов до рибальства у І. Франка була настільки великою, що він навіть мріяв про власний ставок з рибою. Збереглися спогади, як письменник планував спорудити у Криворівні засіки для ловлі форелі. Втім, цьому задуму так і не судилося втілитися⁵³.

⁴³ Маковей О. Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 218.

⁴⁴ Там само. – С. 218.

⁴⁵ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозволя української міської інтелігенції Галичини на рубежі XIX – XX століть (на прикладі І. Франка) // Вісник Прикарпатського університету: Історія. – 2009. – Вип. XV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpu/Ist/2009_15/Statti%2015/115-119.pdf

⁴⁶ Маковей О. Із щоденника ... – С. 219.

⁴⁷ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Том 49 ... – С. 217.

⁴⁸ Франко І. Рутенці ... – С. 9.

⁴⁹ Франко Т. Мої спогади про батька ... – С. 376.

⁵⁰ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації ...

⁵¹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина: Спомини. – Торонто, 1956. – С. 29.

⁵² Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації ...

⁵³ Там само.

Невдовзі Карпати стали улюбленим місцем відпочинку усієї сім'ї Франків, особливо дітей. Найбільше полюбляли бувати на Гуцульщині. Сповнені яскравих вражень, зачаровані величчю й мальовничою красою гірських пейзажів, вони з неохотою повертались до Львова. «Як не хотілося покидати це життя там на горах, – згадувала згодом Анна Франко-Ключко, – як незабутні були ті свіжі ранки, коли вибігаєш на шпиль гори, щоб звідти любоватися сходом величного сонця – довкола полонини, а там темні ліси, над тобою високо синє небо й там десь ширяє орел. Довкола тишина й маєстат могутньої природи, а сама здаюся така маленька, така тендітна мов порошок... Тих кілька днів на полонині були для мене повні невимовного чару, – мов пісня, мов казка...»⁵⁴.

Географія улюблених місцевостей на Гуцульщині доволі широка. Починаючи з літа 1898 р., письменник разом з сім'єю відпочивав у селі Довгополе (Косівського повіту – Н. М.) на запрошення місцевого пароха о. Івана Попеля. Правда у самого пароха І. Франко не зупинявся через певні проблеми, очевидно побутового характеру. Зокрема з цього приводу письменник у листі до Михайла Павлика підкреслив: «Ми також не є в нього (о. І. Попеля – Н. М.), а тільки живемо на Довгополі буков[инським]⁵⁵, а тільки віктуємося у нього, та й се сполучене з деякими неприємностями, про які ліпше буде побалакати усно»⁵⁶. Там він дуже вдало поєднував відпочинок і роботу по збору фольклору. Враження від перебування добре відображені у листуванні І. Франка. Зокрема в листі до М. Павлика письменник так описав свій відпочинок: «Я тут читаю «Руслана», «Буковину» і «Kur[er] Lw[owski]», лажу з дітьми по горах...»⁵⁷. А в листі О. Маковея від 23 липня 1898 р. І. Франко, як палкий прихильник рибальства, з прикрістю зауважував: «Я живу тут досить добре. Гори трохи зависокі на мої ноги. Черемош гарний, але зовсім безрибний...»⁵⁸. 14 серпня у листі до М. Павлика письменник, дізнавшись про погіршення здоров'я приятеля, радив йому теж приїхати на відпочинок у Довгополе: «Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»⁵⁹. Саме в Довгополі І. Франко зібрав матеріал, що лів в основу його оповідань «Опришок Мирон Штола» та «Гуцульський король». Там також відпочивав художник Іван Труш, який під час канікул писав портрет письменника⁶⁰.

У 1890-х роках родина І. Франка відпочивала і в м. Косів. Найгіршою частиною подорожі туди була дорога. Сім'я спершу добиралась залізницею до станції Заболотів, а згодом винаймала селянський віз і так дві – три доби їхала до місця призначення. Донька І. Франка згадувала, що іноді, коли не було воза «[...] доводилось їхати жидівською «балагулою», зверху закритою полотняною будою»⁶¹. Дорога гірськими стежками і мостами була вкрай небезпечною, особливо вночі. Декілька разів траплялося, що коні з'їжджали в рів і віз із пасажирами перевертав-

⁵⁴ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 71.

⁵⁵ Взагалі існувало два села з назвою «Довгополе», їх розмежовувала р. Білий Черемош. Одне розташовувалось на території Гуцульщини, інше – на Буковині (його часто називали Довгополе буковинське).

⁵⁶ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50: Листи (1895 – 1916). – К., 1986. – С. 111.

⁵⁷ Там само. – С. 106.

⁵⁸ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Том 50 ... – С. 107.

⁵⁹ Там само. – С. 111.

⁶⁰ Франко П. Іван Франко зблизька ... – С. 386.

⁶¹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 65.

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка с⁶². Але м. Косів вабив відпочиваючих своїм неповторним колоритом, прекрасними пейзажами, новими знайомствами. Місцевість запам'яталася Франкам тим, що місто, а особливо його околиці, більше нагадувало село з маленьким охайними будиночками, прикрашеними мальовничими квітниками й обсадженими рясними садами. Головними прикрасами цих садів були сливи, вони «...заглядали у вікна, товкли по головах прохожих, виглядали з трави, наповняли повітря п'янким солодким ароматом»⁶³. Місцеві мешканці варили з них варення, яким любили смакувати відпочиваючі.

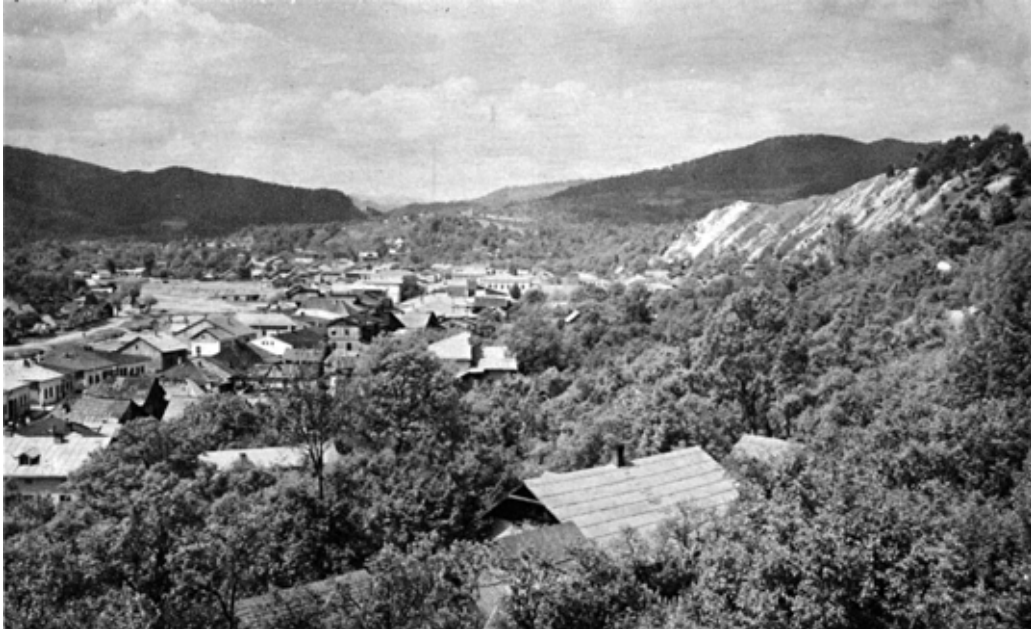

Фото № 5. Косів, загальний вигляд міста. Листівка, початок ХХ ст.

І. Франко бував у Косові ще з студентських років, тоді він зупинявся в домі свого приятеля М. Павлика. У 1886 р. мешкав у будинку місцевого ткача Петра Джуранюка⁶⁴. Згодом наприкінці 1890-х рр. І. Франко з сім'єю відпочивав у поселенні Москалівка поблизу м. Косова⁶⁵. Навколишні краєвиди настільки милували око, що часто Франки, добравшись до околиць міста, вирішували прогулятись до Москалівки пішки довколишніми полями. Високе різнотрав'я, пахучі квіти настільки закарбувались у пам'яті А. Франко, що згодом у своїх спогадах вона занотувала: «І досі сниться мені той луг, ті квіти, той запах, той легенький теплий вітерець, а я поміж них, молоде дівча, – біжу й підстрибую, щаслива й радісна»⁶⁶.

На літні канікули сім'я Франків також кілька разів їздила до Буркута, що славився джерелами насиченої залізом лікувальної мінеральної води, дуже схожої за характеристиками на «Боржомі». Особливою популярністю в українських ін-

⁶² Там само. – С. 66-67.

⁶³ Там само. – С. 67.

⁶⁴ Хроніка перебування Івана Франка на Прикарпатті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1250878924.html>

⁶⁵ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 488.

⁶⁶ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 67.

**Фото № 6. Село Москалівка поблизу Косова, де відпочивала родина Франків.
Листівка початку ХХ ст.
Джерело: <http://www.kosivart.net>**

**Фото № 7. Краєвиди довкола Буркута.
Листівка. Видавець Я. Орештайн,
Коломія, до 1918 р.
Джерело: <https://polona.pl/item/burkut-burkut,NzE5Njc1/1/#info:metadata>**

телектуалів користувався водолікувальний заклад удови по священнику о. Михайлові Лакусті з с. Ясенів Горішній (тепер с. Верхній Ясенів Верховинського р-ну), Теофілії Лакусти. Туди приїжджали вчені, художники, письменники. Інфраструктура закладу також буда доволі розвиненою, як на той час: відпочиваючі могли скористатися гарячими ваннами, холодильниками з льоду, і навіть майданчиком для гри в кеглі⁶⁷. Франки також там зупинялись. Вони мешкали у головному корпусі закладу, а кімната, яку займали, згодом отримала назву «Франкової». Родина мандрувала околицями села, ходила у ліс по гриби, І. Франко рибалив у гірських потоках. Він любив бродити по мілких водах гірських річок і ловити форель⁶⁸.

⁶⁷ Тимінський Б. «Заклад купелевий» у Буркуті. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carpathy.nadvirna.com/index.php/ct-menu-item-3/skhroniska/verkhovyna/burkut>

⁶⁸ Франко П. Іван Франко зблизька ... – С. 383-384; Франко Т. Мої спогади про батька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 377.

Фото № 8. Курорт в Буркуті.

Листівка з автографами Леся Українки та Івана Франка, 1901 р.

Джерело: <https://zbruc.eu/node/99151>

У 1901 р., від 1 до 5 серпня, І. Франко відвідував у Буркуті Леся Українку, яка відпочивала там у санаторії разом з чоловіком Климентом Квіткою. Письменник проводив канікули з родиною у Криворівні. В той же час у «надчеремоській Рив'єрі»⁶⁹ також відпочивали інтелектуали з Наддніпрянщини. І. Франко приїхав до Буркути з Миколою Міхновським та Олександром Кульчицьким. На згадку про цю зустріч він залишив свій автограф на листівці з краєвидами Буркути⁷⁰.

На початку ХХ ст. традиційним місцем відпочинку родини Франків стало с. Криворівня. Ольга Франко з дітьми приїхала туди вперше у липні 1900 р., замешкала в хаті селянина Проця Мігчука. Тоді родина проводила вакації без батька. І. Франко приїхав у Криворівню лише 1901 р.⁷¹ Він відпочивав там майже щоліта аж до початку Першої світової війни, за винятком 1905 і 1908 рр.

У 1905 р. І. Франко відпочивав з родиною нарізно. Не відомо, чи то він був перевантажений роботою, чи планував взяти участь в етнографічній екскурсії по території Угорщини разом з Ф. Вовком, чи просто не було на кого залишити помешкання у Львові. Лише у другій половині серпня він тиждень гостював у адвоката Данила Кулика в Кутах. Та, попри гарну погоду, щоденні купелі в Черемоші, мандрівки по довколишніх лісах, горах і селах, відпочинок не був надто захопливим. Адже письменник не міг присвятити свій час улюбленим захопленням – рибаль-

⁶⁹ Саме так вперше назвав Криворівню Володимир Гнатюк. А згодом ця назва вкоренилася в українських інтелектуальних колах.

⁷⁰ Горбатюк М. Іван Франко та Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 6. – С. 210.

⁷¹ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка ... – С. 488-489.

ству і збиранню грибів. У листі до дружини він зауважував: «Зрештою нуджуся, [...] і жду на о. Попеля. Тут усе повисихало, грибів нема, в Черемоші вода мала»⁷².

**Фото № 9. Околиця села Криворівня й дорога на Жаб'є.
Листівка з архіву Михайла Коцюбинського, 1912 р.
Джерело: <http://viam.org.ua/uk/802>**

У 1908 р. І. Франко не поїхав до Криворівні через погіршення здоров'я (почала прогресувати важка форма поліартриту). Натомість від березня до червня лікувався на бальнеологічному курорті в Ліпіку (суч. Хорватія)⁷³.

З 1906 р. у Криворівні І. Франко винаймав помешкання на лівому березі р. Чорний Черемош у різьбяр Василя Якіб'юка⁷⁴. Його оселя знаходилася на присілку Суха, що розташований на західних схилах гори Ігрець. Хата була нова, простора, спеціально розрахована для того, щоб приймати відпочивальників. Роман Завадович, який влітку 1912–1914 рр. з батьками відпочивав у В. Якіб'юка, залишив яскраві спогади про це помешкання: «Із оскленого ганку, де красувався вимальований олійними фарбами герб Галичини, жовтий лев на синьому полі, ви входили не то у великі сіни, не то в незамешкану кімнату з дверми на всі чотири сторони світу. Ліворуч і праворуч були кімнати для гостей – «літників», а просто – вхід до мешкання самого господаря»⁷⁵.

В. Якіб'юк був доволі непересічною особистістю: хороший різьбяр, цікавився народною медициною, непоганий музикант, оповідач і колекціонер гуцульських

⁷² Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 50... – С. 272.

⁷³ Там само. – С. 351-355.

⁷⁴ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 16-21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

⁷⁵ Завадович Р. Іван Франко в Карпатах // Спогади про Івана Франка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів, 2011. – С. 702.

Фото № 10. Кімната, яку Іван Франко винаймав у домі Василя Якіб'юка. Сучасний вигляд, приміщення Літературно-меморіального музею Івана Франка в Криворівні. Фото авторки

старожитностей. Ще одним, новим, як на той час, його захопленням була фотографія. У помешканні В. Якіб'юка був просторий льох і темниця, спеціально пристосовані для проявлення фотографічних кліше⁷⁶. До сьогодні збереглися кілька світлин І. Франка у Криворівні, які зробив саме В. Якіб'юк. Цілком зрозуміло, що з господарем у письменника зав'язались дружні відносини. Вони часто розмовляли на різні теми, В. Якіб'юк допомагав Франкові збирати етнографічний матеріал. Спілкування між ними не обмежувалося лише Криворівнею. Вони іноді листувалися. Іван Якович дуже цікавився долею народного умільця. Навіть з початком Першої світової війни, коли В. Якіб'юка та його старшого сина Миколу забрали до війська, а дружина залишилася без засобів до існування з трьома маленькими дітьми на руках, І. Франко клопотав перед товариством «Дністер» про надання незначної позики родині різьбяр. Причому він зобов'язався бути гарантом повернення коштів⁷⁷.

І. Франко дуже залюбував собі цю місцевість. Його зачаровували мальовничі краєвиди, чар Карпат. У Криворівні, мабуть, сконцентрувалось усе те, чого бракувало письменникові і що він дуже любив. Це дійсно було місце, де він відмежувався від буденних клопотів і проблем, від постійної редакторської і коректурної роботи. Там Іван Якович навіть не відчував потреби у читанні книг. В одному з

⁷⁶ Там само. – С. 702.

⁷⁷ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50... – С. 421.

Фото № 11. Василь та Анна Якіб'юки з Криворівні, у яких винаймав на літо помешкання Іван Франко, поч. XX ст.

Фото з експозиції ЛММ Івана Франка в Криворівні

листів до дружини він зауважив: «Я тут наразі відпочиваю від деякої духовної роботи і не почуваю до неї потреби»⁷⁸.

Відпочинок у Криворівні був доволі різноманітним – від оглядин місцевих краєвидів, флори і фауни, збирання ягід і грибів, рибальства до спілкування з гуцулами. Дітей, звичайно, найбільше вабило купання в річці. Коли була гарна погода, вони увесь час проводили у воді, або поблизу неї. Зокрема, влітку 1907 р. в одному з листів до дружини (О. Франко залишилась з донькою Анною у Львові – Н. М.), письменник, описуючи відпочинок у Криворівні, зазначив, що «[...] зрештою Тарас і Петро частіше сиділи на Черемоші»⁷⁹.

Перебування в Карпатах І. Франко використовував не лише для відпочинку, а й для збору фольклорного матеріалу. Він радо спілкувався з гуцулами, занотував почуті від них бувальщини й приповідки, а іноді заради цікавої історії вирушав у дальшу подорож. Донька І. Франка Анна згадувала про те, як з батьком і братами ходила на полонину, де знайомий гуцул випасав улітку худобу, та як їм кілька днів навіть довелось там ночувати⁸⁰. Іншого разу І. Франко з дітьми пішки

⁷⁸ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50... – С. 328.

⁷⁹ Там само. – С. 329.

⁸⁰ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 71.

**Фото № 12. Сплав дарабами
на р. Чорний Черемош.**

Листівка початку ХХ ст.

Джерело: <http://chas-z.com.ua/news/38343>

подолав чималу відстань, щоб поспілкуватись із 100-літньою гуцулкою⁸¹. Львівські гості оглядали і славнозвісні печери Довбуша. Ця подорож завершилася ночівлею у вівчарській колибі і вечерею, що складалася з кулеші «з густим молоком і овечим молодим сиром (будзом)»⁸². Іншого разу організували прогулянку на Чорногору та гору Піп Іван⁸³. Також відвідували підземну печеру, у якій влітку є крига, ходили на Кичери (гори вкриті лісом, окрім вершини – Н. М.), довкола Криворівні. Як писав П. Франко, на одній із них був камінь, у якому, за легендою, О. Довбуш, замурував свій скарб⁸⁴.

Іноді Франки обирали й екстремальні способи відпочинку. Чи не найбільше радості, особливо дітям, приносили подорожі гірськими каламутними водами Черемоша на дарабах (пліт, що виготовляли із дерев'яних кругляків; він складався з двох шарів колод і використовувався для сплаву гірськими річками деревини – Н. М.) до м. Вижниця. Від такої «пригоди» залишались неповторні враження. «Ми приголомшені гуком води, зовсім обілляті хвилями, – під ногами дика каламутна вода – нераз були сповнені страхом. Але спереду й з-заду дараби стояли сміливі сильні керманічі і вправними дужими руками держали свої керми. Вони знали добре дорогу, знали кожне небезпечне місце, кожну скелю, скриту під водою, але тим більш небезпечну. Перед кожним водоспадом попереджали нас, щоб ми міцно держались, а то часом і прив'язували до лавиць, щоб випадком вода нас не змила. Ми дивились на сміливі, бронзові від сонця й негоди, мов з тисового дерева викарбовані обличчя наших керманічів і набирались відваги; страх проходив, ми відчували нечувану розкіш, яку може дати повна небезпек і пригод подорож», – згадувала А. Франко-Ключко⁸⁵.

У Черемоші і його бічних струмках водилося чимало риби (особливо форелі) й І. Франко міг з головою поринути у своє улюблене захоплення – рибальство. В довколишніх лісах було чимало ягід (суниця, малина, чорниця, ожина, бру-

⁸¹ Там само. – С. 70.

⁸² Там само. – С. 72.

⁸³ Там само. – С. 72-73.

⁸⁴ Франко П. Іван Франко зблизька – С. 383.

⁸⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 73-74.

Фото № 13. Іван Франко з паралізованими руками. Криворівня, 1912 р., фото В. Яків'юка.
Світлина з фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка

сниця), тому відпочивальники радо їх збирали⁸⁶. З ягід дружина Франка варила «надзвичайно смачні варення, запас на зиму, так цінний і бажаний [...] мешканцям міста»⁸⁷.

Крім рибальства, ще однією пристрастю І. Франка було збирання грибів. Він дуже добре розрізняв різні їх види: які їстівні, які отруйні. Знав, у який час і у яких місцях їх можна збирати, а також як готувати: чи сушити, чи смажити, чи варити. Кожну ліпшу нагоду письменник використовував для того, щоб піти по гриби. Один із листів до М. Грушевського з Криворівні він навіть закінчив словами: «Пишу Вам коротко, бо спішу на гриби»⁸⁸. Зазвичай письменник ходив до лісу босоніж із кошиком у руці⁸⁹. А ще прищеплював це захоплення своїм дітям. Тому щойно починався сезон грибів, І. Франко удосвіта йшов з дітьми до лісу. Особливо поділяв «пристрасть» батька старший син Андрій⁹⁰. Коли кошики були повними, вони поверталися додому й одразу ж чистили гриби. Частину зібраного готували на вечеру:

смажені гриби з молодою картоплею були улюбленою стравою І. Франка. Решту – сушили на сонці як запаси на зиму⁹¹.

Надмірне захоплення грибами І. Франка набувало навіть анекдотичного характеру. Іноді він назбирував їх так багато, що членам сім'ї просто набридало чистити і готувати. Ось як Т. Франко влучно охарактеризував татове захоплення: «Ще гірша морока була з грибами, яких батько наношував не раз силу-силенну з лісу [...] в Криворівні [...], усюди тато лазив за грибами, і мама за них сварилася»⁹².

Навіть коли вже був хворим і довелося забути про рибальство, І. Франко не відмовився від своєї грибної «пристрасті». Не маючи змоги збирати гриби самостійно, він все ж ходив до лісу у компанії знайомих чи рідних. Вишукував гриби і вказував своїм супутникам, які брати, а які ні⁹³.

⁸⁶ Франко П. Іван Франко зблизька ... – С. 383; Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50... – С. 328.

⁸⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 70.

⁸⁸ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50... – С. 330.

⁸⁹ Франко Т. Мої спогади про батька ... – С. 376.

⁹⁰ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 50... – С. 328.

⁹¹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 70.

⁹² Карманський П. Іван Франко в очах його сучасників ... – С. 427.

⁹³ Завадович Р. Іван Франко в Карпатах ... – С. 703.

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка

На початку ХХ ст. Криворівня стала традиційним місцем відпочинку української інтелігенції з Галичини і Наддніпрянщини. Щоліта там проводили вакації вчителі, науковці, лікарі, юристи, літератори, художники тощо⁹⁴. І. Франко радо з ними спілкувався, брав участь у спільних прогулянках, купаннях, літературних і музичних вечорах, цікавих й дотепних забавах, просто вечірніх посиденьках. Теплі товариські стосунки пов'язували його з Володимиром Гнатюком, який поділяв захоплення Криворівнею і також щороку там відпочивав із родиною. А ще І. Франко був частим гостем у місцевого пароха о. Олекси Волянського, який завжди радо приймав відпочиваючих і навіть заприятелював з деякими із них. На літній період помешкання священника перетворювалось на своєрідний «клуб» української інтелігенції.

**Фото № 14. Володимир Гнатюк з рідними і знайомими в Криворівні, 1910 р.
Четвертий зліва стоїть у кашкеті Тарас Франко.
Фото з експозиції ЛММ Івана Франка в Криворівні**

Теплими або й дощовими вечорами І. Франко та інші відпочивальники сходились у домі священника і вели розмови, дискутували, ділилися враженнями про

⁹⁴ Детальніше див: Мисак Н. «Як не хотілося покидати це життя на горах...»: Гуцульщина як туристично-відпочинковий центр української інтелігенції наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Гуцульщина – слов'янська Атлантида: історія, культура, туризм, персоналістика. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції на пошану професора Петра Сіреджука з нагоди 70-ліття. – Краків – Івано-Франківськ – Космач, 2019. – С. 591-606; Мисак Н. «А все таки Криворівня надить»: Карпати і Прикарпаття в житті Михайла Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2018. – Вип. 26. – С. 40-48.

побачене, планували спільні подорожі в мальовничі куточки краю. Ось як згадувала про такі зустрічі А. Франко: «[...] у просторій альтані в саду, високо понад шумливим Черемошем, за доброю закускою, поданою гостинною господинею, – велися довгі приятельські розмови, палкі спори. Молодь співала пісень і тільки пізно вночі розходилося товариство»⁹⁵.

Криворівня стала для письменника джерелом невичерпного натхнення у літературній творчості. Навіть після прогресування важкої форми поліартрити, І. Франко і надалі продовжував відпочивати в Карпатах. Його помічниками були сини. Р. Завадович пригадував як вони одягали, взували батька, «[...] голили й годували, мов дитину; вранці виводили до Черемоша, що плив зовсім близько Якіб'юкої хати, казали згинатись і вмивали»⁹⁶. Іноді, коли сини відправлялись на кількадечну прогулянку в гори, письменник залишався під опікою когось із відпочивальників чи місцевих селян⁹⁷.

Фото № 15. Василь Якіб'юк з сином-гімназистом Миколою, що вже хворому Франку допомагав переписувати твори.

Фото початку ХХ ст.

Фото з експозиції ЛММ Івана Франка в Криворівні

Попри прогресування недуги, І. Франко все ж не полишав літературну творчість. Зазвичай він надиктовував свої твори. Писати йому допомагали діти, особливо старший син Андрій. Він був справжньою опорою і підтримкою батька, його відданим секретарем. Іноді переписував твори хворому І. Франку син В. Якіб'юка Микола. Влітку 1912 р. стенографістом письменника був вчитель із Золочівського повіту Михайло Завадович, який тоді відпочивав у Криворівні.

Останнього разу І. Франко приїхав у «надчеремоську Рив'єру» влітку 1914 р., зовсім немічний, з психічними розладами і хворими руками. Попри душевну пригніченість через втрату у 1913 р. сина Андрія, він навіть нажився на невелику прогулянку. Відомо, що 27 липня того року письменник гостював у Теофіла Кисілевського, управителя народної школи у сусідньому селі Жаб'є (тепер смт. Верховина)

на)⁹⁸. Попри неспроможність писати правою рукою, він все ж залишив короткий запис у «Пропамятній книзі туристів», які гостили в домі управителя народної школи Теофіла Кисілевського⁹⁹.

⁹⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина ... – С. 74.

⁹⁶ Завадович Р. Іван Франко в Карпатах ... – С. 702.

⁹⁷ Там само. – С. 703.

⁹⁸ Погребенник Ф. Г. «Верховино, світку ти наш...» (Тисячу автографів, серед них чимало унікальних, в одній рукописній книзі) // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2012. – №2 (18). – С. 322.

⁹⁹ Кисілевський Т. Вакації у Дзядзя. – Верховина: Вид-во «Гуцульщина», 2017. – С. 114.

Таким чином, Карпати відіграли неабияку роль у житті Івана Франка. Вони були для нього джерелом невичерпної сили і наснаги, творчої енергії. Гори вабили І. Франка з дитинства. Мальовничі пейзажі та колорит місцевого населення породжували допитливість, інтерес до культури, звичаїв і традицій різних етнографічних груп, що заселяли ці території. І. Франко активно пропагував дослідження історії та фольклору Карпатського регіону серед української молоді. Він був ініціатором та активним учасником кількох студентських мандрівок у гори у 1880-х роках. Зібраний І. Франком під час подорожей фольклорний матеріал згодом ліг в основу його наукових розвідок та художніх творів про самотнє життя гуцулів і бойків.

Карпати були й незмінним місцем відпочинку письменника і його родини. Географія подорожей охоплювала різні райони Сколівщини, Гуцульщини, Турківщини тощо. Природа, ліс, гори і річки дозволяли І. Франкові відпочити від міської метушні і з головою поринути в улюблені захоплення – рибальство і збирання грибів. Відпочинок у селі поєднував у собі «приємне» з «корисним», особливо для дітей. Попри радість, веселощі й ігри, вони знайомилися з народною культурою й побутом, плекали любов і повагу до рідного народу.

Фото № 16. Іван Франко, маючи паралізовані руки, диктує свої твори учительці Михайлові Завадовичу. Криворівня, 1912 р., фото В. Якіб'юка. Світлина з фондів Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка

Наталія Мисак.

«Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і незимна»: Карпати у житті Івана Франка.

У статті систематизовано відомості про роль Карпат у житті, особливо дозвіллі Івана Франка. Акцентовано увагу на захопленні прогулянками в гори під час навчання у Дрогобицькій гімназії та Львівському університеті. Охарактеризовано роль І. Франка в організації студентських мандрівок карпатськими місцевостями у 1883 і 1884 роках, у популяризації серед молоді етнографічних студій, фольклористичних експедицій у гірські райони Гуцульщини і Бойківщини. Розглянуто особливості родинного відпочинку Франків у Карпатах. Охарактеризовано найулюбленіші місця відпочинку (Сколе, Довгополе, Буркут, Косів, Криворівня) та характер дозвілля (купання у річці, рибальство,

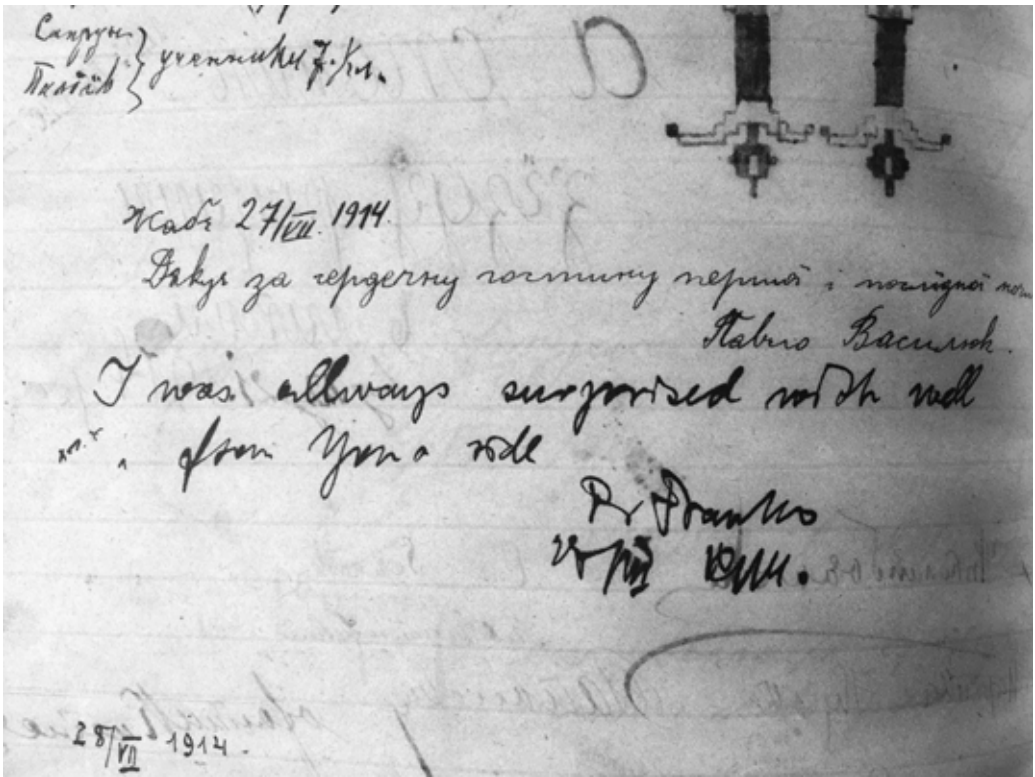

Фото № 17. Запис, зроблений І. Франком у «Пропам'ятній книзі туристів» Т. Кисілевського.

Джерело: Кисілевський Т. Вакації у Дзядзя. – Верховина: Вид-во «Гуцульщина», 2017

збирання ягід і грибів, сонячні ванни й оздоровлення, гірські переходи, сплав дарабами по гірських річках тощо).

Nataliya Mysak.

«It's a wonderful time. Swimming in Cheremosh is pleasant and not cold»: Carpathians in Ivan Franko's life.

In the article author systematizes information about the role of the Carpathians in Ivan Franko's life, especially in his leisure time. Emphasis is placed on the passion for walking in the mountains during his studying at Drohobych Gymnasium and Lviv University. I. Franko's role in the organization of student trips to the Carpathian areas in 1883 and 1884, in the popularization of ethnographic studies among young people, and folklore expeditions to the Hutsulshchyna and Boykivshchyna mountainous regions is described. Peculiarities of Franko family recreation in the Carpathians are considered. It is characterized the most preferred places of rest (Skole, Dovhopole, Burkut, Kosiv, Kryvorivnya) and types of leisure activity (swimming in the river, fishing, picking berries and mushrooms, sunbathing and health improvement, mountain crossings, rafting on darabas, etc.).

НАУКОВО-КРИТИЧНА ТА ІСТОРІОСОФСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ІВАНА ФРАНКА «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КРІЗЬ МОДЕРНУ ВІЗІЮ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВЗАЄМИН МІЖ АВТОРОМ ВІТЧИЗНЯНОГО ЛІТОПИСАННЯ ТА ЙОГО РЕЦЕНЗЕНТОМ

Іван Франко був глибоко обізнаний з історичними працями та історіософськими аспектами творчості Михайла Грушевського¹, насамперед із багатотомовою «Історією України-Руси» (нижче подекуди послуговуватимемося також аббревіатурою назви цієї праці – «ІУР»), а також із «похідними» від монументальної «Історії...», значно стислішими за друкованим обсягом популярними виданнями – «Очерк истории украинского народа» (Петербург, 1904) (інколи застосовуватимемо нижче акронім титульного заголовка цього дослідження – «ОИУН») та «Ілюстрована історія України» (Київ-Львів, 1911; нагадаємо, до слова, що пізніше, ще за життя письменника, в 1913 р., у Петербурзі вийшла в світ російськомовна «Иллюстрированная история Украины»). Доволі високу концептуальну, порівняльно-історичну, науково-критичну «оцінку» згаданим дослідженням М. Грушевського²

¹ Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / АН України; Археографічна комісія; Ін-т укр. археографії; Укр. науковий ін-т Гарвардського ун-ту. – Київ-Кембрідж: [б. в.], 1991). – С. 1-80; Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський // Український історик. – 1966. – № 1-2. – С. 6-15; Його ж: Проблема схеми історії України 19 – 20 століття (до 1917 року) // Український історик. – 1971. – №1/2. – С. 5-16; Перевидання цього тексту [окрема відбитка з «Українського історика»]. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1973. – 14 с. (Серія «Історичні студії», ч. 10); Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / ред. П. Сохань та ін. – К., 1994. – Т. 1. – С. XL-LXXIII; Сисин Ф. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського та утворення національної історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 3-30; Wynar L. Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. – Toronto-New York-Munich, 1988). – Р. 1-25.

² Винар Л. Історичні праці Івана Франка // Збірник «Української літературної газети» за 1956 рік. – Мюнхен, 1957. – С. 48-63; Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – Мюнхен, 1962. – № 1. – С. 16-36; – № 2. – С. 10-23; Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. – 2005. – № 9. – С. 48-60; Його ж. Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії // Український історик. – 2006 – 2007. – № 4/1-2. – С. 183-199; Гирич І. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 35-67; Його ж. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Франкознавчі студії: Збірник наукових праць. – Дрогобиць, 2007. – № 4. – С. 590-642.

та водночас власне виважене потрактування й оригінальну інтерпретацію численних малодосліджених, контроверсійних питань вітчизняної «літописної ходи» подавав І. Франко на засіданнях історико-філософської (її автентична назва: «Історично-філософська секція»)³ та філологічної секцій Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ)⁴, археографічної комісії Товариства, а також у періодичній пресі. У газеті «Діло» з 7 лютого до 19 липня 1912 р. були оприлюднені окремі критичні дослідження «Повний образ історії України-Руси. Критичні уваги до історичних праць проф[есора] М. Грушевського», «Скіфи й Скіфія. Історичні оповідання Геродота», «Дещо про хозар», «Брунон із Квербурга, гість Володимира Великого в 1007 р.», які пізніше утворили текстологічну канву відповідно перших чотирьох розділів майбутньої книжки І. Франка, про яку предметно йтиметься нижче, а коротка джерельна «замальовка» під назвою «Сліди скіфської традиції в історії та побуті українського народу» стала її однойменним додатком. У «Науковому додатку до «Учителя» упродовж періоду з 20 вересня 1911 р. до 20 березня 1912 р. учений опублікував свою працю «Руське плем'я в Заліссі (Трансільванії)», що пізніше утворила з деякими змінами й уточненнями текст шостого розділу зазначеного нижче цілісного дослідження письменника. Згодом І. Франко креативно переосмислив текстологічний зміст і концептуальні особливості «продовжуваної» серії (циклу) публікацій у періодичній пресі. Учений розумів, що у когнітивно-аксіологічному сенсі узагальненої *рецензії* його дослідження (за критеріями методологічної доцільності більш дієвого осягнення принципів системності «подачі матеріалу» в одній, «всеосяжній» публікації, на противагу дискретності, уривчастості, поверховості читацького сприйняття вибіркового оприлюднення виокремлених частин єдиного, нерозривного наукового тексту) через низку фрагментарних газетних чи журнальних «друків» закономірно губиться, розчиняється («розмивається») тягла, гнучка «лінія», «струнка хода», перманентний процес викладу історичного «сюжету», об'єктивно применшується, дещо нівелюється значення, осмислення і масштаб панорамного, монументального бачення цілісної «картини» віковичного поступу українського народу.

³ Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Визвольний шлях: Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Річн. 59. – Кн. 7 – 8 (700 – 701; липень – серпень. – Київ-Лондон, 2006. – С. 74-91; Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894 – 1913 роках // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 222. – 1991. – С. 392-411; Франко А. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – 1993. – Вип. 58. – С. 121-131; Його ж: Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнародної наукової конференції (Львів, 26 – 28 жовтня 1994 р. – Львів, 1995. – С. 35-38; Франко А., Франко О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // «Нам пора для України жити»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів. – Калуш, 2016. – С. 11-15.

⁴ Франко А. Іван Франко як функціонер, науковий продуцент, рецензент, творчий модератор і натхненник літературознавчого дискурсу на засіданнях філологічної секції НТШ // Українське літературознавство: зб. наук. праць ЛНУ ім. Івана Франка. – 2016. – Вип. 80. – С. 59-91.

Іван Франко-історик⁵ зібрав усі свої згадані вище публікації-першодруки до купи і вперше опублікував у 1912 р. у частині VI серії «Писання Івана Франка»⁶ цілісно «зведений» текст (в окремому книжковому виданні) дослідження монографічного формату під рецензійною назвою «Причинки до історії України-Руси. Частина перша», додавши до його фактологічного «контенту» нову, ніде раніше не оприлюднену розвідку, що структурно сформувала п'ятий розділ книжки під назвою «Придунайські скіфи в IV – XII вв.». Отож, остаточний текст праці утворили в розширеному варіанті переважно згадані вище газетно-журнальні публікації І. Франка з деякими його змінами, доповненнями і поправками та доданий новий розділ. Оскільки виклад змісту «просторої» «Історії України-Руси» на час написання Франкових «Причинків...» сягнув лише 1625 р., учений вважав за потрібне, порівнюючи російське видання (згаданих вище) короткого «Очерка...» з популярною «Ілюстрованою історією...», проаналізувати також застосовані М. Грушевським «конструкції» «новочасної» історії України.

Одразу ж зауважимо, що під час виокремленого розгляду практично кожної глави і розділу Франкової праці у першій частині представленої розвідки ми не завжди (хоча переважно) дотримуватимемося структурно-хронологічного принципу текстологічної послідовності щодо поступового, покрокового викладу фактологічно-історіографічного змісту підрозділів монографічного дослідження вченого (не абсолютно точно «слідуючи» за струнким «алгоритмом» запровадженої письменником «пагінації» у хронологічному «фарватері» розгортання тексту

⁵ Франко А. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. Серія історична / [редкол.: С. А. Макарчук (відп. ред.), Ю. А. Киричук (відп. секр.), Л. О. Зашкільняк та ін.; ред. Т. О. Головіна]. – Львів, 1993. – Вип. 29. – С. 44-53; Його ж. Іван Франко як редактор історико-літературного, джерелознавчого видання НТШ «Українсько-руський архів» // Калуські історичні студії. – Т. 3. Збірник наукових статей, документів і матеріалів, присвячений 150-річчю створення товариства «Просвіта» / Інститут Івана Франка НАН України; Музей-оселя родини Івана Франка в Калуші; Калуська міська рада; Управління культури, національностей та релігій Калуської міської ради; КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»; Краєзнавчий музей Калушини та ін.; Редкол.: А. Д. Франко, О. О. Франко, О. Когут та ін.; За заг. ред. проф. О. Малярчука, І. Тиміва. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 42-76; Його ж. Історико-літературні аспекти джерельно-документального базису Франкового редагування автентичного контенту видавничої серії НТШ «Українсько-руський архів» // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич–Нагуєвичі: Поезія, 2020. [– 632 с.]. – С. 61-86; Його ж. До питання: Іван Франко про вплив шляхти українського походження на перманентний процес формування основ української історії // Матеріали П'ятого (V-го) Конгресу Міжнародної асоціації українців (Чернівці, 26 – 29 серп. 2002 р.). Історія [тексти наукових доповідей з історичних наук]: Збірн. наук. праць. Част. 3. – Чернівці, 2005. – С. 4-5; Його ж. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського в науково-критичній та історіософській рецепції Івана Франка кризь призму висвітлення взаємин між її автором і рецензентом // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2020. – Вип. 55. – С. 151-260; Його ж. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ // «Нам пора для України жити»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «До 160-річчя від дня народження Івана Франка» (Калуш, 6 вересня 2016 р.) / відп. ред. І. Тимів. – Калуш, 2016. – С. 16-51; Кравець М. Іван Франко – історик України. – Львів, 1971. – 203 с.; Коваленко Л. Історичні погляди І. Я. Франка // І. Я. Франко як історик: Збірник статей / Наукові записки Інституту історії АН УРСР. – К., 1956. – Т. 8. – С. 3-33; Його ж. І. Я. Франко – історик-славист // Український історичний журнал. – 1966. – № 8. – С. 53-61.

⁶ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Частина перша // Писання Івана Франка. – Львів, 1912. – Т. 6. – 196 с.

відповідних структурних «одиниць» рецензійної студії), позаяк послуговування такою звичайною, «симетричною», «лінійною рецептивною» схемою аналізу, на наш погляд, призвело б до певного розбалансування, а подекуди і навіть руйнації окремих важливих дедуктивних, об'єднуючих чинників загалом індуктивної, органічної конструкції аргументованого, більш доступного для читацького сприйняття, «сутнісного доведення» узагальнених, «скристалізованих» у процесі порівняльно-історичного висвітлення, ключових думок і формулювання виважених висновків нашої розвідки (зокрема, про наполегливий, «тернистий» пошук М. Грушевським ідеологемі українства). Причому автор пропонованої наукової роботи принципово вирішив подати *спершу* (себто у першій половині своєї праці) самостійний огляд, незалежний, «самодостатній», власний текстологічний та фактографічний розбір магістральних історіософських аспектів Франкових «Причинків...», інколи артикулюючи студіювання його елементів особистим баченням деяких дискусійних історіографічних питань, лише подекуди, зрідка лаконічно залучаючи в історико-компаративній площині розгляду «експертні оцінки» деяких поважних «опонентів». Вважаємо більш раціональним, оптимальним, «консенсусним» способом гармонійної, цілісної подачі «предметного» матеріалу застосування виправданого «фабульного прийому» логічної трансформації змісту «поліфонічного мовлення» нашої праці, що зводиться до науково-критичної «ретрансляції» публічного обговорення-полілогу контроверсійних нюансів предмета дослідження та конструювання інтертекстуальної полеміки-нарративу з найавторитетнішими фахівцями з проблематики Франкової рецепції «Історії України-Руси» М. Грушевського, за цілеспрямованим «сюжетним» задумом, саме у *другій частині статті*, яка присвячена власне безпосередньому аналізу та синтезу дискурсивного так званого «*перегуку концептуальних думок*» у позачасовому вимірі вивчення тематично окресленого питання.

Структурно *перша частина* дослідження І. Франка поділяється на такі підрозділи чи «*глави*»: «Вступні уваги», «Доісторичні часи», «Дещо про антів», «Конструкція староруської суспільності», «Норманська теорія», «Хрещення Володимира», «Найстарший руський літопис», «Східні й західні межі України в XI–XII вв.», «Культура князівських часів», «Часи унії», «Козаччина», «Російський «Очерк», «Дев'ятнадцятий вік», «Закінчення». У своєрідній преамбулі (як органічному продовженні загальної стислої передмови) (у *першій главі «Вступні уваги»*) *першого розділу «Причинків...»* сумлінний критик одразу ж наголосив на тому, що взявся за таку складну аналітично-синтетичну роботу з альтруїстичного, шляхетного почуття моральної потреби та глибокого усвідомлення обов'язку з'ясувати для себе і «*ширшої громади*» унікальне значення «*досі безпримірної на українському ґрунті наукової праці*»⁷.

Доволі драматичну обставину, сумну колізію життєпису І. Франка (сутність якої полягала в тому, що в складних умовах поступового загострення його важкої тілесної недури⁸ прижиттєвий класик української літератури благородно і жертво-

⁷ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / ред. кол.: Є. Кирилюк (голова), Ф. Погребенник (відп. секретар) та ін. – Київ, 1986). – Т. 47: серія: «Історичні праці (1898 – 1913)». – С. 419.

⁸ Мельник Я. ...І остатня часть дороги (Іван Франко в 1908 – 1916 роках) / вид. 2-е, виправл. й доповн. – Дрогобич, 2016. – С. 1-440.

но зважився на, справді, науковий подвиг – написання *монографічної рецензії* (наголосимо, у *питомо історіографічному жанрі*)) пояснював учений амбіційним стимулом-спонукую (у здоровому, абстраговано науково-творчому сенсі цих слів) заповнити велику прогалину у вітчизняній та й, зрештою, у світовій історіографії, оскільки монументальна, ексклюзивна для українознавства дослідницька робота М. Грушевського, глобальна насамперед в Українському вимірі, «досі ані в нашій, ані в інших письменствах не дочекалася фахової оцінки, хоч у малій мірі відповідної до її об'єму та наукової вартості»⁹. І хоча деякі «російські вчені», як зазначав автор рецензії, принагідно робили спорадичні спроби вибіркового, фрагментарного, стислого опрацювання оглядових матеріалів, які стосувалися переважно дещо поверхової характеристики деяких історичних творів (наприклад, окремих томів монументального «вітчизняного літопису» та інших гучних публікацій Історика), а також суспільно-політичних поглядів М. Грушевського, «але докладного розбору цілості хоч би лиш одної головної його праці досі ніхто не пробував узяти на себе»¹⁰. На слушну думку відомого грушевськознавця В. Тельвака, «нік рецензування творів українського вченого припав на 1905 – 1906 рр., коли він випустив німецький переклад першого тому «Історії України-Руси» та «Очерк истории украинского народа» [його перше видання побачило світ у 1904 р., пізніше вийшли друком доповнені перевидання. – А. Ф.]. Відтоді увага до історіографічних пропозицій автора «Історії України-Руси» залишалася доволі значною аж до початку Першої світової війни. При цьому найпопулярнішими у рецензентів були дві праці М. Грушевського – «Історії України-Руси» (близько п'ятдесяти оглядів до 1914 р.) та «Очерк истории украинского народа» (понад двадцять рецензій)»¹¹. Загалом за період 1890 – 1914 рр. фігурує 178 рецензій та бібліографічних оглядів на праці М. Грушевського. Подаємо нижче перелік, на наш погляд, основних рецензій і відгуків, послуговуючись *вибірковою, супровідною, подекуди дуже лаконічною описовою «точковою анотацією-оцінкою»* ключових нюансів ідейно-тематичного спрямування та деяких аспектів проблематики змісту згаданих «рефлексій», що вийшли друком за життя І. Франка. Щодо «оцінювання» зазначених вище двох основних резонансних праць (багатотомової «ІУР» та «Очерка...» («ОИУН»)) варто виокремити серед абстраговано згаданих політично заангажованих «російських критиків» (насамперед ця теза стосується, як правило, тенденційності, шовіністичного характеру їх великодержавного, імперського трактування та переважно доволі негативного, скептичного оцінювання «схеми української історії» у націєцентричному викладі М. Грушевського), які заслуговують на достойну увагу, насамперед таких, *більш помірковано* налаштованих до зазначеної щойно «концепції» реконструкції вітчизняного літопису, діячів, як О. Яцимірський (див. огляд «ОИУН», том VII «ІУР»), В. Сторожев (див. його критичний, «проросійський» і водночас доволі доброзичливий, позитивний щодо «зображення мартирологу української мови» відгук про видання «ОИУН»), О. Кізеветтер (див. рецензію на працю М. Гру-

⁹ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 419.

¹⁰ Там само. – С. 420.

¹¹ Тельвак В. [Передмова] Рецензування праць Михайла Грушевського як історіографічна проблема (до 1914 року) // Грушевський М. Твори: У 50 т. / редколегія: Г. Папакін (гол. ред.), І. Гирич, С. Білокін, М. Жулинський, В. Наулко, В. Тельвак та ін. – Львів, 2015. – Т. 46. – Кн. 1: «Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890 – 1914)», серія: «Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви». – С. XVIII.

шевського, оприлюднену в російському перекладі п. н. «Киевская Русь. Т. I», що була складовою частиною тому I «IYP»), М. Чечулін (див. огляд видання «ОИУН»), Д. А. Корсаков (див. рецензію на текст другого доповненого видання «ОИУН» у Петербурзі в 1906 р.). Із не повного переліку фігуруючих вище критиків варто принципово виокремити специфічну персоналію *послідовного опонента* Історика, його відвертого антагоніста, київського цензора Т. Флоринського (колишнього університетського викладача М. Грушевського), одного з «махрових» академічних представників російського правомонархічного табору. Серед найактивніших, фахово підготованих польських дослідників видається доцільним згадати автора гучної, концептуальної критично-оглядової статті «Норманська догма» А. Брікнера (Брюкнера)¹² (послідовного критика антинорманських поглядів Михайла Сергієвича¹³), Ф. Равіту-Гавронського (котрий подав доволі розлогий, не надто прихильний через історико-політичний антагонізм між поляками і українцями академічний огляд перших семи томів «IYP»), а також Л. Колянковського, що написав цікаву, «тонку, пропольську» рецензію доволі великого обсягу на фактографічно-ідеологічний зміст томів IV–VI та вступу до тому VII «IYP», в якій, зокрема, заперечує модерний термін М. Грушевського «*український етнос*», що був історично «покликаний» стати «питомим заміником» (у вітчизняній рецепції) традиційної у свідомості поляків назви «*руський народ*». Найдіяльнішими, «найпродуктивнішими» серед критиків на Наддніпрянській Україні були Д. Дорошенко (подав прихильні рецензії на текст «ОИУН» і на дослідження історії українського козацтва як складової частини тому VII «IYP», а також написав фактологічно-змістовний огляд частини I тому VIII «IYP») та В. Доманицький (неодноразово ґрунтовно, в україноцентричному «дусі» піддавав присутній характеристиці в окремих статтях текст томів I–III; IV; V; VI «IYP»). А в Галичині варто неодмінно згадати насамперед І. Копача (див. огляд «ОИУН», стислу рецензію на німецькомовне видання тому I «IYP» у Лейпцигу в 1906 р.), С. Томашівського¹⁴ (див. рецензії на текст «ОИУН» і тому VI «IYP»), а також інших талановитих *учнів львівської історичної школи М. Грушевського*¹⁵ – М. Кордубу (огляд тому I «IYP»¹⁶) та І. Крип'якевича (див. його відгук на текст тому VII «IYP»), що сприяли популяризації у науково-публіцистичному світі згаданих фундаментальних історико-українознавчих праць. Серед білоруських дослідників видається доречним назвати вихованця київської школи документалістів В. Пічету (огляд частини I тому VIII «IYP»). Чехи Я. Славік (виступив з рецензією на німецькомовне видання тому I «IYP») та К. Кад-

¹² Брікнер (Брюкнер) А. Норманська догма // Руслан. – 1907. – Ч. 188-195.

¹³ Brückner A. Dogmat normański // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1906. – № 20. – S. 664-679; Див. також текст праці: Brückner A. Próbkі najnowszej krytyki historycznej // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1905. – № 1. – S. 24-35; 1906. – № 3. – S. 5-21, 147-161; Див. також суголосні рефлексії у тексті статті: Brückner A. O Rusi normańskiej jeszcze słow kilka // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1909. – № 23. – S. 362-371.

¹⁴ Сухий О. М. С. Томашівський як представник «державницького» напрямку в українській історіографії // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka. – Rzeszów, 2004. – S. 351-360.

¹⁵ Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів, 2016. – 440 с.; іл. – (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9).

¹⁶ Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип. 17. – С. 16-38.

лец (оприлюднив стислий огляд перших шести томів «ІУР») виявляли доволі прихильне науково-критичне ставлення до основних історіографічних праць видатного українського дослідника. Серед німецьких учених відомі славісти Р. Штібе, О. Геч, Л.-К. Гетц подали загалом позитивні, сказати б, історіографічно «політкоректні» відгуки («про історичний метод та його результати»¹⁷) на (фактично) здійснений доктором Феліцією Носсіг та мовно-стилістично «вичитаний», «підкорегований» І. Франком німецький переклад першого тому «ІУР» (Лейпциг, 1906). Його текст, лінгвістично адаптований для європейського інтелектуального читача, був підданий критичному аналізу з боку декількох «маститих» оглядачів, зокрема, авторитетного румунського історіографа Н. Йорги та завзятого, підступного політичного опонента М. Грушевського – галицького москвофіла, професора кафедри історії Східної Європи Чернівецького університету В. Мільковича¹⁸. Подаємо нижче написання іронічно-саркастичних «епітетів» принципово з «етимологічним акцентом» «на адресу» цього «реципієнта» та його «сторонничо навіжених» однодумців «за мотивами» дореволюційної орфографії російської мови, таким собі «язычиєм», послуговуючись колоритною, характерною літерою «ѣ» («ять»). Мовиться з особливим підтекстом про ретроградну в національному сенсі слова, ідейно заскорузулу персоналію В. Мільковича – «приснопам'ятного д'ятеля в узких кругах» антиукраїнського москвофільського середовища, ворожа, проросійська діяльність якого (оточення) заслужила негативне сприйняття багатьма наступними вітчизняними поколіннями, що донині викликає справедливий осуд та скептичну, глузливо-іронічну «оцінку», як віковичний відгомін-нагадування біблійної «притчи во языцѣхъ», як відлуння-ехо «посмѣянія в людѣхъ», висловлюючись фігурально, дещо грайливо-комічно, метафорично-асоціативно¹⁹. До речі, діяльності москвофілів присвятив низку ґрунтовних праць відомий історик, професор історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка О. Сухий²⁰. Буковинський професор у 1907 р. виступив з відверто негативно налаштованою німецькомовною рецензією²¹ в європейському часопису, вістря якої було спрямоване на доволі неточний, на переконання «обсерватора», не зовсім адекватний німецькомовний переклад зазначеної праці (в історико-термінологічному сенсі розгляду його лінгвістичних так званих «якісних ознак оформлення»).

¹⁷ Грушевський М. Чи вже написана історія русинського народу, чи ще ні? // Грушевський М. Твори: У 50 т. / редколегія: Г. Папакін (гол. ред.), І. Гирич, С. Білокінь, М. Жулинський, В. Наулко, В. Тельвак та ін. – Львів, 2015. – Т. 46. – Кн. 1: «Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890–1914)», серія: «Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви». – С. 541.

¹⁸ Никирса М. Мількович Володимир // Українські архівісти: бібліографічний довідник. – К., 1999. – С. 225-226; Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2006. – С. 284-288.

¹⁹ Франко А. Іван Франко і мовна комісія Наукового товариства ім. Шевченка // Думська площа: Науковий та літературний додаток до «Одеського вісника» [Одеса]. – 2003. – № 35 (392). – 12 верес. – С. 8; № 36 (393). – 19 верес. – С. 8.

²⁰ Москвофільство: документи і матеріали / вступна стаття, коментарі та збірка документів О. М. Сухого. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 1-236; Сухий О. Від русофільства до москвофільства: Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. – Львів, 2003. – 498 с.

²¹ Milkowicz W. [Prof. Dr.]. [Рецензія на кн.:] Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner, 1906 // Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung / Redigirt von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1907. – Band XXVIII. – S. 527-535.

Критичні закиди «на адресу» М. Грушевського стосувалися не лише мовознавчих недоліків тексту перекладу, до речі, так само як і недовершених мовностилістичних нюансів його україномовної «базової» праці, але й також істотних, *на суб'єктивну думку В. Мільковича*, фактологічно-історіософських аспектів і методологічних тонкощів реконструкції вітчизняної історії, зокрема, буцімто неправильного викладу початків давньоруської державності та нібито хибного історико-народознавчого зображення розгортання етнічних процесів на східноєвропейських теренах. Характерні уривки дошкульного, образливого (для «гонору» Михайла Сергійовича) огляду В. Мільковича, котрий голосно, безапеляційно, з провокативно надмірним «патосом» заявив на увесь світ, що історія українського народу *«ще не написана»*, оприлюднили поряд з редакційними суголосними, супровідними коментарями москвофільські та консервативно-народовецькі видання, що солідаризувалися з позицією його автора. Переважно на «шпальтах» «Руслана», газети «Діло» та австрійського часопису «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung» («Вісник [Повідомлення] Інституту австрійських історичних досліджень») (Інсбрук) зав'язалася гострокритична полеміка («з відкритим заборолом») між москвофілом В. Мільковичем, «інспірованим» особистісною неприязню, ревністю, такою собі «конкурентногенною амбіційністю», зведенням політичних поррахунків з провідним вітчизняним істориком, та М. Грушевським (і його прихильниками), котрий пізніше, у 1908 р., оприлюднив німецькомовну розлогу статтю-«відпис» (на щойно згаданий *«насквіль»* свого злопам'ятного «візаві») під риторичним «титульним» найменуванням «Ist die Geschichte des ruthenischen Volkes geschrieben oder noch nicht?», яке подаємо в українському перекладі: *«Чи вже написана історія русинського народу, чи ще ні?»*²². На публічний захист українського історика найактивніше виступили його талановитий учень С. Томашівський²³ та науковий соратник І. Франко, зокрема, у присутній статті в газеті «Діло» під назвою *«Ще в справі одної рецензії та рецензентів»*²⁴. Щоправда, принагідно не можна оминати увагою такий важливий історіософський нюанс: С. Томашівський (як, до слова, пізніше виявиться, і І. Франко) не був прихильником «антинорманістських» поглядів свого колишнього вчителя, за публічне «сповідування» яких гостро, неадекватно різко розкритикував провідного українського історика В. Мількович. До речі, нагадаємо, у 1906 р. на сторінках журналу «Літературно-науковий вісник» («ЛНВ») з'явився позитивний відгук на вихід у світ зазначеного вище лейпцизького видання «Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig: Teubner, 1906»²⁵, автором якого (стислого «анон-

²² Грушевський М. Чи вже написана історія русинського народу, чи ще ні? – С 530-541; Hruschewskyj M. Ist die Geschichte des ruthenischen Volkes geschrieben oder noch nicht? // Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung / redigiert von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1908. – Band 29. – S. 201-215; Тельвак В. Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. X. – Дрогобич 2006. – С. 681-701.

²³ Томашівський С. Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович) // Діло. – 1907. – Ч. 205. – С. 1; Ч. 206. – С. 1-2; Ч. 208. – С. 1-2; Suchyj O. Stepan Tomaszewski (1875 – 1930) // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka. – Rzeszów, 2007. – S. 441-452.

²⁴ Франко І. Ще в справі одної рецензії та рецензентів // Діло. – 1907. – Ч. 253. – С. 1.

²⁵ Hruševskýj M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes / Autorisierte Übersetzung aus der zweiten ukrainischen Ausgabe. – Leipzig, 1906. – Bd. 1: Urgeschichte des Landes und des Volkes. Anfänge des Kijever Staates. – VIII. – 754 s.

сованого» повідомлення) був І. Франко, один із редакторів «ЛНВ» і текстграфічний співупорядник (щоправда, наголосимо ще раз, не безпосередній перекладач, а лише допоміжний мовознавчий редактор-коректор) німецькомовного перекладу першого тому мультитомової праці М. Грушевського «Історія України-Руси». Оглядач чітко констатував: «Отсе видання – се перший рішучий крок нашої наукової праці на широкий світ, перша спроба познайомити якнайширші круги західноєвропейських спеціалістів зі здобутками нової російської і спеціально української історіографії. Перший том «Історії України» проф. Грушевського своїм широко зачеркненим планом, солідністю свого виконання і величезним багатством визисканого та критично проробленого матеріалу якнайбільше надається до зацікавлення спеціалістів першопочинами нашої історії. При тім усі добрі прикмети руського оригіналу лишаються й при перекладі, так що і для неспеціаліста головний текст являється цікавою лектурою, коли численні ноти та екскурси вводять нас у роботу фахового історика»²⁶. Пізніше вчений у дослідженні монографічного формату «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» зробив виважений висновок про згадану гучну «рецензію» в австрійському часопису (та подальші полемічні, резонансні «репліки»²⁷ у дискусійному полі з'ясування «історіографічних» взаємостосунків) прискіпливого, «дотошного» опонента українського історика № 1: «спекулятивна рефлексія» буковинського професора В. Мільковича «була писана чоловіком, який у своїй власній праці про аналогічну тему дав доказ дуже малого та примітивного знання предмета, а з поважною працею проф. Грушевського обійшовся не то легкокомисно, не то злобно та сторонничо»²⁸.

До згаданих вище монументальних історичних праць українського корифея зі змістовними, фахово написаними в історіографічно-критичному «проукраїнському руслі» оглядовими матеріалами зверталися також Г. Житецький (див. його ґрунтовну рецензію на текст «ОИУН»), О. Лотоцький (огляд «ОИУН»), М. Залізник (рецензія на текст тому VI «ІУР», а також видання «Ілюстрована історія України» (1911)), В. Черепин [В. Прокопович] (огляд «ОИУН»), пізніше М. Василенко (див. його відгук на текст частини I тому VIII «ІУР») та інші діячі з широкого, географічно окресленого, дослідницького «ареалу». До слова, виданню «Проф. М. Грушевский. Иллюстрированная история Украины» (Петербург, 1913) присвятили свої критичні матеріали російський історик-марксист М. Рожков, що у своїй розлогій розвідці охарактеризував працю вітчизняного Історика як оригінальну пам'ятку українського «лівого націоналізму», С. Русова та інші достойні уваги «реципієнти». Жодний рецензент з переліку зазначених вище та інших поважних, фахових «референтів», принаймні, за тематично окреслений нами період життя письменника, справді, не подав такого (за обсягом і змістом «монографічного формату») «обширного», глибоко аналітичного, концептуального дослідження з чіткими, збалансованими, «несторонничими», аполітичними, незаангажованими, переважно науково коректними «оціночними» судженнями, висновками та суттєвими джерельними додатками як

²⁶ Франко І. [Рец. на вид.:] Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Bd. I. Leipzig, 1906 // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 33. – С. 595.

²⁷ Тельвак В. Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського... – С. 697-700.

²⁸ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 419.

І. Франко²⁹ (хоча, доцільно визнати, безперечно, і він припустився окремих суттєвих помилок та недоглядів), обмеживши їхні публікації («за класикою жанру» газетних і журнальних оглядових дописів) здебільшого бібліографічно-хронікальними та доволі стислими, часто лаконічними, фактографічно-описовими деталями. Висловлена вище сентенція про, сказати б, «унікальну ексклюзивність розгорнутої Франкової рецензії» на тлі багатьох інших інформативних, доволі коротких, поверхових рецензій, на наш погляд, меншою мірою стосується ґрунтовних оглядових матеріалів, що їх написали та оприлюднили насамперед згадані вище В. Доманицький, Д. Дорошенко, С. Томашівський, І. Копач, М. Кордуба (щоправда, у «конструюванні» основних концептів тексту його позитивного огляду тому І «ІУР» виразно помітна «компліментарна печать» «зацікавленого», «домінуючого» впливу його вчителя М. Грушевського), Г. Житецький, учений зі світовим ім'ям А. Брікнер (Брюкнер) та інші визнані «обсерватори». Із певними серйозними застереженнями політичного характеру ця теза стосується також рецензій декількох ретельних, фахово «вишколених референтів», зокрема, «академічних» оглядів відомих польських дослідників Ф. Равіти-Гавронського і Л. Колянковського, котрі, попри національно заангажоване несприйняття ключових «епізодів» представленої видатним українським науковцем «історичної схеми», все ж таки визнавали велику евристичну цінність основних історичних праць М. Грушевського, незважаючи на певні ментально-ідеологічні протиріччя зі світоглядними принципами та державотворчими настановами патріотично налаштованого «руського» Автора вітчизняного «літописання»³⁰. Принагідно варто згадати, окрім оприявлення в Лейпцизі в 1906 р. артикульованого вище німецькомовного перекладу першого тому «Історії України-Руси» під автентичною назвою «Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes» (Leipzig, 1906, bd. 1), і про спробу М. Грушевського підготувати й оприлюднити з метою широкої популяризації, за висловом Ф. Вовка, української національної ідеї російськомовну версію свого великого тексту (гранд-наративу), хоча б у вигляді серії витягів («извлечений»), які б мали представити українську історію³¹, спершу доби Київської Русі («Киевская Русь»; Петербург, 1911; рецензію на це видання написав фігуруючий вище оглядач О. Кізеветтер)³², а пізніше – інших історичних епох. З обсягу цього проекту, крім зазначеного вище тому, що відповідав чотирьом розділам першого тому другого українського видання (1904 р.) «Історії України-Руси», вийшло друком російською мовою (за життя І. Франка) ще два томи, присвячені добі козаччини (Київ, 1913 – 1914)³³.

²⁹ Андрусак М. Іван Франко та історичні концепції Михайла Грушевського // Записки НТШ. – Т. CLXXXII (182): Іван Франко: [У 2 ч.]. Збірник доповідей для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерті Івана Франка. Ч. 1 / За ред. В. Стецюка. – Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1967. – С. 111-112.

³⁰ Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Київ-Дрогобич, 2008. – 494 с.

³¹ Ясь О. Традиції великих історичних наративів у світлі культурних епох кінця XVIII – XX ст. // Український історичний журнал. – 2012. – № 5. – С. 17-18.

³² Грушевський М. Киевская Русь / Извлечение из 2-го укр. изд. – Санкт-Петербург, 1911. – Т. 1: Введение: Территория и население в эпоху образования государства. – С. III.

³³ Грушевський М. История Украинского козачества: До соединения с Московским государством / Извлечение из 7 и 8 т. «Історії України-Руси». – К., 1913. – Т. 1: До начала XVII в. – 408 с.; К., 1914. – Т. 2: Первые десятилетия XVII в. – 476 с.

Іван Франко ясно усвідомлював усю неозору і неосяжну масштабність веле-тенської, енциклопедичної роботи М. Грушевського³⁴: «*Пристаюючи до своєї праці, я відразу почував усю її трудність із огляду на багатство та різноманітність матеріалу, згромадженого та обробленого в тих працях проф. Грушевського [...]»*³⁵. Ось чому він вирішив не робити «поверховий», «біжучий», посторінковий, історико-герменевтичний, наскрізний, «паралельний» аналіз (невдячну довготривалу, рутинну, «марудну» «Сізіфову працю») всіх компонентів фактографії та проблематики широко «закроеного» тексту багатотомового видання, а виявив мудре, раціональне ставлення (особливо доцільне в умовах обмежених психофізичних ресурсів під час рецидивів прогресуючої недуги) у критичних, історико-компаративістичних підходах до досягнення поставленої мети, розсудливо, прагматично сконцентрувавши інтелектуальні та фізичні зусилля на адекватній критиці відповідних принципових, контрверсійних, «магістральних», драстичних моментів і конкретних, дискусійних «точок дотику» в історичному літописанні М. Грушевського. Іван Франко вказав на критично-оглядові «вектори» і способи здійснення текстологічного аналізу опрацьованого рецензентом багатотомового видання, які він застосував у пропонованій широкій читацькій аудиторії книжці: «*Розуміється, я також далекий від претензії дати повний розбір та оцінку сеї величезної праці нашого невтомного вченого, але в своїх критичних увагах буду зупинятися тільки на деяких точках та питаннях, де в мене власними науковими дослідженнями виробилися відмінні погляди, або де покажеться можливість доповнити де в чім те, що зробив проф. Грушевський, або хоч би тільки зазначити недогляди в його праці»*³⁶. Зазвичай І. Франко лише тоді «занурювався» в конструктивну «студійовану стихію» виваженої, «академічної» критики, вдаючись до застосування елементів системного аналізу, джерелознавчого, порівняльного огляду, історико-асоціативного мислення лише тоді, коли представляв на розсуд читача оригінальне, нешаблонне, *альтернативне* висвітлення та нестандартні дослідницькі способи, підходи і шляхи вирішення «ребусів» та хитросплетінь деяких проблемних історичних «Гордіївих вузлів».

У своєму творчому доробку та концептуальному «арсеналі» І. Франко мав чимало історико-джерелознавчих досліджень та археографічних публікацій, що свідчило про його «солідні напрацювання» у сфері пропагування власної історіософської програми та розробки «оптимальних» підходів до розв'язання багатьох теоретико-методологічних питань і щодо «розгадування зашифрованих кодів» віковичного поступу українського народу³⁷. Доцільно зауважити, роблячи у цьому контексті пропонованої статті логічно обумовлений, виправданий проблемно-тематичним колом суголосних питань короткий *екскурс* у наукову царину діяльності *І. Франка-історика*, що різносторонній, багатогранний, універсальний вчений

³⁴ Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. – К., 2005. – 352 с.

³⁵ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 419.

³⁶ Там само. – С. 420.

³⁷ Франко А. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ // «Я єсть пролог...»: матеріали Міжнародного наукового конгресу, до 160-річчя від дня народження Івана Франка (Львів, 22 – 24 вересня 2016 р.): у 2 т. / Міністерство освіти і науки України. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Відп. ред.: В. Мельник, М. Жулинський; відп. секр.: С. Пилипчук. – Львів, 2019. – Т. 1. [– 808 с.]. – С. 350-394.

систематично працював в історико-філософській («Історично-філософічній») секції НТШ, яку 11 травня 1893 р. заснували члени зазначеного щойно Товариства. До слова, відомий «літерат» здійснив невдалу, образливу для його «гонору», спробу вступити до лав цієї народовської, за суспільно-політичним складом її членів, інституції у березні 1892 р.³⁸ в історичний для НТШ час завершення юридичного процесу наукової реорганізації Товариства ім. Т. Шевченка в 1892 р.³⁹ З часу першого секційного науково-рецензійного виступу І. Франка (котрий став членом НТШ 14 червня 1895 р.), що відбувся 24 січня 1896 р., до 1913 р., згідно з рукописною «Книгою протоколів Історично-філософічної секції за 1893 – 1913 рр.», було проведено 289 засідань, на яких було «зреферовано» 500 праць, причому науковець публічно виступив, за нашими ретельними підрахунками, з 59-ма «реферативними» доповідями⁴⁰. Вони стосувалися різних сфер досліджень⁴¹: джерелознавства, слов'янської та княжої епохи, історії побуту і культури XV–XVIII ст., козащини, історії Галичини XVIII і XIX ст., економіки і статистики, етнографії, всесвітньої історії⁴². Монографією І. Франка «Життя Івана Федоровича і його часи» (незавершена праця), що її вперше в українській історіографії написав учений у жанрі історичної біографії, розпочалися його спеціальні історичні дослідження. На основі вивчення архіву галицького посла до Австрійського парламенту І. Федоровича І. Франко написав низку (декілька десятків) історичних праць, зокрема джерелознавчу студію «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», багато досліджень, які рецензував учений на «сходинах» історико-філософської секції НТШ, зокрема такі розвідки: «Лук'ян Кобилиця», «Батько і донька», «Причинки до історії 1848 р.» та чимало інших ґрунтовних праць. Як активний діяч секції він сприяв виходу в світ видавничої серії публікацій «Руська історична бібліотека» (з 1894 р. «органу» історико-філософської секції) – збірника праць з історії України, тематичний зміст яких стосувався переважно періоду XIV–XVIII ст., що публікувався упродовж 1886–1904 рр. (оприлюднено 24 томи за редакцією О. Барвінського), на сторінках якого були опубліковані праці М. Костомарова, В. Антоновича, О. Я. Єфименко, Д. І. Багалія та інших істориків. З 1897 р. видавався «Збірник історично-філософічної секції НТШ», в якому друкувалася переважно багатотомова праця М. Грушевського «Історія України-Руси», в присутньому, конструктивному, послідовному обговоренні якої науково-креативну участь систематично брав І. Франко. У п'ятому томі згаданого «Збірника...», що вийшов у світ 1902 р. за редакцією І. Франка (з його передмовою), були вміщені документальні першоджерела під назвою «Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII–XIX вв.», чи-

³⁸ Франко А. Д. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 35.

³⁹ Franko I. Towarzystwo im. Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 78. – 18 marca [березня]. – С. 2-3; Див. також текст допису: Franko I. Odpowiedź szkaralupników // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 84. – 26 marca. – С. 2-3.

⁴⁰ Книга протоколів засідань історично-філософічної секції НТШ за 1893 – 1913 рр. // Центральний державний історичний архів (далі – ЦДІА) України у Львові. – Ф. 309 (НТШ). – Оп. 1. – Спр. 42; Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 84-86.

⁴¹ Франко А. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ... – С. 24.

⁴² Крип'якевич І. Історично-філософічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894 – 1913 роках. – С. 401.

мало з яких, на думку історика, «цінних для історії і літератури, пропадає або плісняє по архівах чи в приватних руках, а без їх визискання історія нашого духового розвою лишилась неясною»⁴³. З 1906 р. історико-філософська секція започаткувала ще одне видання «Українсько-руський архів», II і VIII томи якого упорядкував І. Франко, додавши до них змістово-аналітичні передмови. Він підготував до друку такі збірки документів: «Громадські шпихліри в Галичині 1784 – 1840 р.» (том II) та «Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р.» (том VIII). На засіданнях секції І. Франко-історик виступав з доповідями, рефератами та рецензіями, що були присвячені різним аспектам історії, найбільше виявивши себе у сфері досліджень з історії Галичини XVIII і XIX ст. Доцільно насамперед згадати, зокрема, про такі праці: «Причинки до розвою Галичини в XVIII ст. на підставі т. зв. «Gestionsprotokolle», «З історії Галичини 1848–1860 рр.», «Остап Терлецький. Спомини й матеріяли», «Азбучна війна в Галичині 1859 р.», а також про інші помітні дослідження з історичної тематики зазначеного вище періоду: «Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в XIX в.», «Прикарпатська Русь в XIX в.», «Задушні дні у Львові 1848 р.», «До мартівських днів 1848 р. у Львові», «До історії нашого відродження». І. Франко був прихильником історично-порівняльного методу та ґрунтовної перевірки автентичності та вірогідності джерел. Історик наполегливо розробляв також проблематику шкільництва, просвіти та інші освітні питання. Наукову значущість мали «зреферовані» вченим глибоко джерелознавчі праці «Про св. Климентія у Корсуні» (тут досліджено витoki християнства на Русі, запровадження писемності та зв'язки з Візантією), «Сліди русинів у Семигороді в XII–XVI ст.» (більш предметно-тематично про цю статтю мовитиметься в історіографічно-текстологічній площині полемічного дискурсу нижче, зокрема, під час розгляду шостого розділу монографічної рецензії письменника «Причинки до історії України-Руси. Часть перша»), «Нові досліди над найдавнішою історією жидів». На «сходинах» секції обговорювали також історичні дослідження «Нові матеріяли до історії Коліївщини», «Наливайко в мідянім биці (Причинок до історії легенди)», фундаментальну працю про історичні пісні «Студії над українськими народними піснями» та інші джерелознавчі «розправи» науковця, більшість яких була опублікована на сторінках видання «Записки НТШ»⁴⁴. Видається доречним назвати у дещо розширеному переліку важливих, непроминальних Франкових праць також непересічні історіографічні твори вченого «До історії галицько-руського селянства», «Матеріяли і уваги до історії австро-руського відродження 1772 – 1848», оприлюднені в редактованому письменником журналі «Жите і Слово», праці з історії церкви «Дві унії», «З історії Берестейського собору 1596 р.», «До історії руської церкви в послідніх часах Речі Посполитої Польської», «Йосиф Шумлянський, львівський єпископ 1668–1708 рр., і заведення унії в Галичині», розвідку з історії єврейського Просвітництва XVIII ст. «Мозес Мендельзон – реформатор жидівський», статтю, присвячену харизматичному латиноамериканському персонажу всесвітньої історії, під назвою «Сімон Болівар», а також модерне дослідження «Молода Україна, часть перша. Провідні ідеї і епізоди».

⁴³ Справоздання з діяльності Наукового товариства ім. Шевченка // Хроніка НТШ. – 1902. – Вип. 4. – С. 8.

⁴⁴ Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894 – 1913 роках. – С. 400-401.

І. Франко-історик брав активну участь у дискурсивному «просуванні» до публікації або, як тоді висловлювалися, «в апробаті праць до друку» численних історичних досліджень, зокрема, фахово «сконструйованих» праць «Народні рухи в Галичині», «Перший зазивний лист Хмельницького» С. Томашівського⁴⁵, «Хмельницький і Хмельниччина», «Анти, уривок з історії України-Руси» М. Грушевського⁴⁶. Науковець часто брав слово «на історіографічному вченому консиліумі» зазначеної вище «профільної» секції, зокрема, під час присутнього, жвавого обговорення досліджень «Перша держава слов'янська» М. Кордуби, «История запорожских козаков» Д. Яворницького та інших істориків. Варто неодмінно згадати також про такі «знакові» у творчому життєписі І. Франка історико-літературні, джерелознавчі праці: монографічні (дисертаційні) дослідження «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія» та «Іван Вишенський і його твори» (ці розлогі, концептуальні, порівняльно-аналітичні студії стали його «академічною візитівкою» у науковому світі). Увагу інтелектуального реципієнта упродовж багатьох десятиліть привертають праці «Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руській літературі», «Вірша про барську конфедерацію», «Хмельниччина 1648 – 1649 років у сучасних віршах», а також фундаментальна праця з історико-літературної медієвістики під назвою «Карпато-руська література XVII–XVIII віків» і низка інших яскравих, ґрунтовних, хрестоматійних досліджень невтомного Ученого з великої літери.

У джерелознавчо-археографічному контексті розвідки видається дуже доцільним зазначити, що ще в 1895 р. М. Грушевський опублікував власним коштом у Львові «Виймки з жерел до історії України-Руси. До половини XI віку»⁴⁷. Хрестоматія (порівняно невеликим обсягом 122 стор.), що її упорядкував 29-річний М. Грушевський, містить красномовні, характерні уривки з творів давньогрецьких, візантійських, арабських, західноєвропейських, скандинавських джерел з ранньої історії України. Історик слушно стверджував, що лише звернення до першоджерел сприятиме об'єктивному висвітленню неоднозначно, суперечливо інтерпретованих історичних подій. Археографічна комісія НТШ (голова М. Грушевський, його заступник І. Франко, секретар К. Студинський), утворена 15 січня 1896 р., координувала систематичну фахову науково-джерелознавчу роботу евристично-«польового», камерального та едиційного характеру, пов'язану з організацією археографічних експедицій та підготовкою до публікації, за далекосяжним задумом *Історика* (вербалізоване «автентичне» відтворення якого доречно проілюстрував в ідентичному з «оригіналом» висловлювання Ученого друкованому вигляді в своєму розлогіму історичному нарисі про діяльність згаданої комісії відомий дослідник-археограф М. Капраль), видання «пам'яток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і історично-етнографічних, історії церкви, освіти, матеріальної культури з усієї території і древньої мину-

⁴⁵ Франко О., Швагуляк М. Томашівський Степан Теодорович // Енциклопедія Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Львів, 2014. – Т. 2. – С. 527-528.

⁴⁶ Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 85-86; Його ж. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ... – С. 25-26.

⁴⁷ Грушевський М. Виймки з жерел до історії України-Руси. До половини XI віку. – Львів, 1895. – С. 1-122, [1].

шини українсько-руського народу»⁴⁸. Згаданий щойно науково-допоміжний орган НТШ почергово оприлюднював дві багатотомові видавничі серії: «Жерела до історії України-Руси» (хронологічні межі публікацій сягали періоду XVI – XVIII ст.) та «Пам'ятки українсько-руського письменства»⁴⁹ (до слова, в корпусі цієї серії І. Франко опублікував п'ять томів збірки «Апокрифи й легенди з українських рукописів» (томи I, II, III, IV, VI))⁵⁰. Археографічна комісія видала *одинадцять томів «Жерел до історії України-Руси» за загальною редакцією М. Грушевського*⁵¹, які виходили, як слушно зазначив ув енциклопедичному ґрунтовному дослідженні молодий, але вже доволі «маститий» історик А. Фелонюк, нерегулярно через матеріальні труднощі (із запланованого до видання корпусу 22 томів надруковано лише половину – 11 томів, а саме: томи 1-8, 12, 16, 22)⁵². До 1914 р. вийшли в світ різнопланові випуски «Жерел...», із тематичного контенту яких, з огляду на специфіку проблематики нашого дослідження в обмеженому форматі статті (у науковому збірнику), варто *насамперед* лише згадати про документальні матеріали, літописні пам'ятки та розвідки з історії Галичини кінця 40-их – початку 70-их років XVII ст. під автентичною назвою «Галицькі акти і пам'ятки з часів Хмельниччини» за редакцією С. Томашівського (т. 4–6, 1898, 1901, 1913 рр.) і *про люстрації (або ревізії)* – описи 1564 – 1566 рр. державних земель, так званих королівщин, які були у розпорядженні короля, – Галицької та Перемиської земель (том 1, 1895 р.), Перемиської та Сяноцької земель (том 2, 1897 р.), Холмської, Белзької та Львівської земель (том 3, 1900 р.), «Люстрації королівщини 1570 року» (том 7, 1903), що їх опрацював М. Грушевський, подавши посутні історико-аналітичні вступні розвідки і супровідний коментар порівняльно-текстологічного характеру⁵³.

Михайло Сергійович був ініціатором (творчим натхненником, організатором і безпосереднім учасником) новітнього започаткування і подальшого розгортання в рамках НТШ *системної праці* щодо творчого запровадження цілісної і деталізованої науково-джерельної *розробки козацької (козакознавчої) проблематики* (що стосувалася студіювання початкового періоду історичної доби козаччини та епохальних часів Хмельниччини, Руїни і Гетьманщини) у дослідженнях як *учнів львівської історичної школи М. Грушевського* (прізвища багатьох її талановитих представників фігурують у цьому «абзаці» нижче), студентів, молодих наукових співробітників Товариства, так і «зрілих», «заслужених» діячів, так званих «старших істориків» та публіцистів, сказати б, «досвідчених» поколінь. Для втілення цього амбітного проекту в археографічне життя М. Грушевський залучив, зокрема, та-

⁴⁸ Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Нарис історії діяльності) [Текст] // Український археографічний щорічник, 1999. – Т. 6-7. – Вип. 3-4. – С. 57-58.

⁴⁹ Мельник Я. Іван Франко й біблія аросгурна (До 150-річчя від дня народження Івана Франка). – Львів, 2006. – 512 с., іл.

⁵⁰ Франко А. «Апокрифи...» Івана Франка // Чорноморські новини [Одеса]. – 2003. – № 84. – 13 листопада. – С. 3.

⁵¹ Франко А. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 37.

⁵² Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Том 1: «А» – «Бібл» / Укладання НТШ. – Київ-Львів-Тернопіль, 2012. – С. 269-275.

⁵³ Винар Л. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський // Український історик. – 1968. – № 1-4. – С. 53.

ких перспективних, ретельних дослідників (що вивчали різні «епокси» окресленого вище питання) як: В. Герасимчук (період Руїни за 1657 – 1665 рр.), І. Кревецький (славні часи П. Дорошенка), І. Джиджора (Гетьманщина в 1720 – 1740 рр.), Ф. Голійчук (часи Пилипа Орлика), М. Стадник (Гадяцька угода), Д. Коренець (Виговщина), В. Липинський (хронологічний проміжок історичної епохи 1676–1709 рр.), М. Залізник (доба І. Мазепи), О. Грушевський (історичний період Гетьманщини XVII – XVIII ст.), Ф. Колесса (часи П. Орлика), А. Єнзен (мазепинська еміграція), М. Василенко (епоха Гетьманщини XVIII ст.), І. Шпитківський (Коліївщина) та ін. Щоправда, через об'єктивні та суб'єктивні обставини *побачили світ лише чотири томи* із запланованого «широко закроеного» видання корпусу «Матеріалів до історії козаччини»: 1) документи, які стосувалися періоду 1531–1631 рр., що їх упорядкував І. Крип'якевич (т. 8 «Жерел...», 1908 р.), до слова, І. Кревецький, І. Джиджора, В. Липинський та інші археографи продовжили справу наполегливого опрацювання зазначеного вище проблемно-тематичного кола малодосліджених питань; 2) матеріали до історії Хмельниччини 1648–1657 рр., «зібрані» до друку М. Кордубою (т. 12 «Жерел...», 1912 р.); 3) «донесення» римських нунційів про Україну 1648–1657 рр., які утворили перший том запланованої підсерії п. н. «Ватиканські матеріали до Хмельниччини» за редакцією С. Томашівського (т. 16 «Жерел...», 1919 р.), і 4) «Дневник» (1735–1740 рр.) козацького старшини XVIII ст., генерального підскарб'я Я. Маркевича, що його сумлінно упорядкував до публікації В. Модзалевський (т. 22 «Жерел...», 1924 р.). Видається доцільним наголосити на тому, що М. Грушевський творчо, посутньо «імплементавав» у текстграфічній «тканині» багатотомової «Історії України-Руси» чимало важливих археографічних відомостей, евристичних здобутків та концептуально-аналітичних спостережень із великого документального і креативного «масиву» багатоманітних студій, зокрема козакознавчих (як власних праць, так і досліджень інших науковців), і зібраного раритетного джерельного матеріалу, а також із тематично-фактологічного змісту різнопланових праць з широкого «спектру» проблематики археографічних пошукувань НТШ. І хоча І. Франко безперечно мав рацію, неодноразово закидаючи М. Грушевському (про це мовитиметься нижче), що той недостатньо мірою, *не завжди* повноцінно, органічно, доречно, «співмірно», «пропорційно», «адекватно», «правильно» послуговувався невичерпним джерельно-археографічним матеріалом під час написання чергових томів «Історії України-Руси» (зокрема, йдеться про деякі мовно-стилістичні та подекуди концептуальні нюанси *не завжди* «якісного оформлення» чи *не всюди* «точної, фахової адаптації» для сприйняття вітчизняним читачем україномовних перекладів відповідних фрагментів «словесних артефактів»), *заради наукової об'єктивності* зазначимо, що керівник НТШ надзвичайно ретельно готував кожний структурний підрозділ своєї мультитомової публікації вітчизняного історичного літописання⁵⁴, спираючись, за слушними спостереженнями відомого діаспорного дослідника Ф. Сисина, на широке коло унікальних, рідкісних, старовинних джерел, важливих історичних документів та рукописів⁵⁵.

⁵⁴ Зашкільняк Л. Антропоморфний вимір сучасних національних гранд-нарративів // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2008. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 77-83.

⁵⁵ Сисин Ф. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського та утворення національної історіографії... – С. 3-30.

Упродовж текстологічно-«герменевтичного» розгляду окресленої вище проблематики у нашій статті зроблено альтернативну *спробу* історико-компаративного, джерелознавчого, теоретико-методологічного, незалежного (від «сприйняття-перцепції і актуалізації» цієї скомплікованої тематики іншими авторитетними дослідниками) і неупередженого авторського студіювання вузлових «моментів» інтерпретації української історії обома Вченими як такого собі «субрезультату» інтелектуального «продукту», створеного у порівняльно-аналітичній площині, щоправда, варто визнати, дещо одностороннього характеру векторів «взаємодії» в межах умовного науково-історіографічного «тандему» «І. Франко → М. Грушевський». Вашому покірному слугі довелося розглядати такий, дещо «асиметричний», взаємовплив *переважно* в напрямку висвітлення (рецензент → автор) доволі «монологічної» Франкової «рефлексії» мультитомового видання творинь українського Історика з великої літери М. Грушевського, а не навпаки – тобто не в пропорційній, співмірній, гармонійній співдії-дискурсі між критиком і творчим «суб'єктом» (об'єктом), персоналією-«джерелом» написання Його Величності Тексту – власне предмету обговорення – себто не в дослідницькій «іпостасі» обопільної адекватної та поліфонічної реакції, повноцінного «зворотнього зв'язку», конструктивного обговорення, змістовної діалогічної відповіді історика на пропозиції, зауваження та аргументовані «закиди опонента-літератора», зовсім, на жаль, *не як вияв системної, рівномірної двосторонньої, всебічної дискусії*. Однак цей присутній комунікативно-полемічний фактор-«дисонанс», *на нашу думку*, зовсім не применшує значення високоакадемічної Франкової критично-джерельної, історіософської рецепції багатотомової «Історії України-Руси» та інших, насамперед книжкових, публікацій історичних досліджень М. Грушевського. Визнаний науковець намагався в загальній «канві» текстологічного «наративу» своєї розлогої праці креативно, висококваліфіковано вести «на публічній відстані» у своєрідному «заочному», такому собі «віртуальному» форматі дискурсу специфічну «полеміку» насамперед з М. Грушевським (наголосимо, «зворотній зв'язок» якого з критиком у площині присутнього, обопільного, «рівноцінного» обговорення ключових, суперечливих положень його фундаментальної праці, варто об'єктивно визнати, був доволі слабким, особливо після дещо дискомфортного для «гонору» Історика оприлюднення згаданих вище «рецензійних» газетно-журнальних публікацій та оглядового монографічного дослідження письменника «Причинки...» у 1911 – 1912 рр.). І. Франко також вступав у імпровізований «дискурс» (подекуди «гіпотетично») з іншими вченими, посвяченими в історіографічні тонкощі окресленої тематики, у широкій дискутабельній «багатоголосній панелі» відкритого *полілогу*, а не лише «прямим текстом» «друкованого» обміну думками чи науково-особистісного (інколи епістолярного «зв'язку» чи «предметної» приватної бесіди), дещо одностороннього (в останні роки життя «літератора» під час загострення його хвороби), обмеженого, сказати б, безпосереднього класичного «діалогу-контакту» в різних комунікативних виявах між, до певної міри, взаємопов'язаними і взаємозумовленими постатями «рецензента» [І. Франка] і «автора» [М. Грушевського]. Саме у такий публічний, суспільно-резонансний спосіб намагався «референт» зберегти певну наукову дистанцію від подекуди практикованого банального кулуарного «міжособного вияснення» малодосліджених аспектів проблематики полемічного

«мовлення» у вузькому колі «кумпанії зацікавлених осіб» (такого собі згуртованого, консолідованого «міжсобойчика»), часом декількох заангажованих, а інколи і нібито непримиренних, конфронтуючих між собою, фахових «опонентів» і автора, як це іноді траплялося у тодішньому «експертному» академічному середовищі.

*Прагматична специфіка і методологічна основа неординарного фахового історичного дослідження вченого-енциклопедиста І. Франка*⁵⁶ «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» полягає, на наше глибоке переконання, власне у *вибірковому критичному аналізі історіографічної спадщини М. Грушевського* поряд із представленою рецензентом наскрізною «модерно-інноваційною» аргументацією конкретних конструктивних «рекомендацій» (системного за характером мислення) щодо делікатних порад і побажань подальшого удосконалення Істориком ідейно-змістової складової фактологічного синтезу в творчому процесі конструювання його майбутніх праць. Таку оригінальну авторську постановку реальної візії та адекватного віддзеркалення ключових історіографічних «мізансцен» суспільного розвитку України істинно науковий «деміург-реконструктор» І. Франко заздалегідь обумовив, як вже було наголошено вище, у відповідних *вступних міркуваннях (у I главі)*. До того ж, учений щиро сподівався «*прислужитися*» М. Грушевському у написанні подальших томів «просторого викладу» «Історії України-Руси» та сприяти реалізації багатотомового перевидання його доповненого, розширеного корпусу «монументального історичного наративу» із врахованими зауваженнями та доброзичливими побажаннями «*літерата*» стосовно модернізації постановки та доцільності нестандартної, іноді парадоксальної, «нелінійної подачі» деяких основоположних питань тяглого життєпису «*нашої народности*».

«*Доісторичні часи*» «вітчизняної території» окреслив І. Франко (в однойменній, виокремленій вище курсивом, *II главі початкового розділу*) як багатовіковий проміжок «хронотопу епохи», до якої «*належить також та доба, що характеризується побутом на ній скіфів та покрєвних їм іранських племен. Ся доба тривала майже 1000 літ*»⁵⁷. Він висловив аргументоване судження, що зазначена вище теза ґрунтується на джерельних «*свідоцтвах*» грецьких істориків, «тісно пов'язаних» з розвитком грецької колонізації на північних берегах Чорного моря. І. Франко радив українському історику звернути увагу як на пам'ятки поетичної творчості, так і на пам'ятки матеріальної культури, особливо на кам'яні будівлі в с. Уричі та Бубнищі на теренах Східної Галичини і такі собі «*печерні монастирі*» над берегами нижньої течії р. Дністер. Письменник також висловлював думку про наукову доцільність здійснення фахового аналітично-джерельного, археологічно-мистецтвознавчого опису глиняних пам'яток так званої *передмікенської культури*, яка згідно з визнаними у всьому світі авангардними науковими дослідженнями пер-

⁵⁶ Франко А., Франко О. Провідна роль Ф. Вовка, І. Франка, І. Раковського, З. Кузеля, В. Кубійовича у формуванні українознавчого універсуму енциклопедичних знань // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології / Збірник наукових праць. – Чернівці – Вижниця, 2011. – Т. 2 (32). – С. 188-205; Див. також текст праці: Франко А., Франко О. Концептуальні міркування щодо проблеми формування передумов створення перших українських енциклопедій (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) // Парадигма: Збірник наукових праць на пошану Миколи Ільницького. – Вип. 5 / Відп. ред. Я. Мельник; на основі матер. наук. конф. (Львів, 24 вер. 2009 р.) «Осягаючи літературу на перехрестях віку (до 75-річчя з дня народження М. Ільницького)». – Львів, 2010. – С. 129-152.

⁵⁷ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 421.

шорядного українського вченого, дійсного члена НТШ Ф. Вовка⁵⁸, за твердженням І. Франка, «*являється одним із найцікавіших прикладів мандрівки визначного культурного типу з долини Євфрату та Тігру на північ і на захід, до Малої Азії, на Подніпров'я і до теперішньої Східної Галичини*»⁵⁹.

На початку IV глави «*Конструкція староруської суспільності*» І. Франко висловив думку, що характеристика «розбійницької суті» староруського купецтва із вживанням надто «категоричних» «лексем і епітетів», яку подав М. Грушевський, «*не може вважатися вірною*» (з об'єктивної точки зору безпристрасного, абстраговано історичного погляду). Відтак рецензент зауважив, що професор не звернув належної уваги на літописне оповідання про воєнний «*похід Кия на Царгород*» (Константинополь), а натомість помилково «ідентифікував» його «яко таке», що не має історичної підстави. «Свідчення» автентичного характеру поважних, насамперед літописних, джерел надали б вагомі підстави, на погляд «*референта*», цілком обґрунтовано хронологічно віднести «*заснування державної організації в околицях Києва на початок сьомого віку*» нашої ери⁶⁰. До речі, з таким судженням І. Франка погоджується чимало сучасних авторитетних істориків! Нині відомі дослідники, зокрема, визнаний фахівець із середньовічної історії України та вітчизняної нумізматики, джерелознавець, історіограф, член-кореспондент НАН України М. Котляр, а за ним і талановитий молодий учений Г. Савчук та інші науковці, все частіше, настійливо, аргументовано ототожнюють легендарного (на думку І. Франка, історичного «персонажа») Кия або з антським воєначальником Хільбудієм, котрого згадував візантійський історик Прокопій Кесарійський (VI ст.), або з Кувером (Куаром), про якого містяться відомості як у візантійських «Чудесах Дмитрія Солунського», так і у вірменській «Історії Тарона» при описі історичних подій VII ст.⁶¹

Полемізуючи у главі V «*Норманська теорія*» (докладніше про дискусійний текст цього підрозділу рецензійної праці йтиметься нижче у відповідному полемічному фрагменті) у доволі «слизькому сегменті» «делікатної» проблематики контроверсійного трактування терміна «*Русь*» з М. Грушевським (який вважав,

⁵⁸ Франко О. Федір Вовк [монографічне дослідження] / Джерела до новітньої історії України. Т. 4. Українська Вільна Академія наук у США (УВАН), ред. Марко Антонович. – Нью-Йорк, 1997. – С. 10-237. – (До 150-ліття з дня народження); Ї ж. Федір Вовк – учений і громадський діяч. – К.: Вид-во Європейського університету, 2001 [2000]. – 379 с.; Франко А., Франко О. Львів у житті Ф. Вовка // Наукові зошити історичного факультету: Зб. наук. праць. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1997. – С. 72-77; Франко О. Наукова діяльність Федора Вовка // Український історичний журнал. – 2006. – № 3 (468). – Трав. – черв. – С. 42-56; Франко А., Франко О. Невгамовний Федір Вовк // Слово і Час. – 1997. – № 8. – С. 24-30; Франко О., Наулко В. Етнографічна та народознавча спадщина Федора Вовка // Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Ін-т історичних досліджень ЛНУ ім. І. Франка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України; Центр. держ. іст. архів України у Львові; Ред. І. Гирич, Я. Грицак. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1996. – С. 674-697; Франко А., Франко О. Ф. Вовк – вчений і громадський діяч (До 150-річчя від дня народження Ф. Вовка) // Зерна: Літературно-мистецький альманах українців Європи. – Париж-Львів-Цвікау, 1998. – № 4/5. – С. 247-252.

⁵⁹ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 421.

⁶⁰ Там само. – С. 432-433.

⁶¹ Котляр М. Русь язичницька: Біля витоків східнослов'янської цивілізації. – К., 1995. – С. 54-58; Савчук Г. Історичні праці Івана Франка // Документ як джерело пізнання (до 160-річчя І. Я. Франка та 90-річчя Я. Р. Дашкевича): Збірник статей II Міжнародної науково-практичної конференції викладачів, студентів, аспірантів і молодих вчених (Львів, 14 – 15 грудня 2016 р.). – Львів, 2016. – С. 60.

що назва «Русь» не могла бути «привнесена» зі Швеції), І. Франко покликався на оповідання батька данського літописання, автора «Історії Данії» Саксона Грамматика. Спираючись на норманські саги та пісні, данський хроніст-літописець часто згадував «норманське» плем'я *Rutheni* та його країну *Ruscia*, які «живуть десь над Балтійським морем і не мають нічого спільного з Київською Руссю»⁶². Суперечки про те, яке ж походження етноніма «Русь» – скандинавське чи східнослов'янське, не вирішені остаточно ще й досі. Ми вважаємо, що це заідеологізоване питання завжди мало політичний підтекст, завданням незаангажованих, фахових істориків є об'єктивний розгляд дилеми у суто джерельно-археографічному, правдиво концептуальному історіософському «контексті».

У VI главі «Хрещення Володимира» на основі деяких неспростовних (у сенсі «наочної» демонстрації промовистої, безпристрасної історичної правди) «болгарських та російських джерел», повз які пройшов М. Грушевський (можливо, що й цілком усвідомлено, не надаючи їм пріоритетного значення), І. Франко обґрунтував і обстоював істинність та беззаперечність, за його концептуальними міркуваннями, історичного факту хрещення Володимира в Корсуні. Професорові ж ця літописна «легенда» видавалася неймовірною, а «для її опрокинення» (тобто спростування) він спирався, за висловом І. Франка, на твори дуже проблематичної вартості, зокрема, на «сумнівну» «з погляду історичної правдоподібності» працю «Похвала Якова Мниха»⁶³.

Стосовно доцільності об'єктивного висвітлення проблеми територіального окреслення етнографічних «границь нашого народу» (див. текст глави VIII першого розділу «Причинків...» під назвою «Східні й західні межі України в XI – XII вв.»), зокрема, в широкому абзаці про східні кордони І. Франко рекомендував М. Грушевському подати повний «звід» літописних звісток про декілька походів руських князів XI ст. на «Тматорокань» («які не позбавлені були політичного значення»), в якій останній «оригінально», сміливо, «нічого сумняшеся» вбачав «прообраз» Запорізької Січі («Історія України-Руси», т. II, с. 512). І. Франко ж, на наш погляд, дещо суб'єктивно-асоціативно помітив у цих походах, що були організовані насамперед ідеологічно, певну аналогію до хронологічно пізніших західноєвропейських *хрестових походів* – військових «навал-нашеств»⁶⁴. Щодо розробки М. Грушевським скомплікованого аспекту наукового визначення західних меж «українсько-руської колонізації» («Історія України-Руси», т. I, с. 187-193) письменник-історіограф пропонував керівникові НТШ і «за сумісництвом» директорові історико-філософської секції цього Товариства «спиратися» на джерельно-хронікальні відомості, які, зокрема, подавав Д. Зубрицький у книжці «Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной, или Галицкой Руси»⁶⁵. Розширення «українського впливу на захід» в XI – XII ст. (а також у XIII ст. і дещо пізніше) окреслив І. Франко на основі зазначеної фундаментальної праці Д. Зубрицького аж до сучасних передмість Кракова, межиріччя Дунайця, Вісли, Сяна, Віслоки та угорської «границі». На слушну думку Г. Савчука, в модерній інтерпретації цього

⁶² Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 435.

⁶³ Там само. – С. 436.

⁶⁴ Там само. – С. 439.

⁶⁵ Зубрицкий Д. Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной, или Галицкой Руси [переклад з польської мови Осипа Бодяньського – А. Ф.]. – Москва, 1845. – С. 30-37.

питання «продовжувачем справи І. Я. Франка можна вважати Я. Р. Дашкевича з його концепцією «великого кордону» України»⁶⁶.

У IX главі (першого розділу) «Культура князівських часів» І. Франко із щирим захопленням та стійким відчуттям істинно наукового «задоволення» очікувань чесно-аналітика-реципієнта відгукнувся про своє цілісне позитивне враження від суто історіографічного, а також історіософського прочитання ідейно-культурологічного тексту і «підтексту словотвору» третього тому «просторого курсу» «Історії України-Руси»: «Може, не помилюся, коли назву сей третій том найціннішою частиною його [М. Грушевського – А. Ф.] великої праці. Перша його половина представляє відносини галицько-володимирської держави в XIII – XIV вв. та сучасні відносини Подніпров'я. Се, без сумніву, найтрудніші партії для української історіографії, а головна сила таланту проф. Гр[ушевського] лежить власне в тім, що він дуже добре орієнтується в політичних та суспільних відносинах кожної історичної доби, а особливо трудних до вислідження переходових. Культурні та політичні відносини старої князівської Русі він характеризує дуже основно і всесторонньо, і тут нелегко знайти спеціаліста, який міг би відповідно оцінити здобутки його праці»⁶⁷.

У X главі «Часи унії» І. Франко висловив деякі сумніви щодо дещо суперечливо артикульованої, окресленої М. Грушевським з певним «історичним скепсисом», «характеристики поступовання грецьких патріархів у справах південно-руської церкви при кінці XVI в.»⁶⁸. Учений «мав на увазі» антіохійського патріарха Йоакима і константинопольського патріарха Єремію, які спорадично приїжджали «на Україну». Наприкінці 1585 р. Йоаким надав Львівському братству права Ставропігії. «Два роки пізніше» Єремія підтвердив всі попередні церковні постанови. Водночас патріарх висловив публічні «докори» львівському єпископові Гедеонові Балабану «за його нехристиянське поступування», за серйозні наміри переходу «руської єрархії» «під зверхність Риму»⁶⁹. До того ж, не варто забувати, Єремія скинув із митрополичого престолу в Києві митрополита Онисифора. І. Франко рішуче не поділяв «опірно-конструкційних підвалин» аргументації та істинних мотиваційних спонукань висновку М. Грушевського, що його вербалізував історик таким, нібито логічним, на перший погляд, обґрунтуванням (див.: стор. 247 «популярного викладу» «Ілюстрованої історії України» (Київ; Львів, 1911)): «Се були занадто великі права [йдеться про надані львівському братству права Ставропігії. – А. Ф.], які перевертали всі порядки церковні і були дані братству непотрібно і необережно, бо мусили його привести до непорозумін з духовенством»⁷⁰. Щодо останніх параграфів «сеї частини (59 і 60)», присвячених висвітленню питань унії та боротьбі з нею православних чинників, І. Франко констатував обмежене, перефразовуючи словосполучення письменника, «занадто скупе» «використання» різних джерельних відомостей, нагадавши, зокрема, про доцільність опрацювання літературної спадщини Іпатія Потія⁷¹.

⁶⁶ Дашкевич Я. Україна між Сходом і Заходом (XIV – XVIII ст.) // Записки НТШ. – 1991. – Т. ССXXII (222): Праці історико-філософської секції. – С. 28–44; Савчук Г. Історичні праці Івана Франка. – С. 61.

⁶⁷ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Частина перша... – С. 440–441.

⁶⁸ Там само. – С. 442.

⁶⁹ Там само. – С. 443.

⁷⁰ Там само. – С. 442.

⁷¹ Там само. – С. 443.

На початку *XI глави «Козаччина»* І. Франко одразу ж відзначив як *надзвичайно позитивну дослідницьку ознаку фундаментальних пошукувань М. Грушевського*, що історик зібрав у *VII томі «Історії України-Руси»*⁷², який обіймає період від зародження козацької епохи до 1625 р., «*величезний матеріал, особливо для освітлення внутрішніх відносин України в тих часах великого запустіння після татарських погромів*»⁷³. Рецензент також акцентовано наголосив на тому, що наукове змалювання модерним, за дефініцією авторитетного діаспорного вченого, сходознаця *О. Прицака (1919–2006), «істориком-соціологом»* М. Грушевським⁷⁴ (що «увібрав» у себе і трансформував усталені раніше риси «*скептичного і обережного*» «*історика-позитивіста*», за визначенням відомого економіста, соціолога, історика, кооператора *І. Витановича (1899 – 1973)*⁷⁵) початкового періоду козацької доби «*в просторім курсі багате фактами та критичне*», на відміну від, перефразовуючи вислови І. Франка, дещо «*блідого*» і «*подекуди натяганого*» популяризованого викладу в «*Ілюстрованій історії...*»⁷⁶. Відтак вимогливий, але справедливий, хоч іноді «*дошкульний*» та науково «*прискіпливий*», а подекуди і джерелознавчо «*педантичний, скрупульозний*» критик (радше у позитивному сенсі цих, взятих у «*лапки*», слів) зауважив, що М. Грушевський, вочевидь, занадто мало місця (лишень дві сторінки) «*приділив*» декільком військовим походам козаків, які засвідчили дійсно героїчний період в історії козащини. Ця теза стосується, зокрема, «*скупого*», за лаконічним висловом оглядача, представлення двох шляхетсько-козацьких походів на Волощину та Молдавію в 1572 і 1574 рр. До того ж, як констатував далі І. Франко, М. Грушевський «*лишив зовсім на боці*» працю М. Костомарова про козацького «*отамана*» Івана Свирговського⁷⁷, а також важливі «*польсько-латинські*» джерела до якомога ретельнішого з'ясування правдивої історії вирішальної участі козаків у цих двох історичних «*епізодах*» національно-визвольної боротьби молдавського народу проти турецького іга. До речі, автор «*Причинків...*» планував подати «*в однім із дальших додатків сеї книжки*» у власному перекладі українською мовою як хрестоматійні «*свідощтва*» тієї епохи такі основні «*жерела*» до історії козацьких походів: дослідження сучасників згаданих подій – Яна Ласіцького під назвою «*Історія походу поляків на Волощину з Богданом-воєводою в р. 1572*» і Леонарда Горецького п. н. «*Опис війни Івоні, воєводи волоського, в р. 1574*»⁷⁸. Однак з різних причин, об'єктивних і суб'єктивних, втілити археографічний задум у публічне життя не судилося... І. Франко вважав дуже доцільним з'ясувати цікавий історіографічний та водночас історіософський нюанс стосовно неоднозначного трактування особливостей еволюції суспільно-політичних поглядів Б. Хмельницького (в

⁷² Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ-Львів, 1909. – Т. 7. – С. 624.

⁷³ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 444.

⁷⁴ Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. – С. LXI-LXII.

⁷⁵ Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк, 1966. – Ч. 1 – 2. – С. 36-37; Гелей С. Перший систематизований аналіз історіософії Михайла Грушевського // Вісник НТШ. – 2016. – Вип. 55. – С. 22-23; Його ж. Життєвий шлях та наукова творчість Іллі Витановича (1899–1939 рр.) // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів, 2009. – Вип. 8. – С. 22.

⁷⁶ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 444.

⁷⁷ Костомаров Н. Иван Свирговский – украинский казацкий гетман XVI века // Москвитянин (Санкт-Петербург). – 1855. – № 19 – 20. – С. 77-106.

⁷⁸ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 444.

тому числі і уточнення хронологічних деталей), зокрема, щодо дещо суб'єктивної інтерпретації певних аспектів розв'язання цього питання М. Грушевським. Останній артикулював свою думку про зміну поглядів Великого Богдана, за висловлюванням І. Франка, «наслідком його [Б. Хмельницького. – А. Ф.] побуту в Києві по війні 1648 р.»⁷⁹ М. Грушевський писав: «Національна справа для Хмельницького не виходила поза релігійну справу»⁸⁰. Однак нібито саме після спілкування Провідника з «київськими кругами» та ерусалимським патріархом Паїсієм відбулася раптова світоглядна зміна (подаємо судження М. Грушевського за цитатою І. Франка): «Хмельницький почав иншими очима дивитися на своє повстання і його завдання. Добитися більшого реєстру і більших вольностей для козацького війська – се було мало; треба було думати про весь народ, про всю Україну»⁸¹. Вважаємо слушною, принаймні, ближчою до істини, думку письменника стосовно точнішого «встановлення» хронологічних «проміжків» часу «глобального» усвідомлення козацьким ватажком загальноукраїнського «масштабу» і характеру народно-визвольних завдань, що відбулося, за версією І. Франка, значно раніше, а саме, на початку війни (а не наприкінці 1648 року, як стверджував М. Грушевський). Рецензент констатував, що історик не звернув належної уваги «на перший зазивний лист Хмельницького, виданий у початку 1648 р., в яким нема ані слова про особисті кривди та зневаги, дізнані Хмельницьким, а натомість дуже виразно зазначено кривди козацтва та загальне соціальне упослідження всього українського народу»⁸². Щоправда, доречно чітко зауважити, І. Франко наголошував на тому, що тоді ще не було історико-правових підстав називати Б. Хмельницького гетьманом, оскільки «гетьманом міг іменувати тільки король»⁸³. До слова, доволі прикметним, «знаменним», показовим, взаємодоповнюючим фактором в інтертекстуальному та публічному дискурсивно-тлумачному аспектах розгляду цього суперечливого (ще й досі) питання слугувала написана С. Томашівським праця «Перший зазивний лист Хмельницького», в обговоренні якої «на форумі НТШ» активну участь взяв І. Франко.

У XII главі «Російський «Очерк»» було вміщено «декілька уваг» про «представлення» новітньої епохи вітчизняної історії в російськомовному виданні «Очерк истории украинского народа», а «в деяких уступах» проведено порівняльні паралелі зі «стилем» і науковою «манерою» висвітлення «аналогічних» історіографічних та історіософських аспектів у популярному викладі «Ілюстрованої історії України». І. Франко виявив повну наукову солідарність з М. Грушевським, який, на думку «пильного обсерватора», джерелознавчо обґрунтовано змалював реальний «образ» «теперішнього розселення» української «спільноти» та висловив виважений, сказати б, «математично-цифровий» погляд на правдиве, вірогідне статистичне «число українського народу, зміни географічного розселення протягом історичного розвою [...]»⁸⁴. Як фахово «вишколений» лінгвіст і об'єктивний науковець він поділяв сміливі (і навіть зухвалі на той час) філологічно-етнологічні постулати і висновки визнаного Історика про самостійність, окремішність української мови

⁷⁹ Там само. – С. 445.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само.

⁸³ Савчук Г. Історичні праці Івана Франка... – С. 61.

⁸⁴ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 446.

і типологічну спорідненість визначальних рис унікальної «конфігурації» українського «народного обличчя» або «етнічного типу»⁸⁵. Для текстологічно-ілюстративного підтвердження суголосних візій обидвох учених щодо концептуально схожого трактування цього заполітизованого питання⁸⁶ І. Франко подав у власному перекладі з російської мови українським лінгвістичним «відповідником» патріотичні «язикові» сентенції історика, які М. Грушевський «влучно і розумно» розгортав на сторінках 12–13 першої частини із 30-ти доволі стислих (порівняно з «розлогою» «Історією України-Руси») розділів російськомовного нарису: «Коли філологи перечаться про те, чи українські діалекти творять самостійну мову, чи тільки наріччя загальноруської мови [...], то се суперечка більше формальна, спір за слова; поняття мови і наріччя – се поняття зглядні, так що ледве чи й можливо усталити, які квантитативні чи квалітативні [кількісні чи якісні. – А. Ф.] признаки дають групі говорів право на титул самостійної мови. Далеко важніше – і тут не може бути суперечки, – що група українських говорів творить окремих, більше або менше самостійний лінгвістичний тип, зв'язаний певними рисами, що зливають різноманітність українських говорів в одну цілість – байдуже, чи назвемо їх язиком, чи наріччям. [...] Ті різниці виявляються вже в найдавнішій добі письменства, в найдавніших місцевих пам'ятках XI – XII вв.»⁸⁷

Іван Франко цілковито поділяв, за його висловом, «розумний» характер викладу М. Грушевського в змістовно-текстологічній «наскрізній тканині оповіді» історії України⁸⁸, зокрема у другому розділі його «Очерка...», в якому згідно з методологічними новаціями і віяннями тогочасної новітньої історіографії замість династичних та політичних аспектів «на перший план мусять бути висунені явища економічної та культурної еволюції та просліджені на всім протязі часу, доступним для досліду»⁸⁹. Менш «влучною» і точною назвав критик «конструкцію» професора про культуру і побут українського народу в передісторичні часи в третьому розділі згаданої щойно російськомовної праці⁹⁰. І. Франко висловлював дрібніші зауваження понятійного та уточнюючого характеру стосовно висвітлення релігійного культу і сімейних відносин наших предків. Критик «не у всьому» погоджувався з деякими дефініціями наукового змалювання генезису українського села, апелюючи, зокрема, до суперечливої тези професора, котрий «наводить “дворища” і “сябровства” як однозначні поняття, коли, на правду, – се зовсім різні поняття»⁹¹. Вчений зазначав також, що М. Грушевський не звернув уваги на такий помітний феномен (етнологічного характеру) «староруського» сімейного життя як «снохачтво», споріднений з інституцією великої родини⁹².

Стосовно теоретико-методологічної характеристики новітньої історії України у XIII главі «Дев'ятнадцятий вік» (у передостанній частині першого розділу)

⁸⁵ Там само. – С. 446-447.

⁸⁶ Ploky S. Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. – Toronto[etc.], 2005. – XII, 614 p.: maps.

⁸⁷ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 446.

⁸⁸ Франко А. Д. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ... – С. 25-26.

⁸⁹ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 446.

⁹⁰ Там само. – С. 446-447.

⁹¹ Там само. – С. 448.

⁹² Там само. – С. 449.

І. Франко резюмував, що впродовж аналітичного висвітлення М. Грушевським у «коротких викладах» і популярних виданнях змістовно-проблематичної «канви» зазначеного історичного періоду «більше, як у попередніх розділах, чується перевага розумовання над фактичним матеріалом»⁹³. Це стосується, зокрема, і помилкових, на суб'єктивний погляд критика, фактологічних нюансів окремих авторських суджень історика про долю арештованих і покараних членів Кирило-Мефодіївського братства, про дещо однобоку характеристику поезії Т. Шевченка лише як суто «ліричного поета», про «недокладний», у концептуальному та «ідеологічному» сенсах тлумачення, аналітичний розгляд деяких аспектів діяльності В. Антоновича, М. Драгоманова і П. Куліша, а також стосовно низки інших важливих питань. Отож-бо, М. Грушевський в наступних томах «просторого курсу» «Історії України-Руси» мав змогу (як передбачав конструктивний, доброзичливий «опонент») творчо скористатися порадами і спостереженнями І. Франка в інтересах загальної наукової справи утвердження академічних основ історичної науки та українознавства.

XIV главу під назвою «Закінчення» першого розділу доцільно охарактеризувати як доволі «компактне», «показове»⁹⁴, узагальнююче (і водночас «проміжне») дослідження. Цікавими, аргументованими, оригінальними та нешаблонними, щоправда, подекуди занадто категоричними, дещо суб'єктивними та «претензійними», видаються міркування та «оцінні» судження критика про «стиль» і методологічні нюанси історіографічного «писання» М. Грушевського, які І. Франко назвав «холодною прозою», артикулюючи свою думку проникливими спостереженнями про «незвичайно бистрий практичний розум» історика, що «відповідає» «психічній вдачі нашого автора», котрий «кладає головну увагу на аналізування історичних явищ, але не має дару групування історичних фактів, от тим-то при всій глибокій обдуманості його плану важні історичні події, а ще більше історичні діячі тонуть у масі подробиць та розумувань. Звертаючи більшу увагу на відносини, ніж на живі особи, автор мусить скрізь заповняти прогалини історичних відомостей своїми розумуваннями та комбінаціями, іноді не зовсім щасливими. До властивостей його стилю належить перевага абстрактів над конкретними словами [...]»⁹⁵. Водночас оглядач «досвідченим оком» помітив такі позитивні науково-освітні та організаційні чесноти непересічної, універсальної постаті М. Грушевського: «Він не тільки авторитетний історик та університетський професор, але також редактор та співробітник численних наукових та літературних видань, голова різних товариств та комісій, і в тих товариських організаціях невтомний ініціатор та дуже тямучий дискусант. [...]». Треба додати, що проф[есор] Гр[ушевський] – зовсім не тип ученого вроді німецьких професорів, [...] навпаки проф. Гр[ушевський] – знаменитий організатор [...]»⁹⁶. Наприкінці цього підрозділу праці І. Франко зазначив, що його висновки, «хоч не обіймають цілоти історичної будівлі ученого професора, а торкаються тільки деяких питань більше з літературного, як із тіс-

⁹³ Там само. – С. 450.

⁹⁴ Корнійчук В. «Історія України-Руси» М. Грушевського в рецензії І. Франка // Михайло Грушевський і Західна Україна. До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення міжнар. наук. конф. (Львів, 26 – 28 жовт. 1994 р.). – Львів, 1995. – С. 95-96.

⁹⁵ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 453-454.

⁹⁶ Там само. – С. 453.

но історичного погляду, будуть початком та імпульсом до дальшої дискусії, яка може вийти на користь [...] духового розвою всієї нашої суспільности»⁹⁷. До слова, І. Франко назвав свою рецензію «першим томиком», висловлюючи оптимістичне сподівання продовжити написання «критичних уваг» до подальших «відповідних уступів» монументальної «Історії України-Руси», проте рецидиви хвороби⁹⁸ стали на заваді реалізації проектів науковця. Отож, у першій частині свого дослідження підсумував учений абстрагований від маси конкретних деталей цілісні спостереження теоретико-концептуального характеру щодо здобутків та недоліків науково-джерельного твору⁹⁹, акцентовано наголошуючи на тому, що він щиросердно, добродібно та неупереджено «старався вникати в суть і основи його [М. Грушевського. – А. Ф.] праці, не легковажучи собі нічого в ній і не замикаючи очей ані на її високі прикмети, ані на деякі слабші сторони»¹⁰⁰.

Іван Франко зауважив (щоправда, не надто тактовно, дещо саркастично), що М. Грушевський у «просторому курсі» «Історії України-Руси» значно скоротив джерельні свідчення про передісторичні часи, а «в популярнім викладі з тих скорочених свідоцтв подає головно анекдотичну часть»¹⁰¹. Ось чому у другому розділі «Скіфи й Скіфія» визнаний мовознавець, поліглот, високолітературний перекладач І. Франко представив поряд із відповідним вступом історичні оповідання Геродота¹⁰² про скіфів (у власному перекладі з німецької мови українською мовою, скрупульозно звіряючи його текст у «важніших місцях» із першоджерелом – «із грецьким текстом тайбнерівського видання» (Лейпциг, 1862)). Аналітик у преамбулі («Передньому слові») до розділу відзначив як позитивний аспект, що доволі короткий історичний «уступ» про перебування скіфів «на нашій території», який М. Грушевський написав «зі значним науковим апаратом, містить огляд скіфських племен, рішення питання про національність скіфів і образ їх побуту, релігії та державного устрою»¹⁰³. У підтекстових посторінкових примітках учений вмістив пояснення насамперед географічних назв, зокрема, в одному з таких розлогих, присутніх коментарів розтлумачував, на думку критика, «хибне» професорове «розуміння Геродотової географії Подніпров'я»¹⁰⁴, а в іншій примітці зробив більш «раціональні» уточнення Геродотової візії «обширу» території басейну річки Дністер¹⁰⁵. І. Франко подав також критичні «нотки», що стосувалися дещо, на його погляд, суб'єктивної інтерпретації М. Грушевським деяких важливих Геродотових відомостей про скіфів. Розважливий, ретельний критик також акцентував увагу допитливого читача на неповному «наочному» ілюструванні та не завжди «адекватному», «скупому» послуговуванні українським істориком раритетним автен-

⁹⁷ Там само. – С. 455.

⁹⁸ Грушевський М. Недуга д-ра Івана Франка // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1908. – Т. 42. – Кн. 5. – С. 405-406.

⁹⁹ Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 84-85.

¹⁰⁰ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 455.

¹⁰¹ Там само. – С. 421.

¹⁰² Геродот. Історії в дев'яти книгах / Переклад, передмова та примітки А. Білецького. Академія наук України, Ін-т археології, Ін-т української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 1993. – 574 с.

¹⁰³ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 455-456.

¹⁰⁴ Там само. – С. 465.

¹⁰⁵ Там само. – С. 464.

тично-джерельним матеріалом про життя і побут скіфів. З цього приводу вчений зазначив, що подав «в увагах ті місця з викладу проф. Грушевського, де він неповно або недокладно використав Геродота»¹⁰⁶. До речі, стосовно з'ясування проблеми об'єктивної характеристики південних «границь-кордонів» розселення «староруської людности» (у згаданій вже вище главі VIII першого розділу «Східні й західні межі України в XI – XII вв.») І. Франко настійливо радив історика не полінуватися «заглянути до візантійських літописців X – XII вв., у яких немало говориться про війни візантійських цісарів зі скіфами, в яких самі вони бачать слов'ян руського походження і яких руський характер не може не признати новочасна історична наука»¹⁰⁷.

У третьому розділі «Дещо про хозар» І. Франко висвітлив визначальні особливості державного ладу хозарів. І. Франко подав у перекладі українською мовою текст листа хозарського кагана Йосифа до іспанського, за висловом українського текстолога, «жида равві» Хаздая (написаного близько 960 р.), що був важливим джерелом для достовірно вірогідної інтерпретації історії хозарів, а також до з'ясування концептуального питання їх ролі в утворенні «південноруської держави». У першому томі своєї «Історії України-Руси»¹⁰⁸ М. Грушевський акцентував увагу (на с. 353-354) на тому, що «хозарська держава менше всього була новочасною поліцейською державою і дуже мало могла впливати на відносини далеких слов'янських племен Подніпров'я. Примітивний устрій півкочевої орди зовсім не надавався на взірць для організації осідлих племен»¹⁰⁹. З цією концептуальною сентенцією не погоджувався І. Франко, який небезпідставно вважав політичний лад хозарської держави доволі розвинутим суспільно-громадським устроєм. Подаючи супровідний фаховий коментар, аналітик-оглядач стверджував, що, попри суттєві позитивні риси професорової фундаментальної подачі відповідного матеріалу, характеристика історії хозарів та їхні взаємовідносини зі зверхниками Київської Русі «змальовані» М. Грушевським-дослідником без зазначення джерела, неповно, поверхово, у доволі суперечливий «напіванонімний» спосіб – «досить недокладним перекладом» одного з абзаців (як з'ясував ретельний рецензент) франкомовної праці «Voyage d'Abul-Kassem, on les peuples du Caucase dans le dixieme siecle» («Подорож д'Абул-Касема, народи Кавказу в десятому столітті», Париж, 1828) французького історика, посланця Швеції у Берліні Костянтина Доссона (Д'Оссона (d'Ohsson))¹¹⁰. До того ж, критик-перфекціоніст помітив «у викладі нашого історика неповне визискання джерел, а потроху навіть упередження щодо їх історичної вартости»¹¹¹. І. Франко, зокрема, згадав про важливу «інтертекстуальну» розвідку відомого історика, професора Київського університету П. Голубовського п. н. «Болгары и хазары, восточные соседи Руси при Владимире св[ятом]», опубліковану в журналі «Киевская старина» (1888, кн. 7, с. 26–68), недостатньо, на думку

¹⁰⁶ Там само. – С. 456.

¹⁰⁷ Там само. – С. 440.

¹⁰⁸ Тельвак В. Перший том «Історії України-Руси» Михайла Грушевського в оцінках сучасників // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип. 17. – С. 16-38.

¹⁰⁹ Грушевський М. Історія України-Руси // Збірник Історично-філософської секції. – Львів, 1898. – Т. 1. – С. 353-354.

¹¹⁰ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 477.

¹¹¹ Там само. – С. 486.

вченого, «критично» і фактологічно опрацьовану М. Грушевським. «Пильний обсерватор» порадив дослідити «не узгляднений» М. Грушевським важливий «причинок» до історії хозарів у книзі Константина Порфирогента під латинською назвою «De administrando imperio», зафіксований у документальному «компендіумі» п. н. «Monumenta Poloniae historica». На основі найдавніших літописних згадок про хозарів, цитуючи, зокрема, витяги з «фотолітографічного» видання Іпатського (Іпатівського) тексту, І. Франко зробив висновок, що поступове утвердження «руської» держави через приєднання до неї різних племен було органічно пов'язане з одночасним, паралельним дієвим чинником її звільнення від хозарської зверхності. Вчений заперечував також тезу М. Грушевського («Історія України-Руси», т. I, с. 409–410) про те, що напад київського князя Святослава Ігоревича на хозарів у 965 р. поклав край існуванню дуже сильного державного утворення – Хозарського каганату, позаяк звістки про його «успішне» існування (у різних суспільно-політичних модифікаціях) у візантійських джерелах сягали хронологічних меж XV ст. До того ж, за висловом І. Франка, «в першій половині X в. там [у хозарській державі. – А. Ф.] повстало християнське єпископство, яке було наслідком місії з Царгорода і стояло під зверхністю корсунських єпископів»¹¹².

У четвертому розділі «Брунон із Квербурга, гість Володимира Великого в 1007 р.» І. Франко вмістив у перекладі українською мовою з латинської текст листа єпископа Бруно (Брунона) (бл. 970 – 1009) до «свого світського володаря» цісаря Генріха II, що був написаний взимку 1008 р. Згаданий щойно німецький єпископ-місіонер, що двічі перебував у Києві та бачився з князем Володимиром Святославичем, був апостолом Пруссії, який навертав до християнства язичницьких печенігів, шведів, пруссів. Ув «Історії України-Руси» (т. I, с. 209) М. Грушевський, на аргументовану думку І. Франка, не зовсім коректно (в науково-історіософському сенсі адекватності відтворення змісту і підтексту джерельного матеріалу) потрактував свідчення «жертвовного» єпископа, «християнина-альтруїста», хибно переінакшивши деякі його висловлювання у зазначеному вище першому томі «Історії України-Руси»: «Окрім кріпостей, для оборони границі служили лінії валів. Звісний місіонар Брунон, бувши в Києві за Володимира, оповідає як самовидець, що Володимир окружив Київ від печенігів «дуже міцною й довгою огорожею». Сю огорожу з проробленими в ній воротами бачив Брунон десь коло Стугни, і дійсно ми маємо й тепер понад Стугною аж три лінії валів»¹¹³. Така «не докладно» обґрунтована в дослідницькій праці професора констатація «примітивно-асоціативного» розуміння зазначеної сентенції сучасника Володимира Великого (очільника Київської Русі) викликала у вимогливого рецензента категоричне несприйняття поверхової, дещо фантазійної, сказати б, художньо-мистецької, а не суто історичної постановки питання. Варто об'єктивно визнати, що М. Грушевський, на переконливу думку багатьох відомих дослідників, не надавав, мабуть, цьому малопомітному для нього аспекту істотного концептуального значення. Він закономірно вбачав своє місце на «ареопагу» вітчизняної історіографії як такій собі «академічній платформі» на «науковому Олімпі», з висоти якого з'являється незворушний, справедливий, безпристрасний, дещо абстрагований від зайвої, дріб'язкової деталізації, стратегіч-

¹¹² Там само. – С. 490.

¹¹³ Там само. – С. 492.

ний оглядач над подіями і виснажливою боротьбою думок дошкульних критиків, чесний, добропорядний арбітр народу, визнаний авторитет нації, «всеукраїнський батько історії». Оцей, цитований вище, текстografічний уривок в історичній, глобальній (у сенсі спроби «охоплення» неосяжного Українського виміру), цілісній візії «деміурга-реконструктора» М. Грушевського, за «рецептивною» оцінкою безкомпромісного критика І. Франка, «остільки недокладний, що в ньому не подано дати, коли Брунон був у Києві, натомість сказано безпідставно, що Володимир оточив Київ огорожею, коли тим часом Брунон оповідає, що до огорожі з Києва треба було їхати два дні. Про Стугну у Брунона нема ніякої згадки, зате «огорожу» зрозумів наш історик зовсім хибно як вали й рови, бо така огорожа в степу без сторожі не була би ніякою перепорою для ворогів»¹¹⁴. У цій інтертекстуальній площині розгляду дуже важливим видається поданий І. Франком доволі точний, влучний, розлогий історичний коментар-інтерпретація про деякі визначальні риси суспільного устрою войовничих східних сусідів та їх територіально-геополітичні «образи», ба навіть про мало що не пунктирну конфігурацію майже картографічного значення, місцезоташування такого собі пограниччя (подекуди уявного, несталого, хиткого, динамічного і навіть «мобільного», «рухомого» кордону, незважаючи на будь-які форпости) між державними володіннями Володимира Великого і кочовими поселеннями «найжорстокіших із усіх язичників печенігів (Pezenegos)»: «Про місце осідку тих печенігів, до яких удався Брунон, можна сказати напевно, що воно було на правім березі Дніпра на південь від Києва, віддалене від нього на два дні кінної дороги, значить, десь понижче Канева. Границя між степом, де кочували орди печенігів, і руськими оселями була, правдоподібно, на всім її протязі, т[о] є[сть] від Дніпра аж до Буга обставлена високим частоколом, у яким на досить далеких відступах, правдоподібно на шляхах, були побудовані брами, правдоподібно з відповідними укріпленнями, в яких мусила стояти війська сторожа, призначена для збереження огорожі. Пробуваючи 5 місяців у краю печенігів, Брунон стрічав там, окрім мандруючих та кочуючих ватаг, також густіше заселені місця, в яких була досить вироблена громадська організація, але не було ніде одного володаря. [...] Найважливіші явища суспільного характеру [...] – се збір або віче цілого народу, а властивіше цілого племені, скликане при надзвичайній нагоді через умисних гонців»¹¹⁵. І. Франко зробив також цікаве відкриття, що шляхом налагодження знайомства з християнськими місіонерами панівна, доволі численна «верства старших і значніших» печенігів виявила бажання «завести мирові зносини» з Київським князем Володимиром. Доволі ймовірно, що мирна угода з язичниками сприяла б, за гіпотетичним міркуванням І. Франка, прийняттю печенігами християнства. Для досягнення цієї історичної мети Володимир Великий не пошкодував навіть одного зі своїх «неправедних» (тобто позашлюбних) синів «як закладника до печенігів»¹¹⁶. Отож, листовне оповідання німецького місіонера «проливало» більше істинно історичного світла крізь «темряву догадок і комбінацій» на малодосліджену (через брак відповідних джерел) епоху Володимира Великого, «просвітителя Руси». Будь-які вірогідні, правдиві відомості (зокрема, стосовно суперечливого питання

¹¹⁴ Там само. – С. 492-493.

¹¹⁵ Там само. – С. 498.

¹¹⁶ Там само. – С. 499.

«вибору віри» князем Володимиром, інтерес до якого періодично виникає в українській історіографії та ще й досі викликає жваві, «гарячі» дискусії) про фактографічні особливості хронологічного проміжку владарювання цієї знакової постаті в історії України, за висловом І. Франка, заслуговують, «на пильну увагу історика, який хоче вникнути в духа та події тих часів [...]»¹¹⁷.

П'ятий розділ «Придунайські скіфи в IV – XII вв.», уперше опублікований в «Причинках...» І. Франка, розширює усталене уявлення про так звану Малу Скіфію. Покликаючись на праці давньогрецького історика Страбона (який територіально окреслив, за висловом І. Франка, «сей край і сусідні землі на північ від Перекопа до Дніпра»¹¹⁸) та на оповідання римського поета Овідія (який визначив географічне місцезнаходження скіфів в околицях Дунаю поруч із сарматами), М. Грушевський не надто конкретно, дещо абстраговано висловлював свої міркування щодо з'ясування цього скіфознавчого питання. Історик, котрий не подав чітко визначених обрисів картографічного місцезнаходження згаданих мешканців цього краю, лише дещо узагальнено зазначив, що назва «Мала Скитія» ще довго побутувала у визначенні етнічної своєрідності «теперішньої Добруджі» (дельти Дунаю)¹¹⁹. Етнічно неповторне «обличчя» скіфів зазнало руйнувань через асиміляцію із сусідніми з Візантією народами, оскільки готи знищили скіфську державу в другій половині III ст. І. Франко подав історичні свідчення «у пізніших джерелах» (на відміну від ілюстрованих М. Грушевським хронологічно більш ранніх історичних відомостей) про історичну долю, розселення та «племенну приналежність» численних народів Північного Причорномор'я, до яких застосовував історико-термінологічну назву «придунайські скіфи». Видається доцільним згадати про сумлінно опрацьовані І. Франком «свідоцтва» генези скіфів «в околицях Дунаю», зокрема, про такі джерела: свідчення візантійського монаха Георгія Амартола, в яких фігурують згадки про скіфів у 251-591 рр.; звістки про двох визначних представників скіфів, героїв походів угорського війська в 919 р. і 939 р. (відповідно Легеля і Ботонда), які український учений «переказав» з оповідання «мадярського» історика Антонія Бонфінія¹²⁰. Рецензент подав також важливі відомості царівни Анни Комнени, автора одного з найвизначніших творів «середньогрецької» історіографії (за оцінкою історика візантійської літератури К. Крумбаха¹²¹) під назвою «Алексіада» в 15 книгах, що обіймає історію правління її батька цісаря Алексія Комнена від 1069 р. до 1118 р. і є продовженням «Історичних матеріалів», що їх написав її «тесть», письменник Никифор Брієнній (хронологічно вони сягають 1079 р.: тут український «референт» подав 11 «епізодів» «в скороченні, перекладаючи дослівно тільки важніші місця»¹²² із розлогого «оповідання» про війну цісаря зі скіфами 1173 р. із сьомої книги «Алексіади»). До того ж, І. Франко «навів» у «дослівному» власному перекладі текст чотирнадцятого розділу шостої книги згаданого

¹¹⁷ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 490; Савчук Г. Історичні праці Івана Франка... – С. 61.

¹¹⁸ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 499.

¹¹⁹ Там само. – С. 500.

¹²⁰ Bonfinii Antonii. Rerum Hungaricarum decades quinque. – Posonii, anno MDCCXLIV. – S. 123-124.

¹²¹ Krumbacher K. Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453): 2 Auflage. – München, 1897. – S. 276.

¹²² Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 503-504, 508.

багатотомового видання про початок «вибухлої» війни «між греками й скіфами» (1172 р.), який містить дуже важливі автентичні свідчення візантійської царівни. Варто зазначити, що українська історіографічна наука не звернула належної уваги на історично вірогідні «достеменні рефлексії» Анни Комнени у високолітературному перекладі письменника. І. Франко підсумував джерелознавчий екскурс *ви-важеним висновком-коментарем про цивілізаційно-міграційний ареал розселення могутніх, «незнищенних» «придунайських скіфів» у III–X ст.*, текст якого подаємо практично в повному обсязі через нерозривну єдність цілісної конструктивної думки з елементами теоретико-методогічного аспекту історико-етнологічного спрямування: *«Поперед усього довідуємося тут про міграцію скіфів із околиць між Дніпром і Дністром на південь аж над Дунай, під натиском савроматів [сарматів. – А. Ф.]. Ся подія, не датована в оповіданні Анни Комнени, в зіставленні з тим, що сказано було на початку сеї статті, припадає на III або IV ст. по Хр[исту]. Друга важна річ, яку стрічаємо в тім оповіданні, – се те, що скіфи, перебираючися через Дунай уже в другій половині X в., застали там людність, правдоподібно, не болгарську і не підвладну Візантійській імперії, що жила під управою вибраних князів, із яких щонайменше два мали не лише слов'янські, але виразно руські, не болгарські імена, Тато (отець) і Всеслав. Скіфи вважали можливим жити з ними в союзі, аби в їх наддунайських володіннях, головно в Доростолі, мати точку опори для своїх нападів на болгарські та грецькі землі. І ще одне важне явище! При кінці X в. [...] рівночасно з пануванням Володимира Великого, ті придунайські скіфи мусили числити сотки тисяч або й звиш міліона людности, коли могли вислати за Дунай військо, якого численність могла проїняти жахом візантійську армію»¹²³. І. Франко подав також історичні «свідoctва про відносини скіфів до грецького цісарства»¹²⁴, які оповідали два візантійські історики: учасник подій, письменник Никита Акомінат, «прозваний також Хоніят»¹²⁵, твори котрого обіймають хронологічний період з 1118 р. до 1206 р., а також Йоанн Кіннам, що джерелознавчо обґрунтовано змалював «неповну історію панування царя-героя Мануеля Комнена»¹²⁶ (сучасником правління якого він був) у контексті збройних «стичок» зі скіфами-«варварами»¹²⁷. Концептуально-аналітичне коло питань малорозробленої тематики «Придунайської Скитії» ще й досі залишається недостатньо вивченим в українській історіографії, ось чому «скіфотворчі» особливості зазначеного «спектру» історіософських пошукувань у монографічній рецензії І. Франка надають доволі «актуальний» дослідницький матеріал для продовження студіювання (вже у новітні часи) скіфських аспектів народознавства, що їх учений науково-джерельно артикулював ув оглядовій праці та інших розвідках зі «спорідненої» проблематики. Цей розділ (поряд, певною мірою, з другим розділом «Скіфи й Скіфія»), що виявив деякі «історіологічні» різночитання між двома корифеями української науки у трактуванні виокремлених, скомплікованих питань скіфознавства, додає в глибиннішому, історіософському контексті чимало нових фактологічно-джерельних даних хрестоматійного характеру про історичну тяглість цивілізаційного етно-*

¹²³ Там само. – С. 508.

¹²⁴ Там само. – С. 513.

¹²⁵ Там само. – С. 515.

¹²⁶ Там само. – С. 515-516.

¹²⁷ Там само. – С. 515-517.

генезу скіфського «племени», а також доповнює теоретико-методологічні та хронологічні аспекти щодо понятійно-категоріального та предметного тлумачення і більш адекватного та раціонального формулювання змісту складових елементів «розмитих» (у сенсі неточної, нечіткої, дифузної, «обтічної», дискретної інтерпретації, особливо у тогочасному широкому науковому вживанні), «збірних» термінів «скіфи» і «придунайські скіфи».

У шостому розділі праці «Причинки...» під назвою «Руське плем'я в Заліссі (Трансільванії)» завдяки доцільному послуговуванню ономастичним методом (в історіографічно-прикладному аспекті) І. Франко доводив існування відгалуження «українсько-руського племені», яке заселяло (в геополітичному «вигляді» своєрідного «етнічного анклаву») «колись широкі простори на територіях Волощини та Молдавії, теперішнього королівства Румунії, а також іще просторішої країни Залісся (Трансільванії), прозваної німцями від назви міста Шибина – Siebenbürgen, по-нашому Семигородом»¹²⁸. На основі всебічного фахового дослідження топонімів, гідронімів, оронімів слов'янського походження визнаний мовознавець і етнолог висловив думку (на відміну від історика М. Грушевського), що «русини» у Семигороді не зникли. Така діаспороутворююча гілка, невід'ємна частина «живого древа» українського народу, яка колонізувала Трансільванію з XII ст., вже у XV ст. була «досить численною» і «широко розселеною»¹²⁹. І. Франко поділяв думку деяких істориків, що вважали нащадками скіфів («скитів-русинів») семигородське «плем'я» цікулів, в якому вчений виразно вбачав «прастару парість українсько-руського народу»¹³⁰. До речі, цьому дискусійному питанню була присвячена доповідь І. Франка «Сліди русинів у Семигороді в XII – XVI ст.», що її виголосив «прелєгент» 24 травня 1911 р. на засіданні історико-філософської секції¹³¹, на основі якої була опублікована «артикульована» вище стаття в «Науковому додатку до «Учителя». Текст цього дослідження став «ядром-прообразом», прототекстом дещо розширеного шостого розділу Франкової книжки порівняно з «первісною версією». До слова, відомий етнолог, історик та бібліограф З. Кузеля виступив у польському славістичному виданні з позитивними рецензіями-відгуками на публікацію згаданої вище модерно сконструйованої розвідки, а також досліджень І. Франка «Печеніги під Києвом 968 р. (Найстарша українська народна пісня)», «Шість записів князя Іллі Константиновича Острозького з р. 1535 – [15]40» та монографічної праці письменника «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (див. «Rocznik Slawistyczny», відповідно: № 5 (1912 р.) і № 6 (1913 р.)¹³²). І. Франко доводив, що «семигородське плем'я» ще не вимерло, натомість М. Грушевський стверджував, що «в Семигороді вже

¹²⁸ Там само. – С. 517.

¹²⁹ Там само. – С. 515.

¹³⁰ Там само. – С. 431.

¹³¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 309 (НТШ). – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 109-111.

¹³² [Кузеля З.] [Рец. на працю:] Франко І. Сліди русинів у Семигороді XII – XVI ст. Науковий додаток до «Учителя» // Rocznik Slawistyczny. – 1912. – № 5. – С. 309-310; [Кузеля З.] [Рец. на публікацію:] Франко І. Печеніги під Києвом 968 р. (Найстарша українська народна пісня) // Rocznik Slawistyczny. – 1913. – № 6. – С. 322; Його ж. [Рец. на працю:] Франко І. Шість записів князя Іллі Константиновича Острозького з р. 1535 – [15]40 // Rocznik Slawistyczny. – 1913. – № 6. – С. 322; Його ж. [Рец. на працю:] Франко Ів. Писання. VI. Причинки до історії України-Руси. Ч. I // Rocznik Slawistyczny. – 1913. – № 6. – С. 322.

нема русинів. Слід русинів зістав тут тільки в численних хоро- і топографічних назвах на цілім просторі Семигорода, у всяких мадяризованих, румунізованих і германізованих назвах»¹³³. Історик стверджував (йдеться про публічне «мовлення» у вже оприлюднених М. Грушевським на час вказаного наукового дискурсу основних історичних працях ученого), що «руська» «гілка» на теренах цього краю вимерла майже безслідно у другій половині ХІХ ст. Щоправда, на згаданому вище розширеному засіданні історико-філософської секції НТШ її «директор» (після консультацій з І. Франком та іншими фаховими дослідниками) вже не заперечував фактологічного народознавчого аспекту «осілої» та «культурної» слов'янської колонізації Семигорода, наголошуючи на тому, що її документальна історія почалася в ХІІ ст., а строкаті виразно «руські» назви, особливо «фонетичні найменування» соляних та рудних покладів гірських надр на згаданій території чітко вказують на переважно «руське» походження і «руське» уособлення наявного слов'янського елемента в інтернаціональній мовно-етнічній розмаїтій, мозаїчній структурі населення цього благодатного куточка Землі¹³⁴. На згаданих вище секційних «сходинах» І. Франко акцентував увагу присутніх членів історичного наукового осередку НТШ на концептуальних аспектах історичної тяглості цивілізаційного розвитку українських поселень Семигорода, незважаючи на значний вплив негативних асиміляційних процесів. Автор доповіді опрацював велику кількість джерел і спеціальної літератури, зокрема: двотомову збірку архівних матеріалів (з ХІІІ – ХІV ст.), упорядкованих Ф. Ціммерманом та К. Вернером («Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen» (Германштадт, 1892 – 1895))¹³⁵; короткий опис (із географічними картами) Трансільванії, Молдавії та інших сусідніх країв, що його склав австрійський посол *Георгій Райхерсдорфер*; відомості німецького лексикону Майера *про семигородських угорських секлерів*¹³⁶, яких І. Франко не ототожнював, незважаючи на «передові віяння» тогочасної новітньої науки в Західній Європі і Росії, з українським «племенем» «цикулі» (що в джерелах ХІІ–ХІVІ ст. «в латинській транслітерації» отримало назву: «Ciculi» або «Siculi»). Учений простудіював дослідження Ю. Прая, Ф. Міллера (Ф. Мюллера) (зокрема, варто згадати про креативне послуговування І. Франком топографічним матеріалом у найчастіше цитованій рецензентом науковій праці «Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen» (Германштадт, 1864))¹³⁷, М. Броневського, К. Ожеховського¹³⁸, І. Філевича¹³⁹, Л. Гайфлера та ін. Український науковець також детально, критично «прочитав» концептуально-фактографічну «фабулу» ґрунтового дослідження «переважно філологічного змісту» «О русском племени в Дунайском Залесье» (1891), що його написав професор А. А. Кочубинський. На достовірній підставі історико-джерельного матеріалу

¹³³ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 518.

¹³⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 309 (НТШ). – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 110.

¹³⁵ Zimmermann F., Werner C. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. – Hermannstadt, 1892 – 1895). – Bd. 1-2.

¹³⁶ Meyers grosses Konversations-Lexicon. – Wien und Leipzig, 1908. – Bd. 19. – S. 261-262.

¹³⁷ Müller F. Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. – Hermannstadt, 1864. – XXXII, 236 s.

¹³⁸ Orzechowski K. O. PRZEWODNIK statystyczno-topograficzny i SKOROWIDZ obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie, według najświeższych skazówek urzędowych. – Kraków, 1872. – S. 67.

¹³⁹ Филевич И. История древней Руси. – Варшава, 1896. – Т. 1. – С. 1-13; 160-180.

вітчизняний дослідник рішуче заперечив, на його погляд, хибну професорову (мовиться про А. Кочубинського) ідентифікацію «цикулів» «з невеличким мадярським племенем секлерів», що тоді заселяло терени «довкола центрального свого міста Кокельсбурга»¹⁴⁰. Наприкінці розділу, залучивши статистичні відомості австрійського географа Людвіга Ріттера фон Гайфлера, опубліковані у Відні в 1855 р., щодо кількості мешканців Семигорода з погляду на їхнє віросповідання (зокрема, тоді налічувалося «католиків 867 000, в тім числі 648 000 грецького обряду або уніатів»¹⁴¹), І. Франко висловив логічно аргументоване судження «риторичного забарвлення»: «Тому що румуни всі належать до православного віросповідання, чи не найпростіша річ буде бачити в семигородських уніатах людей того самого племені, яке в північній Угорщині та Галичині називає себе русинами?»¹⁴². У завершальному «абзаці» шостого розділу, яким закінчується основний текст монографічної Франкової праці «Причинки...», рецензент висловив таку аргументовану, етнологічно зумовлену історико-діалектознавчу гіпотезу: «Що давня назва цикалі могла означати людей руського племені, се можна догадуватися на основі сеї самої назви, що відповідає руському цикало, чоловік, який замість «чи» говорить «ци». Так говорять скрізь на галицько-руським Підгір'ї. В селі Нагуєвичах одного чоловіка, який замість загальноновживаного в тім селі «ци» говорив «чи», прозвали Чиправдою. Від уживання форми «чи» замість «ци» пішли назви Чикало, Чикаленко, Чикалюк. Вкажу на аналогічні назви хорватських діалектів: кайкавщина, чакавщина і штокавщина, взяті від різних форм слова «що»¹⁴³. В цьому, історико-лінгвістичному, етимологічно-ономастичному, контексті видається дуже доречним звернути увагу на такий мовознавчо-соціологічно неспростовний факт, що на етнографічних теренах сучасної України і території колишнього Радянського Союзу, де мешкали мільйони українців, були дуже поширеними і є нині доволі розповсюдженими такі прізвища (а серед них у позачасових «метричних анналах» фігурують «імена» багатьох відомих, популярних постатей) як «Цікало», «Цекало», «Сікало», «Сікальчук», «Чикаленко» («фамілія» вітчизняних меценатів) та інші «коренево споріднені» антропоніми. Незважаючи на цікаві, контroversійні, багатообіцяючі особливості проблематики артикульованого вище питання та, здавалося б, райдужні перспективи актуалізації його подальшого дослідження в модерній українській історіографії, спорадичне, фрагментарне студювання його суперечливих аспектів залишається майже на рівні Франкової розробки студювання тематичного змісту дискусійного «матеріалу». Доцільно визнати, що сучасні вітчизняні історіографи чомусь доволі індиферентно, дещо скептично ставляться до «української ідентифікації» специфічного «етносу цикалів».

У невеличкому додатку до праці І. Франко подав деякі власні, дещо суб'єктивні в окремих аспектах розгляду, цікаві спостереження про «сліди» скіфської традиції в побуті «галицько-руського народу». Найдавнішими проявами скіфської традиції в історії українського етносу вчений безспідставно вважав літописні

¹⁴⁰ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 541.

¹⁴¹ Ludwig Ritter von Heufler. Oesterreich, Ein geographischer Versuch. – Bd. 3: Die Karpathenländer von Oesterreich. – Wien, 1855. – S. 118.

¹⁴² Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 546.

¹⁴³ Там само.

оповідання «про подорож апостола Андрія на Русь і спеціально про т[ак] зв[ані] новгородські бані», а також практикований козаками та «ляхами» у війнах XVII ст. «спосіб» ведення військових дій «таборами»¹⁴⁴.

На нашу виважену, ретельно обґрунтовану вище, думку, насамперед перший розділ поряд з п'ятим і шостим відповідними структурними «єдиницями» Франкової праці є вагомим доповненням до надбань скарбниці української історичної науки. До того ж, вони ще й досі залишаються недооціненими та недостатньо герменевтично «прочитаними», проаналізованими і продискутованими у вітчизняній історіографії, так само як і цілісний текст праці «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (насамперед «у плані» повноти, вичерпності та «рецептивної» об'єктивності науково-критичного висвітлення із застосуванням новітнього теоретико-методологічного інструментарію і нешаблонних, «незаїжджених», системних, сенсоутворюючих підходів до ґрунтовного, «покрокового», незаангажованого, «незашореного», нестереотипного розгляду зазначеної проблематики).

У другій частині нашого дослідження спробуємо в анонсованому на початку представленої праці форматі інтертекстуального, поліфонічного «перегуку концептуальних думок» у руслі об'єктивного, неупередженого, герменевтичного, історико-компаративного, порівняльно-аналітичного студіювання безпосередніх, тематично визначених у пропонованій розвідці, першоджерел – «Причинків...» І. Франка та відповідних «уступів» зазначених вище історичних праць М. Грушевського¹⁴⁵ присутньо, предметно полемізувати (щоправда, в межах статті лише пунктирно, окреслено, побіжно, фрагментарно) з деякими дискусійними, децю суперечливими, не завжди науково «коректними», контрверсійними висловлюваннями декількох діаспорних та вітчизняних учених (О. Домбровського, Л. Винара, сучасника Каменяра В. Дорошенка (певною мірою), І. Гирича, В. Тельвака та ін). Насамперед це стосується окремих дискусійних, децю категоричних, сумнівних, «дражливих тез» відомого, високодостойного дослідника-грушевськознавця І. Гирича (з багатьма виваженими, толерантними, поміркованими, подекуди майже бездоганно обґрунтованими висновками якого ми водночас солідаризуємось), наприклад, мовляв, «образа на М. Грушевського за критичну оцінку «Нарисів історії української літератури» на сторінках ЛНВ [«Літературно-наукового вісника». – А. Ф.] вилілася в бажання І. Франка відплатити професорові тою ж монетою, подавши критичні зауваги до його «Історії України-Руси» (ІУР). [...] ця праця [монографічна рецензія І. Франка «Причинки до історії України-Руси. Часть перша». – А. Ф.] носить децю хаотичний характер [...], має описовий вигляд, власне вона більше скидається на марґінесові нотатки джерельного характеру»¹⁴⁶. Всупереч часто відверто упередженим висловлюванням деяких невиважених скептиків і вічних

¹⁴⁴ Там само. – С. 547.

¹⁴⁵ Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття) / Українське Історичне Товариство, Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. – Нью-Йорк; Дрогобич: [б. в.], 2002. – 236 с. – (Серія «Грушевськяна»: Т. 6).

¹⁴⁶ Гирич І. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 590-642; Гирич Ігор. Історик України. Персональний сайт, доступ отримано 12 червня 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html>

наукових «опозиціонерів», заангажованих ще колишньою однопартійною заскорузлою системою догматиків-історіографів (ця теза абсолютно *не стосується* світлої постаті І. Гирича), пристосованців-літературознавців, що поліфонічно співзвучно лунали «в унісон» як така собі ідеологічно «виправдовувальна мантра» упродовж багатьох десятиліть з приводу нібито звичайної «людської помсти», рефлекторної «симетричної відповіді» вже нездорового письменника на буцімто умисне зволікання голови НТШ з публікацією варіантів недовершеної історико-літературної праці І. Франка під умовною назвою «Нарис історії українсько-руської літератури...» (думку багатьох відомих діячів про незакінчений зміст ще «сирого» дослідження визнавав бодай частково і сам автор), текст якої програмно, після обговорень «на форумі НТШ», передбачалося оприлюднити у виданнях цього Товариства, а також *на противагу* висновкам деяких критиків стосовно нібито невиправданої, хворобливої, занадто «різкої» реакції філолога на вольове рішення історика «перенести» «редакцію ЛНВ» до Києва, *вважаємо* такого «роду» (змісту, «татунку», «базису», спрямування) лжеконцептуальний стиль («манеру», підходи, дискурс) заполітизованого, банального, поверхового пояснення-з'ясування «тонкої матерії» наукових і особистісних стосунків між двома «атлантами» НТШ занадто примітивним і тривіальним «тлумачним алгоритмом», що не притаманний серйозній, адекватній, різнобічній, правдивій, плюралістичній, «академічній подачі» характеристики взаємовідносин між діячами такого великого масштабу україноцентричного виміру. Справді, І. Франко болісно сприйняв відчутне охолодження стосунків з М. Грушевським, яке сталося насамперед через ту суттєву обставину, що останній почав з 1907 р. редагувати «Літературно-науковий вісник» у Києві. У 1907 – 1910 рр. «ЛНВ» виходив у двох редакціях – львівській і київській, але видавався (друкувався) в Києві, де більше часу перебував М. Грушевський. Співпраця І. Франка у київському «ЛНВ» до 1910 р. спростовує деякі неправомірні, хибні висновки суб'єктивних мемуарних ремінісценцій дочки вченого Анни Франко-Ключко¹⁴⁷, котра подекуди дещо гіпертрофовано акцентувала читацьку увагу на складних взаємних стосунках між членами родин Грушевських і Франків, спорадичні загострення яких (радше психологічного характеру), *чітко зазначимо*, часто провокувала переважно на побутово-«сусідському» рівні її мати, дружина письменника Ольга Франко (з Хоружинських). У цьому дразливому контексті варто згадати хоча б про доволі гостру рецензію видатного бібліографа, знавця української історії, літературознавця, перекладача, наукового критика В. Дорошенка (1879 – 1963), вміщену на шпальтах часопису «ЛНВ»¹⁴⁸ (що, до слова, з 1906 р. виходив у світ уже під егідою «Українсько-руської видавничої спілки»¹⁴⁹), на опубліковану-таки в 1910 р. у серії «Писання Івана Франка» незакін-

¹⁴⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Споми́ни. – Торонто, 1956). – С. 1-131 [про взаємостосунки Михайла Грушевського та Івана Франка див. текст на с. 50-51, 60-62, 75-76, 115-116, 118. – А. Ф.]; Її ж. Останній поцілунок // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 389-406.

¹⁴⁸ Дорошенко В. [Рец. на кн.:] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З портретом автора (Писання Івана Франка, І). – Львів, 1910. [- 444 с.] // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. 51. – Кн. 7. – С. 180-185.

¹⁴⁹ Франко А. Д. Українсько-руська видавнича спілка // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку: Матеріали II-го Міжнар. наук. семінару «Кайндлівські читання» (Чернівці, 28 – 29 трав. 2005 р.): 3б. наук. праць. – Чернівці: Вид-во «Прут», 2005. – С. 358-364.

чену працю «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.»¹⁵⁰. Звичайно, ми не заперечуємо тієї логічно обумовленої, закономірної обставини, що певне «амбіційне тертя» у непростих стосунках між очільниками НТШ не могло не виникнути. Однак у глобальному вимірі досягнень Товариства та, зрештою, й академічних здобутків видатних учених значні результати сумісної науково-видавничої діяльності двох лідерів НТШ заперечують численні неспівмірно, непропорційно «роздуті», ідеологічно нашаровані, гостро публіцистично «контаміновані» «інтерпретації» та різноманітні політично заангажовані «варіації на тему» буцімто «буржуазно-націоналістичної основи визискування» (чи просто експлуатації) головою НТШ творчих потуг «матеріально залежного» від нього вченого і письменника, які не мають під собою тривкого ґрунту. Це заідеологізоване, «тонке», делікатне питання завжди мало політичний підтекст. Згаданий вище В. Дорошенко ретроспективно констатував: «З перенесенням «ЛНВ» до Києва головним промотором, духовим батьком і надхненником журналу стає проф. М. Грушевський. Іван Франко сходить зі сцени, справді, як той Мойсей, що довів жидів до Обітованої землі [...]. Страшна недуга підкосила, здавалося, незламного велетня духа й тіла, бо й фізично був Франко незвичайно міцний [...]»¹⁵¹. Однак, незважаючи на хворобу, І. Франко продовжував-таки публікувати на сторінках багатьох видань НТШ і, зокрема, в «ЛНВ» блискучі художні твори і фундаментальні праці, хоча, доцільно визнати, що *інтенсивність* наукової роботи та, сказати б, креативна «складова» високолітературного «класичного довершення» белетристичних та поетичних творів у той, «смеркальний», період життя письменника помітно «згасали»¹⁵². Але це, наголошуємо, абсолютно не стосується т. зв. «якісних, структуротвірних ознак» (стрункого, концептуального «алгоритму» логічного, послідовного викладу порівняльно-історіографічного «матеріалу») ґрунтовної наукової праці І. Франка під рецензійною назвою «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (1912), написаної у складному історіософському «жанрі».

Чітко зауважимо, що І. Франко погоджувався з переважною більшістю висновків та історичних інтерпретацій М. Грушевського, щиро «подивлявся» унікальності і масштабам здійсненої Михайлом Сергійовичем історіографічної роботи «в ім'я» утвердження вічності Українського Народу та пришвидшеного розвитку українознавства. «Пильний обсерватор» І. Франко вирішив науково зосередитися, якщо можна так нешаблонно висловитися про застосований критиком спосіб студійної «оповіді», на «селективному» історіографічно-«наратологічному» розгляді окремих контрверсійних, принципових, «критичних, больових точок опори» і нестандартному, співтворчому, доповнюючому, а іноді і діаметрально протилежному трактуванню низки історичних проблемно-теоретичних питань перманентного «історичного вияву» «українського смислоруху» (за влучними асоціативно-ме-

¹⁵⁰ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів: Накладом «Українсько-руської видавничої спілки», 1910. – 450 с.; з портр. авт. – (Серія «Писання Івана Франка»; ч. 1).

¹⁵¹ Дорошенко В. «Літературно-науковий вісник» // Літературно-науковий вісник: Показчик змісту. Том 1 – 109 (1898 – 1932) / Записки НТШ (філологічна секція, т. 213) / Уклад Б. Ясінський. – К. – Нью-Йорк: Смолоскип, 2000. – С. 533-534.

¹⁵² Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 208 с.; Ї ж. ...І остання часть дороги (Іван Франко в 1908 – 1916 роках) / вид. 2-е, випр. і доп. – Дрогобич: Коло, 2016. – 440 с.

тафоричними висловами відомого, нині вже, на жаль, покійного науковця Р. Кіся (1949 – 2020), до слова, ініціатора цікавої ідеї запровадження навчальної дисципліни «дискурсивна сенсологія»¹⁵³.

Отож, окрім певних, подекуди істотних відмінностей у поглядах на скіфські часи, давню українську колонізацію, молдавську політику Б. Хмельницького, між І. Франком та «автохтоністом» М. Грушевським¹⁵⁴ були принципові розходження щодо трактування норманської теорії походження Русі¹⁵⁵, переконаним прихильником якої був письменник. Не вдаючись до деталізованої «заочної» дискусії з М. Грушевським, у V главі (першого розділу) «Норманська теорія» І. Франко зазначив лише, що всі без винятку назви Дніпрових порогів (подані у праці Константина VII Багрянородного «Про управління імперією») пояснюються «норманською» мовою, назви майже всіх 25 намісників (які поставили свій підпис під договором 941 р. між Великим князем Київським Ігорем і Візантією), поза всяким сумнівом, «норманського» походження, і, що найголовніше, панівна династія «Південної Русі» (Рюриків і Рюриковичів) загалом має північне, скандинавське, «норманське» коріння. Навіть деякі, сказати б іронічно-метафорично, «ідоли» чи «стовпи» радянської історіографії, «ярые противники» норманської теорії змушені були обережно визнати той неспростовний факт, що на етнічних українських теренах правили-таки князі, дружинники варязького родоводу. В цьому джерелознавчо-історіософському контексті видається дуже доцільним здійснити з новітніх методологічних позицій короткий екскурс у середньовічну історію. Отож, засновником правлячої на Русі князівської династії був Рюрик, яскравий представник спорідненої з данським королівством Скольдунгів-Естрідсенів (його бічної гілки) ютландської династії. Етимологія найменування «Рюрик», на слухну думку сучасного авторитетного історика, генеалога, завідувача кафедри історії середніх віків і візантиністики історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка професора Л. Войтовича, «подібно до інших імен осіб з близького оточення перших Рюриковичів, однозначно є норманською. Ім'я «Рюрик» походить від назви «Hroerekr», це ім'я надійно засвідчено рунічними написами та іншими джерелами. Дід принца Гамлета – «конунг» [від німецького слова «König» – «король». – А. Ф.] з династії Скольдунгів, який жив у VII ст., теж носив ім'я Rorik»¹⁵⁶. Панівна у IX ст. у Києві династія Діра та Аскольда, сина данського вікінга Рагнара Ладброка (Лодброка, Лодброга, від давньоскандинавського словосполучення: «Ragnar Loðbrók», що дослівно означає: «Рагнар Шкіряні Штани»), була генеалогічним розгалуженням норманського родоводу. Варто згадати і про легенду про вікінга Тура, засновника Турова на Прип'яті. Ці аспекти органічно

¹⁵³ Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 85-86; Кісь Р. Фінал третього Риму. Книга друга. Остеронь Азіопі. – Львів: Літопис, 2007. – С. 9, 133, 324.

¹⁵⁴ Дашкевич Я. Михайло Грушевський. – В кн.: Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн.; Львівське відділення Ін-ту української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2007. – С. 399-400.

¹⁵⁵ Домбровський О. М. Антиноманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського // Український історик. – 1966. – Ч. 1 – 2. – С. 52-61.

¹⁵⁶ Войтович Л. В. Данія. Походження династії Рюриковичів // Войтович Л. В., Козак Н. Б., Овсінський Ю. В., Чорний М. І. Medium aevum; Середній віки: Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред. Л. В. Войтовича. – Львів: «Тріада плюс», 2010. – С. 97-99.

вписуються в логічну схему цілеспрямованого, послідовного освоєння вікінгами історичного шляху «з варяг у греки». В суто історичній іпостасі цікавою і доволі закономірною є висунута ще в 1816 р. бельгійським дослідником Г.-Ф. Хельманном версія тотожності літописного Рюрика з Роріком Фрісландським (котрий помер не раніше 879 р. і не пізніше 882 р., коли його ім'я було згадане посмертно у Фульдських анналах), прихильниками якої в різні, більш новітні, часи були Л. Гумільов, А. Кірпічніков, Г. Лебедев, М. Свердлов, О. Молчанов, О. Мельнікова, Є. Пчелов, А. Чернов, а також Л. Войтович («модерний» прибічник згаданої гіпотези) та інші відомі дослідники. В концептуальні рамці такої гіпотези раціонально вкладаються («вмонтовуються») тези про те, що слов'янські нобілі на чолі з Гостомислом у 860 р. організували повстання і усунули шведів. До речі, археологи констатували характерні сліди глобальної пожежі Ладоги, де відбувалося згадане заворушення. Подальші ж дошкульні владні міжусобиці призвели до вимушеного невблаганними реаліями «історичного запрошення» близьким оточенням Гостомисла неодноразово згаданого вище Рюрика, сина Хальвдана Старого (за деякими джерелами, сина Анула або Хеммінга)... У позачасовому аспекті інтертекстуального, «стереоскопічного», багатовимірного розгляду проблеми доцільно неодмінно наголосити на тому, що переважна більшість сучасних відомих, першорядних «адептів» новочасного тлумачення згаданої «норманської гіпотези» стоять якраз на боці І. Франка (а не М. Грушевського) в інтерпретації цього скомплікованого історичного питання, з якою, щоправда, не погоджувався харизматичний діаспорний історик Л. Винар (1932 – 2017) (про його «персональне» ставлення до цієї версії детальніше йтиметься нижче)¹⁵⁷. І. Франко ілюстрував свої судження насамперед порівняльно-лінгвістичними доказами про варязьке походження численних географічних назв, акцентуючи увагу на доказовій основі інструментарію ономастичної методології щодо цілком логічного пояснення етимологічного підтексту історичних топонімів, гідронімів, оронімів та етронімів.

Іван Франко виявляв у загальних рисах науково-методологічну солідарність з принциповим поглядом М. Грушевського на *антів* як на «предтечу», «протогрунт», як на одне з основних «кореневих відгалужень» основи формування різних етносів слов'ян, зазначаючи: «Що анти були слов'янами, се, здається мені, не підлягає сумнівові»¹⁵⁸. Хоча письменник «артикулював» обережне «ставлення» до сміливої, націєцентричної тези історика, що анти були нібито безпосередніми предками українського «племени». За версією відомого діаспорного історика, одного із співзасновників Українського історичного товариства (УІТ) та журналу «Український історик» О. Домбровського (1914 – 2014)¹⁵⁹, М. Грушевський розглядав *антів* (за ретельними науковими спостереженнями вітчизняної дослідниці Г. Клинової-Дациук) радше з позицій етнографії¹⁶⁰, аніж з політично-державного аспекту бачення

¹⁵⁷ Винар Л. Історичні праці Івана Франка. – С. 52.

¹⁵⁸ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 431.

¹⁵⁹ Домбровський О. М. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського // Український історик. – 1970. – № 1 – 3. – С. 122-131; Його ж. Відношення Івана Франка до проблеми античної історії // Записки НТШ. – 1957. – Т. 166 (Збірник на пошану І. Франка). – С. 134-137; Його ж. До питання оцінки «Історії України-Руси» Михайла Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. – 1998. – Т. 35. – С. 220-229.

¹⁶⁰ Домбровський О. М. Проблема *антів* у М. Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. – 1991-1992. – Т. 28-29. – С. 218-228.

проблеми¹⁶¹. До слова, згаданий щойно закордонний україніст¹⁶² небезпідставно вважав племінний союз антів однією з перших спроб державотворення на українських землях¹⁶³. О. Домбровський також наголошував на тому, що «Франко [...] висуває гіпотезу, оперту на opinii деяких московських дослідників (Гільфердінг, Первольф, Гловайский), а за ними й нашого галицького ученого А. Петрушевича, що в'ятичів треба, мабуть, утотожнювати з якоюсь частиною антів (стр. 21-22). Грушевському відома гіпотеза виводжування імени в'ятичів від антського імени, але наш історик ставиться до неї скептично¹⁶⁴ [...]. Так, отже, в питанні анти – в'ятичі погляди Грушевського й Франка не сходяться. Також, згадуючи про Германаріха, Франко не квестіонує Германаріхової легенди, до якої Грушевський поставився з повною негацією. В даному випадку критичний змісл Грушевського як історика-ерудита бере рішучо верх над Франком на відтинку історичних дослідів»¹⁶⁵. Принагідно видається необхідним висловити виважені супровідні міркування, що такий однозначний висновок в останньому реченні є, вочевидь, занадто категоричним, претензійним і остаточно достеменно не доведеним в історіософській площині модерного дискурсу. Водночас «літерат» І. Франко критично, на наш суб'єктивний погляд, слушно зауважив у III главі (першого розділу) «Дещо про антів», що варто було б проголошену М. Грушевським концептуальну сентенцію про українців як нащадків антів «підтвердити» (в археографічному сенсі розробки проблеми) красномовними «витягами» з хрестоматійних праць Ф. Пубічки та П. Шафарика, які подавали історичні свідчення Йордана (історика готів VI ст.), візантійських істориків Прокопія Кесарійського, Агатія, Менандра, Феофілакта, цісаря Маврикія і його компілятора хроніста Феофана¹⁶⁶, та обґрунтувати іншими поважними джерелами та історичними текстографічними «артефактами» автентичного характеру.

Керівник НТШ та визнаний літератор висловлювали подекуди протилежні думки за змістом, спрямуванням (а інколи і щодо встановлення хронологічних деталей історичних подій) з приводу інтерпретації інших, «дрібніших» питань, зокрема, щодо тлумачення ролі давньоруського купецтва в суспільному житті та оцінювання діяльності Кия (і його походу на Царгород), постать якого І. Франко, на відміну від М. Грушевського, вважав історичною. Всупереч судженням М. Грушевського, як вже побіжно зазначено у першій частині пропонованого дослідження, І. Франко наполягав на утвердженні (нині вже «класичної») гіпотези хрещення Володимира, за літописною «легендою», в Корсуні, яку, до речі, на відміну від

¹⁶¹ Клинова-Дацюк Г. Грушевськознавство у творчому доробку Олександра Домбровського // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття М. С. Грушевського: тези доповідей (м. Острого, 17 вересня 2016 р.,) / Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Острозька академія»; Українське історичне товариство. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016 [– 220 с.]. – С. 73-74.

¹⁶² Домбровський О. М. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського. – С. 127-128.

¹⁶³ Клинова-Дацюк Г. Грушевськознавство у творчому доробку Олександра Домбровського // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Історичні науки». – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2012. – Вип. 19. [– 484 с.] – С. 276-277.

¹⁶⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка», 1954. – Т. I: «До початку XI віку». – 3-є вид. – С. 173-174. – Прим. 6.

¹⁶⁵ Домбровський О. М. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського. – С. 127-128.

¹⁶⁶ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 422-423.

дещо вже застарілих констатацій покійного авторитетного історика Л. Винара, визнає переважна більшість модерних, першорядних істориків. Згаданий щойно видатний діаспорний учений, покликаючись, щоправда, ще у далекому 1957 р., на різні історіографічні відомості, висловив своє, альтернативне, контрверсійне судження, аргументуючи його дещо гіпотетичними, непереконливими археографічно-джерелознавчими припущеннями-міркуваннями, що, мовляв, «вістку про хрищення Володимира в 987 році подав і Нестор у «Житті св. Бориса і Гліба», отже, ця дата найправдоподібніша. Останніми часами о[тець] д[октор] І. Назарко видав монографію про Володимира Великого¹⁶⁷, в якій сумлінно проаналізував джерела й літературу до цього питання. Він прийшов теж до висновку, що хрищення відбулося 987 року. Отже, гіпотеза Франка про хрищення відбігає від даних у сучасній українській історіографії»¹⁶⁸. У главі VII (першого розділу «Причинків...») під назвою «Найстарший руський літопис» І. Франко аргументовано полемізував із М. Грушевським і автором цілісної, але дещо суперечливої, концепції етногенезу слов'ян, академіком О. Шахматовим (котрий, до речі, ототожнював антів з усім східним слов'янством) щодо проблеми списків і редакцій найдавніших давньоруських літописів, Іпатського (Іпатіївського) (початку XV ст.: 1420-х років) і пергаментного Лаврентіївського (1377) літописних зведень. Ці раритетні пам'ятки, на думку українського філолога (і водночас історика), «без огляду на те, де були переписані їх копії, були зложені в Києві» [Іпатська редакція «Повісті минулих літ» була складена у Печерському монастирі, а Лаврентіївська редакція – у Видубицькому монастирі, отож, вони не були створені відповідно на півдні чи півночі держави, як вважали згадані вище діячі. – А. Ф.], а їхні обидва тексти «з огляду на язык – [...] однаково українські»¹⁶⁹. До речі, сучасне потрактування цього питання, що типологічно, історико-мовознавчо схоже з Франковою його інтерпретацією, артикулюють деякі модерні дослідники. Зокрема, україноцентричну концептуальну позицію, близьку до Франкового тлумачення цієї проблеми, виявив у публічному науковому просторі визнаний фахівець Л. Махновець (1919–1993), що здійснив у 1989 р. літературний переклад з давньоруської мови «Літопису руського» («за Іпатіївським списком»)»¹⁷⁰. Фахова реконструкція віршованої форми «найстаршого руського» історичного літопису, на думку І. Франка, дозволила б майже всюди відділити первісний текст від пізніших, переважно прозових, літописних додатків, редакторських нашарувань, подекуди доволі суб'єктивних та сумнівних, і розв'язати чимало історико-філологічних загадок, ребусів, таємниць, містифікацій...¹⁷¹

Проблемно-тематичні питання, розроблені у цій праці в інтертекстуальній і теоретико-базисній площинах академічного дискурсу, так чи інакше перегукувалися з ідейно-змістовним «навантаженням» як значної кількості попередніх історіографічних досліджень письменника-історика І. Франка і переважної більшості наукових творів, представлених ученим на секційне обговорення НТШ, так

¹⁶⁷ Назарко І.-І. (о. Іриней). Святий Володимир Великий. Володар і Христитель Руси-України (960–1015). – Рим: Вид-во ЧСВВ, 1954. – С. 3-227, XI-XXXII.

¹⁶⁸ Винар Л. Історичні праці Івана Франка. – С. 52-53.

¹⁶⁹ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 437.

¹⁷⁰ Літопис руський / переклад з давньоруської мови Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич. – Київ: Дніпро, 1989.

¹⁷¹ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша. – С. 438.

і статей, окремих глав, розділів, цілісних томів тяглого, ґрунтового історичного «епосу» багатогранної царини *фундаментальної творчості М. Грушевського*¹⁷². Ми принципово не можемо погодитись із ще одним концептуальним висновком неодноразово згаданого вище поважного «грушевськофіла» І. Гирича, з яким, до речі, автор пропонованої статті підтримує доброчесні, взаємоповажні, товариські взаємостосунки (але, як то мовиться в яскравому, крилатому латиномовному фразеологізмі, який часто приписують Аристотелю, учневі Платона: «*Amicus Plato, sed magis amica veritas*»: «Платон мені друг, але істина дорожча»): «У наступних розділах зауваження І. Франка скоріше стосуються деяких нюансів трактовок, які не заторкують оціночної суті історичних подій. [...] Отже, за Франком, найбільші недоліки М. Грушевського не в змісті й суті написаного, а у формі подачі: стилі й мові його праць. Іван Якович [...] спиняється лише на мовних недоліках»¹⁷³. У філологічно-мовознавчій іпостасі оцінки мультитомового видання *фаховий «реципієнт» І. Франко*, ретельно занотовуючи помилки, хиби та недогляди переважно літературознавчого, мовознавчого характеру, поза всіляким сумнівом, слушно закидав історика М. Грушевському, незважаючи на тривалий час його перебування на Галичині, що той ніяк не може позбутися заскорузлого, «східняцького» вживання *русизмів* та подекуди *стилістично неоковирних*, «невідшліфованих до кінця» *виразів-формувань*, що іноді становили (у мовотворчому сенсі розгляду) примітивну перекладну «кальку» з усталених, особливо на підросійській Наддніпряниці, характерних російськомовних висловів. Однак *рецензент зосереджував основну увагу* насамперед, *чітко констатуємо, на предметній критиці «постановки» виокремлених питань історіографічного та історіософського характеру*¹⁷⁴, а не лишень наголошував на «язикових» недоречностях та хибах. Водночас автор представленого на інтелектуальний «суд» допитливого читача дослідження, що послідовно, принципово виступає у своїх працях (заради Її Величності Історичної Справедливості) проти квазінаукової тактики «підміни понять» та маніпулятивного пересмикування фактологічних, концептуальних положень, у загальних рисах підтримує важливий, науково коректний, доволі виважений, поміркований підсумковий «вислід» (своєрідне «резюме») таких важливих думок І. Гирича: «Причинки» І. Франка у фактографічній площині можуть розглядатися не стільки критикою М. Грушевського та його «Історій», скільки джерельним доповненням прогалин, неточностей та полемізуванням зі спірними питаннями, які можуть мати кілька розв'язань. В ідеологічному й концептуальному сенсі Франка цілком варто розглядати союзником М. Грушевського»¹⁷⁵. Справді, І. Франко і М. Грушев-

¹⁷² Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді й повідомлення наукової конференції (Львів, 26 – 28 жовтня 1994 р.) / Ред. колегія: В. Горинь, А. Карась, О. Купчинський, А. Малик. – Львів: Світ, 1995. – 350 с.

¹⁷³ Гирич І. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Ігор Гирич. Історик України. Персональний сайт, доступ отримано 12 червня 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html>; Його ж. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин. – С. 35-67.

¹⁷⁴ Александрова Г. Іван Франко та Михайло Грушевський: теоретичні проблеми порівняльних досліджень // Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 5-15.

¹⁷⁵ Гирич І. Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне // Ігор Гирич. Історик України. Персональний сайт, доступ отримано 12 червня 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/uk/Hrushevsky/AndFranko.html>

ський поділяли чимало конструктивних, життєстверджуючих думок і поглядів, які стосувалися як «державницького», так і «народницького» тлумачення, а також націєтворчої інтерпретації значної кількості теоретичних історіографічних та історіософських питань і подекуди навіть мовознавчих аспектів наукової візії та викладу вітчизняного «літописання» та схожого потрактування визначальних етапів суспільно-політичної «ходи»-життєпису українського етносу.

Методологія й історіографія М. Грушевського, на думку І. Витановича (одного з перших по смерті І. Франка серйозних, системних аналітиків, дослідників історіософських аспектів творчої спадщини видатного державотворчого та академічного діяча), про деякі критично-оглядові праці якого дуже позитивно відгукнувся О. Прицак¹⁷⁶, була, за спостереженнями С. Гелея, «результатом поєднання впливів етичного позитивізму й радикально-народницького світогляду. Цей світогляд М. Грушевський поклав в основу схеми історії України, творцем якої був. Він перший відділив український історичний процес від російської схеми, науково довів, «що не може бути общеруської історії, так як немає общеруської нації»¹⁷⁷. Інтелектуальні течії, на які, за судженням В. Тельвака, гносеологічно, науково-творчо, політологічно спирався М. Грушевський, – романтизм, позитивізм, дюркгейміанство, «філософія життя», неокантіанство, неоромантизм, спільно витворили оригінальну теорію історичного пізнання – «змодернізований позитивізм»¹⁷⁸. У спрямуванні світоглядного вектора суспільно-політичної діяльності провідного українського історика основним методологічним орієнтиром пізніше стала дюркгеймівська теорія солідарності, заснована на розподілі праці, етичний потенціал якої значно вищий від індивідуалістичних концепцій Г. Спенсера і М. Вебера. Хоча визнаний фахівець з вивчення методології історії від давнини до сучасності, грушевськознавець Л. Зашкільняк (до слова, науково-джерельний упорядник щоденникових записів (1888 – 1894 рр.) М. Грушевського) не схильний до «гіпертрофованого» перебільшення у методологічних «шуканнях» та дослідницьких практиках і стратегіях Історика *ролі позитивізму*, зокрема Е. Дюркгейма (Дюркгайма)¹⁷⁹ та домінуючого впливу паризької соціологічної школи (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль), візії «психології народів» В. Вундта (автора десяти томової праці «Психологія народів» (1900 – 1920 рр.)), а також концептуальних пропозицій його послідовника – австрійського психолога В. Єрузалема та інших фахівців. До слова, однойменне термінологічне словосполучення «психологія народів» (його

¹⁷⁶ Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. – С. LV.

¹⁷⁷ Гелей С. Життєвий шлях та наукова творчість Іллі Витановича (1899–1939 рр.). – С. 22-23; Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського... – С. 36-37.

¹⁷⁸ Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського... – С. 21-75.

¹⁷⁹ Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Україна модерна. – 1999. – Вип. 2-3. – С. 233-253; Його ж. Методологія історії. Від давнини до сучасності. – Львів, 1999. – 224 с.; Його ж. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ ст.: здобутки і проблеми / Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004; Грушевський М. С. Щоденник (1888 – 1894) / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; підгот. до видання, передне слово, упорядк., комент. і післямова Л. Зашкільняка. – К., 1997. – 262 с.; Штепа К. Соціологічна теорія релігії Е. Дюркгейма і школа М. Грушевського // Записки Ніженського інституту соціального виховання. – Ніжень, 1932. – Вип. 12. – С. 46-74.

німецькомовна оригінальна назва: «Völkerpsychologie») було уведено до широко-го наукового вжитку в 1859 р. у спільному нарисі німецьких інтелектуалів – філософа М. Лацаруса й мовознавця Г. Штайнталя. Згаданий щойно професор історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка Л. Зашильняк аргументовано зазначав, що історіографічним «уподобанням» М. Грушевського був також притаманний ліберально-демократичний романтизм, для якого доволі органічним було поняття нації як історично «скристалізованої» індивідуальності, що формується під впливом природно-географічного «ареалу» та соціально-економічних умов. Модерний західний (українсько-американський) дослідник С. Плохій, професор історії України Гарвардського університету (з 2007 р.), директор Українського наукового інституту (з 2013 р.), співредактор англійського перекладу фундаментальної «Історії України-Руси» («History of Ukraine-Rus'»), котрий наполегливо, з великим успіхом студіює наукову спадщину М. Грушевського, *на наш погляд*, вірно вважає появу в 1904 р. етапної в творчому життєписі Михайла Сергійовича статті «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» визначальним явищем у трансформаційних процесах еволюції теоретичних концепцій М. Грушевського, що ознаменувало утвердження нового методологічного базису історіософської платформи вченого. «Зазіхнувши» у пошуках ідеологеми українства на традиційну схему російської історії, М. Грушевський виступив на «східно-слов'янській авансцені» із серйозним, сміливим історіософським викликом переважній більшості тогочасних російських істориків, відкрито заперечивши ідею «общерусской истории». Нова, суттєво модернізована історіософська «схема» М. Грушевського, що сприяла стрімкому формуванню в російському академічному оточенні гучної репутації вченого як речника «українського сепаратизму», якого так звані «україномани» «пророчче» величали не інакше як «глава украинского народа, бесспорный президент будущей «украинской» республики», стала програмною, системною, узагальнюючою основою науково-світоглядного, історіософського надбання вченого¹⁸⁰. Видається доцільним нагадати про *обґрунтовані спостереження та висновки О. Прицака*, які побіжно фігурують вище у нашій статті, про те, що вже у 1909 р. безпосередньо сам М. Грушевський називав себе «істориком-соціологом», що, *за оригінальною дефініцією І. Витановича*, збагатив своє «світовідчуття», доволі органічно модифікувавши усталені раніше характерні ознаки «скептичного і обережного» «історика-позитивіста». *У пошуках ідеологеми українства провідною «точкою опори» теоретичних завдань М. Грушевського були наполегливі спроби розв'язання проблеми «українського питання» в контексті розвитку соціології.* Основним елементом історіографічної побудови «етносоціально», національно-демократично спрямованого «осердя» ідеологеми М. Грушевського була *класична соціологічна традиція*, за вірними, типологічно, концептуально схожими (у різних «варіаціях») судженнями В. Кухар, О. Яся, Р. Пирого,

¹⁸⁰ Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / Авторизов. перекл. з англ. М. Климчука. – К., 2011. – С. 123-126; ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917 – 1920. Матеріали, документи, спогади: у 3 кн., авт.-упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Київ: Прайм, 2000 – 2001. – Кн. 1. – 2000. – С. 88.

Ю. Шаповала, І. Верби¹⁸¹, а також М. Яворського, що оприлюднив науково-критичну рецензію на знакову в світоглядно-методологічній, історіософській еволюції Історика працю «Початки громадянства (генетична соціологія)» (Прага–Відень: Український соціологічний інститут, 1921)¹⁸², та інших дослідників. Згаданий останнім у цьому переліку діяч, відомий вітчизняний історик, що зазнав жорстоких репресій з боку підступної радянської влади, щиросердно, наївно, з ідеалістичним «запалом» спробував спершу доволі об'єктивно «укладати літопис» нашого народу, як тоді цинічно висловлювались, «з націоналістичним ухилом», а дещо пізніше, в езуїтських, людиноненависницьких ідеологічних рамцях посилення (після тимчасового процесу «українізації») Сталінського режиму середини 20-х – початку 30-х років ХХ ст., змушений був творити компромісне *історіописання України* за облудним «марксистсько-матеріалістичним законом». М. Грушевському (якого, до слова, не оминув, як і згаданого історика М. Яворського та багатьох інших вітчизняних, національно свідомих, учених, письменників, культурологів, державно-політичних діячів, жорстокий, репресивний «Молох» цілеспрямованого знищення тоталітарною системою інтелектуального цвіту української інтелігенції) імпонував *метод генетичної еволюції та плюралістичного з'ясування історичного процесу* з гармонійним залученням до комплексного, достовірного розгляду проблеми не лише об'єктивних, а й суб'єктивних аспектів і чинників (елементів волі, факторів доцільності і моральності) соціального розвитку суспільства, а також із творчим застосуванням інтуїтивних та ірраціональних компонентів мислення – як примітивного, або «*прелогічного*», так і модерного його «типу»¹⁸³. До речі, *термін «генетична соціологія*», принаймні стосовно його наукової актуалізації («побутування») на теренах Російської імперії, закономірно «асоціюється» фахівцями з понятійно-категоріальним апаратом студій тогочасного популярного історика і соціолога, державно-політичного діяча *Максима Ковалевського* (1851 – 1916), на які ще у першій декаді ХХ ст. орієнтувався М. Грушевський, що, передусім, *взорувався* на багатоманітність, «*складність і змінливість*» фактологічного світу «*соціального процесу*» «*минувшини*»¹⁸⁴. У цьому,

¹⁸¹ Кухар В. Михайло Грушевський – Ілля Витанович: у пошуках ідеологеми українства // Вісник Львівської комерційної академії. – 2009. – Вип. 8. – С. 29, 31, 37; Ясь О. «Колективний чоловік» на авансцені історії: Соціологізація минувшини в дослідницьких практиках М. Грушевського // Український історичний журнал. – 2014. – Вип. 6. – С. 123-148; Пиріг Р. Життя М. С. Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – С. 55-72; Шаповал Ю. Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919 – 1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Ю. Ю. Кондуфора: у 2 т. – К., 2004. – Т. 1. – С. 306-421; Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський... – С. 1-352.

¹⁸² Яворський М. [Рец. на кн:] Мих[айло] Грушевський. Початки громадянства (генетична соціологія. – Прага–Відень: Український соціологічний інститут, 1921)] // Книга. – Харків, 1923. – Вип. 2. – С. 33-34.

¹⁸³ Грушевський М. Початки громадянства (генетична соціологія. – Прага–Відень: Український соціологічний інститут, 1921. – С. 37; Ясь О. «Колективний чоловік» на авансцені історії... – С. 147; Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського... – С. 233-253.

¹⁸⁴ Грушевський М. [Рец. на вид.:] Ковалевский Максим. Социология: В 2 т. – Т. 2: Генетическая социология или учение об исходных моментах в развитии семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности. – Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1910, [6]. – С. 1-296] // Записки НТШ. – 1910. – Т. 97. – С. 189-190; Ясь О. «Колективний чоловік» на авансцені історії... – С. 136.

цілеспрямовано виокремленому, важливому теоретико-методологічному контексті нашої праці варто зазначити, що у тривалому протистоянні в українській історіографії між прихильниками державницької історіософії та прибічниками народницького напрямку (мовиться про доволі умовний, *на виважену думку харизматичного вітчизняного історика Я. Дашкевича*¹⁸⁵, дещо схематичний «розподіл») постать М. Грушевського, *на наше глибоке переконання*, не зовсім правомірно, доволі штучно, «умоглядно», дещо апіорно, подекуди занадто категорично, а інколи й безапеляційно відносили до яскравих, «останніх і найбільших», *виразних* представників (*виключно, сучасно*) народницького напрямку. В надрах системи суспільно-політичних, історіософських поглядів М. Грушевського відбувався, *на обґрунтовану думку автора пропонуваної праці*, перманентний еволюційний, синергетичний процес своерідної «диверсифікації», водночас історик, вочевидь, зумів зберегти світоглядно-гносеологічне, історіософське фундаментальне надбання, яке він, *за слушними, суголосними міркуваннями О. Прицака*¹⁸⁶ (а за ним) і згаданого вище закордонного грушевськознавця Л. Винара та відомого вітчизняного дослідника С. Геля¹⁸⁷, успадкував насамперед від свого вчителя В. Антоновича, М. Костомарова, а також від М. Максимовича, В. Іконнікова та інших науковців, істориків – видатних попередників Ученого. Концептуальна основа артикульованих вище тез типологічно схожа з думкою, що її висловив ще в 1954 р. український діаспорний історик, професор УВУ та Богословсько-педагогічної академії в Мюнхені, дійсний член міжнародної Вільної академії наук у Парижі, голова історичної секції УВАН Б. Крупицький (1894–1956), котрий наголошував на тому, що, дотримуючись народницького світогляду (за «сповідання» якого «на адресу» Історика у різні часи лунала жорстка критика, особливо, з боку діаспорних учених), М. Грушевський «*час до часу звертав до державницького погляду щодо українських історичних подій*»¹⁸⁸. Позиції, з яких І. Франко піддавав аналітичній критиці деякі ключові історіософські, переважно, сказати б, «народницькі форпости» «Історії України-Руси» М. Грушевського, на думку деяких сучасних критиків, цілком адекватно, об'єктивно можна назвати характерними для представників державницької школи в українській історіографії. Хоча це концептуальне питання теоретичного характеру є неоднозначним, доволі контроверсійним, позаяк письменник у багатьох працях з історії ХІХ ст. та у деяких «фрагментах» монографічної рецензії основну увагу все ж звертав на побут народу, його інтереси, а не лише на пріоритетне висвітлення провідної ролі суспільних еліт¹⁸⁹.

У новітній час усталено практику здійснення доволі достойних спроб багатомірної, різнопланового вивчення історіософсько-історіографічної складової частини проблеми під умовною назвою «І. Франко → М. Грушевський» (у порівняльно-аналітичній площині згаданих вже вище векторів взаємодії різноаспектних чинників взаємовпливу і взаємозапозичення у межах своерідного науково-особистісного «тан-

¹⁸⁵ Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999. – С. 65-86.

¹⁸⁶ Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського... – С. 16; 5-45.

¹⁸⁷ Гель С. Перший систематизований аналіз історіософії Михайла Грушевського... – С. 23.

¹⁸⁸ Крупицький Б. Михайло Грушевський і його історична праця // Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк, 1954. – Т. І. – 3-є вид. – С. VIII.

¹⁸⁹ Савчук Г. Історичні праці Івана Франка... – С. 63.

дему-альянсу»). Варто зазначити, уважно зазирнувши крізь призму цілісного розгляду окресленого тематичного блоку суголосних питань «за лаштунки» публічних взаємин між обома провідними членами НТШ, що чимало маловідомих, рукописних деталей до об'єктивного, неупередженого з'ясування «істини» взаємостосунків між двома українськими корифеями впроваджує в науковий дискурс доволі «інтимний», конфіденційний, «делікатний» зміст автентичного тексту щоденника Грушевського 1904 – 1910 рр. (що його ґрунтовно опрацювали з архівного фонду видатного Історика І. Гирич і О. Тодійчук)¹⁹⁰ як достовірного, неупередженого джерела до об'єктивного, різнопланового студювання контроверсійного питання¹⁹¹. Фрагменти «Щоденника» М. Грушевського, де ім'я наукового соратника І. Франка згадується найчастіше, близько 200 разів, якраз недвозначно доводять тезу про тісний, академічний, науково прагматичний, у багатьох видавничо-організаційних та житейських аспектах діловий та до певної міри товариський, загалом позитивний, шанобливий, взаємодоповнюючий характер співпраці між згаданими чільними діячами НТШ¹⁹².

У контексті побіжного (в обмежених рамцях «жанру» статті), «паралельного», тематично обумовленого окреслення «маркерних» аспектів еволюції міжособистісних¹⁹³ та науково-організаційних взаємостосунків¹⁹⁴ між двома видатними Українцями видається доцільним наголосити на тому, що в гучному, інспірованому групою зацікавлених діячів, *конфлікті НТШ 1913 р.*¹⁹⁵ письменник зайняв, чітко і недвозначно зауважимо, у відносній меншості прихильників лідера Товариства помірковано-толерантну акцентовану позицію на стороні керівника установи, на протигагу діаметрально протилежному твердженню, що його висловили поважні, авторитетні грушевськознавці Г. Бурлака та І. Гирич, які зробили (у співавторстві) *загалом успішну, гідну науково-творчої уваги, спробу* доволі об'єктивної, комплексної характеристики взаємовідносин М. Грушевського та І. Франка¹⁹⁶,

¹⁹⁰ Гирич І., Тодійчук О. Іван Франко на сторінках щоденника Михайла Грушевського 1904 – 1910 рр. // Франкознавчі студії: Збірн. наук. праць. – Вип. 4. – Дрогобич, 2007. – С. 643; Фрагменти «Щоденника» М. Грушевського, де згадується І. Франко: Там само. – С. 643-674.

¹⁹¹ Щоденник М. Грушевського 1904 – 1910 років // ЦДІА України у Києві. – Ф. 1235 (М. Грушевський). – Оп. 1. – Спр. 25.

¹⁹² Гирич І., Тодійчук О. Іван Франко на сторінках щоденника Михайла Грушевського 1904 – 1910 рр. – С. 643-674.

¹⁹³ Мельник Я. З останнього десятиліття Івана Франка. – С. 152-156; Квіт С. Іван Франко та Михайло Грушевський // Слово і Час. – 1991. – № 1. – С. 61-70; Франко З. Михайло Грушевський і Іван Франко // Український історик. – 1991-1992. – Т. 28 – 29 (№ 3-4 / 1-4). – С. 278-292.

¹⁹⁴ Франко А., Франко О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 11-15.

¹⁹⁵ Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ: причини і причинки // Український історик. – Нью-Йорк-Торонто-Київ; Львів-Мюнхен. – 1991 – 1992. – Т. 28 – 29 (№ 3-4). – С. 319-332; Горинь В. Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наукових праць. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 143-156; Малик Я. Іван Франко та Михайло Грушевський: до питання взаємовідносин // Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів, 2010. – Т. 2. – С. 671-678.

¹⁹⁶ Бурлака Г., Гирич І. Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; відп. ред. Г. Бурлака. – К., 2010. – Т. 5. – С. 27-66. Див. також текст праці: Бурлака Г., Гирич І. Грушевський Михайло Сергійович // Франківська енциклопедія: у 7 т. / редкол.: М. Жулинський, Є. Нахлік, А. Швець та ін. – Львів, 2016. – Т. 1: А–Ж / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік; передмова М. Жулинський, Є. Нахлік. – С. 481-494. – (Серія «Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники»).

за винятком деяких важливих висловлювань. Принагідно зазначимо, що Г. Бурлака – автор ґрунтовно «витвореного літературознавчого сегменту» згаданої «спроби», І. Гирич, котрий написав «історичну частину» зазначених (див. у посторінкових бібліографічних примітках) декількох «сумісних» праць та низку персональних досліджень із суголосної проблематики, у декількох статтях констатував, зокрема, що у конфлікті в середовищі НТШ 1913 р. стосовно «відставки Грушевського Франко був на стороні фрондуєщої сторони» або ж «ничтоже сумняшесь» «присудив» свій остаточний науковий «вердикт»: «[...] Франко був на боці його [М. Грушевського. – А. Ф.] супротивників, які цього разу становили переважну більшість»¹⁹⁷. З маловідомого «недрукованого листа» М. Лозинського до В. Гнатюка від 29 липня 1913 р.¹⁹⁸, за археографічно обґрунтованими судженнями Л. Винара, а за ним Я. Грицака та інших дослідників, довідуємося (відповідного звіту про перебіг загальних зборів Товариства 29 червня 1913 р. «Хроніка НТШ» не надала, мабуть, з етичних і корпоративних міркувань), що І. Франко, вищий за особисті амбіції, образи і непорозуміння, попри певне «тертя» у стосунках з М. Грушевським (наголошуємо, не глобального, не ідеологічно-концептуального, не наукового характеру), виступив проти звинувачень опозиції: «Проти брошури [йдеться про оприлюднений наприкінці червня 1913 р. анонімний «пашквіль», прихованим автором якого вважається, за всією вірогідністю, С. Томашівський, під назвою «Перед загальними зборами Наукового Товариства ім. Шевченка». – А. Ф.] виступав найенергійніше Джиджора, говорив проти неї Франко, Копач»¹⁹⁹. До речі, авторство С. Томашівського «атрибуційно» доводили В. Липинський, Д. Дорошенко та інші діячі, хоча М. Лозинський висловлював припущення, що текст згаданого «документа» написав І. Горбачевський, не виключена і можливість його колективного авторства. Загальний висновок про підтримку принципової позиції голови НТШ з боку письменника підтверджує й актуальна стаття І. Франка на сторінках газети «Діло», на яку він «переорієнтувався» у «смеркальні» роки життя, – доволі об'єктивна, але водночас, зауважимо, і досить обережна поміркована публікація під назвою «Непорозуміння в справі зміни статуту Наукового товариства ім. Шевченка», що вийшла друком напередодні Надзвичайних Загальних зборів цієї установи, які відбулися 26 грудня 1913 р.²⁰⁰ До слова, І. Франко рішуче солідаризувався з М. Грушевським в організаційно-статутних кризових ситуаціях «академічного» Товариства у грудні 1896 р. – лютому 1897 р.²⁰¹, а також наприкінці 1901 р. – початку 1902 р. та у правничо-нормотворчих «змаганнях» 1903 р. – 1904 р. щодо вироблення нового основоположного документа інституції 1904 р.²⁰².

¹⁹⁷ Бурлака Г., Гирич І. Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики... – С. 58. Див. також текст дослідження: Бурлака Г., Гирич І. Грушевський Михайло Сергійович... – С. 491.

¹⁹⁸ Винар Л. Недрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі загальних зборів НТШ в 1913 р. // Український історик. – 1991. – № 1-2. – С. 111-114.

¹⁹⁹ ЦДІА України у Києві. – Ф. 1235 (М. С. Грушевський). – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 7-7 зв.; Винар Л. Михайло Грушевський і Загальні Збори НТШ в 1913 р. // Український історик. – 1984. – № 1-4. – С. 64-81; Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ: причини і причинки... – С. 329.

²⁰⁰ Франко І. Непорозуміння в справі зміни статуту Наукового товариства ім. Шевченка // Діло. – 1913. – № 286. – 25. XII. – С. 6.

²⁰¹ Franko I. Rozbicie towarzystwa im. Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 344. – 11. XII. – S. 1-2. Див. також: Franko I. Walne zgromadzenie Towarzystwa im. Szewczenki // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 35. – 5. II. – S. 4.

²⁰² Франко А., Франко О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю... – С. 13-14.

Загалом із 42-х параграфів статуту НТШ 1904 р. 30 нормативних підрозділів, за ретельними спостереженнями автора пропонованого дослідження, було дослівно без жодних змін залучено із проекту статуту, що його «вніс» І. Франко на розгляд Товариства як «приватний еляборат» (§ 1, 2, 4, 6, 7, 9–19, 21, 24, 28, 30, 31–35, 37, 39, 40)²⁰³. Прикметно, що старанно опрацьований науковим сподвижником М. Грушевського проект статуту²⁰⁴ з невеликими змінами став основним текстом статуту Товариства 1904 р., який із деякими доповненнями діяв аж до 1939 р.²⁰⁵ Однак не варто перебільшувати значення конфлікту НТШ 1913 р. (що призвів-таки до остаточної відмови М. Грушевського здійснювати всі, делеговані йому раніше, повноваження і обов'язки очільника цієї науковоцентричної спільноти) та інших організаційних колективних протистоянь всередині інституції. «Золотий вік» науково-організаційної та видавничої діяльності Товариства, що об'єктивно потребувало, на консолідовану думку обох провідних функціонерів НТШ, здійснення статутної реорганізації, «академізації та модернізації» (за влучним, лаконічним термінологічним формулюванням відомої історикині З. Зайцевої)²⁰⁶, припадає власне на період тісної співпраці М. Грушевського²⁰⁷ та І. Франка в цій установі в 1895–1913 рр.²⁰⁸. Завдяки титанічній, універсальній діяльності очільника інституції, керівника її історико-філософської секції М. Грушевського, «директора» філологічної секції та члена «виділу» (президії) Товариства І. Франка, В. Гнатюка (наукового секретаря, редактора численних народознавчих збірок), видатного вченого європейського масштабу Ф. Вовка²⁰⁹ та

²⁰³ Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 78.

²⁰⁴ Франко І. Мотиви до проєктованої зміни статуту. – У додатку до видання: Проект статуту НТШ. – Львів, 1903. – С. 3-8.

²⁰⁵ Франко А. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 36.

²⁰⁶ Зайцева З. Іван Франко та академізація Наукового товариства імені Шевченка: статутні аспекти проблеми // Проблеми історії України XIX–XX ст. – К., 2007. – Вип. 13. – С. 35-38; Ї ж. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.)... – С. 40-78.

²⁰⁷ Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892 – 1934. – Нью-Йорк-Дрогобич-Львів, 2006. – 384 с.

²⁰⁸ Студинський К. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1873 – 1928 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1929. – Т. CL (150): Праці Філологічної та Історично-філософської секцій / Під ред. К. Студинського й І. Крип'якевича. – С. XIII.

²⁰⁹ Франко О. Федір Вовк. – С. 10-237; Ї ж. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – С. 1-379; Франко А., Франко О. Международные научные связи Ф. Вовка (Волкова) // Традиции отечественной палеоэтнологии: Материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 150-летию со дня рожд. Ф. Волкова (Вовка). – Спб., 1997. – С. 19-21; Франко О. Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка // 3 історії Наукового товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Т. 10 / Ред. тому О. Купчинський; НТШ у Львові. – Львів, 1998. – С. 84-100; Франко А., Франко О. Федор Кондратьевич Вовк (Волков). Биографический очерк // Советская этнография. – Москва, 1990. – № 1. – С. 86-95; Франко О. Етнографічні дослідження Федора Вовка в Галичині, Буковині та Закарпатті // Народознавчі зошити. – 1997. – № 3 (15). – С. 170-174; Франко А., Франко О. Дійсний член НТШ Ф. Вовк // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наукового симпозиуму до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка та 115-річчя заснування Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 8 – 9 червня 1989 р.) / Ін-т суспільних наук АН УРСР та ін. Ред. колегія: Л. Г. Боднар, Г. В. Войтів, В. І. Горинь, О. А. Купчинський, Л. Т. Сенік, Ф. І. Стеблій. – Львів, 1990. [– 156 с.]. – С. 85-86.

інших провідних діячів цієї україноцентричної спільноти НТШ неформально стало в недержавних умовах «некоронованою», першою у вітчизняній історії, національною (за сутністю, хоч і не за офіційним статусом) Академією наук. У поважному «числі» діяльних наукових співпрацівників установи неодмінно слід згадати багатьох її закордонних членів зі світовим ім'ям, зокрема, А. Єнсена (Єнзена), Я. Бодуена де Куртене, А. Брікнера (Брюкнера), В. Бехтерева, О. Пипіна, О. Шахматова, а також відомого науковця, упорядника декількох петербурзьких видань Шевченкового «Кобзаря» В. Доманицького, що творчо, альтруїстично, самовіддано співпрацював у «джерелознавчому тандемі» з визнаним шевченкознавцем, редактором і публікатором поетичних творів українського Пророка І. Франком²¹⁰, та ін. Чітко, акцентовано зауважимо, що суттєвих ідейно-світоглядних та науково-організаційних розходжень між І. Франком і М. Грушевським не спостерігалось. Тенденційна постановка партійно-класових, доктринальних дискурсивних підходів щодо з'ясування взаємин міжособистісного характеру між авангардними україноцентричними науково-освітніми провідниками, якими послуговувалося чимало франкознавців, була особливо актуальна у тоталітарні часи. Видається доречним наголосити, що взаємовідносини між двома велетами, титанами науки після 1907 р., коли до Києва було «перенесено» журнал «ЛНВ» (єдиний до 1907 р., за висловом відомого діаспорного науковця Д. Штогрин (1923–2019), загальноукраїнський щомісячний літературний часопис, що виходив друком рідною мовою)²¹¹, не варто трактувати однозначно, односторонньо примітивно, упереджено негативно, спекулятивно, адже М. Грушевський, ідеологічно насажений серйозною, далекоглядною мотивацією «політичної доцільності», на думку багатьох авторитетних дослідників, здійснював у стратегічному вимірі велику, глобальну, націєтворчу справу для соборної єдності України²¹². Свідчення сучасників цих видатних учених, їхні особисті спогади та листування поміж визнаними українськими світочами (значний масив мало-відомих епістолярних послань історика до письменника дослідила та опубліку-

²¹⁰ Франко А. Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) // Вісник Львівського Університету: Серія філологічна. Франкознавство. – Львів, 2010. – Вип. 51 – С. 37-52; Його ж: Іван Франко – сумлінний науковий реконструктор автентичної основи поетичної творчості Тараса Шевченка // «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»: Наталія Кобринська та літературний процес кінця ХІХ – ХХ століття: збірник наукових праць: до 160-річчя від дня народження Наталії Кобринської; до 90-річчя від часу заснування Союзу Українок Америки / НАН України. Інститут Івана Франка; Всеукраїнська громадська організація «Союз Українок»; наук. й літ. ред.: М. Легкий, О. Мельник, А. Швець; відповід. ред. А. Швець; передм. М. Заць; редкол.: Є. Нахлік (голова) та ін.]. – Львів, 2015. – С. 227-241. – (Серія «Літературознавчі студії», вип. 22).

²¹¹ Штогрин Д. Передмова // Записки НТШ / Філологічна секція. – Т. 213: Літературно-науковий вістник: Показчик змісту. Том 1 – 109 (1898–1932) / Уклад Б. Ясінський. – Київ-Нью-Йорк, 2000. – С. IV-V.

²¹² Франко А. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 36-37; Його ж. Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Андрій Дмитрович Франко / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – С. 13; Тельвак В. Проблема «Франко – Грушевський» в українській історіографії. – С. 189-190.

вала авторитетна франкознавиця Г. Бурлака²¹³), «спомини» М. Грушевського (що їх з рукописів фахово, текстологічно адекватно підготував до друку і оприлюднив у журналі «Київ» відомий історик, джерелознавець С. Білокінь, а визнаний історик, член-кореспондент НАНУ Ф. Шевченко (1914 – 1995) написав посутній, ґрунтовний вступ до цього специфічного видання мемуарів²¹⁴), зазначені вище численні згадки (понад 200) про Івана Франка на сторінках щоденника Михайла Грушевського (1904 – 1910 рр.) та інші численні автентичні відомості переконують, на противагу певним суб'єктивним міркуванням і політично заангажованим банальним судженням і вульгарним просторікуванням, що співпраця двох харизматичних діячів України у журналі і взагалі в НТШ була науково прагматичною і водночас доброзичливою, до певної міри, приязною, і навіть після охолодження їхніх відносин через загострення хвороби І. Франка у 1908 р. стосунки між ученими не втратили ознак діловитості та конструктивності. Цю тезу підтверджує хоча б той джерелознавчо-археографічно доведений вище промовистий, показовий *факт*, що під час згаданої кризи НТШ 1913 р., якій, до слова, були притаманні ознаки як перманентного статутно-інституційного, організаційного протистояння, так і загострення міжособистісних непорозумінь всередині наукового колективу, І. Франко, вищій за власні амбіції та «образи гонору», підтримав «диспозицію» наукового сподвижника М. Грушевського. Зауважимо також, що обидва провідні вітчизняні науковці ставилися один до одного з глибокою повагою, доброзичливо, шанобливо в прижиттєвих позитивних «обопільних рефлексіях» (як і у відгуках по смерті І. Франка з великим респектом висловлювався про нього М. Грушевський)²¹⁵, публічно навзаєм визнаючи значні заслуги (та суто людські чесноти) кожного з них як видатних академічних учених, культурологічних, суспільно-громадських діячів, віддаючи належне один одному та виявляючи взаємну, щирі прихильність та неудавану, відверту, правдиву симпатію. У «ювілейній» статті «Апостолові праці» (1926) М. Грушевський ретроспективно пригадував: *«Співробітництво в наукових виданнях Шевченків-*

²¹³ Бурлака Г. Добірка листування М. Грушевського з І. Франком [вступне слово, публікація, коментар] // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського: наук. збірник. – К., 1992. – С. 244-260; Ї ж. М. Грушевський та І. Франко [передмова, публікація листів, коментарі] // Українське літературознавство. – 1993. – Вип. 58. – С. 28-43; Листи Михайла Грушевського до Івана Франка [передмова, публікація, коментарі Г. Бурлаки] // Листування Михайла Грушевського. – Т. 1 / упоряд.: Г. Бурлака, Н. Лисенко; ред. Л. Винар; НАН України: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ-Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 1997. – С. 16-24, 76-102, 296-309. – (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства); Листування Михайла Грушевського з Іваном Франком [передмова, публікація, коментарі Г. Бурлаки] // Листування Михайла Грушевського. – Т. 3 / упоряд.: Г. Бурлака, Н. Лисенко; ред. Л. Винар; Українське Історичне Товариство; НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ-Нью-Йорк-Париж-Львів-Торонто, 2006. – С. 11-27, 293-317, 566-579. – (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства).

²¹⁴ Грушевський М. Спомини / публікація С. Білоконя, вступ Ф. Шевченка // Київ. – 1988. – № 9. – С. 115-149; № 10. – С. 123-158; № 11. – С. 113-153; № 12. – С. 110-148; 1989. – № 9. – С. 114-157; № 10. – С. 122-158; № 11. – С. 112-155; № 12. – С. 111-132; 1993. – № 2. – С. 109-125; № 3. – С. 131-142.

²¹⁵ Грушевський М. Іван Франко // Грушевський М. Твори: У 50 т. – Т. 3 / ред. П. Сохань та ін., серія: «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – Львів: Світ, 2005. – С. 288-289; Його ж. Сорокалітній подвиг [про Івана Франка. – А. Ф.] // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Т. 63. – Кн. 9. – С. 258-259; Його ж. Светлой памяти Ивана Франка // Украинская жизнь. – 1916. – № 6. – С. 12-18; Його ж. Апостолові праці: В десятиліття смерті Франка // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 3-20.

ського товариства, в «ЛНВ», в Видавничій спілці і в різних культурних заходах, що ми їх на спілку підіймали рік за роком, все тісніше зв'язувало нас і витворювало між нами братство праці, яке не маніфестувалося в голосних деклараціях, але мало міцні підстави в спільності завдань, в солідарности, в тактиці, в безмежнім довір'ю й поважанню»²¹⁶.

Проблематику Франкової рецепції історичних праць М. Грушевського «на тлі» з'ясування взаємин між двома видатними українськими вченими, епіцентром певного ускладнення яких стала переорієнтація у 1907 р. спрямування вістря друкованого слова, ще раз наголосимо, єдиного на вітчизняних теренах (до 1907 р.) україномовного журналу «ЛНВ» на інтелектуальний базис «столичної» аудиторії, істотно порушували декілька відомих дослідників. Згаданий вище у «суголосних» контекстах сучасник письменника, безпосередній свідок розгортання взаємостосунків між «атлантами» НТШ В. Дорошенко у низці студій (назви яких вже фігурують у посторінкових примітках нашого дослідження), зокрема, у розвідці «Літературно-науковий вісник», гостропубліцистичній рецензії (на сторінках «ЛНВ») на працю І. Франка (оприєвнену в першому випуску видавничої серії «Писання Івана Франка» під назвою «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910)), статті «Іван Франко і Михайло Грушевський», а також у франкознавчих дослідженнях «Наукова діяльність Івана Франка»²¹⁷, «Радянське франкознавство»²¹⁸, «Страдницький шлях Івана Франка»²¹⁹ та інших працях доволі достовірно, адекватно, науково коректно, виважено проаналізував істинну природу достойних взаємин між обома видатними постатями українознавства, які впродовж життя вчених загалом витримали випробування часом з моменту започаткування їхнього знайомства у 1894 р. після переїзду історика до Львова. Перебуваючи багато років на чужині, в еміграції, В. Дорошенко писав: «Життя й діяльність обох цих наших мужів тісно в'яжуться між собою, бо їм довелося довгі роки працювати разом на ниві української науки й культури, в Науковому товаристві ім. Шевченка та в «Літературно-науковому віснику»²²⁰. Як вже принагідно зазначено вище, дослідник фрагментарно вступав у «заочну» полеміку з деякими науково «некоректними» висловами дочки вченого Анни Франко-Ключко, зокрема, про нібито свідомо заподіяну головою НТШ «кривду» її батькові, до слова, одному з функціонерів (членів Президії) та чільних науковців того ж таки «академічного» Товариства²²¹. В. Дорошенко слушно зазначав, що «до 1907 року Франко публічно на Грушевського не скаржився, та й ніхто інший про якусь ворожнечу між ними не згадує, крім А. Ключко, тому до її спогадів про взаємини між Франком і Грушевським треба ставитися з великими застереженнями: молода дівчина не могла розбира-

²¹⁶ Грушевський М. Апостолові праці... – С. 14.

²¹⁷ Дорошенко В. Наукова діяльність Івана Франка // Київ [діаспорне видання]. – Філадельфія, 1956. – № 4 (липень – серпень). – С. 174-182.

²¹⁸ Дорошенко В. Радянське франкознавство // Збірник «Української літературної газети за 1956 рік». – Мюнхен, 1957. – С. 29-47.

²¹⁹ Дорошенко В. Страдницький шлях Івана Франка // Записки НТШ. – Т. CLXVI (166): Збірник філологічної секції на пошану сторіччя народин Івана Франка. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1957. – С. 41-43.

²²⁰ Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – № 1. – С. 16.

²²¹ Франко А. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 37.

тися в їхніх стосунках і не одне почуте слово, часом сказане в роздратуванні, брала за чисту монету[...]»²²². Принагідно, у полемічно-дискусійних фрагментах пропонуваного дослідження, ми вже писали про деякі особливості науково-інтерпретаційних підходів В. Дорошенка до якомога правдивішого висвітлення артикульованої вище проблеми, що, мовляв, помітне охолодження стосунків І. Франка з М. Грушевським було пов'язано насамперед з вольовим рішенням останнього «перенести» у 1907 р. «Літературно-науковий вісник» до Києва, а також із загостренням хвороби письменника та іншими супровідними факторами. Тому зупинимось детальніше радше на стисло висловленій ученим *критиці історіографічних позицій І. Франка* крізь призму «сприйняття чи несприйняття» письменником основних положень «Історії України-Руси» М. Грушевського. На схилі життєвого шляху В. Дорошенко стверджував, що визнаний літератор у загальних рисах, поза всяким сумнівом, визнавав ключові тези історичної «схеми» вітчизняної історії у концептуально-фактологічній реконструкції М. Грушевського. Варто проілюструвати таке судження промовистим висловлюванням емігранта, котрий, зокрема писав: «Тим часом у Франка не було розходжень із Грушевським на цьому кардинальному пункті, лише у другорядних чи й третьорядних питаннях, як от – норманська теорія, яку відкидав Грушевський, а обстоював Франко, або таке чи інше розуміння скитської чи хозарської доби, старої колонізації, молдавської політики Хмельницького тощо. Але не згоджуючися в цих справах із Грушевським, Франко не заперечував велетенських заслуг історика»²²³. Окрім зазначених проблемних історіософських «моментів», «головні точки незгоди» між двома вченими, за узагальненими аналітичними спостереженнями В. Дорошенка, стосувалися ще «деяких дрібних питань з історії українського руху 19 віку, себто справ, з приводу яких можлива дискусія, і незгода в поглядах на них ще не означає фальшування історії. Та про це радянські наклепники мовчать»²²⁴. Оглядач у своїх здебільшого франкознавчих студіях, у яких порушувалася проблема трактування науково-особистісного співіснування згаданих Великих Українців у тогочасному (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) вітчизняному соціумі, змушений був розвінчувати, спростовувати численні ідеологічні кліше та стереотипи, що їх винахідливо, лженауково нав'язували переважно «совецькі» псевдокритики, прихильники антагоністичного моделювання (з політичним підтекстом) взаємостосунків І. Франка та М. Грушевського. Безпосередній очевидець еволюції взаємин між очільниками НТШ, до слова, колишній голова Бібліографічного бюро та бібліографічної комісії цього Товариства (що співпрацював з І. Франком в її рамцях²²⁵) В. Дорошенко писав: «Франко, будиши аж до самої хвороби чи, краще сказати, до її кризи, постійним членом виділу (управи) НТШ від філологічної секції, що її очолював до 1913 р., брав діяльну участь у житті НТШ і йшов рука-в-руку з Грушевським. Грушевський з свого боку платив Франкові тією самою монетою»²²⁶. Всупереч езуїтським, цинічним інсинуаціям, прихованим тоталітарним настановам щодо політичної доцільності застосування

²²² Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – № 1. – С. 36.

²²³ Дорошенко В. Радянське франкознавство. – С. 38.

²²⁴ Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський... – № 1. – С. 20-21.

²²⁵ Рибчинська Н. Бібліографічна франкіана Володимира Дорошенка // Українське літературознавство. Серія мистецтво. – Львів, 2006. – Вип. 6. – С. 121-129.

²²⁶ Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський... – № 1. – С. 34.

публіцистичної тактики «підміни понять», пересмикування фактів, «накидання штучних ярликів» (зокрема, «революціонера-демократа» на І. Франка і «буржуазного націоналіста» на М. Грушевського) та ідеологічного «нацьковування» (по смерті Історика) однієї знакової особистості на іншу, не менш видатну постать українознавства В. Дорошенко намагався якомога реалістичніше, «автентичніше» розтлумачити *природу і характер насамперед взаємин в історіографічній іпостасі наукових контактів між обома національними світочами*²²⁷. За розлогою, політологічно наснаженою, націєцентричною, влучною, блискучою «парафразою» В. Дорошенка (насамперед з теоретико-методологічного погляду «моделювання» концептуального змісту її провідних думок), «*наперекір історичній правді*», «*всі ці свої вигадки та наклепи вони [«більшовики», за дефініцією критика у попередньому абзаці його статті. – А. Ф.] намагаються підтримати висловами самого Франка, свідомо спотворюючи його думки або інтерпретуючи в бажаному собі напрямі його слова, сказані в хвилини хоробливого настрою чи роздратування. Вони навіть силкуються підірвати наукову вагу історичних праць Грушевського, покликаючися на Франкову їх оцінку, що її він висловив в одному з своїх листів до мене, писаному за півроку до смерті (4 листопада 1915 р.). Справді, в цьому листі Франко дуже терпко озвався про історичні праці Грушевського з приводу видаваних “Союзом визволення України” його популярних нарисів української історії. [...] Терпкість і аподиктичність згаданого Франкового вислову пояснюються його тодішнім душевним і фізичним станом. [...] Але більшовикам ідеться не про правду, а про використання Франкового авторитету проти ненависного їм українського національного діяча, президента самостійної української держави. Ми добре знаємо, чого саме вони нападаються на Грушевського. Адже ж як учений він у своїх працях з історії України обстоював самостійність українського історичного процесу та його незалежність від московського. [...] Тому вони і вхопилися за Франків вислів і навмисно його не розшифровують, щоб полишилося враження, що Франко поборює саме тезу Грушевського про окремішність історичного процесу українського народу. Тим часом Франко, що сам був самостійником і під час першої світової війни стояв по стороні центральних держав, ніколи не був і не міг бути герольдом єдності «руського» народу»²²⁸. Делікатне, незручне питання про різновекторне, часом діаметрально протилежне тлумачення «засмальцьованої до дір» Франкової тези про «*ф а л ь ш и в і історичні конструкції проф. М. Груш[евського]*» (що яскраво, «контрастно», доволі недоречно «бовваніє» впродовж понад 100 років з часу її написання у згаданому щойно листі письменника до В. Дорошенка від 4 листопада 1915 р.) вже доволі ґрунтовно розроблено в українській історіографії, тому немає сенсу дублювати («мусувати») все раніше сказане, повторювати аргументи «теореми», яку вже «у різний спосіб» довели інші дослідники. Доцільно додати хіба що таке міркування, що оті начебто «одіозні» речення, необережно, емоційно висловлені вже дуже хворим письменником, були інспіровано, зухвало, брутально, спекулятивно «вирвані» численними радянськими франкознавцями та, скажімо із сарказмом, облудними «грушевськофілами» і відвертими «грушевськофобами» з логічного контексту та видавничо-бібліографічного підтексту епістолярного послання, позаяк,*

²²⁷ Франко А. Д. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 84-85.

²²⁸ Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський... – № 1. – С. 16, 18-20.

за ретроспективними рефлексіями-споминами безпосереднього «фігуранта» листа – В. Дорошенка, «він [Іван Франко. – А. Ф.] звертався через мене до Союзу визволення України [далі послуговуватимемося його аббревіатурою: СВУ. – А. Ф.] з проханням видати його німецькі переклади Шевченкових поезій»²²⁹. Мовилося, вочевидь, про те, що фізично недужий, морально пригнічений, розтривожений, *фігурально висловлюючись*, екзистенційно самотній, самотній чоловік «на межі Буття», «усіма покинутий» напризволяще (через об'єктивні та суб'єктивні обставини у розпал Першої світової війни, в часи російської інвазії нікого з членів *найближчої*, доволі «розгалуженої» родини вченого не було в його домі) І. Франко так гостро, роздратовано, емоційно нестримано, дещо «розхристано, відчайдушно» висловився «на адресу» М. Грушевського насамперед (хоча і не тільки) тому, що СВУ надав конкурентну перевагу у видавничій черзі публікації (власним «накладом») *спершу* історичним працям значно молодшого, фінансово забезпеченого колишнього вже керівника НТШ (що перебував у нормальному фізичному стані), а не геніальним творінням Кобзаря у німецькомовному перекладі під редакційною орудою матеріально зубожілого, хворого письменника²³⁰, якому залишалися лічені «смеркальні», «страдницькі» дні життя...

Одним із перших в українській історіографії з посутнім аналізом Франкової критичної «рефлексії» фундаментальних історичних праць М. Грушевського виступив на науковій «авансцені» молодий діаспорний дослідник, неодноразово згаданий вище Л. Винар (на початку 1957 р. йому виповнилося 25 років), згодом автор численних основоположних праць з грушевськознавства, засновник (1963) і незмінний головний редактор упродовж понад 40 років поважного закордонного українознавчого видання «Український історик», один із фундаторів та керівник (з 1981 р.) Українського історичного товариства у США²³¹. Вже у третьому «абзаці» першої сторінки дослідження «Історичні праці Івана Франка» (Мюнхен, 1957) (у його своєрідній преамбулі) вчений глибокодумно, концептуально зауважив: «Як не дивно, але значна частина історичних праць Франка була своєрідною антитезою й науковою критикою історичних синтетичних студій проф. Грушевського. Хоч Франкові висновки не завжди правильні, його праці є цікавим і цінним надбанням української історіографії»²³². Відтак, вже на наступній сторінці (після переліку, на суб'єктивний погляд критика, *основних* історичних праць письмен-

²²⁹ Там само. – С. 18.

²³⁰ Франко А. Іван Франко як дослідник-текстолог, редактор і творчий ретранслятор Шевченкового поетичного слова // Тарас Шевченко: Апостол правди і науки: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. – С. 276-294; Його ж. Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) // Визвольний шлях: Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. – Київ-Лондон, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (720; липень-вересень). – С. 107-116.

²³¹ Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Українське історичне товариство; Фундація ім. О. Ольжича. – К., 1998. – 216 с.; Його ж. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934. – 384 с.; Його ж. Михайло Грушевський і Загальні Збори НТШ в 1913 р. – С. 64-81; Винар Л. Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. – Р. 1-25; Його ж. Недрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі загальних зборів НТШ в 1913 р. – С. 111-114; Його ж. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський... – С. 37-60; Його ж. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії (3 нагоди 125-ліття народження) // Український історик. – 1991 – 1992. – Т. 28-29. – С. 13-53.

²³² Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 48-49.

ника), оглядач зробив такий проміжний висновок: «В основному Франко старався полемізувати на академічному рівні з проф. Грушевським відносно деяких спірних питань української історіографії, як також доповнити джерелами»²³³. Одразу ж наголосимо на тому, що ми погоджуємося з багатьма «вислідами» текстологічно аргументованих думок Л. Винара. Варто згадати хоча б про цікаві, концептуальні спостереження, «пропозиції» та «доповнення» Л. Винара стосовно з'ясування проблеми розширення (чи то пак «експансії») «української колонізації на захід» Європи в XI–XVI ст., зокрема, під час його розгляду тексту глави VIII першого розділу Франкових «Причинків...» під назвою «Східні й західні межі України в XI–XII вв.»: «Франко, мабуть, забув згадати про лист Жигмонта Августа (1520–1572) до своєї матері королеви Бони, що був писаний українською мовою. Це свідчить про неабиякий вплив української культури на краківському дворі ще в XVI ст.»²³⁴. Не можна не погодитися з Винаровою тезою, мовляв, «Франків переклад історичного оповідання Геродота про скитів належить до найкращих українських перекладів»²³⁵. Власне такий висновок сучасного історика поліфонічно співзвучний з обґрунтованими відповідними констатаціями автора пропонованої розвідки²³⁶. Солідаризуємось також з таким висловом діаспорного науковця: «Думаємо, що студії І. Франка над першим українським літописом актуальні по сьогоднішній день»²³⁷. Ретельний критик, який слушно називав видатного літератора істинним знавцем історії Галичини XIX ст., вірно зазначив, що «всі ці завваги Франка дуже важливі для дослідника культурно-політичної історії XIX ст.»²³⁸. Посутнім варто визнати аналітичне судження науковця про те, що поет, лінгвіст І. Франко, фахово помітивши «віршову форму» «найстаршого літопису», «реконструював віршами епізод про напад печенігів на Київ 986 як зразок найстаршої української народної пісні»²³⁹. До слова в нашій статті вже мовилося вище про позитивний огляд З. Кузелі (вміщений у славістичному польському виданні «Rocznik Slawistyczny» (№ 6, 1913)) Франкової публікації про цей історичний «епізод» під оригінальною назвою «Печеніги під Києвом 968 р. (Найстарша українська народна пісня)». На обґрунтовану думку Л. Винара, що є «суголосною», консолідованою з поглядом автора пропонованої статті²⁴⁰, І. Франко, справді, не сприйняв «на віру» «неясну» і «неправдиву» характеристику історичної постаті його колишнього наставника в юнацькі та молодечі роки М. Драгоманова та «змалювання» взаємин останнього з тогочасними провідними українськими діячами, а також дещо неточне зображення деяких фактологічно-історіософських деталей стосовно трактування діяльності В. Антоновича та суперечливих висновків про значення П. Куліша в українському відродженні, що їх подав М. Грушевський в російськомовному виданні п. н. «Очерк...»²⁴¹. Видається доцільним зазначити, що в доволі короткому огляді другого і третього

²³³ Там само. – С. 50.

²³⁴ Там само. – С. 54.

²³⁵ Там само. – С. 51.

²³⁶ Франко А. Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 85–86.

²³⁷ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 54.

²³⁸ Там само. – С. 57.

²³⁹ Там само. – С. 53.

²⁴⁰ Франко А., Франко О. Іван Франко і Михайло Грушевський. До питання про співпрацю... – С. 12–13.

²⁴¹ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 56–57.

розділів Франкової праці під назвами «Дещо про хозар» і «Брунон із Квербурга, гість Володимира Великого в 1007 р.» критик виявив себе кваліфікованим, фаховим аналітиком-історіографом. Посутнім, доволі ґрунтовним є фактологічно-текстографічний розгляд, що його подав закордонний історик, «контенту» п'ятого розділу монографічної праці І. Франка під найменуванням «Придунайські скіфи в IV–XII вв.», а також його цікава, доволі лаконічна історико-джерелознавча «рецепція» принципового питання стосовно адекватного висвітлення деяких важливих аспектів тематичного блоку «політики» «козацького гетьмана» Б. Хмельницького. Видається дуже доречним висновок сучасного «обсерватора», що текст згаданої щойно п'ятої частини оглядової праці письменника має всі підстави повноправно, закономірно увійти в хрестоматійні «аннали» вітчизняної історіографії насамперед Франковим «перекладом візантійських джерел, що характеризують тодішню внутрішню і зовнішню політику Візантії»²⁴². Водночас необхідно зауважити, що модерні історики нині більш критично, прагматично, з певним «раціональним» скепсисом ставляться до загального масиву візантійських відомостей про «скіфів», оскільки під цією термінологічно-понятійною назвою «виступають» на історичній «сцені» як воїни князя Святослава Ігоревича, так і «репрезентанти» інших східноєвропейських народів²⁴³. Вважаємо, що І. Франко, на відміну від М. Грушевського, обстоював слушну наукову диспозицію, мовляв, Б. Хмельницький ще на початку 1648 р. (а не всередині чи наприкінці того ж таки року) був свідомий своєї історичної місії як очільника національно-визвольних змагань (тут наш погляд та Винарова думка про «визвольницьку ідеологію» Провідника на початку революції «збігаються» у трактуванні цього запутаного історіософського нюансу)²⁴⁴. Спостережливий критик також слушно, на наше глибоке переконання²⁴⁵, визнав шостий розділ Франкової праці «про русинів у Трансільванії» великим внеском в історіографічну науку²⁴⁶. Справді, «Причинки...» І. Франка майже в усіх розділах та в окремих параграфах збагатили у ключових питаннях українську історіографію.

Водночас варто акцентувати увагу на тому, що доволі дискусійними, децю суперечливими та стереотипними можна охарактеризувати чимало висловлювань Л. Винара, зокрема, не зовсім об'єктивною, адекватною видається його теза про те, що під час загалом дуже схвального стислого Франкового текстологічного розгляду (у главі IX першого розділу під назвою «Культура князівських часів») зображеного Істориком (у третьому томі «Історії України-Руси») суспільно-політичного ладу та матеріально-побутового стану населення галицько-волинської держави (XI – XII ст.) І. Франко, мовляв, лише «доповнює Грушевського головно в інтерпретації пам'яток художньої літератури того часу»²⁴⁷. Насправді ж, рецензент зробив «тонкі», фахові, джерелознавчі, доволі серйозні, істотні, сказати б, «предметні закиди» на «історіографічну адресу» автора щодо невірної характеристики та неточної описової «дефініції» тематичного змісту деяких «хроні», «пандектів», по-

²⁴² Там само. – С. 60.

²⁴³ Савчук Г. Історичні праці Івана Франка... – С. 60.

²⁴⁴ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 55-56.

²⁴⁵ Франко А. Д. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 51-52.

²⁴⁶ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 62.

²⁴⁷ Там само. – С. 55.

вістей, легенд та «житій», подаючи, зокрема, в просторій посторінковій примітці щойно згаданої глави IX довідково-«структуротвірне», класичне роз'яснення про «Четві-Міней» («два роди Міней») «в старій Русі»²⁴⁸ – церковно-релігійні збірки житій святих, переказів та повчань, що були складені за порядком днів кожного місяця (які, до слова, виникли у Візантії в IX ст., а на етнографічних теренах України з'явилися в XI ст.).

Доречно зазначити, що доволі «нетривкою» і теоретично «умоглядною» та дискусійною в історіографічному сенсі висвітлення питання у далекосяжному вимірі вивчення проблеми «бачиться» нам «рефлексія» чи візія Л. Винара про *географічне розселення антів на старовинній історичній мапі*, яку деякі визнані сучасні історики ставлять під великий сумнів. На противагу аргументованим здогадам-припущенням І. Франка, що подавав тези Йордана з «оригінального» тексту його праці «De bello Geltico» про «геополітичне» місцерозташування антів між Дністром і Дунаєм, діаспорний дослідник принципово обстоював диспозицію М. Грушевського в «тлумаченні» цього аспекту, ілюструючи його думки про антів під таким кутом зору, що нібито «більшість істориків, з Момзенем включно, приймає варіант деяких рукописів «а Danastro ad Danaprium» – себто оселі антів простягалися між Дністром і Дніпром, а не між Дністром і Дунаєм»²⁴⁹. Нагадаємо, що вище вже було стисло «зафіксовано» нашу думку про такий собі «дедуктивно-умоглядний», вочевидь, помилковий висновок американсько-українського «обсерватора», його надто вже однозначне, «приватне» судження-тлумачення про те, що нібито модерні (станом на 1957 рік – час публікації Винарової статті) авторитетні критики, історіографи «норманської гіпотези» стояли на боці її відвертого «антагоніста» М. Грушевського, а не І. Франка в інтерпретації цього контрверсійного історичного питання («антинорманістами», за висловом діаспорного науковця, також були видатні вітчизняні історики, вчені старших поколінь М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, Д. Багалій). Хибним, на погляд автора пропонованої праці, є також (принагідно фігуруючий вище) достеменно, принаймні археографічно та концептуально, чітко, послідовно, правомірно не доведений рецензентом «вислід» про те, що, мовляв, «гіпотеза І. Франка» про хрещення Володимира Великого в Корсуні «відбігає» (тобто суперечить, істотно віддаляється) від нібито утвердженої, панівної «версії» в «сучасній [себто тогочасній. – А. Ф.] українській історіографії», що ця епохальна, релігієцентрична подія відбулась буцімто в іншому місці (за твердженням М. Грушевського, в Києві чи Василькові) «якось непомітно 987 року»²⁵⁰. Насправді ж, ще раз цілеспрямовано, принципово загостримо увагу на дійсно модерному трактуванні зазначеного важливого аспекту – переважна більшість новітніх авторитетних оглядачів щойно окресленого питання якраз схиляється до Франкової інтерпретації цієї, виразно історіософської, проблеми. Щодо упорядкування науково-джерельного апарату статті варто неодмінно зазначити, що Л. Винар з якихось причин, на жаль, не подав посторінкових «покликань» на цитовані в основному тексті його оглядової розвідки численні уривки з рецензійної праці І. Франка. Доволі слушною, проречистою є завершальна, узагальнюю-

²⁴⁸ Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 441-442.

²⁴⁹ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 51.

²⁵⁰ Там само. – С. 52-53; Савчук Г. Історичні праці Івана Франка... – С. 60.

ча констатація Л. Винара: «Франко, хоч не був професійним істориком, проте був ознайомлений дуже докладно з історичними джерелами і літературою. З-під його пера вийшла ціла низка цінних історичних розвідок, що значно збагачують нашу історіографію і запевняють І. Франкові належне місце між українськими істориками»²⁵¹.

У дискусійній площині («панелі») об'єктивного розгляду проблеми повноцінного визнання феномену наукової діяльності І. Франка як неординарного історика, автора ґрунтовних історичних праць і генератора новаторських історіографічних концептів та історіософських ідей, фахового критика основних історичних праць М. Грушевського ми не можемо погодитися в «парадигмальному» сенсі у певних аспектах (але не в усіх нюансах) з доволі стереотипною, дещо упередженою і категоричною в оцінних судженнях думкою (як віддзеркалення-«рефрену» вже традиційного, доволі хибного, на наше переконання, погляду) про нібито маргінальну, «допоміжну», другорядну роль письменника у рецепції історичного літописання М. Грушевського, що її солідарно висловив «в унісон» численним «патентованим» знавцям цього контрверсійного питання неодноразово згаданий вже вчений В. Тельвак. Талановитий дрогобицький дослідник, стисло аналізуючи історіософські здобутки Історика і Письменника у порівняльно-аналітичній царині висвітлення «розбору» тексту Франкових «Причинків...» у зазначеній праці діаспорного науковця, доволі безапеляційно, не зовсім науково коректно, дещо категорично стверджував, що, мовляв, «Л. Винар дійшов висновку, що М. Грушевський, як професійний історик, все ж ближче знаходився до наукової істини, аніж І. Франко. Натомість останній, як видатний майстер слова та досвідчений перекладач, слушно критикував стилістику наукових праць М. Грушевського та деякі переклади історичних джерел, якими насичені перші томи «Історії України-Руси»²⁵². Уважно, адекватно прочитавши кожний рядок розвідки закордонного вченого Л. Винара (зокрема, відповідний фрагмент на с. 48-49), ми не можемо солідаризуватися з таким дещо «несиметричним» (не зовсім відповідним з «духом і літерою» тексту «оригіналу») інтерпретаційним висновком його значно молодшого колеги із «цеху» (в інтелектуальному часопросторі) історичних досліджень. Згаданий щойно сучасний український (дрогобицький) історик, мабуть, щиро намагався досягти «гнучкого» компромісу в обережному, на його «гіпотетичний» погляд, «збалансованому поясненні» незручного питання, а за нашими ретельними спостереженнями, – він «розчинився» (як і чимало інших критиків) в такому собі «дедуктивно-схематичному», на жаль, вже традиційно однобокому, дещо спрощено-примітивізованому, доволі стереотипному, загальноприйнятому, цілеспрямованому трактуванні одного з неоднозначних питань цієї «дражливої», дискомфортної проблематики, що (доволі одностороннє трактування) є, вочевидь, цілком усвідомлено колективно, суголосно «заангажованим» у певному річизі інтерпретаційного виміру консолідованого тлумачення контрверсійного дослідницького аспекту деякими згуртованими представниками доволі монолітної «корпорації»-«гільдії» істориків-грушевськознавців, які, мабуть, ревно зацікавлені «у захисті честі мундиру» (скажімо щиросердно, з доброзичливою, іронічною посмішкою) від уявних,

²⁵¹ Винар Л. Історичні праці Івана Франка... – С. 63.

²⁵² Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції... – С. 51-52.

фантомних, віртуальних «зазіхань» окремих істориків-франкознавців, філологів, письменників, публіцистів на нібито занадто широке, на їх думку, не зовсім доречно впровадження у публічний простір незалежної, реалістичної, оригінальної, *дещо альтернативної візії* (у специфічному, доволі об'єктивному викладі-рефлексії І. Франка) основних праць з історичної спадщини непересічного науковця, що буцімто можуть «десакралізувати» струнку, цілісну, глористичну рецепцію життя і творчості визнаного академічного Вченого. І не просто видатного науковця, українського історика № 1, а ще й одного з провідних державно-політичних діячів М. Грушевського, високий, непохитний національний авторитет якого в усталеній (особливо в часи незалежності нашої Вітчизни) суспільно-інтелектуальній opinio як «всеукраїнського батька історії», *чітко констатуємо*, не «підлягає» жодному неправомірному сумніву чи будь-якій недоречній, недоброчесній, антинауковій «ревізії»-дискредитації! *Поряд із висловленими численними конструктивними, критичними зауваженнями і порадами І. Франко, котрий виявив себе неординарним істориком, публічно запропонував власну історіософську візію інтерпретації ключових проблем української історії.* Варто особливо наголосити на тому, що ще й до нашого часу не надто розлога стаття Л. Винара, як це не парадоксально звучить (з моменту її публікації минуло вже понад 60 років), залишалася найкращою, «найоптимальнішою» щодо конструювання лаконічного, влучного стилю та стосовно науково-джерельної якості чітко окресленої «точкової схеми» критичного аналізу Франкової рецепції основних історичних праць М. Грушевського, хоча *деякі висновки автора є «застарілими», сумнівними, хибними* (що не вписуються в «матрицю» сучасної історіографії), загалом дещо поверхово-оглядове, побіжне висвітлення порівняльно-текстологічних дискусійних «моментів» є переважно вибіркоким, не достатньо вичерпним (точніше кажучи, дуже неповним, подекуди надто *стислим*, інколи навіть дещо «сирим»), друкований обсяг статті становить менше 16 сторінок «середньостатистичного» книжкового поліграфічного формату, а безпосередній, у певних аспектах розгляду виокремлений, текстологічний аналіз (задля з'ясування найбільш «контрастних», дискусійних, контроверсійних «точок» концептуального «дотику» Франкового «*сприйняття*» основних історичних праць М. Грушевського) займає лише близько 12 сторінок. Ясна річ, достовірний, складний історико-компаративний, інтертекстуальний аналіз Франкових «Причинків...» та численних історичних досліджень ученого, що потребує порівняльного, подекуди і більш просторого цитування джерел, науково-творчого концептуального викладу на новітній теоретико-методологічній основі та серйозних парадигмальних зміщень і розставлення чітких акцентів ув адекватній оцінці історіографічного внеску І. Франка, потребує більш присутнього, справді, ґрунтовнішого, всеохоплюючого, модерного висвітлення. В цій площині дискурсу доречно, мабуть, згадати про яскраву, проречисту, настановчу, новітню, програмну філософсько-світоглядну сентенцію визнаного митця Р. Кіся: *«Нам конче потрібно сьогодні напружено вибудовувати (конструювати на рівні нових епістем, нових парадигмальних зрушень, нових способів бачення і тлумачення, нових дискурсивних стратегій, нових когнітивних стилів, врешті-решт зовсім нового досвіду) саме проспективну, а не ретроспективну візію нашого новоукраїнського світу»*²⁵³.

²⁵³ Кісь Р. Фінал третього Риму. Книга друга. Остеронь Азіопи... – С. 133.

Щиро сподіватимемося на те, що пропоноване на широкий розгляд інтелектуальної читацької аудиторії наше розлоге порівняльно-аналітичне дослідження, яке покликане значною мірою заповнити цю прогалину («лакуну») у вітчизняній історіографії, допоможе з'ясувати (на жаль, ще й досі) *риторичне запитання*, яке ж саме, «артикульоване» Л. Винарем, «належне місце між українськими істориками» (першорядне чи другорядне, а може, «проміжне»?) заслужив (чи то пак добродібно «вистраждав») на історіографічному Олімпі І. Франка своїми ґрунтовними історико-джерельними працями?!

Типологічно багато в чому схожою зі «схемою» розгляду Л. Винара доцільно, на наше переконання, вважати історіософські способи і «манери» (щоправда, більш категоричну і «різку», аніж у попереднього вченого) висвітлення О. Домбровським Франкової «рецепції» основних історичних праць М. Грушевського, яку дослідник у різному пропорційному співвідношенні науково-джерельно та методологічно артикулював у низці своїх публікацій (більшість назв яких «віддзеркалено» у бібліографічному сегменті посторінкових покликань і приміток нашого дослідження). Окрім представленого критиком загалом об'єктивного зображення доволі суголосного, співзвучного концептуального обопільного «ставлення» І. Франка та «автохтоніста» М. Грушевського до проблеми *антів* у вітчизняній історії (на порівняльному розгляді якої крізь призму історіософського позиціонування у цьому питанні з боку двох Великих Українців уже було сфокусовано вище значну увагу), діаспорний учений піддав присутньому, виваженому, доволі реалістичному критичному аналізу «*антинорманську теорію*» «з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського», а також подав «критичні завваги І. Франка до “Історії” М. Грушевського». Науковець зробив слушний висновок, що, розширюючи дослідницькі «горизонти» української історіографії, «обидві ті великі постаті доповнювали одна одну на полі української науки [...]»²⁵⁴. До слова, інший відомий діаспорний історик, професор Українського вільного університету в Мюнхені, дійсний член НТШ М. Андрусак (1902 – 1985) «в унісон» О. Домбровському, аргументовано зазначав, розвинувши згадану щойно тезу, що в багатьох аспектах доволі безкомпромісна, конструктивна, науково-творчо коректна Франкова критика «Історії України-Руси» надала імпульс розгортанню широкої дискусії навколо основних проблем української історіографії. Діаспорні вчені не лише констатували слушність «симетричних», схожих історичних поглядів І. Франка та М. Грушевського на певні події вітчизняного «літописання», але й акцентували увагу на виокремлених, «базисних» історіографічних, публіцистичних, інтелектуальних «точках опори» їхньої творчої спадщини, що, зазнаючи креативного взаємовпливу і взаємозапозичення, обопільно утворили ідеологічне підґрунтя модерної України²⁵⁵. У конспективно-оглядових «рамцях» немонографічного формату нашої статті видається доречним узагальнено зазначити, що один із чільних «фігурантів» нашої розвідки, закордонний дослідник, поважний, авторитетний історик О. Домбровський, попри його великі, безсумнівні заслуги на ниві української історіографії, на нашу думку (після ретельного, неупередженого прочитання основних його праць з

²⁵⁴ Домбровський О. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського... – С. 130.

²⁵⁵ Андрусак М. Іван Франко та історичні концепції Михайла Грушевського... – С. 103-116; Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції... – С. 51.

окресленої вище тематики), інколи безапеляційно, не завжди вдаючись до глибокого, достовірного, «стрункого», послідовного порівняльно-текстологічного аналізу, подекуди несправедливо применшував, недооцінював, *насамперед у своїх висновках* (ба навіть, певною мірою, маргіналізував), *роль І. Франка як історика*²⁵⁶ (як, до речі, і переважна більшість грушевськознавців, франкознавців, історіографів), як, справді, фахового, сумлінного критика історичних праць непохитного, незаперечного авторитета, історика № 1 в українській історіографії М. Грушевського. Хоча в окремих «уступах» своїх франкознавчо-грушевськознавчих досліджень з «ранньої історії України» діаспорний історик у деяких аспектах розгляду *доволі слушно*, щоправда, водночас і подекуди суперечливо констатував (висловлюючись дещо контрверсійно, інколи неоднозначно, не чітко формулюючи думку в межах одного сенсоутворюючого «абзацу», вступаючи у певне концептуальне протиріччя з артикульованими раніше власними принциповими тезами-твердженнями): «Методологічна сторінка праць Грушевського, включаючи його обширний курс «Історії України-Руси» залишає багато до побажань. Його «Історія» – це, хоч як воно, може, на перший погляд, парадоксально звучить, історична синтеза [...] аналітичного характеру. Зовсім інша справа підходу нашого історика до історичних постатей. [...] Як бачимо з вище наведеного, Франко поробив у своїх «Причинках» деякі слушні завваги відносно праць Грушевського і виказав свою безсумнівну вартість як перекладчика деяких розділів Геродотової «Скитії» в аспекті мови й стилю, але з другої сторони, як критик станув віч-на-віч з істориком такої мірки, що автор «Історії України-Руси». Витончений змісл історичної критики, феноменальне вміння аналізувати історичний процес у цілості й його поодиноких фазах, подіях і фактах у подробицях, багатство й ясність історичної думки, реальна база дослідів у економічно-соціологічно-культурному аспекті й впливаючі з того вдалі концепції та незрівняний геній уміння охоплення величезного джерельного матеріалу й літератури предмета, впорядкування того матеріалу й дослідження – це прикмети автора «Історії України-Руси». Отже, Франко тут і там у подробицях має *нераз рацію*, але при конфронтації з більшими проблемами й концепціями історичної науки далеко не додержує кроку Грушевському. Бо один був поет, письменник, літературознавець, а другий – історик величезного формату»²⁵⁷. Така загалом позитивна, яскрава, правдива (хоч і дещо суперечлива) характеристика наукових «чеснот» та великих, непроминальних досягнень М. Грушевського як фундаментального історика не викликає суттєвих сумнівів і заперечень, однак надто вже суб'єктивне, контрастне, «неспівмірне», нівелююче, «зашорене змалювання» такої собі «вторинної», «похідної» ролі Івана Франка-неісторика на тлі «історичного титана» не витримує жодної критики. *Отож*, як виразно бачимо, сучасник І. Франка В. Дорошенко (щоправда, меншою мірою, аніж науковці, «представлені» нижче), переважно закордонні україністи, зокрема, діаспорні історики старшого покоління, *насамперед* О. Домбровський, Л. Винар (певною мірою), М. Андрусак (лише подекуди, в окремих аспектах розгляду проблеми) і деякі їхні послідовники та інші дослідники перебували, висловлюючись метафорично, у такому собі «фарватері»

²⁵⁶ Домбровський О. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського... – С. 122-131; Його ж. Відношення Івана Франка до проблеми античної історії... – С. 134-137.

²⁵⁷ Домбровський О. Критичні завваги І. Франка до «Історії» М. Грушевського... – С. 130.

(руслі, річищі, «прокрустовому ложі») дещо стереотипного мислення (хоча і в його «надрах» безперечно також наявні істотні «раціональні зерна»), мовляв, прижиттєвий класик української літератури І. Франко не був (за освітою та за основним напрямом академічної діяльності) фаховим, «базовим», «професійним» істориком, закономірно, яскраво виявивши себе на науково-культурологічному «небосхилі» насамперед як письменник, поет, літературознавець. Змагаючись науково-публіцистично в «інтерактивному мовленні» та у позачасовому «мисленні», солідаризуючись між собою (переважно «заочно») у типологічно схожому трактуванні багатьох зазначених вище питань, згадані авторитетні критики віддавали належне, здебільшого, якщо можна так висловитися, суто філологічно-етнологічній, мовознавчо-стилістичній, перекладацькій, джерелознавчо доповнюючій стороні («іпостасі») історичних дослідів та пошукувань І. Франка, визнаючи заслуги різностороннього Вченого²⁵⁸ насамперед як досвідченого археографа, лінгвіста, перекладача, письменника щодо аналітичного «оцінювання» особливостей його рецепції історіографічних концептів М. Грушевського.

Автор пропонованої на розгляд інтелектуального читача історико-компаративної праці *намагався* крок за кроком, доброчесно, «самодостатньо», виважено, безпристрасно, об'єктивно, якомога науково коректніше, зосередившись насамперед на «прозорому», правомірному герменевтично-текстологічному, історіографічному та історіософському студіюванні – такому собі «повільному прочитанні» рецензійного дослідження (та *вибірковому* співставленні «Причинків...» з відповідними фрагментами основних історичних праць М. Грушевського), послідовно, системно розібрати на складові «атоми і молекули» монографічну працю І. Франка «Причинки до історії України-Руси. Часть перша». Ми щиро прагнули об'єктивно віддзеркалити, «відтворити» (уникаючи вульгарного тону образ, натяків, непристойної антинаукової лексики, ненормативних, етично недоречних виразів на адресу «опонентів», фактологічних, неправомірних пересмикувань і маніпуляцій), розглянути якщо не всі, то переважну більшість ключових аргументів «*pro*» («за»)

²⁵⁸ Франко А. Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ... – С. 16–51; Його ж. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 121–131; Його ж. Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вер. 1996 р.). – Львів: Світ, 1998. – С. 578–585; Його ж. Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. – С. 44–53; Його ж. Іван Франко як дослідник, редактор, публікатор творчої спадщини Юрія Осипа Федьковича у видавничій серії НТШ «Українсько-руська бібліотека» // «Дивлячись на цей гірський світ»: літературознавчий збірник / НАН України. Інститут Івана Франка; НТШ; [відп. ред. А. Швець; наук. ред. М. Котик-Чубінська, М. Лапій; передм. А. Швець; редкол.: Є. Нахлік (голова), Р. Кушнір (голова) та ін.]. – Львів, 2018. – С. 231–244; Див. також текст концептуальної історико-наукознавчої статті про Івана Франка як фахового, креативного дослідника широкого проблемно-тематичного кола питань із царини античності та медієвістики: Лазорак Б. Наукові читання доктора Івана Франка з проблем античності та медієвістики (Самбір, 1903 р.) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Н. Скотна (гол. редактор), О. Петrenchко та ін. – Дрогобич, 2013. – Вип. 32. Історія. – С. 138–150; Див. також текст концептуальних, фактологічних франкознавчих досліджень відомого історика Леоніда Тимошенка (визнаного фахівця у царині історії церкви XVI – XIX ст.): Iwan Franko (1856 – 1916) // Złota księga historiografii i lwowskiej XIX i XX wieku / pod red. J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 241–252; Іван Франко – знавець історії ранньомодерної церкви // Записки НТШ. – Т. 250. – Львів, 2005. – С. 338–355.

і «*contra*» («проти») в історіографічному творі І. Франка. Автор новочасного дослідження зробив спробу багатозарового, мультимірного, різнопланового дослідження тематично окресленої проблеми, незалежно від доволі ґрунтовного, хоча переважно фрагментарного, вибіркового порівняльно-критичного, але загалом, справді, неповного, не достатньо вичерпного висвітлення та дещо суб'єктивного, суперечливого в окремих, важливих, принципових оцінних твердженнях, *аналізу*, що його підготували до друку й оприлюднили авторитетні науковці: фігуруючі вище сучасник І. Франка В. Дорошенко (меншою мірою), діаспорні вчені Л. Винар, О. Домбровський, а за ними (себто, переважно *взоруючись* на їхні концептуально-історіософські «орієнтири» рецепції) насамперед І. Гирич, В. Тельвак, Г. Бурлака (певною мірою) та інші, гідні уваги, вітчизняні та закордонні історики та літературознавці. Щоправда, в обмеженому форматі нехай і розлогої, але все ж таки статті (в науковому збірнику) видається нереальним залучити *всі* глибоко досліджені нами аспекти надзвичайно ретельного порівняльно-текстологічного, практично майже посторінкового, аналізу рецензійної історіографічної праці письменника, які автор представленої розвідки подасть неодмінно в повному обсязі у своїй монографії про Івана Франка як ученого, видавця та організатора академічної науки в НТШ²⁵⁹, що незабаром вийде у світ. До слова, В. Дорошенко, Л. Винар і В. Тельвак, на наш суб'єктивний погляд, порівняно з іншими згаданими вище «спеціалістами» з вивчення цієї тематики, виявили обережне, доволі помірковане «ставлення» до розгляду непростой проблеми, застосували більш раціональні наукові підходи до толерантнішого, «гнучкішого», менш емоційного висвітлення розгляду проблеми, дотримуючись більш поважного, спокійного «тону і тональності» висловлювань та конструктивнішого, більш виваженого формулювання концептуальних дефініцій та висновків. В. Тельвак, зосередившись у декількох цікавих, інформативно-джерельних, фахово написаних статтях, згаданих вище у посторінкових примітках, на висвітленні *взаємин Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції*, намагався, за нашими ретельними спостереженнями, вдало обравши безпрограшну, вигідну, «вичікувальну» стратегічну позицію «стороннього оглядача», «верховного, незворушного арбітра над подіями», як правило (хоча є і зазначені вище винятки з нього), уникати різких, категоричних, ризикованих оцінювальних суджень, кваліфіковано подаючи (констатуючи) переважно стан «*відображення*» або «*віддзеркалення*» науково-джерелознавчого вивчення проблеми іншими дослідниками (що засвідчено також і в назві теми деяких його розвідок), покликаючись переважно на їхні висновки, акцентуючи увагу на питаннях розширення академічних «обрівів» вивчення «тонкого» питання співпраці між обома видатними вченими. Зокрема, він висловлював поради щодо ґрунтовнішого, більш раціонального залучення «*замовчуваної раніше різноманітної за формами та жанром франкіани М. Грушевського*» до джерельно-фактологічного «контенту дискурсу» та обґрунтовував доцільність дослідження-«*синтезу*» цікавих аспектів причинно-наслідкового взаємозв'язку і мотивації виникнення конфліктних ситуацій, нешаблонних психологічних нюансів «співжиття» в єдиному нау-

²⁵⁹ Див. скорочену «версію» підготованої до друку великої за обсягом монографії Андрія Франка, що концептуально і фактографічно в загальних рисах «сконцентрована» у тексті оприятленої у 2019 р. розлогої статті: Франко А. Іван Франко як учений, видавець та організатор української академічної науки в НТШ... – С. 350-394.

ково-культурологічному «часопросторі» (зокрема, стосовно непростого співіснування вчених в академічному колективі), подаючи під іншим ракурсом бачення альтернативні, нестандартні теоретико-методологічні підходи та шляхи висвітлення драстичного питання, пропонуючи, наприклад, *«поглянути на проблему з позицій методологічних настанов конфліктології та психології творчих стосунків»*²⁶⁰. Варто водночас віддати належне фаховому, майстерному, чіткому, виразному, сказати б, «науково-лаконічно вичерпному», одним словом, *лапідарному стилю* послідовного, академічного авторського аналітичного висвітлення у *цілісній серії або циклі праць* згаданого щойно відомого грушевськознавця, присвячених дослідженню науково-творчої рецепції (в тому числі і студіюванню рецензування) творів М. Грушевського (насамперед багатотомової «Історії України-Руси») у польській (кінець XIX – початок XX ст.), російській (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.), а також марксистській (перша третина XX ст.) та діаспорній (40 – 80-ті рр. XX ст.) історіографії. Дрогобицький учений є автором досліджень, у яких висвітлено *проблематику* питань львівської історичної школи М. Грушевського (у співавторстві з В. Педичем)²⁶¹, теоретико-методологічних підстав його історичних поглядів, української історичної науки на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny»²⁶² та чимало інших тематичних аспектів. Автор пропонованої на розгляд статті послуговався під час її написання багатьма працями В. Тельвака (*«рівно ж»* як і солідними науковими творами І. Гирича, про великі академічні, видавничо-організаційні здобутки котрого більш присутньо мовитиметься нижче), насамперед дослідженнями, в яких дрогобицький історик наполегливо студіював творчу спадщину Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.), суперечливі аспекти *«польської грушевськіяни»* (кінець XIX – початок XX ст.), порушував контроверсійні питання проблеми *«Франко – Грушевський»* в українській історіографії. До того ж, Ваш покірний слуга добре обізнаний з публікаціями науковця про неодноразово згадану вище *«малознану німецькомовну працю Михайла Грушевського»* під риторичною назвою *«Ist die Geschichte des ruthenischen Volkes geschrieben oder noch nicht?»* («Чи вже написана історія русинського народу, чи ще ні?») (Інсбрук, 1908)²⁶³. Серед *основних, центральних дослідників* важливих питань, окреслених у назві теми нашого дослідження, варто неодмінно виокремити колоритну, непроминальну персоналію *провідного грушевськознавця, визнаного історика-українознавця І. Гирича*. Ми звернули особливий полемічний погляд на контроверсійні, «перехресні», промовисті, «показові» фрагменти відповідних праць цього науковця, розлогі уривки яких уже неодноразово цитувалися в різних контекстах у пропонованій розвідці, ось чому немає сенсу повторювати висловлені тези. Незважаючи на *подекуди* гостропубліцистичні критичні зауваження, окремі концептуальні «закиди» та *дискусійні* твердження, висловлені присутньо, неупереджено, доброзичливо (поряд із багатьма виразно позитивними судженнями) «на адресу» І. Гирича, варто неодмінно визнати одну з чільних, структуротвірних, визначальних ролей у розвитку модерного грушевськознавства, яку відіграє цей

²⁶⁰ Тельвак В. Взаємини Івана Франка та Михайла Грушевського в історіографічній традиції... – С. 57.

²⁶¹ Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського... – 440 с.

²⁶² Тельвак В. «Kwartalnik Historyczny»: феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 1. – К., 2005. – С. 317-332.

²⁶³ Тельвак В. Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського... – С. 681-701.

невтомний учений, автор (частково зазначених вище у бібліографічному корпусі нашої статті) ґрунтовних досліджень «Франко і Грушевський: спроба об'єктивної характеристики» (Київ, 2010; у співавторстві з Г. Бурлакою), «Грушевський Михайло Сергійович» (у першому томі Франківської енциклопедії, Львів, 2016; у співавторстві з Г. Бурлакою), «Михайло Грушевський та Іван Франко: громадське і приватне» (Дрогобич, 2007; *див.* також електронну версію розвідки на персональному сайті історика), «Іван Франко на сторінках щоденника Михайла Грушевського 1904–1910 рр.» (Дрогобич, 2007; у співавторстві з О. Тодійчук), «М. Грушевський та І. Франко: єдність протилежностей» (Київ, 2006)²⁶⁴, а також праць, оприлюднених у фаховому виданні «Український історичний журнал», зокрема, «М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин» (№ 5, 2006), «Документи академіка М. С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві» (№ 5, 2006)²⁶⁵, «П'ятдесятитомник творів Михайла Грушевського: концепція, здобутки, перспективи» (№ 2, 2016)²⁶⁶ та ін.

Отож, на текстологічній та фактографічній «мозаїчній тканині» насамперед зазначених вище проблемно-тематично «споріднених», дискусійних досліджень В. Дорошенка, Л. Винара, О. Домбровського, І. Гирича і Г. Бурлаки, В. Тельвака та деяких праць інших науковців сфокусовано основну історико-компаративну, полемічно-дискурсивну увагу в пропонованій розвідці. Видається необхідним *особливо* наголосити на тому, що насамперед першорядні грушевськознавці, члени головної редакційної колегії Повного зібрання творчої спадщини М. Грушевського І. Гирич (*відповідальний секретар, що сформулював концепцію і видавничі принципи згаданого видання*), С. Панькова, О. Тодійчук, В. Тельвак, а також директор (1991 – 2013) установи НАН України, колективного організатора видання – Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського П. Сохань (1926 – 2013) (головний редактор багатьох томів Зібрання), достойний представник школи М. Грушевського Я. Дашкевич (1926 – 2010) (заступник головного редактора низки томів), С. Білокінь, В. Смолій (директор Інституту історії України НАН України (з 1993 р.)), В. Наулко (1933 – 2018), І. Бутич (1919 – 2007)²⁶⁷, М. Жулинський²⁶⁸, Г. Боряк²⁶⁹, В. Брехуненко, Я. Федорук та інші відомі вчені здійснили і

²⁶⁴ Гирич І. М. Грушевський та І. Франко: єдність протилежностей // Грушевський М. С. – державотворець, громадський діяч, вчений, публіцист: Матеріали II Регіональної науково-практичної конференції (Київ; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Бар / Відп. ред. М. Х. Комісарчук; наук. ред. І. Б. Гирич. – К., 2006. – С. 19-59.

²⁶⁵ Гирич І. Документи академіка М. С. Грушевського у фонді 1235 ЦДІА УРСР у м. Києві // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 35-67.

²⁶⁶ Гирич І. П'ятдесятитомник творів Михайла Грушевського: концепція, здобутки, перспективи // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 51-68.

²⁶⁷ Франко А., Франко О. Видатний український історик-архівист, джерелознавець, археограф І. Л. Бутич (до 100-річчя від дня народження) [Під рубрикою «Особистості»] // Архіви України. – 2019. – № 4 (321). – С. 168-186.

²⁶⁸ Жулинський М. Концепція національної культури Михайла Грушевського // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 5-17.

²⁶⁹ Боряк Г. Камеральна археографія і археологічна україніка: теорія та методика актуалізації архівної документальної спадщини [Текст]: дис... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Боряк Геннадій Володимирович; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1996. – 516 с.; Боряк Г., Маврін О. Археографічна комісія та Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Хроніка діяльності Археографічної комісії та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. 1992 – 1998 // Український археографічний щорічник. – 1999. – Вип. 3-4. – С. 694-711.

(чимало діячів із зазначеного переліку) продовжують провадити гідну подиву монументальну роботу щодо підготування до друку та оприлюднення у львівському видавництві «Світ» багатьох томів *фундаментального видання «Михайло Грушевський. Твори: У 50 томах»*, яке виходить у світ з 2002 р. (до видавничої ради залучено такі видатні персоналії як: президент НАН України (1962 – 2020) Б. Патон (1919 – 2020) (колишній голова), Л. Винар, І. Драч (1936 – 2018), О. Прицак (1919 – 2006), Ф. Сисин та ін.)! До того ж, згадані вище авторитетні науковці (чимало з них) заснували у 2015 р. в рамках «пагінації» згаданого багатотомового видання *серію* «Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви» (Г. Папакін (головний редактор), І. Гирич (відповідальний секретар), В. Тельвак та інші члени редколегії), формат якої був започаткований в опублікованому «контенті» тому 46 (п. н. «Рецензії на праці Михайла Грушевського») в книзі 1 (1890 – 1914) і книзі 2 (1915 – 1938) (упорядкування, передмови²⁷⁰ і коментарі В. Тельвака), текстологічними матеріалами якого присутньо, науково-творчо послуговувався автор (А. Д. Франко) представленої на розгляд новочасної статті «Науково-критична та історіософська рецепція Івана Франка «Історії України-Руси» Михайла Грушевського крізь модерну візію інтерпретації взаємин між автором вітчизняного літописання та його рецензентом». Нагадаємо також, що в 1997 р. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (директор з 1991 р. академік НАНУ М. Жулинський), Українське Історичне Товариство (голова Л. Винар) утворили *видавничу серію* «Епістолярні джерела грушевськознавства» (редактор Л. Винар), у рамках якої у томі I (1997) і томі III (2006) було оприлюднено матеріали з листування М. Грушевського з І. Франком (вступне слово, публікація, коментар неодноразово згаданої вище завідувачки відділу рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, *відомої, талановитої франкознавиці Г. Бурлаки*, мовознавча редакторка Н. Лисенко; посторінкові (див. вище) «покликання» на «занотовані» щойно джерела розташовано у розлогому бібліографічному корпусі пропонованої статті). Видається доцільним зазначити, що завдяки комплексному поєднанню неабияких джерелознавчих, археографічних здобутків із фахово застосованими евристичними, камеральними та едиційними аспектами редакційно-видавничого внеску насамперед згаданих вище інституцій (колективних органів, сказати б, управлінської, стратегічної «надбудови» запровадження планового «контролю» та покрокового здійснення «робочого процесу» видання), упорядників, коментаторів, авторів передмов, текстологів, мовознавців у фахову підготовку до друку кожного тому творчої спадщини видатного Історика став можливим такий, без перебільшення, грандіозно-масштабний результат грушевськознавчої роботи велетенського суспільно-політичного та академічного значення!

Чимало науковців (*окрім неодноразово згаданих вище фахових знавців* досліджуваного проблемно-тематичного питання В. Дорошенка, О. Домбровського, Л. Винара, І. Гирича, В. Тельвака, Г. Бурлаки, а також опосередковано – О. То-

²⁷⁰ Тельвак В. [Передмова до т. 46, кн. 1] Рецензування праць Михайла Грушевського як історіографічна проблема (до 1914 року)... – С. VIII-XXX; Його ж. [Передмова] Між історією та політикою: Рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року // Грушевський М. Твори: У 50 т. / редколегія: Г. Папакін (гол. ред.), І. Гирич, С. Білокінь, М. Жулинський, В. Наулко, В. Тельвак та ін. – Т. 46. – Кн. 2. – Львів, 2015. – С. V-XXVI.

дійчук, С. Панькової, В. Педича та ін.) порушувало у своїх працях (спогадах, розвідках, журнальних статтях, книжках) в історіографічній «канві» та публіцистичній «площині наративу» неоднозначні аспекти та скомпліковані нюанси взаємовпливу та взаємостосунків поміж М. Грушевським та І. Франком в «тонкій», «крихкій», діткливій, тендітній сфері та «динамічному конструкті» їх науково-креативного та особистісного співіснування. Серед широкого кола вчених, публіцистів, що творили в різні епохи, присутньо, предметно або ж нехай і фрагментарно «торкалися» вивчення (з «перемінним» успіхом, себто з різними «якісними характеристиками» щодо глибини розкриття, висвітлення проблеми, з різним ідеологічним «масивом нашарування» розробки доволі незручної, ба навіть «ризикованої» тематики у сенсі певних складнощів її докладного, адекватного студювання) неоднозначних питань «на перехресті» актуальних, суголосних, подекуди тісно взаємопов'язаних, дотичних питань грушевськознавства та франкознавства (нехай і в різних пропорційних «співвідношеннях» щодо співмірності застосованого критичного аналізу), доречно згадати *насамперед* відомих і менш знаних українських вітчизняних та діаспорних дослідників²⁷¹, оскільки назвати усіх, даруйте, просто нереально.

Франкове науково-критичне, історіософське дослідження було першим в українській історіографії багатограним, «обширним» осмисленням (фактологічно-джерельною і теоретико-методологічною «рефлексією») основних історичних праць М. Грушевського. Наприкінці загалом послідовного (а подекуди, в окремих аспектах й інтерпретаційно, інтертекстуально «асиметричного») проблемно-тематичного розгляду аналітично-джерелознавчої роботи письменника щодо його наукової «розправи» (в сенсі характерного, специфічно «галицького», розуміння змісту часто вживаної нині сентенції «ґрунтовна критична праця») над текстом «Історії України-Руси» М. Грушевського доречно зробити виважене

²⁷¹ Подаємо перелік дослідників: В. Гнатюк, М. Лозинський, С. Єфремов, М. Возняк, В. Сімович, М. Мочульський, В. Щурат, С. Смал-Стоцький, І. Свенціцький, О. Маковей, О. Колесса та Ф. Колесса, В. Лукич, Д. Лукіянович, М. Кордуба, І. Крип'якевич, С. Томашівський, К. Студинський, З. Кузеля, Д. Дорошенко, Я. Гординський, Д. Донцов (сучасники письменника та історика), І. Вітанович, О. Оглоблин (Мезько), М. Андрусак, Б. Крупницький, М. Антонович, Б. Кравців, Ю. Бойко, Ю. Лавріненко, М. Стахів, Р. Чубатий, М. Мухин, Л. Луців, О. Прицак, Д. Штогрин, Ф. Сисин, Л. Коваленко, М. Кравець, В. Микитась, О. Дей, Ф. Шевченко, В. Сарбей, представники родини Івана Франка – Т. І. Франко, А. І. Франко, З. Т. Франко та нащадки його рідного брата Онуфрія Яковича Франка (1861 – 1913) – історики, франкознавці – проф., д. іст. наук О. О. Франко, А. Д. Франко, Я. Дашкевич, І. Денисюк, М. Нечиталюк, Л. Сенік, Г. Вервес, М. Мороз, М. Неврлі (Неврлий), Є. Кирилюк, Р. Пиріг, М. Жулинський, Ф. П. Погребенник і його син В. Ф. Погребенник, З. Гузар, В. Калинович, С. Гелей, В. Горинь, І. Ковалик, О. Романів, С. Злупко, Р. Кирчів, М. Вальо, М. Гнатюк, Я. Мельник, Є. Пшеничний, М. Ільницький, Р. Горак, С. Білокінь, С. Плохий, Я. Грицак, Є. Нахлік, В. Будний, Л. Зашкільняк, С. Квіт, В. Корнійчук, П. Федоришин, В. Слободяник, В. Калина, О. Астаф'єв, Г. Александрова, Г. Стрельський, А. Трубайчук, Р. Гром'як, В. Наулко, В. Мельник, В. Горинь, Р. Офіцинський, Ю. Шаповал, І. Верба, В. Грабовецький, П. Арсеніч, В. Верстюк, О. Ясь, З. Зайцева, Л. Тимошенко, Б. Якимович, Б. Тихолоз, Я. Малик, В. Качкан, Я. Закревська, О. Забужко, Т. Гундорова, Б. Гаврилів, Р. Зорівчак, М. Зимомря, А. Атаманенко, Л. Бондар, М. Легкий, Я. Гарасим, С. Пилипчук, Р. Голод, Є. Баран, О. Баган, В. Кухар, Н. Тихолоз, І. Демуз, В. Ідзьо, Г. Сокіл і В. Сокіл, Г. Сварник, А. Швець (Ковальчук), С. Хороб, О. Маврін, В. Брехуненко, Р. Піхманець, М. Лесюк, Г. Сабат, О. Галета, М. Алексієвець, Г. Корбич, А. Фелонюк, Б. Лазорак, Г. Клинова-Дацик, О. Луцишин, Л. Каневська, В. Мазепа, І. Теплий, О. Тебешевська, І. Тимів, М. Лапій, О. Салій, Г. Савчук, М. Василенко, Р. Конта та ін.

«резюме», що на рівні жанрово-композиційної структури праця І. Франка «Причинки...» – це вдале, вміле, унікальне поєднання, органічна «модифікація», гармонійне «мікшування (мікс, суміш, гібрид)» суто критично-рецензійного і власне монографічного, Авторського, креативного «начал» витворення оригінальної, самостійної, новаторської «студії» на перетині наукових «жанрів» (себто, це не «похідне», не «вторинне», не коротке поверхово-оглядове, не хронікально-бібліографічне, не «реферативне» дослідження у звичайному, апробованому, успішно практикованому «класичному стилі обсервації») в загальноприйнятому, традиційному термінологічному, понятійно-категоріальному тлумаченні цих слів і словосполучень.

* * *

Отже, текстологічно ретельно аналізуючи основні положення та контроверсійні аспекти історичних досліджень М. Грушевського, незважаючи на присутні критичні зауваження, І. Франко у завершальних констатаціях першого підрозділу «Повний образ історії України-Руси» своєї рецензії загалом дуже схвально відгукнувся про «автора сих праць [...] одного з визначних двигачів нашої національної ідеї»²⁷². Відтак у главі «Закінчення» першої частини згаданого оглядового монографічного дослідження вчений наголосив, що написав свої критичні «зауваги» (через брак фахових рецензій) «в інтересі історичної правди та науки»²⁷³ для популяризації та об'єктивного представлення у світовому інтелектуальному середовищі широко «закроеного» багатотомового українознавчого дослідження. У «сконцентрованому» тексті рецензійного дослідження «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (Львів, 1912), як і в згаданих вище численних історичних та деяких історико-літературних працях (що були написані переважно на основі вивчення архіву І. Федоровича), «реферативний» зміст більшості з яких виголошував учений, як правило, на засіданнях історико-філософської, а також філологічної секції²⁷⁴ НТШ, виявляється, на нашу думку, *квінтесенція* ще й досі цілісно та адекватно не витвореного вдячними, достойними нащадками *реального, нестереотипного, правдивого, органічно скристалізованого образу І. Франка як історика*. Уся розмаїта сукупність порушених письменником у «Причинках...» конкретних текстологічних і фактографічних предметних аспектів та дискусійних «критичних точок» стереоскопічного, «нелінійного» розгляду характерних особливостей історії України-Руси у викладі М. Грушевського актуалізує, на наше глибоке переконання, потребу формування об'єктивного, неупередженого, багатовимірною бачення і поглиблення концептуальних підходів до універсального, глибинного вивчення *унікального феномену під «парадигмальною» назвою «І. Франко-історик»*. Учений, який повноцінно виявив себе фаховим критиком, серйозним аналітиком-рецензентом багатотомового історичного вітчизняного

²⁷² Франко І. Причинки до історії України-Руси. Часть перша... – С. 455.

²⁷³ Там само. – С. 453.

²⁷⁴ Книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1893 – 1914 рр. // Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові). – Оп. II. – Спр. 42/а; Франко А. Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців (Харків, 26 – 29 серпня 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 81-86.

«літописання-гранд-нарративу»²⁷⁵ М. Грушевського, був автором понад 100 праць з царини історичної проблематики, що *взорувався* на новаторські історіософські концепти та ідеї, генеруючи їх упровадження в українську історичну науку. Його вагомий історіографічний доробок заслуговує повноцінного, академічного, неупередженого, всеохоплюючого студіювання. Внесок науковця у розвиток історичних досліджень, що в академічному сенсі розгляду в інституціональному форматі проводилися переважно історико-філософською секцією та археографічною комісією НТШ, важко переоцінити. І. Франко органічно, гармонійно, різноаспектно, багатомірно виявив себе в НТШ та на інших публічних «майданчиках» (чи як нині «модерново» висловлюється чимало вчених – «на платформах») авторської наукової самореалізації як концептуальний, глибоко аналітичний історик (історіограф та історіософ), сумлінний, фаховий джерелознавець-археограф, філолог (історик літератури), істинний філософ та різноплановий науковець²⁷⁶. Водночас автор пропонованого дослідження не ставив за мету штучно «інкорпорувати» постать І. Франка-історика в один ряд з М. Грушевським (прирівнювати чи протиставляти між собою двох видатних учених) або неправомірно «возносити» історіографічні заслуги письменника на один «елітарний» рівень із фундаментальним творчим доробком загально визнаного українського історика № 1. Всупереч яскраво артикульованій тенденції упродовж понад століття по смерті І. Франка (1916 – 2020), особливо в радянський час та, зрештою, і в новітню епоху, коли, на наш аргументований погляд, чимало дослідників-реципієнтів творчості та діяльності Вченого, з об'єктивних та суб'єктивних причин, несправедливо, неправомірно недооцінювали, применшували, спотворювали, інколи «маргіналізували», «упосліджували», ба навіть подекуди усвідомлено нівелювали *роль І. Франка як історика*, автор пропонованої статті намагався обґрунтувати необхідність суттєвого зміщення та розставлення нових чітких акцентів у загальній рецепції його творчості та доцільність істотної зміни в суспільній свідомості та науковому сприйнятті усталеного, традиційного, стереотипного погляду на творчу особистість та «асоціативний, архетипний образ» Каменяря²⁷⁷ як *не лише визнаного письменника, поета, філолога, видавця*²⁷⁸, різнобічного науковця, етнолога²⁷⁹, фольклориста, мовознавця, соціолога, економіста, археографа, джерелознавця, перекладача, суспільно-громадського діяча. У нашому «багатощаровому», різновекторному історико-текстологічному дослідженні зроблено *ретельну спробу повернути серйозну увагу* науково-академічного, гуманітарного, культурологічного конкурентного середовища до ще од-

²⁷⁵ Ясь О. Традиції великих історичних нарративів... – С. 6-38; Колесник І. Український гранд-нарратив: Ретроспективи та перспективи // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2008. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 153-177; Зашкільняк Л. Антропоморфний вимір сучасних національних гранд-нарративів // Там само. – С. 77-83; Kasianov G. «Nationalized» History: Past Continuous, Present Perfect, Future... // A Laboratory of Transnational History: Ukraine and Recent Ukrainian Historiography / Ed. by G. Kasianov, P. Ther. – Budapest-New York, 2009. – P. 7-23; Україна кризь віки / Заг. ред. В. А. Смолія. – К., 1998 – 1999. – Т. 1 – 15.

²⁷⁶ Франко А. Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка... – С. 129; Його ж: Академічні досягнення, видавничі та організаційні проекти Івана Франка в НТШ... – С. 26.

²⁷⁷ Гундорова Т. Франко не Каменярь. Франко і Каменярь. – К., 2006. – 352 с.

²⁷⁸ Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006. – 691 с.

²⁷⁹ Франко А. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Народознавчі зошити. – 2001 [2002]. – № 3. – С. 465-469.

нієї помітної «грані» «многоликої», воістину *універсальної постаті Івана Франка*, що відкриває світу фахово «вишколеного», об'єктивного, концептуального, неординарного, модерного (і в новітні часи) *Історика з великої літери*, значні, непромінальні досягнення якого має невідмінно *справедливо, гідно визнати і повноцінно, адекватно, довершено студіювати, здійснюючи присутній історіософсько-компаративний (та історико-компаративістичний) дискурс, науково-творча еліта українського суспільства – насамперед історики, франкознавці, грушевськознавці, філологи, народознавці.*

Андрій Франко.

Науково-критична та історіософська рецепція Івана Франка «Історії України-Руси» Михайла Грушевського крізь модерну візію інтерпретації взаємин між автором вітчизняного літописання та його рецензентом.

Крізь текстологічно-аналітичну, порівняльно-історичну призму розгляду висвітлено особливості науково-критичної та історіософської рецепції Івана Франка багатотомової фундаментальної праці Михайла Грушевського «Історія України-Руси». Критичному аналізу ґрунтовно, неупереджено, різнопланово, «фронтально» і «покроково», доволі вичерпно піддано (в історико-компаративістичній площині студіювання) монографічне дослідження І. Франка під рецензійною назвою «Причинки до історії України-Руси. Часть перша» (Львів, 1912). Автор пропонованої розвідки, що в площині інтертекстуального «мовлення» та позачасового дискурсивного «мислення», у специфічному форматі «перегук концептуальних думок» полемізує з модерними грушевськознавцями І. Гиричем, Г. Бурлакою (водночас франкознавицею), В. Тельваком та іншими вченими, а також із деякими висловлюваннями, принциповими заявами, твердженнями сучасника письменника В. Дорошенка, нині вже покійних діячів, дійсних членів НТШ О. Прицака, О. Домбровського, Л. Винара, професорів УВУ в Мюнхені О. Оглоблина (Мезька), І. Витановича, Б. Крупницького, М. Андрусяка та інших авторитетних діаспорних дослідників (зокрема, Д. Штогриня, Ф. Сисина та ін.) і провідних вітчизняних істориків (зокрема, Я. Дашкевича, М. Котляра, Л. Войтовича, Л. Зашкільняка, Я. Грицака, О. Сухого, Ю. Шаповала, І. Верби, Ф. Шевченка, С. Білоконя, Р. Пирога, С. Гелея, О. Яся, М. Капралю, А. Фелонюка, З. Зайцевої та ін.), українсько-американського історика С. Плохія, франкознавців, філологів, поставив перед собою амбітне надзавдання – привернути серйозну увагу істориків, соціологів, політологів, істориків літератури та інших представників гуманітарного академічного середовища до проблеми повноцінного визнання феномену наукової діяльності І. Франка як неординарного історика. В узагальнених, чітких формулюваннях доволі адекватно, «компактно» «відтворено» та окреслено пунктирними рисами характерні ознаки ділового, прагматичного, «коректного стилю» науково-організаційних і видавничих стосунків, що об'єктивно склалися між інтелектуалами М. Грушевським та І. Франком, які успішно взаємодіяли в академічно-інституціональному процесі координування діяльності секцій, комісій та видавничих органів Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. У «стислному алгоритмі» простежено визначальні аспекти еволюції особистісних взаємовідносин між згаданими вище першорядними вченими, що витримали складне випробовування часом, незважаючи на перенесення у 1907 р. журналу «Літературно-науковий вісник» («ЛНВ») до Києва, а також загострення недуги І. Франка (з 1908 р.). Обґрунтовано доцільність піднесення в суспільній свідомості універсальної, багатогранної персоналії І. Франка як історика, що повноцінно виявив себе фаховим критиком, серйозним аналітиком-рецензентом мультитомового історичного вітчизняного «літописання-гранд-нарративу» М. Грушевського, як автора модерно сконструйованих, довершених, резонансних історичних, джерелознавчих, археогра-

фічних творів і генератора новаторських історіографічних концептів та історіософських ідей на заслужений п'єдестал-авансцену всеохоплюючого, наскрізного, неупередженого, глибоко наукового вивчення його вагомого історичного надбання, позаяк у творчому добробку вченого налічується понад 100 праць із царини історичної проблематики, внесок Каменяра в розвиток історичних досліджень складно переоцінити. У пропонованому дослідженні у джерелознавчо-аналітичному форматі та дискурсивно-полемічній площині послідовного порівняльно-текстологічного розгляду проблеми чітко, панорамно віддзеркалюється ще одна рівновелика грань монументальної постаті І. Франка як фахового, концептуального, непересічного історика. Значний, різноаспектний, недостатньо об'єктивно артикульований і дещо спотворений та подекуди знівельований численними критиками історіографічний набуток ученого заслуговує на справедливе, цілісне визнання та адекватне, довершене студювання академічного «штибу».

Andriy Franko.

Ivan Franko's scientific-critical and historiosophical perception of «The history of Ukraine-Rus'» of Mykhailo Hrushevs'kyi through the modern vision of the interpretation of interrelations between the author of domestic chronicle and its reviewer.

The article highlights Ivan Franko's research-critical perception of the multi-volume work of Mykhailo Hrushevs'kyi «The History of Ukraine-Rus'» through the textographical-analytical, comparative-historical consideration's prism. I. Franko's monographic study under the review title «Additions to the History of Ukraine-Rus'. Part One» (Lviv, 1912) was thoroughly, impartially, diversely, comprehensively subjected to author's critical analysis. The researcher of submitted work entered into controversy (in the format of intertextual and timeless discursive «thinking») with contemporary well-known experts of studying of M. Hrushevs'kyi's creative heritage – with famous scholars I. Gyrych, H. Burlaka, V. Tel'vak and with other scientists, as well as he has found a lot of interest in the ideas, conceptual statements, considerations, utterances of I. Franko's contemporary V. Doroshenko, now deceased research figures – Valid members of the Taras Shevchenko Scientific Society (NTSh) – O. Pritsak, O. Dombrovs'kyi, L. Vynar, professors of UVU in Munich O. Ogloblyn (Mez'ko), I. Vytanovych, B. Krupnyts'kyi, M. Andrusyak and other authoritative Ukrainian diaspora's representatives (in particular, D. Shtogryn, F. Sysyn, etc.) and leading national historians (in particular, Ya. Dashkevych, M. Kotlyar, L. Voytovych, L. Zashkilniak, Ya. Hrytsak, O. Sukhyy, Yu. Shapoval, F. Shevchenko, S. Bilokin, R. Pyrih, S. Geleay, O. Yas, M. Kapral, A. Felonyuk, Z. Zaytseva, etc.), ukrainian-american historian S. Plokhii, experts of studying of I. Franko's scientific creativity, philologists, other scholars. The author of the proposed scientific work has set before themselves the supreme task – to attract the serious attention of historians, sociologists, politologists, historians of literature and other representatives of the humanitarian research and academic community to the problem of full recognition of the phenomenon «I. Franko as an extraordinary historian». In the generalized and fragmentary presentation of the article's material there were adequately, briefly reproduced and outlined in «dotted lines» the characteristic features of the pragmatic and respectful «style» of the scientific-organizational and publishing relations that were actually formed between two intellectuals – M. Hrushevs'kyi and I. Franko, who successfully collaborated in the academic community and in the institutional process of coordinating the publishing and scholar activities of the NTSh sections and commissions. There were also briefly traced the main aspects of the evolution of personal relationships between the leading, recognized scholars which have been successfully survived the difficult test for a long time especially in the last years of I. Franko's life, in spite of the transfer of the journal «Literaturno-naukovyi visnyk» («Literary and Scientific Herald») to Kyiv in 1907, as well as the exacerbation of I. Franko's illness (since 1908). There are more than 100 works on the area of historical issues in the creative heritage of I. Franko, that's why the Kamenyar's contribution to the development of historical research is difficult to be overestimated. In submitted work it was substantiated the expediency of

erection «on the pedestal» in the public consciousness of the multifaceted, universal figure of I. Franko as a professional critic, a serious analyst-reviewer of the multi-volume historical domestic «chronicle-grand-narrative» of M. Hrushevs'kyi, as the author of outstanding, thorough, serious historical works and the generator of innovative historiographical concepts and historiosophical ideas. There were clearly, panoramically reflected another «equal» (proportionate, commensurate) facet of the monumental figure of Ivan Franko as a professional, conceptual, outstanding historian at the proposed study in the source-analytical format and discursive-polemical plane of consistent comparative-textual consideration of this problem. The significant, multifaceted, insufficiently objectively articulated and somewhat distorted and sometimes leveled by numerous critics historiographical achievement of the scholar deserves a fair, worthy, holistic recognition and adequate, complete, improved study of the academic «type».

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВИХ ЗМІН У ПЕРЕКЛАДЕНІЙ ІВАНОМ ФРАНКОМ СТАРОІСЛАНДСЬКІЙ БАЛАДІ «СЕСТРА СЕСТРУ ТОПИТЬ»: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БРИТАНСЬКИХ, УКРАЇНСЬКИХ ТА МАРІЙСЬКИХ КАЗОК

Перекладацька діяльність Івана Франка (1856 – 1916) є об'єктом і предметом українських перекладознавчих і взагалі гуманітарних студій, проте баладна діяльність генія у річищі скандинавістики та компаративних досліджень переважно досі була предметом оглядового чи узагальненого вивчення (за винятками). І. Франко переклав 39 пісенних творів скандинавської літератури, які після тривалої перерви стали відомими тільки в 1966 р. на сторінках журналу «Жовтень», потім – у 50-титомному зібранні творів¹. За життя перекладача вони лишились у рукописі, як і інші інтерпретації народної поезії, як-от староанглійської, китайської, румунської та ін. Франкові переклади скандинавських текстів не були до Незалежності предметом архетипного та компаративного аналізу почасти за ідеологічних причин, оскільки українські та скандинавські тексти, незважаючи на різнотипність мислення, мають спільні риси й структуру. Так, ще М. Костомаров у «Слов'янській міфології» наголошував на спільній спадщині «арійського племені» (або племен), саме йому належать перші спроби дослідження скандинавської міфології в світовому контексті та порівнянні з давньоіндійською, античною та слов'янською спадщиною. У «Мові поезії» Сноррі Стурлусон писав: «Тепер слід сказати молодим скальдам... нехай заглиблюються в цю книгу, щоб здобути мудрість і розрадитися. Не можна забувати цих сказань чи називати їх брехнею...»². К. Г. Юнг характеризував архетип так: це «душевний орган, який має кожен із нас»³; цей «орган» не можна раціонально (біологічно, фізіологічно...) пояснити чи припинити, «психічний структурний елемент»⁴. Тобто це даність. Відповідно, перспективно дослідити перекладені І. Франком балади як витвори архаїчної свідомості у порівнянні з народними

¹ Також окремі переклади балад надруковані у: Нудьга Г. А. Українська балада: (з теорії та історії жанру). – К., 1970. – 257, [1] с.

² Стурлусон С. Язык поэзии // Стурлусон С. Младшая Эдда. / Издание подготовили О. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. Репринтное воспроизведение издания 1970 г. – СПб., 2006. – С. 60.

³ Юнг К. Архетипи і колективне несвідоме / Переклала з німецької Катерина Котюк; науковий редактор українського видання Олег Фешовець. – Львів, 2013. – С. 208.

⁴ Там само. – С. 209.

казками на аналогічні сюжети (останній жанр давно був і є у полі зору вивчення зарубіжних і вітчизняних юнгіанських студій). Варто зазначити і про наголошення саме на перекладацькій, трансляторській функції І. Франка як героя поезій, створених уже пізнішими поколіннями. Так, М. Рильський поетично інтерпретував цей образ передовсім як перекладача і взагалі людину європейської культури. Зокрема, це вірші різних періодів, присвячені І. Франкові. Особливий інтерес для пропонованої статті у компаративному аспекті викликають два сонети: а) «Франко» (зі збірки «Знак терезів», 1932 р.⁵), де поряд із суто біографічними – літературні алюзії, причому хронологічно притаманні романтизму: «Не надився на блиск і на поверхній чар, / На Чайльд-Гарольдів плащ, / На Лорелеї коси»⁶ (тобто, відповідно, це байронічний романтизм і німецький – у свою чергу, побудований на фольклорі про згубний спів золотоконої красуні-русалки Лорелеї або Льорелая); б) «Франкові» (1941), відкритий епіграфом із самого автора: «На ріці вавилонській – я там сидів, / На розбитий орган у розпуці глядів...»⁷, що, у свою чергу, є біблійною алюзією – псалма 136 (137 або 138 у різних традиціях), що відкривається рядками – у перекладі о. І. Хоменка: «Над вавилонськими ріками, / там ми сиділи й ридали, / як згадували Сіон/» (пс. 137(138):1)⁸. Цей зв'язок текстів сам І. Франко вказував у своїй збірці «Semper tūo», додавши церковнослов'янський епіграф. Адже й Біблія належить до перекладної літератури. Загалом у вірші простежуються старозавітні алюзії, але друга строфа відкривається античною (давньогрецькою), із міфу про Танталові муки: «З народом разом муками Тантала / Він мучився»⁹, але далі – суто біблійна образність: «...коли от-от, в очах, / Обітована їм земля сіяла / І маревом зникала у полях»¹⁰ (тобто явна алюзія на поему «Мойсей») – і повернення до псалму: «І знов ридав на вавилонських ріках / Могучий голос, певен сил великих, – / І хай розбився дорогий орган...»¹¹ Орган – явна католицька алюзія (і натяк саме на європейську культуру), адже у цитованому псалмі – «гусла»: «На вербах, серед нього, повісили ми наші гусла»¹² (пс. 137(138):2). Отже, у дослідженому сонеті – *діалог поета-перекладача з поетом-перекладачем, інтерпретація інтерпретації*. Таким чином, в обох випадках – алюзійність, причому європейська, фактично це відповідь *неокласика – класику*. Усе перелічене акцентує на перекладацтві І. Франка, а не суто ліричній стихії його творчості. Тим цікавіше розглянути *текстуальний діалогізм* на інших прикладах.

⁵ Примітки // Рильський М. Т. Зібрання творів у 20 т. – Т. 2. Поезії 1930 – 1941. – К., 1983. – С. 389.

⁶ Рильський М. Франко // Рильський М. Спокійна творчості тривога: Вибрані поезії: Вид. перероб. / Упоряд. Рильський Максим Георгійович. – К., 2015. – С. 386.

⁷ Рильський М. Франкові // Рильський М. Т. Зібрання творів у 20 т. – Т. 2. Поезії (1930 – 1941). – К., 1983. – С. 377. Ще про цей сонет та взагалі на тему образу поета: Атаманчук В. П. Вірші-портрети видатних діячів світової та вітчизняної культури у поезії М. Рильського 30-х років // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2011. – Вип. 8. – С. 6-9.

⁸ Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990. – 55 М. – С. 698.

⁹ Рильський М. Франкові... – С. 377.

¹⁰ Там само. – С. 377.

¹¹ Там само.

¹² Святе Письмо Старого та Нового Завіту... – С. 698.

Скандинавістика в І. Франка ставала предметом як перекладознавства, так і компаративістики – зокрема, дослідження впливів сучасних українському генію скандинавських авторів на його прозу¹³. Як зазначав М. Стріха, українській філології досі бракує народних балад, перекладених з оригіналів (з корифеїв вітчизняного слова ні М. Рильський, ні Г. Кочур, ні М. Лукаш цих текстів не перекладали, натомість досі відомі переспіви С. Маршака, часто далекі від першотворів¹⁴); проте вже є окремі публікації, які належать цьому перекладачу¹⁵, І. Качуровському¹⁶, М. Стрісі та Олені О'Лір¹⁷, як і авторці пропонованого дослідження¹⁸, тощо¹⁹. Це і теоретичний, і практичний аспекти. Останнім часом акцент робиться саме на англійських і шотландських баладах (з різних діалектів і мови скотс). Якщо аналізувати український корпус новітніх перекладів саме скандинавських балад, то до друку готується антологія, яка містить окремі зразки цього жанру (і так само з оригіналів²⁰), проте цього ще недостатньо для повноцінного студювання у компаративному ключі. Також українською готується видання пісень і балад Шотландського Прикордоння у зібранні сера Вальтера (Волтера) Скотта (львівське видавництво «Астролябія», перекладачка зі скотс Олена О'Лір), окремі переклади з якої вже звучали на перекладацьких заходах у Київському літературно-меморіальному музеї Максима Рильського (далі КЛМ-ММР), НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» та інших установах. Сам жанр балади – і вузькоспеціально, і ширше – не раз досліджувався в українському літературознавстві²¹. Із наукових публікацій, присвячених Франковим перекладам

¹³ Саєнко В. Іван Франко і скандинавські літератури // Слово і Час. – 2016. – №8(668). – Серпень. – С. 43-53.

¹⁴ Стріха М. Від перекладача. Три старовинні балади / Англійські та шотландські балади / З англійської переклав Максим Стріха // Всесвіт. – 2016. – Ч. 1-2. – С. 10.

¹⁵ Стріха М. Улюблені переклади. Вид. 2-ге, випр. і доповнене. – К., 2017. – 770 с.

¹⁶ Качуровський І. Круг понадземний. Світова поезія від VI по XX століття: Переклади. – К., 2007. – 527 с.

¹⁷ Стріха М., О'Лір О. «Пісні шотландського пограниччя» та їхнє українське відлуння // Сучасність. – 2012. – Ч. 7-8. – С. 170-189.

¹⁸ Із деяких публікацій: Ельфи, феї, чарівні тюлені: із шотландських фантастичних балад / Переклад із мови скотс Ольги Смольницької // Вікно у світ. К., 2019. – № 1-2. – С. 150-158.

¹⁹ Про Франкові та ін. переклади: Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К., 2006. – 344 с. (Сер. «Висока полиця»). Перевидано 2020 р. («Дух і Літера») під назвою «Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням».

²⁰ Європейське середньовіччя: літературний флорилеґіум (світлій пам'яті видатного медієвіста і перекладача Ігоря Качуровського, упорядник Щавурський Борис Богданович). – Тернопіль, 2020. – 976 с. [У друці]. Містить переклади М. Рильського, І. Качуровського, О. Смольницької та ін. Переклади скандинавських балад звучав на моїй лекції 2016 р., присвяченій І. Франку: Смольницька О. Іван Франко: «Я – людина віруюча». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3145:2016-05-30-19-43-37&catid=25:parafijacat&Itemid=27

²¹ Боковець А. Форми побутування і художньої репрезентації ліричних поетичних текстів у ранній тюдорівській Англії // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 44-49; Каліш І. Жанр балади у світовій літературі / І. В. Каліш // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – Вип. 15. – С. 155-158; Карбашевська О. Українські та британські народні балади про смерть воїна на полі бою: поетика та літературна рецепція // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 116-120.

скандинавської літератури (як балад, так і новел на основі sag), є статті й тези 2000-х рр.²² Психоаналіз, у тому числі юнґіанство, розвивається в українському літературознавстві (праці Н. Зборовської – від посібника 2003 р. «Психоаналіз і літературознавство» до монографії 2006 р. «Код української літератури...», не кажучи про численні статті – здебільшого психоаналіз розкрито від «абетки» до вузької, практичної специфіки на прикладі художніх текстів; монографія О. Тиховської 2011 р. «Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект» і статті, студії інших дослідників, проекти М. Зубрицької (наприклад, перевидавана «Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.») та ін.; теоретичні праці, присвячені різним поглядам на конкретні питання – як-от про патерн²³, де надається увага й попереднім публікаціям авторки пропонованої статті; сам психоаналіз як предмет вивчення в Україні відродили незалежно одна від одної (С. Павличко і Н. Зборовська), праці, присвячені цим питанням, перекладаються з німецької, англійської та інших мов. Але досі бракує системного вивчення поставленого питання, у тому числі українських перекладів як

²² Смольницька О. Архетип гори у перекладацькій діяльності І. Я. Франка (на матеріалі старонорвезьких балад «Вісім літ у карлів» і «Рицар Тінне» // Наука і життя: українські тенденції, інтеграція у світову наукову думку. Матеріали п'ятої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 20–22 травня 2009 р. – Ч. 4. – К., 2009. – С. 40-45; Її ж. Зображення тіні в різних міфологічних системах як спільність національних архетипів: на матеріалі перекладених І. Франком старонорвезьких балад і староісландської новели «Страхополох» // Франкознавчі студії: зб. наук. праць / [ред. кол.: Є. Пшеничний (гол. ред.), Л. Винар, М. Ільницький та ін.]; ДДПУ ім. І. Франка, Ін-т Франкознавства. – Дрогобич, 2012. – Вип. 5. – С. 261-271; Її ж. Іван Франко як перекладач старонорвезьких балад. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spadok.org.ua/ivan-franko/i-franko-yak-perekladach-staronorvezkyuch-balad>; Її ж. Компаративний аналіз поеми Лесі Українки «Ізольда Білорука» та ісландської «Балади про Тристрама та Ісот» // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. – №169. – 2009. – С. 104-106; Її ж. Перекладацька діяльність І. Я. Франка: внесок у дослідження давньої скандинавської літератури // Культура народів Причорномор'я: Крымский научный центр Национальной Академии Наук и Министерства образования и науки Украины. – Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. Межвузовский центр «Крым». Научний журнал. – 2006. – № 83. – С. 68-71; Її ж. Перекладацька діяльність І. Франка: компаративістський аналіз архетипних систем давньоукраїнського та скандинавського мислення // Слово і час. – № 1(589). – Січень 2010. – С. 81-86; Її ж. Перекладацька діяльність І. Я. Франка: проблема орфічності на матеріалі старонорвезьких балад // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. – 2009. – № 164. – С. 41-44; Її ж. Пошуки своєї Аніми: перекладацька діяльність І. Я. Франка // Українська наука ХХІ століття. Матеріали п'ятої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 17 – 19 червня 2009 р. – Ч. 4. – К., 2009. – С. 54-57; Її ж. Пошуки язичницьких Аніми та Анімуса як архетипна ретроспектива: на матеріалі перекладеної І. Я. Франком старонорвезької балади «Вісім літ у карлів» // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. – №149. – 2008. – С. 98-101; Її ж. Принцип камінності як сон Аніми (на матеріалі драматичної поеми Лесі Українки «Камінний господар» і перекладеної І. Я. Франком старонорвезької балади «Вісім літ у карлів») // Простір і час сучасної науки. Матеріали п'ятої всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 23–25 квітня 2009 року. – Ч. 3. – К., 2009. – С. 45-49; Її ж. Протистояння І. Я. Франка своїй Тіні: аналіз архетипів у художній і перекладацькій спадщині // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 28. – Ч. 1. – К., 2007. – С. 587-593; Її ж. Руни як архетипові паттерни в перекладених І. Я. Франком давньоскандинавських баладах // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 34. – Ч. 2. – К., 2009. – С. 431-439.

²³ Грищенко І. Дефініція патерну в аспекті фольклористики // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – №6 (217), березень. – Ч. 1. – С. 268-274.

художніх текстів згаданих жанрів (саг, балад тощо), так і юнгіанських праць, виконаних з оригіналу.

Мета – з'ясування жанрових змін у перекладеній цим діячем староісландській баладі «Сестра сестру топить», порівняння її з «Еддою» («Старшою» та Молодшою») та іншими витворами архаїчної свідомості, простеження варіацій – від прозової оповіді (саги) до казки.

Завдання: 1) розглянути названу баладу як проміжну, романтизовану ланку в текстах на аналізовані схожі сюжети; 2) порівняти староісландський, англійський, шотландський, український, російський, марійський тексти (баладні та казкові) на сюжет сестровбивства чи взагалі вбивства антагоністкою протагоністки; 3) проаналізувати цей сюжет у компаративному аспекті з позицій звичаєвого права та родової архаїки, зіставивши із Шекспіровим текстом; 4) залучити як додатковий матеріал чеську баладу Карела Ербена «Золота прядка» в оригіналі та власному поетичному перекладі; 5) розглянути ці сюжети і патерни як архетипові, в юнгіанському річищі. Застосовується компаративний аналіз архетипних систем першотвору та перекладу, тобто не лінгвістичний, а літературознавчий аналіз староісландської пісенної спадщини як найбільш архаїчної серед скандинавських витворів. Залучається розгляд жанрової модифікації української літератури. Пропоноване дослідження здійснюється у рамках діяльності КЛМММР, зокрема, форматі заходів «Рильські читання: перекладацькі студії», інших перекладацьких і перекладознавчих проєктів, а також «Розповідей про неспокій» (прочитана авторкою цих рядків лекція «Квіти для Ніли», присвячена пам'яті українського психоаналітика, літературознавця, письменниці Ніли Зборовської (1962 – 2011) – 2018 р., КЛМММР).

Староісландська балада «Сестра сестру топить» (рукопис датується 1914 р.) під номером IV була вперше надрукована в книзі «Твори», т. XV, с. 123-130. Наскільки можна вважати цей твір баладою? Жанр балади змінювався протягом століть і в жодного народу не повторюється цілком. Скандинавська балада найменше схожа на куртуазну, бо зберігає архаїчну структуру, так само українська балада, хоч і дуже лірична, навіть схожа на віршовану казку, відмінна від загального розуміння цього європейського жанру. (Узагалі це предмет окремих досліджень).

У баладі одразу подано конфлікт між двома сестрами – молодшою Сігнуою, яку сватають раніше за старшої – Гільди (вважалося ганьбою для старших видати заміж молодшу; старша сестра автоматично ставала старою панною або могла розраховувати тільки на невдалий шлюб, про це докладніше – далі), подається антитеза: «Молодша сестра, наче ясна весна, / А старша, немов ніч понура, жажна. / Ось старша молодшій велить одягатися. / «Ходім на край моря, сестрице, скупатся!» / Ой сіла молодша на кам'янім шпилі, / А Гільда зіпхнула її в морські хвилі»²⁴. Подальші репліки набувають афористичності: «Не простягну руку, поже тебе хвиля, / Хіба б жениха ти мені відступила». / «Що є тільки в мене, усе тобі дам, / Та муж кождий волі своєї пан сам»²⁵. Аналогічно у шотланд-

²⁴ Сестра сестру топить / Із староісландських народних балад // Франко І. Зібрання творів у 50 тт. – Т. 10. – Поетичні переклади та переспіви. – К., 1977. – С. 299.

²⁵ Там само. – С. 299.

ському варіанті «The Twa Sisters» сестровбивця відмовляється подати меншій для порятунку руку чи навіть рукавичку: «Sink on, nor hope for hand or glove, / Binnorie, o Binnorie / And sweet William shall better be my love. / By the bonny mill-dams of Binnorie // «Your cherry cheeks and your yellow hair / Binnorie O Binnorie / Garrd me gang maiden evermair.» / By the bonny mill-dams of Binnorie»²⁶. У цьому варіанті прикметно те, що молодша сестра в обмін на порятунок готова віддати «милого Вільяма» («O sister, reach me but your glove, / Binnorie O Binnorie / And sweet William shall be your love.» / By the bonny mall-dams of Binnorie»²⁷), але старша не приймає такої жертви, прагнучи вбити конкурентку. Натомість, як видно з ісландського варіанту, Сігна погоджується віддати все, окрім нареченого.

Цікаве ім'я негативної героїні в ісландській баладі: корінь «хільд» (hild) означає «битва». Таким чином, у баладі підкреслено войовничий характер сестри-вбивці. В юнгіанському розумінні Гільда – Тінь Сігни, і немає сенсу відмовлятися від цього складника підсвідомого. Ім'я Сігна (ісландське Сігні) походить від старонорвезького signe – «виганяти демона» (цікаве зрощення *Signe-k'ярринг* – *signe-kjaerling*, «відьма»²⁸). Розвиток подій має аналогії з українським фольклором: із золотого волосся втопленої роблять струни для арфи, і на Гільдине весілля (з колишнім нареченим утопленої) приходять арф'яр: «А як першу струну торкнув в пишній залі, / Почувся плач ревний, невимовні жалі. / «Отся, що в весільному віночку прийшла, / Сестрою моєю ще вчора була». / А Гільда у строю весільнім мовляє: / «Ой леле, ся арфа, знать, лихо звіщає»²⁹.

Дуже подібна до наведеної балади *англійська казка* (за формою не казкова) «*Біннорі*» («*Binnorie*»), в якій старша королівна зненавиділа молодшу сестру за те, що «та відняла в неї кохання сера Вільяма»³⁰. Узагалі ця балада має понад двадцять варіантів, поширена в Англії та Шотландії³¹; попри різні локуси дії, річка, в якій утопили молодшу сестру, одна, – Твід³² (узагалі дуже популярна у шотландській традиції). Є шотландські пісні та балади на цей сюжет («The Twa Sisters», за іншими назвами, або однойменна з казкою «Біннорі» – скажімо, нортумберлендська балада, тобто яка побутувала і побутує на Шотландському Прикордонні; у цих текстах фігурують греблі, водяний млин тощо, свідченням чому є рефрен «By the bonny mill-dams of Binnorie»³³, де й відбувається дія). Сюжет розгортається так само, як і в ісландському тексті. У вже цитованій шотландській баладі «The Twa Sisters», про двох принцес, наявний розгорнутий діалог (узагалі притаманний епічним творам), показаний як полеміка двох суперниць: старша оманом запрошує молодшу до водяного млина

²⁶ The Twa Sisters // Английская и шотландская народная баллада: Сборник. / Сост. Л. М. Аринштейн. – На англ. яз. с параллельным русским текстом. – М., 1988. – Р. 50.

²⁷ Ibid. – Р. 50.

²⁸ Королев К. М. Скандинавская мифология: энциклопедия. – Москва – Санкт-Петербург, 2007. – С. 227.

²⁹ Сестра сестру топить... – С. 300.

³⁰ Биннори / Английские сказки // Сказки англов, бриттов, скоттов / пер. с англ. Н. Шерешевской, М. Клягиной-Кондратьевой, М. Литвиновой. – Екатеринбург, 2008. – С. 238.

³¹ Комментарии Л. Аринштейна // Английская и шотландская народная баллада: Сборник. / Сост. Л. М. Аринштейн. – На англ. яз. с параллельным русским текстом. – М., 1988. – С. 464.

³² Там само. – С. 465.

³³ The Twa Sisters... – Р. 48.

Біннорі, а потім топить, на благання врятувати відповідаючи: Утоплену знаходить син мірошника, гадаючи, що бачить (дослівно) «русалку (морську діву) чи білосніжного лебедя» («...There's either a mermaid or a milk-white swan.»³⁴); як можна здогадатися, з русалкою молодшу сестру зближує розпущене золоте волосся, з лебедем – біла шкіра. Отже, тут імпліцитна символіка. Далі: так само арфіст («A famous harper passing by...»³⁵) робить із кісток («He made a harp of her breast-bone [тобто грудної клітини – ось чому арфа розмовляє людським голосом: подих і кістки саме грудей символічно пов'язані. – О. С.]... / Whose sounds would melt a heart of stone»³⁶) і золотих кучерів (струни: «The strings he framed of her yellow hair»³⁷) потопленої арфи, яка співає про вбивство³⁸. Наприкінці арфа втретє співає, виказавши вбивцю, що втопила героїню «біля дивної греблі Біннорі»³⁹, а потім «струни луснули, і арфа замовкла назавжди, назавжди...»⁴⁰. (У баладі – лаконічніше, бо втретє відбувається просто називання винної сестри: «But the last tune that the harp played then, / Binnorie, O Binnorie / Was «Woe to my sister, false Helen!» / By the bonny mill-dams of Binnorie»⁴¹. *False* означає «підступна», «зрадлива» (і справді, усе це характеристики антагоністки), але водночас тут і «фальшива», бо справді: убивця – фальшива, підставна наречена, тоді як «милий Вільям» спочатку заручився з молодшою. Цікаво, що у сестровбивці та коханого є імена (відповідно, Гелен і Вільям), так само – у Г'ю, брата королівен (арфа співає: «And yonder stands my brother Hugh...»⁴²), але ні батьки – король і королева, – ні їхня втоплена дочка не названі. Далі нічого не розповідається (як і у баладі, де арфа так само тричі співає), але твір архаїчно завершений – натомість у так само архаїчному ісландському варіанті розгорнуто показано долю антигероїні. Помітно й те, що вбита сестра не оживає – як і вбиті герої в інших версіях цього ж сюжету. Спільність мотивів і навіть деталей пояснюється контактами бриттів і взагалі кельтів зі скандинавами⁴³. Узагалі цей сюжет дуже поширений «в Ісландії, Норвегії, на Фарерських островах, у Швеції, Данії (з варіантами, в яких молодша сестра рятується), а також у Литві, Польщі, Словаччині»⁴⁴.

У творах на такий сюжет важливий матримоніальний аспект. Це обіграно у Шекспіровій комедії «Приборкання норвливой». Як відомо із сюжету, до старшої, Катарини, ніхто не сватається через її конфліктну вдачу, натомість залицяються до молодшої сестри, позірно лагідної Б'янки. Старша каже на батькові докори: «...Бачу, / Вона ваш скарб, їй мужа треба дати, / Я ж муситиму танцюва-

³⁴ Ibid. – P. 50.

³⁵ Ibid. – P. 50.

³⁶ Ibid. – P. 52.

³⁷ Ibid. – P. 52.

³⁸ Біннорі... – С. 239.

³⁹ Там само. – С. 240.

⁴⁰ Там само. – С. 240.

⁴¹ The Twa Sisters... – P. 52.

⁴² Ibid. – P. 52.

⁴³ Про скандинавські впливи і проблему «чистоти» цих мотивів у пізніших британських баладах: Смольницька О. Її Величність Балада // Вікно у світ. – К., 2019. – № 1-2. – С. 147-149.

⁴⁴ Комментарий Л. И. Аринштейна... – С. 465.

ти боса / У неї на весіллі – і померти / В старих дівках»⁴⁵ (дія 2, сцена 1, переклад Ю. Лісняка). (В оригіналі: «...Nay, now I see / She is your treasure, she must have a husband, / I must dance bare-foot on her wedding-day, / And for your love to her lead apes in hell»⁴⁶). Бачимо, що в оригіналі – ще різкіше, бо віддзеркалено вірування про те, що вмерлі незаміжніми няньчитимуть у пеклі людиноподібних мавп (apes). Як відомо, мавпа – диявольська емблема, не кажучи про те, що у символіці згадана тварина означає пародію на людину. Отже, Катарина отримає сурогат замість родинного життя; натякається на те, що батьком мавп буде, звісно, демон. Про танець босоніж: хоча дія Шекспірового твору відбувається у Падуї, але письменник описує саме англійський звичай, сучасний йому. У деяких селах тодішньої (і навіть пізньої, вікторіанської) Англії старша сестра, якій не пощастило взяти шлюб до меншої, мала танцювати на весіллі молодшої не лише босоніж, а й у свинячому кориті⁴⁷. Зрозуміло, що це був ганебний танець. Шотландистка М. Новикова, порівнюючи «Біннорі» та згадану шекспірівську комедію, нагадувала про те, що за тодішніми звичаями старша (а не молодша) сестра мала взяти шлюб першою, зазначаючи: «Наречений не має права свататися до молодшої сестри: цим він паплюжить сестру старшу, а, значить, непрямо весь її рід. Менша сестра теж не має ставитися до такого сватання прихильно. Таким чином, помста старшої сестри, з архаїко-родової точки зору, «надмірна» і безумовно віроломна, але образа за родові (а не лише особисті) паплюження – небезпідставна»⁴⁸. Відтак, третирування шекспірівською Катаріною Б'янки має й родові причини.

Повертаючись до мотиву вбивства заздрісною старшою сестрою молодшої (рідше – старшими братами молодшого) заради вигоди, слід зазначити, що він завдяки архетиповості поширений і в українському фольклорі. У «Записках о Южной Руси» П. Куліша (1857) зафіксовано «Казку про вбиту сестру і калинову сопілку»: «...Вирізали з тієї калини сопілку, та й став чумак грати, а сопілка говорить:

– Ой помалу-малу, чумаченьку, грай,
Та не врази мого ти серденька вкрай!
Мене сестриця з світу згубила –
Ніж у серденько та й устромила...»⁴⁹

Казка була записана Л. Жемчужниковим у 1850-х рр. у Пирятинському повіті Полтавської губернії, інші варіанти, наприклад, закарпатські, збігаються з нею («Казка про калинову сопілку» О. Забужко, створена на знаменитий народ-

⁴⁵ Шекспір В. Приборкання норавливої / Пер. Ю. Лісняк // Шекспір В. Твори у 6 т. – Т. 2 / Пер. з англ.; Післямови О. Алексеєнко і Н. Жлуктенко. – К., 1985. – С. 95.

⁴⁶ Shakespeare W. The Taming of the Shrew // The Complete Works of William Shakespeare. The Alexander Text introduced by Peter Ackroyd. – London. – P. 319-320.

⁴⁷ Коути Е., Харса Н. Суеврия викторианской Англии. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://testlib.meta.ua/book/316256/read/>

⁴⁸ Шотландии кровавая луна: антология шотландской поэзии (с XIII века до века XX-го) / М. Новикова (сост., пер., комм.) / Ответственные за вып.: В. Казарин, И. Остапенко. – Симферополь, 2007. – С. 57.

⁴⁹ Калинова сопілка // Записки о Южной Руси / Изд. П. Кулиш (Репринтное издание). – К., 1994. – С. 23.

ний мотив, тут не розглядається через жанрово-стильову специфіку та хронологічні межі дослідження).

У скандинавському тексті правду відкриває не чумак і не родич, а арф'яр – тобто скальд, носій мудрості богів, власник меду поезії (переданого йому Одінном; інший покровитель поетів і взагалі творців – ас Брагі). Таким чином, у баладі подаються уявлення про Божий промисел і Божу кару. Цей мотив не є новим, суто християнським, оскільки й у давній язичницькій літературі подається тенденція: від долі не можна втекти (наприклад, «Промови Грімніра», про покарання верховним богом Одінном жорстокого конунга Рагнара, який не впізнав свого названого батька й вирішив його стратити⁵⁰). У баладі можна простежити зміну жанру, «розщеплення» структури додаванням іншого релігійного компоненту: «А струна другая як стій заспівала: / «Жениха могого вона зрабувала.» / А Гільда на те зчервоніла, як кров. / «Чого той арф'яр на весілля прийшов?» / Втім, третя струна різко заголосила: «Вона мене пхнула і в морі втопила». / Йшов лемент від струн від стола до порога, / А Гільду убила наглая тривога. / Дванадцять рицарів несли домовину, / В якій клали Сігну в свячену могилу; / А Гільду в пустирі край шляху зарили, / Блукає щоночі душа край могили»⁵¹.

Прикметно, що у скандинавському тексті втоплена сестра не перетворилася на русалку, хоча цей міфічний персонаж був знайомий ісландцям. О. Воропай свідчив: «У всіх мешканців Європи здавен були відомі русалки, тільки під різними іменами... У скандинавських народів нараховується аж дев'ять різновидностей водяних дів: Himiüglöfa, Dufa, Hadda, Hefridg, Udur, Hroün, Bylgia, Vara і Kolga...»⁵². Натомість русалка з'являється в одному з шотландських варіантів балади – «Дві сестри» («The Twa Sisters»).

Треба простежити формування епічного жанру як такого, у цьому допоможе звернення до первісних культур, в яких жанр казки ще не втратив рис обрядової розповіді. Це *марійська казка «Вувер-кува»*, текст якої був записаний у 1938 р. від голови колгоспу «Трактор» С. Акмазікова. Архаїчний текст містить відгомони весільного обряду⁵³. Міфологія північних народів почала досліджуватися не раніше XVIII ст. – це укладена М. Чулковим «Абевега русских суеверий, идолопоклоннических жертвоприношений, свадебных простонародных обрядов, колдовства, шеманства и проч. Сочинённая М. Ч. – Иждивением Ф. Гиппиуса. Печатано в Москве, в типографии у содержателя Ф. Гиппиуса 1786 года». Проте в цих джерелах навіть не згадане ім'я Вувер-куви – аналога Баби-Яги, злої чаклунки, а ширше – лісового божества чи духа, носійки мудрості (первісно в неї була така ознака; як Баба-Яга, цей персонаж пожирає, але може й допомогти сакральним знанням; так само вимагає задобрювання, тощо). Сюжет і деталі аналізованої марійської казки збігаються зі скандинавським і українським текстами, хоча й мають власні особливості. В обох випадках дає змогу переконатися наведена далі таблиця:

⁵⁰ Старшая Эдда // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о нибелунгах. – М., 1975. – С. 209-215.

⁵¹ Сестра сестру топить... – С. 300.

⁵² Воропай О. Звичаї українського народу: Етнографічний нарис. – К., 2005. – С. 354.

⁵³ Вувер-кува / Марийцы // Муравьёва Т. В. Мифы славян и народов Севера. – М., 2005. – С. 191.

Порівняння сюжетних ліній⁵⁴

«Сестра сестру топить»	«Казка про калинову сопілку»	«Вувер-кува»
Старша сестра вбиває молодшу через сватання	Старша сестра вбиває молодшу «за красні ягідки, за червоні чобітки», тобто, як і в староісландському тексті, задля власної вигоди (в інших варіантах старші брати вбивають брата; схожий сюжет є у братів Грім та ін.)	Батьки та молодший брат не хочуть пускати в дім молодицю – відповідно дочку та сестру, – яку хоче з'їсти злий лісовий дух Вувер-кува, і тому лісовиця – за юнганською моделлю, Тінь героїні – з'їдає її.
Із волосся втопленої роблять струни для арфи	На крові вбитої виростає калина, з якої чумаки вирізають сопілку	Із білих кісток і жилок з'їденої молодиці батько робить давній марійський музичний інструмент кюсле (насправді це був тривалий процес, який займав два-три тижні)
Музичні інструменти співають голосом убитої, коли їх до рук беруть по черзі члени родини		
Гільду вбивають, і вона так і не виходить заміж	Сестру-вбивцю судять і страчують	Брат лякається та кидає кюсле у вогонь, і з комина виходить жива молодиця

Проте у текстах є й відмінності. Фінно-угорський сюжет «Вувер-куви», як помітно зі стилю та деталей, давніший, ніж скандинавський та український, і, на противагу їм, абсолютно не позначений християнським впливом. У баладі та «Казці про калинову сопілку» дівчину вбивають найрідніші люди, тобто порушується родовий зв'язок (насправді маються на увазі ініціації, зашифровані в задуванні червоного кольору, тобто крові). Натомість у марійському тексті постає уявлення про те, що людина захищена тільки в межах свого роду, а поза цим «магічним колом» вона безсила (як Шевченкова Катерина в однойменній поемі). Саме тому молодиця гине: її чоловік пішов на полювання, і це стало знаком для злого духа (цікаво, що портрет Вувер-куви не подається, у тексті не пояснюється, що це за істота – Тінь не потребує коментарів, але в інших казках є інформація про те, ким є цей персонаж). Недарма героїня намагається врятуватися саме у батьківському домі⁵⁵. Але вона вже втрачена для свого роду. Це важливо врахувати, бо логічніше для архаїчного уявлення про дім, те, що людина потрапить у владу нечистої сили за порогом, тобто якраз не має лишати хати. Але Вувер-Кува проривається до хижі, порушуючи ці межі. У принципі, можна згадати українські та інші вірування про русалок, привидів, шкідливих мерців, чортів та інших демонологічних істот, які приходять під вікно героїні та виманюють її або ж хитрістю чи магією потрапляють до хати (на ці сюжети поширені казки, бувальщини, сновидіння, балади тощо).

Майстрування струнного інструменту – арфи та кюсле – з частин людського тіла неоднакове. Арфу роблять із волосся, хоча первісний варіант епізоду цієї ба-

⁵⁴ Поющая косточка // Братя Грім. Сказки / Пер. с нем. Григория Петникова. – М., 1949. – С. 131-132.

⁵⁵ Там само. – С. 193.

лади був – із людських жил; аналогічно карели та фіни робили кантеле, туркмени та інші народи також спочатку використовували замість струн жили вбитих – для кращого грання, тому в марійському тексті зазначається цілком спокійно, епічно-відсторонено: «Батько підібрав тонкі жилки, зробив нові струни для кюсле. Хороші вийшли струни – міцні, дзвінкі»⁵⁶. Наречена мала була обов'язково грати на цьому інструменті під час свого весілля, інакше вважалося, що вона «не отримала достатньо тонкого виховання»⁵⁷.

Тексти пісень збігаються словесно. У марійській казці кюсле співає (дослівно): «Кілтін, кілтін, кюсле – / Дерево сухої ялини, / Пальці майстерного гусяра. / Ой, батьку, батьку! / Не грай – не край мого серця», «...Матусю, моя матусю! / Не грай, не край мого серця! / ...Братуку, мій братуку! / Не грай, не край мого серця»⁵⁸. Аналогічний вислів про краєння серця згадується в усіх варіантах української казки.

У російських казках, записаних О. Афанасьєвим (цикл «Чудесная дудка», № 244-246), старша сестра вбиває меншого братика. №244 подає російський текст самої казки, але українську пісню: «По малу, малу, вивчарику, грай! / Не врази ты мого серденька вкрай! / Мини сестрица-зрадница / За красны ягодки, за червонни чоботки!»⁵⁹ (тут і далі пісня цитується в оригінальному правописі), а кінцівка, імовірно, пізніша та «згладжена», бо сестра-вбивця не вмирає, проте стає ізгойкою, що на той час було громадянською смертю: «...Тут Аленушка во всем призналась; отец разгневался и прогнал ее из дому»⁶⁰.

В. Пропп зазначає у примітці (переклад з російської мій, цитати з казки наводяться у правописі стародруку. – О. С.): «Записано Афанасьєвим у Бобровському районі Воронежської області. Андр. 780. Текст російський, пісенька українська. Вірогідно, у даній формі казка запозичена від українців. Пісенька збереглася в українській формі, натомість текст оповіді у російському оточенні став передаватися російською. Можливо також, що цю двомовну форму надав казці сам Афанасьєв.

До пісеньки «По малу, малу, вивчарику, грай» дано зноску: «Іноді замість вивчарів говориться про купців, які минали з обозом і зробили сопілку; сопілка грає: «По малу, малу, москалику, грай!» тощо»⁶¹.

Отже, українська пісня у цьому тексті логічна, оскільки Воронежська область відома українським населенням. Цікава конотація слів «зрадница», «зрадила» – у наведеному тексті це прямий синонім до вбивства. Убивця зрадив (зрадила) довіру свого роду.

Трансформацію сюжету використав романтик Є. Гребінка в обробці народної казки («Страшний звір» – в оригіналі «Страшный зверь»): старший брат убив меншого, позаздривши тому, що молодший звільнив сад від вепра. Сопілка промовляє батьку ту ж пісеньку; старший брат проклятий⁶². Також у цьому та наведених тво-

⁵⁶ Там само. – С. 192.

⁵⁷ Там само. – С. 193.

⁵⁸ Там само. – С. 192-193.

⁵⁹ Народные русские сказки А. Н. Афанасьева: В 3-х тт. – Т. 2. – М., 1958. – С. 276.

⁶⁰ Там само. – С. 277.

⁶¹ Там само. – С. 477-478.

⁶² Гребінка Є. Страшный зверь // Гребінка Є. П. Твори: у 3 т. – Т. 1. Байки. Поезії. Оповідання. Повісті / [ред. тому В. Л. Микитась, упорядкування та примітки І. О. Лучник, К. М. Секаревої]. – К., 1980. – С. 218-224.

рах і простежується християнський підтекст⁶³, як-от сюжет про Каїна і Авеля. Ця тема невичерпна, тому варто навести лише один приклад – розгляд сестровбивства та біблійну інтерпретацію згаданого сюжету, що висвітлено, зокрема, у психоаналітичних студіях Н. Зборовської: прикладом може бути «Казка про калинову сопілку» О. Забужко⁶⁴.

У казках інших народів є подібний сюжет – наприклад, для порівняння: з архаїчних тюркських упадає у вічі чуваська «Жив собі ведмідь...», де двоє заздрісних сестер топлять у річці наймолодшу за те, що сонце (божество) відповіло на питання про те, у кого «личко найбільше»: «У найменшої»⁶⁵. Утопивши сестру, вони відповідають матері, що у неї «найчорніше» обличчя, і вона лишилася вмитися ще раз (тобто, як і в інших текстах на цей сюжет, свідомо обманюють батьків – але це може бути відгомонам ритуалу). Далі мати намагається співом випросити дочку з води, але це виходить лише у ведмедя, за якого героїня виходить заміж, але кінцівка трагічна для звіра: його підступно вбивають⁶⁶. Як помітно, початок тексту – питання сестер – нагадує казку про Білосніжку, навіть дослівно питання мачухи чарівному дзеркалу про зовнішність. Загалом спільний мотив – це заздрість, хоча вбивство і переродження (як і перебування Білосніжки далеко у гномів) можна інтерпретувати як ініціацію.

У вічі впадає відсутність у наведених староісландській баладі та українських казках емоційного пейзажу; відсутній він і у російській (точніше, макаронічній) казці, оскільки оповідач мав іншу мету – донести до слухачів фабулу. У марійській казці «Вувер-кува» спостерігається інша тенденція: пейзаж розгорнутий і надзвичайно емоційний, природа також бере участь у подіях (цебто текст має ознаки синкретизму). Т. Муравйова наводить підрядник: «Жінка дивиться навкруги. Великий похмурий ліс шумить від вітру. Між чорними хмарами, як серп, молодий місяць біжить у свою хатку. Красивий місяць іде, мов начальник, не слухає жодної зірки. Схилившись по вітру, ліс киває головою вслід місяцю. Вувер-кува йде темним лісом. Птахи ворухаться вві сні, кричать «чик, чик». Жінці нема куди сховатися від Вувер-куви»⁶⁷. Емоційний пейзаж наводиться і в піснях Вувер-куви, якими та заманює героїню, намовляючи покинути чоловікову (а тепер рідну жінці) хату⁶⁸.

Цікавим порівнянням може бути чеська балада «Золота прядка» («Zlatý kolovrat»), літературно оброблена романтиком Карелом Яромиром Ербеном (Karel Jaromír Erben, 1811 – 1870) на народній основі. Текст було вміщено у знаменитій збірці «Букет (китиця) з народних оповідок» («Kytice z pověstí národních», 1853, 1861 pp.). Сюжет про сестровбивство і весілля сестри-вбивці з нареченим молодшої (в Ербеновому тексті це король, який до кінця не підозрює про злочин і оману) нагадує попередньо проаналізовані твори, але чеська балада має свою специфіку. Варто зосередитися на особливостях цього твору. Чеською прядка (*kolovrat*) –

⁶³ Детальніше: Новик О. Християнська традиція інтерпретації мотиву братовбивства у текстах українських романтиків // Переяславські Сковородинівські студії. – 2-11. – Вип. 1. – С. 71-76.

⁶⁴ Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К., 2006. – С. 458-462.

⁶⁵ Жив собі ведмідь... // Чуваські народні казки. Для молодшого шкільного віку. Переклад з чуваської та упорядкування Олени Табакової, Ігоря Ліберди. – К., 1976. – С. 16.

⁶⁶ Там само. – С. 16-19.

⁶⁷ Вувер-кува... – С. 193.

⁶⁸ Там само. – С. 191-193.

чоловічого роду. Цікаво, що коловрат – це й назва одного з різновидів свастики (восьмикінцевої), тобто солярний символ. Справді, золота прядка (яка крутиться) нагадує сонце.

У цьому тексті – поширений у фольклорі різних народів мотив підставної нареченої. У баладі показано відгомін *ініціації* (частий для казок прийом розчленування тіла і воскресення живою водою). Чеська балада позначена архетиповим мотивом заведення до лісу; прикметний діалог, коли позитивна героїня (яку мачуха і зведена сестра супроводжують до короля) питає членів родини: «Матінко-мати, скажіть мені те: / чом ви з собою ножа берете?» – / «Стане у пригоді ніж – бо у пущі / очі я виколу гадині злющій – / швидше ходім!» – // «Сестронько-сестро, скажіть мені те: / чом ви сокиру оцю берете?» – / «Стане у пригоді в лісі сокира, / ребра понищу я лютому звіру – / швидше ходім!» // А як прийшли у холодний той бір: / «Ти – це та гадина, й ти – це той звір!» / Гори і доли ридали, / як ті жінки учиняли / з дівочою бідною!» (тут і далі мій рукописний переклад з оригіналу, 2020. – О. С.). З останніх рядків так само помітний персоніфікований, емоційний пейзаж, який є ознакою архаїки, синкретизму. Далі важливий момент. Героїню вбивають жінки (причому стара і молода), а воскрешають чоловіки (старий і хлопчик), як у «Вувер-куві». Старий чарівник в Ербена – певно, лісовий дух – не являється фальшивій королеві сам, а посилає хлопчика, спілкуючись через нього. Можливо, це відгомін обряду. У цій баладі все безімenni, окрім позитивної героїні (Дора, зменшувально Дорничка). Також цікавий хід: рідна і нерідна сестри зовні надзвичайно схожі між собою. Такий прийом рідкісний (як правило, нерідна сестра – потворна), є хіба що в одній із казок Афанасьєва, де героїня зустрічає під землею у Баби-Яги полонянку, зовні свою копію (але це позитивний персонаж, і дівчата разом рятуються). Про цю подібність зазначає мачуха, яка хоче підсунути королю «сурогат» (і, зрештою, досягає мети): «Та от порада, повірте словам, / замість чужої – рідну я дам: / адже подібні ці донечки дві, / як око з оком в одній голові – / шовком пряде!»; її слова до рідної дочки після вбивства Дори: «Не бійся, донечко моя, / бо надто подібні ви дві, / як око з оком в одній голові – / нічого не бійсь!». Отже, позитивна і негативна героїні можуть бути двома боками однієї Аніми. Відтак, Анімус (король), який до кінця не помітив підміни, не знає, яка Аніма йому потрібна. Кульмінацією стає пісня золотої прядки з рефреном «Vrrr – нитка прядеться ця зла! / Ти короля ошукати прийшла» (в оригіналі: «Vrrr - zlou to předeš nit! / Chtěla jsi krále ošidit...»⁶⁹): коли негативна героїня пряде, інструмент поступово (у три прийоми) розповідає всю історію вбивства. На це король реагує так, примушуючи королеву прядти далі: «Ой, пані, гра ця настрашує теж! / Ні, не за ту ти себе удаеш! / Втрете зіграй мені, пані моя, / ще більше хочу послухати я: / пряди, моя пані, пряди!» (в оригіналі: «Hó, strašlivě mi, paní, hráš! / Nejsi tak, jak se býti zdáš! / Zahraj mi, paní, do třetice, / abych uslyšel ještě více: / před, má paní, před!»⁷⁰). Балада завершується воскресінням Дори, її весіллям з королем і стратою мачухи та зведеної сестри; сама ж золота прядка після співу зникає (виконавши функцію магічного помічника). Так само позитивна героїня воскресає у марійській казці, тобто відбувається перевті-

⁶⁹ Karel Jaromír Erben-Kytice. Zlatý kolovrat. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cist.cz/Poezie/Kytice/kolovrat.htm>

⁷⁰ Ibid.

лення жінки – спочатку в череві божества, потім у формі кюсле, а далі відбувається очищення вогнем, і персонаж набуває людського образу.

Убивці (антагоністи) у цих текстах – тої самої статі, що й протагоніст(ка). Тобто є Тінню героя, за юнгіанськими законами⁷¹. Тому Вувер-кува саме *пожирає* молодицю. Проте помітно, що це божество не отримує вигоди від убивства, тобто дух пожирає підлеглу їй людину заради власної функції – здійснити ініціацію; у цьому дещо подібною за принципом є казка про Червону Шапочку. Ліс у випадку казки про Вувер-куву можна розуміти як символ несвідомого, а лісового духа – як матріарха потойбічного світу. Аналогічно ліс (де відбувається сцена вбивства) може інтерпретуватися в інших творах. Так само вода (у тому числі море) у скандинавському та шотландському текстах означають сферу несвідомого, материнське лоно (звідси хрестильна купіль⁷²), куди повертають Аніму. Тобто це одночасно і смерть, і нове народження. Але якщо у проаналізованих текстах негативні персонажі зазнають кари, то у марійській казці інший принцип: героїня воскресає, проте Вувер-куву не вбивають – адже вона як лісове божество має виконувати далі власну функцію (та й більше на сцені цей дух не з'являється).

Загалом проаналізовано фольклорні (один із яких олітературений – балада Ербена) витвори скандинавської, кельтсько-германської, слов'янської, тюркської (чуваської), фінно-угорської (марійської) традицій. Виявлено: незважаючи на різні жанрові модифікації: сага – обрядова оповідь – казка – легенда – балада, у староісландському, українському, російському, британському, марійському та чеському текстах подається подібна структура: Аніма (Сігна, позитивна українська героїня, марійська молодиця, чеська красуня Дора) позбавляється свого Анімуса (Сігна гине, не ставши дружиною, зла сестра вбиває добру, Оленка вбиває брата, тобто виступає його Тінню та зрікається свого Анімуса (або ж заздрісні брати вбивають молодшого брата, так само чинять сестри до найменшої – у чуваському тексті; чоловік героїні марійської казки перебуває на полюванні, тобто відсутній у власному просторі), але ця героїня зустрічає свою Тінь (Гільда; Вувер-кува; «сестриця-зрадниця»). Натомість чуваська героїня знаходить свій Анімус (який виманює її з води – а, значить, несвідомого). Винятком щодо фіналу для позитивної героїні є твори «Вувер-кува» та «Золота прядка» – балада, якою доповнений викладений аналіз. Прихованим змістом цих текстів, об'єднаних інтерпретованими та контамінованими описами жорстоких обрядів, є зустріч героя зі своєю Тінню та наголошення на тому, що цей підсвідомий чинник неможливо ігнорувати. Спільним є мотив *метаморфози*, виявлений у музичному символі та співі. Виявлено спільний мотив у метемпсихозі – орфічному символі музичних інструментів, як духових (сопілка), так і струнних (арфа, кюсле), що означають людський голос – а саме, голос убитої; фігурує й просто спів. Близькою до цього є золота прядка (вочевидь, колісна), що викриває злочин. Юнгіанське мислення було близьке І. Франкові, і він звернувся до текстів, які містять тріаду Аніма – Анімус – Тінь. Отже, перекладені ним твори плідні для дослідження в аспекті архаїки і компаративістики. Робота

⁷¹ Франц М.-Л. фон. Архетипические паттерны в волшебных сказках / Пер. с англ. В. Мершавки. – М., 2007. – С. 250.

⁷² Франц М.-Л. фон. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл искупления в волшебной сказке / Пер. с англ. Р. Березовской и К. Бутырина. Научная ред. В. В. Зеленского. – СПб., 2004. – С. 240.

має перспективу продовження у перекладознавчому, компаративному, юнґіанському, лінгвокультурному, лінгвокраїнознавчому та ін. аспектах. Також матеріал аналізу, як і подальші здобутки (дослідження архаїчних текстів) може бути корисним для фольклористики, релігієзнавства та курсів із міфології.

Ольга Смольницька.

Особливості жанрових змін у перекладеній Іваном Франком староісландській баладі «Сестра сестру топить»: компаративний аналіз британських, українських та марійських казок.

У статті досліджуються жанрові зміни в перекладеній Іваном Франком староісландській баладі «Сестра сестру топить», порівняння її з українськими казками, з «Еддою» та іншими витворами архаїчної свідомості, простеження варіацій – від прозової оповіді (саги) до чарівної казки. Балада розглядається як проміжна, романтизована ланка. Застосовується компаративний аналіз архетипних систем першотвору та перекладу. Залучається розгляд жанрової модифікації української літератури.

Olha Smolnytska.

The genre changes' features in the Old Icelandic ballad «The sister drowns her sister», translated by Ivan Franko: the comparative analysis of the British, Ukrainian and Mari fairy-tales.

The article analyzes the genre changes in the translated by Ivan Franko Old Icelandic ballad «The sister drowns her sister», the comparison with the Ukrainian fairy-tales, «Edda» and other creations of archaic consciousness, the tracing of variations – from the prosaic story (sagas) to the fairy-tale are explored. The ballad is examined as an intermediate and romantic link. The comparative analysis of the archetype systems of the original and translation is used. The consideration of the genre modification of Ukrainian literature is attracted.

Ганна ЛУЦЮК

КРИВОРІВНЯНСЬКІ «ВАКАЦІЇ» ІВАНА ФРАНКА: ЗАКЛЮЧНІ АКОРДИ

*Близько вже. Мабуть, для того
б'є на мене вал остатній
і остатня часть дороги
така болюча і тяжка.*

Іван Франко

28 травня 2021 року виповнилося 105 років від дня смерті Івана Яковича Франка – нашого геніального письменника та вченого. В останні роки життя І. Франко хворів важкою формою поліартриту, руки були паралізовані. Однак, незважаючи на хворобу, він все ж таки відвідував село Криворівню. Зі спогадів дочки Ганни: «Другою місцевістю, куди стали ми виїздити літом було село Криворівня на Гуцульщині [...]. Село Криворівня тяглося на кілька кілометрів уздовж ріки Черемош. На узбіччях гір маячили гуцульські хатки, що здалеку здавалися ластів'ячими гніздами, причіпленими під шпильями гір [...]. Тато заприязнився з гуцулами і не раз просиджував з ними цілими вечорами, слухаючи їхніх старовинних оповідань, переплітаних фантастичними подіями, пригодами, повір'ями»¹.

Останні два роки (1913 – 1914 рр.) перебування на Гуцульщині були не легкими. І. Франко й надалі зупинявся в будинку Василя Якіб'юка, який був не тільки відомим серед гуцулів різьбярем, музикантом, фотографом, а й народним лікарем. І. Франко мав надію, що з допомогою В. Якіб'юка зможе подолати хворобу. За хатою господаря було джерельце (головиця), у яке Франко мочив свої хворі руки. Священник Олекса Волянський, який служив на парафії у Криворівні в той час, коли сюди приїжджав Франко, у спогадах пише про ставлення самого І. Франка до хвороби: «*Чи Ви, отче, знаєте, звідки бере початок ся моя слабість? Ото лихі та завистні злі духи спутали мені мої руки тисячами метрів дроту та не дають мені працювати. Але я знайшов на се раду: ось у сім чуркалі мочу я свої хворі руки, а під діланням сеї води чую, як розв'язуються сі дроти та поволі розкріпошуються мої руки; але що то тисячі метрів того дроту, то ціла справа та йде дуже поволі*»². Франко був у хороших стосунках із священником, часто приходив до церкви, нерідко бував гостем у домі О. Волянського.

¹ Франко-Ключко А. Для Тебе, Тату. – К., 2010. – С.132-133.

² Спогади про Івана Франка / упор. М. Гнатюк. – 2-ге вид. – Львів, 2011. – С. 700.

Після Богослужіння любив порозмовляти з місцевими гуцулами, розпитував про їх життя, побут, звичаї. Для гуцулів Франко, очевидно, не був звичайним «паном», як називали приїжджих літників, а був добрим порадиником, другом, цікавим розповідачем, в селі його дуже любили і поважали, про що свідчать спогади його сучасників.

Криворівня також була для І. Франка місцем праці, насамперед – літературної і навіть в час хвороби І. Франко не полишає її. У час кількох останніх відвідин він активно займається перекладами. Українською мовою переклав старшотландські, старонорвезькі балади, староісландські пісні, іспанські романи та старокитайську народну пісню під назвою «Дівчина-воячка». «[...] дуже нелегко окреслити навіть абрис літературного портрета І. Франка цього воєнного літа у Криворівні, особливо портрета психологічного. Достеменно відомо, що в Криворівні поет здійснив низку перекладів давньонорвезьких балад і давньоісландських пісень. Але чи це все? Певні сумніви заронює В. Якіб'юк, стверджуючи, що, коли І. Франко виїжджав із Криворівні, то залишив у нього, окрім книжок, ще якісь рукописи, які під час війни пропали»³. І хоча Франко не міг сам писати свої твори, у Криворівні йому допомагали його діти, господар хати, та всі, хто тоді відвідував письменника. У музеї Франка зберігається унікальне фото, авторства Василя Якіб'юка, де Франко диктує свої твори вчителю Завадовичу. Син учителя Завадовича – Роман у своїх спогадах пише про те, як вони 1912, 1913 та 1914 рр. також відпочивали в Криворівні, в будинку Якіб'юка, де в сусідній кімнаті мешкав Франко. У його пам'яті зберігся такий портрет Франка: «Постарілий, незначно похилений наперед мужчина, майже непорушні, спущені вниз плечі і руки з вивернутими назад долонями, затиснутими паралічем у кулаки, що ніколи не розтулювалися. Вигляд Франка робив враження каліки. Найболючіше враження справляли очі, втомлені, пригаслі, мов закриті матовим склом. У тому дзеркалі душі відбилося все, що пережив і переболів за свого працюючого, бурхливого, повного розчарувань життя передчасно постарілий поет. А йому було тоді заледве п'ять з половиною десятка років. Постать, що таки намагалася триматися просто, нагадувала дуба, якого буревій силкувався вирвати з землі, але не подужав, тільки розхитав коріння, обламав галуззя і так його лишив на межі між життям і смертю»⁴.

На іншій збереженій світлині під диктовку І. Франка пише Андрій Дутчак. «І. Франко про А. Дутчака згадає тільки один раз. Згадка пов'язана з історією написання спогаду «Моя вітцівська хата». Цей твір-спогад написаний у Криворівні 11 вересня 1913 року [...]. У передмові до публікації Франко написав: «Ось ті згадки, які я продиктував Дутчакові»...»⁵. Ймовірно, на цій фотографії зображено саме момент написання «Моєї вітцівської хати».

Іван Франко доживав останні роки свого життя. Колись енергійний, міцний і повний сил чоловік, тепер був тихим і лагідним дідусем, що терпеливо переносив усі невгоди життя і свого незавидного положення. Незважаючи на фізичну неспроможність, все ж таки не перестає любити природу і хоч інколи, але вихо-

³ Мельник Я. І остатня часть дороги. – Дрогобич, 2006. – С. 97.

⁴ Там само. – С. 702.

⁵ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Відхід. – Кн. 10. – Ч. І. – Львів, 2009. – С. 110.

дити на прогулянки. З одним із своїх улюблених занять – рибальством, на жаль, змушений був назавжди попрощатися через свою хворобу, але в ліс по гриби ще ходив. У спогадах Михайла Могилянського, який разом із Коцюбинським приїжджав до Криворівні, зустрічаємо такий запис з розмови М. Коцюбинського з І. Франком: *«Якось у розмові про його оповідання спитав Коцюбинського, яке з його оповідань тому більше подобається. «Щука», – одповів Коцюбинський і додав, що кожний раз, коли він перечитує це оповідання, йому здається, ніби сам автор якийсь час був рибою, остільки тонко розроблена в оповіданні психологія риби. «Так, так – промовив Франко, приємно, задоволено осміхаючись, – я дійсно уважно стежив за їх життям...». Як син матір, любив природу, і гострозорим поглядом приглядався до всіх деталей її різноманітного життя. Колись у часи здоров'я, він цілими днями борсався в гірських річках, руками ловлячи рибу, цілими годинами лежав де-небудь на березі під корчем, втопивши очі в річку і приглядаючись до подій в її глибині. Ще й тепер він по двічі на день, як коза, дереться по горах по гриби. «Був мені голос, – пояснював нам своє завзяття в збиранню грибів, – ходи двічі на день босий по гриби, то покращає на руки...». І він совісно виконував пораду таємного голосу... Кілька разів я прилучався до нього. Босий і недужий, він ходив так швидко, що зійтись з ним було нелегко. Він відшукував гриби і зривав їх обережно ногою, а син Андрій, що ходив за ним, ховав їх до кошика. Коли хто на його очах необережно ламав гриба, те викликало вираз справжнього болю на його обличчі»⁶.*

Пам'ятного 1914 року Франко також приїжджав до Криворівні, але після появи перших звісток про початок війни почав готуватися до від'їзду.

Зі Львова йому постійно приходили листи від стурбованої дружини Ольги Федорівни, яка залишилась вдома сама, а також від Целіни Зигмунтовської, яка хвилювалася за свого сина Здислава, який поїхав на літні вакації до Криворівні разом із І. Франком. Приблизно 20 серпня криворівнянці попрощалися з Франком, бажаючи йому всього найкращого. Всі думали, що війна дуже швидко закінчиться і сподівалися на скору зустріч, але ніхто не очікував, що це прощання з І. Франком буде останнім. 28 травня 1916 року по всій країні рознеслася сумна вість про смерть Каменяря. І. Франко встиг виїхати з Криворівні до Львова перед війною, але до кінця життя так і не встиг сюди повернутися, однак дух його залишився жити там, в «малому селі гуцульському», яке давало відпочинок втомленому тілу і душі І. Я. Франка.

Ганна Луцюк.

Криворівнянські «вакації» Іваана Франка: заключні акорди.

В статті коротко аналізуються останні два роки (1913 – 1914 рр.) перебування Івана Франка на Гуцульщині, адже письменник й надалі зупинявся в будинку відомого різьбяр, музиканта, фотографа і народного лікаря – Василя Якіб'юка. Також звертається увага на спогади Романа Завадовича, про те, як у 1912, 1913 та 1914 рр. він також з родиною відпочивали в Криворівні, в будинку Якіб'юка, де в сусідній кімнаті мешкав І. Франко. Окремо проаналізовано творчу працю І. Франка в період вакацій, його листування з родиною і дослідниками. Як виявилось, буремного 1914 року геній також

⁶ Спогади про Івана Франка... – С. 585.

приїжджав до Криворівні, але після появи перших звісток про початок війни почав готуватися до від'їзду.

Anna Lutsyuk.

Ivan Franko's «vacations» in Kryvorivnya: the final chords.

The article briefly analyzes the last two years (1913 – 1914) of Ivan Franko's vacation in the Hutsul region, as the writer continued to stay in the house of the famous carver, musician, photographer and folk doctor – Vasyl Yakibyuk. Attention is also drawn to the memoirs of Roman Zavadovych, how in 1912, 1913 and 1914 he also had a rest with his family in Kryvorivnya, in the house of Yakibyuk, where I. Franko lived in the next room. I. Franko's creative work during the holidays, his correspondence with his family and researchers are analyzed separately. As it turned out in the stormy year of 1914, the genius also came to Kryvorivnya, but after the first news of the beginning of the war he began to prepare to leave.

Марія ДОБРЯНСЬКА

**«КОЛИ СКІНЧИВСЯ МІЙ ПОБУТ КОЛО СТРИЙКА, Я
ЗГОЛОСИВСЯ В СІЧОВІЙ КОМАНДІ...»:
МУЗЕЙНИЙ ОРИГІНАЛ РУКОПISУ СПОГАДІВ
ПЛЕМІННИКА ІВАНА ФРАНКА – ВАСИЛЯ ФРАНКА
ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА ЗУНР**

У франкознавчому музеєзнавстві¹ насправді дуже рідко трапляються зустрічі із представниками родини Франків, під час яких у світ виринають унікальні відкриття та факти про життя нашого національного генія Івана Франка та його нащадків. Проте у 2017 р. така рідкість трапилася у Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі», адже на святкування 161-ї річниці від Дня народження Івана Франка до рідного села письменника із США приїхав син його племінника Василя Захаровича Франка – Зенон Франко із дружиною Тетяною². І хоча родина досі проживає у США, це були його лише другі відвідини України, які, до певної міри, символізували повернення спадщини його батька Василя Франка з еміграції до рідного села. Після тривалих відвідин родинного музейного простору, під час «Першого етно-фесту у садибі Франка», Зенон Франко пообіцяв подарувати для фондів музею-садиби І. Франка артефакти із родинного архіву його батька Василя Франка. Фамільні реліквії родини Франків у еміграції виявилися унікальними, і вже наприкінці 2018 р. через українських заробітчаних їх передано до фондів ДІКЗ «Нагуєвичі». Серед цих артефактів було передано зокрема фотографії, рукописні спогади Василя Франка, його портрет з дружиною Марією авторства кримського художника Бистричкова, а також унікальну вишиванку, яку племінник письменника носив у період, коли ним опікувався у 1915 – 1916 рр. Врешті, серед дарунків музею було подаровано художні роботи Зенона Франка.

Згідно даних архіву Дрогобицького районного відділу державної реєстрації актів цивільного стану (Кн. 190, арк. 47), 23 серпня 1899 р. у Захарія Франка народилася сьома дитина – син Василь. Його хрестив новий священник – Михайло Єднакий, який прибув у село після смерті отця Василя Білинського. Фактично впродовж усього свого юнацького життя до 1914 р. Василь Франко постійно комунікував із Іваном Франком та своїми двоюрідними братами Андрієм, Тарасом і Петром, адже родина письменника часто гостювала у Нагуєвичач. Проте війна і

¹ Термін цитовано з доповіді Богдана Лазорака на відкритті Першого міжнародного з'їзду архівістів і хранителів музеїв у Нагуєвичач, 27 – 29 травня 2018 р.

² Тетяна Франко – походить із родини корінних мешканців м. Афіни у Греції.

смерть національного генія внесла сумні корективи в історію обох гілок древнього роду Франків. Доля по-різному розпоряджалася життям Василя Франка (1899 – 1980), який народившись в Нагуєвичах, у різний час проживав у Львові, Відні, Дрогобичі, містах УРСР, а згодом в еміграції в м. Ньюарку, що у США.

Як виявилось, принаймні з 1966 року Василь писав в Україну листи до племінника Михайла Франка (син вбитого німцями у 1943 році брата Василя – Миколи Франка). Останній лист датований квітнем 1976 року. З листів, невідомих і вже знаних світлин, особистих речей Василя і його родини у літературно-меморіальному музеї сформовано постійно діючу виставку, яку, спільно із професором Ярославом Мельник, було відкрито 20 лютого 2019 р. у галереях Літературно-меморіального музею І. Франка ДІКЗ «Нагуєвичі. Згодом було сформовано постійно діючу виставку у підземеллях музею, де ці артефакти сьогодні експоновано на огляд багатьох тисяч туристів. Попередній етап аналізу та, врешті, унікальність цього родинного архіву і стали поштовхом для нашого спеціального дослідження.

Як виявилось, вишиванку вишила мати Василя Франка ще в часи Першої світової війни (окремі дослідники датують вишивку міжвоєнною добою), тому її цінність важлива і з точки зору етнографії та побуту родини Франків, адже усі вишивки з Нагуєвич вивозилися до Львова, як в радянський час, так і на початку 2000-х. Проте найбільшої уваги для франкознавців привертають рукописні спогади Василя Франка під назвою «Спомин з моїх юних літ 1914-го року», які до недавнього часу були відомі в франкознавстві виключно із перевидання копій. На сьогодні добре відомо, що єдиним комплексним виданням спогадів Василя Франка є видання 2015 року «Василь Франко. Спомини», які упорядкували Зиновія Франко і Євген Паранюк³. Усі життєві перипетії Василя Франка «хлопчиська неслухняного з Нагуєвич» описані ним самим у споминах, які складаються з чотирьох відомих на сьогодні частин, назви котрих говорять самі за себе: «Мій стрийко Іван Франко», «Спомин з моїх юних літ», «Кінець польського панування у Дрогобичі в 1939 р.» і «Що я бачив і пережив на радянській Україні». Усі вони і були републіковані у 2015 р. Щоправда, щодо тексту «Спомин з моїх юних літ», який публікувалися з копій, варто зауважити, що він містять чимало неточностей в порівнянні із оригіналом, оскільки транслітерувався із мовної стилістики самого Василя Франка. Відтак, порівнявши публікацію 2015 р. із оригіналами цього спогаду, у фондах ДІКЗ «Нагуєвичі» було виявлено чимало помилок у транслітерації і тому було вирішено опублікувати саме ці спогади у відповідності до оригіналу рукопису Василя Франка із збереженням мовних особливостей і його власної стилістики.

Невипадково, свого часу професор Ярослава Мельник порекомендувала хранителям музею-садиби Івана Франка перевидати ці автентичні тексти спогадів Василя Франка в оригінальному виді. Франкознавиця констатувала, що «Ідея видати спогади Василя Франка – чудесна, зокрема окремою брошурою». Тому дана розвідка є передовсім вступом до комплексного перевидання усіх відомих і невідомих спогадів Василя Франка, який, як і значна частина представників цього славетного роду, мав нелегке життя у ХХ ст., переживши Першу світову війну, війну за Незалежність, міжвоєнні поневіряння, еміграцію до УРСР і врешті США. Ці спогади

³ Франко В. Спомини / Упоряд. З. Франко, Є. Паранюк. – Львів, 2015. – 112 с.

стосуються пізнішого періоду життя племінника письменника, коли Василь вже покинув Івана Франка після його смерті 27 травня 1916 р.

Василь Франко – постать цікава і непересічна, при цьому доволі таки несправедливо забута і знехтувана. Лише нещодавно франкознавці і науковці зацікавилися унікальною спадщиною Василя Франка і його «пригодницьким життям». Саме цьому шістнадцятилітньому хлопчині довелось доглядати важкохворого Івана Франка в останні дев'ять місяців його життя, бути йому вірним помічником, другом, водночас ставши його «власними руками», адже через хворобу письменник нічого не міг робити власноруч.

Потрясіння, які пережила Дрогобиччина, а відтак і село Нагуєвичі в часі Великої війни 1914 – 1918 рр., а також війни за Незалежність українців з поляками у 1918 – 1919 рр., охопили різні сторони буденного життя національних громад, при цьому окремі політичні та національні аспекти через багато років після завершення цих буремних подій продовжують навіть сьогодні впливати на хід історії і формування громадської думки⁴. Родина Івана Франка, яка по лінії його брата Захара завжди проживала в Нагуєвичах, не була осторонь воєнного часу, адже вповні не тільки пережила ці лихоліття, але й виховала для українського народу одного із яскравих борців за Незалежність, яким став племінник письменника – Василь Франко. Чимало його військових подвигів здійснювалися безпосередньо під впливом самого Івана Франка, а також двоюрідного брата, четаря У.Г.А. – Тараса Франка, під командуванням котрого він бився з поляками у 1918 р.

Дрогобич початково був захоплений росіянами ще перед 10 вересня 1914 р. різними частинами російської армії: кінною дивізією О. Каледіна та 4-ма полками донського козацького кінно-артилерійського дивізіону і туркестанської кінно-гірської батареї генерал-майора Олександра Багалдіна⁵. Безпосередньо 16 вересня 1914 р. в Дрогобичі було офіційно запроваджено окупаційну владу і адміністрацію, а 19 вересня у дію вводилася постанова воєнного генерал-губернатора Галичини графа Бобринського, яка була видана у Львові, стосовно нових порядків в стосунку окупації краю⁶.

Перша світова війна спочатку не особливо торкнулася родини Захара Франка, на фронт було мобілізовано його старшого сина Івана. Згодом, під час наступу австрійської армії у 1915 р., в тому числі і легіону У.С.С., що розпочався після легендарного бою січових стрільців на горі Маківка, фронт торкнувся і села Нагуєвичі. На подвір'я Захара Франка прийшли австрійські фельдфебелі і наказали кіньми підвезти армії провіант, зібраний у селі. Як не просився Захар, посилаючись на погане здоров'я (а воно й справді було так), але нічого це не давало. Єдине вимолив Захар, щоб замість нього поїхав син Василь.

Ось як згадує сам Василь про початок свого самостійного шляху в одних із своїх спогадів: *«Весною 1915 року, коли воєнна заверуха перекотилась через моє село Нагуєвичі, прийшла австрійська влада і притягла із собою нове щастя, яке*

⁴ Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914 – 1919 рр. Студія з історії міста і регіону. – Легніца-Нагуєвичі, 2021 (в друці, аркуш рукопису № 1).

⁵ Лазорак Б. Секретна папка начальника дрогобицького повіту капітана Олексія Тілла як аргумент російської українофобії в Галичині (1914 – 1915) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2015. – Вип. 26. – С. 339-341.

⁶ Садовий В. Лицар в зброї для міста Дрогобича. – Дрогобич, 2010. – С. 8.

впало на наше село. Не знаю, з яких причин, наше село найтяжче потерпіло тим, що військова влада дала наказати віддати для армії майже всю тяглову силу. Тоді і я поїхав власними кінями в форшпани. І так їздив я вже майже 3 місяці позаді армії з підвозом всяких матеріялів»⁷.

Хлопець довів той провіант до російського кордону, а там від нього забрали коней, воза, а самого нагнали додому. Добиратись було небезпечно. Треба було йти пішки, без копійки, без їжі, обминаючи військові патрулі, котрі українців вважали запеклими ворогами Австрійської імперії. Вб'ють – і гріха не буде. Якось добрався Василь до Львова, віднайшов стрийка Івана, що жив на вулиці Понінського і розповів йому про свої пригоди. Прихід хлопця до Івана Франка був доречним, адже в цей час жив Франко сам. Дружина була в лікарні, сини – на фронтах, дочка – у Києві. За Франком доглядала Целіна Зигмунтовська, яка поселилася в домі Франка з двома дорослими дітьми. Появу свого племінника у домі І. Франко описав так: «Сам Бог тебе до мене навернув, і ти рад-не-рад станеш мені в великій пригоді і зістанешся зі мною так довго, як зайде потреба. Може, війна скінчиться, і мої діти повернуть до мене, то тоді ти поїдеш собі додому. А тепер ти як мій братанок не повинен і не смієш мене лишити в моїм горю»⁸.

Цікаво, що ставлення родини Захара Франка до воєнної інвазії росіян на Дрогобиччину безпосередньо виховувалося під впливом родинного наставника Івана Франка. Наприклад, російську інвазію в околицях Підбужа, до якого вела давня дорога з Нагуевич, український геній описав у кількох своїх творах. Скажімо, окупація Галичини російськими царськими військами у 1914 р. стала поштовхом до написання Іваном Франком у 1914 – 1916 рр. таких поезій, як «Царські слова», «Інвазія», «А ми з чим?», «Усміх фортуни», «Дві чети», «Пригода в Підбужи», «Кінна команда» та ін. У вірші «Пригода в Підбужи», який написаний 14 листопада 1915 р., одразу на другий день перебування в шпиталі-притулку для українських січових стрільців разом із племінником Василем Франком⁹, Іван Франко описує одну із битв між загонами Українських січових стрільців та російськими військами:

*«А набігла у нас з москалями війна,
Розгорілась у Підбужи битва страшна,
Що сім день і сім ночей тривала»*

Житель містечка, оповідач, вражений і обурений діями російських військовиків. І хоча місцеве населення спочатку приймало москалів з миром («та приймали, як гостей, чим мали»), проте їх варварська поведінка й жорстокість викликали у нього лише огиду і невдоволення:

*«Та бо в них така злість. Із курми та свиньми
Зараз впорались, поки оглянулись ми,
На заріз всю худобу забрали.
Оламали весь сад, спорожнили весь склад,
Що було можна з'їсти, те з'їли.*

⁷ Франко В. Споми́ни. Мій стрийко Іван Франко / Упоряд. З. Франко, Є. Паранюк. – Львів, 2015. – С. 11.

⁸ Франко В. Споми́ни. Спо́мин з моїх юних літ / Упоряд. З. Франко, Є. Паранюк. – Львів, 2015. – С. 15.

⁹ Мельник Я. ... І остатня часть дороги. Іван Франко в 1908 – 1916 роках / Вид. 2-е, випр. і доп. – Дрогобич, 2016. – С. 202, 224, 372.

*Гарували в домах, по стрихах, пивницях,
По садах та грядках, по стайнях та шіпках,
Але ворога не знаходили»*

Прихід російських військ змусив жителів містечка покинути рідні домівки. Дії військовиків привели сім'ї Підбужа у яр, за місто, де вони сім діб у холоді й голоді переховувалися від стрілянини й пограбувань. Сім днів місцеві жителі та загони січовиків протистояли наступові окупантів, однак українці і в цій битві зазнали поразки, не вистоявши перед агресією і чисельністю російської армії. Голі стіни, розруха (*«ні полиць нема в хаті, ні лав, навіть припічок ворог забрав і постелю, хоч не з подушками»*), москалі-окупанти (*«вусачі, силачі, бородаті й косматі»*) та жертви і кров (*«серед хати велике вогнище, повне кров'ю залите було»*) зустріли жителів Підбужа після семиденної облоги. Наслідки дій російських військовиків, як бачимо з поезії, невтішні й трагічні в цілому для Дрогобиччини¹⁰.

Також добре відомо, що Василь Франко був і свідком інших подій, які так само привіз із собою у переказах до Львова. Наприклад, у мемуарах російського поручника Е. Г. Валя зберігся докладний опис серйозної сутички між охтирськими гусарами кінноти О. Каледіна (12 армія) та австрійською кавалерійською дивізією, яка відбувалася 6 жовтня 1914 р. на пагорбі в с. Нагуєвичі¹¹, де в цей час також перебувала і третя група командира УСС Степана Шухевича¹². Вочевидь невеликі контр-наступальні операції під Нагуєвичами були зумовлені прагненням австрійського командування відвоювати нафтовий басейн в найближчий час, оскільки під час евакуації були законсервовані і зупинені стратегічні об'єкти – нафтопереробні рафінерії *«Galicia»*, *«Austria»*, *«Nafta»* та *«Schodnica»*, які сподівалися відвоювати як найшвидше¹³. З іншого боку, потрібно було врятувати ситуацію із тиловою підготовкою до більш стратегічного плану: укріплення оборонних позицій, евакуації людей, реорганізації армії і т.д.

Зовсім не випадково саме під впливом переказів про ці події з уст Василя Франка, Іван Франко написав особні твори, тим самим демонструючи і власне ставлення до війни та окупації росіян. Врешті під впливом тривалої опіки над письменником, а також власних «воєнних пригод» у 1916 – 1919 рр. Василь Франко, перебуваючи в еміграції, вирішив описати дані події в окремих спогадах мемуарного характеру під назвою *«Спомин з моїх юних літ 1914того року»*.

Василь прагнув, щоб влада повернула йому коні та віз, без яких сільському газді нічого робити. 25 липня 1915 р. І. Франко написав листа дирекції львівської поліції з проханням допомогти племінникові, зокрема забезпечити йому повернення в рідне село у такий небезпечний воєнний час. З цим листом Василь пішов у поліцію, але там нікого з начальників не застав. Вернувся знову до стрийка. Іван Франко був радий, бо мав при собі рідну людину. 25.07. і 10.08.1915 року письмен-

¹⁰ Лазорак Б., Скварек Б., Лазорак Т. Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914 – 1919 рр... – Аркуш рукопису № 29-31.

¹¹ Валь Э. Кавалерийские обходы генерала Каледина, 1914 – 1915 г.г. – Таллин, 1933. – С. 13.

¹² Українські Січові Стрільці 1914 – 1920. Третій наклад. Матеріали до альбому зібрані доктор Іван Іванець і Василь Софронів. – Монреаль, 1955. – С. 23; Литвин М., Науменко К. Історія Галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – 200 с.

¹³ Реєнт О. Україна в Першій Світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2007. – № 16. – С. 96.

ник вкотре звертався до дирекції львівської поліції з письмовим проханням залишити у Львові Василя Франка як його слугу, оскільки, як інвалід, мусить мати догляд. Поліція дозволила і Іван Франко сповістив брата Захара про те, що його син у нього. Пізніше Василь із Іваном Франком переїхали до притулку січових стрільців у колишній семінарії отців Студитів, архимандритом яких був Климентій Шептицький, брат митрополита Андрея Шептицького. Про цей час і спогади Василя написано багато, в тому числі і завідувачкою притулку Іреною Домбчевською¹⁴.

13 листопада 1915 року Іван Франко в супроводі свого опікуна Карла Бандрівського та племінника Василя Франка з'явився у притулку. Саме ця дата значиться в історії хвороби і так званому «Листку на теплоту», що вівся з першого дня перебування у шпиталю. Притулок був створений спеціально для лікування українських січових стрільців і утримувався на пожертви громадян, дещо давала держава. На перших порах Франко почував себе трохи краще, про що писав Василь своїм рідним в Нагуєвичі: *«В приюті всі ставились досить прихильно до хворого, тільки я був там небажаний в зв'язку з харчами. Військовий приділ, по яких ходив щодня оден стрілець, був дуже мізерний; він видавався тільки для військових, а в приюті було кілька осіб цивільних, які виконували всяку роботу в приюті. Було ще й два монахи, які також користувались з кухні приюту. Зате кожного вечора оден з них кілька годин читав тим всім цивілям з святих книг, які писались і друкувались в монастирі отців-василіян в Жовкві. Для хорого стрійка було не зле: дієта, лікарство - все було на місці. На Святий вечір Різдва Христового господарі приюту влаштували несподіванку, то є спільну вечеру. Так що при богатих столах та колядках ми зі стрійком провели цей вечір гарно і урочисто. З того вечора осталась пам'ятка в стрілецькім альбомі: Іван Франко між УССтрільцями»*¹⁵ Цю подію зафіксував Іван Озаркевич на світліну.

5 березня 1916 р., *«чуючи себе дуже немічним на тілі»*, І. Франко продиктував Карлові Бандрівському чернетку свого заповіту. Через чотири дні, починаючи з 9 березня, у присутності свідків – лікаря Володимира Кобринського, радника крайового суду у Львові Лева Шеховича, адвоката Степана Барана – заповіт було оформлено юридично. Надворі в той день була мряка, дуже похмуро. Це також украй негативно позначилося на самопочутті та настрої хворого. *«Франко лежав на ліжку пів сидячи і ледве міг піднести руку, щоб підписати заповіт, – згадував С. Баран, який при оформленні заповіту письменника виконував обов'язки писаря»*¹⁶. Невдовзі після складання тестаменту І. Франко покинув притулок. Залишив І. Франко притулок на світанку, непомітно для усіх, і пішки через ціле місто пішов до власної хати. Це була його остання мандрівка рідним містом, духовним символом якого він став ще за життя. Про цю останню дорогу Івана Франка розповів його донці (Ганні Франко) в 50-их роках Василь Франко: *«Тато усе налягав на бра-*

¹⁴ Горак Р. Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова. – Кн. І. – Львів, 2000. – С. 158.

¹⁵ Франко В. Спомины. Мій стрійко Іван Франко... – С. 18.

¹⁶ Тихолоз Н. «Не могу задля своєї слабости їсти майже нічого...» (харчування Івана Франка часів недуги) // Франко: Наживо. Авторський проект Наталі і Богдана Тихолозів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2019/02/04/%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D1%83%D1%87%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%94%D1%97-%D1%81%D0%BB%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-%D1%97%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%BC/>

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

танича Василя [...], щоб відпровадив його назад до хати. Василь не відважився протиставитись волі тата і, не порадившись ні з ким, повів тата вночі додому. Тато був такий ослаблений, що треба було його піддержувати, майже нести. Довелося йти під гору, тато внав і неміг іти далі. Василь покликав допомогу і разом з сусідом повели тата до хати. Але в хаті ніхто не жив, вона була неопалювана і холодна. Ні вугілля, ні дров не було, тато застудився, дістав запалення легенів і незабаром після повороту до власної хати помер»¹⁷.

Далі розпочинається нова, і хоча й важка, проте наповнена новими враженнями, постатями і подіями сторінка у житті Василя Франка. Одинокий товариш і прислужник Василь вступив до Легіону січових стрільців. Про своє перебування у лавах У.С.С. Василь Франко писав: *«Коли скінчився мій побут коло стрийка, я зголосився в січовій команді у Львові до [Українських] Січових Стрільців. Того ж дня перейшов я лікарський перегляд, а Другого дня – від'їзд до кадри, яка перебувала в селі Рогатинського повіту. В кадрі зробили з мене правдивого УСС-а, а зараз почалася всяка військова нужда. Цвітчення, муштра і всякі військові дисципліни, служба, вартя, присяга... І так мучили ту сотню молоденьких хлопців цілих 3 місяці»¹⁸.* До певної міри юний Василь Франко був шокований від того, як швидко його тренувана молода група стрільців була розподілена між зовсім різними частинами, одразу поступивши на фронт: *«Нашу сотню зараз пошматували на кавалки і по кілька людей порозділювали до старих сотень. Настало велике пригнічення. Старі боєвики дивились на нас з погордою, – звичайно, як з рекрутами...»¹⁹.*

Багато чого довелося ще пережити, перетерпіти Василю Франку: і російський полон, голод, хвороби. Проте найбільшого піднесення та військової доблесті Василь здобув у лавах У.Г.А.

Публіковані нижче спогади Василь Франко передовсім присвятив майбутньому поколінню українців, які, на його думку, так чи інакше мали здобути свою Незалежність. Невипадково, перебуваючи в еміграції у цих спогадах В. Франко написав: *«...але най і те буде на спомин грядучим...»²⁰.* Загалом спогади стосуються його участі в боях із російськими військами в лавах У.С.С., а також у боях та міграційних службах в ролі військового У.Г.А., як в Галичині, так і на Надніпрянщині.

Василь Франко ревно сповідував упродовж усього свого бойового шляху ідеї Незалежності, часто цитуючи пориви українців, які боролися за Львів у 1918 р.: *«Воскресла Україна братіку, тої ночі ціла Галичина є в наших руках...»* – писав В. Франко в період Листопадового чину²¹. Врешті про власне село на початку становлення ЗУНР В. Франко писав: *«Наше село Нагуєвичі велике, яке могло дати добру сотню війська для України. Нажаль з нашого села було в бойових частинах около 10 людей і то таких що були байдужі для комісара»²².* Зустрівши біля Винник під Львовом свого двоюрідного брата четаря Тараса Франка, Василь з піднесенням

¹⁷ Мельник. Я. І остання часть дороги... – Дрогобич, 2006. – С. 144-146.

¹⁸ Відділ фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі – ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). – Гр. Оригінальні речі фондів (далі – ОРФ). – Інв. № 840. – Арк. 5.

¹⁹ Франко В. Спомини. Спомин з моїх юних літ... – С. 32-36.

²⁰ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. – Інв. № 840. – Арк. 19.

²¹ Там само. – Арк. 27.

²² Там само. – Арк. 43.

згадував: «Я врадуваний зірвався перейшов єму дорогу і по військовому віддав єму честь. Він видивився на мене а через хвилию, каже до мене, що ти тут робиш Василію? Воюю, відповідаю, за Україну, помагаю боротись з ляхами»²³.

Наприкінці свого бойового шляху через Галичину і території УНР Василь повернувся додому: «Відпустка моя скінчилась при кінці жовтня 1918 року. Бажанням моїм було начас вернутись до кадри, щоби не було яких неприємностей за спізнєня. Поїхав я до Коломиї бо там мав я віддати свій документ...»²⁴.

Згодом Василь Франко повернувся до Дрогобича, де найнявся на фабрику очистки нафти «Польмін». Саме тут він одружився з Марією Шимків, з якою збудував власний дім по вулиці Стрийській. У подружжя народилися діти. Також у міжвоєнному Дрогобичі його віднайшов син Івана Франка Петро, який уклав контракт з урядом УРСР про роботу як іноземний спеціаліст. Петро почав працювати в Харкові і заагітував Василя поїхати з ним. З цього приводу Василь писав: «Перед моїм виїздом в Радянський Союз жив я в Дрогобичі як робітник, не маючи сталої праці. Не мав ніяких засобів до життя, тож приходилося мені по більшій частині сидіти на безробіттю, в голоді і холоді. Тоді, в такі прикрі часи читав я часом нелегальні комуністичні книжки, де описують про рівність і братерство народу України, де «земля – селянам, а фабрика – робітникам», де нема безробіття... І що ж я міг тоді подумати злого щодо радянської влади, переживаючи злидні безробіття? Не раз я застановлявся над тим, як той народ живе і як відноситься до такої великої зміни, яку завели більшовики, щоб колективно працювати по 8 годин на полі. В 1928 році я виповнив анкету в радянськiм консуляті у Львові на виїзд у Радянський Союз. Дозвіл дістав я аж 1931 року, що можу виїхати, але за свої власні гроші. Продав я все, що мав: хатину, кусок землі, бо подорож вимагала досить грошей. І в скромненькiм стані з дружиною та двома дітьми виїхав я за Збруч до Київa»²⁵.

Василь ледве повернувся додому «з радянського раю» і знову став працювати на фабриці «Польмін». Розповідав робітникам, який же «рай» насправді він побачив на Великій Україні, адже це був період Великого Голодомору. Працював на «Польміні» до початку Другої світової війни. Про початок війни в Дрогобичі залишив окремі спогади «Кінець польського панування в Дрогобичі в 1939 р.», які докладно описують його переживання за майбутнє не тільки родини, але й українців. У Дрогобичі його застала радянська влада, від якої він вже одного разу тікав із Харкова, а відтак і німецька. Не чекаючи нового приходу радянських визволителів, Василь із родиною подався на Захід. Возом заїхав до Нагуевич, зібрав народ, застеріг їх перед приходом більшовиків, розповівши про голодомор, який відчув уже на собі²⁶.

З приводу радянсько-німецької окупації Василь залишив окремі цікаві описи: «В першому дні мобілізації я мав ставитися як резервіст до 5-го полку в Перемішлі. Вранці пішов я з родиною на стацію до поїзду. На стації було багато людей, що відпроваджували своїх рідних на війну з німцями. Пригнічення в народі було велике. Були й такі, що були раді тому, з тією думкою, що врешті прийшов той час, на який наш нарід чекав 20 років, та спасення. На прощання виступив з гурту

²³ Там само. – Арк. 40.

²⁴ Франко В. Спомини. Спомин з моїх юних літ... – С. 48.

²⁵ Франко В. Спомини. Що я бачив і пережив на радянській Україні... – С. 87-104.

²⁶ Горак Р. Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова... – С. 159.

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

Микола Ясеницький і виголосив коротку, але гарну за змістом промову, в якій дав нам, майбутнім воякам, вказівки, як і за що ми, українці, маємо боронити Польщу, яка дала нам замість школи – тюрму Березу Катрузьку, Бригідки, пацифікацію та всякі інші переслідування. І чи не варто їти воювати і життя віддати за таку «ласкаву» до нас, українців, «ойчизну»? Ця промова зробила на всіх присутніх чимале враження»²⁷.

У 1966 році Василь Франко вкотре подав вістки про себе родичам. Як виявилося, він із родиною емігрував у Німеччину, де, дізнавшись про трагедію родини брата Миколи, при допомозі сестри Анни Сольвар, дістався до Америки. Далі Василь замешкав у містечку Нью-Арк, де прожив до кінця своїх днів. Було спочатку важко: шукав роботи, не мав власного дому. Нарешті в 1966 році купив собі будинок. Перед пенсією працював на фабриці, на якій виробляв більйардне приладдя, але незадовго виробництво було викуплено іншими підприємцями, бо через територію мали прокласти шосейну дорогу. Після цього Василь Франко, як писав він сам: «пішов я на голодну пенсію».

У 1967 році Анна Сольвар захворіла – втратила пам'ять, і її сини, які вирости і народилися в Америці, віддали маму в притулок для старих, де вона й померла (у тому 1967 році). Саме через Анну Василь Франко листувався з родичами в Україні. Настала старість. Василь втратив слух, змушений був відмовити собі в єдиній радості – ходити в українську церкву і зустрічатися там з краянами. На слуховий апарат не мав грошей. До всіх бід додалися ще й хвороба серця та астма.

Впродовж усього свого життя В. Франко тяжко сумував за Нагуєвичами і Україною. У листах до племінника Михайла, що жив у Дрогобичі, Василь часто розпитував про своїх товаришів з дитинства, парубоцтва та про кожного, хто б міг його ще пам'ятати. Українських книжок не мав багато у власній бібліотеці, адже коштували в Америці задорого для його бюджету, а ті, що надходили з України, викликали в нього відразу, адже добре пам'ятав радянські часи в Харкові, зокрема голод 1933 року.

В Україну його листи почали надходити все рідше. Згодом листування зовсім перервалося. Про долю Василя та його дітей довго нічого не було відомо.²⁸

Таким чином, спомини племінника Івана Франка – Василя Франка, який був активним учасником У.С.С. та українського державотворення 1918 – 1919 рр., нині є живими свідченнями історичної доби, яку він намагався осмислити, передаючи тим самим найпотаємніші власні переживання про повсякденне життя в Галичині, в підрадянській Україні, міжвоєнній Польщі та за «перших совітів» в Західній Україні кривавого 1939-го.

Завдяки Василеві Франкові знаємо тепер, як проходили останні дні Івана Франка. Вони в дечому суперечать спогадам друзів, учнів, тих, хто піклувався про хворого письменника в період його болю і смутку. Та ця суперечність полягає не в розвитку подій і хронології фактів. А в їх інтерпретації. Зрозуміло, що 16-літній хлопчина бачив усе, що відбувалось навколо нього, під іншим кутом зору²⁹.

²⁷ Франко В. Спомини. Кінець польського панування у Дрогобичі в 1939 р. ... – С. 80-86.

²⁸ Горак Р. Гнатів Я. Іван Франко. Рід Якова... – С. 167.

²⁹ Мельник. Я. І остання часть дороги... – С. 144 -146, та ін.

Текст спогадів Василя Франка «Спомин з моїх юних літ 1914того року» вдруге публікується у історіографії, щоправда републікується згідно оригінального примірника, який зберігається у фондах ДІКЗ «Нагуєвичі». При цьому мова тексту і оригінальна стилістика автора передаються без змін згідно з прийнятими археографічними правилами, зі збереженням формулярних особливостей. Водночас у тексті в окремих авторських помилках, здійснено уніфікацію великої/малої літер і розділових знаків. Скорочення деяких слів та важко читабельні слова укладено у квадратних дужках. Датування та порядок чергування документів передано згідно оригіналу.

ДОДАТКИ

Документ № 1

Спогади племінника Івана Франка – Василя Захаровича Франка про Першу світову війну (1914 р.)

Спомин з моїх юних літ 1914того року

Аркуш 1

1914 рік, той нещасний рік, коли вже були чутки і всякі познаки марева війни. Люди стали говорити про цю війну бой більше не було прошо говорити. Кождий на випередки щось десь чув від знакомого шо вчора був вмісті на ярмарку, а найбільше довідувались люди від жидів, які найбільше знали і ширили воєнний страх поміж селян. В короткім часі газети подали відомости про вбивство наслідника престолу в Сараєві. Тоді вже було кожному ясно, що війна висить на волоску, бо Австрійський уряд того ганебного вбивства не подарує Сербам. Перед двома днями відбувався у Львові здвиг Січовиків з цілої Галичини. Взяли участь втім святі і наші Січовики з Нагуєвич. Їздили там і мої старші брати Гринь та Іван. Я був ще замолодий і сидів вдома. Мої брати вступили відвідати свого Стрийка І. Франка і тому вернулися додому другого дня, саме тоді коли відбувся в Сараєві замах, а другого дня була проголошена мобілізація.

В селі настав сум, жах, та плач. Одні вже відїжджають, другі збираються, а наші Січовики зібрались і роблять воєнні вправи щось вроді моневрів, бож другого дня мали зіхатись в Стрию, а відтам потягами на закарпатья. Зібрався і мій брат Іван до виїзду до Стрия. Не оминуло і нашу родину плач та лемент, але ненадовго, лише на три дні, бо четвертого дня наші Січовики вернулися до дому, і розказували через що і чому вернули. До Стрия зїхалось велика маса молодих добровольців, нараховували їх около 20 тисяч.

Аркуш 2

Спали вони там де попало, навіть по хідниках божто на таке невеличке місто як Стрий примістити 20 тисяч народу було ажніяк неможливо. Тоді польська влада в Стрию перелякалась такої великої української сили, дала телеграму до Відня опораду, що стим зробити. І прийшла для наших Січовиків нещасна відповідь з Відня з тим що тільки 2 тисячі можна прийняти, а решту розігнати дому. Тоді вже

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

самі українці вибрали між собою тих 2 тисячі, тільки тих людей, котрих території були вже зайняті москалями, а решта мусіли вертати додому. А через кілька днів і донас прийшли москалі, і посунули всіма шляхами в Карпати. А нам осталим прийшлося весь час прислухуватися до гуку гармат, які безнастанно гуркотили в горах раз сильнійше раз слабше, абули і такі часи, що й взагалі небуло чути, і такі часи приносили влюдий пригноблення, безнадійність та розчарованя в свої сили. А коли давався чути сильнійший гук гармат, тоді назміну верталася якась ніби втіха, ніби радість, що ось ось наші ще живуть і вернуться до нас.

Хоч ті наші, тоє мадярські гонведи, не несли для укр[аїнського] народу добра, а всеж таки уважалося їх як своїх. І втаких змінливих настроях минула зима. Прийшла весна 1915 року, стало вповітру тихо, ніхто не знав що властивое, що так раптово перестали гуркотіти гармати. Аж одного дня прийшли москалі всело і давай виганяти людий копати окопи, аж тоді ми догадалися вчім справа, чубарики чубчики втікають.

Аркуш 3

І якжеж дивно кождому було притім відступі. Таж цілу осінь і цілу зиму російські полки ішли та ішли в Карпати, а при відступі цілком невидно було відступаючих більших частин, крім обозу, а затим обозом несподівано перейшло через наше село 4 сотні Австрійского війська, і то було все щоми бачили. Невидно було хто втікав і невидно було хто доганяв. Боїв майже в Дрогобичи небуло, тільки за містом вселі Даляві якийсь фанатик офіцер задиковав вселі сотню солдатів по стрихах хат і тим думав спинити наступ, і вратувати матушку расею. Алеж австрияки те село обійшли і спалили разом з москалями, і їх там ціла та сотня загинула вогни. Нащастя селяни непотерпіли влюдых, бо москалі наказали їм вийти з села до ліса. До нашого села Нагуєвич прийшов з військової команди наказ щоби загально всі господарі явилися в Дрогобичи зкіньми і вдобрім стані возами, бо армія потребує обозів, доставляти на фронт всяких военных матеріалів. Внас був оден конячка, а брат Гринь мав одного, і так нам начальство наказали запрягти їх до одного воза, і їхати до тої комісії в Дрогобичі, яка ніби переглядала цей товар. Ми вдома і недумали проте, що наші конячки будуть здібні іти на войну. Ми думали, що вернемо зними додому, бо Гринів конячка був 90процент каліка на ноги, і я думав, що свого тим вратую, бомій був прекрасний коник, і мені було дужежаль, заним. Атим часом волоский офіцер маляр подивився взуби і сказав гуд і справа скінчена, хоч як ми намагалися доказати, шо той кінь був каліка нездібний, нічого не помогло. Злодій маляр нехтів і слухати, дав карточку на 600 корон. І гуд бай.

Аркуш 4

Ая все ж таки думав, що війна все ж таки скінчиться, і я верну зі своїм коником додому, і поїхав куди казали їхати. Ітак ми їхали через Стрий, Миколаїв, Львів, Жовква, Раваруска. В дорозі Гринів каліка згинув, а мого спрягли з іньшим, і так я позбувся своїх конячок, амені дали мадярські коні звозом, ташей збудов збрезенту. Десь за Жовквою мою пару коний, які були найкращі вбозі, злодії німці вкрали і ябув змушений манівцями втікати. Втеча була дуже небезпечна, бо вмене небуло ніякого документу. Мусів я обминати села та головні дороги, бо скрізь швендалися

воскові патрулі. І так потрудах, через три дні добився до Львова, до мого Стрийка, щоби прияго помочі роздобути якийсь документ. І цей документ зараз на другий день далось зробити і я вже почував себе паном над панами, а думками я вже був ввіднім селі, буду мати там що розказувати, дем був і що бачив. А найважніше Львівські трамваї, ну і те що я їхав зі Львова до Дрогобича потягом. Тажто вселі буде велика сензация розказувати між своїми ровесниками, які щей небачили потяга. Тим часом не так сталося як я думав. Мій Стрико просив мене лишитися коло него так довго, аж котресь з его дітий не приїде додому. Одже тут вдарились радість зі смутком. Смуток перекреслив мої думки про рідних і село. А радість буде тим, що я зможе дечим помогти ввещастю тій дорогій для нас усіх людині, якою був для нас мій стрийко. І так я перебув у Львові около 9 місяців. Ате щасте коло него було дуже велике, бо чи може людина почуватися добре без влади обох рук.

Аркуш 5

Коло него треба було його обслужити, як маленьку дитину. Таку обслугу може виконувати хтось зродини, або якто є пошпиталях Монахині, які тільки те роблять, що коло хворих. Але не така пані зигмоитовска, яку я застав здвоїма дітьми там. Була то пані з якогось шляхецкого польского роду, вихована впольскім дусі. Української мови нерозуміла чи може нехотіла розуміти, незнаю. Так і свої діти виховувала на твердих поляків. Ходили тіє діти до гімназії вчитися. Отримувалась та родина коштом господаря дому. Тож і недивно, що мій Стрийко дуже зрадів моєї прибуди до него, і я рад нерад мусів лишитися коло него у Львові. Небуду тут згадувати про моє перебування через тих 9 місяців у Львові, тому що той спомин був друкований в Народнім волі, а також буде поміщений в Аьманаху Дрогобиччини. А тепер розкажу дещо про мою дальшу вандрівку вже як військово военного житя.

Коли скінчився мій побут коло Стрийка я зголосився в Січовій команді у Львові до Січових стрільців. Тогож дня перейшов лікарський перегляд, а другого дня відїзд до кадри, яка перебувала вселі Рогатиньского повіту. Вкадрі зробили з мене правдивого УССа і зараз почалася всяка військова нужда. Цьвічення муштра та всякі війскові дисципліни, служба, варта, присяга. Ітак мучили ту сотню молоденьких хлопців цілих 3 місяці.

Та сотня була вже так вицьвічена, що висші офіцери були дуже захоплені таким мистецтвом.

Аркуш 6

І говорили між собою, що шкодаби ту сотню відсилати на фронт, а вживати єї на якісь святочні паради. Але то були тільки їх бажання, бо з фронту прийшли алярмуючі вісти. Стрілецькі частини в тяжких боях з москалями понесли великі втрати влюдах. Є багато вбитих, аще більше ранених, так що стрелецькі ряди дуже зряділи, і є можливість ліквідації укр[аїнської] частини УСС. І тому було вприказі зфронту сказано, давайте нам все щое, щоби було чим полатати діри в наших чистинах.

Ітут не обійшлося без всяких протекцій, махльойства деяким ліпшим чи може багатшим оминути окопів на фронті. Оден ніби мав кінчати науку вшколі, другий має іти на курс під офіцерської школи, треті зонов кудись там, а решта безпретек-

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

ційних [-] вмудували, узброїли, заладували, і відпровадили нас до Бережан, атам вже на нас чекали старі сотні недобитків. Зробили ще одну комедію з новою сотнею перед старими сотнями та великого гуртка Австрійських, Німецьких та своїх високої ранги офіцерів[:] дефіляду та декілька зворотів військової штуки. Для наших кадрових офіцерів та ціла церемонія була досить вдала і похвальна зі сторони найвищої фронтової влади, тільки не для нас смертників.

Нашу сотню зараз пошматували на кавалки і по кілька людей порозділювали до старих сотень. Настало велике пригнічення, старі боєвики дивились на нас спогордою, звичайно як з рекрутами. Бож наш чухраїнець так вміє, якже він брав участь в боях і перебув кілька місяців вокопах, то вже наєго думку вся заслуга і слава належить тільки йому. Але якось помалу привикли хлопці і до такої зневаги, коби не було гірше.

Аркуш 7

Побули ми в Бережанах яких дві, три години і вирушили на схід вокопи. Ішлося глибоким ровом час до часу чути свист крісових куль, заходимо впершу лінію, застаємо там турків, ці турки здають нам позицію і показують що ми маємо там робити. Сьмішно то виглядало. Дурний турок взяв кріса і давай стріляти так якби ми того не знали і не вміли стріляти, і зараз ті турки вийшли, ами осталися самі вокопах. Дався чути який сморід, ніч невиднося, що забіс, щось незносно смердить, аж рано ми роздивилися і дізналися вчому справа. Ті окопи тяглися попід село яке звалося Потутори. Людність села була евакована дуже нагло, так що бідні люди немогли забрати з собою весь свій доробок і полишали вкоморах та вскринях повно всякого барахла, як подушки, перини, кожухи та всяку іншу одягу. І те все наші союзники турки стягнули до окопів. Вокопах повидовбували пічки до спання і дотих пор понапихали перин подушок кожухів та всякого барахла, і те все барахло всирій землі зачало псуватись гнити і відтого повстав смрід. Мали ми 3 дні роботу ніж ту біду усунули і ті нори дерняками позамуровували. На нашому відтинку наразі був спокій, направо віднас чути було сильну стрілянину, цей відтинок боронили турки і там москалі прорвалися і забрали багато турків вполон, [бож] треба було той фронт вирівняти, анате треба було більшої сили, атої сили небуло де взяти отож і наші дві сотні ходили спростовувати фронт.

Аркуш 8

Я попав також туди, як на початок, де нема жарту. Запровадили нас до ліса, [а] влісі стояло напogотівлю знайженими багнетами на крісах кілька рострільних рядів. Була то якась частина Австийської армії вякій було багато наших батьтів українців. Нас також розставили в шварми, і тоді почався наступ. Був приказ іти шварма за швармою у віддалі 20 кроків, іти наразі поволи і очікувати на приказ. Небавон упав і той приказ бігом-руш, біжимо, щораз густійше почали свистати по нас ворожі кульки які витворюють несмак і жах для початківців на фронті. Здавалося що ось ось одна зних попаде вгруді чи вголову і все кінчиться. Коби хоч небути тяжко раненим бож то буде дуже боліти. Вже краще відразу тут згинути. Такі думки невідступали. Але і та куля яка малаби попасти неприходила. Натомість прийшла темна дощова ніч аворожі кульки дальше свистіли. Щож дальше

робити? Куди іти? Чи вперед чи назад. Кобижто знати де є той перед чи взад. Нічого невидно. Нараз яких 20 кроків від нас сталася жахлива експльозна. Виглядало то немовби горіла солом'яна стріха на хаті. Тревало то яких дві секунди івтім світлі видно було кількох людських постатей як вони падали на землю разом із зникаючим світлом. Нараз почули благальний плач і стогін ранених людей. Зараз пішли ми на місце випадку, алев такій темноті нема ратунку. Присвітлі сірника я пізнав одного зновуї сотні, називався Федь Бохур Самбірського повіту. Незабаром прийшли санітети, і їх з поля забрали, а через кілька років довідався що мій фєдько жиє у Відни.

Аркуш 9

В захороньці інвалідів стративши втій експльозії обі ноги. Відійшли ми від того містя кільнайцять кроків, стали радитися куди іти чи щоробити. На полю темно і тихо, і врадили що іти кудись нема сенсу щоб непопасти в яку халепу, найліпше таки тут прилягти, і може хоч трохи припочити та подрімати, так і зробили. Небуло то вигідне спання на мокрім поли, але все ж таки краще як безцільно блукати втемряві. Було нас трох два старі стрільці досить свідомі хлопці і я між ними новоприбулий. Рано, як тільки почало розвиднятися, були ми вже на ногах і стали розглядатися де ми є і кудийби нам іти. Показалось що наші цілі сотні спали так само як і ми. Десь коло полудня ми заняли свої становища вокопах і почалась чистка крісів, голєня, стриження і.т.і. Проїшло нам так без пригод. Одного погідного дня побачили ми дазвичайну появу двоїх малих заблуканих дітїй які ішли стежкою понад річку золоту липу між російським і нашим фронтом. Ішли вони по нашім боці річки. Іяк жеж вратувати тих дітїй Вмене тяжко серце заболіло, бо в моєї сестри були такі діти і мені здавалося, що то вони біднятка тут блукають. Зголосився оден січовик піти і тих дітїй перевезти до наших окопів. Щож, хіба не все одно дістати кулю сьогодні чи завтра, якщо трафиться такий виродок москаль івбе мене, то нехай, але дітїй треба ратувати. Найшов собі кусок патики, повісив на него білий рушник виліз на окоп і став ним махати. Через пару хвилин він вже був коло дітїй забрав їх обоє на руки і помаленьку приніс їх і сам скрився в окопі.

Аркуш 10

Були ті хвилини великого напруження всі нас які дивилися на того смільчака, як він зі своїм білим прапором ступнево наближався до двох істот малят. Ануж найдеться між москалями якийсь виродок і націлиться тай вбе такого відважного добродушного хлопця. Але так несталося, ціла та сцена пройшла спокійно. Щото були за діти чиї вони та як вони там опинилися між окопами то тільки Господь знав, неможна було нічого від них довідатись бобули занадто молоді не більше яє 4,5, літні. І десь тих діток відставили, мабуть до якогось приюту, того я не знаю про їх долю. Позатим на нашім відтинку було спокійно. Ходили ми вечером поласувати грушками, була там водному городі грубезна грушка. Овочі родила маленькі, але дуже смачні. Іми ці грушки навідували кожного вечера і вертали з повними кішенями та торбами того добра, і вгощали своїх товаришів тим люксу сом який вокопах був правдивими ласошчами. Одного вечора вибралися ми відвідати нашу солодку, яка тягла нас мов магнесом. Примістились між гиляками і давай збирати

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

цінні плоди до торбів, аж тут нараз стали кулі свистати адекотрі пролазливо між гіллям тріскали, це були розривні набої, іми водну мить були на землі і скрились за хату. Лихо его знає як клятий москаль міг нас там занюхати і перервати нам таку цінну працю, і були ми змушені вертати зпорожними торбами. Тільки страху набрались по самі вуха, і більше вже ніхто знас не відважився туди заглянути. Хоч солоденькі овочі вабили нас до себе але якось небуло відваги їх відвідати.

Аркуш 11

Одного дня настала внаших окопах якась невідома метушня. Наші старшини почали поокопах ходити і давати прикази остороги і бути всім готовими і неспуска-ти зочий те що діялось переднами бо злівого крила нема ніяких відомостей. Телефони перервані, щось буде, ситуація непевна, тому треба матися на острозі. Чути позаді нас грімку канонаду з Бережан з головної команди, також нема получения, тільки зправого крила від турків повідомляють, що івних така сама ситуація, як і внас непевна. Перед нами москалі сидять тихо, невидно ніяких познак до наступу. Аж тут мов грім зясного неба москалі з насадженими багнетами стояли над нами і кликали. Пан вихаді, бросай ружо пайдьоте в расею, расея большая будеть вам врасеї харашо жить. Ітак несподівано скінчилася наша стрілецька слава. Через зраду Ческих полків які добровільно піддалися москалям і пішли вполон так якби додому ішли веселі бадьорі з маршовими піснями. Може мали рацію, але нас то нетішило, аनावіть дуже ворожо наші січовики відносилися до чехів, так що приходило вдєяких випадках до острих конфліктів між офіцерами нашими і ческими. Вдалося тоді москалям безбою забрати вполон около 25 тисяч людей. Провадили нас піхотою аж до Волочиск без харчування, ажтам по дводеннім марши дали нам теплої саламахи та покуску глевкого хліба. Чехи мали провілеї і їх зараз по смачних книдліках ладували до вагонів і ще того дня два транспорти відійшли вневідоме, ами мусіли чекати аж прийдуть порожні потяги. Другого дня відіхали і ми, нату подорож.

Аркуш 12

Дали нам майже сирого хліба зякого можливо було вбіді тільки шкірки зісти. Хто мав гроші то вдорозі давав собі раду, але вкого гроший небуло той вдорозі бідував як чорна ворона. Дотакої групи і я належав що немав присобі ні копійки. Вдорозі з нудьги переглядав я свої кишенькові манатки, і між тими паперами найшов два значки видані вчесьть Хорунжої Степанівни. Натому значку був єї портрет, а надоліні на обох ріжках стояло 2, два той значило що той значок коштував 2 центи, цей значок вживали УСС доприліплювання на листах в пошані геройської дівчини. Бо й справді вона собі того заслужила, хтівши приліпити до листа той значок треба було шукати чогось такого щоби его приліпити, був зі споду чистий твердший папір і досить великий в розміри. Стали радитися зі своїми хлопцями чи неможна би за ті значки когось обдурити і заних розжитися харчів. Розглянули ми ті значки і врадили що можна би спробувати щастя тільки треба трошки відваги і сміло приступити до діла. Хто піде? Мої товариші подивились одні по других і показалося що нема охотника на таку резику.

Думав і я залишити цю справу але якраз наш потяг став на якійсь малій стації атам видно багато малих будок де продають всякого рода харчі, як хліб рибу та

всьяке м'ясива. Взяла мене спокуса таки піти самому і спробувати щастя. Попросив я конвоїра москаля щоби пішов зо мною на цей торг. Москаль добрига згодився тільки спитався чи я маю геньгі. Іми пішли, вибрав я собі велику 4 фунтову булку та деяких бубликів і сторгував то все на 65 копійок.

Аркуш 13

Витягаю сострахом божим свою валюту, сьміло подаю продавцеви. А серце так і тьохкає, що то з того буде? Мі спродавець вдав портрет панни Степанівни і оглядає зівсіх боків і питає мене щото є, яще такі гроші невидів, Були то двоє старших віком жид і жирівка, тоді я став їм тлумачити, що тоє найновіші австрійські гроші і що ми тому тижден дістали салдатське жалуване тими грішми.

Цей банкнот то є дві корони отут маєте виразно написано. А завтра таких гроший будете мати багато, бо за нами їде ще багато полонених зтакими коронами, тоді жидиска сказали ну ну я візьму на твое сумліня видали мені решту 45 копійок і я врадуватий вернув до вгону і радий був з того що моє шахрайство так гладко вдалося. Розділили ми ту булку між потребууючих, що немали гроший так як і я.

Скільки ввагоні було сміху та жартів з того що мені став впригоді портрет панни Степанівни. І все було би в порядку, булку зіли бубликом закусили 45 копійків вкїшени і десь перед віздом до Києва я раптово захорував. Булка була надто свіжа і я дістав корчі жолудка. Переїжджаючи Київ якаж там красота куди неглян всюдий сияє золото на церквах, а скільки їх таме. Дальше переїжджаємо славний Дніпро скільки втіхи говоріння, а я лежав і качався. Портрет панни Степанівни помстився на мені зате що я его зневажив бо пустив его втакий нечесний спосіб в жидівські руки

За Дніпром в Дарниці всосновім лісі був збудований лягер для полонених і там наш потяг став

Аркуш 14

Всі ми там повилазили з вагонів і розмістили по бараках а мене двох санітарів завели до лазарету для хорих. Полежав я там 2 дні а на третий як видужаного виписали і перевели до звичайного бараку. По всіх бараках адміністрацій самі чехи і то мабуть вибрані самі лампи.

Табор був майже порожний, УСС всі разом виїхали до Одеси здибав я припадково і ще одного УСС, але той мав там знакового цивільного урядника і через те нехотів з табору виїждати зпід доброї опіки знакового. Остався я сам оден між непривітними чехами але через кілька днів прибув ще оден транспорт полонених. Були ті люди самі Галичани старшого віку, були і поляки між ними. Хоч небуло знакомих але все ж таки свої старші поважні бувші галицькі селяни.

Приїхав до табору цивільний пан який потребував 30 полонених до фільварку до роботи, і то навсей час аж до закінчення війни, отож і вибрав собі той пан 30 людий залатвив всі формальности знами і ми поїхали зним до Житомира. Авідтам підводами до дуже великого фільварку який був віддалений від моста 30 верстов.

При тім фільварку було бідне село Андрушовка. Люди того села жили тільки тим що працювали векономії і вцукроварни, бо і цукрова фабрика там була дуже велика. І все те майно належало до пана Терещенка по Волиньщині та Київщині. Був то найбагатший поміщик на Україні. Робота була незла тому що змінлива,

платня як полониним 3 рублі місячно, Харкованя, можна було витримати, одне було добре що ніхто нас

Аркуш 15

пильнував. Ходили положні куди хто хотів. Були і такі що женихалися до тамтешніх дівчат. Але щось доброго там небуло. Ціле того село втемноті родилось втемноті і коротало свій вік. Школи небуло, в церкві був батюшка москаль злющій, гірше чорта. Мешканці того села бідні, якісь маленькі миршаві без цвіту і просвіти та не достатку.

Були то наслідки панщини яку той нарід мусів від ночі до ночі відробляти, тільки зате щоби не згинуті зголоду. Непощастило мені там довго перебувати, нізського нізтого захорував, іто тяжко, відвезли мене до лікарні, було там трох лікарів які взяли мене на 3 дні до збадання і кожний день шукали моєї хвороби, тай нічого не найшли, післали звіт до економа що я симулюю, нехочу робити.

Вийшов я злікарні і ледве добився на свою квартиру. А другого дня відвезли мене до Житомира і віддали як положено під військовий нагляд. Запровадили мене до якоїсь великої брудної галі атам було вже багато таких як я. Надругий день заладували нас до вагону і відвезли назад за Дніпро до Дарниці взнакомий мені лазер.

Втім лягри заплодилась стромна хмара блохів так що переспати чи полежати вбараку було абсолютно неможливо, бо були би насмерть зажерли, так що наніч все тікало як найдалше від бараків щоби хоч трохи проспатися під голим небом. І тому Я, люди які перебували втих проклятих бараках, було тільки одно бажання вирватись звідтам хоч би чортови взуби. Нарешті прийшла і така нагода.

Аркуш 16

Забирали всіх полонених копати окопи десь коло Камянця подільського. Забрали нас усіх щотам було і гайда до роботи. Полонені то була ціла Австрійська збірнота ріжної національності українців найменше а найбільше словаків та хорватів робота була дуже добра і харчі не злі. Я ночувавсь між слваками та хорватами багато краще як між своїми українцями, згляду того що були співчутливі щирі без заздрощів та пихи як то буває внаших людий вяких є зароджений срами та пиха.

Дуже мені вподобались хорвацкі пісні та їх ліричні мельоди. 1917того року прийшла мокра холодна осінь і я простудився і попав до шпиталю і там пролежав майже цілу зиму. Кожного дня приходили донас сензаційні вісти то зфронту то знутра дух революції. Центральна рада, Скоропадцкий, Грушевский, Петлюра а з москви лєнін, троцкий, аж гуділо цілими днями вечорами політиканство.

Аж весною 18 року прийшли в Україну Австрійські та німецькі війська, ідо нашого шпиталю також прийняли кількох людий що захорували вдорозі. Якеж то було бідацтво змаргане, зморене та завошивлене, і голодне атим часом випитали харчові продукти вичерпувались зкождим днем. Шпиталь від довшого часу недіставав ніяких засобів для продовження своїх завдань. А хворих всякого рода повно було ще взапасі кілька мішків цукру, і той цукор возили в місто між жидів і там міняли за хліб та ирину³⁰, і так тягнули доки стало, шпиталь перестав існувати.

³⁰ Мається на увазі яра пшениця – ярина.

Наостанку оден лікар який ще залишився написав кожному хорому свідство хвороби тай ідїть людоньки куди кому вигідно бо моя поміч для вас скінчена. Іщо ж робити? Було в шпитали кілька хорих полонених хорватів втакім стані щонї накрок немогли рушитися з місця.

Тільки нас трох пустилися вдорогу до Камянця пішком. Через два дні ходу ледви добились до того міста збіджені голодні атут як налихо дїдько наніс якогось старого поляка в уніформі жандарма і причепилися до нас зараза якпавка і запровадив на якусь вахкоманду атам були ще такі подібні посіпаки і нас замкнули водній кімнаті і ми там мусіли переночувати голодні дорана і незнаємо що нас тут чекає. А голод скажено домагався хоч кусочок якого сухара, заглянув я довікна на улицю іна моє превелике щастя пізнав офіцера в Січовім уніформі. Чим скоріше втираю вікно і кличу. Пане поручнику.

Він почув і став, розглядаєся тоді щераз покликав его. Підійшов він підвікну і спитав мене чоґо я хочу від него. Коли я розказав єму вчому справа він тільки сказав, я зараз залатвлю цю справу. І справді за яких 10 хвилин ми вже були вільні і добре поснідали зпаном поручником у військовій касині. Аголове те що дали нам документ їхати до Станіслава до шпиталю на дальше лічення після вказівок і поради російского доктора що мені написав полатині назву хвороби і лікарства. Було там таких поворотців з полону ще більше і нам дали війсковий трок,

і тим троком відвезено нас намісця призначеня. Воєнний шпиталь в Станіславові містився вбувших славних на цілу Галичину бредїдках, де до війни каралися тільки ті що мали вироки більше двох років сидіти втюрмі.

Імені довелося в тих непривітних мурах які перемінено з тюрми на шпиталь перебути кілька тижнів в надзвичайній чистоті та добрім лікарськїм догляді. Мої спів вандрівники словаки відїхали, я лишився між людьми яких я не знав, але згодом іте далося направити. Перебував там оден молодий хлопець з Буковини зяким ми подружили. Накождому ліжку була прикріплена табличка на якій було написано імя, назвиско і військової частини до якої хто належав.

Моя табличка була одинока яка звертала насебе увагу усіх присутніх і тих що приходили на візиту хорих. Мій новий приятель буковинець був дуже зацікавлений зжиття У.С.С. ті три букви властиво робили згадане вражіння. Він дуже мав охоту набути собі тих три букви і став радитися якбито зробити.

Пішли ми до канцелярії вроді поправкі его документу. Він там сказав що болявся поляків які любили знущатися над тими україньцями що належали до У.С.С. А я ту справу як свідок потвердив і все пішло впорядку і того дня на его візитові табличці було написано УСС і вже нас було двох. Івтій двїйці нам прийшлося багато пережити добрих і злих хвилин. Перебули ми в Станіславові пару тижнів і нас обох відправили на Словаччину або Мадярщину.

До малого містечка Нірегазо. Мабуть то була мадярска місцевість, там ми зажили кілька тижнів внадзвичайно гарних умовах Наші три букви ітам робили для

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

нас добру опінію і рекламу. Треба було до того все ще знання мадярської мови і булоби все як найкраще. Мій товариш Юрій, знав трохи німецьку мову і то давало нам можливість вільно походити та надивитись як виглядають і як живуть інші народи під одним пануванням Абзбурдів. Яка величезна різниця була щодо загального життя в Галичині і там в Мадярщині. Вистачало тільки було подивитись в неділю як та їх молодь ішла до костелів на відправу. Серце боліло, очі блудили дивлячись на таку розкіш. Вони невинні тому що внас взагалі в цілій Україні була така нужда. Винуватців треба шукати за Збручом в Москві, а в Галичині в польській шляхті яка тримала і гнобила укр[аїнській] нарід. Ця сама шляхта незуміла чи не хотіла і свому народови в Західній Галичині дати добробут яким користались другі народи.

Пригадую собі скільки то швендялося внас жебрати як вони любили себе називати вандрівними. Походили вони од Кракова од Жешова до зауральських гір. А що вже казати за ті часи коли Польща зліпила свою державу. Стільки тої сарани налетіло в наш край завойований ляхами. Апомимо того і польське населення не осягнуло того що було віньших народів. Трохи відалився від своєї теми аленай і те буде на спомин грядучим.

Через якийсь час нас з того лазарету звільнили і направили до Відня звідки мали нас відставити до частини У.С.С.

Аркуш 20

Які в той час находилися десь на великій Україні. А що ніхто не знав де тому нас скеровано до Відня. Переїжджаючи через Будапешт якийсь цивільний пан приступив до нас і давай розпитувати нас хто ми відкілля і куди їдемо. Пізнав він нас по нашій комічній одежі зоми мабуть вертаємо з російського полону. А що біда надоліла в женився з мадярков, при тій нагоді при помочі жінки набув собі мадярське горожанство. Опанував мову і дістав посаду в бюрі де видавали намисто мешканцям харчові картки. І я каже тепер свищу на все і на цілу Росію. Запросив нас до свого бюра де також працювала его дружина.

Перед нею приставив нас як своїх краянів. Те був на вигляд правдивий ангел в людській одежі. Мав дійсно чим похвалитись. Одним словом красуня хоч куди. Одна біда була в тім що вона нас, а ми її нерозуміли. Угостили нас чим мали і дали нам харчових карток аж забагато, а зооби викупити цей товар дали нам 10 корон, а головне добрі інформації що маємо з тим товаром зробити, вразі контролі головно хліб треба було порізати на четверо, бо якщо найшли цілий то відбирали. Таку контролю робили мадярські жандарми на моравській границі.

Попрощали ми земляка і его добродушну дружину і подалися по склепах викупляти свій набуток. Найбільше нас здивувало розмір хліба. Випікали его в такий величині як в нас на великдень паску, мабуть 20 до 30 фунтів, дістали ми наші картки аж два такі боханці мов точила

Аркуш 21

попросили зооб нам порозрізували на четверо, бов дорозі nebude чим, боі ножа в нас такого немає.

І як жеж его забрати таку велику масу хліба і іншого товару. В мене був російський військовий плащ який став нам впригоді. Зібрав все те добро завинув, зв'я-

зав паском, а мій Юрчик дрібний товар порозміщував як де міг, арешту товару як ярина, мука, горох, тевсе ми небрали бо небуло способу тевсе забрати.

Сміялися з нас мадари знашого ладунку, але співчували бо виділи нашу мізероту що ми є якісь заблукані полонені, порадили і помогли нам дістатися до потягу на Відень. Нарешті їдемо без пригод крім контролі документів. Доїжджаючи до границі в потягу настав рух кожний пасажир щось нишпорив у своїх клумках. Вони знали що наближаєся контрольний пункт і неоден тремтів за свій багаж. Тільки ми оба неробили собі зтого нічого щобуде теї буде заберуть щось то заберуть між війскові, недадуть нам там загинути між їдемо вгості до найяснішого цісаря. Приїхали і до границі зараз почувся приказ всім висідати з речами. Жандарми перевірили цілий порожний потяг чи нема дечого сховано, тоді почалась головна контроля багажу, треба було розв'язати свій дивовижний багаж. Вмойому багажи було аж надто багато хліба за яким мадари найбільше шукали. Якеж велике було їх розчарованя коли побачили таке кількість понівеченого хліба, самі куски.

Подивились, посміялись чорт їх знає з чого чи знас чи знашого багажу, тай пішли дальше.

Аркуш 22

Поконтроли всі пішли до вагонів потяг рушив в дальшу дорогу. Нарешті ми в Відни, а там мій Юрко розпитав усе і як там доїхати на наше місце призначеня. Доїхали ми щасливо на місце. Були то величезні низкі артилерійські косарні, ходимо поміж ті косарні щоби когось живого побачити та розпитати, де маємо зголоситися, але нігде невидно живої душі.

Водній косарні бачимо є таблиця (напис) Кантина зайшли туди чути що хтось є живий. Слава Богу тепер щось довідаємося зкухні чути острый квасний запах кислій капусти, захвилю вийшов чоловік почалася розмова як що і куди маємо з собою зробити.

Чоловік розвів безнадійно руками і сказав що тут в касарнях нема нікого і що нас хтось сюди мильно направив, тут можете собі переспати і тут перебувати якщо маєте кошти на прожитя. Оце і все що я можу вам сказати, в нас тут можете кожного дня дістати тарілку теплої зупи, одного дня капуста, другого лобода, тарілка тої страви коштує 60 центів.

Якщо бажаєте собі віденської теплої страви, будь ласка зараз вам можу принести. Просимо дуже будь ласка принесіть. Грошей ще в нас трохи є на початок вистарчить, алеж тепла страва та ще у Відни належит до великої приемности. Через пару хвилин є вже перед нами капусняк цілком пісний гаряча вода і ріденько плаваюча капуста зате дуже квасна, але в нас є Мадярський хліб і смалець то якось дамо собі раду. Почестували ми хлібом та ще дечим в ввічливого чоловіка який був дуже радий з нашої появи. Затє просив нас заходити до него

Аркуш 23

при всякій нагоді. Попрощались ввічливо пішли до косарні відпочивати. Добре виспались відпочили і радимось що дальше робити. Але з нашої ради нічого невиходило знакомства ніякого тут немаємо і де куди іти. Знаю що у Відні є наші установи жне тут багато українців алеж Відень велике місто. Яктут кого шукати?

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

Ця справа почала нас дошкульно гнобити. Як вилізти зтого сліпого кута? Іхто знає якми булиби дали собі ради втій ситуації.

Аж несподівано прийшли двох молодих муштин до тої кімнати де ми закватирувались стали розглядатись, а помітивши нас зачали знами розмову внімецькій мові, аколи довідалися щоми українці та ще УСС то відразу простягли нам напривітання свої руки і сказали що вони також УСС і почалась між нами сердечна розмова до пізної ночі. Ті хлопці приїхали до Відня здавати якісь там шкільні іспити. Дали нам адреси де Українських установ та інформації як їх відшукати то була для нас найголовніша справа. Рано вирушили на розшуки.

Скоро і віднайшли ми ту установу яка була нам найбільше потрібна асеме. Там втій установі урядувал і там також і мешкав посол до парламенту Колесса.

А також там урядувал Офіцер УСС Катамай. І якраз ці наші добродії нас вичручили збез вихідного положення. Пан посол Колесса який очолювал допомоговий комітет уділив нам 100 корон як допомогу на час закі дістанемо документ до виїзду з Відня до кадри УСС. А другий пан добродій давнам карточку до магазину

Аркуш 24

щоби дали нам військовий мундир, щоби ми нелякали Віденьську публику своїм непристойним виглядом. А за три дні ми мали знова вних зголоситися по документи нашого виїзду. Попрощались ми з панамі добродіями пішли недалечко в магазин і через кілька хвилин вийшли з магазину як справжні вояки таще з невідомих нам причин по 3 бохонці кокорузиноного хліба.

Одна розкіш тай годі. Також дали нам в магазині осторогу з хлібом бо можуть нам Віденьські діти відобрати. І справді могло таке статися бо коли ми вертали трамваем з Міста до касарень великі гурми голодних дітий бігли по улицах, нападали на склепи почасті вривались до трамваїв шукаючи поживи. Ащо наш хліб був запакований встарий наш мундир той бідні діти не заглянули внаш багаж де був завинений золотий скарб кокорузаний хліб. Попри касарні деми замешкали ішла дорога далеко за місто. Тов дорогов ішло маса людей переважно жінки здійми десь далеко за місто і там зривали зелені ще житні колоски і зних видобували для себе поживу.

Відень переживав 18 року дуже велику харчову кризу, зате в Угорщині навіть жив цілком нормально. Ніхто там невідчував браку харчів, а наупаки могли помогти голодуючим, як на фронтах армії так і мешканцям Відня. Але ж тоє мадяри, самолюбви поганий нарід який нікому не співчуває.

Аркуш 25

Тобула така вдячність мадярска для Австрії зате що давала їм найбільші провілеї зі всіх народів які жили під Австрійсков монархійов. Возначенім часі поїхали ми по документи які були для нас вже готові, і ми подякували і попрощались ввостанне, і ще того дня виїхали з Відня в Галичину. Документи наші були виписані на неограничений час зголоситися в кадрі УСС, тому що у Відни не знали де наша кадра находиться. Наті документи ми могли райзувати скілько і куди нам забалосся. Адже впершу чергу подорозі вступили до моїх родичів і тут перебули цілий тиждень.

Відтак поїхали в напрямі Буковини до родини Юрія. Подорозі він бідачесько став признаватися що внего родини немає тільки одна сестра і та десь в Чернівцях служить полюддях, зате в него є в Кіцмани багатий вуйко який є его опікуном. Одже поїдемо до вуйка хоч би накороткий час. Приїхали до Черновець, мій Юрко десьтам на хвилину вступив. Мабуть до сестри тоді пішком пішли до Кіцмана вгості до багатого вуйка. Ісправді був то заможний господар. Гарне забудовання великим гарним садом.

Здалека господарі пізнали свого вихованка і наробили там шуму галасу дьордік дьордік наш їде. Привітали обцілувались на радощах і плакали і нас повели вхату прийшла і сестра Юрка. Родинним радощам небуло кінця бо нігде правди діти Рідко, де таке трапляється щоби вуйко і его родина були такі раді свому племінникові. Гостювали ми в доброго веселого вуйка 4 дні, вуйко і чути нехотів проте що нам вже час вдорогу.

Аркуш 26

Ніяк не погоджувався з нашим військовим обовязком. Але все таки мусів погодитись. Обладували нас харчами вдорогу відвезли нас фірою до потягу попрощались і ми поїхали в Україну на Херсоньщину до своєї кадри. Вкадрі було дуже мало людей тому що здібні пішли на Київ а в кадрі збиралися самі такі як і ми. Всі що поверталися з полону належалась 6 тижнева відпустка отак ми в кадрі чекали нату радісну відпустку, ащо внашій кадрі таких документів не видавали, боту справу головне командування передало 24 полку австрійської армії в Коломії, то ми мусіли зачекати пару днів, аж збереться нас більше, тоді всі разом мали їхати до Коломії по свої відпусткові папери. Вміжчасі мій Юрій захорував і то поважно і его забрали в лічницю, адругого дня ми крім мого Юрія виїхали до Коломії і я поїхав на 6 тижнів дому, а Юрія стратив я по нинішній день. Десь так 24, 25 року написав я листа до Юрка і дістав відповідь від его доброго вуйка що Юрія тут нема він виїхав до Канади і я написав до него і просив овідповідь. Незадовго була і відповідь, і так ми переписувалися довший час. Адрес его лишився вдома, а в пам'яті немаю і неможу его відшукати, а здалобся добрий був свідомий хлопець. Відпустка моя скінчилась при кінці жовтня 18 року. Бажанням моїм було начас вернутись до кадри щоби небуло яких неприємностей за спізнєня поїхав я до Коломії, бо там мав я віддати свій документ

Аркуш 27

До Коломії прибув під вечір, адже треба було десь підночувати до рана, щоби рано піти здати свій документ.

Переночував я таки на станції, там була спеціальна для військових почекальня де можна було і спати. Рано виходжу зі станції на улицю дорогою маширує яких 20 вояків озброєних на остро, а попереді офіцери маширують внапрямі касарень 24 полку куди і я мав іти. Побачили вони мене і пізнали по моїй шапці мазипенці, нахвилю стали і кличуть мене до себе.

Товаришу ходіть знами. Розглядаюсь наних усіх жовто-сині спаски таще деякі українські відзнаки і подумав що вони таке і кажуть до офіцерів яку я маю справу тут в Коломії щодо мого документу якого я тут маю здати в 24 полку

Вони всміхнулися і показали мені туди звідки вони вийшли. Подивився я туди, і побачив ратуш, а навезі великий український жовтосиний прапор, питаюсь що то все означає. Воскресла Україна братіку, тої ночі ціла Галичина є в наших руках. А ми ідемо ще тут в 24 полку перебрати все майно і зброю яка тут знаходиться, ави свій документ можете викинути як непотріб і ходіть знами, буде нас більше. Алез навсякий випадок в мене нема кріса, зчим маю туди іти? Крісів в нас зараз буде тисячі, нежуріться тим, і пішли. Там вже господарили українці офіцери того самого полку. Чужиньці які служили вполку розоружені і чекають на свою чергу виїзду додому, для них війна скінчена а для нас українців тепер буде зачинатися

Аркуш 28

В Коломиї спокій ніяких лоївок з поляками небуло, українців військових всюди повно служба робиться безперервно. З України їдуть величезні транспорти Австрійського війська. Треба було все розоружити. Були частини які добровільно віддали зброю абули і такі що аж ніяк нехотіли здати зброї. Тоді треба було їм показати свою силу і змусити їх розбротися, а нате треба було мати добре організовану силу але її небуло. Нині ще був і виконував службу, завтра вже его нема. Одного дня прийшов до мене оден черпар і сказав мені чи немав бия охоти поїхати зним до Львова і там може вдасться роздобути свіжих фільмів до кіна бо тут в Коломиї нема, ате щое то вже по кілька разів перегране.

Треба конче дістати щось сьвіже кажьда якщо мій сотник мені дасть нате згоду тоя можу звами поїхати. Ащо мій сотник не противився тому тоді ми поїхали потягом до Львва. На наше щастя головний дворець був в наших руках, але нашого потягу на головний дворець непустили ботам безнастанно відбувались бої з поляками, так що ми піхотов добилися до ринку, атам вратуші містилась українська команда. На тій команді вислухали мого четира по що ми приїхали до Львова, то нас там висьміяли і сказали. Якщо ви хочете тих фільмів то ідіть шукайте якогось власника кіна може він вам згодиться дати чи продати тих пару фільмів.

Але мусите числитися зтим, що власником кін є поляки і жиди які сидять сьогодні по норах і ніхто зних носа непоказує на світ.

Аркуш 29

От вам і все те що ми можемо порадити. Якщодо фільми то вибийте собі з голови. Вам там фільмів та розваги хочеться, а нам тут сили давайте військо форміруйте і присилайте сюди ту є фільми грають як день так ніч є нащо надивитися та наслухатися. Тепер ідіть отут недалеко до наших касарень і там дечим перекусите, а рано десь між 8-9 годині їдьте назад в Коломию і повідомить всіх тих любителям кіна най організовано всі приїжджають сюди. Далинам пропуск до касарень, ітам ми дійсно ми добре пообідали та добре виспались арано поснідали і по манджали до потягу який переїжджав через згадуване село Потутори, де я мав ще раз нагоду побачити гарне залюднене село та солодку грушку.

Подорозі мій чотар розповів дещо про свій рід. Батько його сьвященик мав парфію десь коло Тернополя, сам вчився на машинового Інжинера і дещо мав практики при кінових апаратах, і певно тому ему як спеціалістови потім фаху захотілося Коломию розважати свіжими фільмами. І нарікав нату команду, щотак нечемно

але правдиво поступили і непомогли залатвати такої важної справи як роздобути фільми для тих що в ресторанах при столиках нудьгують. Незнаю як там наш четар вив'язався з такої немилої справи, а я пішов до своєї сотні яка мала виїхати на підмогу Львова, бо зі Львова безнастанку алярмово закликали просили провінцію опоміч.

Давайте давайте щоб небуло запізно нам поміч, бо поляки за нас сильніші, аванс замала сила, нема чим обсаджувати щораз то більший фронт.

Аркуш 30

Оджеж в Коломиї я бачив як зорганізувалась та поміч до Львова. Все чогось бракувало когось неставало, а хто сотню поведе до Львова, а хто на фронт добою поведе, і таких подібних знаків запитань було дуже багато. Цілий тиждень виражали ту сотню, яку можна було сформувати за оден день і гайда на фронт і щож вийшло. Коли сотня ладувалась ввагони небуло вній ані одного старшини, а навіть підстаршин котрих я дещо знав особисто. Були призначені люди нові, нікому із стрільців невідомі, тащо відразу в сотні далось відчутти несмак та невдоволення. Стим відїхали до Львова випадувались і примістилися в касарнях і почали виконувати службу по улицях меншими і більшими гуртками як патрулі, аті що робили ту службу вже як старі боевики, пішли там девідбувались бої з поляками. Небуло і тут ніби взапілю змедом кожного дня був хтось зсотні то вбитий то ранений.

Ворог чилав на нас зкождого боку, зкождого вікна. Незнати було звідки стерегтися чи збоків чи згори. Мались мо оден випадок досить трагічний. Ідемо улицею ішло нас вісімох як сильніша патруля я ішов позаді. Коли я зауважив в одному вікні маленький рух хтось там відчиняв вікно і знова зачинив, тоді став я пильно приглядатися дотого вікна, раптово те вікно відчинилося і три гранати враз злетіли перед нами на яких три кроки але втім часі коли вікно відчинялось я тоді крикнув

Аркуш 31

зусеї сили хлопці взад, але то було запізно, бо воднім моменті гранати впали на хідник перед нами.

Чути було їх шипіння, алеж хлопці були вишколені втаких випадках, вхопили ті гранати і відкинули на другу сторону, і там вибухнули всі три нараз. Кинулись хлопці шукати чиновника я тільки показав їм котре вікно, а до середини нейшов, пішли їх п'ятьох, а трох нас осталося пильнувати щоби не прийшла якась підмога чиновникам. Розбили хлопці входові двері і бігом на третій поверх, розбили і ще одні двері, бобули замкнені, зачали шукати по кімнатах, нема нікого. Заглянув котрийсь за шафу, а там скрився старий пан грубий як бочка, зостраха майже завмер, другі розбили ще треті двері до спальні і там найшли двох молодих орлят і витягли їх зпід ліжка думали що там їх ніхто не найде. Найдено під тим ліжком і гранат видно мали їх 10 штук. Чи треба було над ними суду? Цілий процес батька із синами скінчився негайно.

Таких сутичок у Львові траплялося більше, які я тільки чув від когось, але небуду проте згадувати чого я невидів. Одного вечора зібрали все військо що було вкасарнях, до відчитання приказу головної команди, в приказі було повідомлення про перемир'я і завішення зброї.

Було заборонено стрільцям виходити зкасарні зкрісом. Можна було мати бровник, але скритий в кішені. Невіддалюватися задалеко від місця поста.

Аркуш 32

Той приказ з радістю ми всі прийняли. Ануж може прийде до якоїсь угоди. Зрештою там в горі є мудрі люди політики. Вони зроблять язиком більше як ми крісами та гранатами.

Вкасарнях наші кріси в найкращім порядку завішені. Всякі озброєні вуличні потролі стягнуто до касарень. По улицах ні живої душі, немов ціле місто вимерло. Ніодного стрілу нечути. Вночі тільки оден вартовий з крісом набрамі стоїть решта все благоденствує, спить блаженним сном, тільки польські орлента несплять.

Ті працювали, мали добру нагоду перебігати здому додому і будити чуйність у своїх. Тревало то два дні, а на третю ніч сталося в нас велика жахлива катастрофа, нату третю ніч нас кількох втоваристві старшого десятника вийшли з касарні до одної невеличкої кнайпи якої був господарем жидок і его жінка. Ті жиди були нашими симпатиками, нелюбили поляків. Чи тільки вдавали таких незнаю, і ми любили туди деколи зайти та при чарці депрощо поговорити. Було то недалечко від наших касарень, година була приблизно 11 одинайцята нараз почувлись якісь невиразні крісові стріли і людській невиразний крик та галас.

Виходимо на улицю і побачили велику товпу народу яка між собою галасувала попольському і виносили з наших касарень наші наплічники та з магазину всяку поживу. Бо у Львові населення голодувало тому кидалась та товпа навсе що попалось підруки. Мущни поляки гнались вперед внапрямі Виник. Коло брами касарень побачили ми

Аркуш 33

лежачого чоловіка, мабуть тобув наш вартовий набрамі підступно вбитий. Ніч була темна і тяжко було щос пізнати зате для нас трох саме темно вийшло на добре, боми змогли змішатися втовпі поляків і гнатися за русінами яких майже небуло видно. Бо ті всі наші частини які спали в касарнях попались сплячі вполон. то показалось аж рано у Винниках. Нам це вдалося легко, бов темноті нас не спізнали аміжними було також багато у військовій уніформі. Коли кінчалос передмістя Львова, тоді поляки перестали дальше гнатися вперед. Одні вертались, другі там сідали відпочивати та натішитись своїй перемозі.

Аперемога їх була тієї ночі дуже велика. Атака напівцивільних, банда львівського шумовиня потрафила виперти таку геройську українську силу, із-за глупости своїх провідників.

Маю дуже великий жаль до нашого полководця УСС Грицька Косика якого я пізнав втій групі, яка їхала автами нату нещасну угоду зляхами. Було тих делегатів багато і війскових і цивільних. Але тому щоя тих великих мужів не знав особисто, той жалю доних немаю.

Тільки цей оден Косак гризе мою совість понинішний день затакий ганебний промах який чинетреба вважати якзраду таких своїх провідників. Їх треба було нагнати вівці пасти, ане політикувати.

Великий жаль пережив я затими Коломийськими стрільцями зякими я живився як зрідними, які попалися вневолу ляхам звини наших політиків.

Наша трійка відорвалася від поляків зайшла до Винник. Кругом тишина, люди подомах сплять блаженним сном ами? Ми будуюмо свою державу зпоганими будівничими.

Чи можна було втакім випадку вірити внаш провід та внашу перемогу? Ні ще раз ні, якми всі тяжко проклинали цілий наш провід, то хіба оден Господь чув ті проклони, більше ніхто неміг почути. Сили ми втръох всаді відпочати. Розбухані нерви і сон десь відогнали, і так дорана пролежали всаді. Власником саду був добрий свідмий українець. Коли він нас зауважив всаді, приступив до нас іпонаших відзнаках пізнав хтоми є зрадів, привитався і спитав щоми тут всаді робимо. Ічому дохати непросилися на нічліг.

А коли він довідався від нас проту трагічну справу яка сталася тої ночі у Львові. Слезі йому покотилися полиці, ами це завважали і собі прослезились, плакали ми всі чотири. Збуло чого і зачим. Згодом опам'ятався наш співбесідник забрав нас до хати, авхаті его родина нату звістку підняла такий лемент як за покійником. Склад родини такий. Батько, мати, дві дочки студентки і 12 літний учень народної школи. Прекрасна родина, шей тепер немов дивлюся наних. Наш господар догадався що тут плач нічого непоможе, зробили нам гостинне прийнятя, апо сьніданю попрощались здобрими людьми іпішли впутъ Божу незнаючи куди іти, іщо дальше робити. Винники побудовані на горбі ана долині рівнина,

орні поля. За тими полями досить далеко видно село.

Покороткій нараді рішилися таки піти до того села і там побачимо що дальше робити. Зайшли ми туди, автім селі за квартирувала якась одна частина вскількості одної сотні і та сотня має заняти Винники, атам наступати на Львів, заняти втрачені тої ночі позиції. Мене то так тяжко, щоя не витримав такої зневаги і сказав тим незнакомим старшинам, що ті втрачені позиції, ви побачите так як своє уху.

Де ви вчора були? Чому ви вчора не прийшли та не скріпили ті позиції? За ті мої слова мене чекав полевий суд за образу великого пана сотника який припровадив сотню людских 17, 18. літних молоденьких сільських змарганих недоживлених хлопців. Маєте ским і счим добувати Львів, нема щоказати. Наті слова пан сотник аж скипів зі злости і став кричати це образа це ганьба нашого маестату, я вас кажу арештувати.

Нате якраз приїхав старшина вранзі майора зліз зконя і зараз взявся перевірити цю справу. Тепер дотої справи взявся наш ст. десятник і холоднокровно розказав про минулу ніч та пронаші тяжкі втрати у Львові. Іще додав. Якщо ви хочете зтов сотнев іти добувати втрачене, можете іти але я і мої товариші непідем. Нас пан сотник уважив за дезертирів і тому так злився. Авже майор по вислуханю поставився зовсім поважно. Ми тоже підемо заняти тільки Винники, щоби нас

не випередили поляки , а як дістанемо більшу силу тоді можливо підемо на Львів. Тоді ми сказали що рано там ще небуло нікого і Винники можна було заняти, атепер невідомо, напевно що поляки голодні вже заняли, і там грабують мешканців шукають поживи.

Якщо так, то треба негайно вирушати, зробити збірку сотні, роздати дітям набої, івмарш зі сотнею дівчаків зайняти Винники. Коли я добре роздивився потій сотні, том неважко було щераз сказати ні, ми туди непідемо. Але наш ст. десятник мав велико пехавідвідати тих симпатичних сестер вяких ми рано гостували і пішли разом. Під Винниками та сотня розсипалась вшварму інемалу пішли вперед. Нараз зтрох місць посипався на нас град куль змашинових крісів. Наші дівчаки впаніці зачали втікати щодавало нагоду полякам краще нас кропити. Але невсі втікали вдалося нам затримати коло 30 людей і скритися до рівчака та по польових бороздах, і так перележати до вечора. Треба було мати з собою лопатки і викопати хоч маленький окопчик, тоді можна було намісци зачекати на підмогу, атому що внас лопаток небуло тотреба було смерком відступити яких 300 метрів взад, і там чекати на підмогу. Зачали ми відступ, але нашої сотні нема, розбіглись дівчаки бог зна куди, аті що провадили сотню зневеличков групков пішли аж до села, ами яких 30 людей порадились

Аркуш 38

між собою і давай ісобі поманджולי до села, божма сенсу ночувати на полю. Рано на збірку вийшло половина стрільців з тої сотні, було пару ранених яких щевночи вівезли десь влічницю. Наша нерозлучна трійка тримається.

Обсервовуємо щото задумає велебна команда на чолі зпаном сотником якого я особисто зненавидів за вчорашну сварку. Неменше пан сотник і мене незлюбив і хотів нас трох позбутися лиш жнаходив відповідної нагоди.

Вперся на тому що Винники мусимо відобрати від поляків, незнаю відки прийшла підмога, до сотні яких 40 людей зліпили знова бойову одиницю і давай машерувати на Винники. Десь як зпід землі завився цивільний дядько і приступив до нас і каже: де ви ідете? Там повно поляків вдикувались покрайних домах. Ави наполю відтам вас видно як надолоні, та ще така мала сила вас іде проти такої великої гурми полячні. Але пан сотник і слухати нехотів тої остороги, наказав зараз зробити шварму і іти вперед. Підходимо що раз блище поляки підпустили на яких 500 кроків під горою і тоді давай кропити по нашій швармі скількох машинок. Повторилася така сама саламаха або ще гірша як була вчора.

Пан сотник герой кричить вперед на штурм, атим часом наша лінія стала розбігатись як тільки почули крик ранених тацо до штурму вже небуло кому їти. Наш пан сотник також дістав гостинця, вногу і зачав кульгати. Змоєї трійки також зістав ранений,

Аркуш 39

так що нам з десятником прийшлось тяжко втікати з раненим якого треба було ратувати, бо дуже просився щобиго нелишати наполю полякам. Був погідний день і насилу зближались до села зякого недавно вирушили, аж тут несподівано перед нами появилос кількох війскових, ачерез кілька хвилин стало їх появлятися щораз більше. Були то люди молоді, сильні, здорові, гарно вмундуровані та всякого рода підстаршини, як капрالی та десятники. Нас ішло зтого нещасного фронту около 10 чоловік. Ті паничі нас перїняли і сказали нам віддати їм зброю тому що ми як дезертири повтікали зфронту. Добре ми згідні зтим, але будь ласка скажіть

нам хто ви є і що ви тут робите? Чи яку службу чи так собі на прогульку вийшли? Ми є польова жандармерія і полюємо на таких як ви дезертирів. Тоді наш десятник сказав їм коротко. Ідїть краще та позбирайте ранених які там остались та конають на полю. Ви безстидники, панські синки, лайдаки. Ви тут воюєте взапілю, ібогато наговорив їм такого що наші жандарі стали як дурні, бо побачили що він говорив правду. А правда таки коле вочи, і втакій ніби сварці прийшли разом до села де застали кількох людей з нашої сотні. Іті хлопці вповіли нам що приволокли зсобов і пана сотника раненого вногу.

Вселі аж кишіло від всяких команд, всяких обозів та всякого роду офіцерів. Що то все там робило незнаю. Пішли ми з десятником до кухні по обід посідали і підкріпляємося, бо були голодні як вовки. І тут трафилася несподіванка зодної хати де містилась якась команда вийшов мій двоюрідний брат Тарас.

Аркуш 40

Я врадуваний зірвався перейшов єму дорогу і по військовому віддав єму честь. Він видивився на мене а через хвилину, каже до мене, що ти тут робиш Василю. Воюю, відповідаю, за Україну, помагаю боротись з ляхами. Ми вчора і сьогодні були під Винниками і оба рази мусіли втікати, бо одною сотнею Винники ніхто нездобуде. Може би і далось але треба найменше 3 сотні і обійти з трох сторін і більше технічно викурити поляків з Виник. Притім мій брат каже, я тебе забираю з собою до Бібрки, я там обняв вишкіл УСС і тому мені тебе там дуже потрібно, бо ти як УСС знаєш укр[аїнську] команду, допоможеш мені вишколювати рекрутів. Іми вернулися до тої команди зякої він тількищо вийшов, бо треба було залатвити формальности щодомене особисто. Стало мені дуже жаль мого друга десятника тут лишати, бо ми дуже подружили, і я попросив начальство за него і без великого клопоту ми зараз з Тарасом виїхали фірою до Бібрки. Ажту троха лекше зітхнули з моїм нерозлучним десятником. Вишкіл містився в школі, було там около 10 п. 18 літних рекрутів і почався зними вишкіл. Були там старшини і підстаршини з Австрійської армії і ніхто зних не знав поукр. командувати, вони мусіли вживати підручників.

Мені одному ішло легко бо я знав укр[аїнську] Команду, тільки що непасувало мені командувати без відзнак хочби найменшої ранги під старшина, але я був зтого вдоволений, бо мав менше всякої відповідальної служби. Але третого дня було вденнім приказі Мое іменованя відразу на два щаблі вгору. Небуло ради, треба було роздобути чотири 4 зізвїдки і пришити їх там де слід.

Аркуш 41

Вимагали в мене хлопці щоби той мій аванс підольяти, ая нажаль немає нате грошей, бо довший час недістав навіть вояцького льону від часу Львівської катастрофи і так насухо мій аванс обійшовся. Наша сотня доповнена і була майже навикінченю вишколу. Наближалися великодні свята. я дуже хотів поїхати до родини насвята і попросив Тараса щоби дав міні хоч на 3 дні відпустку. Ізтим, я потягом поїхав до дому. В потягу жандарі робили кілька разів контролю документів і все було впорядку, ніхто незвертав уваги нате що мій документ є неважний, аж в ріднім селі найшлося наймудрійше начальство і мій документ уневажило, а

мене дорогого дня съвят арештували, як дезертира і відставили в арешт до Дрогобича. Там посидів я собі кілька днів, аж зібрали з цілого повіту досить велику масу правдивих дезертирів і тоді всіх разом відвезли до Стрия. В Стрию всіх тих людей розмістили по сотнях а я лишився сам оден під дальшим арештом, аж до другого дня, другого дня службовий запровадив мене ввелику галю де урядувало около 100 офіцерів ріжної рангі, прекрасно повбирані, а срібні та золоті звіздки та погони медалі та всяка інша пиха, аж сияла від них, було нащо надивитися. Я думав щовнас всюдий така біднота, як у Львові та поза Львів на фронтах. Ато неправда, маємо і ми чим похвалитися тіліки маленька біда [стала]ся,

Аркуш 42

що небуло кому поляків викурити з Галичини. Зачали золотопогонники розглядати мою справу розпитували де прощо і рішили відставити мене до моєї частини в Бібрці і там розберуть ту справу. Дали мені службового десятника і ностро вийшли ми за браму, за брамов мій конвоїр зняв зкріса багнет дав мені свій пас та бровник щоби публіка не звертала уваги як на арештанта.

В потягу мій конвой з цікавості розпечатав коперту з моїми паперами яких було досить багато і став переглядати і спитав мене чи то є все правда про що ту пишуть з вашого села. Незнаю нічо про що там хто написав тож неможу нічого сказати. Тоді він дав мені всі ті папери і я став за порядком Perezlydatи. Все було впорядку всякі там поліційні дрібні справи мого арешту, мій документ, окрім того було два листа, густо списаний донос мого сусіда пана комісара М. Добрянського, який зажерся з моїм братом за якусь там горілку, яку уряд дав на свята по всіх селах, адже мій брат хотів ту горілку взяти до кооперативи і роздати впершу чергу членам, а решта розділити всіх хто єї схоче. А пан комісар вперся, що він є начальником громади і він сам буде ділити громадське добро і натуму посварилися, і зато треба було аж намені помститися і понаписувати всяких дурниць будьто я відколи повстала Україна, я переховувався по лісах та займався всякими грабунками по околичних селах з підобраними собі шайки дезертирів.

Аркуш 43

І яке то було простацке глупство щось подібного писати. Незнаю що він думав пишучи такий неправдивий донос, може думав що на цей донос мене поставлять під стенку. А може думав тим справдити свої злочини, яких зробив багато для справи України. Асаме. То була велика родина вселі, втій родині було кілька здібних муштин на війну під Львів. Ані оден з них порошу не нюхав, а єго власний син, то виконував службу жандарма вдома, а скілько пореклямував молодих муштин які шукали протекції в пана комісара і зате він мав дармих робітників вгосподарстві.

Наше село Нагуєвичі велике, яке могло дати добру сотню війська для України. Нажаль з нашого села було в бойових частинах около 10 людей і то таких що були байдужі для комісара.

Декількох порозміщував по жандармеріях, богато рекламованих, азпів сотні в лісах, які через пана комісара нехтіли іти нікуди. А мій брат, що посварився за ту горілку, був змушений іти на фронт під Хирів, іто неправно бо мав 37 років, а мобілізація була заряджена до 35 року життя.

Поперечитанню тої гупої клевети, я віддав всі ті папери своєму провідникови щоби їх назад запакував. Але він як добрий хлопець спитав мене. Якщо є щось тут таке що може шкодити, то я можу знищити і буде все в порядку. Я відповів єму що краще буде все віддати най ще хтось знає які ганебні безпорядки діються внас.

Я немаю страху ізза того гупства, бо в Бірці всі знають мене, а якщо замало то і в Коломиї можуть люди

Аркуш 44

Сказати, де я перебував, чи влісі, читам декождий, молодий українець повинен бути. В Бірці мій провідник здав всі ті папери до рук коменданта міста і єму дали посвідку нате що він здав мене і єго служба скінчилася. Й я лишився в команді, вякій там мене всі знали і приступили до мене здивовані, засипали мене запитаннями що сталось і що це все має значити. Тоді я сказав щоби перечитали ті папери, тоді справа буде вам ясна, всі стали сміятися як коні з гупоти пана комісара в Нагуєвичах.

В між часі моєї неприсутности в Бірці зійшла для мене зміна, бо сотня відійшла на фронт і вперших боях мій брат Тарас був легко ранений, всотні є вбиті і ранені, вісти невеселі, і я вже того всього доброго мав по самі вуха.

Дістав я в команді посвідку, що знею маю шукати свою частину. Міг я шукати ту частину навіть і цілий місяць. Зтої нагоди почав я мріяти проте якбито дістатися за Збруч до батька Петлюри. Мав я там багато знакомих своїх товаришів. Вони як полонені перебували в Одесі, бо тоді коли я був хорий в лічниці в Дарниці, всі УСС відіхали до Одеси. Аколи почалася революція їх стягнуно до Києва. І мої дороги зними розійшлися майже на цілих два роки від 16 до 18 року. У 18 році коли я перебував у Бірці у вишколі УСС, одного разу прийшов до нас наш комендант Тарас і зарадив збірку сотні, і видано острі набої, і розміщено сотню поміж будинки по обох боках одинокої дороги яка тяглась передмістями. Наказ був боєвий. Нашим обовязком є приказ

Аркуш 45

знайвищої галицької команди розоружити Петлюрівські частини, які ніби нехотят підчинитись Галицькій команді, і на свою руку стріляють з гармат по Львові та цегольнех, де добре вдикувалися поляки. І таких пару цеголень було розбито, де після того поляки відступили, а українці займали ту територію.

Отож Галицке правительство заборонило нищити фабрики, а на Львів стріляти згармат було строго заборонено, але помимо того час до часу петлюрівці давалися чути. Тоді Галицке командування сказали щоби Петлюрівці забралися геть з Галичини. Їм нетреба такої помочи що руйнує, іті частини вертались з фронту через Бібрку боєвим порядком. Анаша сотня молоденьких рекрутів мала завдання відібрати вних усю зброю. Одже наша сотня скрита, чекає впоготівлю. Всі старшини нашої сотні вийшли на перед за місто, як дипломати на переговори з командов тих частин.

Мій брат і мене втягнув дотої угодової місії. Неделовся довго чекати на них. Показалось величезна довга валка якій кіньця небуло видно. Попереду на конях старшини, за ними сотня піхоти, відтак кільконайцять точанок зкулеметами при яких по кілька людей обслуги, за тим знова сотня піхоти, аза тими артилерія якій

кінця небуло видно. В нашій місії було нас 8 чоловік, кожний знав мав на палиці причеплену білу хустинку. Увіддали 100 кроків мизачали махати тими прапорцями і натою знак вони стали, щось там між собою порозумілись, бо мабуть сподівалися якоїсь напасти від братів Галичан. Виїхали і вони, чотири старшини на конях в козацькім строю, які нагадували нам історичні козацкі часи, зійшлись чоло в чоло з великої і малої України

Аркуш 46

Вони перші спитали. Чого ми хочемо відних. А коли Тарасім розказав проте що він дістав з Гал-команди їх розоружити тоді вони кілька хвилин сердечно сміялися знав, тазцілої тої смішної гупої справи. Аколи вже добре насміялись, тоді їх полковник сказав нам таке. Якщо маєте силу нас покопати, то давай будемо битися, бо зброюми вам добровільно невідомо, зброю можете добути тільки по наших трупах. Ми зброю тут недістали, і її тут не лишимо, замість бити наших ворогів будемо бити брат брата.

Бовіддати вам зброю так ,тоді будемо іти внеславі як ішов Наполеон зпід Москви, а малі діти будуть занами грудками кидати. Тепер подумайте і дайте нам конретну відповідь чи будемо битись чи взгоді розійдемоь як брат з братом.

Тут треба було якось вийти з тої гупої ситуації. Тоді Тарас зрозумів те що тусилу нам непобороти, аподруге той полковник мав рацію, заним була правда, бо як він ще сказав Нас дуже дивує тактика вашого командуваня. Ви хочете взяти Львів одною рукою, бо друга рука є гармати, які ввійні грають чине першу роль. Гарматне стрільно дає потрійну силу: перша розбій, друга паніка, ну і страх. Кілька добрих стрілів ворог, [i] впаніці мусить або капітулювати, або втікати. Іви ніколи Львова без гармат не добудете.

Тоді Тарас сказав їм так – Ви їдїть собі куди вам дорога, бо я бачу що той приказ для мене давав хтось божевільний, або такий що немав понятя втакій поважній справі.

Тоді ми попрощались з старшинами на яких було

Аркуш 47

приємно дивитись наїх стрій та поведінку, тоді ми вернули свою сотню, зтягнули і сховали до школи, а через півгодини дивилися на наших петлюрівців, як вони співаючи переходили попри велику масу народу Бобрецьких мешканців які вийшли подивитись та послухати гарного співу з України. Я стояв при самій дорозі та приглядався до гармат, а тут несподівано один гарматник приступив до мене, назвав поімени, привитався зі мною і спитав чи пізнаю его?

Якаж була радісна наша стріча по двох роках, був він родом з Розвадова ми разом зголосились до УСС і разом перебули тримісячний вишкіл, разом пішли на фронт, разом попали в полон і в Дарниці розійшлися. Небуло внас багато часу на розмову і я відпровадив его замісто. Він просив мене іти зним, так щоби ми вже не розлучалися докі війна не скінчиться, але вмене були їнші думки, я хотів конче на великдень бути врднім селі. Попрощались, він поїхав на Україну, а я врдне село, де зазнав стілько неприємности через поганих духів, що недали мені хоч тих тридні перебути з рідними.

Іот прийшла добра нагода поїхати змоїм документом на Україну шукати свою нову частину вякій перебував мій добрий товариш. Іпоїхав [я] до Здолбунова, і довго не прийшлося шукати, саме втой час генерал Оскілько намагався зробити переворот і обняти пост Головного отамана Петлюри. Нерозумів я майже нічого зтого.

Аркуш 48

Що там діялось, одне тільки впадало на очи всюди – остре поготівля. Найшлась і там служба вроді жандармів, і ті мене зачепили, бо мене зраджувала Галицька уніформа. Аколи я розказав їм що хочу віднайти другу батарею січового полку, бовтїй бетерїї маю вірного друга, як брата і тому дуже радо зголошуся добровільно повнити службу втїй частині.

Іякраз та батарея недалечко стояла на позиції, [і була] готова стріляти на збунтованій Оскілком частини.

Заходжу між гармати роздивляюсь за своїм знакомим, авін сів собі і спокійненько чистить люйса, а як побачив мене зірвався, так щоті другі гарматники думали чине здурів бува їх колега. Згодом пішли ми до командира батерїї, який дуже радо мене прийняв, бо бракувало людей до обслуги гармат. Хлопці між собою роздобули для мене штани та блюзу і перебрали мене посвоєму, бо населеня України не терпіли тої Австрійської одежі тому що забули тих оружних австріяків яких спровадив собі на поміч Гетьман Скоропатский, і які ходидили поселах, і били та грабували людей. І зтої причини я мусів переодягнутись.

Вбатерїї боло 4 гармати, докождої був приділений підофіцер в ранзі хоружного, були вони сьвідомі щирі сини України. Зними мені добре жилося не із якихсь там здібностей яких я немав, тільки моє назвисько та близька родина поета імпонувало. Відчував я там цілком інший дух, як в Галицькій армії небуло там такого фалшу, пихи та зарозумілости.

Аркуш 49

Ітам була дисципліна, послух, але якось тевсе цілком інакше виконувалось. Внас в Галичині як вже хтось досяг ступеня старшини чи підстаршини, ого тоді вже неприступний до него, бо він вже великий пан капраль, і звояком часом вартнійший за него, нехтів говорити. Ото була внас така пиха яка заражувала людяність. Трафилось мені одного разу подобний випадок в Бібрці. Одного зимового вечора падав сьніг і вітер куриив сьнігом вочи. Я вертав від Тараса на свою квартиру. Закутаний шаликом спішився до теплої хати, бо надворі було холодно і непривітно. Нехотілося, ато і неможливо було пригладатися хто там іде напроти, треба було вважати перед себе щоби не напоротися на когось та не впасти, аж ту несподівано хтось ззаду поклав важку руку на моє плече ісказав хтовие?

Я вбернувся і пізнаю коменданта міста пана хорунжого Гупаловского, і також закутаного лисачим ковніром, так що очий ну невидно. Аколи я ему сказав хто я, відки і куди іду, тоді він питає чия знаю війсковий правильник та дисципліну? Чия вчився віддавати честь старшинам?

Перепрошую вас пане хорунжий втаку куревільницію неможливо заглядати і спізнавати хто іде. Хоч би і генерал ішов то втаку заверюху неможливо когось

спізнати. Я зроблю донесення на вас до вашого коменданта щоби вас привчив військових дисциплін. Інезабув пожалітися бідачисько на мене перед Тарасом зате щоя невіддав ему честь на дорозі.

Аркуш 50

Чого подібного на Україні не доводилося стрічати хоч би трафілась нагода, то тамтешні старшини уміли пробачити в делікатний спосіб, анавіть і не вимагали того непотрібного донорства. Залежить де в якім місци. Порівняти було хорунжого пана Гупаловського до тих чотирьох тої самої ранги, зякими я пробув кілька місяців втій частині, неможу ніяк прийти до висновку. Яка страшенна ріжниця була між тим а тими. Хіба може тому що Гупаловський був сином священика, а тамтих незнаю зякого роду може селяни. Обслугу коло гармати за кілька хвилин я навчився, накручувати шрапнелі на віддаль яка була потрібна.

Добре було брати участь в боях хоч би і щоденно, бо скорше час минав, а головне щоб було більше гроший, бо там платили бойове. Але наша батарея мало коли брала участь в боях тому що комендантом був старший москаль, бувший капітан російської армії, п'яниця налоговый, вічно був п'яний і через него хлопці бідували, бо не мали за що купувати самогону.

Але як трафілась нагода постріляти на більшовиків, то по виплаті без самогонки не обійшлося. Попили хлопці, погуляли, поспівали, а часом і почубулись троха, от так для розваги. Одного разу на фронті малисмо троха потіхи знашого москаля капітана. Він дивився вдалековид за втікаючими більшовиками і давав нам наказ чим стріляти чи гранатов чи шрапнелею. Пане сотнику дати гранату? Дайте гранату, пане сотнику дати шрапнель? Дайте гранату, пане сотнику дати гільзу? Дайте гільзу. Тут щось догадався,

Аркуш 51

зачав кричати, разві можна гільзою стріляти? Аце поякому я непанімаю как можна гільзою стрелять, тоді було сміху знашого старика москаля нетілько внашій частині, але і подругих частинах сьміялися з коменданта другої батареї, що гільзами стріляє. Недовго вже прийшлося нам і гранатами стріляти.

Коло Проскурова, водному селі ночували, і там добрі люди продали інам для коний вівсяних снопів, ато і так давали вязанки всякої пашні, і хлопці навантажили, понавязували тої соломи, де тільки можна було привязати, і рушили вдорогу.

Віхали ми втак звану Пашковецьку волость, яка проголосила свою незалежну державу і не признавала нікого. Тих кілька селів були дуже добре з організовані, вони били більшовиків били денікінців били і нас петлюрівців. Оден день перед нами їхала наша перша батарея і там пашківці напали на них, але втій батареї був добрий комендант, гармати були порожні і водній хвилині зачали бити по людях картечами і прочищували собі дорогу до втечі, і втікли зтої глупої пастки.

Другого дня тим шляхом заїхали і ми вті села, і побачили кругом себе велику масу воруужених людей майже наполовину жінок. Хотіли і ми відбитись картачами, але наші гармати були повантажені снопами та сіном такщо небуло вже часу і способу відбитись від роз'юшеної юрби пашковецьких самостійників, які обскочили нас зусіх сторін і нас запровадили водне село, і там

Аркуш 52

забрали від нас все що належало до зброї тільки віддали нам коний та упряж. Гармати зараз зробили неспосібними нікому бо всі замки повкидали вглубоку студню, а нам казали їхати зкіньми геть, щоби ідуху нашого там небуло. Для нас усіх коний було замало, і ми мусіли іти піхотов до села яке не належало до самостійної держави Пашковець.

Там застали ми другу батарею зякої люди знас робили насмішки зате що ми віддали бабам гармати.

Ця критика була ненамісци, бо вони могли нашу батарею вратувати, дати нам свою поміч і вдарити зізаду на дурноваих дядьків і булоби все впорядку.

Чого вони того не зробили я незнаю. Мабуть тому що ціла наша армія найшла-ся в безвихідному положенню

Другого дня приїхав до нас на кони оден старшина зчастини кіної кавалерії і знас кількох людей забрав до своєї частини, тому що вних тої ночі кількох людей полишали все і повтікали додому. Треба було доповнити новими людьми бодай тим щоби забрати ті залишені військові коні.

Тоді я вдруге розійшовся зі своїм давним товаришом з Розвадова, який лишився дальше у своїй частині, а я попав до кавалерії вякій немав найменшого поняття орудувати шаблею, яку зараз дали мені разом з конем.

Ітогож дня ми мали виїхати вінше село, заряджено збірку до виїзду, ату я неможу ніяк осідлати коня, аж мусіли хлопці помогти. Причепив шабляку перевісисив через плече короткий карабінок таще на моє щастя

Аркуш 53

втікач лишив для мене новий короткий кожушок, бо безнего був бим пропав зачиналася зима зі снігом.

Вирушив і я нату збірку ведучи свого каштана. Коли зібрались усі, паде якась команда, якої нерозумію, але дивлюсь що другі роблять роблю те і я. Сіли наконі, знов команда до права рівняйсь отут тобі заковика і як его рівнятись? Але мій каштан нащулив ушка і прекрасно виконав команду, так якби знав щонанім сидить хтось, що незнає тої штуки. Була іще команда ставати вивірки до відходу, мій добрий дружок каштан виконував сам безмене все те щобуло чути від командуючого і поїхали вте село як охорона від неприятелів які змагалися щоби якнайскоріше нас викинчити. І викинчили заяку годину, зробили збірку на прощи перед гарним панським будинком, який чудом ще оцілів, зтого будинку вийшло кількох старшин, і зачали говорити про нашу безвихідну справу. Від сьогодні наша армія неістнучія перестаю бути вашим командиром.

Кожний з вас відтепер і вільний і зданий на власні сили і бажаня іти хто куди хоче. Маємо 4 дороги іто недалеко, болише кілька верстов більшовики, здругого боку денікінці, зтретого боку поляки, ачетверта дорога яку і я вибрав собі тоє додому. Беру зсобою тільки тих що із Полтавщини, і зними будемо пробиватися в рідні сторони, і там будемо продовжати свою роботу з ворогами України, якіби вони небули червоні чи білі.

Аркуш 54

Пробемося то добре, ані то згинемо, але живими не здамося нікому, бо знаю що нам пощади від нікого nebude. Згадав він і про наших нездарних політиків, як Грушевський, Винниченко, Петрушевич, і багато інших, та про наше прокляте партійництво, яке зруйнувало наші мрії, наш ідеал о визволення і будову самостійної України. Сили і завзяття внас небракувало тільки щонебуло кому тими силами добре кермувати.

Говорив той полковник багато цікавих речей. Яневсилі того всего тут списати, бонате треба більше освіченої людини. Єго промова зробила дуже велике вражіння на усіх присутних, абуло там між нами чимало селян і селянок.

Всі що слухали ту прощальну і останну промову плакали, як на похороні. Було втій частині нас трох Галичан і ми врадилися піти до полковника порадитися в него щонам галичанам робити. Іщо він міг нам порадити? Одно було добре, що дав нам посвідки вякій частині ми перебували в Петлюрівській армії, іта посвідка стала мені впригоді перед польсков владов, бо згалицкої армії всіх поляки інтернували, атих галичан що перебували в Петлюри пускали додому.

Ще того дня і в ночі наша кавалерія зникла, як булька на воді, крім нас трох галичан. Наші коні стали як наша власність, і той дядько, вякого ми ночували купив собі два, [а його] сусід одного, і так ми збулися кавалерії. Із сідел поробив нам швець чоботи вдалеку дорогу.

Аркуш 55

Тільки що мусілисмо ножиками стругати кілки деревяні. Коли вже було все готове, попрощались здобрими дядьками і давай Бог ноги вдорогу.

Другого дня нашої вандрівки оден зтрійки вдорозі захорував на тиф, так що ми вдвох ледве привели єго до села. Наш хорий щось собі пригадав що він тому рік стояв втім селі і кватирував на приходстві вдоброго батюшки, атой сьвященни був добрим симпатиком петлюрівцям, і просив наш хорий завести єго до батюшки. І справді принесли ми втой благородний дім приходства радість зі смутком. Вся родина сьвященника пізнали нашого хорого і дуже зраділи, і прийняли єго як рідного помимо того що він хорий на заразливу зоробу тиф. Приняли ті добрі люди і нас переночувати. Схорим зараз зробили порядок поклали вліжко відтак компреси та всяка потрібна поміч. А для нас добра вечеря і сумна невесела наша розмова допізної години. Рано посьніданю попрощались та подякували, добрим людям відвідали ще востаннє хорого, що лежав вгорячці тай повандрували дальше на захід близше до дому.

Подорож була тяжка, впало досить снігу, а подорозі ані сьліду людського невидно. Ніхто нейде, не їде ,люди сидять похатах, тай свої думи думають. Хто прийде і що буде завтра? Відгадували хто прийде завтра чи поляки чи денікінці, чи червоні комуністи, яких найбільше боялись, але помимо того що боялись

Аркуш 56

до своїх не хотіли іти, а тепер скидали вину оден на другого боісправді поселах було видно багато молодих муштин, які сиділи на печи. Чалапали ми сьнігами ще два дні, і в Староконстантинові захорував і другий мій сопутник, родом він був зі

Скольного. Став я думати щозним зробити, де лишити. Зперся він бідачисько на паркан і так благально дивився намене, що я рішився хоч би там що не досталось, але без захисту его нелишу.

Атут вечоріє, починає і мороз допікати, таще долиха трафився цей випадок нагло вмісті.

Знав я зі свого досвіду що сільські люди є більше співчутливі як міщани, і через те боявся, щоби не прийшлося нам обом тут на безлюдній улици замерзати. Нанаше щастя надійшло двоє людей. Явже приготувався зачепити їх але вони випередили мене і самі спитали хто ми і щоми тут робимо? Тоді я коротко розповів їм хтоми, куди ідемо і про наше горе, яке спіткало мого товариша вдорозі.

І ті двоє людей зачали щось між собою говорити тоді дядько каже ходім, тут недалеко є шпиталь і там хорим заопікуються. І так сталось як дядько порадив, зайшли до шпиталю наш дядя взяв насебе ввесь тягар і перед лікаром та его персоналом розказав про нашу трагедію, та що нас найшов наулици напів замерзлих, а цей оден хорий і его треба тут прийняти пока видужає. Тоді доктор запитав мене куди ми ідемо і хто ми, аколи дізнався що ми галичани мало не

Аркуш 57

заплакав. Ітакож висловив декілька гирких докорів на голови провідників України.

Хорого взяли до збадня, амені казали зачекати. Через пару хвилин доктор вийшов і сказав що небезпеки нема, але він мусить тут перележати яких два тижні. А тепер куди ти підеш вночи? Піду кажу люди не татари може десь впрошуся на ніч. Ні сказав доктор, вже краще тут переспатись і відпочати ніж кудись ходити по хатах проситися. Ну і слава Богу подумав я щої ту пощастило трафити на добрих людей. Рано я зібрався в дальшу дорогу, але одна сестра мене затримала і сказала жартом, що голодного без сьнідання мене невипустят, і я рад нерад мусів ще ізтим погодитися, а відтак попрощатися зі всіма головно зісвоім другом який вгарячці лежав вліжку, тай зжалем вандрувати дальше на захід. До Чорноострова досить далеко, а дорога тяжка, сніги, але нічого не вдієш треба пробиватися. Гірша справа іти самому, скучно. Зрадів я коли побачив що хтось їде і мене доганяє, і справді добрий дядько гукнув до мене. Гей земляче сідай на сани підвезу. Ая затим, якраз міні такого і треба, бо досить порядно змордувався бродячи снігами.

Вдядька конячки добрі, найшлося вигідне місце і для мене. Їдемо, дядько любить говорити, як показалося врозмові був він досить сьвідомий селянин. А коли вже

Аркуш 58

довідався хтоя і куди манджаю тоаж бідачиско прослезився. Ох Господи, якаж далека дорога тобі сину. І якжеж ти доб'єшся до своєї родини? А жінки і собі почали промовляти та так жалісно, що небуло права стриматися щоби не розплакатися. Бої справді роєм думки відкісь налетіли. Проте дея зараз є, аде моє рідне село. Ітому безконечну далечінь треба перейти та перемеріяти ногами, таще втакий непевний час де кожної хвилини треба сподіватися якоїсь халепи щоби не вскочити вруки поганих потвор влюдській подобі якими були для нас москалі та поляки.

Місцевість дея зараз находився була порожня безвладна. Наша армія зникла ана єї місце ніхто не приходив тільки одинцем перебралися бувші вояки укр[аїнській] армії такі як я. Імій дядько розповів мені про одну жакливу подію яка сталася недавно віх селі. Зайшов досела оден офіцер [з] Галичини і ходив від хати до хати проситись переночувати, атому що єговигляд скидався на інтелігента таще офіцера люди нехотіли, а декотрі і немогли єго прийняти зріжних причин. Приміром як і чим прийняти пана, іде положити єго спати, якщо нема нате відповідних засобів.

Але найшовся оден що зохотою прийняв єго таще обітцяв що завтра рано він іде по своєму ділу туди куди мав напрям офіцер і може зним підхати спорий шмат дороги. По півночі дядько розбудив свою жертву і сказав що пора нам вдорогу.

Аркуш 59

Офіцер не запримітив ніякого підозріння, зібрався сіли всани тай поїхали, так що ніхто їх невидів, бо все село спало. За селом дорога ішла лісом. Заїхали вони вліс тоді дядько став, витяг свого обрізана, тоє врізаний карабін, і приказав своїй жертві роздягатись до сорочки.

Забрав то все насани і поїхав дальше тов дорогов, а там завернув вбік і спокійненько вернув до дому, тай ляг досипляти ночі втепленькій хаті і напевно подякував Богу за таке щастя, що само влізло єму вруки, бо і гроший чимало найшов в офіцерських кишнях.

Така благодать Божа рідко трапляється, варто і свічку до церкви купити. А ограбований влісі водній сорочці і калісонах переляканий, але не розгубився став думати про ратунок власного житя, і давай бігти назад дотого села демав таке гарне прийняття від свого брата українця.

Коли добіг до села ізза свого інтелігентного виховання непосьмів нікому переривати нічного сну, закрався до стайні вякій мешкала корова зтелятком, ітам відчув свій ратунок і спасення житя, а тепло встайні і троха соломи вкутку за найкраще ліжко зперинув. Рано ввійшла до стайні господиня видоїти свою корівчину і тут запримітила непрошеного гостя напів голого який дрімав на соломі.

Перелякана докраю побігла дохати і повідомила свою челядь про загад очного чоловіка встайні. Вийшли батько зсинами, розбудили сплячого ввели до хати і розпитали хто він і лозним сталося, що найшов собі нічліг

Аркуш 60

Встайни, коло корови. Коли він дещо розповів про свою пригоду оден син який довший час перебував вармії Петлюри пізнав єго. Батько пішов до сільського вїйта, розказав єму про ту пригоду, вїйт покликав ще деяких радних і подалися вияснювати ту небуденну справу. Офіцера приодягли чим мали тоді вїйт спитав чи пізнав би він тухату де він ночував. Можливо що пізнаю, треба спробувати, піти всело і роздивитися і пішли вдругий кінець села і там пограбований зачав піснавати девін заходив проситись наніч. Так тут ябув вчора вечером заходять вхату. Вїйт питає переляканого дядька чи видів він того чоловіка вчора вечером. Так каже дядько був внас якийсь чоловік, що просився переночувати, але я відмовив єму, бо дивіться самі яка вмене тіснота вхаті, атой чоловік то не той, він був одягнений

якофіцир. Досить сказав війт підемо дальше і перейшли ще кілька хат де повторилося те саме що впершій, що просився наніч якийсь офіцер. Пішли дальше тут на подвірю стояли ті самі сани при яких і упряж неспрятана лежить.

Зайшли вхату. Молодиця причуваючи якесь нещастя стоїть коло печкі мов одубіла, дядько мабуть ще досипляв на теплій печі, аколи его розбудили він відразу зблід, певно що пізнав свого вчорашного пасажира і кочівника, зачав щось на запити відповідати, пробував ще відпекатися, але оден зрадних вніс зкомори все убрання офіцера тільки що гроший вкішенях небуло.

Аркуш 61

Але і гроші скоро найшлися, дядько все віддав і довсего признався. Тоді війт спитав офіцера, яку на его думку кару дати злочинцеві? Тоді офіцер сказав таке: громадяни я же не судя і я нині вже неє офіцером, і немаю права сьгодні когось судити. Ятільки можу Богу подякувати зате що ще живу, аему також подякувати зате що не застрелив мене, мабуть тому що я і без стрілу замерзну.

Ви ету начальство, і ви маєте право судити свого громадянина. Ая іду переодягатися всвою одержу тай іду дальше всвою дорогу, і пішов знашого села вякім стрінула его така неприємна страшна пригода. Затє на наше село впала нестерта ганьба, яку село мусіло частинно стерти тим що виродок бандит викопав для себе за селом яму івній спочив, за свій скоений злочин.

Дядько скінчив сповідання таі скінчилася моя подорож зним, а довечора було доволі часу, і я рішився манджати дальше всвою дорогу до Черноострова і там переночувати і манджати до границі Збруча. І саме того дня до Черноострова прибули польські частини і тяжко було найти десь переночувати. Скрізь повно полячні. Вступив я до одної бідної хатини вякий жили чоловік та жінка і два малі хлопчики – їх діти. Дуже ввічливо вони прийняли мене хоч яка тіснота була в їх хатині. При поганенькім сьвітлі ввечері ми розговорились і ділилися всякими дрібними справами минулого та прийдешнього. виявилося що мій хазяїн бідний робітник, навіть та вбога хатина не його, жидівська.

Аркуш 62

Він сам займаєся пекарством булок, але скаржився того що дідько приніс біду поляків і вони купують все що бачать і платять польськими марками, яких головні купці жиди нехотят приймати за муку.

Ахоч приймают, то забезцін і то сьгодні я майже збанкрутував через польські гроші і завтра вже вмене застій хоч сядь та плач зголодними дітьми.

Мені стало жаль тих людей. Було в мене ще досить гроший за проданого коня і я постановив собі стати впригоді бідним людям і дав ему стілько щоби завтра міг продовжувати свій бізнес ямав гроші троякі. Найбільше українських карбованців, троха менше керенок, а найменше царських, які не тратили своєї вартости.

Язнав що мої гроші чияк читак пропадуть, крім царських, і тому був я радий зтого, що можу помогти добрим людям.

Мій булочник взяв гроші і зараз побіг купити муку. І через пару хвилин мука була вже в хаті цілий пуд – 16 кілограм. Працював він бідачиско цілу ніч, бо треба було рано мати готовий товар, який продавала его жінка, а він знов приготовляв ті булочки

на слідуючий день. І їх життя так тяглося безнастанно. Внормальні часи, то вони жили собі досить добре, як він розказував. Аж ті кляті польські марки знівечили їм нормальне життя, бо і моя підмога ішла марно. Бідна жінка приносила дохати велику масу тих марок, але заних купити щось було неможливо, ніхто польські валюти неприймав.

Аркуш 63

Потрох днів побуту вних я також захорував на тиф і їх діти, дохати донас зачав заглядати нужда і голод. Віддав я і решту своїх гроший, але то нічого не могло. Виджу що мій бідний булочник витягає ще перед воєний запас святочну одежу і носить продавати і заті гроші ратує життя своє і моє. Виджу що виходу nebude збираюся вдальшу дорогу. Мав я ще себе 20 рублів царських 10 лишая собі навсякий випадок, а 10 віддаю для них і прощаюся зними. Вони просять щоби я лишився вних боот заті гроші вони зможуть тепер відновити свій торг, боє чутка що поляки віднас вийдуть, і тоді бізнес поправиться, і якомсь будемо жити разом. Куди ти підеш як тище неможеш зхати вийти. Ні ми тебе не пустимо, боти немаєш права, ані сили добитися до якогось села.

Але я вперся на своєму отим що я мушу вас лишити і дістатися всемо, бо всемо лекше буде в якогос дядька перечекати до весни. Вийшов я зпривітної хати на місто ледви ноги волочу і захотілося хоч трошки припочити. Стоять порожні сани. Сідаю на них тай думаю чи невернутися назад бо іти три верстви до села то було понад мої сили. Але прийшли господарі від тих саний і дядько побачив, що то щось невизразне коло мене і зачав розпитувати хто, що, та куди мені треба?

Покороткій розмові дядько згодився завести мене вбажане село, а всемо каже тобі прийдеся довго шукати таких людей щоби тебе прийняли бо всемо майже

Аркуш 64

вкождій хаті лежать хорі на тиф не вмирають, але лежать без сильні вгорячці. Вмене вхаті лежить троє і тому неможу тебе забрати до себе, шукай, село велике, може і трафиш на добрих людей, що приймуть наякий час закі прийдеши до сили щобиз міг дальше іти.

Іправду дядько казав. Я як колядник не впускаючи ні одної хати чи були бідніші чи богатші. Атут і мороз зачинає під ніч тиснути, і вечір западає, декуди світло блимає вхатах і село кінчаєся, атих добрих людей як нема так і нема. Зачався вже жалувати того, що рушився від добрих людей ввезнане, атепер ані вертатися, ані тут нема надії щоби хто пустив до хати, ахоч впустишь тої вижене, бо вкождій хаті є свої хорі, то надітька ще і тебе буду приймати. Єще одна чине останна хата доякої треба обов'язково зайти, вній хоч би насильно не вступитися і хоч пересидіти до рана бо надворі дуже зимно. Приходжу під хату вякій сьвітяться, видно через вікно дядька сидить коло комина, тьотя коло печі порається і хлопець 14-15 літний щось ножиком майструє. Івсе виглядає впорядку тільки маю страх ануж дядько і слухати несхоче і скаже іди собі чоловіче дальше шукай дурнішого замене, може ті прийме, бо вмене нема місця, і то мене найбільше мучило. Зострахом Божим заходжу вхату. Добрий вечір. Дай Боже здоровля чуя ласкаву відповідь і відразу сідаю на лаву зякої вже недумав вступатися, хіба би ми

насилено коцюбов викинули за двері, але так несталося.

Ті люди стали сильно приглядатись до мене і почали дещо розпитувати, ая відповідати. Іколи дійшло до того що я як колядник зійшов ціле село від хати до хати і ніхто не прийняв переночувати, аж ту увашій хаті чине не востаній спинився і далі вже недумаю іти. Тоді дядько Анай Бог милує і щото залюди? От народ настав і так цілий вечір, мої хазяї воркотили на своїх людий, що такими поганими поробились за ту війну. Добра господиня угостила мене добре, чого я так потребував, бо потій хоробі дуже хочеться їсти часто і багато. Довго ми розмовляли поки не послули. Рано яще спав, як мій дядько привів старшу жінку, яка прийшла мене наймати, до себе служити. Умова для мене була дуже сприятлива. Мав я сидіти вхаті добре відживлятись аж до повного виздоровлення, апотім якщо зможу докінчити молотьбу збіжа якого ще троха осталося невимолочене. Атам звеснов помогати весняну роботу вполю і як звичайно коло хати, і я без ваганя пішов з тьотков донеї на службу. Вміла і знала стара чого треба людині потій хоробі. Небуло внеї багатства зате була вмілість жити полюдськи. Є люди насввіті які зчогось зроблять нічого, ає такі що знічого зроблять щось. Оця друга прикмета належала моїй господині. Малаж аби які здібности в куховарскім фаху, і через те я дуже добре почув себе, і скоро приходив до сили, і починав братися до роботи щоби хоч троха

Аркуш 66

відробити довг. І через кількох тижнів я скінчив свою роботу і потому ходив до сусіди помогати прибудові стодоли, і так щасливо час минав. Прийшли великодні свята, мої господині закололи для себе свинк, але я вже недовго смакував свіженьку ковбасу будженину та інші присмакі, бо польська влада дала приказ по всіх містах та селах щоби всіх чужинців відставити до проскурова до польської команди на переслухання. Втім селі де я перебував було нас девять Галичан. Староста того села мав строгий наказ всіх нас відвезти нату команду і наказав нам і нашим господарам щоби ми приготувались на означений час до виїзду, і ми були змушені виїхати. І там наш війт віддав список, і нас по одному викликали на допити. Прийшла і на мене черга. Питали мене хто, відки і в яких частинах служив ще за Австрії, атепер на Україні. Все те писали.

Я багато дечому пробрехався, але та брехня мені пішла гладко, бо якраз той офіцер був родом зі Львова, і ходив разом з стрийковими чинами Тарасом і Петром до школи, і через те що вони є мені, як двоюрідні брати, я мав як вкішени волю, і отримав дозвіл на державний кошт їхати додому як вільна людина здобрим документом в руках. Наші господарі могли нас викупити і ми могли зспеціальним документом вертатися назад всело. Одже з нас дався викупити тільки оден, який мав замір подружа звдовою і надобрій

Аркуш 67

господарці. Троха нас звільнено від всякої вини супроти польщі, а п'ятьох що були в Галицькій армії пішли до табору полонених. За Викуп треба було зложити в команді 500 рублів, і то царскими грішми, і моя тьотя хотіла мене викупити, але я того нехотів тому що там для мене небуло нічого цікавого, а стратити таку прекрасну нагоду дістатися додому, я нехотів.

Незнаю і донині чим, і чому я так вподобався моїм опікункам, що вони як зарідним побивалися за мною. Ну але треба було виїжджати. Обладували мене мої тьоті всякими продуктами обцілувались попрощались і гутбай, а через пару днів я вже був вриднім селі, де мусів два рази втиждні ходити мельдуватися на постерунку поліції паньствовай. Азгодом мій тато зловив врічці³¹ кілька гарних рибок і заніс їх до пана коменданта, ацей звільнив мене від обов'язку мельдунку. Вселі було багато для мене цікавих новинок.

Вчасі української влади стався там кари гідний випадок грабунку одного діди-ча всусіднім селі Винниках. Той дідич був українского роду, Крисько звався. Був то чоловік який немішався до ніякої політики, він знав і пильнував свою господарку, а злюдьми жив взгоді і помагав людям чим кому було потрібно, ніколи нікому невідмовив помочі. Аза прибуткові гроші, які мав із свого фільварку, збудував великий паровий млин без якого наші села бідували, бо треба було їздити ззерном десь далеко

Аркуш 68

до млина молоти збіжа. Авін замість розтрачувати гріш, десь поза границі, як робили другі пани віддав велику вигоду для околичних сіл. Аколи настала укр[аїнська] влада він давав велику поміч хлібом та іншими продуктами для укр[аїнської] армії. Ізате одної ночі напали на его дім незнані замасковані людці, і его та его родину ограбили зі всего що тільки найшлося в домі.

Те все немалоби великого значіння, але грабівники зауважили на руці в пані золоті перстені і приказали щоби вона зняла і віддала грабівникам. Ащо вона немогла їх зняти, то їй помогли разом із шкірою зняти, такщо ще дорана вона вже була вшпитали в Дрогобичи. А бандити щезли вліси і все пропало, боїх ніхто невидів куди вони зникли.

Аж коли прийшла польська влада, злісів та всяких криївок повилазила голота і перша появилася вселі привитати польських визволителів, які принесли внаш край свою злодійську культуру ззаходу. Вони думали що дістануть від поляків похвалу зате, що сиділи влісах і нейшли поляків бити, атим часом поляки зібрали всю ту банду наплощу коло церкви і там давай немилосердно бити і притім вживали найновійсших тортур про яких ніхто ще внас не знав. Мабуть щото було звязку зграбунком діди-ча. Пан дідич Кресько зараз як тільки настав польський уряд перейшов на польську віру так що з Криська зробився пан Крехоский і заявляв усуди що здикими варварами нехоче мати нічого

Аркуш 69

спільного. Був внашому селі оден молодий мущина звався Стефан Добрянський братанок мого сусіди пана комісара їх було двох братів і батько їх здоровий та сильний, як медвідь, таще три дочки. Але сини оба сиділи вдома, бо їх стрийко пан комісар рекламував, аза Україну най іде біднота воювати. Одже мова тут буде про Стефана який вдався напречуд гарний на цілу околицю. Таще з надзвичайними здібностями. 4 роки тяглася австрійська війна, а наш Стефан войны невидів,

³¹ Йдеться про річку Збір (Бір), яка протікає через село Нагуєвичі, зокрема біля саду родинного подвір'я Івана Франка.

зате всюди був і нігде не був. Всякі документи вмів так підробляти, що і дитько непізнав би що той документ зробив хлопець з осьвітов сільської школи. Знав він усяку роботу чи з металю чи з дерев. Авже якщо робив, то варто було подивитися на ту річ. Всели внас було два аматорські гуртки. Одже Стефан мусів ролі грати вобох гуртках тому що наднего небуло аматора щоби так відограти ролю аманта, як він. Тому що був гарний вродливий ну і здібний.

Авже щодо жінок, то немащо і згадувати, тільки те що з сільськими дівчатами він був здалека. Шукав собі з вищої сфери, як попадайки і учительки. Якщо часом небуло підходящих близько, то він находив і подальше.

Польска влада надала внаше село одного поліцай – сержанта. Він був жонатий і замешкав в громадськім домі. Сам сержант був вже старший чоловік, а жінку мав молоду і гарну. До неї внадився Стефан, але до часу збанок воду носить. Одного разу коли він

Аркуш 70

гостював в неї, сержант якось скорше вертав зі служби, бідака Стефан побачив его і немав куди втікати, бо тільки одні двері і вікно фронтові, а назаді небуло ніякого отвору. Одже треба було чи вікно чи дверима стрінутися з противником. Стефан вибрав дорогу вікном тікати і коли вискочив через вікно надвір і зачав втікати, сержант то увидів і скричав: стій, стій, ащо Стефан нестав, то противник вистрілив зкарабіна і положив Стефана трупом намісци. І так трагічно загинув дуже цінний і здібний чоловік через свій нерозважливий поступ.

Аколи спочивав на катафалку масово люди приходили подивитись та попрощати небіщика. Востанне зайшов там оден шевчик полячок і зауважив внебіжчика на мертвій руці золоті перстені і стим побіг до пана сержанта і сповістив ему про свої зауваги. Тоді сержант взяв зсобою війта таще кількох людей і пішли оглянути ту справу з перстенцями.

Сам сержант з війтом службово лишились намісци, а по пана дідича післали гонця на кони, щоби дідич зі своєю панею негайно приїхав в дуже пильній справі розсліду тих перстенів. Через яку годину ціла та немила справа виявилась тим, що пані Криськова була власницею пертенів, які пізнала по монограмі єї імя і назвиська. І на тому справа скінчилась бо небуло ніяких дальших доказів хто властиво був тим головним грабівником

Аркуш 71

пана дідича. А їх на той напад була більша шайка добре замаскована. Пізнати когось було неможливе. А самі віднайдені перстені недали ніякого висліду до дальшого слідства тому що вбивник сержант пірвав всі нитки, а Стефан забрав зсобов змогилю усю таємницю. І так більшість молодих людей внашому селі віддавали душу і тіло за Україну по лісах. А пан комісар думав що ему вдасться затерти всіті подібні злочини на моїй особі. Чоловік мислить, а Бог крислить

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»...

Документ № 2

Дарчий лист Зенона Франка щодо спогадів свого батька, з підписом автора. Нью-Арк (США), 2018 р. Папір, рукопис.

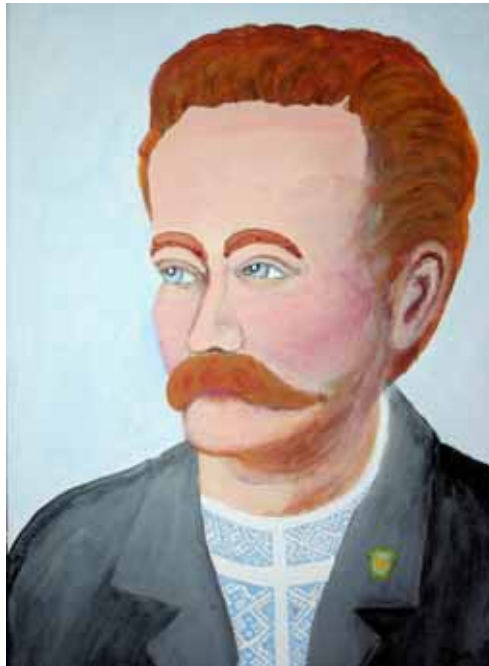
Я, Зеновій Франко, передаю оригінальні спогади мого Батька, Василя Франка для музею в Нагуєвичих! Це оригінальні спогади, які мій Батько писав в Америці, в Нью Арку, Нью Джерсі.

Мій батько був скромною людиною, і все що Він писав – це щира правда!!
З Високою Повагою
Зеновій Франко

Джерело: ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. – Інв. № 828. – 1 арк.

**Іл. № 1. Червоний мак. Полотно, гуаш. Автор Зенон Франко, 2017 р.
(ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. Художні речі фондів (далі – ХРФ). – Інв. № 102)**

Іл. № 2. Іван Франко. Полотно, гуаш. Автор Зенон Франко, 2017 р.
(ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ХРФ. – Інв. № 103)

Іл. № 3. Портрет Василя Франка з дружиною Марією.
Худ. О. Бисричков, Нью-Джерсі (США). Полотно, гуаш. 1956 р.
(ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ХРФ. – Інв. № 113)

Іл. № 4. Вишиванка Василя Захаровича Франка, подарована і передана Зеноном і Тетяною Франко з Нью-Джерсі (США). Ляне полотно, нитки. Вишита в Нагуєвичах на початку ХХ ст. (ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. – Інв. № 758)

Спаним з моїх юнак літ 1914 того року
 1914. рік, той щасливий рік, коли вже були гутки і в такі позначки
 на рече війни. Люди стали говорити про цю війну бой, більше не було
 пращо говорити. Кождий напередку мосье десь був від знаного
 ще вгара був війні на армарку. а найбільше довідувалися люди від
 студів які найбільше знали і ширши всенний страх нашім севим
 Вікароткім часі багати падали відомости про вбивство царського
 престолу в Варшаві. Тоді вже було кождому ясно цю війна вишті
 на волоську. Боже Австрійський уряд того ганебного вбивства не
 подарде Сербам. Перед двома днями відбувався у Любові
 двір Сіровиків зіймет Салигичи. Взали урости втім святи
 і наші сіровики з Нагуєвич. Тоді там і мої старші брати
 Криж та Іван. Я був ще закладний і сидів вдома. Мої брати
 вступили в ігидати свого Стричка Т. Франка і тому вернулись
 додому друого дня саме тоді коли відбув в Варшаві замах,
 а друого дня була проголошена загальна мобілізація.
 Вселі настав шум, плач, та плач. Віді вже відісдають
 друї збираються, а наші Сіровики зібраними і роблять
 воєнні вправи, цю врсді монєбрів. Боже друого дня
 мали діхатися в Стрию авітан паталами на
 закарпаття. Зібрався і мій брат Іван довізду до Стрия.
 Не омикнуло і нашу родину плач та гешент, але некажди
 лише на три дні. Бо четвертого дня наші Сіровики
 вернулись додому. і розказували через цю і паму
 Вернуци. До Стрия зіхалося велика маса молодих
 добровольців, нараховували їх около 20 тисяч

Іл. № 5. Рукописні спогади Василя Франка написані в еміграції в Нью-Джерсі (США).
 Передано Зеноном Франком у 2018 р. (ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. –
 Інв. № 840. – Арк. 1

Мій приказ зрадісти ми всі прийняли. Анури мене приказ
до якоїсь згоди. Зрештою там вгорі є мудрі люди політики.
Вони зроблять ^{виправки} згідно з нашими крісами та гранатами.
В касарнях наші кріси в найкращій пораді давши
Всякі озброєні цукри петролі сталісно до касарень.
Полум'ях ні живої душі, мав цей місто вимерло.
Нісудного стрілу нігде не чути. Значи тільки єдин вартовий
з крісами на брамі стоїти решта все благоденствує ~~в~~
єдині блаженним сном, тільки польські армії неспляти.
Ті країнками. Мав добру погоду переїхати з селу до селу
і будувати пухлякості цукрів. Тревало то два дні ама третю ніч
сталося в нас велика жвава катастрофа, Мату третю
ніч нас ківських в товаристві старшого десятника вийшли
з касарні до однієї невеличкої країнки якої буде господарем
океан і єго жінка. Ті люди були нашими симпатиками,
мелкими поляків. Чи тільки вважали таких, незнаю.
і ми любимо туди деяким дати та при гарці депрессі
не повірити. Було то недалеко від наших касарень
в селу була трибуні і одина марш по суду як як
невиразні крісові стріли і людський невиразний крик та галас
Виходили наші і побачили велику товпу маршоду, яка
між собою галасувала то польському і виводили з наших
касарень всіми напелетками та змалозину всяку поживу.
Бу у Львові маселена господарство тому виділяло та тівна
на все що тоалося підручки. Музики толаки наші вперед
в напрямі Вилки. Кого брали касарні побачили ми

Лл. № 6. Рукописні спогади Василя Франка написані в еміграції в Нью-Джерсі (США).
Передано Зеноном Франком у 2018 р. (ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. –
Інв. № 840. – Арк. 71)

пана дідуга. Вліх на той час був бліша шайка
 добре замаскована. Відомі колись були неможливо
 всім віднайдені перотені медали нікого виліду до
 дальшого слідства тому що вбивник вержант шривав
 всі нитки а Стефан забрав досвід вночому до
 тавляння. Так більшість наших людей внашому селі
 віддавали думу і тіло за українчу невісах. Антон канісар
 думав що ему вдасться застерти всіті подібні засвідки
 на своїй особі. Чоловік ~~був~~ шкелитв а Бог криелитв

Гл. № 7. Рукописні спогади Василя Франка написані в еміграції в Нью-Джерсі (США).
 Передано Зеноном Франком у 2018 р. (ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОРФ. –
 Інв. № 840. – Арк. 71 зв.)

Усього: 71 стор.

Я, Зеновій Франко, передаю
оригіналості спогади мого Батька,
Василя Франка для музею в
Нагуєвичах! Це оригіналості
спогади, які мій Батько писав
в Америці, в Нью-Йорку, Нью-Джерзі.
Мій Батько був скромною людиною, і
все, що він писав - це щира правда!!

З Дякою Говорою
Зеновій Франко

5го ТРАВНЯ, 2018
Атени, Греція

Я, Зеновій Франко, син Василія і
Марії Франко дарую цей образ
моїх батьків для музею в Нагуєвичах.
Моя Мама називалася Марія Ширко.
Образ був намальований в Нью-Йорку,
Нью-Йорк в 1965 році, знаменитим
малюнком Олександром Едмундом,
Українцем з Крайу. По його смерті,
дружина перевезла його туди і всі його
малюнки до музею в Крайу, прабратство
в Одесі! Він багато працював після війни
в Німеччині в Українських таборах для
переселенців. Передаючи цей образ для
музею, я відриваю що мої батьки втрачаються
назад до України.
Дуже дякую зафюрмові музею Якові
Нагоракві за придбання цього
подарунку.

З Божого Довгого,
Зеновій Франко

Лл. № 9. Дарчий лист Зенона Франка щодо портрету своїх батьків, з підписом автора.
Атени (Греція)-Нагуєвичі, 2018 р. Папір, рукопис. (ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». -
Гр. ОРФ. - Інв. № 829)

Іл. № 10. Зеновій Франко і Роланд Франко у музеї-квартирі Тараса Франка в Києві. Серпень 2017 р.

Марія Добрянська.

«Коли скінчився мій побут коло Стрийка, я зголосився в січовій команді...»: музейний оригінал рукопису спогадів племінника Івана Франка – Василя Франка про Першу світову війну і ЗУНР.

У даній статті вперше розповідається про історію передачі оригінального тексту спогадів племінника Івана Франка – Василя Франка із родинного архіву у США до фондів Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі». Авторські спогади В. Франка під назвою «Спомин з моїх юних літ 1914-го року» вперше публікуються мовою оригіналу і супроводжуються короткою передмовою про історію їх виникнення і властиво ключовий їх зміст. Спогади мають цінне археографічне значення не тільки у галузі історії і франкознавства, але й для мовознавства, яке вивчає українську мову і письмо вихідців з Нагуєвич доби Івана Франка.

Mariya Dobryanska.

«When my life near my uncle ended, I volunteered for the Sich team...»: the museum's original manuscript of the memoirs of Ivan Franko's nephew Vasyl Franko about the First World War and the Western Ukrainian People's Republic.

This article tells for the first time about the history of the transfer of the original text of the memoirs of Ivan Franko's nephew – Vasyl Franko from the family archive in the USA to the funds of the State Historical and Cultural Reserve «Nagujevychi». V. Franko's author's memoirs entitled «Memories of my young years of 1914» are published for the first time in the original language and are accompanied by a short preface about the history of their origin and their key content. Memoirs have a valuable archeographic significance not only in the field of history and Franko studies, but also for linguistics, which studies the Ukrainian language and writing of the natives of Nagujevychi of the Ivan Franko era.

ДРУГ І ОПІКУН ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРА

До написання статті про близького друга від шкільних літ, державного опікуна хворого Івана Франка в останні вісім років його життя, а також розпорядника частини його творчої спадщини Карла Бандрівського я поцікавився в знайомих дрогобичан, чи вони чували це прізвище. Позитивну відповідь дали тільки обізнані з біографією Великого Каменяра, а пересічним людям воно невідоме. І це – про визначного культурно-громадського діяча Галичини, якого часто згадують франкознавчі дослідження!

За об'ємним збірником «Спогади про Івана Франка» (Львів, Каменяр, 2011), який упорядкував доктор філологічних наук, професор Михайло Гнатюк, а також фундаментальним дослідженням лавреатів Шевченківської премії Романа Горака і Ярослава Гнатіва «Іван Франко» в 10 томах (2000 – 2011), книжкою Р. Горака «Дрогобич – місто юності Івана Франка» (Харків, Майдан, 2011), нарисом Р. Горака «Опікун Івана Франка Карло Бандрівський та його родина» (Науковий вісник музею Івана Франка у Львові, випуск 13. – 2013), іншими джерелами є потреба рельєфно насвітлити для сучасників портрет, на жаль, призабутого на Франковій землі краянину для широкого загалу.

Отже, К. Бандрівський народився 2 грудня 1855 р. в дрібношляхетській багатодітній сім'ї Йосифа і Катерини з Ільницьких Бандрівської з королівського (державного) села Ортиничі колись Самбірського повіту, а тепер Дрогобицького району. До речі, воно дало першого єпископа УГКЦ в США Сотера Ортинського (1866 – 1916). У 1864 р. Карло або Кароль перейшов до другого класу «нормальної» (початкової) школи отців Василіян у Дрогобичі, куди вписали молодшого роком І. Франка. Хлопці потоваришували і навчались разом. Їхні близькі стосунки продовжились у Дрогобицькій гімназії, де К. Бандрівський керував хором, і у Львівському університеті. Загалом же, за словами К. Бандрівського, він проживав із І. Франком «як товариш в літах 1864 – 1887 і від 1903 до 28.05.1916». Мешкав на «стаціях» (квартирував) у міщан і передміщан. Успішне навчання звільняло Карла від оплати у початковій, середній і високій школах.

Через смерть тата в 1874 р. і потребу допомогти мамі на господарці мусив перервати навчання. Пізніше закінчив екстерном Львівську академічну гімназію і записався на правничі студії в університеті. У Львові К. Бандрівський та І. Франко теж мешкали на одній квартирі, спільно харчувались. Як згадував поет, Карло сильно бідував, а характер мав «дуже добрий, мислячий і тихий». Був посвячений у любовні таємниці І. Франка та Ольги Рошкевич. Диригував хором

при студентському товаристві «Дружній лихвар». Не випадково своє оповідання «Історія моєї січкари» від 1881 р. письменник присвятив «щирому другові К. Бандрівському».

Перебиваючись із хліба на воду, К. Бандрівський закінчив університет. У 1884 р. він почав трудову діяльність на посаді конципієнта (помічника адвоката) податкової служби у Львові. У 1886 р. Карло оженився з рідною сестрою співачки Соломії Крушельницької Йосифою Крушельницькою. Цей і наступний рік молоді подружжя проживало у Львові. У 1888 р. Бандрівські відбули за новим місцем праці чоловіка в податковому відділі староства у м. Ни(і)ску неподалік м. Нового Сонча (нині в складі Польщі). При собі мали збірку віршів І. Франка «З вершин і низин» з його автографом: «Дорогому товаришові Карло Бандрівському».

Від 1890 р. Карло обіймав посаду податкового інспектора в м. Новому Торзі (нині в складі Польщі). У 1893 р. його перевели на аналогічну посаду в м. Рогатині нині Івано-Франківської області. Ще через п'ять років отримав посаду в м. Грибові (нині в складі Польщі). Після смерті в 1903 р. тестя і священика о. Амвросія Крушельницького К. Бандрівський займався продажем його господарства в селі. Справившись із клопітною справою, швагер отримав від С. Крушельницької з-за кордону прохання взятися за пошук та купівлю просторої кам'яниці у Львові для неї та родини. К. Бандрівський зупинив вибір на новому триповерховому домі вгорі нинішньої вулиці С. Крушельницької, де за України відкрили музей співачки.

Сім'я Бандрівських із дітьми замешкали на другому поверсі. На першому і третьому поверхах поселились найближчі родичі С. Крушельницької. Карлові надали посаду старшого інспектора податкової служби, і він працював на ній до розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. Завдяки зразковій чесності, глибокому знанню справи, багатому досвіду, високому авторитету його обрали членом управи Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), членом відділу Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові, членом управи Товариства «Прогрес». Культурно-громадська діяльність забирала в нього багато вільного часу та енергії, але він усюди відзначався сумлінністю, пунктуальністю і відповідальністю у виконанні обов'язків та доручень.

Крім цього, податковий урядник консультував і безкорисливо допомагав І. Франкові вирішувати фінансові та господарські питання, яких вистачало. Коли в 1908 р. поетові паралізувало руки, а на додачу почали переслідувати галюцинації, суд призначив йому і малолітнім дітям Петрові та Анні офіційного опікуна в особі К. Бандрівського. Додатково він відповідав за догляд важко хворої дружини поета Ольги з Хоружинських Франко. Опікун клопотався перед міністерством віросповідань та освіти у Відні про призначення хворому поетові довічної державної допомоги з урахуванням його великих літературних заслуг. Однак міністр надав лише разову допомогу в сумі 600 корон.

Тоді К. Бандрівський домігся від НТШ виділення хворому 1,5 тисячі корон, ініціював через НТШ відозву до українських інституцій та осіб з проханням зібрати кошти для призначення І. Франкові від 1910 р. щомісячної пенсії в сумі 200 корон. Далі поет почав влаштовувати в містах Галичини публічні платні чи-

тання своєї поеми «Мойсей». Ще певну суму зібрав ініційований К. Бандрівським оргкомітет із відзначення 40-річчя літературної діяльності І. Франка у 1913 р. В той же період на ім'я Бандрівських придворний аптекар намісника турецького султана в Єгипті, бей (титул найвищих державних чиновників) і меценат Йосиф Білинський надсилав великі кошти для потреб українських інституцій та окремих осіб. За частину з них І. Франко зміг видати свої твори.

На початку Першої світової війни та окупації Львова російськими військами у вересні 1914 р. К. Бандрівський забрав до себе найцінніші Франкові документи. Опікун домовився і 13 листопада 1914 р. перевіз цілком самотнього важко хворого поета до притулку УСС у Львові. Там поет перебував зиму, а 15 березня 1916 р. вернувся додому. У скрутний і голодний воєнний час К. Бандрівський турбувався опаленням будинку, харчуванням та доглядом за поетом, який згасав. Вірний друг взяв участь у складанні тексту заповіту І. Франка, був серед офіційних свідків на його підписанні 9 березня 1916 р. Після смерті поета 28 травня 1916 р. він спільно з керівництвом НТШ вирішував клопітні питання, пов'язані з отриманням дозволу на участь духовенства та організацією похорону І. Франка. На похороні 31 травня 1916 р. ступав за домовиною поруч із його сином Петром Франком попереду великої колони.

Згідно з останньою волею поета, К. Бандрівський став розпорядником авторського права Великого Каменяра. У 1917 р. опікун передав до НТШ особисту бібліотеку та рукописи поета. У 1921 р. не обійшлося без участі К. Бандрівського при перенесенні праху поета з чужого гробівця до окремої могили. У 1926 р. керівництво НТШ відкрило перший музей І. Франка, для якого К. Бандрівський подарував власні світлини з часів дитинства і шість поетових листів. Залишив спогади про шкільні роки І. Франка. До своєї смерті 26 жовтня 1931 р. К. Бандрівський опікувався кам'яницею Крушельницьких у Львові. Заповів поховати себе не десь поблизу могили І. Франка на Личаківському цвинтарі, а неподалік могил січових стрільців на Янівському цвинтарі у протилежному кінці Львова. На скромному надгробному хресті виکارбувано: «Карло Бандрівський. Радник скарбу у м. Львові. 1855-1931». Дружина померла в 1958 р. Поза рамками цієї статті залишились долі їхніх дітей та інших членів родини.

Як впливає зі сказаного, близький друг і опікун Великого Каменяра К. Бандрівський заслуговує на увічнення пам'яті меморіальною таблицею принаймні в його рідних Ортиничках. Нам дорогі імена людей, причетних до життя та діяльності світоча і Мойсея української нації І. Франка. Образно кажучи, нині К. Бандрівський вийшов із тіні забуття на світло, чітко виділився зі слави Великого Каменяра і водночас став її невід'ємною частиною. Бо, за афористичним висловом Т. Шевченка, «все гине, – слава не поляже».

Роман Пастух.

Друг і опікун Великого Каменяра.

В статті коротко проаналізовано історичні дані енциклопедичного характеру про життєву долю близького друга Івана Франка, відомого громадсько-політичного діяча і опікуна родини письменника у Львові – доктора Карла Бандрівського. Також охаракте-

ризовано його значення у творчій та життєвій долі Івана Франка і окреслено ключові проблеми щодо вшанування постаті Карла Бандрівського у XXI ст.

Roman Pastukh.

Friend and guardian of the Great Kamenyar.

The article briefly analyzes the historical data of an encyclopedic nature about the life of a close friend of Ivan Franko, a well-known public and political figure and guardian of the writer's family in Lviv – Dr. Karl Bandrivsky. His significance in the creative and life destiny of Ivan Franko is also characterized and the key problems of honoring of the the figure of Karl Bandrivsky in the XXI century are outlined.

Ярослава МЕЛЬНИК

«ВІДИЙШОВ ВІД НАС НАЙБІЛЬШИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПІСЛЯ ШЕВЧЕНКА»: ТАБОРОВЕ ПОДЗВІННЕ

Сумна вістка про смерть Івана Франка, що помер у Львові 28 травня 1916 року під гомін світової бурі, «перед порішенням долі свого гарячо любленого народу»¹, завдала безмежної туги та жалю всій Україні, всім, до кого долинула, хоча, здавалося, за ці трагічні роки воєнної завірюхи людські серця від болю омертвіли. На мурах Львова, як і в усіх інших більших містах Галичини, з'явилися жалібні плакати, що сповіщали українців про перервання нитки життя першого поміж ними².

Іл. № 1. Повідомлення про смерть Івана Франка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові

¹ Утро (Софія). – 1916. – Ч. 139. – Ч. 1899.

² Див.: Возняк М. Пам'яті Івана Франка: Опис житя, діяльності й похорону. – Відень, 1916. – С. 47.

Зібрання жалоби провели всі наукові, політичні та громадські організації краю. Селяни по хатах-читальнях, молодь за партами, робітники за ремісницькими верстатами – усі згадали тернисту дорогу генія, надіслали до Львова на адресу Наукового товариства ім. Шевченка, Народної канцелярії, родини, редакцій часописів «Діло» та «Українське Слово» телеграми та адреси з висловленням співчуття. Склонило свої голови перед пам'яттю Івана Франка і Українське січове стрілецтво. «Тепер, коли тисячі падають і гинуть, ми знаємо тільки одне: На боєвому шляху України упав перший жовнір першого ряду не з крісом, – а з молотом», – відзначалося на сторінках стрілецького часопису «Шляхи»³. Сум і скорбота за втратою духовного вождя і пророка народу, найбільшого сучасного письменника і вченого України заповнили сторінки української преси. Про Івана Франка як про «некоронованого князя свого народу», про його внесок у скарбницю світової культури багато писала й чужоземна преса.

«Франко не живе!» – дійшла ця приголомшлива новина й до українських емігрантів, яких війна прирєкла на гірку долю вигнанців на чужині. Через тиждень після відходу письменника у вічність, 6 червня 1916 р., виселенці-українці в таборі Хоцень (Чехія), у якому наприкінці 1916 р. було близько 6500 українців із Галичини⁴, пом'янули його пам'ять заупокійною літургією і панахидою. Парох таборової церкви о. Іван Алиськевич виголосив також «посмертну згадку про Франка й до глибини зворушив нею народ». У сім святі взяла участь шкільна дітвора й учительський збір місцевої української школи»⁵.

Вшанували пам'ять Івана Франка й українці з Галичини та Буковини в таборній оселі Вольфсберг (*Wolfsberg*) (Каринтія, Австрія), в якій налічувалося до 10 тисяч осіб, надіславши до Львова на адресу Наукового товариства ім. Шевченка листи й телеграми співчуття, «кондолеційні», як їх тоді називали. Вислови співчуття надійшли, зокрема, від місцевого заповомогового комітету (Український заповомоговий комітет) для галицьких і буковинських біженців було створено у Відні восени 1914 р.)⁶ і від учителів української народної школи у Вольфсбергу⁷.

Про «подзвінне Франкові» в одному з найбільших таборів для біженців і виселенців із Галичини та Буковини – у таборі Гмінд (*Gmünd*) (Південна Австрія), де в різний час перебувало від 25 до 30 тисяч осіб (в окремі періоди кількість виселенців сягала до 36 тисяч)⁸, довідуємося з-поміж іншого і з хронікальних повідомлень у львівській тогочасній пресі:

«З Гмінду пишуть нам: Дня 30 мая с. р. весь український Гмінд стрепенувсь ближче під вражінем телеграм про смерть Івана Франка. Над обіжником шкільним, сповіщаючим про се учительство, схилилися лица, повні скорбної застанови... Учителі розказали дітворі приступно: хто був Франко? Безгомонними гуртками розійшлась вона по бараках, щоб занести там вістку: «Франко не жие!» Відтак відбулась жаліб-

³ П. К. [Петро Карманський]. *Semper tiro* // Шляхи (Львів). – 1916. – С. 59.

⁴ Див.: Бурдяк В. Становище галицьких українців на початку Першої світової війни: соціологічний ракурс // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С. 291.

⁵ Див.: Возняк М. Пом'яти Івана Франка: Опис життя, діяльності й похорону... – С. 55.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 3. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 40.

⁷ Там само. – Арк. 33.

⁸ Див.: Маковський В. Гмінд: табор українських збігців і виселенців в часі світової війни 1914 – 1918. – Львів, 1935. – С. 14.

на конференція, присвячена пам'яті найлучшого сина Неньки вбогої... Директор школи п. Волод. Кабаровський промовив до присутнього учительства слово, навіяне тяжким смутком хвилі, закликаючи усіх до тим інтенсивнішого труду. З черги п. Катря Гриневичева подала сільветку Учителя народу, доповнюючи її подробицями передсмертних відвідин у великого Покійника. На слідуючий день відбулась заупокійна літургія, а вечером прелекції, здебільша під відкритим небом; промовляли про значіне Франка для України п. п. Гриневичева, Стахова, п. п. Коваль і Стахів...»⁹.

Пл. № 2. Церква, школа і бараки для виселенців у Імінді

«На сходах інтелігенції» у Імінді «Жіночий комітет» (постав у таборі в березні 1916 р.) також «дав почин для збірки гроша в таборі на стипендію ім. Івана Франка»¹⁰. Ця стипендія призначалася на видання й популяризацію творів письменника¹¹. Обіч того, учасниці «Жіночого комітету» зініціювали відправлення до Львова низки телеграм і листів співчуття¹². У телеграмі, надісланій на адресу Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, українські виселенці в Імінді сповіщали, що вони єднаються з великим болем всієї України «з приводу смерти великої людини, поета і мученика за кращу будучність українського народу Івана Франка»¹³. «Слова щирого жалю і співчуття» через відхід у вічність «найбільшого сучасного сина України» висловили Ілярій і Ольга Бачинські¹⁴, згаданий вже «Жіночий комітет»¹⁵, а також учительство й шкільна молодь¹⁶.

⁹ По смерті Франка // Українське Слово (Львів). – 1916. – 7 червня.

¹⁰ Там само.

¹¹ Про заходи «Жіночого комітету» в Імінді по вшануванню пам'яті І. Франка див.: Протоколи загальних зборів «Жіночого комітету» 1916 – 1918 рр. // ЦДІАЛ. – Ф. 354. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 5, 7, 12.

¹² Там само.

¹³ ЦДІАЛ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 10.

¹⁴ Там само. – Арк. 38.

¹⁵ Там само. – Арк. 58.

¹⁶ Там само. – Арк. 25, 52, 23.

- 52 -

Г

Хваленого видію
Наукового Товариства ім. Шевченка

З нагоди смерті та поховану нашого найбільшого -
сучасного поети-Генія, Др. Івана Франка, неугаслого
борця за національні права і ідеї та самоцінності
України, першого валежника будучини і доїї народу,
Геніального уміельця і педагога, мене Збор' уміельської
найбільшої української школи - в таборі у Імінді Д.В.
последній повник тїмнила все османська, та виступу
глубокого болю і вуртвого неапогу зза страйми
найлітшого мена Україна та свого вробуника на
дорозі праці до здійсненя великого цілий Народу,
до сповненя заповіту, «Мшане Вісана Україна»!

Або смерті, або побіда
Се наш облик божкаї
Во вурваненя світ поменше
Киньмо божню навигу
Кров і труд зривне нам
Нову красну вітину!

Іваном Збор' уміельським

Іваном Збор' уміельським
Директором.

Лл. № 3. Лист Збору учительського і української школи в таборі у Імінді до Наукового товариства ім. Т. Шевченка з висловленням співчуття з приводу смерті Івана Франка

Дісталася з Гмінду до Львова й телеграма від письменниці Катрі Гриневичевої: «Геніальному вчителеві й мистцеві роню на його могилу сльози, поєднані зі споминами»¹⁷. Ще порівняно недавно, у середині квітня 1916 р., вертаючись із Чернівців «із-за поклику управи бараків обняти знову [...] учительські обов'язки в Гмінді», вона навідалася у Львові до поета. Тоді вийшла з його оселі на Понінського, 4 з гірким почуттям безнадійності: «Франко не належав уже до живих»¹⁸. Одначе від попередніх очевидних ознак близького завершення життєвої дороги письменника вістка про його смерть не стала менш болючою.

«Здавна привикли ми до того, що Франко хворий [...], але щоб катастрофа була така близька й неминуча, того ми не знали. Потішалися гадкою, що скрипливе колесо довго їздить. А тим часом забули, що до часу жбанок воду носить. Жбанок, у якому зберігалася чудотворна вода поетових гадок і почувань, розбився – Франко помер [...]. Не вспів Мойсей увести свій народ до обітованої землі...»¹⁹, – писав Богдан Лепкий, який про смерть І. Франка дізнався в таборі для українських полонених російської армії Вецляр (*Wetzlar*) над річкою Лян (Німеччина) від поета Василя Пачовського, що, зажурений, ходив від «гурта до гурта й несміливо передавав їм сумну вістку, буцімто ми якусь велику битву програли.

А за хвилину та вістка чорною птахою летіла по таборі.

«Франко помер»²⁰.

Іл. № 4. Телеграма Богдана Лепкого з табору Вецляр до редакції газети «Діло» з висловленням співчуття з приводу смерті Івана Франка

¹⁷ Там само. – Арк. 57.

¹⁸ Гриневичева К. Спомини (І. Франко) // ЛНВ. – 1926. – Кн. 7 – 8. – С. 259.

¹⁹ Лепкий Б. Три портрети // Лепкий Б. Твори. В 2 т. – К., 1991. – Т. 2. – С. 650.

²⁰ Там само.

Відтак, уже звідси, з «Вецлярської України»²¹, сумною птахою полетіли до Львова слова прощання з великим Франком: найвищої таборової організації Генеральної ради («Низько схиляємо голови перед величною постаттю славного борця за кращу долю свого народу. Люди вмирають – ідеї вічні») ²², Богдана Лепкого («Спокій Твоєму Духови і честь Твоїй пам'яті») ²³, Просвітного виділу Союзу визволення України у Вецлярі («Глибоко зворушені, пересилаємо вислови найщирішої подяки й найвищої почеси для пам'яті великого Покійника») ²⁴.

Своєю чергою Василь Пачовський прощався з Франком, публікуючи на шпальтах таборового часопису «Просвітний Листок» теплу згадку про свою першу зустріч із поетом восени 1896 р.: «Я приходив зі своєю журбою до Його (18-річного В. Пачовського тоді виключили з гімназії за участь у таємному товаристві молоді – Я. М.), а Він, бачу, думками охоплює широкі круги, біль загалу, неволю всіх робучих мас, – ставить собі вічні питання, як воно, до чого й що воно буде з нами усіма [...]. Він же думав про увесь народ, а я смів зближатися до Його зі своєю журбою» ²⁵.

До слова, у час Першої світової війни молодомузівці Богдан Лепкий і Василь Пачовський були активними співробітниками Союзу визволення України у Відні, який основним своїм завданням вважав «піднесення української справи на міжнародній арені» і «розбудження національної свідомості в сотнях тисяч своїх полонених земляків» ²⁶. Власне, саме за дорученням Союзу визволення України, обидва письменники прибули на початку лютого 1916 р. до Вецляру (до того часу вели національно-усвідомлювану роботу серед полонених в інших таборах) ²⁷. «Важко за дротами жити. Полонені рвуться додому, до жінок і дітей. Їсти нема що. Заспокоюємо їх викладами, театром, оркестрою, бібліотекою тощо. Слабнуть на тілі, та кріпнуть на душі. Освідомлюються» ²⁸, – писав про обставини цієї праці Б. Лепкий.

«Усвідомлення полонених у таборі Фрайштадт творами українських письменників» ²⁹ – таку промовисту назву мали спогади маляра Миколи Голубця, члена Союзу визволення України і члена Просвітного виділу в найбільшому таборі для полонених українців – у таборі Фрайштадт (Freistadt) на теренах Австрії. Про «усвідомлення полонених творами» Івана Франка, а також про інші форми вшанування пам'яті письменника, трохи переогодом, а зараз згадаємо ще деякі телеграми, які дісталися до Львова з таборів. Зокрема, зі Фрайштадту на адресу Наукового товариства ім. Шевченка у Львові надішло декілька «кондолеційних» телеграм – дві від імені полонених укра-

²¹ Із хроніки в таборовому часописі «Просвітний Листок» (1916, ч. 14, 5 червня): «Вецлярська Україна» – таку назву носить від 16 мая наша громада полонених українців у вецлярському таборі».

²² Телеграма // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 14. – 5 червня. – С. 8.

²³ ЦДІАЛ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 32.

²⁴ Там само. – Арк. 16.

²⁵ В. П. [Василь Пачовський]. Перша моя стріча з Ним // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 6.

²⁶ Дорошенко В. У відповідь нападникам. – Відень, 1917. – С. 19.

²⁷ Див.: Білик Н. Б. С. Лепкий – діяч Союзу визволення України // Богдан Лепкий в духовній історії України: матеріали наук. конф. [Бережани, 27 серп. 2005 р.]. – Тернопіль, 2006. – С. 20-35.

²⁸ Лепкий Б. Три портрети... – С. 649.

²⁹ Голубець М. Усвідомлення полонених у таборі Фрайштадт творами українських письменників // Союз Визволення України. 1914 – 1918. – Відень-Нью-Йорк, 1979. – С. 9-12.

інців³⁰ і одна від Просвітного відділу Союзу визволення України у таборі³¹ (усі за підписом д-ра Романа Домбчевського, також дуже діяльного співробітника «Союзу визволення України» у таборах Кнігтенфельд і Фрайштадт). Із табору Раштат (Rastatt) у м. Бадені (Німеччина) – ціла низка телеграм: від Просвітної комісії табору полонених у Раштаті³², громади українців-полонених³³, національних, культурних і господарських товариств українських полонених у Раштаті³⁴, полонених вчителів-українців і редакції таборового часопису «Розсвіт»³⁵, полонених українських офіцерів у Раштаті³⁶. Дісталися до Львова вислови співчуття також з деяких інших таборів на теренах Європи: із Зальцведеля (Salzwedel) (край Саксен-Ангальт, Німеччина) (від Просвітного відділу і всіх українських організацій табору)³⁷, з Будапешта (від російських полонених, українців й євреїв, у таборі в Будапешті)³⁸, з Візенбурга (телеграма полонених офіцерів)³⁹, із Голешова (лист полонених українців з російської України)⁴⁰ та ін.

Після звістки про відхід Івана Франка у вічність у таборових оселях, подібно, як у таборах для біженців і переселенців, відбулися вечори пам'яті, а також жалібні академії та концерти на честь письменника. Так, 30 травня 1916 р. у Зальцведелі в залі «Народного дому» «при великім числі учасників» відбулося загальне таборове віче, на якому «була сповіщена сумна для нашого краю вістка, що помер визначний борець і громадянин, поет д-р Іван Франко. Все віче віддало честь пам'яті помершого вставанням з місць...»⁴¹. 2 липня 1916 р. у зальцведельському таборі відбувся жалібний концерт, присвячений пам'яті Івана Франка⁴². У таборовому часописі «Вільне Слово» в замітці під назвою «Сумне свято» читаємо:

«День свята був легкий і теплий. Полонені, які прийняли участь у святі, мали сумний вигляд. До того ще й чорні фляги над «Народним Домом» і Чайнею навівали святові ще більше смутку. Кожний свідомий Українець болів душею по втраті такого визначного борця для України, як Іван Франко. Вечером у «Народнім Домі» відбувся в пам'ять його смерті ЖАЛІБНИЙ КОНЦЕРТ. Концерт устроїли всі таборові організації. Сала повна людом. Світ салі тусклий. Концерт розпочався похоронним маршем, який виконала таборова орхестра. Відтак була виголошена зі щиростю серця промова про велику втрату для українського народу Івана Франка, та ще в таку пору, під час світової пожежі, коли українська земля стогне під гарматами. Далше концерт складався із пісень Миколи Лисенка, як: «Забіліли сніги», «Ой, що ж бо то та й за ворон», «Ой не гаразд»; М. Вербицького: «З гадки»; Колесси: «Ой гук, мати, гук». Співалися й иньчі пісні [...]. Чудова з ліризмом мелодія й слова тих пісень надавали концертів дійсну жалобу, бо характеризували собою як раз сумну втрату і страшне з муками становище нашого краю»⁴³.

³⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 3. – Оп. 1. – Од. зб. 345. – Арк. 8, 23.

³¹ Там само. – Арк. 11.

³² Там само. – Арк. 30.

³³ Там само. – Арк. 60.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. – Арк. 18.

³⁸ Див.: Возняк М. Пам'яті Івана Франка... – С. 55-56.

³⁹ Див.: Українське Слово (Львів). – 1916. – Ч. 141. – 7 червня. – С. 3.

⁴⁰ Українське Слово (Львів). – 1916. – Ч. 140. – 6 червня. – С. 1.

⁴¹ З таборового життя // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 10. – 3 червня. – С. 6.

⁴² Жалібний концерт // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 14. – 8 липня. – С. 8.

⁴³ Д. Надія. Сумне свято // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – 8 липня. – С. 3.

Завершився вечір у Зальцведелі співом «Не пора, не пора» й «Ще не вмерла Україна», який виконали, стоячи, всі присутні⁴⁴.

19 серпня 1916 р. на жалібну академію, присвячену пам'яті Івана Франка, запрошували всіх бранців у таборі у Фрайштадті, «вогнищі освідомної, освітньо-культурної праці над полоненими»⁴⁵. Часто цей найбільший табір для полонених українців російської армії називали Фрайштадтською республікою. Окрім святочної промови, декламацій поезій і виконання пісень на слова поета, драматичне товариство імені Івана Котляревського в таборі на «честь свого патрона виставило перші дві дії з драми «Украдене щастя». Половина чистого прибутку від продажу квитків, карток поета переслано на будову пам'ятника поетові у Львові»⁴⁶. Повністю «Украдене щастя» було показано в таборі, через декілька днів, 21 серпня 1916 р.⁴⁷

12 "РОЗВАГА" Ч. 6. Т. (38-39) Гр. II

ЗАХОДОМ УКРАЇНСЬКИХ ТАБОРОВИХ ТОВАРИСТВ
відбудеться в театрі в суботу, в день Сваса, дня 19. серпня 1916 року.

С В Я Т О
в честь ІВАНА ФРАНКА,
найбільшого сучасного українського письменника-громадянина, що помер недавно
в Львові (29. травня 1916, року).

ПРОГРАМА

I.

1. Гімн: «Не пора» — слова Івана Франка	5. Ів. Франко — Д. Степанський: Невігудячий арбуз —
2. Ів. Франко — Д. Степанський: Дремлює ніч — хор без оркестру.	6. Святкова промова.
3. Ів. Франко На князьотській ріді — декламація.	7. Ів. Франко — М. Лисенко. Не забудь — друг на темер і баратю.
4. Ів. Франко — Д. Степанський: а) Божественне воле б) Як полюбив я тебе — баратовий спів.	8. Ів. Франко Х. пісня з «Майже» — декламація.
	9. Ів. Франко — М. Лисенко: Півень розмовляючий — хор із оркестром.

II.
УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ
дві перші дії з драми Івана Франка.

О С О В И.

Микола Задорожний, селянин	Олеся Бабич, сестра Миколи
Ганна, його жінка	Настя, його жінка
Михайло Гурман, жандарм	Старшина

Забачать: «Ще не вмерла Україна»

Початок рівно в 6. год. вечора. Вхід безплатний.

Датки на покриття коштів приймають ся з подякою.

Списано-Президиент Гурман
Товариство «Промінь ім. М. Драгоманова
Український Хор ім. Михайла Гербієвського
Драматичне товариство ім. Івана Котляревського
Надвірнянське товариство ім. Івана Франка
Українська Спілка ім. Івана «ВІСНА ВОЛГІ».

НА УВАГУ ЧИТАЧАМ.

Проблемо Товариств, головне тих, що роблять во роботу, підготовати нас грошима, бо тежкі часи і вапір дорогий, і робота тяжка. Це ж наша спільна справа. Не маючи засобів, як не дозволено ні чого не друкувати, ні книжечки. А тоді ж Вам буде на чужині? Без рідного слова, без листочка від товариства, що зашлясь у таборі! Не можете ж Ви доволити на це, щоб так гарно почате діло мусило зриватися ся задля браку грошей?

ЗАМОВЛЯЙТЕ В НАС КНИЖКИ ТА ВИДАННЯ!

Вийшла в друку гарна книжечка, як перше число «Бібліотеки Розваги»:

Д В І К А В К И — що містять у собі

1. П'ятич. згаданні — т. ІВАНА ЧУМАКА. 2. Вийшла — МИКОЛИ СТРАТИФУКА.

Це власне не книжка, а справжня історія, оповідка віршам і добут одної асовної гості з «розни» в нашому таборі. Книжечка дуже цікава й дуже донна. Коштує всього 12 сот.

Приймають ся **Календар полонених Українців «Розвага»** на 1916 і 1917. РОКІ.

Ся велика книжка — повна 300 сторін друку — але аймають ся друкувати й буде коштувати **У СЬОГО І КОР., ІВ ПЕРЕСИЛКОЮ І КОР. 20 СОР.**

Книжка це власне **ПАМ'ЯТКОВА**. Вона містить у собі дуже багато гарних оповідач, віршів, статтів й різнень гадулю знамен: з комерцій, сільського господарства, про школу, про театр, про життя, про війну, воєнні спомани й т. д. Книжка дуже цікава. **Спийть ся замовляти.**

Гроші присилайте на руки г-ра **Осена Охримовича, Фрайштадт, табор полонених.**

Ім друкарні «Сонця Визволення України» у фрайштадтському таборі.

Іл. № 5. Афіша свята на честь Івана Франка в таборі Фрайштадт

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Див.: Союз Визволення України. 1914 – 1918... – С. 6.

⁴⁶ Див.: Отець Константин Даниленко. Драматичне т-во імені Івана Котляревського у таборі Фрайштадт // Союз Визволення України. 1914 – 1918... – С. 183.

⁴⁷ Там само. – С. 184.

В організації жалібної академії у Фрайштадті взяли участь всі організації табору, у тому числі видавниче товариство ім. Івана Франка, яке через своє «друковане слово» стало «найбільшим пропагатором національної свідомості серед полонених у таборі й поза ним»⁴⁸. На перших Установчих зборах товариства, які відбулися 1 серпня 1916 р., було ухвалено: делегувати представників товариства до складу святочного таборового комітету, «видати подвійне число таборового часопису «Розваги» та картки:

1. Франко в молодому віці з цитатою:

Люди, люди, я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кров'ю рад –
Ваше горе змити!

2. І в старому віці з цитатою:

Бажаю я для скованих волі,
Бажаю для нещасного долі,
І рівної правди для всіх –
Це все одинокий мій гріх.

А також відбитки національного гимну: «Ще не вмерла Україна» та «Не пора, не пора москалеві й ляхові служити!» по 500 примірників кожної та продавати по 6 сотиків за штуку в день самого свята, а весь прибуток надіслати на пам'ятник поетові у Львові»⁴⁹.

На початку серпня 1916 р. у Фрайштадті, як засвідчують спогади полоненого наддніпрянця Павла Дубрівного, почесного члена таборового товариства «Просвіта» ім. Михайла Драгоманова, відбулися також два виклади про Івана Франка при 520 слухачах⁵⁰. Лектором був Василь Сімович, «невсипущий працівник», керівник багатьох таборових шкіл і курсів, а також редактор часописів.

Тепер коротко про заходи на честь Івана Франка в Раштаті. Тут вечір пам'яті письменника, організований суспільно-просвітним гуртком і артистичною секцією табору, з великим «патріотичним піднесенням» пройшов 29 травня 1916 р. «Тепле слово» за «Вічного революціонера» серед інших мовив «представник таборової жидівської організації п. Вакс», звучало багато Франкових творів: пролог до «Мойсея», «Каменярі», «На зорі соціалістичної пропаганди», «Указ про голод», «Новітні гайдамаки», «В дорогу», вступ до «Панських жартів», а також низка оповідань, зокрема, «Малий Мирон», «Добрий заробок». Наприкінці вечора, полонені, стоячи, вислухали гімн «Не пора, не пора»⁵¹.

Омелян Терлецький, член Просвітного відділу раштатського табору й автор дуже фундаментальної студії «Історія української громади в Раштаті», вважав урочистості по шануванню пам'яті Франка одним зі свідчень виявів національної свідомості серед полонених українців російської армії: «А тим часом поглиблення

⁴⁸ Див.: Отець Константин Даниленко. Видавниче т-во ім. Івана Франка // Союз Визволення України. 1914 – 1918... – С. 167.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Дубрівний П. Культурно-просвітня робота в таборі Фрайштадт // Союз Визволення України. 1914 – 1918... – С. 109.

⁵¹ Отець Константин Даниленко. Драматичне т-во імени Івана Котляревського у таборі Фрайштадт... – С. 193.

національної думки ішло все наперед [...]. Зрозуміємо тому, що громада прийняла звістку про смерть Івана Франка як національну втрату, вшанувала його пам'ять відповідною маніфестацією і укладенням викладів та дискусій про його діяльність»⁵².

Сучасна дослідниця Мар'яна Комариця, аналізуючи відгуки в пресі на смерть Івана Франка, зауважувала: «Його відхід, як травневий грім, збудив українську спільноту й поставив екзистенційне питання – ким же він був для неї? Чому покинув свій народ у воєнну завірюху, як справжній воїн?»⁵³. Відповідь на це питання намагалися знайти й автори різножанрових публікацій на шпальтах часописів полонених українців («Просвітний Листок» (Вецляр), «Розваги» (Фрайштадт), «Вільного Слова» (Зальцведель), «Розсвіту» (Раштат)): некрологів⁵⁴, більш чи менш розлогіх статей із відомостями про життя і творчість письменника, взаємин зі суспільністю тощо⁵⁵, спогадів⁵⁶, поезій-присвят⁵⁷, хронікальних повідомленнях.

Ось декілька уступів із таборових часописів, які засвідчують прагнення його авторів збагнути феномен Івана Франка, його значення для українців. «Чим був Франко для українського народу? Відповісти сьогодні на те питання, оцінити вже нині значіння сього геніального чоловіка для нашого чоловіка – трудно й неможливо. Його постать ще надто близька нас і вплив його ще надто живий і незмірний, щоби можна вже сьогодні означити його місце в кожній галузі нашого суспільного життя [...]. Однак вже сьогодні над свіжою могилою Франка наш нарід ясно відчу-

⁵² Терлецький О. Історія української громади в Раштаті. 1915 – 1918. – Київ – Ляпціг, 1919. – С. 173. Як засвідчує перелік викладів і курсів, які відбулися в раштатському таборі від 12 травня 1915 р. до 3 березня 1918 р., лекції про Франка для полонених читали Осип Безпалко (про «Лиса Микиту»), Адам Миколаєвич («Життя Івана Франка», «Мойсей», «Панські жарти», «Каменярі», «Захар Беркут»), Берекет («Деякі твори Франка», «Твори Франка й Самійленка»). Див.: Терлецький О. Історія української громади в Раштаті. 1915 – 1918... – С. 407-422.

⁵³ Комариця М. Суспільний резонанс у пресі по смерті Івана Франка // Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка. – 2016. – № 8. – С. 103.

⁵⁴ Полуботок А. Смерть Івана Франка // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 14. – 5 червня. – С. 1; [Некролог] // Розсвіт (Раштат). – 1916. – Ч. 21. – 4 червня. – С. 1-2.

⁵⁵ Невеселий Ів. По тяжкій втраті // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 11. – 10 червня. – С. 1-2; Іван Франко // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 14. – 7 липня. – С. 1-2; Ріжок М. Франко-громадянин // Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня). – С. 6-8; Байда. Іван Франко як письменник // Розвага. (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня) – С. 4-6; Іван Франко як громадянин // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 14. – 7 липня. – С. 2-4; Полуботок А. Іван Франко // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 3-4; [Петро Карманський]. Трагедія Франка // Розсвіт (Раштат). – 1916. – Ч. 21. – 4 червня. – С. 2-5; Б-к [Баб'юк А.]. Дещо про значіння Івана Франка для нашого народу // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 1-2. Галайда Ярема. Серед грому гармат // Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня). – С. 1-3.

⁵⁶ В. П. [Василь Пачовський]. Перша моя стріча з Ним // Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 6; П. К. [Петро Карманський]. Таким я його бачу // Розсвіт (Раштат). – 1916. – Ч. 21. – 4 червня. – С. 5.

⁵⁷ Див.: К. Отава. На смерть І. Франка (Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 14. – 5 червня. – С. 2; К. Самотний. Пам'яті славного «Каменяра» І. Франка (Просвітний Листок (Вецляр) – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 6-7; Максим Простий. Пам'яті І. Франка (Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 14. – 7 липня. – С. 2; Гаркуша Д. На смерть Івана Франка (Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня. – С. 1; Чумак І. Пам'яті Івана Франка (Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня. – С. 6; Чорнодоля І. Іванови Франкові по смерті // Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня. – С. 8-9.

Рік 1. 3. червня - 1916. Ч. 10.

ЧАСОПИСЬ
ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ

ВІЛЬНЕ СЛОВО
В
ЗАЛЬЦВЕДЕЛІ.

Виходить кожного тижня в суботу.
Видає „Редакційна Секція“ Української таборової Організації.
Ціна примір. 2 фен.

1856.

1916.

Д р. І В А Н Ф Р А Н К О

найбільший сучасний поет і письменник, заслужений громадський діяч і борець за правду й волю народу помер у Львові дня 28 травня с. р. в 60 році життя.

Подячу до відома наших читачів сю сумну вістку, що вони горем оновили наші серця, відкладемо до найбільшого числа докладніше представлення діяльності й заслуг великого Покіяника.

По святі.

Ветань України
І роміє галу жемод,
Сміє пророк змолити,
І поводити да на волі
Невольничий діт.
Т. Шевченко.

Також пророченим словами промовляв до нас Великий наш Батько, Тарас Шевчен-

ко. І тепер ми вже з певністю можемо сказати, що пророцтво Його сповнилося. Наближається ся день воскресіння. Наближається ся вже той день, коли накінці спадуть нічкі окопи й український народ зашпана понині грудьми вісно волі, вісно свободи! Святкованна роковина великого народнього страдника Тараса Шевченка, в зякому

Іл. № 6. Некролог у таборовому часописі «Просвітний Листок»

ває, що тратить в нім свого духовного батька й провідника, що, мов Мойсей, вивів його з країни духової тьми, що сорок літ кормив і його плодами свого багатого духа та мостив йому своєю невсипущою працею шлях до кращої долі»⁵⁸. «Відійшов від нас найбільший Українець після Шевченка, безсмертний поет, визначний письменник, великий вчений і творець нового українського письменства [...]. Франко перетворив цілу нашу суспільність і надав їй новий зміст. Прищипив нові поступові ідеї, зблизив нас до Європи й зробив із нас справдішну культурну націю»⁵⁹.

Прикметною рисою таборового подзвінного є те, що у всіх часописах про Франка писали зазвичай у ключі національно-політичного контексту, а також те, що з «огрому» художніх текстів письменника для публікації обирали зазвичай

⁵⁸ Іван Франко як громадянин // Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 14. – 7 липня. – С. 2.

⁵⁹ Іван Франко // Вільне слово. – 1916. – Ч. 14. – 7 липня. – С. 1.

Ч. 15. ДАВАНТЕ З РУК ДО РУК, З БАРАКА ДО БАРАКА! Р. П.

ПРОСВІТНИЙ ЛИСТОК

Відає Пресою секція полонених Українців табору Вецляр.
Виходить 5, 15, і 25, н. ст. кожного місяця. Ціна одного прибірка 2 фен.
Вецляр, дня 15. червня 1916 р.

Дещо про значінне Івана Франка для нашого народу.

Годі нам інші гідно оцінити, як великі заслуги послав покійний Іван Франко для нашої народньої справи. Треба буде чимало літ на те, щоб розглянути всі книги, вірні, розвідки, статті, літературні й наукові замітки, які, мов із рога обилля, сипалися з від Його творчого, невтомного пера. Треба буде багато літ, щоб той чоловік у своїй величній праці перед очима народу, не тільки як велетен. думки, але також як знаменитий зразок патріотичного робітника на народній ниві, як зразок знаменитого громадянина, як ідеал борця за поступ людства.

Інші можемо сказати, що куди б ти не повернув ся в нашу минуванню за останніх 40 літ, всюди стрінеш ся з іменем Д-ра Івана Франка, всюди він приложив свою добру руку, всюди останні тривкі сліди в науці нашої, у письменстві, в журналістиці, в суспільно-економічній праці, в політиці, в парламентаризмі, в театрі, одним словом всюди. Село, город, рілля, фабрика, кабінет знаного інтелігента і вбогий варстат (робітник) нашого ремісника — всі вони чимало завдячують Великому Покійникови, по всім усяком мандрує нині його повешуний, високо не заспокоєний дух і голосно, безпачастно кличе: працюйте, вчіть ся, творіть, поступайте, бо нема часу й невільно стояти довго на одному місці! Спочини хвилину і йди вперед, бо велика дорога перед нами, бо далеко приостає ми поза поступом щасливіших від нас народів.

Як учений причинив ся Він чимало до того, що наше „Науковотовариство імені Тараса Шевченка“ підняло ся інші до рівені заграничних академії наук. Писав у великих напрямках наук, аналізував нас із виселдами світової науки, вихопував молоді вчені сили, показав світові, що й у нас, у тих Українців, про яких світ мало що знає, є своя наука, є наукова традиція, є охота доложити свою пайку до загальної скарбниці людського знання.

Іван Франко (1856—1916).

Лл. № 7. Некролог у таборовому часописі «Просвітний Листок»

твори патріотичного звучання. Зокрема, у «Просвітному Листку» були надруковані «Каменярі», «На суді», «Наймит»⁶⁰, у «Вільному Слові» – «На суді», «Моя любов до України», «Наймит», «Каменярі», «Розвивайся ти, високий дубе», «Звір'ячий бюджет», «Антошкові П.»⁶¹, у «Розсвіті» – «На ріці вавилонській», «Народе мій, замучений, розбитий», «Гимн», «Каменярі», «Сучасна приказка»⁶², у «Розвазі» – «Не пора!», «Із оповідання Ів. Франка «Малий Мирон», «Три черви [Ходить вітер по житі]», «Великдень після знесення панщини. XVIII пісня з поеми Івана Франка «Панські жарти», «На ріці вавилонській», «Блаженний муж, що йде на суд неправих», «Із поеми «Мойсей», пісня десята»⁶³.

⁶⁰ Див.: Просвітний Листок (Вецляр). – 1916. – Ч. 15. – 15 червня. – С. 3; 4-5, 5.

⁶¹ Див.: Вільне Слово (Зальцведель). – 1916. – Ч. 11. – 10 червня. – С. 2; Ч. 14. – 7 липня. – С. 2, 4, 4-5, 5; Ч. 15. – 8 липня. – С. 2.

⁶² Див.: Розсвіт (Раштат). – 1916. – Ч. 21. – 4 червня. – С. 2, 4, 5, 6.

⁶³ Див.: Розвага (Фрайштадт). – 1916. – Ч. 6-7 (38-39). – 2 (15 серпня). – С. 3, 9, 10, 11.

Такий націонацентричний підхід до постаті Івана Франка був зумовлений, з одного боку, поцінуванням авторів таборових публікацій письменника як громадянина, патріота і державника, з другого – «знаком» доби, тим, що письменник «зійшов зі сцени життя» «саме в часи завзятої боротьби о долю українського народу»⁶⁴, у «години визволення», коли, як писав Петро Карманський на сторінках «Розсвіту», «сини України поливають своєю кров'ю рідні поля, кладуть свої буйні голови за волю краю й народу. Це учні Франка. Сам Його власний син бореться в рядах Українських січових стрільців»⁶⁵.

Іл. 8. Некролог у таборовому часописі «Розвага»

Ще одна ознака відгуків на смерть Івана Франка в таборових часописах – емоційність, метафоричність викладу, як, для прикладу, можемо пересвідчитися з ось цих рефлексій Андрія Баб'юка в «Просвітному Листку»: «Село, город, рілля, фабрика, кабінет нашого інтелігента і вбогий варстат (робітня) нашого ремісника – всі вони чимало завдячують Великому Покійникові, по всім усядам мандрує нині його невсипущий, ніколи не заспокоений дух і голосно, безнастанно кличе:

⁶⁴ Полуботок А. Смерть Івана Франка... – С. 1.

⁶⁵ К. [Петро Карманський]. Трагедія Франка... – С. 4.

працюйте, вчіться, творіть, поступайте, бо нема часу й невільно стояти довго на одному місці! Спочинеш хвилину і йди вперед, бо велика дорога перед нами, бо далеко приостали ми поза поступом щасливіших від нас народів»⁶⁶.

Потужний емоційний струмінь пронизує і поезії-присвяти Франкові, що друкувалися на сторінках таборової періодики. Деякі з них написані буквально за день-два після відходу письменника у вічність. Так, вірш Дмитра Гаркуші «На смерть Івана Франка», полоненого зі Слобожанщини в таборі Фрайштадт, датований 29 травня 1916 р., поезія Івана Чумака «Пам'яті Івана Франка» – теж цього дня, рядки І. Чорнодоли «Іванови Франкові по смерті» – 30 травня 1916 р.

Серед авторів таборового подзвінного було немало полонених українців-надніпрянців, які були лише на початку своєї дороги до пізнання Франка (либонь, дехто з них про поета вперше почув саме в таборі), а були й такі, що знали поета особисто, як згадувані вже молодомузівці Василь Пачовський і Петро Карманський. Останній, окрім короткого життєпису письменника, поділився з читачами «Розсвіту» також печальними споминами з останніх літ поета під назвою «Таким я Його бачу», фрагментами з яких хочу завершити цю коротку розвідку, сподіваючись у недалекому майбутньому донести до зацікавленого читача вибране з великої антології «Подзвінне Франкові». «Зболілі від надміру праці очі, похилена від важких дум голова, шия робучого вола, поважне обличчя, на якому усміх не витав ніколи, убоге, зношене вбрання – таким я Його знав [...]. Небавком навістила Його страшна душевна недуга, за якою прийшла недуга фізична [...]. Ви бачили підстреленого орла, що упав з високої скелі на долину, воліче за собою підтяті крила і поглядом жахливого передсмертного суму дивиться на вас та кровавить вам серце? Таким я Його бачив в сі часи. Та про це говорити немає зваги, ні совісти...»⁶⁷.

Ярослава Мельник.

«Відійшов від нас найбільший українець після Шевченка»: таборове подзвінне.

У статті проаналізовано відзначення пам'яті Івана Франка у таборах для біженців і виселенців із Галичини та Буковини, а також у таборах для військовополонених українців, вояків російської армії, на тлі тогочасної політичної ситуації.

Yaroslava Melnyk.

«The greatest Ukrainian after Shevchenko has left us»: a camp replication.

The article analyzes the memory commemoration of Ivan Franko in the camps for refugees and deportees from Galicia and Bukovina, as well as in the camps for Ukrainian prisoners of war, soldiers of the Russian army, on the background of the political situation of that time.

⁶⁶ Б-к [Баб'юк А.]. Дещо про значінне Івана Франка для нашого народу... – С. 1.

⁶⁷ П. К. [Петро Карманський]. Таким я Його бачу... – С. 5.

Тетяна ЛАЗОРАК,
Богдан ЛАЗОРАК

**«ЖИВІ ПАМ'ЯТНИКИ ІВАНУ ФРАНКУ»:
УНІКАЛЬНА ТРАДИЦІЯ ВШАНУВАННЯ ГЕНІЯ
В ДРОГОБИЧІ, ПЕРШИЙ МУЗЕЙ ТА НЕПРОСТИЙ
КОНФЛІКТ УКРАЇНЦІВ В НАГУЄВИЧАХ
(1913 – 1935, 1936 рр.)**

Термін «Живий пам'ятник Івану Франку» у франкознавстві є маловідомим і малодослідженим, позаяк, за нашими спостереженнями, він виникає у мовно-му просторі середовища української національної громади Галичини і особливо Львова та Дрогобича після смерті письменника 28 травня 1916 р. Вважаємо, що фактично з першої річниці смерті Івана Франка українці намагалися саме таким терміном окреслити цілу низку програмних культурно-мистецьких та громадсько-політичних заходів, які безпосередньо спрямовувалися на вшановування спадщини та постаті українського національного генія.

Відзначати день пам'яті Івана Франка почали одразу з першої річниці його смерті, коли 28 травня став Франковим днем¹ і триває до нашого часу. При цьому у термін «Живий пам'ятник Івану Франку», на нашу думку, вкладався не безпосередній зміст українського терміну «пам'ятник», яко мистецький монумент виготовлений із неживого матеріалу, а скоріше властиво поєднання двох термінів «живий» і «пам'ятник», які у сумі позначали щось культурно-мистецьки нове і реалістичне, тривале і духовне. Фактично шанобливий термін «Живий пам'ятник Івану Франку» маркував спосіб довготривалого вшанування Івана Франка через конкретну діяльність живих людей, які її виражали у своїй участі в конкретному товаристві, установі, культурно-освітній чи громадсько-політичній організації, які носили ім'я Івана Франка. Вже у першу річницю вшанування дня смерті письменника 30 травня 1917 р. газета «Діло» опублікувала звернення, у якому публічно запропонувала усім українцям щороку «...вшановувати в цей день пам'ять великого українського письменника і громадянина святочною маніфестацією перед його могилою»², адже «...український нарід зможе величаннями його пам'яті дати йому за його життя і його діла безсмертя»³. Цікаво, що саме в цей час традиція вшанування національної пам'яті про І. Франка стає

¹ Стець З. Живий у пам'яті народній. Відзначення перших річниць смерті Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 7. – Львів, 2007. – С. 323-341.

² Там само. – С. 323.

³ Там само.

поруч із традиціями вшанування Т. Шевченка, М. Драгоманова та ін. Невипадково, Товариство ім. І. Франка у Фрайштадті 2 червня 1917 р. опублікувало статтю Костя Пархоменка, у якій наголошувалося на тому, що пам'ять про І. Франка «... житиме серед українського народу так довго, аж поки світить з неба сонце»⁴. Наприклад, у термін «Живий пам'ятник Івану Франку» українська національна громада Дрогобиччини вкладала і назву вулиці Івана Франка, на якій проживали і працювали мешканці, назву благодійних організацій, комітетів та фінансових фондів, які засновувалися під іменем Івана Франка аби втілити просвітянську функцію серед молоді і громади, що властиво й заповідав сам письменник. Таким чином, термін «живий пам'ятник» фактично позначав форму довготривалого вшанування спадщини Івана Франка з виховною та просвітницькою проекцією на майбутні покоління українців, які б наживо продовжували пам'ятати про свого національного генія та його багатогранну творчу спадщину, спрямовану на «дерево волі» українського народу. Більше того, зародження традиції вшанування Івана Франка у найрізноманітніших формах «живої пам'яті» 22 травня 1917 р. особисто підтвердив молитовно панахидою у костьолі Св. Олександра в Києві – Митрополит Андрей Шептицький, який з приводу вшанування роковин смерті письменника наголосив на тому, «...що за таких людей ми повинні молитися»⁵.

Нещодавно на одному із сайтів Дрогобиччини ми опублікували сенсаційні матеріали про витоки музейної справи в Нагуєвичях, на підставі яких аргументували актуальність потреби відмови від радянської традиції ведення історії музею Івана Франка в Нагуєвичях, яка офіційно велася від 1946 р. Врешті у франкознавстві ця версія і була побутуючою про час створення першого музею⁶. Натомість сьогодні вкрай важливо, за умови достовірних джерел, відмовитися від радянської вигадки про час створення самої ідеї музею в Нагуєвичях і перейти нарешті до вивчення та впровадження в науковий дискурс тези про історичну правду створення «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичях, які впродовж 1934 – 1939 рр. створювала українська національна громада.

Розвиток музейної справи в Нагуєвичях завдячує передовсім постаті українського генія Іван Франка, який народився у батьківській садибі Якова Франка 27 серпня 1856 р. і у якій розпочав свою багатогранну творчу діяльність, яка в майбутньому стала для багатьох поколінь українців стимулом для розвитку власної Незалежності. Припускаємо, що саме в контексті зародження традиції щорічного вшанування літературної діяльності письменника, а пізніше роковин від дня смерті та дня народження Івана Франка на теренах Дрогобиччини і зароджувалася ідея створення повноцінного музейного комплексу, який на ґрунті творчої і меморіальної спадщини українського генія не тільки мав би за мету зберегти історичну пам'ять про національного генія, але й розвинути програму національно-патріотичного виховання української молоді. Таким чином «Країна Франкіана», яка зародилася ще напередодні Першої світової війни на теренах «Галицької Каліфорнії»

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 324.

⁶ Оркуш М. Перший музей у Нагуєвичях // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 10 (155-річчю від дня народження Івана Франка). – Львів, 2011. – С. 194.

консолідувала українську інтелігенцію до ідеї створення постійно діючої установи, яка б популяризувала спадщину Івана Франка у рідному селі.

Врешті після кривавих виборів 1911 р. українці залишалися у політичній меншості на території Дрогобицького повіту, адже надії пов'язані з епохою дрогобицького бургомистра Ксенофонта Охримовича та епохою «програних виборів» Івана Франка не виправдалися. Водночас польська адміністрація магістрату Дрогобича, який тоді очолював доволі таки шовіністичний уряд Раймонда Яроша, вдалася до заборони «мовного топосу Франка». Так, напередодні дня народження Івана Франка – 13 серпня 1913 р., австрійський, проте пропольський, магістрат міста Дрогобича вдався до ствердження спеціального параграфу (регуляміну) № 55 про заборону розмовляти в магістраті міста Дрогобича «*революційною мовою Івана Франка*», і переведення офіційної документації та політичної дискусії виключно на німецьку і польську мови, при цьому українські тексти заяв, листів-прохань тощо могли видаватися в українському варіанті виключно після супроводу іншомовного перекладу. Дослівно у параграфі було записано: «§55. *opiewa: «Językiem urzędowym Rady miejskiej, Magistratu i Komisji jest język polski. Wolno jednak radnemu posługiwać się przy obradach także językiem ruskim. Nie wolno zatem posługiwać się językiem korespondenta «N. Fr. Pr.» ani «Tagblattu» ani językiem Iwana Franki, lecz tylko polskim i jemu na równi stojącym językiem Grafa Bobrinskiego. Stanowczo zatem nie wolno wnosić podań budowlanych w języku niemieckim ani ukraińskim...»*⁷. Невипадково дрогобицька газета «Дрогобицький тижневик» розтиражувала цей параграф у спеціальному випуску. Цей зовсім новий «*топос мови Франка*» важливий тим, що вперше в історіографії простежується неприязнь нафтових олігархів міста щодо революційних промов Івана Франка в принципі. Тобто після ери Ксенофонта Охримовича (посла до Віденського парламенту, вчителя І. Франка) та більш-менш ліберального уряду Яна Невядомського на політичну арену міста виходять представники польської партії, котрі розпочали відверту політичну боротьбу із страйками українських робітників та інтелігенції. Щоправда даний факт не може свідчити про те, що цієї думки притримувалася уся польська громада, адже інформацію про І. Франка постійно публікували польські газети, при цьому навіть у надто похвальних інтерпретаціях. Відтак, творчість Івана Франка цілком могла відповідати баченням і польського робітництва.

Ключовими постатями, які продовжували розвивати справу національно-патріотичного вшанування постаті письменника були редактор польськомовної газети «Дрогобицький тиждень» Гіполит Созанський⁸, д-р Іван Кобилецький, д-р В. Бірчак та ін.

Наприклад, перед 23 серпня 1913 р. адвокат І. Кобилецький, який пізніше стоятиме у витоках музейної справи в Нагуєвичах, вперше організував в Дрогобичі масштабні народні фестини і академію на честь 40-х роковин літературної праці Івана Франка. Незважаючи на суперечки з «магістратською клікою противників Франка», від імені Народного дому в Дрогобичі І. Кобилецький орга-

⁷ Uwagi poświęcone regulaminowi Rady miejskiej, jednogłośnie uchwalonemu 13. sierpnia 1913 // Tygodnik Drohobyczki: organ niezawisły-wychodzi każdej soboty. – № 44. – Drohobycz, 1913. – S. 1.

⁸ Див., наприклад, численні дописи і редакторські рубрики Г. Созанського на тему вшанування І. Франка в Народному домі Дрогобича та повіті на сторінках газети «Дрогобицький тиждень» за 1912 р. (Tygodnik Drohobyczki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 1912).

нізовує саме в цей час українську «Народну бібліотеку ім. Івана Франка»⁹. Це була перша публічна акція на вшанування творчого ювілею письменника, яка щоправда в окремих газетах позиціонувалася, як соціалістична через політичні амбіції адвоката І. Кобилецького, які до певної міри станом на 1913 р. ще були загадкою¹⁰. Врешті саме під час цієї «франкіани» І. Кобилецький декларує захід на честь творчого ювілею І. Франка, як «...створення живого пам'ятника в його честь»¹¹. Малося на увазі, що бібліотека ім. І. Франка заснована в часі його вшанування мала стати постійно діючою культурно-освітньою організацією, яка популяризувала б спадщину письменника на постійній основі. Саме ця ідея побудови «Живого пам'ятника Івану Франку», як узагальнююча назва пізніше розшириться і до створення «Музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах». Станом на 1913 р. Товариство «Бібліотека Івана Франка» в Дрогобичі було, за словами І. Кобилецького, «першим організаційним виявом українського робітництва Дрогобиччини. Воно в короткому часі своєю всесторонньою діяльністю та активністю стало вогнищем національної свідомості та школою організаційного життя»¹². Фактично товариство «Бібліотека Івана Франка» після смерті письменника 28 травня 1916 р. автоматично перетворилося на постійно діючий перший «Живий пам'ятник Івана Франка», який об'єднав жителів Дрогобича та передмість в усесторонній діяльності, спрямованій на закупівлю книжок для загального користування усіх, хто був його членом. Водночас Бібліотека чимало долучилася до популяризації національної свідомості серед мешканців повіту, схилиючи представників української національної громади до глибшого зацікавлення справами загальнонаціонального характеру. На своїх засіданнях Бібліотека обговорювала щоденні клопоти громади, відстоюючи серед іншого і права робітників, через що організацію часто вважали соціалістичною. Цікаво, що саме, завдячуючи «Бібліотеці ім. І. Франка в Дрогобичі» та її численним зверненням до Профспілкового союзу Відня, у Дрогобичі було дозволено сформувати «платничі стації» при кожній із фахових трудових організацій, які мали за мету друкувати україномовну фахову пресу та українські друки, потрібні для потреб тієї чи іншої української організації.

Представник більш ліберальної політичної лінії української громадськості краю Володимир Бірчак згадував, що фактично уся Україна і особливо Дрогобиччина вшановували 40-й творчий ювілей письменника, який символічно розпочався відомим франковим сонетом «Народна пісня», написаним у Дрогобичі у 1873 р. Таке ставлення було закономірним до Франка, адже значна частина громадян повіту вважала його «дитиною Дрогобицького повіту», невинно назвавши одну з вулиць його іменем саме у ювілейному 1913 р.¹³ Врешті саме у цій ювілейній

⁹ Dr. Kobyłecki / Personalialia // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 34. – Drohobycz, 1913. – S. 2.

¹⁰ Obchód jubileuszowy ku czci Iwana Franki / Z powiatu // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 40. – Drohobycz, 1913. – S. 2.

¹¹ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича // Вільне слово. – № 3-4. – Дрогобич, 1942. – С. 4.

¹² Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

¹³ Birczak W. Dr. Iwan Franko // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 38. – Drohobycz, 1913. – S. 1.

статті на честь творчого 40-ччя І. Франка, В. Бірчак назвав його українським «Мо-
сеєм», який популяризував мудре слово різними мовами світу¹⁴.

28 вересня 1913 р. громада Дрогобиччини демонстративно і масово запрезентувала серед інших національних громад своє ставлення до постаті Івана Франка. Святкування ювілею творчої діяльності в Дрогобичі розпочалося 28 вересня 1913 р. із урочистої ходи та маніфестації, яка супроводжувалася колонами із хоругвами товариств «Січ» та «Сокіл». Преса зауважила, що під час урочистої академії замість доктора Ярослава Олесницького виступив посол Лонгин Цегельський, який, з невідомих причин, поведився так «нібито спішив на потяг», а тому значного враження його доповідь не викликала у публіки», після чого він попросту покинув засідання. Певний час на трибуні нікого не було. Натомість ввечері у приміщенні каси Народного дому Дрогобича кілька українських академіків зі Львова організували святковий концерт, про який, як виявилось, узагалі мало хто здогадувався, адже не було розповсюджено афіш. Врешті громадськість дивувалася, чому не можна було запросити на диригування відомих музикантів д-ра Пацлавського або ж о. Рудницького, які на вищому рівні могли вшанувати Івана Франка. Невипадково, почувачись ображеними при «Об'єднаному комітеті українських товариств», такі відомі постаті, як д-р Терлецький, д-р Кузів, д-р Кобилецький, усі катехити і урядники переважно не відвідали цього концерту. Щоправда, під час концерту власну доповідь, присвячену геніальній творчій спадщині Івана Франка, виголосив Володимир Бірчак, покликаючись на цитати творів письменника¹⁵.

Дещо пізніше поряд із Дрогобичем відбулося одне із перших і водночас найбільших загальнонаціональних свят у Нагуєвичах. Так, у вересні 1913 р. на честь 40-х роковин літературної праці доктора Івана Франка масовий мітинг зібрав українську національну громаду з усього повіту, а серед присутніх тоді були представники усіх відділів Товариства «Січ». Святкування вперше в історії «Країни Франкіани» розпочалося на пагорбі, де свого часу стояла хата Франків, а станом на 1913 р. знаходилося господарство брата письменника Захара Франка. Із привітальним словом виступив кошовий отаман доктор Степан Витвицький, після чого відбулася урочиста хода до центральної частини села на головну площу, де відбувалися показові виступи та змагання січовиків. Ввечері відбувся концерт та відкриття нового будинку читальні «Просвіта», окремі виступи презентувала делегація із Самбора¹⁶.

Повертаючись до теми «Бібліотеки Івана Франка в Дрогобичі», варто зауважити, що одним із напрямків діяльності цього «живого пам'ятника» була популяризація творів Івана Франка на теренах Дрогобиччини, щоправда із вибухом Першої світової війни більшість молодих членів записалися в УСС, а під час російської окупації Бібліотека була знищена¹⁷. Після закінчення польсько-української війни провід робітництва Дрогобиччини вирішив відновити діяльність «Бібліотеки ім. І. Франка». Так, завдячуючи приязні багатьох артистів київських театрів, які втікаючи від більшовицької окупації, оселялися на початку 1920-х рр. у Дрогобичі, при «Бібліотеці ім. І. Франка» було засновано «Театр ім. Івана Франка», який став «другим живим пам'ятником Івана Франка» на теренах Дрогобиччини, організо-

¹⁴ Там само.

¹⁵ Obchód jubileuszowy ku czci Iwana Franki... – S. 2.

¹⁶ Дрогобиччина // Письма з краю // Діло. – Львів, 1913. – Рік XXXIV. – Ч. 226. – С. 3.

¹⁷ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

ваним на честь письменника силами робітничого руху. Цей театр ставив відомі п'єси, зокрема і за мотивами творів І. Франка, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого та інших відомих драматургів. При цьому, такого мистецького рівня, що публіка повіту, як писала преса, досі ніколи не бачила¹⁸.

У 1921 р. до 5-ї річниці смерті Івана Франка¹⁹ силами товариства «Бібліотека ім. І. Франка» в Дрогобичі було організовано третій «живий пам'ятник Івану Франку» шляхом заснування повітового кооперативу «Паперовий базар ім. І. Франка», основним завданням котрого було розповсюдження серед молоді Дрогобиччини тисячі примірників дитячої літератури, а також всебічній підтримці діяльності українського кооперативного руху на теренах повіту. В планах членів Товариства «Бібліотека І. Франка» було й побудувати «Робітничий дім І. Франка», у зв'язку із чим було розпочато збір коштів на так званий «четвертий пам'ятник письменнику», щоправда в часі девальвації польського золотого сума складала лише 600 злотих, які у 1935 р. буде витрачено не на «Народний дім у Дрогобичі», а на викуп родинного подвір'я Франків у Нагуєвичах від брата письменника Захара Франка, позаяк сума була занадто мала. Це була одна із небагатьох причин, чому увага «Бібліотеки Івана Франка» в Дрогобичі на чолі із І. Кобилецьким передислокувалася на сусідні Нагуєвичі, де властиво й народився письменник²⁰.

Варто пам'ятати також, що ще у 1924 р. польська адміністрація Дрогобиччини закрила усі робітничі організації, і серед них «Бібліотеку ім. І. Франка», яка не вписувалася у політику пацифікації краю²¹. Відтак, у січні 1926 р. українська національна громада об'єднала зусилля на відкритті кружка «Робітнича громада ім. І. Франка», який фактично був так званим «п'ятим живим пам'ятником Івану Франку» на теренах Дрогобиччини, який у середині 1930-х рр. став ключовою організацією, яка зосередить увагу на ідеї створення «Дитячої оселі, захисті та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах». Саме завдяки зусиллям філії кружка «Робітнича громада ім. І. Франка» в Дрогобичі все ж було відроджено ідею 1913 р., і вулицю Лішнянську було перейменовано на вулицю Івана Франка, як символ вшанування 10-ї річниці від дня смерті письменника²². Під час урочистої академії

¹⁸ Там само.

¹⁹ Дрогобиччина відзначила 5-річчя смерті свого славного земляка багатотисячним зібранням. Українці, поляки та євреї прийшли на площу Смолки коло «Народного дому» із невеликими портретами Івана Франка з його прізвищем і датами життя, які тримали на грудях, а також власними національними відзнаками, спеціально випущеними до цієї дати. Балкони і вікна домів прикрашали портрети письменника у вишитих рушниках. Перед громадою виступив друг письменника і народний вчитель Василь Ратальський, а після нього чоловічий хор під керівництвом о. Антона Рудницького відспівав січову пісню «Ой зацвіла черемха». На завершення декламувалися вірші письменника, мешканці виступали із спогадами про нього та ін. Закінчилося святкування виконанням гімну «Вічний революціонер». Див. у: Стець З. Живий у пам'яті народній... – С. 330.

²⁰ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

²¹ Верган В. Пацифікація Дрогобицького повіту // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. географічних, історичних, етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Т. II. – С. 24-25.

²² 19 червня 1926 р. понад 300 земляків Івана Франка, переважно з числа українців, зібралися на урочисті збори в читальні «Просвіта». З промовою виступив друг Івана Франка, художник Іван Труш. Наступного дня в церкві пресвятої Тройці в Дрогобичі відбулася церковна панахида по Франкові, а потім урочиста хода на чолі із «пластом» із Дрогобича і Стрия (близько 5 000 осіб) рушила на вулицю Сніжну, де якраз зводилася будівля української гімназії ім. І. Франка. Але також через сильний дощ свято довелося закрити. Тоді ж магістрат Дрогобича перейменував вулицю Лішнянську на вулицю Івана Франка. Див. у: Стець З. Живий у пам'яті народній... – С. 338.

та святкових літургіях на парафіях Дрогобича, а також з головної трибуни було оголошено, що перейменування вулиці є фактично «шостим живим пам'ятником Івану Франку», адже ця назва поширювала культ І. Франка не тільки серед жителів Лішнянського передмістя Дрогобича, але й серед усіх, хто це передмістя будь-коли би відвідував²³. Це були перші в історії Галичини місця, названі іменем Івана Франка. Також це є один із небагатьох «живих пам'ятників» на Дрогобиччині, який зберігся поряд із музеєм в Нагуєвичах до наших днів.

Цікаво, що саме у 1926 р. маємо першу згадку про зародження спортивної туристичної традиції вело-мандрівок з Дрогобича до Нагуєвич, які, у такий спосіб, були покликані вшанувати національну пам'ять про українського генія. Наприклад, 29 липня 1926 р. у газеті «Діло» було опубліковано опис вело-мандрівки з Дрогобич, через Нагуєвичі, яку організувала українська молодіжна організація під назвою «Наколесник»²⁴. Мандрівка розпочиналася о 5.00 год ранку і передбачала маршрут з Дрогобича, через Лішню, Унятичі до Нагуєвич. Описуючи мальовничі пейзажі цих сіл, мандрівники зафіксували топоніми Нагуєвич «Гостинець», а також «Яр» перед в'їздом на «Слободу», нафтовий шиб «Маруся», що стояв по лівій стороні в центрі села, церкву та ін. Серед іншого було згадано цікавий факт, що поблизу дороги, на розі колишнього подвір'я Франків, стояла пам'ятна таблиця із коротким написом: «Тут народився І. Франко». Вочевидь це була перша таблиця встановлена із дерева напередодні виникнення ідеї побудови «Живого пам'ятника Івану Франку в Нагуєвичах». Зупинившись на цьому місці, мандрівники оглянули місце, де колись стояла хата, натомість тут стояла якась стодола, а за нею мала площа, на якій у 1926 р. святкувалася 10-та річниця смерті письменника. Після цього вело-туристи рушили до церкви Св. Миколая долішньої, біля якої їх застав дощ і вони змушені були перечекати у хаті-плебанії. Мандрівників прийняв парох Єднакий з родиною і запросив на нічліг. Родина привітно прийняла молодь, пригостивши їх стравами із бараболь, курятини, мізерії, квасного молока і чаю. Вранці команду мандрівників пригостили кавою і вони вирушили до кінцевої сторони села, де по лівому боці їх збентежила україномовна таблиця із написом «Копальня ропи «Маруся». Як виявилось, власниками і робітниками були українці, які на своїй же землі добували сировицю. Далі вело-туристи рушили у кількадечну мандрівку до сіл Уріж, Підбуж, Підмонастирок, Залокоть, Опаку, Мражницю, Борислав, Губичі і назад до Дрогобича²⁵.

Вшанування Івана Франка та його спадщини на теренах Дрогобиччини в міжвоєнний період могло відбуватися виключно із дозволу польської адміністрації, при цьому під ретельним наглядом цензури. Невипадково українська національна громада Дрогобича і повіту присвоювала своїм громадським організаціями присвяту імені Івана Франка, для того, аби популяризувати тим самим свого національного генія: «Бібліотека, театр, паперовий базар, робітничий дім, вулицю, філію кружка «Робітничої громади» (з 1938 р. часто записували, як «Робітнича громада імені Івана Франка»²⁶) та ін. Властиво в середовищі членів цих організа-

²³ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

²⁴ 60 км. на колесі. З вакаційних вражень // Діло. – № 168. – 29 липня. – Львів, 1926. – С. 3.

²⁵ Там само.

²⁶ Чава І. Українські громадські організації та товариства міжвоєнного Дрогобича // Гуманітарний журнал. – 2014. – № 1-2. – С. 89.

«Живі пам'ятники Івану Франку»: унікальна традиція вшанування генія в Дрогобичі...

цій і зароджувалася ідея заснування постійно діючої установи, яка б мала за мету популяризувати спадщину письменника.

Напередодні зародження ідеї створення культурно-освітньої установи імені Івана Франка в Нагуєвичах, громада рідного села письменника завжди активно долучалася до вшанування його ювілеїв чи річниць. Наприклад, в період роботи Комітету із побудови надгробника на могилі Івана Франка на Личаківському кладовищі у 1928 – 1933 рр., односельці розповсюджували мідну пам'ятну медаль на теренах краю, викарбовану із спеціальним текстом «Нагробник І. Франка 1928 – 1933», який по колу оточував барельєф зображення каменяря, який і був ключовим символом нового пам'ятника на цвинтарі.

Іл. № 1. Ювілейний значок-відзнака «Надгробник І. Франка 28.V.1933»²⁷

Також у 1933 р., на честь відкриття надгробка, громада Нагуєвич на чолі із «Робітничою громадою ім. І. Франка» виготовили срібну чашу, у якій помістили землю із рідних Нагуєвич та передали молодіжною делегацією до Львова (сьогодні чаша зберігається у Домі Франка у Львові²⁸). Землю урочисто висипав на могилі І. Франка український громадсько-політичний діяч Василь Мудрий. Одночасно робітники Борислава та Дрогобича виготовили вінок, покладений на могилу І. Франка з написом, вилитим в залізі «Каменяреві соціалізму робітники Борислав Дрогобич 1933»²⁹.

Іл. № 2. Срібна чаша із землею з Нагуєвич, привезена делегацією селян на відкриття надгробного пам'ятника Івана Франка на Личаківі 1933 р.³⁰

²⁷ Копія з експозиції Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі – ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»).

²⁸ Список музейних експонатів на 1 листопада 1940 року // Документи і матеріали // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: Перші кроки (документи про створення музею Івана Франка у Львові). – Вип. 12 / Відповідальний за випуск Петро Зогуляк. – Львів, 2012. – С. 78-79.

²⁹ Там само.

³⁰ Фотокопія із Відділу фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі – ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). Оригінал зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею І. Франка.

Цікаво, що до 20-ї річниці від Дня смерті та 80-ї річниці від дня народження «Робітнича громада» Дрогобиччини, а за версією члену цього товариства, Івана Губицького (1901 р. н.), силами УНДО Дрогобиччини³¹, було використано спеціальний значок-відзнаку для вшанування письменника, який також був призначений для пожертв у період збору коштів на «Живий пам'ятник Івану Франку». На лицевій стороні знака було зображено портрет Івана Франка в українській вишиванці, а бо обох боках голови викарбовано напис «Дрогобицька земля – І. Франкові», при цьому до одягу значок прикріплювався шпилькою³².

Іл. № 3. Ювілейний значок-відзнака «Дрогобицька земля І. Франкові 1936». Діаметр 24 мм. Голка втрачена³³

Врешті саме 1933 р. польська адміністрація дозволила українській національній громаді с. Нагуевичі побудувати 7-класну школу, яка хоч і не мала імені І. Франка, та все ж була приурочена до ювілейних днів. Очолив школу Михайло Максимович Дрогобицький, який, попри серйозну полонізацію, все ж домігся викладання української мови. Загалом у школі навчалося 507 українських та 8 польських дітей. При цьому більшість учителів належали до польських педагогічних товариств та так званої організації «Отшельц»³⁴.

Інша причина потреби відкриття музею свого національного генія полягала ще й у тому, що на теренах Дрогобиччини саме у міжвоєнний період розпочалася традиція створення перших музеїв, які у своїх витоках стосувалися виключно ініціатив офіційної польської адміністрації.

Цікаво, що фактично польська національна громада та інтелігенція міста Дрогобича оголосила свою ідею створення Дрогобицького музею та Наукової бібліотеки в єдиній умовній та філософській назві «Живий пам'ятник маршалку Йозефу Пілсудському»,³⁵ незважаючи на те, що українська національна громада Дрого-

³¹ Сов'як П. Значок мого батька // Дрогобицький колекціонер. – Чис. 2. – Дрогобич, 1993.

³² Там само.

³³ З колекції краєзнавця Петра Сов'яка. Оригінал свого часу належав його батьку мешканцю с. Лішня Володимирі Сов'яку, який був учасником вшанування 20-го ювілею від дня смерті І. Франка в Нагуевичах у 1936 р. Даний оригінал придбаний колекціонером та краєзнавцем Анатолієм Задерецьким. Окремий оригінал значка-відзнаки також експонується в експозиції ЛММІФ ДІКЗ «Нагуевичі». Див. також: Сов'як П. Значок мого батька...

³⁴ Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка // Вільна Україна. – 12 липня. – Львів, 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/38911>

³⁵ Pietryczka E. Ex re Muzeum i Biblioteki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Drohobyczu. 5.XII.1867 – 5.XII.1937 // Przegląd Podkarpacia: Drohobycz-Borysław-Truskawiec. – R.5. – Drohobycz, 1938. – № 75-76. – S. 2.

биччини, зі свого боку, починаючи від 1913 р., задекларувала цю ідею у «Живому пам'ятнику Івану Франку» у вигляді Бібліотеки, театру, робітничого дому, паперового базару, а пізніше і музею пам'яток у Нагуєвичах. Припускаємо, що польська влада в Дрогобичі вирішила не забаритися за починанням українців, і мабуть, на противагу, музею імені Івана Франка в Нагуєвичах, ініціювати власний музей на честь «маршалка Йозефа Пілсудського», при цьому виключно для популяризуваннн історичної спадщини на теренах так званих «кресів».

До недавнього часу хроніка музею Івана Франка в Нагуєвичах традиційно велася з 1946 р., коли у Нагуєвичах було організовано офіційний державний музей. Натомість маловідомим залишається факт, що ідея створення першого музею Івана Франка в Нагуєвичах виникла не після так званого «другого визволення» Дрогобиччини радянською армією, а значно раніше, і виключно в середовищі української національної громади Дрогобиччини. Невипадково із появою нових джерельних матеріалів у 2019 р. Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі» змінив часові рамки своїх музейних витоків не з 1946 р., а з 1934 – 1939 рр. р., коли українці вперше оголосили про початок реалізації ідеї створення «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах». Фактично музей пам'яток І. Франка був запланований органічною частиною при дитячій оселі. Починаючи від вересня 2017 р., спільно із науковими співробітниками та науковими консультантами ДІКЗ «Нагуєвичі», ми почали шукати відповіді на питання: Чи справді «музейні освободителі» у 1946 р. самотужки придумали ідею створення музею, а згодом і садиби Івана Франка в Нагуєвичах? Мовляв – «визволили і почали відкривати університети, театри, музеї...». Спочатку так і виглядає, зокрема, коли читаєш у фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» книгу відвідувачів музею за 27 вересня 1949 року, де містяться підписи дрогобицьких військових та працівників спецслужб, які, їдучи у села Підбуж та Сторона розстрілювати бійців УПА, по дорозі зупинилися в Нагуєвичах, аби відвідати його Батьківщину і музей, де й записали свої «унікальні підписи та враження», що підтверджують їхній статус «визволителів українського народу». Врешті навіть в історіографії, особливо, львівських музейних хранителів (Віри Бонь, Романа Горака тощо), досі популярною залишається теза, що створення музею і садиби-музею Івана Франка, як ідея, належить виключно радянській добі, й властиво львівській академічній громаді 40-х, 70-х та 90-х років минулого століття. До того ж у паспорті нагуєвицького музею українські музейники радянського часу до 1989 року включно популяризували те, що музей створено 1946 року, а ідею садиби реалізовано лише у 1981 році³⁶. Саме тому, у теперішній час Незалежної Української держави, у час війни із Російською Федерацією, а тим більше у часі відродження історичної пам'яті про Івана Франка, ДІКЗ «Нагуєвичі» вирішив провести глибоке історичне дослідження з приводу своїх музейних витоків, адже до останнього не вірилося, що музей в Нагуєвичах придумали «ті чи інші визволителі».

Як виявилось, витoki ідеї створення музею Івана Франка в Нагуєвичах безумовно зародилися на ґрунті вшанування ювілеїв на честь святкування дня на-

³⁶ Лазорак Б. ДІКЗ «Нагуєвичі» офіційно змінює витoki своєї появи (1935/1940 – 2019 рр.) // Інтернет-газета «Майдан». – 18 травня. – Дрогобич, 2019 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maydan.drohobych.net/?p=68547>

родження та смерті письменника, які щорічно почали організовуватися у 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

За різними даними весною 1933 р. на розі колишнього подвір'я Франків при центральній дорозі, яка вела до центру Нагуевич, на дерев'яному стовпі було змонтовано пам'ятну таблицю із написом: «Місце, де уродився Іван Франко. Тут стане роб. дитяча оселя ім. Івана Франка». Пам'ятна таблиця була урочисто прикрашено тріумфальним вінком та стрічкою. Пам'ятний знак був дерев'яним, а тому мав тимчасове призначення, адже громада села фактично від 1933 р. задумувала побудувати новий «живий пам'ятник Івану Франку» у рідному селі письменника, який би складався із трьох комплексних складових: оселі, захисту (захоронки) та музею пам'яток Івана Франка. Збереглося єдине фото, на котрому Григорій Франко ознайомлює дітей та громаду села із щойно встановленою пам'ятною таблицею.

Іл. № 4. Григорій Франко з родиною біля пам'ятної таблиці із написом: «Місце, де уродився Іван Франко. Тут стане роб. дитяча оселя ім. Івана Франка». Фото 1933 р.³⁷

Таким чином, саме у міжвоєнний період, у 1933 – 1939 р. з метою увіковічення пам'яті Івана Франка до 20-х роковин з дня смерті у Нагуевичах зароджується триєдиний культурно-освітній проект «Живого пам'ятника Івану Франку» збудувати силами української національної громади краю «Дитячу оселю, захист і музей пам'яток Івана Франка».

³⁷ Фото-копія із експозиції конференц-зали ЛММІФ ДІКЗ «Нагуевичі».

Ключовим виразником проекту звичайно була дрогобицька філія кружка «Робітнична громада імені Івана Франка» на чолі із І. Кобилецьким, який вважав, що саме 20-ті роковини від дня смерті письменника, які припали на травень 1936 р., провід вирішив відсвяткувати створенням «більшого і тривалішого живого пам'ятника»³⁸.

У 1934 р. мешканці Нагуєвич самотужки створюють перший «Комітет побудови пам'ятника Івана Франка»³⁹, який розпочав програму збору коштів для реалізації цього масштабного освітнього і культурно-просвітницького проекту на місці колишньої садиби Франків. Було юридично оформлено статут Комітету, а також його овалну печатку із символічним зображенням вежі, яка складалася із «Таблиць Мойсея», по контуру печатки містився напис «Комітет Будови Пам'ятника ім. І. Франка в Нагуєвичих».

**Іл. № 5. Печатка комітету будови
«Пам'ятника ім. І. Франка в Нагуєвичих» 1934 р.⁴⁰**

Щоправда власними силами нагуєвичани так і не змогли добитися поступу у відкритті пам'ятника через переслідування з боку польської адміністрації⁴¹. Власне через заполітизованість задуму польська адміністрація та поліція вирішили серйозніше зайнятися справою і розпочали організований контроль за усіма причетними мешканцями Нагуєвич. Через це справа тимчасово призупинилася. У липні 1935 р. було утворено спеціальний Комітет «З побудови дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка», до якого увійшло Товариство «Робітнична громада в Дрогобичі», а також представники кружків Львова, Борислава, Східниці, Стебника, Добрівлян, Калуша і Стрия⁴².

³⁸ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

³⁹ Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка // // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 10 (155-річчю від дня народження Івана Франка). – Львів, 2011. – С. 200.

⁴⁰ Копія з експозиції ЛІММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі».

⁴¹ Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 200.

⁴² Там само.

Іл. № 6. 17 членів Комітету будови української дитячої оселі ім. І. Франка та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах. За столом сидять зліва на право: співавтор контракту д-р Осип Смольницький, Григорій Захарович Франко з дружиною Тацею, голова Комітету д-р Рудольф Скибінський, брат письменника Захар Франко, неідентифікована постать, Розалія Франко з чоловіком Миколою Захаровичем Франко (подружжя вже належало до КПЗУ). Нагуєвичі, фото ймовірно листопад 1935 р.⁴³

Іл. № 7. Микола Захарович Франко. 1930-ті рр.⁴⁴

⁴³ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Інв. № 332 ОР-Ф.

⁴⁴ Копія з цифрового архіву ВФ ЛММ ІФ ДІКЗ «Нагуєвичі».

Ще в грудні 1934 р. під час крайового з'їзду культурно-освітніх Товариств українських робітників «Робітничих громад», в якому взяли участь професійні спілки, було ухвалено заснувати першу українську робітничу дитячу оселю⁴⁵.

Цього ж 1935 році силами Комітету було викарбовано спеціальні латунні пам'ятні значки з метою популяризації справи будівництва дитячої оселі в Нагуєвичах, з якої фактично все й мало розпочатися. У верхньому правому серпоподібному полі значка було зображено портрет Івана Франка, з якого сяє 8-м променів на хлопчика та дівчинку, яка простягає праву руку вгору до письменника. Хлопчик одягнений в скаутський однострій, а дівчинка в національний однострій із вінком на голові. З правого боку контура значка – іменний напис української робітничої дитячої оселі ім. Франка в Нагуєвичах. Врешті ці мідні значки не тільки ідентифікували прихильників відкриття дитячої оселі в Нагуєвичах, але й розширювали коло фундаторів коштів на її відкриття. Після її відкриття ці значки використовувалися для персоналу та дітей оселі ще й у період німецької окупації, адже оселя все ж діяла в Нагуєвичах принаймні до 1944 р.

Іл. № 8. Пам'ятний знак-відзнака на честь заснування Товариства «Робітничої дитячої оселі ім. І. Франка в Нагуєвичах». Латунь, 1935 р.

Іл. № 9. Комітет з купівлі родинного подвір'я Франків для побудови дитячої оселі та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах. Фото 1934 р. (?) на подвір'ї Захара Франка⁴⁶

⁴⁵ Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 200.

⁴⁶ Відділ фондів ЛІММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Інв. №5737 ОР-Ф.

Центром реалізації цієї ідеї також стало культурно-освітнє товариство (часто кружок) «Робітнича громада імені Івана Франка» в Дрогобичі, яке у радянські часи, із зрозумілих причин, колишній член КПЗУ О. Сивохіп позиціонував виключно, як організацію, яка перебувала під впливом «буржуазної української соціал-демократичної партії»⁴⁷. Проте, одним із ключових ініціаторів «Робітничої громади», яка постала в Дрогобичі 4 листопада 1925 р., був приятель і довірена особа Івана Франка – доктор Іван Кобилецький. Саме він заклав в її основу всебічний духовний і фізичний розвиток українського робітництва, поширення серед нього культури і освіти та надання йому матеріальної допомоги. Серед керівного складу були також голова – д-р Рудольф Скибінський, заступник голови – Нестор Шкода, секретар – Іван Яхно, бібліотекар – Євген Вельгуш, заступник бібліотекара – Мирослав Колодрубєць, касир – Іван Катрич, заступник касира – Осип Тимків, господар – Антін Мудрик, заступник господаря – Іванна Дашківна, а також Іван Губицький. Заступниками відділів були Дмитро Іванишин та Олена Довжанська, а до складу ревізійної комісії входили Євстахій Лоек, Осип Фурик, Володимир Дуб⁴⁸.

Саме «Робітнича громада імені Івана Франка» зорганізувала Комітет підготовки до урочистого вшанування пам'яті письменника. Так, у травні 1934 р. Товариство, разом із українським робітництвом та селянством, опублікували 3 000 відозв-звернень до українського громадянства краю з метою збору коштів на реалізацію усіх проектів на честь вшанування І. Франка. У зверненні наголошувалося, що на місці, де стояла хата Івана Франка і пройшло його дитинство було вирішено збудувати «живий пам'ятник, гідний найбільшого сина України, великого Каменяка Поступу і Волі», адже ця ідея була пов'язана передовсім із розповсюдженням шанобливого культу письменника серед громадськості краю⁴⁹. Окремо було зорганізовано Комітет із придбання подвір'я Франків, яке знаходилося у підпорядкуванні сина Захара Франка – Григорія і його родини⁵⁰. Адвокат і друг І. Франка Р. Скибінський пізніше зазначав, що 12 жовтня 1935 р. було завершено публічну акцію збору додаткових коштів, які було перераховано на справу закупівлі від родини Григорія Франка в Нагуевичах площу з будинками, на місці котрих стояла хата, в якій народився Іван Франко. Фактично з ініціативи «Робітничої громади» в Дрогобичі та Головної управи «Робітничої громади» у Львові 2 листопада 1935 р. у Нагуевичах в хаті Захара Франка⁵¹ було укладено і юридично введено в дію контракт на придбання цієї маєтності в грошовому вимірі 1950 злотих. З цього приводу голова комітету Р. Скибінський писав: «таким чином у Нагуевичах, родинному селі Ів. Франка, який змалював прегарно у своїх творах життя й визиск борислав-

⁴⁷ Сивохіп О. В травні 1936-го. Спогади колишнього учасника вшанування 20-річчя з дня смерті І. Я. Франка // Радянське слово. – 27 серпня. – Дрогобич, 1958. – С. 4.

⁴⁸ Чава І. Українські громадські організації та товариства... – С. 89.

⁴⁹ Копія з експозиції ЛММІФ ДІКЗ «Нагуевичі».

⁵⁰ У 1903 р. після судового розподілу спадщини Якова Франка між синами і Григорієм Гавриликом та продажу батьківського майна, в Нагуевичах на своїй частці землі побудувався Захар Франко зі своєю сім'єю. Відтак Григорій Захарович Франко володів поправу землею свого батька, а тому продавав на законній основі. Див., наприклад: Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 200.

⁵¹ Після укладення контракту Захар Франко разом із сім'єю переїхав господарювати на інше місце в селі, а сама хата збереглася до сьогодні. Див.: Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 200.

ських робітників та злидні селянства минулого віку, повстане дитяча оселя, захист і музей пам'яток. Це буде живий пам'ятник великого сина України»⁵². Натомість І. Кобилецький подав інформацію, що родинний маєток Франків було закуплено за суму 8 500 злотих, з яких 600 злотих склали кошти, зібрані добровільними жертвами ще в 1921 р. і позика у сумі 3 000 злотих, яка була сплачена за короткий час за рахунок доходів від різних вистав та імпрез, організованих українцями та добровільних жертв⁵³. Щоправда, подальша робота Комітету одразу опинилася заручником серйозних труднощів, адже на підставі контракту залишився борг перед родиною, при цьому сам проект побудови оселі, захисту та музею передбачав значно більші витрати⁵⁴. Також надходили численні пожертви від найрізноманітніших кооперативних організацій і установ, проте видатки на друкування відозв та податки на їх друк перевищили даровані суми. Врешті добре відомо, що саме за часів урядування Р. Яроша, представник його уряду в магістраті Герман Крігель запропонував прийняти статут, згідно якого оподаткуванню підлягали такі види розваг: ігри, театральні вистави і виступи вищої художньої вартості, концерти не пов'язані з іншими атракціями, музейні експозиції, відчити і презентації, катання на ковзанах, публічні розваги і спектаклі, які не мають прибуткової мети і керуються виключно на основі права діючих товариств і клубів, кінні забіги, сатиричні вистави, танцювальні та дитячі ігри, циркові вистави, вар'єте і кабаре, спортивні імпрези⁵⁵. Цікаво, що чимало кооперативних товариств Дрогобицького повіту, а серед них і польські, негативно реагували на друковані заклики та відозви з проханням філії «Робітничої громади» створити в Нагуєвичих музей пам'яток Івана Франка, при цьому дуже часто ці письмові відповіді мали «некультурний характер»⁵⁶. Згідно проектно-кошторисного плану «Комітет з побудови дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичих» прагнули на території родинного подвір'я Франків побудувати більший будинок в задній частині території (від саду), який мав слугувати властиво за «оселю для робітничих і селянських дітей та одночасно для музею пам'яток по Івану Франку»⁵⁷. Саме з цією метою філія кружка «Робітничої громади» окремо заснувала Товариство під назвою «Діточа оселя для робітничих і селянських дітей ім. Івана Франка»⁵⁸. Це фактично був сьомий «живий пам'ятник Івану Франку» в Дрогобицькому повіті, який безпосередньо знаходився на місці, де народився і виріс український геній. З метою кращої реалізації будівництва оселі та музею керівництво Товариства розробило і підготувало статут, згідно якого його ціллю стало заснування подібних «дитячих осель і музеїв пам'яток Івана Франка» на різних територіях Польщі. Два роки у Львові тривав процес ствердження статуту «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичих, який завершився у 1939 р. Проте дозвіл на проведення організаційних робіт та заснування подібних осель було надано лише в межах

⁵² Скибінський Р. Дитяча оселя. Захист і музей пам'яток Ів. Франка у Нагуєвичих / Відозви і комунікати // Діло. – № 15. – 22 січня. – Львів, 1936. – С. 6.

⁵³ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

⁵⁴ Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 200.

⁵⁵ Чава І. Міжвоєнний Дрогобич: до характеристики діяльності органів влади та управління // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2014. – Вип. 17-18. – С. 279.

⁵⁶ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича... – С. 4.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

Львівського і Тернопільського воєводств, позбавивши розвивати дану справу на інших територіях, зокрема гірських. На підставі цього статуту, фінансово-господарську роботу було розпочато, адже «Дитячу оселю, захист і музей пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах» було юридично відкрито⁵⁹. Зауважимо, що довгий час у франкознавстві існувала помилкова версія, що польська адміністрація не дозволила побудувати дитячу оселю⁶⁰.

Іл. № 10. Стаття Рудольфа Скибінського про потребу створення «Дитячої оселі, захисту і музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах». Вирізка із газети «Діло», № 15, 22 січня 1936 р.⁶¹

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Наконечна Є. Іван Франко і його родинне село Нагуєвичі. – Хмельницький, 2018. – С. 125.

⁶¹ Скибінський Р. Дитяча оселя. Захист і музей пам'яток... – С. 6.

У грудні 1935 р. на ім'я «Хвальної Управи» українських організацій Комітет побудови дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах звертається також про спеціальну допомогу у зборі додаткових коштів шляхом пожертв, при цьому власні підписи у зверненні поставив Рудольф Скибінський, яко голова Комітету, а також 38 членів Комітету. Текст звернення сьогодні зберігається у фондах Львівського Національного літературно-меморіального музею Івана Франка, а його публікацію здійснили В. Бонь та М. Оркуш⁶².

Натомість в пізнішій літературі прихильники КПЗУ дуже часто звинувачували адвоката Р. Скибінського у зраді, мовляв «...справу перехопили в свої руки уєдєпівські вожаки. Вони влаштували в Нагуєвичах «святочну» передачу землі і хати на довічну власність товариству «Робітнича громада», яке вони ще раніш отруїли впливами своєї зрадницької політики»⁶³.

Один із учасників цих подій, приятель Івана Франка Іван Кобилецький згадував, що ця програма передбачала будівництво оселі та музею саме до 25-ї річниці від дня смерті Івана Франка, адже часу та коштів на це потрібно було чимало. І. Кобилецький наголошував, що музей пам'яток Івана Франка мав знаходитися безпосередньо при дитячій оселі Івана Франка в Нагуєвичах. Вочевидь йшлося про те, аби опіка, виховання та навчання дітей робітників та селян проходило безпосередньо при музейному просторі, який би щоденно виховував історичну пам'ять та патріотичні почуття про національного генія⁶⁴. На відміну від періоду, коли ще жив Іван Франко, громадськість Дрогобиччини у міжвоєнний час таким способом намагалася компенсувати відсутність своєї уваги до письменника за його життя. Врешті зі спогадів Івана Кобилецького чітко простежуються факт, що у свідомості односельців та мешканців колишніх довколишніх сіл відклалося неоднозначне враження про великого земляка до 1916 р., мовляв «упродовж цілого Франкового життя і селяни, і дрібна шляхта з його рідних Нагуєвич з різних причин, фактично, дистанціювалися від письменника, хоч і захоплювалися його творами...»⁶⁵.

Відтак інтелігенція і громада Дрогобича та Нагуєвич, разом із родиною, зібралися у хаті Захара Франка, аби обговорити умови контракту придбання цього подвір'я на користь «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка». Цікаво, що в архіві світлої пам'яті Івана Коцка збереглася фото-поштівка від 2 листопада 1935 р. із поіменним переліком родини Захара Франка та членів Комітету побудови «Дитячої оселі в Нагуєвичах».

⁶² ЛНЛММФ. – Інв. № 2587. НДФ. – 1 арк.; Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... С. 200-201.

⁶³ Цікавий факт з історії боротьби трудящих за увіковічнення пам'яті Івана Франка // Львівські вісті. – 10 серпня. – Львів, 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/40445>

⁶⁴ Заклик до українського громадянства в справі вшанування пам'яті І. Франка // Вільне слово. – № 7. – 17 січня. – Дрогобич, 1942. – С. 2.

⁶⁵ Представники ходячкової шляхти не довіряли йому, бо він, мовляв, цурався свого шляхетського походження і «братався» з «хлопами», натомість селяни довгий час дивилися на письменника як на людину, котру «згубила наука». У підсумку земляки й навіть родина сприймали його за незвичну людину з міста, з чужого світу, наділену куди вищим соціальним статусом, аніж вони. Цит. за: Голик Р. «Геніальний дух»: Образ Івана Франка в літературі та культурі Галичини XIX – початку XXI століття // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 55. – Львів, 2011. – С. 195.

Іл. № 11. Сидять зліва на право: Дружина Григорія Франка – Таця Франко, секретар Комітету – Євген Вельгуш, брат Івана Франка – Захар Франко, голова Комітету – д-р Рудольф Скибінський, дружина Миколи Франка – Розалія Франко. Стоять зліва на право: скарбник – Іван Катрич, Микола Захарович Франко, заступник голови Комітету – Нестор Шкода, нотаріуш – Гнат Жакі, співавтор контракту – д-р Осип Смольницький, Григорій Захарович Франко. Фото-поштівка, 2 листопада 1935 р.⁶⁶

⁶⁶ Цифрова копія поштівки з архіву світлої пам'яті мешканця Млинок Шкільникових Івана Коцка. Авторська фото-копія.

До Українського Громадянства!

За почином Культурно-освітнього Товариства „Робітнича Громада” в Дрогобичі, українське робітництво та селянство приступає до великого діла.

В родинному селі Того, що клав сильні основи під розвиток народного руху в Галичині, що мостив шлях поступу, волі і справедливості, що в незрівняних мистецьких творах зображував експлуатацію і життя бориславських робітників та злидні селянства 60-их і 70-их років минулого століття, — українське робітництво й селянство бажає здвигнути

ДІТОЧУ ОСЕЛЮ, ЗАХИСТ І МУЗЕЙ ПАМ'ЯТОК ІВАНА ФРАНКА.

На тому місці, де стояла хата Івана Франка, де побачив він перш проблiski свого життя, де, як мала, безжурна дитина, бігав, де робив свої перші спостереження, де чутлива душа Поета збирала матеріали до своїх майбутніх творів, — має стати живий пам'ятник, гідний найбільшого Сина України, великого Каменярка Поступу та Волі.

Думка здвигнути пам'ятник І. Франкові в нафтовому басейні не нова а звязана вона з його культом посеред широких мас робітництва і селянства

РЕАЛЬНОСТІ РІДНИ ІВАНА ФРАНКА, ЗАКУПЛЕНА НА ДІТОЧУ ОСЕЛЮ, ЗАХИСТ І МУЗЕЙ ПАМ'ЯТОК ІВАНА ФРАНКА.

Звернення комітету побудови пам'ятника І. Франкові в рідному селі до трудящих з проханням зібрати гроші на пам'ятник. 1934 р.

Лл. № 12. Звернення Комітету побудови пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичах до українського громадянства з повідомленням про потребу будівництва «Дитячої оселі, захисту і музею пам'яток Івана Франка». Нагуєвичі, 1935 р.⁶⁷

Текст цього звернення ствердив голова Комітету побудови пам'ятника Рудольф Скибінський, який і вважається одним із ключових авторів ідеї створення не тільки дитячої оселі, але й захисту та музею пам'яток Івана Франка. Звернення до українського громадянства фактично було ініційоване дрогобичанами від імені усього культурно-освітнього Товариства «Робітнича громада», адже справа вважалася «великим ділом!». Зміст звернення згідно тогочасного правопису мав наступний зміст:

«До Українського Громадянства !

За почином Культурно-просвітнього Товариства «Робітнича Громада» в Дрогобичі, українське робітництво та селянство приступає до великого діла.

⁶⁷ Копія звернення з експозиції ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». Незважаючи на те, що у фондах документ містить доклеєний підпис датований 1934 роком, все ж таки датування має бути під 1935 роком.

В родинному селі Того, що клав сильні основи під розвиток народнього руху в Галичині, що мостив шлях поступу, волі і справедливості, що в незрівнаних мистецьких творах зображував експлуатацію і життя бориславських робітників та злидні селянства 60-их і 70-их років минулого століття, – українське робітництво й селянство бажає здвинути

ДІТОЧУ ОСЕЛЮ, ЗАХИСТ І МУЗЕЙ ПАМ'ЯТОК ІВАНА ФРАНКА.

На тому місці, де стояла хата Івана Франка, де побачив він перші проблески свого життя, де, як мала, безжурна дитина, бігав, де робив свої перші спостереження, де чутлива душа Поета збирала матеріяли до своїх майбутніх творів, – має стати **живий пам'ятник**, гідний найбільшого Сина України, великого Каменяря Поступу та Волі.

Думка здвинути пам'ятник І. Франкові в нафтовому басейні не нова, а зв'язана вона з його культом посеред широких мас робітництва і селянства»⁶⁸.

Фактично дане звернення підтверджує традицію побудови різних форм «Живих пам'ятників Івану Франку», яка в Нагуєвичах мала мати особливе значення.

Також ще в травні 1934 р. голова Комітету побудови пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичах Іван Гаврилик і секретар Михайло Кебза опублікували «Заклик до селян, робітників і трудової інтелігенції» з метою побудови «Пам'ятника Великому Каменяреві Іванові Франкові в його рідному селі»⁶⁹. Ця відозва була надрукована накладом комітету з питання будівництва пам'ятника І. Франку в Нагуєвичах, проте безпосереднє видання відбувалося у друкарні Й. Лоевенкофа (Левенкофа) в Дрогобичі. Як виявилось, до числа комітету ввійшли виключно мешканці Нагуєвич, коштів на побудову із зрозумілих причин не вистачало. Комітет звернувся по матеріальну і моральну допомогу до усіх господарських, професійних, культурно-освітніх та політичних організацій Дрогобиччини, Львівщини та з-за кордону, які шанували Івана Франка, з проханням «енергійно подбати в своїх місцевостях і осередках про успішне переведення збіркової акції, та постаралися при тій нагоді за поширення ідеї Івана Франка та за споляризування всієї багатой творчості Поета»⁷⁰. Також Комітет висловив прохання до усіх митців, архітекторів та інженерів подати якомога швидше свої проекти будівництва пам'ятника. На прохання членів комітету цей заклик було частково переопубліковано в різномовній пресі, для якої, окрім тексту відозви, було опубліковано номер бланків із рахунком «П.К.О. Ч.504370», на який можна було перераховувати кошти за допомогою чеків. Врешті голова комітету І. Гаврилик і секретар М. Кебза зауважили, що будівництво пам'ятника І. Франку, який окрім всього був презентований у «Дитячій оселі, захисті і музеї пам'яток Івана Франка» був зумовлений передовсім унікальною спадщиною Івана Франка. У відозві зокрема зазначалося, що «Богатством своєї праці так письменницької як політичної і наукової Іван Франко заслуговує на пам'ятник гідний Його Імені»⁷¹. У радянський період згадувалося, що кошти почали збиратися від найрізноманітніших родин Галичини, що явно сигналізувало початок фінансової

⁶⁸ Оригінал звернення зберігається у: Фонди Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. – Інв. № 2586. – 1 арк. Вперше скорочений текст цього звернення опублікували В. Бонь та М. Оркуш у 2011 р. Див. у: Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка... – С. 201.

⁶⁹ Копія з експозиції ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі».

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само.

частини проекту: «І потекли трудові копійки до каси комітету. Селяни з любов'ю давали гроші, відриваючи їх з величезним трудом з свого злиденного бюджету»⁷².

ЗАКЛИК

ДО СЕЛЯН, РОБІТНИКІВ І ТРУДОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ!

В своєму часі піднесено думку побудувати пам'ятник Великому Каменяреві

ІВАНОВІ ФРАНКОВІ

в його рідному селі. В цілі переведення думки в життя зараз засновано Комітет Будови Пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичах, зложений зі селян, що визнають ідею, яку голосив Іван Франко.

Всім ясно, що побудувати пам'ятник гідний Великого Поета не може піднятись власними силами і коштами бідного рідного села поета.

Комітет в заміреній праці числить на матеріальну і моральну допомогу господарських, професійних, культ.-освітних та політичних установ і всіх трудящих, що визнають і симпатизують ідеям Івана Франка.

Звертаємося до всіх трудящих, а до українських нас зокрема, так в краю як теж закордоном, щоб енергійно подбали в своїх місцевостях і осередках про успішне переведення збіркової акції, та постаралися при тій нагоді за поширення ідей Івана Франка та за спопуляризування всієї багатой творчості Поета.

Всіх мистців, архітектів і інженерів Комітет прохає подавати свої проекти будови пам'ятника.

Всю пресу в краю і закордоном прохаємо передрукувати наш заклик.

Враз зі закликом пересилаємо бланкети П. К. О. Ч. 504370.

Хай ані один наш чек не пропаде безслідно!

Багатством своєї праці та письменницької як політичної і наукової Іван Франко заслуговує на пам'ятник гідний його імені.

З глибокою вірою в сили трудящих Комітет сподіється успішно довершити так великого діла.

Нагуєвичі, в травні 1934.

ЗА КОМІТЕТ БУДОВИ ПАМ'ЯТНИКА ІВАНА ФРАНКА В НАГУЄВИЧАХ:

Іван Гаврилик
голова.

Михайло Кебза
секретар.

Наказом комітету будови пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичах пошта Дрогобич. — Місце видає Дрогобич. Друк Я. Левенкофа в Дрогобичі.

Лл. № 13. Відозва Комітету побудови пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичах до селян, робітників і трудової інтелігенції Галичини. Травень, 1934 р. Друкарня Й. Левенкофа в Дрогобичі⁷³

Впродовж 1934 – 1935 рр. кошти дозволили розпочати підготовку до господарського етапу проекту «Живого пам'ятника Івану Франку», так на відведену територію колишнього подвір'я Франків почали звозити каміння, а також інші будівельні матеріали, необхідні для початку будівництва. Щоправда, внаслідок протиріч між політичними силами українців, які постійно підсилювалися провокаціями офіційної польської адміністрації, наростав конфлікт⁷⁴. Врешті в радянській літературі існують непідтверджені тези, що польська поліція таки арештувала голо-

⁷² Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка // Вільна Україна. – 12 липня. – Львів, 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/38911>

⁷³ Копія з експозиції ЛІММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі».

⁷⁴ Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка...

ву комітету Івана Гаврилика, а сам комітет розігнала згідно доносів «українських буржуазних націоналістів»⁷⁵.

22 січня 1936 р. справа створення музею Івана Франка в Нагуєвичах набула більш серйозного розголосу, адже д-р Рудольф Скибінський публікує у газеті «Діло» спеціальну статтю про розвиток цієї справи та підготовку до вшанування річниці від дня смерті Івана Франка⁷⁶. Як відомо, Р. Скибінський особисто керував юридичним оформленням документів для програми будівництва «Живого пам'ятника Івану Франку», який би складався із «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка». Вже тоді зауважувалося, що контракт лише став підосновою для такого масштабного «триєдиного» пам'ятника Івану Франку, а тому потрібно було якомога швидше погасити грошовий борг для родини Франків в Нагуєвичах у сумі 1950 злотих, що дозволило б швидше продовжити роботу з будівництва дитячої оселі імені Івана Франка. З цією метою «Комітет побудови дитячої оселі імені Івана Франка» і Головна управа Товариства «Робітнича громада» у Львові оголосили новий заклик до українського громадянства про продовження збору коштів для цього проекту у 1936 р. Для пришвидшення процесу вказувалися дві адреси для пожертви коштів: 1) вул. Міцкевича, 17, м. Дрогобич; 2) Кооперативний банк «Дністер» у Львові, вул. Руська, 20, книжечка Ч. 17.790⁷⁷.

Нещодавно до фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах члени Дрогобицького міськрайонного об'єднання всеукраїнського товариства «Просвіта» подарували фото уряду та працівників українського банку «Дністер», серед яких є представники, які у 1936 р. мали відношення до справи побудови «Живого пам'ятника Івана Франка» в Нагуєвичах.

Іл. № 14. Управління українського банку «Дністер» на урочистому фото до 10-го ювілею від часу заснування. Львів, 1912 р.⁷⁸

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Скибінський Р. Дитяча оселя. Захист і музей пам'яток... – С. 6.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. Оргінальні фотографії (далі – ОР-Р-Ф). – Од. збер. № 514.

Зауважимо, що до початку Другої світової війни популяризація спадщини Івана Франка та вшанування його роковин у Нагуєвичих здійснювалися силами широкого кола місцевої інтелігенції, яка консолідувалася в середовищах Читальні Товариства «Просвіта» і театралізованого аматорського гуртка, ощадно-кредитної спілки «Згода»⁷⁹ та господарчо-споживчої спілки кооперативного типу «Поступ»⁸⁰. Архіви цих спілок сьогодні зберігаються у фондах Архіву нових актів у Варшаві.

Іл. № 15. Український аматорський театральний гурток в Нагуєвичих, який збирає кошти на побудову дитячої оселі та музею пам'яток Івана Франка. Друга половина 1930-х рр.⁸¹

Комітет із будівництва «Пам'ятника Івана Франка в Нагуєвичих» фактично консолідував довкола себе представників усіх українських товариств, щоправда, у політичному плані виникали серйозні дискусії. Невипадково пізніше у радянській історіографії писалося, що комітет виконував в Нагуєвичих виключно технічну ро-

⁷⁹ Архів за період 1930, 1932, 1934 – 1937 рр. досі не досліджений і зберігається у: Archiwum Akt Nowych. – Collection: 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie. – Series: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi. – File/unit: 12311. Szczadnyczo-Kredytowa Spilka «Zhoda» w Nahujowicach. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://szukajwarchiwach.pl/2/213/0/9/12311?q=Nahujowice&wynik=4&rpp=15&page=1#tabJednostka>

⁸⁰ Архів організації за період 1922, 1928 – 1929, 1933 – 1934, 1936 рр. зберігається у: Archiwum Akt Nowych. – Collection: 2/213/0 Rada Spółdzielcza w Warszawie. – Series: 9 Akta ogólne Rady Spółdzielczej i urzędów zajmujących się sprawami spółdzielczymi. – File/unit: 12310. Gospodarsko-Spożywcza Spilka «Postup» w Nahujowicach. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://szukajwarchiwach.pl/2/213/0/9/12310?q=Nahujowice&wynik=5&rpp=15&page=1#tabJednostka>

⁸¹ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОР-ФР-Ф. – Інв. № 305.

боту: виготовлення ювілейного значка із зображенням Івана Франка, розсилання запрошень та ін. Натомість організаційну роботу нібито взяла на себе виключно КПЗУ, яка вела підготовку всупереч цього комітету⁸². Водночас в окремих філіях «Робітничої громади імені Іван Франка» – селах Добрівляни та Стебник, учасники, які перебували під впливом КПЗУ, створили комітети сприяння підготовки торжества, а також організації хороших гуртків⁸³. Окрім «Робітничої громади імені Івана Франка» серйозну підготовчу роботу здійснювало культосвітнє товариство «Каменярі», яке діяло у Даляві також під впливом КПЗУ. Пізніше радянська офіційна пропаганда звинувачувала саме адвоката Степана Витвицького в усіх бідах щодо вшанування пам'яті Івана Франка, а також у тому, що під його контролем здійснювалися провокації з метою призупинення «Живого пам'ятника Івану Франку в Нагуєвичих». Наприклад, зі слів українського радянського письменника-москвофіла Петра Козланюка⁸⁴ у 1934 – 1935 рр.: «...націоналісти, керовані адвокатом Витвицьким, заворушилися. Вони бачили, що навколо комітету гуртуються трудящі, і це їх занепокоїло. Буржуазні націоналісти почали робити все, щоб тільки зірвати будівництво пам'ятника. На їх підлі цкування і доноси поліція арештувала голову комітету Гаврилика Івана, а комітет розігнала. Справа завмерла»⁸⁵.

В ході підготовки святкування 20-х роковин від дня смерті письменника між партійними організаціями українців Дрогобиччини зародилися серйозні суперечності, які були не тільки причиною невдачі проекту першого музею в Нагуєвичих, але стали запорукою його заборони у принципі в часи управління польської адміністрації. Ключові суперечки між українцями народно-демократичного та комуністичного об'єднань полягали у трактуванні та оцінці творчості І. Франка під час урочистостей, хто саме виступатиме на мітингу. КПЗУ була заборонена, а тому польська поліція так чи інакше заборонила б виступ їхнього представника. Врешті, якщо б КПЗУ висунула власного доповідача, то святкування узагалі б заборонили. Як зазначав у своїх спогадах (опубліковані у 1956 р.) колишній член КПЗУ та учасник цих подій, а пізніше член Дрогобицького облвиконкому О. Сивохп, його однопартійці вимагали, щоб у доповіді було підкреслено, що «...Іван Франко був революціонером, який своєю громадсько-політичною діяльністю і вогненным словом допомагав трудящим у боротьбі за соціальне і національне визволення, що

⁸² Сивохп О. В травні 1936-го... – С. 4.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Петро Степанович Козланюк (30.07.1904, село Перерив, тепер Коломийський район, Івано-Франківська область – 19.04.1965, Київ) – український радянський письменник-москвофіл, публіцист, комуніст від КПЗУ, літературний критик. Депутат Верховної Ради СРСР 3 – 5-го скликань. Кандидат у члени ЦК КПУ в 1952 – 1960 рр. У 1930 – 1939 рр. його кілька разів заарештовувала польська влада як українського прорадянського активіста. У 1936 р. був одним із організаторів Антифашистського конгресу діячів культури у Львові. У 1939 – 1941 р. активно працював в оргкомітеті Спілки радянських письменників України у Західній Україні, був членом редакції львівської обласної газети «Вільна Україна». Під час німецько-радянської війни був кореспондентом фронтових газет (у тому числі «Радянської України»), коментатором радіостанції «Дніпро». Член ВКП(б) з 1943 р. У 1944 – 1952 і 1954 – 1965 роках – голова Львівської організації Спілки письменників України. У 1945 – 1951 роках – головний редактор журналу «Радянський Львів». 25 серпня 1952 – 9 лютого 1954 року – голова виконавчого комітету Львівської обласної Ради депутатів трудящих. Див., наприклад, у: Рубльов О. Козланюк Петро Степанович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – Т. 4. – С. 436.

⁸⁵ Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка...

він не терпів і вів жорстоку боротьбу з українсько-буржуазними націоналістами та різними проявами шовінізму»⁸⁶. Натомість українська народно-демократична організація вимагала, щоб доповідачем був виключно їх представник, зокрема один із лідерів руху С. Витвицький. Польська адміністрація, знаючи про можливу участь членів КПЗУ у недільному мітингу, все ж не наважився заборонити мітинг, який був призначений на 31 травня 1936 р. у Нагуєвичах на Війтівській горі. Товариство «Робітнича громада імені Івана Франка» в Дрогобичі, більшістю підписів своїх членів, серед яких були як прихильники народно-демократичного, так і соціалістичного спрямування, запевнило про ліберальний характер торжества, а тому польська адміністрація староства та повітової ради дозволили організацію ювілейного святкування⁸⁷. Святкування мало відбуватися без гучних політичних промов, щоб не дратувати людей, які не поділяли поглядів «Робітничої громади», адже власну підготовку до вшанування І. Франка вела інша впливова організація – Українське народно-демократичне об'єднання (УНДО), членом котрого був директор нагуєвицької школи Корнелій Камінський⁸⁸. Саме К. Камінський напередодні свята переконав небожа Івана Франка Миколу Захаровича Франка, що на святі обов'язково мусить бути український національний герб, адже польська поліція, за будь-яких обставин, на українських святах виставляє свій національний символ – «орла». Відтак М. Франко все ж виготовив із ялинових гілок «тризуб» і вмонтував його на сцені.

Зрештою навіть польська та єврейська періодика міжвоєнної доби з усією серйозністю висвітлювали події урочистостей. Так, 2 червня було обліковано польськомовну статтю І. Кобилецького, який демонстрував публіці мирні плани заходів від самого початку. Придбання землі, організоване «Комітетом» мало світлу мету, яка польською мовою також популяризувала процес створення дитячої постійно діючої «робітничої оселі імені Івана Франка», тобто табору/притулку для дітей, а також музею. Польською мовою це звучало, як «dziesięć kolonia robotnicza imienia Iwana Franki oraz muzeum jego imienia»⁸⁹. Врешті-решт це мав бути тривалий пам'ятник великому українському письменнику і геніальному поетові⁹⁰.

Напередодні урочистого вшанування пам'яті І. Я. Франка біля місця, де стояла хата Франків, було збудовано сцену і трибуну для виступаючих. Сцена була прикрашена живим квітами, а посередині вмонтовано портрет Івана Франка. З обох боків портрета на червоному оксамитовому полотні було зображено пам'ятні дати «1916 – 1936 рр.»⁹¹. В цей час у Нагуєвичах прихильники КПЗ(У) зорганізували краєвий з'їзд у чисельності 3 000 делегатів, присвячений побудові «Живого пам'ятника», адже, як зазначалося у радянській літературі, саме «робітники купили площу під пам'ятник – те місце, де стояла колись кузня і хата Якова Франка»⁹². Та версією членів КПЗУ, національно-патріотичні українці напередодні мітингу таємно

⁸⁶ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Сов'як П. Значок мого батька...

⁸⁹ [Kobyłecki I.] Wielkie uroczystości ku czci Iwana Franki w jego wsi rodzinnej // Chwila. Wydanie wieczorne. – № 541. – 2 czerwca. – Drohobycz, 1936 – S. 2.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

⁹² Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка...

вночі змінили оформлення сцени, повісивши біля портрета письменника вінок із жовто-синіми стрічками, а над ним – тризуб і націоналістичний прапор⁹³. Лідер Української соціально-демократичної партії п. Шкода все ж заспокоїв критиків жовто-синьої символіки, адже, за його словами, І. Франко був прихильником традиційної геральдики України. Натомість до критики цього акту долучилися родичі І. Франка по лінії Захара Франка, зокрема, член КПЗУ, племінник письменника Микола Франко, який вранці 31 травня 1936 р. зняв націоналістичний прапор, а тризуб закрит червоним прапором з написом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»⁹⁴. Одразу перед початком торжества відбулася нарада членів КПЗУ і комсомолу Дрогобиччини, на якій було вирішено створити бойову групу для охорони червоного прапора, адже передбачалося, що патріотично налаштовані виразники народно-демократичного руху будуть його знімати демонстративно. Проте більшість фактів вказують на те, що властиво приїзд численної делегації КПЗУ зі Львова, Стебника, Сільця, Добрівлян і Дрогобича спровокував неминучий внутрішньополітичний конфлікт в межах української громади. Іван Губицький пригадував, що фактично делегати від КПЗУ нарадили Миколі Франку, який також був членом цієї партії, що тризуб потрібно зняти і накрити профспілковим прапором стебницької солеварні із комуністичним гаслом. Цей випадок і став сигналом для ОУН для початку штовханини та сум'яття⁹⁵. Щоправда члени «Робітничої громади ім. І. Франка» в Дрогобичі зуміли опанувати ситуацію і свято все ж розпочалося⁹⁶.

На вшанування 20-х роковин від дня смерті та офіційного оголошення про створення «Дитячої оселі» та «Музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичі почали масово з'їжджатися представники інтелігенції, навчально-освітніх організацій, громадських товариств Львівщини, а також робітники з Дрогобича, Борислава, Східниці, Тустанович, Модрич і селяни з різних місцевостей Західної України. Хтось добирався потягом, хтось – фіакром, проте основна частина рухалася до Нагуєвич пішки. Окремі делегації прибували від імені солеварів Стебника, деревообробної промисловості Стрия, Сколого і Самбора, лісоруби Сколівського, Турківського, Дрогобицького і Самбірського повітів. Окремі почесні делегації прибули зі Львова, Перемишля, Тернополя, Станіслава, Коломиї та інших міст. Загалом мітинг зібрав понад 15 000 учасників⁹⁷. Натомість адвокат І. Кобилецький подав дещо іншу інформацію, за якою прибуло більше 5 000 осіб⁹⁸.

На початку урочистостей національно-патріотична інтелігенція все ж вирішила демонстративно зняти комуністичну символіку зі сцени, щоб захопити ініціативу організації святкування у свої руки. В радянській літературі згадується, що молодь народно-демократичного руху у парку біля «Дуба Івана Франка» одночасно зорганізувала власну озброєну «обрізами і ножами групу», яка організованою ходою в бойових рядах із національними прапорами та піснею демонстративно рухалася до сцени, аби зняти червоний прапор. Польська поліція тим часом вико-

⁹³ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Сов'як П. Значок мого батька...

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

⁹⁸ [Kobyłecki I.] Wielkie uroczystości ku czci Iwana Franki w jego wsi rodzinnej... – S. 2.

нувала лише нагляд⁹⁹. Хоча представників жандармерії було кілька десятків, але до внутрішніх політичних конфліктів між українцями полісмени таки не втручалися¹⁰⁰. Відтак, коли група народно-демократичних сил намагалася вийти на сцену, їм на відсіч виступила група із числа представників КПЗУ, яка перегородила дорогу. В радянській літературі популяризувалася думка, що Микола Франко разом із іншими однодумцями все ж прогнали «націоналістичних провокаторів», після чого о 11.00 год розпочався урочистий мітинг, на якому прозвучав гімн «Інтернаціонал», який прихильники КПЗУ співали із піднятою правою рукою і затиснутим кулаком. Дії Миколи Франка підтримали М. Твердовський, В. Риб'як, М. Кімакович, Г. Гром, А. Айзенберг та інші.¹⁰¹ Від імені громадськості Львова виступав п. Сабат, член прогресивної організації «Каменярі», від імені громади Стрия виголосив промову Петро Берегуляк та ін.¹⁰²

Щоправда є чіткі підтвердження того, що слово першим виголосив адвокат Р. Скибінський та С. Витвицький, врешті більшість людей, які приїхали чи прийшли на святкування у рідне село Івана Франка прагнули мирно вшанувати пам'ять про поета. Будучи головою комітету по вшануванню ювілею Івана Франка в Нагуєвичах, адвокат Р. Скибінський виступив з особливою промовою про потребу всебічної традиції вшанування поета, зокрема на рівні відкриття задуманих «оселі, захисту та музею пам'яток». Було оголошено про вибір урочистої президії, серед членів котрої були Р. Скибінський, а також родина письменника на чолі із братом Захаром Франком¹⁰³. Натомість у радянській літературі вкотре розпалювалася інформація, що «націоналістичні вожаки поводитися бундючо, обійшовшись із племінниками поета Григорієм та Миколою Франками не «по людськи», адже межі закупленої землі були порушені під час обгородження території святкування. Врешті Микола Франко прагнув поділитися публічно радістю про підписання угоди про продаж землі під дитячу оселю, але польська адміністрація не надала йому можливості публічно виступити. Після чого українці народно-демократичного руху розпочали власний концерт. Врешті у пізнішій радянській літературі йшлося про те, що свідомо вилучалися тексти Франка із офіційних промов, зокрема якщо мова йшла про «критику церкви». Так, один із декламаторів твору Франка «На суді» нібито зовсім викинув слова, у якому йшлося про те, що письменника засудили за його публічне викриття того, «що в школах і церквах темнота ллється, а не світ»¹⁰⁴. Проте, потрібно критично підходити до обидвох позицій, адже йшла конфронтація між різними політичними настроями в середовищі української національної громади. Прихильники КПЗУ постійно вигукували до трибуни із претензіями, мовляв «відразу не впало слово «боротьба», якій він ціле своє життя віддав. Ні словом не промовилися вони про українських буржуазно-націоналістичних лакеїв австрійського трону і польської шляхти, які викидали Франка із своїх

⁹⁹ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

¹⁰⁰ Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка...

¹⁰¹ Гром Г., Данилькевич Г. Село Івана Франка // Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.), Гнидюк М. Я. та ін. – К., 1968. – С. 286-296.

¹⁰² Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

¹⁰³ [Kobyłecki I.] Wielkie uroczystości ku czci Iwana Franki w jego wsi rodzinnej... – S. 2.

¹⁰⁴ Цікавий факт з історії боротьби трудящих за увіковічення пам'яті Івана Франка // Львівські вісті. – 10 серпня. – Львів, 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/40445>

патріотичних інститутів і цькували його мов звіря, ані про попів, що проклинали його з амвонів»¹⁰⁵. Після цього нібито Микола Франко остаточно не зміг стерпіти «націоналістичних перекручень» і вдерся на сцену перед президією представників «Робітничої громади», голосно вигукнувши: «Я не хочу, щоб тут пани глумились над моїм великим стрийком, щоби спекулювали на ньому, дорогим для нас, трудящих, ім'ям. Я бажаю, щоб довкола цієї нашої справи об'єдналися широкі маси працюючих, а ця рідна його хата, щоб стала пам'ятником, гідним його великого імені!»¹⁰⁶. Після цього прихильники КПЗУ почали вигукувати гасла «Слава нашому Франкові!», від'єднавшись від усіх інших представників української громади¹⁰⁷.

Зі спогадів О. Сивохіпа, націоналістичні групи все ж розбилися на окремі підрозділи і після мітингу помстилися членам КПЗУ, які рухалися із мітингу до Борислава, Самбора і особливо Дрогобича. За непідтвердженими даними цих спогадів, представники народно-демократичного українського руху поширили серед громад сіл Унятичі, Лішні, Урожа і Снятинки чутки, що нібито комуністи «йдуть палити ці села», а також стріляли у тих, хто повертався із Нагуєвич, кидали в них каміння та пускали в хід холодну зброю¹⁰⁸. У 1940 р. П. Козланюк подав радянську версію конфлікту, згідно якої так званий «..розбійничий напад націоналістів закінчився для них невесело. Куркульню нагнали так, що більшість з них не могла прийти до пам'яті цілий тиждень. Тікали щодуху до лісу націоналісти, тікала поліція. Подерті і потоптані жовтоблакітні ганчірки встелили їм ганебний шлях. Народ повернувся і закінчив засідання. Вирішили будь-що будувати пам'ятник в Нагуєвичах»¹⁰⁹. Незважаючи на те, що в радянський час ситуація із цим конфліктом трактувалася з партійної точки зору, все ж факти бійки та збройного інциденту мали місце, адже «націоналісти вдалися до терору, активістів з комітету били, в них стріляли, нацькували на них поліцію, говорили, що це «агенти Москви»¹¹⁰. Звинувачення щодо учасників народно-демократичного руху з боку офіційної радянської пропаганди 1939 – 1941 рр. завжди було в пріоритеті, мовляв через них «Так і не пощастило трудящим збудувати пам'ятник Франкові в його рідному селі»¹¹¹. Натомість із спогадів учасника Івана Губцицького, коли комуністи поверталися додому, на них дійсно було вчинено ряд нападів, зокрема в селах Нагуєвичі, Унятичі та Лішня, де було заблоковано р. Бар, а відтак і дорогу до Дрогобича. Пізніше за участь у цих подіях радянські спецоргани проведуть спецоперацію безпосередньо в націоналістичних родинах учасників, які здійснили напад на КПЗУ, при цьому серед перших буде замордований Корнелій Камінський¹¹².

Фактично протистояння народно-демократичної та комуністичної ідеологій на Дрогобиччині призвело до того, що перша українська ідея створення повноцінного музею пам'яток Івана Франка та дитячої оселі була знівельована, що зіграло ключову роль на руку противників з боку польської адміністрації, яка попросту

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Сивохіп О. В травні 1936-го... – С. 4.

¹⁰⁹ Козланюк П., Днепров К. В рідному селі Івана Франка...

¹¹⁰ Там само.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Сов'як П. Значок мого батька...

призупинила процес створення дитячої оселі, захисту і музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах. Газета «Діло» публікує кілька статей про інцидент в Нагуєвичах, а тому справа набуває загальнодержавного розголосу. Чимало учасників мітингу 31 травня почали публічно обговорювати свою участь, чи то через наклепи, чи то через намагання виправдати власну політичну приналежність.

Так, 4 червня 1936 р. публікується стаття «Профанація пам'яті Івана Франка», присвячена нагуєвицькому інциденту, у якій вказувалося на важливій місії «відкриття дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка», але саме після завершення мітингу о 17.00, по дорозі додому розгорнувся «бойовий фронт», який і перекреслив ці сподівання¹¹³.

Щоправда з'являлися ліберальні заклики до обох сторін конфлікту із проханнями об'єднати зусилля заради спільної мети. Наприклад, 13 червня 1936 р. публікується стаття «Шлях до анархії чи консолідації?»¹¹⁴.

14 червня 1936 р. було надруковано статтю «Відгуки з Нагуєвич», у якій сутички між українцями народно-демократичного руху та українцями-комуністами були спричинені виключно через «комуністичну імпрезу в Нагуєвичах»¹¹⁵. У Дрогобицькій поліції поляки відкрили спеціальну справу, адже саме в цей час тривав «Львівський процес» над Степаном Бандерою.

17 червня 1936 р. окрему думку та власну позицію щодо подій в Нагуєвичах висловили українські соціал-демократи у статті під назвою «Audiatur et altera pars», мовляв «нехай і інша сторона буде вислухана»¹¹⁶. Згідно позицій українських соціал-демократів інцидент був спровокований виключно з боку членів КПЗУ.

Вже 26 червня 1936 р. редакція газети «Діло» відверто звинувачує частину українців, присутніх на мітингу 31 травня 1936 р., виключно в орієнтуванні пам'яті про Івана Франка на Москву і вірнопідданість Польщі. Наголошувалося на тому, що «провокація» з боку комуністів одразу була використана у всіх комуністичних виданнях, зокрема у друкованому органі соціалістичного спрямування у Франції¹¹⁷.

Напередодні 80-го ювілею від дня народження письменника українські журналісти почали прирівнювати розправи польської поліції над учасниками конфлікту 1936 р. в Нагуєвичах в одному ряду із іншими гучними справами проти народно-демократичного руху. 5 серпня 1936 р. у газеті «Діло» виходить стаття під назвою «Після Нагуєвич і Верчан – Маківка»¹¹⁸. У 1936 році галицькі комуністи такою ж провокацією намагалися зірвати святкування на Маківці, але їм перешкодили це зробити націоналісти на чолі з Володимиром Тимчієм-«Лопатинським». Зрештою, ситуація у Нагуєвичах серйозно вплинула на авторитет ОУН, яка брала активну участь у конфлікті. Саме після 31 травня 1936 р. Нагуєвичі стають важливим політичним простором для піару різних політичних організацій.

Скоріш за все справа таки була спровокована ще й тим, що напередодні відзначення 20-ї річниці смерті Івана Франка в Львові впродовж 16 – 17 травня 1936 р.

¹¹³ Профанація пам'яті Івана Франка // Діло. – № 122. – 4 червня. – Львів, 1936. – С. 3.

¹¹⁴ Шлях до анархії чи консолідації? // Діло. – № 130. – 13 червня. – Львів, 1936. – С. 1.

¹¹⁵ Відгуки з Нагуєвич // Діло. – № 131. – 14 червня. – Львів, 1936. – С. 5.

¹¹⁶ Audiatur et altera pars // Діло. – № 133. – 17 червня. – Львів, 1936. – С. 4.

¹¹⁷ Орієнтація на чарівну Москву – і вірнопідданість Польщі // Діло. – № 141. – 26 червня. – Дрогобич, 1936. – С. 1.

¹¹⁸ Після Нагуєвич і Верчан – Маківка // Діло. – 5 серпня. – Львів, 1936. – С. 1.

проходив антифашистський конгрес діячів культури із числа переважно радянських філів, частина яких також вирушила в колі делегації до Нагуевич 31 травня 1936 р. Невиключено, що численні провокації в Нагуевичах, на Маківці та в інших регіонах були продуманим планом спецорганів СРСР, адже співorganizаторами конгресу були Комуністична партія Польщі та КПЗУ, яким вдалося зібрати у Львові понад 100 відомих діячів культури¹¹⁹.

Проте підготовка до 80-го ювілею від дня народження Івана Франка все ж набула більш толерантного забарвлення. З одного боку, польська адміністрація намагалася заборонити відвідини Нагуевич після травневого скандалу, а з іншого, українська національна громада з обох політичних рухів вирішила не повторювати попередніх помилок.

Учасник цих подій, а також один з ініціаторів продовження цієї справи після 1936 р. адвокат, д-р Іван Кобилецький згадував, що справа будівництва «Живого пам'ятника Івана Франка» в Нагуевичах після політичних скандалів все ж поновилася і набрала серйозного юридичного оформлення. Добре відомо, що станом на 23 грудня 1937 р. у Дрогобичі вже діяла філія Товариства «Опіки над українською робітничою дитиною імені Івана Франка» (або Дитяча оселя для дітей робітників ім. І. Франка), до якого фактично увійшла більшість членів Товариства «Робітнична громада». Так серед членів товариства були: голова – Іван Кобилецький, рядові – Іван Губицький, Євген Вельгуш, Василь Смиколіс, Дмитро Юркевич, Віктор Кушнір, Нестор Шкода, Осип Мудрик, Віктор Постоєнко, Осип Смольницький, Володимир Кашуба, Олена Должанська, Юлія Петрова, Мирослав Колодубець, Осип Тимків, Євстах Лоек, Теодор Дерезицький, Теодор Кушнір, Осип Фурик, Олекса Ацеданський¹²⁰. Спеціально було роздруковано кілька примірників статуту Товариства, супровідної документації, які, через повітове староство в Дрогобичі, було передано до воєводства у Львів. При цьому у зверненні голови товариства зазначалося, що усі постанови Високого Воєводства мають надсилатися на адресу доктора Івана Кобилецького, який проживав по вул. Ягеллонській, 1¹²¹. Такі філії відкривалися в багатьох інших селах Дрогобицького повіту. Фактично «Робітнична Громада» і Товариство «Опіки над українською робітничою дитиною імені Івана Франка» працювали разом над реалізацією проекту будівництва «Дитячих осель» у всьому повіті, в тому числі найперше на ціль відновлення «Живого пам'ятника Івана Франка в Нагуевичах». Дитяча оселя мала передбачати вакаційний будинок, у якому б могли проводити канікули та оздоровлення діти робітників віком від 5 до 15 років. Кошти мали надходити за рахунок організації членських внесків, різноманітних дарунків, доходів від імпрез, доходів з власного майна, добровільні винагородження за догляд і опіку над дітьми, грошові і матеріальні субвенції, а також субвенції від владних структур та приватних інституцій¹²².

Проте, вже у 1938 р. виник новий конфлікт із польською адміністрацією. Як виявилось, 11 липня 1938 р. члени Товариства «Робітнична Громада» на чолі з головою Володимиром Кашубою звернулися з проханням надання їм права

¹¹⁹ Рубльов О. Антифашистський конгрес діячів культури у Львові 1936 // Енциклопедія історії України: у 10 т. – К., 2003. – Т. 1. – С. 97.

¹²⁰ Чава І. Українські громадські організації та товариства міжвоєнного Дрогобича... – С. 91-92.

¹²¹ Там само. – С. 92.

¹²² Там само.

на виготовлення і використання власного прапора малинового кольору із написом «Робітнича громада ім. І. Франка в Дрогобичі», а з іншого боку було зображено портрет Івана Франка, мальований олійними фарбами. Польська адміністрація відмовила у реєстрації цього прапора, мовляв «дане полотнище не відповідало тогочасним законам щодо врегулювання питань суспільного життя, пов'язаних із символікою»¹²³. Така недовіра до Товариства була спричинена попередніми доповідними записками у воеводство, що мовляв «Робітнича громада» має чимало зав'язків як із Українською соціал-демократичною партією, так і КПЗУ¹²⁴.

Щоб не провокувати польську адміністрацію, яка по суті вилучила всі друки звернень на грошові збірки проекту, було організовано окреме товариство «Діточа оселя для робітничих і селянських дітей у Михайлевичах імені Івана Франка», статут котрого було розроблено і затверджено упродовж 1938 – 1939 рр. На підставі ствердженого польською владою статуту передбачалося і створення цієї дитячої оселі в Нагуєвичах, а при ній і музею пам'яток Івана Франка¹²⁵. Існують достовірні дані, що саме у 1939 р., тобто саме напередодні 25-річчя від дня смерті Івана Франка, українці нарешті організували статут «Діточої оселі для робітничих і селянських дітей у Нагуєвичах ім. Івана Франка», згідно якого було обрано голову та провід організації, який передав статут у кількох копіях на затвердження польській адміністрації в Дрогобич та Львів¹²⁶. Проте, з вибухом Другої світової війни у 1939 р. та приходом перших «визволителів» подальша робота розбудови «дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах» була призупинена, хоча ключових керівників було обрано з числа відомих постатей, які були в Комітеті від самого початку справи¹²⁷.

Цікаво, що паралельне відкриття подібної організації у Михайлевичах фактично стало «юридичним ходом» українців, адже прив'язка статуту до Нагуєвич одразу б нагадала про перипетії із вшануванням 1936 р. Згідно статуту було створено окреме керівництво Товариства («провід»), якому так і не вдалося повноцінно розпочати свою діяльність, оскільки у вересні 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Спочатку в місто Дрогобич і повіт увійшла німецька танкова бригада, а потім, згідно «пакту Молотова-Рібентропа», Дрогобиччина відійшла до Радянського Союзу, у зв'язку із чим статут втратив свою чинність. Керівництво Товариства одразу передало справи із відкриття «Дитячої оселі та музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах» в руки української громади для подальшого впровадження цієї справи, яку продовжив лише у 1941 р. д-р Іван Кобилецький.

Як бачимо, польська шовіністична політика із зрозумілих причин довгий час не дозволяла реєструвати статут «Дитячої оселі і музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичах», а Друга світова війна ще більше сповільнила цей процес. Проте ідея створення продовжувала розвиватися і в майбутньому, зокрема після приєднання

¹²³ Там само. – С. 89.

¹²⁴ Там само. – С. 89-90.

¹²⁵ Заклик до українського громадянства в справі вшанування пам'яті І. Франка // Вільне слово. – № 7. – 17 січня. – Дрогобич, 1942. – С. 2.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Кобилецький І. Культ Івана Франка серед робітництва Дрогобича // Вільне слово. – № 3-4. – Дрогобич, 1942. – С. 4.

Галичини до СРСР, коли на теренах Галичини на початковому етапі все ж відбулася «прихована українізація».

З іншого боку, традиція вшанування унікальної спадщини українського генія Івана Франка дуже системно розвивалася на теренах його малої Батьківщини від ідеї живого пам'ятника у форматі Бібліотеки в Дрогобичі до живого пам'ятника у форматі першого музею в Нагуєвичах. Однак у цій історії є одне важливе «але», яке мало політичний характер довкола трактування спадщини Івана Франка безпосередньо у середовищі української національної громади. Саме це «але» стало ще одним історичним і водночас до певної міри ганебним інцидентом в історії української культури, який вміло використала польська адміністрація у 1936 році.

Відтак, у наш час нам варто задуматися над історією вшанування спадщини українського генія, аби ніколи не повторити помилок наших предків, і аби разом відстоювати національну позитивну традицію «Країни Франкіани» на міжнародному рівні.

Тетяна Лазорак, Богдан Лазорак.

«Живі пам'ятники Івану Франку»: унікальна традиція вшанування генія в Дрогобичі, Перший музей та непростий конфлікт українців в Нагуєвичах (1913 – 1935, 1936 рр.).

У статті вперше аналізується термін «Живий пам'ятник Івану Франку». Встановлено, що фактично з першої річниці смерті письменника українці намагалися цим терміном окреслити цілу низку програмних культурно-мистецьких та громадсько-політичних заходів, які безпосередньо спрямовувалися на вшановування спадщини та постаті українського національного генія в майбутньому. Реконструйовано процес тягlosti організації «Живих пам'ятників І. Франку» на теренах Дрогобиччини, який репрезентований «Бібліотекою Івана Франка» в Дрогобичі (1913, 1916 р.), «Театром ім. Івана Франка» в Дрогобичі (1921 р.), повітовим кооперативом «Паперовий базар ім. І. Франка» в Дрогобичі (1921 р.), кружком «Робітнича громада ім. І. Франка» в Дрогобичі та повіті (1926 р.), перейменуванням вулиці Івана Франка в Дрогобичі (1926 р.) та «Діточою оселею для робітничих і селянських дітей ім. Івана Франка», яку згодом перейменували у «Дитячу оселею, захист та музей пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичах (1934 – 1939 рр.).

Tetyana Lazorak, Bohdan Lazorak.

«Living Monuments to Ivan Franko»: a unique tradition of honoring of the genius in Drohobych, the First Museum and the difficult conflict of Ukrainians in Naguyevychi (1913 – 1935, 1936).

The article analyzes the term «Living Monument to Ivan Franko» for the first time. It is established that in fact, from the first anniversary of the writer's death, Ukrainians tried to use this term to outline a great number of the program cultural, artistic and socio-political events that directly aimed at honoring of the heritage and the figure of the Ukrainian national genius in the future. The process of longevity of the organization of the «Living Monuments to Ivan Franko» in the Drohobych region, which is represented by the «Ivan Franko Library» in Drohobych (1913, 1916), «Theater named after Ivan Franko» in Drohobych (1921), the county cooperative «I. Franko Paper Bazaar» in Drohobych (1921), the circle «I. Franko Working Community» in Drohobych and its district (1926), renaming of Ivan Franko Street in Drohobych (1926) and «Children's home for working and peasant children named after Ivan Franko», which was later renamed to the «Children's Home, Protection and Museum of Monuments of Ivan Franko» in Naguyevychi (1934 – 1939).

Наталя ТИХОЛОЗ

ПЕТРО ФРАНКО ЯК ФУНДАТОР МУЗЕЙНОГО ФРАНКОЗНАВСТВА

З приходом радянської влади на західні терени України розпочалась і потужна кампанія зі «советизації» образу Каменяра. Роль і масштаби постати Івана Франка як мислителя, письменника, публіциста, науковця, громадського й політичного діяча не дозволяли просто його заборонити чи викреслити з історії, а тому Франкові життя та діяльність намагалися «вписати» в ідеологічні рамки нової радянської дійсності. Іван Франко став потрібний радянській владі. Так почалося цілеспрямоване перетворення Каменяра на письменника-революціонера та сподвижника соціалістичних ідей.

Його іменем називали вулиці, колгоспи, підприємства. Указом від 8 січня 1940 року Президія Верховної Ради УРСР присвоїла ім'я Івана Франка Львівському державному університетові. 1941 року країна готувалася відзначати 85-річчя від дня народження і 25-річчя від дня смерті Івана Франка. Тож 10 січня 1940 року вийшла постанова ЦК КП(У) «Про видання зібрання творів Івана Франка у зв'язку з 85-річчям з дня народження та 25-річчям з дня смерті письменника», яка зобов'язувала Держлітвидав УРСР до 1 травня наступного, 1941 року видати зібрання творів Івана Франка¹. Щоправда, до зазначеного терміну зі запланованих 25-ти томів побачили світ лише два (т. II – упорядники В. Радзикевич, Я. Чума; т. XII – упорядники М. Деркач і Я. Ярема)².

Тоді ж, у січні 1940-го, було створено ювілейний комітет при Спілці радянських письменників України, до якого увійшли акад. Павло Тичина як голова і його заступники Петро Франко, письменники Іван Сенченко, Євген Кирилюк, Юрій Кобилецький та ін.³ 22 квітня 1940 року організовано урядовий ювілейний комітет, перше засідання якого відбулося вже 19 травня у Києві, в Академії наук УРСР під

¹ Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941. 36. документів і матеріалів / Ю. Ю. Кондуфор (відп. ред.) та ін. – К., 1986. – С. 295.

² 25 квітня 1941 року в київській «Літературній газеті» з'явилося повідомлення про те, що напередодні, 21 квітня, харківська друкарня Держлітвидаву запустила друк двадцятип'ятитомного зібрання творів І. Франка (Розпочалося друкування творів Франка // Літературна газета. 1941. Від 25.IV. С. 4). Однак акад. Михайло Возняк свідчив, що на той час під його керівництвом було «приготовано до друку двадцять томів писань Франка» і він особисто їх «прочитав, сконтролював і підписав до друку» (Нечитайло М. Моя пора, моє багатоліття: Спогади. Львів, 2006. С. 208; Луцький О. Двадцятип'ятитомне видання творів Івана Франка: львівський внесок [машинопис статті подано до друку до «Наукового вісника Національного музею Івана Франка у Львові» 4. VII. 2020]).

³ Пам'яті Івана Франка. Засідання українського ювілейного комітету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/32336>

головуванням акад. Олександра Корнійчука. На засіданні були присутні президент Академії наук УРСР акад. Олександр Богомолець, акад. Павло Тичина, Агатангел Кримський, Кирило Студинський, Михайло Возняк, Василь Щурат, син письменника Петро Франко, заслужені діячі мистецтв Олександр Довженко і Костянтин Хохлов, письменники Микола Бажан, Володимир Сосюра, Іцик Фефер, народні артисти Марія Литвиненко-Вольгемут, Іван Паторжинський, представники ЦК КП(б)У та уряду України⁴. Масштабний план заходів із нагоди 85-річчя від дня народження І. Франка, затверджений Народним комісаріатом освіти (НКО) 26 грудня 1940 року, зацілював до участі дитсадки, школи, вищі, дитбудинки, методкабінети, бібліотеки, будинки культури, колгоспні клуби, музеї, науково-дослідні інститути, видавництва та ін.⁵ Тож увага до постати Франка-Каменяра була великою...

26 січня 1940 року НКО УРСР на пропозицію Спілки письменників прийняв постанову № 220 про відкриття Музею Івана Франка у власному будинку письменника у Львові, на вулиці Понінського, 4. Тоді-таки було і переназвано вулицю Понінського на вулицю Івана Франка⁶. Про ці події Петро Франко розповідав:

«По короткій нараді в клубі оргкомітету письменників за ініціативою голови Петра Йосиповича Панча вже 26/І. 1940 наказом Нар[одного] ком[ісаря] освіти Ф[едора] Андрійовича Редька затверджено мене директором Львівського літ[ературно]-мем[оріального] музею Івана Франка»⁷.

Щоправда, самого музею ще не було. Усе потрібно було організувати: зробити ремонт будинку, укомплектувати штат працівників, запустити науково-експозиційну роботу, подбати про наповнення музею меморіальними речами і т. ін. Уся складність і напруженість організаційного процесу лягла на плечі першого директора музею – Петра Франка, який, повертаючись із ранкових лекцій в Інституті радянської торгівлі, у другій половині дня поринав у музейну роботу.

До організування музею перший директор підходив комплексно, багатосторонньо та ініціативно. Треба зазначити, що важливість збору речей і рукописів, що мали стосунок до особи його батька, Петро Франко зрозумів ще задовго до того, як став директором Музею Івана Франка у Львові.

Він усвідомлював вагу та значення музеїв загалом і сам при нагоді збирав предмети старовини, що становили культурну й історичну цінність. Так, у червні 1918 року в часі своєї військової відпустки Петро Франко через пресу звертався до громадськості з проханням надсилати на адресу його родинного будинку, що на вулиці Понінського, 4, будь-які артефакти (рукописи, світлини та ін.), пов'язані з пам'яттю про Івана Франка⁸. Під час однієї з літніх мандрівок Гуцульщиною

⁴ Іван Франко. Документи і матеріали 1856 – 1965. – К., 1966. – С. 389-390. Див. також: Перше засідання урядового комітету по ознаменуванню ювілею Івана Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/36630>

⁵ Іван Франко. Документи і матеріали 1856 – 1965. – С. 397-401.

⁶ Звіт з діяльності Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові за рік 1940 // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 108.

⁷ Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка (далі ЛМІФ). – Інв. № 7267/790 ор. – Арк. 1.

⁸ Франко П. Памятки по Івані Франкові // Діло. – 1918. – Чис. 134 (від 16.VI.). – С. 2-3. Це оголошення передруковано також у двох наступних числах газети: Діло. – 1918. – Чис. 135 (від 18.VI.). – С. 3; – Чис. 136 (від 19.VI.). – С. 3.

1927 року Петро Франко в Жаб'ї чи Дземброні набув жіночу прикрасу зі срібних монет і передав її до Музею НТШ у Львові⁹, а восени 1928 року закупив для цього музею близько 20-ти монет першої половини XVI ст., які віднайшли селяни в с. Раківці коло Городенки¹⁰. За ці археологічні експонати, що відтак увійшли до фондової збірки музею, його управа навіть публічно подякувала Петрові Франку в газеті «Діло»¹¹.

Як директор музею свого батька Петро Франко розгорнув бурхливу діяльність. Чимало енергії пішло на те, щоб виселити з будинку Івана Франка квартирантів і запустити **ремонтні роботи** ззовні та всередині вілли. Ремонт тривав упродовж 15 березня – 1 травня 1940 року¹². Було полагоджено печі та віконні рами, вставлено шибки у вікна й дошки в підлогу, зроблено освітлення, помальовано стіни, опоряджено сад, довкола вілли розбито газони і квітники, на яких красувалися бегонії, пеларгонії та високі канни¹³. Тоді-таки, 1940 року, за розпорядженням Петра Франка біля музею-дому Франка посадили і невеликий дубок на місці, де колись ріс горіх¹⁴.

У квітні 1940 року площу садиби Івана Франка було розширено (згідно з постановою президії міської ради м. Львова від 22 квітня 1940 року): до неї приєднали частину території від будинку Михайла Грушевського (шириною 10 м²) і частину ділянки, що належала власникові фірми «Поташ» (шириною 40 м²). Відтак уся музейна площа становила 1882 м²¹⁵.

У будинку Івана Франка у двох кімнатах на другому поверсі залишалася мешкати дружина письменника, Ольга Франко з Хоружинських, яка вперто не хотіла нікуди переселятися. Сам Петро Франко зі сім'єю переїхав до вілли польського підприємця Антонія Ув'єри, яка була розташована в сусідстві з батьківським будинком, на вулиці Понінського, 2 (нині – вул. Івана Франка, 150). Попередній власник устиг емігрувати до Польщі 1939 року за сприяння Петра Франка. У колишній віллі Антонія Ув'єри сім'я Петра Франка зайняла п'ять кімнат на першому поверсі, а на другому було облаштовано кімнати для гостей. Тут зупинялися російські та українські радянські письменники, які приїжджали до Львова. Були серед них Петро Павленко, Олексій Толстой, Петро Панч, Олександр Корнійчук, Андрій Малишко та ін.

Тож у приватному помешканні директора, в колишній віллі А. Ув'єри, у перші місяці (під час ремонту в будинку письменника) працював і колектив новоствореного Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові. Штат працівників, початково сформований із трьох осіб, невдовзі нараховував уже дванадцять. Серед перших працівників музею, крім директора Петра Франка, були:

⁹ ЦДДАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 222. – Арк. 69, 88.

¹⁰ Археологічна находка на Покуття // Свобода. – 1928. – Чис. 282 (від 4.XII.). – С. 1.

¹¹ Музей наукового Товариства ім. Шевченка у Львові... // Діло. – 1928. – Чис. 250 (від 8.XI.). – С. 3.

¹² Звіт з діяльності Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові за рік 1940. – С. 108.

¹³ Струтинська М. Як ми організовували музей // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 181-182.

¹⁴ Див.: Горак Р. Спогади Софії та Володимира Дутків // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2007. – Вип. 7. – С. 177.

¹⁵ Франко Т. Літературно-меморіальний музей Івана Франка у Львові. Історія будинку і садиби // Франко Т. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015. – Т. 1. – С. 810-811.

заступниця директора з господарської частини – Ольга Федорівна Франко (дружина Петра Франка);

наукові працівники: Марія Василівна Струтинська, Ірина Титівна Радловська, Федір Григорович Кулечко;

бухгалтер – Олександр Федорович Білевич (рідний брат Ольги Франко з Білевичів);

секретарка-друкарка – Лідія Львівна Кедринська;

екскурсоводка – Ірина Романівна Скоморовська;

бібліотекарка – Марія Михайлівна Костирко;

двірник-опалювач – Юліан Осипович Дутко;

прибиральниця – Софія Домініківна Дутко;

садівник – Адам Станіславович Франковський.

Протягом 1940 року кількість працівників збільшилася з 12 до 18 осіб, так що на кінець року список штатних працівників¹⁶ мав такий вигляд:

1. *Адміністративний персонал:*

директор – Петро Іванович Франко;

заступниця директора з господарської частини – Ірина Кирилівна Тисовська (донька Кирила Студинського);

секретарка-друкарка – Лідія Львівна Кедринська;

бухгалтер – Осип Н. Павловський;

прибиральниця – Софія Домініківна Дутко;

двірник-опалювач – Юліан Осипович Дутко.

2. *Адміністративно-технічний персонал:*

садівник – Адам С. Франківський.

3. *Науково-допоміжний персонал:*

доглядачі – І. Р. Скоморовська, Марія Е. Горват, Оксана П. Лопата;

бібліотекар – Михайло Іванович Баб'юк;

фотограф – Василь Микитович Пронь;

масовиця – Марія Степанівна Цепухова;

екскурсоводи – Софія М. Крупкова, Олена Степанівна Качала.

4. *Науковий персонал:*

Заступник директора з наукової частини – [вакансія] (реально ці обов'язки виконувала Марія Струтинська);

старша наукова працівниця – Марія Василівна Струтинська;

наукові працівники – Ірина Титівна Радловська, Федір Григорович Кулечко.

Після завершення ремонту розпочалась інтенсивна робота з **облаштування експозиції та повернення меморіальних речей Івана Франка**, які зберігались у Науковому товаристві імені Шевченка (тоді вже філіалі Академії наук УРСР). Свого часу, ще 1924 року, НТШ закупило в родини письменника (на листовну пропозицію Тараса Франка в листопаді 1923 року) меблі й предмети інтер'єру, які належали Іванові Франку: круглий стіл, бюро, каламар, ручку, витискач із бібулою, канапу, покриту чорною цератою, диван, фотель, шафи, дерев'яну касету на папери, преспап'є, п'ять зображень із рибами та ін. А 1925 року при НТШ на вулиці Чарнецького (нині – вул. Винниченка), 24 було облаштовано невелич-

¹⁶ ВР ЛННБ. – Ф. 192. – Спр. 1. – Папка 1.

кий музей-кімнату Івана Франка¹⁷. Оті меблі та предмети щоденного вжитку письменника лягли в основу новоствореної експозиції, яку доповнили наукові працівники, зібраними серед приватних осіб пам'ятками, автографами і першодруками творів Івана Франка. Тоді-таки ставилося питання про перевезення бібліотеки та рукописів Івана Франка до музею. Відтак першу експозицію розмістили в шести кімнатах на першому поверсі дому Франка. Тематичний розподіл був такий:

- 1) Іван Франко і сучасність;
- 2) Робочий кабінет;
- 3) Приятелі та знайомі Івана Франка;
- 4) Подорожі;
- 5) Бібліотека;
- 6) Жалібна кімната.

У червні 1940 року запрацювала **Наукова рада музею**. До неї увійшли разом із Петром Франком акад. Кирило Студинський, акад. Філарет Колесса, акад. Василь Щурат, проф. Михайло Тершаковець, Володимир Дорошенко, Марія Деркач, представники від Львівської організації Спільки радянських письменників Петро Козланюк та Олекса Десняк, а також член Ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ), журналіст Йосип Позичанюк (який від 1941 року став членом проводу ОУН, а від 1943-го – полковником і політичним командиром УПА)¹⁸. Окрім них, засідання Наукової ради музею також відвідували проф. Іван Крип'якевич, проф. Денис Лукіянович, проф. Микола Мельник, старша наукова працівниця музею Марія Струтинська та ін. Результатом діяльності цих нарад, що відбувалися регулярно (переважно що два місяці¹⁹), стала активізація **науково-дослідної роботи**.

За інструкціями і консультаціями Петра Франка наукові співробітниці музею Ірина Радловська та Марія Струтинська вели запис спогадів знайомих і приятелів письменника, збирали матеріали до життєпису Івана Франка та світлини будинків і місцевостей, де він перебував. Адреси осіб для інтерв'юєрок довідувався і повідомляв Петро Франко (він планував записати п'ятсот інтерв'ю з різними респондентами!). У фондах Музею Івана Франка у Львові зберігся запис спогадів Петра Баб'юка про письменника, виконаний рукою Петра Франка²⁰.

Марії Струтинській було доручено опрацювати експозиційну тему «Приятелі та знайомі Івана Франка». Ірина Радловська розробляла тему «Подорожі Івана Франка»; на підставі її напрацювань створено в дереві кольорову велику карту мандрівок Франка, яку виготовила львівська художниця Марія Морачевська. Ця мапа зайняла своє місце в першій експозиції музею. Крім того, музейні працівники розробляли екскурсійні програми для відвідувачів різних вікових груп.

¹⁷ Кімната Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 33.

¹⁸ Протокол ч. 19 засідання Наукової ради при Музею Івана Франка з дня 14. V. 1941 р. // Там само. – С. 133.

¹⁹ Протоколи засідань Вченої Ради Музею див.: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – С. 45-46, 76-78, 100-101, 118-121, 129-130, 132-134.

²⁰ ЛМІФ. – № 1074 ор.

Збирали автографи, першодруки, речі Івана Франка, франкознавчу літературу й ін. від приватних осіб. З цією метою музейники та особисто директор не раз зверталися до громади з проханнями передати цінні артефакти, пов'язані з особою Івана Франка.

Збереглися також персональні звернення-листи Петра Франка до окремих громадян, як-от до Полотнюк, Горницького, Сапрунової, Генріха Васмана, з проханням зафіксувати спогади про Івана Франка²¹. Очевидно, відписом на таке прохання Петра Франка став і коротенький лист від Уляни Кравченко на звороті листівки з її зображенням:

«Петруня Івановича сердечно здоровлю.

Дещо про Вашого великого Батька оповідаю, а вкортці напишу і до Львова приїду, щоб разом видати.

Ваша Уляна К[равченко]»²².

У відповідь на свій лист від 3 квітня 1940 року до Валерії Коцовської, доброї приятельки Ольги Франко з Хоружинських та хрещеної матері Анни Франко-Ключко, Петро Франко отримав відпис від 13 квітня і від цієї адресантки. Цей її лист-спомин сьогодні є цінним джерелом для пізнання родинної атмосфери Франків, а також, зокрема, для дослідження біографії дружини письменника, Ольги Франко з Хоружинських²³.

Результатом роботи з громадськістю стало те, що до Музею Івана Франка у Львові почали надходити цінні дарунки від небайдужих. Добрий знайомий письменника, сільський учитель Михайло Воробець передав до музею понад сто книг прижиттєвої франкіани та інших стародруків. У Михайлини Рошкевич із Миклашева було набуто столик, за яким працювали Іван Франко та Ольга Рошкевич у Лолині²⁴.

Водночас музей став таким собі **координаційним центром тогочасного франкознавства**, який накреслював перспективи розвитку наукових досліджень. Зокрема, було заплановано близько 70 наукових тем, пов'язаних із життєтворчістю Івана Франка, які потребували вивчення та опрацювання. Підготовано і навіть видрукувано перший **науковий збірник** Літературно-меморіального музею Івана Франка (редактор М. Струтинська). Щоправда, книга, дуже обкраяна радянською цензурою, так і не дійшла до свого читача, оскільки її готовий тираж у друкарні Осолінських знищила влітку 1941 року німецька бомба. Працівники музею активно готували до друку ще два збірники (один із них ювілейний, приурочений до 85-ї річниці від дня народження Івана Франка), які мали містити спогади, записи, листи, фото, пов'язані з особою Івана Франка, та відозви радянських письменників про нього.

За час директорування Петра Франка відбулися перші **науково-пошукові експедиції** до Перемишля (червень, липень 1940 року), Чернівців (6 – 13 вересня

²¹ ЛМІФ. Архів музею. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16-18, 26.

²² ЦДАЛ. – Ф. 640. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 23.

²³ Лист В. Коцовської до П. Франка від 13 квітня 1940 року див.: Бонь В. «З мужем моїм ваш батько жив сердечно» (Спогади Валерії Коцовської про Івана Франка) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів: Ініціатива, 2010. – Вип. 9. – С. 129-133.

²⁴ Бонь В. З історії музею Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 23.

та 21 – 28 грудня 1940 року), Дрогобича, Борислава, Нагуєвичів (5 – 11 грудня, 23 грудня 1940 – 1 січня 1941 року, 1–14 квітня 1941 року). В результаті цих експедицій фондову колекцію новоствореного Музею Івана Франка поповнили цінні експонати, світлини, записи. Зокрема, в доньки художника генерала Захара Павлюха Ольги Гузар у Чернівцях було закуплено великий парадний портрет Івана Франка, намальований з натури у Відні 1893 року, коли письменник працював над докторською дисертацією (в експедицію їздили Ольга Франко та Ірина Радловська). Це був один із перших експонатів, які придбав музей. Окрім цього, зібрано матеріали в Уляни Кравченко; зроблено чимало світлин із Нагуєвичів, Ясениці-Сільної, Дрогобича, Борислава; записано спогади, інтерв'ю та фольклорні матеріали з родинних місцевостей письменника; розшукано вироби зі заліза і старе ковальське знаряддя, що належали Франковому батькові, ковалю Якову Франкові тощо.

У той час Петро Франко також зробив спробу опублікувати свої фольклорно-етнографічні записи, які збирав ще юнаком 1911 року в Нагуєвичах²⁵. 1940 року у справі видання збірки «Коломийки» та «Весілля в с. Нагуєвичах Дрогобицького повіту» він листувався з Інститутом фольклору в Києві²⁶. Однак ці матеріали тоді так і не вийшли друком.

Прикметно, що, організовуючи музей свого батька у Львові, син дбав також про **створення музею Івана Франка в Нагуєвичах**, рідному селі письменника. Ще на першому розширеному засіданні ювілейного комітету при Спільці радянських письменників України 25 січня 1940 року в Києві Петро Франко як заступник голови комітету і син свого батька вказував на потребу заснувати музей Івана Франка в с. Нагуєвичах. Цей музей за своїм значенням мав би бути «аналогічний шевченківському музею в Каневі»²⁷. 15 лютого 1940 року в листі до Народного комісаріату освіти Петро Франко вже як директор Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові виступав із проханням створити в ювілейному, 1941 році у Нагуєвичах заповідник:

«Музей Івана Франка звертається до Вас з проханням утворити в ювілейному році в Нагуєвичах, рідному селі Івана Франка – заповідник.

1. Тому, що зараз нема там ні батьківської хати, ні забудовань, вказане було б відтворити хату і садибу батька Івана Франка після опису його самого «Моя батьківська хата» та після устних вказівок декількох старих нагуєвицьких людей, що добре пам'ятають ту хату. Вона майже 40 років тому була перенесена до сусіднього села Попелів і зовсім там перебудована.

²⁵ Про це докладніше див.: Тихолоз Н. Петро Франко: перерваний політ. Студія перша. Початок лету: від рідного гнізда до світу пригод. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2019/06/17/петро-франко-перерваний-політ/>.

²⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 640. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 16.

²⁷ Пам'яті Івана Франка. Засідання українського ювілейного комітету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/32336> Див. також: Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка в Нагуєвичах // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 197-216; Бонь В. З історії музею Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 11-28. Лазорак Б., Лазорак Т. Перший заповідник у Нагуєвичах: до джерел. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2020/05/19/перший-заповідник-у-нагуєвичах-до-дже/>

2. Просимо забезпечити ліси в Нагуєвичах перед вирубом і знищенням, а саме лісок Радичів, Панчужну і Діл, куди залюбки від наймолодших років ходив Іван Франко, і які так тісно зв'язані з його творчістю»²⁸.

Тож Петро Франко наголошував на потребі відновлення садиби Якова Франка в Нагуєвичах і на збереженні природно-рекреаційних ландшафтів родинного села Івана Франка. У своїй російськомовній статті «Музей Івана Франка во Львові», яка, очевидно, призначалася для публікації в радянській пресі, Петро Франко також підкреслював те, що серед пріоритетних завдань Музею Івана Франка у Львові – «збудувати сільський будинок у с. Нагуєвичах, де народився І. Франко»²⁹.

Окрім того, перший директор Львівського музею Івана Франка навіть мав думку відшукати в Нагуєвичах чи довколишніх селах стару кузню й хату, які були б схожі до кузні та хати Якова Франка. Їх планували перевезти до Львова і розмістити на території садиби літературно-меморіального музею у спеціально збудованих павільйонах. Однак, цього задуму не було реалізовано. Попри те, що у плані заходів НКО (від 26 грудня 1940 року) з нагоди 85-річчя від дня народження І. Франка за Львівським літературно-меморіальним музеєм Івана Франка було закріплено завдання «виготовити проект будинку Ів. Франка в Нагуєвичах та зібрати етнографічний матеріал, зв'язаний з творчістю письменника»³⁰, нарком освіти УРСР Сергій Бухало все ж вирішив, що «експозиції – кузня та хата – музей не буде ставити»³¹.

Ідею відновлення родинного обійстя Франків у Нагуєвичах за нарисом Івана Франка «Моя вітцівська хата», яку 1940 року озвучив син письменника Петро, таки вдалося реалізувати³². Урочисте відкриття відтвореної батьківської оселі в Нагуєвичах, в якій народилися Іван, а згодом і Петро Франки, відбулося 30 серпня 1981 року. Участь у відновленні меморіального комплексу взяли працівники Львівського музею Івана Франка (очолювала музей у той час Віра Лук'янівна Бонь) разом зі співробітниками Музею народної архітектури і побуту у Львові, що нині носить ім'я Климента Шептицького, а в народі відомий як Шевченківський гай.

Офіційне відкриття Музею Івана Франка у Львові відбулося 10 жовтня 1940 року о восьмій годині вечора. З цієї нагоди в будинку Івана Франка зібралися знайомі, друзі, колеги письменника, шанувальники його творчості, дослідники, журналісти, партійні діячі (загалом близько 50 осіб³³). Були серед них Кирило Студинський, Василь Щурат, Філарет і Марія Колесси, Михайло Тершаковець, Во-

²⁸ Текст цього листа (ЦДАВОВУ. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 476. – Арк. 2.) віднайдено і вперше опубліковано у: Лазорак Б., Лазорак Т. Перші музейні експедиції та грандіозна програма Петра Франка у створенні окремого заповідника в Нагуєвичах у 1940 – 1942 рр. // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Л.: Простір-М, 2020. – Кн. 4. – С. 312–334; Їх же. Перший заповідник у Нагуєвичах: до джерел. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2020/05/19/перший-заповідник-у-нагуєвичах-до-дже/>

²⁹ ЛМІФ. – № 792 оп. – Арк. 5.

³⁰ Іван Франко. Документи і матеріали 1856 – 1965. – С. 401.

³¹ Звіт зі службового відрядження ст. н. с. Струтинської М. В. до Києва в часі від 20. І. до 4. ІІ. 1941 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 203.

³² Докладніше про це див.: Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка в Нагуєвичах. – С. 197–216.

³³ Відкриття Музею Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 63.

лодимир Дорошенко, Марія Деркач, Микола Мельник, Ярослав Цурковський та ін. Святочні сходини відкрив Петро Франко. Рукопис його промови «Святошне відкриття Музею Івана Франка у Львові» зберігся у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка³⁴. Від академічної спільноти Львівського університету привітав присутніх проф. К. Студинський; від Інституту літератури АН УРСР виступив проф. М. Тершаковець; від філії наукової бібліотеки АН УРСР слово мав В. Дорошенко. На урочистостях із нагоди відкриття музею хор Львівського університету виконав пролетарський гімн «Інтернаціонал» (данина часові й радянській системі!) та гімн «Вічний революціонер» на слова Івана Франка.

У своєму виступі на відкритті музею, попри обов'язкові реверанси в бік радянської влади і Сталіна, Петро Франко окреслив головні завдання, які він ставив перед собою та колективом, організовуючи музей свого батька:

«Музей має завдання *зберегти і відтворити* велику літературну спадщину письменника, показати творче обличчя поета, його многогранне життя.

<...> Маємо *зібрати* всі твори Івана Франка, всі твори про Івана Франка, та по змозі *якнайповніше* твори з доби письменника, що без сумніву мусіли мати вплив на творчість поета.

Співробітники Музею намітили, *опрацювали* і далі працюють над численними працями, що мають на меті висвітлити умовини, серед яких працював письменник. <...>.

Працюємо рівно ж над піднесенням кваліфікації наших співробітників у музейному ділі.

Та найважливіша ділянка праці Музею – це *популяризація* [курсиви мої. – Н. Т.] праці великого Каменяра. Виготовлені лекції, що мають бути зачитані по школах та заводах. Намічено план екскурсій, що мають відвідати Музей. Ми знаємо, що нашим обов'язком є допомогти школі в вихованні молодого покоління³⁵.

Якнайповніше зібрати, відтворити, зберегти, опрацювати й популяризувати життєтворчість Івана Франка доступно для різних вікових груп – ось головні, базові аспекти діяльності Петра Франка як менеджера музейної справи. Сам він не раз їздив до Києва, а також до Москви та Харкова, де переймав досвід своїх колег у царині музейництва. Відомо, що 1940 року Петро Франко відвідав могилу Тараса Шевченка в Каневі³⁶, а в березні 1941-го побував у музеях Миколи Гоголя, Льва Толстого, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка³⁷.

Музей, який він очолив, мав, у його розумінні, стати не тихим місцем консервації пам'яті про Івана Франка, а **відкритим простором** для всіх, хто хотів пізнати «живого» Івана Франка, простором для дискусій та гуртування молодих креативних людей.

³⁴ ЛІМФ. – Інв. № 7262/785 оп. Текст опубліковано у вид.: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – С. 60-63.

³⁵ Там само.

³⁶ Танана Р. Нащадки Івана Франка на Шевченковій могилі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2016/08/04/нащадки-ивана-франка-на-шевченковій-м/>

³⁷ Протокол ч. 13 чергової вечірки в Музею Івана Франка з дня 29. III. 1941 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 125-126.

І справді, довкола Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка гуртувались і молоді науковці, юні франкознавці, і письменники, і просто небайдужі та культурно зацікавлені люди. Дослідники могли скористатися великою джерельною базою, яку нагромадили та зберігали у фондах музею його працівники. Письменники знаходили тут матеріали для своїх повістей і романів.

Частим гостем Музею Івана Франка був художник Микола Азовський, який навіть їздив із музейниками в експедицію до Нагуєвичів. У процесі співпраці музею з художником Іваном Трушем музейні фонди поповнилися цінними експонатами: митцевими спогадами про Івана Франка, портретом письменника пензля І. Труша 1940 року та унікальною світлиною, на якій зафіксовано Івана Франка у профіль, сидячи під деревом у саду Івана Труша. У той час було замовлено сім картин і в Олени Кульчицької.

Попри те, що музей працював щодня з 10-ї до 18-ї, у вечірні години (о 18.00 або 20.00 год.) щомісяця, а то і двічі на місяць відбувалися **літературні вечірки та імпрези**, які збирали до 35-ти учасників і глядачів. Одним із головних прелегентів на цих заходах був Петро Франко, який знайомив присутніх зі своїми літературними та перекладацькими напрацюваннями. Зокрема, на першій вечірці (26 жовтня 1940 року) він ділився міркуваннями щодо генези філософської поеми Івана Франка «Іван Вишенський» і як перекладач обговорював із зацікавленими слухачами засади її перекладу польською мовою. На той час Петро Франко активно працював над перекладами російською мовою художньої прози свого батька. Тож на вечірці 7 грудня 1940 року він розповідав присутнім історію написання повісти Івана Франка «Захар Беркут» та знайомив їх зі своїм російськомовним перекладом цього твору. Іншого разу вже як автор зачитував перші розділи художньо-документальної повісти «Іван Франко» (16 листопада 1940 року); свої переробки на драми романи Івана Франка «Для домашнього огнища» (1 лютого 1941 року) та «Основи суспільности» (22 лютого 1941 року); власні поеми «Знайомій, незнайомій...», «Гутна», «Блед на езеру», «Водяник», «Рибалка з лиману» (1 березня 1941 року)³⁸.

Окрім того, на літературних вечорах у домі Івана Франка заслуховувалися спогади про нього Уляни Кравченко, Василя Якіб'юка (5 квітня 1941 року), Кирила Трильовського, Ярослава Ярославенка (10 травня 1941 року). Своїми враженнями від експедиції до родинного села Івана Франка ділилися студенти Львівського університету І. Бовденко та П. Шуліка (20 квітня 1941 року). З науковими доповідями виступали Юрій Стефаник на тему «Франко і Стефаник» (29 березня 1941 року), Марія Струтинська – «Вчителі Івана Франка» (24 травня 1941 року), викладач Харківського університету Юрій Бойко-Блохін – «Проблема романтичного в естетиці і творчому методі І. Франка» (19 червня 1941 року).

Для школярів у школах та в музеї запроваджено **лекції про життя і творчість Івана Франка** у супроводі ілюстрованих зображень на епідіаскопі та скіоптиконі. Лекції проводили працівники музею. У планах директора були також придбання фонографа та організація пересувних виставок.

³⁸ Франко Т. Літературно-меморіальний музей Івана Франка у Львові. Історія будинку і садиби // Франко Т. Вибране: У 2-х томах / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. – Івано-Франківськ, 2015. – Т. 1. – С. 812.

Важливим аспектом музейної «філософії» Петра Франка була **промоція музею на радіо, в кіно та в тогочасній пресі**. На серйозність цієї ділянки роботи вказує хоча б той факт, що її виділено окремим пунктом у планах масово-популяризаційної діяльності музею на 1940 – 1941 роки³⁹. План праці наукових працівників музею передбачав написання двадцяти статей до тогочасної періодики. Відтак про Музей Івана Франка у Львові – і до офіційного відкриття, і з початком його діяльності – в газетах і журналах регулярно з'являлися публікації, які, зокрема, розповідали про життя та творчість Івана Франка, про найважливіші музейні експонати (дописувачки М. Струтинська, І. Радловська)⁴⁰, про літературні вечірки й імпрези, що відбувалися в музеї (про це писала О.-М. Франко, дружина директора). Сам Петро Франко не раз виступав на радіо⁴¹.

Фільмувало Петра Франка й телебачення. До сьогодні зберігся фрагмент (№ 5) німого відео з кіножурналу «Радянська Україна» від 18 грудня 1940 року (оператори К. Богдан, О. Ємельянов, Г. Островський, І. Семененко), в якому зафіксовано, як Петро Франко показує відвідувачам музею книги свого батька.

Звісно, в усіх текстах, що з'являлись у пресі чи звучали по радіо, були обов'язкові для тогочасної системи «вдячні» згадки про Країну Рад. Однак важливим у них усе-таки було те, що музей позиціонувався як **живий будинок живої людини**.

Прикметно також, що в тогочасних публікаціях не раз акцентували і на «відкритості» Музею Франка до своїх відвідувачів. І справді, навіть тоді, коли музей ще не був офіційно відкритий, працівники проводили екскурсії для всіх, хто хотів побувати в гостях у Франка. До речі, серед перших шанованих гостей був і приятель письменника академік А. Кримський, який приїхав до Львова з приводу виїзної сесії АН УРСР та 11 червня 1940 року відвідав віллу й могилу Івана Франка на Личаківському цвинтарі⁴². Тоді він залишив у пам'ятній книзі запис: «З великою радістю і з великою тугою відвідав будинок Івана Франка»⁴³. 7 серпня 1940 року в музеї побував і Юрій Шевельов, на той час доцент Харківського університету. Іноді відгуки відвідувачів з'являлись і в газетах. Зокрема, з допису Д. Медяника

³⁹ План видань музею на 1940 – 1941 рр. План праці на 1941 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 338.

⁴⁰ В музеї Івана Франка // Вільна Україна. – 1940. – № 157 (від 7.VII.); Струтинська М., Радловська І., Кулечко Ф. В музеї Івана Франка // Вільна Україна. – 1940. Від 21.VIII. Передруковано також: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/40667>; Відкриття музею Івана Франка // Вільна Україна. – 1940. – № 239 (від 11.X.); Франко П. Відкриття музею Івана Франка у Львові // Чорноморська комуна [Одеса]. – 1940. Від 27.X. Передруковано: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові)... – С. 74-76; Струтинська М. В музеї великого каменяра // Література і мистецтво. – 1940. – № 4 (грудень)... – С. 32-36; Струтинська М. Відвідувачі в Музеї Івана Франка // Література і мистецтво. – 1941. – № 5 (травень)... – С. 49-50.

⁴¹ Сценарій радіопередачі «Останні вісті» на львівському радіо за участю директора музею Петра Франка від 26 червня 1940 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 49-54.

⁴² Див.: Академіки на могилі Ів. Франка // Вільна Україна. – 1940. – № 136 (від 12.VI.). Републіковано також: Іван Франко. Документи і матеріали 1856 – 1965. – С. 391-393; Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – С. 46-49.

⁴³ ЛМІФ. Книга відгуків Львівського державного літературно-меморіального музею Івана Франка за 1940 – 1946 рр. – С. 2.

в районній газеті довідуємося, що екскурсії в музеї часом проводила і «маленька стара жінка» – дружина Івана Франка, Ольга з Хоружинських⁴⁴.

Щоправда, через ті екскурсії матері Петро Франко як директор, бувало, мав велику мороку, бо у хворобливому стані або й пориві відвертості Ольга Франко з Хоружинських могла різко і прямо висловити все, що думала про радянську владу. «Декілька разів їй удалося наговорити визначним особам нового режиму «дерзостей», від яких блід Петро Іванович»⁴⁵, – свідчила Марія Струтинська. Бувало, що вигадками нездорової уяви старенька страшила і самих працівників музею. Зокрема, у своїй біографічно-репортажній повісті «Буря над Львовом» М. Струтинська (як письменниця відома також під псевдо Віра Марська) описала випадок, коли Ольга Франко з Хоружинських, будучи не при собі, несподівано увійшла до кімнати, в якій працювали музейники, і «таємничо» сказала: «Ви знаєте, що Симон Петлюра був нелегальним сином Івана Франка? Запишіть це»⁴⁶. Тоді її втихомирили й відвели до ліжка. Але напруги це додавало.

А те, що музей був під пильним оком НКВС, не було секретом ні для кого. «Советська влада спочатку прийняла була у відношенні до праці Музею тактику споглядання, а її експоненти, усякого роду партійні органи, не дуже перешкоджали нам у роботі, – згадувала Марія Струтинська. – Тоді у музеї були вироблені і зреалізовані перші експозиційні плани, що могли б, думаю, бути показані і в майбутньому національному музеї Івана Франка. Та ця ідилія, як і треба було сподіватися, скоро скінчилася. У Музеї наказано створити місцевком профспілки; туди стали навідуватися часто партійці, представники великих партійних органів, наші експозиції почали підпадати критиці і хутко, з весною 1941 р., до Музею приїхав з наркомату у Києві методист Музейництва. Він став розробляти тут нові експозиційні пляни згідно із «вченням Енгельса – Маркса – Сталіна», що мали показати Франка велетнем у його молодих роках захоплення соціалізмом...»⁴⁷ Під час таких і подібних перевірок із боку партійних органів чимало клопоту виникло і з портретами приятелів та знайомих Івана Франка, між якими музейники повісили портрет Михайла Грушевського чи ще когось із «ворогів народу».

Часто до музею навідувались і радянські журналісти-сексоти. Особливо серед них вирізнялися два євреї, Коллін та Зельман (їх навіть жартома називали спілкою «Коллі – Зельма»), які дуже активно співпрацювали з НКВС. Вони приїжджали на невеличкому ясно-червоному авто і протекційно та безпечеліційно прямували відразу в музейні фонди (доступ туди був лише за спеціальним дозволом директора!), безцеремонно вивідуючи у співробітників, хто над чим працює. Нерідко траплялось і так, що пронирливий Коллін буквально витягав із рук чи з-під носа музейників папери, з якими вони працювали! Поспілкувавшись із музейними працівниками, він потім ще довго нипав експозицією музею, розглядав старі й

⁴⁴ Медяник Д. В музеї Ів. Франка // Зоря [районна газета м. Городка Львівської обл.]. – 1940. Від 25.Х. Передруковано: Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – С. 67-69.

⁴⁵ Марська В. [Струтинська М.] Буря над Львовом. – Філядельфія, 1952. – С. 191.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Струтинська М. Фрагменти із щоденника праці в літературно-мистецькому музею Івана Франка у Львові (21 квітня до 27 липня 1940 р.) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 154-155.

нові видання у вітринах, «винюхував» матеріал для своїх статей і доносів. Шляхів пошуку інформації він знав багато. М. Струтинська згадувала:

«Він [Коллін. – Н. Т.] заявляв, наприклад, дружині директора, яка відмовляла йому права шниряти по музею:

«Ольга Федорівна, про ваш музей погане говорять».

«А що саме?» – питалася холодно вона. – «Говоріть ясно».

«Кажуть, що у вас тут висить фото ворога народу, що книжки у вас якісь недозволені, що тут працюють петлюрівці».

«Ви не турбуйтеся нашими фото та книжками, це річ Н[ародного] К[омісаріату] О[світи], якому ми підлягаємо. А що ще там кажуть – хіба варто це повторяти? От, про вас кажуть, наприклад, що ви покрали якісь автомашини, що їздите сюди й туди, торгуєте одягом. А хіба це правда?...»⁴⁸

Попри удаваний спокій дружини директора, ситуація все ж не була такою спокійною. Напруга довкола музею та особи Петра Франка наростала. Відчуття напруги особливо посилилось уже у травні 1941 року.

1941 рік був ювілейним. Музей готувався святкувати 85-річчя від дня народження Івана Франка. При Музеї Івана Франка у Львові в січні 1941 року було утворено Ювілейний комітет, до складу якого ввійшли всі члени музейної Наукової ради (президентом комітету обрано К. Студинського)⁴⁹. Пам'ять Івана Франка з нагоди 25-х роковин його відходу до вічності 27 травня 1941 року у Львові було вшановано урочистою академією, на яку зібралося близько 60 осіб. Денис Лукіянович прочитав доповідь про роль Івана Франка у Видавничій спілці. Були промовці, співав університетський хор, лунала Франкова поезія. Наступного дня, 28 травня, директор і працівники музею поклали квіти до могили Івана Франка на Личаківському цвинтарі.

Як знаємо, ювілейні заходи планували не лише у Львові, а й у Києві. І тут три-можливим сигналом стало те, що урядовий ювілейний оргкомітет чомусь «забув» запросити Петра Франка на святкове засідання з нагоди роковин смерті його батька. «Чільні достойники стали оминати музей», – свідчила Марія Струтинська⁵⁰. До того ж у той час із Відня повернулася і старша донька Петра Франка Віра. У Відні вона навчалася на медичному факультеті, збирала матеріали про свого діда Івана Франка й мешкала у своєї тітки Анни Франко-Ключко⁵¹. І хоч Віра Франко мала дозвіл на виїзд, «енкаведе відвезло її до кордону автом», усе ж «її приїзд витворював довкола музею атмосферу недовір'я»⁵². Ситуація ставала напруженою. «Та Петро Іванович не думав здаватися. Він натискав на темпи праці в музеї, він створив біля нього Наукову Раду, він постачав статтями советську пресу і вимагав того самого від своїх наукових робітників. Він став вибирати з ранніх творів батька антирелігійні момен-

⁴⁸ С[трутинська] М[арія]. З-поза лаштунків радянської журналістики («Коллі» і «Зельма») // Українські щоденні вісті. – 1941. – Чис. 43 (від 24.VIII.). – С. 6.

⁴⁹ Протокол ч. 1. Народи Ювілейного Комітету при Музею Івана Франка присвяченого 85-річчю з дня народження Івана Франка з дня 10. I. 1941 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів, 2012. – Вип. 12. – С. 105; Протокол ч. 19 Засідання Наукової ради при Музею Івана Франка з дня 14. V. 1941 року // Там само. – С. 134.

⁵⁰ Марська В. [Струтинська М.] Буря над Львовом... – С. 191.

⁵¹ Франко В. Дещо про себе (з родинного архіву Надії Франко).

⁵² Марська В. [Струтинська М.] Буря над Львовом... – С. 191.

ти, щоб написати працю про безбожництво Івана Франка... І атмосфера поволі наче рідшала», – згадувала Марія Струтинська⁵³.

Франкіана Петра Франка періоду його директорування в музеї позначена впливом і вимогами радянської системи. У фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові збереглася низка його рукописів і авторизованих машинописів. Окрім уже згадуваних текстів «[Історія музею Івана Франка у Львові]», «Святошне відкриття Музею Івана Франка у Львові», «Музей Івана Франка во Львові»⁵⁴, віднаходимо також *статті* «Ще кілька слів про нахідку драм Івана Франка» (датована 9 липня 1940, у співавторстві з І. Радловською), «Франко для народу – народ для Франка» (4 серпня 1940), «Іван Франко», «Антирелігійні погляди в творах Івана Франка», «Франко в поклін Шевченкові» (15 березня 1941), «Країна Рад любить і шанує своїх кращих синів» (14 травня 1941), «Іван Франко і його родинне село» (8 червня 1941)⁵⁵. Усі вони якоюсь мірою є даниною часу та тоталітарному режимові сталінської доби. Але і в них подибуємо живі й цікаві моменти, які міг розповісти про батька тільки син. Зокрема, в «[Історії музею Івана Франка у Львові]» Петра Франка йдеться не лише про першу експозицію Музею Івана Франка у Львові, в цьому тексті натрапляємо на цінний спогад про те, як письменник із дітьми садив сад:

«Коли І. Франко почав будувати тую свою хату – кругом було порожнє місце, якщо не числити кілька дерев, що росли де попало та з яких більшість треба було викорчувати. Ми, діти, розчистили місце, обладнали шкарпи і за проводом Батька пішли до садівників купувати дерева. Батько вибирав, а ми жвавенько ладували дерева на плечі і в триумфальнім поході принесли до хати. Тут Батько з нами покопав чималі ямки, ми накидали туди трісок, усяких відпадків і Батько засадив біля двох десятків яблук, слив, два волоські горіхи, з них один цієї зими замерз і ледви чи відновиться. Поміж великі дерева ми засадили порічки червоні, білі та чорні, агрест, малину та всякі квіти.

Коли ми засаджували маленькі щепи, я запитав Батька, коли будуть яблука.

– За яких п'ять-шість років, – відповів Батько.

– О, так довго чекати! – сказав я.

– Ні, чекати не треба, – пожартував Батько. – Вони все одно виростуть»⁵⁶.

У листі-спогаді до школярів від 20 червня 1940 року Петро Франко оповідав історію про шевця Яворського, в якого сім'я Франків шила взуття⁵⁷. Цінною для сучасного франкознавства є і одна з останніх статей Петра Франка – «Іван Франко і його родинне село», – в якій син звертав увагу на вплив Нагуевичів як родинного села письменника на формування його особистості, говорив про улюблені заняття свого батька, акцентував на його великій працездатності:

«Іван Франко умів безмірно заглиблюватися у роботу. Коли працював, доти не помічав, що коло нього діється. До обіду та вечері треба було кликати Івана Франка майже силоміць. Звичайно відповідав «Зараз» і писав далі. Часто діти мусіли бігти брати батька і тягнути до стола, де вже вистигав росіл»⁵⁸.

⁵³ Там само.

⁵⁴ ЛМІФ. – № 7267/790 ор., 7262/785 ор., 792 ор.

⁵⁵ ЛМІФ. – № 7289/812 ор., 813 ор., 7264/787 ор.; Архів музею. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 1-11 зв.

⁵⁶ ЛМІФ. – № 7267/790 ор.

⁵⁷ ЛМІФ. – Інв. № 1033 ор. Див. також: Зозуляк К. Достовірний документ // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2012. – Вип. 11. – С. 437-440.

⁵⁸ ЛМІФ. Архів музею. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 11 зв.

Такими і схожими мемуарними свідченнями часом ділився Петро Франко і з відвідувачами музею. Одначе рука внутрішнього цензора завжди стримувала його. Не все міг розповісти на публіку.

У 1940 – 1941 роках Петро Франко активно працював над польськими та російськими *перекладами* творів Івана Франка. Перекладав польською мовою і готував до друку поеми «Іван Вишенський» (28 вересня 1940), «Лис Микита», «Мойсей», оповідання «Ріпник» (у першій редакції). Художник Іван Косинін навіть намалював обкладинку до перекладу поеми «Іван Вишенський», одначе видання так і не побачило світу. Здійснив переклади російською мовою художньої прози Івана Франка. Так, переклади Петра Франка повісти «Захар Беркут», оповідань «Малий Мирон», «Панщизняний хліб», «Сам собі винен», казки «Старе добро забувається» збереглися у фондах Музею Івана Франка у Львові⁵⁹.

Незавершеною залишилася художньо-документальна *повість* Петра Франка про дитячі та юнацькі роки життя свого батька «Іван Франко»⁶⁰, що була однією з перших спроб змалювати образ письменника в художній літературі. У той час Петро Франко також переробляв на *драми* романи Івана Франка «Для домашнього огнища» та «Основи суспільности», перекладав російською мовою свою драму за текстом роману Івана Франка «Борислав сміється».

Окремо слід згадати і працю Петра Франка над *кіносценарієм* до фільму «Борислав сміється». У статті Н. Большакова «Советская кинематография в 1940 году», що вийшла 10 листопада 1939 року у всесоюзній газеті «Правда», сповіщалося про те, що радянський кінематограф планує екранізувати повість Івана Франка «Борислав сміється»⁶¹. Сценарій цього кінофільму написав Петро Франко у співавторстві з українським радянським письменником Юрієм Дольд-Михайликом (1903–1966), роботу було завершено в червні 1940 року⁶². В основу кіносценарію покладено бориславський цикл Івана Франка (окрім повісти «Борислав сміється», використано також сюжетні ходи з повісти «Боа констріктор», з оповідань «Навернений грішник», «Яць Зелепуга» та ін.). 1941 року на Київській кіностудії художніх фільмів режисер Віталій Кучвальський розпочав зйомки. Було «пороблено численні фотознімки краєвидів і типів у Бориславі і Дрогобичі, але наслідком воєнних подій праця коло створення монументального фільму не була доведена до кінця», – свідчив дослідник бориславського циклу, брат Петра і середульший син письменника Тарас Франко⁶³. Семен Свашенко виконував роль Прийдеволі, Йосип Гірняк знімався в ролі Василя Півторака⁶⁴. Фільм було відзнято майже до половини, але з початком Другої світової війни роботу призупинили. «Зняті мате-

⁵⁹ ЛМІФ. – № 7279/802 ор., 7295/818 ор., 7274/797, 7275/798 ор., 7276/799 ор.

⁶⁰ Авторизований машинопис незакінченої повісти П. Франка «Іван Франко» зберігся у ВР ЛННБ (Ф. 192. Спр. 56. Папка 2). Рукопис одного з розділів зберігається у ЛМІФ (№ 1444 ор.). Уперше цей текст опубліковано: Франко П. Іван Франко / Упоряд. М. Войціцька, післямова Я. Горак. – Львів, 2013. – 216 с.

⁶¹ Большаков Н. Советская кинематография в 1940 году // Правда. – 1939. – № 311 (від 10.XI.). – С. 4.

⁶² Протокол ч. 2 засідання Наукової Ради Музею з дня 8. VI. 1940 р. // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). – Львів: Априорі, 2012. – Вип. 12. – С. 46.

⁶³ МФІФ. – № 408. – Арк. 132.

⁶⁴ Й. Гірняк згадував про зйомки фільму «Борислав сміється» у книзі спогадів: Гірняк Й. Спомини / Упоряд. Б. Бойчук. – Нью-Йорк, 1982. – С. 458-459, 465.

ріали, негативи, копії тощо не входили до списку цінностей студії, що підлягали евакуації. <...> усе, що не вивозилось, співробітники студії потопили в Дніпрі, аби не залишити ворогові. <...> від звукової постановки «Борислав сміється» не залишилось жодних слідів ні в спеціальній літературі, ні в сховищах фільмофонду»⁶⁵. У повоєнні роки роботи над фільмом не відновили.

Однак, незважаючи на ці прорадянські марковані тексти, усе ж Петрові Франкові не довіряли... Відтак 22 червня 1941 року, з початком радянсько-німецької війни, до будинку, у якому мешкав Петро Франко (вул. І. Франка, 2) прийшов «охоронець у кашкеті із синім верхом» (характерний елемент уніформи органів держбезпеки, зокрема військ НКВС) і протягом тижня стежив за кожним його кроком. Від 25 червня 1941 р. згідно з наказом Петра Франка як директора у Музеї Івана Франка було запроваджено нічні чергування. А вже у суботу, 28 червня 1941 р., саме у день його народин, об 11.00 під приводом евакуації його арештували і вивезли зі Львова⁶⁶... Слід Петра Франка загубився на довгі роки...

Наталія Тихолоз.

Петро Франко як фундатор музейного франкознавства.

У статті йдеться про головні віхи діяльності Петра Франка як організатора, менеджера та першого директора музею Івана Франка у Львові у 1940 – 1941 рр. На матеріалі архівних, епістолярних та мемуарних джерел з'ясовано його роль в облаштуванні вілли письменника на музей, укомплектуванні штату перших працівників музею, зборі меморіальних речей та спогадів від друзів і знайомих Івана Франка, організації першої експозиції, утворенні наукової ради та налагодженні науково-дослідної і видавничої роботи, організації перших науково-пошукових експедицій до Дрогобича, Нагуєвичів, Перемишля та ін., активізації культурного життя. Розкрито головні засади музейної «філософії» Петра Франка, який позиціонував музей як живий будинок живої людини і вважав його відкритим простором для усіх, хто хотів пізнати Івана Франка.

Natalya Tykholoz.

Petro Franko as the founder of the museum Franko studies.

The article deals with the main Petro Franko's activity as the organizer, manager and first director of the Ivan Franko Museum in Lviv in 1940 – 1941. Based on archival, epistolary and memoir sources his role in arranging the writer's villa on the museum, organization of the first exposition, formation of a scientific council and establishing of the scientific-research and publishing work, organization of the first research expeditions to Drohobych, Nahuyevychi, Przemysl, etc., activation of cultural life is clarified. The main principles of the museum «philosophy» of Petro Franko, who positioned the museum as a living house of a living person and considered it as an open space for everyone who wanted to cognize Ivan Franko, are revealed.

⁶⁵ Див.: Брюховецька Л. Не залишилось жодних слідів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=1258. Див. також: Шелест Ю. Дорогоцінна спадщина // Новини кінотеатру. – 1966. – № 8.

⁶⁶ Про це див.: Тихолоз Н. «Расстрелян за националистическую деятельность...»: таємниця смерті Петра Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2020/08/24/расстрелян-за-националистическую-д/> Передруковано також: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/14/158111/>

Радимир ХАЙРУЛЛІН

НОМІНАЦІЯ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ У «ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ» ІВАНА ФРАНКА

В Україні протягом її історії в грошовому обігу перебувала велика кількість різних монет. Частина назв монет зафіксована у тритомному корпусі «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901 – 1910) – найґрунтовнішій фольклористичній праці Івана Франка. У понад 300 приказках та поясненнях до них вжито 26 назв монет чи нумізматичних номінацій, що перебували в обігу переважно на Галичині ХІХ століття.

У передмові до праці Франко зазначив, що *Приповідка як монета: поки в обігу, кожний знає її ціну, а вийде з обігу, то й робиться не раз просто загадкою...*

У функції загальної назви грошових одиниць виступає лексема *гроши*, яка закріпилась з ХVI – ХVII ст.: *Без гроша лишився*¹, *Він би за гріш миш на мотузку аж до Львова гнав*², *Гріш до гроша складає*³, *Липший гріш у жмени, як два в чужий кишени*⁴, *Тому ціна гріш*⁵, *За гріш би сі дав обрізати*⁶. У ХІХ столітті лексема *гріш* відійшла від первісного значення монети з певним номіналом, хоча приповідки з виразом *три гроші* безпосередньо вказують на номінал монети: *Тинди-ринди за три гроші*⁷, *Три гроші не дав бим*⁸. Всього дана лексема зафіксована у понад 180 записах.

Окремо в поясненні Івана Франка приповідки *«Копя для копа, а дякови буде й по мідякови»* фігурує *гріш польський*. Згідно коментаря Франка *«Так у давніх часах платили за треби. Копя – 60 польських грошів, звалася злотий польський»*⁹. Тут Іван Франко помиляється – на копу йшло два злотих польських по 30 грошів. В цій приповідці зафіксовано своєрідні нумізматичні номінації *копа* і *мідяк*. *Копя* – грошова рахункова одиниця, що містить 60 монет (грошів). В сучасній українській мові не функціонує. *Мідяк* – мідна монета, дрібні гроші.

¹ Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. 656.

² Там само. – С. 658.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 664.

⁵ Там само. – Т. 3. – С. 387.

⁶ Там само. – Т. 1. – С. 661.

⁷ Там само. – Т. 3. – С. 273.

⁸ Там само. – С. 294.

⁹ Там само. – Т. 2. – С. 384.

Лексема *монета* у самих приповідках не фігурує та зафіксована у поясненні до приповідки «Дай мале за велике»¹⁰. Франко вказує, що це означає «дай малу щодо об'єму монету за якусь далеко більшу річ».

Наступною після *гроші/гріш* по кількості зафіксованих у «Галицько-руських народних приповідках» лексем є *грейцар* (*грейцарь, грейцарик, грейцер, крейцар*). Іван Франко виділив крейцеру окрему тему, в якій міститься 60 приповідок, ще 59 – в інших категоріях: *Багатий єм, лише грейцарьми ніколи не виджу*¹¹, *Видав єм сі до грейцарика*¹², *Грейцар не гроші, коза не худоба, дівка не людина*¹³, *Жид за крейцар здоровльи купит, а хлоп за два стратит*¹⁴, *Біда в Коломий: шістка фасолі коштує десьит грейцарів*¹⁵, *Не має стиду ані на грейцар*¹⁶, *Вас костен файка за грейцар?*¹⁷. З XV – XVI століття крейцер є основною монетою австрійської монетної системи, на українських землях з'явився після розділу Польщі у 1772 – 1774 рр.

У поясненні до приповідки «Не вартує за пустий грейцар» Франко зазначає: «говорять про дрібну або непотрібну річ. «Пустий грейцар» – дрібна монета, що вийшла з курсу і не має ніякої торгової вартості»¹⁸. В історії грошового обігу Австрії було кілька випадків вилучення з обігу монет внаслідок грошових реформ.

Наступною за частотою згадування є лексема *шелюг*. Франко вказує її походження в поясненні до приказки «То шелюга не вартує» – «говорять про маловартну річ. Шелюг, українське шеляг, польське *szelag*, герм. *Schilling*»¹⁹. Приповідки з цією монетою: *У Бога всього многа, а в бідака трудно й за шелюга*²⁰, *В селі дівок, як за шеляга маку*²¹, *Шелюг шелюга не доганяє*²². Це монета найменшого номіналу часів Речі Посполитої.

У приповідках *Знаю його як лихий шелюг*²³, *Так го знає, як злий шелюг*²⁴, *Лихий шелюг не загубит ся*²⁵ фігурують лихий та злий шеляги. Можливо, мова йде про боратинки – кредитні монети Речі Посполитої з реальною вартістю лише біля 15% від номінальної.

Лексема *шустка* фігурує у 9 приповідках: *Грейцар ни шустка, дівка ни люди*²⁶, *З шустков сі ни вродив, з шустков ни вмер; а щісте можна трібувати*²⁷, *Бог би тя побив самими шустками!*²⁸, *Поганій за шістак, а ладній такой так*²⁹, *За грейцар*

¹⁰ Там само. – Т. 1. – С. 726.

¹¹ Там само. – С. 142.

¹² Там само. – С. 234.

¹³ Там само. – С. 699.

¹⁴ Там само. – Т. 2. – С. 144.

¹⁵ Там само. – С. 276.

¹⁶ Там само. – Т. 3. – С. 232.

¹⁷ Там само. – С. 325.

¹⁸ Там само. – С. 517.

¹⁹ Там само. – С. 444.

²⁰ Там само. – Т. 1. – С. 137.

²¹ Там само. – С. 794.

²² Там само. – Т. 3. – С. 444.

²³ Там само. – Т. 2. – С. 271.

²⁴ Там само. – С. 274.

²⁵ Там само. – С. 469.

²⁶ Там само. – Т. 3. – С. 549.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – Т. 1. – С. 110.

²⁹ Там само. – Т. 2. – С. 745.

вин'є, за шустку п'яний³⁰. Це одна з тих лексем, яку Франко у поясненні приповідки докладно описує: «Шусткою» називалася срібна монета вартості 10 крайцарів; «шусткою» (з польської *szostka*) або шісткою її названо тоді, коли замість т. зв. конвенційної валюти введено австрійську і коли 6 кр. конв. в. значило стільки, що 10 кр. а. в. Ті конвенційні 6-крайцарові монети ще довго потім мали курс в вартості 10 кр. а. в., через що потім і 10-крайцарівки а. в. в устах народу заховали назву шісток³¹.

Лексему *таляр* знаходимо в приповідці *Гуку, пуку за таляр, а чоботи за шостак*³². Її вживали у формі однини на позначення великої срібної монети, яка перебувала у грошовому обігу багатьох країн Європи в XVI–XIX ст. Слово *таляр* веде свою назву від номінації срібної монети, уперше випущеної графами Шлик у Чехії. Найменування походить від німецького *Taler* внаслідок скорочення *Joachimstaler*, утвореного від *Joachimstal*, буквально «долина святого Юхима», місця, де добували срібло і де ця монета карбувалася величезним тиражем. В Австрії таляр – срібна монета регулярного чекану. Найбільш відомим таляром є таляр Марії Терезії, який використовувався в торгівлі на гігантській території – від Австрії до Угорщини, від Балкан до Греції, від Турції до Аравії, Червоного моря, північно-східної Африки, Ефіопії, Єгипті, Судані, Еритреї.

У «Галицько-руських народних приповідках» зафіксовано також похідне утворення від слова *таляр* – *півталяр* у приповідці *Ані шити, ані пороти: півталяра від роботи*³³.

Лексема *лев* використовувалась на Буковині та Молдавії, приповідка *З грейцарів більші гроші робля сі, як з левів*³⁴ [3, ст. 550] зафіксована в Тростянці Снятинського повіту на кордоні з Буковиною. Історично вона позначала різні типи талерів, потім – срібні турецькі куруші. Після анексії Буковини – австрійські гульдени.

Сім разів зустрічається лексема *ринський* – український відповідник польського *złoty reński* з німецького *Gulden rheinisch* – «золотий з Рейну» – західноукраїнська назва австрійського гульдена періоду конвенційної валюти (1753 – 1857). Від 1857 р. ця назва була перенесена на флорин, а від 1892 р. – на монету дві крони. Переважно у приповідках фігурує сума 100 ринських: *Воли такі, що би-м сі на сто ринцьких не дивив*³⁵, *Дай Боже сто ринцьких!*³⁶, *Не дивив бим сі й на сто ринських*³⁷, *Ой кумонько, як би я ринський мала, я би сі питала, по чому Сороки*³⁸, *Дай боже щастя і сто ринцьких*³⁹.

Швидше за все в приповідці *Іван – не пан, а сто золотих не гроші*⁴⁰ мова йде теж про золотий ринський.

³⁰ Там само. – Т. 3. – С. 549.

³¹ Там само. – Т. 1. – С. 110.

³² Там само. – С. 682.

³³ Там само. – Т. 3. – С. 446.

³⁴ Там само. – С. 550.

³⁵ Там само. – Т. 1. – С. 330.

³⁶ Там само. – С. 726.

³⁷ Там само. – С. 773.

³⁸ Там само. – Т. 3. – С. 21.

³⁹ Там само. – С. 461.

⁴⁰ Там само. – Т. 2. – С. 287.

Три рази зустрічається лексема *феник*: *Не варт за зломаний феник*⁴¹, *Витра- тив єм сі до феника*⁴², *Я би за того й феника не дав*⁴³. До двох приповідок Франко в поясненнях вказує на походження назви і вартість монети – *Феник*, нім. *Pfennig*, *маленька монета*; *зломана вона очевидно представляє мінімальну або й ніяку вар- тість*⁴⁴; *Феник із німецького Pfennig, найменша, звичайно, мідяна монета*⁴⁵. Пфеніг складав 1/4 крейцера і був найменшим номіналом монет австрійської монетної системи до 1857 року.

У приповідці *Галярби зломаного не маю*⁴⁶ зафіксована лексема *галяр*, яку Франко пояснює як *Галяр*, нім. *Heller*, *дрібна монета, тепер сотик*. Монета з'явилась в результаті реформи 1892 року як 1/100 частина крони (корони), тому теж мала народну назву *сотик*.

Двічі зустрічається лексема *сороковець* у подібних приповідках *Вигльидає, як пацьи за сороківцями*⁴⁷ та *Пацьи за сороківцями*⁴⁸. Франко вказує, що *Сороковець* – *срібна австр. монета 40 кр. віденської валюти або 24 конвенційної вал.* Монета такого номіналу карбувалась як місцевий або крайовий випуск для Галичини у 1800 році. Хоча українські науковці *сороковцем* вважають монету номіналом 20 крейцерів, вартість якої відповідала 40 польським грошам, від чого й походить назва.

Лексема *корона* фігурує у єдиній приповідці *Грейцар, шустка тай корона – Онофрій, Михась тай Никола*⁴⁹. Корона – офіційна назва грошової одиниці Австро-Угорщини, запроваджена в результаті грошової реформи 1892 року.

Шість разів зафіксована лексема *дукат* у приповідках *Аби-с ми дукатами пла- тив, то ти того не зроблю*⁵⁰, *За ніякі дукати того не дам*⁵¹, *Наж ти дуката, та йди до ката*⁵², *Най буде від ката, аби дуката*⁵³. Дукат – золота монета вагою біля 3.5 грам.

У приповідці *Червонець маленький, але важенький*⁵⁴ лексема *червонець* – мо- нета, зроблена з «червоного золота», тобто монета високої проби, якісна. Це під- тверджує і пояснення Франка *малий чоловік може нераз бути ліпший і цінніший, ніж великий*.

Лексема *п'ятка* у приповідці *Нині такий день, що я сі й на п'ятку не див'ю*⁵⁵ згідно пояснення Франка *знач. горячий, робучий день, у який можна заробити біль- ше як п'ять гульденів* позначає банкноту, бо монети номіналом 5 гульденів не кар- бувалось. Хоча це може бути й монета номіналом 5 корон.

⁴¹ Там само. – Т. 1. – С. 204.

⁴² Там само. – С. 273.

⁴³ Там само. – Т. 3. – С. 327.

⁴⁴ Там само. – Т. 1. – С. 204.

⁴⁵ Там само. – Т. 3. – С. 327.

⁴⁶ Там само. – Т. 1. – С. 450.

⁴⁷ Там само. – С. 230.

⁴⁸ Там само. – Т. 2. – С. 677.

⁴⁹ Там само. – Т. 3. – С. 549.

⁵⁰ Там само. – Т. 2. – С. 77.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

⁵³ Там само. – С. 325.

⁵⁴ Там само. – Т. 3. – С. 403.

⁵⁵ Там само. – Т. 1. – С. 750.

Номінація грошових одиниць у «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка

Лексеми *побренькачі* та *побрязкачі* з приповідок *Як є побренькачі, то є й послухачі*⁵⁶, *Аби були побрязкачі, то будуть і послухачі*⁵⁷ теж є нумізматичними через властивість грошей у формі монет дзвеніти.

Аналізуючи приповідки з нумізматичними лексемами, можна зробити деякі висновки:

- Іван Франко знався на монетах та міг докладно пояснити походження найменування та історію обігу монет.
- У XIX столітті на Галичині практично не використовувались монети інших країн.
- Села (де переважно записувались приповідки) були бідними, у селян на руках були монети найдрібніших номіналів. Сто ринських була велика сума для селянина.
- Більшість найменувань на позначення монет запозичені.
- З чисельних назв грошових одиниць, зафіксованих у «Галицько-руських народних приповідках», сучасна українська літературна мова успадкувала лише одну – гроші, як загальну назву.

Радимир Хайруллін.

Номінація грошових одиниць у «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка.

У статті розглядається використання назв монет у «Галицько-руських народних приповідках» Івана Франка, пояснення до приповідок з етимологією та історією монет.

Radymyr Khayrullin.

Nomination of monetary units in «Galician-Russian Folk Bywords» by Ivan Franko.

The article considers the use of the coin names in Ivan Franko's «Galician-Russian Folk Bywords», an explanation of sayings with etymology and history of the coins.

⁵⁶ Там само. – Т. 2. – С. 742.

⁵⁷ Там само.

ЗЕНОВІЯ ФРАНКО. ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ

Із плином часу, затираються у нашій пам'яті численні злочини, вчинені тоталітарним режимом «радянської імперії», щодо більшості національно-свідомих громадян тодішньої УРСР. Живучи у духовному та фізичному рабстві, багато свідомих особистостей намагалися протидіяти окупаційному режимові *«чи свідомо іду-чи на смерть, чи шукаючи обхідних доріг для порятунку мови та культури. Якщо перших влада нищила розстрілами чи сибірською каторгою, то других намагалася вбивати морально: змушувала декларувати ідеї, які не відповідали їх світоглядові; оприлюднювати від свого імені заготовлені КДБ «покаянні» тексти, які йшли врозріз з їх етичними нормами. Мабуть, легше було пережити жорстокі будні сибірських таборів, ніж такі моральні тортури...»*¹. Та саме таких тортур довелося зазнати Зеновії Франко.

Хто така Зеновія Франко та яка її життєва історія? Спробуємо дати відповіді на ці запитання у цій науковій розвідці.

Поза усяким сумнівом, Зеновія Франко особлива, знакова постать української історії, зокрема, доби пізнього тоталітаризму. Зеновія Тарасівна була визначним науковцем, насамперед філологом, мовознавцем, що під ударами долі зуміла створювати довершені праці, яких набралось в неї на декілька, на жаль, не захищених докторських дисертацій². Проте, важливою є національна значимість постаті Зеновії Тарасівни у громадянському та національно-патріотичному житті українців епохи «братнього» режиму. Вона органічно увібрала в себе цю особливу інтелектуальну відповідальність, несла в собі той особливий генетичний код національного обов'язку, насамперед збереження і утвердження мови. Зеновія Франко – носій тих особливих рис свого великого предка Івана Франка. Її життя, як і життя її діда, пройшло в протиборстві з системою, яка намагалася використати її особистість та родовід для пропаганди існуючого режиму. Зовнішність Зеновії також дуже була схожою на дідову. Це зазначає Д. Павличко: *«Обличчя Зені Франко мало в собі характерні прикмети дідового обличчя: високе чоло, блакитні очі, уста й підборіддя із чисто франківськими рисами, в яких вгадується мужність і впертість. Ще одна риса – надзвичайна працьовитість, здатність працювати у найнесприятливіших умовах»*³.

¹ Зиновія Франко (1925 – 1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упоряд. і наук. ред. М. А. Вальо. – Львів, 2003. – С. 186.

² Там само. – С. 5.

³ Там само. – С. 265.

Отож, Зеновія-Ростислава (за паспортом – Зіновія) народилася 31 жовтня 1925 року у Львові, у сім'ї другого сина Івана Франка – Тараса. Народилася у будинку свого діда, по вулиці Понінського 4. Хрестили її в церкві Успіння Пресвятої Діви Марії на вул. Руській 14 листопада. Зеновія – найстарша донька у сім'ї, ще була дочка Дарія-Люба та син Роланд-Олександр.

Іл. № 1. Тарас Франко у сімейному колі. У першому ряду діти Тараса Франка: Зеня, Роланд, Люба. У другому ряду: Катерина Франко (дружина), Тарас Франко, родичка (можливо, сестра дружини Катерини?). Світлина кінця 1930-х рр.⁴

У 1929 році Тарас Іванович Франко був скерований на роботу в Ряшів (Жешув) і згодом стягнув туди й свою сім'ю. Тут Зеня закінчила два перші класи польської початкової школи. З 1934 – 1938 рр. вона продовжувала навчання у Львові в українській школі ім. Шашкевича. Навчання у цій школі асоціюється у Зеновії Тарасівни із світлом, теплотою і затишком, чистотою та охайністю. Перед вчителями всі були рівні. Не було «привілейованих», «любимчиків», не було розшарування за соціальним чи маєтковим ступенем.

⁴ Усі фотографії у даній статті використано з матеріалів родинного архіву Роланда Франка, який зберігається у фондах Квартири-музею родини Івана Франка у Києві.

«Перед вчителями всі були рівні. І це не було виробленою тактикою поведінки, а було натуральною сутністю стосунків педагогів з дітьми. Чому ж так було? Тоді я не задавала собі цього питання, але вже з відстані часу зрозуміла, що всіх нас об'єднувала не просто належність до однієї нації, але намагання якнайбільше зробити для неї за тодішніх умов»⁵.

Найкращі спогади у Зеновії, пов'язані також із вчителями цієї школи, починаючи від директора школи і класного керівника – до вчителів співу і руханки. Зеновія Тарасівна зазначає, що усі вони були інтелігентами високого рівня. Педагоги працювали самовіддано із відчуттям свого високого покликання. Особливо теплі спогади збереглись про класну керівницю, вчительку української мови професорку Гумецьку Лукію Лук'янівну, котра, в силу обставин, замість студентської аудиторії для своїх лекцій слухачами мала учнів.

«В моєму уявленні вона була дуже вимоглива, але беззастережно справедлива. Її лекції всі слухали із затаєним подихом, хотілось запам'ятати все! Я їх і досі пам'ятаю в загальних рисах. Власне, оті початкові знання мови, літератури й історії я завдячую їй»⁶.

У школі Зеня не «сиділа» над книжками, мала майже феноменальну пам'ять: за один раз запам'ятовувала латинські і грецькі слова. Але, при абсолютній інтелігенції і логіці, не любила математики.

«Школа дала мені не лише знання історії «Руської трійці», а разом з тим і української літератури, але прищепила і любов до мови й літератури й визначила вибір моєї професії, запрограмувавши мою наукову творчість на тій ділянці. Тому пам'ять про цю школу для мене особливо дорога і до щему зворушлива»⁷.

1939 року, взимку, Т. І. Франко з родиною переїздить до Станіславова. Тут, за радянської влади, він працює вчителем російської мови, а за німецької окупації вчителем німецької мови в торгівельній гімназії. Зеновія у цей час була ученицею середньої школи, а потім гімназії, котру закінчила достроково у лютому 1944 року.

«З чотирьох міст мого проживання (а ними були – Львів з дворічним «відселенням» до Ряшева, Станіславів і Київ, Станіславів залишив в моїй пам'яті найяскравіші сліди. Мабуть тому, що з ним були пов'язані мої молодечі пориви і почуття, а також злигодні війни, глибокі переживання, загибель багатьох моїх однокласників. До Станіславова наша сім'я прибула взимку 1939 року. Правда, мій батько, Тарас Франко, прибув туди ще в червні 1939 р., відразу після того, як отримав «переведення» з Ряшева, куди його разом з іншими українськими педагогами відправлено на роботу ще в 1929 р., ясна річ, для того, щоб кількісно ослабити українство Львова»⁸.

Зі Станіславова родина часто їздить до Львова провідати Ольгу Федорівну Хоружинську та Петра Франка, який на той час жив у сусідньому з батьківським будинку – у віллі польського підприємця Антонія Ув'єри, що на вул. Понінського, 2 (нині вул. Івана Франка, 150). Сам Антоній Ув'єра встиг виїхати до Польщі 1939 р. за сприяння Петра Франка. Петро Франко із сім'єю зайняли у віллі п'ять кімнат на першому поверсі будинку, на другому поверсі зупинилися російські та українські

⁵ Зиновія Франко (1925 – 1991): Статті. Спогади. Матеріали... – С. 42.

⁶ Там само. – С. 43.

⁷ Там само. – С. 44.

⁸ Там само. – С. 38.

радянські письменники, які приїжджали до Львова⁹. Саме в цей час Петро Франко організував музей І. Я. Франка.

Іл. № 2. Тарас Франко з родиною.

Зліва направо: Катерина, Тарас, Роланд, Зиновія. 1940-і рр.

Взимку 1945 року сім'я повернулась назад до Львова. Тарас Іванович став викладачем латинської мови у Львівському університеті, а Зеновія із заочного відділення української філології перейшла на стаціонарне навчання. Хоч цей університет носив ім'я її діда, ніхто в ньому не вирізняв його онуки. У 1949 році вона закінчила університет і вступила до аспірантури. Та в аспірантурі при Львівському університеті пробула тільки один рік. З 1947 по 1949 рік Тараса Франка призначили директором музею І. Франка у Львові. А Зеновія з жовтня 1948 по червень 1950 року працювала науковим співробітником музею.

У січні 1950 р. до Львова приїхали з Києва заступник Голови Ради Міністрів УРСР Дмитро Мануїльський та секретар ЦК КПУ з ідеології Іван Назаренко. Приїхали для зустрічі з інтелігенцією Львова. Вшанували своїми відвідинами й музей Івана Франка, а також сім'ю Тараса Франка. Д. Мануїльський висловив пропозицію всій родині переїхати до Києва. (Слово було підкріплено ділом: до родини прикріпили людину, яка має ходити слідом.). Усе це відбувалося після вбивства Ярослава Галана, відомого українського комуністичного письменника, що жив і працював на Західній Україні.

«В 1947 р. батька призначили директором музею І. Франка, а в 1949 р. звільнили з цієї роботи. Після вбивства Я. Галана почалася хвиля репресій проти студентської

⁹Тихолоз Н. ПЕРШИЙ. Петро Франко – директор і фундатор Музею свого Батька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2020/10/09/петро-франко-як-фундатор-музейного-фр/>

молоді і української інтелігенції. А в січні 1950 р., щоб замінити «батіг пряником», до Львова на зустріч з інтелігенцією приїжджають Д. З. Мануїльський і секретар ЦК КПУ по ідеології І. Д. Назаренко. Вони відвідують музей і з візитом приходять в наш дім. З уст Мануїльського злітає пропозиція переїхати нам до Києва, що мої батьки зустріли глибокою мовчанкою. Мотивація єдина: нас треба ізолювати і оберегти від «бандерівців». Відразу після цього до нас прийшов полковник КГБ і сказав, що до тата прикріплюють охоронця, який буде ходити слідом за ним»¹⁰.

Переїжджати до Києва у родини Тараса Франка не було бажання. Та дітись було нікуди. Переїхали. У наставників тоталітарного режиму виникла потреба зруйнувати у Львові локальні центри національної консолідації, одним з яких було середовище навколо Франків у Львові. Каральним органам здавалось, що, закинуті у чужі й так відмінні за умовами життя і світосприйняття обставини, Франки загубляться у Києві і стануть послухними маріонетками режиму. І основний розрахунок випадав на молоду, енергійну і творчу особистість, якою була Зеновія Франко.

Спочатку в Києві родина почувалась дуже самотньою. Дружина Тараса Катерина не виходила з квартири і плакала. Та згодом увагою родину оточили співробітники двох інститутів – літератури, де працював Тарас Іванович, і мовознавства, куди поступила в аспірантуру Зеня. Далі дім перетворився на готель для львів'ян і Київ став рідним містом для сім'ї. Хоча сім'я Франків своєю українською мовою і в транспорті, і в магазинах, скрізь викликала здивування або обурення та навіть співчуття!¹¹ Для Зені на першому місці завжди була українська мова, що зазнавала тут, у Києві, особливої наруги навіть на побутовому рівні.

У 1950 році Зеновія одружується із Павлом Юрачківським, випускником фізичного факультету Львівського університету. Шлюб було зареєстровано ще у Львові. У цьому шлюбі народилися два сини: Юрій (1951 р. н.) і Андрій (1958 р. н.).

«Мій тато свідомо віддав роль глави сім'ї дружині. Домашнім господарством займався переважно він. Мама жила більше громадським життям, середовищем якого була національно свідомо громада Києва. Вона особисто знала Дзюбу, Стуса, Чорновола, Світличного і багатьох інших дисидентів. Вихованням дітей батьки займались мало, і це найкраще, що вони могли для нас зробити. Однак була в їхньому вихованні річ, притаманна тільки нашої родині. Коли мені було 8 – 9 років, мама по неділях читала мені Франкові поеми. Спочатку для дітей – «Лис Микита», «Абу Касимові капці», «Коваль Бассім», а потім і для дорослих – «Іван Вишенський», «Мойсей» і «Похорон». Перші три мені сподобались, але не більше, мабуть тому, що я вже це переріс. А от інші три справили колосальне враження, особливо «Похорон»¹².

Після закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації на тему «Іван Франко в боротьбі з українським буржуазним націоналізмом, церквою і Ватиканом», котру їй дали насильно, Зіновія Тарасівна стала працювати в Інституті мовознавства Академії наук УРСР. Цього ж року, за вказівкою згори, була прийнята в члени КПУ. Спочатку вона належала до «правильних комуністок, котрих кидали на передній край боротьби з українським націоналізмом». Очевидно, що на Зеновію зробили ставку, як на найперспективнішу з онуків Івана Франка, що здобула

¹⁰ Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали... – С. 39-40.

¹¹ Там само. – С. 40.

¹² Відділ фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» (далі – ВФ ЛІМ-МІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). – Ф. Запрошення, афіші, програми (далі – Ф. Запр.). – Інв. № 2129. – 69 арк.

добру загальну та спеціальну філологічну освіту. Крім того, мала здібності до наукової праці, талант публіциста та неперевершений дар імпровізованого мовлення.

Іл. № 3. Тарас Франко у родинному колі. Стоять справа: донька Зеня, дружина Катерина, Тарас Франко, родичка. Сидять: донька Люба-Дарина, син Роланд тримає на руках небожа Юрчика (сина Зиновії Франко), родич. Світлина 1954 р.

Іл. № 4. Доньки Тараса Франка – Зиновія-Ростислава і Дарія-Любомира

Згодом Зеновія на одному із засідань в Інституті мовознавства виступила із питанням про плачевний стан української мови в Україні. Цей виступ усі присутні списали на «нерозважливу молодість». Далі її «помилкові» виступи почастишали та її вже зарахували до «непевних осіб». Тепер Зеня Франко відігравала особливу роль «збудника неспокою» та створювала своєрідні землетруси в таборі перевертнів та фальсифікаторів. Зеновія наважується висловитись проти думки співробітника Інституту мовознавства Жовтобрюха А. М. про те, що процес зливання мов є природним і треба дбати, щоб з «чистими елементами української мови потрапити в цю єдину мову майбутнього комуністичного суспільства»¹³. Про цей вчинок відразу було повідомлено партбюро.

«Він написав на мене «донесення» в партбюро Інституту, що я з-за кордону, з Болгарії, де була на з'їзді славістів 1963 року, привезла три номери націоналістичного журналу «Сучасність»»¹⁴.

Іл. № 5. Тарас Франко з онуками Юрієм (стоїть) та Андрієм (у кептарику), донькою Зенею та зятем Павлом Юрачківським. Світлина 1961 р.

Також Зеновія підписується під колективними листами, котрі ставали предметом її осуду на партійних зборах. А ще додалися приїзд із Канади тітки Ганни Франко-Ключко, виступи Франкової онуки на захист Світличного, Дзюби та інших. Усі вище перелічені дії були кваліфіковані як антирадянська діяльність. У хід пішло все: підслух, візуальне стеження, використання провокаторів, дискредитація перед друзями. Результат стеження – п'ять потужних томів оперативної інфор-

¹³ Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали... – С. 82.

¹⁴ Там само.

мації про її контакти. Взято до уваги також й контакти з Галичиною (її називали амбасадором Галичини в Києві). Проте, речових доказів для виключення з партії було не достатньо. Та за цим питання не стало. Партбюро Інституту мовознавства зобов'язали «знайти» провину наукового характеру. Офіційне звинувачення звучало так: «У науковій праці свідомо проводить націоналістичні твердження, а це несумісне з Програмою і Статутом КПРС»¹⁵. У результаті Зеню Франко виключили з партії.

У 1968 році Зеновія підготувала до захисту докторську дисертацію «Мова І. Франка» та написала до курсу «Стилістика» два розділи: «Лексична стилістика» та «Фразеологічна стилістика», що фактично були другою докторською дисертацією. Та після виключення з партії про це не могло бути й мови.

У січні 1968 р. Зеновія Франко та Михайлина Коцюбинська здійснили спробу передачі «Репортажу із заповідника ім. Берії» до Чехословаччини. Фотокопію твору було заховано у коробку з-під цукерок та передано через чехословацьких вчених Єву Покорну та Власту Червену для філолога Андрія Куримського у Празі. Проте співробітники КДБ вилучили документ під час перетину кур'єрами кордону СРСР у Чопі. (Зрештою, за сприяння Світличного «Репортаж...» було надіслано до Москви, звідки, очевидно, він і потрапив на Захід). Коли сховок було викрито, то вина вся була звалена на Зеновію, про що була попередня домовленість. Знову було звернення до Інституту. Зеновію Тарасівну заставили написати «покаяніє», і її Овчаренко помилував, але КДБ з тим не змирилось. Воно відібрало із Зенених листів до подруг в Канаду «найпікантніший» (до Віри Кемпе), де вона скаржилася на брата і на братову, яка «буквально тероризувала нас з чоловіком, при повному потуранні брата», який дали на розгляд в інститут. Як результат, у кінці 1969 року Зеновію не переобрали на посаду старшого наукового співробітника.

Три з половиною роки Франкова онука була безробітною із негласною забороною друкуватись, котра тривала 10 років. Під час тривалого безробіття Зеновія мала два запрошення в Канаду (від тітки Ганни Франко та з університету з Торонто з оплаченою дорогою), але КДБ не дало дозволу.

«КДБ, знаючи про смертельну хворобу мого тата, чекала його смерті і відклало давно підготовлену ними акцію «знищення шестидесятників». Їх треба було зв'язати з українцями з-за кордону як емісарами ЦРУ, а нас – як платних агентів антикомунізму. Кандидатів на роль емісарів було чимало, бо багато хто тоді приїздив на Україну і, природно, зустрічався з ким-небудь з шестидесятників, а потім знайомився з більшим чи меншим їх колом. Нарешті вибір випав на Добуша»¹⁶.

У кінці грудня 1971 року Зеновія збиралася із сином їхати до Львова. Їй зателефонував незнайомец, який себе назвав Добушем. Він передав вітання від тітки Ганни і попросив зустрітися з ним, домовилися зустрітися у Львові. Зеновія прийшла на призначене місце, але Добуша не було. На цей час він уже був затриманий. Після повернення до Києва на Зеновію чекає слідство та обшук.

¹⁵ Там само. – С. 34.

¹⁶ Там само. – С. 82.

Іл. № 6. Зіновія Тарасівна Франко. Світлина 1960-х рр.

Зі спогадів сина Андрія Юрачківського:

«Друга половина 60-х і початок 70-х років були дуже тяжкими для моєї мами. Дружина Алла її брата Роланда, яка прийшла в наш дім у кінці 1962, зробила мамине життя нестерпним. У 1969 році маму не переобрали на посаду старшого наукового співробітника, і вона три роки залишалась безробітною. У 1971 році закордонний агент КДБ Добош, приїхавши в Київ, став зустрічатися з членами української громади. Потім його «затримали» і він «признався», що приїхав із ворожою метою. Почались арешти. Маму не заарештували, але ізолювали в санаторії КДБ. Після цього її почали шантажувати, вимагаючи написати покайного листа і засвідчити свою відданість радянській владі. За це обіцяли дві речі: нову квартиру і поновлення на роботі. Мама змушена була погодитись, бо окреме від Алли і Роланда житло було для неї питанням життя або смерті. Плата за це була високою. Члени української громади відвернулись від мами. Друзі і знайомі боялися з нею спілкуватися. Натомість встановилися неформальні зв'язки з приставленими до неї кураторами з КДБ. Вони інколи навіть приходили (очевидно, за завданням свого начальства) до нас у гості, і це єдине місце, де мама з ними зустрічалася. Для них накривали стіл, за який сідали всі члени нашої сім'ї. Розмови велися на нейтральні теми. Інформатором мама не була»¹⁷.

¹⁷ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Ф. Запр. – Інв. № 2129. – 69 арк.

Питання арешту Зеновії Франко довго дебатовалось у верхах. Перевагу одержали ті, які запропонували використати її прізвище з метою політичної гри. Після шеститижневого слідства, Зеновію заставили написати покайного листа.

«Я написала. Але мій текст викликав хвилю «гнівного обурення» патріотів з КДБ: «Ви для кого це написали? Для журналу «Сучасність»?». І підсунули мені для підпису свій текст. Далі був тиждень нерівної боротьби, в якій я одержала «часткову» перемогу: не було жодного прізвища «емісарів і їх агентів» на Україні, а замість фрази про «шпигунство» як «зради батьківщини», стало: «на шляху шпигунства я була, але КДБ мене своєчасно відвернуло від дальших тяжких злочинів, за що я йому вдячна». І в такому варіанті він пішов до «Радянської України» за 1. 03. 1972 р.»¹⁸.

Цей лист привів до бойкоту «справа» і «зліва». Почали гуляти всякі чутки, легенди про її «провини», які часто приписували їй без знання фактів, але і усвідомлено, щоб очорнити її.

«15 місяців стусанів зробили своє. Навіть той бойкот, який створено навколо мене, мене вже не болить, бо зрозуміла, що викликаний він і якимись і чіимись вигодами (комусь він був потрібний, хтось ширив про мене різні вигадки, домисли, які в умовах непоінформованості правили за істину). Дошукуватись до тих «хтосів» у мене нема бажання, і я примирилась зі своїм становищем ізгоя. І страшно забоятніла, і розчарувалась в людях. Мрію про потойбіччя. На землі тримають мене тільки мої хлопці, справді чудові (оце єдина радість)»¹⁹.

У травні Зеновію повідомили, що «наказом» директора Інституту мовознавства її повернуто на роботу. Але дали Зеновії Тарасівній лаборантське навантаження. Та ще чотири місяці, аж до жовтня, на роботу не виходила через бойкот. Ще два місяці була на роботах в колгоспі, хоча п'ятдесятирічних жінок на такі завдання жодні підприємства міста не направляли. У грудні сказали працювати вдома (писання карток) і роботу приносити в інститут. І так протягом двох років. Тільки тоді звільнилася ставка науковця, але без права на друк.

«Звичайно, я свідома того, що йшла на компроміс з совістю не тільки тоді, коли з високого повеління писала роботи про боротьбу Франка з українським націоналізмом, але і тоді, коли з нижчого веління писала рецензії на роботи про таку ж боротьбу з українським підпіллям, що велася в 40-х роках. Проте цього вимагали умови не так життя, як виживання, і знову таки не так мене, бо свого життя я не цінувала, як моїх найближчих»²⁰.

У статті «Трохи із своєї біографії» (на жаль, не завершений) Зеновія Тарасівна залишила спогад про унікальний випадок людяності одного із «стражів» режиму, підісланого до родини Франків з метою стеження за нею, який проте, всупереч своїм обов'язкам і призначенню, виявився справжнім їхнім приятелем.

«Ще у Львові, коли батько був директором музею, до нього часто приходив для ідентифікації почерків В. Стефаніка, О. Мартовича такий А. Гутурович.

¹⁸ Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали... – С. 84.

¹⁹ Там само. – С. 199.

²⁰ Там само. – С. 36.

Він представився йому працівником Ленінградського історичного музею. Одного разу батько запросив його до нас на обід і з того часу він став частим нашим гостем і «своєю» людиною в нашому домі. Він був цікавим і справді інтелігентним розповідачем. Дивував нас своєю поінформованістю про міжнародні події і культурне життя на Україні. В Києві він виявився одним з перших наших гостей. Інколи ночував у нас, ходив з нами на першотравневу демонстрацію і навіть на Дніпро, але навіть у спеку на пляжі не скидав несучого піджака.

І от в 1956 р. – після XX з'їзду партії, о дванадцятій годині ночі він з'являється до нас і відразу ставить на стіл дві пляшки, що зобов'язало мене забезпечити «термінову» закуску. Я заметушилась, а чоловік сів з ним на розмову. А потім, коли ми сіли за стіл, він задав нам питання: «Чи здогадувались ми, хто він?». Ну, я йому: «Як же, ви ж працівник музею...». «Ні, – каже, – я полковник КГБ, який по службі мав вас контролювати. Нас, працівників КГБ Хрущов частково розпустив, і от тепер влаштовуюсь на іншу роботу. До вас у мене ніколи не було жодних претензій, і ми залишимося з вами друзями «надалі». Потім вже рідше навідувався до нас, але так і не забував до кінця свого життя. Навіть за два місяці до чергового «відстрілу» української інтелігенції в січні 1972 р. він попередив мене, що готуються арешти. При тому в такій фразі «як я їх не переконував, що цього робити не можна, але вони і слухати не хочуть...». А коли з'явився мій покаєнний лист 1. III. 1972 р., він подзвонив мені по телефону і сказав: «Ну й дурні, для чого вони це зробили, бідна ви, Зеню»²¹.

Протягом 11 – 15 вересня 1986 року у Львові відбувся Міжнародний симпозіум ЮНЕСКО «Іван Франко і світова література». Участь у симпозіумі взяли понад 300 вчених із 12 країн світу. Серед учасників симпозіуму була також Зеновія Франко. Вона виступила із доповіддю «Національні і інтернаціональні джерела експресії в поетичній мові І. Франка»²². Як тільки закінчились усі святкування, дирекція інституту розв'язала руки. Було пред'явлено вимогу негайно подати заяву на звільнення, бо інакше її не атестують на засіданні вченої ради. На цей раз відбувся шантаж з боку вченого секретаря П. Ю. Гриценка.

«Він наполягав негайно подати заяву, бо інакше мене буде «провалено» на голосуванні. Я відповіла йому: це вже було. Придумайте щось інше, а заяву я подам в зазначений строк. І так інститут вдруге позбувся мене, правда, на цей раз мої роки, при відсутності докторського ступеня, який не дозволено було мені здобути, були беззастережним аргументом проти мене»²³.

З плином часу, поволі лід довкола Зеновії Тарасівни почав танути. Змінювалось життя, змінювалась ситуація в державі. Тепер вона веде активний спосіб громадського життя.

«Тепер я на пенсії. І, звичайно, тільки тепер почуваю себе розкутою. Багато пишу і друкуюся, багато готую видань. На других читаннях Франка все ж таки я була в Канаді з Федором Погребенником. І всі три мої доповіді надрукувала та ж сама «Сучасність»²⁴.

²¹ Там само. – С. 49-41.

²² Іван Франко і світова культура // Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО. – К., 1990. – Т. 1. – 525 с.

²³ Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали ... – С. 37.

²⁴ Там само. – С. 84.

З настанням нової епохи, коли синьо-жовті стяги майорили над Львовом, Тернополем, Києвом, Донецьком, так життєдайним стало слово Франкової онуки. Вона квапиться, поспішає... Врешті, вона «золотою мовою серця», за яку так постраждала, може вільно сказати те, що має знати її народ. Після довготривалої наукової дискредитації кандидат філологічних наук Зеновія Франко виступає із статтею «Обшир землі пращурів» у журналі «Україна»²⁵.

Зі спогадів рідних Зеновії Франко довідуємося про її роль у сім'ї, виховання дітей та онуків. Зі спогаду онука Данила Юрачківського:

«Співати дуже любила. Я сам пам'ятаю і зовсім трохи з того, що почув від батька. Якщо про самого Франка говорити, то згадується лише одна пісня на його слова, що вона співала «Як почувеш вночі край свого вікна» (але «Ой ти дівчино, з горіха зерня» я з дитинства знаю і, мабуть, таки від неї – звідки ще). Потім «Червона калина», «Ти воскреснеш моя Україно!», «Човен хитається серед води», «Як тебе не любити Києве мій», «Тихесенький вечір на землю спадає», «Як засядем браття коло чари». Як стверджує моя матір, ще Зеновія Франко співала польських пісень (що логічно, адже її дитинство і юність пройшли в польському Львові)»²⁶.

Зі спогадів онуки Олі Юрачківської довідуємося про наступне:

«Бабуся Зеня запам'яталась мені дуже розумною, активною та доброю людиною. І бабуся (Зеновія Тарасівна) і дідусь (Павло Опанасович) були дуже начитані, обізнані, розумні, постійно чимось цікавились, дуже багато читали, а потім годинами це обговорювали.

Любила свіже повітря та фізичні активності. Пам'ятаю, як бабуся водила нас у відкритий басейн «Динамо» біля однойменного стадіону круглий рік. Зараз цього басейну вже, на жаль, не існує.

Згадуються, також і туристичні поїздки в Карпати всією сім'єю, чи перегони на човнах по річці Стугна, куди ми їздили відпочивати майже щороку.

Бабуся дуже любила збирати гриби і в неї була неабияка здатність знайти їх там, де ніхто б і не очікував знайти.

Ще один досить персоналізований спогад – це пісня «Я сьогодні щось дуже сумую». Бабуся її дуже любила, навчила мене її співати і ми разом її виконували при першій ліпшій нагоді»²⁷.

Про любов до подорожей згадує у своїх спогадах Іванна Міліянчук (племянниця З. Франко):

«Дуже любила Карпати, часто брала і мене до Косова і в Шешори. Ми могли спати просто на сіні. Ходили на річку Рибницю і купалися в Гуці; тета чудово плавала і спокійно заходила в холодну воду. На березі ми грали в карти «Брідж», який любила і добре грала. У гарну погоду ми вибралися на «Писаний камінь»²⁸.

²⁵ Слово про Каменяреву онуку // Літературна Україна. – К., 2005. – № 4. – С. 7.

²⁶ ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». – Ф. Запр. – Інв. № 2134. – 71 арк.

²⁷ Там само. – Інв. № 2133. – 71 арк.

²⁸ Там само. – Інв. № 2130. – 69 арк.

Іл. № 7. Мовознавець Зіновія Франко за робочим столом. Київ, 1990 р.

На початку жовтня 1991 р. З. Франко відвідала її подруга зі Львова Марія Вальо:

«Зеню я застала в постелі. Насторожений погляд Павла і мовчазна атмосфера підказували, що вона не знає діагнозу. У цей вечір сон мене не брав, і у моїй пам'яті, наче кадри з фільму, виринали епізоди нашого знайомства і відносин із Зенею. А коли до моєї свідомості дійшла страшна думка, що, можливо, моя зустріч із нею була останньою, я гаряче молилась: Господи, не забирай її від нас саме тепер, коли уціліла з-під уламків режиму, вона потрібна Україні. Та, видно, мою молитву не вислухано. У такому випадку у народі кажуть, що Небу також потрібні Праведники»²⁹.

Тяжка хвороба обірвала життя, метою якого було служіння своєму народові. Померла 17 листопада 1991 року. Вона відійшла надто рано, не тільки у зв'язку із її ще відносно молодим віком, але й тому, що саме тепер відбулася та епоха, коли вона змогла би сказати усе, що нагромадилося, але не могло бути висказане упродовж життя під ковпаком більшовизму. Похована на Байковому цвинтарі. Уся тогочасна преса майоріла некрологами.

«У Києві з перших днів свого перебування Зеновія Франко виконувала високу місію представника Галичини, до якої зверталися різні високі інстанції, як до голосу західноукраїнської інтелігенції. Вихована в дусі високої національної свідомості, вона поступово увійшла в українське життя столиці й зайняла тут помітне місце. Сорокарічне перебування З. Франко у Києві ніби й не відзначалося чимось особливим, героїчним, однак її, може, й непомітна для сторонніх (але не для служб безпеки) невсипуща повсякденна діяльність: розмови, виступи, поширення забороненої

²⁹ Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали... – С. 294-295.

літератури, згуртування біля себе людей, що зустрічалися в неї вдома, – вже все це було актом протесту і великим подвигом у часи глибокої тоталітарної ночі. Одночасно вона крок за кроком проходила свою хресну дорогу від фальшивого благовоління властей імущих через «дружні» перестороги, адміністративні стягнення, вигнання з інституту, шантаж, оскаженіле цькування і бойкот заляканих та часто й підлих земляків аж до приниження перед світом»³⁰.

«В останню дорогу провели друзі, які з'їхались звідусіль. Осінні хризантеми, кетяги червоної калини, прибитої першими морозами, молитва і рідна земля з батьківського дому – все, що могли дати їй в далеку дорогу. І пісню. Про журавлів, що покидають рідну землю і летять у незнаний вирій. Лягла в київську землю, щоб снити про кращу долю України і її Воскресіння»³¹.

Зеновія любила життя, любила людей. А найбільше за все любила Україну! Не відмовлялася від ніякої роботи, якщо могла чимось прислужитися Україні.

«Зеня Франко була провідною зорею шестидесятництва. Нам здавалося, що її походження, її прізвище захищає нас. Ми думали, що КДБ не наважиться переслідувати її, як онуку шанованого ідеологами комунізму... Каменяра, тому й були з нею відвертими, захочували до нових сміливих вчинків. Зізнаюся, що і я належав до таких. Я їй говорив: «Не бійся, тебе не рушать! Ти Франко!» Вона мовчала, сміялася, але одного разу сказала: «І ти – Франко!». Це не була оцінка моєї творчості, це був заклик до українця бути Франком, відкинути боязнь і пристосуванство, бути людиною. Совість моя горіла від тих слів. І досі горить!»³².

Підсумовуючи, варто зазначити, що постать онуки Івана Франка – це гідний приклад для наслідування українцям! Зіновія Тарасівна своє життя, як колись і її славний предок, присвятила відбудові української національної ідеї, збереження української мови, захисту та відродження української католицької церкви та відбудови України!

Галина Топільницька.

Зеновія Франко. Повернення із забуття.

У статті здійснено спробу відтворення життєвого шляху Зеновії Тарасівни Франко – онуки Каменяра, основну увагу зосереджено на активній громадській та національно-свідомій діяльності Зеновії Тарасівни у часи сталінського тоталітарного режиму.

Halyna Topilnytska.

Zenoviya Franko. Reappearance from oblivion.

In the article an attempt to reproduce the way of life of Zenoviya Tarasivna Franko, Kamenyar's granddaughter, was made, the main focus is on the active public and nationally conscious activities of Zenoviya Tarasivna during the Stalinist totalitarian regime.

³⁰ Зіновія Франко // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 20 листопада.

³¹ Ти воскреснеш, моя Україно // Франкова криниця. – Трускавець, 1991. – 13 грудня.

³² Зеновія Франко: Статті. Спогади. Матеріали... – С. 266.

Петро СОВ'ЯК

ІМ'Я ІВАНА ФРАНКА НА ДРОГОБИЦЬКИХ ПЕЧАТКАХ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

Усе, що пов'язане з іменем Івана Франка, для галичан і не тільки для них, а особливо для дрогобичан, дороге, значуще й потребує ретельного дослідження та осмислення. Незважаючи на те, що один відомий львівський професор на свій лад почав переосмислювати цю визначну постать, стверджуючи, що його «не читають», «не знають», навіть узявся «розбронзовувати», ми на основі лише печаток, назв організацій, товариств тільки одного Дрогобича спробуємо довести протилежне.

Передові особистості Дрогобиччини, за якими тягнувся весь загал, розуміли вагомість і велич Великого Каменяря, який словом «лупав скалу» людського нерозуміння, тому його вшановували як могли й де тільки могли. Оскільки Івана Франка вважали захисником і виразником сподівань трудового люду, зокрема робітництва, то якраз у його середовищі зародилися перші пагінці прихильників ідей Каменяря та організованого руху за справедливість. Ще на початку 1900-х років у Дрогобичі виникли перші робітничі об'єднання – профспілки. Їхній осередок був у будинку, де тепер є редакція газети «Галицька Зоря». Тут формувалася книгозбірня «Українська бібліотека в Дрогобичі ім. Івана Франка» як прибудова УСДП. Напередодні Першої світової війни її фонди нараховували понад тисячу примірників. У 1913 році доктор Іван Кобилецький, приятель Івана Франка, з нагоди 40-х роковин літературної праці Каменяря від імені Народного дому організував Народну бібліотеку ім. Івана Франка, яка стала першою українською публічною бібліотекою в Дрогобичі. За словами І. Кобилецького, це був перший організований вияв українського робітництва Дрогобиччини в пошануванні Франкового імені: «...бібліотека стала вогнищем національної свідомості».

Наприкінці 1921 року до Дрогобича з гастролями приїхав український емігрантський театр «Мистецтво». Цей колектив відвідав батьківщину Івана Франка: Дрогобич, Борислав, Тустановичі, Ясеницю-Сільну, пройнявся Франковим духом, що «тіло рве до бою». Керівник «Мистецтва» Григорій Березовський, великий та славний актор, наполіг, щоб трупу перейменували на Драматичний театр ім. Івана Франка. Франків край так припав до душі артистам-наддніпрянцям, що вони вибрали Дрогобич місцем осідку театру. Так на Дрогобиччині здійснилася довговічна мрія – зорганізувати свій професійний театр. Він мав свою печатку, але, на жаль,

її не віднайшли. Театр довго не проіснував. Наприкінці 1922 року завершив свою діяльність. Більшість акторів влилася в місцеві аматорські гуртки. Щоправда, під тою назвою при Робітничій бібліотеці ім. І. Франка під керівництвом Г. Березовського в 1922 році було засновано аматорський театр, який уже при Робітничій громаді проіснував аж до 1939 року.

Ця бібліотека згодом відкрила свою крамницю «Паперовий базар ім. Івана Франка». На жаль, печатку також не віднайдено. Бібліотека планувала побудувати Робітничий дім ім. І. Франка. Навіть розпочали збір коштів.

У 1924 році польська адміністрація закрила всі робітничі організації, зокрема й бібліотеку. Було проведено обшуки, внаслідок яких частину книг вилучили. Решта просто пропала. У січні 1926 року українська робітнича громада спрямувала зусилля на заснування Робітничої громади ім. Івана Франка. Одержали дозвіл. Печатки не віднайдено. У 1934 році мешканці Нагуевич за намовою Робітничої громади створили Комітет побудови пам'ятника ім. Івана Франка в Нагуевичах. Його печатка овальна, розмір 4x5,2 см. Через владні перешкоди роботу над побудовою пам'ятника зупинили.

У Дрогобичі були й інші установи, освітні заклади, які мали ім'я Івана Франка. Наприклад, кружок «Рідної школи» УПТ (Українського педагогічного товариства) у Дрогобичі називався Франковим іменем, що й засвідчує печатка. У 1920 році, завдяки старанням цього кружка, в Дрогобичі постала чотирикласова початкова школа ім. Івана Франка на вулиці Чесного Хреста на Зварицькому передмісті. Першим управителем школи став Василь Ратальський, якого замінила Антонія Попович. У 1926 році Українське педагогічне товариство взяло назву «Рідна школа» – УПТ, а сам кружок отримав ім'я Івана Франка. З 1925 року цією школою управляв Степан Гаврищук. У 1930 р. польська влада провела паціфікацію, яка боляче вдарила по школі. Відбулися обшуки. Частину українських книжок вилучили назавжди. У зв'язку з виїздом у 1933 р. управителя школи Гаврищука до Львова, директором став Дем'ян Ковальчук, а після нього – Михайло Дворян. Школа й бібліотека мали власні печатки з іменем Івана Франка.

Українська гімназія імені Івана Франка в Дрогобичі відіграла величезну роль у вихованні молоді дрогобицького краю. Її історія почалася ще задовго до початку Першої світової війни. Українські інтелігенти давно мріяли відкрити українську гімназію в місті. Чи хоча б поділити Дрогобицьку державну гімназію імені цесаря Франца Йосифа з польською мовою навчання на дві мовні половини. У 1905 році було організовано підготовчі курси для вступу до державної гімназії. Аж улітку 1918 року вдалося зреалізувати цю ідею. У часи існування ЗУНРу державну гімназію з польською мовою викладання перетворено на українську державну, а новоутворена українська просто злилася з нею. Недовго українці тішилися її існуванням. Зі встановленням польської влади у 1919 р. гімназія знову стала польськомовною. Тим часом українська під опікою УПТ і далі існувала в приміщенні бурси на вулиці Святого Івана. У 1924 році гімназія відмовилася вести внутрішнє та зовнішнє діловодство польською мовою, тому її позбавили права визнання як навчального закладу. Через рік дирекція погодилася, і це право відновили. Гімназія тоді мала офіційну назву «Приватна коєдукаційна гімназія «УПТ «Рідна школа» ім. Івана Франка в Дрогобичі». Видані свідоцтва склалися із двох половинок:

одна із двох боків – українськомовна, друга – польськомовна. Кожна скріплена відповідною печаткою. Розрізавши, кожен міг вибрати свідоцтво, яке йому до вподоби. У 1930-ті роки, як указують печатки, на свідоцтвах додано ще й уточнення: «з українською мовою навчання». При гімназії також працювала Українська бурса ім. Івана Франка з відповідною печаткою.

«Пласт» у гімназії дуже добре розвивався і охоплював увесь цвіт цього навчального закладу. Він об'єднувався у 18-й полк імені Івана Франка й навіть випускав свій журнал «Ватра». Дирекція гімназії під керівництвом Собчука сприяла розвитку «Пласту», адже організація виступала за здоровий спосіб життя, формувала сильний характер, дисциплінувала юнаків. Духовним опікуном був катехит о. Степан Венгринович, пізніше – професор математики М. Іваненко. Під час пацифікації 1930 року гімназію закрили, багато старшокласників, членів «Пласту» було заарештовано. Серед них – директора гімназії В. Кузьмовича, професорів М. Байрака, М. Іваненка, опікунів двох пластових куренів. Опісля гімназія і далі існувала як філія Львівської малої духовної гімназії. Через рік її відновлено. Тоді гімназія втратила частину бібліотечного фонду. «Пласт» пішов у глибоке підпілля. Протягом усього часу існування гімназії її печатки змінювалися як за написом, так і за розмірами, але незмінним залишилося «ім. Івана Франка». Навіть за радянської влади в 1939 р. гімназію перетворено в середню школу №1 імені Івана Франка, що засвідчує відповідна печатка.

Треба зазначити, що установи, громадські організації, освітні заклади імені Івана Франка мали власні печатки, хоча станом на нині усіх не віднайдено. Така велика кількість назв, пов'язаних із Каменярем, свідчить про любов і пошанівок імені великого земляка, уродженця дрогобицької землі.

***Примітка.** Для написання цієї статті використано документи, свідоцтва та книги, на яких були відбитки печаток із колекції дрогобицьких колекціонерів Володимира Садового та Петра Сов'яка.*

РОЗДІЛ II. MONUMENTA MUSEI: МУЗЕЙНА СПРАВА ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

*Интер'єр хати Франків із реконструкцією бойківського побуту XIX ст.
і колискою, у якій зростав Іван Франко. Фото Марії Тяжкун 2017 р.*

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

НАЙДАВНІШІ ІКОНИ БАТЬКІВЩИНИ ІВАНА ФРАНКА

Дрогобиччина відома своєю багатою і різномірною мистецькою спадщиною. Не дивлячись на неунікненні численні втрати – як давніших, так і зовсім новіших і навіть найновіших часів, на її теренах вціліло, а подекуди ще й дотепер переховується немало вартісних мистецьких об'єктів різноманітного характеру. Це насамперед храми та елементи рухомого наповнення їх інтер'єрів, втім і з-поміж визначних позицій національного культурного доробку. Поодинокі з них виступають важливими віхами еволюції різних аспектів мистецького досвіду та мистецької практики давно минулих століть, нерідко навіть з-поміж як найрепрезентативніших, так і найпоказовіших для поодиноких аспектів культурного надбання, зафіксованих на місцевому ґрунті.

З огляду на цілком особливу роль і місце в національній традиції малярства вартує особливого відзначення збереження у дрогобицькому регіоні чималої кількості ікон різних періодів еволюції традиції, починаючи від найдавніших впізнаних на західноукраїнських землях зразків – періоду княжої доби. Значна їх частина віддавна впроваджена до наукового вжитку й незмінно фігурує серед найстарших позицій актуально сформованого основного фонду малярської спадщини¹. Є між ними й ікони з-поміж найраніших вцілілих в Україні. Вони належать до часів утвердження основ історичного культурного досвіду регіону – пізньої княжої доби та найближчого після неї наступного періоду – уже з початків польського панування і належать до найстаршої частини корпусу малярського доробку, ідентифікованого досі не лише на місцевому ґрунті та на західноукраїнських землях, а й в Україні загалом.

¹ Показовою з цього огляду сприймається присутність теренів Дрогобиччини уже в найстаршому виданому альбомі українських ікон, див.: Свенціцький-Святицький І. Ікони Галицької України XV–XVI віків. – Львів, 1929. – Табл. 49, № 71 (паралельне німецькомовне видання). Пор. також перший після тривалої перерви наступний альбом українських ікон: Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. – Київ, 1976. – Табл. XVIII, XXX, LXVIII. Пор. також новіші видання: Свенціцька В., Сидор О. Спадщина віків. Українське малярство XIV – XVIII століть у музейних колекціях Львова. – Львів, 1990. – Л. 3, 4, 5-6, 29-30, 70-73; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI – XVIII століть. – К., 2007. – С. 110, 115, 116, 137, 138-139, 154, 179, 203, 251, 254, 255, 280, 286, 291, 303, 307, 308, 313; Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького: альбом-каталог. – К., 2014. – № 6, 7, 20, 69, 118.

Новіші дослідження показали, що найстарші зразки ікон на західноукраїнських теренах дотепер вдалося виявити щойно від середини – другої половини XIII ст.² Причому, три найраніші з-поміж них вціліли в незначному віддаленні від Дрогобиччини: найдавніша визначена досі західноукраїнська ікона «Вибрані святі» (фрагмент) – у церкві святого Миколая у селі Явора Турківського р-ну³, а ікони святої великомучениці Параскеви з чотирма сценами історії⁴ й Богородиці з Емануїлом⁵ – у церкві архангела Михаїла в селі Ісаї того ж Турківського р-ну

² Александрович В. Відкриття малярської спадщини Галицько-Волинського князівства XIII століття // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 154-179; Його ж. Західноукраїнські ікони «мініатюрного стилю» – невідомий аспект мистецької культури XIII століття // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5 / Відп. ред. В. Александрович – С. 163-188; Його ж. Два стилі найстарших ікон Перемишля // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2014. – Вип. 8 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 271-282. Пор. також: Його ж. Ікони, українські ікони // Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 3: 3-Й. – С. 434; Його ж. Ікона // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11: Зор–Как. – С. 278; Ejusdem. Spuścizna średniowiecznego malarstwa ukraińskiego szkoły przemyskiej jako niewykorzystane źródło dla współczesnego malarstwa ikonowego // Sztuka sakralna pogranicza. Materiały z konferencji naukowej I Międzynarodowego Festiwalu Sztuki Sakralnej Pogranicza Przemysł 26–28.08.2011 / Red. Zofia Bator, Markijan Filewicz. – Przemysł, 2013. – Т. 1. – С. 210-213; Ejusdem. Najstarsze dzieje malarstwa przemyskiego // Sztuka sakralna pogranicza. – Przemysł, 2016. – Т. 2: Materiały z konferencji naukowej II Międzynarodowego festiwalu sztuki sakralnej pogranicza Przemysł, 11–12.10.2013 / Pod redakcją Zofii Bator i Marty Trojanowskiej. – С. 153-154; Його ж. Що з науки Гомера не засвоюється навіть через три тисячі років?.. [рец. на кн.:] Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – К., 2014. – 348 с., іл. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2017. – Вип. 11: Княжий Львів 1256 – 2016 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 207-214.

³ Гелитович М. Українські ікони... – № 1.

⁴ Там само. – № 8. У виданні датовано тільки другою половиною XIV ст.; Там само. – С. 11-12, 44, 290. Докладніше про ікону див.: Александрович В. Відкриття... – С. 167; Його ж. Західноукраїнські ікони... – С. 179-182; Його ж. Два стилі... – С. 278-281; Його ж. Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2011. – Вип. 11. – С. 312-313; Його ж. Українське «повернення обличчям до Заходу»: досвід релігійної іконографії XIII–XVI століть // Colloquia Russica. – Kraków, 2016. – Ser. 1, t. 6: Ruś a kraje kultury łacińskiej (X – XVI w.). Materiały VI Międzynarodowej konferencji naukowej, Kraków, 26–28 listopada 2015 r. / Red. naukowy V. Nagirnyu. – С. 157-158. Пор. також: Її ж. Ікони другої половини XIV ст. з церкви архангела Михаїла у с. Ісаї // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С. 88. Скорочений цикл історії ісаївської ікони розпочинає щойно останнім часом зауважену окрему традицію, чимале побутування якої належить до своєрідних прикмет національної мистецької практики на загальному тлі східнохристиянської релігійної мистецької культури. Увагу до неї привернуто: Його ж. Українські ікони святих зі скороченим історичним циклом (недооцінений аспект традиції княжої доби у мистецтві пізнього Середньовіччя та Нового часу) // Збірник матеріалів Міжнародної конференції «Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення» 6 – 7 грудня 2013 р., м. Львів. – Львів, 2013. – С. 15-31.

⁵ Гелитович М. Українські ікони... – № 9. Датовано лише другою половиною XIV ст.: Там само. – С. 12, 46, 290. Пор. також: Її ж. «Богородиця Одигітрія» з Ісаїв // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2008. – № 6(11). – С. 138-141; Її ж. «Богородиця Одигітрія» з церкви архангела Михаїла у селі Ісаї – рідкісна пам'ятка українського іконопису XIV століття // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 15: Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25–26 вересня 2008 року. – С. 44-47; Її ж. Ікони другої половини... – С. 89-90. Богородиця Одигітрія з Ісаїв (Бойківщина). – Львів, [б. д.]. Давніше походження обгрунтовано й ікона найдокладніше проаналізована: Александрович В. Новий приклад малярства монументального ранньопалеологічного зразка в іконі Богородиці з церкви архангела Михаїла в Ісаях // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 219-259.

(всі – Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)], далі – НМЛ).

На території самої Дрогобиччини ікони досі віднайдено, починаючи тільки від XIV ст., й усі вони, згідно із запропонованими дотепер датуваннями, повинні належати уже до середини – другої його половини, а навіть початку наступного століття (див. далі). З огляду наведеного трактування, їм випало репрезентувати насамперед тенденції, притаманні релігійній малярській культурі вже початкового періоду після перервання історичної традиції Галицько-Волинської держави – перших десятиліть польської (з недовготривалим угорським епізодом 1372 – 1387 рр.) окупації земель галицької спадщини⁶.

Єдиним випередженням цієї скромної групи найдавніших ікон Дрогобиччини досі ідентифіковано одинокого дещо старшого монументального «Архангела Михаїла з діяннями»⁷, виявленого в церкві Перенесення мощів святого Миколая⁸ у селі Сторона⁹ (НМЛ)¹⁰, який за всіма ознаками

⁶ Про головні засвідчені в ідентифікованих досі іконах тенденції західноукраїнського малярства того часу див.: Александрович В. Західноукраїнські ікони другої половини XIV століття на тлі перемін історичної традиції // Україна крізь віки. Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К., 2010. – С. 1029-1049. Пор. також: Його ж. «Музейне відкриття» іконопису Волині другої половини XIV століття // Волинський музейний вісник. Науковий збірник. – Луцьк, 2011. – Вип. 3. – С. 9-18.

⁷ Віра Свенціцька твердила про неї як ікону перемальовану й розкрити в музеї: Свенцицкая В. И. Мастер иконы второй половины XIV в. «Архангел Михаил с деяниями» из села Сторонна на Бойковщине // Памятники культуры: новые открытия. Письменность искусство археология. Ежегодник 1988. – М., 1989. – С. 192, примеч. 1. Проте ніяких відомостей про сам запис при цьому не наведено.

⁸ У дотепершній літературі церква незмінно подається із посвятою святому Миколаєві, див., зокрема: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1890. – Т. 11. – S. 407 (як «Stronna»); Свенціцька В. Українське станкове малярство XIV – XVI ст. і традиції візантійського мистецтва // Українське мистецтво у міжнародних зв'язках. Дожовтневий період. – Київ, 1983. – С. 18; Ї ж. Мастер... – С. 192, 209; Свенціцька В., Сидор О. Спадщина віків. – С. 49; Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – С. 437, 438; Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. – Lublin, 1998. – S. 266 (як «Stronna»); Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона XI–XVIII століть... – С. 116, 137, 485; Гелитович М. Українські ікони... – С. 294, 310. Вказана посвята за попередньою літературою наведена також і в давніших моїх публікаціях при відзначенні ікон сторонянського храму.

⁹ У місцевій традиції та давнішій літературі село незмінно виступає з такою назвою: Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К., 1968. – С. 321. У новішій літературі воно найчастіше фігурує як «Сторонна», див., зокрема: Свенціцька В. І. Українське станкове малярство... – С. 18; Ї ж. Мастер... – С. 192, 195, 201, 203, 204, 205; Свенціцька В., Сидор О. Спадщина віків. – С. 8, 46, 49; Слободян В. Церкви... – С. 437, 438; Kołbuk W. Kościoły... – S. 266; Національний музей у Львові. Альбом. – Київ, 2005. – С. 13, 20. Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII – XV ст. – Львів, 2005. – С. 81-82, 85, 86, 88, 292, 293; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 116, 137, 485, 488 (в обох останніх випадках – «Стороння»); Пуцко В. Іконопис // Історія українського мистецтва: У 5 т. – К., 2010. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – С. 932; Національний музей у Львові. Альбом. – К., 2013. – С. 45; Гелитович М. Українські ікони... – С. 10, 294, 310. Хоча водночас у ранішій побіжній згадці про ікону ахангела Михаїла село одинокий раз подано як «Сторона»: Свенціцька В. І. Народний живопис // Бойківщина: історично-етнографічне дослідження. – Київ, 1983. – С. 289. Як уже зазначено, в іншій тогорічній же публікації воно виступає у версії «Сторонна». Втім, практика підказує: така різномірність здатна походити й від знаного «неунікненого» чинника «редакторського втручання». Саму традицію, виведену, як випадає здогадуватися, від польської версії іменування села («Stronna»), у новішій літературі започаткував: Słownik Geograficzny... – S. 407.

¹⁰ Гелитович М. Українські ікони... – № 20. Найдокладніше про неї див.: Свенцицкая В. Мастер... – С. 192-209. Новіше трактування запропоновано: Александрович В. Два стилі... – С. 288, 290.

репрезентує давнішу традицію завершального періоду існування Галицько-Волинської держави. Яскраво виражені в кремезній постаті архангела риси монументального складу співвідносять сторонянський образ із поширеною на західноукраїнському ґрунті наступною після зазначених найстарших ікон «мініатюрного стилю» стилістикою кінця XIII – першої половини XIV ст. Вона репрезентує молодший варіант місцевої версії малярства монументального ранньопалеологічного зразка, взорований на засадах напряду, утвердженого в східнохристиянській релігійній культурі з відновленням Візантійської імперії 1261 р.¹¹

Виявлена на Дрогобиччині ікона архангела посідає досить своєрідні позиції у національній малярській культурі під багатьма оглядами. Насамперед, вона виявилася найстаршим¹² ідентифікованим досі в Україні прикладом ікони святого з розбудованим історичним циклом. Така іконографія зафіксована у Візантії від початку XIII ст. – від групи об'єктів, збережених у монастирі святої Катерини Александрійської на Синаї¹³ (далі – Синай). Сам історичний цикл діянь архангела відомий і раніше¹⁴, втім – у монументальному малярстві – також і на українському ґрунті, де його зберегли фрески Михайлівського вівтаря київського Софійського собору¹⁵. Проте, здається, першою іконою архангела з діяннями для усїєї східнохристиянської релігійної малярської культури повинна бути визнана, власне, сторонянська. Вона виявляється істотно старшою від наступної за нею званої віднесеної до 1399 р. (?) монументальної ікони московської школи (Москва, Архангельській собор Московського Кремля)¹⁶. Ця обставина, звісно, здатна вмістити сторонянський образ на не зауважену досі зовсім особливу та виняткову позицію серед доробку релігійної іконографії усього східнохристиянського світу, додатково наголошену достатньо рідкісним зображенням самого архангела.

Опрацювання самої фігури показало безперечно принципову відмінність зображення архангела від загальноприйнятого для пізнішої української традиції. У наступних іконах – починаючи від найближчих версій другої половини XV ст. з церкви апостолів Петра і Павла в селі Нагоряни поблизу Сянока

¹¹ В Україні його ідентифіковано щойно за новіших часів з віднайденням та науковим осмисленням ікони Богородиці Одигітрії із Успенської церкви в селі Дорогобуж Гошанського р-ну Рівненської обл. (Рівненський обласний краєзнавчий музей) і її традиції, див.: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – Львів, 1999. – С. 22-31. Новіший короткий перегляд зразків цього напряду західноукраїнського малярства див.: Його ж. Два стилі... – С. 282-292.

¹² Одиноке його попередження – згадана ікона святої великомучениці Параскеви з церкви в селі Ісаї ще другої половини попереднього століття, проте в ній присутній не розбудований історичний цикл, а лише скорочена його версія з чотирма сюжетами, докладніше про неї див.: Александрович В. Відкриття малярської спадщини... – С. 167; Його ж. Західноукраїнські ікони «мініатюрного стилю»... – С. 179-182; Його ж. Українські ікони святих... – С. 15-17; Його ж. Два стилі... – С. 278-281.

¹³ Див., зокрема: Vocotopoulos P. L. Funzioni e tipologia delle icone // Il viaggio dell'icona. Dalle origini alla caduta di Bisanzio / A cura di T. Velmans. – Milano, 2008. – P. 125-128.

¹⁴ Див.: Табеліш С. Циклус архангела у византийській уметости. – Београд, 1991.

¹⁵ София Киевская. Государственный архитектурно-исторический заповедник / Автор статьи и составитель Г. Н. Логвин. – К., 1971. – Ил. 191-104, 196.

¹⁶ Про неї див.: Машина В. Икона «Архангел Михаил с деяниями» из Архангельского собора Московского Кремля. – Ленинград, 1968.

(Музеум Будовніцтва Людовеґо в Саноку)¹⁷ та кінця століття з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Далява (НМЛ)¹⁸ (обидві місцевості тепер на території Польщі) він незмінно виступає архистратигом. Сторонянська ікона пропонує єдиний встановлений досі приклад, коли архангела зображено без обладунків та інших воїнських атрибутів у хітоні й плащі поверх нього, що послідовно витримано також у циклі діянь. Отже, йдеться про ранішу версію зображення, поширену перед утвердженням у такому іконографічному укладі образу архистратига. Як уже була нагода показати, фронтальність пози разом із присутністю лабарума в руці вказує на іконографію, виведену від зображень архангелів в оточенні Пантократора серед програм монументальних розписів храмових бань¹⁹. Поміж української спадщини найраніший подібний приклад зберегла виконана в техніці мозаїки одинока вціліла постать у бані київського Софійського собору²⁰.

Хоча водночас залучену іконографію, звісно, не випадало би обмежувати ви-
нятково таким походженням. На це вказує хоча б присутність подібного зобра-
ження уже в знаних візантійських «Менологіях» XII ст. (Синай)²¹. Саме її репре-
зентує й константинопольська ікона першої половини XIV ст. «Архангел Михаїл»
(Афіни, Візантійський музей, далі – ВМ)²². У спадщині старокиївської традиції
інший приклад такого невоїнського зображення відмінної, правда, іконографії,
пропонує вхідна мініатюра Лавришівського Євангелія XIII ст. (Кракув, Музеум
Народове, Бібліотека Чарториских²³. Для ширшого західноукраїнського контексту
іконографії архангела Михаїла варто пригадати також його «чудну» за висловом
літописця, ікону, яку король Данило Романович мав спровадити до патрональної
церкви святого Іоана Златоуста в Холмі²⁴. Ширшими свідченнями шанування ар-
хистратига за тогочасних умов сприймаються неодноразові відкликання до нього
на сторінках холмського літопису²⁵ та спорудження, очевидно, ще в володимир-

¹⁷ Репродукований: Ikona karpacka. Album wystawy «Ikona karpacka» w Parku Etnograficznym w Sanoku. Teksty naukowe Andrzej Czajkowski, Romualda Grządziela, Andrzej Szczepkowski. – Sanok, 1998. – II. 9; Ikony. Najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich. – Olszanica, 2001. – S. 100; Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 295. – Іл. 357; Janocha M., ks. Ikony w Polsce od średnowiecza do współczesności. – Warszawa, 2008. – S. 342. – II. 274. Іконографія постаті архангела в сценах історії від-
кликається до традиції сторонянського взірця.

¹⁸ Гелитович М. Українські ікони... – № 106. Сторонянський зразок постаті архангела повторено тіль-
ки в частині сцен історії, в інших архангел виступає архистратигом.

¹⁹ Увагу до такого родоводу зображення архангела привернуто: Александрович В. Перемиська ікона
XIV ст. «Архангел Михаїл з діяннями» // Перемиські дзвони. – 1994. – № 1. – С. 18; Його ж. Обра-
зотворче і декоративно-ужиткове мистецтво // Історія української культури: У 5 т. – К., 2001. – Т. 2:
Українська культура XIII – першої половини XVII століття. – С. 288.

²⁰ Репродукцію див., зокрема: София Киевская. Ил. 29.

²¹ Σωτηρίου Γ. και Μ. Εικονες της Μονης Σινα. Αθηναί, 1956. Т. 1. – Пiv. 122; Vocotopoulos P. L.
Funzioni... – P. 121.

²² Acheimastou-Potamianou M. Icons of the Byzantine Museum of Athens. – Athens, 1998. – P. 37.

²³ Найдокладніше про цю мініатюру див.: Александрович В. Візантійські іконографічні взірці XI сто-
ліття в українському малярстві XIII – XIV століть // Студії мистецтвознавчі. – 2006. – Ч. 1(13): Архі-
тектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 41-42.

²⁴ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М., 1998. – Т. 2. – Стб. 844.

²⁵ Див.: Александрович В. Князь володимирський // Александрович В., Войтович Л. Король Данило
Романович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). – Біла Церква, 2013. – С. 65.

ський період біографії короля посвяченої архангелові найбільшій українській ротонди – у Володимирі²⁶.

В іконах залучений невоїнський контекст для центрального образу, який виявляється унікальним. Натомість іконографія історичного циклу, починаючи від згаданих прикладів з церков у Даляві та Нагорянах, надалі незмінно повторювалася й інша його версія серед середньовічного доробку в Україні досі не зафіксована²⁷. Лише в окремих сюжетах циклу діянь від зазначеної на нагорянської ікони архангел виступає у воїнському обладунку.

Сама постать архангела в трактуванні вбрання, особливо складок плаща та відхиленого назовні його вузького гострого кінця праворуч на долі нагадує певні особливості широкої постаті та відтворення елементів літургійних шат святого Миколая на фресці Михайлівської Золотоверхої соборної церкви у Києві (Москва, Государственная Третьяковская галерея)²⁸. Винятково широка постать архангела та її монументальні форми пригадують також вказане зображення архангела в бані київського Софійського собору.

Встановлений вірогідний київський прецедент у самій фігурі сприймається також важливим наголошенням за актуального стану історично-мистецьких досліджень в Україні мало поки зауваженої на конкретних прикладах київської складової мистецького синтезу періоду княжої доби на західноукраїнських землях та загалом київської присутності в давній малярській культурі регіону²⁹.

Щодо датування ікони в літературі висловлювалися немало відмінні міркування, незмінно належно не обумовлені й не підтвержені репрезентативним рядом переконливих аргументів. В. Свенціцька, впроваджуючи ікону до наукового вжитку, пропонувала різні датування. У заголовку йдеться про ікону другої половини XIV ст.³⁰ Водночас написи при клеймах визнані «с палеографическими чертами второй четверти XIV в.»³¹. Далі ікона подана як «датируемая... в пределах от середины до конца XIV в.»³². Водночас її згадано і як ікону XIV ст.³³ При цьому в підписах під ілюстраціями незмінно подається кінець століття³⁴. На завершення

²⁶ У літопису зафіксована щойно під 1268 р.: Ипатьевская летопись. – Стб. 868. До вірогідності зазначеного походження ротонди увагу привернуто: Александрович В. Князь володимирський... – С. 64-65.

²⁷ Перегляд відповідних українських ікон див.: Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 292-299; Його ж. Іконопис Західної України XVI – поч. XVII ст. – Львів, 2017. – С. 425-441.

²⁸ Государственная Третьяковская галерея. Каталог собрания. – М., 1995. – Т. 1: Древнерусское искусство X – начала XV века. – № 5. – С. 44 (ил.).

²⁹ Останнім часом до нього привернуло увагу докладніше вивчення такої показової під багатьма оглядами пам'ятки, як Службник першого перемишльського єпископа Антонія з першої половини 1220-х років (Москва, Государственный исторический музей), найправдоподібніше, як видається, спорядженого в Києві при поставленні владики на перемишльську кафедру на початку 1220 р., див.: Александрович В. Мініатюри Службника першого перемишльського єпископа Антонія // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2020. – Вип. 14: Княжий Перемишль / Відп. ред. В. Александрович (у друці). Безперечно, це ще одне виразне відсилання до практично не зауваженого за дотеперішньої доступності мистецького доробку епохи та стану історично-мистецьких досліджень в Україні важливого самостійного аспекту мистецького процесу на західноукраїнських землях княжої доби.

³⁰ Свенцицкая В. Мастер... – С. 192.

³¹ Там же. – С. 199.

³² Там же. – С. 205.

³³ Там же.

³⁴ Там же. – С. 195, 196, 197, 198, 202.

в індивідуальному почерку майстра визнана відображеною «переходная фаза от стиля XIV в. с живыми реминисценциями традиций, восходящих к древнерусскому искусству домонгольского периода, к стилю, присущему живописи XV в.»³⁵. Така неоднорідність фігурує і в іншій публікації, де в тексті огляду пам'яток наведена дата «середина – кінець XIV ст.»³⁶, а в каталозі репродукованих при цьому об'єктів – «друга половина XIV ст.»³⁷. Водночас в іншому виданні з наступного року подана дата «друга половина – кінець XIV ст.»³⁸. Відкликавшись до останньої публікації, патріарх Димитрій датував ікону вже тільки кінцем століття³⁹. Людмила Міляєва прийняла другу половину століття⁴⁰. Ту ж дату подав Василій Пуцко⁴¹. Новіший каталог найстарших ікон музейної збірки так само без аргументації відніс ікону аж на початок XV ст. (під ?)⁴² – як прихилиючись до поширеного в літературі призвичаєння не виходити в пропонованих датуваннях поза кінець століття (див. далі), так і, зі свого боку, на такий спосіб «поглиблюючи» виразно зарисовану в літературі послідовну тенденцію до «омолодження» сторонянського образу. Звично для давніше практикованого методу, пропоновані часові визначення здебільшого подавалися у лаконічному викладі, тобто взагалі без будь-яких аргументів – на зний «спосіб Афіни з голови Зевса».

Усі пропоновані дотепер датування насправді входили від першої публікації В. Свенціцької та поширеного давніше «не артикульованого», проте від цього не меншої «твердості» загального переконання, нібито найстарші українські ікони не мали бути давнішими від другої половини XIV ст.⁴³ Щойно новіші дослідження, вперше додавши до сприйняття найдавнішої української спадщини в іконах усвідомлення об'єктивно властивого їй незмінного ширшого візантійського контексту, виявилися спроможними змінити уявлення про засвідчені початки відповідного аспекту малярства на західноукраїнських землях. Як зазначалося, це дало змогу відсунути рубіж походження зафіксованих оригінальних найдавніших автентичних західноукраїнських ікон ще до середини – другої половини XIII ст.

На тлі ідентифікованих й актуально доступних найраніших пам'яток західноукраїнського походження сторонянський «Архангел Михаїл» репрезентує новішу, наступну за ними традицію й належить до історично найближчого наступного стилістичного напрямку, визначеного як українська версія молодшого відгалужен-

³⁵ Там же. – С. 206. В останньому твердженні прихована безперечна «шпаргалка» для запропонованого в новішій літературі датування нібито навіть аж початком XV ст. (див. далі).

³⁶ Свенціцька В. Українське малярство XIV – XVI століть // Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. – С. 8.

³⁷ Свенціцька В., Сидор О. Спадщина віків. – С. 49.

³⁸ Світ очима народних митців. Українське народне малярство XIII – XX століть. Альбом / Автори-упорядники В. І. Свенціцька, В. П. Откович. – К., 1991. – № 2.

³⁹ Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 292, 293.

⁴⁰ Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 116, 485.

⁴¹ Пуцко В. Іконопис. – С. 932.

⁴² Гелитович М. Українські ікони... – С. 68, 294.

⁴³ До його функціонування увагу привернуто, зокрема: Александрович В. Новий приклад... – С. 225. Показовим виявом такого погляду сприймається, зокрема віднесення до кінця століття навіть знаної ікони Покрову Богородиці з Покровської церкви в Луцьку (Київ, Національний художній музей України, далі – НХМ України): Свенціцька В. І. Живопис... – С. 214 («мабуть, також кінця XIV століття»). За результатами новіших, докладніших досліджень вона повинна належати до другої чверті століття, див.: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – С. 24-25.

ня стилю ранніх Палеологів⁴⁴. На підставі хоча й нечисленних, проте репрезентативних за характером та різномірних зразків це малярство сприйнято окремим розбудованим явищем із тривалішим періодом внутрішньої еволюції на місцевому ґрунті, «започаткованим», як переконає зіставлення актуально доступних прикладів, ще перед кінцем XIII ст. Таку долішню часову межу побутування вказаної стилістики прийнято за результатами вивчення зазначеної ісаївської «Богородиці з Емануїлом»⁴⁵.

У зіставленні з нею та іншими ранніми зразками відповідного напрямку у згаданій дорогобузькій «Богородиці Одигітрії» та найближчих до неї зображеннях архангелів Михаїла і Гавриїла – молитовного ряду з церкви святої великомучениці Параскеви в селі Далява, тепер на території Польщі (НМЛ)⁴⁶ сторонянський «Архангел» здатний репрезентувати дещо інший, проте ненабагато віддалений етап еволюції традиції. Дорогобузька «Богородиця» разом із парою далявських належать до вершин стилю, заснованих на опрацюванні актуального варіанту класичного ідеалу. Сторонянська ікона не позбавлена очевидних суголосних їм тенденцій⁴⁷, проте відображає інакший аспект малярської культури. Класичний ідеал, так яскраво реалізований в усіх трьох зазначених раніших об'єктах, у ній виявлено відчутно скромніше. Виразно вкорочених пропорцій широкий лик архангела⁴⁸ мало відповідає ликові, наприклад, згаданого далявського «Архангела Михаїла»⁴⁹ – вузькому, підкреслено видовжених пропорцій, з розбудованими щоками. Хоча між ними вловлюється очевидна спорідненість в межах двох різних етапів еволюції єдиної традиції на тлі професійних здобутків двох відмінних творчих індивідуальностей. Моделювання лику сторонянського архангела позбавлене акцентування графічного начала, в ньому зовсім відсутнє, зокрема, притаманне далявським іконам підкреслення висвітлень білилами⁵⁰. Замість цього спостерігається оперування кольоровими плямами з тонкими градаціями відтінків при плавних їх переходах, пластичне моделювання власне кольором без звернення до графічного начала, присутнього винятково в деталях скромнішого значення, як рисунок надбрівних дуг, обведення невеликих фігурних ніздрів носа. Широка горішня губа на-

⁴⁴ Окремим явищем національної малярської традиції відповідну групу ікон вперше показано: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – С. 22-31. Пор.: Його ж. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 286, 288; Його ж. Ікони... – С. 435; Його ж. Ікона. – С. 278-279; Його ж. Два стилі... – С. 282-292.

⁴⁵ Александрович В. Новий приклад... – С. 254.

⁴⁶ Найдокладніше про них та їх взаємозв'язки у відповідному колі див.: Александрович В. Ікони першої половини XIV століття «Архангел Михаїл» та «Архангел Гавриїл» з церкви святої Параскеви у Даляві // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 41-75. Пор. також: Його ж. Два стилі... – С. 284-288.

⁴⁷ До їхнього взаємозв'язку вагу привернуто: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – С. 29.

⁴⁸ Репродукція (фрагментована) відтворена: Гелитович М. Українські ікони... – С. 70.

⁴⁹ Репродукцію фрагменту див.: Гелитович М. Українські ікони... – С. 35.

⁵⁰ Пор. його опрацювання у вершині відповідного малярського напрямку на українському ґрунті в Дорогобузькій іконі, з новіших репродукцій див., зокрема: Александрович В. Холмська ікона Богородиці з Емануїлом (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 5). – Львів, 2018. – С. 31. Найдокладніше застосування білил при моделюванні ликових Богородиці та Емануїла передають репродукції з достатньо, однак, скромним відтворенням виняткового колористичного багатства оригіналу: Богородиця-Одигітрія другої половини XIII століття з церкви Успіння Пресвятої Богородиці з Дорогобужа / Тексти до альбома: З. Лильо-Откович, В. Откович, Т. Откович. – Львів, 2007. – С. 10, 11, 19.

гадує відповідну в лику дорогобузької «Богородиці». Моделювання густих круглих локонів волосся двома, обведеними висвітленою фарбою основного тону, короткими темними фігурними лініями, у свою чергу, пригадує ікону святого Георгія із молитовного ряду з церкви святого Миколая у селі Тур'є Старосамбірського р-ну Львівської обл. (НМЛ)⁵¹. Щодо трактування локонів остання з них виглядає спрощеним, підкреслено графічним відтворенням взірця зразка сторонянського образу. У сцені «Створення архангела», де лик не такий широкий, більше видовжений, з характерним вузьким чолом, що спостерігається і в інших сюжетах історичного циклу. Як характерна її прикмета привертає увагу моделювання складок червоного плаща тонкою чорною лінією, за посередництвом якої передано хвилястий уклад його кінців з обох сторін постаті на загальному однотонному червоному тлі. Щось подібне спостерігається і в іконі середини – другої половини століття «Свята великомучениця Параскева зі сценами історії» з придорожної каплиці (=однієї із чотирьох місцевих церков) у селі Кульчиці Самбірського р-ну Львівської обл. (Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького – Музей-заповідник «Олеський замок»)⁵². Тільки кульчицька ікона позначена послідовним домінуванням графічного начала. Внаслідок чого лише сам рисунок чітких чорних графічних ліній поверх плоскої червоної плями мафорію викликає враження своєрідного обгортання постаті складками тканини⁵³. При такому зіставленні за вказаною ознакою сторонська ікона сприймається виразно ранішою попередницею кульчицької, суголосною домінуючим тенденціям еволюції малярської культури ще першої половини століття.

Проте найближчою до сторонянського образу з-поміж ікон відповідного зразка за характером моделювання лику здатна видаватися незаслужено менше відома й мало вивчена найдавніша українська ікона цілофігурного Спаса – з церкви святих Кузьми і Дем'яна у селі Війське поблизу Сянока, тепер на території Польщі (Музеум Гісторичне в Саноку)⁵⁴.

Важливою датуючою ознакою виступає також палеографія написів. В. Свенціцька вдалася до написаного білилом у невисоких лежачих прямокутниках над

⁵¹ Гелитович М. Українські ікони... – № 5. Фрагмент з головою святого відтворено: Там само. – С. 38. Найдокладніше про саму ікону див.: Александрович В. Тур'ївська ікона святого великомученика Георгія з «Моління» // Київська Церква. Альманах церковної історії. – Львів, 2001. – Ч. 2-3(13-14). – С. 212-221.

⁵² Новіші кольорові репродукції див.: Александрович В. С. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 430; Львівська галерея мистецтв. – Львів, 2006. – С. 15; Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 156. – Іл. 93; Гелитович М. Українські ікони... – С. 11.

⁵³ Увагу до цієї своєрідної графічної особливості ікони привернуто: Александрович В. Новий приклад... – С. 248.

⁵⁴ Найдокладніше про неї див.: Biskupski R. Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów. – Т. 1. – Sanok, 2013. – Nr 1. Тут, як і загалом у літературі, війського «Спаса» датовано тільки XV ст. На його походження з попереднього століття вперше вказано: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – С. 29-30. Ширше таку пропозицію аргументовано: Його ж. Науковий каталог найбільшої збірки українських ікон XV ст. в Польщі [рец. на кн.:] Biskupski R. Ikony z XV wieku w Muzeum Historycznym w Sanoku. Katalog zbiorów (Sanok, 2013), t. 1, 192 s., il. // Ruthenica. – К., 2016. – Т. 13. – С. 208-210. Проте свійський образ однозначно пізніший й давніше висловлений погляд про спільність авторства чи майстерні (Його ж. Новий приклад... – С. 222; Його ж. Два стилі... – С. 290) тепер сприймається поспішним: обидві ікони потребують докладнішого зіставлення та вивчення.

крилами при зовнішніх сторонах середника титульного напису, й не аналізуючи його, навела тільки пізніші приклади вміщення титулів на аналогічних темних тлах з доробку перемишльської школи українського малярства⁵⁵. Стосовно написів при сценах історичного циклу, відзначено лише їх виконання білилом, «с палеографическими чертами второй трети XIV в.»⁵⁶. Вони написані білилом так само на темному тлі поземів поодиноких композицій, а тексти при «Жертвоприношенні Авраама» та «Чуді в Хонах» винесені поза самі сцени і вміщені поряд на поземі обабіч постаті архангела.

Титульний напис «АГІГОС АРХТЛЪ МІХ[...]Ъ»,⁵⁷ з притаманними почеркові тільки цього майстра характерними декоративними елементами при окремих деталях літер на зразок тонкого продовження звисаючих додолу горішніх гачків-завершень Г та Х з декількома нерегулярними паралельними перекресленнями,⁵⁸ виразно продовжує – не без очевидного спрощення – аристократичну каліграфію титульних написів далявських ікон. Не зауважена досі явна взаємозалежність пропонує додатковий важливий аргумент на користь їхньої близькості та стосовно незначного віддалення від них у часі сторонянського образу. Показовою з огляду опрацювання декоративних елементів сприймається також різномірність написання двох літер А, так само спроможне відкликатися до близького за характером накреслення цієї літери в далявських іконах. В її основі знаходиться достатньо широка пряма вертикальна лінія, до якої у горішній частині вище середини прилаштована кругла петля. У сторонянському накресленні вона не прилягає безпосередньо до вертикального елемента, а приєднана до нього на певній відстані за допомогою двох віддалених між собою по вертикалі тонких паралельних ліній тих самих білил. Аналогічна, хоч і значно плавніше, делікатніше виконана, петля присутня також безпосередньо при вертикальному елементі в літері в імені архангела далявської ікони. Натомість у літері на початку слова «Архангел» петля подана у вигляді рівностороннього ромбу з незамкнутою стороною від вертикалі. З нею петля поєднана за допомогою розширення, зовнішні кінці якого навіть дещо виходять поза горішню та долішню лінії самого ромбу. Навпроти цього розширення на вертикальному елементі проглядається мало виділений з нього суцільний невеликий рівносторонній замальований ромб. Від горішнього та долішнього кінців ромбу-петлі догори й додолу вертикально відходять довгі тонкі лінії з короткими горизонтальними перехрещеннями, аналогічні до зазначених продовжень додолу «дзьобів» окремих літер. Подібний квадратний ромб-петля присутній також у літері на початку імені в іконі архангела Гавриїла з церкви в Даляві, де він правим гострим кутом примикає безпосередньо до вертикального елемента⁵⁹. Не дивлячись на певні явні відмінності в індивідуальному накресленні, йдеться, однак, про безперечно взаємопов'язані приклади одного мало віддаленого в часі етапу еволюції професійної практики.

⁵⁵ Свенцицкая В. И. Мастер... – С. 199.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Окремі літери втрачені через тріщину дошки й викликане нею осипання ґрунту разом із фарбою.

⁵⁸ Репродукцію побільшеної лівої половини напису при фігурі див.: Гелитович М. Українська ікона... – С. 27.

⁵⁹ Репродукцію див.: Гелитович М. Українська ікона... – С. 37.

Докладніше зіставлення палеографії титульного напису сторонянської ікони з текстами на іконах архангелів із церкви в Даляві переконує, що під відповідним оглядом вони репрезентують єдину традицію з очевидним дещо пізнішим трактуванням палеографії, що вказує на новіше походженням сторонянського напису й образу. Відповідно до опрацьованого та доведеного⁶⁰ датування далявських ікон в межах перших десятиліть століття, очевидно, згідно з новішим, докладнішим датуванням взірцевої для відповідного малярського напрямку Дорогобузької ікони першим чи другим десятиліттям століття (перед 1320 р.)⁶¹, сторонянська ікона архангела повинна бути визнана незначно віддаленою у часі як від неї, так і найближчих до неї далявських архангелів. Тобто, її, очевидно, випадало би датувати в межах другої чверті століття, ближче до її початку. Таке датування співпадає зі згаданою запропонованою датою палеографії написів при історичних сценах, хоча й не відомо, на чому вона заснована, оскільки в цитованій публікації, як зазначалося, відповідну пропозицію подано без аргументів, нічим не обумовленим «готовим рішенням».

Наведені міркування стосовно самої ікони разом із результатами докладнішого опрацювання палеографії її титульного напису підводять до з'ясування, фактично, не опрацьованої досі проблеми часу створення ікони. Пропонуючи датування в межах середини – другої половини століття, В. Свенціцька не навела при цьому докладнішої аргументації. Щобільше, вона зовсім не вдавалася до зіставлення з послідовно відмінним за всім комплексом притаманних йому ознак графічним стилем групи ікон середини – другої половини століття (про них див. далі), зі стилістикою якого сторонянський «Архангел» – якнайвиразніше – не має абсолютно нічого спільного. Намагання віднести його не тільки до другої половини століття, а й навіть ще пізніші варіації тієї ж пропозиції стосовно кінця століття чи й аж початку наступного за всіма можливими ознаками виявляються надто віддаленими від сукупності реалій самої ікони. Фактично, вони зовсім не переобтяжені пошуками аргументів, а замість цього схильні працьовито тиражувати знаний притаманний давнішій літературі «страх» перед визнанням походження найдавніших західноукраїнських ікон з-перед кінця XIV ст.

Новіші відкриття та дослідження найстарших західноукраїнських ікон, визначених у зіставленні з візантійським малярським доробком зразками спадщини середини XIII – XIV ст., дали змогу відмовитися від раніше послідовно практикованого «вгадування» й сформуванню досить чітке уявлення про процес стилістичної еволюції перших півтора століть, засвідченої в автентичних пам'ятках історії західноукраїнської ікони. Вона пролягала від відображеної в найстарших збережених на місцевому ґрунті прикладах «мініатюрної» традиції середини – другої половини XIII ст. через власну версію пізнього монументального стилю ранніх Палеологів кінця XIII – першої половини XIV ст. до стилістики під впливом учення

⁶⁰ Хоч і не прийнятого, див.: Патріарх Димитрій (Ярема). Иконопис Західної України XII... – С. 120, 121; Міляева Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 111-112. – Іл. 26-27; Гелитович М. Українська ікона... – С. 288, 289; Національний музей у Львові. Альбом. – С. 46-47. – № 4-5 (усюди датовано XIV ст.).

⁶¹ Таке датування у короткому викладі запропоновано: Александрович В. Візантійський імпорт та візантизуюча течія волинського малярства княжої доби // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 16: Матеріали XVI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 4 – 5 листопада 2009 р. – С. 20.

ісихастів, так чи інакше засвідченої у більшості зразків другої половини XIV ст.⁶² На такому шляху розвитку сторонянська ікона архангела Михаїла здатна посісти цілком конкретну позицію як приклад місцевої версії малярства монументального ранньопалеологівського зразка. Причому, відзначена певна її спорідненість як з Дорогобузькою іконою, так і далявськими «Архангелами» та тур'ївським «Святим Георгієм», спроможна підказати вірогідність досить раннього – в межах першої половини століття – походження сторонянського «Архангела Михаїла», його належність до малярства відповідної стилістичної групи. До такого ж висновку, як уже показано, підводить й аналіз палеографії титульного напису. У цьому зв'язку необхідно окремо відзначити не лише показану його близькість з іконами зразка «Дорогобузької Богородиці». Палеографія титульного напису так само не має нічого спільного з написами безперечних ікон другої половини століття – як збережених на території самої Дрогобиччини зразка знаного станильського кінного «Святого Георгія», так і дещо молодших – так званої «радрузької групи» – з церков святої Параскеви Тирновської у селі Радруж (тепер на території Польщі) та святого Георгія у селі Вільшаниця Яворівського р-ну Львівської обл. (всі – НМЛ)⁶³.

З цього огляду пропонувані вступні пізні й нічим не обумовлені новіші ще пізніші пропозиції стосовно датування сторонянського «Архангела» сприймається вступними, недостатньо обдуманими, поверховими й завідомо позбавленими належної аргументації. Показово, що найновіші наведені дати, ще пізніші, не тільки не наближають до з'ясування походження, а й на тлі ікон запропонованого часу – кінця XIV – початку XV ст. виявляються найперше свідченням відсутності орієнтації в еволюції традиції. Не підлягає сумніву, що так само, як запропоноване докладніше опрацювання сторонянської ікони дало змогу віднайти її справжній історичний контекст, ретельніше всебічне вивчення цієї виняткової найдавнішої позиції мистецької спадщини Дрогобиччини здатне підвести до поглибленого, повнішого розкриття реальних взаємозв'язків та властивого місця зазначеної унікальної позиції мистецького доробку пізньої княжої доби в процесі еволюції одного з найцікавіших етапів еволюції відповідного аспекту національного культурного досвіду західноукраїнських земель.

⁶² Такий шлях розвитку тогочасного західноукраїнського малярства вперше показано: Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. – С. 20-22, 25-37. Пор.: Його ж. Образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво. – С. 286, 288. Пор. також: Його ж. Ікони... – С. 434-435; Його ж. Два сили... – С. 271-298; Його ж. Західноукраїнські ікони... – С. 1029-1049; Його ж. Ікона. – С. 278-279; Його ж. Що з науки... – С. 207-214. У новітній літературі ці засновані на докладнішому зіставленні найдавнішої української спадщини з відповідним їх взірцевим візантійським доробком пропозиції чіткої схеми еволюції традиції не сприйнято, див.: Пуцко В. Іконопис. – С. 927-933; Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького // Ї ж. Українські ікони... – С. 9-12. Критичні зауваження щодо трактування найстарших західноукраїнських ікон в обох новіших зазначених підсумовуючих виданнях див.: Александрович В. Ікони княжої доби на сторінках нового видання «Історії українського мистецтва» // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 231-246; Його ж. Середньовічне мистецтво Перемишльської єпархії на сторінках нового видання «Історії українського мистецтва» // Церковний календар 2012. Видання Перемисько-Новосанчівської єпархії. – [Сянок, 2011]. – С. 144-150; Його ж. Що з науки... – С. 204-210.

⁶³ Новіші репродукції радрузької групи ікон див.: Гелитович М. Українські ікони... – С. 50-61. Як окреме явище західноукраїнського малярства їх вперше показано: Александрович В. Священик Гайль – маляр короля Владислава II Ягайла – і перемишльське малярство XIV – XV століть // Його ж. Українське малярство XIII – XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 168-173.

Першу окрему групу найстарших ікон Дрогобиччини утворюють три якнайтісніше взаємопов'язаних між собою пам'ятки з яскраво вираженими однозначним і незаперечним переказом малярської культури другої половини XIV ст. Дві з них походять із церкви Собору святих Йоакима і Анни в селі Станія. Це єдиний для усього східнохристиянського світу зразок «Принесення Марії до храму зі сценами історії Марії» в іконі та одна з найвідоміших українських середньовічних ікон – кінний «Святий Георгій» (обидві – НМЛ). Їх доповнює інша версія «Святого Георгія» того ж взірця – з церкви Перенесення мощів святого Миколая у селі Старий Кропивник (Львів, Музей митрополита Андрея Шептицького, далі – ММАШ).

Оскільки сюжет першої зі станильських ікон співвідноситься із рідкісним для Київської митрополії посвяченням самого храму⁶⁴, є підстави вважати її призначеною для цієї сільської церкви від самого початку. Їх, безперечно, виконав той сам майстер яскравої індивідуальності, досить своєрідний на тлі зафіксованих винятково поодинокими об'єктами професійного доробку творцями тогочасного західноукраїнського малярства⁶⁵. Тому можна прийняти первісне призначення для тієї ж церкви так само й «Святого Георгія»⁶⁶.

Перша зі станильських ікон тривалий час була загадковою навіть щодо самої теми: її приймали за «Стрітнення»⁶⁷. Водночас уже достатньо давно сюжет цен-

⁶⁴ На території митрополії відзначене ще тільки в селі Липиця Долішня Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., див.: Kołbuk W. Kościoły... – S. 187; Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – С. 236.

⁶⁵ Першим зафіксованим у джерелах представником західноукраїнського малярського середовища є ближче не відомий Владика, який очолював артіль майстрів, зайнятих у 1393–1394 рр. малюванням на замовлення польського короля Владислава II Ягайла монастирського костюлу Святого Хреста на Лисій Горі поблизу Кракова та королівської спальні в ансамблі резиденції на Вавелі в Кракові: Александрович В. Священик Гайль... – С. 81-82, 144; Ejsdem. Przemyski ośrodek malarstwa tradycji bizantyńskiej w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku // Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. – Łańcut, 2004. – Cz. 2: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut–Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – S. 269-271. Згідно з новішими дослідженнями, до цієї артілі мав належати священик Гайль, який у винагороду за малярські роботи, виконані для короля на території Сандомирської, Краківської та Серадської земель у Польщі в 1420-х роках отримав парафію Різдва Христового на Засянні в Перемишлі: Йоґо ж. Священик Гайль... – С. 83-194; Ejsdem. Przemyski ośrodek... – S. 264-270.

⁶⁶ У літературі існує погляд про її можливе первісне призначення для знаної церкви святого Юра в Дрогобичі: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 32. Однак це тільки «бажаний» здогад – як без будь-яких на це підстав, так і можливостей підтвердження.

⁶⁷ Див., наприклад: Батіг М. І. Галицький станковий живопис XIV – XVIII ст. у збірці Державного музею українського мистецтва у Львові // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – 1961. – Вип. 6. – С. 153; Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 188 (про помилковість такого визначення сюжету); Свенціцька В. І. Українське малярство... – С. 9, 49 (в обох відкликаннях як «Стрітнення (Собор Йоакима і Анни)»; Петрушак П., Свенціцькая В. Ікона «Сретення со сценами із життя Марии» конца XIV – начала XV в. из с. Станья // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность искусство археология. Ежегодник 1990. – М., 1992. – С. 211-224; Сидор О. Патріарх Йосиф Сліпий і мистецтво. – Київ-Рим, 2012. – С. 107 («Собор свв. Йоакима й Анни (з фрагментом). 1466»), 194 («Стрітнення (Собор свв. Якіма й Анни. 1466. ... З церкви свв. Йоакима й Анни...»). Ікона найдокладніше опрацьована (як приклад іконографії Стрітнення): Александрович В. «Стрітнення зі сценами життя Марії за Протоєвангелієм Якова» з церкви Собору Йоакима та Анни у Станії (з колишнього Музею Духовної Семінарії – Богословської Академії у Львові) // Українська Греко-Католицька Церква і сакральне мистецтво (історичний досвід та проблеми сучасності). – Львів; Рудно, 2003. – Вип. 2: Матеріали II Міжнародної наукової конференції, присвяченої 220-літтю Львівської Духовної Семінарії, м. Львів–Рудно, 22 грудня 2003 року. – С. 36-62.

трального зображення визначено як Принесення Марії до храму⁶⁸ – єдиний, як лише недавно з'ясовано, такий приклад в іконі для спадщини всієї східнохристиянської релігійної культури. Досить хаотично розташований, нерегулярний, позбавлений системи та чіткої каліграфії напис червоною фарбою над центральним зображенням на самій іконі⁶⁹, згідно з яким «В лѣ⁷⁰ С Ц О Д написана бы⁷¹ икона сиа на поклоне[н]иє⁷² [хр]ѣтианомъ⁷³/ изборъ⁷⁴ сты⁷⁵ праведникъ⁷⁶ [а]кма⁷⁷ і⁷⁸ ан./ ны⁷⁹», з палеографією, відмінною від збережених написів чорною фарбою при поодиноких сценах історичного циклу⁸⁰, виявився пізнішим⁸¹ й, очевидно, мав бути виконаний зазначеного року.

Показовою мало характерною для української спадщини особливістю ікони є вміщення сцен історичного циклу з усіх чотирьох сторін центрального зображен-

⁶⁸ Такий сюжет для зображення у центральній частині ікони вперше, наскільки відомо, вказано: Свенціцька В. І. Живопис XIV–XVI століть // Історія українського мистецтва: У 6 т. – К., 1967. – Т. 2: Мистецтво XIV – першої половини XVII століття. – С. 248 («Храмова ікона «Собор Іоакима і Анни» із села Станілі з зображенням принесення маленької Марії в храм до первосвященика та житійними сценами навколо центральної композиції»). Пор. також підпис до його репродукції: Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. – Іл. XXX. Пор. також: Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 188.

⁶⁹ У дотеперішній літературі його з недокладним відтворенням окремих знаків, частин слів та слів (різночитання див. далі) наведено: Петрушак П., Свенцицкая В. Икона... – С. 213; Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 188; Коць-Григорчук Л. Перша українська датована ікона // Ї ж. Дипінті українських середньовічних ікон. – Львів, 2011. – С. 101.

⁷⁰ В оригіналі обидва слова написано разом, виносне «т» вміщено над «л». У П. Петрушка та В. Свенціцької: «В лѣтѣу.», останній знак помилково вписано замість наступної цифри «С» на позначення тисяч. У патріарха Дмитрія – «В лѣт(ѣ)», у Лідії Коць-Григорчук – «В лѣтъ».

⁷¹ У П. Петрушка та В. Свенціцької: «бы...», в патріарха Дмитрія – «бы(сть)», у Л. Коць-Григорчук – «бы[сть]».

⁷² У П. Петрушка та В. Свенціцької: «поклоне[ние]», в патріарха Дмитрія – «поклоне(ние)», у Л. Коць-Григорчук – «поклоне[ние]»; в оригіналі через трішину дошки основи і викликаний ним випад ґрунту з фарбою повністю втрачено тільки літеру «н» та горішні частини двох наступних літер, віділілі долішні елементи цих літер «ие» читаються цілком виразно.

⁷³ У П. Петрушка та В. Свенціцької: «христиАномъ»; у патріарха Дмитрія – «христианом», у Л. Коць-Григорчук – «хрѣтианомъ».

⁷⁴ У П. Петрушка та В. Свенціцької: «из[б]оръ», в оригіналі втрачена долішня частина – петля літери «б».

⁷⁵ У П. Петрушка та В. Свенціцької: «стих», у патріарха Дмитрія – «сты(х)».

⁷⁶ У Л. Коць-Григорчук – «праведникъ».

⁷⁷ У П. Петрушка та В. Свенціцької: «[ак]има», в патріарха Дмитрія – «акма», у Л. Коць-Григорчук – «акима».

⁷⁸ У П. Петрушка та В. Свенціцької – «[и]», у патріарха Дмитрія – «и». В оригіналі видно лише один чітко зазначений вертикальний елемент «і» з належною прикметною крапкою над ним.

⁷⁹ У П. Петрушка та В. Свенціцької й Л. Коць-Григорчук – «Аньны», в патріарха Дмитрія – «Анны».

⁸⁰ Написи прочитуються у кольорових репродукціях: Логвин Г., Міляєва Л., Свенцицька В. Український середньовічний живопис. – Табл. XXX; Світ очима... – № 3; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 115. – Іл. 33; Гелитович М. Українські ікони... – С. 42. Пор. також: Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 188; Коць-Григорчук Л. Перша українська датована ікона. – С. 119.

⁸¹ Петрушак П., Свенцицкая В. Икона... С. 217. У новішій літературі з'явилася версія, нібито насправді вказано не 1466, а 1426 р.: Гелитович М. Українські ікони... – С. 10. Однак докладніший аналіз самого напису переконує, що запропоноване передаткування засноване на... помилковому відчитанні цифри десятків у даті, при якому знищене в долішній частині оригінальне завужене «О» (в самому написі воно виступає неодноразово), як його слушно інтерпретовано досі, потрактовано як... «Л»: Александрович В. Що з науки... – С. 212, приміт. 66.

ня. Для взірцевої візантійської традиції такий підхід не був рідкістю – його пропонують уже згадані найраніше ікони з історією синайської колекції, як, наприклад, святих Миколая, Катерини Александрійської, Георгія, Іоана Предтечі⁸², Пантелеймона⁸³, Мойсея⁸⁴. Проте серед української середньовічної спадщини його не зафіксовано. Водночас так само не характерні ікони такого взірця з центральним сюжетним зображенням. Подібні зразки, як уже була нагода показати в контексті вивчення станильського образу⁸⁵, присутні тільки серед доробку пізньосередньовічного малярства. В Україні вони досить рідкісні й походять щойно з XVI ст. Їх зберегли ікона другої чверті століття «Різдво Христове з євангельськими сценами» з церкви Покрову Богородиці в селі Трушевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. (НМЛ)⁸⁶ та дві ікони кінного святого Георгія з історією – середини століття не засвідченого конкретного походження із одного з храмів на території Мостиського р-ну Львівської обл. (МСМ)⁸⁷ й останньої третини століття з церкви Різдва Христового в Жовкві (НМЛ)⁸⁸.

Докладніший аналіз іконографії самої ікони показав її конкретні пов'язання серед спадщини візантійської традиції, насамперед у сюжетах в пейзажі на горішньому полі обрамлення⁸⁹. Водночас він дав змогу виявити своєрідні особливості композиції, втім й унікальні. До них належить, зокрема, не зауважене давніше відтворення первосвященника як архиєрея Церкви у хрещатому фелоні⁹⁰ та зіставлення у тлі зображень старозавітного й новозавітного храмів як своєрідного наголошення пов'язаного з особою Богородиці переходу від Старого до Нового Завіту⁹¹. Таке глибоке теологічне наповнення відсилає до мало поки зауваженого відображення у поодиноких найдавніших західноукраїнських іконах глибоких теологічних шукань. Яскраве їх свідчення принесло, зокрема, опрацювання опрацьованого, правдоподібно, в холмському середовищі короля Данила Романовича середини XIII ст. укладу найдавнішої західноукраїнської ікони Покрову Богородиці з Богородицею Орантою із Емануїлом на лоні та сценою причастя, коли диякон підно-

⁸² Σωτηρίου Γ. καὶ Μ. Εἰκονεῖς ... – Πιτ. 165-168.

⁸³ The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843–1261. Exhibitions Catalogue / Edited by Helen C. Ewans and William D. Wixom. New York, Metropolitan Museum of Art, Marsch 11 – July 6, 1997. – New York, 1997. – No 249. – P. 378.

⁸⁴ Mouriki D. A Moses-Cykle on a Sinai Icon of the Early Thirteenth Century // Byzantine East – Latin West. Art Historical Studies in Honor Kurt Weitzmann. – Princeton, 1995. – Fig. 1.

⁸⁵ Александрович В. «Стрітєння...»... – С. 39.

⁸⁶ Репродукції див., зокрема: Свенціцька В. І. Живопис XIV... – С. 248. – Іл. 168; Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. – Іл. 33; Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 193. – Іл. 141; Гелитович М. Ікони Старосамбірщини XIV–XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – Львів, 2010. – С. 142. – № 58(63); Національний музей у Львові. Альбом. – С. 84. – Іл. 49.

⁸⁷ Кольорові репродукції див.: Александрович В. Друга збірка релігійного мистецтва отців Студитів у Львові // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – Ч. 1. – С. 15; Боніфатій (Івашків Б.), Радомська В. Галицька ікона зі збірки монахів-студитів монастиря Св. Йосифа Обручника, м. Львів // Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna. Łańcut, 2004. Cz. II: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut-Kotań, 17–18 kwietnia 2004 roku. – П. 14; Дмитрух С., о. Українське сакральне мистецтво з колекції «Студіон». – Львів, 2005. – Ч. 1: Врятовані від загибелі і забуття. – С. 26. Ікона, очевидно, належала до давньої колекції місцевого монастиря василіян.

⁸⁸ Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 269. – Іл. 243.

⁸⁹ Александрович В. «Стрітєння...»... – С. 50.

⁹⁰ Там само. – С. 44.

⁹¹ Там само. – С. 46-47.

сить чашу святому Іоанові Златоусту⁹² відповідно, як виявилось, до тексту його Літургії⁹³. Такий переказ зберегла скромна унікальна копія гаданого холмського протографу, виявлена в церкві святої Великомучениці Параскеви в селі Малнів Мостиського р-ну Львівської обл. (НХМ України)⁹⁴. Рідкісними за характером для української ранньої середньовічної іконографії на тлі звичного обмеження навіть до можливого мінімуму кількості залучених персонажів випадає визнати також немало пошкоджені багатофігурні сцени на долішньому полі обрамлення «Захарія роздає жезли» та «Рада старійшин вирішує вивести Марію зі святилища».

Ікону Принесення Марії до храму виконав майстер, у почерку якого присутнє яскраво виражене мініатюрне начало як своєрідне продовження зазначеного «мініатюрного» стилю, відображеного в поодиноких ранніх зразках попереднього століття. Воно виявилось у послідовному здрібненні форм, що стосується як постатей, так і оточення. Такий підхід, найправдоподібніше, здатний виводитися від зазначеної стилістики попередньої епохи, вказуючи на довготривале «загухання» відповідної традиції та певні вияви її співіснування у цьому процесі нібито до другої половини XIV ст.

Водночас в іконі присутні й виразні елементи нової стилістики XIV ст. Найяскравіше їх вираження пропонують пропорції постатей та образи персонажів самої центральної сцени, виведені від малярства періоду зрілих Палеологів – традиції мозаїк і фресок константинопольського монастиря Хора другої половини 1310-х років.

Щодо датування, то в давнішій літературі подавали дату з напису на середнику – 1466 р., твердячи про найдавнішу українську ікону з авторською датою⁹⁵. Визнання пізнішого походження актуального титульного напису «вивільнило» від такого сприйняття й пам'ятка отримала «улюблене» за посталої невизначеності датування на кінець XIV – початок XV ст.⁹⁶, надалі прийняте в пізніших виданнях⁹⁷. Водночас є й віднесення до XIV ст.⁹⁸

⁹² Таку інтерпретацію сцени запропоновано: Александрович В. Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 139-149.

⁹³ Родовід цієї особливості унікального зображення зауважено в тексті Літургії святого Іоана Златоуста в Служебнику першого перемишльського єпископа Антонія (Москва, Государственный исторический музей) (Л. 18 об.).

⁹⁴ Найдокладніше про неї див.: Александрович В. Покров Богородиці... – С. 83-181. Походження ікони встановила: Ходак І. Ікона «Покрова Богородиці» з колекції Національного художнього музею України: проблема походження // Студії мистецтвознавчі. – 2011. – Ч. 4. – С. 53-54. Нові аргументи на користь холмського родоvodu самої схеми наведено: Александрович В. Переказ холмської та київської іконографії XIII століття у храмовій іконі Покрову Богородиці початку XVIII століття з церкви в Андроніві поблизу Кобрини // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2011. – Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – С. 60, 63-71.

⁹⁵ Свенціцька В. Живопис... – С. 224, 226; Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. – Табл. XXX; Свенціцька В. Народний живопис. – С. 289; Коць-Григорчук Л. Перша українська датована ікона. – С. 100-119. За новіших часів таке датування повторив: Сидор О. Патріярх... – С. 107, 194.

⁹⁶ Петрушак П., Свенцицкая В. Икона... – С. 211-224. Пор.: Свенціцька В. Українське малярство... – С. 9 (злам XIV – XV ст.), 49; Світ очима... – Іл. 3.

⁹⁷ Див.: Міляєва Л. за участю М. Гелитович. Українська ікона... – С. 115. – Іл. 33; Гелитович М. Українські ікони... – С. 42, 290 (дата подана під ?). Патріярх Димитрій відзначив пропозицію нового сприйняття походження напису як таку, що «частково збігається з нашими спостереженнями»: Патріярх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII... – С. 188. Проте в підписі під ілюстрацією у нього, все ж, подано під запитанням 1466 р.: Там само. – С. 189.

⁹⁸ Національний музей у Львові. Альбом. – С. 50. – Іл. 8.

Ікона Принесення Марії до храму за індивідуальним почерком цілком очевидно належить тому ж майстрові, що й збережений у тому самому храмі кінний «Святий Георгій»⁹⁹. Їх як індивідуальна ознака відзначають ті ж змініатюриззовані форми зі своєрідно переданим не зауваженим дотепер виразнішим малярським акцентом у «Принесенні Марії», а також розвинутим графічним началом й лінійною стилізацією та плямами локальних кольорів. Малярські особливості «Принесення» здатні вказати на його вірогідне раніше походження, тоді як графічна стилізація «Святого Георгія» спроможна відсилати до пізнішої стадії еволюції досвіду анонімного майстра.

Станільський «Святий Георгій» наділений комплексом ознак, які явно й виразно відсилають до стилістики другої половини XIV ст., заснованої на вченні ісихастів. Окремі елементи цієї традиції виявляються уже в візантійському малярстві першої половини століття на зразок знаних ікон архангела Михаїла та святого Георгія (ВМ)¹⁰⁰. Проте домінуючих позицій відповідний малярський напрям у візантійській традиції набув щойно в другій половині століття.

Цей перехід яскраво виявлено в найстаршій ідентифікованій досі українській іконі такого зразка – згаданій кульчицькій «Святій великомучениці Параскеві». Її широка кремезна постать ще зберігає певне відкликання до давнішої норми монументального палеологівського стилю¹⁰¹ й притаманними їй ремінісценціями ранішої традиції навіть здатна віддалено пригадати кремезну постать розглянутого сторонянського «Архангела Михаїла». Проте сам лик й – особливо – знана «визначальна ознака» в довгих гострих висвітленнях білилами під очима послідовно відсилає до норми щойно другої половини століття, виведеної від традиції ісихастів¹⁰².

⁹⁹ Гелитович М. Українські ікони... – № 6.

¹⁰⁰ Acheimastou-Potamianou M. Icons... – P. 37, 39, 51.

¹⁰¹ Див.: Александрович В. Два стилі... – С. 292.

¹⁰² Цієї особливості стилю не схильні враховувати окремі новіші публікації, див.: Гелитович М. «Юрій зміборець» зі Станілі // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – № 8(13). – Львів, 2011. – С. 84-86. Авторка запропонувала лаконічне зіставлення обох версій ікони, наголосила на відмінностях між ними й у підсумуванні ствердила: «Те, що ікона зі Станілі мистецьки довершеніша, дає підстави гадати, що вона давніша, а пам'ятка з Кропивника – її пізніша репліка», див.: Там само. – С. 85. Проте при датуванні вирішальний голос традиційно визнано за незмінно «улюбленим» у музеї методом радіо-вуглецевого аналізу деревини основи – «дошка ікони зі Станілі датується початком XIV століття, а дошка пам'ятки з Кропивника – початком XV століття»: Там само. – С. 86. Причому, в опублікованому висновку лабораторії насправді вказано на виготовлення дошки станільської ікони «наприкінці тринадцятого-початку чотирнадцятого сторіч», а старокропивницької – «у другій половині чотирнадцятого – початку п'ятнадцятого сторіч» (збережено правопис оригіналу): Друль М. Техніко-технологічні дослідження ікон «Юрій Зміборець» зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького та музею монастиря студитського уставу святого обручника Йосипа «Студіон» // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – № 8(13). – С. 93. Окрім того, так само не звернуто уваги на заголовок вміщеної у висновку лабораторії таблиці, згідно з яким досліджено зразки дуба (sic!), тоді як насправді обидві ікони намальовано на липових дошках (sic!), що пропонує ще один виняткової вимови приклад як наукової глибини популярного «дослідження», так і не менш вражаючий вияв глибини осмислення його «результатів». До того ж, у цитованій статті запропоноване незрозуміло широке датування лабораторії, при якому само дослідження взагалі здатне тратити сенс, завужено (як і в наступній авторки) до прийнятого... «бажаного потрібного». За такого читання та викладу прочитаного подальші «мистецтвознавчі зусилля» залишається хіба що подивляти... Щодо самого практикованого аналізу, то усю його своєрідність уже була нагода показати неодноразово, див., зокрема: Александрович В. Покров

Саме зазначена особливість у трактуванні висвітлень виявляється показовою прикметною індивідуальною рисою й станильського «Святого Георгія». Причому,

Богородиці. – С. 99-102; Його ж. Що з науки... – С. 203-204. Явні труднощі з цими «дослідженнями» відчув також Олег Сидор, що вилилося у зауваження: «видається очевидним, що дослідникам нашої духовно- мистецької спадщини доведеться повертатися до проблеми адекватності нинішніх науково-технічних засобів під час вивчення пам'яток давньоукраїнського малярства і до проблеми міри коректності при інтерпретації та використанні їхніх результатів (виділено – В. А.)», див.: Сидор О. [рец. на кн.:] Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. – Львів, Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького; К.: Майстер книг, 2014. – 348 с.: іл. // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – № 11(16). – Львів, 2016. – С. 158. Проте на такий спосіб незмінно схильні «виручатися» окремі представники мистецтвознавчого цеху, забезпечуючи для себе можливість ухилитися від думання. Наскільки така можливість не тільки в окремих колах пожадана, а й водночас також невідворотна, переконає інша публікація із викладом матеріалів техніко-технологічного дослідження обох ікон та водночас виразно так само працююто... немало «поправленими» стосовно наданих офіційних результатів датуваннями: Друль М. Техніко-технологічні дослідження... – С. 88-93. Згідно з твердженням авторки: «За результатами радіовуглецевого датування липових дощок було встановлено верхні хронологічні межі: для ікони з НМЛ – 1290 рік, а для образу зі збірки «Студіон» – 1420 рік. Враховуючи припустиму похибку таких визначень, що становить плюс-мінус 30 років (sic!), можемо датувати твір з НМЛ щонайпізніше початком XIV століття (sic!), тимчасом як ікону зі Старого Кропивника – початком-серединою XV століття (sic!)», див.: Там само. – С. 88. За виявленої наполегливості та рішучості наявної (цілком слухної) традиції датування станильського образу під напором «новацій» авторка, як видно, не схильна була враховувати зовсім. За результатами технологічного дослідження ікони визнано роботами різних майстрів: Там само. – С. 89-90. Проте підсумковий висновок вдається до міркувань, для яких не тільки само вивчення ікон не спроможне запропонувати реальних підстав: «На основі отриманих результатів можемо ствердити, що різниця між часом їх створення становить щонайменше сто років, а це, відповідно, свідчить, що ці ікон створили різні автори», див.: Там само. – С. 90. Йдеться про очевидне розмірковування над об'єктами з явним послідовним ігноруванням... їх самих. Хоч у завершенні й стверджено: «Такий висновок – перший крок до наступних етапів вивчення пам'яток з метою ще точнішого їх атрибутування» (Там само), подібні виклади вже за самою природою ніяк не здатні стати основою чогось вартісного з наукового огляду й пропоновані вираження цілком приватної «дослідницької амбіції» без сприйняття й розуміння об'єкту самого інтересу надаються хіба-що для поповнення знаної колекції «ворожби» на теми історії мистецтва. Явні проблеми з так поданим датуванням мав також О. Сидор, вказуючи на опубліковані висновки з досліджень як такі, що «викликають неоднозначні думки. Їх результати дають підставу говорити про ніби-то понад столітню різницю у часі виготовлення дерев'яних основ цих творів (1290-й і 1420-й роки) (sic!), а відповідно – й різне авторство». Далі їх потрактовано як «настільки подібні за багатьма ознаками» (після цього наведено немалий перелік винятково тільки загально сприйнятих ознак подібності), «то навряд чи самих лише відмінностей у композиціях пігментів чи характері лінії контура постаті на окремих ділянках зображення достатньо, аби робити однозначно переконливий висновок про двох різних майстрів для кожної з них, тим паче – з часовим проміжком понад сто років, як про це мав би свідчити висновок радіо-вуглецевого аналізу. Якщо ж базуватися на аналізі суто іконографічному, – а саме це слід вважати критерієм у більшості подібних випадків, то, порівняно з умовними відмінностями, наочних тотожностей у вказаних двох пам'яток більш аніж достатньо для того, аби говорити про одного автора для них обох»: Сидор О. Патріарх... – С. 98. Іконографії, звісно, належалося перемогти – «Виглядає, що їх основи виготовлені із дощок, що походять з того ж самого стовбура. Зберігаючи контур цього стовбура, лінія лівого краю цих ікон плавно звужує їх до верху іконного щита. Тим паче, що ширина верхнього краю обох дощок більшої за розмірами ікони з Кропивника співпадає з шириною нижнього краю відповідних дощок на іконі зі Станілі. То ж малоймовірним видається понад столітній у часі розрив при виконанні цих... пам'яток»: Там само. – С. 98-99. У підсумку обидві ікони без докладнішого обґрунтування в підписах до вміщених ілюстрацій (і тільки там) датовано другою третину XIV ст.: Там само. – С. 99. Проте водночас у доданому переліку об'єктів колекції Музею Богословської Академії станильського «Святого Георгія» віднесено до XIV ст.: Там само. – С. 189. Наведені розмірковування повторено: Його ж. [рец. на кн.:] Гелитович М. Українські ікони... – С. 157-158.

в нього вони сприймаються навіть ще виразно графічнішими відповідно до визначальної особливості почерку анонімного майстра з притаманним йому послідовним наголошенням графічного начала та лінійної стилізації. Вони яскраво виявлені у тому, як безтілесний¹⁰³ чорний кінь на світлому охристому тлі «пролітає» над вузькою смугою темного празему зі змієм. Причому, навіть рисунок піднятих догори крил самого дракона, що ніби підштовхують коня у напрямку руху, посилює це враження лету, на яке спрацьовують також цілий ряд особливостей трактування постаті вершника. Як і кінь, вона так само дематеріалізована, тонка й безтілесна у цілковитій протилежності до монументальної кремезної фігури лише на декілька десятиліть старшого сторонянського «Архангела». Проте, на відміну від нього, кінний святий вершник виступає об'явленням зовсім іншого світу, цілковито відмежованим від ідеалів, так яскраво виражених усією сукупністю прикметних рис найстаршого актуально доступного на місцевому ґрунті зразка традиції. Високо піднятою рукою святий воїн, ніби торкаючись списа лише пальцями, пробиває голову змія. Постаць вершника, як і його коня, цілковито дематеріалізована, так само позареальний характер має і його спорядження – пластинчатий панцир у конкретних історичних формах, короткий – до пів ноги – червоний чобіт із гострим довгим, готичної моди носом та мініатюрною шпорою. Зазначені реалістичні акценти при трактуванні вбрання та військового спорядження показують, що, не дивлячись на послідовну стилізацію усіх елементів зображення, воно водночас не позбавлене виразних реалістичних акцентів. До тієї ж його особливості відсилає й інший докладно розроблений елемент військового спорядження – закріплене на одинокій попрузі сідло з високою передньою лукою та подвійною нижчою задньою. Винятково важливу роль у композиції відіграє тонкий довгий кінець яскравого червоного плаща, побільшений скромно зазначеною роздутою на вітрі округлою формою. Положення самого плаща разом із його повівом позаду фігури немало посилює враження руху, в долішній частині композиції наголошеного вузькою темною смугою позему зі змієм та видовженим тілом коня (не однотонним чорним – виразно проглядаються чималі круглі «яблука») із піднятими догори спрямованими в напрямку руху довгими легко зігнутими передніми ногами (задні губляться в темному поземі й від цього виглядають ніби вкороченими). У горішній половині напрямком руху підтримує й виражає положення фігури та нахил голови вершника, його відведена дозаду, піднята високо догори тонка рука й рисунок розвіяного за плечима яскравого червоного плаща.

На тлі давнішої традиції чітких каліграфічних написів далявських «Архангелів»¹⁰⁴ та сторонянського «Архангела Михаїла», немало скромнішого у зіставленні з ними – тур'ївського «Святого Георгія» титульний напис «СѦагі^о Гевурьгіи» станильської ікони великомученика сприймається виразно скромнішим, може певною мірою здатним відкликатися до традиції тур'ївського образу. Привертає увагу звичне для тогочасних західноукраїнських ікон калькування у першій половині

¹⁰³ Це виняткове для ранньої української спадщини в іконах відмежування від елементів кольорового та пластичного моделювання особливо виразно постає у зіставленні з приблизно сучасною російською іконою, близькою в окремих деталях, проте водночас сповненою зовсім іншого характеру динаміки (Лондон, Брітїш Музеум), репродукована: Живопись древнего Пскова / Авторы статьи Овчинников А., Кишилов Н. – Ленинград, 1971. – Ил. 33.

¹⁰⁴ Про палеографію написів цих ікон див.: Александрович В. Иконы... – С. 67-71.

титульного напису грецького зразка, тоді як саме ім'я позбавлене грецизування й виступає у слов'янській версії. Показово при цьому, що його подано у різному написанні в усіх трьох найраніших українських іконах святого мученика: «Геворги[...]» – в згаданій іконі вибраних святих¹⁰⁵ та «Гевурьгие»¹⁰⁶ – у тур'ївській.

Перед серединою 1990-х років станильська ікона святого великомученика несподівано отримала своєрідну пару в іншій репліці того ж зразка, виявленій 1992 р. (проте тоді заклеєній новішим зображенням) у церкві Перенесення мощів святого Миколая у селі Старий Кропивник (ММАШ)¹⁰⁷. Її ідентифіковано ще під перемалюванням перед розкриттям¹⁰⁸ й за доступними тоді двома невеликими фрагментами авторського малярства зіставлено зі станильською версією¹⁰⁹ та недовзі впроваджено до наукового вжитку – ще перед завершенням реставрації¹¹⁰.

Остання віднайдена досі з-поміж найдавніших ікон Дрогобиччини, безперечно, відтворює той самий оригінал, що й розглянута ікона станильської церкви. Обидві вони надзвичайно близькі як унікальний для свого часу приклад двох реплік єдиного взірця. Проте за практикованих незмінно «віддалених» від об'єктів інтересу та немало поверхових підходів до сприйняття поодиноких позицій національної малярської спадщини явна й безперечна близькість стала джерелом очевидних клопотів для окремих авторів, схильних, не вдаючись до докладнішого зіставлення та вивчення обох версій, пропонувати наперед «готові», здебільшого, як уже була нагода показати, немало відмежовані від них самих пояснення їхнього взаємозв'язку. За таких обставин незмінно спрацьовував знаний принцип «*quod caputa, tot sententia*». Адже не лише внутрішнього обмеження, виведеного від засвоєння і розуміння реалій самої пам'ятки, а й об'єктивного обмеження зовнішнього – в належному проникненні до традиції та допасуванні до єдиного прийнятного в науковому колі викладу результатів попередньо проведеного дослідження, у запропонованих викладах шукати марно. Втім, як уже показано, вони незмінно оберталися навколо сприйнятих немало «на око» результатів аналізу деревини (як показано, навіть «не тієї!»), практично обходячись без самих ікон так, ніби мало йтися не про позиції малярської спадщини. Щодо самого аналізу, то, за свідченням о. доктора Севастьяна, який віднайшов ікону, перший повідомлений йому результат проведеного «дослідження» повинен був вказати на... VII ст. Лише згодом «до-

¹⁰⁵ Репродукцію див.: Гелитович М. Українські ікони... – С. 29.

¹⁰⁶ Кольорові репродукції див.: Логвин Г., Міляева Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. – Табл. XXXII; Гелитович М. Українські ікони... – С. 39.

¹⁰⁷ Кольорові репродукції див.: Александрович В. Друга збірка... – С. 13; Дмитрух С., о. Історія «віднайдення» ікони Святого Юрія Зміборця зі Старого Кропивника // Українське сакральне мистецтво з колекції «Студіон». – Львів, 2012. – С. 5; Александрович В. Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // Українське сакральне мистецтво... – С. 10. Про відкриття ікони див.: Дмитрух С., о. Історія «віднайдення»... – С. 5-9.

¹⁰⁸ Перша друкована згадка: Александрович В. Священик... – С. 177, приміт. 212.

¹⁰⁹ Александрович В. Дві версії ікони кінного святого Георгія з церкви Собору Іоакима і Анни у Станілі та церкви Перенесення мощів святого Миколая у Старому Кропивнику. Іконографічний аспект дослідження // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25–26 червня 1996 року м. Дрогобич. – Дрогобич, 1997. – С. 8-12. Передрук тексту з кольоровими репродукціями, втім фрагментів у процесі та після реставрації: Українське сакральне мистецтво... – С. 10-19.

¹¹⁰ Александрович В. Друга збірка... – С. 13.

слідникам» випало звично для них «спохватитися» й повернутися до прийнятних для української традиції часових характеристик. За такої методи незмінно стосуючи завідомо облегшені міркування в історії західноукраїнського мистецтва багато що вдалося «пояснити» при очевидному цілковитому як несприйнятті, так і нерозумінні самих об'єктів інтересу...

Проведене докладніше зіставлення станильської та старокропивницької ікон дало змогу, не дивлячись на їхню близькість, побачити в них немало істотних відмінностей. Причому, не тільки найперше іконографічних¹¹¹, яким дотепер звично насамперед незмінно приділялася увага¹¹². А й водночас також набагато «складніших», як перекоонує дотеперішня література, для сприйняття іншого плану – власне тих, які дають змогу виявити і усвідомити особливості індивідуальної манери, пропонуючи відповідь на досі головне та незмінно інтригуюче питання авторства. До висновку про різних майстрів привели також результати технологічного вивчення¹¹³ при всій відзначеній притаманній їм як незрозумілій поверховості, так і необов'язковості викладу.

Коли для станильської версії однією з найприкметніших особливостей виступає своєрідна змініаюризована здрібненість форм, то старокропивницькій вона не притаманна зовсім. Тут запропоновано зовсім інший спосіб їх опрацювання, який виходить поза межі можливого в процесі еволюції індивідуальної манери, – сухувато-графічний і послідовно лінеарний, позбавлений притаманної станильській іконі витонченої делікатності, а навіть немало грубуватий при важкуватих формах, виявлених насамперед у передачі досить масивного коня. Тому, не дивлячись на безперечну близькість, із поданого огляду повинно йтися про руку зовсім іншого майстра – цілком відмінну індивідуальність, що видно й без будь-яких додаткових зусиль та «модних досліджень». Зазначена відмінність виявляється у чималому комплексі різнорідних деталей, трактованих близько за іконографічними характеристиками і навіть рисунком, проте насправді принципово різнорідних і навіть немало віддалених, наділених зовсім інакшим набором особливостей індивідуального почерку коли їх сприймати уважніше й глибше. Тому насправді старокропивницька версія усім набором властивих їй власних особливостей здатна тільки пригадувати, безперечно, давніший у стосунку до неї станильський оригінал, проте, звісно, давніший ніяк на «ціле століття», про що, не задумуючись, твердилося на підставі надто поверхово та довільно сприйнятих результатів надто сумнівних за всіма явленими їх ознаками техніко-технологічних досліджень. Запропонована в старокропивницькій іконі інтерпретація станильського чи іншого – їхнього спільного першозразка при докладнішому заглибленні до комплексу її індивідуальних особливостей виявляється цілком інакшою та принципово відмінною. Очевидно, в ній не вдалося б віднайти елементів, виконаних докладно так само. Й це незаперечне вимовне свідчення проти можливості спільного походження. Тобто, повинно йтися про давніший за родоводом станильський взірець чи стилістично старшу версію й молодшу ре-

¹¹¹ Увагу до них повернуто: Гелитович М. «Юрій зміеборець»... – С. 85.

¹¹² Як зазначалося, саме на підставі іконографічних критеріїв ікони було визнано належними одному майстрові й без докладніших аргументів віднесено до другої третини XIV ст. Наведених уже раніше позаіконографічних акцентів та відмінностей при цьому не взято до уваги.

¹¹³ Друль М. Техніко-технологічні дослідження... – С. 89-90.

пліку іншої руки безпосередньо з неї, або ж іншого спільного протографу, виконану пізніше та без як розуміння індивідуальних особливостей старшого образу, так і намагання їх відтворити. За всіма ознаками репліка виявилася зовсім інакшою. Вона не тільки позбавлена унікальної індивідуальної аури старшого образу. Запропоновано приклад цілком відмінної малярської культури, за багатьма, насамперед іконографічними ознаками, близької до станильського майстра, проте водночас немало віддаленої від усієї сукупності притаманних йому індивідуальних принципів. З огляду на відзначений характер взаємозв'язку про істотне віддалення у часі йтися, звісно, не може ніяк. Така водночас як наближеність, так і віддаленість здатна вказати на безперечну близькість старокропивницького автора до майстерні виконавця станильських ікон і з цього огляду намагання бачити в молодшій версії зразок малярства XV ст., не кажучи про пропонований навіть кінець століття, коли мало змінитися уже декілька поколінь й сама малярська стилістика – докорінно, виказує цілковите незнання і нерозуміння не тільки обох ікон, а й спадщини українського малярства відповідної епохи загалом. Не випадало би підказувати наявність із другої половини XV ст. багатьох десятків ікон, з жодною із яких молодший «Святий Георгій» не виказує нічого спільного. Засвідчена відсутність розуміння незмінно обертається неунікнено облегшеним жонгливанням датами й чіпанням їх у вигляді нібито «всесильних» ярликів. Так, немов вольовий палець чергового «активного знавця» наділений шансом замінити висновок, виведений на підставі довготривалих роздумів і заглиблення до самої пам'ятки разом із її ширшим мистецьким контекстом, відображеним супутніми об'єктами епохи. При цьому повторено картину, засвідчену так само й при докладнішому розгляді сторонянської ікони архангела Михаїла. Її також без будь-якої аргументації, винятково на підставі цілком приватних «уподобань» та поверхово набутого досвіду датовано пізнішим, а останнім часом, на той самий спосіб, – навіть набагато пізнішим часом, ніж вона намальована насправді. Тобто, шукання «навколо» обох версій «Святого Георгія» – не окремих відосіблений випадок, а вияв ширшої практики, виведеної від актуального стану історично-мистецьких досліджень в Україні за систематичної відсутності належного заглиблення при опрацюванні поодиноких зразків національної мистецької спадщини та незмінно поверхових підходів до самого їх сприйняття.

Втім, у науці зафіксовано достатньо випадків, коли міркування з приводу тих чи інших об'єктів національного мистецького доробку виявлялися немало віддаленими від реально можливого. Насамперед такий результат виступав наслідком все ще й надалі надто скромного стану вивчення української мистецької спадщини, яка упродовж тривалого часу перебувала під суворою забороною. Його не виявилася в змозі змінити навіть поява упродовж останніх десятиліть десятків нових видань, оскільки вони здебільшого тільки тиражують давні думки за неспроможності пропонувати нове, відповідне до актуальних тенденцій світової науки осмислення мистецького процесу та його відображення в поодиноких об'єкта національної традиції. Дається взнаки також відсутність обізнаності з еволюцією незмінно взірцевого для епохи визначального візантійського контексту та належного співвіднесення української спадщини з історичним взірцевим досвідом.

Найстарші ікони Дрогобиччини послідовно відсилають до нього як неодмінної основи місцевого варіанту національної практики на двох важливих послідовних етапах його внутрішньої еволюції. Ця основа сприймається безперечною в найстаршій віднайденій досі іконі Дрогобиччини – сторонянському «Архангелові Михайлові з діяннями» як одному з найважливіших прикладів української версії молодшої стадії монументального стилю ранньопалеологівського зразка, нерозривно пов'язаного з іншими українськими об'єктами того ж малярського напрямку. Ще виразніше ця залежність виявляється в хронологічно наступних іконах з церкви в Станілі, які пропонують унікальний на теренах Східної Європи приклад місцевої версії стилю, опрацьованого у Візантії як відображення духовних шукань ісихастів. Обидві станільські ікони пропонують дещо відмінні його версії, а безперечно споріднена з ними на цій zasadі кульчицька «Свята великомучениця Параскева» давнішими ремінісценціями здатна відсилати до початків цієї традиції на місцевому ґрунті. Водночас її продовження випадало би вбачати в молодшій старокропивницькій версії «Святого Георгія». Разом вони формують досить цілісну групу малярства відповідного напрямку, яке виступає одинокою такою позицією не тільки серед національної спадщини, а й у східноєвропейській мистецькій культурі епохи загалом¹¹⁴.

Позначений досить скромною орієнтацією у внутрішніх проблемах еволюції тогочасної мистецької практики актуальний стан осмислення національної мистецької спадщини супроводить досить попереднього характеру проникнення до мистецького досвіду епохи. Внаслідок цього, зокрема, все ще залишається «загадкою» питання конкретного походження нечисленних найдавніших позицій малярської спадщини. Потенційно серед них може знаходитися імпорт з огляду на його історичну роль на ранній стадії еволюції традиції. Проте найважливішим незмінно сприймається питання того конкретного осередку чи осередків, у яких розвивалася традиція за тогочасних умов. У дотеперішніх зверненнях до спадщини західноукраїнського малярства княжої доби ця проблема мало привертала увагу й ніколи не розглядалася конкретно та аргументовано. У літературі з відповідного приводу фігурує одинока думка В. Свенціцької про походження найстарших ікон з анонімної малярської майстерні певного монастирського осередку, згодом співвіднесеного з недалекими монастирями у Спасі та Лаврові¹¹⁵, до якої нерідко схильна відкликатися й новіша література¹¹⁶. Водночас у колі прихильників такого погляду не функціонує віддавні відомий факт походження першої відомої згадки про маляр-ченця на західноукраїнських землях щойно

¹¹⁴ Уже була нагода повернути увагу до взаємозв'язку з групою найстарших ікон Дрогобиччини не так давно впровадженого до наукового вжитку не зафіксованого походження правого долішнього фрагменту ікони святої великомучениці Параскеви з історією (НМЛ): Александрович В. Що з науки... – С. 213-214. До літератури впроваджена: Цимбаліста М. До питання іконографії святої Параскеви в українському іконописі XIV – початку XVI століть // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – № 8(13). – С. 96 (датовано XIV – XV ст.), 97 (датовано на кінець XIV ст.). Пор.: Гелитович М. Українські ікони... – № 10. – С. 48, 291 (датовано на кінець XIV – першу половину XV ст.). Проте відсутність походження змушує залишити цю цінну пам'ятку поза контекстом найстарших ікон власне Дрогобиччини.

¹¹⁵ Свенціцька В. І. Живопис... – С. 211; Її ж. Українське малярство... – С. 11. Пор. також: Петрушак П. И., Свенцицкая В. И. Икона... – С. 213; Свенцицкая В. И. Мастер... – С. 203.

¹¹⁶ З найновіших прикладів див., зокрема: Гелитович М. Українські ікони... – С. 8.

з... 1663 р.¹¹⁷ При цьому вже достатньо давно систематизовано відомості про західноукраїнських малярів пізньосередньовічної доби, які вказують на функціонування іконописців у містах¹¹⁸. Для регіону, на терені якого збереглася більшість західноукраїнських ікон княжої доби, таким осередком виступає Перемишль, де розбудоване професійне середовище українських малярів задокументоване від другої половини XV ст.¹¹⁹, а джерельно засвідчені його початки – через особу згаданого маляра-священника Гайля – сягають зламу XIV – XV ст. (див. вище). Немає підстав сумніватися у відображенні в них певної раднішої традиції, не задокументованої і внаслідок цього все ще досі так і не «не визнаної», на чому вона, звісно, нічого не тратить зі своєї очевидності. Тому за актуального стану відомостей намагання відносити поодинокі найдавніші ідентифіковані досі західноукраїнські ікони неодмінно до гаданих монастирських майстерень сприймається не інакше як «монастирською легендою»¹²⁰, заснованою на ігноруванні знаної загальної закономірності функціонування мистецької творчості насамперед як вияву міської культури¹²¹. З цього огляду та в контексті еволюції перемишльської школи українського середньовічного малярства найстарші ікони Дрогобиччини логічно випадало би співвідносити насамперед з перемишльським осередком українського середньовічного малярства.

Поведений огляд найстарших ікон Дрогобиччини переконує у їх належності до двох окремих важливих явищ національної мистецької традиції XIV ст. – власної версії монументального стилю зрілих Палеологів та малярства під впливом традиції ісихастів як одного з історичних пізніших відгалужень норми зрілих Палеологів. Тобто, найдавніші ідентифіковані досі ікони дрогобицького регіону ілюструють два найважливіших явища релігійної мистецької культури епохи, відображаючи її піднесення на місцевому ґрунті за умов пізньої княжої доби та суголосні процесам у східнохристиянському світі нові тенденції початкового періоду затухання історичної традиції Галицько-Волинської держави разом із цілковитим збереженням традиційних історичних зв'язків на візантійському напрямі за нових умов другої половини століття.

У руслі тогочасних процесів нечисленні найдавніші ікони Дрогобиччини виявляються важливими позиціями національного мистецького доробку свого часу як показове свідчення тих перемін та переорієнтації мистецького життя у руслі ширших тенденцій загального східнохристиянського досвіду, що розвивалися тоді на місцевому ґрунті. При цьому вони показують дрогобицькі терени важливим регіоном не тільки побутування національної мистецької традиції епохи, а й формування широкої основи місцевого варіанту історичного мистецького досвіду як пізньосередньовічної, так і наступної доби.

¹¹⁷ Петрушевич А. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – Т. 1. – С. 112.

¹¹⁸ Александрович В. Західноукраїнські малярі XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3). – Львів, 2000.

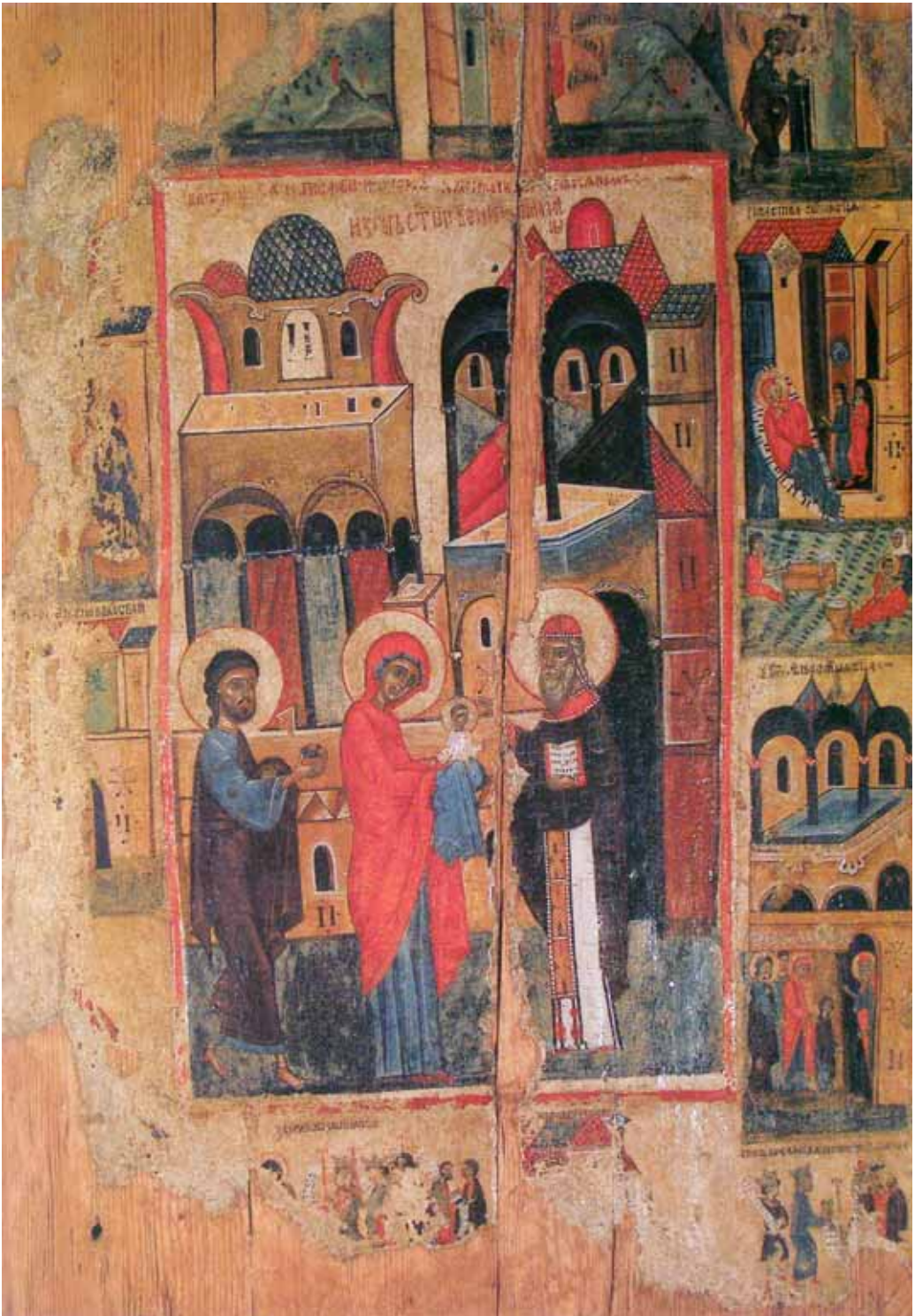
¹¹⁹ Там само. – С. 46-50.

¹²⁰ Його ж. Що з науки... – С. 205-206.

¹²¹ Див.: Александрович В. Спир про термінологію чи опозиція: наукове знання – «wiedza pozaźródłowa»? // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 611-612.

Іл. № 1. Архангел Михаїл з діями.
З церкви в селі Сторона

*Гл. № 2. Принесення Марії до храму зі сценами історії Марії.
З церкви в селі Станія*

Іл. № 3. Святий Георгій. З церкви в селі Станія

Іл. № 4. Святий Георгій. З церкви в селі Старий Кропивник

Володимир Александрович.

Найдавніші ікони батьківщини Івана Франка.

Проаналізовано найдавніші ікони батьківщини Івана Франка «Архангел Михаїл з ді-яннями» з церкви в селі Сторона, «Принесення Марії до храму зі сценами історії Марії» з церкви в селі Станиля та дві версії ікони «Святий Георгій» з церков у селах Станиля та Старий Кропивника. Показано належність ікони архангела Михаїла до малярства монументального ранньопалеологіського, що характеризує його як найстаршу ікону Дрогобиччини й одну з десяти найстарших українських ікон. Проаналізовано три дрогобицьких ікони, намальовані в традиціях ісихазму, уточнено взаємозв'язки між ними та їх місце в еволюції малярства другої половини XIV ст.

Volodymyr Alexandrovych.

The oldest icons of Ivan Franko's homeland.

The oldest icons of Ivan Franko's homeland «The Archangel Mychayil with his deeds» from the church in the village of Storona, «Bringing Mary to the church with scenes of Mary's history» from the church in the village of Stanylya and two versions of the icon «St. George» from churches in the villages of Stanylya and Saryy Kropyvnyk are analyzed. The affiliation of the icon of the Archangel Mychayil to the monumental Early Palaeologic painting is shown, what characterizes it as the oldest icon of Drohobych region and one of the ten oldest Ukrainian icons. Three Drohobych icons, painted in the traditions of hesychasm, are analyzed, the relationships between them and their place in the evolution of painting of the second half of the XIV-th century are specified.

РОЗГАДАНИ І НЕРОЗГАДАНИ ЗАГАДКИ КОСТЬОЛУ СВЯТОГО ВАРФОЛОМІЯ В ДРОГОБИЧІ. НАСТІННИЙ АРКАТУРНИЙ ФРИЗ ЗІ СКУЛЬПТУРНИМ ТРИПТИХОМ

Історія дрогобицького костюлу Св. Варфоломія містить чимало лакун та загадок. Але саме довкола загадкового триптиха на стіні споруди з незапам'ятних часів зібралось найбільше легенд, домислів та й, чого гріха таїти, непорозумінь. Тим більше, що саме цей об'єкт постійно приваблює мешканців та гостей древнього міста.

Про триптих нагромадилась чимала література: привідкрити завісу легенд прагнув бодай чи не кожний, хто писав про місто чи костюл. Назву авторів кінця 80-х рр. та доби незалежності: М. Шалата, Л. Скоп, М. Бандрівський, М. Гаврилюк, В. Козак, М. Фіголь, Р. Пастух, Т. Трайдос, Т. Зауха, Л. Міляева та ін.

Проте суто науковою публікацією, яка написана ще в 1997 р. у річці академічного аналізу, залишається стаття відомого київського мистецтвознавця Ростислава Забашти з виразною історіографічною складовою, а також результатами натурних обстежень, вперше оприлюднених в історіографії¹.

Свого часу за розгадку символів на стіні костюлу взявся Лев Скоп². Полемізуючи з прихильниками язичницького походження його елементів, дослідник прагнув обґрунтувати християнський контекст триптиха. На це начебто вказують аналогії: релікварії (моцехранильниці) Європи XII – XVII ст. Спорудження дрогобицьких символів Л. Скоп відніс до кінця XVII – XVIII ст.

Варто згадати й спробу розгадки дрогобицьких символів, які запропонував Роман Пастух³. Однак смілива авторська гіпотеза про те, що триптих символізує мученицьку смерть і «велику посмертну славу» святого Станіслава, не витримує наукової критики. До того ж, появу об'єкта на стіні костюла Р. Пастух пов'язав з 800-річчям загибелі святого, яке в 1879 р. широко відзначалося польським католицизмом. Значно більшим непорозумінням є припущення про спорудження триптиха на початку XX ст. у зв'язку з 650-річчям канонізації святого Станіслава. Як буде показано далі, навіть письмові фіксації об'єкта є значно ранішими обох ювілеїв.

¹ Див.: Забашта Р. Довкола сукульптурного триптиха парафіального костелу Дрогобича // Сакральне мистецтво Бойківщини. Наук. чит. пам'яті Михайла Драгана. Доповіді та повідомлення 25 – 26 червня 1996 року, м. Дрогобич. – Дрогобич, 1997. – С. 34-40.

² Скоп Л. Дрогобицький триптих (нова версія про його походження) // Провісник. – 1991. – Ч. 15. – С. 1, 4.

³ Пастух Р. «Дрогобицький триптих» під дахом костелу Святого Бартоломея // Дрогобич на перехресті доль / Галицька брама. – 2013, квітень-червень. – № 4-6 (220-222). – С. 5.

Ще одна історіографічна рефлексія стосується досліджень костьола Св. Варфоломія сучасними польськими науковцями. Однак лише в праці 1996 р. про триптих згадав Тадеуш Трайдос, який опублікував тексти костьольних інскрипцій. Згадавши думки Ф. Гоньткевича та М. Мсцівуєвського, автор недвозначно виснував, що ідеться про твір «без сумніву незрівнянно старший від дати ерекції парафії», який не має нічого спільного навіть з примітивізованими монументальними скульптурами доби готики. Відповідно – це об'єкт раннього середньовіччя і не виключено його дохристиянське походження⁴.

З огляду на те, що «час не стоїть на місці», варто привернути пильнішу увагу до загадки дрогобицького триптиха. З огляду на те, що в період до XIX ст. об'єкт не зазнав фіксації в жодному джерелі (передовсім – у візитаційних описах костьола середини XVII – кінця XVIII ст.⁵), варто зосередитись на джерелах піддавстрійського часу, в яких, на мою думку, уміщена вкрай цікава інформація.

Проблему вирішення загадки триптиха потрібно шукати у декількох площинах: суто історичній (тобто, з'ясувати найдавніші письмові фіксації об'єкта з виокремленням давніх гіпотез), зображальній/іконографічній (аналіз графічних, малярських та фотофіксацій різного часу) та суто мистецтвознавчій (контекст закономірностей розвитку середньовічної скульптури). Додається, звичайно, й історія побудови самого костьола, який, на жаль, майже не потрапив в поле зору українських дослідників.

Завдячуючи згаданому Р. Забашті, сьогодні відомо про першу письмову фіксацію триптиху. Так, вона належить Адама Росцішевському і зроблена в 1828 р. Прочитую цей дорогоцінний текст (у перекладі українською): «У місті Дрогобичі на причілку фарного костьола має знаходитись кам'яна голова. Люд несе погolos [чутку]: що ще при робленні фундаментів, коли той костьол будовано, мала бути добута та голова; і що вона має належати велетню, решта тіла якого ще спочиває під фундаментами костьола. Якби так істотно здалося: та голова могла б належати ще якомусь поганському Божищу, який, потрощений, був закопаний під фундаментами того костьола. – Але мені доносить тамтешній давній пробош: що колись побутував звичай при консекрації костьолів ставити подібні пам'ятки в образі голови єпископа, на знак посвячення будинку; втім, якщо говорити річево, наступним найближчим пильним дослідникам залишається наочно це розізнати»⁶.

⁴ Trajdos T. Wprowadzenie historyczne // Inskrypcje Historyczne fary w Drohobyczu / Oprac. całości, wprowadz., przypisy rzeczowe: Tadeusz M. Trajdos. Oprac. filologiczne i przekłady Alina Brzóstkowska i Adam Kulewski. – Kraków, 1996. – S. XXIII.

⁵ Візитації костьола, оригінали яких зберігаються в Перемишльському дієцезальному архіві, впреше вивчив Т. Трайдос. – Див.: Trajdos T. Ołtarze fary drohobyckiej w świetle dawnych wizytacji // Пłaj. – Т. 13. – 1996. – S. 114-130; Його ж. Uposażenie fary w Drohobyczu // Пłaj. – Т. 13. – 1996. – S. 86-113; Його ж. Fara drohobycka – dwa uzupełnienia // Пłaj. – Т. 15. – 1997. – S. 188-190.

⁶ «W miejscu Drohobycza, na kościoła farnego przychołku znajdować się ma kamienna głowa. Niesie więść ludu: że przybraniu ieszcze fundamentów, gdy ten kościół budowano, ta głowa dobyta być miała; i że ma należyć do olbrzyma, którego reszta ciała, ieszcze pod fundamentami kościoła spoczywa. Gdyby tak istotnie pokazało się: mogła by ta głowa należec do pogańskiego ieszcze iakiego Bożyszczca, który pogruchotany, został zakopany pod fundamentami kościoła tego. – Ale mnie donosi dawny tameczny Proboszcz: że był niegdyś zwyczaj przy konsekracji kościołów, stawiać podobne pamiątki w obrazie głowy Biskupa, na znak poświęcenia gmachu; w tym iak się rzecz ma, zostawuję pilnym badaczom bliżey tey będącym, i naocznie ią roztrząsaiącym» // Uwiedomienie o maiących się znajdować starożytnościach w kraju naszym, w Galicyi, przez Adama Junoszę Rościszewskiego, towarzystwa naukowego Krakowskiego członka // Czasopism księgozbioru publicznego, imienia Ossolińskich. – Rok pierwszy, 1828. – Zeszyt czwarty. – We Lwowie, 1828. – S. 87-88.

Звідси й походить легенда про голову велетня, викопаного під час копання фундаментів та, назагал, про його поганське, тобто, дохристиянське походження. Проте автор зауважив чомусь лише «голову» – центральну частину об'єкта. Привертає увагу й натяк на можливу пізнішу переробку «божка» і перетворення його на символ єпископської влади: такі символи могли ставитись на відзнаку посвячення святинь.

Цікаво, що вперше в історіографії до розгадки походження триптиха залучено думку місцевого ксьондза, який міг отримати певну інформацію від своїх попередників. Тим загадковим пробощем, згаданим А. Росцішевським, був ксьондз Леон Шлюбич Заленський, який урядував в Дрогобичі півстоліття (1821 – 1870 рр.). Отже, саме він і може вважатися першим автором однієї із найдавніших дрогобицьких легенд. У підставовій літературі пробощ характеризується позитивно (всіх наділяв повагою).

Одразу зазначу, що віднайдення цієї досить ранньої фіксації спростовує ті чи інші версії, які відносили походження пам'ятки до періоду перебудови та ремонтів костьола кінця XVIII ст., позаяк через три десятиліття після них про це ще добре могли пам'ятати. Та й в архіві костьола зберігався докладний реєстр виконаних робіт, який не проливає жодного світла на загадку⁷.

Хронологічно другу фіксацію об'єкта також наводить Р. Забашта. Вона належить І. Вагилевичу і вміщена до його рукописного переліку скульптур та каменів з різьбленням праісторичної доби (1843 р.). Автор лаконічно згадує «голову божища», а також «статую», не вдаючись до детальніших тлумачень⁸.

Третю вкрай важливу фіксацію вдалося віднайти нещодавно. Так, у дописі про мандрівку до Трускавця та його околиць Миколай з Мацькович (Познань, 1850 р.) так описує дрогобицьке диво: «Над дверима бічного входу ззовні до костьола, видно на стіні вмуровані голову та руку якогось поганського Божка, як доносить традиція – вони мали бути віднайдені при копанні фундаменту під костьол»⁹. Відтак, дрогобицьку скульптуру потрактовано як диптих. Автор згадав також місцевого пробоща ксьондза каноніка Заленського, який з приємністю надавав можливість оглянути «цікавинки» костьола кожному, хто хотів його відвідати.

Венедикт Площанський, автор першої (з відомих) спеціальних праць про місто (1867 р.), у короткій передмові, написаній у Дрогобичі в серпні 1866 р., повідомляє, що він відвідав місто, в якому мав контакти з Йосифом Промінським (автор першої «монографії» про Дрогобич) і мешкав у місцевих гостинних монахів (отців василіан)¹⁰. Однак про скульптурну групу на костьолі він повідомив лише в чернеткових записках до праці, які зберігаються в Науковій бібліотеці ім. Врублевських АН Литви. Прочитую докладніше: «На причілку фарного костьола має

⁷ Реєстр опублікований: Zaucha T. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii, Sw. Krzyża i Sw. Bartłomieja w Drohobyczu // Materiały do dziejów sztuki sakralnej. – Cz.1. – T.6. – Kraków, 1998. – S. 69-78.

⁸ Забашта Р. Довкола сукулптурного триптиха парафіального костелу Дрогобича... – С. 37.

⁹ «Nad drzwiami bocznego wschodu zewnątrz do kościoła, widać na ścianie wmurowaną głowę i ręce jakiegoś pogańskiego Bożka – które, jak tradycya niesie, przy kopaniu fundamentu na kościół, miały być znalezione» // Truskawiec z okolicami spisał Mikołaj z Maćkowic. – Poznań, 1850. – S. 16.

¹⁰ Площанский В. Королевский вольный город Дрогобыч, по части истории, топографии и статистики // Науковий збірник, издаваний літературним обществом Галицко-русской Матицы. – 1867. – Вып. 1-4. – Львов, 1868. – С. 162-188.

знаходиться Камінна Голова, про яку люд мовить, що належить велетові, решта тіла якого спочиває під фундаментами. То могла бути голова якогось...»¹¹. Тут і далі В. Площанський повторює, назагал, інформацію з публікації 1828 р., включно з думкою про звичай посвячення єпископів.

У часі виходу друком праці В. Площанського, громадськість отримала ще один цікавий твір про Дрогобич, опублікований в «Тижневому додатку до Газети Львівської» (твір вийшов анонімно), тобто, у 1868 р. Прочитую його дослівно: «Зберігається переказ, що коли зруйновано давній замок, де була мала церковця, в його нетрях (замку) віднайдено старожитнє божище. Відтяти йому голова, стопа і права рука вмуровані ззовні в стіну костьола». Важливо, що тут уперше об'єкт потрактовано як триптих, а також підмічено, що ідеться про праву «руку»¹².

У рукописному путівнику про Дрогобич та його околиці кінця 70-х рр. XIX ст. міститься така цитата: «Під час копання фундаментів знайдено голову, руку і стопу якогось слов'янського божка, які розміщено на зовнішній стіні над східними бічними дверима»¹³.

У 1883 р. консерватор Галичини Войцех Дзедушицький, який займався реставраційними роботами у дрогобицькій святині, подав відомі описи церкви Св. Юра та костьола Св. Варфоломія, і вперше опублікував графічний вигляд костьола з півдня¹⁴. Відтак, вперше загадковий триптих зазнав графічного відтворення.

Однак реальні реставраційно-ремонтні роботи в костьолі здійснював дрогобичанин Едмунд Леон Остоя Солецький, який у відомій публікації 1884 – 1885 рр. оприлюднив літографію костьола з графічною фіксацією об'єкта¹⁵. Фактично, В. Дзедушицький і Е. Солецький опублікували одну й ту ж літографію А. Пришляка (A. Przyszlak).

На відміну від В. Дзедушицького, Е. Солецький подав цікавий опис триптиха. Так, згідно з місцевим народним переказом, який добре зберігся, король Казимир перетворив тут грецьку церкву Панни Марії, що стояла на місці поганського городища, на костьол. «На доказ того народного переказу, до сьогоднішнього дня рештки (рука, нога і голова) поганського велетенського божища, вигрібаного із землі при закладенні фундаментів і крипти костьола, вмуровані вгорі в стіну головної нави ззовні зі сходу, а на півдні від пресвіте-

¹¹ Рукописи БАН у Вільні. – Ф. 16. – Спр. 248/1. – Арк. 84-93 зв. «Прибавление к монографии гор. Дрогобичи (помещенной в «Наук. Сбор.» из 1867 г.)».

¹² «Przechowuje się podanie że kiedy burzono dawny zamek, gdzie była mała cerkiewka, znalaziono w gruzach zamku starożytne bożyszcze. Odcięta temuż głowe, stopę i prawą rękę wmurowano w ściany kościoła zewnetrz» // Główniejsze miasta w Galicyi // Dodatek tygodniowy do gazety Lwowskiej. – 1868. – Nr 27. – 4 lipca. – S. 136.

¹³ Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 4 (Збірка рукописів бібліотеки Баворовських). – Оп. 1. – Т. 1104. – Арк. 10. Опубл.: Тимошенко Л. Описи Дрогобича XIX ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – 2003. – С. 557.

¹⁴ Dzieduszycki W. Fara łaćnińska i cerkiew św.Jura w Drohobyczu // Przegląd Archeologiczny. Organ e.k. Konserwatoryj pomników i Towarzystwa archeol. kraj. we Lwowe. – Zeszyt II z roku 1883. – Lwów, 1883. – S. 6-15.

¹⁵ Solecki Ostoja E.L. Nasze budowle pamiątkowe w Galicji. – II: Kościół parafialny rz. k. w Drohobyczu (z 2ma litografiami) // Wydawnictwo na cele dobroczynne samboskie. Nowa Serja illustrowana, wydawana nakładem i staraniem G. Kohna (Z zastrzeżeniem praw wydawcy i współpracowników). – VIII Rocznik. – Przemysł, 1884 – 1885. – S. 134.

ріума...»¹⁶. Важливо, що автор зробив спробу тісного пов'язання походження об'єкту із заснуванням дрогобицького костьола. Констатую, що трактування скульптурної групи як триптиха твердо закріпилося саме з цього часу, так само, як і його поганське походження.

Коротко згадав скульптурну групу дослідник костьола тодішній дрогобичанин Ф. Гоньткевич, який у 1903 р. сповідомив наступне: «під середньою мансардою вмуровано руку і голову в єпископській інфулі. То є рештки фігури святого, викопаного в околиці Дрогобича»¹⁷. Тобто, тут бачимо виняткове пов'язання «диптиха» з символом єпископської гідності.

Станом на сьогодні, добре відомі фази ремонту костьола у XIX – на початку XX ст. Привертає увагу цікаве газетне повідомлення про ремонт костьола з 1905 р.: «урешті ухвалено виготовити виливки 4 поганських пам'яток, вмурованих назовні костюльної стіни...»¹⁸. Отже, тут ідеться про вже чотири елементи (sic!), до триптиху додали, вочевидь, вмуроване в ту ж саму стіну, але значно нижче, кам'яне ядро. Але важливо тут інше: стан триптиху був під ту пору такий, що їх вирішили відлити практично заново! Тому й маємо сьогодні стільки різних нашарувань на всіх елементах триптиху.

Звертаючись до групи відомих зображальних джерел, акцентую увагу на відомій світлині костьола, зробленій у період до 1906 р., тобто, перед згаданими ремонтними роботами (до слова, вони проводились у 1906 – 1913 рр. під керівництвом відомого дрогобицького інженера Францішка Єльонки). Навіть неозброєним оком видно, що кисть «руки» мала великий палець (не пошкоджений!) на більш органічному місці, ніж тепер, тобто, він був відстовбурчений! Інша помічена характерна і важлива деталь: сама кисть та її пальці мали більш тонкий профіль (так і хочеться сказати, що це була кисть музиканта!). Але тут, радше, маємо справу з кистю мумії, не інакше. Така ж рефлексія стосується і відображеного на фото профілю стопи.

На пізнішій відомій світлині костьола, зробленій перед 1939 р., відображено ситуацію, схожу до сучасної. Тобто, фігури триптиха отримали сучасний вигляд внаслідок реставраційних робіт 1906 – 1913 рр.

Єдині натурні обстеження на об'єкті були проведені улітку 2003 р., коли костюл був обліплений риштуваннями. Їх провели згаданий Р. Забашта та В. Петрик. Частково зі слів Р. Забашти, вони відтворені у праці Л. Міляєвої про церкву Св. Юрія (2019 р.)¹⁹.

¹⁶ «Na poparcie tego podania ludowego istnieją do dziś dnia szczątki (ręka, noga i głowa) pogańskiego olbrzymiego bożyszczka, wygrebanego z ziemi przy zakładaniu fundamentów i krypty kościelnych, wmurowane u góry w ścianie głównej nawy na zewnątrz od wschodu, a na południe od presbiterjum; dalej obraz Matki Boskiej... Według tego podania ludowego pochodzi ten obraz z owej cerkiewki greckiej» // Там само.

¹⁷ Gońtkiewicz F. Kościoł w Drohobyczu // Sprawozdanie dyrekcji C. K. wyższego gimnazjum w Drohobyczu. – Drohobycz, 1903. – S. 9.

¹⁸ «Wreszcie postanowiono sporządzić kosztem Koła odlewy 4 zabytków pogańskich, wmurowanych w zewnętrzzną ścianę kościoła, a w miarę fundoszu przyczynić się do umiejętnego odrestaurowania grobowca Ramułowej, pięknego pomnika architektury renesansowej. (Kons. Radca Gorgolewski)» // Drohobycz // Tygodnik Samborsko-Drohobycki czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. – 1905. – Nr 12.

¹⁹ Міляєва Л., Рішняк О., Садова О. Церква Св. Юра в Дрогобичі. Архітектура, малярство, реставрація. – К., 2019. – С. 13.

Враховуючи статтю Р. Забашти 1997 р., результати натурних обстежень 2003 р. та нещодавню консультацію з дослідником по телефону, а також власні спостереження, фіксується наступна інформація про триптих.

Немає сумніву, що походження триптиху досить давнє, тобто, найвірогідніше, об'єкт був вмурований у стіну під час побудови костюлу в XV ст., а з огляду на те, що його посвята відбулася лише на початку XVI ст., припускаю, що верхні частини стін костюлу добудовувались в другій половині XV ст., не раніше. До речі, цегла на костюлі – це цегла XV – XVI ст. Руйнувати збудовану стіну і вмуровувати в неї якісь об'єкти на такій висоті – для цієї версії потрібні не припущення, а серйозна мотивація. З відомих джерел про ті чи інші ремонти костюла зрозуміло, що на їх закінчення завжди не вистачало коштів.

Елементи триптиха вирізьблені з охристого пісковика, тобто, це різьба по каменю. Тому стало можливим руйнування пам'ятки від природніх впливів, що також вказує на тривалість її існування в часі.

Найдавніша версія про поганське походження триптиху найбільш поширена. Проте, чи об'єкт має викопний характер (тобто, дохристиянський), чи це пізніший рукотворний витвір (тобто, триптих був вирізьблений в часі побудови святині), – невідомо. Та й навряд ми про це коли-небудь дізнаємось (щось, звичайно, можна довести хіба методами якогось спектрального аналізу). Тобто, для чого наші предки розмістили на католицькій святині дохристиянські символи, на сьогодні не зрозуміло, перешкодою чому є, звісно, брак джерел.

Досить давнє пов'язання центральної частини триптиха – «голови», з католицьким обрядом консекрації, не позбавлене сенсу. Можливо, вже на початку XVI ст. відбулась перша «реставрація» об'єкту, в результаті якої на голову було «всаджено» головний убір, так звану інфулу – атрибут одягу вищої католицької ієрархії. Це може означати, що гіпотетично маємо другий період розбудови об'єкту. Зондаж 2003 р. показав, що головний убір зроблений не з каменю, а з цегли (остання – не така, як на костюлі, а інша!).

Думаю, що немає потреби сьогодні шукати аналогії «розтятого тіла» в католицькому сакральному мистецтві Заходу. Такі спроби робилися, наприклад, в окремих випадках прагнули пояснити символ стопи, – але відірвано від усього комплексу. Дрогобицький об'єкт – неповторний і унікальний, тому він потребує комплексного розгляду.

Насамкінець, подаю опис пам'ятки, використовуючи праці мистецтвознавців (передовсім, Р. Забашти та Л. Міляєвої), а також власні спостереження.

Передовсім, маємо справу з аркатурним фризом – ідеться про поширюваний в романському, готичному та візантійському зодчестві (включно з киево-руським) елемент архітектури, який має вигляд повторюваних арок (стрічок арок), причому, глухих арок, тобто, облаштованих на поверхні стін. Отже, це несправжні арки. Як правило, кронштейни арок декорувались, можливо, декор нашого аркатурного фризу назавжди втрачений. До слова, кілька подібних фризов є в інтер'єрах костюла.

Фриз з триптихом розміщений на висоті бл. 26 м. Його розміри: загальна ширина – 3, 22 м., висота – 1, 98 м., глибина в стіні – 0, 14 – 0, 23 м. Обрамлення фризу – просте, непрофільне. Кожний із трьох елементів відповідно має ширину 1, 07

м. Розміри об'єкту – вражаючі! Він чітко виокремлюється на тлі темно-червоної цегли.

Розміри скульптури голови з інфулою: висота 1, 53 м., ширина 0, 48-0, 495 м., товщина 0, 1-0, 16 м. «Обличчя» має висоту 0, 52 м., ширину на рівні перенісся – 0, 48 м.

Проглядаються чіткі риси безбородого і безвусого обличчя: широке чоло, означена межа перенісся, ніс прямий (довжиною 0, 25 м.) у вигляді опуклого валика, що розширюється донизу, об'єм ніздрів майже не виділений, вони лише позначені. Очі трохи розкосі, вирячкуваті, з чіткими вирізаними контурами, обрамлені рельєфними валиками. Рот частково розтулений, із глибоким і досить широким вирізом по центру, пластика вуст не проглядається. Підборіддя масивне, важке, круглувате, трохи випнуте вперед.

Наведу також думку Л. Міляєвої: незважаючи на схематичну узагальненість форм, голова з викривленими губами і запалими закритими очима майже натуралістично відтворює обличчя мерця. Тому, можливо, цей фрагмент належить вцілілим залишкам якогось надгробка²⁰.

Проте дехто з дослідників помічає ледь помітну посмішку на вустах голови!

Кисть руки (правої) з долонею назовні та пальцями догори має висоту 0, 93 м., ширину 0, 49 м., товщину 0, 04 – 0, 11 м. Її форми – об'ємні, але ширина значно перевищує анатомічні норми, пальці порівняно короткі й товсті, а великий (явно закороткий) притиснутий до кисті.

Стопа ноги (правої і босої) пальцями догори, верхньою площиною назовні, має висоту 1 м., ширину 0, 43 м., товщину 0, 04 – 0, 09 м. Вона об'ємна, широка, досить пропорційна, пальці досить довгі, однакової величини.

Ліплення кисті і стопи відверто грубувате. Як вважає Л. Міляєва, пластика цілого рельєфу не має ознак тієї наївної умовності, яка характерна для зображення людини язичницької доби²¹. Р. Забашта відзначає певну незграбність відтворення пластичних деталей та спрощений загальний стилістичний лад, що є ознакою не надто вишколеного, навіть наївного різьбяр²².

Від себе додаю: якщо це елементи, які зображували божество (ідола), то воно було «правшею»!

Звертаю увагу і на аргументи, які в 1990 р. висунув археолог Володимир Козак²³. Так, він вважав, що ідеться про антропоморфне божество, однак дослідник розглянув його елементи окремо. Наприклад, щодо трактування голови, В. Козак навів аналогії з вживанням її символу у давніх кельтів, відповідно, шапка – це риб'ячий міхур, вживаний тими ж кельтами.

Однак, повторюю, наведені рефлексії є наслідком обстежень фігур з нашаруванням, до 1906 р. вони виглядали інакше.

Найбільш авторитетні дослідники не мають сумнівів, що фігури дрогобицького триптиха – це все ж, мабуть, відтворення якихось дохристиянських символів.

Водночас, потрібно взяти до уваги те, що собою являє дрогобицький костьоль, адже це дуже нерядова святиня. Віддавна його називали фарою, або фарним кос-

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Забашта Р. Довкола сукультурного триптиха парафіального костелу Дрогобича... – С. 36.

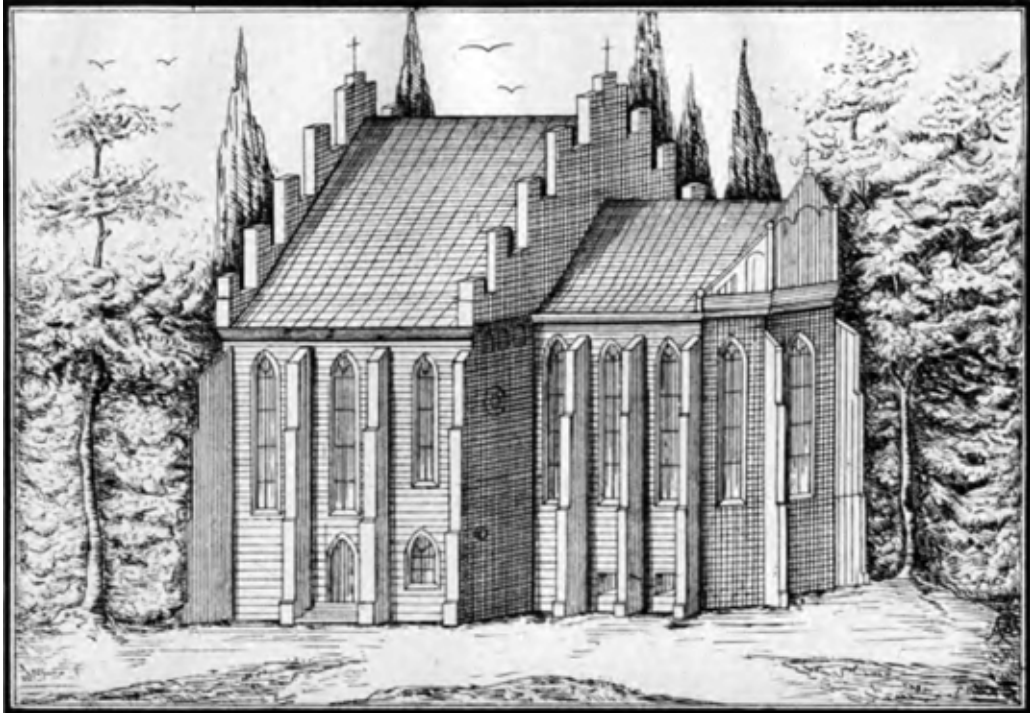
²³ Козак В. Дрогобицький триптих // Радянське слово. – 1990. – 19 червня.

тьолом. Фара є звичаєвим означенням головного парафіального костьолу конкретного міста, в кафедральних містах – це друга святиня після єпископської. Як правило, такі святині мали багате та високого рівня мистецьке оздоблення. При деяких більш значних фарах засновувались капітули. Релігійне життя парафіян бурхливо розвивалось в численних мирянських організаціях (в одному костьолі їх могло бути декілька). Тут діяли потужні парафіяльні школи. Як правило, такі святині будувались поблизу ринку, назагал, це були центри міського релігійного життя та культури.

Ознакою високого рангу фарних костьолів може вважатися і присутність в його оздобленнях єпископської інфули. На дрогобицькій святині маємо інфулу на голові триптиху, а також в її інтер'єрах.

Не зайвим буде наголосити, що дрогобицький триптих зовсім не випадково з'явився наприкінці доби середньовіччя та початку раннього нового часу. У цій добі, а також у закономірностях тогочасного сакрального мистецтва і криється його загадка. З одного боку, дрогобицький триптих – це досі нерозгадана загадка, з іншого – вона є унікальною окрасою місцевої святині. В унікальності аркатурного фризу з триптихом – їх культурно-історичне та сакральне значення!

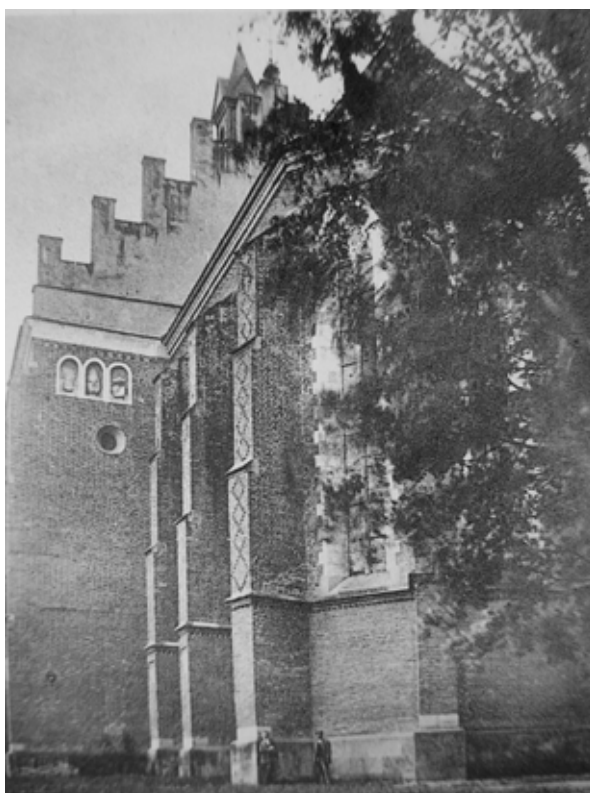
ДОДАТКИ

Іл. № 1. Перша графічна фіксація триптиха та літографії А. Пришляка, за публікацією Е. Солецького (1884 – 1885 рр.)

Лл. № 2. Вигляд триптиху на фото костьола до 1906 р., за публікацією: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Т. 6. – Kraków, 1998.

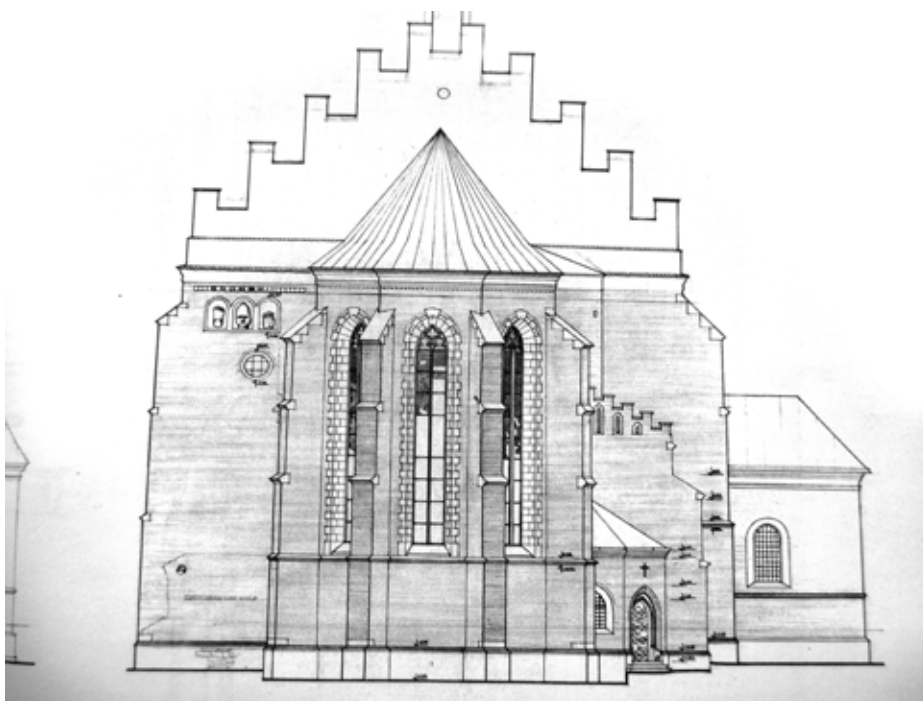
Лл. № 3. Вигляд триптиху на фото костьола до 1939 р., за публікацією: Trajdos T.M., Zaucha T. Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły. – Warszawa, 2001.

Іл. № 4. Фото триптиху 1981 р. за публікацією: Trajdos T.M., Zaucha T. Drohobycz miasto królewskie i jego kościoły. – Warszawa, 2001.

Іл. № 5. Сучасне фото триптиху за публікацією: Міляєва Л., Рішняк О., Садова О. Церква Св. Юра в Дрогобичі. Архітектура, малярство, реставрація. – К., 2019.

Ил. № 6. Креслення південного фасаду костьолу співробітників інституту «Укрзахідпроектреставрація» У. Піхурко, В. Рогозов, М. Верес, З. Чабан, перп. С. Міхти. За публікацією: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Т. 6. – Kraków, 1998.

Леонід Тимошенко.

Розгадані і нерозгадані загадки костьолу Святого Варфоломія в Дрогобичі. Настінний аркатурний фриз зі скульптурним триптихом.

У статті вивчено маловідомі найбільш ранні письмові фіксації скульптурного триптиху ХІХ – початку ХХ ст. Матеріал розглядається в контексті тогочасних перебудов та ремонтних робіт костьолу. Звернено увагу на фіксацію об'єкта на зображальних джерелах. Доводиться думка про легендарність походження триптиху та його побутування, починаючи з ХV ст. – часу спорудження святині. Спростовуються ненаукові версії походження об'єкту.

Leonid Tymoshenko.

Solved and unsolved mysteries of the church of St. Bartholomew in Drohobych.

Wall arched frieze with a sculptural triptych. The article examines the little-known earliest written fixations of the sculptural triptych of the ХІХ-th – early-th ХХ centuries. The material is considered in the context of the then reconstruction and repair work of the church. Attention is paid to the fixation of the object on the image sources. The idea of the legendary origin of the triptych and its existence since the ХV-th century – time of the construction of the shrine, is proved. Non-scientific versions of the origin of the object are refuted.

ДВОСТОРОННЯ ІКОНА КІНЦЯ ХVІІІ СТОЛІТТЯ «СВЯТИЙ МИКОЛАЙ ТА БОГОРОДИЦЯ. НЕПОРОЧНЕ ЗАЧАТТЯ» З МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В СЕЛІ НАГУЄВИЧІ. КОНСЕРВАЦІЙНІ ТА РЕСТАВРАЦІЙНІ ЗАХОДИ

До небагатьох пам'яток, що збереглися після пожежі 1996 р. церкви святого Миколая у селі Нагуєвичі, належить двостороння ікона кінця ХVІІІ ст. «Святий Миколай» та «Богородиця. Непорочне зачаття», яка тепер експонується в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» (Інв. № ВС 6959 ІН). Крім цієї ікони в музеї зберігається також ще декілька пам'яток різного часу з цієї спаленої церкви. Найстарший з них – обпалений і частково вцілілий (сколота ліва долішня сторона) фрагмент дерев'яного, поліхромованого барельєфу з фронтальним зображенням не ідентифікованої святої (Богородиця?) (Інв. № ВС 3449 ІН 97) ХVІІ ст., а також пара різьблених бокових крил вітваря (Інв. № 819 а, б) середини ХVІІІ ст., законсервованих та відреставрованих упродовж 2019 – 2020 рр. Пам'ятки з Миколаївської церкви переховуються також в інших колекціях. Зокрема, досі опубліковано фрагментарно збережену храмову ікону першої половини ХVІІ ст. «Святий Миколай з історією» (Львів),¹ та ікони другої чверті ХVІІІ ст. анонімного майстра знаного риботицького малярського осередку² (тепер на території Польщі) «Непорочне зачаття святої Анни» та «Каменування святого Стефана» (Львівський музей історії релігії)³.

Після пожежі церкви врятована ікона триваліший час експонувалася в меморіальному Музеї-садибі Івана Франка прибитою до дерев'яної стіни реконструйованого будинку цвяхом, через отвір в горішній частині, стороною, яка зображає Святого Миколая. Щойно 2019 р., коли ікону було знято зі стіни для подальших досліджень та реставрації, виявилось, що вона двостороння і на звороті зображена «Богородиця Непорочного зачаття». Можна припустити, що скоріш за все це були дверцята кивоту, на що вказує ряд ознак: невеликі

¹ Репродукований: Українське сакральне мистецтво з колекції «Студіон». Врятовані від загибелі і забуття / Автор-упорядник о. д-р Севастіян (Степан) Дмитрух. – Львів, 2010. – С. 45.

² Найдокладніше про нього див.: Косів Р. Риботицький осередок церковного мистецтва 1670 – 1760-х років. – Львів, 2019.

³ Репродуковані: Скарби Львівського музею історії релігії / Упорядник Світлана Тимків. – Львів, 2015. – С. 30, 31; Косів Р. Риботицький осередок... – С. 484. – Іл. 649, 650. Про самого майстра та ідентифікований досі його чималий доробок див.: Там само. – С. 474-486.

розміри та товщина основи (32,5 x 22,8 x 1см), сліди від завіс на торці ікони; тонке, об'ємне, обрамлення зі сторони зображення Богородиці та сліди по краях ікони зі сторони зображення святого Миколая. Лицевою стороною була сторона із зображенням Богородиці. Її оточує тонке точене обрамлення, а сторона зі зображенням святого Миколая була тильною, це видно по слідах-втратах на краях ікони.

За основу іконі служить тонка цільна липова дошка, покрита з обох сторін тонким шаром білого, клеєво-крейдяного левкасу. Малярство виконане тонким шаром олійної (модифікованої з темперою) фарби. З обох сторін тла ікони орнаментовані простим ритунням. Зі сторони «Непорочного зачаття» – це золочений орнамент із радіальних променів, що відходять від постаті Богородиці. Навколо голови святого Миколая – золочений німб, у тлі – ритований орнамент з мотивом стилізованої рослинної галузки. На позолочених елементах значні потертості, лущення та механічні пошкодження. Оточує зображення Богородиці дещо товща від ікони, тонка, точена посріблена рамка. Ритоване тло з рослинним орнаментом зі сторони святого Миколая та рамку, що обрамляє зображення Богородиці, було посріблено, сріблення значно знищене. Срібло втратило свої властивості, окислилося, почорніло та практично, майже, осипалося до левкасу. Причому, левкас у місцях випадів фарби, правдоподібно, був уражений вологістю і став рихлим та нестійким. Кіптява, бруд та плями воску вкривали зображення з обох сторін та впресувалися в малярську поверхню і позолочені елементи тла, рештки сріблення та відкриті ділянки левкасу в місцях випадів фарбового шару. Зв'язок левкасу з основою (особливо зі сторони із зображенням святого Миколая) був досить слабким. З часом в'язиво левкасу втратило еластичність і стало крихким. З обох сторін ікони спостерігалися значні осипи фарбового шару, в більшості випадків – у границях ділянок осипів левкасу. Особливо, як зазначалося, знищені левкас та посріблене обрамлення навколо «Непорочного зачаття». Численні дрібні осипи левкасу й фарби спостерігалися по всій поверхні малярства, дещо більші випадки, на обличчі та біля поясу Богородиці. Поверхня ікони суцільно помережана різних розмірів механічними пошкодженнями (подряпинами). У завершенні, під рамкою була невелика наскрізна дірка, через яку ікону свого часу, як зазначалося, прибито до стіни. На торці ікони, праворуч від зображення Богородиці, збереглися сліди від двох завіс, причому біля долішньої завіси спостерігається невеликий скол деревини основи.

Аварійний стан, у якому ікона перебувала, змінив її естетичне сприйняття і викликав необхідність проведення ряду консерваційних та реставраційних заходів для забезпечення основи, ґрунту та малярського шару від подальших руйнувань та надання іконі вигляду, необхідного для її подальшого експонування.

Насамперед профілактично заклеєно мікалентним папером одну зі сторін ікони, в даному разі краще збережену сторону із зображенням святого Миколая для наступного укріплення левкасу та фарбового шару сторони «Непорочного зачаття». Укріплення проводилося відкритим способом відповідним розчином міздрового клею із додатком пластифікатора та антисептика. Під час укріплен-

ня місця відставання левкасу та фарбового шару вкладалися теплим каутером через фторопластову плівку, після чого на укріплені ділянки встановлювався прес для забезпечення якнайкращої консолідації відшарованих частин. Ідентичним способом, далі, укріплялася зворотна сторона із зображенням святого Миколая. Із завершенням укріплення обох сторін ікони було ліквідовано пробоїну в її завершенні, виготовлено та відбірково підведено реставраційний ґрунт у місцях втрат авторського та вирівняно його з рівнем малярської поверхні. Після цього проведено тестування фарбового шару, позолочених та посріблених елементів на дію реактивів й підібрано оптимальні способи усунення забруднень. Вони проводилося поетапно. Плями воску та ділянки кіптяви усувалися механічним способом, із пізнішим дочищенням залишених фрагментів за допомогою хімічних реактивів. Зняття забруднень проводилося на невеликих ділянках поверхні, окремо з фарбового шару і окремо з золочених та сріблених елементів, невеличкими ватними тампонами, змоченими у відповідних реактивах та детергентах. Пізніше рештки вологи усувалися з очищених ділянок поверхні та нейтралізувалися розчином лаку, що забезпечило проміжний, захисний шар перед наступним тонуванням. Для цілісного сприйняття, тонування проводилося виключно в межах втрат та подряпин авторського шару фарби, позолоти та потертостей срібного тла й рамки. Тонування виконувалися тонким шаром, початково – аквареллю, з наступним доведенням до остаточного завершення олійними фарбами. Обидві сторони ікони наприкінці тонування були покриті захисним шаром лаку.

У результаті проведення комплексних консерваційних та реставраційних заходів основу, левкас та малярський шар забезпечено від подальших руйнівних процесів. Зокрема, укріплено фарбовий шар, доповнено втрати ґрунту, знято поверхневі забруднення з обох сторін ікони та проведено тонування, а також нанесено захисне лакове покриття. Також надано рекомендації для правильного подальшого зберігання ікони в музеї, задля запобігання можливим, подальшим руйнуванням. Ікона набула експозиційного вигляду і надається для експонування.

Відкриття, порятунок та збереження цієї двосторонньої ікони та ще ряду пам'яток, які вціліли після пожежі церкви святого Миколая в с. Нагуєвичі, чи були забезпечені в ній раніше, здатні стати істотним внеском до забезпечення важливих об'єктів духовної та культурної спадщини і є прикладом комплексного підходу не тільки з реставрації, а й також впровадження до наукового вжитку та популяризації, як однієї цінної меморіальної позиції, так і цілого ряду пам'яток землі Івана Франка.

ДОДАТКИ
Етапи реставрації ікони Двох зворотів.

Фото 1. Ікона Богородиці Неустанної Помочі до реставрації

Фото 2. Ікона Богородиці Неустанної Помочі до реставрації (фрагмент 1)

Фото 3. Ікона Богородиці Неустанної Помочі до реставрації (фрагмент 2)

Фото 4. Ікона Богородиці Неустанної Помочі під час реставрації

Фото 5. Ікона Богородиці Неустанної Помочі після реставрації

Фото 6. Ікона Святого Миколая Мирлікійського чудотворця до реставрації

Фото 7. Ікона Святого Миколая Мирлікійського чудотворця до реставрації (фрагмент 1)

Фото 8. Ікона Святого Миколая Мирлікійського чудотворця до реставрації (фрагмент 2)

Фото 9. Ікона Святого Миколая Мирлікійського чудотворця після реставрації

Андрій Лінинський.

Двостороння ікона кінця XVIII століття «Святий Миколай та Богородиця. Непорочне зачаття» з Миколаївської церкви в селі Нагуєвичі. Консерваційні та реставраційні заходи.

В статті вперше аналізується реставраційна робота, здійснена на основі фондів Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» періоду Незалежності. Враховуючи відкриття 2019 року, коли було відкрито факт двосторонності досліджуваної ікони професором Володимиром Александровичем та реставратором Андрієм Лінинським, а також, враховуючи приналежність цієї ікони до пізньої ранньомодерної епохи і водночас часу хрещення Івана Франка, науково-методична рада ДІКЗ «Нагуєвичі» прийняла рішення здійснити реставрацію та консервацію цієї ікони. Відтак у статті публікуються ключові етапи її відновлення, а також аналізується її мистецька цінність.

Andriy Linynskyy.

Bilateral icon of the end of the XVIII-th century «St. Nicholas and the Virgin. The Immaculate Conception» from the St. Nicholas church in the village of Naguyevychi. Conservation and restoration measures.

The article analyzes for the first time the restoration work carried out on the basis of the funds of the State Historical and Cultural Reserve «Naguyevychi» of the Independence period. Given the revelation in 2019, when the fact of the two-sided icon was discovered by professor Volodymyr Alexandrovych and restorer Andriy Linynskyy, as well as considering that the icon belongs to the late early modern era and at the same time to the time of Ivan Franko's baptism, the scientific- methodological council of the State Historical and Cultural Reserve «Naguyevychi» has decided to carry out restoration and conservation of this icon. Therefore, the article publishes the key stages of its restoration, as well as analyzes its artistic value.

**ГЕНЕАЛОГІЧНІ ДАНІ ПРО НАСЕЛЕННЯ С. ЯСЕНИЦЯ-СІЛЬНА
У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. НА ОСНОВІ
ПАРАФІЯЛЬНОЇ КНИГИ «STATUS ANIMARUM»
ІЗ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА В НАГУЄВИЧАХ¹**

У фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах донедавна зберігалися рукописи, які не були відомі в науковому полі істориків та франкознавців. Серед них і парафіяльна книга села Ясениця-Сільна 1911 – 1944 рр., яка містить унікальні дані про генеалогію мирян навіть за період, починаючи від 1777 року. Книга цікава передовсім тим, що вона походить із села в якому народилася мати Івана Франка – Марія Кульчицька. З іншого боку книга дуже часто відображає стосунки між різними родинами та їх шлюбні спорідненості.

Метричні книги є для генеалогів ключовим джерелом з історії окремих родин і цілих суспільних груп. У 2019 р. було оцифровано парафіяльну книгу (Status animarum) с. Ясениця-Сільна. Дане джерело вперше вводиться для наукового обігу. Оцифрована копія знаходиться за посиланням². Нижче встановлено, що дана книга велася протягом 1911 – 1944 рр. і надає доволі точні демографічні дані про цей період, а також містить неповні дані про жителів села протягом ХІХ, а частково і ХVІІІ ст.

Status animarum (з лат. – «Стан душі») – це реєстр людей, які живуть на парафії, та подій, пов'язаних з ними. Сьогодні вони є одним з основних джерел історичної демографії.

У 1614 р. Папа Павло V видав перше типове видання літургійної книги для відправ за Римським обрядом *Rituale Romanum*, у якій запропонував парафіяльним священикам укласти Status animarum (Парафіяльну книгу)³.

¹ Рукопис статті надійшов у редакцію в серпні 2019 р. Редакційна колегія висловлює щирю подяку за допомогу у написанні розвідки та публікації унікальної парафіяльної книги села Ясениця-Сільна п. Наталії Гром (Бугерко).

² Відділ фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі – ВФ АДІКЗ «Нагуєвичі»). – Гр. ОР-Ф. – Інв. № 790. – 380 арк. Парафіяльна книга «Status animarum». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Xgzwj_8GlsJNPHSQkOsnrl4Dl9u2OyXsYA4qklVBDn0/edit?usp=sharing.

³ Parish family book / Wikipedia // Wikipedia. – 18.03.2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Parish_family_book.

У 1631 р. була надрукована польська адаптація *Rituale Romanum* – так званий *Rytuał Piotrkowski*. Він зобов'язав включити в реєстри таку інформацію: імена та прізвища осіб у конкретній родині, вік та ступінь приналежності її членів, імена, прізвища та вік некрєвних співмешканців, інформацію про приєднання до церковної спільноти через причастя та миропомазання, примітки щодо зміни місця проживання⁴.

Зауважимо, що у католицькій церкві таїнства причастя та миропомазання (конфірмації) здійснюються над людиною тоді, коли вона визнається свідомою і готовою до них (наприклад, у 7 і 12 років відповідно). Натомість у церквах Східної традиції, до яких належить і УГКЦ, миропомазання священник здійснює разом із таїнством хрещення (зазвичай над новонародженими), а до причастя хрещені діти допускаються з будь-якого віку. Тому в греко-католицьких парафіяльних книгах містяться всі вище перелічені пункти, крім «інформації про приєднання до церковної спільноти».

Як стверджує польський історик Ірена Гейсцорова (Irena Gieysztorowa), незважаючи на існуюче зобов'язання проводити перепису *Status animarum* під час різдвяних відвідувань домів, польські парафіяльні священники ухилялися від написання реєстрів до середини XVIII ст. І лише в епоху Просвітництва завдяки підвищенню освіти кліру, зростанню цікавості церковних авторитетів до статистичних даних про стан вірних *Status animarum* набули розповсюдження⁵.

Київська церква запозичила католицьку практику реєстрації даних про вірних. У 1646 р. Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Петро Могила видав «Требник» (православний аналог *Rituale Romanum*), у заключній частині якого вперше в історії Київської митрополії наводив форму метричних записів для реєстрації чинів хрещення, вінчання, похоронів, а також для ведення реєстрів парафіян⁶. Однак, як зауважує історик Ігор Скочиляс, на території тих українських земель, які в другій половині XVII ст. були приєднані до Росії, метричні книги входили у вжиток поволі й навіть не в усіх парафіях про них знали⁷.

Найточнішими були сільські парафіяльні книги, оскільки населення там стабільніше, ніж у містах. Це справедливо і для українських сіл. Наприклад, Ясеницька парафіяльна книга систематично велася впродовж 1911 – 1931 рр., при цьому лише за цей період писарем і здійснено записи про народження дітей, померлих у віці до 3 років (див. табл. 1).

⁴ *Status animarum* [Електронний ресурс] // Wikipedia. – 18.03.2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Status_animarum.

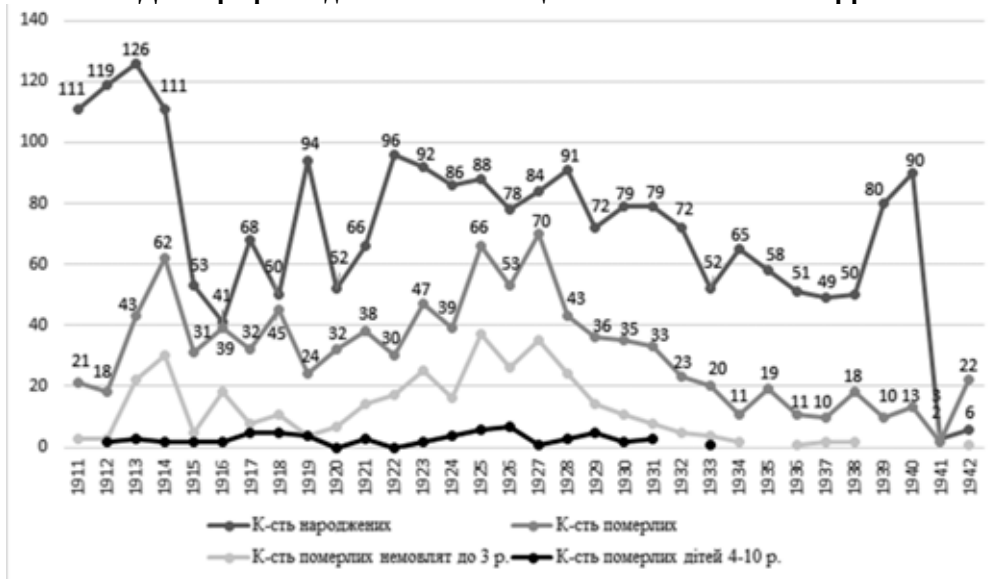
⁵ Там само.

⁶ Образи надписанії и вписанії в книги, іже должны суть парохіалнїи с[вя]щенници к их ді своєї Церкви імїти // *Требник Петра Могили 1646* (Перевид. з оригіналу) / Упор. Аркадій Жуковський. – Канберра, Мюнхен, Париж, 1988. – Ч. III. – С. 425-430 (у книзі сторінкова пагінація кирилицею).

⁷ Скочиляс І. Запровадження метричних книг у Київській митрополії (середина XVII – XVIII ст.) // *Генеалогічні записки*. – 2009. – № 7. – С. 26.

Графік 1

Демографічні дані по с. Ясениця-Сільна за 1911-1942 рр.

У період з 1932 по 1944 рр. місцевий священик записував тільки найважливіші події: народження, вінчання та похорони лише дорослих людей.

Загалом парафіяльна книга містить дані про 6 184 осіб, які проживали між 1777 р. (рік народження Онуфера Цюника, запис здійснений олівцем на 61-му аркуші) та 1952 р. (рік смерті Рузі Марічак, записано пером та фіолетовим чорнилом на 137-му арк.). Окремий інтерес складає запис про смерть 90-літньої Юлії Терлецької у 1989 р. на 122-му арк., написаний акуратним почерком кульковою синьою ручкою.

Про 5 435 людей точно вказана їхня дата народження, але дата смерті вказана тільки для 1 030 із них. Всього за період з XIX – початок 40-х рр. XX ст. у селі проживали 1 106 родин.

Таблиця 1

Демографічні дані по с. Ясениця-Сільна за 1911-44 рр.

Рік	К-сть народжених	К-сть померлих	К-сть померлих дітей до 3 р.	К-сть померлих дітей 4-10 р.	% дитячої смертності (0-10 р.)	Приріст населення	К-сть шлюбів
1911	111	21	3		14%	90	23
1912	119	18	3	2	28%	101	25
1913	126	43	22	3	58%	83	7
1914	111	62	30	2	52%	49	6
1915	53	31	5	2	23%	22	1
1916	41	39	18	2	51%	2	4
1917	68	32	8	5	41%	36	1
1918	50	45	11	5	36%	5	7
1919	94	24	4	4	33%	70	10
1920	52	32	7	0	22%	20	15

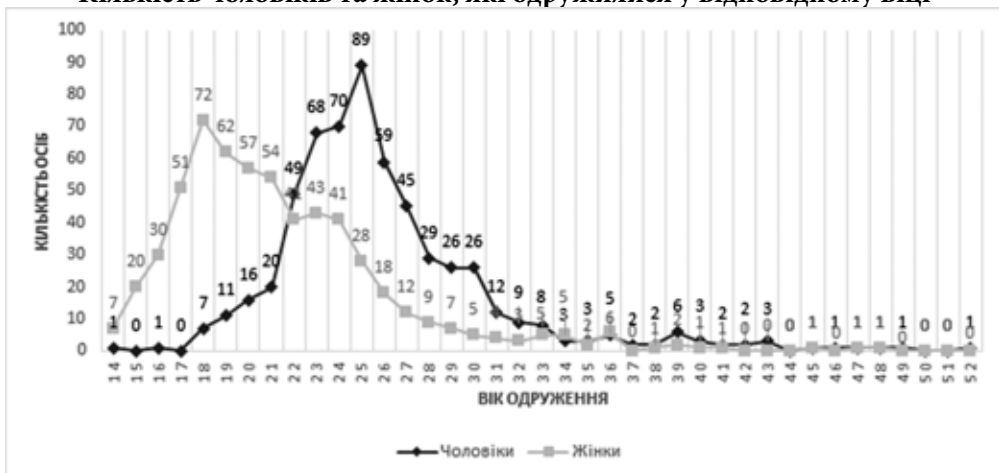
1921	66	38	14	3	45%	28	20
1922	96	30	17	0	57%	66	17
1923	92	47	25	2	57%	45	7
1924	86	39	16	4	51%	47	23
1925	88	66	37	6	65%	22	8
1926	78	53	26	7	62%	25	5
1927	84	70	35	1	51%	14	17
1928	91	43	24	3	63%	48	28
1929	72	36	14	5	53%	36	10
1930	79	35	11	2	37%	44	17
1931	79	33	8	3	33%	46	25
1932	72	23	5			49	23
1933	52	20	4	1		32	10
1934	65	11	2			54	14
1935	58	19				39	13
1936	51	11	1			40	20
1937	49	10	2			39	5
1938	50	18	2			32	7
1939	80	10				70	2
1940	90	13				77	
1941	3	2					1
1942	6	22	1				
1943		8					
1944	2	5					

Середній вік одруження (включно із другими шлюбами) для чоловіків складав 27 років, для жінок – 22 роки.

Як видно з табл. 2 та графіку 2, найчастіше чоловіки одружувалися у віці 23 – 27 років, при чому пік припадає на 26 років (89 наречених); жінки виходили заміж переважно раніше – у 18 – 22 років, пік – 72 наречені у віці 19 років.

Графік 2

Кількість чоловіків та жінок, які одружилися у відповідному віці

Середній вік життя людини складав 29 років. Однак, якщо не враховувати 454 дитини, що померли у віці до 10 років, тоді, за даними про 576 осіб, середній вік їх життя складав 50,4 роки.

Таким чином можемо констатувати дуже високу дитячу смертність: 44 % всіх померлих за 1911 – 1938 рр.

Незважаючи на цей факт, щорічно приріст населення у 1911 – 1931 рр. складав у середньому 43 людини. Пік народжуваності припадав на період до Першої світової війни (максимум – 126 новонароджених у 1913 р.).

Таблиця 2

Кількість чоловіків та жінок, які одружилися у певному віці

Вік вінчання	Чоловіки	Жінки	Вік вінчання	Чоловіки	Жінки
14	1	2	34	8	5
15	1	7	35	3	5
16	0	20	36	3	2
17	1	30	37	5	6
18	0	51	38	2	0
19	7	72	39	2	1
20	11	62	40	6	2
21	16	57	41	3	1
22	20	54	42	2	1
23	49	41	43	2	0
24	68	43	44	3	0
25	70	41	45	0	0
26	89	28	46	1	1
27	59	18	47	1	0
28	45	12	48	1	1
29	29	9	49	1	1
30	26	7	50	1	0
31	26	5	51	0	0
32	12	4	52	0	0
33	9	3	53	1	0
Середній вік:		Чоловіки:	27	Жінки:	22

Впродовж минулого століття видозмінювались наступні імена та прізвища:

Орфографія імен (кінець XIX ст.)	Орфографія імен (кінець XX ст.)	Орфографія прізвищ (кінець XIX ст.)	Орфографія прізвищ (кінець XX ст.)
Стефан	Степан	Марічак	Марітчак
Гринь	Григорій	Сторонський	Сторонський
Андрей	Андрій	Добрянський	Добрянський
Николай	Микола	Сливяк	Слив'як
Мария	Марія	Бавмкетнер	Баумкетнем
Ілия	Ілля	Унятицкий	Унятицький
Зофія	Софія	Підбуска	Підбузька

На 13-й сторінці знаходяться короткі відомості про Кульчицького Николая та Гвоздецьку Людвіку – діда і бабу Івана Франка по материній лінії. А на 174-й сторінці ймовірно записані імена вітчима та матері письменника – Гаврилика Гриня та Кульчицької Марії.

Джерело вперше вводиться для наукового обігу. Рукописний україномовний текст реєстру жителів с. Ясениця-Сільна Дрогобицького р-ну Львівської обл. на 380 нумерованих аркушах.

Публікуємо згідно оригіналу, який записаний у формі, наближеній до табличної. Задля зручності опрацювання створена таблиця такого формату (назви стовпців – авторські):

№ сторінки	№	Батьки	Діти	Дата народження	Дата вінчання	Дата смерті
------------	---	--------	------	-----------------	---------------	-------------

Заголовок таблиці метричного реєстру зберігається для всієї книги. Скорочення, перекреслені слова, виправлення збережено згідно оригіналу (перекреслення означають, що запис був помилковим або людина виїхала чи померла).

Початок сторінок в тексті оригіналу при публікації позначається окремими цифрами. Перші дві сторінки без запису. Відлік розпочинається з 2 аркуша (2, 3, 4, ...).

Тексти на останніх сторінках книги (376-380) не мають відношення до реєстрових даних жителів села Ясениця-Сільна і стосуються побутових та господарських проблем.

Символом «*» позначено букви або слова, які неможливо прочитати.

Публікація джерела супроводжується кодикологічним описом, оснований на методиці професора Ігоря Скочиляса та книгознавця Світлани Зінченко.

Кодикологічний опис

Парафіяльна книга ВФ ЛММІФ АДІКЗ «Нагуєвичі». – Ор-ф. – Инв. № 790. – 380 арк.

Парафіяльна книга «Status animarum». Рукопис у формі, наближеній до табличної. – 4^о. – Ясениця-Сільна. Літературно-меморіальний музей Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (Оригінал).

Мова – українська.

Матеріали та техніка виконання. 4^о. Папір, 300/150мм. Філігрань: відсутня.

Записи виконані різними почерками: I писар: скоропис, записи чорним чорнилом, почерк – дрібний, важко розбірливий. II писар: скоропис, записи більш акуратні і розбірливі, зроблені, можливо, хімічним олівцем, який на протязі часу став фіолетовим. Інші дописувачі користувались синім, сірим, фіолетовим і червоним чорнилами. Більшість записів зроблено упереміш, неохайно, неакуратно. Багато з них важко читабельні, а деякі – нечитабельні. Є багато пропусків в записах чину хрещення, вінчання і смерті. Дописи на початку багатьох сторінок занотовувались пізніше іншими авторами.

Оздоблення: записи реєстру зроблені у формі, наближеній до табличної.

Оправа: картон твердий, папір, 300/150/4 мм. Півфранцузька. Верхня та нижня палітурки ідентичні, поволочені інтролігованим папером з гранітовим орнаментом світло-коричневого і темно-коричневого кольору. Хребет книги обтягнутий

темно-зеленою тканиною. На верхній палітурці збереглась наліпка з червоними і чорними полосами та написом «Status animarum».

Верхній форзац має невеликі пошкодження, поклеєний папером зеленого кольору. Нижній форзац в задовільному стані. У верхньому правому кутку відбиток штемпеля, на якому написано: «Музей Івана Франка, по книзі Вступу № 5346, інв. № 790, група Ор-ф (оригінальні речі фондів)».

Зміст: реєстр парафіян с. Ясениця-Сільна.

Провенієнції: відтиск печатки на верхньому форзаці. Напис через вплив, ймовірно, води місцями став нерозбірливим. Чітко видно лише «Греко-католик*». На 358-й сторінці знаходиться штамп єпархіального візитатора з чітким написом: «Предложено в часі Канонічної Візитації дня 23/6 1930. Єпарх. Візитатор».

Походження: книга зберігалася у церкві села Ясениця-Сільна, і, ймовірно, після 1989 р. була передана у фонди Літературно-меморіального музею Івана Франка.

Стан збереження: оправа книги пошкоджена механічними чинниками. Початок сторінок 4 і 5 відсутній, на 67-й, 68-й відсутня нижня частина аркуша. Сторінки 34, 55, 57, 95, 148, 151, 152, 337-348, 377, 378 – сильно пошкоджені, сторінки 9, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 107, 109, 110, 195, 238, 239, 240, 261, 262, 263, 264, 366, 367 – з різними плямами, на 145-й, 146-й – плями від чорнила. На сторінці 268 наклеєний напис на білому клаптику паперу. Більшість аркушів вицвілі і пожовклі.

На верхньому і нижньому форзаці книги містяться покрайні записи (маргіналії).

Оригінал експонується у виставковому залі Літературно-меморіального музею Івана Франка, поруч з іншими матеріалами про село матері письменника Ясеницю-Сільну та іншими сакральними скарбами давньої церков «Франкового краю». Також книга числиться у Відділі фондів Державного історико-культурного заповідника «Нагуевичі» (група Ор-ф інв. № 790).

Як бачимо, метрична книга с. Ясениця-Сільна систематично велася на протязі 1911 – 1931 рр., містить неповні записи за період 1932 – 1956 рр. Також у ній містяться дані про людей, що проживали у селі в ХІХ ст.

На основі метричних записів ми вивели статистичні дані про приріст населення, а також загальну кількість народжених та померлих (в тому числі немовлят до 3 років та дітей 4 – 10 років) за 1911 – 1940 рр. Обчислено відсоток дитячої смертності, середній вік вінчання хлопців та дівчат, середня тривалість життя з і без врахування дитячої смертності.

На основі отриманих нами даних виведені діаграми 1, 2, які показують динаміку народжуваності, смертності, шлюбів, віку вінчання та інші статистичні дані.

Також здійснено кодикологічний опис Status animarum, оснований на методиці світлої пам'яті професора Ігора Скочилияса та старшого наукового співробітника Національного музею у Львові ім. Митрополита Андрея Шептицького, кандидата історичних наук – Світлани Зінченко.

ДОДАТОК

«Status animarum». Парафіяльна книга с. Ясениця Сільна 1911 – 1944 рр.⁸

Враховуючи розлогий масштаб таблиці (191 аркуш у книжковому форматі Microsoft Excel) до публікованого джерела, автором розміщено у вільному цифровому доступі спеціальний додаток. Дивіться докладніше за покликом: Парафіяльна книга «Status animarum». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Xgzwj_8GlsJHPHSQkOsnrl4Dl9u2OyXsYA4qklVB Dn0/edit?usp=sharing. \)\)](https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Xgzwj_8GlsJHPHSQkOsnrl4Dl9u2OyXsYA4qklVB Dn0/edit?usp=sharing.)

Надія Гром.

Генеалогічні дані про населення с. Ясениця-Сільна у першій третині ХХ ст. на основі парафіяльної книги «Status animarum» із фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах.

У статті здійснено аналіз демографічних та інших даних парафіяльної книги Status animarum с. Ясениця-Сільна Дрогобицького р-ну Львівської обл. Виведено статистичну динаміку приросту населення села у 1911– 1940 рр. Обчислено середню тривалість життя з та без врахування дитячої смертності, середній вік одруження чоловіків та жінок та ряд інших демографічних показників. Також здійснено кодикологічний опис парафіяльної книги та досліджено історію виникнення та розповсюдження реєстрових книг Status animarum.

Nadiya Hrom.

The genealogical data about the population of the village Yasenytsia-Silna in the first third of the twentieth century based on the data from the parish book «Status animarum» from the funds of the Ivan Franko Literary Memorial Museum in Naguyevychi.

The article analyzes the demographic and other data of the parish book Status animarum of the village Yasenytsia-Silna, Drohobych district, Lviv region. The statistical dynamics of the growth of the village population in 1911 – 1940 is derived. The average life expectancy with and without taking into account the infant mortality, the average age of marriage of men and women and a number of other demographic indicators are calculated. The codicological description of the parish book is also made and the history of the origin and distribution of the register books Status animarum is investigated.

⁸ Див. докладніше цифровий варіант публікації джерела у: Парафіяльна книга «Status animarum». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Xgzwj_8GlsJHPHSQkOsnrl4Dl9u2OyXsYA4qklVB Dn0/edit?usp=sharing.

КНИГА «ПЕРЕДШЛЮБНИХ ПРОТОКОЛІВ ПАРОХІЇ СЕЛА ЯСЕНИЦЯ-СІЛЬНА»: РУКОПИСНИЙ ЕКСПОНАТ ДО ГЕНЕАЛОГІЇ МИРЯН 1905 – 1909 РР. ІЗ НОВИХ НАДХОДЖЕНЬ ФОНДІВ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА В НАГУЄВИЧАХ

У грудні 2019 р. до Відділу фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»)¹ було передано книгу «Передшлюбних протоколів парохії села Ясениця-Сільна», яка відноситься до облікових типів джерельної документації обрядів життєвого циклу. У даній книзі реєстрували наречених, які мають намір отримати тайну вінчання. Записи здійснювалися писарем (перважно парохом або старшим церковного братства) в період від 23 січня 1905 р. до 2 квітня 1909 р.

Цікаве дослідження проблеми парафіяльної документації свого часу здійснив Штерр Д. І., який серед іншого вважав, що: *«Найціннішими джерелами для вивчення історії тих чи інших парафіяльних спільнот є церковна документація. Зокрема, метричні записи та парафіяльний архів. Парафіяльний архів повинен був містити всі метричні книги, циркуляри єпископів та інші важливі фінансові документи парафії. Організація парафіяльного архіву, який переважно зберігається в тому ж приміщенні, що й парафіяльна канцелярія, за своєю суттю відрізняється від бібліотеки чи музею»*². Так, *«архів утворюється незалежно від чийогось бажання і переважно є наслідком звичайної діяльності та зібранням і зберіганням документів. Щоб говорити про архівний документ, необхідно, щоб він був утворений у контексті виконуваної, в широкому розумінні цього слова, адміністративної діяльності. Тому, все те, що парох пише, вирішує, розпочинає, скасовує, змінює, обговорює, отримує у справах парафії чи третіх осіб, вважається діяльністю юридичної особи, і ця діяльність повинна відображатися в документації, яка повинна зберігатися в парафіяльному архіві»*³.

¹ Відділ фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника Нагуєвичі (далі – ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). – Ф. Оригінальні речі фондів (далі – Ф. ОРФ). – Інв. № 803. – 300 арк.

² Штерр Д. Особливості ведення парафіяльної документації обрядів життєвого циклу в Мукачівській греко-католицькій єпархії (друга половина XVIII – перша половина XX століть) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – Ужгород, 2014. – Вип. 2 (33). – С. 3-4, 5.

³ Там само.

Законодавство Католицької Церкви, зокрема коли йдеться про обов'язки і права парохів (канн. 279-300 Кодексу Канонів Східних Церков [далі – ККСЦ]), покликаних виконувати душпастирську опіку у визначеній для них парафіяльній спільноті, утвореній в єпархії / дієцезії / екзархаті (кан. 279 ККСЦ), вказує на обов'язок ведення парафіяльного архіву. Отже, парафіяльний архів є одним із найважливіших джерел для дослідження парафіяльної історії, а відтак і історії єпархії загалом. За допомогою різноманітних норм Папа Римський, як найвищий законодавець, відзначав і передбачав наявність обов'язкових і необов'язкових книг парафії. Ці юридичні джерела вводять в історію формування кан. 296 ККСЦ. Так, ККСЦ приділяє особливу увагу й чітко визначає лише три обов'язкові книги для парафії – книгу охрещень, книгу одружень та книгу померлих.

Важливе значення парафіяльних книг можемо прослідкувати у ставленні до обряду вінчання. Собор, окрім обов'язкової присутності пароха чи іншого священнослужителя разом із двома свідками, впровадив також необхідність запису цієї події у книзі одружень, яку парох повинен був старанно вести і зберігати. Вимагалось реєструвати шлюб і записувати імена подружжя і свідків, дату й місце відправи та зберігати цю інформацію в церкві.

Необхідно пам'ятати, що ці вимоги вважаються також першими в історії канонічного права приписами щодо обряду вінчання. Церква вперше чітко окреслила форму вінчання для вірних християн. Вимоги щодо присутності священнослужителя і свідків, точного запису події у відповідній книзі з'явилися, щоб припинити таємні подружжя, тобто шлюби без присутності священнослужителів і свідків, які тоді укладалися в більшості випадків⁴.

Постанови Триденського собору також містять артикул, який згадує про книгу охрещених у другому розділі XXIV сесії, вказуючи вимоги до майбутніх хресних батьків та зобов'язуючи духовенство старанно заносити всю інформацію до книги. Наприклад, *«Перед тим як закінчити таїнство хрещення, парох повинен дізнатися, від кого належить, про осіб, вибраних для того, щоб отримати хрещеника із святих вод; своїм дозволом він повинен вибрати достойних на це діяння, вписати їхні імена в реєстр та поінформувати їх про відповідальність, яку беруть на себе, щоб потім не виправдовувались незнанням»*⁵.

Книга одружень – друга обов'язкова книга парафії зазначена в законодавстві. У кан. 841 § 1 ККСЦ зазначено: *«Після вінчання парох місця, де воно відбулось, або його заступник, хоч би ніхто з них не благословив подружжя, повинен якнайскоріше записати в книзі подружжів імена супругів, священника, який благословив, і свідків, місце і день вінчання, якщо потрібно, диспензу від форми вінчання або перешкод та її автора разом з перешкодою і її ступенем; надання повноваження благословити подружжя та інше відповідно до способу, приписаного власним єпархіальним Єпископом»*⁶. Кан. 841 § 1 ККСЦ зобов'язує вносити до книги одружень усі офіційні акти, які визначають канонічний стан особи. Місце реєстрації – це те місце, де відбулося одруження, і те, де подружки зареєстровані у книгах охрещених. Відпо-

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Ліберо Дж. Церковне право / Пер. з нім. Н. Щигельської. – Львів, 2001. – 336 с. Див. також: Кодекс Канонів Східних Церков. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20170704223353/http://old.ugcc.org.ua/CCEC/CCEC-toc.html>.

відальний за запис – парох особисто або його довірений; в іншому разі парох все одно зобов'язаний проконтролювати запис. Так, згідно з Кан. 296 § 1 ККЦ: «У парафії повинні бути парафіяльні книги, а саме: охрещених, одружень, померлих та інші, згідно з приписами партикулярного права власної Церкви свого права, або якщо таких немає, встановлених самим єпархіальним Єпископом; парох повинен дбати про те, щоб парафіяльні книги належно велися і зберігалися з дотриманням цих приписів»⁷.

Сьогодні термін «передшлюбний протокол» став уживаний настільки часто, що про його зміст можна дізнатися фактично в цифровому режимі. Наприклад, на інтернет-сторінці Комісії у справах родини Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ знаходимо пам'ятку для тих, хто хоче прийняти Святу Тайну Подружжя⁸. Зокрема: наречені повинні відбути передшлюбні науки (катехизацію) за 3 місяці до уділення Святої Тайни Подружжя, згідно кан. 783, §1-2. Також наречені мають заповнити передшлюбний протокол для уділення Святої Тайни Подружжя, та подати його і довідку про проходження передшлюбної катехизації до місцевого пароха.

Сам протокол заповнюється під час канонічно-душпастирської бесіди із парохом/адміністратором парафії або священником, якого він уповноважує. Його підписують наречені та священник, що проводив розмову. Саме цей протокол дає підстави зачитувати оповіді у парафії (парафіях), де проживають наречені. (Формуляр протоколу див. додаток № 1.)

Оскільки ми проводимо дослідження книги передшлюбних протоколів села Ясениця-Сільна 1905 – 1909 рр., варто зауважити, що вимоги минулого століття були більш серйозніші, ніж у наш час.

Слід насамперед провести короткий екскурс у історію села і самої парафії. В літературі, термін «Парафія» (вживався ще до VI ст., а пізніше парохія) означає певну територію землі, мешканці якої належать до певної церкви і залишаються під духовним захистом свого священника (пастира), призначеного із відповідними обов'язками вищою церковною владою. Парохія разом із іншими пародіями складають деканат, а деканати – єпархії. Відтак, єпархія поділяється на парафії для полегшення душпастирського служіння душ, оскільки вона може бути належним чином проведена, коли кожен священник має для цього певну кількість вірних, для яких він зобов'язаний працювати і за яких він відповідає⁹. Парафія була основною та найнижчою адміністративною одиницею в організаційній структурі Римо-Католицької і Греко-Католицької Церков, водночас виконуючи важливу душпастирську роботу в єпархії.

У 1784 – 1807 рр. деканатська мережа була реорганізована та пристосована до кордонів державної адміністрації. Було скасовано колегіальний розділ у Львові,

⁷ Там само.

⁸ Комісія у справах родини Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rodyna.sde.org.ua/>

⁹ Про один із варіантів визначення терміну «парафія», див. у церковно-теологічній енциклопедії: Wetzer und Welte's Kirchenlexikon: oder Encyclopädie der katholischen theologie und ihrer hilfswissenschaften / Joseph Hergenröther and Franz Philip Kaulen. – Freiburg, 1882 – 1903. Див. також перевидання визначення терміну у Католицькій енциклопедії під редакцією Міхала Новодворського (Варшава 1892, с. 200).

так зване Йосифінське регулювання парафії, метою якої було створення нових римо-католицьких парафій та обмеження кількості греко-католицьких душпастирських центрів. Зарплату парафії покривав релігійний фонд. Парафіяльні священники в австрійському розділі стали реєстраторами актів цивільного стану. Після 1815 р. з точки зору церкви вся Львівська архієпархія залишалася в межах австрійської перегородки, до якої тоді було приєднано 34 парафії з Тернопольського округу, а – за рішенням Папи Пія VII – 17 парафій у Язловці та Червоноградський край від Кам'янецької єпархії (1819). Указом імператора Франциска I від 13 лютого 1817 р. Львівський римо-католицький митрополит був призначений предстоителем «Галичини та Лодомерії». Це був неканонічний титул, пов'язаний з імперською політикою відокремлення від Святого Престолу. Врешті функціонування таких обов'язків підтверджують десятки, а той сотні подібних книг збережених в українських та закордонних архівосховищах¹⁰.

У XIX ст. територіальна організація Львівської архієпархії постійно змінювалася, що було пов'язано з політичними перетвореннями, створенням нових церковних структур та ліквідацією існуючих. У 1809 р. у Львівській архієпархії було 9 політичних округів, 16 деканатів, 207 парафій; після 1815 р. архієпархія включала 10 політичних округів, 15 деканатів і 220 пастирських центрів, у 1834 р. – 10 політичних округів, 15 деканатів і 218 парафій. У середині XIX століття політика влади, заснована на існуючій системі, остаточно зазнала краху. Указом імператора Франца-Йосифа від 18 квітня 1850 р. Йосифінізм було скасовано як зобов'язуючу систему, і в 1855 р. між імперією та Святим Престолом було підписано конкордат. Через кілька років конкордат був розірваний, однак імперська політика щодо Церкви та Святого Престолу була значно пом'якшена. Центральні управління розвивались у всіх єпархіях. Окрім кафедрального собору та духовної семінарії, консисторія все ще відігравала важливу роль. Найважливішими її посадами були: офіційний та генеральний вікаріат, канцелярія та суд єпископа. Територіальна організація архієпархії продовжувала змінюватися. У 1875 р. в архієпархії діяло 25 деканатів і близько 300 парафій; безпосередньо перед початком Першої світової війни в 1914 р. кількість деканатів в архієпархії становила 29; на її території було близько 400 пастирських центрів¹¹.

Ясениця-Сільна – село на березі р. Шумівки, за 21 кілометр на захід від Дрогобича. Назву виводять від дерева ясеня, яких тут колись росло багато, і від численних солоних джерел. Село межує з селами Дерезичами, Попелями, Нагуєвичами, Унятичами. За переказами, село засновано в XIII ст. Селяни займались рільництвом, тваринництвом, ремеслами, виварюванням солі, згодом заготівлею лісу для тартаку, працювали на нафтових промислах у Бориславі.

Перша збережена письмова згадка про церкву належить до 1507 р. У XVIII ст. споруджено другу дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. Горішня церква була матірною, долішня церква – дочірньою. У 1864 р. замість неї споруджено третю дерев'яну матірню церкву. Під час Першої світової війни церкву зруй-

¹⁰ Див., наприклад: Akta parafii wyznania rzymskokatolickiego z archidiecezji lwowskiej, lata: 1601 – 1685, 1740 – 1951. – Inwentarz zespołu PL, 1 303 / Opracowała Dorota Lewandowska. – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agad.gov.pl/inwentarz/ALeo303.xml>

¹¹ Там само.

новано. Богослужіння відбувались у тимчасовій дерев'яній капличці. У 1937 р. за проектом дрогобицького архітектора Лева Шелехевича споруджено четверту дерев'яну матірню церкву Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, згодом УПЦ КП, нині УАПЦ. Впродовж 1950 – 1989 рр. церква була закрита.

У 1809 р. споруджено другу дерев'яну дочірню церкву Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ. На початку ХХ ст. цю церкву продано. У 2004 – 2008 рр. за проектом Петра Сметани споруджено кам'яну церкву Великомученика Миколая Чернецького УГКЦ¹².

Як стверджує В. Слободян у книжці «Церкви України. Перемиська єпархія», виданій у Львові 1998 р., було про неї відомо з 1507 р. У ХVІІІ столітті було вже дві церкви. Коли було збудовано долішню церкву – ніхто не знає, та й документів про це немає. Що ж до церкви у верхній частині села, то вона була тут з давніх давен. Відомо, що її, струхлявілу, було розібрано і на її місці в 1864 р. було збудовано нову церкву. Ця церква була в селі основною. Церква в долішній частині села вважалася філіальною, чи, як тоді прийнято було говорити «дочірньою»¹³. В 1904 р. в село з канонічною візитацією для перевірки церковних справ прибув перемишльський єпископ К. Чехович. Він, оглянувши церкву, заборонив відправи у ній, бо вона ледь трималася. Звичайно, єпископа ясеницька громада послухала. Церкву було розібрано, продано господарям з Попелів, які возами перевезли її до себе. Старий іконостас із розібраної церкви завезли у дзвіницю нової церкви неподалік основної ясеницької дороги.

Значний вплив на Ясеницю-Сільну мали священники та вчителі. Якось склалося так, що сюди прибували досвідчені, поважні пастирі. Від ясеницької громади вони одержували поле та інші датки. Ясениця-Сільна входила до мокрянського деканату Перемишльської дієцезії (єпископства). Найдавніші метрики села відносяться до 1785 р. Вони засвідчують, що тоді тут священником був Гнат Ганкевич. У 1786 – 1796 рр. священником в Ясениці-Сільній був Антоній Новаковський, а у 1802 р. в село прибув отець Микола Гуркевич, про якого метричні записи дають щедрі інформації. У розпал пошесті холери він помер 13 липня 1831 р.. Від 1831 до 1835 р. ясеницька парохія була без власного пароха. Його функції виконував п'ятдесятирічний затварницький декан отець Тома Гашиц (1785 р. народження). На його долю випало обслуговувати кілька парохій, бо холера нанесла відчутну шкоду і священницькому кліру. На час його пастирства в Ясениці-Сільній припадає народження Марії Кульчицької. Не залишено великого сліду по наступнику отця Томи – отцю Степану Кашубинському, старшому віком за отця Тому (народився 1770 р.). Довго в Ясениці-Сільній він не трудився – на 68 р. 1838 р. він помер. Після його смерті в Ясеницю-Сільну було скеровано випускника Львівської духовної семінарії, однокурсника Маркіяна Шашкевича, Івана Ільницького, який несподівано помер 10 грудня 1840 р. Уже на другий день після похорону отця Івана Ільницького до Ясениці-Сільної прибув новий священник – Михайло Левицький, який прослужив до 1842 р. і на його місце призначений отець Іван Чайковський. Уже старший чоловік, 1789 р. народження, у 1815 р. висвячений. Він давав шлюб батькам Івана Франка – Якову Франку та Марії Кульчицькій. Своєю доброю і сумлінною пра-

¹² Пастух Р., Сов'як П., Шимко І. Дрогобиччина: Свідки епохи. – Кн. 1. Міста і села. – Дрогобич, 2012. – С. 458-461.

¹³ Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – 864 с.

цею залишив у селі глибокий слід. На місце Юліана Чайковського Перемишльська консисторія прислала у 1869 р. Павла Левицького – сина Михайла Левицького. Він працював тут до самої смерті – 6 січня 1905 р. Перед смертю допомагав йому в роботі отець Іван Шевчик (1976 р. народження, в 1901 р. висвячений). Перемишльська консисторія не залишила його парохом в Ясениці-Сільній після смерті отця Левицького (робив записи в книзі Передшлюбних протоколів з 23 січня 1905 р. по 31 січня 1905). Сюди прибув отець Михайло Никлович, 1874 р. народження, з села Літині Старосамбірського повіту. З якихось міркувань отець Никлович в 1906 р. обмінявся місцями праці з отцем Іваном Негребецьким, далеким родичем матері Івана Франка по лінії Кульчицьких та родичем по лінії Григорія Гаврилика. Отець Негребецький був 1853 р. народження, у 1878 р. висвячений. Перед Ясеницею працював у Заліссі Канчуцького повіту, біля Ряшева. На його місце пішов працювати отець Никлович. Свою першу Службу Божу в Ясениці-Сільній отець Негребецький, згідно із записами у метричних книгах, відправив 1 червня 1906 р. Він підтримував у селі дух, який панував при отцеві Павлові Левицькому. Село було одним з найсвідоміших у окрузі. У ньому діяла «Просвіта», яка мала 57 активістів, позичкову касу та касу Райфайзнера. В Ясениці-Сільній діяли товариства «Сокіл», що об'єднувало 38 чоловік та «Січ» з 32 членами. У селі був громадський шпихлір, діяло Братство тверезості. За отця Івана Негребецького трикласна школа стала чотирикласною, у ній працювало уже шість учителів. Отцеві Негребецькому франкознавство має завдячувати тим, що він першим з дослідників зайнявся вивченням родоводу Івана Франка і написав цінну працю «До родоводу Івана Франка». Помер отець Іван Негребецький 25 травня 1925 р. Його могила збереглася на сільському кладовищі. На місце отця Івана Негребецького в Ясеницю-Сільну прибув молодий випускник семінарії Стефан Юзв'як. Він ненадовго затримався у селі, його у 1928 р. замінив отець Михайло Радощицький. За його адміністрування в 1928 р. церква у селі згоріла дотла з усіма документами. До нас дійшли тільки копії документів. В Ясениці мешкало тоді 2 100 осіб, серед них 25 поляків і 29 євреїв¹⁴.

Вищезазначена рукописна книга «Передшлюбних протоколів села Ясениця-Сільна» Дрогобицького повіту містить у собі статистичні дані стосовно актів укладання шлюбу у період з 23 січня 1905 р. до 2 квітня 1909 р., які дозволяють відслідкувати міграцію населення повіту, середньостатистичний вік у жінок і чоловіків при одруженні, смертність (вказується чи вдівець або вдова за ким і в якому р.), народження дітей поза шлюбом, приклади змішаних шлюбів.

Записи проводили отці: о. Шевчик (з 23 січня 1905 р. по 31 січня 1905 р.); о. Михайло Никлович (з 4 лютого 1905 р. по 26 травня 1906 р.), о. Іван Негребецький (з 26 вересня 1906 р. по 21 квітня 1909 р.).

Книга містить наступні протоколи з нареченими:

1905 р. Стефанъ Дудик и Парашка Голубінка, Стефан Футалаш и Анна Чапля, Михайло Калапунъ и Анна Озьминьска, Василь Баумкетнеръ и Марія Дудикъ, Николай Леськівъ и Марія Чапля, Олекса Биківъ и Марія Шепітьчакъ, Калєбрат Градик и Гонората Бачинська, Григорій Гаврилик и Рузя Даньків, Олекса Комаръ з Нагуевичъ и Фрузя Леськів, Володимир Дидинський і Катерина Маритчак, Йосафат Яцуляк і Тася Калинич, Николай Гапуняк і Рузя Горун, Іван Голубінка і Настя

¹⁴ Горак Р. Франкова Ясениця-Сільна. – Львів, 2015. – С. 25-31.

Навроцька, Дмитро Проць і Марія Батюк, Николай Кушнір і Марія Багрій, Федь Когут і Кася Дудяк, Николай Гапуняк і Настя Яцуляк, Дмитро Калапунь і Оришка Буцяк, Дмитро Коваль і Марія Шифурка, Стефан Пайкуш і Юлія Сливяк, Яць Матковський і Кася Луцик, Кость Айзенбарт і Настя Леськів, Федь Сливяк і Марія Даньків, Дмитро Коваль і Марія Колечків, Михайло Флюнт і Настя Дидинська, Михайло Багрій і Марія Биків, Іван Завойський і Текля Винницька, Даньків Василь і Анна Багрій, Федь Когут і Анна Дудяк, Василь Матюшків і Таця Багрій, Михайло Піць і Рузя Навроцька, Николай Калапунь і Анна Халавко, Василь Охримович і Парашка Одинак, Дмитро Кушнір і Кася Дудик.

1906 р. Іван Демків і Анна Калапунь, Гринь Сторонський і Марія Багрій, Данько Навроцький і Кася Решетар, Стефан Даньків і Настя Паращак, Василь Горун і Анна Батюк, Михайло Піць і Юлія Даньків, Спиридон Бориславський і Марія Багрій, Пилип Вовків і Настя Кушнір, Стефан Вельгуш і Настя Дудик, Василь Багрій і Настя Кушнір, Іван Вельгуш і Фесья Халавко, Іван Лазорович і Марія Томяк, Іван Халавко і Парашка Багрій, Михайло Чариск і Парашка Одинак, Тимофій Шкільник і Анна Багрій, Василь Батюк і Юлія Гром, Юліан Петрика і Марія Айзенбарт, Василь Ульчак і Олена Футалаш, Михайло Гірчак і Анна Халавко, Дмитро Твардовський і Анна Калапунь, Петро Купців і Пелагея Одинак, Іван Дмитрик і Марія Голубінка, Василь Яфимович і Марія Калапунь, Іван Бойко і Марія Паращак, Микола Кривацький і Марія Лялюк.

1907 р. Іван Яцуляк і Настя Сарабрин, Василь Халавко і Юлія Гаврилик, Василь Шепічак і Анна Матюшків, Прокіп Чапля і Марія Одинак, Стефан Вельбуш і Настя Дудяк, Іван Шепічак і Юлія Одинак, Іван Голубінка і Марія Решетар, Степан Федунців і Марія Кабатяк, Николай Халавко і Марія Костик, Гринь Даньків і Марія Голубінко, Іван Дудяк і Марія Решетар, Іван Кунців і Анастасія Багрій, Василь Волянський і Анна Вовків, Стефан Даньків і Анастасія Футалаш, Степан Багрій і Юлія Коваль, Іван Марічак і Марія Шепічак, Дмитро Коваль і Катерина Крупак, Іван Рибало і Анна Вовків, Панько Дмитрик і Марія Яцуляк, Василь Сеньків і Марія Бачинська, Іван Бойко і Мінка Марічак.

1908 р. Стефан Багрій і Юлія Коваль, Іван Гаврилик і Марія Шифурка, Гринь Сторонський і Євдокія Дудяк, Николай Бохонок і Єфросинія Яремко, Онуфрій Панів і Катерина Дмитрик, Ігнатій Стремецький і Кароля Терлецька, Іван Халавко і Анастасія Батюк, Михайло Яцуляк і Тетяна Багрій, Теодор Шафурко і Катерина Яцуляк, Василь Матківський і Катерина Шафурка.

1909 р. Ігнатій Унятицький і Кароліна Мартинович Дидинська, Василь Навроцький і Анна Багрій, Василь Рибяк і Єфросинія Навроцька, Дмитро Проць і Анастасія Халавко, Михайло Когут і Анна Волянська, Василь Кирч і Розалія Леськів, Василь Даньків і Єфросинія Даньків, Николай Шепічак і Анна Паращак, Іван Сливак і Анна Голубінка.

З 23 січня 1905 р. по 21 квітня 1909 р. шлюб взяло 100 пар. З них 178 наречених з Ясениці-Сільної і 5 з Нагуєвич, 3 з Дрогобича, 2 з Борислава, 2 з Унятич, 6 з Попелів, 1 з Вороблевич, 1 з Підмонастирка, 1 з Залокоті, 1 з Млинок. 89% майбутніх подружніх пар було родом з Ясениці-Сільної. У парі Михайло Флюнт і Настя Дидинська – наречений з Дрогобича, наречена з Борислава. Іван Завойський і Текля Винницька – наречений з Унятич, наречена з Ясениці-Сільної. Михайло Чариск і

Парашка Одинак – наречений з Борислава, наречена з Ясениці-Сільної. З Млинок Тимофій Шкільник, з Ясениці-Сільної Анна Багрій. Юліан Петрика з Дрогобича і Марія Айзенбарт з Ясениці-Сільної. Михайло Гірчак і Анна Халавка – наречений з Нагуевич, наречена з Ясениці-Сільної. Дмитро Твардовський з Нагуевич і Анна Калапунь з Ясениці-Сільної. З Попелів Петро Купців, а Пелагея Одинак з Ясениці-Сільної. Також з Попелів Іван Бойко, а наречена Марія Парацак з Ясениці-Сільної. Іван Яцуляк і Настя Сарабрин – наречена з Нагуевич, а наречений з Ясениці-Сільної. Анастасія Багрій з Ясениці-Сільної, Іван Купців з Попелів. Микола Кривацький з Вороблевич, Марія Лялюк з Ясениці-Сільної. Прокіп Чапля з Нагуевич, а Марія Одинак з Ясениці-Сільної. Марія Бачинська і Василь Сеньків – наречена з Підмонастирка, а наречений з Ясениці-Сільної. З Попелів Іван Бойко, Мінка Марічак з Ясениці-Сільної. Олекса Комар з Нагуевич, Рузя Леськів з Ясениці-Сільної. З Попелів Микола Бохонок, Єфросинія Яремко з Дрогобича. Також з Попелів Онуфрій Панів, Катерина Дмитрик з Ясениці-Сільної. Ігнатій Стремецький і Кароля Терлецька. Наречений з Унятич, а наречена з Ясениці-Сільної. Також з Унятич Ігнатій Унятицький, Кароліна Мартинович-Дидинська з Ясениці-Сільної.

Звичайно, не для усіх це був перший шлюб. Вдівці одружувались знову і вдовиці виходили заміж. Для прикладу: господар з Ясениці-Сільної Йосафат Яцуляк стану вільного, в 28 років одружився на 34-х річній вдовиці з Ясениці-Сільної Тасі Калинич. Вдівець Микола Гапуняк, 47 років і Рузя Горун 25 років, стану вільного, обоє з Ясениці-Сільної. Дмитро Калапунь, 1863 р. н. вдівець і господар з Ясениці-Сільної і Оришка Буцяк, стану вільного, 1883 р. н. з Ясениці-Сільної. Вдівець Дмитро Коваль, 27 років, господар з Ясениці-Сільної з Марією Шифурка, стану вільного. Жінку, яка народила дитину не в шлюбі називали «завитка» (Юлія Сливяк, 1876 р. н. з Ясениці-Сільної, Марія Лялюк, 1880 р. н. Ясениця-Сільна). Яць Матковський, вдівець, 58 років з Ясениці-Сільної і Кася Луцик, вдова, 46 років. Дмитро Коваль, вдівець і Марія Колечків. Михайло Флюнт, стану вільного, 24 роки і Настя Дидинська – вдова з Ясениці-Сільної, 28 років. Іван Лазорович (вдівець, 35 років) і Марія ... Дмитро Твардовський, стану вільного і Анна Калапунь (вдовиця, 1879 р. н.). Николай Халавко (1875 р. н. господар з Ясениці-Сільної) і Марія Костик, вдовиця 1879 р. н. Іван Марічак (вдівець, 1857 р. н) і Марія Шепічак, дівчина з Ясениці-Сільної, 1887 р. н. Дмитро Коваль, вдівець 1878 р. н. і Марія Колечків, дівчина з Ясениці-Сільної 1884 р. н. Іван Рибало з Ясениці-Сільної, вдівець, 1861 р. н і Анна (вдова по Івану Вовків з Ясениці-Сільної, 1863 р. н.). Панько Дмитрик, вдівець з Ясениці, 1869 р. н. з вдовицею Марією Дмитрик, 1853 р. н. Василь Сеньків (вдівець 1867 р. н) і Марія Бачинська, вдовиця 1878 р. н., уродженка села Підмонастирок. Степан Багрій – вдівець, 1881 р. н. і Юлія Ковель, стану вільного. Микола Бохонок, хлопець з Попелів 1883 р. н. і Єфросинія Яремко, уродженка Борислава, вдова 1885 р. н. Онуфрій Панів (вдівець з Попелів 1872 р. н) і Катерина Дмитрик, дівчина з Ясениці-Сільної 1880 р. н. Теодор Шафурко, вдовець по Марії Яцуляк, 1853 р. н. і Катерина Яцуляк 1858 р. н., вдовиця по Михайлу. Дмитро Проць, 1879 р. н (вдівець по Марії Бучок) і Анастасія Халавка, дівчина 1888 р. н.

Середній вік при одруженні чоловіків становить 27 років, жінок – 23 роки. В протоколах завжди вказується віра і обряд: греко-католики, руська, русько-католики.

Археографічні засади публікації джерела

Джерело вперше вводиться до наукового обігу. Рукописний українськомовний текст передшлюбних протоколів з села Ясениця-Сільна, Дерезицька гміна Дрогобицького повіту періоду від 23 січня 1905 р. до 2 квітня 1909 р.. Не нумеровані аркуші.

Публікуємо згідно з прийнятими археографічними правилами зі збереженням оригіналу та формуляру таблиці протоколу (див. додаток 2). Скорочення розшифровано. Текст відтворено без модернізації, згідно з правописом оригіналу. Публікація джерела супроводжується кодикологічним описом (оснований на методиці професора Ігоря Скочилися¹⁵ та книгознавця Світлани Зінченко). Публікуємо лише 9 протоколів через значний об'єм матеріалу.

Кодикологічний опис

Книга протоколів. – ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі» – Оригінальні речі фондів (далі – ОРФ). – Інв № 803. – 300 арк.

Книга протоколів. – ВФ ЛММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі». 1905 – 1909 р.: Рукопис в друкованій таблиці. – 2⁰. – Ясениця-Сільна, 1905 – 1909 р. Літературно-меморіальний музей Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

Мова – українська.

Матеріали та техніка виконання. 2⁰. Папір, 212x338 мм. Філігрань відсутня. Тексти протоколів різними почерками: 1) о. Іван Шевчик (робив записи в книзі Передшлюбних протоколів з 23 січня 1905 р. по 31 січня 1905); 2) Михайло Никлович 1905-1906 (4 лютого 1905 – 26 травня 1906); 3) Іван Негребецький (26 вересня 1906 по 21 квітня 1909). Усі записи зроблені чорним чорнилом.

Оздоблення: тексти протоколів вписано в єдину структуру таблиці. Кількість рядків – 41, кількість стовпців – 2. Протоколюючий священник внизу ставив свій підпис. Грамотні наречені і свідки самі ставили свій підпис. В іншому випадку це робив протоколюючий священник. Внизу кожної таблиці напис: Печатня ОО. Василіян в Жовкві 1904.

Оправа: [картон (твердий), папір,] 212x338x3мм. Півфранцузька. Верхня та нижня палітурки ідентичні, поволочені інтролігованим папером без орнаменту. Колір блакитний. Хребет та верхня і нижня палітурки обтягнуті тканиною з чорними і зеленими полосками. Тканина на верхній палітурці пошкоджена в правому нижньому куті. Верхній форзац без написів. Нижній форзац містить у лівому нижньому куті відбиток штемпеля «Музей Івана Франка, № 7037 в книзі Вступу, інв. № 803, група Ор-ф (оригінальні речі фонду)».

Походження: рукопис переданий д.ф.н., професором Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка – Оленою Невмержицькою у грудні 2019. Книга походить із родинного архіву Невмержицьких.

Стан збереження: оправа книги пошкоджена механічними чинниками. Два аркуші відділені від блоку зшитку.

Покрайні записи (маргіналії): з протоколу № 1 по протокол № 53 зверху і внизу кожної першої сторінки протоколу фіолетовим олівцем присутні записи, які робив о. М. Никлович.

¹⁵ Скочилиас І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII – XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів, 2004. – 512 с.

ДОДАТКИ

***Іл. № 1. Фото церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Ясениця-Сільна. 1937 р.
За проектом дрогобицького архітектора Льва Шелевича***

Парохія Ясениця сільна 1905 Число 1

Протокол передшлюбний

з нареченими Стефаном Дудакъ и Тетрашма
Голубівка

дня 23 січня 1905 в.в.р.

Питанє	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називався ти?	<u>Стефанъ Дудакъ</u>
2. Якої ти віри і якого обряду?	<u>гр. Кат.</u>
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	<u>Іванъ Дудакъ, Анна</u> <u>селане</u>
4. Коли і де ти родився?	<u>1 марта 1878 в Ясеници</u> <u>сільній</u>
5. Де тепер живеш і від якого часу?	<u>в Ясеници сільній</u>
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	<u>стану вільного</u>
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя?	<u>господаря</u>
8. Чи твої родичі зареченого ще живуть? <small>(Коли родичі зареченого ще живуть)</small>	<u>живаються</u>
9. Чи маєш потрібний привід женитися?	<u>Ландвер-Шляхен Регімент і ф.о.</u>
10. Чи маєш вільну і неприслувану волю женитися з твоєю теперашньою нареченою.	<u>має волю волю</u>
11. Чи ти з нею заручений?	<u>заручен</u>

21/2 1905 р. Сел Ясениця сільна
Протокол передшлюбний

Лл. № 2. Перший аркуш книги «передшлюбних протоколів» за 23 січня 1905 р.

Таблиця 1. Передшлюбні протоколи парафіяльної книги церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Ясениця-Сільна 23.01. – 05.02.1905 р.

Парохія Ясеници сольна

число 1

Протокол передшлюбний	
з нареченими Стефанъ ¹ Дудик и Парашка Голубъ ² нка	
Дня 23 сѣчня 1905	
Питане	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називаєш ся?	Стефанъ Дудикъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Гр ³ . католик
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Іоанъ Дудикъ, Анна селяни
4. Коли і де ти родив ся?	1марта 1878 въ Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници Сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	стану вольного
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя?	господаръ
(Коли родичі нареченого ще жиють)	позволяють
8. Чи твої родичі призволяють на намірене з тобою супружество?	
9. Чи маєш потрібний призвіл женитись?	Landver Uhlauen Regiment ⁴
10. Чи маєш вільну і не присилувану волю женитись з твоєю теперішньою нареченою?	Маю вольну волю
11. Чи ти з нею заручений?	заручень
12. Чи ти не є з своєю нареченою спокревнений, або споріднений – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяв ти якій другій, що з нею ожениш ся, а она тобі також?	нѣ
14. Чи она мала або має яку сестру?	нѣ
(коли наречений єсть в доспілім віці, а наречена вдовою)	-
15. Чи твоя наречена була, або єсть матерію дітій?	
(коли наречений єсть вдівцем)	-
16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокревнена з твоєю нареченою і в яким степені?	
(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питанне, але лиш тоді, коли відомо, шо по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершої твоєї жени не прирік ти теперішній твоїй наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоєї померлої жени з твоєю теперішньою нареченою тілесної сполуки?	
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу

¹ «Єр», у Галичині відома як «йор» – буква деяких абеток на основі кирилиці.

² «Ять» – літера кирилиці і глаголиці. На даний час відсутня в усіх цивільних варіантах кирилиці, використовується лише у церковнослов'янській мові.

³ У даному джерелі зустрічаються скорочення, які розшифровуються наступним чином: гр. кат.-греко-католик, бл. п. – блаженної пам'яті, о. – отець.

⁴ Полк уланів «Ландверу».

II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Парашка Голубінка
2. Якої ти віри і якого обряду?	Гр. кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	бл. п. Иоанъ Голубінка и Марія зъ Даньковихъ бл.п. рольники
4. Коли і де ти родила ся?	28/І 1888 р. въ Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця? (Коли наречена має ще родичів)	вольного стану -
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний привіл на супружество?	очѣкують позволення
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за муж за теперішнього твого нареченого?	Маю вольну волю
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	Має двохъ братів
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в якім степені?	нѣ
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також? (Слідуюче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	нѣ -
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений? (Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти? (коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в якім степені? (як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків:	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Федьо Голубінка Дмитро Шепітчак
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	можуть

4. Чи не знана вам яка перешкода до наміреного подружества тих наречених?	нї
5. Чи можете ствердити присягою всі ваші зізнання?	можуть

Парохія Ясеница сольна дня 23/сїчня 1905

Протоколюющий св`ященник о. Иванъ Шевчикъ

Парохія Ясеници сольна число 2

Протокол передсьлюбний	
з нареченими Стефанъ Футалашъ и Анна Чапля	
Дня 24 сїчня 1905	
Питанє	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називаєш ся?	Стефанъ Футалашъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Гр. кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Павло Футалашъ и Текла Футалашъ, господар з Щупакова
4. Коли і де ти родив ся?	5 сїчня 1876 в Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	Стану вольного
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя?	господаръ
(Коли родичі нареченого ще живуть)	позволяють
8. Чи твої родичі призволяють на намірене з тобою подружество?	
9. Чи маєш потрібний привіл женитись?	
10. Чи маєш вільну і не присилувану волю женитись з твоею теперішньою нареченою?	маю
11. Чи ти з нею заручений?	заручений
12. Чи ти не є з своєю нареченою спокревнений, або споріднений – і в яким степени?	нї
13. Чи не обцяв ти якій другій, що з нею ожениш ся, а она тобі також?	нї
14. Чи она мала або має яку сестру?	нї
(коли наречений єсть в доспілім віці, а наречена вдовою)	-
15. Чи твоя наречена була, або єсть матерію дїтий?	
(коли наречений єсть вдівцем)	-
16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокревнена з твоею нареченою і в яким степени?	
(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питаннє, але лиш тоді, коли відомо, шо по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточнo дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершої твоеї жени не пририк ти теперішній твой наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоеї померлої жени з твоею теперішньою нареченою тілесної сполуки?	

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Анна Чапля
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Николай Чапля и Марія з Гавриликів селяни
4. Коли і де ти родила ся?	въ Ясеници
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	вольного стану
(Коли наречена має ще родичів)	позволяють
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний привіл на супружество?	-
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за муж за теперішнього твого нареченого?	Маю вольну волю
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	-
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	-
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	-
(Слідуюче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	-
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти?	
(коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточно дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Николай Гавриликъ Николай Калапунъ
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	могутъ

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Анна Озьминьска
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Іван Озьминський и Марія з Калапунів
4. Коли і де ти родила ся?	15/ХІІ 1879 вь Ясеници сольній
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	вь Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	Вільного стану
(Коли наречена має ще родичів)	призволяють
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний привіл на супружество?	є
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за муж за теперішнього твого нареченого?	Маю вольну
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	-
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в якім степені?	-
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	-
(Слідуюче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	-
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	-
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти?	-
(коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в якім степені?	-
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	-
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Василь Калапунь Федьо Голубінька
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	могуть

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Марія Дудикъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Кось Дудикъ и Анастасія зъ Голубиковъ
4. Коли і де ти родила ся?	17/ 1884 въ Ясеници сольной 294
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	Стану вольного
(Коли наречена має ще родичів)	призволяють
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний привіл на супружество?	має
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти заміж за теперішнього твого нареченого?	має
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	нѣ
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	нѣ
(Слідуюче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	нѣ
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти?	
(коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Федьо Голубинка Антаназъ Багрій господар
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	могутъ

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Марія Чапля
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Стіфан Чапля и Марія зъ Яворських з Монастира Дерегуївського
4. Коли і де ти родила ся?	3/II 1887 въ Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной (5)
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	стану вольного
(Коли наречена має ще родичів)	
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний привіл на супружество?	
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за муж за теперішнього твого нареченого?	хоче
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	нѣ
(Слідуюче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	-
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	
15. Чи маєш діти?	-
(коли наречена єсть вдовою)	
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	-
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	-
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Іванъ Леськівъ Михайло Дидинський
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знаємо

3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	можуть
4. Чи не знама вам яка перешкода до наміреного подружства тих наречених?	нї
5. Чи можете ствердити присягою всі ваші зізнання?	можуть

Парохія Ясеници сольна дня 27 счїня 1905

Протоколюючи сьвященник о. Иванъ Шевчикъ

Парохія Ясеници сольна число 6

Протокол передсьлюбний	
з нареченими Олекса Биковъ и Марія Шепъчакъ	
дня 31/I 1905	
Питанє	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називаєш ся?	Олекса Биковъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Онофер Биковъ и Катерина з Томаківъ господарь
4. Коли і де ти родив ся?	11 мая 1881 въ Ясеници сольной в д. стар.263 новий 381
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	стану вільного
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя? (Коли родичі нареченого ще живють)	господарь позволяють
8. Чи твої родичі призволяють на намірене з тобою подружство?	
9. Чи маєш потрібний призвіл женитись?	войскова справа
10. Чи маєш вільну і не присилувану волю женитись з твоєю теперішньою нареченою?	Маю вольну волю
11. Чи ти з нею заручений?	заручений
12. Чи ти не є з своєю нареченою спокрєвнений, або споріднений – і в яким стєпени?	нї
13. Чи не обіцяв ти якій другій, що з нею ожениш ся, а она тобі також?	нї
14. Чи она мала або має яку сестру?	-
(коли наречений єсть в доспілїм віці, а наречена вдовою)	-
15. Чи твоя наречена була, або єсть матерію дітий?	-
(коли наречений єсть вдівцем)	-
16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокрєвнена з твоєю нареченою і в яким стєпени?	-

(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питанне, але лиш тоді, коли відомо, що по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершої твоєї жени не прирік ти теперішній твоїй наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоєї померлої жени з твоєю теперішньою нареченою тілесної сполуки?	-
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	-
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Марія Шептьчакъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Петро Шептьчакъ и Анастасія зъ Маричаковъ господарь
4. Коли і де ти родила ся?	1 цвьітня 1887 въ Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	стану вільного
(Коли наречена має ще родичів)	призволяють
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний призвіл на супружество?	
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за теперішнього твого нареченого?	вольну волю
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	-
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	-
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	-
(Слідуєче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	-
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	-
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти?	-
(коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	-
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	-

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живете?	Гринь Томакъ Гринь Марочакъ
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	можуть
4. Чи не знана вам яка перешкода до наміреного супружества тих наречених?	нѣ
5. Чи можете ствердити присягою всі ваші зізнання?	можуть

Парохія Ясеници сольна дня 31 сѣчня 1905

Протоколючий сьвященник о. Іванъ Шевчикъ

Парохія Ясеници сольна число 7

Протокол передсьлюбний	
з нареченими Градик и Гонората Бачинська	
дня 31 квітня 1905	
Питанє	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називаєш ся?	Калебрат Градикъ
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Теодозія Градикъ селянка
4. Коли і де ти родив ся?	4 цѣвітня 1880 року въ Ясеници сольной
5. Де тепер живеш і від якого часу?	въ Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	стану вільного
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя?	господаръ
(Коли родичі нареченого ще живють)	позволяє
8. Чи твої родичі призволяють на намірене з тобою супружество?	
9. Чи маєш потрібний призвіл женитись?	
10. Чи маєш вільну і не присилувану волю женитись з твоєю теперішньою нареченою?	Маю вільну волю
11. Чи ти з нею заручений?	заручений
12. Чи ти не є з своєю нареченою спокревнений, або споріднений – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяв ти якій другій, що з нею ожениш ся, а она тобі також?	нѣ
14. Чи она мала або має яку сестру?	нѣ
(коли наречений єсть в доспілім віці, а наречена вдовою)	-
15. Чи твоя наречена була, або єсть матерію дітий?	
(коли наречений єсть вдівцем)	-
16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокревнена з твоєю нареченою і в яким степені?	

(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питанне, але лиш тоді, коли відомо, шо по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточо дають доказ) 17. Чи ще за життя помершої твоєї жени не прирік ти теперішній твоїй наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоєї померлої жени з твоєю теперішньою нареченою тілесної сполуки?	-
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Гонората Бачинська
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Онуфер Бачинський Анна з Сливяків
4. Коли і де ти родила ся?	12/X 1880 вь Ясеници сольной
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	вь Ясеници сольной
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця? (Коли наречена має ще родичів)	Стану вольного
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний призвіл на супружество?	-
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за муж за теперішнього твого нареченого?	маю
10. Чи ти з ним заручена?	заручена
11. Чи він мав, або має більше братів?	-
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в якім степені?	-
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	Були заручини зорвані давно з оповідей XXIII
(Слідуєче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска) 14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	-
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем) 15. Чи маєш діти?	-
(коли наречена єсть вдовою) 16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в якім степені?	-
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ) 17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	-

(коли наречений єсть вдівцем) 16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокревнена з твоєю нареченою і в яким степені?	-
(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питанне, але лиш тоді, коли відомо, шо по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточо дають доказ) 17. Чи ще за життя помершої твоєї жени не прирік ти теперішній твоїй наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоєї померлої жени з твоєю теперішньою нареченою тілесної сполуки?	-
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Рузя Даньків
2. Якої ти віри і якого обряду?	руського
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Тато Матій Даньців Мама Евка з Гапуняків
4. Коли і де ти родила ся?	Вродилася в Ясеници 23 роками
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	вільного
(Коли наречена має ще родичів) 7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	призволяють
8. Чи маєш потрібний призвіл на супружество?	
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти замуж за теперішнього твого нареченого?	маю
10. Чи ти з ним заручена?	
11. Чи він мав, або має більше братів?	Має чотирьох братів
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	
(Слідуєче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска) 14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем) 15. Чи маєш діти?	
(коли наречена єсть вдовою) 16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ) 17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
ІІІ. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живе?	Федьо Даньків Василь Чапля господарі з Ясеници
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	правда
4. Чи не знана вам яка перешкода до наміреного супружества тих наречених?	
5. Чи можете ствердити присягою всі ваші зізнання?	можуть

Парохія Ясеници сольна дня 4 лютого 1905

Протоколючий сьвященник о. Иванъ Шевчикъ

Парохія Ясеници сольна число 9

Протокол передсьлюбний	
з нареченими Олексою Комаръ з Нагуєвичъ и Фрузею Леськів	
дня	
Питанє	Відповідь
I. До нареченого:	
1. Як називаєш ся?	Олекса Комар
2. Якої ти віри і якого обряду?	греко-кат
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Тато Данило Комар мама Марія з Лазорчин
4. Коли і де ти родив ся?	В Нагуєвичах 1972
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	
6. Чи ти стану вільного чи вдовець?	вільного
7. Який маєш уряд, занятє, або спосіб заробкованя? (Коли родичі нареченого ще живють)	господарство позволяють
8. Чи твої родичі призволяють на намірене з тобою супружество?	
9. Чи маєш потрібний призвіл женитись?	
10. Чи маєш вільну і не присилувану волю женитись з твоею теперішньою нареченою?	маю
11. Чи ти з нею заручений?	так
12. Чи ти не є з своєю нареченою спокревнений, або споріднений – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяв ти якій другій, що з нею ожениш ся, а она тобі також?	нѣ
14. Чи она мала або має яку сестру?	має три сестри
(коли наречений єсть в доспілім віці, а наречена вдовою)	-
15. Чи твоя наречена була, або єсть матерію дітий? (коли наречений єсть вдівцем)	-
16. Чи твоя померша жена (або котра з померших жен) не була спокревнена з твоею нареченою і в яким степені?	

(як наречений єсть вдівцем, дає ся слідуєче питанне, але лиш тоді, коли відомо, що по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченого достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершої твоєї жени не прирік ти теперішній твоїй наречений, що з нею оженишся, або чи не мав ти ще за життя твоєї померлої жени з твоєю теперішньою нареченою тілесної сполуки?	
18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнав, ствердити присягою?	могу
II. До нареченої:	
1. Як називаєш ся?	Рузя Леськів
2. Якої ти віри і якого обряду?	Греко-кат.
3. Як називають ся твої родичі і якого суть, або були они стану?	Тато Петро а мама Кася з Голубінків
4. Коли і де ти родила ся?	въ Ясеници Сольной перед 19 роками
5. Де тепер жиєш і від якого часу?	Там дем ся родила
6. Чи ти стану вільного чи вдовиця?	вольного
(Коли наречена має ще родичів)	-
7. Чи твої родичі призволяють на намірене супружество?	
8. Чи маєш потрібний призвіл на супружество?	
9. Чи маєш вільну і не присилувану волю вийти за теперішнього твого нареченого?	маю
10. Чи ти з ним заручена?	так
11. Чи він мав, або має більше братів?	має два брати
12. Чи ти не є з твоїм нареченим спокревнена, або споріднена – і в яким степені?	нѣ
13. Чи не обіцяла ти котрому другому, що вийдеш за муж за него, а він тобі також?	нѣ
(Слідуєче питанє ставить ся лиш тоді, коли наречена очевидно єсть вагітна, або достовірна єсть о тім поголоска)	-
14. Чи ти не вагітна (в тяжи) і чи знає о тім твій наречений?	
(Коли наречена єсть більше в доспілім віці, а наречений вдівцем)	-
15. Чи маєш діти?	
(коли наречена єсть вдовою)	-
16. Чи твій померший муж (або котрий з померших твоїх мужів) не була спокревнений з твоїм нареченим і в яким степені?	
(як невіста єсть вдовою, питає ся але лиш тоді, коли відомо, а по крайній мірі з поголоски знані відносини нареченої достаточо дають доказ)	-
17. Чи ще за життя помершого твого мужа не обіцяла ти теперішньому твому нареченому, що вийдеш за муж за него, або чи не мала ти ще за життя помершого твого мужа тілесної сполуки з теперішнім твоїм нареченим?	

18. Чи можеш все те, що ти тут до протоколу зізнала, ствердити присягою?	могу
III. До свідків :	
1. Як називаєте ся, якого ви стану і де живеєте?	Панько Думякъ господаръ зъ Нагуєвичъ Василь Колечків господаръ зъ Ясеници.
2. Чи знаєте точно тих наречених і їх обопільні відносини?	знають
3. Чи можете підтвердити, що вислухані вами зізнання наречених суть правдиві і імовірні?	правда
4. Чи не знана вам яка перешкода до наміреного супружества тих наречених?	не знають
5. Чи можете ствердити присягою всі ваші зізнання?	могутъ

Парохія Ясеници сольна дня 5 лютого

Протоколюючий съвщеник о. Михайло Никлович

Документ 1.

Сучасний бланк для передшлюбних протоколів Дрогобицького деканату Самбірсько-Дрогобицької єпархії УГКЦ

Дата зголошення: _____

ПРОТОКОЛ № _____

Дата шлюбу: _____

Канонічно-душпастирської співбесіди
перед уділенням Тайни Подружжя

Година: _____

I. Особисті дані: наречений

1.

(прізвище, ім'я) _____

(дата і місце народження) _____

Батько (зазначити, якщо немає): _____

(ім'я і дата народження) _____

віровизнання: _____ національність: _____

професія: _____ місце праці: _____

Мати (зазначити, якщо немає): _____

(ім'я і дата народження) _____

дівоче прізвище: _____

віровизнання: _____ національність: _____

професія: _____ місце праці: _____

Місце і адреса проживання батьків: _____

Канонічний стан батьків: _____

(перебувають у церковному чи цивільному шлюбі, розлучені)

2. Паспортні дані: _____

(серія, номер, місце і дата видачі)

Хрещення та Миропомазання: _____

(дата та адреса парафії)

віровизнання: _____ національність: _____

3. Місце та адреса постійного проживання: _____

тел. _____

Місце, час (від і до) та адреса тимчасового проживання: _____

тел. _____

Місце, час (від і до) та адреса попереднього проживання: _____

тел. _____

4.

Цивільний стан: _____

(вільний, вдівець, розлучений, цивільний шлюб)

освіта: _____ професія: _____

місценавчання: _____

місце праці: _____

I. Особисті дані: наречена

1.

(прізвище, ім'я) _____

(дата і місце народження) _____

Батько (зазначити, якщо немає): _____

(ім'я і дата народження)

віровизнання: _____ національність: _____

професія: _____ місце праці: _____

Мати (зазначити, якщо немає): _____

(ім'я і дата народження) _____

дівоче прізвище: _____

віровизнання: _____ національність: _____

професія: _____ місце праці: _____

Місце і адреса проживання батьків: _____

Канонічний стан батьків: _____

(перебувають у церковному чи цивільному шлюбі, розлучені)

2.

Паспортні дані: _____

(серія, номер, місце і дата видачі)

Хрещення та Миропомазання: _____

(дата та адреса парафії)

віровизнання: _____ національність: _____

3.

Місце та адреса постійного проживання: _____
_____ тел. _____

Місце, час (від і до) та адреса тимчасового проживання: _____
_____ тел. _____

Місце, час (від і до) та адреса попереднього проживання: _____
_____ тел. _____

4.

Цивільний стан: _____

(вільний, вдівець, розлучений, цивільний шлюб)

освіта: _____ професія: _____

місце навчання: _____

місце праці: _____

Лілія Хміль.

Новий рукописний експонат до генеалогії села Лішня XIX – початку XX ст.: за матеріалами книги реєстру мешканців 1938 р. із фондів музею Івана Франка в Нагуєвичах.

Стаття складається із двох частин. У першій здійснено спробу аналізу історії появи реєстрових книг мешканців на теренах Дрогобиччини у XIX – на початку XX ст., та їх еволюцію в залежності від зміни адміністративних органів влади, зокрема на рівні періоду управління імперії Габсбургів та міжвоєнної Польщі. Окремо здійснено огляд історіографії із теми дослідження подібних книг реєстрів мешканців населених пунктів в Галичині і на теренах Дрогобицького повіту зокрема. У другій частині статті опубліковано книга-реєстру мешканців гміни Лішня (Загороддя, Загороди) 1938 р., яка містить дані про віросповідання, господарство, місце проживання, приписку, переїзд, шлюб та інші особливості проживання мешканців вказаного населеного пункту. Вперше здійснено порівняльний аналіз статистичних даних на прикладі одного експонату з фондів музею І. Франка в Нагуєвичах.

Liliya Khmil.

A new manuscript exhibit on the genealogy of the village of Lishnya in the 19th and early 20th centuries: according to the materials of the register of the inhabitants 1938 from the funds of the Ivan Franko Museum in Naguievychi.

The article consists of two parts. The first attempt was made to analyze the history of the appearance of the register books of the inhabitants in the territory of Drohobych district in the XIX – early XX centuries, and their evolution depending on the change of administrative authorities, in particular at the level of the period of administration of the Habsburg Empire and interwar Poland. A separate review of the historiography on the topic of the study of similar books of registers of residents of settlements in Galicia and on the territory of Drohobych county is done. The second part of the article published a book-register of the inhabitants of Lishnya (Zahoroddy, Zagorody) in 1938, which contains data of the religion, economy, place of residence, transfer, marriage and other features of residence of the residents of this settlement. For the first time a comparative analysis of the statistical data on the example of one exhibit from the holdings of the I. Franko Museum in Naguievychi was made.

**«ВЕСНА МУЗЕЇВ 1913 – 1940 РР.»
У «ФРАНКОВІЙ КАЛІФОРНІЇ»,
АБО КОМУ Ж НАСПРАВДІ ЗАВДЯЧУЄ МУЗЕЙ
«ДРОГОБИЧЧИНА» СВОЇМИ ВИТОКАМИ,
СТРУКТУРОЮ ТА ПЕРШИМИ ЕКСПОНАТАМИ?**

«Весна музеїв» чи «Війна ідеологій»? Саме таке питання виникає при дослідженні невідомої досі сторінки історії музейної справи на теренах Дрогобиччини у міжвоєнний період, а також періоди радянської і німецької окупацій. Адже історична правда про українське музейництво на теренах «Франкової Каліфорнії» досі повите штампами радянського «освобождения», мовляв – «визволили» і почали засновувати музеї, школи, театри, університети тощо, стираючи тим самим живу історію справжніх витоків музейної справи, яку організовували перші хранителі старожитностей Дрогобиччини та спадщини Івана Франка. Дуже часто долі цих перших хранителів вже після першого визволення у 1939 р. закінчувалися розстрілами, висилками в концтабори або ж культурним проханням «сісти в автомобіль» з метою термінового відрядження, як це було у випадку із цинічним вбивством директора львівського музею І. Франка – Петра Франка, у липні 1941 р.

В історії музейної справи Дрогобича, Трускавця і Нагуєвич донедавна переважала виключно радянська традиція датування історичної пам'яті про витoki перших музеїв на Дрогобиччині, як правило, це або 1940 р. – тобто під час першого «советского освобождения», або 1946 р. – під час другого.

Наприклад, Державний обласний історичний музей в м. Дрогобичі у радянських паспортах датувався і досі датується виключно травнем 1940 р., коли властиво нібито зародилася перша ідея створення, процес організації і так далі. Водночас щось подібне до 2018 р. було із датуванням Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах, – тобто виключно 1946 роком. Натомість про музей у Трускавці узагалі донедавна було призабуто, якщо б не останні дослідження директора музею історії міста-курорту Трускавця Галини Коваль, яка частково реабілітувала історію витоків цієї установи.

Сенсаційні матеріали віднайдені в рамках науково-дослідної програми діяльності Літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» сьогодні вповні дозволяють змінити історичну пам'ять про перші музеї на теренах Дрогобиччини, адже, як виявилось, їх концепцію, статути та властиво організаційне утворення організовували громадяни Дрогобиччини набагато раніше, зокрема

впродовж 20-х – 40-х рр. ХХ ст. Нові джерела дозволяють нарешті передати «у допоміжний фонд», так звані, радянські паспорти, які виготовлялися нашвидкуруч у радянський час з метою «прив'язування» заслуг та ідей створення і відкриття установ виключно до заслуг «комуністичної партії» і її членів. Подібну ситуацію сьогодні маємо із радянським паспортом соляного заводу, у якому неграмотний громадянин УРСР від руки вписав 1250 р. Питання лише, чому не раніше, коли навіть для сусіднього до Дрогобича села Башево (сьогодні Нагуєвичі) у Перемишльському архіві досі зберігається оригінал фальсифікованої грамоти Лева Даниловича на добування солі місцевим монастирем у 1244 р.? Проте повернемося до витоків музейної справи.

Як виявилось з текстів джерельних відомостей, саме міжвоєнний період в історії українського музейництва є ніщо іншим, як періодом «Весни перших музеїв», які нерідко ставали заручниками різних політичних ідеологій, адже музей був і залишається кузницею виховання молоді. Тут відбувається перша жива зустріч учнів із Іваном Франком чи Адамом Міцкевичем, Степаном Бандерою та Юзефом Пілсудським і т. д. Скажімо, один і той же рукопис Івана Франка, який сьогодні зберігається в музеї у радянський час трактувався під час екскурсії зовсім по-іншому, аніж у період Незалежної України. Якщо у 1940 – 1989 рр. такий експонат як стіл І. Франка, за яким він виступав під час виборів, екскурсовод трактував, яко стіл революціонера, тексти якого «читав сам Ленін»¹, то у період Незалежності – цей же експонат трактувався, як стіл українського генія, національного героя і титана праці, який наче «Мойсей» своєю працею навчив народ боротися за свободу.

Невипадково, тема популяризації історії витоків музейної справи на теренах Дрогобиччини сьогодні є вкрай важливою для підготовки фахівців серед студентів, які повинні розрізнати значення тих чи інших музеїв, їх функції, структуру та виховну роль (зокрема на рівні музейної педагогіки). Так тема історії музейної справи Дрогобича, Трускавця, Нагуєвич, Самбора, Борислава, Тустані, Кульчиць та приватних графських колекцій Рихтич та Снятинки на сьогодні є важливою частиною навчальної дисципліни «Основи історичного музеєзнавства», яка читається для академічних студентських груп історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дослідження, аналіз та жива дискусія про історію музейної справи на території Малої Батьківщини Івана Франка є невинуватими, адже саме ці дискусії зароджувалися безпосередньо у часі міжвоєнної доби, коли засновники музею Івана Франка в Нагуєвичах почали конкурувати із засновниками регіонального музею маршала Юзефа Пілсудського в Дрогобичі безпосередньо на тлі ідеологічних протистоянь, вміло зберігаючи при цьому наукову та хранительську етику в толерантному добросусідстві.

Отже, якщо розвиток музейної справи в Нагуєвичах завдячує передовсім постаті українського генія Іван Франка, який народився у батьківській садибі Якова Франка 27 серпня 1856 р. і, у якій розпочав свою багатогранну творчу діяльність, яка в майбутньому стала для багатьох поколінь українців стимулом для розвитку

¹ Див., наприклад: Лобанців О. Ленін читає І. Франка // Радянське слово. – 19 серпня. – Дрогобич, 1966. – С. 4.

власної Незалежності, то музейна справа в Дрогобичі завдячує виключно науково-дослідницькому та академічному середовищу інтелігенції міста, при цьому у переважній більшості із числа викладачів та студентів Дрогобицької державної гімназії імені Владислава Ягайла.

Ідею і процес створення першого музею Івана Франка в Нагуєвичих українська національна громада Дрогобиччини почала організовувати упродовж 1934 – 1936 рр. Із останніх наших досліджень² стало відомо, що процес створення «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» в Нагуєвичих організовувався дрогобицькою філією культурно-освітнього товариства «Робітнична громада імені Івана Франка» упродовж тривалого часу. Щоправда, після конфліктного інциденту, який трапився у Нагуєвичих між українцями народно-демократичного та комуністичного спрямування 31 травня 1936 р., під час вшанування 25-річчя від дня смерті письменника, статут «Дитячої оселі, захисту та музею пам'яток Івана Франка» був затверджений польською адміністрацією Дрогобича та Львова лише у 1939 р. Польська шовіністична політика із зрозумілих причин довгий час не дозволяла реєструвати статут «Дитячої оселі і музею пам'яток Івана Франка в Нагуєвичих», а Друга світова війна ще більше сповільнила цей процес.

Відповідно серйозні плани української національної громади Дрогобиччини розвинути музейну справу в подальшому перекреслила радянська окупація «Франкового краю» у вересні 1939 р. Проте ідея створення музею Івана Франка продовжувала розвиватися, зокрема, після приєднання Галичини до СРСР, коли на теренах Галичини на початковому етапі все ж відбувалася «прихована українізація».

Інша причина потреби відкриття музею свого національного генія в Нагуєвичих в міжвоєнний період полягала ще й у тому, що на теренах Дрогобиччини саме у польській інтелектуальній громаді ще на початку XIX століття, а пізніше і в міжвоєнний період, розпочалася традиція створення перших музеїв, які у своїх витках стосувалися виключно ініціатив офіційної польської адміністрації.

Наприклад, у травні 1912 р. в Дрогобич приїхав подорожуючий анатомічний музей німецького доктора Генріха Трабера під назвою «Theatrum anatomicum – Człowiek», який також називали паноптиконом (музей, колекція різноманітних надзвичайних предметів (наприклад, воскових фігур, химерних живих істот тощо). У переносному розумінні – щось, що нагадує таке зібрання, зборище чогось неймовірного, страшного). Експонати цього музейного театру возив спеціальний потяг, а у місті підводи, а виставка експонатів тривала від ранку до 21 00 вечора щоденно. Виставка мала три частини: 1 – для дітей, а 2 – та 3 – не показувалися дітям через моральну цензуру, адже там експонувалися заражені хворобами частини людського тіла. Це були музейні виставки, які нагадували подорожуючі музеї. Вхід для дрогобичан коштував 20 грошей. У 1912 р. «музей Трабера» був відомий далеко за межами Дрогобича. Так 4 серпня 1912 р. про його діяльність та експонати було опубліковано повідомлення на сторінках кра-

² Шутко М., Лазорак Б., Хміль Р., Лазорак Т. Коротка хроніка каденцій і біограм директорів Літературно-меморіального музею Івана Франка і Державного історико-культурного заповідника в Нагуєвичих за період 1946 – 2020 рр. // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі». – Кн. І. – Дрогобич, 2020. – С. 607-627.

ківського щотижневика «Міщанський тиждень», який був періодичним виданням клубу ручної праці серед міщан. В цей час пан Трабер проводив виставки у Відні та Кракові під назвою «Людина», на котрих головна увага приділялася анатомії людини, а особливо людським хворобам, які були найбільш поширені у ХІХ ст. Серед них експонувалися кисті рук та ніг, а також людської шкіри, на яких було законсервовано бальзамічним методом прояви хворіб туберкульозу легень, тифу, чуми, кору, прокази, віспи та ін. У Кракові музейна виставка проходила на терені обширного павільйону, що на «Великопольському пляці». Поміж цирковими атракціями цирку Едісона, музейні експонати налічували понад 1 000 предметів, які мали мистецьке та наукове значення. 18 серпня 1912 р. редакція цього ж тижневика повідомила про те, що виставка пана Трабера назбирала несамовиту кількість зацікавлених, особливо серед молоді. Як виявилось, серед експонатів були воскові фігури частин тіла людей (мізгів, рук тощо), а також макети звірів та домашніх тварин, які за допомогою механічних приладів приводилися в рух. Також тут експонувалися експонати людських рас та зоологічні препарати для досліджень. В цілому музейну виставку Трабера журналісти тієї доби називали «виставками гігієни людини», яка мала серйозне виховне значення. У Львові музей Трабера розпочав роботу 5 жовтня на площі Збожовій за ціною 100 кор. щотижня.

Незважаючи на те, що ще на початку травня 1912 р. і до травня 1913 р. в Дрогобичі діяв мандрівний анатомічний музей «музей Трабера»³ або паноптикон та окремо постійно діючий «Анатомічний музей»⁴, лише у 1936 р. у Дрогобичі було ініційовано початок створення першого «Музею Дрогобицької землі імені маршалка Юзефа Пілсудського» (автор ідеї відомий дослідник історії міста і професор гімназії ім. Владислава Ягайла в Дрогобичі – Мсціслав Мсцівуєвський). Регіональний природничо-етнографічний музей імені Емми Ярош на Помярках біля Трускавця був відкритий у вересні 1929 р.⁵ (ініційований бургомістром Раймондом Ярошом за підтримки свого брата природо-

³ Trabera Muzeum «Człowiek» //Tygodnik mieszczański. – № 32. – 1912. – С. 5; № 34. – С. 5.

⁴ У 1913 році у Дрогобичі на вул. Грюнвальдській (нинішня вул. Трускавецька) діяв Анатомічний музей («Anatomiczne Muzeum»). Тут проводилися щоденні виклади о 10, 11, 14, 16, 18 і 20 годині. Йдеться передовсім про музей, який був відкритий для потреб тuteйшої хірургічної лікарні.

⁵ Урочисте відкриття та освячення природничо-етнографічного музею відбулося на Помярках біля Трускавця у вересні 1929 р. з благословення ксьондза Котулі, після чого із урочистою промовою виступив Раймонд Яроша та його брат Роман. Після урочистостей туристи та гості міста відвідали багату збірку флори і фауни, а також мінералів та бібліотечного зібрання музею, які передовсім відносилися до околиць Трускавця та Дрогобича. Окрема експозиція стосувалася історії курорту. Ботанічна, зоологічна, геологічна та бібліотечні колекції музею загалом нараховували близько 140 000 експонатів. Див., наприклад: Patkowski A. Truskawiec i muzeum im. Emmy Jaroszowej w Pomiarach // Ziemia: organ polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Krajoznawczy dwutygodnik ilustrowany. – Т. XVI. – № 13-14. – Warszawa, 1931. – С. 242-244; Otwarcie muzeum przyrodniczo-etnograficznego w Truskawcu / Z kraju i ze świata // Ziemia: organ polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. – № 19. – Warszawa, 1929. – С. 347. Щоправда існують припущення, що музей «на Помярках» мав чималу колекцію предметів побуту народного мистецтва за аналогією до музею при товаристві «Бойківщина» в Самборі. Див. також: Patkowski A. Truskawiec i Muzeum im. Emmy Jaroszowej w Pomiarach // Ziemia: organ polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. – № 13-14. – Warszawa, 1931. – С. 240-244.

Іл. № 1. Рекламне оголошення про роботу музею «Трабера» в Дрогобичі у травні 1913 р. з газети «Дрогобицький тиждень»⁷

знавця Романа Яроша на честь своєї дружини), медичний музей-виставка у дрогобицькій лікарні, музей при самбірському Товаристві «Бойківщина» та ін. Трускавецький музей «на Помярках» був першим офіційно зареєстрованим музеєм на теренах Дрогобиччини із штатним розписом наукових співробітників, якими працювали фахівці з галузей природознавства брати Ярослав та Марк Сагани⁶.

⁶ Важливим є факт, що два рідні брати відомого зоолога Ефрозина Сагана в цей час працювали кураторами Трускавецького природознавчого музею ім. Емми Ярошової в Помярках: Марек Саган (з 1926 до 1945 р.) та Ярослав Саган (з 1926 по 1939 р.). На жаль, у 1945 р. Трускавецький музей був повністю знищений. Див. про це у: Черемних Н. Колектори фонду ссавців Державного природознавчого музею НАН України 1900 – 1930-х років // Праці Теріологічної Школи. – К., 2017. – Т. 15. – С. 178.

⁷ Muzeum Trabera // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – Drohobycz, 1913. – S. 18.

Іл. № 2. Природничо-етнографічний музей імені Емми Ярош на Помярках біля Трускавця. Поштівка, 1930-х рр.⁸

До нашого часу збереглися унікальні фотографії експозицій та фондкових колекцій трускавецького музею «на Помярках», які ілюструють високий рівень музейної справи на теренах Дрогобиччини станом на 1931 р. Автором цих фотографій був представник спеціалізованого музейного часопису «Земля» В. Бесен.

Іл. № 3. Зоологічна експозиція природничо-етнографічного музею ім. Емми Ярош на Помярках. Фото В. Бесена, 1931 р.⁹

⁸ Коваль Г. Курорт Трускавець. Обличчя в часі // Zaxid.net – аналітичне інтернет-видання Львова. – 19 травня. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/kurort_truskavets_oblichchya_v_chasi_n1426243

⁹ Patkowski A. Truskawiec i Muzeum im. Emmy Jaroszowej w Pomiarkach // Ziemia: organ polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany. – № 13-14. – Warszawa, 1931. – S. 242.

Іл. № 4. Експозиція метеликів природничо-етнографічного музею імені Емми Ярош на Помярках. Фото В. Бесена, 1931 р.¹⁰

Іл. № 5. Експозиція геологічних матеріалів з терен Дрогобиччини у природничо-етнографічному музеї імені Емми Ярош. Фото В. Бесена, 1931 р.¹¹

¹⁰ Там же. – С. 243.

¹¹ Там же. – С. 244.

Цікаво, що фактично польська національна громада та інтелігенція міста Дрогобича оголосила свою ідею створення Дрогобицького музею та Наукової бібліотеки в єдиній умовній та філософській назві «Живий пам'ятник маршалку Йосифу Пілсудському»¹², незважаючи на те, що українська національна громада Дрогобиччини зі свого боку, починаючи від 1913 р. задекларувала цю ідею у «Живому пам'ятнику Івану Франку» у вигляді Бібліотеки, театру, робітничого дому, паперового базару, а пізніше і музею пам'яток у Нагуевичах, про які так само досі в літературі практично нічого спеціально не досліджувалося. Припускаємо, що польська влада в Дрогобичі вирішила не забаритися за починанням українців, і мабуть, на противагу музею імені Івана Франка в Нагуевичах, ініціювати власний музей на честь «маршалка Йозефа Пілсудського» при цьому виключно для популяризування історичної спадщини на теренах так званих «кресів». Врешті зі слів професора і краєзнавця Мсціслава Мсцівуєвського, ідея створення музею в Дрогобичі в професорсько-викладацькому середовищі гімназії ім. Владислава Ягайла існувала вже кілька років і зародилася при краєзнавчому кружку гімназії за керівництва професора Саломона Айнлеґера у лютому 1931 р.¹³ Проте у 30-х рр. ХХ ст. мова фактично йшла про заснування першого і постійно діючого Регіонального краєзнавчого музею Дрогобиччини ім. Й. Пілсудського. Важливо додати й те, що 13 травня 1935 р. відбулося надзвичайне засідання магістрату Дрогобича у присутності повітового старости Тадеуша Хмилевського, з приводу смерті першого маршалка Й. Пілсудського. Раймунд Ярош зачитав слова співчуття від імені президента Речі Посполитої Ігнація Мосціцького. Бургомістр розпорядився розвісити клеписдри по місту, надіслати телеграму до родини померлого зі співчуттям, відправити делегатів на похорони, а також створити фундацію для сиріт польських легіоністів, родини яких мали буквально через рік пряме відношення до ідеї створення музею ім. Й. Пілсудського в Дрогобичі. Також зі словами співчуття виступили представники політичних клубів магістрату: від імені голови польського клубу д-р Еміль Скульський, від імені українського клубу о. Северин Бараник, від імені єврейського клубу д-р Павел Адлерсберг¹⁴. Таким чином вшанування пам'яті Й. Пілсудського набуло у повіті серйозного політичного значення, тим більше, що «культ Франка» не міг випереджувати «культ Пілсудського».

Врешті добре відомо, що 80-та річниця від дня народження Івана Франка припадала саме на 1936 р., а 70-та річниця від дня народження Ю. Пілсудського на 5 грудня 1937 р. До всього додалося і офіційна жалоба у місті Дрогобичі пов'язана із смертю маршала 13 травня 1935 р., якою безпосередньо курував дрогобицький

¹² Pietryczka E. Ex re Muzeum i Biblioteki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Drohobycz. 5.XII.1867 – 5.XII.1937 // Przegląd Podkarpacia: Drohobycz-Borysław-Truskawiec. – R.5. – Drohobycz, 1938. – № 75-76. – S. 2.

¹³ Mściwujewski Mś. O przyszłym muzeum regionalnym w Drohobycz // Nowy Głos Zagłębia Naftowego: czasopismo społeczne. – R. 13. – Drohobycz, 1938. – № 15. – S. 2.

¹⁴ Чава І. Міжвоєнний Дрогобич: до характеристики діяльності органів влади та управління // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2014. – Вип. 17-18. – С. 280-281.

староста Тадеуш Хмільевський¹⁵. Відтак із зрозумілих причин польська адміністрація вповні могла бути причетна до «гальмування» процесу реєстрації «Живого пам'ятника Івана Франка», серйозною ідеологічною частиною котрого для української національної громади був музей пам'яток письменника.

Цікаво, що практика публічних виставок музейного типу на етнографічну тематику вже проходила силами дрогобицької громади. Так, у одній із зал дрогобицької ратуші ще в лютому 1935 р. силами польських військових родин було відкрито виставку під назвою «Десятиліття військової родини в Дрогобичі», приурочену ювілею діяльності філії однойменного товариства, яке діяло в місті з 1925 р. Окрім родинних артефактів предметів побуту та народного мистецтва було презентовано вироби майстринь дрогобицьких родин.¹⁶

*Іл. № 6. Мистецько-етнографічна виставка
Філії Товариства «Військових родин Дрогобича», приурочена
до «Десятиліття військової родини в Дрогобичі» у залі дрогобицької ратуші.
Лютий 1935 р.¹⁷*

¹⁵ 13 травня 1935 року відбулося надзвичайне засідання магістрату у присутності повітового старости Тадеуша Хмільевського. Причиною була смерть маршалка Йозефа Пілсудського. Раймунд Ярош зачитав слова співчуття від імені президента Речі Посполитої Ігнація Мосціцького. Бургмістр розпорядився розвісити клепсидри в місті, надіслати телеграму до родини померлого зі співчуттям, відправити делегатів на похорон, а також створити фундацію для сиріт польських легіонерів. Також зі словами співчуття виступили представники політичних клубів магістрату: від імені голови польського клубу доктор Еміль Скульський, від імені українського клубу о. Северин Бараник, від імені єврейського клубу доктор Павел Адлерсберг (Чава І. Міжвоєнний Дрогобич: до характеристики діяльності органів... – С. 281).

¹⁶ Dziesięciolecie rodziny wojskowej w Drohobyczu // Ilustrowany Kuryer Codzienny: dodatek do Nr. 49 «Ilustrowanego Kuryera Codziennego» z dnia 18 lutego 1935. – Kraków, 1935. – S. III.

¹⁷ Там же.

За старання Союзу польських легіонерів міста Дрогобича 4 грудня 1937 р., головою котрого був Ксаверій Бучковський,¹⁸ у залі союзу відбулося спеціальне засідання присвячене темі відкриття у місті Дрогобичі – Музею Дрогобицької землі та наукової бібліотеки імені маршалка Йозефа Пілсудського. Як виявилось, першим виступив один з ініціаторів Комітету з питань створення музею і наукової бібліотеки пан Петричка, який виголосив аргументи про актуальність відкриття цих установ. Після цього було сформовано президію засідання на чолі із президентом міста доктором Михайлом Пеховичем. Щодо справи музею, то ключові аргументи з історії міста та зібраних станом на 1937 р. артефактів окрему доповідь виголосив М. Мсцівуєвський. Після цього одностайно засідання прийняло рішення розпочати процес створення цього музею, для якого було обрано тимчасовий комітет у справі музею, який складався із д-ра Пеховича, ксьондза д-ра Котулі, пана Петрички, директора рафінерії та інженера Пйотровського, судді д-ра Чирека, художника Фелікса Ляховича, пана Лобоса, президента Россовського, інженера Боя з Борислава, графа Бельського з Рихтич та багатьох інших представників інтелігенції Дрогобиччини¹⁹.

6 березня 1938 р. Євгеній Петричка публікує спеціальну статтю про справу відкриття музею і наукової бібліотеки в Дрогобичі, у якій зазначає про потребу створення музею передовсім до 70-ї річниці від дня народження Й. Пілсудського. Союз польських легіонерів в Дрогобичі за підтримки патріотично настроєної інтелігенції вирішив увіковічнити пам'ять про маршала у так званому «Живому і тривалому пам'ятнику маршалку Йозефу Пілсудському в Дрогобичі», який би складався із Музею Дрогобицької землі та наукової бібліотеки під його іменем. Врешті ідея польської громадськості краю полягала у тому, щоб політично та культурно-освітньо увіковічнити пам'ять для того, хто «воскресив» Незалежну Польщу і вів свій народ до зростання. Врешті Музей Дрогобицької землі, наукова бібліотека ім. Й. Пілсудського згідно численних звернень і резолюцій ініціаторів мали бути постійно діючою установою, яка б акумулювала духовно-релігійну, історичну і освітньо-наукову роботу в суспільстві. При цьому ініціатори бажали, щоб нова установа працювала виключно для того, аби «Польща розвивалася не тільки у військових потугах, але й в культурному просторі на теренах усього Сходу і залишилася розвиненою саме у цій галузі на довгі роки незалежно від великих переворотів, яких очікуватиме людство». Фактично у переддень річниці від дня народження Й. Пілсудського 4 грудня 1937 р. ініціативна група переважно польських інтелектуалів Дрогобиччини зібралася створити музейну установу разом із науковою бібліотекою саме в Дрогобичі, адже за часів самостійності Польща серйозно розвинулася як культурно, так і економічно, а разом із нею одне із найвідоміших міст Галичини – Дрогобич, яке збрало унікальну культурно-освітню традицію. Музей і наукова бібліотека мали відповідальне завдання перед громадськістю краю та держави в цілому, адже потрібно було акумулювати чимало інтелектуальних, економічних та господарських зусиль. Як і будь-який музей міжво-

¹⁸ За версією Анни Котанської був вбитий українцями у пізніший час, див. у: Kotańska A. «Serce serce pokochało...», czyli o dedykacjach na fotografiach ze zbiorów Działu Ikonografii Muzeum Historycznego m. st. Warszawy // Almanach Muzealny. – № 6. – 2010. – S. 163.

¹⁹ Muzeum Ziemi Drohobyckiej im. Marszałka Piłsudskiego // Przegląd Podkarpacia: Drohobycz-Borysław-Truskawiec. – R.4. – Drohobycz, 1937. – № 73-74. – S. 4.

енної Польщі, регіональний музей в Дрогобичі повинен був адаптувати історичну пам'ять про минуле до сучасності, відтак організатори чітко розписали зміст статуту, у якому ключова мета полягала у побудові символічної музейної «Арки, яка поєднала б давні і нові епохи».

Серед іншого, пропонувалося долічити до статутних завдань і завдання, які виконували тогочасні громадські музеї, наприклад: організація виставок сучасних мистецтв серед творчих мешканців міста та повіту, збір легендарних локальних історичних контекстів, фактів та експонатів. Музей мав поєднати і презентувати локальну культуру, як виразник традиції усього народу. Музей у Дрогобичі мав працювати в такий спосіб, щоб збудувати культурний «пам'ятник в обличчі все-народного храму, до якого кожен представник народу складає на зберігання свої найпотаємніші рицарські заслуги, силу думки та квіти внутрішнього милосердя і почуттів». Філософська думка мала спонукати усіх, хто прагнув до розвитку музейної справи в Дрогобичі передовсім розбудувати музей на чинниках глибокого виховного значення і шляхетської думки, віри у власні сили і свідомість усіх починаєнь, що і є так званою дорожньою картою історії власного народу. Регіональний музей в Дрогобичі мав бути не просто закритим місцем для зберігання певних матеріальних речей (експонатів), які втратили свій вжиток в повсякденному житті людини, а місцем для реалізації сучасних культурно-релігійних та освітньо-наукових потреб нового покоління народу. Цей музей, зі слів Євгена Петрички, мав стати «живим місцем науки», пристосованим до часу і потреб суспільства. Врешті музей в Дрогобичі мав стати місцем вогнища популяризації і пропаганди науки між дійсністю світової культури і реальним життям локального простору міста. Врешті Дрогобицький музей мав стати місцем, де б акумулювалася світова культура, необхідна для задоволення потреб різних соціальних категорій громадян. Натомість наукова бібліотека, яка поряд відкривалася із музеєм, була одночасно і місцем для зберігання архіву паперових друків різних епох. Невипадково Є. Петричка назвав її «Наукова бібліотека і архів друків». Ця унікальна бібліотечна збірка повинна була існувати виключно при музеї, адже жоден тогочасний регіональний музей без бібліотеки високого рівня не міг би виконувати елементарних функцій музейної справи. З цього приводу Є. Петричка зазначив: «Музей позбавлений наукової бібліотеки, то є чимось немислимим!». Відтак музей і бібліотека мають бути органічно поєднаними комірчинами, в яких наче в шевському цеху усе зшито в єдину культурно-освітню справу. Нова установа таким чином стане потрібною не тільки для щоденного вжитку громадськості Дрогобиччини, але й польської культури «*na kresach*». Даний полонізм «*креси*» і відображав обмежений характер популяризації багатонаціонального простору Галичини і міста Дрогобича зокрема, а тому можна припустити про політичний характер музею. Фактично процес створення музею і бібліотеки в Дрогобичі були складовою серйозної програми розвитку культурно-освітнього життя Дрогобиччини, як зазначалося у тексті Є. Петрички «від музею і наукової бібліотеки до народного університету, який так потрібен нашому промислового регіону, залишився лише один крок». Нова інституція мала б популяризувати історичну правду шляхом живого і друкованого слова методами освіти і через унаочнення конкретних життєвих прикладів, у яких ця правда та ідеї народжуються. Однак це вже був би другий етап

розвитку ідеї, а тому усі прагнули передовсім розпочати справу розбудови музею і бібліотеки. Врешті організатори добре розуміли, що процес створення музею і бібліотеки був копітким і тривалим, а дорога до цієї мети «...не тільки довга, але й терниста». Щоправда Комітет із відкриття музею добре розумів про труднощі та патріотичну мету проекту з відкриття «заповідника польської культури», а тому долучав до справи найрізноманітніші інституції Дрогобиччини з метою «підняття Польщі вгору»²⁰.

Лева частка популяризації відкриття власної музейної справи та наукової бібліотеки та у процесі її створення в Дрогобичі належала професору гімназії і краєзнавцю Мсціславу Мсцівуєвському, який 12 і 16 травня 1938 р. опублікував ключову статтю у двох частинах про форму музею, його значення, а також реєстр першочергових пам'яток, які силами дрогобичан було зібрано для фондів нової установи. Професор М. Мсцівуєвський також зауважив, що ідея створення музею виникла не випадково десь на межі 1934 – 1935 рр., при цьому не «на пустому місці», не «з фантазії» когось одного з громади, а виключно із актуальних громадських запитів та культурно-освітніх потреб Дрогобиччини. Починаючи з 1935 р., в пресі Дрогобича системно публікувалася інформація про потребу створення такого музею в місті, щоправда ці заклики отримували результат «без жодного відгуку чи еха». Таку пасивність громадськості М. Мсцівуєвський пояснив щоденною напруженою працею і «гарячковими потребами родинного життя» громади міста, яка попросту не мала часу на створення такої серйозної інституції, як музей. Натомість, будучи професором дрогобицької гімназії ім. короля Владислава Ягайла, М. Мсцівуєвський обґрунтував потребу створення музею з методичної точки зору, адже музей виконує передовсім освітню і виховну функцію як для молодих, так і дорослих. Врешті виховання молоді повинно бути головним аргументом відкриття музею в Дрогобичі, адже саме сильна і високоерудована молодь майбутньої речі Посполитої має мати сумлінних і розумних мешканців своїх міст та сіл, які будуть сумлінно виконувати свої обов'язки перед державою і народом. Для того аби реалізувати цю музейну педагогіку, на думку М. Мсцівуєвського, Дрогобич мав достатньо навчально-методичних підоснов: школи, мандрівки організовані фахівцями, популярні лекції, радіо-відчити, театральні вистави, кінематографічні покази, музичні концерти, а безумовно музейні виставки, адже саме музей ілюструє розвиток людського життя, а також сутність людського життя, про яку розповідається в школах чи на освітніх лекціях. Дрогобицький музей мав стати частиною загально-польської системи музеїв, серед яких добре відомими були наступні типи: природничі, технічні, гуманістичні, історичні, суспільні (громадські), військові та ін. Натомість М. Мсцівуєвський зазначив, що окрему і, мабуть, найважливішу функцію виконують краєзнавчі музеї, адже вони одночасно мають відношення до відтворення локального історичного простору через зв'язок між об'єктами живої і неживої природи конкретного регіону та життя людини на цих теренах, особливого в цілісному образі історичного і щоденного побутового розвитку. З іншого боку, ініціатор музею М. Мсцівуєвський зауважив, що саме краєзнавчі музеї розвивають передовсім шкільну молодь, зокрема з огляду розвитку їх самоідентифікації, як поляків конкретного історичного краю. Ще в 1937 р.

²⁰ Pietryczka E. Ex re Muzeum i Biblioteki im. Marszałka Józefa Piłsudskiego... – S. 2.

М. Мсцівуєвський, будучи на зібранні Союзу польських легіонерів в Дрогобичі, мав окрему доповідь, у якій обґрунтував важливість патріотичного виховання молоді саме у рамках створення та розвитку краєзнавчого музею регіонального характеру, який мав би стати живим і сталим науковим заповідником на території Дрогобицької землі. Врешті М. Мсцівуєвський, як один із ініціаторів, ставив собі і громадськості конкретні запитання: Чи вдасться реалізувати цей проект? Чи вистачить сили у Комітеті на створення музею? Врешті професор постійно агітував за одну наполегливу відповідь: «Для того, хто хоче – немає нічого важкого!». Врешті традиція музейної справи зародилася кільканадцять років тому на Дрогобиччині, наприклад, на Помярках біля Трускавця за сприяння родини Ярош. Цей природничий музей на Помярках мав статус регіонального, адже в його колекції знаходилися експонати звірів, метеликів, рослин і мінералів з території передовсім Дрогобицького повіту.

Натомість в статуті регіонального музею Дрогобицької землі ім. Й. Пілсудського М. Мсцівуєвський запрограмував значно ширший спектр функцій, адже фонди музею відображали б найрізноманітніші сфери життя Дрогобицького повіту: 1) географію; 2) геологію і мінерали; 3) садівництво і рільництво; 4) археологію; 5) етнографію; 6) історію; 7) техніку; 8) ремісничі і фабричні промисли та торгівлю; 9) народне та академічне мистецтво.

Станом на 1937 – 1938 рр. така структура музею не поступалася б збіркам Львівських музеїв, чи, наприклад, давнім збіркам Хирівського конвенту чи Товариства «Бойківщина» в Самборі, не говорячи про вузькопрофільний природничий музей на Помярках. Будучи серйозним дослідником історії та культури Дрогобиччини, М. Мсцівуєвський добре розумів, що експонатів для формування такого масштабу музею буде вдосталь, враховуючи промисловий ритм нафтового регіону, традиції природничих та культурно-етнографічних мандрівок дрогобицької гімназії і властиво історичні та археологічні артефакти, які на той час зберігалися в установах міста та приватних колекціях у значно більшому масштабі. Врешті до справи не випадково залучили інженерів, інтелектуалів, митців зонайважливіше графа Бельського, який у Снятинці здавна формував колекцію унікальних старожитностей. М. Мсцівуєвський серед аргументів назвав конкретні джерела поповнення фондів та зазначених напрямків експозицій нового музею, які знаходилися безпосередньо в Дрогобичі та околицях. Наприклад, серйозні збірки старожитностей вже були зібрані і очікували експонування у архіві дрогобицького магістрату, місцевій збірці туристичного «Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego», краєзнавчого кружка при державній гімназії ім. Владислава Ягайла, в різноманітних приватних колекціях. Врешті наповнення експозицій забезпечувалося б методом депозитів, дарунків та закупівель. На думку М. Мсцівуєвського, у Дрогобичі вже існувала традиція власних виставок високого мистецького ґатунку. Так, у березні 1937 р. в Дрогобичі силами Товариства польських резервістів було організовано «Виставку краєзнавчих образів та творів колекції художника Фелікса Ляховича і найцінніших королівських документів з архіву міста Дрогобича». Залучення цього чудового художника-краєзнавця до справи було закономірним, адже він проживав у Дрогобичі і малював переважно історичні контексти розвитку Дрогобиччини від найдавніших часів до сучасності. Виставка викликала неймовірний фурор, адже серед

присутніх на відкритті було кілька тисяч відвідувачів, і щонайважливіше молодь, яка цікавилася історією рідного краю. Невипадково, М. Мсцівувський задавав запитання, чи не варто новому регіональному музеї Дрогобицької землі було б відкрити окрему залу із мистецькими творами дрогобичанина Ф. Ляховича, які й так вже зацікавили широку публіку і виконують серйозну пізнавальну функцію. Припускаємо, що Ф. Ляхович не проти був віддати для музею твори, які б приносили живу функцію для розвитку і популяризації історії Дрогобиччини, адже з його життєпису добре відомо його особисту палку зацікавленість минулим. Будучи під слідством НКВД, вже у 1940 р. Ф. Ляхович заборонив дружині продавати саме ту частину своєї колекції, яка мала назву «Історія міста Дрогобича», адже пригнуп її подарувати для дрогобицького музею²¹. Водночас М. Мсцівувський знав високу вартість колекції Ф. Ляховича, а тому публічно пропонував зібрати кошти для придбання його творів на користь фондів музею. Врешті під час виставки у березні 1937 р. відвідувачі могли знайомитися із малюнками середньовічного Кракова, як столиці Речі Посполитої XVI – XVII ст., давнього Львова та давнього Дрогобича. Особливу зацікавленість колекції Ф. Ляховича викликала збірка фотографій дрогобицької Площі Ринок 70-х рр. XIX ст., вулиці А. Міцкевича, які станом на 1937 – 1938 рр. вже були серйозно перебудовані. Відкриття історичних мистецьких експозицій у музеї Дрогобицької землі саме з концепцією Ф. Ляховича, вважав М. Мсцівувський, докорінно змінили б наші уявлення про історію міста Дрогобича. Невипадково на допомогу у цій же справі прийшла б колекція іншого художника Ярослава Станіслава Ступницького, який також працював у тому ж напрямку, хоча «його стиль мистецтва дещо відрізнявся...»²². М. Мсцівувський, зауважив, що музею дуже потрібна була б колекція і цього художника, яка налічувала понад 100 творів у історичному контексті. Щоправда станом на 1938 р. М. Мсцівувський підрахував, що значна частина цієї колекції вже була розпорошена в різних регіонах Польщі та сусідніх країн, а також у приватних колекціях. Попри все саме такого роду твори мали б унікальне виховне значення в музеї, адже в таких рисунках відвідувачі музею могли пізнавати заболочені вулиці Бориславської, або Івана Франка, споглядати за розвитком «Дерева волі польського народу» і допомагати реконструювати його історію²³. Окремо М. Мсцівувський підняв запитання про долю унікальної колекції творів відомих дрогобицьких художників Ефраїма Мауриція Лільєна та братів Готлібів, адже більшість їхньої спадщини вже в міжвоєнний період дрогобичани могли споглядати переважно з репродукцій. Властиво їх твори, які вже в міжвоєнний період більшість були або втрачені, або знаходилися закордоном, також повинні були скласти частину фондів музею Дрогобицької землі ім. Й. Пілсудського. Вочевидь напередодні створення музею М. Мсцівувський все ж знайшов один із творів Масіна Готліба «Старий Борислав», присвячений бориславському нафтовому плато із шибамі 1910 р., який експонувалася пізніше у радянському краєзнавчому музеї «Дрогобиччина». Від імені комітету створення музею Дрогобицької землі М. Мсцівувський 16 травня 1938 р. зазначив, що Дрогобич знаходиться на унікальному перехресті туристичних маршрутів, зокрема у

²¹ Długajczyk B. Drohobycz Feliksa Lachowicza. – Olszanica, 2009. – S. 9.

²² Mściwujewski Mś. O przyszłym muzeum regionalnym w Drohobyczu... – S. 5.

²³ Там же.

зв'язку із унікальним Бориславом та його колоритним нафтовим ритмом життя. Невипадково щоденно теренами Дрогобиччини мандрує безліч дорослих і дітей. Відтак у Дрогобичі мандрівники можуть мати окрему туристичну зупинку, позаяк тут злокалізовано самотутню систему різночасових пам'яток історії та культури від найдавніших часів до сучасності: костюл Св. Ворфоломія, оригінальна церква Святого Юра, нафтопереробні рафінерії, соляний завод та ін. Серед найцікавіших напрямків екскурсійної роботи музею була б екскурсія на рафінерії «Польмін» та «Галичина». При цьому не потрібно було б у міжвоєнний час мати спеціальних екскурсоводів, адже місцеві інженери цих фабрик самотужки організовували кількогодинні екскурсії для усіх відвідувачів, витрачаючи власний час. Натомість туристи отримували унікальну можливість в деталях від професіоналів пізнати історію цих фабрик і на власні очі побачити давню переробку нафти: старовинні котли, печі, машини, мастильні цехи, шмірові та нафтові резервуари та самі нафтопродукти – бензин, запах якого запамятався б кожному з туристів. Такого роду екскурсії організовані силами нового музею давали б туристам незабутні враження. Згідно задуму М. Мсцівуєвського, у музеї Дрогобицької землі для кожної із нафтопереробних фабрик була б особиста експозиція, яка б презентувала конкретні види діяльності, зокрема макетами нафтових шибів, які б наочно демонстрували спосіб видобутку нафти, нафтові парові машини і т. д. Врешті за пропозиції М. Мсцівуєвського, кожна з фабрик рекомендувала б власного фахівця, який би під час екскурсії цікаво адаптовував увагу туристів до історичної епохи «Галицької Каліфорнії» та безпосереднього процесу виробництва. При цьому для самих фабрик це була б свого роду музейна реклама їхнього нафтового бізнесу. Звідси маємо і витoki перших ідей музейного менеджменту та маркетингу в Дрогобичі. При цьому в умовах безпосередніх екскурсій з музейної експозиції на територію фабрик місцеві інженери б отримували тим самим фахівців, які б орієнтувалися принаймні в теорії нафтової справи. Окрему увагу професор М. Мсцівуєвський зосередив на значенні популяризації етнографічної спадщини Дрогобиччини та народного побуту, адже за його словами мало хто із краян знає, як саме «вигладав побут мешканців Дрогобиччини, святковий, господарський чи промисловий однострій селян і робітників...».

У міжвоєнний час більшість із мешканців краю, писав М. Мсцівуєвський, знали хіба що, як «у Рихтичах, Тустановичах або в якійсь Опаці люди ходили босоніж». Це були дуже скупі відомості попри історично укладену самотутню і розлогу культуру. Відтак одним із головних напрямків роботи регіонального краєзнавчого музею Дрогобицької землі мали бути популяризація та наукове дослідження, результатом котрих стало б відкриття широкої експозиції на тему «Традиційного побуту мешканців Дрогобиччини». З цією метою розпочалася робота із Повітовим Відділом і Дирекцією шкіл і учительства, щоби кожне село Дрогобицького повіту представило для експозиції музею власні артефакти (народні костюми, предмети побуту тощо). При цьому функція музею розширилась не тільки для гостей із інших регіонів, але й передовсім для мешканців Дрогобиччини, які про це знають дуже мало. Врешті, мало кому відомо про унікальні однострої дрогобицьких жінок, які завжди одягають традиційні та класичні вбрання на святкові урочистості, з'їзди чи загальнодержавні свята, які щорічно організовуються у Дрогобичі. Ціка-

во, що М. Мсцівуєвський публічно заявляв ще у травні 1938 р., що буквально за якийсь час ця традиція народного вбрання зникне назавжди, і про неї забудуть, адже із Європи та США надходила нова мода жіночого одягу, яка призвела до того, що традиційного вбрання почали поволі цуратися. Відтак музей повинен був зібрати ці унікальні експонати народного одягу і популяризувати впродовж багатьох поколінь саме в музейній експозиції, з метою збереження цієї унікальної культури однострою Дрогобиччини. Також М. Мсцівуєвський переконав публіку збирати і приносити експонати в музей одразу після його створення, адже більшість їх зникає з неймовірною швидкістю. Важливо було б організувати виставку старожитностей від найдавніших часів, віднайдених під час археологічних досліджень і аж до артефактів, віднайдених в архівах міста та приватних колекціях. Як приклад, професор поставив факт попередніх археологічних досліджень в сусідньому до Дрогобичі селі Вацевичі (сьогодні – Залужани), де археологи віднайшли крем'яні сокири, ножі та глиняну кераміку, які потрапили до фондів музею Польської академії Наук в Кракові. Подібні, за давністю, археологічні знахідки: крем'яні сокири, лопатки з м'якого каменю, глиняне начиння, а також ясно-зеленого кольору фаянсові тарілки з періоду XVIII ст. династії єгипетських фараонів було знайдено поблизу села Колпець і передано до Музею Львівського університету Я. Казимира. Цікаво, що окремі розвідки М. Мсцівуєвський ставив в приклад українського музею при Товаристві Бойківщина в Самборі, до якого Ярослав Кобільник передав давньоримські монети датовані близько 2 000 роками, знайдені біля села Корост. Відтак місто Дрогобич закономірно повинно б мати власний археологічний матеріал в музейній колекції новоствореного музею Дрогобицької землі. Цікаво, що серед унікальних артефактів, які громада міста в процесі створення у травні 1938 р. погодилася передати музею, був магістратський дзвін XVI ст., який сповіщав про події дрогобичан більше 400 років і напередодні відкриття музею зберігався між непотрібними речами підземелля ратуші. Зібрання не потребувало б якихось надзусиль, адже подібні речі можна було знайти серед різноманітних родинних закамарків міста і, врешті, чого вартувала колекція краєзнавчого учнівсько-викладацького музею на чолі з С. Ейнлегером. Властиво цей музей і вперше показав серед громади міста, що він зацікавлює не тільки наочністю учнів, але й відвідувачів серед батьків та старшого покоління громади. Відтак у першочерговому напрямку Комітет із відкриття Регіонального краєзнавчого музею Дрогобицької землі мав знайти просторе приміщення для музею, яке б могло презентувати численні експонати давньої та сучасної епох. Пропонувалося, що для початку музеєві достатньо було б тимчасово резидувати в двох залах ратуші, адже для повноцінного відкриття слід було підготувати постійне і просторе приміщення, яке б годилося для експозиції та для урочистого відкриття.

Згідно задуму Комітету з відкриття Регіонального краєзнавчого музею Дрогобицької землі ім. Маршала Й. Пілсудського, постійно діючим місцем для новоствореного музею мав бути давній корпус дрогобицької державної гімназії ім. Королеви Ядвіги, який належав юрисдикції дирекції гімназії ім. Короля Владислава Ягайла, у якій вже діяв краєзнавчий гурток під керівництвом М. Мсцівуєвського та краєзнавчий учнівсько-викладацький музей під керівництвом С. Айнлегера. Врешті усім було відомо про історію цього давнього корпусу, у якому навчалися

В. Стефанік, Іван Франко, Бруно Шульц, а також у різний час викладали геніальні лекції відомі мислителі доби імперії Габсбургів. М. Мсцівуєвський серед інших аргументів навів той факт, що ця «будівля, з огляду на свій «касарний» вигляд» більше не надається для навчального процесу дітей, а тому перебудувати її не вдасться. Натомість для цілей музею з огляду її історії, як архітектурної пам'ятки, вона ідеально підходить саме для музею Дрогобицької землі». Також професор зазначив, що в разі потреби її можна було б перебудувати, добудувавши один або два поверхи, адже товщина мурованих фундаментів цілком дозволяла реалізувати цей задум. Врешті корпус мав чудовий естетичний вигляд із фасаду, адже перед входом був чудовий простір для того аби спроектувати історичний ландшафт з прив'язкою до давнього пам'ятника Адаму Міцкевичу, окультуривши ландшафт насадженнями улюблених білих берез та червоних горобин письменника. Ідея створення першого музею міста Дрогобича саме у цьому корпусі мала серйозне ідеологічне і політичне підґрунтя з огляду на концепцію «тягості дерева волі польського народу». Зі слів М. Мсцівуєвського, «сам пам'ятник Адама Міцкевича, який символічно десятиліттями провіщав відродження Польщі», тепер повстав би на фоні будинку Регіонального музею імені Йозефа Пілсудського, який властиво здійснив Відродження Польщі.

У травні 1938 р. Комітет із створення музею розпочав серйозну роботу як на рівні громадськості, так і на рівні конкретних юридичних підготовувань. Саме в цей час було розпочато роботу над планом і проектом реалізації дрогобицького музею²⁴. Цікаво, що добудову лівого крила цього давнього корпусу було здійснено лише в радянський час під час розширення навчального простору філологічного факультету (в архіві світлої пам'яті професора і відомого літературознавця та мовознавця Людмили Краснової збереглася унікальна фотографія із студентської практики, які разом із викладачами перебудовували корпус). Зауважимо, що на передодні вересня 1939 р., коли виконуватиметься Пакт Молотова-Рібентропа, в Дрогобичі Союз польських легіонерів матиме оновлений склад, який серйозно долучатиметься до підготовки відкриття першого музею в Дрогобичі. Скажімо, серед нового складу союзу були новообраний голова Стефан Топор, заступник доктор Мечислав Квасневський, секретар Йозеф Скупінський, скарбник відомий інтелектуал Станіслав Вінценз, а також поважні пани Ян Опітц, Кароль Щайфер, Юзеф Марек, Рудольф Заер, Людвік Медон та Ігнацій Домбровський. При цьому до складу ревізійної комісії, яка контролювала усі проекти союзу, ввійшли С. Чайковський, К. Сваровський, Б. Данасевич, К. Кроссер і Й. Богошевич²⁵.

Цікаво, що під час створення музею в Дрогобичі М. Мсцівуєвський наголошував на тому, що традицію перших музейних фондів започаткувало професорсько-учнівське середовище дрогобицької гімназії ім. Владислава Ягайла під керівництвом професора Саломона Айнлегера (часто Міхал-Саломон), який очолював краєзнавчий кружок при гімназії. Як виявилось, саме з цього кружка з середини 30-х рр. ХХ ст. виникла ідея створення регіонального музею в Дрогобичі²⁶. Краєзнавчий гурток був створений при гімназії у лютому 1931 р. і вже у 1932 р. нараховував 76 членів, се-

²⁴ Mściwujewski Mś. O przyszłym muzeum regionalnym w Drohobyczu... – S. 2.

²⁵ W drodze do Niepodległej // Nasza Lgota: Internetowa kronika wsi. – 22.12.2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naszalgota.wordpress.com/mieszkancy/w-drodze-do-niepodleglej/>

²⁶ Mściwujewski Mś. O przyszłym muzeum regionalnym w Drohobyczu... – S. 2.

ред них учнівським керівником був Микола Яцина з 6 класу, заступник Ян Лаціна з 6 класу, секретарем Станіслав Михайлик з 7 класу, скарбником Владислав Хцюк з 7 класу, а опікуном цього кружка був професор Мсціслав Мсцівуєвський. Впродовж 14 – 21 лютого 1932 р. саме цей краєзнавчий кружок організував в головному гімназійному залі «Виставку стародруків 1565 – 1850 рр.» із 280 різноманітних оригіналів, рукописів та давніх полотен, які належали фондам вчительської бібліотеки та приватним особам. Їх розмістили на 7-ми столах і на стінах, а серед відвідувачів усіх шкіл міста прийшло 460 осіб. За рахунок вхідних квитків у розмірі 10 грошей краєзнавчий гурток зібрав 46 злотих, з яких частина коштів була витрачена на друк 4 екземплярів учнівського видання «Orlego Lotu», який мав слугувати краєзнавчо-етнографічним місячником за зразком однойменного краківського видання «Orli Lot». Решта коштів була призначена на утворення і відкриття краєзнавчого музею, яким керував професор С. Айнлегер. Врешті станом на 1 червня 1932 р. доходи краєзнавчого гуртка становили 152 злотих 63 грошей, а видатки 120 злотих 53 грошей, що явно дозволяло накопичувати краєзнавчий та музейний матеріал²⁷. До моменту народження ідеї створення регіонального музею Дрогобиччини станом на травень 1938 р. під опікою професора С. Айнлегера була сформована унікальна колекція музейних експонатів та старожитностей: пластичні моделі мапи міста Дрогобича та моделі нафтового шибу, з мініатюрними відрами та черпаками, модель дерев'яної бойківської хати, колекція писанок із сіл Дрогобицького повіту, сучасні та давні керамічні вироби, фотографії та малюнки, колекція нумізматики від часів Казимира Великого до паперових банкнот часів Тадеуша Костюшки, а також польські поштові марки, починаючи від 1918 р.²⁸ Невипадково краєзнавчий та музейницький рух вчителів в Дрогобичі серйозно підтримували наданням особистих премій на видання спеціальних книжок з боку Товариства польських полоністів у Варшаві. Наприклад, у травні – червні 1939 р. премії серед 11-ти дрогобичан отримали М. Мсцівуєвський, о. С. Бараник, М. Рабій²⁹.

Сьогодні досить важко стверджувати, яким саме був реєстр перших музейних експонатів, адже значна частина їх втратили свої описи, перейшовши до колекції фондів Дрогобицького краєзнавчого обласного музею. Зате, наприклад, за окремими даними преси сьогодні можна простежити надходження фондів у радянський період, адже більшість надходжень проходили цензуру, і в випадку прижиттєвих видань І. Франка передавалися на спеціальну критичну оцінку викладачам дрогобицького педагогічного інституту М. Домницькому та З. Гузару, як «провідним фахівцям із критики творів буржуазних націоналістів». Так, у 1966 р. до чергового франкового ювілею дрогобицькому музею було передано прижиттєве видання І. Франка «Причинки до історії Русі» 1912 р. із критичними зауваженнями до праці професора М. Грушевського³⁰.

²⁷ Wychowanie obywatelskie i państwowe. / Koło Krajoznawcze Uczniów // Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego im. Króla Władysława Jagiełły w Drohobyczu za lata szkolne 1929/30, 1930/31 i 1931/32. – Drohobycz: Odbito w Zakładach Graficznych A. H. Żupnika, Skaz o.o. w Drohobyczu, 1932. – S. 66-67

²⁸ Mściwujewski Mś. O przyszłym muzeum regionalnym w Drohobyczu... – S. 2.

²⁹ Sprawy Towarzystwa polonistów RZPL. Polskiej // Polonista: organ Towarzystwa Polonistów Rzeczypospolitej Polskiej poświęcony sprawom nauczania języka polskiego. – Warszawa, 1939. – R.IX. – Z. 3. – S. 112.

³⁰ Критика антинаукових теорій // Радянське слово. – 27 серпня. – Дрогобич, 1966. – С. 2.

Єдине зображення приміщення, у якому розташовувався новостворений згідно статуту 1939 р. музей Й. Пілсудського в Дрогобичі вдалося віднайти у Сілезькій бібліотеці. Як виявилось, до історії дрогобицьких шкіл та гімназії в архівосховищі Сілезької Бібліотеки в Катовіце зберігся унікальний альбом із 20 знімків під назвою «Робота і сцени з життя молоді початкових шкіл в Дрогобичі, дрогобицького повіту, Львівського шкільного округу» авторства салону «Fot. «Studio» Drohobycz», який хоча й не датований, проте явно належить до періоду 30-х років ХХ ст. Перша частина альбому ілюструє життя колишньої гімназії ім. Франца Йосифа І, яка в міжвоєнний час мала титул ім. королеви Ядвіги. Чи не вперше маємо можливість побачити справжній вигляд фасаду теперішнього філологічного факультету, його давні коридори, якими колись ходив І. Франко, І. Верхратський та В. Стефанік, врешті навчальні аудиторії, інтер'єри фізико-хімічних кабінетів і щонайважливіше «живих людей тієї доби», які ще встигли побачити краєзнавчий музей під назвою «Музей Дрогобицької землі імені маршалка Йозефа Пілсудського».

Цікаво, що радянські «освободителі» не вповні зуміли скористатися геніальною структурою музею, який засновували М. Мсцівуєвський та Ф. Ляхович. Адже лише незначна частина концепції міжвоєнного музею були взяті за основу для радянського Дрогобицького обласного музею у 1940 р. Зате експонати було забрано усі без винятку. При цьому рішення про ліквідацію усіх раніших польських та українських музеїв на теренах новоствореної Дрогобицької області розглядалося не у травні 1940 р., як це вважається помилково і сьогодні, а 27 січня 1940 р. При цьому ліквідація усіх міжвоєнних, проте вповні академічних і науково-дослідницьких музеїв, мала виключно «загарбницький» і «привласнюючий» характер.

На доведення даної тези вперше в історії музейної справи Дрогобича публікуємо доволі таки серйозні аргументи щодо уточнення заснування Державного обласного історичного музею в м. Дрогобичі (сьогодні музею Дрогобиччина) та ключові рішення про витоки його структури з фондової бази міжвоєнних музеїв.

В наступних наукових публікаціях ми неодмінно опублікуємо докладні переліки артефактів, експонатів, які все таки було перевезено із корпусу гімназії королеви Ядвіги до корпусу колишньої повітової ради, де з 1940 р. почав урядувати краєзнавчий музей радянської доби під керівництвом Дмитра Завгороднього, а пізніше український краєзнавчий музей періоду німецької окупації за керівництва професор Антона Лепкого.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

Засідання бюро обкому 27 січня 1940 р.

«Про організацію музеїв в Дрогобицькій області» /доп. зав. облвно тов. Кравець/

Зважаючи на те, що існуючі музеї на території області за часів польської держави були надто роздріблені, а також були побудовані в більшості не за принципом наукової спеціалізації, а на основі націоналістичного штучного розщеплення

історико-етнографічних і краєзнавчих пам'яток, що не забезпечувало справжньої науково-творчої їх діяльності.

Бюро обкому КП(б)У постановляє:

1. Реорганізувати існуючі тепер польські, українські і католицькі музеї в м. Перемишль, Дрогобич та Самбір в державні історико-етнографічні музеї, підпорядкувавши їх єдиному керівництву, а на базі окремо існуючих музеїв організувати окремі відділи єдиних історико-етнографічних музеїв.

2. Музей в м. Стрий затвердити як музей краєзнавчо-етнографічний, а в м. Трускавець, як музей краєзнавчо-природничий.

3. Zobov'язати обласний відділ народів освіти підібрати керівництво та наукових працівників музеїв через наркомат освіти УРСР та оформити їх затвердження.

4. Просити ЦК КП(б)У забезпечити відрядження до Наркомату освіти СРСР наукових працівників для керівництва по впорядкуванню музеїв та складанню планів їх наукової роботи.

5. Zobov'язати облвиконкомом забезпечити фінансування для наукової та організаційної роботи існуючих музеїв.

6. Вважати необхідним організувати обласний історичний музей в м. Дрогобич з весни 1940 р., використавши для цього історичні матеріали існуючих музеїв та організувати збирання нових експонатів. Доручити обласному відділу народів освіти провести для цього підготовчу роботу, а Дрогобицькій міськраді забезпечити відведення для цього музею приміщення³¹.

№ 2

Постанова Раднаркому УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» (8 травня 1940 р.)

III. По Дрогобицькій області:

а) Музеї:

- 1) Державний обласний історичний музей в м. Дрогобичі;
- 2) Державний міський історико-етнографічний музей в м. Перемишлі;
- 3) Державний міський історико-етнографічний музей в м. Самборі;
- 4) Державний міський краєзнавчо-природничий музей в м. Трускавці;
- 5) Державний міський краєзнавчо-етнографічний музей в м. Стрії.

б) Бібліотеки:

- 1) Державну обласну бібліотеку для дорослих в м. Дрогобичі;
- 2) Державну обласну бібліотеку для дітей в м. Дрогобичі;
- 3) Державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури в містах Стрії, Самборі, Бориславі та Перемишлі.³²

³¹ Державний архів Львівської області. – Ф. 5001. – Оп.1. – Спр. 14. – Арк. 56-57; Ф. 5001. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк. 97-97зв.

³² Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – Т. 1 (1939 – 1953). – К.: Наук. думка, 1995. – С. 95; Культурне будівництво в Українській РСР: важливі рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917 – 1959 рр. Збірник документів в двох томах. – Т. 1 (1917 – червень 1941). – К., 1959. – С. 814.

АРХІВНІ ФОТО

Фотографії з цифрового архіву Сілезької Бібліотеки в Катовіце (Республіка Польща) із унікального фотоальбому під назвою «Праця і сцени з життя молоді початкових шкіл міста Дрогобича, Дрогобицького повіту, Львівського шкільного округу» авторства салону «Fot. «Studio» Drohobycz» (1930-х рр.)³³

Фото № 1.

Титульна палітурка фотоальбому

³³ Archiwum cyfrowy Biblioteki Śląskiej wKatowicach. – Album fotografii «Prace i sceny z życia młodzieży szkół powszechnych w Drohobycz. Okręg Szkolny Lwowski. Powiat Drohobycz. – Nr. Zes. G 4562 III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content?id=218915>

Фото № 2.

Фото фасаду будинку початкової жіночої школи ім. Королеви Ядвіги в Дрогобичі, у правому крилі котрого було заплановано відкриття Регіонального краєзнавчого музею Дрогобицької землі ім. Маршалка Й. Пілсудського

Фото № 3.

Коридор другого поверху школи, який мав ідентичний вигляд у часи навчання в цьому корпусі Івана Франка

Фото № 4.

Кабінет фізико-хімічної лабораторії із приладдям
та шафами XIX – початку XX ст.

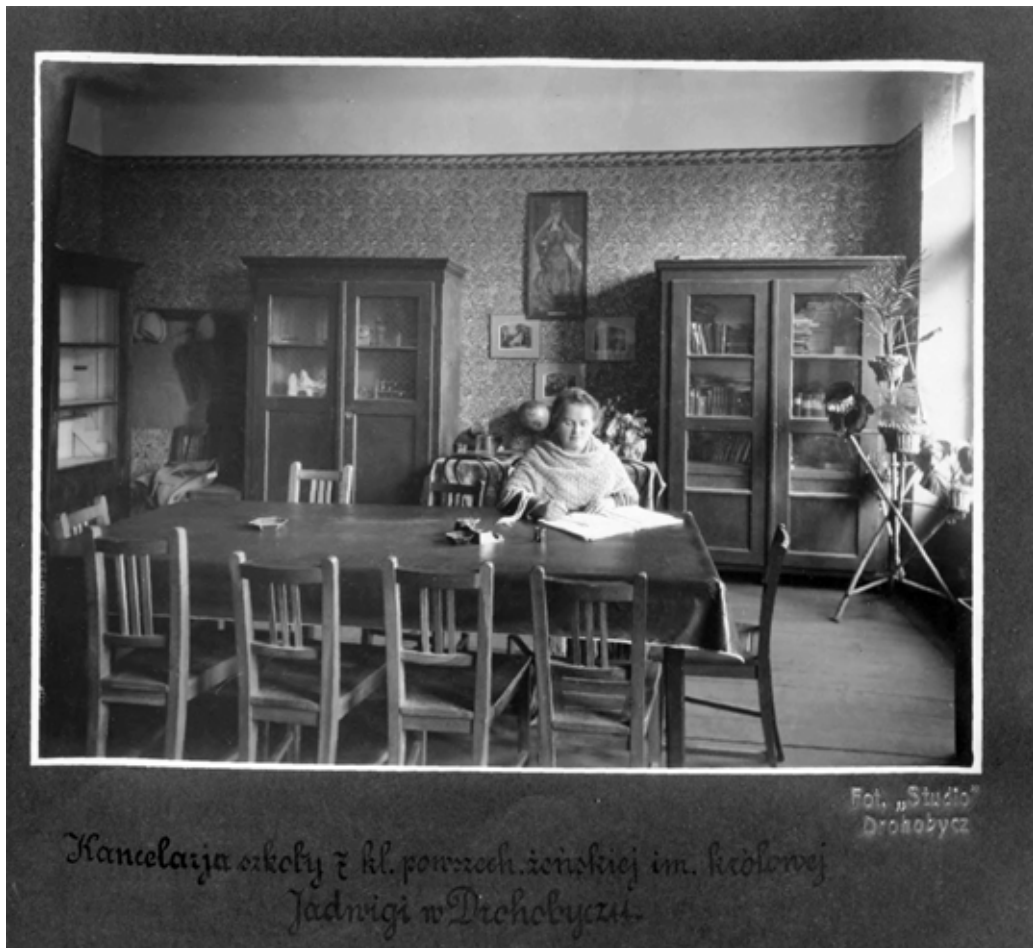

Фото № 5.

Інтер'єр шкільної канцелярії, збережений з кінця XIX – початку XX ст.

Фото № 6.

*Навчальний процес у фізико-хімічному кабінеті
із збереженим інтер'єром XIX – початку XX ст.*

Богдан Лазорак, Тетяна Лазорак.

«Весна музеїв 1913 – 1940 рр.» у «Франковій Каліфорнії», або кому ж насправді завдячує музей «Дрогобиччина» своїми витокami, структурою та першими експонатами?

Вперше в історіографії та музеєзнавстві в даній статті автори аналізують розвиток музейної справи Дрогобича, Трускавця і Нагуєвич у першій половині XX ст. На ґрунті нових джерельних свідчень, радянська традиція датування історичної пам'яті про витoki перших музеїв на Дрогобиччині від 1940 р. і 1946 р. – розкритикована і спростована. Сенсаційні матеріали віднайдені в рамках науково-дослідної програми діяльності Літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» сьогодні вповні дозволяють змінити історичну пам'ять про витoki му-

зею «Дрогобиччина», який, як виявилось, у своїй структурі засновувався на базі і відповідно до структури Регіонального краєзнавчого музею Дрогобицької землі ім. маршала Й. Пілсудського, який засновувала академічна громадськість міста ще в 1937 – 1939 рр.

Bohdan Lazorak, Tetyana Lazorak.

«Spring of Museums 1913 – 1940» in «Franko's California», or to whom does the Drohobych Museum really owe its origins, structure and first exhibits?

For the first time in the historiography and museum studies in this article the authors analyze the development of the museum affairs of Drohobych, Truskavets and Naguyevychi in the first half of the twentieth century. Based on new sources, the Soviet tradition of dating of the historical memory about the origins of the first museums in the Drohobych region from 1940 and 1946 has been criticized and refuted. The sensational materials found in the research program of the Literary Memorial Museum of Ivan Franko SHCR «Naguyevychi» allow today completely to change the historical memory of the origins of the museum «Drohobychynna», which as it turned out in its structure was based on and in accordance with the structure of the J. Pilsudskyy Regional Museum of Local Lore of Drohobych Land, which was founded by the academic community of the city in 1937 – 1939.

НОВІТНІ КОМУНІКАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ ВОЛИНИ

За роки незалежності України у державі було зроблено вагомі кроки на шляху розбудови вітчизняного музейництва. Музейна педагогіка, новітні інтерактивні технології, діджиталізація, маркетинг, підприємництво у роботі музеїв сприяють появі оригінальних комунікацій, які підвищують роль музею як соціальної інституції, визначають його особливе місце у соціокультурному просторі модерного суспільства. Потреба аналізу накопиченого музеями упродовж останніх десятиріч досвіду розробки і використання новітніх комунікаційних практик актуалізують тему дослідження. Існує потреба як в узагальнених дослідженнях, так і в зверненні до роботи кожного окремого музейного закладу, у розгляді проблеми як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях. Це стосується, зокрема, й музеїв Волинської області.

Їх діяльність на рубежі ХХ – ХХІ ст. в умовах зміни моделі функціонування знайшла певне висвітлення у новітній українській історіографії. Так, з'явилися узагальнюючі публікації, присвячені розвитку музейної справи у Волинській області загалом (1991 – 2010 рр.)¹. У низці розвідок аналізується один з пріоритетних напрямів діяльності музеїв краю – культурно-освітня та популяризаторська робота².

Оскільки науково-методичним центром музейництва на Волині є Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), то вченими більш активно вивчається його досвід роботи з відвідувачами, використання музеєм інтерактивних форм

¹ Кальченко Ю. Розвиток музейної справи у Волинській області (1991 – 2010 рр.) // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (10 – 11 травня 2011 р.): у 3 т. – Т. 2. – Луцьк, 2011. – С. 169-170.

² Кононюк О. Виставкова діяльність як один з пріоритетних напрямів музейної діяльності (у розрізі співпраці музеїв Волині) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2006. – Вип. IV. – С. 55-58; Надольська В. Культурно-освітня та популяризаторська діяльність музеїв Волинської області // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2013. – Вип. 6. – С. 428-435. Її ж. Робота з відвідувачами у музеях Волинської області: традиції та новації // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6 / Упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Сілюк. – Луцьк, 2014. – С. 53-56; Позіховська С. Спільна виставкова діяльність музеїв Великої Волині: стан і перспективи // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спец. випуск. – Луцьк, 2009. – С. 214-217.

комунікації з аудиторією³. Чимало публікацій працівників ВКМ розкривають зміст, спрямованість та результативність конкретних форм роботи музею з відвідувачами⁴.

Серед досліджень діяльності окремих музеїв Волинської області необхідно відзначити статті про культурно-освітню та популяризаторську роботу Нововолинського історичного музею⁵, Рокинівського музею сільського господарства Волині-скансену⁶, Торчинського народного історичного музею⁷, Камінь-Каширського краєзнавчого музею⁸.

³ Завада Л. Науково-освітні заходи Волинського краєзнавчого музею. Нові можливості співпраці з відвідувачем // Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб.: Вип. 4. / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки / упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2012. – С. 158-160; Станіславчук В. Виставкова діяльність Волинського краєзнавчого музею в системі шкільної освіти // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 5.: Музейна педагогіка. Теорія і практика / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2013. – С. 118-122.

⁴ Березко О. Інтерактивна екскурсія як одна із форм роботи з музейною аудиторією (на прикладі інтерактивної екскурсії «Мандруємо століттями. Гончарство») // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 88-91; Гриб Л. Майстри народної творчості Волині. Майстер-клас як ефективна форма роботи з молоддю у Волинському краєзнавчому музеї // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6 / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 112-116; Єлісеева Т. Музей волинської ікони. До 20-річчя діяльності // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Наук. зб. Вип. 20. Матер. XX міжнар. наук. конф., м. Луцьк, 27-28 серп. 2013 р. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2013. – С. 6-8; Кузьмич Н. «Де коза ходить, там житечко родить» (Конкурси різдвяно-новорічних атрибутики у Волинському краєзнавчому музеї) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк-Колодяжне, 18 – 19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 89-90; Мірошніченко-Гусак Л. Етнографічна виставка «Традиційне вбрання волинян та поліщуків»: взаємодія з відвідувачем // Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. зб. Вип. 5. Матеріали V Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 трав. 2014 р. / Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 121-124; Ї ж. «Доки пишуть писанки – доти буде світ» (До 10-річчя проведення у Волинському краєзнавчому музеї обласного конкурсу на кращу писанку Волині) // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф., Луцьк-Колодяжне, 18 – 19 трав. 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 103-105; Навроцька З. Засоби та можливості виховання гармонійної особистості в Художньому музеї м. Луцька // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 5.: Музейна педагогіка. Теорія і практика. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2013. – С. 90-91.

⁵ Мельничук М. Культурно-освітня та популяризаторська діяльність Нововолинського історичного музею // Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 6. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – С. 51-52.

⁶ Солоненко М. Напрямки-науково-освітньої роботи в Рокинівському музеї-скансені // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. Луцьк-Колодяжне, 18 – 19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 123-125.

⁷ Пилипчук Н. Діяльність Торчинського народного історичного музею: форми та напрями роботи // Історія і сьогодення музею: Головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення: матеріали наук.-практ. конф., м. Чернівці, 15 – 16 трав. 2013 р. – Чернівці, 2013. – С. 282-290.

⁸ Зицик О. Діяльність Камінь-Каширського краєзнавчого музею // Історія і сьогодення музею... – С. 291-300.

Попри чималий науковий доробок останніх десятиріч, можна констатувати, що досвід використання комунальними музеями Волинської області новітніх комунікаційних практик не став предметом окремого дослідження. Тому авторка ставить перед собою завдання охарактеризувати цю важливу складову музейної діяльності, пов'язану з розвитком творчого потенціалу людини, формуванням її ціннісних орієнтацій, організацією дозвілля.

З 1990-х рр. у музейному середовищі Волинської області з'явилися нові підходи в роботі з відвідувачами. Стійкі позиції почала завойовувати нова концепція музейної діяльності, яка базується на уявленні про музеї як комунікаційні системи. Згідно цієї концепції, завдання музею полягає не лише у передачі інформації про те чи інше явище і процес; він повинен звертатися й до внутрішнього світу відвідувача, впливати на його чуттєво-емоційну сферу.

Атмосфера музею є надзвичайно важливою для сучасної людини, вона повинна бути цікавою і зручною. Змінилася мотивація відвідування музею. Все більшого значення для аудиторії набуває його дозвіллова функція. Зміни у потребах й очікуваннях потенційної музейної аудиторії змушують музейних працівників приділяти більшу увагу новим комунікативним технологіям і використовувати їх у своїй роботі.

Однією з таких технологій є технологія інтерактивності. Інтерактивність (з англ. *interaction* «взаємодія») – поняття, яке розкриває характер і рівень взаємодії між об'єктами. Інтерактивність (з лат. *inter* «між, усередині» та *activus* «діяльний») є модерністським терміном, який характеризує нові види естетичної діяльності віртуальної реальності, комп'ютерної графіки. У більш широкому розумінні він означає посилення ролі глядача і навіть заміну авторського бачення глядацькою активністю, творчою уявою дилетанта. Це принцип організації системи, при якій мета досягається інформаційним обміном елементів цієї системи⁹.

Поняття інтерактивності використовується фахівцями різних галузей діяльності (інформатика й програмування, телекомунікації, соціологія та ін.). Активно воно увійшло і в музейну справу. За кордоном ідея інтерактивного музейного простору почала формуватися в 1960-і рр. під впливом операціональної теорії інтелекту швейцарського психолога Ж. Піаже. Суть її полягає в тезі «знати предмет – значить діяти з ним»¹⁰. З'явилися і ставали все більш популярними такі форми роботи з музейною аудиторією, які вимагали самостійності, активності і творчого закріплення знань.

Інтерактивність дає право відвідувачу на вияв свободи і творчості в просторі музею. У середовищі музею вона сприяє посиленню ролі самих відвідувачів шляхом моделювання їх активності, організації різних форм співтворчості, розкриттю естетичного потенціалу розвитку особистості¹¹.

⁹ Інтерактивність. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C>.

¹⁰ Культурно-образовательная деятельность музеев в России и за рубежом: метод. указания / авт. сост. Д. Е. Озерова; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/2165009/page:2/>.

¹¹ Караманов А. Организация интерактивной музейной среды: от методов к моделям // Вопросы музеелогии. – 2012. – № 2 (6). – С. 172.

Музеї Волинської області також все активніше використовують у своїй діяльності різні інтерактивні форми роботи: квест-екскурсії, майстер-класи, музейне свято, музейні акції («Ніч музеїв», «Музейне селфі» та ін.) тощо.

Не лише як інститут соціальної пам'яті – місце збереження старожитностей, колекцію предметів старовини, але й як динамічний, інтегративний простір дозволяє розглядати музей інтерактивна складова майстер-класу. Майстер-клас є однією з найпопулярніших форм роботи з відвідувачами у Рокинівському музеї історії сільського господарства Волині-скансені. Тут пропонується активне застосування музейних предметів або їх копій, знайомство з принципами і способами виготовлення цих предметів, що дозволяє відвідувачу стати активним учасником експозиційної роботи.

До проведення майстер-класів у музеї залучають талановитого майстра народної творчості А. Бондарука. Він не тільки власноруч виготовляє традиційні українські іграшки, але й ґрунтовно дослідив їхню історію. Під час занять майстер допомагає дітям, консультує, розповідає історію іграшки, її походження. Юні майстри можуть брати участь в створенні як окремих деталей, так і іграшки в цілому.

Андрій Бондарук розписує писанки, виготовляє вироби із соломки, дотримуючись технік, які використовували українці. За допомогою писаків, воску та фарб діти під його керівництвом вчаться створювати свої перші мистецькі твори. Їм пропонується самим підібрати колір фарби, візерунок, орнамент для розмалювання іграшки. Під час розмальовування діти паралельно знайомляться з символікою візерунків. Через оздоблення яйця-крашанки орнаментом реалізовується орнаментальне бачення світу¹².

Виготовити українську ляльку-мотанку у Музеї історії сільського господарства Волині-скансені дітям допомагає майстриня І. Сардак. Під час майстер-класу у дітей формується художній смак, естетичне сприйняття, вони фантазують, експериментують, творчо удосконалюються. Такі проекти також цікаві тим, що демонструють процес живої думки, її зародження, розвиток та рух до певного результату у вигляді моделі, виготовленої дитиною власноруч¹³.

Використавши пізнавальні і рекреаційні можливості експозиції просто неба і парку «Байрак», колектив музею зміг організувати інтерактивні пізнавально-рекреаційні екскурсії з майстер-класами народних ремесел: «Лялька-мотанка»; «Ужиткові гончарні вироби «Гончарне ремесло»; «Українські вареники» – інтерактивна презентація книжок про традиційну українську кухню для дітей з виготовленням та споживанням вареників¹⁴.

З 2008 р. щороку напередодні Різдва Христового святковий майстер-клас з виготовлення новорічно-різдвяного павука проводиться в Іваничівському історичному музеї¹⁵. У Маневицькому краєзнавчому музеї започатковано проведення

¹² Солоненко М. Напрямки-науково-освітньої роботи ... – С. 124.

¹³ Музейний простір Волині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volyn-museum.com.ua/>.

¹⁴ Солоненко М. Напрямки-науково-освітньої роботи ... – С. 124.

¹⁵ Майстер-клас з виготовлення новорічно-різдвяного «павука» показали в Іваничівському музеї. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/majster_klas_z_vigotovlennja_novorichno_rizdvjanogo_pavuka_pokazali_v_ivanichivskomu_muzeji/2018-01-06-3674.

майстер-класу з виготовлення ляльки-мотанки з майстринею Р. Чубай й одночасно акції «Оберіг для воїна»¹⁶.

Однією з цікавих форм роботи музеїв Волині з відвідувачами стала міжнародна акція «Ніч музеїв». Уперше 17–18 травня 2009 р. до традиційної загальноєвропейської програми з нагоди Міжнародного дня музеїв долучився Художній музей у Луцьку. «Ніч музеїв» у Художньому музеї – це не просто концерт, вистава або ж інтелектуальна бесіда вночі. Кожна акція від 2009 р. – це складний концептуальний проект, всі розділи якого пов'язані поміж собою гуманістичним звучанням єдиної теми. Упродовж всіх років традиційним символом свята є князь Василь Костянтин Острозький, український шляхтич, меценат, патріот, взірцева постать для наслідування нащадкам¹⁷.

У 2013 р. до проведення «Ночі музеїв» долучилися й інші музеї обласного центру. Ціла низка цікавих заходів була організована у Музеї історії Луцького братства (урочисте посвячення у братчики), Музеї-аптеці м. Луцька (дивовижні експерименти, вогняне шоу, дегустація мінеральної води зі свердловини Злоцьких), Волинському регіональному музеї українського війська та військової техніки (рицарський турнір, козацькі забави від Козацького стрілецького братства)¹⁸.

У Міжнародний день музеїв до спілкування та інтерактивних заходів запросили Нововолинський музей (дійство під назвою «Мозаїка закоханих сердець», 2009 р.), Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки (дійство «Ніч в музеї. Під владою чаруючої ночі», 2011 р.); Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського (культурно-освітній захід «Шляхетське зібрання в маєтку Липинських», 2014 р.) та ін.

До Міжнародного дня музеїв «Ніч музеїв – 2016» уперше культурно-мистецька акція «Ніч у музеї. Тут живе історія...» відбулась у приміщенні ВКМ. Усі, хто завітав до музею, мали змогу стати учасниками театралізованих екскурсій, майстер-класів, фотовиставок, переглянути документальні короткометражні фільми, у музейному дворіку долучитися до атракції від клубу історичного фехтування «Айна Бера»¹⁹.

Музейники Волині активно підтримують проведення міжнародної акції, адже така форма роботи з відвідувачами є дуже результативною, розширює музейну аудиторію, збільшує зацікавлення відвідувачів роботою музею. Завдяки музейним працівниками області цей проект з кожним роком стає все більш цікавим, залучаючи всіх зацікавлених культурною спадщиною.

Як засіб змістового та емоційного впливу на відвідувачів інтегрують музеї області у свою роботу театралізацію. Співпраця музею і театру може бути дуже продуктивною, даючи можливість для проведення творчих експериментів. Одним з них

¹⁶ Обереги Волинського Полісся. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/new/s/oberegi_volinskogo_polissja/2015-03-23-1712.

¹⁷ З історії становлення Художнього музею у Луцьку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/publ/khudozhnij_muzej/z_istoriji_stanovlennja_khudozhnogo_muzeju_ulucku/5-1-0-60.

¹⁸ Заходи Волинського краєзнавчого музею до Міжнародного дня музеїв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/zakhodi_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju_do_mizhnarodnogo_dnja_muzejiv/2013-04-30-758.

¹⁹ Ніч у Волинському краєзнавчому музеї. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/nich_u_volinskomu_kraeznavchomu_muzeji/2016-05-19-2523.

став спільний науково-мистецький, просвітницький проект ВКМ і Волинського академічного обласного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка «Театр і майстер» (березень–травень 2018 р.). Театрально-музейні зустрічі, як складова проекту, допомогли відвідувачам познайомитися з театральним декоративним мистецтвом, з життям театру та театралами. Учасники зустрічей мали можливість опинитись на театральній сцені – через простір бутафорної рами подивитись на глядача і представити себе на стилізованій сцені, побачити театр через творчість Майстра: художника-постановника, художника по костюмах, художника-декоратора зрозуміти як створюється вистава. Юні аматори-актори – вихованці Творчої студії Н. Журавльової БО «Творчість заради життя» представили частинки з вистави-інтерактиву «Щоденник Ельфа»²⁰. Проект був відзначений серед досягнень та найголовніших подій, які стали важливими з точки зору ставлення суспільства до музеїв і музейної справи у Волинській області у 2018 р., отримавши диплом Десятої обласної рейтингової акції «Музейна подія на Волині – 2018».

У формі театралізації та ігор практикує проведення масових заходів з вивчення і відтворення народних традицій Рокинівський музей-скансен. У ході таких дійств відвідувачі не лише збагачуються знаннями про особливості й характер українського народу, його духовне багатство і культуру, а й відчувають свою приналежність до нього. Працівниками цього музею із залученням школярів було вивчено і відтворено трудові обряди: «Свято першої борозни», «Сівба», «Зажинки. Жнива. Обжинки», які стали основою створення телефільму «Щоб хліб родив», який отримав Головний приз на міжнародному кінофестивалі в Донецьку (2001 р.). У музеї стало традицією проводити «Андріївські вечорниці», обряд «Охризування», «Різдвяний святвечір» та інші. Такі заходи відбуваються не в актовій залі чи на сцені, а в стародавній українській хаті з іконами та вишитими рушниками в експозиції просто неба, де розміщене невеличке волинське село XIX ст.²¹

Дівочі ворожіння на Катерини, Андрія та Меланки, кусання калити, традиції Свят-вечора, різдвяні колядування і вертепні дії відображаються театральними засобами й у ВКМ. Поряд із традиційним звичаєм засівання, що несе аграрно-магічну функцію, музейними працівниками реконструйовано розважальний обряд «Колодка».

Сценарій театралізованого дійства «Під прицілом Клію – Луцьке братство» розроблявся і втілювався 18 травня 2018 р. Музеєм історії Луцького братства спільно з викладачами і студентами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Через специфічне тісне приміщення масові інсталяції в музеї значно утруднені. Тому музейники вийшли на вулицю і провели зацікавлених лучан місцями пізнавальних подій минулого²².

Театралізація музейного середовища є перспективною і соціально значимою формою, адже за її допомогою можна не лише розширити музейну аудиторію, але й успішно реалізовувати такі функції музею, як освітня, дозвіллева, інтегруюча.

²⁰ Театрально-музейні зустрічі у Волинському краєзнавчому музеї на виставці «Театр і майстер». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/teatralno_muzejni_zustrichi_u_volinskomu_kraeznavchomu_muzeji_na_vistavci_teatr_i_majster/2018-05-26-4018.

²¹ Солоненко М. Напрямки-науково-освітньої роботи ... – С. 124.

²² Миська атракція у Ніч з музеєм Луцького братства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/miska_atrakcija_u_nich_z_muzeem_luckogo_bratstva/2017-05-23-3279.

Новою формою комунікації ВКМ з відвідувачами стало започаткування у листопаді 2015 р. музейних посиденьок, головним завданням яких визначено надання слова музейним предметам, здатним оживити і наблизити певні події. Музейні посиденьки відбуваються у неформальній обстановці, дають можливість всім зацікавленим долучитися до обговорення актуальних проблем минулого²³.

Музей історії Луцького братства презентував і успішно реалізує проект «Музей – громаді», який передбачає позиціонування музею як місця для дискусій з історичної тематики, інтерес до якої стрімко зростає. Його учасниками є представники міської громади, історики (вчителі, викладачі вишів), музейники, медійники, працівники сфери туризму тощо. Завдяки проекту задовольняються потреби зацікавленої аудиторії у спілкуванні з питань історичного краєзнавства. Зустрічі відбуваються у цікавому форматі: доповідь/повідомлення з обраної теми із демонстрацією характерних історичних джерел і предметних артефактів. Аудиторії пропонується жива розповідь дослідників волинської історії, обговорення у формі питання-відповідь, дискусії²⁴.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій, що базуються на використанні комп'ютерів та телекомунікаційних систем, спонукає музеї запроваджувати сучасні технології у сферу своєї діяльності, що дає значні переваги в роботі. Вони дозволяють відвідувачу самостійно, вільно і творчо проявляти себе і взаємодіяти у музейному просторі, змодельованому музейниками. Інформаційні технології відкривають можливості креативним відеошоу, панорамним проєкціям, віртуальним реальностям, аніматронікам тощо²⁵. З уваги на фінансові можливості така робота лише започаткована у музеях Волинської області.

Так, у 2009 р. були підготовлені матеріали інтерактивної 3D-презентації експозицією Музею Волинської ікони²⁶. Цей музей першим відзняв і розмістив в мережі Internet матеріали про свою збірку, який дає можливість самостійно вивчати експонати та відтворювати їх опис у тривимірному просторі, рухаючись по ньому у будь-якому напрямку від першої особи. Усі бажаючі можуть скористатись сервісом віртуальної екскурсії по залах музею. Підготовлено віртуальну екскурсію Меморіальним музеєм В. Липинського у с. Затурцях²⁷. Обидва музеї стали одними з перших об'єктів у інтернет-проєкті газети «День» «Україна incognita» і на сьогодні залишаються одними із найбільш відвідуваних у системі онлайн.

Таким чином, у сучасних умовах музеї Волинської області при організації роботи з відвідувачами ефективно використовують потенціал новітніх комунікативних практик. У музейній діяльності збільшується кількість майстер-класів, теа-

²³ Волинський краєзнавчий музей започатковує нову програму «Музейні посиденьки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-zapochatkovue_novu_museum.com.ua/news/volinskij_kraeznavchij_muzej_programu_muzejni_posidenki/2015-11-05-2082.

²⁴ Музей історії Луцького братства запрошує на дискусійний майданчик «Музей – громаді». – Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volyn-museum.com.ua/news/muzej_istoriji_luckogo_bratstva_zapros hue_na_dis kusijnij_majdanchik_muzej_gromadi/2014-04-23-1212.

²⁵ Маньковська Р. Музеї України в інформаційному просторі: досвід та перспективи // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 11. – К., 2000. – С. 219.

²⁶ На Волині – перша віртуальна екскурсія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://luchesk.com.ua/news/region/1567-persha-virtualna-ekskur siya-na-volini](http://luchesk.com.ua/news/region/1567-persha-virtualna-ekskur-siya-na-volini).

²⁷ Віртуальна екскурсія Меморіальним музеєм В'ячеслава Липинського у с. Затурці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kyiv.ua/museums/lypynskoho/>

тралізованих атракцій, ігрових форм роботи з аудиторією, віртуальних екскурсій. Музеї долучаються до проведення загальноєвропейської програми з нагоди Міжнародного дня музеїв.

Зацікавленість такими практиками відзначається у різних соціальних і вікових груп відвідувачів музеїв, хоча основною аудиторією для таких форм роботи є школярі та молодь. Використання потенціалу інтерактивних технологій в музейництві сприяє формуванню особистості, здатної до активного професійного, творчого, особистісного зростання.

Новітні музейні комунікативні практики сприяють створенню нової якості розуміння й оцінки експозиції, згуртуванню та інтеграції відвідувачів, появі нових форм проведення дозвілля в музеї, залученню нової аудиторії, якій цікаві не лише музеї, але й народна творчість, театри, мистецтво та ін. Вони є мобільним засобом музейної діяльності, який дозволяє і передбачає нетрадиційні методи художньо-образного рішення. Музеї здатні інтегрувати такі форми роботи, використовуючи їх як засіб змістового та емоційного впливу на відвідувачів. Сьогодні кожен музей має власне бачення процесу упровадження таких технологій, тому неможливо виробити єдині критерії їх використання у музейному просторі.

Валентина Надольська.

Новітні комунікаційні практики у діяльності музеїв Волині.

У статті проаналізовано досвід використання музеями Волинської області новітніх комунікативних практик, як засобу змістового та емоційного впливу на відвідувачів. Охарактеризовано низку інтерактивних форм роботи з музейною аудиторією: майстер-клас, міжнародна акція «Ніч музеїв», театралізація музейного середовища, музейні посиденьки, проект «Музей – громаді», 3D-екскурсія. Звернуто увагу на потенціал інтерактивних технологій для подальшого розвитку музейної справи у регіоні.

Valentyna Nadolska.

The latest communication practices in the Volyn's museum activities.

The article analyzes the experience of using of the latest communicative practices by Volyn's museums as semantic and emotional impact on visitors. A number of interactive working forms with museum's audience is characterized: master class, international action «Night of Museums», the theatralisation of the museum environment, museum gatherings, the project «Museum for the City Society», 3D excursion. Attention is paid to the potential of the interactive technologies for the further development of museum work in the region.

ТКАЦТВО В УРИЧІ НА ОСНОВІ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Деякі відомості про ткацтво та ткацькі знаряддя дізнаємося з книги «Урич: етнографія» місцевого краєзнавця Р. Щура¹. При написанні статті важливим першоджерелом були розповіді місцевих старожилів: Шкумбатюк-Токарчин М. П., Сенишин Е. Ф., Фецяк В. С.

Ткацтво Бойківщини розкриває у своїй статті «Ткацтво» Р. Чугай², зокрема, автор розповідає про найпоширенішу сировину для виготовлення тканин в домашніх умовах та описує техніку обробки Н. Кляшторна у своїй книзі «Народне вбрання Західної Бойківщини», також описує матеріали для виготовлення бойківського одягу та згадує цікавий факт, що найпоширенішим на Західній Бойківщині було сукно брунатного кольору. Вироби з нього носились довго – майже 20 років³.

І. Франко свого часу здійснював етнографічні експедиції Бойківщиною та згадує у своїх працях тему ткацтва⁴. Вагомий внесок у дослідження ткацтва внесла Никорак О., зокрема, її дослідження української народної тканини, типології, локалізації⁵. Андрейків Х. характеризує традиційне ткацтво бойків другої половини ХІХ – середини ХХ ст.⁶ Цікавими в цій галузі є дослідження етнографа Бодника А. про бойківську прядильно-ткацьку техніку і термінологію⁷. Сидорович С. аналізує техніку виготовлення народних художніх тканин, зокрема, описує конструкцію ткацького верстата⁸. Отже, аналіз історіографії питання свідчить про науково-практичне зацікавлення ткацтвом спеціалістів різних галузей науки. Тема ткацтва в Уричі є цікавою, актуальною, але, на превеликий жаль, мало дослідженою.

Ткацтво – один з найважливіших видів матеріальної і мистецької культури бойків, що має давні традиції та звичаї. Воно належить до найбільш поширених

¹ Щур Р. Урич: етнографія. – Дрогобич, 2015. – С. 18.

² Чугай Р. Ткацтво // Бойківщина історико-етнографічне дослідження. – К., 1983. – С.134-141.

³ Кляшторна Н. Народне вбрання Західної Бойківщини. – Івано-Франківськ, 2017. – С. 21

⁴ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 36. – К., 1982. – С. 68-99.

⁵ Українська народна тканина ХІХ – ХХ ст.: типологія, локалізація, художні особливості / Олена Никорак. – Львів, 2004. – Ч. І. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). – 584 с.

⁶ Андрейків Х. Характеристика традиційного ткацтва і кравецтва бойків (друга половина ХІХ – середина ХХ століття) // Гілея: науковий вісник, 2015. – Вип. 98. – С. 16-18.

⁷ Бодник А. Бойківська прядильно-ткацька техніка і термінологія // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 4. – С. 37-50.

⁸ Сидорович С. Художня тканина західних областей УРСР. – К., 1979. – 153 с.

видів господарської діяльності й народного мистецтва, яке має багату історію. Кожна історична епоха вносила певні зміни у розвиток домашнього ткацтва Бойківщини, який еволюціонував матеріально і духовно. Потреба людини у тканинах зумовила масове їх виготовлення в домашніх умовах. Поступово на базі домашнього виробництва ішов процес виділення ткацтва в окремий промисел. Загалом розвиток ткацтва проходив у двох формах – як домашнє і як цехове виробництво⁹. Необхідні повсякденні потреби зумовили масове поширення ткацтва в усіх районах Бойківщини. Величезною була роль ткацтва в житті кожної бойківської сім'ї. До 20-х років ХХ ст. всі потреби в тканинах селяни забезпечували домашнім виробництвом. Як стверджували дослідники на початку ХХ ст.: *«Майже в кожній бойківській хаті є ткацький верстат. Жінки прядуть коноплі, льон і вовну»*¹⁰. Типовим був верстат з горизонтальним положенням основи. Тип горизонтальних верстатів, які збереглися з того часу, за своєю конструкцією займає в розвитку ткацького знаряддя досить високе місце. Типовою ознакою, що характеризує доморобні верстати горизонтального типу, є обмежена ширина берда (не більше 60 – 80 см) і човник, пристосований до ручного метання.¹¹ Всі берда ткацького верстата, які зберігаються у фондах заповідника Тустань, які подаровані місцевими мешканцями, характеризуються також обмеженою шириною.

Така ж ситуація була і в с. Урич Сколівського району. Майже у кожній хаті був ткацький верстат, а господиня вміла ткати та передавала дане ремесло своїм дітям. *«В одній хаті стоїть навіть по кілька верстатів», а «дівка, що не вміла би ткати, не вийшла би заможж»*¹². Зі спогадів уричанки Фецяк Вір: *«Мали великі кросна в кожній хаті і човник, на який нитки намотували, потім просували і притягували такими лапами. Я то ся вчила, до тих лапів не могла дістати, але старалася. Човник у ліву сторону подавали і так притискали, тоді йшла нитка і клубок мотав. Такі різні кольори виходили і дуже широке було»*¹³

У 2012 році працівники заповідника Тустань розпочали етнографічну експедицію селом Урич. Не минаючи жодної хати, наукові співробітники збирали автентичні етнографічні предмети: глиняний посуд (горщики, миски, збанки), речі домашнього вжитку (павки, ліски, кошики, скрині, конов'ята), меблі (лави, креденси, столи), речі побутового вжитку (колиски, прасувачки, ребрачки, праники), ткацькі знаряддя (ткацькі верстати, кросна, мотовила, куделі, веретена, цівки, човники), вишивку та одяг (вишивані рушники, ходаки, вишивані сорочки), інструменти (пили, рубанки, різці), предмети сільського господарства (ціпи, товчки, жорна, лопати, вили, серпи та інше). Крім збору предметів побуту, працівники заповідника записували інтерв'ю зі старожилами села, збирали фотоматеріали та інше. Така робота з місцевим населенням проводиться і до сьогоднішнього дня. У 2016 році заповідник відкрив нову фондову групу «Етнографія», станом на сьогодні налічується близько 700 одиниць зберігання і це ще не все, адже фондова група

⁹ Чугай Р. Ткацтво ... – С.134

¹⁰ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.twirpx.com/file/2163212/grant/>

¹¹ Сидорович С. Художня тканина ... – С. 33

¹² Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину ... – С. 14

¹³ Записано 08.06.2020 р. у с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Фецяк Віри Стефанівни, 1954 р. н.

«Етнографія» активно поповнюється предметами з навколишніх сіл: Підгородці, Сопіт, Східниця, Ямельниця.

З усієї етнографічної колекції найчисельнішою є група ткацтва – понад 300 одиниць зберігання. Зокрема, 3 ткацькі верстати, які у відмінному стані і при потребі можуть використовуватись для майстер-класів. Адже традиційно полотно бойки виготовляли на ткацькому верстаті. Для цього використовували горизонтальний верстат із застосуванням техніки переплетення ниток, шляхом попереминого натискування на дві підніжки верстату, вдаряючи швидко і сильно ничницею та пропускаючи між шаром нижніх і верхніх ниток, які поступали із валу, човник із цівкою¹⁴.

На фото зображений ткацький верстат з с. Урич, який зберігається у фондах заповідника Тустань.

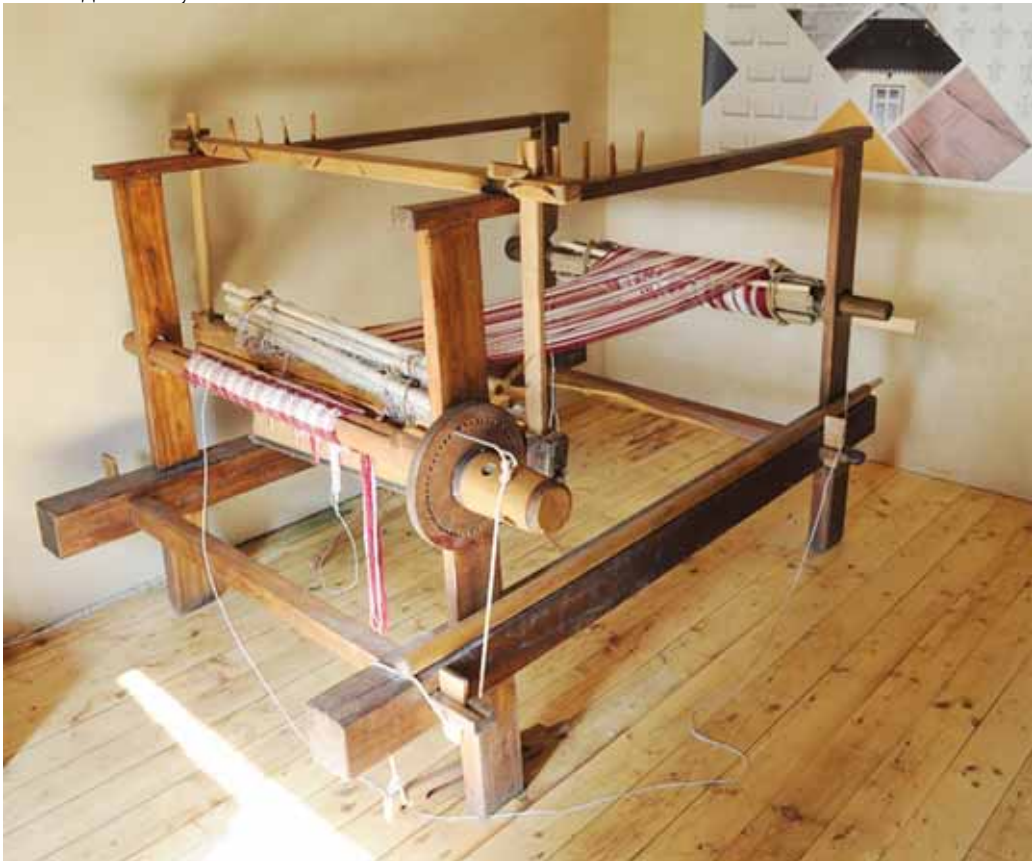

Фото № 1. Ткацький верстат

Завдяки експонатам, котрі є в колекції заповідника, ми можемо прослідкувати, як відбувався довготривалий процес ткацтва – починаючи від засіву конопель чи льону до виготовлення тканини.

На території Бойківщини матеріалом для виготовлення тканин в домашніх умовах слугували льон, коноплі, овеча вовна. Село Урич не відрізнялося від інших сіл, тут також використовували домашню сировину. На фото зображено уричан, які садять льон.

¹⁴ Бодник А. Бойківська прядильно-ткацька техніка ... – С. 37

Фото № 2. Висадження льону у с. Урич.

Фото з приватної колекції Галини Попадинець.

Процес обробки льону, коноплі та вовни для виготовлення тканин та одягу був одним із найважливіших видів господарської діяльності. Перш ніж отримати тканину, тваринні чи рослинні волокна проходили довготривалу та складну обробку. Якість тканини залежала від обробки сировини і техніки виготовлення. Зі слів старожилів села Урич, найпоширенішою сировиною був льон. Після сушіння льону його молотили, згодом просушували на сонці та на печі. Добре висушені стебла ставали м'якими. Після цього сировину очищали від сміття за допомогою терлиці та одержували волокно. На фото зображено терлицю, яка зберігається у фондах заповідника Тустань. Подарована уричанкою Саламагою Марією.

Фото № 3. Терлиця

Терлиця – пристрій для очищення льону від сміття. Має чотири ніжки, які попарно зроблені з суцільних шматків дерева. Вгорі до них прикріплені дві дошки, між які заходить рухома частина з ручкою. В результаті механічної дії терлиці на стебло, залишалось волокно, а сміття падало на землю. В колекції заповідника зберігається 6 одиниць.

Коноплі в Уричі використовували рідше, це відомо зі слів місцевої жительки Сенишин Емілії: «збирали білі коноплі, мочили їх у «мочилі» і був такий нецик аби помити тото пасдір'я».¹⁵ Важливою сировиною для тканини була овеча вовна, яку використовували для виготовлення різних видів тканин. Бойки дбали про вирощування овець для отримання якісної вовни – доброї, тонкої, м'якої¹⁶. В Уричі було добре розвинене вівчарство. З оповідей місцевих старожилів дізнаємося про розвиток цієї галузі: «Як я була мала, то у нас були вівці, мама з татом тримали. На літо ми їх давали в кошару, вівці там обстригали і брали вовну»¹⁷.

Наступним етапом було розчісування кожної прядки волокна, це робили щіткою для чесання пряжі, одночасно сортували волокно за якістю. Для високоякісної тканини відбирали найдовше і найтонше волокно. Іноді вичісували кілька раз, щоб отримати ще два сорти волокон, призначені для різних видів полотен. На фото зображено щітку для чесання пряжі, яку подарувала уричанка Кундрик Розалія, зберігається у фондах заповідника Тустань. З розповідей Сенишин Емілії: «Ну а тоді була ще така щітка кругла, то ще брали тоті жмені і чесали на тій щітці, щоби то повісмо, котре вже таке тримається, лишити, а то, що вже не, називали клоччя і робили полотно із того клоччя»¹⁸.

Фото № 4. Щітка для чесання пряжі, локальна назва дерниця

Клоччя – грубе товсте волокно, з якого одержували грубу товсту нитку, з якої ткали клочне полотно – мішковину. Повісмо – довге тонке волокно, з якого одержували тонку нитку, з якої ткали тонке волокно¹⁹. Щітку для чесання пряжі в Уричі називають «дерниця» – невеликий масивний круг діаметром 0,30-0,40 м з гострими, вертикальними, сталевими зубцями та з двома довгими плоскими руч-

¹⁵ Записано 26.07.2012 р. у с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Сенишин Емілії Федорівни 1928 р. н.

¹⁶ Чугай Р. Ткацтво ... – С.135

¹⁷ Записано 26.07.2012 р. у с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Сенишин Емілії ...

¹⁸ Там само.

¹⁹ Щур Р. Урич: етнографія ... – С. 18

ками. Маємо 7 одиниць зберігання. Таку ж функцію виконував дерев'яний гребінь для чесання пряджі. Маємо один екземпляр.

Готові та чисті волокна намотували на куделю. Це довга пряма палиця із загостреними кінцями. Використовувалася для прядіння, при прядінні використовували також веретено та механічну прядку. Важливим був процес прядіння на веретенах. Як це відбувалося розповідає місцева жителька Фецяк Віра: «Моя мама мала веретена, куделю, вовна мала бути чистесенька, так обмотували її тряпками, навіть є лавка з дірочкою, що заставляли там куделю і прядли такі клубки. Прядли хідники, такі коци з різної непотрібної тканини»²⁰. Не кожен міг собі дозволити прядку для ніг, за допомогою якої прядли льон і коноплі, найчастіше для прядіння вовни використовували лише веретена.

На фото зображена механічна прядка, яка зберігається у фондах заповідника Тустань. Подарована уричанкою Саламагою Марією.

Фото № 5. Механічна прядка

²⁰ Записано 08.06.2020 р. у с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Фецяк Віри ...

Механічна прядка – предмет, на якому пряли нитки. Основа прядки – дерев'яна підставка, у якій закріплено два стояки, між ними велике колесо. Пряха лівою рукою з куделі витягала тонке пасмо волокна, яке скручувалося в нитку за допомогою механічного колеса, яке проходило в рух правою ногою і змотувалося на «шпульку»²¹. Зі спогадів Шкумбатюк-Токарчин Магди: «У той час вечорниці були у кожній селі і в нас в Уричі молоді збиралися докупі. Дівчата з прядками йшли, вибирали собі якусь хату і там робили вечорниці, туди до них приходили хлопці і влаштовували різні забави. Але так робили, як закінчили прядсти, тоді робили баль, гостину, музика грала і гуляли, бавилися молоді, а тоді і закінчували вечорниці»²².

Під час етнографічної експедиції селом Урич працівники зібрали більше 50 одиниць веретен і всього 2 прядки, можна припустити, що на той час уричани користувалися лише веретенами, а прядки були поодинокими екземплярами у більш заможних селян. З ткацтвом пов'язані своєрідні народні вірування та звичаї. Зі спогадів Магди Токарчин-Шкумбатюк: «При народженні дитини повитуха прирізала пуповину дівчатам до веретена аби добре вміли прядсти, хлопцям до інструментів, щоб потім були добрими майстрами»²³. Зазвичай починали ткати спочатку у легкі – «чоловічі дні» – вівторок або четвер. Причиною цього був той факт, що ткачем, який займався виробництвом полотна на продаж, як правило, був чоловік. Жінки у свою чергу займалися виготовленням полотна здебільшого для власних повсякденних потреб. Також на Бойківщині ніколи не починали ткати в суботу і, звичайно, в неділю, а також не ткали після заходу сонця²⁴.

На фото зображені веретена, які зберігаються у фондах Заповідника, подаровані уричанами.

Фото № 6. Веретена

²¹ Щур Р. Урич: етнографія ... – С. 18

²² Записано 23.03.2020 р. у смт. Східниця Львівської обл. від Шкумбатюк-Токарчин Магди 1919 р. н.

²³ Там само.

²⁴ Андрейків Х. Характеристика традиційного ткацтва ... – С. 17

Для перемотування ниток використовували мотовило – один кінець якого має невелике розгалуження, а на другому у зарізі закріплена перпендикулярно планка. Нитка була одиницею міри, її обводили кругом мотовила. На мотовилі нитка висихала, згодом намотувалася в клубки на посівницях. У колекції заповідника зберігається 6 одиниць.

Снівниця – виготовлена з дощок, які скріплені у дві рами прямокутної форми. На неї клали зняту з мотовила пряжу і змотували її у клубки. Зі спогадів уричанки Сенишин Емілії: «Нитки не мотали вночі, бо люди вірили, що нечистий буде ходити кругами попри хату»²⁵.

Для снування основи використовували різного роду снівниці, від них залежало правильне розділення ниток на нижній і верхній ряди. Зі спогадів уричанки Сенишин Емілії: «Основу не мож було лишати на снівниці на ніч, бо погана прикмета»²⁶. Зі спогадів Токарчин-Шкумбатюк Магди: «Я снувала, я всьо тото вмїла. Снувала, то по 15 ниток йшло за раз, а у снівниці дуже треба було вважети, би не згубити нитку, але у нас не було снівниці я ходила до сусідів»²⁷.

В роботі використовували і потак – дерев'яний пристрій для намотування ниток. Має форму прямокутного ящика стінки якого з'єднані між собою замками. Дві бічні вужчі стінки значно вищі, вони плавно звужені у верхній частині і мають два круглих отвори, в які заходять кінці валу. На вал насаджено махове колесо. До одного з кінців валу в торець забито металевий стержень, в який настромлюють цівки для ниток. Майстриня крутила махове колесо з настромленою цівкою, на яку намотувалася нитка з клубка. Намотану нитками цівку вкладали у човник. Човник ткацький – витесаний із куска суцільного дерева обтічної форми з порожниною для цівки з ниткою. На фото зображений човник ткацький з цівкою, який зберігається у фондах Заповідника, подарований Ляшко Марією.

Фото № 7. Човник ткацький з цівкою

Човник був невід'ємним елементом у ткацтві, адже він укладав нитку між нитками основи, його переміщали туди і назад від краю до краю тканини.

Як бачимо, ткацтво було ремеслом, що обслуговувало повсякденну життєдіяльність місцевого населення до початку ХХ ст. Проте у міжвоєнний час у містах

²⁵ Записано 26.07.2012 р. у с. Урич Сколівського р-ну Львівської обл. від Сенишин Емілії ...

²⁶ Там само.

²⁷ Записано 23.03.2020 р. у смт. Східниця Львівської обл. від Шкумбатюк-Токарчин Магди 1919 р. н.

спостерігається занепад ремесла, зокрема, це зазначав сколівський староста, що на початку 1920-х рр. «даний промисел занепадає». Причиною цього, на думку польського урядовця, був той факт, що «молодше покоління хлопів відкидає давній одяг і перейшло на фабричні вироби»²⁸, а в Уричі ткацтво і далі розвивалося майже до кінця ХХ століття. Підтвердженням цього факту є розповіді старожилів не лише Урича, а й навколишніх сіл, а також добрий стан збереження предметів ткацтва.

Таким чином ткацтво на Бойківщині, зокрема в Уричі, було одним із основних ремесел, яке посідало чільне місце у житті людей. Хоча природним є те, що ремесло не могло встояти перед промисловим фабричним виробництвом. Кінець ХХ ст. знаменується тим, що тканину для одягу вже не виготовляють, але хідники ще продовжують ткати на домашніх верстатах. З плином часу ткацтво, як домашнє ремесло, зникає з людського життя, залишається лише у спогадах старожилів та в експонатах презентованих в заповіднику Тустань. Працівники заповідника активно сприяють відродженню ткацької майстерності, організовуючи різні майстер-класи для місцевих мешканців та гостей.

Марія Михаць.

Ткацтво в Уричі на основі етнографічних досліджень.

У статті проаналізована тема ткацтва в Уричі, яка раніше детально не досліджувалася. Село є північною низькогірною околицею Бойківщини, яка характеризується невисокими горами і близькими контактами з міською культурою. З огляду на це ткацтво в Уричі доцільно досліджувати, як невід'ємну частину Бойківщини в цілому. Тут втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього.

Mariya Mychats.

The weaving in Urych based on the ethnographic research.

The article analyzes the topic of weaving in Urych, which has not been studied in detail before. The village is the northern lowland outskirts of Boykivshchyna, which is characterized by low mountains and close contacts with urban culture. Given this weaving in Urych, it is advisable to study it as an integral part of Boykivshchyna as a whole. It embodies the inextricable link between past, present and future.

²⁸ Андрейків Х. В. Характеристика традиційного ткацтва ... – С. 18.

МАЛЯРСЬКИЙ ПОДВИГ ПІД МЕЧЕМ ДАМОКЛА

Найзахідніші терени Львівської області займає Старосамбірський район, зокрема розташовані в близькому сусідстві містечка Хирів, Доброміль і Нижанковичі. Через них углиб Східної Галичини пролягла остання частина незвичайних фронтів доріг бравого вояка Швейка. Той з усіх побутових і воєнних пригод, у які його кидав видатний письменник-гуморист і сам учасник Першої світової війни у складі австрійської армії Ярослав Гашек, виходив переможцем. За кількості метрів на захід від Нижанковичів – уже Засяння, Польща, а точніше, споконвічні українські землі, які після 1945 р. злою волею північно-східного окупанта України опинилися поза її державним кордоном.

Майже одразу за ним, але відтоді вже на польському боці, лежить невелике село Клоковичі, в назві якого слід наголошувати другий склад. Між ним і Нижанковичами – лише якихось два кілометри. На цій невеликій території минуло, рівно день у день, 82-річне життя того дивовижного чоловіка, прозваного народним академіком, про якого й піде мова. Від Клоковичів і Нижанковичів можна уявно та на карті прокласти кільканадцять коротких і довгих векторів у бік Дрогобича, Львова, Києва, Одеси, деяких інших міст України, Молдови та інших держав, де бував Володимир Шагала. Однак ті вектори у часі будуть дуже нетривалі. Бо стародавніми родинними коренями, талантом, працелюбністю, самовідданою любов'ю до свого краю, предківських звичаїв і традицій, материнської пісні й слова він щонайглибше вріс у рідний ґрунт.

Володимир Шагала народився 1 серпня 1919 р. у маленькому, на 54 хати, селі Клоковичах за 14 кілометрів від Перемишля. Незадовго до його приходу в світ під ударами військ найближчого західного сусіда – Польщі вже упала Західно-Українська Народна Республіка, перша самостійна держава українців від часу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Як співається у відомій пісні, «встояти не було сил». Його тато Іван Шагала був добрим сільським господарем і вмільм ремісником. Мама Розалія з дому Сосенко по лінії свого діда Михайла Сосенка походила із села Угника поряд зі славнозвісною Кальварією Пацлавською, куди віруючі люди всієї округи і ледь не пів Галичини здавна ходили на прощу. А її прадіда знали в навколишніх селах як незамінного й неперевершеного зодчого та будівничого каплиць.

Крім найстаршого Володимира, в сім'ї Івана та Розалії Шагалів було ще п'ятеро дітей – Павлина, Роман, Олена, Емілія, Ольга. Їхня звичайна селянська

хата знаходилась у центрі Клоковичів, над потічком чи річечкою, біля церкви Покрови Пресвятої Богородиці. На той час у Клоковичах ще утримувало сильні позиції реакційне антиукраїнське москвофільство. Одначе з появою читальні «Просвіти» до неї потягнулася основна маса селян. Незабаром більшість людей стали свідомими українцями на відміну від русинів, які продовжували перебувати в полоні політичних дурисвітів, таємно оплачуваних російськими червінцями.

За усталеним трибом життя Володимир, як і його однолітки, закінчив Клоковицьку чотирикласну школу, а впереміш із навчанням пас корови. Тільки-но хлопець почав усвідомлювати себе в навколишньому світі, як у його душі пробудився сильний потяг до музики і малювання. Першою його мрією було мати скрипку. Любляча мама збрала грошей і купила її тямущому синові. За кілька місяців той самотужки настільки опанував тонкий співучий інструмент, що й батьки, і сусіди не могли надивуватися з його гри. Минуть роки, і він навчиться сам виготовляти скрипки в натуральну величину з дерева, а також витинати з картону маленькі копії скрипаля в капелюшку, приладнувати йому нитку, потягнувши за яку, змушуватиме цього скрипаля водити смичком. Такими власноручними «скрипаликами» він обдаровуватиме добрих людей багато десятків літ.

На здивування батьків і ровесників, хлопчина самотужки взявся також за витинанки з паперу, ліплення з глини, бо зручнішого матеріалу під руками не було, фігурок тваринок і свистків, малювання. А коли мама підказала йому, як це слід робити правильно, намалювавши гарного коня з возом, син уже ніколи не розлучався з олівцем. Саме від матері Володимир перейняв хист до малювання і взагалі до образотворчого мистецтва. Від тата йому дісталось уміння й спритність до рукомесництва, без чого в селі неможливо обійтися жодного дня.

Восени після закінчення сільської школи тато взяв сина, прихопив із собою частину його малюнків і повів до Перемишля з наміром віддати в науку до когось із приватних малярів. Ті ознайомились із його першим творчим доробком, похвалили хлопця і погоджувались навчати його, але на заваді стали об'єктивні причини. Хтось уже набрав собі учнів. Хтось планував відновити навесні розпис церкви, і йому буде потрібний такий помічник. Хтось не хотів брати через небажання платити більший податок... Повернувшись ні з чим, тато залишив Володимира як найстаршого з дітей на господарці, бо були корови, коні, поле, сіножать, і вони потребували робочих рук.

Спливали роки. Володимир виростав, глибоко засвоївши усю домашню працю, однак постійно мріяв про малярство і музику. Коли випадала вільна година, віддавався їм. З приходом у вересні 1939 р. «перших совітів» і приєднанням західноукраїнських земель до СРСР його, вже юнака призовного віку, мобілізували до Красної армії і відправили аж у місто Бельци в Молдові. Там Володимира застала німецько-советська війна. Разом з такими ж, як сам, копав оборонні рови. Потім був відступ у сторону Одеси, а звідти – до Дніпра. На переправі біля міста Нікополя його частина потрапила в полон. Майже пів року він провів у німецькому концтаборі. Оскільки на початковому етапі вій-

ни німці відпускали полонених галицьких красноармійців, то і йому навесні 1942 р. пощастило вернутися. Вдома він нікому не признавався про цей епізод свого життя, а в московських архівах не збереглося документів, бо інакше йому загрожував Сибір. На щастя, ні «смершівці», ні енкаведисти, ні емгебісти та кагебісти не дізналися про його «красноармейство».

Треба було жити самим, здавати окупантам продуктові контингенти, і Володимир знову трудився на господарці. Через два роки фронт перекотився через Клоковичі і наближався до Берліну. Не без материнської поради восени 1944 р., вже за повторної московської окупації, Володимир Шагала записався на Перемишльські рільничі курси, де отримав перші знання та правильні навички з малярства. Там його разом з іншими залучали до малювання стін квартир і будинків з використанням трафаретів, котрі хлопець почав виготовляти сам. Цим він трохи уподібнився до молодого Тараса Шевченка, який до викупу з кріпацтва теж виконував у Петербурзі малярські замовлення.

Але вправ у графіці простим олівцем Володимир не полишав. Якраз тоді він знайшов, а пізніше виробив власний оригінальний графічний стиль чи техніку, що його можна умовно назвати народним примітивізмом, бо точнішого визначення мистецтвознавці, здається, ще не придумали. Поза сумнівом: якби хлопцеві пощастило закінчити високі студії в галузі образотворчого мистецтва, він би пішов далеко як художник-професіонал. Але чи мали б ми тоді того народного художника-академіка, етнографа і фольклориста Володимира Шагалу, якого маємо?

Домашнє виховання на національно-патріотичних традиціях, щоденна народна пісня, благодіючий вплив «Просвіти», захоплення Шевченковим «Кобзарем», історичною та художньою літературою, розповіді старших людей про пережите під владою різних окупантів, а також власні спостереження того драматичного й трагічного процесу, який настав на Закерзонні і, всупереч героїчній боротьбі ОУН-УПА, закінчився геноцидною акцією «Вісла», супроводжуваною масовим винищенням або насильною депортацією корінного українського населення з його рідної землі, зміцнили у Володимира активну національну енергію, діяльну громадянську позицію, рішучість захищатися.

Тоді на теренах Закерзоння розгорнувся масовий рух опору українського населення під керівництвом ОУН у збройних формуваннях УПА, або, як її називали, Армії без держави. Формою його особистої участі в повстанській боротьбі без фронту й тилу стала співпраця від серпня 1945 р. з підпільним повстанським журналом «Лісовик», до якої його залучив на роль художника-сатирика редактор Петро Василенко-«Волош»-«Полтавець»-«Гетьманець» родом із села Вітовців Яготинського району Київської області. За його дорученням Володимирові ночами приносили додому надруковані на машинці на газетному папері майже готові примірники журналу, в яких він на спеціально залишеному для цього місці рисував сатиричні малюнки до готових написів, згодом підписував свої карикатури сам. Як їх автор, користувався псевдонімом, можливо, Тарасик Бульбасик. До цього висновку спонукає стиль малюнків і текстів під ними, дуже подібних до пізніших, післявоєнних. Провідними темами служили злочинна московська політика і практика на західноукраїнських землях,

саможречена боротьба ОУН і УПА з окупантами та їхніми прихвоснями, різні випадки із суворої дійсності тощо.

Побачивши його великий творчий потенціал, редактор дав йому повну волю у виборі тем для малюнків і текстових матеріалів. Спершу художник малював у кожному примірнику окремо. Це була дуже небезпечна, відповідальна й стомлююча нічна праця після важкого трудового дня на господарці, але відмовитися від неї було б злочином проти свого народу. Хлопець подумав: а що, коли для однієї теми виготовити один шаблон і малювати через кальку відразу по декілька примірників? На його прохання мама з великим ризиком для себе та сім'ї купила в Перемишлі кальку різних кольорів. Тоді молодий художник-ілюстратор значно прискорив темп, одночасно заповнюючи карикатурами по чотири примірники журналу. З його сатиричними ілюстраціями часопис розходився серед читачів – переважно учасників спротиву в лавах ОУН-УПА. Декілька примірників «Лісовика» Володимир Шагала навіть зберіг замуrowаними у підвалі свого будинку в Нижанковичах.

Не варто й нагадувати, чим це йому загрожувало за комуністсько-російського окупаційного режиму, адже, крім іншого, його селище знаходилось у прикордонній зоні з особливим режимом. Туди пускали тільки за спеціальними пропусками і регулярно влаштовували тотальні перевірки будинків і квартир, чи, бува, не переховуються там сторонні особи з метою перейти кордон до Польщі. Виконував художник ще деякі доручення повстанського проводу.

Передбачалося, що редактор забере Володимира в повстанську сотню «Бурлаки», де він матиме кращі можливості займатись сатиричним наповненням часопису. Проте 21 травня 1946 р. Петро Василенко по-геройськи загинув. А восени 1946 р. ворог черговий раз прочісував ліси біля села Тисови між Перемишлем і Бірчею в пошуках криївок і підпільної друкарні, натрапив на підземний бункер редакції «Лісовика». Людей там не було, тому ворог знищив кілька друкарських машинок, запас паперу, і журнал перестав виходити. Але ще до того, в жовтні 1945 р., Володимир Шагала разом з батьками, братом і сестрами під загрозою смерті або депортації вимушено і назавжди покинув рідні Клоковичі. Частина його мешканців опинилась далеко на підсоветській Україні. Сім'я Шагалів потрапила до поблизького села Фельштина (згодом Скелівки), а на постійно – до села Пацьковичів за півтора кілометра від Нижанковичів. Через роки там упокоїлися спочатку його тато, а значно пізніше – й мама.

Сам же Володимир зумів осісти в районному центрі Нижанковичах і перестав влаштуватися на посаду завідувача клубу. Хоча рідну землю вже перерізав державний советсько-польський кордон, він певний час ще підтримував зв'язки з підпіллям. За його дорученням Володимир Шагала встановив і замінував майже під носом окупантів хрест на могилі полеглих воїнів УПА. Вістка про це мала широкі крила. Планувалася ще одна така акція, але зв'язковий УПА потрапив у руки ворога, тому від неї довелось відмовитися.

Після жорстокого винищення та депортації українців з їхніх предківських земель, що лежать на захід від річок Сяну і Західного Бугу, навесні і влітку 1947 р. майже припинився й збройний рух опору ОУН-УПА. Частина повстанців пішла за наказом головного командування у рейд на Захід розповісти вільному

світові про боротьбу нашого народу за волю України. Інша частина повстанців подалась на підсоветські землі продовжувати боротьбу.

Якраз о тій порі до Нижанковичів, після закінчення курсів кіномеханіків у Києві, скерування в Західну Україну, нетривалого «кручення» в селах Дроздовичах і Грушатичах московських фільмів з яскравим ідеологічним та агітаційним спрямуванням, як-от «Трактористи», «Клятва Сталіна» та інших, потрапила юна дівчина Антоніна Касянчук родом із села Минійків Коростишівського району на Житомирщині. Якось у Дроздовичах під час кіносеансу до неї прийшли троє «хлопців з лісу». Ознайомившись, що вона «крутить», вони попросили цих фільмів більше не показувати.

Отож у Нижанковичах кіномеханічці знадобився художник для написання афіш. Їй і порадили Володимира Шагалу. Відтоді дві долі поєдналися в одну. Патріотичний і творчий запал чоловіка шукав виходу. З певними художницькими навиками завдяки участі в журналі «Лісовик» він від 1948 р. в умовах найсуворішої конспірації по ночах записував анекдоти політичного змісту, почуті від людей сумні випадки, скарги, малював карикатури, писав фейлетони і памфлети, сатиричні замітки, вірші тощо про важке, нужденне, підневільне життя українського народу під залізною п'ятою Кремля. Для цього він спеціально їздив по базарах і уважним вухом вслухався в нього.

Ця безпрецедентна підпільна 27-річна творча праця у вигляді рисунків і текстів на сторінках звичайних шкільних та загальних зошитів лягала межі одяг у шафі, в картонні пачки. Їх він ховав то на винайнятій квартирі в пані Білдової, то пізніше в тісній комунальній квартирі на вулиці Загородній, а то й закопував ретельно закупореними проти вологості, загорненими й складеними в ящик у землю. Звичайно, існував великий ризик, що їх можуть знайти з усіма репресивними наслідками для нього та його сім'ї. На щастя, Бог милував.

Коли сім'ї Шагалів нарешті дали більше помешкання, він змайстрував потаємну нішу в комині, куди складав заповнені зошити. Відтак через збільшення їх кількості мусив перемістити напрацьоване роками до підвалу. Хоча дуже пильнував їх, проте значну частину зошитів добряче попсувала вологість. Уже в часи національного відродження, після здобуття незалежності України він зумів відновити багато малюнків і текстів, але чимало з творчого доробку безповоротно втрачено. Тоді він підрахував його: 178 звичайних учнівських і 35 загальних зошитів. У перерахунку на звичайні учнівські 12-листокві вийде 300 зошитів!

Упродовж цих років народились і повиростали діти Галина, Ігор та Мирон, переставились на тамтой світ батьки. А Володимир Шагала майже щоночі, за щільними фіранками на вікнах продовжував тиху небезпечну боротьбу олівцем з комуно-російським окупаційним режимом. Про неї знала одна-єдина особа – його вірна дружина. Як же йому було приємно почути про неї з уст учасника повстанського руху:

– Ти взяв справжню українку!

Ще перебував під впливом цих щирих слів, як одного пізнього вечора на ледь помітне світло з його квартири на вулицю загупали в двері. То при-

кордонники на чолі з місцевим кагебістом черговий раз прочісували селище в пошуку підозрілих осіб. Побачивши сплотнілого господаря, той по-свояцьки кинув:

- А, ето наш художник! Нікаво чужого в тебя нет?
- Та хто би мав бути? Нікого...
- Ну, смотрі!

Непрошені гості пішли. А вранці Володимир признався стурбованій нічним випадком дружині:

- Подивись, Ніно, в поспіху я кинув свої малюнки на полицю. Якби ті пєсиголовці здогадались зробити навіть поверховий обшук, був би я пропав. А так обійшлось...

Майже тридцятилітня підпільна творчість цілковито «в шухляду» добігла кінця. Назовні, для сусідів, знайомих і колективу селищного Будинку культури, згодом – меблевої фабрики Володимир Іванович залишався відкритим і начебто байдужим до політики громадянином та художником. Далекого вже 1954-го створив при клубі Нижанковицької меблевої фабрики гурт троїстих музик з числа тих аматорів, які ще зовсім недавно підтримували своєю грою бойовий дух месників. Крім обов'язкових тоді пісенних «паровозиків» про «советський рай» і його вождів, ансамбль напрочуд щиро й задушевно виконував народні та ліричні пісні сучасних українських композиторів на слова Тараса Шевченка, Івана Франка, Андрія Малишка, Дмитра Луценка, Богдана Стельмаха, інших поетів. Згодом троїсті музики перейшли під дах селищного Будинку культури. За два десятиліття вони багато разів звеселяли рідними мелодіями та співом і своє селище і навколишні села та міста, виступали на оглядах і фестивалях аматорських колективів, включно з обласними.

Під впливом чоловіка з новою силою зануртувала музикально-пісенна душа дружини Антоніни Павлівни. Маючи вже трійко малих дітей, вона, ще з домашніми навиками гри на гітарі, успішно опанувала й бандуру. Відтоді жінка активно прилучилась до сценічно-концертної діяльності Володимира Івановича, часто виступала з сольними творами, але виспіватися до останку ніколи не змогла. Скільки вдвох отримали дипломів, грамот, інших нагород за концертне аматорство, вони й не рахували. Всі Нижанковичі та округа знали їх як найактивніших учасників художньої самодіяльності. Задля вагомішого шматка хліба та до хліба Антоніна Шагала облишила кінобудку, влаштувавшись на меблеву фабрику до чоловіка. За чесну відкриту душу її обирали народним засідателем у суді, до профспілкового комітету. Коли ж наставав вихідний чи святковий день, знову й знову рвалась на сцену. Ото вже щира українська натура: куди голка – туди й нитка!

А водночас усім серцем, всією підпільною творчістю, з якою жив, немов на порохівій бочці, Володимир Шагала залишався своєрідним внутрішнім емігрантом, повстанцем, непримиренним ворогом тоталітарного режиму Москви. Можна тільки подивуватись, як у його такому нічим не показному тілі одночасно співіснували гейби дві протилежні за духовним світом людини. Однак про ніяке роздвоєння цієї особистості не можна вести й мови, бо насправді її зовнішня оболонка служила дуже доброю охороною, прикриттям для істинно

діяльної національної душі, котра свято вірила в прийдешню зорю воскресіння уярмленої України.

У середині 1970 рр. Володимир Шагала усвідомив, що нарешті «виписався» з першої теми. Чим зайнятися далі? Дилеми перед ним не стояло: звичайно ж, етнографією та фольклором, в яких купався змалечку і чувся в їхньому морі, немов риба у воді. Приводом послужила намальована олівцем з пам'яті батьківська хата з метою показати її ще малим тоді дітям, адже за часів СРСР він не міг повезти їх до своїх Клоковичів і показати в натурі. Кордон, як любила по-фарисейськи хвалитися офіційна московська пропаганда, був на міцному замку. Найбільше, що було йому під силу, – це привести їх якомога ближче до густо задротованої і наелектризованої, широко зораної та ретельно заскородженої смуги кордону й показати рукою і стуженим, ностальгійним поглядом своє село оддаєки, на території сусідньої Польщі.

Етнографічних рисунків з пам'яті про своє село Володимир Шагала зробив цілу серію. При цьому він, хоча й з максимальним дотриманням фактографічної точності деталей і загального вигляду змальовуваних об'єктів, ні не міг, ні не хотів уособлювати в своєму олівці фотоапарат, а наче пропускав кожен через своє щире синівське серце та душу, і вони набували незримого внутрішнього світла, одухотвореності. Поштовхом до другої частини його подвижницької творчості послужили факти запусіння, нищення й загибелі тоді ще численних пам'яток історії, мистецтва, культури і архітектури Прикарпаття й Карпат, котрі бачив повсюди.

Аби зберегти їх від остаточного забуття, Володимир Іванович об'їздив автобусами, а не раз і попутними машинами, десятки близьких і дальших сіл, селищ, хуторів, присілків, урочищ, пам'ятних місць, міст переважно на території Старосамбірського, почасти Самбірського й Турківського районів Львівщини. Кожного тижня робив у середньому по два виїзди. Там не раз затримувався і деколи заночовував, а вдома хіба здогадувалися та переживали, як йому мається. Для врїзноманітнення життя і свого головного заняття, кращого зрозуміння минувшини практикував і поїздки за межі краю. Раз перебував у селі Пляшевій на місці Берестецької битви 1651 р., приєднався до екскурсії школярів у давній церкві, де зберігаються останки славних козаків, полеглих у ній. Побачене так захопило його, що й незчувся, як діти повиходили, а його замкнули в підвалі за дубовими дверима. На щастя, неподалік місцевий селянин косив сіно, почув його крик, побіг за сторожем, і мимовільного ув'язненого випустили.

Охочий до мандрівок, Володимир Шагала змальовував старовинні храми, каплиці, дзвіниці, пам'ятні хрести, читальні, млини, оборонні споруди, монастирі, мости, лісничівки, тартаки, стародавні кургани, бойківські курні хати, стодоли, шпихліри, обороги, льодовні, пивниці, сушні для фруктів, корчми, голубники, вулики, брами, наверхя криниць, олійні, давні промислові підприємства, пам'ятки природи, краєвиди тощо, попутно записуючи прислів'я, приповідки, повір'я, ігри та розваги. З багатьма зі змальованих об'єктів пов'язана доля видатних і відомих представників духовенства, митців, громадських і політичних діячів, історичні події. Нині значної кількості цих об'єктів уже не існує або ж вони змінили вигляд. Частина фольклору, зокрема ігри та розваги,

забулися. Тому його малюнки з описами – єдине документальне підтвердження їх загального вигляду і змісту, за якими можна робити реконструкцію.

Місяць за місяцем, рік за роком збільшувався його «писаний» і малярський доробок. Він склав два з половиною десятки альбомів з чорно-білими рисунками олівцем, кульковою ручкою, підписані то одним-двома реченнями, то текстом на пів і більше сторінки. Ось їх назви: «Визначні місця Старосамбірщини», «З минулого побуту», «Все про коня», «Старі громадські та господарські споруди», «Дитячі забави і забавки», «Народне мистецтво», «Від джерела до моря», «Спогади дитячих літ», «По Старосамбірщині», «Млинарство», «Конопля – від стеблини до тканини», «Сільськогосподарський інвентар», «Вогняний перстень» (історична хроніка про події в Перемишлі у 1914-1915 роках), «Кальварія», «Старі народні пісні, гаївки і щедрівки», «Було колись» (фольклорний збірник), «Людські долі», «Як були ми пастухами», «Колись зимою у селі», «Хліборобство наших дідів», «Про що говорили старі діди», «Оглядаючись в минуле», «Картинки з минулих часів», «Хто і коли пройшов тою дорогою», «Спогади з часів Української Повстанської Армії», «Назви частин воза», «Більшовицько-сталінський режим у карикатурах» та інші.

Можна на багатьох сторінках перелічувати змальовані Володимиром Шагалою пам'ятки історії, архітектури, культури, старі вироби щоденного побутового та господарського вжитку, святкового використання, витвори народних ремісників тощо. Ось лише деякі з них: церкви – в Нижанковичах, селах Смерічці, Грушатичах, Бачині, Торчиновичах, Передільниці, Бусовиську, Мурованому, Рогізному, Грозьовому, Лаврові, Підмостичах, «Пастушкова церква» в Губицькому лісі та інші; каплиці – в Старому Самборі, Добромилі, Нижанковичах, Головецькому, Трушевичах, П'ятниці, Передільниці; церковні дзвіниці – в Нижанковичах, селах Ясениці Замківській, Стрільбичах, Бабиному, Дністрику, Великій Лінині, Старій Солі, Сушиці Раковій; монастирі отців Василіян – у Добромилі й селі Буковому; ратуші – в Нижанковичах і Добромилі; панські палаци – у селах Заболотицях і Раковому; «Криниця Довбуша»; Добромильська солеварня; залишки оборонних валів – у селах Топільниці й Торгановичах; брами – в селах Трушевичах і Губичах; могила – у селі Волі; холерний цвинтар – у Нижанковичах; пам'ятний знак про скасування панщини – в селі Головецькому; тунельна соляна шахта – в Добромилі; вершина гори Гундзішки – біля села Волі – місце боїв Першої світової війни; пам'ятки природи – Спаський Камінь, Княжа Гора в селі Тершові, Сліпа Гора в Добромилі, водоспад у селі Розлучі, старий дуб у селі Коневі, озеро з острівцем і паркова алея в селі Міженці; дороги, долини, краєвиди – в селах Торгановичах, Лопушанці, Заділку, Біличах, Недільній; водяні млини – в Нижанковичах, Добромилі, Хирові, селах Топільниці, Довгополі, Риботичах, Комаровичах, Мшанці, Борщевичах, Городовичах, Скелівці, Комаровичах; будинки «Просвіти», плебанії, хати, тартаки, корчми, мости – в селах Княжполі, Хідновичах, Передільниці, Тур'єму, Терлі, Надибах, Стрільках, Стар'яві, Строневицях, Сусідовичах, Волошинові, Вицеві, Посаді Хирівській, Полянні Добромильській, Біличах, Буньковичах... А скільки рисунків присвячено народному мистецтву, звичаям, традиціям, обрядам, вирощуванню та обробці конопель, конярству і всьому, що пов'язане з ним!

Вражаючий за обсягом та географією графіці з історичної, народознавчої, краєзнавчої, фольклорної тематики цього академіка народного життя органічно притаманні природний мистецький смак, чиста лаконічність штрихів, простота і зрозумілість ідеї, тонке знання зображуваного, безсумнівна достовірність відтворення вигляду об'єктів і суті подій та явищ, легкий ліризм, ледь відчутний смуток за тим, чого вже не повернути й не зберегти. Політичні карикатури відзначаються актуальністю, влучністю вибору, типізацією характерних образів і подій, несуть у собі майже фізично відчутний заряд дотепної іронії чи гострого, аж до спопеляючого, сарказму.

З приводу цього слід ще раз повернутися до його циклу «Більшовицько-сталінський режим у карикатурах». Тут зустрічаємо сатиричні образи донощика, колгоспника, кагебіста, компартійного секретаря, квасного советського активіста, советського депутата (з колодкою на губах) тощо. Не менш цікавий і цикл карикатур «Оглядаючись в минуле» про колишній советський «рай» і його стовпів. А чого вартий записаний ним від матері цикл оригінальних народних казок, що включає їх близько півсотні!

Чимало праці доклав Володимир Іванович для збереження й відтворення народної атрибутики та символіки Новорічно-Різдвяних свят і храмових празників. Адже з ними, в їхньому середовищі, осяяний їх животворним духом і предківськими звичаями, він виростав і любовно, з пієтетом проніс через усе своє життя. Окрім праці над тематичними альбомами, Володимир Шагала, не покладаючи рук, виготовляв Різдвяні шопки і звізди, «павуки», цілі лялькові вертепи. Їх у його доробку налічується десятки одиниць. Частина свого доробку, комплекти цих барвистих витворів чи окремі роботи він подарував Львівському музею народної архітектури та побуту, Українському фонду культури в Києві, Самбірському музею «Бойківщина», музею гетьмана Петра Сагайдачного в його рідному селі Кульчицях на Самбірщині, багатьом гостям своєї скромної оселі в центрі Нижанковичів або сам, гостюючи у знаних інституціях та в людей. Кілька його лялькових вертепів придбали відомі музеї. На додачу до всього народний академік охоче допомагав аматорським режисерам-постановникам, артистам і колективам мудрими порадами, ескізами сценічного одягу, реквізитами і бутафорією для вистав.

Вперше про Володимира Шагалу почали писати на початку 1980 рр., ширше – від горбачовської гласності, але повну бібліографію публікацій про нього ще належить зробити. Зокрема, до його особи і творчості зверталися газети «Сільські вісті», «Прикарпаття», «Бойки», «За вільну Україну», журнали «Вокруг света», «Україна», «Жовтень», «Краєзнавство», «Воля і Батьківщина» та інші часописи. Присвятили йому свої публікації та дослідження лавреат Національної премії ім. Т. Шевченка прозаїк Роман Федорів, Леся Вороніна, Архип Данилюк, Орест Яцків, Люба Коваль, Олександр Миловський, Іван Фідик, Омелян Леськів, Богдан Жеплинський, Ярослав Якимович, Іван Кривуцький, Лідія Яцків, Юлія Кібець, автор цих рядків та інші. Бібліографія публікацій про нього на середину 1990 рр. перевищила півсотні. Про наступні інформацією не володію.

Видавці серійного краєзнавчо-фольклорного збірника «Бойківщина» відвели творчості та фольклорним записам народного академіка цілий XI том. Не обійшли його увагою Львівське обласне та Київське радіо і телебачення. Пощастило цьому подвижникові влаштувати кілька персональних виставок. У 1992 р. йому присвоїли звання заслуженого працівника культури України. Вже після його відходу у вічність іменем Володимира Шагали назвали Нижанковецьку селищну бібліотеку.

Лише на зорі національного відродження Володимир Шагала запізнався з письменниками Романом Федорівим, Дмитром Павличком, Борисом Олійником, співачкою Ніною Матвієнко, скульптором і збирачем українських старожитностей Іваном Гончаром, скульптором Дмитром Крвавичем, артистом Володимиром Глухим, істориком Григорієм Дем'яном, багатьма краєзнавцями, музеєзнавцями, журналістами, педагогами, музикантами. Володимира Івановича переважно сприймали, подавали читачеві, слухачеві та глядачеві як фанатичного, дещо екзотичного і навіть ексцентричного самоука-дивака, тоді коли він був яскравим уособленням і оберегом невмирущого народного духу, фольклору, національної історії, пам'яті, культури, звичаїв, традицій, їх живою енциклопедією. Якби його не послала цьому краєві щаслива доля, то не викликає сумнівів, що багато чого вже би не існувало ні в натурі, ні на папері, ні в творчості, ні в людській пам'яті, навіки канувши в Лету. Наскільки б тоді збідніло і Прикарпаття, і весь наш на диво талановитий і багатостраждальний народ.

Як це не прикро, але досі його творча спадщина науково не каталогізована і не описана. Більш того, вона, через щирість і скромність Володимира Шагали, зістала розпорошеною по кількох інституціях і адресах, про які згадувалось вище. Навіть у його сім'ї достеменно не знають, де і в кого знаходяться всі оригінали мальовано-писаних робіт і тематичних циклів Володимира Івановича, бо в неї залишилося після нього дуже небагато. Доки не пізно, їх треба взяти на облік і належно задокументувати. А найкраще – зібрати в одному зручному місці, поважній державній інституції задля можливості наукового вивчення, редакційної підготовки і видання з метою використання їх у справі національного відродження, виховання шкільної та студентської юні, популяризації в Україні і в світі.

Ні від кого не приховував Володимир Шагала найсокровеннішого бажання побачити фахово опрацьованими і добротнo виданими десятки томів свого творчого доробку. Хоча він прожив нівроку довго, але так і не дочекався щасливого моменту побачити й потримати в руках принаймні одну свою книгу. Вона побачила світ лише навесні 2002 р., коли він відійшов з нього на півроку раніше. Це об'ємна, на 267 сторінок, книга-альбом «Шагала» в твердій оправі, з підзаголовком «Розповіді про життя на селі в Західній Україні», складена з вибраних малюнків із шістьох тематичних альбомів: «Хто і коли пройшов тою дорогою», «Визначні місця Старосамбірщини», «Спогади з дитячих літ», «Колись зимою в селі», «Хліборобство наших дідів» і «Народне мистецтво». Тексти до малюнків збережено в авторському написанні та перекладено англійською мовою.

Показово, що «відкрили» Володимира Шагала для всього англомовного і «англорозуміючого» світу киянка Галина Литвинова, американці Барбара і Дік Шрайвери за участю і з передмовою до книги тодішнього посла США в Україні Карлоса Паскуаля і американських конгресменів Марсі Кептур та Боба Шефера. Книга здобула найвищу нагороду чергового щорічного форуму книговидавців у Львові й відразу стала бібліографічною рідкістю. Невдовзі анонімне, але, мабуть, якесь львівське, коли не те саме, видавництво перевидало цю книгу під дещо уточненою назвою «Шагала. Розповіді та ілюстрації про життя на селі в Західній Україні», вилучивши з неї передмову й англомовний переклад текстів і спорядивши її передмовами доктора історичних наук, директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України Лариси Крушельницької та художника Володимира Бовкуна.

Перша, зокрема, висловила так: «Володимира Шагала я пізнала у 1974 р. під час археологічних досліджень в прикордонній зоні Старосамбірщини. Хтось із місцевих жителів оповів нам про людину, яка мешкає в селі Нижанковичі, цікавиться стародавньою історією і зможе допомогти нам в пошуках археологічних пам'яток. Пан Володимир радо прийняв нас, зацікавився нашою роботою. Розговорилися. І тут мова зайшла про його зарисовки. Почав показувати альбом за альбомом. Ми були вражені. Не можу передати тодішнього стану своїх почуттів. Захоплювалася талантом цієї людини, а разом з тим відчувала якийсь сором, що ось тут, в цьому прикордонному загумінку, на марних засобах існування, живе людина – народний митець, який з прецизією, що їй можуть позаздрити маститі науковці, оберігає нашу пам'ять про забутий світ. В кожному образі відчувалася неймовірна щирість і любов до тої його маленької Батьківщини – Перемишльської землі, яку він немов рятував своїми рисунками від неблаганної дійсності».

Другий теж сказав про Володимира Шагала точно і ємкісне слово: «Абсолютно безкінечна амплітуда його тематики вражає своєю стилістичною цілісністю і чистотою. За повною безкінечністю «все, що бачу – зображую» одночасно присутня дисциплінарна вибірковість фактур, матеріальності і навіть кольоровості його чорно-білих робіт. Можливо, в цьому я вбачаю концептуальність його творчості. Саме художник Шагала є для мене щасливим відкриттям і несподіваним».

Досі ніяким іншим «Шагалою», крім згаданих вище двох книг, наші видавці не потішили ні свого, ні зарубіжного читача. І це – при такій неодмінно високій і захоплюючій оцінці його творчості з боку практично всіх, хто був знайомий з ним особисто чи опосередковано – через його мистецьку спадщину. Коли ж ми захочемо врешті-решт зібрати, описати, вивчити, підготувати до друку і відшукати гроші видати «цілого Володимира Шагала»? Інакше як він зможе прийти до вдячних читачів справжнім оберегом нашої національної історії та пам'яті?

Коли я знову й знову осягаю великооб'ємну творчу етнографічну, краєзнавчу та фольклорну спадщину Володимира Шагала в рисунках і текстах, то подумки бачу її в добротні виданих двадцяти, тридцяти чи й більше томах. Адже лише його тематичні цикли «тягнуть» на таку кількість. Якщо вона буде

опрацьована, вивчена й видана, то Володимир Шагала по праву займе своє гідне і високе місце у пантеоні славних патріотів і митців незалежної України. Як і раніше, я абсолютно впевнений: нашого неповторного митця із західного «прикордонного загумінку» України чекає всенародне, ба більше – європейське і світове визнання. Побажаймо ж, хто до цього покликаний і поставлений долею, та спроможіємось підняти його доробок на тисячах сторінок з архівів і донести до людей. Це наш спільний обов'язок перед ним і запорука того, що його творча спадщина стане загальнонаціональним надбанням.

ВОЛОДИМИР ШАГАЛА

*Хтось воював за смак солодкий волі
Листівкою, обрізом, словом з уст
І на відході бив поклони долі,
Аби сконав ненависний ошуст.*

*А вам судилось під мечем Дамокла
Боротися за волю олівцем,
Хай навіть праця довгих літ замокла
Не раз у сховку, сповнена тихцем.*

*Коли ж Господь нам небо розпогодив,
Ви підняли на світ такі скарби,
Ціну яких правдиву, всім на подив,
Назвуть житці грядущої доби.*

*Творіння із любові у негоду,
Де лінії пружні, як тятива,
До вас вернулись шаном народу,
Що буде доти, поки й він, жива.*

*(Із збірки «Роман Пастух. Великі і відомі.
Сто історичних образків». – Дрогобич, Коло, 2010).*

Роман Пастух.

Малярський подвиг під мечем Дамокла.

У статті аналізується життєвий і творчий шлях відомого українського маляра, мистецтвознавця та пам'яткознавця – Володимира Шагали. Також автор реконструює вклад митця у розвиток збереження пам'яток історії, архітектури, культури, старих виробів щоденного господарсько-побутового та святкового вжитку народних ремісників Бойківщини та Лемківщини. Водночас проаналізовано внесок Володимира Шагали у розвиток малярського мистецтва у часи Національно-визвольних змагань ОУН-УПА та період Відродження Незалежності України.

Roman Pastukh.

Painting feat under the sword of Damocles.

The article analyzes the life and creative path of the famous Ukrainian painter, art critic and monumentalist – Volodymyr Shahal. The author also reconstructs the artist's contribution to the development of preservation of monuments of history, architecture, culture, old products of daily household and festive use of the folk craftsmen of Boykivshchyna and Lemkivshchyna. At the same time, the contribution of Volodymyr Shahal to the development of painting art during the period of the National Liberation Competition of the OUN-UPA and the period of the Renaissance of Independence of Ukraine is analyzed.

РОЗДІЛ III. LABOR OMNIA VINCIT: СПЕЦІАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Великоднє дерев'яне калатало (било) 1838 р.
із церкви Перенесення Мощів Святого Миколая села Нагуєвичі.
Фото Богдана Лазорака під час музейної експедиції
з професором Володимиром Александровичем
та реставратором Андрієм Лінинським 22.11.2019 р.*

Тетяна ШУЛЬЖЕНКО

**«НАРОДНЕ МУДРОСЛІВ'Я»
ВЖИВАНЕ НА ЧИГИРИНЩИНІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2019 – 2020 РР.)**

«Життя людства і народу ми читаємо в пам'ятниках їх буття;

Але одні мовчазні камені, тлінні хартії не можуть передати нам задушевних його думок, заповітних вірувань і переказів.

Є ще не писані, не виліплені з мармуру і металу, але живучі, безсмертні пам'ятники душі і серця народів, які послідовно переходять від одного покоління до іншого в піснях, казках та прислів'ях...

Ці заповіді істини і правди, які обернулися в життєву мудрість, засвоїлися людству і народності у вигляді прислів'їв, котрі уклали в собі долі його»

І. М. Снегір'єв

«Старовина відкривається дослідникові не тільки в творах стародавньої писемності; вона й донині звучить в потоках вільного, усного мовлення»

О. Афанасьєв

Прислів'я, приказки, казки, пісні та ін. – невід'ємна складова українського фольклору. В казках ми споглядаємо політ народної фантазії, в піснях – душевний настрій, радість чи скорботу. В прислів'ях та приказках об'єдналися глибинна народна мудрість та досвід поколінь. В коротких влучних висловах проявляється характер і образ народної думки, його самобутність, корінна сила та розмаїття в висловленнях почуттів. Зародившись в різні часи та за різних історичних обставин, вони є завершеними творами, що відображають історичний досвід, систему моралі, і є індивідуальними та не повторними для кожної нації. Мета цієї статті продовжити дослідження та ввести до наукового обігу деяку кількість влучних висловів, вживаних на території Чигиринщини, зокрема, в селах: Стецівка, Галаганівка, Вітове, Рацеве, Вершаці та м. Чигирин, зібраних в 2019- 2020 рр., порівнюючи сьогодні вживані прислів'я зі збірками минулих

років, прослідкувати за тим «як вони жили, як змінювався їх склад і як змінювалися вони самі...»¹.

Дослідженням та систематизацією зразків лексики населення Чигиринщини займалися Діденко Я., Кукса Н., Мінська О.²

Зароджуючись в живій розмовній мові, передаючись з покоління в покоління з уст в уста, народні вислови скорочувались та доповнювались, і таким чином змінювали свою форму та значення. Часом, частина прислів'я не договорювалася, замінюючись тональністю голосу, виразом обличчя чи рухами тіла, тому багато з них ми звикли чути в скороченій формі: «Та мені баба з воза...»³ / «Баба з возу, кобилі легше»⁴; «...ні за цапову душу»⁵ / «Пропав не за цапову душу»⁶; «Про мене...»⁷ / «Про мене Семене, хоч вовк траву їж»⁸; «Ні сіло ні впало...»⁹ / «Ні сіло ні впало, дай бабо сало»¹⁰; «Про вовка промовка...»¹¹ / «Про вовка промовка, а вовк у коморі»¹²; «Язык до Києва доведе...»¹³ / «Язык доводить до Києва і до кія (кия, палиці – прим. автора)»¹⁴; «...держи язык за зубами»¹⁵ / «Їж борщ з грибами, держи язык за зубами»¹⁶; «Що буде, те й буде...»¹⁷ / «Що буде, то буде, а козак панщини робити не буде»¹⁸; «Йосип босий...»¹⁹ / «Йосип босий і простоволосий, і ніж за халявою»²⁰; «Чорти його батька зна...»²¹ / «Чорти його батька знають, де він оре і куди йому їсти нести»²²; «Не приший колибі хвіст...»²³ / «Не приший кобилі хвіст, а в коби-

¹ Афанасьев А. Народные русские сказки не для печати, заветные пословицы и поговорки, собрание и обработанные А. Н. Афанасьевым 1857– 1862. – М., 1997. – С. 19.

² Діденко Я., Кукса Н., Мінська О. Мовний колорит Середньої Наддніпрянщини: від минулого до сьогодення // Чигиринщина в історії України. – Збірник 7: Аграрний розвиток Чигиринщини з найдавніших часів до сьогодення. Матеріали Сьомої міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції «Чигиринщина в історії України / за заг. ред. професора В. М. Лазуренка. – Черкаси, 2019. – С. 222-250.

³ Записано 28. 05. 2019 р. в с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Сібіякіної Галини Яківни, 1968 р. н., уродженки с. Вітове Чигиринського р-ну Черкаської обл.

⁴ Снегирев И. Русские в своих пословицах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: . – С. 105.

⁵ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁶ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К., 1993. – С. 121.

⁷ Записано 15. 06. 2019 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Абашіної Людмили Олександрівни, 1976 р. н., уродженки с. Зам'ятниця Чигиринського р-ну Черкаської обл.

⁸ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁹ Записано 28. 05. 2019 р. в с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Сібіякіна Михайла Васильовича, 1963 р. н.

¹⁰ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 105.

¹¹ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹² Смирницкий В. Малороссийские пословицы и поговорки собранные В. Н. С. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0000649>

¹³ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹⁴ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 105.

¹⁵ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁶ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 105.

¹⁷ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁸ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 96.

¹⁹ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

²⁰ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

²¹ Записано 20. 06. 2019 р. в с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Бовдур Віри Гаврилівни, 1941 р. н.

²² Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 154.

²³ Записано від Сібіякіної Галини Яківни....

ли свій є»²⁴; «Горбатого могила виправить...»²⁵ / «Горбатого могила виправить, а упрямого дубина»²⁶; «Береженого і Бог береже...»²⁷ / «Береженого Бог береже, а козака шабля стереже... а не береженого і чорт не встереже»²⁸; «Голий як бубон...»²⁹ / «Голий як бубон, а гострий як бритва»³⁰; «...аби день до вечера»³¹ / «Говорить день до вечера, а слухать нечего»³²; «Бери собі на ум»³³ / «Говорят наобум, а ты бери на ум»³⁴; «Не забуде до нових віників»³⁵ / «Пам'ятатиме до нових віників і до судної дошки, покуль аж пороху на очі не насиплють»³⁶; «Рука руку мие...»³⁷ / «Рука руку моет, а обе хотят быть белы»³⁸; «Що з гуся вода...»³⁹ / «С гуся вода, а с меня молодца небыльные слова»⁴⁰; «Найшла коса на камінь...»⁴¹ / «Наскочила коса на камінь, та й камінь не піддається»⁴²; «...чорти його не візьмуть»⁴³ / «Як не дасть Бог смерті, то чорти його не візьмуть»⁴⁴; «Коза до воза прийде...»⁴⁵ / «Прийде коза до воза, синце просить»⁴⁶; «Обіцянка – цяцянка...»⁴⁷ / «Обіцянка цяцянка, а дурному радість»⁴⁸; «Бог Тройцю любить...»⁴⁹ / «Бог Тройцю любить, а четверту Богородицю, а п'ятий Спас»⁵⁰.

Як в народі, так і в його мові і в прислів'ях представляється суміш корінного з запозиченим, вітчизняного з чужоземним, то ж і українські вислови, в силу історичних подій минулого, схожі, а часом, і тотожні з прислів'ями російськими, польськими, литовськими, французькими, турецькими, які в свою чергу переінакшені від латинських, візантійських, грецьких, татарських: «Положи волчонка в шапку, он не будет твоим сотоварищем»⁵¹ / «Скільки вовка не годууй, а він все одно в ліс

²⁴ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 156.

²⁵ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

²⁶ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 174.

²⁷ Записано 01. 07. 2020 р. в с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Лаптьової Ольги Григорівни, 1938 р. н., уродженки с. Вербівка Чигиринського р-ну Черкаської обл.

²⁸ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 215.

²⁹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

³⁰ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 107.

³¹ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

³² Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003336339/. – С. 41.

³³ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

³⁴ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 42.

³⁵ Записано 28. 08. 2020 р. в с. Галаганівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Гугленко Наталії Леонідівни, 1972 р. н.

³⁶ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 190.

³⁷ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

³⁸ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 189.

³⁹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁴⁰ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 202.

⁴¹ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

⁴² Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 209.

⁴³ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

⁴⁴ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 211.

⁴⁵ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁴⁶ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 222.

⁴⁷ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

⁴⁸ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁴⁹ Записано від Абашиної Людмили Олександрівни...

⁵⁰ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 224.

⁵¹ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 63.

дивиться»⁵²; «С мудрым беседуй и сам будешь мудр»⁵³ / «З ким поведешся, того й наберешся»⁵⁴; «Капля со временем камень пробьет»⁵⁵ / «Капля камінь точить»⁵⁶; «Пиши его слова по воде»⁵⁷ / «Вилами по воді писано»⁵⁸; «И петух на своем пепелище храбрится»⁵⁹ / «Кожна лелека своє болото хвалить»⁶⁰; «Новая метла хорошо метет»⁶¹ / «Нова мітла по-новому мете»⁶²; «Яблоко не далеко падает от своего дерева»⁶³ / «Яблуко від яблуньки не далеко падає»⁶⁴; «Тихая вода берега подмывает»⁶⁵ / «Тиха вода греблю рве»⁶⁶; «Брат мой, да рот у него свой»⁶⁷ / «Брат родной, та карман не одной»⁶⁸; «Была бы голова здорова, а в голове вши будут»⁶⁹ / «Була б шия, а ярмо найдется»⁷⁰; «Ваши слова во Евангелие писать, а наши в азбуку не годятся»⁷¹ / «Ваші слова та до Бога (Богові у вуха)»⁷²; «В гроб глядит, а деньги копит»⁷³ / «Одною ногою в ямі...»⁷⁴; «В мертвые уста кус не пройдет, а живой как нибуть проглотит»⁷⁵ / «Їж і пий поки живий, бо на тім світі не дадуть»⁷⁶; «В праздник жена мужа дразнит»⁷⁷ / «Який празник? – дід бабу дразнить»⁷⁸; «Выше лба очи не растут»⁷⁹ / «Вище своєї голови не скочиш»⁸⁰; «Деньги не мякина (солома – прим. автора), а человек не скотина»⁸¹ / «Коза не скотина, а приймак не людина»⁸²; «Заглядывает, что собака в кувшин»⁸³ / «Дивиться як баран на нові ворота»⁸⁴; «За мое добро, да мне

⁵² Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

⁵³ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 76.

⁵⁴ Записано від Бовдур віри Гаврилівни...

⁵⁵ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 81.

⁵⁶ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

⁵⁷ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 85.

⁵⁸ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

⁵⁹ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 98.

⁶⁰ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

⁶¹ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 117.

⁶² Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

⁶³ Снегирев И. Русские в своих пословицах... – С. 61.

⁶⁴ Записано від Бовдур віри Гаврилівни...

⁶⁵ Снегирев И. Русские в своих пословицах...

⁶⁶ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

⁶⁷ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 11.

⁶⁸ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

⁶⁹ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 13.

⁷⁰ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

⁷¹ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 16.

⁷² Записано 12. 03. 2020 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Перепелиці Алли Іванівни, 1962 р. н., уродженки с. Вершаци Чигиринського р-ну Черкаської обл.

⁷³ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 29.

⁷⁴ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

⁷⁵ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 32.

⁷⁶ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

⁷⁷ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 33.

⁷⁸ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

⁷⁹ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 35.

⁸⁰ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

⁸¹ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 51.

⁸² Записано 14. 09. 2020 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Варченко Раїси Костянтинівни, 1958 р. н., уродженки с. Івківці Чигиринського р-ну Черкаської обл.

⁸³ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 75.

⁸⁴ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

ж переломили ребро»⁸⁵ / «Моїм салом, та мені ж погубах»⁸⁶, «За моє жито, та мене ще й бито»⁸⁷; «Каков едет, таков и погоняет»⁸⁸ / «Який їхав, таку й віз»⁸⁹; «Когда бы не зубы да не губы и душа бы вон»⁹⁰ / «Якби не рот та не гузно, то й робить не нужно»⁹¹; «Как в комаре сила»⁹² / «Як в горобця під коліном»⁹³; «Когда нам женится, так и ночь коротка»⁹⁴ / «Як бідному жениться, то й день малий»⁹⁵; «Как снег на голову», «Как с неба упал»⁹⁶ / «Як грім серед ясного неба», «Не гриміло, тай блиснуло»⁹⁷; «Кто больше служит, тот больше и тужит»⁹⁸ / «Хто робить, того й поганяють»⁹⁹; «На гнилой товар, да слепой купец»¹⁰⁰ / «На кожен товар свій покупець»¹⁰¹; «На чужом гумне нет корысти мне»¹⁰² / «На чужому нещасті своє щастя не построиш»¹⁰³; «Не досол на столе, а пересол на спине»¹⁰⁴ / «Недосіл на столі, а пересіл в голові»¹⁰⁵; «Не заставляй дурака Богу молиться, он и лоб разобьет»¹⁰⁶ / «Застав дурного богу молиться, то він і лоба поб'є»¹⁰⁷; «Не черти горшки обжигают, а те же люди»¹⁰⁸ / «Не Святи горшки ліплять»¹⁰⁹; «Ни Богу ни людям, ни нам мужикам», «Ни Богу свеча, ни черту обжег»¹¹⁰ / «Ні Богові свічка, ні чортові дудка»¹¹¹; «По сытому брюху хоть обухом бей»¹¹² / «А йому хоч кіл на голові теши»¹¹³; «Прогнали Варвару из чужого базара»¹¹⁴ / «Любопитній Варварі на базарі носа одірвали»¹¹⁵; «П'яного речи, а трезвого мысль»¹¹⁶ / «Що в тверезого на умі, те в п'яного на язиці»¹¹⁷; «П'ян бывал,

⁸⁵ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 76.

⁸⁶ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁸⁷ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

⁸⁸ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 96.

⁸⁹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁹⁰ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 96.

⁹¹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

⁹² Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 96.

⁹³ Записано від Бовдур віри Гаврилівни...

⁹⁴ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 97.

⁹⁵ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

⁹⁶ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 97.

⁹⁷ Записано від Гугленко Наталії Леонідівни...

⁹⁸ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 108.

⁹⁹ Записано від Перепелиці Алли Іванівни...

¹⁰⁰ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 138.

¹⁰¹ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁰² Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 144.

¹⁰³ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁰⁴ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 152.

¹⁰⁵ Записано від Лаптьової Ольги Григорівни...

¹⁰⁶ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 152.

¹⁰⁷ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁰⁸ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 164.

¹⁰⁹ Записано 25. 09. 2019 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Пискун Ольги Олександрівни, 1970 р. н.

¹¹⁰ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 165.

¹¹¹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹¹² Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 180.

¹¹³ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

¹¹⁴ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 184.

¹¹⁵ Записано 20. 05. 2019 р. в с. Стецівка Чигиринського р-ну Черкаської обл. від Чепурної Галини Миколаївни (1942 – 2020).

¹¹⁶ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 185.

¹¹⁷ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

да ума не пропивал»¹¹⁸ / «П'яне проспиться, а дурне ніколи»¹¹⁹; «Собака на сене лежить, сама не ест и никому не дает»¹²⁰ / «І сам не дам, і другому не дам»¹²¹; «Стар что собака, а мал что щенок»¹²² / «Що старе, що мале»¹²³; «Ученого учить, лишь портить»¹²⁴ / «Не вчи вченого їсти хліба печеного»¹²⁵; «Летела високо, а села не далеко»¹²⁶ / «Як той летів та крила звисів»¹²⁷.

Величезний вплив візантійського світу на слов'янський, доведений в сфері релігії, духовної літератури і мистецтва, відобразився і на творах народу, зокрема прислів'ях і приказках. То ж найбільше українських висловів походить саме з Візантії. Так, вираз «з'їсти собаку», що й досі вживаний на Чигиринщині, означає бути майстром якоїсь справи, мати досвід у чомусь. Візантійське прислів'я І. Тимошенко переклав так: «Целого быка съел и на хвосте устал»¹²⁸. Автор також додав, що в грецькому варіанті частіше фігурує осел, а в слов'янському – собака. У В. Даля записаний вислів: «Собаку съел, только хвостом подавился»¹²⁹. На думку І. Тимошенка, це прислів'я стосується важких справ, останній етап яких завжди найважчий. «З'їсти собаку» означає бути майстром своєї справи, але «подавиться хвостом» – провалитися на дрібницях. Такі вислови як «Сім раз одмір, а раз одріж»¹³⁰, «Дурачкам закон не писаний»¹³¹, «Любить як собака палицю (цибулю)»¹³², «Там де сім няньок, дитя без ока»¹³³, «Як кіт із собакою»¹³⁴, «Вовка ноги годують»¹³⁵, «Покірне телятко дві матки ссе»¹³⁶ та ін. також походять від давніх візантійських прислів'їв¹³⁷.

В різних регіонах України прислів'я та приказки звучать теж по-різному, але в цілому зберігають свою головну суть: «Проміняв ремінець на личко»¹³⁸ / «Виміняв шило на мило»¹³⁹; «Не pomoже кадило, коли бабу сказило»¹⁴⁰ / «Pомoже як мер-

¹¹⁸ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 185.

¹¹⁹ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹²⁰ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 197.

¹²¹ Записано 02. 03. 2020 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Шульженка Петра Антоновича 1954 р. н., уродженця с. Адамівка (нині затоплене Кременчуцьким водосховищем), переселенця в с. Рацеве Чигиринського р-ну Черкаської обл.

¹²² Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 200.

¹²³ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹²⁴ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 219.

¹²⁵ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹²⁶ Барсов А. Собрание 4291. Древних российских пословиц... – С. 221.

¹²⁷ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹²⁸ Тимошенко І. Візантійские половицы и славянские параллели к ним. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.prlib.ru/node/678036/source>. – С. 297.

¹²⁹ Даль В. Пословицы и поговорки русского народа – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://aldebaran.ru/author/dal_vladimir/kniga_poslovicyi_i_pogovorki_russkogo_naroda/

¹³⁰ Записано від Шульженка Петра Антоновича...

¹³¹ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹³² Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹³³ Записано від Перепелиці Алли Іванівни...

¹³⁴ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

¹³⁵ Записано від Гугленко Наталії Леонідівни...

¹³⁶ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹³⁷ Тимошенко І. Візантійские половицы и славянские параллели к ним. – С. 208.

¹³⁸ Снегирев І. Русские в своих пословицах. – С. 105.

¹³⁹ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁴⁰ Снегирев І. Русские в своих пословицах... – С. 105.

товому кадило»¹⁴¹, «... як мертвому припарки»¹⁴²; «Біда сама не приходить»¹⁴³ / «Не сама біда ходить, а з дітками»¹⁴⁴; «Боже поможи, отут положи»¹⁴⁵ / «Боже поможи, та й нікому не кажи»¹⁴⁶; «Єсть в глеку молоко, та голова не влазе»¹⁴⁷ / «Не лизь, куди твоя голова не влазе»¹⁴⁸; «Чого чорт плаче? – Що панам люди не настаче»¹⁴⁹ / «Чорт плаче, що лиха не настаче»¹⁵⁰; «Панство в голові, а воші за коміром»¹⁵¹ / «Старці мої дрібнесенькі, а воші як бібки»¹⁵²; «З хама не буде пана, а хоч буде то поганий»¹⁵³ / «Як з пана пан, то буде пан, як з хама пан, то буде хам»¹⁵⁴; «Казав Хома – чого нема»¹⁵⁵ / «Клим дома – Хоми нема, Хома дома, то Клима нема»¹⁵⁶; «Шолудиве порося і в Петрівку мерзне»¹⁵⁷ / «Поганому поросяті і в Петрівку холодно»¹⁵⁸; «Полегшало нашому батьку, де сиділа болячка там дванадцять»¹⁵⁹ / «Полегшало нашій матері, то дихала, а то й дихать перестала»¹⁶⁰; «Давно пропало, що з воза впало»¹⁶¹ / «Що впало, те пропало»¹⁶²; «Там нас люблять, де нас нема»¹⁶³ / «Скрізь харашо, там де нас нема»¹⁶⁴; «До нашого берега ніщо добре не припливе»¹⁶⁵ / «До нашого берега як не гімно, то тріска»¹⁶⁶; «Поцілуй мене сьогодні, а я тебе завтра... а як забуду, то й так буде»¹⁶⁷ / «Поцілуй мене в сраку, я на Спаса мед їла»¹⁶⁸; «Заплач Матвійку, дам копійку»¹⁶⁹ / «Заплач Матвійку, дам копійку, а зареви, то дам а ж три»¹⁷⁰; «Дметься як жаба проти вола»¹⁷¹ / «Надувся як індик на ворота»¹⁷²; «Надувся як той сич»¹⁷³

¹⁴¹ Записано від Шульженка Петра Антоновича...

¹⁴² Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹⁴³ Записано від Чепурної Галини Миколаївни...

¹⁴⁴ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹⁴⁵ Смирницкий В. Малороссийские пословицы и поговорки собранные В. Н. С... – С. 44.

¹⁴⁶ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

¹⁴⁷ Смирницкий В. Малороссийские пословицы и поговорки собранные В. Н. С... – С. 107.

¹⁴⁸ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

¹⁴⁹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 91.

¹⁵⁰ Записано від Бовдур віри Гаврилівни...

¹⁵¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 93.

¹⁵² Записано від Сібякіної Галини Яківни...

¹⁵³ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 96.

¹⁵⁴ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

¹⁵⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 108.

¹⁵⁶ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

¹⁵⁷ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 109.

¹⁵⁸ Записано від Варченко Раїси Костянтинівни...

¹⁵⁹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 118.

¹⁶⁰ Записано від Абашіної Людмили Олександрівни...

¹⁶¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 122.

¹⁶² Записано від Гугленко Наталії Леонідівни...

¹⁶³ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 127.

¹⁶⁴ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

¹⁶⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 130.

¹⁶⁶ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

¹⁶⁷ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 137.

¹⁶⁸ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

¹⁶⁹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 139.

¹⁷⁰ Записано від Варченко Раїси Костянтинівни...

¹⁷¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 143.

¹⁷² Записано від Варченко Раїси Костянтинівни...

¹⁷³ Смирницкий В. Малороссийские пословицы и поговорки собранные В. Н. С... – С. 15.

/ «Надувся як сич на Великдень»¹⁷⁴; «Божа воля, Божа власть, що Бог схоче, те і дасть»¹⁷⁵ / «Божа воля, Божа власть – портфель візьме, торбу дасть»¹⁷⁶; «Хвали мене голубонько, бо як не похвалиш, то я тя роздеру»¹⁷⁷ / «Хвали мене мій рот, бо роздеру по самі вуха»¹⁷⁸; «Біга як курка з яйцем»¹⁷⁹ / «Носиться як циган з писаною торбою»¹⁸⁰; «Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо»¹⁸¹ / «Телятко в гузні, а ми вже з довбнею»¹⁸²; «Таке в'їдливе, що возьми та прямо наплюй йому на лоба»¹⁸³ / «Наплюєш мені на лоба»¹⁸⁴; «Покірної голови міч не йме»¹⁸⁵ / «Покірне телятко дві матки ссе»¹⁸⁶; «Перед смертю не надишся»¹⁸⁷ / «Як не наївсь, то не налижися»¹⁸⁸; «Бодай здорова була та назад не встала»¹⁸⁹ / «Щоб туди не дійшла, а назад не вернула»¹⁹⁰; «А бий дурного по ногах, нехай сховає ноги на неділю»¹⁹¹ / «Дурного по ногах, то він присяде»¹⁹²; «Вовк ловить, та й вовка піймають»¹⁹³ / «Брав вовк та взяло й вовка»¹⁹⁴; «По обіцянку треба швидкого коня»¹⁹⁵ / «Обіцаного три годи ждуть, а на четвертий забувають»¹⁹⁶; «Один до ліса, а другий до біса»¹⁹⁷ / «Те в луг, а те в плуг»¹⁹⁸.

За А. Галаховим, в історичному розвитку «народного мудрослів'я» розрізняють два періоди: «давній» і «пізніший». Найдавніші прислів'я сформувалися за обставин давно минулих, ще в дохристиянський період. З плином часу ці старовинні вислови втратили свій власний сенс, зберігши для нащадків лише сенс переносний¹⁹⁹. Наприклад, вислів «В тихому болоті чорти водяться» сьогодні вже ніхто не розглядає в прямому сенсі, де болото звичне місце перебування нечистої сили: «Від чого ти, чорте, сидиш завше в болоті...? – Звук!» – коротко і ясно відповідає той, і відповідає як за себе особисто, так і за інших, таких же неохочих

¹⁷⁴ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁷⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 141.

¹⁷⁶ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁷⁷ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 147.

¹⁷⁸ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁷⁹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 147.

¹⁸⁰ Записано від Пискун Ольги Олександрівни...

¹⁸¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 149.

¹⁸² Записано від Шульженка Петра Антоновича...

¹⁸³ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 154.

¹⁸⁴ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁸⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 183.

¹⁸⁶ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁸⁷ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 119.

¹⁸⁸ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁸⁹ Снегирев И. М. Русские в своих пословицах... – С. 192.

¹⁹⁰ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

¹⁹¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 102.

¹⁹² Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁹³ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 206.

¹⁹⁴ Записано від Сібіякіної Галини Яківни...

¹⁹⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 224.

¹⁹⁶ Записано від Сібіякіна Михайла Васильовича...

¹⁹⁷ Записано від Шульженка Петра Антоновича...

¹⁹⁸ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

¹⁹⁹ Галахов А. История русской словесности, древней и новой. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.e-heritage.ru/book/10077552>. – С. 25.

змінювати старе місце проживання, на невідоме, хай би й краще, але нове»²⁰⁰. Отже, «Як у болоті без чорта, так у пана без Жида не буває»²⁰¹. Болото – головне місце перебування чорта, тоді як сам нечистий в християнськими віруваннями є уособленням давньої язичницької темної сили. За П. Іващенко, травам, що збиралися на трясовиці (на болоті – прим. автора) приписувалися чудодійні властивості, а шептуха на місці зірваної трави мала покласти хліб з сіллю, в чому науковець розглядав пережитки давнього жертвоприношення темним силам²⁰². Ще одне традиційне місце перебування чорта – бузина: «Як на городі бузина, так у Києві дідько (чорт, нечистий – прим. автора)» і сьогодні кажуть на Чигиринщині²⁰³. Бузя – зла і темна сила, до якої зверталися за допомогою при лікуванні «напасті» (порчі та ін. хвороб – прим. автора). Так, бажаючи позбутися недуги мав опівночі іти до бузинового куща і запитати у проживаючого там Бузі про те «що йому було за вбивство батька, матері, сестри та брата»²⁰⁴. У М. Номиса, зазначено, що бузина не годиться для будівництва, бо там «чорт живе»²⁰⁵. Дещо інший варіант прислів'я подає М. Новикова: «Як на городі бузина, так у Києві дідько»²⁰⁶, на прикладі якого авторка пояснює формулу побудови замовних текстів: «як оце й оце, так оце й оте» [17, с. 19]. Припускаємо, що це прислів'я можна віднести до «пізніших» і воно виражає людське ставлення до подій у Києві, але сформувалося на основі давніх уявлень про нечисту силу. Напевне, вислів «Чорт плаче, бо людям лиха не настане» прямо пояснює головне відношення нечистої сили до всього роду людського – чинити пряме зло, в різних його формах, а часом, і у вигляді хвороби.

Прислів'я та приказки «пізніші» зародилися вже за життєвих обставин, звичних і для теперішнього способу життя, тому вони вільно застосовуються в сучасному побуті як в сімейному так і в громадському, і їх сенс нам зрозумілий як в прямому так і в переносному значенні²⁰⁷. Охоплюючи абсолютно всі сфери людського буття, вони описують природно-кліматичні умови, господарство, сімейне життя, виховання дітей, сусідські відносини та ін.

Між давніми «міфічними» і «пізнішими» прислів'ями окремої уваги заслуговують прислів'я історичні. Формуючись за різних обставин, вони відображають не лише настрої та життя людей в окремий період, а й вказують на певні історичні події. До таких відноситься цілий ряд народних висловів, від Несторових притч і до пізніших часів, якщо вони містять в собі натяки на події чи особистостей, навіть, до сучасності. Деякі з них, втративши свій рівний і епічний стиль висловлювання суду і правди, набули ознак іронічних, в яких помічаються відтінки характеру, що сформувалися під впливом громадського життя та історичних обставин в різних

²⁰⁰ Максимов С. Нечистая, неведомая и крестная сила. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://runivers.ru/lib/book7799/450848/>. – С. 6.

²⁰¹ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 95.

²⁰² Іващенко П. Следы языческих верований в южнорусских шептаньях // Труды третьего археологического съезда в России. – К., 1878. – С. 324.

²⁰³ Записано 23. 08. 2020 р. в м. Чигирин Черкаської обл. від Шульженка Анатолія Петровича, 1983 р. н.

²⁰⁴ Іващенко П. Следы языческих верований в южнорусских шептаньях... – С. 324.

²⁰⁵ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 52.

²⁰⁶ Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. М. О. Новикова – К., 1993. – С. 19.

²⁰⁷ Галахов А. Д. История русской словесности, древней и новой... – С. 26.

регіонах: «Висипався Хміль (Хмельницький) з міха, та показав ляхам лиха»²⁰⁸, «Золотоноша кругом хороша...кругом вода, а посередині біда»²⁰⁹, «Чигиринці зпекли чорта в ринці, а Таращанці з'їли вранці»²¹⁰. Останній вислів з'явився, можливо, коли Чигирин був одним з найбільших ремісничих центрів та столицею козацької України, і наслідки того, що сталося тут, на ранок уже були відомі під самим Києвом: «... – Не крикай, бо ворон стріляють. – А козаків ні? – Звання козацьке – то життя собацьке. – Бо ти чигиринець, а чигиринці спекли чорта в ринці. – А таращанці з'їли його вранці...»²¹¹.

Зібрані на Чигиринщині вирази усної народної творчості підтверджують, що ці пам'ятки живого людського слова зародилися в глибоку давнину, пройшли багато змін та все ж бережуть свою оригінальність, жвавість, силу та привабливість. «В них зберігаються спогади дитинства і старовини народу. Для кого не зворушливий вигляд колиски своєї!»²¹²

Унікальність прислів'їв і приказок, в тому, що вони є творами народної думки, їх появі передують надзвичайно сильні емоції та духовні переживання. Сказані випадково, в пориві буремних переживань слова, одразу можуть бути підхоплені оточуючими. Своїм змістом ці вислови відображають народні настрої, що зумовлені історичними, політичними, економічними, особистими та іншими обставинами чи подіями, що є загальнозрозумілими та близькими кожному окремо. Це зумовлює постійну появу нових висловів. Так, можливо, з'явилися вислови: «Що впало те пропало, а що в студента, то на газетку»²¹³, «Дивиться, як Ленін на буржуазію»²¹⁴, «Те саме, що по телефону обідають»²¹⁵, «Прости мене Боже, але ще не піст»²¹⁶ та багато ін.

²⁰⁸ Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше... – С. 69.

²⁰⁹ Там само. – С. 72.

²¹⁰ Там само. – С. 72.

²¹¹ Лепський Б. Мотря / Б. Лепський. – Дрогобич, 2006. – 124 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.litmir.me/br/?b=194857>

²¹² Снегирев И. Русские в своих пословицах.... – С. 134.

²¹³ Записано від Сібякіна Михайла Васильовича...

²¹⁴ Записано від Сібякіної Галини Яківни...

²¹⁵ Записано від Бовдур Віри Гаврилівни...

²¹⁶ Записано від Перепелиці Алли Іванівни...

А

«А вози нині там...» [Чигирин].
«А йому хоч кіл на голові теши» [Стецівка].
«Аби день до вечера» [Стецівка, Чигирин].
«Аби, аби в роті вирости гриби, то був би не рот, а цілий город» [Стецівка].

Б

«Балакали-балакали, сіли та й заплакали» [Чигирин].
«Балу-балу, аби гузно не в калу» [Вітове].
«Бачиш, поки носа не втокмачиш» [Стецівка].
«Береженого і Бог береже...» [Чигирин].
«Бери собі на ум» [Стецівка].
«Біда сама не приходить» [Стецівка].
«Бог на поміч! Казали боги щоб і Ви могли. А казали Боженята, що болять рученята» [Чигирин].
«Бог не теля, баче й з відтіля» [Стецівка].
«Бог Тройцю любить...» [Чигирин].
«Божа воля, Божа власть – портфель візьме, торбу дасть» [Стецівка].
«Боже поможи, а як не поможеш, то хоч не мішай» [Стецівка].
«Боже поможи, та й нікому не кажи» [Стецівка].
«Брав вовк та взяло й вовка» [Вітове].
«Брат родной, та карман не одной» [Вітове].
«Бреше аж на сраку пада» [Стецівка].
«Бреше як дише» [Чигирин].
«Була б шия, а ярмо найдеться» [Рацеве].
«Була сила, як мати срать носила» [Стецівка].

В

«В кожного своя свічка горить» [Стецівка, Чигирин].
«В роті дірка, а гузнi дна нема» [Вітове].
«В сім'ї не без урода» [Чигирин].
«В тихому болоті чорти водяться» [Стецівка].
«Важко нести, а жалко кидать» [Стецівка].
«Ваші слова та до Бога (Богові у вуха) [Чигирин].
«Вертиться як гімно на виделці» [Стецівка].
«Вже не радий своїй сорочці» [Стецівка].
«Вилами по воді писано» [Стецівка].
«Виміняв шило на мило» [Стецівка].

«Вище своєї голови не скочиш» [Стецівка].
«Від сурми і чуми ніхто не застрахований» [Вітове].
«Вік живи, вік учись» [Стецівка].
«Вовка ноги годують» [Стецівка].
«Вольному воля, а вольному рай» [Стецівка].

Г

«Герой у бабиній кохті» [Вітове].
«Гидко паличками брать» [Вітове].
«Голий як бубон...» [Стецівка].
«Голім гузном по піску» [Галаганівка].
«Горбатого могила виправить...» [Вітове].
«Готова втопить в ложці води» [Стецівка].
«Грошей – кури не клюють» [Чигирин].
«Гургур стара з печі...» [Стецівка].
«Гуртом і батька леше бить» [Чигирин].

Д

«Дай сраці волю, то заведе в старці та в неволю» [Вітове].
«Де не посій, там і вроде» [Чигирин].
«Держи язик за зубами» [Стецівка].
«Дивиться, як баран на нові ворота» [Стецівка].
«Дивиться, як Ленін на буржуазію» [Стецівка].
«Диму без вогню не буває» [Чигирин].
«До нашого берега як не гімно, то тріска» [Вітове].
«До сраки дверця» [Чигирин].
«Доц зранку – одягай дранку» [Чигирин].
«Друг хороший, а в карман насере» [Чигирин].
«Дурака робота людить» [Чигирин].
«Дурачкам закон не писаний» [Стецівка].
«Дурень думкою багатий» [Чигирин].
«Дурний як не впхне...» [Чигирин].
«Дурного по ногах, то він присяде» [Стецівка].

Ж

«Жди з моря погоди» [Стецівка].
«Життя прожить, не поле перейти» [Стецівка].

З

«З ким поведешся, того й наберешся» [Стецівка].

«З одною сракою по всіх базарах» [Рацеве].
«З такими друзями і ворогів не треба» [Чигирин].

«За Божим духом живе» [Чигирин].

«За компанію і жид повісився» [Чигирин].

«За копійку в церкві пердне» [Вітове].

«За моє жито, та мене ще й бито» [Стецівка].

«За просто так тато маму не цілує» [Чигирин].

«За словом в карман не полізе» [Стецівка, Чигирин].

«За старшого куди пошлють» [Чигирин].

«За терпіння бог дасть спасіння» [Чигирин].

«За що боролися, на те й напоролися» [Чигирин].

«За що купила, за те й продаю» [Чигирин].

«Запахло смаленим...» [Стецівка].

«Заплач Матвійку, дам копійку, а зареви, то дам а ж три» [Стецівка, Галаганівка].

«Застав дурного богу молитися, то він і лоба поб'є» [Вітове].

«Згадала баба як дівкою була» [Чигирин].

«Знаєш коли в серешся» [Стецівка].

«Йому аби висраться і не надуться» [Стецівка].

Й

«Йому брехати, як дурному з гори бігти» [Стецівка].

«Йому й море по коліна» [Стецівка].

«Йому що сіре, те й вовк» [Вітове].

«Йому яйця шилом не проколеш» [Галаганівка].

«Йосип босий і простоволосий, і ніж за халявою» [Вітове].

«Йосип босий...» [Стецівка].

«Йосип та Марина, ти ж моя єдина» [Стецівка].

І

«І в вус не дме» [Стецівка].

«Індик думав, та в суп попав» [Стецівка].

І сам не гам, і другому не дам» [Чигирин].

Ї

«Їж і пий поки живий, бо на тім світі не дадуть» [Вітове].

«Їхали та перекинуть, та пішки йшли» [Стецівка].

«Кажда гнида зада киди» [Стецівка].

К

«Кажда жаба своє болото хвалить» [Стецівка].

«Каждий дурак по своєму зума сходе» [Чигирин].

«Казав мені батько, а батькові дід, а дідові прадід: лопату ламає не сильний, а дурний» [Рацеве].

«Капля камінь точить» [Чигирин].

«Кинулася киця, що мокра гузниця» [Вітове].

«Кіт із дому – миші в пляс» [Чигирин].

«Клим дома – Хоми нема, Хома дома, то Кліма нема» [Стецівка].

«Кобель не скоче, як сука не захоче» [Чигирин].

«Коваль коня кує, а жаба й собі лапу дає» [Стецівка].

«Кожна лелека своє болото хвалить» [Стецівка].

«Коза до воза прийде...» [Вітове].

«Коза не скотина, приймак – не людина» [Вітове].

«Комар носа не підточить» [Стецівка].

«Кому шо, а курці – просо» [Стецівка].

«Коси коса поки роса (росяно)» [Чигирин].

«Краще б вона його на жаливу вистягла» [Вітове].

«Кров не водиця...» [Вітове].

«Крутить як циган сонцем» [Вітове].

«Кум королю, а сват міністру» [Стецівка].

Л

«Лізе, як сліпе теля в яму» [Стецівка].

«Любить як собака палицю (цибулю)» [Вітове].

«Любопитній Варварі на базарі носа одірвали» [Стецівка].

«Ляку-ляку, на тобі сраку» [Вітове].

«Ляп трусами об асфальт» [Чигирин].

М

«Малі діти – малий клопіт, а великі – то великий і клопіт» [Чигирин].

«Махни хай косять...» [Стецівка].

«Меле без вітру» [Стецівка].

«Мовчить як у рот води набрала» [Стецівка].

Молоток! Виростеш, то кувалдою станеш» [Стецівка].

«Моїм салом, та мені погубах» [Чигирин].

«Молітвослов не однослов» [Чигирин].

«Морда, хоч цуценят бий» [Вітове].

Н

«На Бога надійся, а сам не плошай» [Стецівка].

«На голову серуть, а він каже, що дощ іде» [Стецівка].

«На городі бузина, а в Києві дідько» [Чигирин].

«На кожен товар свій покупець» [Стецівка].

«На козаку нема знаку» [Вітове].

«На лаві не лежатиме...» [Стецівка].

«На свиню велике, а на коняку мале» [Стецівка].

«На слизке не нагониш» [Вітове].

«На чужому нещасті своє щастя не построиш» [Стецівка].

«Набралася як жаба (собака) бліх» [Чигирин].

«Нагадала баба козі смерть, коза ходить пердь та пердь» [Вітове].

«Надувся як індик на ворота» [Чигирин].

«Надувся як сич на Великдень» [Стецівка].

«Нажилася як чого доброго наїлася» [Вітове].

«Називайте, хоч і горшком, аби в піч не пхали» [Вітове].

«Найшла коса на камінь» [Стецівка].

«Нам з ними дітей не хрестить» [Чигирин].

«Наплюєш мені на лоба» [Вітове].

«Не бачити як свої вух» [Стецівка].

«Не вмер Данило, то болячка задавила» [Вітове].

«Не вчи вченого їсти хліба печеного» [Стецівка].

«Не вчи вченого їсти хліба печеного» [Стецівка].

«Не гриміло, тай блиснуло» [Стецівка, Галаганівка].

«Не доїжено, зато доліжено» [Вітове].

«Не з'їсть собака калача, поки його не обкача» [Вітове].

«Не забуде до нових вінників» [Галаганівка].

«Не знаєш броду, не лизь у воду» [Стецівка].

«Не кажи гоп, поки не перескочиш» [Стецівка].

«Не лизь, куди твоя голова не впаде» [Стецівка].

«Не перший год замужем» [Чигирин].

«Не питай, чом заплакані очі...» [Чигирин].

«Не приший колибі хвіст» [Стецівка].

«Не сама біда ходить, а з дітками» [Чигирин].

«Не Святі горшки ліплять» [Чигирин].

«Не спіши поперед батька в пекло» [Чигирин].

«Не то черви, що ми їмо, а то черви, що нас їдять» [Чигирин].

«Не трогай гімно, то й смердіть не буде» [Стецівка].

«Недосіл на столі, а пересіл в голову» [Стецівка].

«Нема чого робить, то собака яйця лиже» [Стецівка].

«Ні Богові свічка, ні чортові дудка» [Стецівка].

«Ні діла ні роботи» [Чигирин].

«Ні дна ні покришки» [Вітове].

«Ні жінка, ні дівка – людська поговорка» [Вітове].

«Ні за цапову душу» [Стецівка].

«Ні риба ні м'ясо» [Вітове].

«Ні сіло ні впало» [Стецівка].

«Нова мітла по новому мете» [Стецівка, Чигирин].

«Носиться як курка з крашанкою» [Стецівка].

«Носиться як циган з писаною торбою» [Стецівка].

«Ну народ, Маріє!» [Чигирин].

«Нужне як зайцеві стоп сигнал» [Стецівка].

О

«Обіцянка – цяцянка» [Чигирин].

«Обіщаного три годи ждуть, а на четвертий забувають» [Стецівка].

«Обіщать, не значить жениться» [Чигирин].

«Од вітру падає, така слабе» [Стецівка].

«Од чуми і сурми ніхто не застрахований» [Вітове].

«Один до ліса, а другий до біса» [Рацеве].

«Одною ногою в ямі» [Вітове].
 «От Бога прийшло, до бога й пішло» [Стецівка].
 «Одпало, як гімно от колеса» [Стецівка].

П

«П'яне проспиться, а дурне ніколи» [Вітове].
 «Під ним земля плаче, таке ледече» [Вітове].
 «Планіруй дураче, а Бог переіначе» [Чигирин].
 «Плеще язиком як собака хвостом» [Галаганівка].
 «Побалакай Петре з гузном» [Вітове].
 «Поганому поросяті і в Петрівку холодно» [Чигирин].
 «Погнали наші городських, наші попереду, а городські позаду» [Галаганівка].
 «Поки грім не вдаре, мужик не перехреститься» [Чигирин, Вершаці].
 «Покірне телятко дві матки ссе» [Вітове].
 «Полегшало нашій матері, то дихала, а то й дихать перестала» [Чигирин].
 «Поможе як мертвому кадило» [Стецівка].
 «Потом, потом – буде суп з котом» [Стецівка].
 «Похожа свиня на коня, тіки шерсть не така» [Вітове].
 «Поцілуй мене в сраку, я на Спаса мед їла» [Вітове].
 «Причепився як п'яний до радівя – заграй та заграй» [Стецівка].
 «Про вовка промовка» [Стецівка, Чигирин].
 «Про мене, Семене, хоч вовк траву їж» [Вітове].
 «Проміняв шило на мило» [Стецівка].
 «Пропадеш як собака під забором» [Стецівка].
 «Прости мене Боже, але ще не піст» [Чигирин].
 «Проти течії не попреш» [Стецівка].

Р

«Робе, як мерзле горить» [Вітове].
 «Робота не вовк, в ліс не втече» [Чигирин].
 «Розжуй і в рот поклади» [Стецівка].
 «Розумний не скаже, а рудний не побачить» [Чигирин].

«Розумний як сто пудов диму» [Стецівка].
 «Рука руку миє» [Чигирин].

С

«Сам собі хазяїн» [Стецівка].
 «Свиня калюжу найде» [Вітове].
 «Сім год мак не родив, то голодовки не було» [Чигирин].
 «Сім раз одмір, а раз одріж» [Чигирин].
 «Скільки вб'єш, скільки й в'їдеш» [Вітове].
 «Скільки вовка не годуй, а він все одно в ліс дивиться» [Стецівка].
 «Скоро жаба цицьки дасть» [Стецівка].
 «Скрізь харашо, там де нас нема» [Стецівка].
 «Скупий двічі платить» [Рацеве].
 «Слабий як нитка втрое» [Стецівка].
 «Сміється на погоду» [Вітове].
 «Сова сокола не народе» [Вітове].
 «Срала, мазала, впала й око вибила» [Чигирин].
 «Срать схоче, то штани скине» [Стецівка].
 «Старому як малому» [Стецівка, Вітове].
 «Старці без видумок не можуть» [Вітове].
 «Старці мої дрібнесенькі, а воші як бібки» [Вітове].
 «Сто слов у минуту» [Галаганівка].
 «Сьома вода на кісілі» [Чигирин].

Т

«Та мені баба з воза» [Стецівка].
 «Там де сім няньок, дитя без ока» [Чигирин, Рацеве].
 «Там і мох, і трава, і Гапка крива» [Стецівка].
 «Те в луг, а те в плуг» [Стецівка].
 «Те саме, що по телефону обідають» [Стецівка].
 «Телятко в гузні, а ми вже з довбнею» [Чигирин, Вітове].
 «Тиха вода греблю рве» [Стецівка].
 «То вона ще не бачила смаленого вовка» [Вітове].
 «То коли це було? – за царя Панька, як була земля тонка» [Вітове].
 «Тю на кутю, а в лісі – на вовка» [Вітове].

У

«У невмілого руки не болять» [Чигирин].

Х

«Хвали мене мій рот, бо роздеру по самі вуха» [Вітове].
«Хоч до Бога руки знімай!» [Вітове].
«Хоч до сраки дрова рубай» [Вітове].
«Хоч обухом по голові теши» [Стецівка].
«Хоч стій, хоч падай» [Чигирин].
«Хоч у сірка очі позичай» [Стецівка].
«Хоче, як голодний срать» [Вітове].
«Хто всравсь – невіска, а невістки й дома не було» [Чигирин].
«Хто робить, того й поганяють» [Чигирин].
«Хтось іде... аби не худе, а як жирне – різать будем» [Чигирин].

Ц

«Цяця-цяця, та в карман» [Стецівка].

Ч

«Чи ти дурний, чи в тебе воші» [Рацеве].
«Чим би дитятко не бавилось, аби не плакало» [Чигирин].
«Чого дурні – бо бідні, чого бідні – бо дурні» [Стецівка].
«Чорт ногу зломе» [Чигирин].
«Чорт плаче, що лиха не настаче» [Вітове].
«Чорти його батька зна» [Стецівка].
«Чорти його не візьмуть» [Стецівка, Вітове].
«Чужими руками легко жар загрибать» [Чигирин].

Щ

«Що в сраці мачина» [Вітове].
«Що старе – шо мале» [Стецівка].
«Що буде, те й буде...» [Чигирин].
«Що в тверезого на умі, те в п'яного на язичі» [Стецівка].
«Що впало те пропало, а що в студента, то на газетку» [Чигирин].
«Що впало, те пропало» [Чигирин].
«Що то за кума, що під кумом не була» [Чигирин].
«Щоб тебе било об суху землю, та об суху дорogu» [Стецівка].

«Щоб туди не дійшла, а назад не вернулася» [Стецівка].

Я

«Я б з ним, на одному гектарі срать не сіла» [Стецівка].
«Язык до Києва доведе» [Чигирин].
«Як баба базарна» [Чигирин].
«Як би не рот та не гузно – то й робить не нужно» [Вітове].
«Як би там не було, а все одно настане Новий год» [Стецівка].
«Як бідному жениться, той день малий» [Чигирин].
«Як в горобця під коліном» [Вітове].
«Як вареник в маслі» [Рацеве].
«Як грім серед ясного неба» [Стецівка, Галаганівка].
«Як з козла молока» [Вітове].
«Як з пана пан, то буде пан, як з хама пан, то буде хам» [Стецівка].
«Як зайцеві стоп сигнал» [Стецівка].
«Як із цепу зірвалася» [Стецівка].
«Як кіт із собакою» [Чигирин].
«Як мертвому припарки» [Чигирин].
«Як не з'їм, то понадкусюю» [Рацеве].
«Як не наївсь, то не налижися» [Вітове].
«Як об стіну горохом» [Стецівка].
«Як п'яний до дерева» [Стецівка].
«Як п'яте колесо до воза» [Стецівка].
«Як Пилип з конопель» [Чигирин].
«Як той летів та крила звів» [Вітове].
«Яка рибка, така й юшка» [Стецівка].
«Яка хага – такий тин, який батько – такий син» [Вітове].
«Яка шкурка така й вичинка» [Вітове].
«Якби знав де впав, то й соломки підстелив» [Рацеве].
«Який їхав, таку й віз» [Стецівка].
«Який празник? – дід бабу дразнить» [Чигирин].
Яблуко від яблуньки не далеко падає» [Стецівка].
Як з гуся вода...» [Вітове].

Тетяна Шульженко.

«Народне мудрослів'я» вживане на Чигиринщині (за матеріалами польових досліджень 2019 – 2020 рр.).

У статті публікуються народні вислови: приказки та прислів'я, що є у вжитку населення Чигиринщини сьогодні. Проводиться порівняльний аналіз вживаних висловів із збірками попередніх років (XIX – XX ст.) а також відмічені регіональні відмінності приказок та прислів'їв на території України.

Tetyana Shulzhenko.

Folk wisdom of the Chyhyryn region (according to the materials of field research in 2019 – 2020).

The article publishes proverbs and sayings used in the Chyhyryn region today. Their comparative analysis with the collections of previous years (XIX – XX c.) is given, the regional differences of proverbs and sayings on the territory of Ukraine are noted.

ЗІ СКАРБНИЦІ «БОЙКІВСЬКОЇ БУРСИ». СЛІДАМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТРАДИЦІЙНОЇ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ МУЗИКИ БОЙКІВЩИНИ І БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я

Означена тема для автора статті струменить глибокими спогадами дитинства, коли у рідних Лютовиськах ще чотирирічними ми із когортою друзів через пліт спостерігали за весільним дійством на сусідньому подвір'ї у супроводі «музики» Гриця Васіка та Михайла Куця (прізвища бубністів, а пізніше й акордеоністів з роками змінювались, тому й не запам'ятались), яка гриміла, дудніла і сьпівала, як нам тоді здавалось, на усе село. Саме після цих вражень мені захотілося мати свою скрипку і в дуже екстравагантний спосіб вдалося роздобути її дощатий дериват. Врешті гра директора школи Йосипа Степановича Горішнього, який послужив для уже п'ятирічного «гуменового Стефанє», стала для мене найпершим «музичним університетом»¹. Відтоді кожна зустріч із «літівськими музикантами» була своєрідною «сесією» на складання чергового іспиту з любови до рідної пісні і, особливо, інструментальної музики. Зазвичай, такі іспити-«майстеркляси» відбувалися у сільському клубі, яким завідував брат Роман, який інколи по суботах чи неділях дозволяв мені сидіти на сцені за куртиною і слухати, слухати, слухати...

Трохи інакше ставлення до народно-танцювальних дійств було в іншого бойківського підгірянину із Нагуевич: *«Щоб зменшити віддаль між Лолином і Львовом, Мирон (дитяче і юнацьке псевдо І. Франка. – М. Х.) і Ольга весь час листувалися... Щоб на людях без сорому закохані могли обійматися, вже в сивій давнині Купідон винайшов танці... Цю форму Оля опанувала давно і непогано. А Мирон відстав від неї на все життя... Хоч як уклінно просила – так і не навчився танцювального мистецтва»*². Приблизно таке ж ставлення до танців (тільки з іншої, чисто фахової, причини) переживав у підлітковому віці й автор цих рядків – коли всі танцювали – йому треба було для них грати!

Другим щаблем сприйняття бойківсько-підгірської інструментальної музики стало відчуття-дотик душі вже десятирічного майбутнього дослідника до, власне, глибинної коломийково-приспівкової музики, сприйняття її кришталіно-чистої інтонаційної стилістики й таємниче заворожуючої, гомінкої, як шум гірських рік та потоків, і стрімкої, неначе вихід на саму полонинську вершину, стихії уже метропольно-бойківського танцювально-приспівкового дійства в одній із справжніх «столиць» бойків-

¹ Маркович Г., Хай М. Науково-етнофонічний досвід. – Хмельницький, 2019. – С. 27.

² Франко Т. Великий Каменяр. – Львів, 1966. – С. 13-14.

ського інструменталізму – с. Либохорі, що на Турківщині. Занурення на три місяці улітку 1958 року в зовсім незвичну, щоденно (!) наповнену музикою друга родину сестри-випускниці Самбірського педучилища Марії, вчительки початкової школи сусіднього хуторця Потік, Василя Івановича Ігнатища (з відомою на всю «Самбірщину» династії «Конциків») і навіть можливість самому брати участь у клубних танцювальних та весільних вечорових оргіях, підтримуючи міцний тон скрипки, що домінував над трьома супровідними інструментами – басом, маленькими бурдоновими цимбалками, моєю гармошечкою (що своїм чисто функційно-гармонічним супроводом лише доповнювала «супровідну» групу капелі) і бубном із тарілкою – прихилило вразливу музичну уяву підлітка до бойківської музики, як потім виявилось, назавжди.

*«Ой, на горі, на високій пасе коза дика,
Ой ніхто так не заграє, як «Конців»-музика!»*

– ця характеристика одного із визнаних «корифеїв» бойківської народної музики, дана йому односельцями і сьпівана на кожному дійстві і весіллі, яке доводилося обслуговувати цьому «народному професіоналу» (за визначенням С. Грици) – буде відтепер супроводжувати юного й палкого прихильника Бойківщини та її музики через усе життя. Відтепер і десь до 1961 р. всі літні канікули проходили у Либохорі, а музикування на нетрадиційній для бойків гармошці поступово змінили заняття «королевою музики» (зі слів батька) – скрипкою.

Третім випробуванням на всецілу абсорбацію моєї душі бойківською ладканково-коломицькою мелопарадигматикою рідної культури стало усвідомлення у 1969 – 1971 рр. великої диспропорції між знанням і визнанням її глибини та однозначно «загально-української» діятонічної чистоти на відміну від напливових інфлюсів орієнтальних нашарувань румунсько-мадярсько-цигансько-жидівських впливів в музиці гуцулів, закарпатців, лемків та буковинців. Усвідомлення того, що з усіх радіо- і телеканалів лунала тільки гуцульська і закарпатська музика і то, переважно в самодіяльних, густо замішаних на чужинстві, інтерпретаціях, а бойківський глибинно автохтонний діятонізм ніяк не може пробити собі дороги на широкі обрії всеукраїнського знання/визнання, не давало спокою. І поступово дедалі сильнішою ставала думка, що спеціальності скрипаля і диригента якось зможуть без мене обійтися, а бойківська інструментальна музика через якісь 10-20 років може згинуть цілком. Відтоді експедиційні виїзди до турківської Либохори почастішали, аж поки не стали систематичними, а відтак і – системними.

Проте, ситуація тут уже сильно змінилася... Василя Ігнатища із посади завідувача клубу звільнили за надто сміливу коломицьку, яку він собі дозволив засьпівати при високім партійнім начальстві:

*«Засвистала залізниця з Ботівки до Ічні –
Не думайте, уредники, жи будете вічні!»*

Ситуація нагніталася, статків весільного музики-професіонала на життя побратимови не вистачало, а недоброзичливіці плели свої підлі інтриги, щоденно погрожуючи новими неприємностями. Але вони прорухувалися... На той час наші із Василем наукові дослідження набрали такого рівня, що вилилися у статтю під назвою «Бойківський скрипаль», яка підносила «Концьового Василя» до рангу «корифея бойківської музики». Статтю надрукував столичний журнал «Музика»³, а через місяць і турківська

³ Хай М. Бойківський скрипаль // Музика. – К., 1983. – № 45. – С. 17-18.

районна газета, щоправда, під чужим прізвиськом, зі значними погрішностями стилю, термінології і фактів. Коли ми звернулися до редакції за спростуваннями – в село поспішали вибачення з усіх районних інстанцій і Василеви знову запропонували роботу в клубі, запросили на телебачення і почали возити на всілякі урядові заходи і концерти. Так кришталеву чисту бойківська традиційна інструментальна музика перемогла найбруднішу рутину місцевої партійно-кГбешної мафії, принаймні на рівні Турківського району. «Бойківська бурса» Концика (так у Либохорі називали традиційний весільний гурт у складі скрипки, бурдонового баса, бурдонових цимбал і бубна з тарілкою), якій спритні ділки із районної культури вже встигли придумати більш прийнятну для них назву «Бескид» разом з бітлянськими трембітами та дримбарями стали незмінною емблемою музичних імпрез Турківщини та усієї Львівської області. Посувалося помалу і дослідницько-аналітичне опанування парадигматичними вершинами бойківського традиційного інструменталізму: у 1977 р. було затверджено тему дисертації «Музичне виконавство Бойківщини» в ІМФЕ НАН України, почали виходити статті в часописі «Народна творчість та етнографія»⁴, а епіцентр досліджень перенісся із т. зв. «Самбірщини» (західна частина регіону) на «Верховину» (скільсько-тухольський субетнічний анклав) у с. Волосянку на Скільщині.

Фото № 1. Василь Ігнатиш («Концик») зі скрипкою і Михайло Шемелинець на «Бойківських фестинах», Явора 1992 р.

⁴ Хай М. Коломийка у весільному обряді бойків // Народна творчість та етнографія. – 1984. – № 3. – С. 50-54; Його ж. Народні музичні інструменти бойків // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 3. – С. 65-69; Його ж. Ембріональні форми антифонно-поліфонічного мислення в сучасному колядницькому обряді бойків // Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди (До 2000-річчя Різдва Христового присвячується). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 20-42; Його ж. Великі жанрові форми у народній музиці Бойківщини // Народна творчість та етнографія. – № 1-2. – 2004. – С. 31-38.

Тогочасний стан музично-виконавських традицій цього села був яскравим взірцем етнографічної законсервованості... питомої духовної культури бойків в умовах жорсткої тоталітарної системи і пляномірного геноциду. Фактично це був «дуже своєрідний й унікальний етностильовий резерват, де на відміну від багатьох інших бойківських місцевостей збереглися і дійшли до нас чи не найхарактерніші явища первісно-синкретичної виконавської культури бойків, а, зокрібно, незвичайна, з залишками первісного синкретизму імпровізована і з нічим іншим незрівняна... волосянська коломийка, яка ще тоді напрочуд результативно конкурувала з засиллям альтернативної...сучасної мас-рок-поп-шоукультури»⁵.

Знайомство із скрипалем-шульгою Миколою Івановичем Губалем та його швагром Харитоном Максимовичем Добровольським – володарем неймовірної краси і типово не просто бойківського, а, власне саме льокального, «волосянського» забарвлення голосом, басистом, пищавочником, який, як з'ясувалося аж вже після смерти провідника гурту – був ще й скрипалем не те що технічно не слабшим, а в сенсі імпровізаційному навіть і в чомусь мобільнішим і вправнішим. А коли до них долучилася вчителька-фольклористка та керівничка шкільного гурту співочого «Феся» Ярослава Василівна Сокол із повним набором автентичних співів, приспівок і танців – від «йойкань»/голосінь, «вівкань»/»гойкань»/»подай голос» аж до коледницького танка «Кочан»/»На Кочан» та інших танців коломийкової («Феся») та козацької структури («Метанка», «Ковальський», «Аркан бойківський») – стало зрозуміло, що метода «біг пес через овес і ні пса, ані вівса» добра тільки для фіксації кількості мелоритпотипів, а глибину і якість внутрішньої і, власне, етнофонічної парадигматики усіх наявних тут жанрів пісень, музики і танців та релікти первісного синкретизму цих обрядово-рекреативних дійств треба досліджувати, не виїжджаючи із Волосянки або ж приїжджаючи, щонайменше, щоліта на три місяці із декількома наїздами посеред року.

Якщо у Либохорі найархаїчнішими здавалися лемківсько-бойківські цимбали із так само бурдоновим 3-струнним басом, то тут з'ясувалося, що ще давнішим типом гуртової весільної і колядницької музики є однорідний струнно-смічковий склад: скрипка і 3-струнний бас (донедавна зі слів самих музик на Скільщині та Волівщині побутували ще й 2-струнні басы!) із досить розмаїтою манерою смичкування залежно від темпоритму й характеру самої музики. Можна собі лише уявити скільки життів треба пережити фольклористови-досліднику аби встигнути все це усвідомити, оцінити, записати, затранскрибувати і проаналізувати! А воно ж у фольклориста – одне! А ще концепційно опрацювати і, найголовніше, опублікувати! Щодо бойківської традиційної музики ми із моїм колегою, теж вихідцем із бойківсько-підгірського села Викоти, що на Самбірщині, Богданом Яремком⁶ у 70 – 90-х рр. ХХ ст. зробили більше, ніж вся тогочасна українська етномузикологія до цього. Це було фантастичне, з одного боку, побратимське, а з другого – заглиблене у романтику і фахову специфіку польової й дослідницької роботи, «націоналістичне змагання!» Однак, після захисту кандидатської дисертації «Народне музичне виконавство Бойківщини» у 1990 р. вже у Києві, перекладена українською монографія «Музика Бойківщини» ще 12 років

⁵ Хай М. Скільська Волосянка – столиця бойківської традиційної музики // Народознавчі зошити. – 2014. – № 4 (118). – С. 687-697.

Зі скарбниці «Бойківської бурси». Слідами досліджень традиційної інструментальної...

чекала на свого спонсора. І, якби не громадянин США Білл Нолл, ми б, напевне, до сьогодні її друкували (як це було запропоновано) у газетному форматі дорогобицького НТ «Бойківщина»⁶.

**Фото № 2. Монографія-збірник «Музика Бойківщини». – К., 2002. – 302 с.
На обкладинці: Коломийка в с. Либохора (турківська); худ. Г. Зубченко, 1956 р.**

Далі бойківська інструментальна музика тріумфально крокувала до свого всеукраїнського та європейського визнання⁷.

Окрім офіційних публікацій, записи УКСП «Кобза» і УЕЛФу з легкої руки ГО «АртЕкзистенція» безцеремонно, всупереч усіх пунктів угоди із ТзОВ УЕЛФ, демонструвалися на всіх можливих політичних аудіотелекомунікаційних каналах України і зарубіжжя. Найскандальнішою виявилася доля двох із них: ліричної пісні «Ой, у неділю рано» с. Крячківка (Полтавщина) та аналізованої тут «Вовчанської сьпіваної» із с. Вовчого, що на Турківщині⁸. Нечисті руки поза спиною записувача і наукового редактора проекту «Моя Україна. Берви», висунули ці два шедеври традиційної культури світового значення на телеконкурс у Братиславі, де вони одразу ж беззастережно завойовують найвищу нагороду. Трансляція церемонії вручення диплому і грошової премії видатним словацьким етномузикологом О. Ельшком директору каналу «1+1» Роднянському облетіла весь світ! Можна тільки уявити

⁶ Яремко Богдан. Бойківська сопілкова музика. – Львів, 1998. – 121 с.

⁷ Хай М. Музика Бойківщини. – К., 2002. – 302 с.

⁸ Див. дискографію: Аудіокасети «З-під Карпатського хребта», «Мелодії скільських гір» // УЕЛФ. К., 1997; «Феся», там само, 2001; Мультимедійний диск Берви // Арт Екзистенція-УЕЛФ-Арт Велес. К., 2005; CD 10-титомного проекту «Берви» – «Карпати», № 8 // Арт Велес-УЕЛФ. К., 2017 / www.bervy.org.ua.; Traditional Music from UKRAINE. Steppe-Carpathes-Podolie Occidentale-Boikivchytyna. 1-Partie // Compact DISK Digital Audio. Fabrique en France par MPO-SILEX 1995.

собі, що творилось тоді у душах бідних жіночок із Крячківки (до Вовчого інформація, на щастя, не дійшла). І скільки зусиль довелось прикласти записувачу, щоб переконати їх, що до цієї авантури він непричетний... Але факт є фактом – і бойківські етнофори В. Староста та М. Ільницька пішли із цього світу, не підозрюючи свого лавреатства... Тож хай ці рядки і аналіза їх геніяльної композиції бодай якоюсь мірою компенсують їм цю славу!

Можливо, не вартувало б виносити цього позакулісного спау на шпальти наукового дослідження, але світове визнання Крячківки вже понад півстоліття блукає світом, а синестезійна дуетна співогра бойківської гайди (пищавки) із голосом співачки, максимально наближеним до виразно підкресленого «бойківського» тембру інструмента з Вовчого, характерна мікро- і макростилістика музики обох партій, парадигматика якої не має собі рівних ні в Україні, ні у світі, дивує світ своєю унікальною синергетичністю тембрів голосу та інструмента. Бездоганна злагоженість усіх цих парадигмальних вартостей людського, зболеного жіночого співу із так само «сипливим» і віртуозно розіграним звучанням пищавки – безсумнівно заслуговує не лише на матеріальну і духовну винагороду, але й на глибоку порівняльну наукову структурно-типологічну аналізу. Инакше, той до решти змаргіналізований й десакралізований світ більше про цей шедевральний зразок музики ніколи не дізнається. Згодьмося, що це уже не позакулісся, а реальна науково-етнофонічна реальність!

А «винна» тут у всьому не лише синергія етнофонічної парадигми бойківської співацько-пищавкової співогри, а й т. зв. «велика» лінійна *парадигматика* (визначення С. Грици), її «мала» *множинність варіантів* «малих», сказати б так, мелічних, метричних, ритмічних, ладово-інтонаційних, темпово-агогічних і, врешті, етнофонічних парадигм творення великих, розгорнуто-розмашистих танцювально-приспівкових колодийкових форм. Її «вина», передовсім, у нестримному імпровізаційно дещо ніби «хаотично» організованому русі до стабільно єдиної константи *інваріанта*, якому одному-єдиному лише дозволено упорядковувати цей позірно «стихийний» рух до стану/рівня, власне, *великої інструментальної парадигми*, а, відтак, і суми таких парадигм – *великої колодийкової форми*.

Мабуть, саме таке величне відчуття форми поемного вірша й дозволило «профанови в музиці» (як він сам себе називав) Іванови Франку у дещо безцеремонний спосіб повчати «метрів» іще не дуже сформованого тоді галицького музикознавства того вільного від надто заформалізованої «ритміки пісенного вірша» вислову змісту самої музики. Зауважимо, також що ще у домосковський український період, сам Климент Квітка, котрий пізніше, не без впливу трагічних обставин одіозних 30-тих рр. ХХ ст., у Москві (!!!) довів цю колесівську методику до краю заформалізованості і все ж таки рекомендував писати про природну органіку «живої музики, що звучить» так само живою, образно насиченою мовою...

Цілком можливо, що саме таке парадигматичне відчуття множинності (т. зв. «малої парадигматики»), прагнення вільності і поетичності вислову надихнуло його дружину Лесю Косач – велику Лесю Українку, яка сама була досить фаховою піяністкою, на таку високу поетичну оцінку «лісової пісні» пастівницької сопілки Лукаша, котра полонила весь світ: «*Як солодко грає...*». Чи не та сама парадигматика змусила їх обох, розуміючи складність фіксації отих варіативних множин побу-

дови великого думового уступа – астрофічного сегмента найвершиннішої форми однієї із найдосконаліших у світі форм музичної епіки, за останні гроші, офіровані друзями на курортне лікування, відрядити Ф. Колессу із підавстрійського Львова у підмосковську Полтавщину для відловлювання отих химерно невловимих структурно-музичних множин думової стилістики, щоб потім у листі до Ф. Колесси, мати право мовити: «Дякую Вам за Ваші труди – тепер уже напевно можна буде сказати, що «наша дума, наша пісня не вмере, не загине!»

А чи не та сама парадигматика структури галицького фольклору змусила високо вченого музиканта і композитора Станіслава Людкевича «опуститися» до торби фольклориста, аби перейшовши через усі триби складної долі польовика-записувача не лише пісень, але й сопілкових та інших інструментальних творів «з елементами програмності», вже в ранзі композитора піднятися до вершин шевченківської поезії:

*«За горами гори хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі»
(Тарас Шевченко «Кавказ»)*

Чи не та сама парадигматика музично-поетичних множин/варіантів поєднала мелос Карпат із мелоритмоетнофонією Кавказу – та так міцно, що хмари, які оповили вершини кавказьких гір, навіяли композитору асоціації війни неупокорених чеченців та наших січових стрільців, що полягли смертю героїв на горі Маківці в тому ж таки скільському Головецьку у звитяжній борні із тим самим ворогом, що й до сьогодні не може вгомонитися у своїй хижій, загарбницькій, жорстокій і нелюдській подобі.

Часи, коли для вилучення із лябіринтів широко розгорнутих форм парадигматики бойківської коломийки доводилося списувати цілі зошити цифрових схем мело-ритмо-темпоформул і разом із вербальними характеристиками їх етнофонічної (народно-виконавської) стилістики у великих валізах возити із Дрогобича до Києва, уже давно минули. Минули також і часи, коли на етномузикологічних катедрах та музикознавчих відділах науково-дослідницьких установ країни слово «парадигма» викликало сверблячку і навіть певну іронію і насмішки – мовляв – це «не етномузикологічна категорія». Та й зараз, чого гріха таїти, цій конструктивній і надзвичайно продуктивній та однаково ефективній як у застосуванні до пісенної, так і до кобзарсько-лірницької та традиційної інструментальної музики, методиці доводиться долати значні бар'єри і перепони в нерівній боротьбі із єдиною і «загально-прийнятною методою складочислової ритмотипології строфічної будови пісенного вірша» за місце і право викладання у навчальних закладах і наукових конференціях. Тому саме час продемонструвати тут вислід цієї найперспективнішої, на наш погляд, аналітики на суд високоповажної етноорганологічної громади України і зарубіжжя.

«Отара пасеться» – трембітне награвання – Михайлик І. С., 1928 р.н. (трембіта), с. Бітля, Ск.-Льв.; (див. Хай М. *Музика Бойківщини* (далі МБ). – К., 2002. – дод., муз. зр. III, № 19; порівн. там само, 9, 12, 19 – 23б; його ж: *Українська інструментальна музика усної традиції*. – Далі – УМУТ, нот. пр. 8 (8), 9 (1), 10 (2), 15 – 21; там само, дискогр. 16: ч. 124б – 1. «Ранковий». 2. «Полудневий». 3. «Вечірній» – *Висні Верецьки*); запис і транскр. автора.

ІК: ЗЧ (V IIVVI 1); РЗ (IV бVII VI31 IV бVII V) + (V13 VIVIII2321^1); ФСК (2 V); РЗ: (V13412 V VI V V13123#4)+(V131); ФПК: (V13112 V V). МТР – рух вісімками, шістнадцятими і чвертями, з форшлягуванням тонічного й субквартових тонів. ЛТ: дис- і детонація окремих нот. ТА: Largo; ММ - J=76. ЕФО: Legatissimo. Характер фанфарно-урочистий.

Фото № 3. В. Староста (гайда-середня пищавка) із с. Вовче (Турківщина) – феномен, належно оцінений Європою.

«Вовчанська співана» – коломийка – Розлуцька М. С., 1929 р.н. (спів), Староста М. В., (гайда-середня пищавка), с. Вовче, Турк. – Льв.; (див. МБ. – дод., муз. зр. III, Пастуші награвання, № 17; порівн. Яремко Б. Уторопські сопілкові імпровізації. – Рівне. – 1997. – С. 62 – 64; Його ж: Бойківська сопілкова музика. Далі – БСМ, № 5, 15 – 16; 60: 238, поз. 10а (6)); запис і транскр. автора.

А (Вступ). Гайда: (595^395^44321); РЗ (1 – V); ФПК (V31^15). Спів: tacet. А1. Спів: ІК: ЗЧ (5^8); РЗ (4^424323214); ФПК (3212#VIII5. . .). РС (7+6)+(8+7). Гайда: Інструментальні версії усіх епізодів значно довірливіші як щодо ІК, так і МТР, однак здебільшого імітують ІК вокалу. А2. Спів: ІК: ЗЧ (51432321212^2); РЗ (51432321212^2)+(32121312^21V); ФПК (#VIII5). Гайда= А1. А3. Спів: ІК: ЗЧ (1–5^7 4–1); РЗ (24321)+(4>1)+(4^53 2 23214332); ФСК (212#VIII5) + перегра за формулою вступу. А4 ≈ А1. А5≈+А2 із вкороченою структурою за рахунок кінцівок ЗЧ і РЗ. А6≈ А3. А7≈ А+перегра із вплітанням субкварти в ЗЧ й середині РЗ. А8.

Спів: ІК: 3Ч (5[^]8); РЗ (32121312[^]21 V); ФСК (#VII 15)+вкорочена перегра на квартово-терцевій опорі. Гайда =А1. А9≈А8. А10≈А9. А11≈А10. А12≈А11 з ферматою на початковому звуці рецитованої квінти+розширена перегра: 3Ч (4143431V VII 1 V). РЗ (2–5)+(15235325...15235325); ФПК (321). А13. Гайда ≈ матеріялови розширеної перегри на квартово-квінтової опорі. Б. Спів: ІК: 3Ч (12345[^]4); РЗ (5432); ФСК (513gliss.); РЗ (23425[^]32); ФПК (2321[^]3). Гайда: ІК: 3Ч (3–5[^]7 3). РЗ (321321321321); ФСК (V VII 1); ФПК (V VII 1V)+перегра на терцієво-квінтової опорі. Б1≈Б. Б2≈Б1. Б3= Б2. Б4. Спів ≈ Б3. Гайда: «запізнення» в 3Ч. Б5. Спів:≈Б4. Б6. Спів:≈Б5+(5gliss.6) в середині періоду + перегра/Кода з виходом мелодії гайди у низьку теситур; ФН (1 V). ЛТ: Співставлення іонійського та лідійського мажорних нахилів із превалюванням іонійських епізодів/періодів. РС: (8+8)+(8+6); МТР: Безтактовий принцип групування. Інкрустований мікромелізматиною вісімково-шістнадцятковою ритморух вокальної й інструментальної партій (часто пунктирований у рецитаційних і, рідше, в мелодизованих епізодах) довільно інтерпретований і важко втискається в у типово коломийкову метроритміку. ТА: ММ- J =120. ЕФО: Віртуально невловимі різниці темпу і ритму, мікромелізматики і мікроальтерації, штрихів і артикуляції (додатково підсилені синестезійно адекватним співпаданням вокального й інструментального тембральних планів), сумарно створюють феноменально неповторну виконавську манеру цього конкретного співацько-інструментального тандему пищаवочника і співачки.

«Походив Христос» – християнізована давня колядка («спів з відбиранням»), с. Волосянка (Ск.-Льв.), дитячий колядницький гурт, Губаль М. І., 1922 р. н., (скрипка), Добровольський Х. М., 1923 р. н. (бас); (див. розгорнену аналізу: Хай М. Ембріональні форми антифонно-поліфонічного мислення в сучасному колядницькому обряді бойків // Традиційна музика Карпат: християнські звичаї та обряди (До 2000-річчя Різдва Христового присвячується). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 20-42; порівн. Хай, УМУТ: 27 (1), 29 (3), 31 (5), 33 (2), 34 (3); запис автора, транскр. І. Лайко.

Вступ: ІК: Скрипка: 3Ч: (6262654585); РЗ: (5[^]45[^]465431 321321[^]1/1 VV/5[^]654323212143121); ФСК: (3[^]4312); РЗ: (6262654585[^]#45[^]4654321); ФПК (321432321VI/1). Бас: ІК: 3Ч: (V/1[^]5); РЗ: (V/1[^]5)+(V/1 IV/1[^])+(V/1[^]5)+ (V/1[^]5); ФСК (V/1[^]4); РЗ: (IV/1[^] V/1[^]3)+ (V/1[^]5); ФПК (V/1[^]3). 1. Спів: ІК: 3Ч (5[^]6); РЗ (5[^]65[^]4 321); ФПК (3215). Супровід скрипки: ІК: 3Ч=Вступ; РЗ: (432321); ФПК (3215). Супровід баса: ІК: 3Ч: (V/1[^]5); РЗ: (V/1[^]5); ФПК ((V/1[^] IV/1). 2, 12, 21, 24, 27, 29, 34, 37. Спів: 3Ч (5[^]6); РЗ (5[^]65[^]4 321); ФПК (3215). Супровід скрипки: ІК: 3Ч (5[^]5 6 b76 656); РЗ: (565 b76545gliss.7gliss. 5[^]#45[^]432321[^]V); ФПК: (32321[^] V I/V). Супровід баса: ІК: 3Ч: (V/1[^]6 IV/1); РЗ: (V/1[^]5)+(V/1[^]5); ФПК (V/1[^]3). Спів: ІК:=2. Супровід скрипки≈2. Супровід баса: див. вар. у нотному тексті. Варіаційні видозміни в партії скрипки зустрічаються у 10-ти випадках, а в баса – у кожному із 39-ти куплетів, що свідчить про значно мобільнішу структуру гармонічного супроводу порівняно з більш статичною і стабільною будовою партії колядницького гуртового співу. РС: Типово колядкова архаїчна ритмочислова структура мелодії розбивається на такі два варіанти: а) (5+5)+R3+2 (обрив) та б) (5+5+5)+R3+1+2 з типовою для колядки Кодою – (5+7). Вона зберігається впродовж усіх 39-ти строф композиції, по чергово варіюючи в куплетах: а=1, 4 – 11, 13 – 20, 22 – 23, 25 – 26, 28 та б=12, 21, 27, 29, 34 – 37. МТР: Розмір: 5/4, 6/4. ЛТ: Іонійсько- (Вступ, 3 – 11,

13 – 20, 22 – 23, 25 – 26, 28, 30 – 33, 35 – 46 купл.) міксолідійські (2, 12, 21, 24, 27, 29, 34, 47 купл.) ладові протиставлення. ТА: ММ- I =50. ЕФО: Ефект контрапунктичного руху в мелодичній лінії колядки «Походив Христос» (див. приклад 1) виникає епізодично в момент «вступу» діалогічної групи «Б» на прикінцевий рефрен, виконуваний групою «А». Після «доспівування» рефрену колядники групи «А», ніби автоматично перериваючи ЗЧ наступного куплету, долучаються до розпочатого групою «Б» матеріалу наступної строфи, утворюючи в такий спосіб могутній унісон, який поступово вщухає, аж поки не розсіюється цілком унаслідок чергового «перебору» мелодії.

«Весільна коломийка» – с. Либохора (Турк., Льв.), Ігнатиш В. І., 1934 р. н., (скрипка), Шемелинець М. Д., (бурдонові цимбали), Шемелинець М. Д., (бас), Цитрин І. І., (бас), Шемелинець М. С. (бубон); (порівн. Хай, УІМУТ, нот. пр. № 69 (2), 70 (3), 77 (1), 78 (2), 79 (3), 80 (4); його ж МБ.– дод., муз. зр., І. Коломийки, № 2, 5, 9, 12 – 13, 17 – 18, 23 – 25, 30, 42 – 43, 57 – 59, 79; запис автора, транскр. С. Паригіна.

1. Скрипка: ІК: ЗЧ «зпт» (5⁴#43); РЗ (5³#4321)+«впд» (5⁵12343³); РЗ (531231³); ФПК (531²3431¹). 2. Скрипка: ІК: ≈1. Вар. ЗЧ «зпт» (//: 5⁴#465⁴#4321 ://); вар. «впд» ≈ 1 (повторена п'ять разів із незначним розширенням РЗ). 3=2. 4≈2. ІК: із вар. РЗ «впд» при другому й четвертому проведенні (512343¹631¹431³); ФПК (5³ 78¹) у Коді. Цимбали: Перші два такти – чвертями квінтових, що бурдонуєть, тонів (a – d – a1), два наступні – рівними чвертями, а решта епізодів композиції – рівними вісімками, що надає звучанню чарівного тембру, безнастанного бурдонного ритму, відчуття медитаційної монотонії й фактурної заповненості звучання. Три останні такти Коди – tacet. Бас: Бурдонування триструнного (a – d – G) баса – на двох перших відкритих струнах (a-d) рівними чвертями із запізненням на одну чверть на початку та вилученням трьох останніх тактів наприкінці звучання. Остання нота порушує ідилію безнастанного бурдону, змінюючи тонічно-квінтове basso ostinato на квазітонічну функцію теситурно найнижчого звука (G). Бубон з тарілкою: Зона мелодичної формули «зпт» обслуговується комплементарно-акомпануючими чвертково-іктовими ударами «гавки» по мембрані поперемінно із постіктовими, що чергуються зі звуком мембрани, вісімками металевого прутика по тарілці в нюансі *piano*. Починаючи із зони «впд» – епізод крешендуючих вісімок мембрани, що завершується кульмінацією на закінченні першого проведення формули й переходом на попередній тип акомпанементу. РЗ: Коломийковий ритмомоделю, zdeформований характерними емпатичними зміщеннями іктових наголосів на амфібрахічні, внаслідок чого він набирає дещо незвичного вигляду: (6+5)2+(5+6)+(5+8) і т. п. МТР: Розмір: 2/4. Ритміка мелодичної партії синкопована в опорних зонах «зпт» поспівки й рівноскладова вісімковими та шістнадцятковими фігураціями у РЗ. ФСК: чверть з крапкою і вісімкою, ФПК – дві рівні чверті. Кода – дві залізовані половинки. Мелізматика форшляго- та мордентоподібна. ЛТ: Лад іонійський із епізодичною лідійською квартою й поверненням до іонійського нахилу. ТА: ММ - I =180. Темпово-агогічні пульсації в зоні синкопування сильних часток такту. У співвідношенні із монолітним акомпанементом вирізняється солююча скрипка вирізняється інтонаційно, ритмічно, темпово-агогічно й темброво-кольористично. ЕФО: Характер виконання типової бойківської традиційної інструментальної капелі найархаїчнішого типу з двома

бурдоновими інструментами – цимбалами й басом – повертає сучасного слухача-реципієнта у глибину віків, коли первісні одноголосні вузькообсягові мелодії мали єдиний спосіб гармонійного збагачення – бурдоновий супровід.

«Волосянські сьпівані» – коломийки – с. Волосянка (Ск., Льв.), Губаль М. І., 1922 р. н., (скрипка), Добровольський Х. М., 1923 р. н. (бас), Сокол Я. В., 1946 р. н. (спів); (порівн. Хай, УМУТ, нот. пр. № 70 (3), 77 (1), 78 (2), 79 (3), 80 (4); його ж: МБ, дод., муз. зр., І. Коломийки, № 8, 11 – 12, 26 – 27, 43, 56); запис і транскр. автора.

А. Скрипка: ІК: ЗЧ «зпт» ($\downarrow VVIVII$ 123); РЗ ($\uparrow 3232\uparrow 3\wedge 23\#4V/5$); ФСК «впд»; РЗ ($3\uparrow 432321\uparrow 2$); РЗ «зпт-2 та 3» \approx «зпт-1»+«впд» (у першому проведенні)+ вар. ($3432332\wedge$)+($\#432\uparrow 3\uparrow 2\wedge \downarrow 212\downarrow 1$) – в другому. ФПК є сумою обох інтонаційних формул: «зпт» (VVIVII 1VII 2 $\uparrow 123$ V/ $\downarrow 1\wedge$) та «впд» (I/1 VII $\uparrow 12\downarrow 3$ I/ $\downarrow 1$). **Бас:** ІК: Методично утверджується два бурдонових комплекси: а) утверджувально-констатуючий (d – a) та б) серединний (a; вар. a – e – E). Перший з них беззастережно домінує у перших чотирьох тактах, а другий поперемінно з першим використовується як своєрідна «домінанта» гармонійного супроводу мелодії. **ПА. Скрипка:** ІК: ЗЧ «зпт»+«впд» ($\downarrow VVIVII$ 12 $\uparrow 3\wedge 23$ I/1 \wedge I/1 VII123 I/1). У другому проведенні поспівка «зпт» будується аналогічно із першим, а в другому вкорочується до однієї тонічної ноти, що вклинюється у цю відносно квадратну структуру, мимоволі порушуючи рівноскладовість умовної коломийкової «строфіки», утворюючи нерівноскладове, що не вкладається в рамці традиційної силабіки, метричне утворення (1/4). **Бас:** basso ostinato двох перших (a – d) струн, експоноване двома інтонаційними бльоками: а) гармонічним(a-d) та б) однозвучним (a), перший з яких обслуговує ЗЧ та РЗ (такти 1 – 4, 7 – 8, 10 – 11, 14 – 15, 17, 19), а другий, відповідно, каденційні усі решта (каденційні) такти. Ритм організовано у перманентний рівномірно-вісімковий рух, що характерно контрастує із «драйвовим» тріольним ритмом мелодії. **A1 \approx A+Спів:** ІК: ЗЧ (47 $\wedge 3$); РЗ (7 $\wedge 8$ $\downarrow 7\wedge$)+($5\wedge 6565\wedge 3$); ФПК ($65\wedge 5$, що складає враження бітонального протиставлення обох мелодій на тлі третьої остинатної субстанції баса, що безнастанно бурдонує. **ПА1 \approx ПА. Скрипка:** ІК: – Вар. ФСК (I/1212 I/1 \wedge) та ФПК (VIVII I $\downarrow 2\downarrow 1\downarrow 2121$). **A2. Скрипка:** ІК: ЗЧ+РЗ-«зпт» (VVIVII I VII 1 $\wedge \downarrow VI\uparrow 1\wedge 51$ VII 12 \wedge); РЗ+ФСК ($323\wedge 23\wedge 23V/5$); РЗ+ФПК ($\#4323\downarrow 2\wedge \downarrow 123\wedge \downarrow 1\wedge \downarrow VI\uparrow 1VVIVII$ $\downarrow 1\uparrow VII\uparrow 1\wedge \downarrow 11/8\wedge$). **Спів:** ІК: Розширений ЗЧ –tacet+(6 $\wedge 5\wedge$); РЗ ($\downarrow 5\wedge 7\downarrow 43\wedge \downarrow 32\wedge 1$); ФПК (1 $\wedge 6$). **Бас:** ІК \approx 1 та П1 комбінуючи обидва зазначені тут принципи бурдонування. **ПА2. Вар.РЗ+ФПК** (1 $\wedge VII21231212\wedge 32I/1$) з остинатним двозвучним бурдоном баса. **A3. Спів:** ІК: ЗЧ+РЗ «зпт» ($25\wedge 45\wedge 44545\wedge$); РЗ+ФПК- «впд» ($3432\wedge 1\wedge 7$). **Скрипка:** ІК: Вар. «зпт» ФСК ($1\uparrow 1223\wedge 23\wedge 23\wedge 23\#4V/5$). **Бас:** ІК: «зпт» – двозвучний бурдоновий тонучно-домінантовий комплекс, а «впд» потактова комбінація його із однозвучним тонічним. **ПА3. Скрипка:** ІК: Тричі повторена перегра ЗЧ+РЗ-«зпт» (12121231); РЗ+ФПК «впд» (VVIVII I VII 1VII 21 VII 2 $\uparrow 1\wedge$). **Бас:** ІК: \approx П3 із третім повтором основної теми наприкінці. **A4. Спів:** ІК: Асиметрична структура формули «зпт» (5+6), утворена в результаті «запізнлого» вклинення співачки ≈ 4 із незначними видозмінами квінтових звуків на субквартовий (в предікті) та секундові (усередині побудови). «Відновлена» симетрія структури коломийкового вірша «впд» (8+6) співпадає з абсолютно тотожним інтонаційним контуром попереднього куплета (=4). **Скрипка:** ІК: ЗЧ-«зпт»в характері «вступу» (VVIVII I VII 1 I VII21 \wedge); РЗ (VVIVII I23 $\wedge 23\wedge 23$); ФСК ($\#4V/5$); РЗ «впд» ($\#43232\wedge I$ VII21 $\wedge 23\uparrow 4$); ФПК (VVIVII $\uparrow I$ VII I $\wedge 23\wedge 1\wedge$). **ПА4 \approx -**

ПА2. Вар. ІК: ЗЧ+РЗ (↑1123↓1VVIVII ↑I VII 1 I VIII↓1^). У ФПК змінено пульсацію ритміки із вісімкових тріолів на чверткові, що додало композиції додаткового «драйву» і підготувало аналогічну пульсацію ритміки наступної мелодії типу Б. Б. Спів: tacet. Скрипка: ІК: ЗЧ+РЗ (//:#43#432↑5#4325#43#4325#432I/1://); РЗ+ФПК вар. (#4325#43_{#4}32↑5_{#4}32^1), що контрастно протиставляється лінійно розіграним варіантам мелотипу А. Бас: двозвучний комплекс бурдону обслуговує 1 – 2, 4 – 5, 7—9 такти, а однозвучний, відповідно, – 3, 6 і 10-й. Б1. Спів: ІК: Вокальна партія, полишивши котрапунктичне протистояння із інструментальною, злучилася з нею як інтонаційно, так і ритмічно. ЗЧ+РЗ (435432543543); РЗ+ФПК «впд» – обігрування секундного мотиву ФПК із речитативним утвердженням тоніки (3432^12121^5). Скрипка: ІК: ЗЧ+РЗ - «зпт» ≈ основному мотиву типу Б; Вар. РЗ+ФПК «впд» (23#4^3#4↑3323↑1^2↑12↑1^). Бас: Співвідношення двозвучного і однозвучного бурдонових комплексів (3+1)+(3+1). ПБ1. Скрипка: ІК: ЗЧ+РЗ «зпт» (1233#4↑33231^); РЗ (VIVII I 23#43#4↑32↑123#4↑3); РЗ+ФПК (32121VII21^↑12I/1^3). Б2. Спів: ІК: Вар. формули «зпт»≈Б1. «Впд»(32^412121^5). МТР: Особливий ритмічний поділ: тріолі із однієї вісімки і чверті. Скрипка: ІК: ЗЧ+РЗ-«зпт» в характері розгорненого «вступу» (#432↑5#43#432↑5#432↑5#43#4321VII↑2); РЗ+ФПК-«впд» (//:#43#432↑5 ://+(#43#432↓1↓1↓3). До цього моменту «оголена» лідійська кварта виступала самостійною ладоутворюючою компонентою, а після вступу співачки вступила у малосекундовий «конфлікт» із опорною чистою квартою вокальної партії: вар. «зпт» (#432↑5#43#432↑5#432↑5#43#432^1); Вар. ФПК- «впд» (1232132^32132121^). МТР: протиставлення двох тріольних угруповань (вісімки із чверткою у співі та, власне, вісімкового – у скрипці). Бас = Б1. ПБ2. Скрипка: ІК : РЗ+ФСК (VVIVII I VII I); ФПК (I VII2 ↑1^). Б3. Спів: ІК: ЗЧ (35^3); РЗ (435^4 435^4)+(43454321); ФПК (1^6). Скрипка: ІК≈Б2. ПБ3. Скрипка: ІК: ЗЧ (1232121); РЗ (21V1VIII^343433↓1)+(23#4343↓2^32I/↓1^); ФПК (21VI/↓1). Б4. Спів: ІК = Б1. Скрипка: ІК≈Б1 . Вар. зі зміною РЗ (VIVII I^2323#43#4↑3) при майже незмінних ЗЧ, ФСК та ФПК. Бас≈Б3. ПБ4=А. Бас. Лінія бурдонових комплексів творить нову, досі не вживану схему співвідношень: а) двозвучний – 1, 3 – 6 (з яких 3-й та 6-й одночасткові) та б) однозвучний – 2, 7 – 8-й) такти. Б5. Спів: ІК: ЗЧ≈Б2 вкорочений варіант – за рахунок вилучення остинатних повторень у ЗЧ обох мелоформул. ПБ5= усічений до двох тактів вар. ФПК (#43#432211V121VII /↓1^). Б6≈Б5 з вісімково-розміреним ритмом вокальної та стиснутою внаслідок цього ритмостілістикою інструментальної партій. ПБ6=А. Б7= Б5 (без співу). Б8=Б5 (зі співом). ПБ8=А. Б9. Спів: Вар. ІК: ЗЧ+РЗ «зпт»≈Б6; ФПК (431^). Ритм «великий» тріольний. РЗ «впд» (4321^321^5). МТР – типово коломийковий: розмірено рівні вісімки і дві чвертки вкінці. Скрипка: Вар. ІК: ЗЧ+РЗ «зпт»≈Б3+ФПК, що в унісон дублює зазначений спадний рух вокальної партії у ФСК. МТР пунктирний; РЗ-«впд»≈Б3 з превалюванням тоніки, що перманентно й декоративно обігрується верхніми допоміжними звуками. МТР: Змішаний (пунктирний) ритм з «малим» тріольним. Бас: ІК ≈ Б5 з розділенням навпіл обома бурдонними бльоками 5-го та 7-го тактів. ПБ9. (Coda). Скрипка: ІК≈ПБ4 з розширенням РЗ обох семантичних мотивів на одну «зайву» тріольно-вісімкову фігурацію+традиційний, власне, бойківський тип ФПК із виходом на ввідний тон та надвисоку (d3) тонічну опору. Бас: ІК ≈ Б7 із павзуванням у двох останніх тактах. РС: Підміна типового для коломийки хореїчного руху зачинково-розгінної ритміки перманентним дактилічно-тріольними побудовами.

Це утворює ще екзотичніший, ніж попередній, ритмомодель: $(6+6+4)2+(5+6)+(6+4)$ і т. д., модифікований в наступних епізодах у найнесподіваніших комбінаціях. МТР: Розмір: $2+4, 1/4$. Ритм тріольним власне вісімковим рухом (підчас з форшлягованим підкресленням сильних часток) у $3\text{Ч}+P3$ та ФПК – чвертковими закінченнями мотивів і фраз. ЛТ: Нахил до інтонаційно неутрально інтонованих щаблів іонійського (із частими вкрапленнями лідійської квати, особливо в мікромелізматичних та обігравальних епізодах) мажору. ММ - $I=92$. Allegro ma non troppo. ТА: Агогічний рух *accelerando subito* на матеріалі тріольно-вісімкового руху від субквати до тоніки та секвенцій. Характер *sostenuto* тріольно-вісімкових фігур у ФСК досягається за рахунок відтягування основної метроритмічної канви від заданого темпоритму ЕФО: Манера зонового, «неутрального» інтонування опорних часток та скрипливо-скреготливе звуковидобування *sul ponticello*, створюють характер стрімкого лету і безстанного розвитку. А монотонія баса повертає нас у епоху, коли для повноцінного супроводу скрипки цілком вистачало одного бурдонного інструмента.

«Аркан» – сюжетний чоловічий танок – с. Волосянка (Ск., Льв.), Губаль М. І., 1922 р. н., (скрипка), Добровольський Х. М., 1923 р. н. (бас) дитячий гурт (танець, спів); (порівн. Хай, УІМУТ, нот. пр. № 81 (1)запис автора, транскр. Н. Юрчук.

1. **Скрипка:** ІК: $3\text{Ч}+P3$ -«зпт» (//: $5^{\wedge}4\uparrow 32$://); $P3$ -«впд» – це тричі повторений мотив гармонічного розігрування тонічно-субквартової фігурації із високим на опорну неутрально й кожного разу по іншому інтоновану терцію: мінорно ($b3$) за першим разом, контрастно мажорно (3) за другим та неутрально ($b\uparrow 3$ та $\uparrow 3$) – за третім ($I/V1 V12\uparrow 3321$; ФПК ($5^{\wedge}\uparrow 4321 IV/1$). **Бас:** Акомпанемент із перманентного вісімкового руху «низького» двозвучного бурдонного комплексу ($A - d$), що досягається в результаті натискання великим пальцем лівої руки зони A на баску G . 2. **Скрипка:** ІК: ≈ 1 . Вар. 3Ч ($V/5^{\wedge}$); $P3$ «зпт» (5432)+(5 $\uparrow 4\uparrow 32$). «Впд» – із двозвучного комплексу на нижніх відкритих струнах на «верхній ($a1-e2$)+(3)+ (3); ФПК ≈ 1 ($432V$). **Бас:** $= 1$. У вар. 2 у третьому такті друга частка озвучено «верхнім» гармонічним комплексом. 3. **Спів:** ІК: 3Ч : (//: $5^{\wedge}44b321$://); $P3$ «впд» (//: $1 V 12 b3^{\wedge}21^{\wedge}$://)+(1 $V 12 1/b3^{\wedge}b 3/5^{\wedge}2/41/b3 \#VII/2\#VII/b3 1^{\wedge}$). МТР: Рух вісімками з двома чвертками у ФН. **Скрипка:** ІК: Вар. «зпт» ≈ 2 з подрібненням останньої частки на шістнадцяті ($3^{\wedge}2^{\wedge}$) штрихом *sautille*. «Впд» – вкорочений за рахунок вилучення однієї розгінної ланки варіант ц. 2. Вар. ФПК ≈ 2 з мікроальтераційним завищенням четвертого третього щаблів. **Бас:** ≈ 2 за версією 2 з перенесенням епізодичного застосування «верхнього» комплексу в четвертий такт. 4. **Скрипка:** ІК: Вар. «зпт» ≈ 2 ($565\#45432$)+(5 $\wedge 3\#432$); «Впд» ≈ 3 із мікроальтерацією квати і терції у перших двох тактах та без них – у останніх. **Бас:** $= 1$. 5. **Скрипка:** ІК: Вар. «зпт» ≈ 2 із подрібненням останньої частки в першому та рівномірним вісімковим ритмом у другому та натурально-мінорним ладовим нахилом. «Впд» ≈ 3 із почерговою альтерацією терції ($3 - b3$) у кожному із аналогічних тактів. **Бас:** ІК ≈ 1 із щедрим застосуванням за версією 2 «верхнього» бурдонного комплексу: у всіх крім четвертого тактах. 6. **Скрипка:** ІК ≈ 1 з мікроальтерацією терції у бік завищення ($\downarrow 3$) у прохідних та заниження ($\uparrow b3$) в опорних зонах періоду. **Бас:** поперединне використання обох комплексів у кожному із тактів композиції. Coda. **Скрипка:** ІК: ($58 VII$). **Бас:** ≈ 1 +дві чверті та половинну на верхньому «тонічному» комплексі. РС: Ритмочислоскладова структура аркана стоїть у проміжній з-поміж коломийко-

во-козачковим та польково-фокстротним ритмомоделями зони й базується на асиметричному співвідношенні хореїчно наголошених чверткових та вісімкових ритмів шести- та семискладовика: $(6+6)+(7+7+7)+6$. МТР: Розмір: 2/4. ЗЧ-«зпт» на співвідношенні двох сильно акцентованих чвертей та чотирьох коротких вісімок. РЗ-«впд» – тричі повторений мотив із двох вісімок, чотирьох шістнадцятих), опорної чверті з двома вісімками, з котрих перша, як правило форшлагована; ФПК – із двох опорних вісімок чотирьох шістнадцятих (варіант: дві шістнадцяті і вісімка), та двох чвертей у ФН. ЛТ: Примхливо-мерехтливе інтонування найхарактерніших щаблів ладу (нестійких терції та кварта) дозволяє кваліфікувати даний вияв традиційної інтонаційної техніки як своєрідну «боротьбу» двох антиномічно протиставлених ладово-естетичних компонент: орієнтально-гуцульської генамісотоніки та бойківської мажорно-іонійської діятоніки. Скидається на те, що слуховий досвід по-гуцульськи інтонованої популярної мелодії настільки «висить» над волею і тяжінням бойківської музики до своєї питомої традиції, що йому складає значну трудність вкласти його у ладово-інтонаційне лоно напливового інтонаційного стилю і він час від часу, всупереч популярному гуцульському, змушений повертатися до свого питомого ладового ідеалу. ТА: ММ - $I=144$. ЕФО: Акцентовані чверті ЗЧ в оточенні «програвкових» епізодів, що настійливо повторюються і лише ледь-ледь інтонаційно та ритмічно видозмінюються, надають характерови звучання додаткового настрою рубаного дансатного відтінку. Цьому також сприяє і штрихова лінія, побудована на співставленні широкого акцентованого *martele* із коротким блискавичним *detache*, що нерідко переходить межу і наближається до своєрідного народного важкувато-скрипливого *spiccato*. Всі ці засоби природно підкреслюють характер розмаїтих танцювальних арканових кроків, що у бойківській традиції теж значно пом'якшені і знівельовані порівняно з гуцульською.

Умовні знаки до парадигматичної аналізи: 1, 2, 3... – пагінація монотематичних побудов; А, Б, В... – пагінація політематичних побудов; А1 – варіант 1-й; 5[^] – подвоєння попереднього звуку; 4[^]4 – багаторазове повторення попереднього звуку; ЗЧ – зачин періоду; РЗ – розгін періоду; ФСК – формула серединної каденції; ФПК – формула прикінцевої каденції; ІК: інтонаційний контур (мелічна парадигма); МТР – метроритмічна парадигма; ЛТ: ладова тенденція/парадигма; ТА: Largo; ММ – $I=76$ – темпово-агогічна парадигма; ЕФО: етнофонічні особливості (етнофонічна парадигма); «зпт» – формула «запитання»; «впд» – формула «відповіді»; ПА1 – перегра («програвка» і «пригравка») періоду монотематичної побудови; ПА1 - перегра («програвка» і «пригравка») періоду політематичної побудови; ПБб – перегра періоду політематичної побудови; ↑I – підвищення звуку на ¼ тона; ↓3 – заниження звуку на ¼ тона; б↑3 та ↑3 – позначення «неутрально» інтонованої терції; I/1 – позначення двозвучних та акордових зпівзвуч; 65 – форшлагові та ин. мелізматичні групи.

* * *

У висліді нашого дослідження, передовсім, маємо констатувати, що так емоційно відчута і задеклярована у першій половині артикулу своєрідність бойківсько-підгірського мелосубстрату рідної із дитинства традиційної інструментальної музики, що різко контрастувала із «музикою з радія» радянського кологоспного побуту 1950-х, упродовж усіх наступних років дедалі тіснішого знайомства

із музичним досвідом бойківських «народних професіоналів» – Василя Ігнатища («Концьового Василя»/«Концика»), Миколи Губаля та багатьох ін., отримала своє підтвердження у пізніших наукових дослідженнях автора. Основною компаративною підставою для них стала дуже виразно, навіть просто «на слух» легко визначувана, різниця мажорної (іонійської) діятоніки усіх (!!!) бойківських коломийок, порівняно із різко контрастуючою щодо неї мінорно-генамісотонічної (півторасекундової) хроматики. Що далі углиб структури бойківсько-метропольного масиву бойківського традиційного інструменталізму занурювалися дослідники у пошуках бодай однієї (!) бойківської коломийки мінорного (хоч би й еолійського) нахилу, то дедалі зрозуміліше ставало, що окрім мажорно-лідійської кварти, жадного іншого хроматизованого щабля на Бойківщині шукати марно.

Подальші поглиблені компаративістські студії над мелічною парадигматикою коломийково-ладканково-«бервінкового» мелосу виявили присутність на Гуцульщині, крім виразно напливової генамісотоніки, так само типологічно схожого із монолітним і єдиним на Бойківщині, мажорно-іонійським (з епізодичними вкрапленнями, як і у бойків, лідійської кварти) ладовим нахилом, який ми отримали змогу кваліфікувати як найархаїчніший тип карпатсько-українського «коломийкового мислення». Гуцульська генамісотонічна мінорна хроматика у цій ситуації опинилася у ранзі зовсім не «старовіцької», а якраз досить «пізньої» напливової версії експанзії/проникнення орієнтального румунсько-мадярського елемента, котрий якимось дивом оминувши Бойківщину, надовго застряг у свідомості дуже падких на яскраву чужинську кольористику гуцулів, переоравши у такий спосіб наполовину (50:50) правічну, спільну із бойками та ін. субетносами всієї України, давню питому діятонічну мелічно-ладову парадигму свого традиційного інструменталізму, зайняв тут місце автохтонної «гуцульської музики».

У статті на прикладах найхарактерніших типів бойківських коломийкових мелічних парадигм переконливо показано стабільну стійкість мелічних, метроритмічних, ладових, темпово-агогічних та етнофонічних парадигм на протигагу відчайдушним спробам музики-скрипаля М. Губаля у «Аркані», який Р. Гарасимчук аж ніяк не безпідставно назвав «танцем із елементом румунським», безнастанно «виправляти» мінорну терцію та генамісотонічно віддалену від неї аж на цілих 1,5 тона квартиру до своєї «бойківської» (мажорно-іонійської) інваріантної норми!

Звичайно, що висловлені тут судження можуть викликати певні застереження у прихильників сучасного погляду на органіку і автентизм т зв. «модернової» (переважно, містечково-ресторанної) «народної» музики, усупереч ортодоксально позиціонованих тут нами аналітичних розмислів і постулатів щодо музики справді/автентично народної. Зрозуміло також, що воду у бурхливих водах Прута, який своїм гуркотом і шумом відокремлює нашу чарівну слов'янсько-українську Гуцулію від орієнтальної Румунії, назад уже ніхто не заверне. Але наукові компаративістські студії над історією не завжди дружелюбних з Україною міжетнічних і міждержавних взаємин та не менш «революційних» структурно-парадигматичних «воєн» між етностильовими субстратами мелоритмічних та темпово-етнофонічних парадигм на прикладі співіснування їх із минулою й сучасною мелічно-інтонаційною парадигматикою Бойківщини, мають послідовно і компетентно аналізувати усю складність цих процесів і, найголовніше, предметно аргументувати

механізми їх функціонування і «співжиття». Бо від цього залежить не лише чистота, автохтонність і автентизм нашої традиційної культури, але й саме існування української Нації і держави.

Михайло Хай.

Зі скарбниці «Бойківської бурси». Слідами досліджень традиційної інструментальної музики Бойківщини і Бойківського Підгір'я.

Бойківська інструментальна музика усної традиції довгий час перебувала у стані недостатньої уваги науковців-етноорганологів минулих століть. А втім, її архетипово-ідентифікаційні риси завжди помітно вирізнялися на тлі модусів інтонаційного мислення сусідніх субдіалектних зон карпатських українців – лемків, мараморошців і, особливо, гуцулів. Як показали сучасні поглиблені структурно-типологічні дослідження, її інтонаційно-мелічна, ритмічна, темпово-агогічна й етнофонічна парадигми творення й побутування тяжіли більш до низинних передгірських і волинсько-поліських та подільсько-центрально-наддніпрянських, ніж до сусідніх – на які генамісотонічна стилістика орієнтальних типів традиційної музики Румунії, Молдавії та Угорщини відбилася значно відчутніше.

У статті автор, який сам походить із Франкового Бойківського Підгір'я, крім яскравих спогадів свого дитинства, на основі розроблених методів найсучаснішої структурно-типологічної аналізи – парадигматики та науково-виконавської реконструкції бойківської традиційної народної музики доводить цілком достатній рівень збереженості її архаїчної природи. Порівняно із названими сусідніми субетнічними зонами, це, з одного боку, ріднить її субетнічний звукоідеал із діатонічними музичними діалектами «великої України», а з іншого – легше піддається методикам науково-виконавської реконструкції цього архетипово важливого пласта нашої вікової традиційної музично-інструментальної культури.

Mykhailo Khai.

From the treasury of the «Boyko's Bursa». Following the research of traditional instrumental music of Boykivshchyna and Boykivske Pidhirya.

Boyko's instrumental music of the verbal tradition has long been in the state of insufficient attention of ethno-organists of past centuries. However, its archetypal-identification features have always been markedly different from the modes of intonation thinking of the neighboring subdialect zones of Carpathian Ukrainians – Lemkos, Maramures and, especially, Hutsuls. As modern significant structural and typological studies have shown, its intonation-melic, rhythmic, tempo-agogic and ethnophonic paradigms of creation and existence tended more to the lowland foothills and Volyn-Polissya and Podolsk-central-Dnieper than to the neighboring ones, to which the genamysonic stylistics of oriental types of traditional music of Romania, Moldavia and Hungary had a much more noticeable effect.

In the article, the author, who himself comes from Franko's Boyko's Pidhirya, in addition to vivid memories of his childhood, on the basis of developed methods of modern structural and typological analysis – paradigm and scientific-reconstruction reconstruction of Boyko's traditional folk music proves a sufficient level of preservation of its archaic nature. Compared to the named neighboring subethnic zones, this, on the one hand, unites its subethnic sound ideal with diatonic musical dialects of «Greater Ukraine», and on the other – is more susceptible to the methods of scientific and executive reconstruction of this arithmetically important layer of our age-old traditional musical and instrumental culture.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАЛАДНИХ ТЕКСТІВ У ЛОКАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ НА ЗЛАМІ XX – XXI СТ. (НА ПРИКЛАДІ НАРОДНОПІСЕННОЇ ТРАДИЦІЇ БОЙКІВСЬКОГО ПІДГІР'Я)

Жанр балади є однією з найбільш адаптивних форм у системі народнопісенної традиції, який досить гнучко пристосовується до умов відповідно до територіальних, історичних чи естетичних змін у середовищі, а отже, постійно доповнюється та оновлюється. Серед іманентних ознак балади знаходиться така властивість, як здатність описувати незвичайні події і випадки, що завжди перебувають у колі людських зацікавлень. Саме тому одна з найавторитетніших дослідниць українського народного епосу Софія Грица відносить балади до другого за значенням після обрядової творчості розділу у пісенному фольклорі кожного народу¹.

Давня історія побутування та функціональна неприкріпленість зумовили виникнення великої кількості сюжетних парадигм, варіантного розростання всередині них, різних поєднань вербального і мелодичного текстів, а відтак, активізували такий механізм, як міжжанрова дифузія. Свого часу Ф. Колесса визначав рух балад, за його словами, «новелістичних пісень», у просторі та часі, двома напрямками². З одного боку, в разі тривалого переміщення у текстах відбувається процес посилення типізації і схематичності, а з іншого боку навпаки – обростання локальними деталями варіанту, якщо він «осідає» у середовищі з чітко вираженим діалектним мисленням³. Розглянемо, як ця закономірність «працює» в деяких локусах бойківського Підгір'я в сучасних умовах, на рівні мовних і музичних текстів.

Показовим періодом для дослідження пісенних баладних парадигм⁴ в одному, окремо взятому, середовищі є XX ст., зокрема його друга половина – початок XXI ст., позаяк нагромадились і стали доступними записи, зроблені впродовж цього часу в одному або суміжних локусах. Видання монографічного типу, розосереджені публікації, архівні матеріали з одного середовища дають змогу проаналізувати баладний репертуар місцевості у синхронному та діахронному русі, а також виявити характер функціонування зразків, що належать до однієї парадигми, чи, навпаки, отримують

¹ Грица С. Мелос української народної епіки. – К., 2015. – С. 138.

² Слід зазначити, що дослідник мав на увазі, в першу чергу, вербальні тексти пісень.

³ Колесса Ф. М. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку // Фольклористичні праці – К., 1970. – С. 47-49.

⁴ Під поняттям «пісенна парадигма» (за С. Грицою) розуміємо «сукупність варіантів одного пісенного зразка (інваріанта), що утворилася внаслідок його трансформації в просторово-часовому русі». Грица С. Мелос української народної епіки. – С. 56.

іншожанрові прикмети, та механізми, що спонукають до трансформації. Тому за тему статті взято аналіз балад з репертуару одного локального середовища, а саме, Верхні Гаї та Нижні Гаї Дрогобицького району, що становлять одне середовище, а також зразків з Нагуєвич, також Дрогобицького району⁵, з метою визначити тенденції та інтенсивність змін у побутуванні варіантів. Баладний жанр обох середовищ представлений в досить повному обсязі (хоч і не вичерпному) у збірниках, опублікованих наприкінці ХХ – початку ХХІ століть⁶. Хронологія записів в цих працях обіймає в окремих випадках значний часовий період⁷, що дає можливість оцінити тривалість і динаміку побутування фольклорних творів.

У збірнику з Верхніх та Нижніх Гаїв вміщено сорок чотири зразки баладного жанру⁸ – умовно їх можна розвести у дві нерівночисельні групи, де критерієм виступає час виникнення: 1) «класичні», давнішого походження, та 2) група новітніх балад, значно менша за кількістю.

Деякі з пісень першої групи зафіксовані в локальному середовищі у вигляді варіантних парадигм, які дозволяють простежити шляхи і способи формування окремих зразків. З позиції розгляду сучасного репертуару одного локусу в ретроспективному плані маркерами давніх балад зазвичай виступають такі ознаки, як наявність розгорненого гостродраматичного сюжету з традиційною семантикою, поетикою і лексикою та поєднання вербального тексту з мелодіями ранньотрадиційного типу, що демонструють *модус мислення середовища*⁹.

Одним з таких зразків тут може послужити балада із сюжетом «про тройзілля», яка у місцевому репертуарі зафіксована в трьох варіантах. Найстарший із них – «Як з'їхали козаченьки з гори на долину»¹⁰ (приклад 1):

♩ = 110

1. Як з'їхали козаченьки з гори на долину

Та вступили до дівчини в близеньку гостину

⁵ Обидва локуси належать до бойківської підгірської зони (Бойківського Підгір'я).

⁶ Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні на Дрогобиччині / [Записи, нотні транскр., упорядкув., вступ. стаття Л. Федоронько]. – Дрогобич, 2008 – 504 с., нот., фото; Народні пісні з батьківщини Івана Франка / [зібрав, упор. Сокіл В. В.]. – Львів, 2003. – 407 с., нот.

⁷ Це стосується в першу чергу нагуєвицького збірника, в якому окремі записи відносяться навіть до кінця ХІХ ст.

⁸ В публікації з Нагуєвич кількісно, хронологічно та класифікаційно баладний жанр представлений різноманітніше, що зумовлено, на нашу думку, більшою увагою фольклористів та науковців до рідного села Івана Франка. Тут відсутні зразки новітнього репертуару, однак така властивість сучасного фольклору як більша уніфікація порівняно з минулим, дозволяє гіпотетично припускати наявність (звичайно, з певною долею умовності) таких самих варіантів або незначно відмінних, як в інших локусах навіть при відсутності фіксованих записів.

⁹ Визначення С. Грици.

¹⁰ Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні... №148.А. – С. 180-181. Записано від Катерини Турчиняк, 1922 р. нар., в Нижніх Гаєх.

Першим чинником, що характеризує цей варіант, є віршова форма коломиїкової структури 446, при тому, що здебільшого балада про *тройзілля* на загальноукраїнському рівні виступає у формі 46¹¹. Застосування коломиїкової структури у піснях більшості жанрів є характерною особливістю Карпатського регіону¹², що й засвідчує інтерпретація даного сюжету в підгірській бойківській зоні.

Важливо зазначити, що мовний текст цього варіанту найбільш повно, порівняно з іншими зразками локального репертуару, відтворює баладну композицію. Текст поєднаний з наспівом, ритмічно наближеним до карпатських хронік-рецитацій з рівномірним рухом короткими тривалостями говіркового типу, іноді з ритмічною зупинкою, частіше з віддихом в кінці рядків і формою, подібною до колона AA'. У мелострофі кожна фраза рухається в межах нижнього та верхнього опорних тонів (об'єм еолійського пентахорду) почергово у висхідному та низхідному напрямку, тобто мелодичний контур доволі простий і чітко окреслений. Типологічно наспів демонструє давню форму народномузичного мислення, завдяки чому балада в єдності тексту і мелодії отримує виразні ознаки епічного жанру.

В минулому ця мелодична модель виконувала функцію інтегруючої (групової), про що свідчить виконання співачкою інших балад з цим наспівом, зокрема – «Іди, жінко негідная, фасолю садити» (сюжет «чоловік перелобствує з кумою, за скаргою жінки їх карають»)¹³ та «Тої ночі, опівночи» (сюжет «чоловік вбиває жінку за намовою любовниці»)¹⁴. Примітно, що варіант останньої, «Ой уночі, до півночі», зафіксований в Нижніх Гаях у виконанні групи жінок¹⁵, має незначні відмінності, а саме ямбічний ритм, доволі поширений на всій етнографічній території Бойківщини¹⁶. Порівнюючи дві форми виконання, відзначимо організуючу роль ритму у випадку гуртового виконання, та його вільне трактування як імпровізаційного засобу у сольній інтерпретації.

Другий варіант балади *про тройзілля*, «Закувала зозуленька в гаю на помості», був записаний у Верхніх Гаях¹⁷. Віршова строфа, в основі якої лежить, як і в попередньому варіанті, коломиїкова форма 446, зазнала певної модифікації завдяки закінченню «гей!» в кожному рядку [приклад 2]:

1. За - ку - ва - ла зо - зу - лень - ка в га - ю на по - мос - ті гей

При - ї - ха - ли до дів - чи - ни три ко - за - ки в гос - ті гей

¹¹ Наприклад, найчастіше пісня має перший рядок «Ой їхали козаки з обозу».

¹² Зокрема, два українські етнографічні райони, з передкарпатською та закарпатською їх частинами, Бойківщина та Гуцульщина, вирізняються цією рисою. Про коломиїкове музичне мислення бойків див. – Луканюк Б. Музичні жанри та форми питомої народновокальної творчості бойків (Спроба типології) // Традиційна народна музична культура Бойківщини: Тези доповідей науково-практичної конференції (Турка, 19 вересня 1992 року). – Турка, 1992. – С. 6-9.

¹³ Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні... – № 180. – С. 224.

¹⁴ Там само. – № 181.А. – С. 225-226.

¹⁵ Там само. – № 181.А1. – С. 226-227.

¹⁶ Включно із закарпатською частиною.

¹⁷ Там само. – № 148Б. – С. 182. Записано від Коцовської Стефанії, 1943 р. нар.

Такі характеристики у вербальному тексті, як присутність драматичного конфлікту лише на рівні натяку, загальна редукція тексту, переважання ліричних емоцій свідчать, що варіант відходить від наративної генези. Ще більших трансформаційних змін зазнає пісня внаслідок поєднання з мелодією, що має несподівано інше жанрове забарвлення. Завдяки співставленню синкопованих квартових інтонацій з контрастним мотивом на основі секундового руху здрібненими вдвічі тривалостями створюється враження танцювальності з елементами польського музичного мислення. Цей інородний вплив цілком логічний в міжвоєнні роки ХХ століття, і може прив'язувати виникнення та побутування варіанту до зазначеного періоду, або й раніше¹⁸. Таке поєднання питомого коломийкового вірша, правда, з характерним для нового часу прийомом розширення рядка за допомогою вигуку *гей*, з музично-ритмічним мотивом іншого стилю демонструє формотворчий засіб, за допомогою якого може будуватися народна мелострофа.

Третій варіант балади, який побутує в локальному середовищі – «Там на горі хатина стояла»¹⁹, на рівні віршової форми виявляє спільність зі зразками загальнонаціонального рівня (46). Його вербальний текст зберіг основні жанрові ознаки балади з епіко-драматичними мотивами, однак мелодія репрезентує новітній пласт пісенності, про що свідчить ритмо-інтонаційна будова у вигляді трирядкової строфи з автоматичним повтором другого рядка, з маршовими ритмоінтонаціями і функційними відношеннями мажоро-мінорного типу²⁰. Така мелодична модель передбачає можливість багатоголосного виконання, принаймні, розділення на два голоси, типові для локального типу багатоголосся. В нашому випадку група жінок виконала цей варіант одногосно, з причин, можливо, поважного віку інформанток, яким звичніше співати в низькому регістрі, в той час, як відокремлення верхнього голосу потребувало би більших зусиль.

Також маємо можливість прослідкувати, як формувалася дана пісенна парадигма в Нагуєвичях, зі значно ширшими хронологічними рамками, ніж у Верхніх та Нижніх Гаях. Зокрема, кілька різночасових варіантів балади *про тройзілля* опубліковано в збірнику «Народні пісні з батьківщини Івана Франка»²¹. Три з них записані Іваном Франком, як зазначено в примітках, від своєї матері, ще у 70-х роках ХІХ ст. Два варіанти балади, «Ой їхали козаки з обозу» (А, Б)²² могли побутувати в той час у Нагуєвичях, а щодо третього, «Ой служив я у Риму» (В)²³, то цей зразок, хоч і був записаний від матері, однак, за словами Івана Франка, вона навчилася пісні «з уст якоїсь чужосільної жінки, з якою ще дівчиною провела одну ніч у млині, дожидаючи

¹⁸ Про засвоєння локальним середовищем інонаціональних інтонацій внаслідок значних суспільних, політичних чи воєнних подій може свідчити мелодія балади «А в городі їден тер» – з сюжетом *удова – її женихи рідні сини* (див. – Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні... – № 170 – С. 212-213). К. Квітка виявив, що мелодії більшості відомих варіантів цієї балади з різних місцевостей мають спільну рису – бравурно-солдатську основу, і пов'язував виникнення пісні з солдатським середовищем [Квітка К. Избранные труды. – Т. 1. – Москва, 1971. – С. 287]. Однак мелодія варіанту з Нагуєвич «Є в лісі терен» (Народні пісні з батьківщини Івана Франка. – С. 122) дещо відмінна.

¹⁹ Там само. – № 148.В. – С. 183.

²⁰ Сьогодні ця мелодія з даним текстом відома на значній території.

²¹ Народні пісні з батьківщини Івана Франка...

²² Там само. – С. 111-114.

²³ Там само. – С. 115-116.

свогого млива»²⁴. Даний факт свідчить, що, найімовірніше, ця пісня не належала до репертуару Нагуєвич²⁵. Крім того, інша, відмінна від усіх варіантів балади, віршова структура (77₂) та суттєві розбіжності у мовному тексті, хоч і при збереженні основного стержня сюжету (*тройзілля*), дають підстави вважати цей зразок приналежним до даної парадигми на основі тільки семантичної тотожності.

Якщо порівняти два варіанти – давній «Ой їхали козаки з обозу» (А) та сучасний – «Ой червоно сонце сходить, червоно заходить»²⁶, то зауважимо, що текст першого відзначений досить детальним сюжетом, натомість в другому він редукований, але зі збереженням основних жанрово-композиційних вузлів. Віршова структура нагуєвицьких варіантів реалізована у формулі 46 в старшому та 44б в новому²⁷.

Мелодичні моделі аналізованих варіантів зовсім різні – вони репрезентують модус народнопісенного мислення різних стадіальних пластів у репертуарі локального середовища. Так, варіант, записаний у ХІХ ст., позначений широким об'ємом, мелодійністю, співставленням поспівок на різних рівнях. Даний тип мелодизму, який С. Грица називає «мелодією нестійкої рівноваги»²⁸, виник на тому етапі, коли почали формуватись специфічно національні риси у мелосі і був поширений на всій території України²⁹.

Натомість, новий варіант аналізованої балади містить мелодію, в якій характерні риси, такі як розмір 6/8, затакт в кожній фразі, підсилена роль основного тону, також завдяки зворотам VII# – 1³⁰, функційні співвідношення на зразок тоніко-домінантових у мажоро-мінорі, дають підстави зараховувати її до новітнього пласту народної пісенності. Поєднуючись із текстом епіко-драматичного типу, ця мелодична модель підсилює ліричне забарвлення варіанту.

У зв'язку з аналізованою баладною парадигмою не можна не згадати пісні «Ой ти, коню білогривий», яка активно побутує у підгірській зоні. Зв'язок її тексту з попередніми зразками безсумнівний, однак відсутність мотиву тройзілля, а також мотиву помсти за невірність³¹, які є основними в композиції даного сюжету, не дозволяє класифікувати цю пісню як баладу. Така трансформація епічного жанру, в даному випадку в ліричний, або міжжанрова дифузія, є характерним явищем у сучасному фольклорі. У репертуарі Верхніх і Нижніх Гаїв пісня вже отримала розгалуження, вона зафіксована в трьох варіантах³², наспіви яких мають жанрові (родові) ознаки лірики.

²⁴ Франко Іван. Студії над українськими народними піснями // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. – К., 1984. – Т. 42. – С. 327.

²⁵ Якщо мова йде про конкретно цю пісню, не можна категорично виключати можливість існування варіантів у локальному репертуарі. Однак вони не зафіксовані.

²⁶ Народні пісні з батьківщини Івана Франка. – С. 116-117. Запис В. Сокола у 1995 р. від Чаплі Марії, 1930 р. нар.

²⁷ У гаївських варіантах навпаки – два старші мають коломийкову структуру, а новий – 46, що свідчить про відсутність на цьому рівні стійких закономірностей у різночасових варіантах.

²⁸ Грица С. Мелос української народної епіки. – С. 241.

²⁹ Там само. – С. 243-244.

³⁰ Арабськими цифрами позначаємо ступені основного звукоряду, римськими – субтони (за Грицою).

³¹ Останній відсутній також в одному з варіантів гаївського репертуару, аналізованому вище. Наявність мотиву тройзілля дала підстави все ж таки помістити цей зразок серед балад (див. Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні. – № 148.Б. – С. 182), тим не менше, текст і мелодика виразно показують тенденцію руху до лірики.

³² Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні ... – № 214.А, Б, В. – С. 260-263.

Показовим прикладом побутування баладних зразків у сучасному локальному середовищі є балада «Ой дівчина по гриби ходила» (сюжет «*дівчина приносить парубкові його позашлюбну дитину*»), записаний у двох варіантах³³ відповідно, у Нижніх та у Верхніх Гаях. Ще й сьогодні можна почути другий з варіантів цієї пісні, який розповсюджений на ширшій території³⁴, в той час як перший варіант є значно старший за часом побутування і сьогодні знаходиться тільки в пасивній пісенній практиці³⁵. Хронологічна диференціація підтверджується і віком інформантів, між якими різниця 16 років³⁶, достатня для засвоєння репертуару наступного покоління.

Порівняння двох варіантів дає змогу зрозуміти трансформації, які відбуваються в модусі мислення середовища. Вербальний текст варіанту А повністю передає сюжет з усіма композиційними елементами, на лексичному і фонетичному рівнях він збігається з локальним діалектом, натомість другий варіант (Б) значно редукований, в ньому відсутні мотиви, що маркують його як баладу та відбувається емоційне зміщення в напрямку лірики. Співставлення наспівів обох зразків показує, що вони мають спільну віршову (46) і музично-ритмічну основу (1122|111111)³⁷.

У першому зразку для досягнення рівноваги використаний повтор шестискладової силабічної групи в першій половині мелострофи – прийом, актуальний на певному етапі еволюції строфічної форми (приклад 3):

Інтонаційні поспівки, з яких складається наспів, містять неширокі інтервали у вигляді секунди і терції, часті повтори верхнього звука, що підсилює його значення як верхньої опори у першій частині та висотне протиставлення звукорядів першої і другої частин мелострофи. Всі названі характеристики дозволяють віднести даний мелотип до класичного періоду в хронології розвитку фольклорної мелодики.

³³ Там само. – № 164А, Б. – С. 203-205.

³⁴ На території Бойківщини цей мелотип використовується з іншими баладними текстами ідентичної віршової структури (див. напр.: Фольклорні матеріали з отчого краю / [Зібрали Василь Сокіл та Ганна Сокіл]. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1998. – С. 281).

³⁵ В минулому ця мелодична модель мала регіональне використання (див. Галицько-руські народні мелодії / [Зібр. на фонограф Йосифом Роздольським, списав і зредагував Станіслав Людкевич] // Етнографічний збірник / Видає Етнографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів: З друк. НТШ, 1906. – Т. XXI. – Ч. 1. – № 535. – С. 135).

³⁶ Виконавиця старшого варіанту Турчиняк Катерина, 1922 р. нар., новішого – Лесишин Микола, 1938 р. нар.

³⁷ Арабськими цифрами позначаємо ритмічні тривалості, прийнявши за найменшу – вісімку.

Другий варіант (приклад 4):

1. Ой дівчи-на по гри-би хо-ди-ла В зе-ле-но-му
га-ю за-блу-ди-ла В зе-ле-но-му га-ю за-блу-ди-ла

Він репрезентує новіший тип мелодії, визначальною ознакою якої є збільшення діапазону в зоні над опорою до верхнього октавного устою, уникання повторності окремих тонів, присутність мажоро-мінорної функційності, ладова змінність (перша частина мелодії мажорна з наступним переходом у паралельний мінор), а також тричастинна форма мелострофи.

У репертуарі Нагуєвич група зразків цієї парадигми дає можливість простежити тенденції згасання жанру у його традиційному вигляді. Тут три варіанти з чотирьох утворились внаслідок розпаду повного баладного тексту на два самостійні, окремо функціонуючі твори – «Там дівчина по гриби ходила»³⁸, «Там на горі Василь сіно косить»³⁹, «Попід гору Ясьо сіно косить»⁴⁰. Основний мотив першого варіанту – «зведення дівчини козаком», в основі двох інших лежить мотив «дівчина Гандзуні (Касе) приносить Василеві (Ясьови) дитину». Варіант Б, однак, зберігає всі основні мотиви баладного сюжету⁴¹, чим підтверджує присутність його саме як балади у місцевому репертуарі. Всі чотири зразки були записані в 1983 році, в рамках однієї експедиції⁴². Цікаво, що два з них (варіант А і В) виконувала одна інформантка⁴³, причому з тим самим наспівом⁴⁴, тому залишається неясним, чи вона просто під час наступного сеансу згадала продовження, чи все таки ідентифікувала їх як дві окремі пісні.

Крім вже зазначеного наспіву, два інші репрезентують різностадіальні моделі. Контур одного з них (вар. Г) розвивається в межах кварта шляхом поєднання інтонацій лінійного, поступеневого руху, що характерно для давнього мислення. Натомість мелодія варіанту Б, більш сучасна і часто застосовується у регіональних баладах з розміром вірша 4б.

У підгірських локусах сьогодні побутує достатньо багато інших традиційних баладних сюжетів та їх варіантів з різним ступенем наративності. Так, пісня про голуба і голубку (мотив «стрілець забиває голуба, вірна голубка побивається за ним») існує тут у двох варіантах – типологічно старшому, з більш

³⁸ Народні пісні з батьківщини Івана Франка... – Вар. А. – С. 198-199.

³⁹ Там само. – Вар. В. – С. 201.

⁴⁰ Там само. – Вар. Г.

⁴¹ Там само. – Вар. Б. – С. 199-200.

⁴² Там само. – С. 373-374.

⁴³ Підляшецька Розалія, 1922 р. нар.

⁴⁴ Наспів, ідентичний до гаївського (див. приклад 4 даної статті).

повним сюжетом та мелодією архаїчного типу⁴⁵, і сучаснішому – з незначно редукованим текстом та уніфікованою мелодією, поширеною на різних теренах України⁴⁶.

Інші баладні сюжети, що знаходяться в активній фазі побутування або в пасивній практиці Нижніх і Верхніх Гаїв та Нагуєвич⁴⁷: «Ой на горі, на горі / вівчар вівці зганяє» (про повернення милого чарами) – сюжет, поширений на всій етнічній українській території⁴⁸; «Ой у місті на риночку сталася новина» (отруєння хлопця приворотним напоєм або пригощанням); «Ой горбане, горбаночку»⁴⁹ (сестра отруєє чарами брата); «Ой мала баба та й доні дві» (старша сестра із заздрощів топить молодшу); «Пиля, пиля Боднарівна при столі» (мати пропиває дочку нелюбові, дівчина рятується від нього самогубством); «Ой умру ж бо я, умру» (вивіряння подружньої вірності); «Ой поїхав молод жовньир на войовані» (зловісний сон жовніра про смерть дружини-породіллі). Наведений перелік традиційних балад, які побутують в підгірських локусах, далеко неповний, однак характерною рисою пісень цієї групи є приналежність до загальноукраїнських пісенних парадигм, а деякі з них (як наприклад, пісня про голуба і голубку) поширені за межами етнічної території.

До другої групи пісень баладного змісту, активно функціонуючих у народно-пісенній системі підгірських локусів умовно відносимо зразки, мовні і музичні тексти яких репрезентують сучасний стиль, здебільшого він наближений до авторських творів, або й є реально авторським. Серед них такі, як «Ой ти, дубочку, зелененький»⁵⁰, «Шумить дуб зелений»⁵¹, «Шуміла ліщина, шумів тихий гай»⁵², «Ішов відважний гайовий» (за Л. і Б. Лепкими)⁵³, та інші. Таких творів небагато, позаяк вони знаходяться на межі між класичною баладою і так званим «жорстким романсом», новим явищем у народнопісенному фольклорі.

Отже, в результаті дослідження баладних репертуарів кількох підгірських локусів виявилось, що вони співпадають у синхронному зрізі, а їх відмінності здебільшого полягають в поєднанні текстів з мелодіями локальної традиції та незначних відхиленнях на вербальному рівні, що можуть бути зумовлені субдіалектними відмінностями або ж неоднаковим ступенем збереженості.

В цілому функціонування баладних текстів у сучасних локальних середовищах виявляє певні закономірності, які полягають в наступному. Давні зразки збереглися у вигляді пісенних парадигм, «носіями» яких виступають представники різних вікових страт, що зберігають їх у пасивній чи активній пісенній практиці.

⁴⁵ Див.: Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні ... № 149.Б. – С.185; 3 гір Карпатських. Українські народні пісні-балади. [Упорядк., підготовка текстів, вступ. сл. та словник С. В. Мишанича]. – Ужгород: Карпати, 1981. – № 203. – С. 258-259. Запис здійснений С. Мишаничем у Нагуєвичах в 1975 р.

⁴⁶ Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні ... – № 149.А. – С. 184; 3 гір Карпатських... – С. 258-259.

⁴⁷ За експедиційним досвідом автора статті ця теза підтверджується стосовно до більшості підгірських локусів.

⁴⁸ Про варіанти з інших регіонів див.: Балади. Кохання та дошлюбні взаємини / [укл. Дей О. І., Ясенчук А. Ю., Іваницький А. І.]. – К., 1987. – С. 426.

⁴⁹ В загальноукраїнських варіантах «Ой Сербине, Сербиночку».

⁵⁰ Народні пісні сіл Гаї Верхні та Гаї Нижні... – № 146 А, А1. – С. 177-178.

⁵¹ Там само. – № 151. – С. 188.

⁵² Там само. – № 154. – С. 191.

⁵³ Там само. – № 153. – С. 190.

Порівняльний аналіз вказує на присутність в цих варіантних «гронах» архаїчного, середньостадіального та нового пласту варіантів, кожен з яких володіє характерними особливостями. Так, найбільш рельєфно ознаки локального стилю виступають у давніх зразках – на вербальному, музичному та виконавському рівнях. У варіантах середньостадіального пласту акумулюються, окрім локальних, також регіональні та загальнонаціональні ознаки певного часового періоду. Такі самі закономірності виявляють балади, що збереглися в локальних репертуарах у вигляді одного варіанту. Відзначена пісенність важко піддається природній трансмісії, вона замкнена у своїх вікових групах. Натомість нові варіанти традиційних балад, а також нові сюжети баладного жанру, незважаючи на загально меншу кількісну присутність у репертуарі, виявились найбільш активними у побутуванні та сприятливими для синхронної трансмісії в просторі.

Таким чином можна цілком стверджувати, що баладна пісенна традиція все ще присутня у сучасних локусах і має всі можливості для її збереження у регіональній манері виконання та подальшого дослідження.

Лідія Федоронько.

Особливості функціонування баладних текстів у локальному середовищі на зламі ХХ – ХХІ ст. (на прикладі народнопісенної традиції бойківського Підгір'я).

У статті порушується проблематика функціонування жанру балади у сучасній пісенній традиції локального середовища, способів трансформації текстів та їх інтерпретації в різночасових варіантах. Проведено порівняльний аналіз баладних зразків, що утворюють локальні пісенні парадигми в синхронному та діахронному русі.

Дослідження проведені на основі народнопісенного репертуару кількох підгірських локусів – Верхні та Нижні Гаї, а також села Нагуєвичі Дрогобицького району.

Lidija Fedoronko.

Peculiarities of ballad texts functioning in the local environment at the turn of the XX-XXI centuries (on the example of the folk song tradition of Boyko Pidhirya).

The article raises the issue of the functioning of the ballad genre in the modern song tradition of the local environment, ways of transforming texts and their interpretation in different versions by timestamp. The comparative analysis of the ballad samples that forms local song paradigms in synchronous and diachronic movement was processed. The research was conducted on the basis of the folk song repertoire of several foothill loci – Verkhni and Nyzni Hai, as well as the village of Naguyevychi, Drohobych district.

Ярина ТОВКАЙЛО

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАСТІВНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. – КІНЦЯ ХХ СТ. ЗГАДКИ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ПАСТУХАМИ ТРАДИЦІЙНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Полонинське пастуше господарство в Карпатах, що сформувалося впродовж багатьох поколінь гірських пастухів, було важливою галуззю сільського господарства, тому воно викликало у дослідників особливе зацікавлення. На початках це були принагідні подорожні замітки чи краєзнавчі описи окремих місцевостей.

Найдавніші писемні дані про вівчарство Карпат знаходимо в уже цитованих люстраціях королівщин в землях Галицькій і Перемиській з року 1565/66: «Там за Коломиєю є досить лісів і пасовиськ, в яких люди з різних сіл пасуть вівці цілий рік і свині, особливо, як зародить на буковині жир, будуючи там собі кошари, іншими словами – обори для житла...»¹. Інший уривок стосується території буковинської Гуцульщини: «У Снятинському старостві є великі ліси на молдавсько-угорському пограниччі, де з гір течуть Черемош та інші великі ріки. В тих лісах є дуже багато букового, ялинового й іншого дерева, на котрому росте омела. Як на бучині зародить жир (жолудь), зганяють із навколишніх сіл і староств свиней на пасовисько, і роблять там собі пастухи кошари для худоби, там живуть, з цього буває велика користь»². Обидва тексти цитовано за працею Сеньківа І.³ У Галицькому старостві на випас у карпатські ліси та полонини відганяли свою худобу пастухи навіть з далеких покутських сіл Мединя, Жураки, Монастирчани та інші⁴. За твердженням І. Сеньківа, скотарі з околиць Тисмениці, Долини, Городенки й Снятина випасали свої отари на гуцульських полонинах аж до початку першої світової війни⁵.

Писемним описом матеріальної та духовної культури північно-східної частини Бойківщини, з півночі обмеженої Дністром, а зі сходу і заходу його правими притоками Ломницею та Стриєм⁶, є книга шляхтича Ігатія Любеч-Червінського

¹ Жерела до історії України-Руси. Описи королівщин в землях руських XVI віку. – Львів, 1895. – Т. 1. – С. 50.

² Там само. – С. 24.

³ Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів. – Чернівці-Верховина, 2014. – С. 75.

⁴ Жерела до історії України-Руси ... – С. 72.

⁵ Сеньків І. Гуцульська спадщина ... – С. 76.

⁶ Кирчів Р.Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К., 1978. – С. 12.

«Okolica zadnestrzaska między Stryem i Lomnicą. Czyłs opis ziemi, dawnych kłęsk lub odmian tey okolicy. Przez Ignatiego Ludicz-Czerwińskiego we Lwowie, 1811», де поруч з етнографічними, природно-географічними та кліматичними даними, знаходимо й відомості про основні заняття місцевого населення. Окремий розділ Червінський присвятив селянським забавам, святам, розвагам і танцям; описав троїсту народну музику, що складається зі скрипки, басолі та цимбал⁷. Це чи не найдавніший опис музичних інструментів мешканців українських Карпат.

Життя і побут полонинських пастухів Гуцульщини і Бойківщини вивчав у 1830-рр. один з діячів «Руської трійці» Іван Вагилевич, про що коротко описав у статті, опублікованій чеською мовою⁸, пізніше передрукованій російською 1842, 1855 р. Докладніше він описує художні уподобання та усну творчість бойків, відзначаючи їхню музичну обдарованість, здатність сільських музикантів з найпростіших і найпримітивніших інструментів добути високо мелодійні звуки, їхню любов до співу і танців, казок, легенд і бувальщини. Серед музичних інструментів він називає скрипку, дуду, сопілку (в гуцулів – frelo), подібну до флейти, пастуший ріг (świriel)⁹. Вагилевич запевняє, що кожен гуцул вміє грати на сопілці¹⁰.

Дослідженням господарства, побуту, звичаїв і фольклору гуцулів займався ще один діяч «Руської трійці» – Яків Головацький (1878), який у 1830-их рр. неодноразово подорожував по селах Галицької та Угорської Русі, а в 1842 – 1845 рр. працював у покутському селі Микитинці. Він описує пастуше життя на полонині як вільне роздолля, хоч сповнене труднощів і небезпек: *«Це свідомість самовладдя, боротьба з диким звіром, передбачувана боротьба з хуртовинами, грозами та негодою, під час яких вони повинні зберегти довірені їм стада, вселяють вівчарям мужність, відвагу і самовпевненість. І вихований ніжною матінкою синочок-плеканчик, що не був у ніякій пригоді, весело береться за працю, і в перший раз відчує, що він хлопець-молодець, козак: в нього «в лівій руці сопілочка, а в правій топорець»; він ходить за вівцями вільно, приспівуючи ...»*¹¹. Як співалося тоді в коломийці: *«Ой, на весні днинка красна, пташеньки співають, В полонинці єще краще вовчерики грають»*¹².

Дослідник підкреслює велику любов бойків до музики і пісенної творчості: *«В кожному селі є люди, обдаровані чи поетичним настроєм, чи щасливою пам'яттю, є свої співаки і співачки на все село: вони зберігають, підтримують і поширюють народну пісенність. У зимові вечори, при сільських сходках, вечорницях і досвідках, в літню пору при роботі, дома при господарстві, чи в дальній полонині з вівцями, скрізь у горця готова пісня на устах. В руках у нього чи за поясом свирілочка, готова розжалобити його душу, заставити думати, а там і заспівати пісню, думку, чи хоч коломийку»*¹³.

⁷ Czerwiński I. Okolica zadnestrzaska między Stryem i Łomnicą. Czyłs opis ziemi, dawnych kłęsk lub odmian tey okolicy. – Lwow, 1811. – S. 252.

⁸ Vahylevyč J. Huculové, obyvatelé východního pohoří karpatského // Časopis českého museum. – Praha, 1838. – Sv. 4. – S. 475-498; 1839. – Sv. 1. – S. 45-68.

⁹ Vagilewicz J. O meszkańcach wschodniej części gór Karpatskich // Przegląd naukowy. – Warszawa, 1844. – T. 4, № 28. – S. 27.

¹⁰ Там само.

¹¹ Головацький Я. Народные песни галицкой и угорской Руси. Ч. III. – М., 1878. – С. 702.

¹² Там само.

¹³ Там само. – С. 723.

Окремі епізоди народного побуту, звичаїв та соціальних відносин гірських жителів знаходимо в творах письменників М. Устияновича, Ф. Заревича. Певний внесок у вивчення полонинського господарства гуцулів здійснив письменник і дослідник Софрон Вітвицький, котрий, перебуваючи тривалий час у с. Жаб'є (тепер Верховина), вивчав побут і духовну культуру пастухів Косівщини¹⁴. Пізніше науковий доробок Вітвицького використав О. Кольберг при написанні першого тому монографії «Русь карпатська».

Свій внесок у вивчення полонинського господарства зробив польський етнограф, географ і поет Вінцентій Поль, який під час подорожей Карпатами у 1840-их роках досліджував побут, обряди і звичаї, записував пісні. Найповніше матеріали власних студій він виклав у збірці його подорожніх описів, надрукованих у двох частинах.

Етнографічними дослідженнями гуцулів і бойків займався ще один польський письменник та історик Август Бельовський, який у нарисі «Покуття» описав побут обох етнографічних груп, зазначивши відмінності в їхніх господарських заняттях, структурі сіл, розташуванні садиб, побудові жител. Він відзначив, що гуцули в своїй діяльності є насамперед скотарями, захоплюються вівцями й кіньми, а бойки віддають перевагу рільництву і розводять велику рогату худобу¹⁵. Бельовський також описав хід на полонину, показав різні сторони життя там пастухів. Серед багатьох необхідних речей, що їх вівчарі беруть на пасовище, він називає й музичні інструменти: фрело (рід флейти) і сурму¹⁶.

Окремі загальні замітки з етнографії українців Карпат, в тому числі згадки про їхні заняття знаходимо в українського письменника і публіциста Івана Наумовича¹⁷.

Короткий опис пастівництва і годівлі тварин подає у своїй монографії «Русь карпатська» О. Кольберг – польський етнограф, фольклорист і композитор¹⁸. Він також описує музичний інструментарій гірських жителів: трембіту, її форму і спосіб виготовлення, називає досить ще поширені в горах дуди, дудки, а поруч з ними – сопілку (у гуцулів – фрільку), пищавку чи флетню з кількома отворами, скотарську чи пастушу трубу (у гуцулів – свирілка)¹⁹. У другій частині цієї роботи серед великої кількості різножанрових пісень, він публікує й гуцульські співанки, присвячені темі пастівництва²⁰. У них оспівується вівчарське життя, згадуються музичні інструменти: трембіточка, свирілочка, теленочка. О. Кольберг подає кілька мелодій без тексту, у т. ч. мелодію для сопілки²¹.

У 40-их рр. ХІХ ст. розпочинаються й етнографічні дослідження закарпатської Верховини. Господарський уклад і побут верховинців Закарпаття описаний у статті «О карпатской Руси» угро-руського письменника і етнографа Андрія Деш-

¹⁴ Witwicki S. O Huculach. Rys historyczny. – Lwów, 1863. Його ж. Huculy // Pamętnik Towarystwa Tatrzańskogo. – Т. 1. – Krakow, 1876. – S. 73-86; Його ж. Zwyczaj, przesądy i zabobony Huculów // Pamętnik Towarystwa Tatrzańskogo. – Т. 2. – Krakow, 1877. – S. 76-82.

¹⁵ Belowski A. Pokucie // Czas. Dodatek miesięczny. – Т. 6. – Krakow, 1887. – S. 653-734.

¹⁶ Там само. – S. 669.

¹⁷ Наумович И. О Карпатской Руси // Славянский сборник. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1875. – С. 31-43.

¹⁸ Kolberg O. Dzieła wszystkie. Ruś Karpacka. – Т. 54. – Wrocław-Poznań, 1970. – S. 170-176.

¹⁹ Там само. – S. 210.

²⁰ Kolberg O. Dzieła wszystkie.. Ruś Karpacka. – Т. 55. – Cz. 2. – Wrocław-Poznań, 1971. – S. 355-363.

²¹ Там само. – S. 407.

ка, написаній у 1840-их роках²². У ній розповідається про існуючий у верховинців звичаєвий щорічний поділ сільських земельних угідь на царину (орну частину) і толоку (пасовище); характеризується одяг, садиба, житло, їжа селян. Описані народні гуляння, співи і танці мешканців сіл, названі музичні інструменти «до танцю»: скрипка й цимбали. Зауважено, що руснаки грають більше на дудах (волинках)²³. А на пасовищах, каже А. Дешко, лунають жалібні звуки «...пастуших рогів, на котрих з великою майстерністю грають вівчарі, зазвичай у нічну пору»²⁴.

Загальна характеристика господарства, побуту, житла, одягу, харчування, звичаїв закарпатських верховинців подана в комплексному історико-етнографічно-статистичному дослідженні австрійського вченого Германа Ігнатія Бідерманна «Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte»²⁵, який, проживаючи у 1858 – 1860 рр. у Кошиці, здійснив кілька мандрівок у місця компактного проживання українських верховинців. Третій, етнографічний розділ першої частини цього видання в перекладі українською мовою опублікований у Віснику Львівського університету [Бідерманн, 2006]. У ньому Бідерманн також називає музичні інструменти верховинців: пастуша флейта, коза (dudelsacks), трембіта, сопілка й пастуша дудка [Бідерманн, 2006, с. 431, 434] та зазначає велику до них прив'язаність: «Влітку, чи то маючи роботу десь у лісі, на пасовиську, чи у полі, він завжди носить при собі або топірець, або сопілку, або ж пастушу дудку».

У 1980-х рр. побут і культуру Гуцульщини вивчав під час кількарічних мандрівок польський історик та етнограф Л. Вайгель, який подав опис весняного свята гуцулів – полонинського ходу, розповів про життя пастухів, оплату їх праці, про виготовлення бринзи і видачу її власникам овець, описав різні звичаї та забобони, також співи, танці й музичні інструменти²⁶. З музичних інструментів він назвав скрипки, дуди або кобзи («kobzu»), трембіти, фуярки та дрімби; на останніх грають дівчата²⁷.

У тих же часах досліджував полонинське господарство український громадський діяч Роман Заклинський. В опублікованій книзі «Географія Руси» він описав полонинське господарство гуцулів, їхнє нелегке життя на полонинах²⁸.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. пошквалюється етнографічна діяльність українських вчених. Виникає школа народознавства, очолювана І. Франком, що об'єднала етнографів та фольклористів. З'являються уже цілеспрямовані дослідження, виконані за певною програмою та методикою, й організуються спеціальні наукові експедиції, спрямовані на широкі комплексні дослідження народного побуту і культури²⁹. Значний внесок у вивчення різних аспектів селянського

²² Дешко А. О Карпатской Руси // Киевская старина. – Т. 19. – 1887. – № 11. – С. 537-548.

²³ Там само. – С. 547.

²⁴ Там само. – С. 539.

²⁵ Bidermann H.- I. Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. – Т. 1. – Innsbruck, 1862; Його ж. Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. – Т. 2. – Innsbruck, 1867.

²⁶ Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny // Pamiętnik Towarzystwa Tatrańskiego. – Kraków, 1887. – Т. XI. – S. 49-86.

²⁷ Там само. – С. 25.

²⁸ Заклинський Р. Географія Руси. Часть перша. Русь галицка, буковинська и угорска [З картою Галичини, Буковини и угорской Руси]. – Львовъ: Друкарня т-ва им. Шевченка, 1877. – 147 с.

²⁹ Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К., 1978. – С. 570.

життя Бойківщини, у т. ч. відомостей історико-краєзнавчого характеру, етнографії та господарської діяльності здійснив у цей час Михайло Зубрицький. Більшість його публікацій стосувалася села Мшанець Старосамбірського повіту. Велику увагу він приділяє характеристиці різних галузей господарства, в тому числі землеробства і скотарства. На прикладі статті «Годівля, купно і продаж овець у Мшанці Старосамбірського повіту», фактично першому спеціальному дослідженні про вівчарство на Бойківщині, М. Зубрицький докладно характеризує всі основні види й послідовність робіт, пов'язаних з вівчарством протягом року³⁰. У додатку до статті він описує вівчарську трембіту, спосіб виготовлення та сферу її застосування: *«Вівчарі мали все при кошарі трумбету і на ній трумбетали на пасовиську і вечером та вночі при кошарі ... Вівчар трумбетав, як пас, а також при кошарі, як пригнали вівці, а від так, як видоїли. Нераз трумбетав довго в ніч, і тоді мовили в селі баби: «коли він буде спати, що так довго трумбоче»? За вівцями носив її на плечах. Повідають, що як трумбоче, вівці дають більше молока... Давнішими часами, коли було більше лісів, а населення рідше, робили дикі звірі, як то вовки і медведі, велике спустошення на салаши. Щоби звіра відколошити від кошари, клали цілу ніч великий огонь і певно на те і трумбетали... Лемаків Федько, що десь пішов в світ, вийде бувало, як настане великий піст, на горбок коло хати, тай трумбоче, а коло нього позбігаються хлопці, тай слухають. Тепер майже не трумбечуть при кошарі, менше кошар, менше пасовиська, то й нема як з трембітою заходитися... На других селах ще трумбечуть. Як баби на яри вийдуть на поле до якої роботи, а учує котра голос трумбети, то так ся має, як би учула голос зозулі, повідає, що буде довго жити, бо учула голос трумбети»³¹.*

Чеський етнограф Франтішек Ржегорж, що власноруч досліджував гірське господарство Бойківщини, також зауважує важливу роль трембіти у полонинському господарстві вівчарів. Він каже, що нерозлучним другом вівчаря є трембіта – вівчарська труба, обвита березовою корою, довжиною 3 м [Řehoř 1897]. Про трембіту і фуярку, як про пастуші інструменти, які використовують на полонині, писав і польський дослідник Ю. Шнайдер. Зазвичай трембіти дерев'яні, обвиті березовою корою, довжиною від 3 до 3,5 м. Однак, трапляються й бляшані трембіти³².

Понад двадцять років вивчав культуру і побут населення галицької Гуцульщини видатний український етнограф Володимир Шухевич. Результати своїх досліджень він виклав у фундаментальній праці – п'ятитомній монографії «Гуцульщина», виданій у Львові протягом 1899 – 1908 рр. У другому томі в 4 розділі «Полонина»³³ дослідник детально описав вихід худоби на полонину і пов'язані з цією подією звичаї, життя пастухів на полонині, план забудови житлово-господарських споруд, випас різних домашніх тварин, доїння овець, переробку молока, оплату праці пастухів, вірування і забобони пастухів тощо. Разом з тим В. Шухевич показав використання під час весняно-літньо-осіннього сезону пастуших музичних інструментів, їхнє призначення й сферу застосування. Такими інструментами є

³⁰ Зубрицький М. Годівля, купно, і продаж овець у Мшанці Старосамбірського повіту // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 6. – 1905. – С. 1-40.

³¹ Там само. – С. 37-39.

³² Schnajder J. Z kraju Huculów // Lud, t. 5. – Lwów, 1899. – S. 61.

³³ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 // Матеріали українсько-руської етнології. – Т. 5. – Львів, 1899. – С. 212-249 (Репринтне видання).

трембіта, труба, вівчарський ріг, фльойира, денцівка, дуда або скрипка. «Ідучи з маржиною бере кожний пастух з собою сокиру, затикає її за ремінь; нею прорубує він собі дорогу лісом, як густий смерічник, або як лім великий; окрім того бере пастух гаранник або прут, ніколи сухий, бо від такого усхла би маржина, а деякий пістоля, вівчарський ріг, фльоєру, денцівку, дуду, або скрипку – хто до чого удав сі»³⁴. Трембіту насамперед використовували як сигнальний інструмент – ним «В полудне і вечером трембіта ватаг на вівчарів, аби не запізнали ся до подою в обіди, або аби їх ніч не захопила; вони не знають яка пора, а в часі негури не знали би куди вертати до стоїща, як би не чули голосу трембіти, що іде із стаї; на сей знак пригонять вони худобу...»³⁵. Трембітою, голос якої лунає від вершка до вершка, розлягається по далекій полонині, по лісах і, відбиваючись об вершки гір, відстрашує звіра від стоїща³⁶. Уночі, щоб відлякати звіра сторож («нічник») трубив в овечий ріг³⁷.

У третьому томі В. Шухевич називає всі гуцульські музичні інструменти, описує їхню будову, стрій, використання, уточнює назви³⁸. До головних він відносить скрипку, якій на весіллях супроводжують часто і цимбали. Переходячи до опису інших інструментів, В. Шухевич зауважує: «До сольових струментів, уживаних мущинами належать: фльойира, денцівка, теленка, трембіта, ріг, коза; челядь (жінки) грає на дрімбі»³⁹. За В. Шухевичем, «ріг це виключно вівчарський інструмент, не довший як 1 м, а злегка закривлений і вироблений як трембіта; на нім трубить вівчар, так само, як трембітник на трембіті», а трембітають на полонині, при похоронах і інших нагодах та лише від Дмитра до Юрія, в інший час «мож трембітати хіба мерцеві»⁴⁰. Свиріль уживають найбільше на полонинах, а стосовно дуди (дутки, кози), то на ній грають на весіллях, у полонині, у бутинах і т.д.⁴¹

Вивченням гуцулів, переважно в долині рік Черемоша та Сучави багато років займався професор Чернівецького університету Раймонд Фрідріх Кайндль. Наприкінці XIX – на початку XX ст. він опублікував низку праць, присвячених історії, матеріальній та духовній культурі гуцулів, в тому числі пастівництву⁴². Зібрані ним матеріали про родинні і суспільні взаємини гуцулів, їхню матеріальну культуру, релігійний світогляд, обрядовість найповніше викладено у монографії «Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung»⁴³, яку нещодавно у перекладі українською мовою перевидали у Чернівцях⁴⁴. Він також описує гуцульські музичні інструменти та їхню будову, в тому числі й пастуші, з околиць Устерків і Горішнього Ясенева. Це скрипка, фльоера, теленька, сопіука, варган (дримба), волинка (дутка) і трембіта⁴⁵. Втім, він зазначає, що в інших місцевостях інстру-

³⁴ Там само. – С. 238.

³⁵ Там само. – С. 240.

³⁶ Там само. – С. 243.

³⁷ Там само. – С. 244.

³⁸ Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 // Матеріали україно-руської етнології. Т. 5. – Львів, 1902. – С. 69-77.

³⁹ Там само. – С. 70.

⁴⁰ Там само. – С. 73.

⁴¹ Там само. – С. 76-77.

⁴² Kaindl R. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów / R. Kaindl // Lud. – Lwów, 1896. – Т. 2. – С. 201-210.

⁴³ Kaindl R. Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung geschildert / R. F. Kaindl. – Wien, 1894. – 130 S.

⁴⁴ Кайндль Р. Гуцулі: їх життя, звичаї та народні перекази. – Чернівці, 2000. – 208 с.

⁴⁵ Там само. – С. 21.

менти можуть мати інші назви і виглядати по-іншому. Стосовно трембіти, то її використовують здебільшого під час похорон, та на гірських пасовищах, де трембіта є нерозлучним супутником пастуха⁴⁶. Однак, за звичаєм, «тромбетати» гуцули можуть лише від Юрія: «В цей день сходить весна на землю і від тепер можна «тромбетати» (в «тромбету») тай рушати з «маржинкою» в полонину»⁴⁷.

Коротку характеристику полонинського побуту та звичаїв гуцулів подає у своїй роботі «Етнографічні особливості українського народу» видатний антрополог, етнограф та археолог Хведір Вовк⁴⁸.

Після першої світової війни відбувся перехід до систематичного вивчення проблематики карпатського скотарства. Фундатором такого напрямку серед науковців став Любомир Савицький – видатний польський вчений антропогеограф, геоморфолог та етнограф, який досліджував і територію українських Карпат⁴⁹. У 1924 р. він ініціював створення «Слов'янської комісії для вивчення пастівництва в Карпатах і на Балканах», що об'єднала польських, чеських, словацьких та українських дослідників⁵⁰. За програмою цієї комісії вивченням пастівництва Карпат займався український вчений Володимир Кубійович, який у 1920 – 1930 рр. проводив широкі польові дослідження в різних частинах Карпат. У своїх студіях він застосовував комплексний антропогеографічний та етнографічний аналіз, розглядаючи природні умови, структуру угідь, демографію та етнографію верховинців⁵¹. У тих же часах чеський учений Ї. Краль досліджував пастівництво Підкарпатської Русі⁵². Ці дослідження перервала друга світова війна. Ї вони були відновлені в 1959 р. зі створенням нової у 1959 р. міжнародної Комісії з вивчення народної культури Карпат з центром у Братиславі, до складу якої пізніше приєдналися й радянські вчені⁵³.

До теми традиційного пастівництва гуцулів звертався словацький етнограф Ян Подолак, який на основі власних спостережень і доробку попередників, написав ґрунтовну статтю, в якій докладно і всебічно описав уклад життя на полонинах⁵⁴. У ній він також показав пастуші музичні інструменти трембіту та ріг, який виготовлявся з рогу вола чи з бляхи, та зазначив їхнє використання як сигнальних інструментів⁵⁵.

Серед праць радянських вчених слід відзначити ґрунтовне дослідження Мар'яна Мандибури, присвячене полонинському господарству Гуцульщини (1978), в якому він коротко описує використання пастухами музичних інструментів трем-

⁴⁶ Там само. – С. 21, 87; Kaindl R. Pasterstwo i wierzenia pasterskie u Huculów // Lud. – Lwów, 1896. – Т. 2. – С. 206.

⁴⁷ Онищук А. Останки первісної культури у гуцулів // Матеріали до української етнології. – Т. 15. – Львів, 1912. – С. 43.

⁴⁸ Волков Ф. К. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – Санкт-Петербург, 1916. – Т. 2. – С. 455-647.

⁴⁹ Sawicki L. Wędrówki pasterskie w Karpatach // Spraw. Tow. Nauk – Warszawa, 1911. – № 6.

⁵⁰ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. – Ужгород, 1994. – С. 6; Бойко І. Актуальність досліджень Володимира Кубійовича про традиційне пастівництво Карпат // Народна творчість та етнологія. – 2016. – 3. – С. 60-74.

⁵¹ Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. – Краків-Львів, 1943. – 517 с.

⁵² Král J. Boržava v Podkarpatske Rusi. – Praha, 1932-1936. Його ж. Podkarpatská Rus. – Praha, 1924. Його ж. Svidovec v Podkarpatske Rusi. Sidla obyvatelstva. Hospodárské využití. – Praha, 1927.

⁵³ Тиводар М. Традиційне скотарство... – С. 6.

⁵⁴ Podolák J. Poloninské hospodárstvo Huzulov v ukrajiných Karpatoch // Slovenský národopis. – Bratislava, 1966. – № 14. – С. 193-292.

⁵⁵ Там само. – С. 248.

біти і флюяри під час «полонинського ходу»; флюяри чи сопілки, як акомпонуючі інструменти для танців під час полонинських розваг⁵⁶.

Важливим досягненням українських вчених радянського періоду було видання колективних монографій, присвячених окремим етнографічним регіонам – «Бойківщина» (1983) та «Гуцульщина» (1987). Двотомник «Лемківщина» вийшла друком в часи незалежності (1999, 2002). Кожне з цих видань містить ґрунтовні описи як давніх так і сучасних пастуших музичних інструментів, їхню будову, звукоряд, стрій.

У 1994 р. вийшла в світ узагальнююча наукова праця, присвячена вивченню традиційного скотарства в Українських Карпатах, авторства Михайла Тиводара (1994) – етнолог, професора Ужгородського національного університету. Окремий розділ роботи стосується традиційних знань, вірувань та обрядів, пов'язаних з пастівництвом. У цьому зв'язку важливим є зауваження вченого, що перший вигін худоби на літні пасовища («полонинський хід»), який оформився у важливе й урочисте народне свято, був властивий лише для тих районів Українських Карпат, де пастівництво відігравало провідну роль у господарстві, тоді як на більшості землеробсько-скотарських територіях відгін худоби на полонини був буденним явищем. Такими районами були лише Гуцульщина та закарпатське високогір'я⁵⁷. Тут у визначений день «на місце збору худоби збиралося все село: святково вдягнені господарі і господині з дітьми, керівники пастівницької спілки і сільської громади, музики, сільський священник та інші. Останній під удари церковних дзвонів, освячував тварин. Худобу формували у стада і під звуки трембіт, троїстих музик, співу, пістольних і рушничних пострілів вирушали до половини»⁵⁸. М. Тиводар також детально розглядає скотарські свята й, що для нас важливо, роль музики під час їх проведення⁵⁹. Він також подав перелік пастуших музичних інструментів, серед них сигнальні трембіта й ріжок, а також інструменти на яких найчастіше грали пастухи на випасах. Це різні сопілки («пищавки», «піщолки», «дудки», «гайдички», «мулятки», «флюяри»), скрипки («гуслі») та «дримби»⁶⁰. М. Тиводар відзначає, що кожен пастух вмів грати на цих інструментах, при цьому сопілки для себе виготовляли самі пастухи, або той із них, що в цій справі досяг найбільшої майстерності⁶¹.

На завершення нашого огляду назвемо ще одного дослідника пастівництва – вченого-етнографа Івана Сеньківа, який по другій світовій війні проживав у Німеччині. Там у 1981 р. вийшла друком його монографія «Пастуша культура гуцулів» [Senkiv 1981]. Для українського читача він підготував науково-популярне видання «Гуцульська спадщина», у якій розглянуто й традиційне полонинське господарство, музика й пастуші музичні інструменти⁶².

Описані у статті праці вітчизняних та зарубіжних дослідників 1-ї пол. XIX – кін. XX ст. дають цілісну картину розуміння історіографії дослідження давньої пастівницької культури та пастушого побуту мешканців Карпатського регіону, а також любові карпатських горців до традиційних музичних інструментів, зокрема аерофонів.

⁵⁶ Там само. – С. 170, 179.

⁵⁷ Тиводар М. Традиційне скотарство ... – С. 385-386.

⁵⁸ Там само. – С. 386.

⁵⁹ Там само. – С. 386, 391, 395.

⁶⁰ Там само. – С. 360.

⁶¹ Там само. – С. 361-362.

⁶² Сеньків І. Гуцульська спадщина ... – 528 с.

Додатки

Фото № 1. Пастух веде отару на стійбище. Автор фото А. Бороди

*Фото № 2. Пастух. Полонина Гордіширка, неподалік Ворохти.
Автор фото А. Бороди*

**Фото № 3. Пастух Петро (кручена трембіта), с. Лазещина Рахівський р-н
Закарпатська обл. Автор фото О. Рибалка**

Ярина Товкайло.

Історіографія досліджень пастівницької культури та побуту Карпатського регіону першої половини XIX ст. – кінця XX ст. Згадки про використання пастухами традиційних музичних інструментів.

Пастівницька традиція господарювання є давньою і включає в себе, окрім побутових знань, цілу систему звичаїв, вірувань, обрядів, цінностей, пастуший фольклор і музику, тощо.

У статті розглянуто праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, починаючи з першої половини XIX ст, темою дослідження яких була пастуша культура Карпат. Особливу увагу автори приділяли ролі і застосуванню пастухами традиційних музичних інструментів, в основному – духових (сопілки, свирівки, пастуші труби, пищавки, дуди, трембіти, фрільки, флюяри, свирілі та ін.).

Yaryna Tovkailo.

Historiography of research of the pastoral culture and everyday life of the Carpathian region of the first half of the XIX century – the end of the XX century. Mentions of the use of traditional musical instruments by shepherds.

The pastoral tradition of farming is ancient and includes, in addition to everyday knowledge, a whole system of customs, beliefs, rituals, values, pastoral folklore and music, and so on.

The article considers the works of domestic and foreign researchers, starting from the first half of the XIX century, the research topic of which was the shepherd culture of the Carpathians. The authors paid special attention to the role and use of traditional musical instruments by shepherds, mainly wind instruments (pipes, whistles, shepherds' trumpets, bagpipes, trembitas, frilles, floyares, etc.).

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЦІ «СЛОВА З БОЛЕХОВА» ЮРІЯ ГНАТИШАКА

Народні говори – це могутній засіб вираження духовного життя народу від найдавніших часів до сучасності, тобто періоду здійснення конкретного дослідження. Тому комплексне вивчення мови не може розвиватися й збагачуватися без докладної характеристики територіальних діалектів, адже саме вони формують ядро української літературної мови. Властиво, Болехівщина була і залишається одним із таких етнографічних регіонів і в наш час. Дослідженням мови народу залежно від території його розселення займається діалектологія, завданням якої є вивчення говорів на сучасному етапі розвитку української мови, а також на попередніх етапах її історії.

Українська діалектна мова складається із більших чи менших одиниць. Найменшою територіальною діалектною одиницею є говірка. Говірка охоплює мовлення кількох населених пунктів. Слід уточнити, що немає загальноствановленого чіткого критерію, за яким говірки відмежовуються одна від одної. Група споріднених говірок об'єднуються у говір (діалект). У свою чергу, сукупність споріднених говорів утворюють наріччя – найбільшу територіальну діалектну одиницю. Говірки, говори і наріччя між собою перебувають у складних взаємозв'язках, де кожна одиниця має неповторні особливості¹.

Перші ж спроби характеристики українських діалектів сягають другої половини XVIII – початку XIX ст. Окремі відомості про них знаходимо в різних етнографічно-географічних, історичних, фольклористичних працях, граматиках (О. Павловського², М. Лучкая³, І. Вагилевича⁴ та ін.), а також у лінгвістичних працях М. Максимовича, Я. Головацького⁵. Лише у XIX ст. українські діалекти стали

¹ Матвіяс І. Українська мова і її говори. – К., 1990. – С. 21.

² Павловський О. Граматика малоросійського наріччя. – Санкт-Петербург, 1818.

³ Лучкай М. Граматика слов'яно-руська: або старослов'янська і теперішня, поширена у карпатських горах, малоросійська мова, що є живим її діалектом. – Буда, 1830.

⁴ Вагилевич В. Граматика языка малорусского в Галиции / сочиненные Иваном Вагилевичем. – Львов: Печатано в Ин-те Ставропиг., 1845. – 190 с.

⁵ У 1834 р. Я. Головацький здійснив тривалу мандрівку в Карпати за маршрутом: Львів – Наварія – Хоросно – Дубини – Монастир – Щирець – Дмитрів – Вербіж – Дроговиж – Стрий – Довге – Великі Дідушичі – Соколів (Львівська обл.) – Болехів – Долина – Рожнятів – Перегінське – Ясень – Майдан (нині с. Міжгір'я Богородчанського р-ну) – Солотвин – Манява – Надвірна – Делятин – Коломия (Івано-Франківська обл.).

об'єктом справді наукового дослідження. З'являються праці О. Потєбні «О звуковых особенностях русских наречий», «Заметки о малорусском наречии» (1870) та К. Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины», де дослідники здійснюють спроби диференціації говорів та наріч⁶. Зауважимо, що певні підсумки щодо польової методики роботи на теренах Болехівщини проаналізував у своїй культовій праці відомий етнограф М. Глушко, який у своїй експедиційній діяльності зібрав унікальні свідчення про говірку Болехівського краю у найрізноманітніших студіях⁷. Безумовно, що окремий комплекс мовознавчих матеріалів міститься і в етномузикознавчих дослідженнях українських вчених. У стосунку Болехівщини зовсім не випадково в етномузикознавстві Бойківщини вирізняють самобутню «Болехівсько-Долинську» народномузичну зону діалектів⁸.

Перша згадка про населений пункт Бойківщини міститься в Іпатіївському літописі від 1236 р., де згадується втеча князя Ростислава Михайловича до Угорщини⁹. Іван Франко наголошує, що Бойківщина в етнографічному плані становить територію з найбільшою густрою заселення, але з найменшою кількістю чужинців, у збереженні давніх особливостей мови, звичаїв та способу життя характеризується найвищим рівнем консервативності¹⁰.

Уперше етнонім *бойки* вжив о. Йосиф Левицький у німецькомовній граматиці української мови, що була видана у Перемишлі 1834 р. Автор уточнив територію, на якій розповсюджений бойківський говір й подав власну назву бойків: «Наріччє так називаемих Бойків – в циркулі Стрийскім, частю Самбірскім і Станіславскім; но они самі себе називают Верховцями»¹¹. З'ясування етимології етноніма *бойки* породило декілька гіпотез. Етнографи І.Наумович та А. Петрушевич виводили назву від слова *бойкий* «жавий, моторний, спритний, войовничий», такої мотивації дотримувались Є. Желехівський, С. Недільський та Б. Грінченко¹². І. Любич-Червінський пов'язував назву *бойко* зі словом бояк («віл») ¹³. Натомість І. Верхратський вважав, що основою для утворення номена *бойко* послужила часто вживана в бойківському говорі частка *бойе*, що має значення «до речі», «дійсно»¹⁴.

⁶ Іваночко К. До історії дослідження ареалу бойківських говірок та етимології етноніма бойки // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – С. 124-139.

⁷ Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. посібник. – Львів, 2008. – С. 46; Макарчук С. Етнологія у Львівському університеті // Етнічна культура українців. – Львів, 2006. – С. 11-29.

⁸ Коваль В. Народномузичні діалекти в околицях на північний захід від Горган // Етномузика. – Львів, 2008. – Число 5: Збірка статей та матеріалів на честь 100-ї річниці експедиції для фонографування дум / Упор. І. Довгалюк, Ю. Рибак. – С. 32-33, 36, 38-39. – (Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка, вип. 22).

⁹ Онишкевич М. Очерки по лексикографіи і лексикологи Бойковщини по даним словаря бойковського діалекта // Автореферат докторської дисертації, Л., 1968.

¹⁰ Франко І. Уваги про походження назви «бойки» // Назвознавчі праці. Перше книжкове видання з приводу століття народин 1856 – 1956. – Вінніпег, 1957. – С. 47-52.

¹¹ Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у XIX і XX ст. // Софія Рабій-Карпинська. Бойківські говірки. Збірник статей. – Перемишль: Перемиський відділ ОУП, 2011. – С. 15-37.

¹² Іваночко К. До історії дослідження ареалу бойківських говірок та етимології етноніма бойки // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – С. 124-139.

¹³ Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrza między Stryjem a Łomnicą. – Lwów, 1811. – 56 s.

¹⁴ Верхратський І. Woher stammt die Name Boiki // Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1894. – Bd. 16. – S. 594-593.

Бойківські говірки, як складова частина карпатської групи українських говорів, почали досліджувати від середини ХІХ ст. З'являються етнографічні праці С. Пасічинського «Малий словарець бойківсько-руських слів, уживаних в щоденній бесіді»¹⁵, розвідки про бойківську культуру М. Зубрицького у «Матеріялах до Українсько-Руської Етнології», І. Вагилевича «Бойки: русько-слов'янський люд у Галичині»¹⁶, О. Франко-Хоружинської «Карпатські Бойки і їх родинне жите»¹⁷. На думку М. Онишкевича, найціннішими лексикографічними працями ХІХ ст. у вивченні бойківського говору є «Знадоби до словаря южноруського» І. Верхратського та «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка, у яких автори тлумачать і вказують місце запису слова, подають фразеологічні звороти¹⁸.

Бойківські говірки активно досліджували у ХХ столітті І. Свенціцький («Бойківський говір с. Бітля»)¹⁹, Юрій Кміт («Словник бойківського говору»), М. Парипа («З географії бойківських слів»)²⁰, Є. Грицак («Лексика с. Сушиці Рикової»)²¹, С. Рабій-Карпинська («Діалект бойків (Фонетика і морфологія). Бойківщина»)²², Д. Бандрівський («Говірки Підбузького району Львівської області»)²³, І. Зілинський («Питання про лемківсько-бойківську границю»)²⁴, М. Онишкевич («Словник бойківських говірок»)²⁵ та інші.

Щодо території поширення, то це південно-західна та підгірська частини Львівської області (Турківський район і південні гірські частини Старосамбірського, Самбірського, Дрогобицького та Стрийського районів) і південно-західна частина Івано-Франківської області (південні гірські частини Долинського та Рожнятівського районів). Бойківський говір поширений на території сучасної Республіки Польща – Західні Бещади та територія на північ від них, приблизно між Ославою і Стрвяжем²⁶. На півдні бойківський говір межує із закарпатським, межа якого проходить від населеного пункту Лопухів на сході по хребту Карпат до кордону з Польщею на заході²⁷.

Болевщина здавна привертала увагу дослідників історії української мови. Прикладом можуть слугувати численні дослідження, організовані ще в часи Івана

¹⁵ Пасічинський С. Малий словарець бойківсько-руських слів, уживаних в щоденній бесіді // Учитель. – 1872. – № 28. – С. 33-37.

¹⁶ Вагилевич І. Бойки: русько-слов'янський люд у Галичині // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117-129.

¹⁷ Франко-Хоружинська О. Карпатські бойки і їх родинне жите // Перший вінок. – Львів, 1887. – С. 217-230.

¹⁸ Онишкевич М. Очерки по лексикографіи и лексикологи Бойковщины по данным словаря бойковского диалекта // Автореферат докторской диссертации. – Львів, 1968.

¹⁹ Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. СХІV. – Кн. 2. – Львів, 1913.

²⁰ Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у ХІХ і ХХ ст. – С. 15-37.

²¹ Грицак Є. Лексика с. Сушиці Рикової у Старосамбірщині // Літопис Бойківщини. – Ч. 10. – Самбір, 1938.

²² Рабій-Карпинська С. Діалект Бойків (Фонетика і морфологія). Бойківщина // Монографічний Збірник Матеріялів. – Філадельфія-Нью Йорк, 1980. – С. 443-457.

²³ Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Дрогобицької області. – К., 1956. – 101 с.

²⁴ Зілинський І. Питання про лемківсько-бойківську границю // Lud Słowiański. – Т. IV. – Краків, 1938. – С. 21-34.

²⁵ Онишкевич М. Словник бойківських говірок. – Частина перша А-Н; Частина друга О-Я. – К., 1984.

²⁶ Рабій-Карпинська С. Бойківські говірки. Збірник статей. – За ред. М. Лесіва. – Перемиський відділ ОУП. – Перемишль, 2011. – С. 20.

²⁷ Матвіяк І. Українська мова і її говори. – К., 1990. – 161 с.

Франка. Зрештою, це край, де любив працювати і відпочивати Іван Франко разом з сім'єю. Родина Франків була частими гостями у Наталі Кобринської – однієї з найвідоміших організаторок жіночого руху на Прикарпатті. Ще одним товаришем, до якого заїжджав Іван Якович був Володимир Левицький. Дослідник-франкознавець М. Мороз зазначає, що різдвяні свята 1886 року І. Франко проводив в Озаркевичів, Н. Кобринської, В. Левицького²⁸. Відпочиваючи разом з сином Андрієм, Ольга Франко записувала місцевий фольклор²⁹. Цікавою, на наш погляд, є легенда «Про початок і кінець сотворення світу», яку опублікувала О. Франко у літературному віснику «Житє і слово». Авторка зазначає, що зафіксувала цей взірєць народної творчості у болахівської служниці на ім'я Марта. Легенда відображає давні вірування українців про створення світу, які тісно переплетені з біблійними мотивами. У центрі оповіді антагоністичні сили, які ведуть боротьбу за світ і людство (Бог – диявол), також йдеться про ознаки, які передуватимуть кінцю світу³⁰. Слід зауважити, що твір надрукований фонетичним правописом, у якому збережено фонетично-морфологічні особливості бойківського діалекту (наприклад, *тільки* – тільки; *приходить* – приходить; *жмінка* – жменя; *штири* – чотири; *тоту (тота)* – той (та); *печи* – пекти; *веречи* – кидати; *здрулити* – скинути, звалити; *увидіти* – побачити; *тогди* – тоді; *зо мнов* – зі мною та інші).

Громада Болехова брала активну суспільно-політичну участь у житті Австро-Угорської імперії. Наприклад, 1895 року делегація на чолі з І. Озаркевичем їздила до сейму у Відень, щоб поскаржитися на зловживання під час виборів³¹. Також болахівська інтелігенція жваво обговорювала видання часопису, який планував видавати І. Франко у 1885 році, взагалі, читачі цікавилися тогочасними українськими виданнями і подавали пропозиції щодо їх покращення³².

Болахів – одне з міст передгір'я Карпат, яке становить межу між бойківським та наддністрянським діалектами. Незважаючи на суміжжя двох говорів на одній території, мовлення мешканців Болехова ми зараховуємо до бойківського діалекту.

Лексика бойківського говору представлена у лексикографічній праці Юрія Гнатишака, лікаря за фахом, – «Слова з Болехова». У словнику автор чи не вперше в мовознавстві репрезентує мовлення людей його рідного міста. Слід згадати, що укласти працю відповідно до лексикографічних вимог Ю. Гнатишаку допомогли мовознавці із Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича – Н. Хобзей³³, О. Сімович³⁴, Т. Ястремська³⁵. У книжці подані не тільки тлумачення діалектних слів,

²⁸ Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка. – Т. 1. – Львів, 2016. – С. 453.

²⁹ Мороз М. Літопис життя ... – Т. 2. – С. 63.

³⁰ Франко О. Про початок і кінець сотворення світу // Житє і слово, 1894. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 144-146.

³¹ Мороз М. Літопис життя ... – Т. 2. – С. 459.

³² Там само. – Т. 1. – С. 418, 447.

³³ Наталія Василівна Хобзей (24 травня 1964 – 21 серпня 2018, Львів) – український мовознавець (діалектолог, лексикограф, лексиколог, етнолінгвіст), кандидат філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, співавтор фундаментальних словників-лексиконів.

³⁴ Оксана Ігорівна Хобзей – український мовознавець (діалектолог, лексикограф, лексиколог, етнолінгвіст), кандидат філологічних наук, співавтор фундаментальних словників-лексиконів.

³⁵ Тетяна Олександрівна Ястремська – український мовознавець (діалектолог, лексикограф, лексиколог, етнолінгвіст), кандидат філологічних наук, співавтор фундаментальних словників-лексиконів.

фразеологізмів, прислів'їв і приказок, але й мінітексти та світлини, які дають змогу детальніше пізнати життя болахівців. Ще однією особливістю словника є те, що до значної кількості реєстрових слів автор подає ілюстрації не тільки з мовлення носіїв говору, але й з літературних творів тих письменників, які є вихідцями з Галичини.

У даній розвідці, яка є складовою магістерського дослідження «Фразеологізми бойківського говору (на матеріалі праці «Слова з Болехова» Ю. Гнатишака)», захищеної у 2019 році, здійснено лексико-семантичний аналіз фразеологічних одиниць на основі матеріалу праці «Слова з Болехова». Зокрема виокремлено фразеологічні одиниці (надалі ФО) із словника Ю. Гнатишака, здійснено картування ФО, створено ідеографічну класифікацію фразеологізмів, розподілено фразеологізми за тематичними групами.

В основі ідеографічної класифікації лежить поділ фразеологізмів за тематичними групами, які мають на меті відобразити мовну картину світу, що існує у певній спільноті, у нашому випадку – жителів містечка Болехова. Оскільки ієрархія ідеографічного опису не є усталеною, ми обрали систематизацію за підходом М. Олійник: семантичний ряд – семантична група – семантичне поле – тематичне поле.

Варто звернути увагу безпосередньо на діалектні фразеологічні одиниці, що входять до тематичних полів «Людина» та «Навколишній світ». У межах тематичного поля «Людина» виокремлюємо 3 семантичні поля та 20 семантичних груп: «Зовнішній вигляд» (семантичні групи «Врода», «Одяг», «Статура», «Вік», «Фізіологічні особливості»), «Внутрішній світ» (семантичні групи «Розумові здібності», «Емоційний стан», «Риси характеру, поведінка», «Людські відчуття»), «Дії та стани людини» (семантичні групи «Говорити», «Вживати алкоголь», «Рухатися», «Працювати», «Стан здоров'я», «Людські взаємини», «Життєдіяльність людини», «Соціальний статус», «Сон», «Деструктивні дії», «Альтруїстичні дії»).

Діалектні фразеологічні одиниці, що входять до тематичного поля «Навколишній світ», ми поділили на 5 семантичних полів і 18 семантичних груп: «Сфера людської діяльності» (семантичні групи «Релігія», «Гроші», «Медицина», «Події», «Ситуації», «Військова сфера»), «Час» (семантичні групи «Частини доби», «Тривалість»), «Місце» (семантичні групи «Конкретне місце», «Неозначене місце»), «Явища природи» (семантичні групи «Стихийне лихо», «Температура», «Фази місяця», «Світлові явища»), «Характеристика речей/явищ» (семантичні групи «Кількісна характеристика», «Якісна характеристика»).

Окрему увагу варто звернути на тематичне поле «Людина», яке ділимо на 3 семантичні поля та 20 семантичних груп. Семантичне поле «Зовнішній вигляд» має 5 семантичних груп, хочемо детальніше зупинитися на кожній з них. До семантичної групи «Врода» («сукупність уроджених фізичних рис людини, зовнішній вигляд»³⁶) належать такі семантичні ряди: «**Бути вродливим**»: *дівка ги мур* – гарна, вродлива дівчина; *ги намальований* – дуже вродливий, гарний; *ги писанка* – гарний, вродливий; *расова баба* – вродлива, поставна жінка; *як цвѣчок (як штик)* – у добрій формі. «**Негарно виглядати**»: *вигліда́ти, ги ду́па з-за ко́рча* – мати непри-

³⁶ Словник української мови: в 11 т. (далі – СУМ) – К., 1970. – Т. 1. – С. 759. (Далі, покликаючись на це видання, будемо використовувати позначку СУМ та вказувати том і сторінку)

вабливий вигляд; *вігліда́ти, як півсра́кі з-за ко́рче* – мати непривабливий вигляд; *квасна́ міна* – незадоволений вираз обличчя. «**Бути неохайним**»: *ги льо́ха* – лінивий, неохайний; *рпу́ можна сі́яти* – про дуже брудне тіло людини; *ги свинé* – брудний, неохайний; *закаре́ний, ги чо́ртове око* – дуже брудний; *такі́й, ги калинниці* – дуже брудний. «**Бути охайним**»: *ги нова́ копі́йка* – 1. чепурний, охайний (про людину) 2. чистий, гарний, у дуже доброму стані (про річ); *при <пóвні> пара́ді* – святковий, урочистий; *чи́стий, ги слеза́* – надзвичайно чистий; *сліди́ти за собо́в* – дбати про свій зовнішній вигляд, манери або про здоров'я. «**Зачіска**»: *ли́сий, ги бубен* – лисий; *обстри́чиси під ма́льчика* – підстригтися дуже коротко (про жінку); *підстри́чи на бу́ца* – підстригти на лисо; *облупи́ти на нольку (обстри́чиси на нольку)* – підстригти на лисо. «**Особливості зовнішності**»: *свиньські́й бл'ю́ндин* – альбінос; *ма́ти зиза* – бути косооким; *дивитисі пра́вим о́ком у лі́ву кіше́ню* – бути косооким; *<такі́й,> ги буря́к* – червонощокий; *бу́зя ги кро́почка* – про делікатні риси обличчя; *кіда́ти в краску* – червоніти від хвилювання, збудження, збентеження, сорому; *черво́ний, ги рак* – дуже червоний, збуджений від надмірного хвилювання. «**Змокнути**»: *змо́кнути до ні́тки (змо́кнути на ми́тку)* – промокнути наскрізь; *мо́крий, ги хлюц* – 1. наскрізь мокрий 2. дуже спітнілий. «**Бути схожим**»: *ги дві ка́плі води́* – дуже подібні; *іде́н в іде́н* – 1. дуже схожі між собою 2. усі без винятку; *вікапа́ний, ги дві ка́плі води́* – дуже подібний, схожий; *вда́тисі в кумі́в* – рисами характеру, звичками бути схожим на хрещених батьків.

Семантична група «**Одяг**» («сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), якими покривають тіло»³⁷) складається з таких семантичних рядів: «**Гарно одягнутися**»: *ві́глянцуваний на кант* – бездоганно одягнений; *сьлю́бні ме́шти* – святкове, вихідне взуття; *ганц нові́й* – цілком новий, неношений (про одяг, взуття); *вбра́тисі, ги до сьлюбу́* – надто святково одягнутися; *в пушині́вку* – про святковий одяг; *ги на те́бе (не́го) шити́й* – такий, як треба; якраз (про одяг, взуття); *до глі́ду* – вдало, зі смаком (про дібраний одяг). «**Невдало одягнутися**»: *вбра́тисі, ги ді́тько в коно́плі* – одягнутися невідповідно до ситуації чи без смаку; *вбра́тисі, ги чо́рт у ягоди́* – одягнутися невідповідно до ситуації чи без смаку; *вбра́тисі (зібра́тисі), ги коза́ на баль (керба́ль)* – одягнутися невідповідно до ситуації чи без смаку; *вбра́тисі за́дом напе́ред* – одягнути навиворіт; *де́рка на де́рці* – дуже порваний, пошматований (про одяг); *про́сет ї́сти ірон.* – про зношене, діряве взуття; *пасува́ти, ги коро́ві сі́дло* – цілком не личити, не пасувати; *ги коро́ві з писка́* – про зім'яту, знищену річ; *без гу́сту* – не вишукано, без смаку. «**Без взуття**»: *на босу но́гу (на бося́ка)* – босоніж. «**Елементи одягу**»: *на кант* – із чіткою, рівною лінією, стрілкою (про випрасувані штани); *ги під шну́рок* – дуже рівно, в одну лінію; *бало́новий плащ* – плащ із непромокальної тканини; *пас по́під гру́ди* – ремінь, який затягують попід черевом коня; *попру́га*; *пусти́ти о́чко* – спустити петлю (на панчохах, светрі тощо); *туре́цька ху́стка* – вовняна хустка з різнокольоровим орнаментом; *кудла́та ші́пка* – хутряна шапка.

Семантична група «**Статура**» («будова, склад тіла людини»³⁸) складається із 8 семантичних рядів, а саме: «**Міцний/кремезний**»: *здо́ровий, як бик* – дуже великий, кремезний, міцний; *здо́ровий, ги кони́сько* – дуже великий, кремезний, міцний;

³⁷ СУМ. – Т. 5. – С. 645.

³⁸ СУМ. – Т. 9. – С. 670.

хлоп ги дуб – міцний, сильний, здоровий чоловік; *кавалок хлопа* – міцний, кремезний чоловік. «**Слабкий/кволий**»: *ги неживий* – слабкий фізично, ослаблений; «**Худий**»: *ги нітка* – дуже худий; *сухей, ги скіпка (такій, ги скіпка)* – дуже худий; *ги штахета* – дуже худий (про дівчину чи жінку); *суха драбина* – про дуже худу дівчину, жінку; *шкєра й кости* – про дуже худу, виснажену людину. «**Товстий**»: *ги ковбан* – великий, товстий; *як каплун* – грубий, огрядний; *ги бальон* – опасистий, огрядний; *ги добре пацє* – вгодований, огрядний (про людину); *ги ступа* – огрядний, незграбний, неповороткий (про жінку); *як танок* – опасистий, огрядний; *заплісти жи́ром* – стати гладким, огрядним; *тєньга бабіна* – опасиста, огрядна жінка; *дістати піски* – погладшати. «**Низький**»: *мєтер п'єт з капелюхом* – про людину невисокого зросту. «**Високий**»: *до суфіта* – про дуже високу людину. «**Частини тіла**»: *живіт ги бубен* – дуже великий живіт; *мізильний палец* – мізинець. «**Зіщулитися**»: *сраку в кулакє* – зіщулитися; *скорчитисі в три погібелі* – дуже згорбитися, зіщулитися, зігнути.

Семантична група «**Вік**» («тривалість життя людини, тварини, рослини»³⁹) має 2 семантичні ряди: «Молодість» і «Старість». До семантичного ряду «**Молодість**» входять такі фразеологізми: *ги тилє* – молодий, недосвідчений; *свїта не видів* – про молодого, недосвідченого; *ше молоко на губах не вісхло* – про молоду, недосвідчену людину; *мало каіші з'їсти* – бути дуже молодим, недосвідченим; *вродитисі го́лим* – про недосвідченого; *дрібні діти* – малі діти; *цицькова дитина* – немовля, яке вигодовують грудьми. «**Старість**»: *старий грат* – стара, немічна людина; *старий пайгер* – мужчина старшого віку; *старий пердун* – мужчина старшого віку; *лєдвє триматисі ку́пи* – бути дуже старим; *старий кавалєр* – неодружений мужчина старшого віку; старий парубок.

Останньою семантичною групою, що входить до складу семантичного поля «Зовнішній вигляд», є «**Фізіологічні особливості**». Під фізіологічними особливостями ми розуміємо характерні риси чи ознаки, що пов'язані з життєвими функціями організму, його життєдіяльністю.⁴⁰ Цю групу ми поділили на такі семантичні ряди: «**Фізіологічні особливості чоловіків**»: *бобик* – *шєста годіна* – про імпотента. «**Фізіологічні особливості жінок**»: *свій чєс* – менструація; *зайти в тяж* – завагітніти; *<вже> нині-завтра має родити* – на останніх тижнях вагітності (про жінку); *панна на виданю* – дівчина шлюбного віку; *мати вікідіши* – народити мертву дитину, втратити дитину. «**Фізіологічні особливості дітей**»: *брати зуби* – про прорізування зубів у немовлят; *з пелєнок* – від раннього дитинства; *змалку*; *ги старий хлоп* – про дитину, яка вчинками та поведінкою наслідує дорослих; *рости, ги на дрїжджох* – дуже швидко рости (перев. про дітей).

До аналізованого тематичного поля входить семантичне поле «**Дії та стани людини**», яке включає 11 семантичних груп, а саме: «Говорити», «Вживати алкоголь», «Стан здоров'я», «Рухатися», «Працювати», «Людські взаємини», «Життєдіяльність людини», «Соціальний статус», «Сон», «Деструктивні дії», «Альтруїстичні дії».

Семантичну групу «**Говорити**» («1. мати здатність висловлювати думки, почуття; володіти мовою; 2. усно висловлювати думки, погляди; розповідати про

³⁹ СУМ. – Т. 1. – С. 671.

⁴⁰ СУМ. – Т. 10. – С. 587; Т. 5. – С. 779.

що-небудь; 3. вести бесіду; розмовляти; 4. бути доказом чого-небудь, свідчити про щось, указувати на що-небудь; 5. проявлятися в чіїх-небудь думках, словах, діях»⁴¹) ми поділили на 23 семантичні ряди. «**Кричати**»: *втворити пісок* – різко, грубо кричати, відповідати; *дёрти морду* – кричати, верещати; *дёртисі, ги котє сцєти* – кричати, верещати; *кричєти, ги рїзаний (кричєти, ги недорїзаний)* – дуже голосно, надривно кричати; *кричєти на всю у́лицю* – дуже голосно, надривно кричати; *кричєти на всю ха́ту* – надривно кричати; *кричєти на чім сьвіт стоєт* – дуже голосно, надривно кричати; *роззівити пісок* – 1. бути неухважним, неквапливим 2. почати говорити, висловити бажання 3. кричати на когось 4. виявити велике зацікавлення, захоплення чи здивування; *кричєти гва́ту* – криком сповіщати про небезпеку, кликати на допомогу; *дёртисі, ги старі калісо́ни* – співати фальшиво або надто голосно; верещати; *ги в млині* – дуже шумно, галасливо; *ги <пчо́ли> в у́лю* – про шум, гомін; *аж ха́та сі трісе́* – про сильний шум, галас; *бра́ти з кри́ком* – домагатися, досягати чогось за допомогою крику, лайки; *підне́ти хай* – зчинити галас, закричати, обурюючись, виявляючи незадоволення. «**Мовчати**»: *відне́ти мову* – втратити здатність говорити; *і сло́вом не перекє́нутисі* – зовсім не розмовляти, не говорити, мовчати; *стулі́ти морду* – замовкнути; *вкусі́тисі за язик (прикусі́ти язика, притрима́ти язик за зубами)* – утримуватися від висловлювань, замовкнути; *ги води́ в рот набра́ти* – замовкнути; *закри́й гє́мбу* – замовкни; *не дзя́вкай* – замовкни; *затка́ти си пє́лку* – замовкнути; *замовкнути на півсло́ві* – раптово, несподівано припинити розмову; замовкнути; *ані мур-мур* – абсолютно нічого (не сказати, не знати); *ані слова*; *язик не повертає́сі* – не наважуватися сказати; *жа́дним сло́вом не обмо́витисі* – нічого не сказати; *сло́ва не відобу́ти* – про мовчазну, неговірку людину; *<не говори́ти> ні зву́ку* – мовчати, не відповідати; *<не сказа́ти> ні півслова (<не сказа́ти> ні слова)* – 1. не промовити нічого, змовчати 2. не розказати, не видати таємниці; *і сло́вом не обізва́тисі (нао́т сі не обізва́ти)* – не промовити ані слова; змовчати; *збра́ти з собо́в у моги́лу* – приховати, ніколи нікому не повідомити; *не ма́ти го́лосу* – не мати права, можливості висловити власну думку; *трима́ти язик за зубами* – не розголошувати таємниці, бути стриманим у розмовах; *не дава́ти ро́та роззіві́ти* – позбавляти можливості висловитися. «**Говорити тихо**»: *говори́ти, ги з-під землі́* – говорити тихо, неголосно, приглушено; *говори́ти, ги старі́й* – говорити ледь чутно; *говори́ти про се́бе* – говорити ледь чутно, пошепки, не для слухачів; *на у́хо* – тихо, таємно, щоб ніхто не чув; *го́лос, ги з-під землі́* – глухий, далекий голос, звук. «**Говорити голосно**»: *підойма́ти го́лос* – говорити голосніше, підвищувати тон; *сварити, дорікати; вє́кати, як дурний* – говорити голосно, нерозбірливо, викрикувати; *вє́кати, як мі́гніци* – говорити голосно, нерозбірливо, викрикувати; *аж сті́ни дрижє́т* – дуже гучно, голосно; *на всьо́ горло* – дуже голосно. «**Говорити нісенітниці**»: *банди́гі гнути* – говорити дурниці; *халама́я гну́ти* – говорити дурниці, нісенітниці; *мудри́й, ги соломоно́ві порткі́* – який поважно говорить очевидні дурниці; премудрий; *не тринди́ наро́дної* – не говори дурниць; *наговори́ти по́вну ха́ту арешта́нтів* – наговорити дурниць, нісенітниць; *ба́йкі розказува́ти* – розповідати нісенітниць, правдиві історії; *<ці́ла> ку́па арешта́нтів* – нісенітниць, пустослів'я. «**Говорити відверто**»: *валити просто́ з моста́* – говорити сміливо, відверто; *говори́ти, ги на спові́ди* –

⁴¹ СУМ. – Т. 2. – С. 100.

говорити відверто, нічого не приховуючи; в <живі> *о́чи* *говорі́ти* – говорити відверто, без натяків; критикувати; в *о́чи* *рі́зати* <п्रा́вду> – говорити відверто, без натяків; критикувати; *говорі́ти на чистоту́* – говорити відверто, нічого не приховуючи. «**Пліткувати**»: *перети́рати* *язиками* – пліткувати, обсуджувати, обмовляти; *хля́пати* *язиком* – пліткувати; *мі́ти* *ко́сти* – обмовляти, пліткувати; *перемі́ти* *всі ко́сти* (*кісткє́*) (*перемі́ти* *всі кісточкі*) – обмовити; *пуска́ти* *буйду́* – поширювати чутки; пліткувати, обмовляти; *взе́ти* *в зу́би* (*носи́ти* *в зу́бах*) – обрати об'єктом глузування, пліток; обмовити; *пісок* *невипарений* – 1. про дуже сварливу людину 2. про того, хто любить розпускати плітки та когось обмовляти; *пуска́ти* *слухі́* – поширювати чутки; *тала́пати* *язиком* – 1. тільки недок., знев. вести беззмістовні розмови; говорити 2. тільки недок., знев. пліткувати 3. тільки недок., знев. розголошувати таємницю. «**Наговорити неприємного**»: *розпусті́ти* *губу́* – наговорити багато неприємного; *гла́дити* *проти́в шер́сти* – говорити або робити комусь щось неприємне; *розпусті́ти* *пісок* – 1. сваритися 2. безпідставно щось доводити, сперечатися 3. не стримуватися в розмові, говорити багато неприємного. «**Натякати**»: *зачина́ти* *зда́лека* – не розкривати відразу своїх думок, намірів; говорити натяками; *зайти́* *збо́ку* – говорити натяками. «**Повторювати**»: *протру́біти* *всі уха́* – надокучити постійними розмовами про те саме; *відкрити* *Аме́рику* – говорити чи оголошувати про щось давно відоме; *така́, ги* *Синді́йка* – про жінку, яка часто розказує те саме; *перелива́ти з пу́стого в поро́жне* – повторювати те саме, ведучи непотрібні або малозмістовні розмови; *пласти́нку му* (*ї*) *заї́ло* – про того, хто безперервно щось повторює; *ї́дно й то́ саме* – про те, що повторюється; *ві́чна коломи́йка* – про те, що повторюється; *пі́ска* *проговори́ти* – часто нагадувати про щось. «**Базікати**»: *тала́пати* *язиком* – 1. базікати, теревенити 2. розголошувати таємницю 3. пліткувати, обсуджувати, обмовляти; *плеска́ти* *язиком* – 1. базікати, теревенити 2. обманювати, брехати; *моло́ти* *язиком* – базікати, теревенити; *клепа́ти* *язиком* – базікати; *лопоті́ти* *язиком* – базікати, теревенити; *язи́к* *розв'єза́всі́* – про надто балакучу людину; *язика́та* *фе́ська* – той, хто не вміє зберігати таємниць; *моло́ти, як пулемйо́та* – дуже швидко, багато говорити; *тра́скати* *язиком* – багато і швидко говорити. «**Повідомляти**»: *дава́ти* *зна́ти* – повідомляти, інформувати; *язи́к* *засвербі́в* – про бажання розповісти, повідомити щось або поговорити про щось; *дава́ти* *знак* – повідомляти, попереджати (переважно жестом, паролем, знаком); *отвирáти* *пісок* – говорити. «**Побажання**»: *ни́ні* *рі́к* – говорять, бажаючи здоров'я; *най* *Ма́ти* *Бо́жа* *ми́лує* – побажання добра, безпеки, благополуччя; нехай все буде добре; *іди́* *здоров* – уживають, прощаючись, як побажання здоров'я, щастя, спокою; *аби́-сте* *діжда́ли* – побажання добра, щастя; *Бо́жи* *поможи́* (*помага́й*) – побажання успіхів, Божої допомоги. «**Вибачення**»: *прости́, Го́споди* – прохання вибачити за різке, грубе слово. «**Говорити правду**»: *аби́-м* <так> *до* *ра́на* *не дочека́в* – вживають на підтвердження правдивості сказаного; *дава́ти* *го́лу* (*го́лову*) *на відрі́з* – запевняти у правдивості, правильності сказаного; *ручати́ся; на* *че́сне* *сло́во* – на підставі запевнення у правдивості сказаного; *не* *кида́ти* *слів* *на* *ві́тер* – не говорити безпідставно, безвідповідально, бути обов'язковим; *аби́-м* *так* *з* *мі́сці* *не* *вста́в* – слово честі; *аби́-м* *такі́й* *здоров* *був* – слово честі; *бі́гме* *жи* *ая́* – слово честі; *чи́ста* *пра́вда* – цілковита правда; *нічо́* *гріха́* *таї́ти* – відверто кажучи. «**Неможливість виразити думку**»: *два* *сло́ва* *до* *ку́пи* *не* *мо́же* *злі́піти* –

про людину, яка не вміє висловлювати своїх думок; *не вміти зв'єзати два слова* – не вміти чітко, логічно, зв'язно висловлювати думки; *не до оповідані* – важко передати словами; *язик можна зломити* – дуже важко вимовити (слово, фразу). **«Обіцяти»:** *ловити на слові* – 1. виявляти суперечності у висловлюваннях 2. скориставшись мимохіть сказаним, домагатися виконання обіцянки; *м'єхко стелити* – щедро обіцяти або хвалити з корисливими намірами; *обіцєти золоті гори* – обіцяти неможливе; *заклєстисі на чім світ стоєт* – присягатися, заклинатися; *присігатисі хрестом* – божитися, клястися. **«Говорити доречно»:** *золоті слова* – про сказане розумно, доречно; *острий на язик* – який влучно, дотепно, ущипливо говорить; *попасти в десєтку* – 1. влучити в ціль 2. влучно, доречно висловитися; *говорити, як Отченаїш* – говорити, відповідати чітко, не затинаючись. **«Говорити необдуманно»:** *вїссати з пальці* – необґрунтовано сказати, запевнити; *смікнув дїтько за язик (смікнув чорт за язик)* – про сказане необдуманно, невчасно, недоречно. **«Дорікати»:** *вїддати очи (вїддати печінкє)* – в'їдливо дорікати, докоряти, ганьбити; *заганєти живцьом у грїб* – не давати спокою доріканнями, сварками; допикати, мучити; *їсти живцьом* – не давати спокою доріканнями, сварками; допикати, мучити; *тікати попід ніс (штрикати попід ніс)* – постійно нагадувати, дорікати; наполегливо звертати увагу; *в очи цєвркати (штрикати в очи)* – дорікати; *плākати на когось* – дорікати комусь; *кōсти грїзти* – допикати, докоряти, грїзти; *встид і ганьба* – вираження загального осуду, докору за негідні вчинки; *камін у город* – недобророзумний натяк, докір. **«Сваритися»:** *починати собі* – сваритися, сперечатися, конфліктувати; *писок невїпарений* – 1. про дуже сварливу людину 2. про того, хто любить розпускати плітки та когось обмовляти; *розпустити писок* – 1. сваритися 2. безпідставно щось доводити, сперечатися 3. не стримуватися в розмові, говорити багато неприємного; *писок, ги калїнниці* – про дуже сварливу людину; *шукати собі ключкі* – шукати привід для сварки, бійки; *<жити> ги кїт з псом* – часто сваритися, жити без злагоди, ворогувати; *кїстку кїдати мєжи когось* – спричинювати сварку, колотнечу; *ги зведенюкє* – про дітей, які постійно сваряться, б'ються; *давати чосу* – 1. поспіхом утікати, бігти 2. сварити, ганити; *робити грāнди* – сваритися, скандалити; *жити гузя – гар* – про близьких людей, які постійно сваряться; *перегрїзти гōрло* – 1. посваритися, переґрїзтися 2. не гребуючи нічим, домогтися свого; *доливати оливи в огєн (пїдливати оливи в огєн)* – поглиблювати конфлікт, поґіршувати, ускладнювати становище; *<бути> на ножах* – ворогувати, конфліктувати.

Наступна семантична група **«Уживати алкоголь»** складається із 3 семантичних рядів, а саме: «Бути п'яним», «Випити алкоголю», «Бути тверезим». **«Бути п'яним»:** *на очи не вїдїти* – 1. бути дуже втомленим, спрацьованим, не мати часу на відпочинок 2. бути дуже п'яним; *вдарити в голу (голову)* – про стан алкогольного сп'яніння; *на п'єну голу (голову)* – у стані сп'яніння; напїдпитку; *залєти слїпакє* – випити надмір алкоголю; бути п'яним; *напїтисі в дрєзїну* – сильно сп'яніти; *п'єний, ги мотїка* – дуже п'яний; *п'єний, ги чїп* – дуже п'яний; *пїд вїпивкою* – напїдпитку; *вмерлому з уха би вїпив (з шулька би вїпив)* – про пияка; *напїтися, як пацєта* – випити надмір алкоголю; *пїд газом* – у нетверезому стані; *пїд мухов* – у нетверезому стані, напїдпитку; *нажєртисі, як свїнє* – вжити надмір алкоголю. **«Випити алкоголю»:** *вїпити могорїч* – випити алкоголю з приводу завершення

справи; *шос у горлі деренчить* – про бажання випити алкоголю; *зазира́ти до келіш-ка* – зловживати алкоголем; випивати; *ві́пити по со́тці* – випити горілки; *ста́вити мого́рич (поста́вити мого́рич)* – частувати вином, горілкою (за послугу, допомогу тощо); *<налити> по марусин поясок* – налити алкоголю (переважно горілки) до визначеної в чарці мірки; *<пити> на коне́* – пити чарку із гостями на прощання за благополучну, щасливу дорогу; *промочи́ти го́рло* – випити (переважно алкоголю). **«Бути тверезим»:** *лиши́тисі горі́вкі* – почати тверезий спосіб життя; *твере́зий, як ці́вок* – цілком тверезий; *ни́ц не бере́* – про того, хто не п'яніє.

Семантична група **«Стан здоров'я»** («ті чи інші особливості функціонування організму; фізичне самопочуття людини»⁴²) має такі семантичні ряди: **«Бути здоро-ровим»:** *кров з молоко́м* – про здорову, рум'яну людину. **«Хворіти»:** *не встава́ти з лі́жка* – хворіти; *прику́тий до лі́жка* – важкохворий; *пу́шка пари́* – про слабосильну, хвору людину; *вста́ти з лі́жка* – почати одужувати після тяжкої хвороби; *з гів-на́ баті́г* – про хворобливу людину; *ле́две ди́хати* – 1. бути тяжко хворим; бути при смерті 2. бути дуже втомленим, виснаженим; *<блідий> ги́ смерт* – надзвичайно блідий; дуже виснажений хворобою. **«Лікуватися»:** *бра́ти лі́карство* – приймати ліки; *на но́гах пере́ходити (переноси́ти) хоробу́* – одужати, не лежачи в ліжку; *поста́вити на но́ги* – 1. виростити, виховати 2. виходити після хвороби, ви́лікувати. **«Погане самопочуття»:** *чу́тисі, ги́ коро́ва по теле́ті* – погано почуватися; *леж́ети пласто́м (тру́ном леж́ети)* – лежати, погано почуватися через слабкість, втому чи хворобу; *не по со́бі* – 1. погано (про самопочуття) 2. незручно, ніяково 3. моторошно, страшно; *в о́чах сте́мніло* – стало погано, млосно від болю, втоми, хвилювання тощо; *сві́т сі́ кру́тит* – про стан запаморочення (від втоми, хвороби, болю, переживань); *ги́ п'є́ний* – у стані на півсвідомості, запаморочення; *ги́ замотели́чений* – напівпритомний, запаморочений; *голо́ва замакі́триласі (замакі́трилосі в голо́ві)* – про стан запаморочення, розгублення; *голо́ва йде́ оберто́м* – про стан запаморочення, розгублення. **«Відчувати біль»:** *хо́пила ко́лька* – стало боляче, закололо. **«Набратися сил»** («ставати сильним»⁴³): *розпра́вити плече́* – відчути появу нової сили, енергії; *ще до́вго поте́гне* – про того, хто ще повний сили та енергії; про щось ще міцне, надійне; *набра́тисі ду́ху* – 1. переборюючи страх, сором'язливість, ставати рішучим, сміливим 2. відновити сили; *кров гра́є (кров заго-вори́ла)* – 1. про приплив сили, енергії 2. про того, у кого виявилися звички, характер, вдача, властиві його родичам; *збира́тисі з си́лами* – 1. відновлювати свої сили, відпочиваючи 2. переборюючи, перемагаючи страх, непевність та ін., зважуватись на щось; *дру́ге ди́хані* – приплив сил; поява нових можливостей. **«Бути втомле-ним»:** *ги <та> мо́кра ку́рка* – дуже втомлений, вимучений, виснажений; *вали́тисі з ні́г* – бути дуже втомленим, виснаженим; *на о́чи не ви́діти* – 1. бути дуже втомле-ним, спрацьованим, не мати часу на відпочинок 2. бути дуже п'яним; *ле́две ди́ха-ти* – 1. бути тяжко хворим; бути при смерті 2. бути дуже втомленим, виснаженим; *ле́две но́ги не́суть* – про дуже втомлену, виснажену людину; *впасти пля́цком* – бути дуже втомленим, знесиленим; *хот у тру́но клади́* – про дуже втомлену, виснажену людину; *ги з хреста́ знéтий* – виснажений, втомлений; *ги пола́маний* – замучений, виснажений, знесилений; *но́ги ві́ходити* – дуже втомитися, знесилитися (від хо-

⁴² СУМ. – Т. 9. – С. 644.

⁴³ СУМ. – Т. 5. – С. 14.

діння у пошуках, клопотах); *збі́тисі з ніг* – дуже втомитися, знесилитися (від ходіння у пошуках, клопотах; *не чу́ти ніг під собо́в* – перевтомитися, замучитися (від надмірної, швидкої ходи чи бігу); *не чу́ти ні ніг, ні рук* – перевтомитися, замучитися (від важкої, виснажливої праці); *рук не чути* – про відчуття втоми, виснаження, знесилення; *наді́рвати пу́пець* – перевтомитися, знесилитися від надмірного фізичного напруження, важкої роботи; *ле́две те́плий* – знесилений, знеможений; *сто́яти йднов ного́в у моги́лі (гробі)* – бути цілковито виснаженим, на межі смерті. «**Тремтіти**»: *циконі́ти зуба́ми* – тремтіти, дрижати (від холоду, страху); *зуб на зуб не попадає* – тремтіти від холоду або з переляку.

Семантична група «**Життєдіяльність людини**» («сукупність життєвих функцій організму»⁴⁴) має такі семантичні ряди. «**Померти**»: *відда́ти Бо́гу ду́шу* – померти; *ге́лі заде́рти* – померти (переважно раптово); *ду́ба врі́зати (ду́ба да́ти)* – померти; *знайти́ кі́нці* – загинути, померти; *заде́рти но́ги* – 1. упасти 2. померти; *проті́гнути но́ги* – померти; *пі́ти спа́ти* – померти; *відобра́ти житі́* – позбавити життя; *ві́нести впе́ред нога́ми* – про покійника; *вкоро́чувати житі́* – призводити до передчасної загибелі, смерті; *загане́ти до гробу́* – доводити до загибелі, смерті; *ломі́ти карк* – ризикувати життям, гинути; *не до́вго поте́гне* – про того, хто помирає; *солодка́ сме́рт* – смерть від отруєння чадним газом; *спрова́дити на той сві́т* – заподіяти смерть; *згане́ти зі сві́ту* – доводити до загибелі, смерті; *збавле́ти ві́ку* – позбавляти життя, убивати; *на́гла сме́рт* – несподівана, раптова смерть. «**Жити**»: *взе́тисі за розу́м* – почати жити, поводитися розсудливо; *ві́к прові́кувати (ві́к скорота́ти)* – прожити життя; *кі́лька то́го житі́ ірон.* – про швидкоплинність життя; *ві́к скапа́рити (загубі́ти ві́к)* – змарнувати найкращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими; *дочека́ти до ра́на* – дожити, не померти; *два ві́ка (ві́ке) жити́* – жити дуже довго; *жити нерозлі́йвода* – жити злагоджено, дружно; *жити́ ду́ша в ду́шу* – жити дружно, у злагоді. «**Дихати**»: *ги кова́льській мі́х* – важко, із шумом (дихати); *запе́рло ду́х* – стало важко дихати (від важкої праці, переляку, сильних переживань); *аж ду́х заби́ло* – перехопило подих (від збудження, хвилювання тощо). «**Бути голодним**»: *голоде́н, ги вовк* – дуже голодний; *постави́ти зуби на клі́нок* – не мати що їсти, голодувати; *ги три́ дні ні́ц не їв* – 1. про дуже голодну людину 2. про дуже повільну, мляву людину; *ке́шкі ма́рша гра́ют* – про відчуття голоду, сильне бажання їсти; *сиді́ти без хлі́ба* – не мати засобів до існування; голодувати; *на голо́дний жолу́док* – натще. «**Бути ситим**»: *напха́ти ке́шку* – наїстися до несхочу; *ке́нути на зуб* – перекусити; *напха́ти бебех* – наїстися; *живі́т не до́шка, ше сі́ пода́ст тро́шка* – про можливість з'їсти більше; *зазира́ти по бані́ках* – мати надмірний апетит; *зі сма́ком* – 1. із великим апетитом; смачно 2. гарно, вишукано; *годува́ти, ги на зарі́з* – годувати ситно, щедро; *до́брый на їду́* – який багато їсть (переважно про худобу); *забити́ жолу́док* – переїсти (переважно про тварин); *забити́ кни́ги* – переїсти (переважно про тварин). «**Пити**»: *пі́ти, як Гу́сьцьо* – про того, хто випиває багато рідини; *випи́ти і́днім ду́хом* – випити одним ковтком, залпом.

Наступною семантичною групою, яка входить до семантичного поля «Дії та стани людини», є «**Людські взаємини**» («взаємні стосунки між людьми»⁴⁵) складається із наступних семантичних рядів: «**Інтимна близькість**»: *побокова́ ба́ба*

⁴⁴ СУМ. – Т. 2. – С. 534.

⁴⁵ СУМ. – Т. 1. – С. 345; Т. 4. – С. 570.

вул. – коханка; *віобертати бабу вульг.* – здійснити статевий акт; *давати по́ткі вульг.* – віддаватися чоловікові; *взєти за підшитє вульг.* – торкнутися інтимних частин тіла (дівчини, жінки); *пiти по руках* – 1. переходити від одного до іншого 2. знев. жити розпусно, вступати у безладні статеві стосунки (про жінку). «**Цілуватися**»: *дати бузі* – дозволити поцілувати; *дати цьом (цьомка)* – поцілувати. «**Одружитися/вийти заміж**»: *взєти за жінку* – одружитися; *стати на рушник* – одружитися; *вийти заміж*; *іти до росписки* – іти в супроводі весільних гостей до загсу, щоб засвідчити одруження юридично (про наречених); *бути на боці* – одружившись, мешкати окремо від батьків; *зав'єзати світ* – 1. зробити нещасним, позбавити радості 2. нещасливо одружитися. «**Довго не одружуватися/не виходити заміж**»: *сидіти в дівках* – довго не виходити заміж; *засидітисі в дівках* – довго залишатися незаміжною; *посівіти в дівках* – довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжною; *ше женіло не віросло* – про парубка, який ще не готовий одружитися. «**Бути самотнім**»: *не мати, де го́лу (го́лову) прихиліти* – бути самотнім; *сам, ги палец* – самотній, самотній; *сидіти в штирох стінах* – жити самотньо, ізольовано, не реагуючи на жодні події. «**Гості**»: *свіжі госьці* – новоприбулі гості; *дітько приніс (чорт приніс)* – про небажаного гостя; *кулідувати по́нід вікнами (кулідувати під дверима)* – довго чекати господарів, не заставши їх удома. «**Родинні стосунки**»: *взєти за сво́го* – прийняти до родини, замінити батьків; *медовий місяц* – перша пора, початок подружнього життя; *медовий місяць*; *діти обсіли* – про велику, багатодітну сім'ю. «**Уникати зустрічей**»: *обмина́ти десєтов дорогов* – свідомо уникати зустрічі, ігнорувати; *хова́тисі від людського о́ка* – уникати зустрічі; *обернутисі за́дом* – повернутися спиною; ігнорувати. «**Зрадити**»: *такій, жи вто́пит в ліжці води* – підступний, зрадливий; *наставлєти ро́ги* – зраджувати (чоловіка); *рідного тата продаст* – про непорядну людину, здатну зрадити, учинити підлість; *скака́ти в грєчку* – зраджувати дружину (чоловіка); *мати нешлюбні зв'язки*; *мати на стороні* – зраджувати чоловіка чи дружину; *юда скаріоцкій* – зрадник; *продати ду́шу* – втратити гідність, зрадити з корисливих міркувань; продатися. «**Дружити**»: *тримати штаму* – дружити, товаришувати. «**Бути залежним**» («який перебуває під чийось впливом або чиеюсь владою, підкоряється кому-, чому-небудь»⁴⁶): *вісіти на карку (сидіти на карку, на шії)* – бути під опікою, на утриманні; бути несамостійним, матеріально залежним; *стояти в ласку* – залежати від чиеїсь волі, милості; *бути під н'єтов* – 1. бути залежним 2. бути під гнітом, утиском; *дивітисі в сраку* – бути залежним; підлабузнюватися; *стояти в ласку* – бути залежним, добиватися прихильності; *бути під чо́ботом* – бути залежним, підвладним; *хомут на шії* – залежність, поневолення; тягар, обуза; *триматисі за спідницю ірон.* – не проявляти самостійності, підкорятися волі жінки; *таньцюва́ти під чийос дудку* – виконувати чийсь бажання, підкорятися у всьому; *взєти під пантофель* – змусити підкоритися; *шнуркі віти з когось* – підкоряти своїй волі. «**Бути незалежним**»: *сам собі пан* – вільна у вчинках незалежна людина; *іти своїов дорогов* – діяти самостійно, незалежно, без чужого впливу. «**Фізична розправа**»: *пустіти юшку* – побити, розбивши носа до крові; *шукати си Кнежолукі* – шукати зачіпку для неприємностей, фізичної розправи, побиття; *спустіти шкєру* – нещадно побити, відлупцювати; суворо покарати; *дістати в чоло* – бути побитим; *набрати,*

⁴⁶ СУМ. – Т. 3. – С. 182.

ги бідний в торбу – про того, кого побили, відлупцювали; *спра́ти на квасне́ я́пко* – дуже сильно побити; *діста́ти по піску* – бути побитим; *діста́ти по мо́рді* – бути побитим; *місці живо́го нема́* – про побитого, пораненого; *збі́ти на вінне я́пко* (*збіти на квасне́ я́пко, збіти на пля́чок, згара́тати на квасне́ я́пко, згара́тати на капу́ру*) – дуже сильно набити, побити; *скрути́ти го́лу (го́лову)* – 1. побити, покалічити; убити 2. покалічитися, загинути 3. поламати, знищити; *збі́ти, ги га́мана* – сильно побити; *відбі́ти печі́нке* – сильно побити, пошкодивши внутрішні органи; *виптра́скати по піску* (*виптрі́скати по пісках; втеса́ти в пісок, да́ти по піску, да́ти в нюх, да́ти в папу́лю, да́ти по мо́рді, заї́хати в мо́рду, заї́хати в пісок, зу́би порахува́ти, па́льнути в мо́рду, па́льнути* – ударити в голову; *лупи́ти, як Сидорову козу́* – нещадно бити, лупцювати; *підойма́ти руку́* – бити; *рукі́ прости́гати* – битися; *да́ти ши́ця* – вдарити ногою; копнути; *обмитисі́ юшков* – залитися, покритися кров'ю від завданих ударів; скривавитися; *шука́ти собі́ ключкі́* – шукати привід для сварки, бійки; *ги зве́денюке́* – про дітей, які постійно сваряться, б'ються. «**Обманювати**»: *робі́ти з та́та вар'я́та* – обдурювати, обманювати; *забива́ти ба́кі* – 1. відвертати увагу розмовами, балачками; заговорювати 2. обманювати, вводити в оману; *затума́нювати го́лу (го́лову)* – позбавляти ясності мислення; вводити в оману, обманювати; *на гра́нду* – обманом, підло; *крути́ти на всі бо́кі* (*крути́ти гіта́ру, крути́ти хвостом, крути́ти ю́ра*) – хитрувати, обманювати; *води́ти за ніс* – дурити, обманювати; *брати́ на пу́шку* – обманювати; *бреха́ти, на чім сві́т сто́єт* – безсоромно обманювати, брехати; *напуска́ти туману́* (*пуска́ти тумана́*) – 1. робити щось незрозумілим, заплутаним 2. обманювати, зваблювати; *плека́ти язико́м* – 1. базікати, теревенити 2. обманювати, брехати; *лиши́тисі в дура́ках* – бути ошуканим, обдуреним; *обве́сти круго́м па́льці* – перехитрити, обдурити; *робі́ти з писка́ холе́ву* – не виконувати своєї обіцянки; обдурювати; *підве́сти під монасти́р* – діями, словами поставити у скрутне чи незручне становище, одурити; *в живі́ очи́ бреха́ти* – безсоромно брехати. «**Лестити**»: *цілюва́ти в за́дницю ірон, знев.* (*цілюва́ти в سرا́ку*) – лестити, вихвалити, підлабузнюватися; *диві́тисі в سرا́ку* – бути залежним; підлабузнюватися; *без ми́ла в ду́пу лі́зти* (*ду́пу рва́ти*) – вислужуватися (про підлабузника); *зазира́ти кому́с в سرا́ку* – підлещуватися; *ска́кати на за́дних ла́пках* – прислужувати комусь, підлещуватися до когось, утрачаючи людську гідність. «**Втручатися у чужі справи**»: *пха́тисі, де не про́сет* – втручатися в чужі справи; *лі́зти в ду́шу* – втручатися в чужі справи, випитувати про особисте; *пха́ти сво́го но́са* – безцеремонно втручатися в чужі справи.

Наступною семантичною групою є «**Соціальний статус**». Під соціальним статусом ми розуміємо певне місце людини в суспільній ієрархії, яке обумовлене його походженням, професією, віком, статтю, сімейним станом⁴⁷. Ця група має такі семантичні ряди: «Бути бідним», «Бути багатим», «Не мати впливу». «**Бути бідним**»: *з біди́ вийти* – зазнати бідності, нужди; *бідний, аж си́ний* – дуже бідний; *го́лий-бо́сий* – який не має засобів для існування, бідний, убогий; *холод і го́лод* – важкі життєві умови, бідність; *ні гро́ша не ма́ти* – бути бідним, не мати засобів для існування; *ні кола́, ні дво́ра* – про дуже бідну людину; *не ма́ти ні копі́йки за душо́в* – бути бідним, не мати грошей, засобів до існування; *бідний, ги церко́вна ми́ш* – дуже бідний; *пха́ти біду́ попере́д се́бе* – жити в бідності, нужді; *лиши́тисі*

⁴⁷ Герасимчук А., Палеха Ю., Шиян О. Соціологія: навчальний посібник. – К., 2004. – 246 с.

в ідні сорочці – дійти до матеріальної скрути; їсти сухей хліб – жити в нестатках, бідності, нужді; лишити без сорочки – довести до скрути, нужди; лишитися без штанів (лишитися в ідні сорочці; лишитися, ги на леді) – залишитися без засобів існування; сидіти з голов задницею – не мати засобів для існування; знимати останну сорочку – доводити до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування; обдерти до нитки (обібрати до нитки) – залишити без засобів до існування; сидіти без хліба – не мати засобів до існування; голодувати; <взяти, забрати> останній лах (<взяти, забрати> послідний лах) – довести до зубожіння; пустити з торбами <по світі> – залишити без майна, довести до злиднів, зубожіння; піти з торбами по світі – стати жебраком; зубожіти; ходити по людях – просити милостиню, жебракувати; сидіти під церквою – просити милостиню; срати тонко – бідувати. «Бути багатим»: нагріти руки – нечесно, незаконно збагатитися; великий пан – заможний, багатий, впливовий, авторитетний чоловік; пан на всю губу – заможний, багатий, впливовий, авторитетний чоловік; велика пані – заможна, впливова, багата, авторитетна жінка; добре стояти – бути багатим, заможним; чутися, ги у Бога за дверима (чутися, ги у Бога за назухов) – почуватися захищеним, жити в достатках, заможно; <хіба> лиш пташиного молока бракує – про достаток, заможне життя; стати на ноги – 1. вибитися з нужди, нестатків; стати заможним 2. стати самостійним, матеріально незалежним; ги в раю – 1. тихо, спокійно 2. в розкошах, заможно (про триб життя); жити з фюрсом – жити забезпечено, в розкошах, достатках; мати хліб і до хліба – жити в достатку; з горла пре – про надмірне багатство, розкіш; на широку ногу – розкішно, багато; крутити грішми – вміло вести бізнес; руки гріти – нечесно, незаконно збагачуватися; вратися на всю готове – отримати повне забезпечення. «Бути не впливовим»: невеликий пан ірон. – чоловік чи хлопець, який не має впливу, авторитету в суспільстві; невелика пані ірон. – жінка чи дівчина, яка не має впливу, авторитету в суспільстві; закороткі руки (руки короткі) – про того, хто має недостатньо прав чи впливу.

Семантична група «Рухатися» («1. перебувати в постійному русі (у просторі й часі); 2. переміщатися, пересуватися»⁴⁸) має наступні семантичні ряди: «Бігти»: бігти, аж сі шпотати – бігти дуже швидко; давати чоусу – 1. поспіхом утікати, бігти 2. сварити, ганити; дати драла – побігти, втекти; лєтати гальона – дуже швидко бігти; кудя очи дивлєтьсі <іти, бігти, тікати> – навмання, наосліп (бігти, тікати); без паміти – 1. непритомно, неусвідомлено 2. швидко стрімголов (іти, бігти) 3. про сильне захоплення; розбігтисі в різні боки – розбігатися (в різні боки); патинкі губити – швидко тікати, забиратися геть. «Іти геть»: пендзлюй відси – забирайся геть; гонь відси – забирайся, іди геть; гуляй відси (марш відси, нога відси, йди гет <відсика>) – забирайся, іди геть; масті відси – забирайся, іди геть; піти гет – забратися, піти геть; аби ноги твої більше не було – не приходь більше; забирайся; шуруй відси – забирайся геть; гайда відси – геть звідси, гайда звідси; забрати сраку вульг. – піти геть; іти до сракі вульг. – іти геть, забиратися; гнати в шию – змушувати іти геть, виганяти; показати на поріг – вигнати; з піском вігнати – прогнати, звільнити зі скандалом; збирати манаткі (накувати манаткі) – забиратися геть. «Сідати»: сидіти, як курка на бантах – сидіти дуже високо; брати на барана – садити на плечі; сидіти, ги миши під мітлов – сидіти дуже тихо, нерухомо; сидіти

⁴⁸ СУМ. – Т. 8. – С. 915.

каменем – 1. сидіти непорушно 2. наполегливо, не відволікаючись робити щось. «**Блукати**»: блудом ходіти – блудити, блукати. «**Лягти**»: крижом лежєти – лежати, розкинувши руки; задерти <троха> ноги – лягти відпочити. «**Не рухатися**»: ги вкопаний – непорушний, нерухомий; ги неживий – 1. нерухомий 2. слабкий фізично, ослаблений 3. дуже повільний, млявий 4. приголомшений, заціпенілий; затаєти дух – принишкнути, завмерти; стояти, ги стовп (стояти, ги укопаний, стояти стовпом) – стояти нерухомо, непорушно, застигнути на місці; ставати коло кожного стовпа – дуже часто зупинятися. «**Метушитися**»: ходіти з кута в кут – метушитися від хвилювання; крутитисі, ги гівно в ополонці знев. – метушитися; товчисі, ги Марко по пеклі – дуже багато, невпинно, безугавно, без потреби рухатися; наробити руху – зчинити метушню, гамір; шибати собов – метатися, шибатися. «**Іти повільно**»: лєдвє тігнути ноги – дуже повільно ходити, рухатися (через втому, хворобу, старість); нога за ногу – дуже повільно, неквапливо (іти); лєдвє переставлєти ноги – іти дуже повільно; лєдвє сувати ногами – іти дуже повільно, не поспішаючи; лізти рачкі – лєдвє йти (про п'яного); тігнути нога за ногу – іти дуже повільно; іти, ги черепаха (лізти, ги черепаха) – іти дуже повільно, не поспішаючи; тєгнути, ги смрід по калісонах ірон. знев. – дуже повільно йти; іти, якби в итані сі всрати – іти дуже повільно, не поспішаючи. «**Розминатися**»: розминати кости – рухаючись, позбуватися відчуття втоми, оніміння суглобів; розминатися. «**Схопитися**»: схопитисі, ги обпарений (опечений) – раптово, рвучко встати; зірватисі на рівні ноги – рвучко встати, піднятися; схопитися, зірватися. «**Подорожувати**»: товчи собов – працюючи, багато їздити, подорожувати; ввидіти світа – побувати у різних місцях, у різних країнах, багато пізнати; піти світами – тривалий час бути поза домом. «**Рух бездоріжжям**»: місїти болото – іти, їхати розмитою дорогою, бездоріжжям; ні проїхати ні пройти – не можна дістатися кудись (переважно через розгрузлість ґрунтової дороги в дощі). «**Швидкий рух**»: <летіти, їхати,> як зваріований – про швидкий, нестримний рух. «**Перевалюватися під час ходіння**»: колісатисі, ги жид на яйцох вул. – перевалюватися з ноги на ногу (під час ходьби); колісатисі, ги качка – перевалюватися з ноги на ногу (під час ходьби). «**Рух у воді**»: давати нурка – пірнати; скакати нюрка – пірнати; лазити рачкі – 1. пересуватися рачки; рачкувати (перев. про малу дитину) 2. торкаючись долонями дна, переміщатися на мілководді ріки.

Семантична група «**Працювати**» досить чисельна і складається із 20 семантичних рядів. Під словом «працювати» ми розуміємо «затрачаючи фізичну й розумову енергію, брати участь у створенні матеріальних і духовних цінностей; трудитися»⁴⁹. «**Професіонал**»: золоті руки – про вправну, умілу, фахову людину; на всі руки майстер – вправна, вміла людина, добрий фахівець; скорий на руку – спритний, вправний; лєгка рука – 1. про того, хто приносить успіх 2. про вправну, умілу, фахову людину. «**Бути заклопотаним**»: шолопати, як гуска – займатися якою-небудь клопітною роботою; копатися, копирсатися; руці не доходєт – про велику зайнятість, брак часу; не мати, коли вгору сі подивіти – бути дуже зайнятим, заклопотаним; і дихнути нема коли – про дуже зайняту людину; ні днє ні ночі – про відсутність вільного часу, постійну зайнятість; не мати, коли в голу (голову) пошкрібатисі – бути дуже зайнятим, не мати вільного часу; крутитисі,

⁴⁹ СУМ. – Т. 7. – С. 521.

ги білка в колесі – бути весь час заклопотаним; мати багато роботи, турбот; *голова пухне* – про стан тривалого зосередження, заклопотаності. «**Важка праця**»: *рукі слухаютьсі* – про важкість виконання роботи через слабкість, втому, кволість; *гарувати, ги <той чорний> віл* – важко, виснажливо працювати; гарувати; *гарігати, як чорт* – важко, виснажливо працювати; *рвати жили* – важко, багато, виснажливо працювати; *заливатісі потом* – 1. сильно пітніти 2. важко працювати, докладаючи багато зусиль; *обливатісі потом* – важко працювати; *недосипати ночей і недоїдати кусника хліба* – виснажливо і важко працювати, відмовляючи собі у найнеобхіднішому; *аж піт очі заливає* – про важку, виснажливу працю; *робіти за трох (робіти по-чорному)* – важко, виснажливо працювати; *на своєму горбі (своїм горбом)* – важкою, виснажливою працею, докладаючи значних зусиль; *наробитісі, ги чорний віл* – тяжко наробитися; *наробитися по теплий дух* – тяжко наробитися; *зараблети кров'ю і потом* – заробляти важкою працею; тяжко заробляти; *зараблети своєм горбом* – заробляти важкою працею; тяжко заробляти. «**Працювати повільно**»: *робіти, ги мокре горіт* – працювати повільно, мляво, не поспішаючи. «**Позмінно працювати**»: *ставати на зміну* – заступати на роботу, виконувану позмінно; *піти на сутку* – заступати на добове чергування; *бути в сутці* – чергувати впродовж доби. «**Орати**»: *<орати> всклад* – орати від країв до середини ділянки; *<орати> врозгін* – орати від середини до країв ділянки. «**Садити картоплю**»: *вікідати роспугу* – зробити за плугом стежку між рядами посаженої картоплі (завершальний етап робіт після садіння картоплі); *за сьлідником* – спосіб садіння картоплі. «**Сінозаготівля**»: *робіти сіна* – виконувати роботи, пов'язані із заготівлею сіна; *поробіти сіна* – завершити роботи, пов'язані із заготівлею сіна; *обертати сіна* – перекидати сіно для просушування; *зібрати сіна* – зібрати просушене сіно; *робіти сіно* – заготовлювати сіно на зиму (косити, висушувати і складати); *розпустити остриву* – забрати, розібрати сіно, складене на остриві. «**Непрестижна робота**»: *до Пацікова кози пасти* – про просту, примітивну роботу; *старший кудя пішлют* – той, хто виконує дрібні, некваліфіковані доручення; *бикам хвості крутити* – виконувати примітивну (перев. брудну), непрестижну роботу. «**Низькооплачувана робота**»: *гарбарі-торбарі ірон. знев. (переважно гарбарі)* – низькооплачувані робітники. «**Даремно працювати**»: *носити воду решетом* – робити намарно, даремно; *за псю матір робіти* – працювати без належної платні; *ні заду ні спереду* – про непомітність результатів праці; *як не крути (крутісі)* – що не роби, нічого не вдієш; *ні за собов ні перед собов* – про людину, яка працює, але наслідків за собою не видно або вони надто мізерні. «**Прибуткова робота**»: *тепле місце* – вигідна, прибуткова посада, робота. «**Бути на заробітках**»: *іти (їхати) на бураке* – їхати на заробітки – обробляти буряки. «**Не працювати**»: *ховатісі в корчі* – уникати роботи, відповідальності; *ходити, ги тотя слота* – байдикувати, тинятися без діла; *на пни* – 1. нескошене (про траву, збіжжя) 2. не зрізане (про дерево); *і пальцом не кіннути (і пальцом не ткнути)* – 1. не скривдити, не образити 2. нічого не зробити (через небажання, ледачість). «**Ковальська праця**»: *кувати на просто* – підковувати коня на передні ноги; *давати дутку* – закладати дутку на верхню губу коневі під час підковування; *кувати на остро* – підковувати коня на чотири ноги. «**Робота по дому**»: *приладити сьців (накріти на стів)* – засервірувати, накріти стіл; *закладати стів (заладити, заложити)* – накривати стіл,

розставляючи посуд, страви; сервірувати; *закрутіти слоїкі кул.* – приготувати домашні консерви; *нарихтувати, ги косарєви* – приготувати дуже багато їжі; *заладити снідані* – приготувати сніданок; *дєрти п'єри* – заготовляти пух, віддираючи його від твердої основи пір'я; *вігнати горівки* – одержати самогон у процесі перегонки. «**Діяльність поза домом**»: *піти на гриби* – піти по гриби; *піти у ягоди* – піти по ягоди; *класити огєн* – розводити багаття; *ходити на охоту* – полювати; *закладаїти газ* – газифікувати. «**Виконувати декілька справ одночасно**»: *убїти двох зайців* – одночасно зробити кілька справ; *кїдатисї на всі боки* – робити одночасно кілька справ перев. не завершуючи жодної. «**Докладати зусиль**» («багато й старанно працювати»⁵⁰): *з останних сил* – докладаючи неймовірних зусиль; *своїми силами* – власними зусиллями, самотужки, самостійно; *чєрез силу* – 1. докладаючи неймовірних зусиль 2. примушуючи себе; *тіжкєй хлїб (нелєхкїй хлїб)* – щось, здобуто великими зусиллями, важкою працею; *у потї чола* – докладаючи значних зусиль; напружено, самовіддано; *зі шкєри лізти* – 1. докладати значних зусиль; дуже старатися 2. вислужуватися, догоджати; *пнунтисї зі шкєри* – 1. докладати значних зусиль; дуже старатися 2. вислужуватися, догоджати; *аж їскри летєт* – енергійно, завзято; *з гїрков бїдов* – долаючи труднощі, із великими зусиллями; *невїдоймїти рук* – невтомно, сумлінно працювати; *закочувати рукаві* – ревно братися до роботи; *вішлемувати, як Долько струнєнку* – дуже якісно зробити; *робїти своє діло* – виконувати те, що належить; що необхідно; *перевернути гори* – виконати велику, непосильну роботу; зробити дуже багато; *ги пчола* – невтомний, працелюбний. «**Не докладати зусиль**»: *їднім мїзїньцьом* – без особливих зусиль, дуже легко; *лєхкїй хлїб* – щось, здобуто без зусиль, без праці; <лєхко> *їтї до рук* – діставатися, здійснюватися без особливих зусиль.

Наступною семантичною групою є «**Сон**». Словник української мови дає таке визначення сну: «фізіологічний стан спокою організму людини і тварини, що настає періодично і супроводиться повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів»⁵¹. Ця семантична група складається із таких семантичних рядів: «**Міцно спати**»: *спїти, ги по купєлі* – дуже міцно спати; *хот з гармїти стрїлєй* – про дуже міцний сон; *спїти, ги забїтий* – дуже міцно спати. «**Не спати**»: *не зімкнїти очєй (не стуліти очєй)* – зовсім не спати, не могли заснути; *не спїти на волос* – зовсім не спати. «**Неміцно спати**»: *спїти, як птах на галузі* – неміцно, чутливо спати. «**Хотїти спати**»: *потїгнуло на сон* – захотїлося спати; *клонїт (хєліт) на сон* – хочеться спати; *поставїти спїти* – покласти спати; *заколїсати; поротїти носом* – 1. засинати (перев. від сильної втоми) 2. втрачати координацію рухів (перев. від сильного сп'яніння); *аж очї зліпїютьсї* – про стан втоми, сильне бажання спати. «**Дрімати**»: *кљовїти носом* – дрімати сидючи; *куняти; заснути на волос* – задрімати на мить. «**Швидко засинати**»: *на сон м'яко-сєнькїй* – про того, хто швидко засинає. «**Прокинутися**»: *продєрти (протєрти) очї* – прокинутися; *очї пролупїти* – прокинутися.

Наступною семантичною групою, яку ми аналізуватимемо у межах семантичного поля «Дії та стани людини», є «**Деструктивні дії**». Під деструктивними діями ми розумїємо сукупність вчинків, які порушують або руйнують нормальну

⁵⁰ СУМ. – Т. 2. – С. 352.

⁵¹ СУМ. – Т. 9. – С. 456.

структуру чого-небудь⁵². Ця група складається із семантичних рядів: **«Знищити»**: *зрівнѣти з земльов* – повністю зруйнувати, знищити вщент; *знищити на капуру* – знищити до щенту; *доїхати кінце* – покласти край, позбутися, знищити; *<сховати> кінці в воду* – знищити, приховати сліди злочину; *скрутити голу (голову)* – 1. побити, покалічити; убити 2. покалічитися, загинути 3. поламати, знищити; *до ноги* – 1. без винятку 2. повністю, ущент (знищити); *зробіласі капурі з чогось* – цілковито зіпсувалося, зруйнувалося щось; *пустити під ніж* – винищити порізавши. **«Зникнути»**: *було тай загуло* – зникло, пропало; *ги вітром здуло* – несподівано або безслідно зникнути; *аби духу твого не було* – вимога зникнути, не бувати, не приходити; *аж закурилосі за кимось* – про того, хто зник не завершивши роботи, не виконавши обіцянок; *і місце застило (і слід застиів)* – про безслідно втрачене, зникле; *ги під землю провалитисі* – раптово, безслідно зникнути; *пропасти, ги камін у воду* – безслідно зникнути; пропасти; *ги коро́ва язико́м злизала* – щось безслідно зникло, пропало; *і сліду сі не лишило* – безслідно зникло, пропало; *минути, ги торішний сьніг* – пропасти, зникнути; *і місце застигло* – 1. про те, що безслідно зникло, перестало існувати 2. про того, хто зазнав поразки, зник або загинув; *<лиш> мо́кре місце лиши́лосі* – 1. про те, що безслідно зникло, перестало існувати 2. про того, хто зазнав поразки, зник або загинув; *піти за водов* – безслідно зникнути (про людину), пропасти марно (про річ); *і слід простиів* – не стало видно, зникло щось; *аж сі за ним закурило* – не стало видно, зникло щось; *нема́ і сліду* – про повне, безслідне зникнення; зникло, пропало; *шляк тра́фив* – 1. стався напад (серцевий, епілептичний тощо) 2. загубилося, безслідно зникло, пропало; *шукай вітра в полі* – про того, хто безслідно зник; *піти насерума́три* – зійти нанівець, пропасти, занепасти; *піти з димом* – згоріти, пропасти. **«Переслідувати»**: *трима́тисі, ги вош кожуха* – нахабно, невідступно переслідувати; не давати спокою, набридати; *сту́пити не да́вати* – переслідувати, присікуватися; *насту́пати на хвіст* – 1. переслідуючи, наздоганяти 2. повторювати досягнення іншого. **«Забороняти»**: *зака́зати доро́гу* – заборонити приходити; *і на поріг не пуска́ти* – забороняти приходити, не хотіти бачити; *не пуска́ти на поріг* – не допускати, забороняти приходити; *не вільно* – не можна, не дозволено; *відойма́ти від пїска* – відмовляти собі, обмежувати себе; *зв'є́зати ру́кі <й но́гі> (зв'є́зати по рука́х і нога́х)* – не давати змоги вільно діяти, обмежувати дії. **«Деградувати»**: *докоти́тисі до ру́чки* – деградувати, занепасти; *зійти на нет* – занепасти, деградувати; *зійти на пси* – занепасти, деградувати. **«Перешкоджати»**: *встромле́ти пали́ці в ко́леса* – перешкоджати у досягненні мети; *стоя́ти на доро́зі* – перешкоджати у здійсненні планів; *стоя́ти кістко́в в горлі* – 1. бути перешкодою у досягненні мети 2. викликати заздрість 3. бути остогидним, ненависним, нестерпним; *стоя́ти попере́к доро́ги* – бути перешкодою у досягненні мети; *стоя́ти кістко́в в горлі* – бути перешкодою у досягненні мети. **«Завдати прикроців»**: *да́ти добро́го шпра́йцу* – дуже дошкулити, завдати прикроців; *шука́ти собі́ кісткі* – шукати зачіпку для неприємностей, клопотів; *підкла́сти (підсу́нути) свиню́* – завдати прикроців, вчинити підло, підступно; *показа́ти, де ракі зимую́т* – провчити, завдати неприємностей, прикроців; помститися, покарати; поставити на місце; *печі́нкé їсти* – завдавати прикроців, дошкуляти; *нава́рити ка́ші* – наробити лиха, завдати клопоту; *втопи́ти в ли́жці води́* – завдати

⁵² СУМ. – Т. 2. – С. 311; Т. 2. – С. 255.

прикростей, занепасти, погубити; *як не срачка, то драпачка* (як не срачка, то пердечка) – як не один клопіт, то інший; *остріти ножі* – мати лихі наміри, затівати лихе; *наробити кари* – завдати великої шкоди, лиха; *показати зуби* – виявити лиху вдачу, злі наміри; *вілазити боком* – погано закінчитися, мати погані наслідки; *іти в шкоду* – завдавати шкоди; шкодити; *наламати дров* – повестися необдуманно, завдати шкоди; *на свою голу (голову)* – на шкоду собі. «**Зазнати невдачі**»: *засратися по самі уха* – зазнати невдач, потрапити у скруту; *дістати по зубах* – зазнати невдачі, поразки; *сісти в калюшу* – зазнати невдачі; опинитися у незручній ситуації; *лишитися з носом* – залишитися без того, на що розраховував, ні з чим; зазнати невдачі; *лишитися коло розбитого корита* – залишитися без того, на що розраховував, ні з чим; зазнати невдачі; *лишитися ні з чим* – залишитися без того, на що розраховував, ні з чим; зазнати невдачі; *іти до чорта* – зазнати цілковитої невдачі, пропасти. «**Порушувати норми моралі**»: *пуститися берега* – порушуючи загальноприйнятні норми моралі, втратити контроль над собою; *не боятися гріха* – діяти всупереч моральним приписам, нормам; *взяти гріх на душу* – вчинити всупереч Божим законам; згрішити; *філі віраб'єти* – робити щось негідне, несподіване, що виходить за усталені межі поведінки; *брати гріх на душу* – діяти всупереч власній совісті, Божим заповідям; грішити; *віддати дитковині душу (віддати чортівні душу)* – втратити честь, гідність, совість; *доводити до гріха* – підбурювати, провокувати на погані вчинки.

Семантична група «**Альтруїстичні дії**» (*альтруїзм* – безкорисливе піклування про благо інших і готовність жертвувати для інших своїми особистими інтересами)⁵³ має такі семантичні ряди: «Допомогти», «Піклуватися/доглядати». «**Допомогти**»: *вітігнути з болота* – допомогти вийти зі скрути; *здатися на ласку* – покласти на чийсь допомогу у стані безвиході, безнадії; *іти на руку* – сприяти, підтримувати, допомагати; «**Піклуватися/доглядати**»: *пригріти гадину за пазухов* – турбуватися, піклуватися про того, хто віддичив злом; *пильнувати, ги ока в голові* – уважно доглядати, піклуватися; *носитися, ги курка з яйцьом* – надміру турбуватися, приділяти надто багато уваги; *газдівське око* – господарський, дбайливий нагляд, догляд; *такій, ги луцинка* – плеканий, доглянутий (про людину, худобу); *золотий хлоп* – добрий, турботливий, ідеальний чоловік; *сидіти, ги квочка на яйцьох* – невідступно, старанно, дбайливо опікуватися; *мати на оці (тримати на оці)* – дбати, пильнувати, стежити; *тримати за образом* – дбайливо ставитися; цінувати; *знати ціну* – цінувати, дорожити, поважати.

Третім семантичним полем тематичного поля «Людина» є «Внутрішній світ», яке має такі семантичні групи: «Розумові здібності», «Риси характеру, поведінка», «Емоційний стан», «Людські відчуття».

Семантична група «**Розумові здібності**». *Розумові здібності* – це природний нахил до чого-небудь, пов'язаний із діяльністю розуму як функції людського мозку⁵⁴. Ця група складається із наступних семантичних рядів: «**Бути дурнем**»: *як турок* – дурний, нерозумний; *турса дурнувата* – жінка, яка не розуміє елементарного; недотепа, дурепа; *не мати клепки в голові* – про нерозумну, нерозсудливу, несерйозну людину; *не <контє> в порєдку з голово́в* – про нерозумну, нерозсудливу

⁵³ СУМ. – Т. 1. – С. 37.

⁵⁴ СУМ. – Т. 8. – С. 846; Т. 3. – С. 538.

людину; *не має <ніц> смальцю в голові* – про нерозумну людину; *слабій на голу* – про нерозумну, нерозсудливу, несерйозну людину; *мати за дурні* – вважати нерозумним, дурним; *дурний, аж сі світит* – дуже дурний; *дурний, ги цп (чп)* – дуже дурний; *дурний, ги чобіт* – дуже дурний; *кавалок вар'ята* – цілковитий дурень; *дупа волова* – нездара, дурень; *дуб дубом* – цілковитий дурень; *кусок дурака* – дурень; *йолуп скажєний* – недотепа, дурень, ідіот; *остатний туман* – цілковитий дурень; *туман вісімнацітий* – цілковитий дурень; *турок небєсний* – цілковитий дурень; *тупий, як телюк* – дурний, тупий; *пен пньом* – про дурня, недотепу; *копєнти в музк* – придуркуватий, дурнуватий; *ги підстрілений* – про недотепу, дурника; *тупий, як жидівска сокєра* – тупий, дурний; *цп цпном* – про цілковитого дурня; *загинати (заклинати) в цапа* – мати за дурня; *мати фйола в голові* – бути придуркуватим, дивакуватим; *піти в штюмбур* – вирости, подорослішати, але не порозумнішати. **«Бути розумним»:** *розумна голова* – про розумну, освічену людину; *мати кєпали* – бути розумним. **«Вдавати дурня»:** *грати вар'ята (стругати вар'ята)* – удавати такого, який нічого не розуміє, не знає; *корчити з себе дурня (строїти з себе дурня)* – 1. робити дурниці, безглузді вчинки 2. вдавати такого, який нічого не розуміє, не знає; *нема дурних* – про того, хто не такий наївний, некімливий, непередбачливий, як про нього думають; *грати кіно* – вдавати дурника, видурюватися; *грати мармуліка* – вдавати дурника, видурюватися. **«Забувати»:** *гет чїсто забути* – цілком забути, взагалі не пам'ятати; *не лізти в голу (голову)* – не запам'ятовувати, не сприймати, важко засвоювати; *коротка паміт (куріча паміт)* – про того, хто швидко забуває; має погану пам'ять; *не мати паміти* – не пам'ятати, забути; *не мати паміти* – не пам'ятати, забути; *траїти паміт* – забувати; *вілетіти (вілетіти) з голові* – цілком забути; *помикєтилося в голові* – усе переплуталося, забулося; *памітати, ги в тумані* – пам'ятати нечітко, невиразно. **«Пам'ятати»:** *зарубати си на носі* – добре, надовго запам'ятати; *на паміт (на памітку)* – на згадку, на пам'ять; *на слух* – із пам'яті, без нот (співати, грати); *записати тото на чолі* – добре запам'ятати, з'явити; *з-перед очей не сходити (стояти перед очима)* – постійно з'являтися в уяві, поставати в пам'яті; *затаєти зло* – довго пам'ятати, приховувати злобу, образу. **«Знати»:** *бути в курсі справи* – знати справжній стан речей, бути добре поінформованим, обізнаним; *не мати поняті* – не уявляти, не знати; *ги свої п'єт пальців* – дуже добре, досконало (знати, вивчити); *мати очі і вуха* – бути обізнаним, знати; *знати, як Отченаш* – знати дуже добре, бездоганно; *знати, ги облупленого* – знати дуже добре, до найменших дрібниць; *відіти наскрізь* – добре знати чиїсь думки, наміри; *розуміти з півслова* – розуміти відразу, без довгих пояснень; *всем серцьом <всьов душов>* – 1. щиро, гаряче (вірити, любити) 2. цілком, повністю; усім еством (розуміти, співчувати). **«Не знати»:** *ні бе ні ме <ні кукуріку>* – цілком нічого (не розуміти, не знати); *іди тай знай* – якби знати; *ані (ні) в зуб <ногів> (ані в пісок черевіком)* – анітрохи, аніскільки; зовсім не знати; не бути компетентним; *ні сном ні дұхом <не знати>* – зовсім не знати; *гівно знати* – нічого не знати; *то сі в голові не вкладає* – важко зрозуміти, збагнути; *гівно розуміти* – нічого не розуміти; *сам чорт ногу зломит* – 1. важко зрозуміти, розібратися 2. про безлад, хаос 3. про складну, запутану ситуацію; *без півлітри не розберєшсі* – дуже важко зрозуміти; *говорити ріжними мовами* – не розуміти одне одного; *розумітисі, ги вовк на звїздах* – бути некомпетентним; цілком не розуміти-

ся; *сидіти туманом* – нічого не розуміти; *тёжко доходить* – про нетямущу людину. «**Вчитися**»: *братисі за книжку* – починати вчитися, братися за розум; *посадіти за книжку* – примусити читати, вчитися; *сидіти за книжок* – тривалий час читати, вчитися; *книжний моль* – той, хто багато читає; *писати, ги курка лабов* – писати невиразно, неохайно. «**Думати**»: *або мені в голові* – хіба я про це думаю; хіба мені до того; *не йти з голові* – постійно думати, згадувати; *ломити си го́лу (го́лову) (суши́ти си го́лу)* – напружено думати, намагаючись розібратися, зрозуміти, знайти шляхи вирішення проблем; *забива́ти го́лу (го́лову)* – думати про щось неважливе, непотрібне; *лі́зти в го́лу (го́лову)* – спадати на думку; *вбі́ти си в го́лу (го́лову)* – переконати себе у правильності, доцільності чогось; мати нав'язливу думку; *ві́кінути з голові́ (ві́бити з голові́)* – позбутися нав'язливої думки; *при́йти в го́лу (стрі́лити в го́лу)* – раптово виникнути, з'явитися (про думки). «**Здогадуватися**»: *чути се́рцьом* – підсвідомо, інтуїтивно здогадуватися, відчувати; *ню́хом чути* – підсвідомо, інтуїтивно відчувати, здогадуватися.

Наступною семантичною групою є «**Риси характеру, поведінка**». Словник української мови дає такі визначення: *характер* – сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що виявляються в поведінці й діяльності; *вдача*.⁵⁵ *Поведінка* – сукупність чийх-небудь дій і вчинків; *спосіб життя*.⁵⁶ Ця група є чисельною і складається із 29 семантичних рядів: «**Зарозумілий**»: *задира́ти го́лу (го́лову)* – бути пихатим, зарозумілим; *коро́на з голові́ не впа́де ко́мусь* – про пихату, зарозумілу людину із завишеною самооцінкою; *па́ні засра́на* – про пихату, зарозумілу жінку; *не зна́ти шо* – 1. невідомо що 2. про пихату, зарозумілу людину; *ви́со́ко сі не́сти (не́сти себе́)* – поводитися зарозуміло, пихато; *зазнава́тися; де́рти но́са (заде́рти но́са догори)* – поводитися пихато, зарозуміло; *зазнава́тися; вбра́ти-сі в п'є́рі* – стати зарозумілим, пихатим; *п'є́рі си в сра́ку тика́ти* – бути зарозумілим; *вели́кій пуре́ц* – пихата, зарозуміла людина; *всі ро́зуми по́їв* – про самовпевнену, зарозумілу людину; *задира́ти хві́ст* – поводитися зарозуміло, зухвало; *піддо́мати хві́ст* – поводитися гонористо, самовпевнено, зухвало; *гра́ти фу́ня* – поводитися зверхньо, пихато, чванитися; *наду́тисі, ги індік (наду́тисі, ги сич; наду́ти губи)* – 1. образитися, насупитися, набурмоситися 2. стати гордовитим, пихатим; *вели́ка па́ні* – 1. поважна, впливова жінка 2. знев., ірон. дівчина або жінка, яка вважає себе кращою за інших; *вели́кій пан* – 1. поважний, впливовий чоловік 2. знев., ірон. хлопець або мужчина, який вважає себе кращим за інших. «**Розважливий**»: *ма́ти го́лу (го́лову) на карку́* – бути розважливим, розсудливим; *ма́ти сві́й ро́зум у голові́* – бути розважливим, розсудливим. «**Легковажний**»: *ма́ти шпа́та в голові́* – бути дивакуватим, легковажним. «**Лицемірний**»: *криві́ти душо́в* – бути нещирим, лицемірити; *з ка́менюм за па́зухов* – про бездушну, лицемірну, злу, нещирю людину. «**Хитрий**»: *ба́витисі в ко́та й ми́шкі* – хитрувати, приховувати, за-таювати; *хе́трий, як блощи́ці* – дуже хитрий, підступний (перев. про жінку); *злоді́й огне́нний* – підступна, хитра, злодійкувата людина; *ги лиси́ці* – улесливий, підступний, хитрий (про дівчину або жінку); *то до́бра лиси́ці* – про улесливу, підступну, хитру жінку або дівчину; *хло́пскі́й фі́льзо́ф* – мудрагель, хитрун. «**Нерішучий**»: *ги засва́таний* – несміливий, сором'язливий, нерішучий; *і кро́ку не мо́гти ступи́ти* –

⁵⁵ СУМ. – Т. 11. – С. 23.

⁵⁶ СУМ. – Т. 6. – С. 637.

бути безпорадним, нерішучим; *переминатисі з ноги на ногу* – бути нерішучим, почуватися ніяково; *пані полохайлова* – дуже несмілива, боязка жінка. **«Успішний»:** *пробувати щісьці* – відважуватися на щось, сподіваючись на успіх; *далеко піти* – досягти великих успіхів, стати відомим; *лехка рука* – 1. про того, хто приносить успіх 2. про вправну, умілу, фахову людину; *з кимось і на камені доробишсі* – про наполегливу людину, яка досягає успіху у найскладніших умовах; *хот би трупом лег* – намагатися досягти мети за будь-яких обставин; *лехкій на руку* – успішний; *родитисі в сороці* – про людину, якій у всьому щастить; *вдатисі (трафілосі), ги сліні куриці зерно* – несподівано пощастити; *бути на коні* – бути у вирашному становищі. **«Впертий»:** *хот головов бійсі в сьціну* – 1. про стан відчаю, безнадії, розпачу 2. про вперту, нетямущу, непоступливу людину; *як дітько би сів на когось* – про впертого, норавливого; *аби мав здохнути* – незважаючи ні на що (про вперту людину); *хот ріж* – вираз впертості, непоступливості, стійкості; *горбатого могила не справит* – про дуже вперту, невірну людину; *ги в сьціну горохом (як до стовпа)* – про вперту і байдужу людину, на яку нічого не діє, не впливає; *ставати дибкі (ставати цапкі)* – 1. ставати на задні ноги (переважно про коней) 2. виявляти непокірність, чинити опір; *показати роги* – виявити непокірність, упертість; *затинатисі, як жидівска сокєра* – проявляти крайню непоступливість. **«Добрий/милосердний»:** *мати Бога в серці* – бути милосердним, добрим, совісним, справедливим; *велике серце* – про добру, чуйну, сердечну людину; *<такій,> хот до рани прикладай* – добрий, сердечний; *добре серце* – про добру, лагідну людину; *мати м'єке серце* – бути добрим, поступливим, лагідним; *ділитисі останнім кусником хліба* – віддавати останнє, виявляти співчуття, доброту, людяність. **«Злий/жорстокий»:** *не мати Бога в серці* – бути жорстоким, бездушним; *<мати> кам'єне серце* – про жорстоку, байдужу, бездушну, злу людину; *без серці* – про жорстоку, безжалісну, немилосердну людину; *такє гадє, шо ше шкєру не помінєло* – про дуже злу, підступну людину; *); ги фурия* – злий, розлючений (про жінку); *ги нес* – злий, жорстокий, недобррозичливий; *ги дітько* – злий, жорстокий; *злий, як гадина* – дуже злий, підступний, підлий; *гадина сороката знев.* – зла, підступна, підла людина; *з чорним піднебінном* – про злу людину; *гадину вігодувати* – виховати злу, підлу, невдячну людину. **«Скромний»:** *тіхше води, ніжче трави* – про дуже скромну, покірну, непомітну людину; *поставити на місце* – змусити стати скромнішим; *збити пиху, у різкій формі зробити зауваження.* **«Досвідчений»:** *зуби з'їсти* – мати великий досвід, бути досвідченим; *кутий на штири ноги* – дуже досвідчений; *набратисі розуму* – поповнити свої знання, набути життєвого досвіду; *відчути на свої шкєрі* – відчути особисто, на власному досвіді. **«Врівноважений»:** *мати стриманє* – бути врівноваженим, стриманим; *прийти до паміти* – 1. опритомніти, опам'ятатися 2. стати врівноваженим, заспокоїтися; *взєти себе в руки* – опанувати себе, заспокоїтися; *дати си на стриманє* – опанувати себе, виявити витримку. **«Неврівноважений»:** *вар'ят з мокров головов* – неадекватний, невірноважений чоловік; *ги вар'ят* – неадекватний, невірноважений; *куку в муню* – про неадекватну, невірноважену людину; *мати лилика* – бути неадекватним, невірноваженим. **«Байдужий»:** *всьо бері, лиш менє лиші* – про надто байдужу, флегматичну людину; *всьо йно (йдно)* – 1.однаково, байдуже 2. за будь-яких умов; *у будь-кому разі; плюнути на всьо* – стати байдужим, відмовитися від чогось; *виштко єдно* – усе одно, бай-

дуже; <і> не в голові – байдуже, нецікаво, все одно; ги з гускі вода – все одно, байдуже; мені <то> дес (я <то> маю дес) – мені байдуже, мене <це> не стосується; обрості жиром – стати байдужим; ні зімно, ні тепло – все одно, байдуже; іка ріжниці – все одно, байдуже; і оком не мругнути – 1. дуже швидко, умить 2. не зважати, бути байдужим 3. поводитися впевнено; ніц собі з того не робити – не перейматися, не хвилюватися, бути байдужим; махнути руков – збайдужіти; опускати руки – ставати байдужим, бездіяльним; свистати на всьо – бути байдужим; в сраці – байдуже, все одно; світ немилый – про стан зневіри, байдужості, відрази до життя; хот би комуś шо – байдуже. **«Бути впевненим»:** бути, ги в себе вдома – почуватися впевнено, невимушено, вільно; і оком не мругнути – 1. дуже швидко, умить 2. не зважати, бути байдужим 3. поводитися впевнено. **«Бути невпевненим»:** чутисі не в свої тарілці – почуватися незручно, невпевнено. **«Нетерплячий»:** хот з хати тікай – несила витримати, витерпіти; не стає терпцю (терпєц уриваєсі) – не змога терпіти, витримувати. **«Бути ледарем»:** байдикі бити (бити бомкі) – ледарювати, байдикувати; кусен гнилека – ледар; гнилий, як пес – дуже лівий, ледачий; гні невивезений – ледар; лёньом лежєти – нічого не робити, ледарювати; кусен лінуха – ледар, нероба; не робити палец о палец – нічого не робити; палец о палец не вдарити – нічого не робити; і пальцьом не кінуті (і пальцьом не ткнуті) – нічого не робити (через небажання, ледачість); сидіти з заложеними руками – нічого не робити, дармувати. **«Бути нікчемою»:** гівно засрає – нікчема, негідник; гівно пєссе – нікчема, негідник; такє гівно, жи ну – нікчема, негідник; то добра зараза – про негідника, нікчемою; пані засрає – нікчема; такій, ги бойко царківській – нікчемний, жалюгідний (про людину). **«Надійний»:** свій хлоп – перевірена, надійна людина; мурований хлоп (хлоп, ги мур) – надійний, відважний, міцний чоловік; права рука – надійний помічник, довірена особа; дістатисі в добрі руки (попаєти в добрі руки) – потрапити до дбайливої, надійної людини; ги мур – міцний, надійний. **«Слухняний»:** скрутити на барањачій рїг – змусити бути слухняним, покїрним. **«Обережний»:** вважєти на мєшти ірон. – бути обережним, уважним; зважати, вважати; дуги на зимне (хухати на зимне, аби не попечисі) – бути надто обережним. **«Бути невинним»:** Богу дуга винен – про невинну людину. **«Вередувати»:** мугі показувати – вередувати; фохі показувати, (фохі розводити) – вередувати; бісїтисі з жиру – вередувати з розкошів, неробства, часто порушуючи моральні норми; крутити носом – бути незадоволеним, вередувати, капризувати. **«Бешкетувати»:** гівно малє – бешкетник, шибеник (про дитину, підлітка); на голові ходити – бешкетувати; робити збиткі – 1. пустувати, бешкетувати, шкодити 2. насміхатися, кепкувати; вікїдати коникі – робити несподівані вчинки, пустувати; вікїдати нумєра – робити несподівані вчинки, пустувати. **«Набридати»:** ходити, ги по свїчену воду – дуже часто ходити, набридати; сидіти в печінках – набридати, ставати неприємним, нестерпним; мозолити очі – набридати, надокучати своєю присутністю; пугатисі під ногами – заважати, набридати; сидіти над душов (стояти над душов) – набридати своєю присутністю, наполегливістю; завертати голу (голову) (крутити голу, морочити голу) – завдавати клопоту, набридати, турбувати; триматисі, ги вош кожуха – нахабно, невідступно переслідувати; не давати спокою, набридати; намозолити очі – набриднути, надокучати; надїєти, ги гїрка редька – дуже надокучити, набриднути, допекти; вїстисі в печінкє

(в'їстисі в шкєру) – дуже дошкулити, набриднути ; *набіти оскóмину* – пересититися, набриднути. «**Бути безвідповідальним**»: *вілізти на (голу) го́лову (сісти на (голу) го́лову)* – безцеремонно перекласти обов'язки, відповідальність на іншого; *ховатисі за чужі плечі* – уникати відповідальності, перекладаючи її на інших; *мати розв'єзані руки* – звільнитися від зобов'язань, обов'язків. «**Поводитися гідно**»: *тримати фасон* – достойно, гідно поводитися; *будут люди з ко́гось* – стане порядним, гідним, досягне становища в суспільстві; *знати собі ціну* – мати гідність, самоповагу.

До семантичного поля «Внутрішній світ» ми відносимо також семантичну групу «**Людські відчуття**». Під відчуттями ми розуміємо «здатність відчувати, сприймати явища навколишнього світу»⁵⁷. Ця група складається із таких семантичних рядів: «**Дивитися**»: *дивитисі вовком* – дивитися неприязно, вороже; *дивитисі, ги баран на нові ворота (дивитисі, ги телє на нові ворота)* – дивитися здивовано, спантеличено; *дивитисі криво* – дивитися підозріло, недовірливо; *зіркнути о́ком* – придивитися, поглянути; *їднім о́ком* – 1. побіжно, поверхово 2. гордовито, непривітно (дивитися); *кєнути о́ком* – 1. час від часу спостерігати, пильнувати; дивитися 2. зацікавитися (перев. особою протилежної статі); *встромити очі в землю* – потупити погляд, дивитися вниз; *не могті відорвати очей* – пильно, зацікавлено дивитися, милуватися; *пасті очіма* – 1. пильно дивитися, стежити, спостерігати 2. мати бажання; *ховати очі* – уникати погляду, не дивитися, відвертатися; *позирати, ги кіт на сало* – дивитися жадібно, заздрісно; *хот око віколи* – нічого не видно, дуже темно; *залупити сліпаке (вілупити сліпаке) вул.* – витріщити очі; витріщитися; *візира́ти, як дзєньдзьо* – уважно роздивлятися, приглядатися. «**Бачити**»: *видіти то, ги вас пєред собов (видіти то на свої очі)* – бачити дуже добре, на власні очі, особисто; *видіти, ги в тумані* – бачити нечітко, невиразно; *видіти чорне і біле* – бачити все; *дастсі чути* – буде видно; побачимо; *видко, ги дньом* – дуже добре видно, світло. «**Слухати**»: *їдним у́хом* – неухажно, уривками (слухати); *півда очі коле* – неприємно визнавати, слухати правду. «**Не мати слуху**»: *медвід на ухо наступів* – про того, хто не має музикального слуху; *уха заступає комусь* – про того, хто втрачає слух, погано чує, недочуває. «**Звучати**»: *різати у́хо* – звучати неприємно, різко, грубо. «**Чути**»: *чути <то> на свої у́ха* – чути безпосередньо, особисто; *чути крайом у́ха* – чути між іншим, мимохідь, випадково.

Останньою семантичною групою семантичного поля «Внутрішній світ» є «**Емоційний стан**». *Емоційний стан* – це узагальнене поняття, що об'єднує емоції, емоційні переживання внаслідок реагування особистості на зовнішні та внутрішні подразники⁵⁸. Ця група має такі семантичні ряди: «**Сумувати**»: *ги в воду опу́щений* – зажурений, сумний; *ги в гробі* – тихо, сумно; *жель бере* – огортає туга, сум; *ги сам не свій* – похмурий, пригнічений, сумний; не такий як звичайно; *в го́лову заходіти (добрати си до голови)* – напружено думати, журитися, гризтися. «**Бути нещасним**»: *зав'єзати світ* – 1. зробити нещасним, позбавити радості 2. нещасливо одружитися; *з каменем на душі (з каменем у грудьох)* – у гнітючому, безрадісному настрої; *дістати пєха (мати пєха)* – не мати щастя, везіння. «**Боятися**»: *свої тіни*

⁵⁷ СУМ. – Т. 1. – С. 663.

⁵⁸ Первомайський В. Б., Ілейко В. Р., Канищев А. В. Методичні аспекти призначення та проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи короточасних афективних станів // Архів психіатрії. – 2008. – Т. 14, № 2. – С. 29-32.

сі боя́ти – дуже боятися, бути занадто боязким, лякливим; боя́тисі, ги дітько свіче́ної води́ (боя́тисі, ги чорт свіче́ної води́) – дуже боятися; боя́тисі, ги скаже́ного пса – дуже боятися; сра́ти в по́рткі (трэ́сти по́ртками) – боятися, хвилюватися; ні живий ні ме́ртвай – дуже наляканий, приголомшений; аж мороз поза шкєру пішов – про відчуття хвилювання, страху, переляку; се́рце ле́две не віско́чити з груде́й (се́рце стиска́єсі) – про відчуття страху, хвилювання; ги о́пуд – страхітливий, жакливий; нагане́ти стра́ху – викликати або посилювати відчуття страху; кидáти в жар – 1. мати гарячку 2. червоніти від хвилювання, збудження, збентеження, сорому 3. відчувати страх, сильне хвилювання, нервове напруження; кидáти в піт – 1. пітніти від сорому, хвилювання, збентеження 2. відчувати страх, сильне хвилювання, нервове напруження; всра́тисі в по́рткі – перелякатися; облі́тисі зімним по́том – сильно настрашитися, перелякатися; насрати в по́рткі – перелякатися; діста́ти пуда́ – перелякатися; волосі дїбкі ста́ло – стало дуже страшно; кров засти́ла в жилах – стало страшно, моторошно, тривожно; ма́ти за́йчу кров – про боязку людину. «Осо́ромитися»: всти́ду на́йтисі (набра́тисі всти́ду) – осоромитися; не зна́ти, де очі від всти́ду поді́ти – дуже соромитися, перебувати в незручному становищі, відчувати провину; не ма́ти ні всти́ду, ні со́вісти – про безсоромну, безчесну людину; з іке́м ли́цьом – про почуття сорому, незручності, ніяковості; робі́ти публі́ку – неславити, виносити приватні справи на загал; ли́це сі лу́пит – відчувати сором; забу́ти свої́ очі – 1. відчуті сором 2. бути здивованим, враженим; ги окро́пом ошпа́рило – про стан раптового збудження, збентеження, хвилювання, сорому; гото́вий під землю провали́тисі – про відчуття ніяковості, сорому; всти́дно сказа́ти – соромно, стидно; ма́й со́віст – уживають, щоб присоромити, викликати почуття відповідальності; со́віст му́чит – про відчуття сорому, докорів сумління; затопта́ти в боло́то – принизити гідність, знеславити, зганьбити; зміше́ти з боло́том – 1. жорстоко розправитися, знищити 2. принизити, зганьбити, заплямувати чийось гідність; взе́ти під но́ги – принизити, зганьбити, образити; ги обплі́ований – принижений, ображений, зганьблений; облива́ти бру́дом – несправедливо звинувачувати, неславити, ганьбити. «За́здрити»: вже го (і) ке́шка боли́т (аж ко́лька коле) – про заздрісну людину; позира́ти, ги кіт на са́ло – дивитися жадібно, заздрісно; аж сли́на тече́ (сли́нка тече́) – 1. про нестримне бажання, охоту 2. про відчуття заздрості; сто́яти кі́стков в го́рлі – 1. бути перешкодою у досягненні мети 2. викликати заздрість 3. бути остогидним, ненависним, нестерпним. «Ра́діти/смі́ятися»: тіши́тьсі, ги ді́дько цьво́чком – радіти незначному; не мож нараді́тисі (не мож сі наті́шити) – про відчуття незвичайного задоволення, радості; з відкритим се́рцьом (з втворе́ним се́рцьом) – щиро, радісно, відверто, без упереджень; шкє́рити зу́би – сміятися, реготати, шкіритися; <аж> лега́ти від сьмі́ху (<аж> па́дати від сьмі́ху) – дуже сміятися, реготати; на ва́р'ята – жартома, задля сміху; на се́мому не́бі – у стані радості, щастя, небувалого піднесення. «Насмі́хатися»: смі́шкі (жа́рти) стро́ити – недоречно глузувати, насміхатися, жартувати; робі́ти збі́ткі – насміхатися, кепкувати; віста́влеті себе́ на публі́ку – виставляти себе на посміховище; ла́ха де́рти – насміхатися; бра́ти на кпи – насміхатися, кепкувати; взе́ти за пу́шку – висміяти, покепкувати; в живі́ очі сьмі́ятисі – відверто, неприховано глузувати, кепкувати; масні́ кавалкі́ – непристойні, вульгарні, сороміцькі жарти. «Зако́хатися/дуже сподо́батися»: втри́скатисі, ги діть-

ко в стару грушку (втріскатися по самі уха) – пристрасно, палко закохатися; *стратити голу (голову)* – надто захопитися, зацікавитися (переважно закохатися); *закрутити голу (голову)* – закохати в себе, дати надію на одруження; *припасти до серці* – викликати симпатію, кохання; сподобатися; *вміти (знати) підійти* – уміти привернути, прихилити до себе; *стрілети очима* – кокетувати, грайливо поглядати, намагатися сподобатися; *в око запастися* – дуже сподобатися; *ліпнути, ги пчоли до меду* – виявляти свою приязнь або великий інтерес до когось, чогось; намагатися бути поруч із об'єктом своєї уваги; *припасти до душі* – сподобатися; *до густу* – до вподоби, до смаку; *носити на руках* – виявляти надмірну увагу, прихильність; потурати в бажаннях, примхах. **«Не до вподоби»:** *не в чийсь густі (не до густу)* – не подобається; *не рихт* – не подобається; *не ма́ти серці* – бути недобрим, нечуйним, недоброзичливим 2. не відчувати прихильності, симпатії; *не до душі* – не до вподоби; *душа не лежить* – немає інтересу, прихильності, симпатії; *серце не лежить* – 1. не відчувати зацікавлення у справі 2. не відчувати прихильності, симпатії. **«Плакати»:** *зайтисі плачом* – дуже сильно плакати, ридати; *обливатисі слезами* – гірко плакати; *розпускати слини* – починати плакати. **«Спокуситися»:** *піти блудом* – піддатися спокусі, звабитися, занапаститися; *піти вулице́ма* – піддатися спокусі, звабитися, занапаститися; *ласий кавалок* – щось найкраще, принадне, спокусливе. **«Бути спокійним»:** *ги на світ народитисі* – відчутти душевний спокій після страждань, переживань, втоми; *з легкім серцьом* – без тривоги, жалю, вагань, переживань; *ги камін з грудей спав (гиби камін з серці знети)* – про стан душевного спокою, умиротворення після сильних переживань; *з легков душов* – без тривоги, жалю, вагань, переживань; *ма́ти чистий спокій* – бути спокійним, не турбуватися, не нервуватися; *<а́ні> в голові <бути>* – не думати, не переживати; *не бра́ти до голови* – не думати, не переживати; *му́х не заче́пит* – про спокійну, неагресивну людину; *відійшло від серці* – полегшало, зникла тривога, хвилювання. **«Сердитися/нервуватися»:** *впасти в нерви* – розізнитися, розсердитися, розлютитися; *ві́дати нерви* – допікати, нервувати, дратувати; *виходити з себе* – втрачати витримку, нервувати; *сидіти, ги на голках* – нервувати, нетерпеливитися, переживати; *ги о́са* – сердитий, роздратований, лютий; *іти на всі штири сторони* – вираження злості, обурення, незадоволення, небажання мати справи з кимось; *ду́ти губи* – виявляти незадоволення, сердитися, ображатися; *скреготати зубами* – виявляти гнів, роздратування, незадоволення; *встати не на ту ногу* – бути без причини роздратованим, злим; *злосний, ги пес* – дуже сердитий, злий; *гадинов сичети* – говорити злобно, роздратовано; *грати на нервах (нерви їсти, нерви мотати)* – роздратовувати, розлючувати; *під горечу руку* – у момент роздратування, збудження, гніву (попасти, підвернутися); *стирчети більмом в оці* – дратувати своєю присутністю; *шлеке трафляють* – бути розлюченим, знервованим; *ги обпарений* – дуже збуджений, знервований; *мати зуб* – сердитися, гніватися, недолюблювати; *у гніву* – у стані гніву, образи. **«Розпач»:** *хот головов бийсі в сьціну (хот головов у сьціну товчі, хот гвавт кричі)* – про стан відчаю, безнадії, розпачу; *хапатисі (ухопитисі) <руками> за голу (голову)* – бути у стані розпачу, безнадії; *рвати на собі волосі* – впадати у відчай, розпач; дуже переживати, побиватися; *вішити голу (голову) (вішити носа)* – бути у стані розпачу, відчаю, безнадії; *хоч вішійсі* – про стан відчаю, безнадії, безсилля; *хот вовком вий* – про стан відчаю, безнадії, безсилля; *хот з*

моста в воду – про стан відчаю, безнадії, безсилля; *не зна́ти, де себе подіти* – бути у стані тривоги, відчаю, безнадії; *хот у гріб легай* – про стан відчаю, безнадії; *хот криком кричи* – про стан відчаю; *де́ртиси на сьціну́* – бути у стані збудження, відчаю. **«Бути незадоволеним»:** *агі (агі́й, ігі) на <когось>* – вигук, що виражає обурення, незадоволення, здивування; *скривити пісок* – скривитися, бути незадоволеним; *скриві́тиси, ги се́реда́ на п'ятни́цю* – виразити незадоволення, образу; *кру́тийти но́сом* – бути незадоволеним, вередувати, капризувати; *дітько з кімось (чорт з кімось)* – вираження незадоволення, несхвалення; *чу́хатиси в го́лу (шкря́батиси в го́лу)* – бути незадоволеним результатами, шкодувати за скоєним, задуматися, замислитися, шукаючи вихід зі скрутного становища; *Бог зна́є <ио, відки, коли...>* – вираження здивування чи незадоволення; ніхто не знає; невідомо; *несо́творені рі́чі* – щось неймовірне, нечуване, що викликає обурення, подив; *ги борсю́к* – насуплений, набурмосений; *іти́ на всі шти́ри сто́рони* – вираження злості, обурення, незадоволення, небажання мати справи з кимось; *ду́ти губи* – виявляти незадоволення, сердитися, ображатися; *скрего́тати зубами* – виявляти гнів, роздратування, незадоволення. **«Хвилюватися»:** *ну́дити білим свѣ́том* – бути у стані тривоги, неспокою, журби, туги; *се́ під ло́жічків* – про стан тривоги, неспокою; *душа́ бо́лит (душа́ розрива́єсі надво́є)* – про почуття тривоги, сильного занепокоєння; *з ті́жкєм се́рцьом* – у стані тривоги, у передчутті неприємностей; *не ма́ти споко́ю* – постійно перебувати у стані тривоги, напруження; переживати; *бу́ти, ги на голка́х* – бути неспокійним, стривоженим, переживати; *каламутити воду* – вносити розлад, неспокій, створювати безла; *принима́ти бли́зько до се́рці* – переживати; *жи́ти стра́хами* – перебувати в постійній тривозі, у напруженні; *взе́ти си в го́лу (го́лову)* – постійно думати, переживати; *брати́ бли́зько до се́рці* – болісно сприймати; не бути байдужим, переживати; *не памі́тати себе́* – бути схвильованим, збудженим; *о́чи забі́гали* – про стан неспокою, схвильованості, роздратування або провини; *зробі́ти триво́гу* – стривожити, спонукаючи до дії, вирішення проблеми (перев. безпідставно, даремно); *кров уда́рила в го́лу (го́лову)* – про стан сильного хвилювання, збудження; *взе́ти за ду́шу (взе́ти за живе́, взе́ти за се́рце)* – схвильовати, зворушити, збентежити. **«Зневіритися»:** *не ві́рити ні в Бо́га, ні в чо́рта* – ні в що не вірити; *впа́сти ду́хом* – втратити віру у свої сили; зневіритися; *по́ста́вити хрест* – 1. втратити довіру, розчаруватися 2. припинити роботу, зневіритися у результаті. **«Страждати»:** *з го́рі* – через страждання, неприємності, образу; *кра́яти се́рце (кра́яти ду́шу)* – завдавати душевного болю, страждань, муки; *без но́жє рі́зати* – завдавати душевних страждань, болю; *облива́тиси кро́в'ю* – мучитися, страждати, виконуючи важку, непосильну роботу; *заломі́ти (ломі́ти) ру́кі* – переживати, страждати; побиватися, плакати; *аж сі се́рце кра́є* – хтось дуже переживає, страждає; *ги но́жом по се́рцю рі́зати* – завдавати болю, страждань; *розбі́ти се́рце* – завдати душевного болю, страждань; *се́рце бо́лит* – хтось дуже переживає, страждає; *се́рце кро́в'ю сі обли́ває* – дуже переживати, страждати; *се́рце розрива́єсі надво́є* – хтось дуже переживає, страждає; *не́сти свій хрест* – терпляче зносити труднощі, страждання, випробування.

Отже, проаналізувавши діалектні фразеологізми, зафіксовані у книзі Ю.Гнатишака «Слова з Болехова», ми дійшли висновку, що у тематичному полі «Людина» найчисельнішими семантичними рядами є ті, що дають негативну оцінку діям,

станам, здібностям людини, а саме: «Фізична розправа» (39) (*діста́ти по писку, місці живо́го нема́* та інші), «Бути дурнем» (28) (*кава́лок вар'я́та, йо́луп скажений* та інші), «Бути бідним» (27) (*бідний, ги церковна миш, піти з торбами по світі* та інші). Однак у аналізованому тематичному полі є семантичні ряди, які складаються лише з одного фразеологізму, наприклад, «Слабкий\кволий» (*ги неживий*), «Низький» (*ме́тер п'єт з капелю́хом*), «Швидко засинати» (*на сон м'яко́сенькій*) «Бути невинним» (*Бо́гу ду́ха винен*) та інші.

Слід зауважити, що найчисельнішою семантичною групою є «Риси характеру, поведінка», що охоплює 29 семантичних рядів. На нашу думку, це пов'язано з тим, що певний набір психічних властивостей, як позитивних, так негативних, притаманний кожній людині і є невід'ємною складовою життя індивідуума. Однак варто зауважити, що семантичних рядів на позначення негативних рис характеру та поведінки є більше, ніж позитивних (17:12).

Частина фразеологізмів відома не лише в Болехові, а є і в літературній мові, наприклад: *байдики бити, біситися з жиру, взяти за душу (взяти за живе), вали́тися з ніг, шкі́рити зуби* та інші. Крім того, велика кількість фразеологізмів є вузько локальними, наприклад: *побокова́ баба, те́ньга бабі́на, в пушині́вку, як та́нок, ве́вкати, як мі́гници, та́кій, ги ка́лі́нниці, дава́ти по́ткі, да́ти до́брого шпра́йцу, ма́ти фйо́ла в голо́ві, діста́ти пе́ха, до гу́сту* та інші.

Водночас діалектні фразеологічні одиниці, що входять до тематичного поля «Навколишній світ», ми розділили на 5 семантичних полів і 16 семантичних груп: «Сфера людської діяльності» (семантичні групи «Релігія», «Гроші», «Медицина», «Події», «Ситуації», «Військова сфера»), «Час» (семантичні групи «Частини доби», «Тривалість»), «Місце» (семантичні групи «Конкретне місце», «Неозначене місце»), «Явища природи» (семантичні групи «Стихійне лихо», «Температура», «Фази місяця», «Світлові явища»), «Характеристика речей/явищ» (семантичні групи «Кількісна характеристика», «Якісна характеристика»).

Семантичне поле «Сфера людської діяльності» складається із 6 семантичних груп. Розглянемо детальніше семантичну групу «Релігія». Ця група має такі семантичні ряди: «**Чари**»: *відбира́ти молоко* – за допомогою чарів зробити так, що в корови пропаде молоко або втратить жирність; *а всилі́хо то́бі* – уживають, щоб відвернути вроки; *зга́шувати (згаси́ти) ву́гли (у́гли) (ске́дувати на ву́гли)* – знімати вроки, кидаючи сірники у воду; <бути> *по га́дю* – замовляти від укусу гадюк. «**Християнські обряди**»: *іти́ до хреста́* – бути хресним або хресною під час церковного обряду хрещення; *бу́ти за ку́ма* – брати участь у церковному обряді хрещення як хрещений батько; *бу́ти за куму́* – брати участь у церковному обряді хрещення як хрещена матір; *трима́ти до хресту́* – 1. тримати дитину під час обряду хрещення 2. бути хресним або хресною під час церковного обряду хрещення; *трима́ти в хресті́* – тримати дитину під час обряду хрещення; *ві́ддава́ти (де́'єт ден, со́рок ден) рі́к* – поминати померлого (на дев'ятий, сороковий день) через рік; *піти́ на вми́не* – віддати шану покійному, коли він лежить вдома на катафалку; *най землі́ буде́ пу́хом (перо́м)* – говорять, прощаючись із покійним або згадуючи про нього; *іти́ до Прича́стия* – причащатися. «**Весільні обряди**»: *іти́ у ста́рости* – бути головним розпорядником на весіллі; *проси́ти на вісі́лі* – запрошувати на весілля; *да́ти гарбуза́* – відмовити тому, хто сватається; *діста́ти гарбуза́* – одержа-

ти відмову під час сватання; *взєти сьлюб* – обвінчатися. «**Вірування**»: *по Петрі і по теплі* – про те, що після Петра стає холодніше. «**Язичницькі обряди**»: *в'єзати сад* – прив'язувати на Йордан до стовбурів плодкових дерев стебла пшениці з дідуха. «**Потойбічний світ**»: *царство небесне* – рай; *той світ* – потойбічний світ.

Семантична група «**Гроші**» («металеві і паперові знаки, що є мірою вартості при купівлі і продажу») ⁵⁹, яку ми відносимо до тематичного поля «Навколишній світ», має такі семантичні ряди: «**Давати/брати хабар**»: *ма́ти бо́кі* – брати хабарі; *дава́ти на ла́пу* – давати хаба; *ма́ти зліва* – отримувати додаткові незаконні прибутки; *брати хабарі*; *не пома́жеш – не пої́деш* – про хабар; *да́ти на чеколя́ду* – віддячитися грошима; *дати хабар*; *ку́ку в ру́ку* – хабар. «**Бути без грошей**»: *у кіше-ньо́х ві́тер сви́ще* – немає грошей; *без ко́пійки* – цілком без грошей; *доробі́тисі, ги го́лий в те́рню* – нічого не заробити; *<всьо> до <оста́нньої> ко́пійки* – повністю, все, нічого не залишаючи (про гроші). «**Багато грошей**»: *гоно́рові гро́ші* – значна сума грошей; *запла́тити гоно́рово* – заплатити значну суму грошей; *щедро розра-хуватися*; *гро́шей ку́ри не клюю́т* – дуже багато грошей; *си́пати грі́шми* – витрати надмірно великі суми грошей; *зото́ме́ дно* – невичерпне джерело прибутків, багатства. «**Подорожчати**»: *спа́сти в ці́ні* – подешевшати; *ги за рі́дну ма́му* – за-надто дорого; *не по кіше́ні* – дуже дорого, не відповідно до заробітку; *загну́ти ці́ну (заломі́ти ці́ну)* – оцінити надто дорого. «**Подешевшати**»: *спа́сти в ці́ні* – поде-шевшати; *на дурні́чку (на дурня́ка)* – чужим коштом; безплатно або дуже дешево. «**Спільні кошти**»: *скла́стисі до́купи* – зібрати гроші на спільну справу, зробити складчину. «**Готівка**»: *живі́ гро́ші* – готівка; *гро́ші на кант* – розрахунок готівкою негайно, відразу; *сві́жа ко́пійка* – грошовий прибуток; *відспіва́ти й гро́ші взє́ти* – отримати платню за виконану роботу; *ма́ти збоку* – мати додатковий прибуток; *підробі́ток*. «**Легкі гроші**»: *дурні́ гро́ші* – гроші, що дістаються без особливих зусиль; *до́вгий рубе́ль* – легкий, перев. значний заробіток. «**Купівля/продаж**»: *ку-пи́ти ко́та в мі́шку* – придбати невідомо що; *з рук* – у приватної особи, не через торгову мережу (купувати, продавати). «**Витратити гроші**»: *влеті́ти в <до́бру> ко́пійку* – непередбачувано витратити багато грошей; *вікі́дати на ві́тер (пуска́ти на ві́тер)* – легковажно, намарно витратити (гроші, майно); *да́тисі коштува́ти* – витратитися. «**Коштовні метали**»: *щи́ре зо́лото* – золото без домішок; чисте золо-то. «**Заборгувати**»: *зайті́ в до́вгі* – заборгувати; *на ві́чне ві́дда́вані* – назавжди, без вороття (про позичену річ, гроші тощо). «**Вказати вартість**»: *каза́ти си да́ти* – назвати ціну за виконану роботу, за надану послугу; *кі́лько бе́рут* – яка вартість, скільки коштує; *за гро́ші ксьондз сі мо́лит* – за все треба платити. «**Безкоштовно**»: *за так* – безкоштовно, задарма.

Наступна семантична група, яка входить у семантичне поле «Сфера людської діяльності», є «**Медицина**». Ця група має 2 семантичні ряди, а саме: «**Хвороби**»: *ле́тисі, як з бу́зька* – про сильний пронос; *діста́ти во́вка* – застудити сідничний нерв; *<лежє́ти> в горє́чках* – мати жар, горячку; *ди́ке м'є́со* – наріст біля рани, яка довго не загоюється; *скрут ке́шюк* – заворот кишок; *зайті́сі ка́шльом* – дуже сильно кашляти, закашлятися; *мі́шкє́ під очима́* – набряки під очима; *и́ляк тра́фив* – 1. стався напад (серцевий, епілептичний тощо) 2. загубилося, безслідно зникло, пропало; *залє́тисі ю́шков вул.* – залитися, покритися кров'ю, що пішла носом;

⁵⁹ СУМ. – Т. 2. – С. 177.

скривавитися. «*Ліки/методи лікування*»: *на прочищені* – про проносний засіб; *промивані жолудка* – промивання шлунка; *<шос> на спане* – снодійне; *згасити оген* – вилікувати шкірне захворювання.

Семантична група «*Події*» («те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя») ⁶⁰. Ця група має 2 семантичні ряди: «*Неозначена подія*»: *прикрый віпадок* – неприємна подія; *чиста кумедія* – неймовірний, забавний випадок, курйоз; *комедія*; *великий попух* – подія.

Ще однією семантичною групою, яку ми досліджуємо у межах тематичного поля «Навколишній світ», є «*Ситуації*». *Ситуацію* ми розуміємо як «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей». ⁶¹ Ця група складається із таких семантичних рядів: «*Небезпечна ситуація*»: *чутти смаленим* – відчувати небезпеку, неприємності; *на слиські дорозі* – за ризикованих, небезпечних, незаконних обставин; *лізти чортови в зуби* – наражатися на небезпеку; *до дитчої мами (до дитька в зуби, до чорта в зуби, до дитька в пекло)* – у небезпечне або віддалене місце; дуже далеко; світ за очі; *на волоску* – у великій небезпеці, під загрозою; *триматисі на чеснім слові* – про загрозливу, майже безнадійну ситуацію. «*Безвихідна ситуація*»: *немає ради (спасу)* – про стан безвиході, скрутної ситуації; *приперти до сьціні* – завести в безвихідь; *то на п'єту, то на п'яльці* – про безвихідне становище; *нічо сі не лишеє* – немає іншого виходу; *ніц не зробиш (шо зробиш)* – про стан безвиході; *нігде сі не дінеш* – немає виходу зі складної ситуації; *знайти біду на голім місци (знайти біду на гладкі дорозі)* – несподівано опинитися у скрутному, безвихідному становищі; *взєти за горло (взєти за карк)* – домагатися чогось, примушувати, поставивши у безвихідь; *взєти забаркі* – 1. вхопити за плечі, рамена, одяг (під час сварки, бійки) 2. домагатися чогось, примушувати, поставивши у безвихідь; *всьо пропало* – про безнадійну ситуацію; *взяти за сраку* – поставити в безвихідь; *де сі, в сраку, дінеш* – про стан безвиході; *біда чорна* – важкі, скрутні обставини; лихо, нещастя, біда, скрута; *гірка годіна* – важкі, скрутні обставини; лихо, нещастя, біда, скрута; *попасти дитькови в зуби (попасти до дитька в зуби, попасти до чорта в зуби, попасти чортови в зуби)* – опинитися в скруті, в біді; *хот сєт тай плач* – про дуже скрутне, безвихідне становище, відчай; *сам дитько не розбере (сам чорт не розбере)* – про складну, заплутану ситуацію; *сам чорт ногу зломит* – 1. важко зрозуміти, розібратися 2. про безлад, хаос 3. про складну, заплутану ситуацію; *вік калатати* – жити в біді, без любові, миру і злагоди; *шо ти поробиш* – про стан безпорадності; *приперти до сьціні* – поставити у безвихідь.

Ще однією семантичною групою є «*Військова сфера*». Під цим поняттям ми розуміємо галузь, яка безпосередньо пов'язана із військом. Семантична група охоплює лише один семантичний ряд: «*Військова служба*»: *піти до войска* – розпочати службу в армії; *при войску* – на військовій службі; *був в есєсах* – бути вояком Дивізії.

Наступне семантичне поле, яке аналізуємо у межах тематичного поля «Внутрішній світ», є «Характеристика речей/явищ». Ми виділили 2 семантичні групи: «Кількісна характеристика» та «Якісна характеристика». Під *кількістю* ми розумі-

⁶⁰ СУМ. – Т. 6. – С. 749.

⁶¹ СУМ. – Т. 9. – С. 208.

емо «число, величина, об'єм, маса».⁶² Семантичну групу «**Кількісна характеристика**» виокремили у такі семантичні ряди: «**Мало**»: *на п'яльцях можна порухувати* – дуже мало, обмаль; *на копійку* – дуже мало, трохи; *ги кіт наплакав* – дуже мало, трохи; *на їден зуб* – дуже мало (про їжу); *на макове зерно* – дуже мало; *на волосок* – трохи, дуже мало; *ги в баби межі ногами* – дуже мало; *обрізати попри самих яйцьох* – зменшити до мінімуму; *ги не конче* – небагато; *каплі в морі* – мізерна частина. «**Багато**»: *як дров* – дуже багато; *як гною* – дуже багато; *по самє горло* – дуже багато; *до дітька (до чорта)* – багато, безліч; *засьпівати, ги за рідну маму* – вимагати надто багато, надміру; *ги зьвізд на небі* – дуже багато, безліч; *кілько <сі> влізе (кілько хочеш)* – дуже багато, без обмежень; *кілько люда* – багато людей; *як листі* – дуже багато; *тільки люда* – багато людей; *ги з міха* – щедро, у великій кількості, дуже багато (сипати); *нема де стати (нема де япкови впасти)* – багатолюдно; *ги сьмітє* – дуже багато, безліч; *повна хата* – велика кількість, дуже багато; *по саму шию* – 1. повністю, цілком 2.дуже багато; *не знати рахунку* – про велику, незліченну кількість. «**Одиниці виміру**»: *ліжка з чубком* – міра сипких продуктів; *ложка з верхом*; *дес такій завеликій у хлопа* – одиниця виміру; *кінська сила* – одиниця виміру потужності.

Семантична група «**Якісна характеристика**». Під якісною характеристикою у межах семантичного поля «Характеристика речей/явищ» ми розуміємо характерні особливості певного предмета чи явища. Ця семантична група складається із таких семантичних рядів: «**Колір**»: *червоний, як <той> бурак* – дуже червоний; *як вугіль* – дуже чорний; *чорний, як кавка* – дуже чорний; *чорний, як дєгот (смола, уголь)* – дуже чорний; *ги в парку* – зелено; *як лань* – сірого кольору; *як мишка* – сірого кольору; *на брондз (на брндзово)* – у коричневий колір. «**Близько**»: *під боком* – поблизу, під рукою; *під руками (під руков)* – поблизу, під рукою; *за два крокі відси* – недалеко, поблизу; *крок у крок* – невідступно, на близькій відстані; *під носом* – дуже близько, недалеко; *руков подати* – зовсім близько, недалеко; *хата в хату* – 1. у кожний будинок; без винятку 2. дуже близько, щільно (про розташування будинків); *за два крокі* – недалеко. «**Далеко**»: *на краю сьвіта* – дуже далеко; *тільки сьвіт* – дуже далеко; *де чорт добраніч каже* – дуже далеко. «**Швидко**»: *на алярм (алярмово, гальоном)* – швидко, поспіхом; *їдна нога ту, друга там* – дуже швидко; *на скору руку* – поспіхом, нашвидкуруч; *раз-два – і готово* – швидко, відразу; *ги на пожар* – дуже швидко, поспіхом; *на зламаний пісок* – миттю, швидко; *в моменті* – дуже швидко, у мить; *їднім ударом* – швидко, рішуче, відразу; *на гвалт (гвалтом)* – дуже швидко, поспіхом, на гвалт; *на галай-балай (галь-паль)* – будь-як, недбало, нашвидкуруч, поспіхом; *ги обпечений* – дуже швидко, поспіхом. «**Сухий**»: *вісихати на камін* – цілком втрачати вологу; ставати дуже сухим, зсихатися; *віснути на шкрум* – цілковито пересохнути; *засушений на камін* – який цілком втратив вологу, став дуже сухим; пересушений. «**Вологий**»: *хопіласі трава по дожджи рости* – про достатню кількість вологи. «**Твердий**»: *ги камін* – дуже твердий.

Ще одне семантичне поле, яке ми аналізуємо в межах тематичного поля «Навколишній світ», є «Явища природи». Це поле складається із таких семантичних груп: «Стихийне лихо», «Температура», «Світлові явища», «Пори року», «Фази місяця».

⁶² СУМ. – Т. 4. – С. 161.

Семантична група «**Стихийне лихо**» має лише два семантичні ряди. *Стихийне лихо* – природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків⁶³. «**Дощ**»: *лєти, ги з ведра (лєти, ги з цебра)* – про сильний дощ.

Наступна група «**Температура**» («ступінь прогрівання повітря в приміщенні або надворі»)⁶⁴ охоплює такі семантичні ряди: «**Холодно**»: *зімно, ги в псарни* – дуже холодно, зимно; *пробирає аж до кісток* – про відчуття сильного холоду; *змерзнути, ги пес* – дуже замерзнути; та «**Гаряче**»: *ги в кузьні* – дуже душно, гаряче.

Семантична група «**Фази місяця**» («зміни видимої з Землі освітленої частини місячної поверхні»)⁶⁵ складається з одного семантичного ряду: «**Молодий місяць**»: *молодий місець* – молодий місяць; молодик.

Семантична група «**Світлові явища**». Під *світлом* ми розуміємо «променисту енергію, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє»⁶⁶. Отже, світлові явища – зміни у навколишньому середовищі, зумовлені світлом. Ця група має такий семантичний ряд: «**Проміння**»: *сонічний зайчик* – світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею; зайчик.

У семантичному полі «Місце» ми виокремлюємо дві семантичні групи, а саме: «Конкретне місце» і «Неозначене місце». Словник української мови дає наступне визначення слову «місце»: «простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь»⁶⁷. Отже, під *конкретним місцем* ми розуміємо простір земної поверхні, який існує реально, цілком точно, предметно визначений. Група «**Конкретне місце**» охоплює такі семантичні ряди: «**Житлові приміщення**»: *у себе* – у своїй кімнаті, квартирі, у своєму будинку; *<бути> на квартири* – мешкати в найманій квартирі або кімнаті; квартирувати. «**Магазини**»: *жлізний магазин* – господарський магазин. «**Лікарні**»: *дім вар'ятів* – божевільня. «**Будівлі для тварин**»: *на стайни* – в стайні. «**Бути вдома**»: *триматисі хати* – любити проводити вільний час удома; *лишитисі на господарці* – залишитися вдома; *з порога* – щойно зайшовши до хати. «**Не мати житла**»: *не мати, де дітисі* – не мати власного житла. «**Будувати**»: *побудуватисі у межу* – спорудити будівлю поруч із сусідньою садибою; *у заміт* – спосіб побудови хати.

Наступною семантичною групою є «**Неозначене місце**». *Неозначене місце* – невизначений, точно не встановлений простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь. Ця семантична група складається із 5 семантичних рядів, а саме: «**Приміщення**»: *приткнути голу (голову)* – знайти притулок, пристановище; *під їдним дахом* – в одному приміщенні; *переступити поріг* – зайти до приміщення; *за сьцінов (через сьціну)* – у сусідньому приміщенні. «**Всюди**»: *куда сі не кєнь* – скрізь, усюди; *кілько око сігає* – скрізь, усюди; *на каждім кроці* – 1. скрізь, усюди 2. увесь час, постійно; *куда не повернеші (куда*

⁶³ Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/34087_

⁶⁴ СУМ. – Т. 10. – С. 71.

⁶⁵ Астрономічний енциклопедичний словник / за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь. – Львів, 2003. – С. 492-493.

⁶⁶ СУМ. – Т. 9. – С. 93.

⁶⁷ СУМ. – Т. 4. – С. 752.

не поткне́шсі) – скрізь, усюди; де не оберне́шсі – скрізь, усюди; по всіх сьвіта́х – скрізь, усюди. «**Будь-куди**»: кудá попа́ло – байдуже куди, будь-куди; піти́ хот на край сьвіта – будь-куди, куди-завгодно; доро́га фрай – куди завгодно, будь-куди; кудá но́ги понесут – у будь-якому напрямку, куди-небудь. «**Будь-де**»: де попа́ло – у різних місцях; будь-де. «**Немає місця**»: ні сісти ні стати – обмаль вільного місця, простору (про скупчення людей); тісно; нема́, де сі ру́шити – дуже тісно, немає місця; ги оселе́дців у бо́ці – дуже щільно, напхом; ні дихну́ти, ні перну́ти – про цілковитий брак місця.

Семантичне поле «Час», яке входить до тематичного поля «Навколишній світ», ми поділили на такі семантичні групи: «Частини доби», «Тривалість».

До семантичної групи «**Частини доби**» (поділ доби, яку ділимо на чотири частини: ранок, день, вечір, ніч) входять два семантичні ряди, а саме: «Зранку» та «Вдень». «**Зранку**»: разо́м з сонце́м – дуже рано, перед світанком; до схід сонци – дуже рано, перед світанком: удосвіта; ско́ро світ – дуже рано, перед світанком: удосвіта; від ра́на (ра́ні) – від ранку. «**Вдень**»: за дне́ – удень, засвітла; у бі́лий ден – удень, засвітла; зра́на до но́чі – увесь день; від бі́лого сьвіту до те́мної но́чі – від ранку до вечора, увесь день; Бо́жий день – день; зра́на до но́чі – увесь день; ден у ден – щоденно, день у день, щодня.

Семантична група «**Тривалість**» («час, період, строк, протягом якого щось діє, відбувається, існує»)⁶⁸ складається з таких семантичних рядів: «**Кінець**»: на закуску – на закінчення, на звершення, під кінець; приході́т кіне́ц – кінець; илюс, Параню, по коха́ню ірон. – усе скінчено, кінець; до гра́ма – до кінця, до останку; до само́го гробу – до кінця життя; тай ади́ – ось і все. «**Початок**»: на пер́ших пора́х – на самому початку, спочатку; на поче́тках – на самому початку, спочатку; з пер́шого разу – від початку, відразу; на пер́ший раз – для початку. «**Тривалість часу**»: до́бру (до́вгу) хви́лю – тривалий час; не пер́ший рік (не рік, не два) – тривалий час, віддавна; ікі́йс час – деякий час; на тижні́ – упродовж тижня, посеред тижня; за йкус хви́лю (хви́льку) – через деякий час, невдовзі; че́рез хви́льку – через деякий час, невдовзі; на хви́лю (хви́льку) – ненадовго; ден (місе́ц, рік) мину́в, ги у баті́г тра́снув – про швидкоплинність часу. «**Від початку до кінця**»: від а до я – від початку до кінця; усе; сло́во в сло́во – 1. без будь-яких змін; точно, дослівно 2. не пропускаючи нічого, від початку до кінця. «**Миттєво**»: в іде́н мах (<за> ідні́м (йдним) ма́хом – відразу, негайно, вмить; в тій хви́лі – цієї миті; відразу ж, зараз же; в одні́ хви́лі – миттєво, враз; тако́й зара́з – зараз; пер́ед хви́лев – щойно, тільки-но; ко́ж-дої хви́лі – щохвилини, щомиті. «**Постійно**»: з дне́ на ден – 1. найближчим часом, незабаром 2. весь час, постійно; і дном і вночі́ – завжди, постійно; на ка́ждім кро́ці – 1. скрізь, усюди 2. увесь час, постійно; ко́ждий раз – завжди, постійно, кожний раз; ці́лий час – постійно; ден і ніч – цілодобово, постійно. «**Назавжди**»: на все – назавжди; раз і наза́вше – остаточно, безповоротно, назавжди; раз і на все – назавжди, навіки, на весь час. «**Іноді**»: час від че́су – іноді, часом; не раз – іноді, часом. «**Майбутній час**»: дру́гий ден – наступного дня; з неді́лі – наступного тижня, від понеділка; з че́сом – у майбутньому, згодом; в ми́нутах – за мить. «**Своєчасно**»: свої́м поре́дком – своєю чергою, у свій час; прийшла́ пора́ – настав час. «**Невчасно**»: не час – невідповідний момент.

⁶⁸ СУМ. – Т. 10. – С. 252.

Отже, ми намагалися проаналізувати діалектні фразеологізми, які входять у тематичне поле «Навколишній світ». У цьому тематичному полі найчисельнішими семантичними рядами є «Безвихідна ситуація», який містить 26 одиниць (*то на п'єту, то на пальці, знайти біду на голім місци, взяти за сраку, попасти дїтькови в зуби* та інші), і «Багато» на позначення кількісної характеристики предметів і явищ (19 одиниць), а саме: *як дров, як гною, по самé горло, до дїтька* та інші.

Слід зауважити, що у тематичному полі «Навколишній світ» диференціація на семантичні групи є досить розгалуженою (16 груп), однак семантичні ряди цих груп не є чисельними. Окрім того, існують семантичні ряди, які у своєму складі мають лише один фразеологізм, наприклад, «Дощ» (*лєти, ги з ведра́*), «Твердий» (*ги ка́мін*), «Лікарня» (*дїм вар'ятів*), «Невчасно» (*не чєс*) та інші.

У досліджуваному тематичному полі серед семантичних груп найчисельнішою є «Гроші». Така велика кількість фразеологізмів, пов'язаних із сферою економічних відносин, свідчить про те, що матеріальні блага або відсутність їх є важливою і невід'ємною складовою будь-якого суспільства, у свою чергу, це підтверджує антропоцентричність фразеологічних одиниць саме у цій частині Бойківщини.

Таким чином у даній розвідці коротко проаналізовано лексико-семантичний аналіз фразеологічних одиниць на основі матеріалу праці «Слова з Болехова» Ю. Гнатишака. Вдалося все ж таки створити ідеографічну класифікацію фразеологізмів на позначення людини, її психологічних, емоційних, розумових характеристик, дій, станів, а також явищ навколишнього світу у мовленні жителів Болехова. В основі ідеографічної класифікації лежить поділ фразеологізмів за тематичними групами, які мають на меті відобразити мовну картину світу, що існує у певній спільноті, у нашому випадку – жителів містечка Болехова.

Послугуючись лексикографічною працею «Слова з Болехова», ми здійснили картування 1560 фразеологічних одиниць, з яких 1281 одиниця належать до тематичного поля «Людина» і 279 – до тематичного поля «Навколишній світ».

У межах тематичного поля «Людина» вдалося виокремити 3 семантичні поля та 20 семантичних груп:

- «Зовнішній вигляд» (семантичні групи «Врода», «Одяг», «Статура», «Вік», «Фізіологічні особливості»);
- «Внутрішній світ» (семантичні групи «Розумові здібності», «Емоційний стан», «Риси характеру, поведінка», «Людські відчуття»);
- «Дії та стани людини» (семантичні групи «Говорити», «Вживати алкоголь», «Рухатися», «Працювати», «Стан здоров'я», «Людські взаємини», «Життєдіяльність людини», «Соціальний статус», «Сон», «Деструктивні дії», «Альтруїстичні дії»).

Діалектні фразеологічні одиниці, що входять до тематичного поля «Навколишній світ», вдалося поділити на 5 семантичних полів і 16 семантичних груп:

- «Сфера людської діяльності» (семантичні групи «Релігія», «Гроші», «Медицина», «Події», «Ситуації», «Військова сфера»);
- «Час» (семантичні групи «Частини доби», «Тривалість»);
- «Місце» (семантичні групи «Конкретне місце», «Неозначене місце»);
- «Явища природи» (семантичні групи «Стихийне лихо», «Температура», «Фази місяця», «Світлові явища»);

• «Характеристика речей/явищ» (семантичні групи «Кількісна характеристика», «Якісна характеристика»).

Аналіз семантичних рядів, груп і полів свідчить про антропоцентричний характер фразеологізмів. Фразеологічні одиниці переважно вживаються для експресивної характеристики людини, її рис, здібностей, дій та станів і рідше для оцінки довкілля. Кількісне співвідношення тематичних полів становить: фразеологізми тематичного поля «Людина» – 82, 1% і фразеологічні одиниці у тематичному полі «Навколишній світ» – 17, 9%.

Вдалося з'ясувати, що найчисельнішими семантичними рядами є ті, що дають негативну оцінку розумових характеристик, дій чи станів людини. Наприклад, найбільша кількість фразеологізмів є у семантичних рядах «Фізична розправа» (39 одиниць) (*пустити юшку, спустити шкєру, дістати в чоло, набрати, ги бідний в торбу, спрати на квасне янко, дістати по писку, місці живого нема* та інші), «Бути дурнем» (28 одиниць) (*не мати клєпкі в голові, не <кєнче> в порєдку з голово́в, не має <ніц> смальцю в голові, кавалок вар'ята, копнєнти в музк та інші*), «Бути бідним» (27 одиниць) (*бідний, аж синий, голий-бєсий, хо́лод і голод, ні гро́ша не ма́ти, ні кола́, ні двора́, пха́ти біду́ поперєд се́бе* та інші). Натомість семантичні ряди із позитивною оцінкою є менш чисельні, ніж їхні антонімічні пари: «Бути охайним» (3 одиниці) (*ги нова́ копійка, при <пєвні> параді́, чі́стий, ги слеза́*) – «Бути неохайним» (5) (*ги льо́ха, рі́пу мо́жна сі́яти*), «Бути тверезим» (3) (*лиши́тисі горі́вки, тве́резий, як ці́вок*) – «Бути п'яним» (14) (*на п'є́ну голу́ (го́лову), залє́ти сліпаке́, п'є́ний, ги мо́ти́ка*); «Бути здоровим» (1) (*кров з мо́локом*) – «Хворіти» (7) (*не встава́ти з лі́жка, ле́две диха́ти*); «Бути розумним» (2) (*розу́мна голова́, ма́ти ке́пали*) – «Бути дурнем» (28) (*оста́тний туман, ту́рок небесний, пен пньом*); «Добрий/милосердний» (6) (*ма́ти м'є́ке се́рце, ді́литисі оста́тним ку́сником хлі́ба*) – «Злий/жорсткий» (11) (*не ма́ти Бо́га в се́рци, <ма́ти> кам'є́не се́рце*); «Завдати прикрощів» (16) (*шука́ти собі́ кі́стки* – шукати зачіпку для неприємностей, клопотів; *підкла́сти свиню́*) – «Піклуватися/доглядати» (11) (*газді́вске́ о́ко, трима́ти за образо́м*) та інші.

Також у дослідженні було виявлено фразеологізми, що характерні лише для осіб певного гендеру. Ці фразеологічні одиниці стосуються зовнішніх особливостей чоловіка/жінки (*ді́вка ги мур, ра́сова ба́ба, хлоп ги дуб, кавалок хло́па, ги штахе́та, суха́ дра́бина, ги ступа, те́ньга ба́біна, старий па́йгер, старий пердун, старий кавале́р тощо*), рис характеру та емоційного стану (*па́ні засра́на, то добра лиси́ці, па́ні полохайло́ва, ги фу́рія тощо*), соціального статусу (*вє́лікий пан, пан на всю губу, вє́ліка па́ні, невє́лікій пан, невє́ліка па́ні, посиві́ти в ді́вках* та інші), фізіологічних процесів (*бо́бик – ше́ста годи́на, свє́й че́с, зайті́ в тяж, ма́ти вікі́диш* та інші).

Варто зауважити, що фразеологізми, зафіксовані у праці Ю. Гнатишака, побутують як у Болахові з притаманними фонетичними і морфологічними особливостями для бойківського говору, так і у літературній мові (*ба́йдикі бі́ти, бісі́тисі з жи́ру, взє́ти за ду́шу (взє́ти за живе), валитисі́ з ніг, шкє́рити зуби, відкрити́ Амери́ку, рук не чу́ти, п'є́ний, ги чі́п, туман вісі́мнаці́тий, ста́рший куда́ пішлю́т, до ко́пійкі, купи́ти ко́та в мі́шку, ку́ку в ру́ку, пуска́ти на ві́тер* тощо). Крім того, велика кількість фразеологізмів є вузько локальними, які у своєму складі мають

лексеми-діалектизми, які існують лише у мовленні жителів Болехова і які не фіксуються у фразеографічних літературних працях, наприклад: *такій, ги калінниці* – (*калінниця* – яма для глини під шафкою⁶⁹) – дуже брудний; *маїти лилика* – (*лилик* – кажан⁷⁰) – бути неадекватним, неврівноваженим; *побокова баба* – (*побочниця* – коханка) – коханка та інші.

Серед фразеологізмів зафіксували одиниці з компонентами, що містять ненормативну лексику, а саме: «срака» і спільнокореневі до цього слова (20 одиниць) (*дивитисі в сраку, срати тонко* тощо), «задниця» (2 одиниці) (*цілювати в задницю*), «дупа» (4 одиниці) (*дупу рвати*), «гівно» (8 одиниць) (*з гівна батіг* та інші), «дітько» (13) (*до дітька в пекло* та інші), «чорт» (17) (*піти до чорта* та інші), вульгаризми «писок» (20 одиниць) (*пісок невіпарений, розпустити писок* тощо), «морда» (6 одиниць) (*дати по морді* тощо). Такі компоненти мовці використовують для посилення експресивності під час комунікативного акту.

Як бачимо фразеологія першочергово охоплює ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов'язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій та із психічними особливостями особистості. Врешті глибше дослідження діалектної фразеології, і бойківського ареалу зокрема, у майбутньому має наукову перспективу, адже в ній відображена мовна картина світу кожної етнічної групи українського народу.

Мар'яна Капустинська.

Ідеографічна класифікація фразеологізмів бойківського говору за матеріалами праці «Слова з Болехова» Юрія Гнатишака.

У статті представлено ідеографічну класифікацію фразеологізмів бойківського говору, тобто поділ фразеологічних одиниць за тематичним принципом, що репрезентує антропоцентричний спосіб називання. Лексико-семантичний аналіз здійснено на основі матеріалу праці Юрія Гнатишака «Слова з Болехова».

Maryana Kapustynska.

Ideographic classification of phraseological units of Boyko dialect based on the materials of Yuriy Hnatyshak's work «Words of Bolekhiv».

The article provides an ideographic classification of idioms belonging to the Boiko dialect, i. e. the theme-based division of phraseological units, namely the units representing anthropocentric way of denomination. Lexical-semantic analysis is conducted on basis of «Words of Bolekhiv», a publication by Yuriy Hnatyshak.

⁶⁹ Онишкевич М. Словник бойківських говірок... – С. 335.

⁷⁰ Там само. – С. 409.

РОЗДІЛ IV. AD FONTES: ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Парафіяльна печатка церкви Святого Миколая Мирлікійського Чудотворця (долішня) села Нагуєвичі XVIII – початку XX ст., якою парохи засвідчували офіційну документацію, зокрема метрику хрещення Івана Франка. Унікальний артефакт фондам Літературно-меморіального музею Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» подарував отець церкви о. Андрій Безушко 28 травня 2020 р. під час презентації Першої книги «Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» в часі вшанування 104-ї роковини від часу смерті національного генія. Фото Лілії Хміль.

*Віталій КОНОПЛЯ,
Ярослав ПОГОРАЛЬСЬКИЙ*

ІЗ ПРАДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ ДРОГОБИЦЬКОГО ПЕРЕДГІР'Я: АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ В ОКОЛИЦЯХ СЕЛА УЛИЧНЕ

Північне передгір'я Карпат – край, що був віддавна заселений різними племенами і народами, які залишили після себе тисячі археологічних пам'яток – стоянок, селищ, городищ, могильників, виробничих комплексів тощо. Усі вони є відображенням матеріальної і духовної культури, свідченням рівня розвитку виробни-

Рис. 1. Археологічні пам'ятки в околицях с. Уличне:

- 1 – поселення Уличне I (ур. Роставка, Кошарки);*
- 2 – поселення Уличне II;*
- 3 – поселення Уличне IV (ур. Яцків Горішній, Біля Дворища);*
- 4 – городище Голобутів I (ур. Городисько, Лисаня)*

цтва, суспільних відносин, етнокультурних контактів цих спільнот. Багатством археологічної спадщини вирізняється Дрогобиччина¹, хоча вивчена вона спорадично. Одним із важливих завдань на сьогодні є не тільки виявлення і дослідження, але й збереження і популяризація археологічних пам'яток, зокрема, через роз'яснення їх історичного контексту та значення для кожного регіону або громади.

Серед комплексу пам'яток, які дають змогу простежити минувшину Підгір'я ще від льодовикової епохи, вирізняються старожитності околиць с. Уличне (рис. 1). Так, на території Дрогобиччини відомі пам'ятки близько 20 археологічних культур, а в межах сучасного Уличного – щонайменше п'яти, які реперезентовані знахідками кількох сотень артефактів із кременю, каменю та глини. Історія заселення цих теренів розпочалася набагато раніше від перших писемних згадок про село і нараховує щонайменше 15 тисяч років. Багато сторінок давнього минулого Уличного було відкрито завдяки місцевим краєзнавцям – Степанові Стельмаховичу і Володимирові Савчину.

Мисливці на північного оленя.

Найраніші сліди перебування первісного населення в межах сучасного Уличного датуються кінцевим етапом *пізнього палеоліту*, так званого післяльодовиків'я (16 – 11 тис. років тому). В урочищі Яцків Горішній (Біля Дворища)² були знайдені чотири вироби зі сірого кременю з аморфними плямками світлішого забарвлення. Це, зокрема, дві ретушовані пластини-ножі (рис. 2, 1, 2), скребок для обробки шкур тварин (рис. 2, 3) і вістря до стріли лука (рис. 2, 4), один із бічних країв якого оброблено затуплюючою ретушшю.

У той час на території Середньоевропейської низовини, від Північного моря до Середньо-Російської височини, поширилися культури з наконечниками стріл на пластинах. Тоді з території Південної Прибалтики почався остаточний відхід Скандинавського льодовика, який то відсувався на північ, то знову повертався на попереднє місце, і тому чергові потепління змінювалися похолоданнями. У процесі його переміщень Середньоевропейська низовина поступово звільнилася від льоду. Утворився ландшафт у вигляді сухих холодних степів. Замість вологих і теплих західних повітряних мас з Атлантики, які зараз приносять в Європу основну кількість опадів, дув холодний і сухий північно-східний вітер з льодовикового щита. Запанував континентальний клімат зі засушливим холодним літом. Цей клімат зумовлював незначну хмарність і велику кількість сонячних днів у році. Він не сприяв появі лісів на широких площах. Трав'яний покрив степів, навпаки, активно розвивався. Тогочасна флора поєднувала арктичні, альпійські та степові види. Повсюдно росли карликова береза і арктична верба. Окремими острівцями виділялися зарослі берези звичайної і, спорадично, сосни³.

Внаслідок сухого клімату взимку випадало мало снігу, що сприяло легкому добуванню корму тваринами, зокрема мамонтами⁴. Кількість озер та боліт була не-

¹ Див.: Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я. – Львів-Дрогобич, 2010.

² Продовжуючи нумерацію відомих в околицях Уличного пам'яток (Уличне I – III), які наводять Л. Г. Мацкевий і В. Й. Козак (2010), використовуємо назву цієї пам'ятки як Уличне IV.

³ Величко А., Зеликсон Э. Перигляциальная среда как ресурсная основа существования позднего мамонта эпохи верхнего палеолита на Восточно-Европейской равнине // Ранняя эпоха верхнего палеолита Евразии. – СПб., 2006. – С. 13-14.

⁴ На Дрогобиччині кістки мамонта були виявлені у Бориславі, Дрогобичі, Михайлевичах, Новошичах, Ортиничах, Сільці, Ступниці. Див.: Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я. – Львів-Дрогобич, 2010. – С. 15.

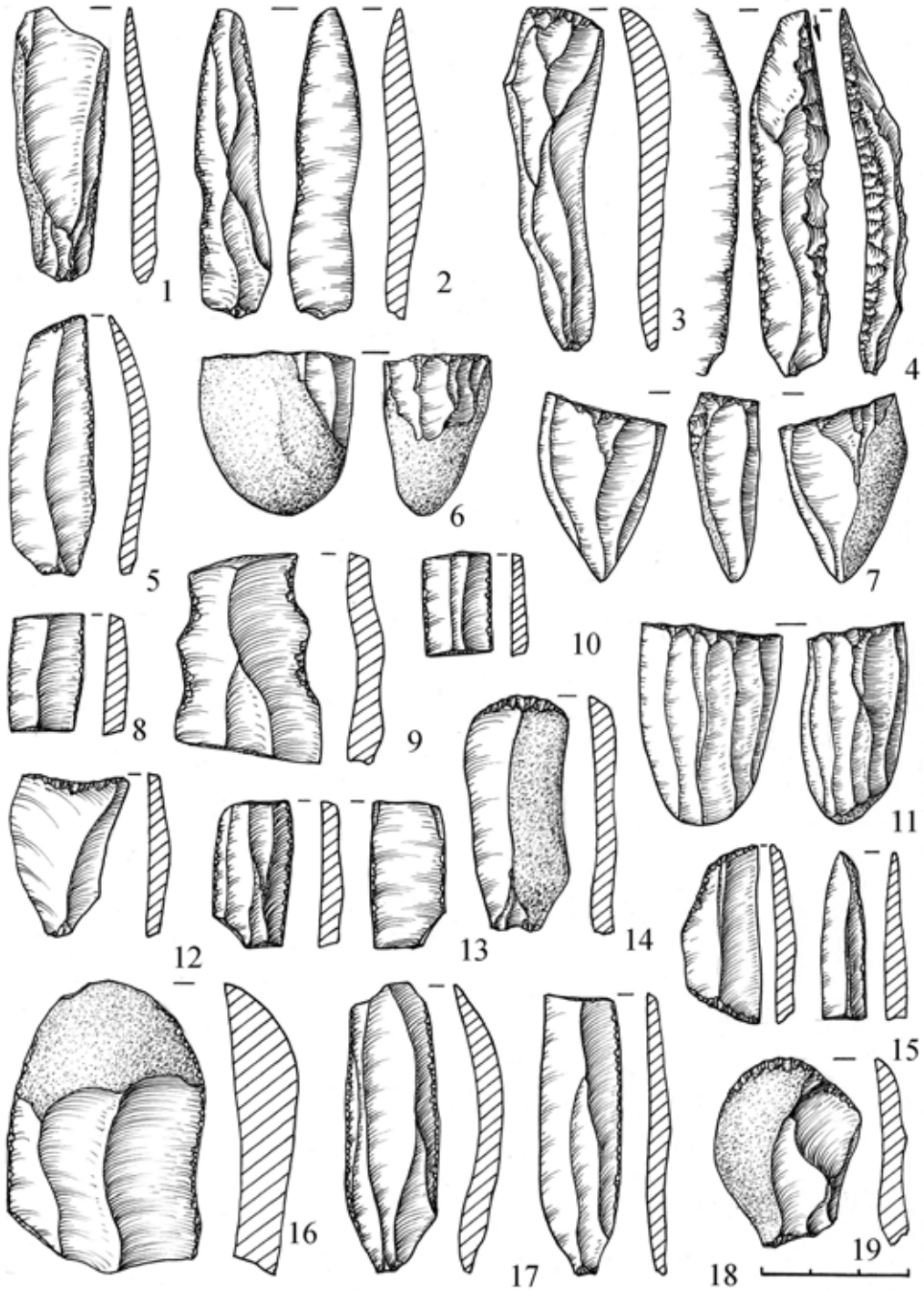

Рис. 2. Уличне II, IV. Вироби з кременю: 1 – 4 – Уличне IV; 5 – 19 – Уличне II
(за Л. Мацкевий, В. Козак, 2010, рис. 21)

значною, від чого мошकारа, яка дуже заважала випасу тундрових тварин, розмножувалася недостатньо. Все це благодатно впливало на збільшення стада ссавців, а їх поголів'я майже втричі перевищувало показники біомаси сучасної канадської тундри і стало базою для розквіту прильодовикового мисливського господарства.

Потепління в кінці палеоліту (близько 13 тис. років тому) призвело до розмороження полярних морів, зволоження клімату, збільшення товщини снігового покриву. З таненням льодовика холодний і сухий степ перетворювався на заболочену, з великою кількістю озер, низькопродуктивну тундру з царством моху, осоки і міриадами мошкари. Наростаюче потепління сприяло швидкому покриттю тундри березово-сосновими лісами.

Настав «вік північного оленя». Ця тварина була основним об'єктом полювання пізньопалеолітичного населення сучасної території Правобережної України⁵. Північний олень, кількість якого тоді могла становити близько 3 млн. особин, у пошуках корму здійснював далекі міграції: весною – на північ, у тундру (кордон між нею і лісом проходив від витоків Вісли до середньої течії Західного Бугу та Німану), а восени – на південь, у лісотундру. Влітку стада оленів паслися на неосяжних просторах тундри, рятуючись від мошкари. Швидкість їх пересування могла досягати 80 км за добу. Тут випас оленя тривав не більше 3 місяців, решту ж часу року олень проводив у лісотундрі, де стада розпадалися на групи до 20 особин⁶.

Мисливці фінального палеоліту північно-східного Передкарпаття проживали на межі тундри і лісу, що залежало від характеру існування північного оленя, поведінка якого зумовлювала динаміку розселення мисливських колективів, зміну місць проживання, поділ господарського циклу на короткий літній і тривалий зимовий періоди.

Сезонні міграції північного оленя вплинули на появу відповідних прийомів полювання. Долаючи великі відстані, стада тварин натикалися на численні водні перепони – річки та озера. Переправа через них здійснювалася завжди в одному і тому самому місці, де на оленів чатували мисливці. Промисел на мігруючого оленя проводили поблизу берега. Полюванням займалося все доросле населення обох статей, заходячи при цьому по груди у воду. Спеціальними поколками на кшталт списа наносили удари в боки тварин. Але найпоширенішим знаряддям колективного полювання в той час був однорядний гарпун із рогу північного оленя. Перевага при розподілі впольованої здобичі надавалася найбільш вправним мисливцям⁷. Коли запаси м'ясної їжі вичерпувалися, община змушена була відкочовувати за північними оленями на південь, де в рідколіссі знаходилися його зимові пасовища.

У найбільш голодну пору (кінець зими – початок весни) мисливці полишали свої сім'ї і проникали на південь від кордону тундри та лісів, на відстань до 150 – 200 км від місць основного проживання. Саме такий випадок наглядно документують описані вище чотири артефакти, знайдені в урочищі Яцків Горішній. Вони виготовлені з так званого рейовецького кременю (назва походить від населеного пункту Рейовець Фабричний у Польщі), поширеного на досить обмеженій тери-

⁵ Кісткові рештки оленів виявлені також в інших місцевостях передгір'я Карпат – у Підбужі і Гірсько-му. Див.: Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 15.

⁶ Конопля В. Старожитності Волині. – Львів, 1997. – С. 34.

⁷ Зализняк Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. – К., 1989. – С. 130-131.

торії (не більше від 10 км²) у плейстоценових відкладах Холмського горбогір'я⁸. Цей гатунок сировини використовувало давнє населення середньої течії р. Вепру в Польщі, починаючи від середнього палеоліту⁹ аж до ранньозалізного віку¹⁰.

Очевидно, невелика група тогочасних мисливців проникла з лівобережжя Західного Бугу на терени сучасної Дрогобиччини, зокрема в околиці сучасного Уличного, маючи зі собою певний набір як предметів полювання, так і знарядь праці з цього різновиду тулонського кременю. До речі, такі знахідки з нього вперше виявлені на Правобережній Україні.

Взимку олені вели нестадний спосіб життя і бродили по тайзі невеликими групами. Тоді вступало в дію індивідуальне полювання, головну роль в якому відігравав лук. Мисливець скрадом намагався непомітно наблизитися до оленя. Адже взимку слух, нюх і зір цієї тварини дуже загострювався. Пересуваючись із підвітряної сторони, мисливці досить довго і вперто переслідували здобич (при зближенні з нею орієнтовна відстань між ними не перевищувала 20 м), швидко стріляли з лука. Останній виготовляли з гілки берези, тятиву – з переплетених сухожиль оленя, стріли – з гілочок ялини, оперення – з пера водоплаваючих птахів, наконечник – з кременю.

М'ясо північного оленя було основним продуктом харчування фінальнопалеолітичних мисливців. І навіть до нещодавна серед жителів Заполяр'я воно вважалося «справжньою» їжею, тоді як зайця і полярну куріпку споживали лише з настанням голоду, а страви з риби були неповноцінними. Частково раціон доповнювали збиральництвом (певні види рослин, ягід та грибів) і продукти малозначимого тоді полювання на кабана, лося, серну та благородного оленя.

Найбільш ситими порами року для мисливців пізнього палеоліту були пізня весна і рання осінь, коли у великій кількості впольовували оленів та водоплавних птахів, здебільшого гусей. Надлишки м'яса заморожували, враховуючи умови проживання в арктичній зоні, або в'ялили і копчили про запас.

Життєві потреби на сіль забезпечували за рахунок м'ясного раціону. Шкідливі для організму побічні складники м'яса виводили з організму підвищеним споживанням рідини. Її, очевидно, могли замінити відваром з того ж оленього м'яса. Для цього розжарені на відкритому вогні кам'яні валунці неодноразово опускали в заповнені шматками м'яса і водою видовбані з дерева посудини-корита, сприяючи процесу варіння.

Наприкінці палеоліту місцеве населення мало два типи жител: зимове, із заглибленою частиною, та літнє, наземне, площа яких сягала близько 20 м². Першому типу споруд властиві дещо більші розміри, вогнище в центрі домівки і отвір для виходу диму, а також вузький, незначно заглиблений у землю вхід. Каркасну покрівлю обкладали дерном. У літніх, тимчасових, житлах жердини обтягували оленькими шкурами¹¹.

⁸ Rejniewicz Z. Wytwórczość krzemieniarska oparta na surowcu rejowieckim w Doroguczy, woj. Lubelskie // Lubelskie Materiały Archeologiczne. – Lublin, 1985. – Т. 1. – С. 10-13.

⁹ Libera J. W czasach epoki kamienia // Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim. Skarby z przeszłości. – Lublin, 2006. – С. 29-30.

¹⁰ Mazurek W. Krzemienne wkładki sierpowe typu Szumnika // Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozium zorganizowanego w Warszawie 20–22.10.1994 r. – Warszawa, 1997. – С. 185-203; Zakościelna A. Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej. – Lublin, 1996. – С. 18.

¹¹ Зализняк Л. Охотники на северного оленя ... – С. 134, 137-138.

Близько 8200 років до н. е. поблизу гори Беллінген у Середній Швеції стала природна катастрофа, наслідки якої докорінно змінили тогочасну екологію в Європі. Після неї припинила існувати льодовикова епоха і настала пора геологічної сучасності – голоцену. Під тиском водних мас Балтійського прильодовикового озера (морем воно стало пізніше) була розірвана льодовикова перемичка, що відокремлювала його від океану. Менш ніж за рік рівень озера знизився на 30 м і зрівнявся з Атлантикою, від попадання теплої води з якої суттєво пом'якшав клімат у Північній та Центральній Європі. Змінилося природно-географічне середовище, маси води, що утворилися внаслідок танення льодовика, заново формували рельєф, сприяли утворенню нинішніх річок та озер, змінювали їх долини та береги. Прильодовиковий тундро-степ став інтенсивно заростати березово-сосновими лісами. Виникла смуга лісової зони довжиною до декількох тисяч кілометрів із поміркованим кліматом і усталеними природними циклами.

Значних змін зазнав тваринний світ. Ще в кінці палеоліту зникли мамонти, шерстистий носоріг, вівцебик. Одна їх частина вимерла від зміни кліматичних умов, інша – загинула від винищувального загінного полювання. Збіднення фауни змусило мисливців не тільки переорієнтувати полювання на інші види тварин, а й впровадити його нові прийоми. Загінне полювання на великого звіра втратило своє значення. Ряд тварин, в тому числі і північний олень, відкочували далеко на північ. Зросла роль полювання, яке велось невеликими групами людей і навіть індивідуально. Розширився асортимент здобичі, куди увійшли дрібні тварини, а також птахи.

З початком голоцену пов'язана поява *мезоліту* – середнього кам'яного віку, як вищої і заключної фази розвитку привласнюючої економіки. У нових природних умовах незмірно зросла роль лука і стріл, які на відкритих просторах степу або тундри були малоефективними під час переслідування звіра. Кам'яні (крем'яні) індустрії доби мезоліту мають мікролітичний характер. Основним видом заготовки для знарядь праці і предметів полювання були вузькі пластини, ширина яких, здебільшого, не перевищувала 1,5 см. У складі виробів із кременю виділяють так звані геометричні форми – мікроліти у вигляді трапецій, трикутників, ромбів, сегментів, довжиною 1 – 2 см. Їх використовували у якості вкладнів до дерев'яної або кістяної оправ, що вставляли у врзані поздовжні пази останніх і кріпилися в них за допомогою смоли або перев'язу. Предмети з вкладнями могли вживати як знаряддя праці, так і металеву зброю. Часто окремо взяті мікроліти слугували наконечниками стріл. Більшість виробів із кременю пізньопалеолітичного часу, зокрема, ретушовані пластини, скребки, різці, тощо існували і в мезоліті, змін зазнали лише їх розміри.

У мезоліті зросла роль збиральництва і рибальства. Був винайдений вигнутий кістяний гачок із вушком. Зміни в мезолітичному господарстві призвели до поділу родових общин, на що вказують невеликі за площею житла. Основною соціальною одиницею стає окрема сім'я, яка приходить на зміну великим общинним сім'ям пізнього палеоліту. Стоянки цього часу займають незначну площу, де споруджували сезонні житла типу куренів або напівземлянки. В центрі помешкання розміщували вогнище.

У мезоліті почався перехід до відтворюючого господарства. Були приручені певні види диких тварин, до яких, в першу чергу, треба віднести собаку.

Інтенсивний розвиток присвоюючого господарства мезолітичного населення північно-східного Передкарпаття сприяв появі нових ефективних навиків полювання і рибальства. Уже в ранньому голоцені з'явилися перші лижі, завдяки яким мисливці змогли освоїти простори сосново-березових лісів. Вони не тільки давали можливість полювати і пересуватись по глибокому снігу, а й стали праобразом майбутніх нарт.

Мезолітичні мисливці регіону вели промисел дикого звіра за допомогою собак гоном, загоном, скрадом і примітивними сільцями, використовуючи для цього лижі та нарти, а також луки і стріли.

Важливою галуззю присвоюючого господарства у мезолітичний час було рибальство. З його атрибутів відомі човни, гарпуни, сіті, гачки, заколи та ятері. Згідно з остеологічним матеріалом, лісові мисливці мезоліту ловили переважно велику рибу і перш за все – щук. У ранньому голоцені для цього користувалися гарпуном, який був у вжитку практично до кінця мезоліту.

Суспільство мезолітичних мисливців північно-східного Передкарпаття складалося з трьох основних одиниць: парна сім'я – 5 – 7 осіб; община – 25 – 30 осіб; плем'я – близько 500 осіб. Сім'я тривалий період року могла вести господарство самостійно у складі невеликої групи з декількох сімей. Вона кочувала на мисливській території цієї общини. Остання періодично збиралася у повному складі (5 – 7 сімей) для ведення колективного полювання і рибальства, займаючи при цьому площу угідь до 40 км у поперечнику¹².

Розвиток мезоліту регіону проходив у пребореальному (8200–7000 років до н. е.), бореальному (7 000 – 6 000 років до н. е.) і, до певної міри, – атлантичному (6 000 – 5 000 років до н. е.) періодах голоцену.

Від VIII до VI тисячоліття до н. е. в межах північно-східного Передкарпаття існувала кудлаївська культура, що входила до складу так званого північного технокомплексу, ареал якого простягався від Англії до лівобережжя Дніпра. Сліди перебування її общин найближче від Уличного відмічено на пам'ятці Вороців II на Яворівщині¹³.

Помітне місце в мезоліті України займає гребениківська культура, ареал якої охоплює межириччя Дніпра та Південного Бугу в Північному Причорномор'ї. Датується вона 8–6 тис. років тому¹⁴. Наприкінці минулого століття її поселення були виявлені в басейні верхніх течій Дністра та Пруту, віднесені згодом до локальної групи пам'яток типу Раделичі, епонімом якої стало однойменне село в Стрийському районі Львівщини¹⁵. Належну до цієї культури стоянку біля Уличного відкрили і частково досліджили науковці НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України у 1997 р.

Розвиток цієї культури проходив в умовах атлантичного періоду голоцену, що суттєво відрізнявся від попереднього, бореального, коли клімат був прохолодним

¹² Зализняк Л. Населення Полесся в мезоліте. – К., 1991. – С. 3, 102-105, 111-113, 134-135.

¹³ Мацкевой Л. Мезоліт запада України. – К., 1991. – С. 76, 85.

¹⁴ Телегін Д. Мезолітичні пам'ятки України. – К., 1982. – С. 92-98.

¹⁵ Конопля В. Дослідження пізньомезолітичного поселення Раделичі-4 // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів, 1996. – С. 18-21; Конопля В. Пам'ятка пізнього мезоліту Раделичі-2 // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 3-21; Конопля В. Населення Східних Карпат за доби мезоліту // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 54.

і сухим, оскільки в горах Скандинавії все ще зберігалися залишки льодовика, а в помірній зоні Європи повсюдно були поширені соснові і, в меншій мірі, березові ліси, а також з'явилися перші породи широколистяних дерев та окремі зарості вільшини і ліщини.

В атлантичному періоді середньорічна температура в центральній і в південно-східній Європі була вища від сучасної на 2–3°C. Під дією потепління повністю зник Скандинавський льодовик і встановилася діюча і донині циркуляція повітря з Атлантики на Європейський континент. Внаслідок потепління і зволоження клімату лісова рослинність в атлантичному періоді досягла апогею свого розвитку. Особливо набули поширення в цей час широколистяні породи дерев, котрі відтіснили тайгу на північ. В Атлантикумі вона займала територію вдвічі меншу, ніж зараз.

Пам'ятки типу Раделичі гребениківської культури пізнього мезоліту, до яких належить стоянка з Уличного, займають перші тераси приток верхньої течії Дністра. Матеріали з цих поселень представлені виробами з місцевого кременю тунонського ярусу верхньої крейди, найближчі за відстанню поклади конкрецій якого локалізовані поблизу Галича і Тлумача на Івано-Франківщині¹⁶, а також з осадових і вулканічних порід Карпат¹⁷ та обсидіану з південно-східної Словаччини¹⁸.

У складі артефактів, здобутих як розкопками, так і розвідковими роботами, наявні невеликі за розмірами кінчні і призматичні нуклеуси, з яких сколювали добре огранені пластини, шириною до 2 см і довжиною, здебільшого, 8–10 см. Серед знарядь праці за чисельністю помітно переважають кінцеві скребки і ретушовані пластини. Знайдено чимало скобелів. Колекцію мікролітів (ними оснащували стріли до лука) репрезентують, переважно, середньовисокі трапеції симетричних і асиметричних форм, а також прямокутники та ромби. Важливою рисою індустрії пам'яток типу Раделичі є майже повна відсутність у них різців. Подібного низького показника цих знарядь праці немає у жодній, за винятком гребениківської, мезолітичних культур України¹⁹.

Пізньюмезолітична стоянка Уличне II розташована за 0,7 км на північний захід від села, за 1 км на південний схід від хутора Глибокий, на південно-західному схилі пагорба. Підйомний матеріал виявлено на площі 150×250 м. Дослідження пам'ятки у 1996 – 1997 рр. проводила експедиція НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України під керівництвом О. М. Осаульчука. Було розкопано 20 кв. м площі пам'ятки. Культурний шар на пам'ятці перевідкладений оранкою. Знайдено 59 артефактів з кременю, серед яких кількісно переважають ретушовані пластини – ножі (рис. 2, 8, 10, 13, 15–18), скребки (рис. 2, 14, 19) і скобелі (рис. 2, 9, 12). Поодинокими виробами представлені різці і пластина зі скошеним і ретушованим поперечним кінцем (рис. 2, 5, 15). Сколювання пластинчасто-відщепових заготовок здійснювалося з одноплощадкових призматичних (рис. 2, 6) і конусоподібних (рис. 2, 7, 11) нуклеусів. У крем'яному комплексі пам'ятки кількість відщепів майже удвічі перевищує показник пластин, ширина яких, здебіль-

¹⁶ Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1998. – Вип. VII. – С. 154-155.

¹⁷ Справочник по петрографии Украины / под ред. И. С. Усенко. – К., 1975. – С. 351, 358, 419, 420.

¹⁸ Kaczanowska M. Rohstolle, Technik und Typologie der neolithischen Feuersteinindustrie im Nordteil des Flussgebiets der Mitteldonau. – Warszawa, 1985. – S. 20-21.

¹⁹ Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України... – С. 96.

шого, 15 – 18 мм²⁰. До мезолітичної епохи (можливе й пізніше датування) відносять також крем'яний пірамідальний нуклеус, виявлений в околицях сусіднього села Доброгостова (місцезнаходження Доброгостів II)²¹.

Наприкінці мезоліту внаслідок винищувального полювання різко зменшилося поголів'я лісової фауни, що призвело до збільшення ролі рибальства, а це у свою чергу, стало основним фактором для осілого життя мезолітичних общин. Щоб забезпечити потребу в продуктах харчування мезолітичним общинам від привласнюючої форми господарства необхідно було перейти до відтворюючої, пов'язаної із землеробством та скотарством. Ці, без перебільшення, революційні зрушення в економіці відбулися в наступному періоді історії людства – неоліті.

Ранні землероби та скотарі.

Важливим здобутком **неоліту** стало приручення певних видів тварин, перші прояви якого започаткувалися ще в мезоліті, та окультурення дикоростучих злаків. Колискою скотарства та землеробства на території України вважається Подністер'я, де в VI тис. до н. е. склалися ці форми господарства²².

Неолітичний час характеризує значне покращення техніки виготовлення знарядь праці, насамперед зі застосуванням шліфування і свердління деяких порід каменю. Широкого вжитку набули виготовлені з нього сокири та долота з повністю або частково зашліфованою поверхнею, що сприяли інтенсивному наступу на лісові масиви з метою розширення площ під посіви зернових. Ці предмети знайшли використання і в деревообробній справі, передусім, у житлобудівництві. З'явилися невідомі досі серпи із вкладнями до дерев'яних або рогових держаків у вигляді набору пластин із кременю або подібних до нього за петрофізичними показниками матеріалів, зокрема з обсидіану, кварциту, радіоляриту тощо.

Неолітична людина, вичерпавши доступні їй запаси кременю, що знаходився на денній поверхні ґрунту, перейшла до розробок цього виду сировини за допомогою ям-копалень. Згодом з'явилися кременедобувні шахти, з глибиною до 10–15 м, довжина розгалужених штреків яких сягала декількох десятків метрів. Склалися поселення майстрів-кременярів, вироби з яких у вигляді заготовок (нуклеуси та пластини) для знарядь праці поширювалися шляхом обміну на відстань до 200 – 500 км.

Одним із найбільш важливих здобутків неоліту став глиняний посуд. Винахід формування і обпалу кераміки дав змогу неолітичному населенню докорінно змінити приготування їжі. Найбільш розповсюдженим способом виготовлення посудин стала техніка наліпу, коли з відповідно приготовленої глиняної маси робились жгути, товщиною 3 – 4 см, які пасмами по спіралі накладали один на одного, стискували між собою, вирівнювали дерев'яною або кістяною лопаткою-лощилом, загладжували, а наприкінці покривали тонким шаром рідкої глини. Для зміцнення посуду до нього у процесі виготовлення додавали різноманітні домішки: полу ву злаків, посічені стебла рослин, подрібнені уламки побитих посудин (шамот), дрібні частинки потовчених порід каменю (жорства), різної грануляції зерна піску тощо.

²⁰ Мацкевий Л. Г., Козак В. Й. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 122-123.

²¹ Там само. – С. 93.

²² Телегин Д. Вопросы культурно-хронологического членения и синхронизация памятников неолита // Археология Украинской ССР. – К., 1985. – Т. 1. – С. 111, 113.

Однак не глиняний посуд, не шліфовані вироби з каменю стали визначальними критеріями неолітичної епохи. Цю місію взяли на себе, про що йшла мова вище, землеробство і скотарство, становлення та розвиток яких розтягнулись на тисячоліття.

До великих досягнень неоліту треба віднести появу прядіння і ткацтва. Волокно спочатку виробляли з дикоростучих рослин – кропиви і конопель. Пізніше нитки стали прясти з шерсті вівці і дикоростучого льону. Ткацтво довгий час обходилося без ткацького верстату, тобто, лишалося плетінням.

У неоліті склалася стійка осілість. Поселення займали велику площу з наземними або заглибленими в ґрунт житлами.

Зміни в господарстві неоліту спричинили зміни в ідеології. Виникло нове ставлення людини до природи, на відміну від особливої віри в силу магічних сил, яка домінувала в палеоліті й мезоліті. Склався культ природи, що проявився в образі різних духів тваринного і рослинного світів, земних та небесних сил.

Дальший розвиток отримав культ матері-жінки – оберіга домашнього вогнища. Знахідки жіночих і зооморфних (зображення свійських та диких тварин, а також птахів) статуєток із глини, передані на посуді орнаменти у вигляді солярних та астральних знаків (символи сонця, місяця, зірок) свідчать про ускладнення системи світогляду неолітичної людини. Це знайшло свій прояв і в розвитку поховального культу. В неоліті переважають поховання в зібганому стані (передають положення ембріону в лоні Матері-Природи), які інколи посипали червоною вохрою, що символізувала життя. Досить часто покійників супроводжували глиняні посудини, прикраси з кістки, зубів тварин і стулок перловиці, знаряддя праці з кременю, каменю та рогу.

Добу неоліту на території Уличного представляють пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК), назва якої походить від своєрідного орнаменту на посуді, що передавав зображення прямих (переважно) або дугоподібних врізних борозенок-канелюр у поєднанні з відтисками округлого або овального штампа (так звані нотки). Батьківщиною її носіїв було Нижнє і Середнє Подунав'я. Звідти ці племена розселилися в Центрально-Східну Європу. В часи найвищого розвитку культура лінійно-стрічкової кераміки охоплювала таку територію: на півдні вона доходила до Східної Франції, на заході – до Бельгії, на півночі – до південного узбережжя Балтики і на сході – до лівобережжя Дніпра²³. Ця культура існувала від середини VI тисячоліття до н. е. до другої чверті V тисячоліття до н. е. Приблизно наприкінці VI тисячоліття до н. е. її носії просунулися в Правобережну Україну, осівши як на придністерських, так і надбужанських землях, придатних до землеробства²⁴.

Невелика кількість розкопаних поселень не дає підстави говорити про густоту заселення племенами цієї культури заходу України. Під місця проживання вибиралися, головню, прибережні схили річок із родючими ґрунтами. Поселення були невеликими, часом вони розташовані у вигляді окремих (до 3–5 місцезнаходжень) гнізд. На них переважно споруджували поодинокі землянки та напівземлянки з

²³ Гимбутас М. Цивілізація Великої Богини: мир древньої Європи. – М., 2006. – С. 46. – Рис. 2-28; Czekaj-Zastawny A. Obrządek pogrzebowy kultury ceramiki wstęgowej rytej // Obrządek pogrzebowy kultur pochodzenia Naddunajskiego w neolicie Polski Południowo-Wschodniej (5600/5500 – 2900 BC). – Kraków, 2009. – S. 26.

²⁴ Пелешин М. Стародавні племена східнокарпатського регіону за доби неоліту // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 64.

вогнищами. Відомі також наземні будівлі зі стінами стовпово-каркасної конструкції, довкола яких розташовували ями-сховища на кшталт льохів для зберігання їстівних припасів.

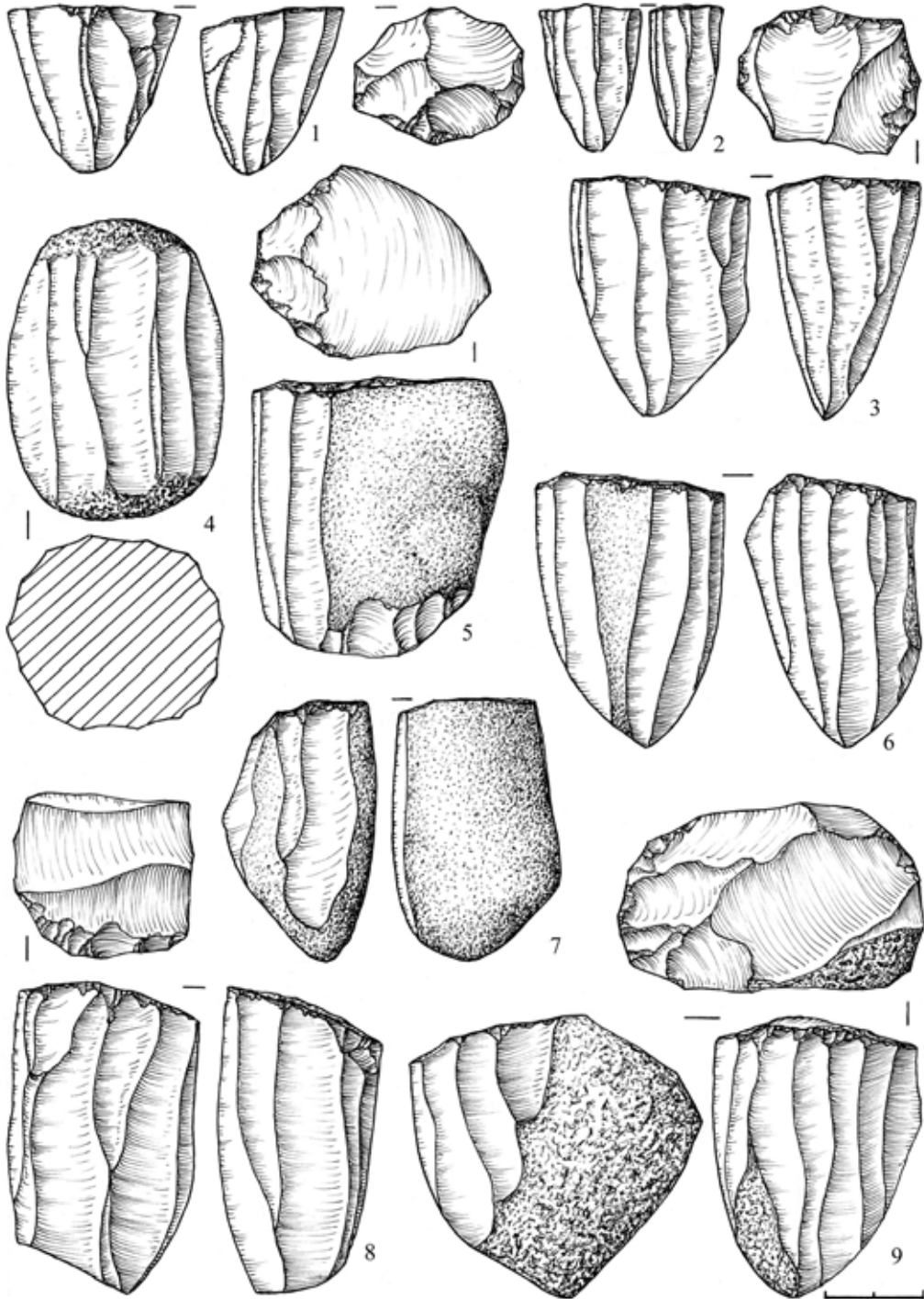

Рис. 3. Улицне I. Вироби з кременю (1, 3 – 6, 8) і обсидіану (2, 7, 9)

На поселеннях цієї культури трапляється численний речовий матеріал: фрагментарний посуд і різні за функцією вироби з кременю та знаряддя для рубання з каменю. Найбільш широке застосування у господарстві мали вкладні до серпів, різноманітні ножі, різці, скребки, свердла і проколки на кременевих сколах-пластинах.

Найбільшу за кількістю групу знахідок на поселеннях становить ліпний посуд, який, зазвичай, ділять на дві групи. Першу з них репрезентують так звані кухонні посудини з потовщеними стінками. Слабо обпалені керамічні вироби мають у глиняній масі домішку подрібнених шамоту і каменю, а також посічених рослин і полови. Вони виготовлені дещо недбало і декоровані, переважно, ямками або конічними наліпками – «шишечками». Асортимент їх відносно бідний. Це горщики, амфори з вушками і, в меншій мірі, миски для приготування їжі, що могли, крім того, використовувати в якості тари для зберігання продуктів харчування. Окремі екземпляри кухонного посуду (горщики і амфори) сягали у висоту до 50 см.

Столові посудини виготовлені більш старанно. Їх глиняна маса дбайливо очищена, поверхні заглажені до легкого полиску, а товщина стінок становить, голов-но, 0,4 – 0,5 см. Орнамент, як і видовий склад цієї групи, набагато різноманітніший від попередньо описаного. Штамповий декор у вигляді округлих або овальних вдавлень спільно з канелюрами утворює оригінальні геометричні композиції. Серед начиння наявні миски, часом мініатюрні чаші, які в окремих випадках мають циліндричні піддони, горщики, амфори тощо.

Племена КЛСК вирощували пшеницю кількох сортів, ячмінь, просо і деякі бобові культури, насамперед, горох. Землю після випалу лісових ділянок обробляли мотиками з рогів оленя, а збіжжя збирали серпами з кременевими або обсидіановими вкладнями.

Це населення розводило, здебільшого, велику рогату худобу, в меншій мірі – дрібну, а також свиней. Допоміжну роль у господарстві відігравало мисливство, на що вказують знайдені на поселеннях кістки благородного оленя, тура, кабана, сурни та інших тварин, а також рибальство²⁵.

У Верхньодністерському Передгір'ї поселення КЛСК відомі в Уличному, Котованому, Кульчицях VI, Колодниці²⁶. У 2020 р. одна із найяскравіших пам'яток КЛСК із залишками «довгого будинку» стовпової конструкції досліджена на східній околиці с. Модричі на місці будівництва нової об'їзної дороги м. Трускавця²⁷. Поселення Уличне I відкрив у 1994 р. вчитель місцевої школи Степан Стельмахович, зібравши із його території досить вагому за кількістю колекцію артефактів, що нараховує 245 екземплярів та складається з фрагментарного посуду, різних за призначенням і функцією виробів з кременю, каменю та обсидіану. Навесні 1996 р. пам'ятку обстежив співробітник Львівського історичного музею В. М. Конопля²⁸.

²⁵ Пелещин Н. Племена культуры линейно-ленточной керамики... – С. 101-105; Пелещин М. Стародавні племена східнокарпатського регіону за доби неоліту... – С. 66-72.

²⁶ Кобильник В. З археології Бойківщини // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1931. – Ч. 1. – Р. I. – С. 38; Свешников И. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни // Советская археология. – 1954. – Т. XX. – С. 111.

²⁷ Дослідження проводила експедиція НДЦ «Рятівна археологічна служба» Інституту археології НАН України.

²⁸ Конопля В. Нове поселення культури лінійно-стрічкової кераміки у Верхньому Подністров'ї // Львівський археологічний вісник. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 130-137; Конопля В., Стельмахович С., Стельмахович Ю. Археологічні обстеження у верхів'ї р. Уличанки // Бойківщина. Історія та сучасність. Матеріали історико-народознавчої конференції «Минуле і сучасне Бойківщини». – Львів, 1996. – С. 18-19.

Пам'ятка розміщена за 1,5 км на північний схід від села, між урочищами Роставка і Кошарки, займаючи майже рівну, з незначним нахилом до півночі, ділянку правого берега безіменного струмка, висотою близько 1 м над рівнем заплави. Це місцезнаходження територіально входить до басейну правосторонніх приток Дністра, а згаданий вище потічок є допливом р. Уличанки, що впадає в р. Колодницю.

Згідно з локалізацією підйомного матеріалу, сліди неолітичного поселення простежені у смузі, шириною 60 – 80 м, яка тягнеться вздовж краю берега на відстань до 0,3 км. Для визначення її ймовірної площі та характеру культурного шару у 1996 р. працівники сектору археології Львівського історичного музею здійснили тут дослідження у вигляді восьми шурфів, розміром 2×2 м, з інтервалами між ними до 20 – 25 м. Стратиграфія поселення встановлена на підставі спостережень за вертикальним розрізом земляних напластувань у кожному з них і зводиться до наступного.

Пам'ятка займає зону поширення буроземно-підзолистих ґрунтів, що залягають до позначки -0,35 – 0,75 м від денної поверхні. Нижче простежено верству сіро-жовтого лісового суглинку (підґрунтя В), товщиною 0,2–0,3 м, який поступово переходить у материкову породу – жовтий лес із вервечками оглееного та озалізованого піску.

Культурний шар поселення незадовільної збереженості, значною мірою перевідкладений оранкою. Лише на рівні -0,30 – 0,35 м від сучасного рівня ґрунту він фіксується у вигляді тонкої лінзи, товщиною 5 – 7 см. У заповненні шурфів, що були прокопані до глибини 0,8 – 1,0 м, артефактів виявлено обмаль. Лише у трьох з них, що знаходилися в центральній частині згаданої вище земельної ділянки, загалом здобуто п'ять виробів із кременю, а в одному – декілька фрагментів ліпної посудини.

Речовий комплекс цієї пам'ятки складається виключно з підйомних зборів, представлених уламками посуду (37 екз.), виробами з кременю (179 екз.), обсидіану (23 екз.) та опоки (6 екз.).

Фрагментарна кераміка віднесена до двох груп. Перша з них (кухонний посуд) виготовлена з глини, що містить домішки органічних решток у вигляді полови і посічених стебел соломки (від них залишилися після обпалу характерні мікропустоти), подрібненого шамоту, середньозернистих піску та жорстви. Поверхня 12 знахідок цієї групи згладжена, сіро-жовтого, темно-сірого і сіро-коричневого кольорів. У зламі стінки посудин дво- та тришарові. Технологія їх виготовлення передбачала обличкування корпусу рідким розчином глини. Асортимент кухонної кераміки пам'ятки репрезентують опуклобок горщики (рис. 4, 6) і миски (рис. 4, 5). Окрім знахідки прикрашені пластичним декором у вигляді сплющено-овальних та увігнуто-циліндричних виступів, а також орнаментовані горизонтальним рядком ямок і асиметрично нанесених прямолінійних борозенок, що оперізують їх зовнішню поверхню.

Уламки столового посуду (25 екз.) належать напівкулястим мискам зі загнутими до середини вінцями, які виготовлені з дбайливо очищеної глиняної маси. Поверхня знахідок старанно, майже до полиску, згладжена, місцями лискуча і забарвлена від сірого до чорного кольорів. Заглиблений орнамент охоплює всю зовнішню поверхню фрагментів і має вигляд прямих та зигзагоподібних ліній, що утворюють певні геометричні композиції. Нарізки поєднані з мініатюрними ям-

ками по кутах зигзагів, а також на борозенках або між ними. В декорі відмічені нігтьові відтиски (рис. 4, 1 – 4, 7, 9, 12).

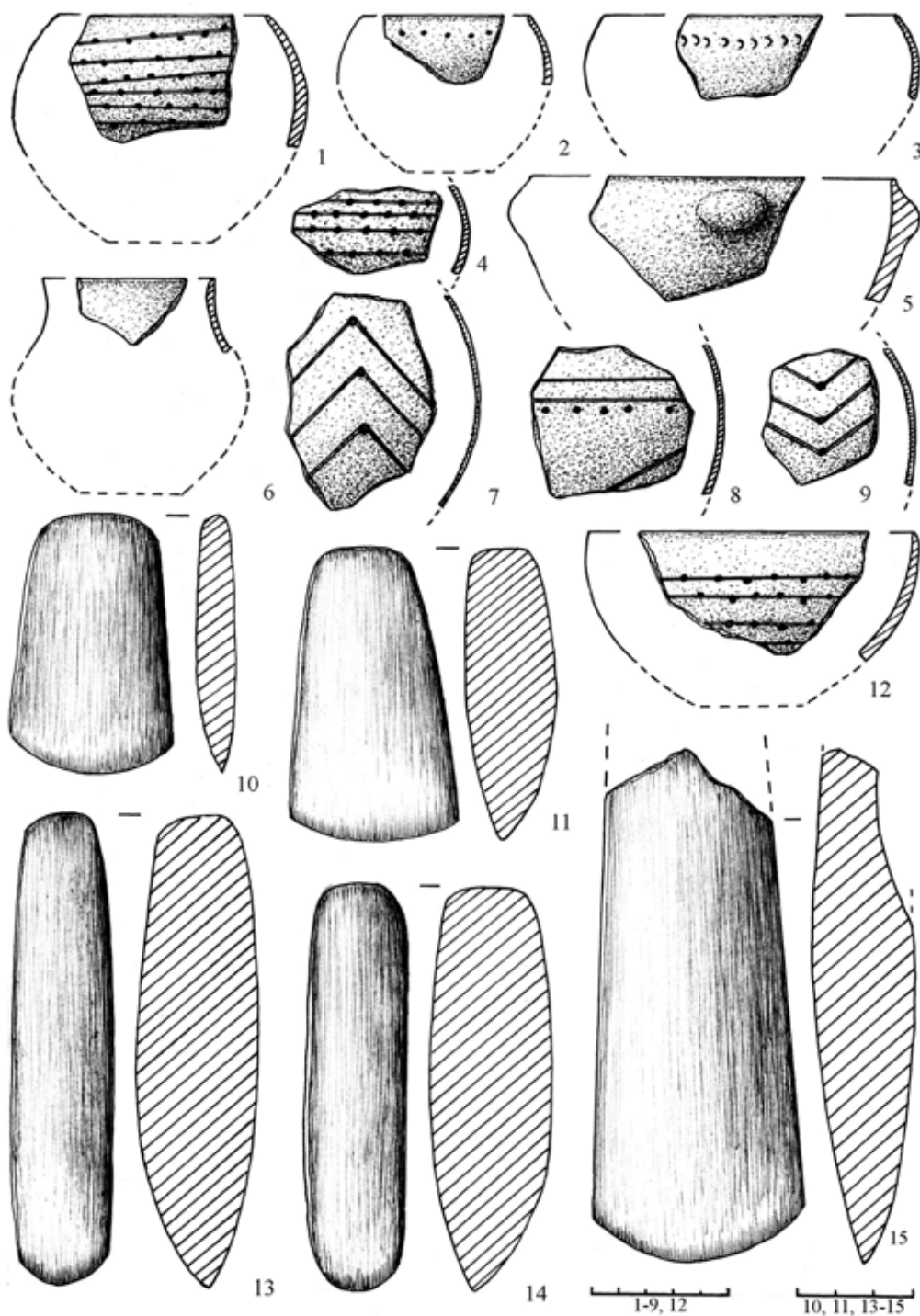

Рис. 4. Уличне I. Кераміка (1 – 9, 12) і вироби з каменю (10, 11, 13 – 15)

З опоки спродуковані чотири сокири (рис. 4, 13 – 15) і два тесла (рис. 4, 10, 11). Ця сировина поширена в Середньому Подністер'ї і залягає в карбонатних товщах альбу. Виходи її на денну поверхню простежені у відслоненнях долини Дністра та його приток на території Тернопільської, Хмельницької і Чернівецької областей та суміжних районів Молдови. За структурою опока щільна і тверда (займає 6-ту позицію за шкалою Мооса) та забарвлена у світло-жовтий і світло-сірий кольори²⁹. Вироби з неї (виключно знаряддя для деревообробки) використовували особливо широко в нео-енеолітичний час.

Знайдені в Уличному опокові артефакти формою нагадують шевську колодку, мають дугасте лезо, півовальний поперечний перетин і злегка опуклі обушки. З-поміж них наявні тесла, які є більш плоскими. Ця група знарядь праці зашліфована майже повністю.

Серед обсидіанових знахідок наявні одноплощинкові нуклеуси (5 екз.) конусоподібної і призматичної форми, уламки пластин (8 екз.), відщепи (4 екз.), ретушовані пластини (3 екз.), пластина з ретушованим скісним поперечним кінцем, основа якої підправлена різцевим сколом, вкладень до серпа і кінцевий скребок.

Крем'яний комплекс поселення КЛСК в Уличному достатньою мірою розкриває техніку і технологію виготовлення інвентаря. Сировиною для його продукування слугував темно-сірий, напівпрозорий кремій із високими петрофізичними властивостями, що залягає у вигляді овальних конкрецій діаметром 10 – 18 см серед відкладів турону Верхнього Подністер'я. Поклади її локалізовані на відстані 100 – 120 км від пам'ятки, на яку її доставляли після попередньої обробки у місцях добування вздовж приток Дністра³⁰.

Дев'ять нуклеусів мають прямі або дещо скошені ударні площадки, які покриті поздовжніми та радіальними фасетками від сколів їх поперечної підправки і відображають кінцеву стадію утилізації. Висота артефактів призматичних, конусоподібних і торцеподібних обрисів становить 33 – 59 мм (рис. 3, 1 – 3, 5 – 9).

П'ять пластин представлені типами поздовжніх, розмірами 41 – 74×12 – 23×3 – 5 мм, а січення подібних заготовок: нижніми, середніми і верхніми частинами у кількості 32 екземпляри із довжиною 29 – 57 мм, шириною 10–21 мм і товщиною – 3 – 6 мм. Знайдено 45 відщепів, пов'язаних із підправкою ударних площадок і сторін зняття нуклеусів. Їх діаметри, головню, становлять 18–32 мм, а товщина – в межах 2–9 мм.

Категорія знарядь праці нараховує 88 екз. і складається з наступних дев'яти типологічних груп.

Тридцять із них з поздовжньо ретушованими бічними краями мають одне (21 екз.) і два (14 екз.) леза, що загострені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною частково або в суцільний спосіб зі сторони їх спинок (рис. 5, 1 – 4, 6, 9 – 13, 16 – 18, 20 – 23, 28 – 30, 32).

²⁹ Сеньковський Ю. Силіцити крейди південно-східного схилу Східно-Європейської платформи. – К., 1973. – С. 43-47.

³⁰ Конопля В. Класифікація крем'яної сировини заходу України... – С. 154-155.

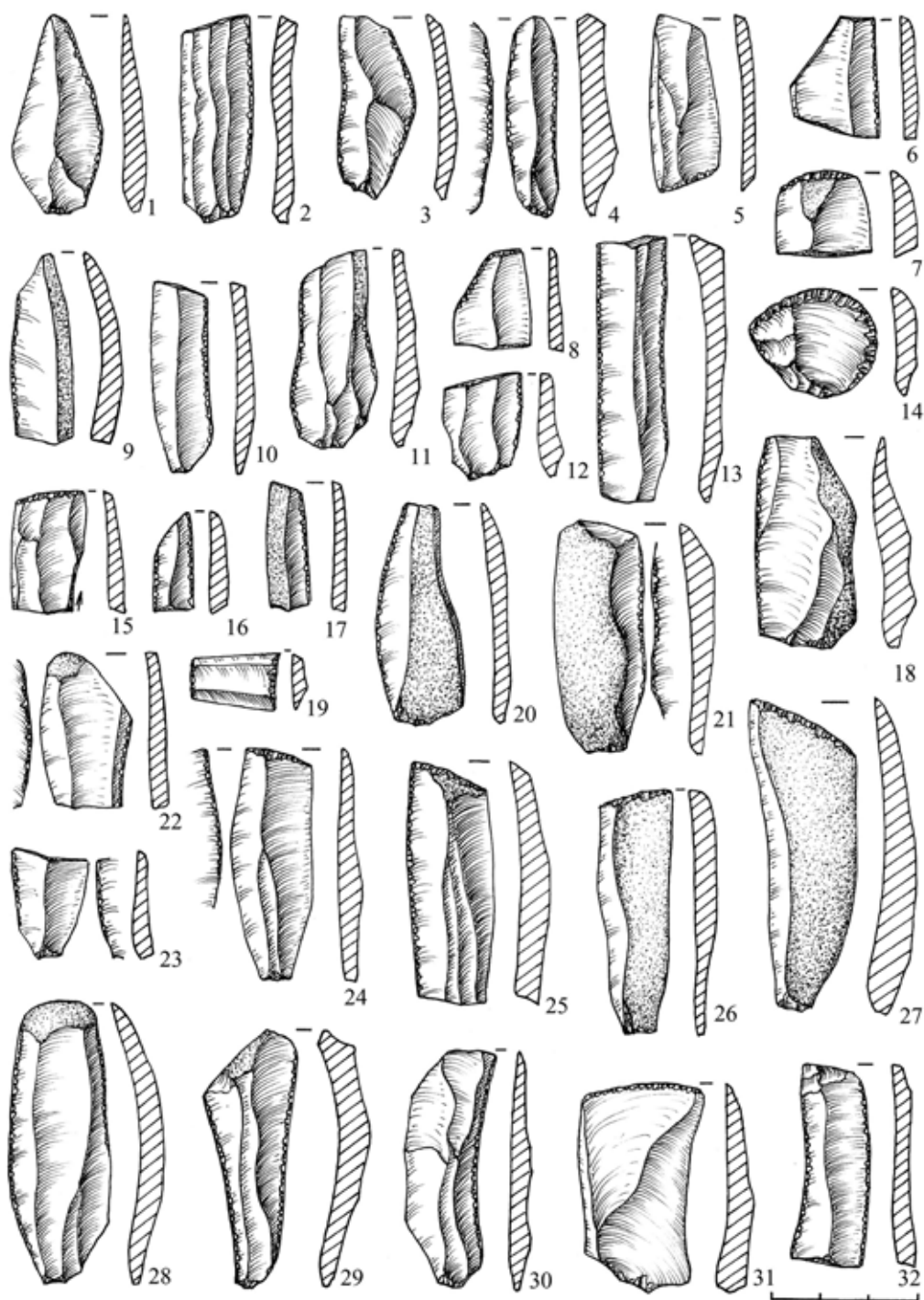

Рис. 5. Уличне I. Вироби з кременю

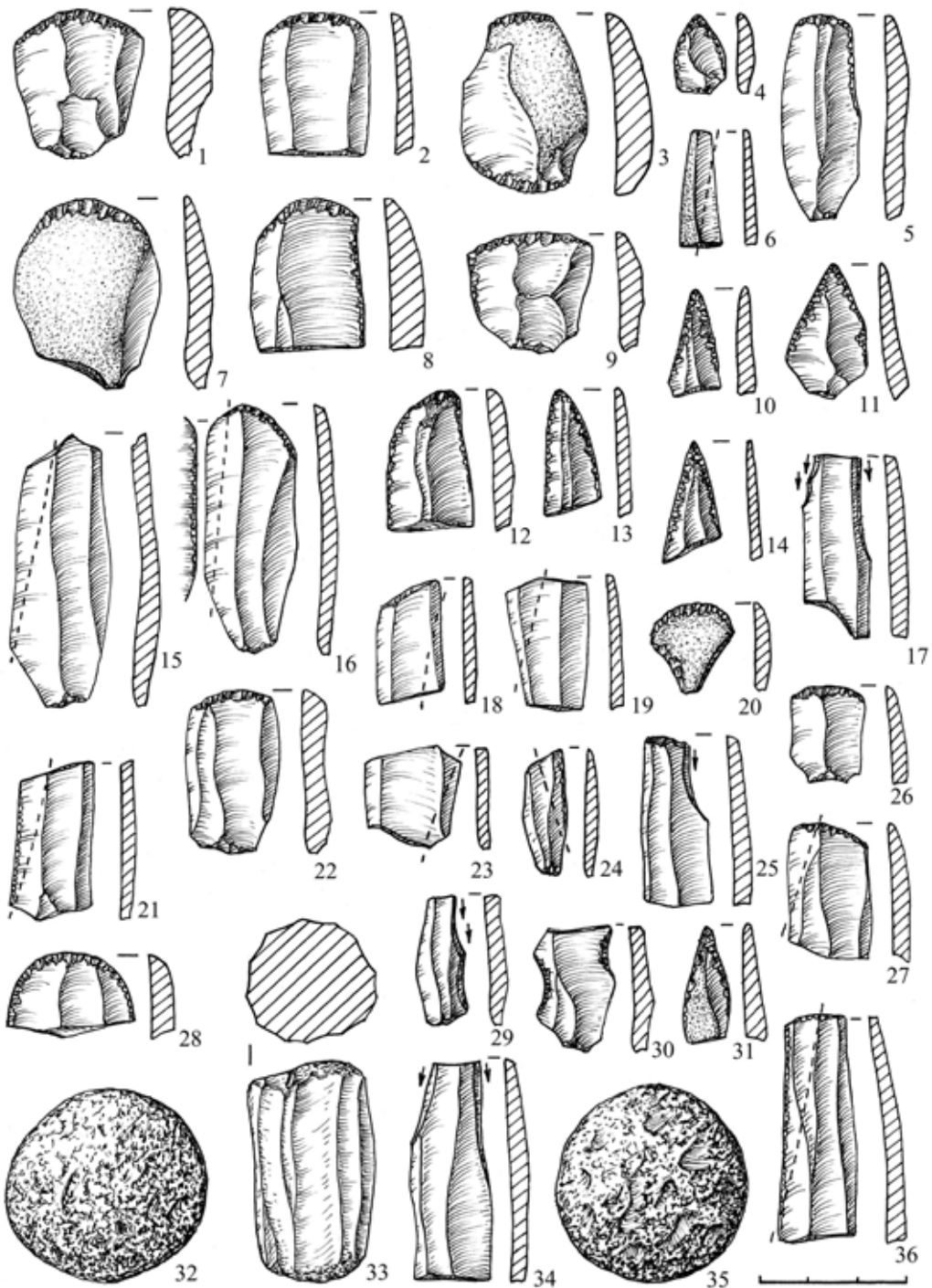

Рис. 6. Уличне I. Вироби з кременю

У дванадцяти пластин скошені поперечні кінці оброблені аналогічною ретушю. Нею ж підправлені бічні окрайки п'яти предметів (рис. 5, 5, 8, 15, 24 – 27, 31).

Серед 18 кінцевих скребків наявні вироби з півокруглими, дугастими симетричними (15 екз.) та асиметричними (2 екз.) лезами, сформованими напівкрутою і крутою лускоподібною ретушшю (рис. 5, 7, 14; 7, 1, 2, 4, 5, 7–9, 11–13, 20, 22, 26, 28). Знайдено скребок із двома лезами, що розміщені на протилежних кінцях пластини-заготовки (рис. 6, 3). В окремих екземплярів здійснено ретушування одного або двох поздовжніх країв.

Інші групи знарядь праці з кременю кількісно незначні. Це, насамперед, 10 вкладнів до серпів з кутовою (8 екз. – рис. 6, 6, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 36) і поздовжньою (2 екз. – рис. 6, 15, 16) заполівкою ріжучих окрайок. Подібна розбіжність обумовлена способом їх кріплення в руків'ї. Жнивварські знаряддя вживали в роботі як з підправкою лез (використовували мікро- і дрібнозубчасту ретуш), так і без неї. Застосовували обробку їх поперечних кінців, що за обрисами нагадують леза скребків.

Три різці віднесені до типів бічних (рис. 6, 25), подвійно-кутових (рис. 6, 17) і кутових (рис. 6, 29). У двох свердел (рис. 6, 10, 31) і проколки (рис. 6, 14) жальця сформовані за допомогою середньофасеткової лускоподібною ретуші. Крім цих артефактів знайдено одну симетричну трапецію (рис. 5, 19) і сім розтирачів, представлених типами кінцевих (1 екз.), подвійно-кінцевих (2 екз. – рис. 3, 4; 5, 33) та округлих (4 екз. – рис. 6, 32, 35) і двосекційний скобель (рис. 6, 30).

Отже, дослідження поселення культури лінійно-стрічкової кераміки в Уличному збагатило джерельну базу її старожитностей на території північно-східного Передкарпаття³¹. Якщо керамічні матеріали лише підтвердили загальновідомі особливості виготовлення посуду, його форм і орнаменту, то пізнавальні особливості артефактів із кременю, каменю та обсидіану надзвичайно цінні, бо, по суті, це одна з небагатьох щодо кількості і якості колекція з-поміж аналогічних збірок таких виробів із поселень цієї культури на заході України.

Результати петрографічного аналізу використаної для їх продукування сировини свідчать про наступне. Кремій на цю неолітичну пам'ятку в Уличному надходив із межиріччя нижньої течії річок Гнила Липа та Коропець, а також з правобережжя Дністра. Обсидіан транспортували з південно-східної Словаччини (Земплінське горбогір'я)³², а опоку – з південно-східної частини Тернопільщини і прилеглої до неї Чернівеччини³³.

Техніку обробки перших двох видів сирівцю розкривають одноплощинкові нуклеуси, призначені для отримання, насамперед, пластинчастих сколів, шири-

³¹ Конопля В., Маковський І., Хомічак Р. Нові пам'ятки епохи каменю і доби бронзи Бойківщини // Бойківщина: історія та сучасність. Матеріали конференції «Населення Бойківщини в контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку», Самбір, 14–16.09.1995 р. – Львів-Самбір, 1995. – С. 35-36; Конопля В., Піцишин М. Археологічні дослідження на Городоччині // Наукові записки. Львівський історичний музей. – Львів, 1994. – Вип. 2-3. – С. 44, 46-48; Пелещин М. Стародавні племена східнокарпатського регіону за доби неоліту... – С. 64-66; Свешников І. Культура лінійно-ленточної кераміки... – С. 113-119.

³² Kaczanowska M. Rohstolle, Technik und Typologie der neolithischen Feuersteinindustrie im Nordteil des Flussgebiets der Mitteldonau. – Warszawa, 1985. – S. 20.

³³ Сеньковський Ю. Силіцити крейди південно-східного схилу Східно-Європейської платформи... – С. 44.

ною від 12 до 23 мм. Знаряддя праці виготовлені, головню, на симетричних пластинах та їх січеннях. Мала місце селекція і стандартизація заготовок. Цілі сколи використовували для продукування пластин із ретушованими бічними краями та скошеними поперечними кінцями. Нижні частини найширших напівфабрикатів йшли на виготовлення скребків, а середні і верхні січення – для створення тих же ретушованих пластин і вкладнів до серпів.

Вторинну обробку сколів найчастіше здійснювали за допомогою дрібнофасеткової лускоподібної ретуші. Серед знарядь праці домінують ножі і кінцеві скребки, сумарний показчик яких становить 62,5 % від загальної кількості виробничого інвентаря.

Наступна сторінка в дописемній історії Уличного пов'язана з **енеолітом**, коли спочатку епізодично, а згодом і повсюдно в життя тогочасної спільноти увійшла мідь. Терміном енеоліт підкреслюють, що в цей історичний період поступу людського суспільства вже з'явилися перші знаряддя праці з міді, але ще продовжували широко використовувати кам'яні, зокрема – з кременю. Безперечно, перші металеві вироби не могли скласти конкуренцію кам'яним, однак саме вони визначили прогрес у подальшому розвитку різних галузей господарства, насамперед у сфері техніки та технології виготовлення виробничого інструментарію.

На енеолітичних поселеннях північно-східного Передкарпаття майже повністю відсутні мідні вироби, це ж стосується і всієї території заходу України. Однак в енеоліті, як і повсюдно в Європі, в житті родових общин поглиблювалися господарські та суспільні відносини. Цьому сприяло, зокрема, кременеобробне виробництво, що досягло чи не найвищого технічного рівня в первісному суспільстві. Основним видом заготовок для кременевих знарядь праці стали пластини, довжиною до 20 – 25 см. Підвищений попит на подібні напівфабрикати вимагав пошуків відповідних за розмірами конкрецій³⁴. Траплялися вони у відкладах крейди або вапняку, на які багаті окремі райони Подністер'я, про що йшла мова вище. Саме звідти кремінь і заготовки з нього потрапляли і на землі Дрогобицьчини, в тому числі і на терени Уличного.

Археологи на підставі проведених експериментів над певними видами кременевих виробів доказали їх високу продуктивність у трудових процесах, що майже не поступалась, а в окремих інструментах навіть перевищувала технічні можливості мідних знарядь праці.

В енеоліті якісно змінилося землеробство. Рала і сохи з рогу благородного оленя зі застосуванням тяглової сили волів не тільки значно розширили використання землі під посіви зернових, але й стимулювали пошук нових угідь.

Саме в цей період почався активний наступ на лісові площі з метою розширення площ для підсічного землеробства. Максимально цьому сприяли кременеві сокири, кількість яких незмірно зростала в пізньому енеоліті³⁵. Експериментами доведено, що таким виробом стовбур м'якої деревини, діаметром 15 см, можна зрубати менш ніж за півгодини. Це ж стосується і жнивварських знарядь, які

³⁴ Конопля В. Лендельсько-полгарська культурно-історична спільнота // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 75-76.

³⁵ Епохою енеоліту датована клиноподібна кам'яна сокира з опоки із дрібнофасетковою ретушшю і добре пришліфованим лезом, виявлена за 1,5 км на південь від с. Бійнич (біля дороги Стрий-Дрогобич). Див.: Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 87.

оснащували одним вкладнем замість декількох, що мало місце в неоліті. Серпи подібного типу за продуктивністю переважали мідні, особливо коли їх леза загострювали ретушню: зубчастою або струменевою.

Зміни, що відбулися в житті енеолітичного суспільства, стали рушієм до чергового ускладнення соціальних відносин. Це був час становлення і утвердження патріархально-родового ладу, де провідна роль в общині стала належати чоловікові. Його єдиновладдя ознаменувалося заміною материнського права батьківським.

Енеоліт на уличанських землях представлений кількісно незначними знахідками фрагментарної кераміки та виробами з кременю, знайденими в урочищах Роставка (розвідка Степана Стельмаховича у 1994 р.) та Яцків Горішній (розвідки Володимира Савчина у 2008 – 2012 рр.), що відносять до волинсько-люблінської культури (друга половина V – середина IV тисячоліття до н. е.). Ареал поширення її пам'яток, як поселень, так і поховань, окрім Дрогобицького горбогір'я, охоплює межиріччя Західного Бугу і Стиру, частково, басейн верхньої течії Дністра, а також територію південно-східної Польщі. Носії цієї спільноти з'явилися в північно-східному Передкарпатті, зокрема, в околицях сучасного Уличного, близько 3800 рр. до н. е. та проіснували до середини IV тисячоліття до н. е.³⁶ Поселення цієї культури відомі також в Раделичах і Рудниках на правобережжі Верхнього Дністра³⁷.

Житла волинсько-люблінської культури мають вигляд напівземлянок із декількома заглибленими частинами. Біля них розміщували господарські ями-сховища.

Кераміку за складом глиняної маси, обробкою поверхні і характером орнаментування розділяють на столову та кухонну. Тонкостінний столовий посуд має якісний обпал, щільну структуру з домішкою мікрочастинок шамоту і дрібного піску та старанно заглаженою або лискучою поверхнею сірого, темно-сірого, сіро-жовтого, сіро-коричневого і чорного кольорів. Найбільш вживаними були миски та чаші. Серед них наявні конусоподібні і напівсферичні посудини різної величини, а також кулястоподібні з низькою горловиною із відігнутими назовні вінцями та біконічні з гострим переломом тулуба. Деяко менше амфор невеликих розмірів з округлим денцем, що мають два або чотири вухка, хоча окремі екземпляри з них сягають у висоту до 40-60 см. Знайдені також горщики і кубки. Частина посуду прикрашена штамповим декором – відтиски округлого, овального, прямокутного і трикутного штампу, нігтьовими вдавленнями та конусоподібними, напівсферичними і циліндричними наліпками на максимально опуклій поверхні тулуба³⁸.

Деякі посудини, переважно миски і чаші, розмальовували білою і, рідше, червоною фарбами мінерального походження. Орнамент передано тонкими прямими або скісними лініями, що утворюють композиції у вигляді заштрихованих трикутників, які розміщені в шаховому порядку і стикаються між собою вершинами.

³⁶ Конопля В. Лендельсько-полгарська культурно-історична спільнота... – С. 83-84.

³⁷ Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 36.

³⁸ Конопля В. Лендельсько-полгарська культурно-історична спільнота... – С. 84-85.

Кухонний посуд товстостінний і складається з чаш та горщиків.

Кременеобробне виробництво племен волинсько-люблінської культури характеризується розвинутою макропластинчастою технікою. Серед знарядь праці переважають різноманітні ножі, різці та скребки.

Відомі також кількісно незначні вироби з каменю: сокири, зернотерки і розтирачі. З кістки та рогу оленя або сарни продукували мотики, проколки, шпателі і поодинокі предмети озброєння – бойові молотки та клевці.

Під час розкопок поселень і поховань траплялися поодинокі прикраси або сокири з міді.

Головними галузями господарства населення волинсько-люблінської культури були землеробство і тваринництво. В обмазці стін жител зафіксовані відбитки зерен пшениці-двозернянки, ячменю і жита. Про заняття землеробством свідчать також розміщення поселень на родючих ґрунтах, використання під час сільськогосподарських робіт серпів із кременевими вкладнями, розтирачів, рогових мотик і кам'яних зернотерок.

Під час розкопок зібрано чимало остеологічних решток, представлених кістками свійських тварин – великої рогатої худоби (абсолютна більшість), кози або вівці, та диких – благородного оленя, кабана, сарни і бобра, які доповнюють кісткові рештки птахів – тетерука і глухара.

Духовне життя і вірування племен волинсько-люблінської культури розкриває інвентар могильників та окремих поховань. Покійники лежали, переважно, на лівому боці і були, в більшості випадків, орієнтовані головами на південь. Їх супроводжували глиняний посуд, кам'яні, кременеві та кістяні вироби, а також прикраси з мушлі і міді – намистини та шпильки. Відзначені поодинокі парні поховання. Інколи здійснювали кремацію покійників та посипання їх червоною вохрою.

У добу курганів і бойових сокир.

На початку другої половини III тисячоліття до н. е. на території Дрогобицького горбогір'я з'явилися рухливі пастуші племена, перебування яких в Уличному документують кам'яні свердлені сокири, окремі екземпляри яких віднайшов С. Стельмахович. Ці предмети озброєння лежали на денній поверхні в урочищі Кошарки (рис. 7). Не виникає сумніву, що вони входили до поховального інвентаря з невеликих за розмірами курганів, зруйнованих пізніше оранкою. Подібні вироби неодноразово знаходили повсюдно як на теренах Заходу України, так і поза його межами.

Знахідки подібного типу опосередковано вказують про початок нової епохи на Дрогобиччині, яка настала після періоду енеоліту та іменується епохою металів з хронологічним поділом на добу **бронзи** і залізний вік.

Бронзова доба в більшості країн Європи, в тому числі й Україні, тривала від останньої чверті III тисячоліття до н. е до рубежу II – I тисячоліття до н. е.

Бронза – це сплав міді та олова, інколи, в незначній кількості їх доповнювали свинець, миш'як, цинк та нікель. Найкраще співвідношення для міцності у сплаві: міді – 90 %, олова – 10 %.

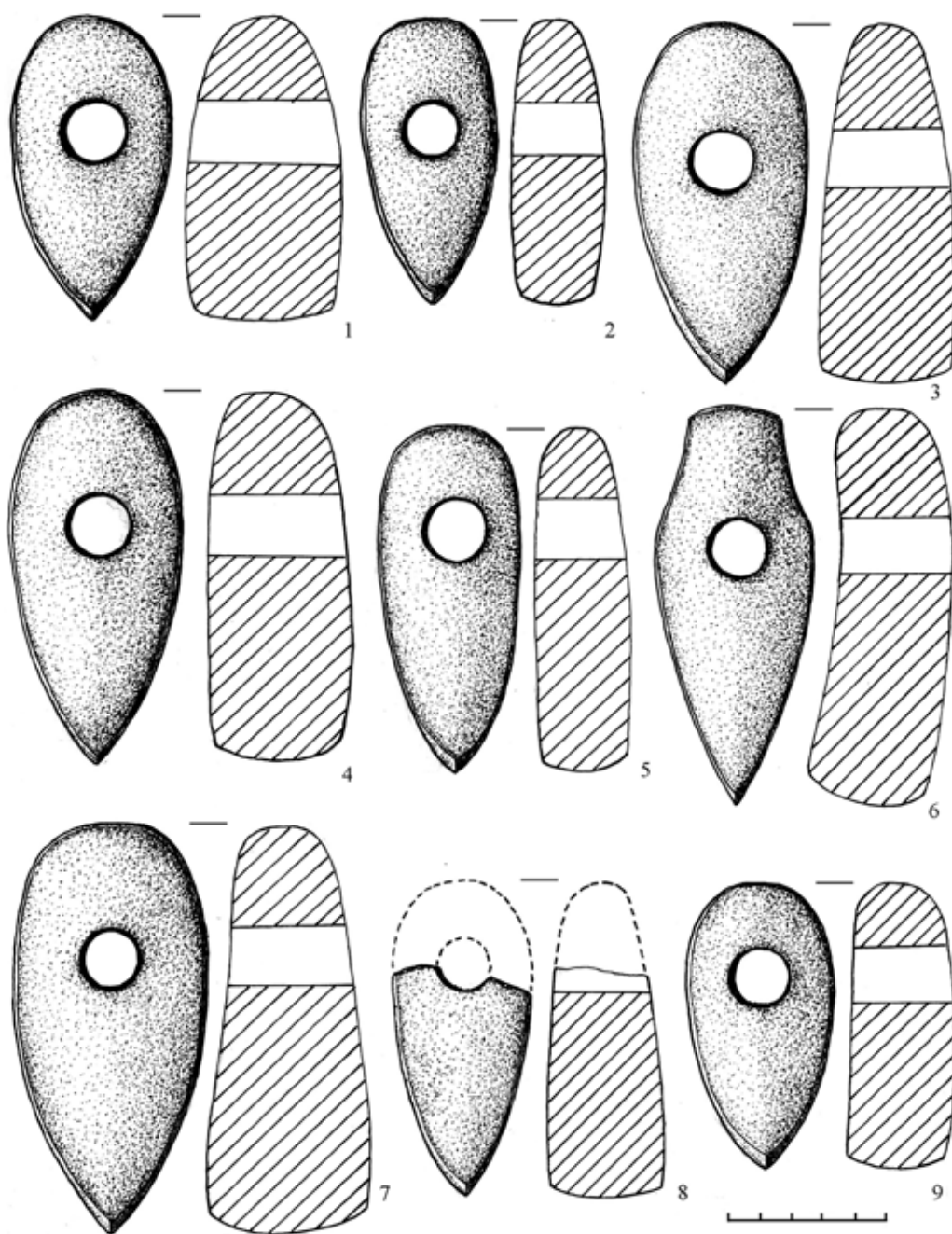

Рис. 7. Уличне. Кам'яні сокири

В умовах північно-східного Передкарпаття, та, й зрештою Правобережної України, ні мідним, ні бронзовим знаряддям праці не вдалося повністю витіснити кременеві. Причиною цього було, по-перше, те, що в ряді випадків робочі властивості інструментів із кременю вищі, ніж із бронзи, а, по-друге, придатна для виготовлення перших з них сировина розміщена в багатьох місцях Західної України, тоді як ос-

новні компоненти для отримання бронзи, особливо олово, тут практично відсутні. Тому кремій у господарстві місцевого населення впродовж усього існування доби бронзи залишався єдиним сирівцем для виготовлення виробничого інвентаря.

Мідь і бронза надавала великі можливості для створення нових форм знарядь праці. Однак люди не відразу цими властивостями скористалися. Найбільш ранні металеві вироби повністю повторювали види кременевих або кам'яних. Лише поступово людство виробило такі типи предметів, у яких сповна проявилися технологічні особливості цих металів. Набули поширення сокири, тесла, молоти, кайла, мотики, серпи³⁹, ножі, кинджали, мечі, наконечники списів і стріл, різноманітні прикраси.

Перші металеві предмети на територію Правобережної України, в тому числі і на Дрогобиччину, потрапляли із Закарпаття. Звідти, головно, надходили готові бронзові речі, які після використання або поломки переплавляли. Про це свідчать скарби цих речей, що містили, насамперед, сокири-кельти і серпи, а також прикраси і предмети побуту.

За доби бронзи відбувся дальший прогрес землеробства і скотарства. У цей час значно зростає асортимент культурних рослин. На поселеннях знайдені рештки декількох сортів пшениці, проса, ячменю, жита, льону, коноплі, гороху, сочевиці, також виявлені кісточка вишні, сливи, насіння ріпи, цибулі, часнику, маку.

Основні види домашніх тварин стали відомі племенам доби бронзи ще в ранньому періоді. Серед стада переважала велика рогата худоба, у пізньому періоді значно збільшилося поголів'я кіз та овець. Настало стійлове утримання тварин, що спонукало населення заготовляти корм для худоби на зиму (солома і віники з висушених гілочок певних порід листяних дерев), тваринництво мало придомний характер лише на пізніх етапах розвитку доби бронзи, спочатку воно було відгінним.

Пам'ятки доби бронзи України поділяють на три хронологічні періоди: ранній – XXIV – XV ст. до н. е., середній – XV – XII ст. до н. е. і пізній – XII – IX ст. до н. е. У ранньому періоді доби бронзи сліди перебування тут тогочасного населення засвідчують, як згадувалося вище, поодинокі свердлені сокири з каменю. Цей людський колектив, що міг проживати тут, пов'язаний із городоцько-здовбицькою культурою (серед археологів Польщі вона називається межановіцькою). Ареал її охоплював Західну Волинь, частково – Львівщину, Івано-Франківщину і Тернопільщину, а також південно-східну Польщу⁴⁰.

Належні до неї поселення розташовані на берегах річок та озер, здебільшого в місцях із родючим ґрунтом. Житла складалися з наземних і заглиблених частин. Вогнища розміщували біля краю останніх⁴¹.

В цей час набув поширення курганний поховальний обряд, особливо в Прикарпатті і на Поділлі. На Волині кількісно переважають ґрунтові поховання. Повсюдно здійснювали скорчені трупопокладення. У складі поховального інвентаря

³⁹ Бронзовий серп був знайдений в околицях Трускавця. Див.: Свешніков І. Довідник з археології України. Львівська область. – К., 1976. – С. 80.

⁴⁰ Свешніков І. Культури шнурової кераміки // Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (энеолит, бронза і раннее залізо). – К., 1990. – С. 49-53; Свешніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К., 1974. – С. 80-118.

⁴¹ Пелешшин М. Населення карпатського регіону в ранньобронзовому часі // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. 1. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 119; Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття... – С. 80, 83, 85, 86, 95, 96.

наявні посудини, знаряддя праці та предмети озброєння з каменю, кам'яні свердлені сокири, прикраси з міді: скроневі кільця, намистинки, персні⁴².

Ліпний посуд городоцько-здовбицької культури виготовлено з глини, до якої додано пісок, подрібнений шамот, перепалений кремій і камінь.

Поверхня посудин заглажена або помірно лискуча, темно-сірого, сіро-коричневого та чорного забарвлення. Вони орнаментовані одно-, дво- та трьохрядковими відтисками «шнура», прямолінійними або скісними, слабо рельєфними валиками з нігтьовими заціпами, вертикальними нарізками і рядами трикутних вдавлень. Найбільш вживані форми посуду – горщики, амфори, кубки і черпаки. Рідше трапляються біконічні посудини, миски та глеки.

На поселеннях виявлені пряслиця і вироби з каменю: зернотерки, розтирачі, шліфувадла та сокири. Найбільш чисельною групою знахідок є кременеві артефакти. У господарстві найчастіше використовували ножі, скребки на відщепках, овальні або лінзоподібні у поперечному перетині сокири. В цей час набули поширення великі сегментоподібні серпи, які виготовляли з цілої конкреції або з її розколотих поздовжньо частин. З кременю продукували предмети озброєння: кинджали, вістря списів та стріл.

Пам'ятки доби бронзи, здебільшого поховальні, досліджували, починаючи з міжвоєнного часу. На території Дрогобиччини курганні могильники відомі біля сіл Болахівці, Колпець, Меденичі (12 насипів), Довголука (2 насипи), Летня⁴³ та ін. Натомість поселення, на яких проводили розкопки, розміщені в Болахівцях, Залужанах і Котоване⁴⁴.

На курганному могильнику Болахівці II, що складається з понад 20 насипів, було розкопано 13 насипів. Висота курганів 0,3 – 1,1 м, діаметр 14 – 40 м. У 1976 – 1977 рр. І. К. Свешніков у 12 досліджених курганах виявив могильні ями, розташовані по центру курганного насипу, орієнтовані по лінії схід–захід. Кістки у похованнях не збереглися, а поховальний інвентар становили горщики, крем'яний ніж, свердлена сокира. Для кургану № 7 за допомогою радіовуглецевого методу отримано абсолютну дату – 2640±105 р. до н. е.⁴⁵

На західній околиці Стебника М. Рошко (у 1916 – 1917 рр.) і Т. Сулімірський (у 1932 р.) розкопали два кургани. У першому з них (деякі дослідники визначають цей об'єкт як залишки поселення) зафіксовані три вогнища, нуклеус, численні крем'яні відщепи, пластина, скребок, розтирач, відбійник, уламок крем'яної сокири, уламки слабковипаленого глиняного посуду. Діаметр другого кургану становив 12 м при висоті 0,35 м; у центрі насипу, на глибині 0,7 м, виявлені уламки керамічного посуду і деревне вугілля, інтерпретовані як залишки поховання. Обидва кургани датовані III тисячоліттям до н. е. і віднесені до верхньодністерської групи підкарпатської культури шнурової кераміки⁴⁶. Ще дев'ять курганів цього ж часу розкопано на могильнику біля с. Колпець (тепер – частина Стебника) в урочищі

⁴² Свешніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині... – С. 89, 99-103.

⁴³ Пелещин М. Населення карпатського регіону в ранньобронзовому часі... – С. 119-120; Свешніков І. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині... – С. 29-31; Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 101.

⁴⁴ Пелещин М. Населення карпатського регіону в ранньобронзовому часі... – С. 118-119.

⁴⁵ Свешніков І. К. Раскопки курганного могильника у с. Болаховцы под Дрогобичем // Археологические исследования на Украине в 1976 – 1977 годах. – Ужгород, 1978. – С. 45-47.

⁴⁶ Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 114-115; Свешніков І. Раскопки курганного могильника у с. Болаховцы под Дрогобичем... – С. 45-47.

Колпецька Діброва. Під насипами (діаметром 12 – 20 м і висотою 0,3 – 3 м) відкриті по одному-два поховання з тілопокладеннями і тілоспаленнями, знайдено посуд, крем'яні знаряддя, а в одному випадку – фаянсові намистини єгипетського типу⁴⁷.

Значний інтерес для вивчення бронзової доби Передкарпаття становлять кам'яні сокири, які переважно є випадковими знахідками і, можливо походять зі зруйнованих могильників. Кам'яні сокири відомі з околиць Уличного⁴⁸, Монастиря-Лішнянського, Почаєвичів, Трускавця, Борислава, Доброгостова III, Болехівців (сокира з опатовського кременю)⁴⁹. Кам'яна сокира з Доброгостова, виготовлена з трахіту, мала заокруглено-чотирикутну форму і просвердлений отвір для кріплення руків'я. Сокира була передана у львівський Музей НТШ у 1920-х роках⁵⁰.

На порозі державності

Наприкінці I тисячоліття н. е. у східнослов'янських племен розпочалися державотворчі процеси. У Верхньому і Середньому Подністер'ї сформувався племінний союз хорватів⁵¹. Із IX ст. відбувається консолідація сусідських громад в округах, внаслідок чого виділяються окремі великі за площею і складніші за планувальною структурою господарсько-адміністративні центри – городища, які є ознакою появи протодержавних структур у хорватів⁵². Вони відігравали важливу роль у суспільному, політичному і економічному житті населення. Укріплені поселення були перешкодою для нападу з боку ворогів, і розташовувались, найчастіше, на важкодоступних мисах. Із зовнішньої (напільної) сторони городище укріплювали земляними валами і ровами.

З кінця X ст. – часу приєднання карпатських хорватів до складу Київської Русі, – Дрогобицьке Підгір'я входило до Перемишльської землі і було південно-західним пограниччям Русі⁵³. Карпатськими горами проходив кордон Русі з Угорщиною, на заході регіон межував із Польською державою П'ястів. На Прикарпатті у середньовіччі функціонувала густа й розвинута мережа солеварних промислів⁵⁴. Це посприяло появі на цій території численних стратегічних торгових шляхів до Карпатських перевалів⁵⁵, а також між Галичем і Перемишлем, що проходили долинами річок Дністер, Сян, Стрий, Тисмениця, Бистриця та ін. Зважаючи на такі стратегічні характеристики регіону, він був насичений оборонними пам'ятками,

⁴⁷ Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 115.

⁴⁸ Кобільник В. З археології Бойківщини. V виказ пам'яток // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1935. – С. 14.

⁴⁹ Кобільник В. З археології Бойківщини. II виказ пам'яток // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1933. – Ч. 2. – Р. III. – С. 49-52; Мацкевий Л., Козак В. Старожитності Дрогобицького передгір'я... – С. 89, 103.

⁵⁰ Кобільник В. З археології Бойківщини. II виказ пам'яток... – С. 50.

⁵¹ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – № 4. – С. 105-132.

⁵² Филипчук М. Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства (постановка проблеми) // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр: міжнародна археологічна конференція, 27–29 вересня 1994 р. – Львів, 1994. – С. 11; Филипчук М. Державотворчі процеси в Українському Прикарпатті у VIII–X ст. // Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 1. – С. 58-70.

⁵³ Рудий В. Перемишльська земля (IX – середина XIV ст.). – Тернопіль, 2003. – С. 26-39.

⁵⁴ Грабовецький Б. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі / Б. Грабовецький // Київська Русь: культура, традиції. – Київ, 1982. – С. 35-38.

⁵⁵ Рожко М. Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С. 12-20; Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 86-97.

зокрема, городища збереглися в Уричі, Солонсько, Ступниці, Більче, поблизу Модричів (Губичі, г. Тептюж), Стебника, Кавсько (Нижніх Гаїв) та ін.

Городище біля Уличного виявлене на межі із земельними угіддями с. Голобутів. Воно розміщене в ур. Городисько (Лисаня), на високому правому березі р. Уличанки, висотою до 20 м над рівнем заплави, неподалік від впадіння її лівостороннього безіменного допливу⁵⁶.

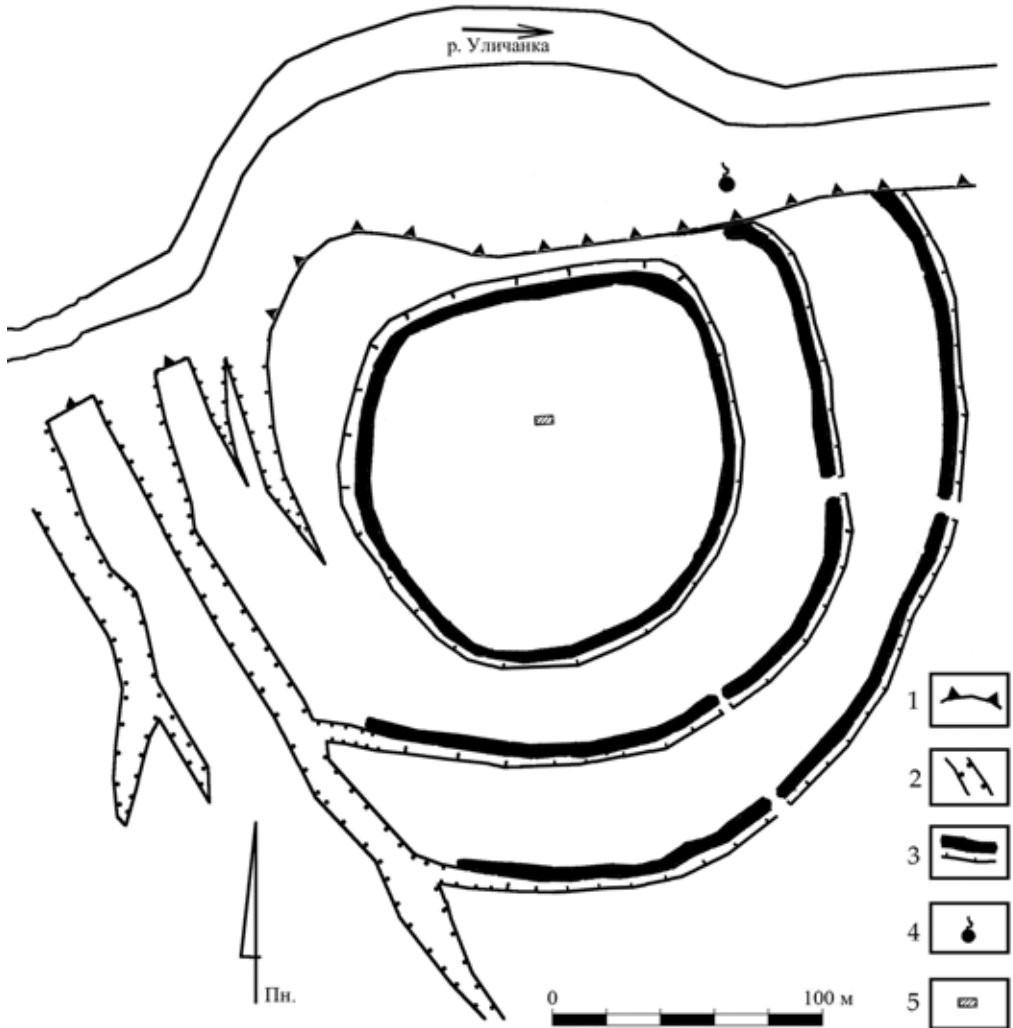

Рис. 8. План-схема городища Голобутів I:

1 – стрімкі схили; 2 – яри; 3 – оборонні вали і рови; 4 – джерела; 5 – шурф 2012 р.

⁵⁶ На мапі оборонних пам'яток Перемишльської землі, яку уклав Я. Пастернак, позначене городище Голобутів (див.: Пастернак Я. Княжий город Перемишль // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961. – С. 9, мапа), але оскільки жодного опису видатний український археолог не подав, наразі неможливо встановити чи йдеться про цей самий об'єкт. Пам'ятку ввів у науковий обіг В. Конопля, якого про неї повідомив вчитель Уличнянської СШ С. Стельмахович (див.: Конопля В., Стельмахович С., Стельмахович Ю. Археологічні обстеження у верхів'ї р. Уличанки // Бойківщина: історія і сучасність. – Львів, 1996. – С. 19) У листопаді 2011 р. обстеження об'єкта провів М. Филипчук (ЛНУ ім. І. Франка), у вересні 2012 р. – Р. Миська та Я. Погоральський.

Фортеця займала незначно нахилену зі сходу на захід рівну ділянку тераси. З південного (напільного) боку вона була захищена трьома лініями валів і ровів (рис. 8). Відстань між першою і другою лініями оборони становить 30 – 40 м, між другою і третьою – 30 – 35 м. Перша та друга лінії проходять паралельно до третьої, яка з південної і східної сторін простягається півколом. Першу лінію оборони репрезентує овальний у плані вал, що охоплює площу, розміром 110×180 м, і має розрив від в'їзду у північно-західній частині, шириною 5 – 6 м. Останній плавно спускається до річкової заплави. Перед штучним насипом, з напільної сторони, приблизно вздовж його половини окружності проходить рів. Вершини обнесеної валом ділянки тераси безпосередньо прилягають до глибоких і широких ярів, по дну яких протікають струмки. Перед першою лінією оборони розміщені друга та третя лінії укріплень у вигляді дугоподібних валів, котрі безпосередньо підходять до ярів. З напільної сторони вони оконтурені ровами. Висота валів городища сягає 1,5 – 2 м, ширина при основі – 5 – 6 м, відстань між ними коливається у межах від 20 (по лінії вершин дуг) до 60 м. Рови мають глибину 1,0 – 1,5 м, а ширину – 5 – 8 м.

Городище пов'язують із ранньослов'янським часом і датують IX – початком XI ст., опираючись на подібність за формою і конструктивними особливостями елементів фортифікації з пам'ятками Верхнього Подністер'я⁵⁷. Можливо, ця фортеця відігравала роль городища-сховища, оскільки насиченого культурного шару і слідів житлово-господарської забудови на пам'ятці не виявлено. Такі фортеці, які використовували слов'янські общини у випадку небезпеки, були досить поширеними у цей період. На городищах Північної Буковини дерев'яні укріплення городищ мали вигляд або вертикального частоколу, або двох паралельних стін, складених із вертикальних стовпів, між якими укладені горизонтальні колоди; почали застосовувати також пустотілі або заповнені глиною зруби. Уздовж таких дерев'яно-земляних конструкцій споруджували громадські «довгі будинки»⁵⁸.

Стан дослідження пам'яток археології північно-східного Передкарпаття, зокрема, Дрогобицького Передгір'я, все ще лишається недостатнім. Тому кожен черговий їх відкриття збагачують джерельну базу новими матеріалами, які сприяють глибшому пізнанню історії давнього населення цього регіону України. Серед таких відкриттів – три поселення різних хронологічних періодів і городище середньовічного часу в околицях села Уличне.

Найраніші сліди перебування тут первісних спільнот відзначені в урочищі Яцків Горішний, де знайдені окремі артефакти з кременю фінального палеоліту, які лишили тут мисливці на північного оленя. Згодом на ці терени проникло пізньомезолітичне населення, на що вказують кременеві знахідки з хутора Глибокый, близькі за типами і функцією до індустрії пам'яток гребениківської культури. Освоєння Дрогобицького Підгір'я ранніми землеробами відбулося в неоліті. Прийшли зі Середнього Подунав'я наприкінці VI тисячоліття до н. е. носії культури лінійно-стрічкової кераміки осіли на правому березі безіменного потічка між урочищами Роставки і Кошарки, де вдалося зібрати численні уламки кухонного і

⁵⁷ Конопля В., Стельмахович С., Стельмахович Ю. Археологічні обстеження у верхів'ї р. Уличанки // Бойківщина: історія і сучасність. – Львів, 1996. – С. 19.

⁵⁸ Тимошук Б. Слов'янські гради північної Буковини. – Ужгород, 1975. – С. 46-55, 82-83; Тимошук Б. Слов'яни північної Буковини V–IX ст. – К., 1976. – С. 63-65, 78; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – С. 9.

столового посуду, а також вироби з кременю, каменю та обсидіану різного господарського призначення. Подальшу історію первісного заселення околиць Уличного розкривають аналогічні за категоріями матеріали волинсько-люблінської культури періоду енеоліту (перша чверть IV тисячоліття до н. е.). Колекція свердлених кам'яних сокир, зібраних в урочищі Кошарки, опосередковано вказує на можливе існування на цій території могильника раннього періоду доби бронзи (рубіж III–II тисячоліття до н. е.), зруйнованого земляними роботами. Окремі позиції серед пам'яток археології Уличного займає ранньослов'янське городище з досить складною системою оборонних укріплень, розташоване в урочищі Городисько.

Віталій Конопля, Ярослав Погоральський.

Із прадавньої історії Дрогобицького передгір'я: археологічні пам'ятки в околицях села Уличне.

Історія первісного заселення Північно-Східного Передкарпаття, зокрема, Дрогобицького Передгір'я, все ще недостатньо вивчена і потребує нових джерел, пов'язаних із виявленням чергових пам'яток археології. Певним внеском у вирішення цієї проблеми стало відкриття трьох різних за віком поселень і середньовічного городища біля с. Уличне поблизу Дрогобича.

Сліди короткотривалого перебування найдавнішого населення на території села пов'язані з фінальним палеолітом і пізнім мезолітом, на що вказують кремeneві артефакти з урочища Яцків Горішний і хутора Глибокий, які були пов'язані зі сезонними стоянками мисливців, насамперед, на північних оленів.

Осіле освоєння околиць сучасного Уличного настало в неоліті у зв'язку з появою прийдешніх із Середнього Подунав'я ранньоземлеробських спільнот культури лінійно-стрічкової кераміки, а згодом – волинсько-люблінської періоду енеоліту, сформованої в басейні середньої течії Стиру. На це вказують знайдені між урочищами Роставка та Кошарки уламки посуду та вироби різного господарського призначення, виготовлені з кременю, каменю і обсидіану. В урочищі Кошарки віднайдені кам'яні свердлені сокири раннього періоду доби бронзи, можливо пов'язані зі зруйнованим ґрунтовим могильником.

Середньовічне городище, розташоване між селами Уличне і Голобутів, входило в адміністративно-оборонну систему літописного племені хорватів.

Vitaliy Konoplya, Yaroslav Pohoralsky.

From the early history of Drohobych area piedmont: archaeological sites from the outskirts of Ulychne village.

The history of the early settlement of the Northern-Eastern Pre-Carpathian region and the Drohobych piedmont area in particular still remains unexplored. The lack of the source material results in the need for the survey for the new archaeological sites in the area. The discovery of three chronologically various settlements and a hillfort near the village Ulychne near Drohobych, as it seems, can provide an interesting approach to the reconstruction of the early history of the region.

Flint tools from the tract Yatskiv Horishniy and the small hamlet Hlybokyi can be connected with the seasonal sites of the Reindeer hunters, and chronologically they show us that the short-term period population inhabited the territory of the village in the late Paleolithic and late Mesolithic period.

The sedentary settlements appear from the Neolithic period and they are connected with the early agricultural populations of the Linear Pottery culture that came from the Middle Danube and shortly after that – with the Eneolithic Volhynian-Lublin group that originated from the Middle Styr basin area. Pottery remains and tools made out of flint, stone, and obsidian from the tracts of Rostavka and Kosharky can be connected with the cultures mentioned above. Early Bronze period stone-made drilled axes from the tract Kosharky perhaps originate from a destroyed burial ground.

A medieval hillfort between villages Ulychne and Holobootiv was a part of the administrative and defensive system created by Croatian tribes.

ІСТОРІЯ РОДИНИ ТУРКУЛІВ (XVII – XVIII ст.)

Іван Франко, звертаючись до минулого свого родинного села, записав кілька переказів про татарські напади. В одному з них згадуються брати Туркули, котрі володіли замком, розташованим у Нагуєвичах. Сюжет розповіді зводиться до того, як один з двох братів, зрадивши рідню, допоміг татарам захопити укріплене родинне обійстя. Молодий Іван Франко навіть використав цю розповідь та поклав в основу поеми «Пани Туркули»¹. Згаданий переказ зберіг пам'ять про родину, котра насправду певний час була пов'язана з Нагуєвичами й навколишніми селами. Відтак доречним було б з'ясувати, що ж це за Туркули, як вони опинилися на Дрогобиччині і яке місце посіли у місцевій спільноті?

Туркули виводилися з Буковини й належали до буковинського боярства. У буремних політичних перипетіях 1670 – 90-х років під час протистояння між Річчю Посполитою та Османською Туреччиною Туркули опинилися серед прибічників польського короля Яна III Собеського. Зрештою, це й зумовило міграцію частини родини на українські терени. Щоб підтримати матеріально молдавських мігрантів, польський король надав їм у пожиттєве володіння маєтки у Самбірській економії. Туркули отримали Лішняський ключ і таким чином опинилися на Прикарпатті. Усі ці події відбувалися за життя Василя Туркула, який у 1676 р. отримав від польського сейму нобілітацію та став повноправним шляхтичем Речі Посполитої, з того часу доля його родини незмінно пов'язана з Прикарпаттям.

Відомостей про Василя Туркула вкрай мало. Відомо тільки те, що на середину 1680-х років він ще був живий. Одружився Василь з якоюсь Анастасією. Вочевидь, вона була також з родини молдавських бояр. Подружжя мало двох синів і двох дочок. Олександра і Софія вийшли заміж за польських шляхтичів, Андрій та Костянтин також були тісно інтегровані у місцевий польсько-руський нобілітет. Брати намагалися реалізувати себе на військовій ниві. Андрій певний час виконував обов'язки ротмістра панцерної хоругви. У перемишльських актах він виступає лишень одного разу: у 1683 р. звинувачується Геленою Винницькою у намові її чоловіка Максима Кияновського вирушити до Молда-

¹ «І знову бачу тя, село моє родинне». Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі / Упорядкування, передмова і коментарі В. Галика. – Дрогобич, 2017. – С. 78.

вії, де той і загинув². Костянтин також виконував обов'язки ротмістра (1714)³ та йменується королівським полковником (1703)⁴. Видається, він пережив брата. Принаймні, ще 20 січня 1714 р. Костянтин отримує від короля привілей на формування панцерної хоругви, а в 1717 р. зветься покійним⁵. В якості винагороди за втрату маєтку у Молдавії, Костянтин отримав Чернеївське староство. Також у 1698 р. король Август II надав йому привілей на Лішнянський ключ (Лішня, Медвежа і Колпець)⁶. Власне, це надання зумовило укорінення Туркулів серед місцевої шляхти. Невідомо, чи Костянтин перетворив Лішню на свою сталу резиденцію. Ймовірно, цього не відбулося, бо ключ Туркули здавали в оренду й безпосередньо господарськими справами та організацією управління маєтком не займалися. У середині 1710-х років, для прикладу, цим управителем був Петро Осменицький⁷. Щойно за наступного покоління Туркули глибше проникають до місцевого соціуму та стають повноправними землевласниками на Дрогобиччині.

Костянтин побрався з Антоніною Катарджей (Katardziejowna). Вочевидь, вона також представляла молдавських мігрантів, адже відповідні прізвища серед польського нобілітету не трапляються, натомість серед молдавських бояр знана родина Катарджи (de Catargiu), перші відомості про яку сягають XVI ст.⁸ Подружжя мало щонайменше 8 дітей: п'ятеро синів і троє дочок. Зростали вони на новій батьківщині й цілковито були інтегровані до місцевої еліти.

Катерина, Маріанна і Олена, досягнувши повноліття, повиходили заміж. Катерина побралася із винницьким стольником Стефаном Устрицьким, представником заможної родини з сс. Гордині та Секерчиць на Самбірщині⁹. З-поміж іншого, вона разом з чоловіком у 1728 р. отримали королівський привілей на війтівство у с. Брониця, розташоване у місцевості «Глинне»¹⁰. По смерті чоловіка Катерина продовжувала утримувати це війтівство й на початку 1750-х років позивалася з броницькою громадою, звинувачуючи останню у захопленні 3 війтівських ланів та відмові відробляти повинності й панщизну¹¹. У 1745 р. Катерина викупила землевласність у с. Уличному від Данила Яворського Черва-

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 437. – С. 956-957.

³ Там само. – Спр. 495. – С. 1055-1057.

⁴ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z Archiwum t.zw. Bernardyńskiego we Lwowie, w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego (далі – AGZ). – Lwów, 1884. – Т. X. Spis oblat zawartych w aktach grosu i ziemstwa lwowskiego. – AGZ. – Т. X. – S. 386 (№ 6487).

⁵ Ibidem. – Т. X. – S. 397. ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 495. – С. 1055-1057; спр. 504. – С. 2082.

⁶ AGZ. – Т. X. – S. 377 (nr 6329).

⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 504. – С. 2082-2083.

⁸ З родини Катарджи також походить мати українського гетьмана Данила Апостола (Засипко М. Родовід сім'ї гетьмана Данила Апостола // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 18. – С. 147.).

⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 234. – С. 295-296; спр. 245. – С. 610, 616; спр. 247. – С. 160, 346, 407; спр. 248. – С. 312; спр. 248. – С. 589; спр. 249. – С. 520; спр. 251. – С. 439-440; спр. 261. – С. 335; ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 244. – С. 710.

¹⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 234. – С. 295-296.

¹¹ Księgi Referendarji koronnej z czasów saskich. Sumariusz. Oprac. M. Woźniakowa. – Warszawa, 1970. – Т.2. – Nr. 1304 (S.55), 1308 (s. 56), 1420 (s. 84).

ковича¹². Можливо, це було не єдине надбання, адже у 1747 р. вона згадується як землевласниця у сс. Уличному і Довголуці¹³. Таким чином, окрім уличнянських наділів, вона набула нерухомість серед довголуцької шляхти. У 1748 р. Катерина розпоряджалася четвертою частиною с. Волоща, званою «Коритковська»¹⁴.

Інші дочки Костянтина подібною господарською активністю не вирізнялися. Відомо тільки те, що Маріанна стала дружиною королівського полковника Михайла Попеля, вочевидь, з родини Попелів, що мешкали у с. Попелях на Дрогобиччині та навколишніх селах, як то в Уличному, Кульчицях, Хлопчицях, Довголуці, Тустановичах тощо¹⁵. Олена вийшла заміж за Антона Гумовського, шляхтича середньої руки, осілого на Перемишльщині¹⁶.

Брати Базилій, Ілля, Григорій, Георгій / Юрій, Петро уперше згадуються у 1721 р. під час судового процесу проти спадкоємців київського митрополита Юрія Винницького Антоновича¹⁷. З них Георгій / Юрій та Петро пізніше практично не з'являються на сторінках перемишльських гродських і земських актів. Можливо, вони проживали за межами Перемишльської землі. Фактично упродовж наступних кількох десятиліть, з 1720-х років, Туркули на Дрогобиччині і Самбірщині були представлені лишень Базилієм, Іллею і Григорієм.

Базилій успадкував по батьку Чернєївське староство й у 1730-х роках обіймав уряд королівського полковника. Про його діяльність на суспільному поприщі інформації вкрай мало. Відомо тільки те, що під час безкоролів'я він обирався до складу каптурових судів Перемишльської землі¹⁸. Як і батько, Базилій отримав у пожиттєве володіння землі на теренах Самбірської економії. Зокрема – село Роздяловичі (тепер Роздільне). З королівського дозволу він у 1728 р. викупив його від Войцеха Грембінського¹⁹. В руках Базилія цей маєток залишався принаймні до початку 1741 р.²⁰

Ілля найбільш упізнавана постать серед Туркулів середини XVIII ст. Саме завдяки йому родина опинилася у с. Нагуєвичах, де утримувала певний час війтівство. Відповідного королівського надання наразі не виявлено, гадаємо, що привілей на війтівство був виданий 1 лютого 1736 р. Згідно документу, попередній власник – брацлавський підстолий Йосиф Скететуський – отримав дозвіл передати війтівство в руки Іллі Туркула²¹. З невідомих причин сама передача маєтку затягнулася на кілька років. Щойно влітку 1740 року Ілля став повноправним розпорядником нагуєвицького війтівства. Окрім цієї нерухомості, він розпоряджався іншими землями. Зокрема, у сусідніх с. Унятичах він скуповує землі від місцевої шляхти, прилеглі до Нагуєвич, щоб максимально розширити

¹² ЦДДАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 247. – С. 346.

¹³ Там само. – Спр. 248. – С. 312-313.

¹⁴ Там само. – С. 589-599.

¹⁵ Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. – Lipsk, 1839-1843. – T. VIII. – S. 151.

¹⁶ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 434/II. – Арк. 436 зв.

¹⁷ ЦДДАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 511. – С. 161-162.

¹⁸ AGZ. – Т. XXIII. – S. 27.

¹⁹ ЦДДАУЛ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 234. – С. 174.

²⁰ Там само. – Спр. 554. – С. 2531.

²¹ Там само. – Спр. 553. – С. 1245-1247.

свої володіння. Спершу Іллі вдалося придбати від Костянтина і Базилія Кропивницьких Павучків «півтора чверті ріллі на Варадині з півчверті сіножатеї у горішніх Луках та півчверті лазу в осідковій частці» (1744)²². Згодом, у 1746 р. Ілля викупив увесь земельний наділ Антона Винницького Радевича²³. Одночасно він набув «чверть лазу від потоку Терплова до дережицької границі» від синів Івана Коблянського²⁴. Свої землі у тому ж році Туркулу продала Маріанна Кропивницька Горбанович²⁵. Наступні майнові угоди, спрямовані на розширення унятицьких маєтків, Ілля уклав на початку 1750-х років. Таким чином, він наприкінці 1751 р. викупив за 1 200 зл. від Олександра Погорецького «півчверті ріллі на Бабині, землі на Лопаті і кут званий Бобаловець над рікою нижче Лопат, також поля на Селищах і в ставах під Лисою горою, а також ліс, званий Уських, що між Вислобоцизною та лісом Залазне»²⁶. У лютому наступного року він набув увесь наділ Іллі Городиського Мацейчака²⁷. У 1754 р. Ілля викупує «чотири загони лісу від дережицького кордону» у Теодора Коблянського²⁸ та стає власником частки, званої «Винничизна», придбаної у Олександра Погорецького²⁹. Нарешті, в 1756 р. він набуває «півчверті ріллі від дережицької границі» від Матвія Монастирського Андрійковича³⁰. Наступного року набуває наділ покійного Яна Погорецького та у 1758 р. скуповує «2 загони ріллі від границі Медвежої до села Дерезичів» у Станіслава Попеля Романовича³¹. Останнє надбання Іллі в Унятичах датується 1760 р., коли він викупив від Базилія Коблянського 3 загони лісу³². Таким чином, за кільканадцять років Ілля зумів сформуванати в Унятичах чималий маєток, який значно перевищував земельні наділи місцевої шляхти. Вочевидь, таке втручання в землеустрій шляхетського гнізда не могло не порушувати звичного, освяченого традицією, господарського укладу унятицької шляхти й так чи інакше зачіпало майнові інтереси останньої. Відтак Ілля одразу з середини 1740-х років налаштовує проти себе землевласників с. Унятич та провадить з ними нескінченні судові процеси. Усе це супроводжується звичними у шляхетському середовищі конфліктами, як то бійками, захопленням худоби, нищенням врожаю, побиттям слуг, підданих та самої шляхти³³.

Григорій, видається, успадкував по батьку Лішнянський ключ. Напевне, він здавав його в оренду, й у самій Лішні не мешкав, бо серед місцевого нобілітету практично не згадується.

У наступному поколінні Туркули були представлені дітьми Базилія та Іллі. Перший одружився з Єлизаветою Зельонкою та мав з нею у шлюбі трьох синів та двох дочок. Старші, Михайло та Онуфрій Антон, продовжили родинну традицію

²² Там само. – Спр. 246. – С. 94, 113-114.

²³ Там само. – Спр. 247. – С. 666.

²⁴ Там само. – С. 694.

²⁵ Там само. – С. 784.

²⁶ Там само. – Спр. 250. – С. 547-548.

²⁷ Там само. – Спр. 251. – С. 142-143.

²⁸ Там само. – Спр. 253. – С. 205-206.

²⁹ Там само. – С. 400-401.

³⁰ Там само. – Спр. 255. – С. 892-893.

³¹ Там само. – Спр. 257. – С. 233-234.

³² Там само. – Спр. 259. – С. 224.

³³ Там само. – Спр. 592. – С. 327-330; Спр. 593. – С. 2463-2466; Спр. 594. – С. 493-496, 2325-2327.

та відбували військову службу. Перший – у званні майора, другий – капітана королівської гвардії. У 1774 р. брати зібралися у с. Угерці, щоб розподілити батьківські маєтності³⁴. На жаль, відповідний акт не містить інформації, з чого саме склалися ці маєтності. За кілька років потому Михайло помер, не залишивши нащадків, відтак його майно стало предметом суперечки між братами і сестрами³⁵. За австрійського панування Онуфрій Антон та Тадей підтвердили своє шляхетство у львівському земському суді, вивівши родовід від діда Костянтина³⁶.

Ілля побрався з Теклею, дочкою велюньського земського писаря Егідія Венжика. Подружжя мало 13 дітей. Знані вони головню з судових процесів 1770-х років проти співвласників с. Унятичів³⁷. Видається, вони розпоряджалися унятицькими маєтками по смерті батька спільною рукою. Нагуєвицьке вїтївство Ілля наприкінці життя у 1763 р. відступив старшому сину Петру на підставі королівського дозволу, виданого 25 жовтня 1762 р.³⁸ Останній вїтївство здавав в оренду. Так, у 1773 – 1777 рр. його орендарем був Метеуш Белінський. Спершу він сплачував 900 зл. на рік, згодом, у 1776 р., ця сума значно зросла та склала 1900 зл. на рік³⁹. Інший син, Костянтин, у 1760-х роках став співпосесором Лішнянського ключа. За австрійського панування у 1782 р. Костянтин, Петро, Антон, Ян, Григорій, Адам, Йосиф, Лаврентій, Базилій підтвердили своє шляхетство у львівському земському суді, вивівши родовід від прадіда Базилія. У відповідному документі (легітимації) вони зветься власниками частини с. Унятич⁴⁰.

Туркули – родина молдавського походження, опинившись у кінці XVII ст. на теренах Дрогобицько-Самбірського підгір'я, увійшла до місцевого нобілітету. Вони набули землевласність у сс. Унятичах, Гордині тощо, розпоряджалися королівськими володіннями у с. Лішні та околицях, у с. Роздяловичах. Безумовно, майже столітнє перебування цієї родини на Прикарпатті становить цікавий епізод історії нашого краю.

Ігор Смуток, Леся Смуток.

Історія родини Туркулів (XVII – XVIII ст.).

У статті аналізуються перші писемні згадки про рід Туркулів, який виводився з Буковини й належав до буковинського боярства, а у ранньомодерну добу XVII – XVIII ст. володів маєтностями на теренах Дрогобицького повіту. Саме цей рід та численні легендарні фольклористичні перекази про його минуле зібрані в етнографічних експедиціях XIX ст. надихнули Івана Франка написати однойменну поему «Пани Туркули». Також на прикладі архівних матеріалів здійснено спробу реконструкції генеалогії родини Туркулів, починаючи від Василя Туркула, який володів маєтностями у Лішнянському ключі принаймні з середини 1680-х років. Встановлено, що до володінь Туркулів належали такі села Дрогобицького повіту, як Лішня, Медвежа і Колпець, Броніця, присілок Глинне, Уличне, Довголука, Волоща, Нагуєвичі, Унятичі та ін.

³⁴ Там само. – Спр. 272. – С. 372.

³⁵ Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 246. – С. 2139.

³⁶ Там само. – Ф. 165. – Оп. 6а. – Спр. 20. – С. 390.

³⁷ Там само. – Спр. 642. – С. 694; Спр. 649. – С. 26.

³⁸ Там само. – Спр. 262. – С. 501-503.

³⁹ Там само. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 243. – С. 1299, 1303.

⁴⁰ Там само. – Ф. 165. – Оп. 6а. – Спр. 29. – С. 192-193.

Ihor Smutok, Lesya Smutok.

The history of the Turkul family (XVII – XVIII centuries).

The article analyzes the first written mentions of the Turkul family, which was derived from Bukovyna and belonged to the Bukovynian nobility, and in the early modern period of the XVII – XVIII centuries owned the estates in Drohobych district. This genus and numerous legendary folklore legends about its past collected in ethnographic expeditions of the XIX century inspired Ivan Franko to write the poem of the same name «Lords Turkuly». Also, on the example of archival materials, an attempt was made to reconstruct the genealogy of the Turkul family, starting with Vasyl Turkul, who owned estates in the Lishnyansky key at least since the mid-1680s. It has been established that such villages of Drohobych district as Lishnya, Medvezha and Kolpets, Bronytsia, Hlynne, Ulychne, Dovgoluka, Voloshcha, Nagujevychi, Unyatychi and others belonged to the estates of Turkul family.

ЖИТТЕПИСИ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА (ДРОГОБИЦЬКА ОБИТЕЛЬ 1783 р.)

На сьогодні, коли досліджено історію окремих василіанських монастирів у їх інституційному розвитку, постає необхідність звернутися до постаті самого ченця, який інколи випадає із загального контексту розвитку обителей. Адже особистість монаха повинна стати головним об'єктом вивчення історії монастирів, в той час як монастирське господарство, сакральне мистецтво та культура виступають – як результат продуктивної праці чернецтва.

У церковній історіографії мало уваги приділяється питанням вивчення біографістики василіанського чернецтва. В основному акцент робиться на дослідженні визначних діячів або ж ієрархів Церкви, які проходили духовний вишкіл у середовищі василіанського чернецтва¹. Тож ставимо собі за мету заповнити ці прогалини в біографістиці Василіанського Чину.

Зібрані нами початкові, фрагментарні матеріали опираються в основному на каталоги ченців Святопокровської провінції ЧСВВ, яка була організована в 1739 р. Утворення цієї провінції супроводжувалося запровадженням нового монастирського діловодства. Зокрема в цей час запроваджуються каталоги монастирів та ченців, частина із яких опублікована та широко використовується в науковому обігу. Однак, ці каталоги відзначаються фрагментарністю і подана ними інформація носить переважно статистично-довідковий характер². Нам вдалося віднайти та опрацювати рукописний «Алфавітний каталог отців та братів польської Святопокровської провінції ЧСВВ». Цей каталог почав укладати 01.07.1766 р. о. Анастасій Пйотровський, секретар Святопокровської провінції.

¹ Балик Б. (ЧСВВ) «Катафальк Чернечий» василіан XVII – XVIII ст. // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція II. – Т. VIII. – Рим, 1973. – С.67-98; Скрутень Й. (ЧСВВ) Життєписи Василіан. Виймок з рукописного збірника митрополита Л. Кишки // Записки ЧСВВ. – Т. I. – Вип. 1. – С. 105-130; – Вип. 2-3. – С. 284-291; – Т. II. – Вип. 1-2. – С. 123-138; – Вип. 3-4. – С. 376-401; – Т. III. – Вип. 3-4. – С. 496-520; – Т. IV. – Вип. 1-2. – С. 219-236.

² *Catalogus monasteriorum et personarum provinciae protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni. Anni 1754* // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XL. – Рим, 1979. – С. 102-124.; *Catalogus monasteriorum Ordinis S. Basilii Magni provinciae protectionis Beatissimae Virginis Mariae cum residentibus in iis Religiosis Patribus et Fratribus ex dispositione Religiosissimi Patris Domini Josephi Morgulec in capitulo Unioviae celebrato electi superioris provincialis confestus ex Anno 1776 in Annum 1777* // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XL. – Рим, 1979. – С. 155-176; *Tabella monasteriorum Ordinis S. Basilii M. provinciae tituli protectionis B. V. Mariae in Dominio Regni Poloniae situorum et tabella monasteriorum in moderno Dominio Caesareo-Regiae Majestatis situorum 1772 – 1773* // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I. – Т. XL. – Рим, 1979. – С. 126-142.

У подальшому біографічні записи продовжили його наступники, які не вказали своїх персональних даних, однак відзначилися різними почерками та довели описи до першої третини XIX ст. Біографічні відомості відзначаються фрагментарністю та уніфікованою формою подання інформації. В ряді випадків опис життєвого шляху ченців не доведений до часу смерті³. У такому випадку залучаємо інші джерела з метою встановлення часу та місця смерті. Зокрема, цінним в цьому питанні є «Пом'яник» Чину Святого Василя Великого, укладення якого започатковано в другій половині XVIII ст. і доведено до наших днів⁴. Також до нашого часу зберігся «Пом'яник Дрогобицького василіанського монастиря (кінець XVIII – XIX ст.)»⁵.

Для проведення дослідження залучаємо звіт про персональні дані ченців Дрогобицького монастиря, який укладений настоятелем обителі у 1783 р. для перемишльського єпископа⁶. Адже, австрійська влада, проводячи релігійні реформи, вилучила монастирі із юрисдикції протоігумена Святоспаської провінції та перевела їх у підпорядкування місцевих єпископів. Відповідно перемишльські владики збирали статистичні та біографічні відомості про монастирі і чернецтво епархії.

Персональний склад насельників Дрогобицького монастиря постійно змінювався та оновлювався, що було зумовлено його розбудовою. Адже монастир фундовано у 1775 р., в результаті об'єднання трьох довколишніх монастирів (Лішнянського, Летнянського, Дережицького). Першими насельниками Дрогобицької обителі стали ченці згаданих ліквідованих монастирів, що стали їх монастирськими фільварками та резиденціями.

Історія монастиря у м. Дрогобичі, зокрема його ранній період 1775 – 1825 рр., досліджена нами і результати цих розвідок наведені в ряді публікацій⁷. Тож не будемо зупинятися на огляді підставового фактологічного матеріалу, а перейдемо до загальної просопографічної характеристики ченців Дрогобицького монастиря.

Статистичні джерела дають можливість простежити динаміку чисельності монастирської братії у дрогобицькому монастирі в хронологічних межах 1775 – 1802 рр.⁸:

³ Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рукописів (далі ЛННБ ВР) – Ф.3. – Спр. 435, 436, 614.

⁴ Вибір з «Пом'яника» Чину Св. Василя Великого січень – грудень // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=226:2010-03-23-21-47-02&catid=16:historiazakonul&Itemid=3

⁵ Відділ фондів музею «Дрогобиччина». – Од. зб. KB-4930/A. – 89 арк.

⁶ Archiwum Państwowy w Przemyślu (APP). – Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu (ABGK). – Sygn. 222. – S.1-4.

⁷ Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини (XIV – початок XIX ст.). – Дрогобич, 2000. – 75 с.; Його ж. Дрогобицький василіанський монастир Св. апостолів Петра і Павла: фундаційно-майнові аспекти (кінець XVIII – початок XIX століття) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів, 2009. – Кн. I. – С. 606-612.; Його ж. Монастирський комплекс Дрогобицького василіанського монастиря святих верховних апостолів Петра і Павла (1775 – 1825 рр.) // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму. – Львів, 2014. – С. 152-160; Його ж. Василіанські монастирі Перемишльської епархії (кінець XVII – XVIII ст.): монографія. – Дрогобич: Видавничий відділ ДДПУ, 2014. – 388 с.

⁸ ЛННБ ВР. – Ф.3. – Спр.1238, 1239, 1254, 1256.

Роки	Пресвітер (отці)	Клерики (брати)	Лаїки (по-слухники)	Примітки	Разом
1775	7	3	–	2 – поза монастирем (Летня, Лішня)	10
1780	–	–	–		11
1781	–	–	–		18
1784	11	3	1		15
1785	11	3	1		15
1787	11	–	1		12
1790	11	–	1		12
1791	11	–	–	4 – поза монастирем	11
1795	12	–	1	2 – поза монастирем на місіях	13
1797	9	4	–		13
1799	12	–	1		13
1800	10	2	–	3 – поза монастирем	12
1801	11	2	–		13
1802	10	2	–		12

Така нестабільність складу братії була зумовлена постійним переїздом ченців із монастиря в монастир, а також їх місійною діяльністю та проходженням чернечих студій в різних обителях провінції. Так, у 1786 р. до Дрогобича із Бучацького монастиря прибув отець Амврозій Гурлецький для студіювання німецької мови. Із Дрогобича в цей час вибули: о. Лереґінус Канович, який вирушив до Підбужа 27 серпня 1786 р., отець Юстиніан Чолковський до Сяноку, брат Теофіл Дуринський вирушив до монастиря в Підгірці⁹. Із наведених приміток у таблиці, що наведена вище, можна помітити, що певна кількість ченців (від 2 до 4) розподілялися по монастирських фільварках для управління господарством та для обслуговування церков.

Проаналізуємо тепер відомості про особовий склад Дрогобицького монастиря за 1783 р.:

а) загальний вік – від 22 до 65 років;

б) час висвячення в ченці: як правило, в 20 – 24 роки. Проте наявні винятки ранішого вступу в 13 – 19 років та пізнішого – 43 роки;

в) в монастирі перебували досить молоді за стажем ченці – від 2 до 7 років. Таких була меншість, бо більшість склали досвідчені ченці із 20 – 40 роками перебування в ЧСВВ;

г) більшість ченців походило із невеличких сіл (Боневичі, Неліпковиці, Полянчина) та міст (Стрий, Риботичі) Перемишльської землі, а також вихідці із сусідніх земель Руського воєводства: м. Львів, с. Звертів (Львівська земля), м. Канчуга (Сяноцька земля). Також до монастиря прибували вихідці із Брацлавського воєводства: Почаєва, Вінниці та їх околиць.

д) більшість проходили чернечі випробування у новіціатах Почаєва чи Добромилля, де також склали чернечі обіти професа і тільки деякі у Білостоці, Битені, Крехові;

⁹ Там само. – Спр. 1254. – Арк.2.

е) серед монастирської братії зустрічаємо незначну кількість ченців, що провадили душпастирську працю, більшість займалися освітньою діяльністю;

ж) більшість ченців відзначалася задовільним станом здоров'я і хворіла незначними тимчасовими захворюваннями;

з) під час здобуття теологічної освіти отримували піддияконівські та дияконівські свячення, а по завершенні навчання – ієрейські свячення;

и) після проходження новіціату та складення чернечих обітів професа монахи скеровувалися на освітні студії із риторики, філософії та теології. В основному навчалися у монастирських школах, які функціонували при окремих обителях Святопокровської провінції ЧСВВ (Лаврова, Добромила, Щеплот, Львова, Замостя, Гощі) або ж поодинокі із них навчалися у колегіях інших католицьких згромаджень (отців-театинів або ж отців-єзуїтів у Львові, Перемишлі). Окремі із них вивчали канонічне право. Більшість ченців на кінець XVIII ст. володіли в основному «руською» мовою і тільки поодинокі із них знали латинську мову. На жаль, джерела не фіксують відомостей про рівень оволодіння польською мовою, а натомість звертають увагу на вивчення граматики німецької мови. Адже м. Дрогобич, після 1772 р., увійшло до складу Австрійської імперії, і тому відповідний акцент робився на вивченні офіційної державної мови, оскільки в цей час більшість вихідної монастирської документації велося німецькою мовою, особливо листування монастирської канцелярії із державними органами влади;

і) відповідно до отриманої освіти, фаху, здібностей та чернечого ступеня (новик – брат – отець) на монахів покладалася певні обов'язки щодо обслуговування монастиря та храму. Серед монастирських обов'язків можна виокремити наступні посади: ректор, ігумен, вікарій, прокуратор, економ, студент, викладач, магістр, професор, послушник, тесляр. Аналогічно можна виокремити і церковні обов'язки ченців: ризник, сповідник, проповідник, місіонер, парох, сотрудник пароха, катехит. В окремих випадках ченці звільнялися від виконання церковних обов'язків: у випадку досягнення старечого віку та проголошення еміритом (70 – 80 рр.), і в іншому випадку під час проходження навчання або ж відбуття новіціату чи за умови відсутності будь-яких чернечих студій та свячень¹⁰.

Таким чином, монастирська братія об'єднувала в собі як молодше, так і старше покоління (людей із різним досвідом), а також більшість вихідців із західноукраїнських земель, що увійшли до складу австрійської імперії. Більшість ченців працювали над духовним вдосконаленням своєї особистості і тільки частина із них провадила пастирську та місійну діяльність.

¹⁰ Там само. – Спр.1256. – Арк. 8-10.

ДОДАТКИ

Додаток I

Звіт про персональні дані ченців Дрогобицького монастиря Перемишльської єпархії укладений 1783 р.

[день не вказано]¹¹

Ім'я та прізвище ченця	Батьківщина народження	Час та місце вступу до чернецтва	Час та місце складення чернечих обітів	Свячення	Студії	Монастирські обов'язки	Церковні обов'язки	Вік	Примітки
о. Гліцерій Дубицький	Поляк	10.05.1762 Почаїв	01.07.1763 Почаїв	17.10.1765 піддиякон 19.10.1767 ієромонах	теологія та канонічне право у Добромилі	професор (1р.) вікарій проповідник місіонер (5 р.) ректор школи в Дрогобичі (8р.)		46	Останні 19 р. проживає у Галичині працював над новою фундацією цього монастиря усуваючи недоліки у побудові
о. Августин Ставинський	Поляк	15.08.1769 Почаїв	15.08.1770 Почаїв	30.06.1774 піддиякон диякон ієромонах	теологія та канонічне право у Віленському алюмнагі	професор риторики (2 р.) філософії і математики (6 р.) проповідник (1 р.), вікарій (5 р.)	філософ математик теолог, але не душпастир	34	проживає у Галичині постійно 5 р.
о. Маркіян Тарнавський	Галичанин	18.09.1773 Добромилі	18.01.1780 Добромилі	02.02.1780 піддиякон 05.02.1780 диякон 18.021780 ієромонах	теологія у Львівському монастирі св. Юрія	професор риторики та поезики в Дрогобичі (2 р.)	проповідник професор гуманістики	27	проживає у Галичині постійно 5 р.

¹¹ Archiwum Państwowy w Przemyślu. – Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu. – Sygn. 222. – S. 1-4.

о. Лука Кондрать- кий	Поляк	14.08.1776 Почаїв	22.08.1777 Добромилі	02.02.1779 піддиякон диякон 20.02.1779 ієромонах	теологія у Львівському монастирі св. Юрія	місіонер та про- повідник (2 р.)	добрий про- повідник, душпастир, професор гуманістики	32	проживає у Галичині 7 р.
о. Себастьян Івашкевич	Галичанин	14.10.1773 Добромилі	07.01.1779 Добромилі	10.03.1779 ієромонах	теологія Львів Лаврів	професор син- таксису в Дрогобичі (1 р.)	проповід- ник, ду- шпастир	26	проживає у Галичині постійно 7 р.
о. Юстин Чеховський	Галичанин	01.08.1777 Почаїв	01.08.1778 Почаїв	26.10.1780 піддиякон 01.08.1781 диякон 16.08.1783 ієромонах	теологія Львів Лаврів	професор кла- сики в Дрогобичі (3 р.)	професор душпастир	26	проживає у Галичині постійно 5 р.
о. Гедсон Будзинський	Галичанин	08.09.1744 Почаїв	08.09.1745 Білосток	15.08.1747 піддиякон диякон 25.10.1749 ієромонах	монастирсь- кі студії	священик на місях	хорист	60	проживає у Галичині постійно 5 р. здоровий
о. Теоктист Лесьов- ський	Галичанин	20.08.1761 Почаїв	18.08.1762 Почаїв	06.10.1763 піддиякон диякон 02.02.1764 ієромонах	філософія (1 р.)	катехит (6 р.) капелан (3 р.)	місіонер	56	проживає у Галичині постійно 5 р.
о. Інокентій Левицький	Галичанин	01.08.1750 Крехів	01.08.1751 Крехів	09.10.1752 піддиякон 01.06.1752 диякон 25.03.1755 ієромонах	монастир- ські студії	виконував різні послушання в монастирі	місіонер	65	проживає у Галичині постійно 16 р.

Життєписи василіянського чернецтва (Дрогобицька обитель 1783 р.)

бр. Герасим Крубович	Галичанин	01.08.1778 Добромиль	не профес	немає жодних	філософія у Збаражі	професор середньої школи у класі граматики	студент першого року	23	проживає у Галичині постійно 5 р.
бр. Василь Сроковський	Галичанин	06.08.1776 Почаїв	не профес	немає жодних	філософія у Збаражі	професор початкової школи у Дрогобичі	студент першого року навчання	22	проживає у Галичині постійно 3 р.
бр. Гедеон Дунаєвський	Галичанин	21.03.1778 Добромиль	28.03.1779 Добромиль	немає жодних	філософія у Дрогобичі	професор початкової школи у класі граматики	студент першого року навчання	30	проживає у Галичині постійно 5 р.
бр. Тадей Домбровський	Галичанин	29.08.1777 Почаїв	01.07.1778 Почаїв	немає жодних	філософія у Дрогобичі	прокуратор	студент першого року навчання	23	проживає у Галичині постійно 4 р.
бр. Сильвестр Плуйка	Галичанин	16.01.1777 Добромиль	02.02.1778 Добромиль	монах лаїк	монастирська студія	тєсляр		40	весь час перебував в Галичині
о. Іларіон Гаєвський	Поляк	Битень Литовська провінція	Битень	ієромонах	теологія у Браунсбергу	професор німецької мови в Дрогобичі (1 р.)		30	лютий 1783 вибув до Литовської провінції де й помер
бр. Віктор Юркевич	Поляк	09.09.1779 Почаїв	10.09.1780 Почаїв	немає жодних	філософія у Дрогобичі (1 р.)	жодні		23	07.05.1782 вибув до Польської провінції
бр. Никанор Зеленецький	Галичанин	15.08.1776 Почаїв	17.08.1777 Почаїв	немає жодних	філософія у Дрогобичі (1 р.)	жодні		24	29.04.1782 вибув до Польської провінції

[відсутні дані про час, місце укладення звігу і оригінали підпису та печатки]

**Біограми ченців, які проживали у Дрогобицькому монастирі
станом на 1783 р.**

Дубицький Гліцерій

Світське ім'я – Григорій. Син Сильвестра та Анни із роду Мікташевських. Народився в місяці квітні 1738 р. у м. Вінниці Брацлавського воєводства. Вивчав риторику – 4 роки. Вступив до Любарського монастиря дня 20 травня 1762 року¹². Звідки був відправлений до Почаєва для проходження новіціату. Через рік 01.07.1763 р., після складення чернечих обітів, відісланий до Гощі для здобуття освіти. Через рік направлений на філософські студії до Лаврівського монастиря, де 19.10.1764 р. стає піддияконом, а незабаром посвячений у диякони¹³. Після завершення курсів із філософії направлений до Добромиля для студювання спекулятивної теології, де був висвячений у пресвітери дня 17 жовтня 1766 р. високодостойним Атанасієм Шептицьким, Перемишльським владикою¹⁴. Після завершення чотирьохрічного курсу з теології направлений до монастиря в Замостя, де виконував обов'язки місіонера та проповідника дому. Після 5 років цієї праці направлений до Дрогобича для виконання обов'язків у новоствореному Дрогобицькому монастирі, який утворено в результаті об'єднання трьох довколишніх монастирів: Летнянського, Лішнянського та Дережицького. Спорудив нову церкву разом із школою, в якій навчав латинської мови хлопців шкільного віку, філософії разом із математикою. У 1780 р. на Тороканській капітулі школу було піднесено до рівня головної¹⁵.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С. 434.)

Ставинський Августин

Світське ім'я – Антоній. Батьки – Андрій та Катерина. Народився у 1746 р. в м. Корін¹⁶. Закінчив два курси філософських студій. Вступив до чернецтва 15.08.1769 р. у Почаєві. Після одного року чернечих випробовувань у новіціаті 15.08.1770 р. склав чернечі обіти професа та відправлений на теологічні студії до Віленського алюмнату. По чотирьох роках навчання повернувся із Вільна на територію Святопокровської провінції¹⁷. Призначений професором риторики у Біло-

¹² За іншими даними 10.05.1762 р. вступив до Почаївського монастиря (дивись Звіт 1783 р.).

¹³ За іншими даними 17.10.1765 р. в один день отримав піддияконівські та дияконівські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

¹⁴ За іншими даними 19.10.1767 р. отримав ієрейські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

¹⁵ Був ректором школи в Дрогобичі впродовж 8 років (за відомостями станом на 1783 р.) (дивись Звіт 1783 р.). Після утворення Галицької провінції ЧСВВ (1780 р) обраний секретарем, а на Лаврівській капітулі (15.08.1784 р.) консультором (радником) провінції у Перемишльській єпархії. (Витяг з «Пом'яника» Чину Святого Василя Великого – місяць жовтень // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=404:lr-15&catid=16:historyzakonu&Itemid=3) Із 1800 по 1811 р. – ігумен Крехівського монастиря. Помер 07.10.1813 р. (місце смерті не встановлено) (Соловка О. о. Гликерій Дубицький 1738 – 1813 рр. // 150 славних українців Дрогобиччини. – Дрогобич, 2012. – С. 59-60)

¹⁶ За національністю був поляком (дивись Звіт 1783 р.).

¹⁷ 30.06.1774 р. – отримав піддияконські, дияконські та ієрейські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

стоці. Через два роки переїхав до Луцька, де був вчителем філософії, а із 1777 р. став професором філософії. 1779 р. прибув до Замостя для ведення філософського курсу. Із Замостя переїхав до Дрогобича, будучи професором філософії у нижчих класах монастирській школі та професором риторики у гімназії. 1784 р. – префект та катехит головної нормальної школи у Дрогобичі. 1786 р. призначений директором монастирської школи у Бучачі. 22.11.1810 р. – резидент у Крехівському монастирі¹⁸.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.І. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-614. – С. 114.)

Тарнавський Маркіян

Світське ім'я – Михайло. Батьки – Іван та Єва. Народився 16.07.1755 р. в м. Канчуга Сяноцького дистрикту. Вступив до чернецтва 11.09.1773 р. у Добромилі. Після року випробовування у новіціаті склав тимчасові чернечі обіти. Відправлений до Замостя для проходження філософських студій. По їх завершенні скерований до Овруча, а далі до Кам'янця на теологічні студії. Через 1 рік та 3 місяці переїхав до Львова, монастиря св. Юрія, де продовжив студії з теології впродовж 1 року та 9 місяців. У 24 роки повернувся до Добромиля для складення довічних чернечих обітів професа¹⁹. 19.01.1780 р. відправлений до Львівського монастиря св. Юрія²⁰, а 18.08.1781 р. до Дрогобича для виконання обов'язків префекта школи та професора риторики. 26.08.1781 р. у Страшевичах отримав ієрейські свячення із рук холмського владыки та перемишльського адміністратора Максиміліана Рилла²¹. Впродовж 11 р., починаючи із 1782 р., перебував у Дрогобицькому монастирі, виконуючи різні обов'язки: викладав риторику та поезію для юнаків (3 роки), професор, катехит, директор Головної нормальної школи (8 років)²². Після цього відправлений до Бучача, де впродовж 4 років виконував ті ж самі обов'язки у монастирській школі²³.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С. 792.)

Кондрацький Лука

Світське ім'я – Лев. Батьки – Симеон та Марія. Народився у 1752 р. на теренах Винницького дистрикту Брацлавського воєводства. Вступив 14.08.1776 р. до

¹⁸ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

¹⁹ За іншими даними 18.01.1780 р. – час складення обітів професа (дивись Звіт 1783 р.).

²⁰ Для проходження студій з теології (дивись Звіт 1783 р.).

²¹ За іншими даними отримав свячення у наступній послідовності: 02.02.1780 р. – піддиякон, 05.02.1780 р. – диякон, 18.02.1780 р. – ієромонах (дивись Звіт 1783 р.).

²² Професор риторики та поетики, проповідник (дивись Звіт 1783 р.).

²³ 10.03.1823 р. упокоївся о. Маркіян Тарнавський – секретар, радник і перший радник Галицької Провінції, довголітній педагог і директор василіянських шкіл у Дрогобичі та Бучачі (Витяг з «Пом'яника» Чину Святого Василя Великого – місяць березень // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bazylianie.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=226:2010-03-23-21-47-02&catid=16:historiazakonu&Itemid=3)

чернецкого стану в Почаєві. Після отримання габіту скерований для проходження новіціату до Добромиля, де через рік, по завершенні аскетичних випробовувань, склав чернечі обіти професа²⁴. Відправлений до Лаврова для студіювання філософії. Через рік вибув до Львівського монастиря св. Юрія для проходження теологічних студій впродовж трьох років. У лютому 1779 р. отримав ієрейські свячення із рук київського митрополита і львівського владыки Лева Шептицького²⁵. По завершенні теологічних студій у серпні 1781 р. відправлений до Дрогобицького монастиря, де був місіонером, проповідником, вчителем німецької мови²⁶. 1784 р. сотрудник пароха у Дрогобичі, де й помер раптово, будучи фізично здоровим.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С.774.)*

Івашкевич Себастьян

Світське ім'я – Сімеон. Батьки – Іван та Катерина. Народився 1757 р. у м. Риботичі. Вступив до чернецтва в 1773 р. у Добромильському монастирі²⁷. Відправлений до Загайців для закінчення класу синтаксису, а далі переїхав до Щеплот для проходження студій з риторики, яку продовжив вивчати в Унівській архимандрії, де також протягом двох років проходив студії із філософії. Після цього переїхав на теологічні студії до Львівського монастиря Св. Юрія. По виповненні 24 років склав довічні обіти професа у Добромилі²⁸ та скерований до Львова для завершення студій. 18.08.1781 р. – вибув до Лаврова на студії із моральної та догматичної теології, які завершив у серпні 1782 р. Отримав дияконівські свячення із рук перемишльського владыки Максиміліана Рилла. В цьому ж році призначений вчителем синтаксису в Дрогобицькій монастирській школі. 1784 р. – парох у с. Дерезичі, що належали до Дрогобицького монастиря²⁹.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-436. – С. 946.)*

Чеховський Юстин

Світське ім'я – Іван. Народився 19.08.1758 р. у м. Львів Львівської землі. Закінчив Львівську академію. Вступив до чернецтва 01.08.1777 р. у Почаєві. Далі проходив філософські студії в Уневі. 02.08.1778 р. переїхав до Лаврова на теологічні студії³⁰. Отримав 01.08.1781 р. дияконівські свячення із рук холмського владыки та адміністратора перемишльської єпархії Максиміліана Рилла. Після одного року

²⁴ Це відбулося 22.08.1777 р. (дивись Звіт 1783 р.).

²⁵ Свячення отримав у наступній послідовності: 02.02.1779 р. – піддиякон і диякон, 20.02.1779 р. – ієромонах (дивись Звіт 1783 р.).

²⁶ Також був професором гуманістики (дивись Звіт 1783 р.).

²⁷ 14.10.1773 р. вступив до чернецтва (дивись Звіт 1783 р.).

²⁸ 07.01.1779 р. склав чернечі обіти професа та 10.03.1779 р. отримав ієрейські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

²⁹ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

³⁰ 01.08.1778 р. – склав чернечі обіти професа у Почаєві (дивись Звіт 1783 р.).

проходження теологічних студій переїхав до Львова для продовження цих студій. У лютому 1782 р. відправлений до Дрогобича для виконання обов'язків вчителя. Із 1784 р. – професор головної школи у Дрогобичі³¹.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.І. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С.733.*)

Будзинський Гедеон

Світське ім'я – Григорій. Батьки – Іван та Галина. Народився 1724 р. у Замості. Хорист та послушник. Вступив до чернецтва 08.07.1744 р. у Почаєві. Після року випробовувань у новіціаті 1745 р. склав чернечі обіти професа у Білостоці. Також у Білостоцькому монастирі в 1749 р. отримав ієрейські свячення із рук луцького владики Теодозія Рудницького, перебуваючи в цій обителі до 1759 р.³² Надалі скеровувався до різних монастирів Святопокровської провінції: Луцька (1 р., ризник), Загорів (4 р., вікарій), у 1763 р. до Поддембець (1 р., сповідник), 1765 р. до Краснопуці (1 р., сповідник), 1766 р. до Віцина (1 р., вікарій), Летні (1 р. та 6 місяців, резидент), Львівського монастиря Св. Юрія (6 місяців, прокуратор), Зимного (1 р., прокуратор), Луки (2 р., резидент), Семенок (ризник), Манковка (резидент), Колодіжне (вікарій). У 1774 р. відправлений до Зимненського монастиря, де проживав впродовж двох років, а потім відправлений до Замостя для виконання обов'язків пароха на одному із передмість Замостя. Згодом із Замостя переїхав до Білостока на посаду вікарія. Звідтіля у жовтні 1780 р. вибув до Верхрати, де призначений вікарієм обителі. У вересні 1781 р. переїхав до Домашова, будучи ризником та сповідником, а незабаром у 1784 р.³³ відправлений до Спасу для виконання обов'язків сповідника, де й помер за одним записом 12.03.1786 р., а за іншим – травень 1787 р.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.І. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-614. – С. 356.*)

Лесньовський Теокист

Світське ім'я Теодор. Батьки – Данило та Марія. Народився 08.02.1729 р. в с. Полянчики на теренах Перемишльської землі. Закінчив клас риторики. Вступив 20.08.1761 р. до чернецтва у Почаєві. Після року випробовування у новіціаті 18.08.1762 р. склав чернечі обіти професа. Впродовж 6 місяців студював філософію у Лаврові. По завершенні студій 30.09.1762 р. у Страшевичах отримав дияконівські свячення³⁴. Відправлений до Білинського монастиря. У травні 1763 р. в Страшевичах уділено ієрейські свячення із рук перемишльського владики Атанасія Шептицького³⁵. По свяченнях повернувся до Білини, де був проповідником впродовж 2 років та

³¹ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

³² Перед ієрейськими свяченнями 15.08.1747 р. отримав піддияконівські та дияконівські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

³³ Станом на 1783 р. проживав у Дрогобицькому монастирі, де виконував обов'язки місіонера та хориста. (дивись Звіт 1783 р.).

³⁴ За іншими даними 06.10.1763 р. отримав піддияконівські та дияконівські свячення (дивись Звіт 1783 р.).

³⁵ За іншими даними став ієреєм 02.02.1764 р. (дивись Звіт 1783 р.).

6 місяців, а далі відправлявся до інших монастирів провінції: Львівського монастиря св. Івана (6 місяців), св. Онуфрія (капелан та касир, 10 місяців), Унів (проповідник, 1 рік), Лаврів (прокуратор, проповідник, 1 рік), Дерезичі, Ясениця, Підгірці (парох в Голубиці, 2 роки 6 місяців), Малейовці (священик та парох, 2 роки), з травня 1777 р. – вікарій у Сокульці, з серпня 1782 р. – резидент у Летні – як резиденції Дрогобицького монастиря, 1784 р. – адміністратор парафії у Летні³⁶.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... T.III. (01.07.1766, Ovrucia), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-436. – С.1099.*)

Левицький Інокентій

Світське ім'я – Іван. Батьки – Габріель та Євдокія. Народився 12.09.1718 р. у с. Звертів Львівського дистрикту. Вступив до чернецтва 01.08.1750 р. у Крехівському монастирі. Після року чернечих випробовувань у новіціаті 01.08.1751 р. склав чернечих обітів професа та продовжував перебувати у Крехові впродовж 3 років. 06.01.1753 р. у м. Львові отримав дияконівські свячення із рук львівського владики Лева Шептицького. Переїхав до Щеплотського монастиря, де протягом 9 років був прокуратором та рефектарієм обителі. 25.03.1755 р. у с. Страшевичі отримав ієрейські свячення із рук перемишльського владики Онуфрія Шумлянського. Надалі переїхав до монастиря у Бесідах, де був прокуратором 2 роки, а далі до Добромиля – прокуратор 3 р., до Щеплот – прокуратор 2 роки. Повернувся до Добромиля та скерований до Комарник – як резиденції цього монастиря, будучи прокуратором. Звідтіля переїхав знову до Щеплот, де призначений ризником, а далі до Святоспаського монастиря, будучи ризником та парохом у с. Висоцьке Верхнє – резиденції Лаврівського монастиря. У 1776 р. відправлений до Чернеляви на посаду вікарія, а у травні 1778 р. – до Львівського монастиря Св. Івана, а у квітні 1780 р. – до Верхрати, будучи вікарієм у Ямниці. 06.06.1780 р. виїхав із Верхрати до Дрогобича³⁷, де у 1784 р. був резидентом та ризником у Лішні, що належала до Дрогобицького монастиря³⁸.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... T.II. (01.07.1766, Ovrucia), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С. 576.*)

Крубович Герасим

Світське ім'я – Габріель. Батьки – Олександр та Анна. Народився 13.07.1760 р. в с. Неліпковиці Перемишльської землі. Закінчив клас риторики у Ярославі. 01.08.1778 р. вступив до чернецтва у Добромилі. Після року випробовувань 1779 р. не склав чернечих обіти професа, оскільки ще не досягнув 24-річного віку. 15.08.1779 р. відправлений до Святоспаського монастиря для проходження студій

³⁶ Був капеланом, катехитом, місіонером (дивись Звіт 1783 р.). Часу та місця смерті встановити не вдалося (авт.).

³⁷ Станом на 1783 р. був місіонером Дрогобицького монастиря (дивись Звіт 1783 р.).

³⁸ Помер 1792 р. у Галичині (Лось В., Сінкевич Н. *Catalogus partum et fratrum defunctorum* Чину св. Василія Великого у фондах інституту рукописів НБУВ (середина XVIII – початок XIX ст.) // Генеалогічні записки. – Вип.12 (нової серії 6). – Львів, 2014. – С. 88.)

із риторики. У січні 1781 р. скерований до монастиря у Збаражі на студії із філософії. В кінці студій у серпні 1782 р. переїхав до Лаврова для вивчення моральної та догматичної теології. Через рік скерований до Львівської академії для здобуття теологічної освіти. 29.08.1783 р. переїхав до монастиря у Дрогобичі для викладання граматики у монастирській школі³⁹. Згодом переїхав із Галичини на терени польської провінції ЧСВВ⁴⁰.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С. 400.)

Сроковський Василь

Світське ім'я – Валентин. Батьки – шляхтичі Григорій та Анна. Народився 09.02.1762 р. у м. Львові. Закінчив клас синтаксису у Львівській академії. Вступив до чернецтва 01.08.1775 р. у Почаєві⁴¹. Після року випробовування у новіціаті не склав чернечих обітів професа⁴². 06.08.1776 р. переїхав до монастиря у Білостоці для проходження студій з риторики. По їх завершенні у вересні 1780 р. вибув до монастиря у Збаражі на студії з філософії. Із серпня 1782 р. – вчитель нижчих класів у Дрогобицькій нормальній школі. Через один рік скерований до Львова для проходження теологічних студій⁴³. У 1784 р. вивчав теологію на другому курсі Львівської академії⁴⁴.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.І. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-614. – С. 164.)

Дунаєвський Гедеон

Світське ім'я – Григорій. Батьки – Андрій та Варвара. Народився 10.01.1752 р. у Львівському дистрикті. 21.03.1778 р. вступив до чернецтва у Добромилі. 28.03.1779 р. склав чернечі обіти професа та відправлений на студії з риторики до Збаража. По їх завершенні переїхав до Крехова на вищі студії з риторики. У серпні 1781 р. скерований до Дрогобича для проходження філософських студій, де був одночасно вчителем граматики у нижчих класах. В кінці цього ж року відбув із Галичини до польської провінції ЧСВВ⁴⁵.

(Рукописне джерело – Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum

³⁹ Станом на 1783 р. залишався не професом. Був братом, оскільки не отримав жодних свячень (дивись Звіт 1783 р.).

⁴⁰ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

⁴¹ За іншими даними 06.08.1776 р. – вступив до чернецтва у Почаєві (дивись Звіт 1783 р.).

⁴² Станом на 1783 р. продовжував залишатися не професом (дивись Звіт 1783 р.).

⁴³ Станом на 1783 р. проживав у Дрогобицькому монастирі, будучи братом та професором початкових класів (дивись Звіт 1783 р.).

⁴⁴ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

⁴⁵ Станом на 1783 р. проживав у Дрогобицькому монастирі, продовжуючи навчатися. Залишався братом та не отримав ще жодних свячень (дивись Звіт 1783 р.). Помер 04.05.1812 р. у Білостоці. До цього був ігуменом у Тригір'ї. (Лось В., Сінкевич Н. Catalogus partum et fratrum defunctorum Чину св. Василя Великого у фондах інституту рукописів НБУВ (середина XVIII – початок XIX ст.) // Генеалогічні записки. – Вип.12 (нової серії 6). – Львів, 2014. – С. 100.)

ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-435. – С. 378.)

Домбровський Тадей

Світське ім'я – Тома. Батьки – шляхтичі Йосиф та Маріанна. Народився 07.03.1762 р. у м. Стрий Жидачівського дистрикту. Закінчив клас поетики у Шаргородській школі. Вступив до чернецтва 29.08.1777 р. у Почаєві. Після року випробувань у новіціаті 01.07.1778 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений до Білостоцького монастиря на студію з риторики. У серпні 1780 р. переїхав до монастиря у Збаражі на студію із філософії, а через два роки у січні 1782 р. відбув до Золочова, будучи прокуратором обителі. У серпні 1782 р. переїхав до Дрогобича, де продовжив вивчати курс філософії⁴⁶, а із 1784 р. призначений прокуратором цієї обителі⁴⁷.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-436. – С. 1095.)*

Плуйка Сильвестр

Світське ім'я – Симеон. Батьки – Стефан та Анна. Народився 01.07.1736 р. у с. Боневичі Перемишльської землі. Вступив до чернецтва 30.01.1779 р. у Добромили⁴⁸. Після року випробувань у новіціаті 02.02.1780 р. склав чернечі обіти професа⁴⁹. Протягом 7 років був ремісником у Добромильському монастирі. У липні 1781 р. скерований до Дрогобицького монастиря, де був послушником⁵⁰.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-436. – С. 1057.)*

Юркевич Віктор

Світське ім'я – Василь. Батьки – Іван та Марія. Народився 03.03.1762 р. у с. Почаїв Кременецького дистрикту. Вступив до чернецтва 06.08.1778 р. у Почаєві⁵¹. Після року випробувань у новіціаті 20.08.1779 р.⁵² склав чернечі обіти професа у Крехівському монастирі, куди скерований на студію з риторики⁵³.

(Рукописне джерело – *Catalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum Ordinis Sancti Basilii Magni in Provincia Polona Tituli Protectionis Beatissimae Virginis Mariae... conscriptus secretarum ARP Anastasium Piotrowski... Т.ІІІ. (01.07.1766, Ovruciae), місце зберігання – ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф.3. – Спр. МВ-436. – С. 1175.)*

⁴⁶ Станом на 1783 р. залишався братом Дрогобицького монастиря, оскільки не отримав ще жодних свячень (дивись Звіт 1783 р.).

⁴⁷ Час та місце смерті не встановлені (авт.).

⁴⁸ За іншими даними 16.01.1777 р. вступив до чернецтва у Добромили (дивись Звіт 1783 р.).

⁴⁹ За іншими даними склав чернечі обіти професа 02.02.1778 р. у Добромили (дивись Звіт 1783 р.).

⁵⁰ Станом на 1783 р. був братом Дрогобицького монастиря, оскільки не отримав жодних свячень. Проходив чернечі студії у Дрогобичі. За професією – тесляр (дивись Звіт 1783 р.). Час та місце смерті не встановлені (авт.).

⁵¹ За іншими даними 09.09.1779 р. вступив до чернецтва (дивись Звіт 1783 р.).

⁵² За іншими даними 10.09.1780 р. – склав чернечі обіти професа (дивись Звіт 1783 р.).

⁵³ Станом на 1783 р. був братом Дрогобицького монастиря, де протягом одного року проходив філософські студії (дивись Звіт 1783 р.). Час та місце смерті не встановлені (авт.).

Юрій Стецик.

Життєписи василіянського чернецтва (Дрогобицька обитель 1783 р.)

На підставі персональних даних укладено біографи василіянського чернецтва. Подано загальну просопографічну характеристику монахів за наступними критеріями: загальний вік, географічне походження, вступ до чернецтва, складення чернечих обітів, отримання свячень, освітні студії, монастирські та церковні обов'язки.

Yuriy Stetsyk.

Biographies of the Basilian monasticism (Drohobych monastery in 1783).

On the basis of the personal information the biographies of the basilian monasticism are compiled. The general prosopography description of the monks according to the following criteria is given: general age, geographical origin, joining to the monkhood, drafting of the monastic oath, receiving ordinations, educational studios, monasterial and church duties.

РЕКОНСТРУКЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ШЛЯХІВ В ОКОЛИЦЯХ ТУСТАНІ ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІЗУ ВІЙСЬКОВО-ТОПОГРАФІЧНИХ КАРТ ФРІДРІХА ФОН МІГА (XVIII СТ.) ТА КАРТ XX СТ.

Шляхи сполучення відігравали надзвичайно велику роль в економічній, демографічній оцінці певних територій та держав в цілому. До теми дослідження історичних шляхів в Карпатах (а саме тих, які мали транскарпатське значення), їх важливості, протяжності зверталось багато дослідників, кожен з них вдавався до доступних йому джерел інформації чи способів аналізу. До цієї теми звертаються і сучасники, обґрунтовуючи логістику товарів і послуг для певних територій. Ця тематика досліджень залишається не до кінця розкритою і потребує її точної локалізації на місцевості.

Дослідники кінця XIX – початку XX ст. вивчали (реконструювали) шляхи в Карпатах на підставі слов'янських та угорських середньовічних писемних джерел. Зокрема, І. Шараневич виділив 7 шляхів через Карпати, що з'єднували Галицьку землю (в широкому розумінні) та Угорщину. М. Грушевський дещо уточнив локалізацію окремих пунктів, згаданих у джерелах, які використовували при реконструкції шляхів. У середині XX ст. польські дослідники Т. Левицький і Ф. Купфер провели детальний аналіз опису Карпат в арабських та єврейських джерелах, а також аналіз знахідок арабських монет. Це дало змогу їм деталізувати інформацію про окремі ділянки та виділити нові відтинки шляхів. Новий підхід у вирішенні питання локалізації шляхів в Українських Карпатах запропонував М. Рожко, який проводив багаторічні археологічні дослідження оборонних споруд регіону. Зібравши значну інформацію про наявні городища та здійснивши їх картографування, дослідник дійшов висновку, що в горах існувала потужна багаторядна система оборони, завданням якої, поряд із захистом кордону, була також охорона шляхів сполучення. Дослідник відзначив можливість детальної реконструкції шляхів, відомих із писемних джерел, за допомогою накладання їх на карту городищ регіону¹.

Детальний опис історичних шляхів в околицях Тустані здійснив Любомир Пархуць. Саме ним було зроблено детальний аналіз торгового шляху в селі Урич. Його дослідження реконструювали торгові шляхи в контексті відомого історичного городища – Тустань. Він приходить до висновку, що стародавній торговий (соляний) шлях на території Тустані, яким рухалися вози, ймовірно мав лише дві віт-

¹ Миська Р. Середньовічні шляхи в Українських Карпатах // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2013. – Вип. 17. – С. 45-59.

ки. Вся інша мережа доріг виникла пізніше, як наслідок неконтрольованих митних поборів місцевих феодалів і через потребу мати зв'язок із сусідніми поселеннями². Ми пропонуємо розглянути питання реконструкції історичних доріг, охопивши територію карпатського низькогір'я від відомого центру солеваріння – Дрогобича, околицями Тустані, до с. В. Синьовидне (місця злиття річок Стрий та Опір, де дорога іде у вузьку долину Опору до Верецького перевалу).

Аналізуючи згадані вище праці попередників, можна припустити про розгалужену систему шляхів сполучення у середньовіччі в Карпатах, але чіткої локалізації зараз не можемо навести. Одним з можливих методів локалізації шляхів вбачаємо в аналізі військових карт Ф. Міга, оскільки це є перше джерело точної інформації зроблене з максимальним дотриманням вимог картографування – військова топографічна карта Галичини кінця XVIII ст. із збірки Йосифінського картографування фондів австрійського військового архіву³.

Йосифінська військова карта Галичини і Лодомерії⁴, або, як зазвичай, її називають «Карта фон Міга» (в масштабі 1:28 800) (за прізвищем керівника – інженера, обер-лейтенанта квартирмейстерства австрійського Генерального штабу), з урахуванням її секретності, ніколи не публікувалася. Україна офіційно не володіє копією цієї карти. Проте зараз вже існують «західні» видання, доступні широкому загалу.

Йосифінські карти існують в 3-х варіантах: оригінали, чернетки та копії. Зберігаються у Військовому архіві Відня, де розділені на окремі справи – згідно з колишнім територіальним поділом і адміністративним підпорядкуванням. Назви поселень, зокрема міст, дано польською мовою, що ж стосується більшості топонімів – річок, гір, урочищ, також часто сіл, то по відношенню до них, як правило, використовувалися місцеві українські назви. Над картою і описом до неї працювала велика група картографів, за кожним з яких були закріплені кілька секцій. Написи і інтерпретації умовних позначень на карті несуть на собі відбиток індивідуальності почерку кожного картографа.

Аналіз з локалізації шляхів в досліджуваному районі на основі аналізу карти Ф. фон Міга дає можливість виділити такі центри тяжіння як Дрогобич і околиця та основні дороги, що ведуть до карпатських перевалів, зокрема Верецького перевалу (шлях до якого проходив попри с. В. Синьовидне і далі долиною р. Опір). Між ними виникає транспортна сітка, яка має переважаючий напрям з поєднанням та долученням до неї допоміжних (другорядних) віток, що з'єднують поселення, які лежать в цьому районі (рис.1).

На цій ділянці транспортна сітка визначена переважно природнім чинником. Тут пасма хребтів мають переважаюче простягання з пн.-зх на пд.-сх. (таке ж простягання карпатських гір) також як і ділянка великої річки Стрий до злиття її з р. Опір. Це такі основні назви хребтів: Діли, Орівський хребет, Комарницький хребет. Прокладання доріг на згадуваній вище карті бачимо по основних таких формах рельєфу: хребти, піднімання (сходження) на хребет, долинами річок. Ана-

² Пархуць Л. Шляхи сполучення Тустані // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – 2012. – Кн. 2. – С. 42-51.

³ Петришин Г. Карта В. фон Міга (1779 – 1782) як джерело містознавства. – Львів, 2006. – 292 с.

⁴ Europe in the XVIII. Century Mapire. eu. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century>

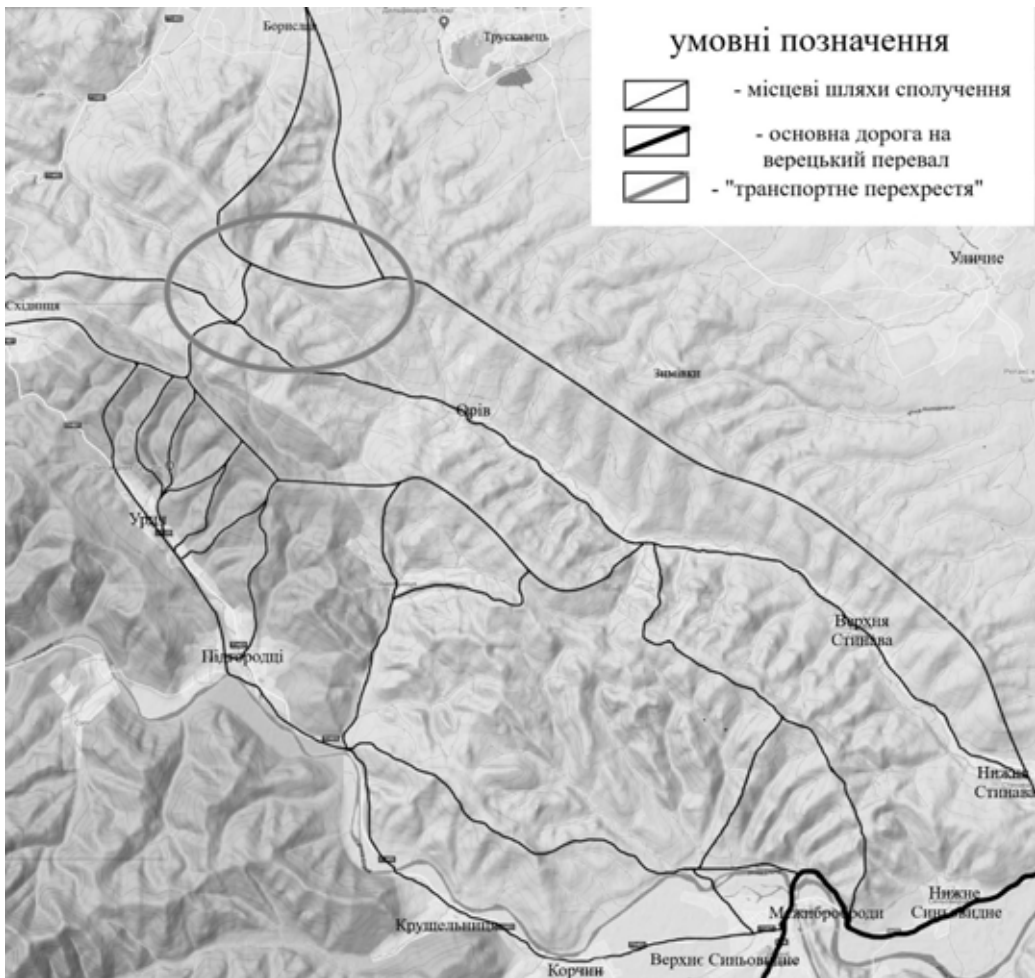

Рис.1. Суміщення сучасної топографічної карти та давніх шляхів XVIII ст., зображених на карті фон Міга

ліз доріг, які проходили по хребтах, і їх натурні обстеження показують, що прокладання дороги абсолютно не змінювалося, вони функціонують і на даний час. Проте знайти підтвердження їхнього простягання в сучасному рельєфі неможливо, оскільки теперішніми користувачами доріг (лісові господарства та нафтовидобувна компанія) вони підтримуються в проїзному (для вантажної техніки) стані. Дороги, які прокладалися на ділянках сходження (підняття) на хребет, в долині рік, (підхід до основної дороги, переходи між поселеннями), незважаючи на їхню давність, вираженні в рельєфі краще. Це можна побачити і на сьогодні в більш виражених формах рельєфу – яри і балки, в яких механічне витоптування копитами коней та колесами возів підсилювалось явищем лінійного змиву (лінійної ерозії). При натурних обстеженнях можна побачити балки з глибинами від 1 до 4 метрів. На нашу думку, глибина балки не є підтвердженням інтенсивності транспортного потоку по дорозі, а є проявом посиленого процесу ерозії на даній ділянці, де крутизна схилу є завжди більша від сусідніх ділянок шляху, що знаходяться вище, чи нижче по дорозі. Простежити вираження в рельєфі доріг, які проходили до-

линами рік є на даний час неможливо. Часті розливи рік внаслідок повені та паводків в гірському районі призводили до зміни русла потоку, чи річки, що в свою чергу руйнувало мощення дороги та інші можливі споруди вздовж річок. Місцеві феодалі, власники сіл брали мито за проїзд їхніми територіями, мотивуючи тим, що зобов'язані ремонтувати дороги, споруджувати мости, греблі тощо⁵. Можна навести спогад Лавришин Марії 1936 р.н. жительки с. Підгородці: «В дитинстві, щоб сходити до церкви, а ми проживали під Уричом, нам треба було переходити 8 – 10 лавок (кладка через річку). Дорога йшла потоком і навесні часто все забирає, змивало»⁶.

Одним з важливих шляхів зі сторони Дрогобича – входження в гірський масив, є район теперішнього Борислава (колишне село Тустановичі). В Тустановичах дорога роздвоюється, але підводить до одного і того самого хребта. На цьому хребті можна виділити своєрідне «перехрестя», де сходились переходи між хребтами (на них нанесені дороги), звідки можна було рухатись в різні напрямки: 1 – Орова, Ямельниці, Урича, Підгородці і до злиття рік Стрий та Опір у В. Синьовидному, 2 – напрямком до Східниці, а далі долиною р. Стрий проти течії до м. Турки, 3 – у напрямку до Борислава, Дрогобича, Трускавця. Цікаво, що на польських картах початку ХХ ст. саме ці місця перетину транспортних шляхів мають топоніми Вага, Товар, Венгерщина, що може послужити підтвердженням значення і використання згадуваних територій.

Аналіз карти Ф. фон Міга і накладання її на сучасний стан (карти кінця ХХ ст.) дає можливість побачити збіг основних доріг. Це ті дороги, які йшли основними хребтами або від села до села долиною річки (для прикладу дорога проходила від Урича до Підгородців, Крушельниці, Корчина, В. Синьовидного) і другорядні або додаткові, якими здійснювали сходження в села і навпаки. Їх, як бачимо, було декілька в різних частинах села. Деякі з них втратили свою актуальність вже давно, інші мають добре виражені ознаки використання їх ще 20-30 рр. тому. Це були господарюючі суб'єкти на цих землях (колгоспи, міжколгоспні лісництва, держлісгоспи та нафтовидобувна компанія). Добре збережених ділянок історичного шляху є дуже мало і причиною цього є інтенсивна діяльність нафтовидобувних компаній. Так звана «нафтова революція» припала на кінець ХІХ – початок ХХ ст. саме на описувані раніше території. Основна кількість нафтових свердловин знаходилась в Бориславі, Східниці, Уричі, Орові, Заводі. Буріння однієї свердловини призводить до зміни мінімум одного гектара поверхневого шару ґрунту, також прокладання під'їзної дороги до неї та прокладання трубопроводів тощо. На сьогодні Верхньомасловецьке родовище, що лежить між Східницею, Уричем та Бориславом, накриває «транспортне перехрестя» давнього торгового шляху і тому говорити про збережені відображення в рельєфі чи виявлення артефактів в цьому районі неможливе, оскільки зараз це суцільна промислова зона.

Історична тяглість такого процесу як «шляхи сполучення», точна локалізація на карті Ф. фон Міга і використання цих доріг у ХХ ст. дає підстави припустити про незмінність шляхів сполучення в досліджуваному районі Карпат з більшою

⁵ Гошко Ю. Промисли й торгівля в Українських Карпатах, ХV – ХІХ ст. – К., 1991. – С. 152.

⁶ Записано 20.10.2003 р. в с. Підгородці Сколівського р-ну Львівської обл. від Лавришин Марії Степанівни, 1936 р. н.

або меншою перевагою однієї паралельної дороги над іншою. Комплексний підхід у вивченні цього питання на картах вбачаємо у фіксації літописних пам'яток, їх археологічному дослідженні (і прилеглих територій) із залученням новітніх експериментальних методів.

Ігор Лавришин.

Реконструкція середньовічних шляхів в околицях Тустані за допомогою аналізу військово-топографічних карт Ф. фон Міга (XVIII ст.).

У статті проаналізовано карту військового топографа Ф. фон Міга 1779 – 1782 рр. на ділянці території від Дрогобича, околицями Тустані і до злиття рік Стрий та Опір. Зроблено припущення про вірогідну сумісність шляхів сполучення на згадуваній військовій карті до сьогоднішніх гірських доріг і до шляхів в середньовіччі, як явища, яке в гірській місцевості має особливу тяглисть в часі і визначається такими природними факторами, як наявність розвинутої річкової сітки та гірськими вершинами і хребтами (особливо їх простяганням). Виявлено ряд важливих елементів транспортної інфраструктури, поселення, хутори, дороги, які сьогодні забуті, але це може допомогти при історичних розвідках і визначенні перспективних місць пошуку артефактів.

Ihor Lavryshyn.

The reconstruction of the medieval roads in the vicinity of Tustan using the analysis of military topographic maps by F. von Mig (XVIII-th century).

The article analyzes the map of the military topographer F. von Mig 1779 – 1782 in the area from Drohobych, near Tustan and to the confluence of the rivers Stryi and Opir. An assumption about the probable compatibility of the transport connection of the roads on the mentioned military map to today's mountain roads and to the roads in the Middle Ages is made. This is the occurrence that has a long duration in the mountains and is determined by natural factors such as a developed river network and mountain peaks and ridges (especially their extension). A number of important elements of transport infrastructure, settlements, farms, roads, which are forgotten today, is identified, but this can help in historical explorations and identifying of the perspective places to search for artifacts.

УКРАЇНЦІ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ АРМІЇ (1867 – 1918 РР.) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ У М. ЛЬВОВІ)

Студії з військової тематики початку ХХ ст. є достатньо популярні в сучасній українській історичній науці. Увага дослідників зосереджена на діяльності українських парамілітарних організацій, Легіоні Січових Стрільців, збройних сил українських держав у 1917 – 1921 рр. Поза увагою фахівців, натомість, залишається факт, що українці на початку ХХ ст. були військовослужбовцями Австро-Угорської армії. Це прикре недоопрацювання потребує виправлення. Адже комплексна характеристика українського сегменту в збройних силах габсбурзької монархії, особливостей проходження українцями служби та ставлення до неї допомогло б краще зрозуміти життя української національної громади в Австро-Угорщині, та вплив австрійської мілітарної традиції на формування українських збройних сил на початку ХХ ст.

Дослідження персонального складу військового контингенту австро-угорської армії в українській історіографії практично не велися. Тільки нещодавно історики почали виявляти зацікавленість вказаною тематикою. Почасти даний аспект висвітлено у працях С. Чолія¹, А. Лозинського², статті О. Лосева³, М. Слободянюка⁴, Д. Адаменка⁵, А. Гречила⁶.

Вивчаючи історію військових угруповань на території Галичини, дослідники в основному оперують таблицею розквартирування цісарсько-королівських військ, даними перепису населення 1910 р. та іншою зведеною статистикою ХІХ – початку ХХ ст.⁷ В меншій мірі використовуються архівні матеріали. Натомість вони містять чимало

¹ Чолій С. Мобілізація на периферії. Військовий обов'язок як фактор модернізації імперії Габсбургів 1868 – 1914: Монографія. – К., 2016. – 288 с.:іл.

² Лозинський А. Збройні сили Австро-Угорщини: 1867 – 1918: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22. «Військова історія». – Львів, 2006. – 21 с.

³ Лосев О. Національне представництво в збройних силах Австро-Угорщини станом на липень 1914 року // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. – 2016. – №13. – С. 21-49.

⁴ Слободянюк М. Участь українських полків австро-угорської армії в Галицькій битві 1914 року: Спростування одного міфу // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. – 2016. – №13. – С. 50-62.

⁵ Украинцы в австро-венгерской армии. 1914 – 1918. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/ukraincy-v-avstro-vengerskoj-armii-1914%E2%80%931918>

⁶ Гречило А. Облікові картки військовиків Австро-Угорської армії як генеалогічне джерело (за матеріалами Центрального Державного Історичного Архіву у Львові) // Генеалогія. Збірник наукових праць. – К., 2016. – Вип. ІІ. – С. 35-38.

⁷ Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. «Seidels kleines Armeeschema» Dislocations of the k. u. k. Army according to «Seidels kleines Armeeschema» recruiting districts 1781 – 1889, recruiting districts 1900. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1914/Seidels_Armeeschema_1914_066-067.jpg

інформації, котра може суттєво збагатити наші знання про військову справу в австрійську добу та допомогти з'ясувати репрезентативність українців у військовому контингенті Австро-Угорської імперії. Йдеться про матеріали Центрального державного історичного архіву у м. Львові, що містяться у фонді 146 «Галицьке намісництво» опис 54 та в фонді 780, опис 3.

Фонд 780 «Об'єднане бюро військового обліку м. Відень» [«Vereinigte Wehreveidenzstellen in Wien»], уміщує матеріали Об'єданого бюро, котре після ліквідації Австро-угорської імперії та аншлюзу було, мабуть, однією з інституцій міністерства військових справ Німеччини в Австрії. Після 1945 р частину матеріалів цього бюро, що стосувалися Галичини, передали до Львова. Спершу вони потрапили до Державного архіву Львівської області, а 1972 р. – до ЦДІАЛ України⁸.

Фонд складається з чотирьох описів. В описі 3 зібрані матеріали про призовників австро-угорської армії, що проходили службу на території Галичини. Спра-

108 24

Hauptgrundbuchblatt.

Assentjahrgang 1911		Blatt-Nr. sub 1071		
Vor- und Zuname <i>George Gates</i>				
ort <i>Lawitzky</i>	Ortsgemeinde	Geburtsjahr 1872	Stand <i>Leig</i>	
besirk <i>Strozynob</i>	Bezirk 50	Religion <i>grec</i>		
komitat	Komitat	Konfession <i>grec</i>	Körpermaße <i>166</i>	
land <i>Bohemia</i>	Land	Größenklasse der Fußbekleidung		
Assentiert am <i>2. März</i> 1911 nach der Befehlsliste der Verfügungen der Kriegsmarine auf 3 Jahre				
eingestellt im Präsenzdienst und 2 Jahre in der Reserve zum <i>K. u. K. Infanterie-Regiments Nr. 41</i>				
Eingereicht <i>Oktober 1911</i>				
Personbeschreibung.				
Haare <i>blond</i>	Angesicht <i>brun</i>	Gelupft ja	Spricht <i>grec</i>	
Augen <i>grün</i>	Besondere Merkmale	Schreibt		
Augenbrauen <i>blond</i>	Etwaige Gebrechen	Körpermaß in Meter <i>166</i>	Größenklasse der Fußbekleidung	
Nase <i>normal</i>				
Mund <i>guyonien</i>				
Kinn <i>brun</i>				
Veränderungen.				
Charge	Veränderung	im Jahre	am	Beschreibung
<i>Leig</i>	eingeteilt	1912	<i>10</i>	<i>zur 11. Abteilung</i>
"	präsenziert		<i>7/10</i>	<i>zur aktiven Dienstleistung</i>
"	beteiligt		<i>12/11</i>	<i>mit dem Handbelle von G. K.</i>
"	<i>transfiziert</i>	<i>1914</i>	<i>25/1</i>	<i>zum 7. Inf. Reg. Nr. 111</i> <i>11. Abteilung</i> <i>Präsenzdienst</i> <i>im 1884/1886</i>

Bsp. Nr. 47. B. 2. Aufl. 94. - Für Füllsystem. - C. Österreichische Buchdruckerei (K. u. K.) Wien.

Іл. № 1. Зразок картки особового обліку військовослужбовця Австро-Угорщини.
Світлина Назарія Юрчишина (25. XI. 2016 р.)

⁸ Гречило А. Облікові картки ... – С. 35

ви 108 – 962 – це 855 тек, укладених за прізвищами абетковим принципом. Очевидно, що кількість тек на кожну літеру різна. Наприклад, на букву «А» маємо 12 тек (спр. 108 – 119), на букву «К» – 162 теки (спр. 396 – 508, 660 – 681) і т. д. У теках містяться картки на кожного призовника. Більшість з них охоплюють період в межах 1 – 2 років. Вкрай мало тек, які б охоплювали більші відтинки життєвого шляху військового. На жаль, справи в межах окремої літери та картотеки в межах окремої справи укладені довільно й не відповідають ні порядку років народження призовників, ні порядку років призову на службу, ні за алфавітним принципом тощо⁹. Все це дуже утруднює роботу з матеріалами. Зазвичай, на кожного призовника формувалася окрема картка. Вони видруковувалися на спеціальному формулярі. Відтак, вони були єдиного зразка, з певними незначними відмінностями (Hauptgrundbuchblatt або Unterabteilungengrundbuchblatt).

Разом з тим в описі трапляються інші цікаві документи, такі як, результати військових стрільб (Treffenblatt), списки амуніції та обмундирування (Kopfzettel), легімітаційні картки загального ополчення, військові квитки (Militarpass) та інше.

Облікові картки військовиків Австро-Угорської армії, що знаходяться в даному фонді, містять детальну інформацію про рік і місце народження, місце проживання, професію, особливі прикмети призовників. Проте в них відсутня така графа як національність, зате наявні релігія та мови, якими володіє призовник (вказувалося вміння розмовляти і писати тією чи іншою мовою). Ці дані поєднані з специфічно українськими прізвищами дозволяють виокремити з загального числа військових українців призваних з Галичини та Буковини.

Таким чином, ці відомості дозволяють з'ясувати персональний склад рядового та офіцерського корпусів австро-угорської армії, виокремити серед них українців та відтворити колективний портрет такого вояка.

У 1867 році був досягнутий так званий австро-угорський «компроміс» (Ausgleich), згідно з яким формально незалежні Австрія та Угорщина утворювали дуалістичну Австро-Угорщину, кожна з двох частин якої мали суверенітет, рівні права та власні парламенти й міністерства. Проте міністерства фінансів, закордонних справ, військове та військове управління узбережжям були загальнодержавними.

Крім того кожна з частин монархії як Цислейтанія (Королівства та землі представлені в Державній раді), так і Транслейтанія (Землі угорської корони) мали свої власні збройні сили призначені спочатку виключно для територіальної оборони, звідки й походить їх назва (нім. Landwehr, угр. Honved). Тобто по суті австро-угорські збройні сили склалися з трьох армій:

Загальної армії (цісарські й королівські збройні сили – kaiserlich und königliche Heer), що підкорялася цісарському військовому міністерству (Kriegsministerium), що існувало на відрахуванні грошей від обох держав (Австрія покривала 63,6%, Угорщина 36,4% витрат);

Австрійської армії (цісарсько-королівська територіальна оборона – kaiserliche königliche Landwehr або скорочено Landwehr) й австрійського ополчення (Landsturm), що підкорялося цісарсько-королівському міністерству оборони (Ministerium für Landesverteidigung);

⁹ Там само.

Угорської армії (королівська угорська територіальна оборона – *kaiserliche ungarische Landwehr* або на угорській – *magyar kiralyi honved*) та угорського ополчення (*Nepfolkeles*), що підкорялося угорському королівському міністерству оборони (*Honvedelmi Miniszterium*).

Всі три частини збройних сил держави попри те, що вони адміністративно підкорялися різним міністерствам, були з'єднані під керівництвом Вищого командування (*Allerhöchster Oberbefehl*), на чолі якого стояв сам цісар Франц Йосип. Здійснювати загальне керівництво йому допомагали два генерал-ад'ютанти (*Generaladjutanten*) та шість флігель-ад'ютантів (*Flügeladjutanten*).

Для здійснення зв'язку між вищим командуванням та трьома військовими міністерствами існувала Військова Канцелярія (*Militärkanzlei*)¹⁰.

Загалом збройні сили Австро-Угорщини склалися з піхоти імператорсько-королівської армії, тірольських імператорських егерів, фельд'егерів, Боснійсько-Герцоговинської піхоти та фельд'егерів, інженерних військ та бригад військового сполучення, обозних дивізіонів, санітарних військ, імператорсько-королівської кавалерії (драгунські, гусарські, уланські полки), цісарсько-королівської артилерії (полків польової, польової гаубичної артилерії, дивізіонів кінної та важкої гаубичної артилерії, окремого дивізіону гірської артилерії, полків фортечної артилерії), імператорсько-королівської піхоти Ландверу та Гонведу, дивізіонів польової та гаубичної польової артилерії Ландверу, польової артилерії та кінного артилерійського дивізіону Гонведу, уланських полків Ландверу та гусарських Гонведу¹¹. Також були військово-морські, військово-повітряні сили.

Армія укомплектовувалася за призовом. Призовний вік – у 21 рік, термін служби становив: а) для службовців регулярної армії – 3 роки, 7 років в резерві армії, 2 роки в резерві ландверу, б) для службовців ландверу – 2 роки та 10 років у резерві ландверу¹². Під час проходження служби вояки отримували військовий квиток, в якому на останніх сторінках була розміщена інформація про обов'язки «не чинних вояків». Зокрема, там говорилося, що «військовий пас» є доказом приналежності до війська та виконання приписів. Вояк повинен був зберігати квиток в безпечному місці, не вносити самочинно до нього записів, регулярно з'являтися на військові збори, в разі мобілізації у відповідності з приписами в квитку прибути до місця зборів військової частини, в мирний час бути в юрисдикції цивільних судів¹³.

Ті чоловіки, які були визнані непридатними до військової служби за станом здоров'я, мали щорічно платити військовий податок (*Militärtaxe*), який в Австрії складав мінімум 2 крони (максимум визначався по сукупному річному доходу), а в Угорщині – від 6 до 200 крон. Якщо ж військовозобов'язаний не міг виконати свій військовий обов'язок перед державою та цісарем, оскільки проживав за кордоном, військовий податок сплачували його батьки. Військовий податок вно-

¹⁰ Устрій австро-угорської армії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/> <http://www.xn---7sbbgg4a9aescqegr7g.xn--p1ai/v1.php>

¹¹ Лосев О. Національне представництво ... – С. 29-48.

¹² Збройні сили Австро-Угорщини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

¹³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАЛ). – Ф. 780 (Об'єднане бюро військового обліку м. Відень). – Оп. 3. – Спр. 363. – Арк. 360-403.

сився в податкове відомство протягом 12 років, тобто до того часу, коли чоловік зараховувався до ополчення на загальних підставах. Всі доходи від військового податку передавалися до спеціального державного фонду (Militärtaxfond), з якого оплачувалися витрати на догляд інвалідів, вдів та сиріт загиблих військовослужбовців. Певні категорії громадян, такі як священики, семінаристи, викладачі, в деяких випадках землевласники, єдині годувальники сім'ї були записані в додатковий резерв (Ersatzreserve) і призивалися тільки у випадку війни¹⁴. Загалом частка населення, яка щорічно призивалася на військову службу становила не більше 0,3 – 0,29%, що є найнижчим показником в Європі¹⁵.

Уся територія Австро-Угорщини була поділена на 16 військових територіальних районів (Militärterritorialbereiche). У мирний час у такому районі дислокувався один армійський корпус. Корпус мав свою нумерацію, а назва надавалася згідно з містом, де розташовувався штаб цього корпусу (Korpskommando), що підпорядковувався військовому міністерству.

До складу кожного корпусу входило до двох піхотних дивізій, однієї чи двох артилерійських бригад та однієї кавалерійської дивізії чи бригади. На чолі кожного корпусу перебував командувач корпусу (Korpskommandant), не нижчий за званням, ніж генерал-лейтенант (Feldmarschalleutnant). На території корпусу відбувався й призов до його військових частин: тобто принцип комплектування австро-угорської армії був територіальним. Для цього існували окружні призовні команди (Ergazungbezirkskommando), що збігалися з цивільними адміністративними одиницями – округами (Bezirke) у Цислейтанії та комітатами (Komitat) у Транслейтанії. Усього на 1914 р. для призову у збройні сили імперії налічувалося 112 призовних команд у 112 округах поповнення (Ergazungbezirk), із них – 109 для сухопутних військ і 3 – для флоту.

Піхотні полки імператорської і королівської армії поповнювалися, використовуючи свій округ поповнення, а рідше декілька. Таким чином особовий склад підрозділу переважно був представлений однією або кількома національностями, що проживали на території даного округу.

Як правило, в адміністративному центрі поповнення розташовувався лише один батальйон – так зване батальйонне депо або ерзац батальйон (Erzatzbataillonskader), або ерзац кадр (Erzatzkader) у кавалерії та артилерії, завданням якого була початкова підготовка рекрутів за місцем призову.

Особовий склад інших родів військ – як от артилерії, кавалерії, інженерних та тилових військ – рекрутувався з декількох округів поповнення відразу¹⁶.

Полки піхоти складалися з 4-х батальйонів, батальйони були з 4-х рот, рота з 4-х чот. В ході Першої світової війни зазначена вище структура армії зазнавала змін.

Медична служба загальної армії керувалася 14-м відділом військового міністерства. У мирний час вона складалася з 27 санітарних підрозділів (Sanitätsabteilungen). Вони обслуговували таку ж кількість гарнізонних госпіталів

¹⁴ Устрій австро-угорської армії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/> <http://www.xn----7sbbgg4a9aецqегnr7g.xn--p1ai/v1.php>

¹⁵ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 232; табл. А. 3.

¹⁶ Лосев О. Національне представництво ... – С. 24.

(Garnisonspitäler). Ті розташовувалися в містах, де дислокувалося командування армійських корпусів¹⁷.

За різними даними штатний склад армії мирного часу становив на 1909 р.: офіцерів 31 855, солдатів 373 492¹⁸, в 1910 р. 1490450 службовців дійсної та резервної служби¹⁹.

Територія Королівства Галичини і Лодомерії, разом з Буковиною, була поділена на три корпусні командування: I (Краків)²⁰, X (Перемишль)²¹, XI (Львів)²². Власне українські етнічні землі входили в склад X та XI корпусів. Звідси набиралися такі полки:

X корпус: 9 стрийський, 10 перемишльський, 40 жешувський, 45 сяноцький, 77 самбірський, 89 городоцький, 90 ярославський полки;

XI корпус: 15 тернопільський, 24 коломиїський, 30 львівський, 41 чернівецький, 55 бережанський, 58 станіславський, 80 золочівський, 95 чортківський.

Існували ще полки піхоти, в яких українці були представлені відповідно до складу населення округів поповнення. Однак у австрійській статистиці українська присутність не представлена через певне фальшування проведення перепису населення (подання національного складу полків) чиновниками польського походження на території Західної Галичини і угорського на території Закарпаття, Мармароша. Українців в них було не багато, тому їх записували поляками (однак греко-католицького віросповідання) або ж угорцями. До таких полків належали: 13 краківський, 20 (центр комплектування м. Новий Сонч), 40 жешувський, 90 ярославський, 65 мукачівський, а також ландверні полки №18 Пшемисьль, №19 Лемберг, №20 Станіслау, №22 Черновіц, №33 Стрий, №35 Злочув, №36 Коломия. Ще у п'яти полках ландверу, з раніше згаданих причин, також служила певна кількість українців, але це не відображалось в статистиці: № 16 Кракау, №17 Жешув, №32 Нойнзсандец (дислокувався в Нови-Сончі та Тарнуві), № 34 Ярослав та багатьох інших частинах австро-угорської армії²³.

Порівняймо наведені дані з матеріалами ЦДІАЛ України, що містяться в картках обліку військовослужбовців. Вибіркове опрацювання справ (на літеру G (українські Г, Ґ) та I (українські Я, Є, Ю) дає наступні результати: з 202 опрацьованих карток військового обліку українці становили 99 осіб (49%), поляки 79 (39%), разом на них припадало 88% призовників, решту 12% склали євреї, німці, румуни. За віровизнанням було 77 греко-католиків (38%), 79 римо-католиків (39%). Як бачимо, з наведеної вибіркової статистики українці становили більшість в Східній

¹⁷ Устрій австро-угорської армії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/> <http://www.xn---7sbbgg4a9aescqegr7g.xn--p1ai/v1.php>

¹⁸ Збройні сили Австро-Угорщини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

¹⁹ Лосев О. Національне представництво в збройних силах Австро-Угорщини станом на липень 1914 року // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. – 2016. – № 13. – С. 22.

²⁰ Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. «Seidels kleines Armeeschema». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1904/Seidels_Armeeschema_1904_018-019.jpg

²¹ Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. «Seidels kleines Armeeschema». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1904/Seidels_Armeeschema_1904_022-023.jpg

²² Ibit.

²³ Слободянюк М. Участь українських полків ... – С. 54-60.

Галичині, а більшість поляків римо-католиків були з Західної (м. Тарнув). За даними, які наводить О. Лосев, українці склали значний відсоток у 14 піхотних полках і 42 інших частинах спільної армії, 15 частинах Територіальної оборони²⁴, що відповідає частинам, в яких служили військові з наведених вище карток обліку. Для більшої інформативності наведемо оброблені дані у вигляді таблиці №1.

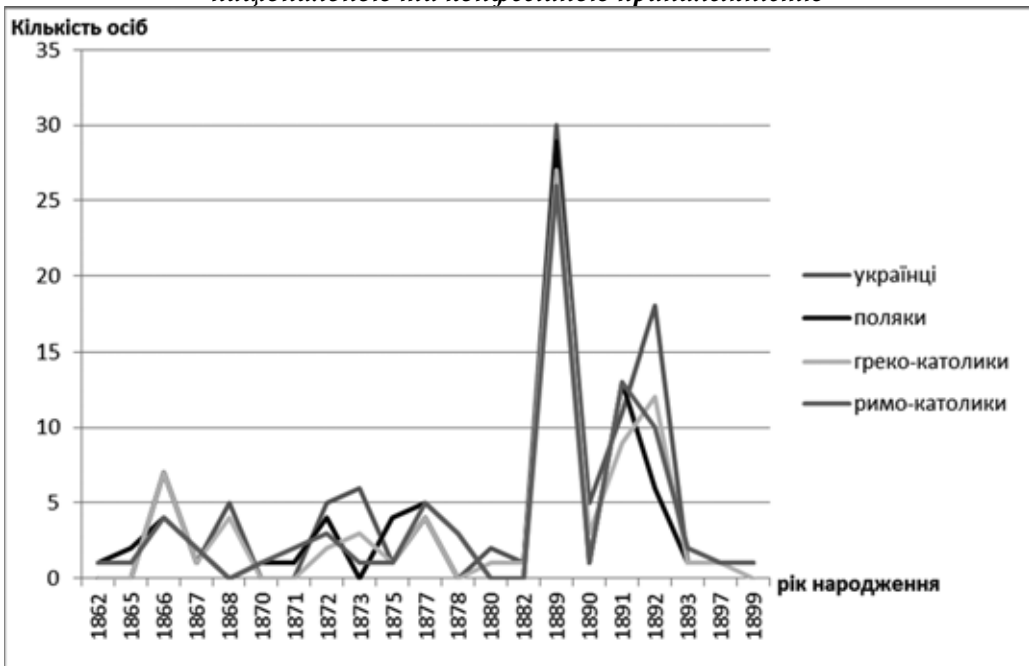
Таблиця № 1. Зведені результати опрацьованих карток обліку військовослужбовців

Рік народження	Вік призову	Ймовірна національність				Віросповідання			Знання мови						Загальна кількість призованих
		українець	поляк	єврей	німець	Греко-католики	Римо-католики	Православні	українська	польська	німецька	румунська	російська	єврейська	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1862	20						1		1	1	1				1
1865	21			1			2		2	3	1				3
1866	20,21,22,29	6	1			7	4		7	6					11
1867	21,23					1	2		1	1					3
1868	20,21,23					4			4	3					4
1870	21,22			1			1			2					2
1871	23,28						2		1	2					2
1872	21,22,32			1		3	4		4	8					10
1873	не вказано					3	1		3	2					4
1875	21					1	4		2	4	1				6
1877	21,22	3	3			4	5		7	7	2				9
1878	21						4		1	4					4
1880	21					1			1	1					1
1882	не вказано	1													1
1889	18,20,21,22,23,24,25,27,28	20	14	4		27	8	2	44	50	7				65
1890	21					3	1		3	3					4
1891	21,22,23,24	7	1	2		9	13	2	15	21	6	1	2		26
1892	не вказано	16	5	10	5	12	10		19	25	18	1		1	36
1893	21					1	1			1					2
1897	21								1						4
1899	18					1	1		1	3			1		4
загалом		53	24	19	5	77	64	4	117	147	36	2	3	1	202

²⁴ Лосев О. Національне представництво ... – С. 29-48.

Варто сказати, що певні неспівпадіння в даній таблиці з наведеними вище результатами досліджень пов'язані з важкою читабельністю вручну заповнених позицій в картках обліку: в деяких вказувалось тільки віросповідання, в деяких тільки знання мов без віровизнання, деякі записи практично неможливо прочитати. До групи «Ймовірна національність: українці» в таблиці віднесено осіб, яких у зв'язку з виразно українськими прізвищами, знанням української мови, греко-католицьким віровизнанням та походженням з переважно українських за складом населення територій можна ідентифікувати як українців; також сюди потрапили призовники з тими ж ознаками але римо-католики (швидше за все так звані латинники). До категорій «поляки» та «німці» ввійшли відповідно особи з виразно польськими чи німецькими прізвищами, римо-католики або протестанти. «Євреїв» легко ідентифікувати за характерною тільки для них конфесійною приналежністю.

Таблиця № 2. Співвідношення новобранців Австро-Угорської армії за роками народження у відповідності з їх національною та конфесійною приналежністю

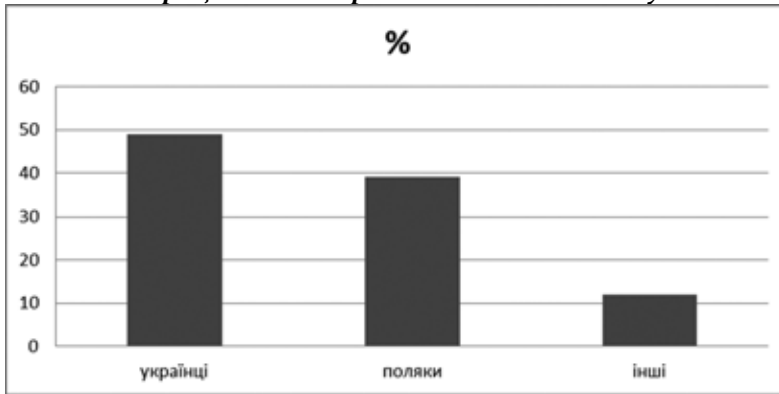
Цікавою є мовна та релігійна ситуація серед військових (Табл. 3, 4). Так наприклад з опрацьованих 34 облікових карток призовників 1892 р. н., (основна маса з Галичини, 8 походять з Буковини, 2 з території нинішньої Румунії) маємо 11 греко-католиків, з яких 9 володіють українською (русинською) мовою, 5 знають ще й польську, з них 3 ще німецьку мови, про 2 немає інформації; 10 римо-католиків, котрі всі знають польську, з них 4 ще володіють українською, а 5 – німецькою мовами; 10 євреїв, котрі володіють німецькою, поза тим 9 знають польську, а 5 – українську мови, 1 з них володів єврейською мовою; 5 греко-католиків, які володіли одночасно двома мовами – польською та українською; з них троє – ще й німецькою мовами; 4 римо-католики володіли двома мовами (польська, українська). Ще

2 призовників без зазначення віровизнання володіли: один – українською, німецькою, румунською, а другий – польською мовами²⁵.

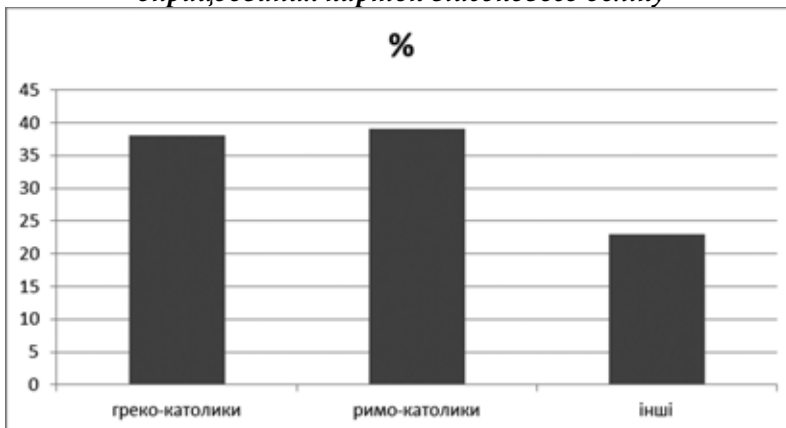
Серед призовників 1889 р. н. конфесійна та мовна ситуації виглядали наступним чином: 13 греко-католиків володіли українською, з них ще 10 – польською, й один німецькою мовами; 8 римо-католиків, які володіють польською, з них ще 6 знало українську, а 3 – німецьку мови; 2 православних з Буковини володіли українською; 1 єврей умів спілкуватися польською та німецькою мовами.

Нарешті призов 1891 р. н. представлений: 5 греко-католиками, котрі володіли українською, з них ще 4 – польською, 1 – російською, 3 – німецькою мовами; 1 римо-католик знав польську, українську мови; 2 православні володіли українською і румунською мовами; 2 євреї володіли польською, німецькою, з один ще й українською мовами²⁶.

Таблиця № 3. Відсоткове співвідношення вояків Австро-Угорської армії за національною ознакою у відповідності до опрацьованих карток військового обліку

Таблиця № 4. Відсоткове співвідношення вояків Австро-Угорської армії за конфесійною ознакою у відповідності до опрацьованих карток військового обліку

²⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 780. – Оп. 3. – Спр. 219. – Арк. 1, 2, 4-6, 13, 14, 16, 19, 22-24, 27, 28, 35, 37, 39, 49, 52, 58, 62, 64, 71, 78, 81, 85, 87, 90, 94, 96, 98, 99, 101.

²⁶ Там само. – Спр. 223. – Арк. 1,4,6,10,13-15, 17, 33, 34, 39, 53, 56, 90, 129, 132, 136, 138, 188, 198, 210, 218, 282, 325, 364, 400, 410, 414, 416, 432, 434, 445.

Таким чином можна сказати, що українці були в значній кількості неписьменні, але знали польську, а дехто ще й німецьку мови.

Австро-Угорщина була клаптиковою державою, що складалася з великої кількості народів і конфесій. Щоб в цьому переконатися, достатньо побачити статистику щодо кількісного складу населення Австро-Угорщини станом на 1910 р., наведену в праці Дж. Тейлора²⁷. З загальної кількості населення в 51 млн. німці склали 12 млн. – 23%, мадари 10 млн. – 19%, румуни 3 млн. – 6%, слов'яни 23,5 млн. – 45%, інші 2,5 млн. – 5%.

Національний баланс в австрійських провінціях в 1910 р. становив: німці 9,95 млн. – 35%, чехи 6,456 млн. – 23%, поляки 4,968 млн. – 17%, русини 3,519 млн. – 12%, словенці 1,253 млн. – 4%, сербо-хорвати 0,788 млн. – 2,8%, італійці 0,768 млн. – 2,768%, румуни 0,275 млн. – 0,98%.

Угорщина мала на 1910 р. мадярів 9,944 млн. – 54%, румунів 2,948 млн. – 16%, словаків 1,946 млн. – 10,7%, німців 1,903 млн. – 10,4%, русинів 0,464 млн. – 2,5%, сербів 0,462 млн. – 2,5%, хорватів 0,195 млн. – 1,1%. євреїв (5%) вважали мадярами.

Енциклопедія українознавства в статті Австро-Угорщина подає наступну інформацію: Австро-Угорщина складалася з таких частин: 1. королівств і країн, репрезентованих у Державній Раді (в тому числі Королівство Галичина і Князівство Буковина) – 300 000 км², 28 570 000 меш. (у 1910, в тому числі 3 700 000 українців і 400 000 латинників); 2. Угорського Королівства – 324 900 км² і 20 890 000 мешканців (у тому числі 470 000 українців); 3. Боснії і Герцеговіни – 51 200 км² і 1 930 000 мешканців. Разом Австро-Угорщина займала 676 100 км² і налічувала 51 390 000 мешканців, у тому числі 4 180 000 українців і понад 400 000 латинників та пословачених українців²⁸.

Латинниками називали селян й міщан римо-католицького обряду, що спілкувалися у повсякденному житті українською мовою.

За даними, які наводить у своїй статті О. Лосев можна зробити висновки про національне представництво українців у австро-угорській армії станом на 1910 р. у пропорції їх частки до населення держави, що становили відповідно 3997831 (7,78% населення) та 113931 (7,8% військових дійсної служби та резерв)²⁹.

1868 р. було запроваджено загальний військовий обов'язок, що внесло зміни не тільки в організацію армії але й в повсякденне життя значної частки населення Австро-Угорської імперії. Від самого початку перебування українських земель у складі монархії селяни-українці неохоче ставилися до виконання свого обов'язку перед цісарем. Військова служба видавалася важкою, не потрібною справою, яку все ж треба виконувати.

Так тривало до останньої чверті XIX ст., коли загальний військовий обов'язок став не тільки тягарем але й шансом «побачити світ», отримати освіту та зробити непогану кар'єру. У збройних силах призовники отримували або покращували свій освітній рівень, адже кожна військова частина мала у своєму складі початкові школи для новобранців, де викладали їхньою рідною мовою. Також командири

²⁷ Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія ... – С. 256, 259; Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809 – 1918 / А. Дж. П. Тейлор. – Львів, 2002. – 270 с.

²⁸ Енциклопедія українознавства. Словникова частини. (Текст ЕУ-2). – Париж-Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 17.

²⁹ Лосев О. Національне представництво ... – С. 22, 24.

були зобов'язані спілкуватися з вояками їх рідною мовою, якщо частка носіїв цієї мови була більшою десяти відсотків. У 1870 р. русинську мову вивчали 5,14% офіцерів, в 1904 р. 7,8%³⁰.

Важливу роль у розширенні світогляду солдатів відігравав принцип переміщення гарнізонів австро-угорської армії. Кожного року навесні певна кількість підрозділів армії змінювала свої місця дислокації і переміщалася для проходження служби в інший гарнізон. Така практика мала на меті ознайомлення різних військових підрозділів з умовами життя в інших частинах імперії³¹. Розглянемо це на прикладі 77 самбірського та 80 львівського піхотних полків, які вважалися українськими за своїм складом. У 1904 р. 1-й батальйон 77 полку дислокувався в Самборі, а 2, 3, 4 в Перемишлі³². Така сама ситуація була в 1908 р.³³, а вже в 1914 р. 4-й батальйон дислокувався в Тузлі (Боснія)³⁴. Це зокрема відобразилося на топоніміці Дрогобича, де одна з частин Лішнянського передмістя називалася Босня, тому що там жив відставний вояк який служив в Боснії³⁵. У 1904 р. 1, 3, 4 батальйони 80 полку дислокувалися в Львові, а 2 в Золочеві³⁶. У 1908 р. 1 і 3 батальйони були в Львові, 2 в Золочеві, 4 в Тузлі (Боснія)³⁷. У 1914 р. 1 і 3 батальйони були в Львові, 2 в Золочеві, 4 в Невесінє (Боснія).

Кожен вояк впродовж проходження ним служби міг бути підвищений або заохочений³⁸. Добровольці, які прослужили понад 12 років, зокрема від 8 років у званні унтер-офіцера, мали спеціальні умови для цивільної кар'єри після звільнення з армії. Вони отримували спеціальну відзнаку-сертифікат про службу й могли вступити на цивільну службу в державних установах³⁹.

Крім того на час служби вояки отримували добре забезпечення. Цікавими з цього погляду є списки амуніції та обмундирування, що їх видавали призваним. В документі зазначалися відомості про те, ким і коли видавалося спорядження, особисті дані вояка та власне перелік виданого йому. Серед іншого солдати отримували: парадний головний убір (хако, шапка, шолом), феску (очевидно в боснійських частинах), кеппі, куртку, шубу, блузку, брюки літні та зимові, брюки з підкладкою, брюки до колін, лосини, жилет, брючний ремінь, сорочки, обмотки,

³⁰ Лосев О. Національне представництво ... – С. 24.

³¹ Чолій С. Мобілізація на периферії ... – С. 153.

³² Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k. u. k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. «Seidels kleines Armeeschema». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1904/Seidels_Armeeschema_1904_068-069.jpg

³³ Ibid. – http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1908/Seidels_Armeeschema_1908_062-063.jpg

³⁴ Ibid. – http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1914/Seidels_Armeeschema_1914_066-067.jpg

³⁵ Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича/ Худож. Оформл. Р. А. Гимона. – Львів, 1991. – С. 100

³⁶ Dislokation und Einteilung des k. u. k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k. k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr lt. «Seidels kleines Armeeschema». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1904/Seidels_Armeeschema_1904_068-069.jpg

³⁷ Ibid. – http://www.mlorenz.at/images/Seidels_Armeeschema/1908/Seidels_Armeeschema_1908_062-063.jpg

³⁸ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 155.

³⁹ Там само. – С. 157.

бавовняний пояс, шийну хустку, взуття звичайне, легкі туфлі, черевики, чоботи без/з шпорами, рукавички шкіряні, ранець з телячої шкіри, патронтаж, ремінці до гвинтівки або карабіна, кобуру, пакет рюкзак, рюкзак з подвійної парусини, чай з їжею, гаманець, намет з кілочками, рушницю, револьвер, багнет, викрутку, патрони, консерви, валізи⁴⁰.

Але загалом ставлення до служби в війську було не найкраще. Головною причиною цього були важкі умови служби, на що вказувала більшість австро-угорських дезертирів до Росії⁴¹. Як свідчать статистичні дані, наведені С. Чолієм, основні категорії військовозобов'язаних Австро-Угорщини становили в 1888 р.: непридатних до призову 79%, залишок до призову 15%, не вдалося призвати 6%. В Галичині в 1888 р. непридатних 69%, залишок 21%, не вдалося призвати 10%. Основні категорії військовозобов'язаних Австро-Угорщини становили в 1911 р.: непридатних до призову 55 %, залишок до призиву 22%, не вдалося призвати 23%. В Галичині в 1911 р. непридатних 39%, залишок 19%, не вдалося призвати 42%. Як бачимо, з роками в Галичині зростала кількість тих, кого не вдавалось призвати, ріст починається з 1901 р.⁴²

Загальна чисельність призовників з Галичини коливалася в період з 1869 р. по 1892 р. в межах 15 тис. Починаючи з 1893 р., чисельність призовників зростала і коливалася в межах 23 тис. Найбільший призив був здійснений в 1905 р. і становив 35 тис.⁴³

Попри те, що більшість призованих визнавалися не придатними до служби (часто через відсутність коштів в держави на утримання значної кількості новообранців), значна частина тих, хто все ж був призваний страждала від хворіб, які виключали можливість проходження служби (причиною цього була низька кваліфікованість комісій, що здійснювали відбір). Також комісії часто не виконували своїх обов'язків, від чого армія втрачала здорових добровольців⁴⁴. Крім того, через важкі умови служби був високим рівень захворюваності і смертності. Рядові страждали від свавілля офіцерів, що приводило до різних форм опору, за які вояки зазнавали покарань у військових судах. Призвані всіляко ухилялися від служби, підкуповуючи медичні комісії, переховуючись від призову, тікаючи закордон.

Держава боролася з цими явищами, навіть створювала пункти нагляду за еміграцією та видавала закони про заборону одружуватися особам призовного віку (21-23 рр.)⁴⁵. Такі явища були характерні для всієї монархії, в тому числі і українських земель.

Командування намагалося проводити заходи для підтримання армії в належному стані (наприклад проводилися навчання, збільшувалися гарнізони)⁴⁶, але через брак коштів військова система Австро-Угорщини була, в цілому, низько ефективна⁴⁷.

⁴⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 780. – Оп. 3. – Спр. 21. – Арк. 21.

⁴¹ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 245.

⁴² Там само. – С. 258.

⁴³ Там само. – С. 241, табл. А. 11.

⁴⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 146 (Галицьке намісництво). – Оп. 54. – Спр. 175. – Арк. 7.

⁴⁵ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 159-170.

⁴⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 54. – Спр. 163, 164, 165, 166, 170, 171, 175.

⁴⁷ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 180.

У 1910 р. самбірський гарнізон звертався до Військового міністерства з скаргою на те, що через відсутність коштів, людей і всього необхідного не може повністю виконати розпорядження міністерства⁴⁸, з тими ж проблемами зверталися щодо створення гарнізону в м. Монастириськах⁴⁹.

Незважаючи на всі проблеми, що існували в австро-угорській армії і стосувалися в тому числі і українців, вона залишалася грізною силою, з якою доводилося рахуватися. Ось що про боездатність імператорсько-королівської армії писали в 1911р. росіяни: «Характеристика Австро-Угорської армії. За свідченням цілком компетентних осіб, які спостерігали цю армію останнім часом, вона навчена добре, вихована в суворій дисципліні з порівняно молодим і відданим своїй справі командним складом; особливо добре поставлено в армії стрілецьку справу. Війська забезпечені усіма новітніми технічними пристосуваннями. Різноплемінна маса нижніх чинів об'єднана в значній мірі лише механічно, але це об'єднання на засадах суворої дисципліни і на місцевості австрійців згладжувати національні відмінності. Однак, відсутність в цій армії конкретного уявлення про батьківщину, слабкий зв'язок між загальною масою солдатів і офіцерів, національна ворожнеча і різноманітність мов – є для неї факторами дуже несприятливими і, за певних умов, навіть небезпечними. Характерними особливостями офіцерів є: пригніченість, відсутність ініціативи і побоювання відповідальності, що розвинулися на ґрунті службового свавілля, що широко практикується вищим командним складом. Демократизація офіцерства, з одного боку, відкрила доступ до вищих посад енергійним і здатним людям, але з іншого, викликала наплив в армію людей без коштів, постійно шукаючих виходу зі свого скрутного матеріального становища. Підвищення в чині вельми повільне (крім Генерального Штабу), що при невеликій платні і начальницькому свавіллю створює непривітну, сіру обстановку для більшої частини офіцерської маси. Звідси – загальна незадоволеність офіцерства і прагнення влаштуватися в штабах, військових управліннях, інших відомствах, взагалі піти. Національні антипатії і політика глибоко проникли в офіцерське середовище, що поселяє в ній не мало розбрату, незважаючи на традиційний звичай офіцерів звертатися один до одного, незалежно від чину, на «ти». Ставлення офіцерів до нижніх чинів суворе, часто жорстоке; бувають випадки катування солдатів.

Нижні чини бояться, але не люблять офіцерів. Унтер-офіцерське питання є предметом особливої дбайливості військового відомства, всіляко заохочує надстрокову службу і покращення побуту унтер-офіцерів. Значення останніх в житті стройових частин – дуже велике, їх влада над нижніми чинами вельми велика, поведження з підлеглими – самовільне і жорстоке, що призводить до задобрювання їх з боку підлеглих подарунками і грошима. Проте, унтер-офіцерський склад у багатьох відношеннях прекрасний: знає службу, відданий своїй частині, педантичний і пройнятий дисципліною. Унтер-офіцери живуть в казармах окремо від інших нижщих чинів. У загальній масі нижщих чинів, внаслідок її різноплемінного складу, сильно розвинене почуття земляцтва, проти чого начальство бореться встановленням загальної полкової мови (найчастіше німецької, угорської або польської). Взагалі ж, на всіх щаблях командування міцно встановилося чисто

⁴⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 54. – Спр. 175. – Арк. 3.

⁴⁹ Там само. – Арк. 6.

формальне ставлення до солдата і прагнення дисциплінувати його. Найважче піддаються цьому мадьяри і чехи, найлегше – рускіє (*українці*), словенці і поляки»⁵⁰.

Незважаючи на те, що національної дискримінації як такої в війську не було (навпаки армія вважалася острівцем терпимості), все ж українцям, які в переважній більшості були селянами (91,5% від загальної чисельності українського населення)⁵¹, було важче без володіння певними знання, навичками та без наявності коштів досягти значних успіхів в кар'єрному зростанні. Більшість була приречена бути звичайними рядовими, без поблажок з боку керівництва під час проходження служби, на що могли сподіватися діти заможних і освітчених містян.

Разом з тим українці достойно виконували свої військові обов'язки, переносючи разом з представниками інших народів імперії всі труднощі служби в армії.

Свідчення про те, як про українців-воjakів відкликалися австрійські офіцери, залишив Ярослав Окуневський, єдиний українець адмірал австро-угорського флоту. Ось що він пише в своїй книзі «Листи з чужини»: «Чудо що се за матеріал – ті руські полки! При добрім приводі світ із ними добувати можна!.. Руський вояк не зважає на смерть. Упав тут, упав там добрий товариш, а сі що лишили ся в живих – горнуть ся в лінію. Усе йде як на ретязци. На кровавів побоевищі сі руські вояки поводять ся мов... на майдані вправ перед кесарнею...»⁵².

Австрійський ерцгерцог Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) писав: «Український жовнір дуже витривалий на голод і нужду, на труди і невигоди. В тім перевишають Українців тільки одні Серби, більш, мабуть, ніхто. В наступі нема кращих жовнірів, як Українці. Вони рвуться вперед так, що часом аж вимикаються з рук команди. Зате в обороні вони гірші. Найслабше місце в душі українського жовніра як жовніра – це недостача власної ініціативи. Але за те на приказ все виконають. Особливо розвинений у них орієнтаційний змисл (чуття). Він – просто казочно сильний у них. Навіть в ночі. Супроти добрих офіцерів, які дбають за своїх людей, український жовнір вірний до смерті... Що до моралі тих людей, то вона, як я сказав, дуже висока»⁵³.

Цінним джерелом інформації про службу в бойових умовах є нотатки надпоручика Яна Віта, одного з захисників Перемишльської фортеці в 1914 – 1915 роках, в підрозділі якого були українці. «В результаті цих дій (*маються на увазі бої навколо Перемишля*) 25 вересня 1914, вони (*росіяни*) витіснили наших з Бихова (*містечко поблизу Перемишля*) [...] Отримали наказ перейти до малого форту піхоти 1/3. Зраділи, що тепер будемо служити в приміщенні укріплення та ще й за дротами, але це ненадовго. Незабаром довідалися, що цей день принесе нам перший великий бій. Солдатам цього не можна було говорити. Вони йшли до бою нічого не знаючи про це. Нашим завданням було витіснити росіян з Бихова. [...] Старалися якнайшвидше бігти до лінії бою. Ми не могли стріляти, бо не бачили росіян. Втратили зв'язок з командуванням... Не знали, що робити далі, вирішили переховуватися в чистім полі. [...] Я відпочивав коли повідомили, що вже йдуть росіяни. Були

⁵⁰ Австро-Венгрия//Военная энциклопедия. Россия. – СПб., 1911 – 1915. – Т. 1. – С. 68-69. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikisource.org/wiki/>

⁵¹ Чолій С. Мобілізація на периферії... – С. 233, табл. А. 6.

⁵² Окуневський Ярослав. Листи з чужини. – Львів, 1902. – С. 189-190.

⁵³ Вишиваний Василь – австрійський архикнязь, який служив Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vgolos.com.ua/articles>

вже на відстані 50 кроків і наші їх обстріляли великим вогнем... Діждалися зміни ввечері в 8 годині. Нелегким завданням було зібрати всіх людей розставлених на сторожі в лісі, а на їх місце поставити на сторожі нових. На жаль, половина наших загубилася і заблукала в лісі. Натрапили на угорських вартових, які не розуміли по-слов'янськи і почали їх обстрілювати. Аж на світанку дісталися до фортів. Була то вже третя ночі, а ми не зімкнули очей. [...] Зігрітися можна тільки рухом. Багато похворіло. Ввечері отримали кусок вудженого м'яса і чарку рому. На другий день отримали наказ виловити всіх росіян, які ще були навколо форту. Тепер я побачив весь розмах битви. Мадярські санітари збирали побитих. Між тим мали «цікаве» заняття – перетрушували кишені і наплічники вбитих. Один наш солдат впізнав своє майно, награване в його маєтку коло Добромиля. Плакав як дитина. Мали ночувати під відкритим небом, на розмоклому полі, без сіна, змерзлі. То, мабуть, було нам нагородою за те, що пережили протягом минулого тижня»⁵⁴.

Умови служби в армії в 1917 – 1918 рр. згадує Василь Руснак, виходець з Буковини: «Тому що наш полк складався переважно з українців, то на Святий вечір перед Різдом 1918 року, тобто увечері 6.1 зготовили для цілої запасної частини 58 полку піхоти святочну вечерю, що складалася із специфічно українських обрядових страв як кутя, вареники, голубці та риба. Звичайно, військова адміністрація не могла дати нам всі дванадцять страв, які за старовинним звичаєм повинні бути у кожного українця на Святий вечір. Але вже й тих чотири страви, які було подано і які найбільш характерні для святкового вечора, були доказом великої уваги австрійської адміністрації щодо пошанування звичаїв поодиноких народів, які жили під її владою»⁵⁵.

Саме українські, за складом, підрозділи цісарсько-королівської армії у 1918 р. відновили українську державність в Галичині. Вони принесли з собою австрійські військові традиції та мистецтво, які мали суттєвий вплив на формування українського війська. А про значення Легіону Січових Стрільців в справі відбудови української державності, його впливі на українську військову традицію та культуру годі й говорити.

Таким чином, здійснено спробу аналізу архівних джерел до історії українців в австро-угорській армії, що знаходяться в ЦДІАЛ України. Згідно з ними наші співвітчизники проходили службу в військових частинах, які рекрутувалися з етнічних українських земель, через що ці військові одиниці перетворювалися в українські за національним складом, але ніде український контингент не перевищував 73%.

Більшість призовників українців так і залишалася рядовими або молодшими офіцерами. Загалом українці ставилися до військової служби як до вимушеної необхідності і не охоче йшли до війська. Умови служби нічим не відрізнялися від умов, в яких проходили її представники інших народів імперії, хіба що українцям-селянам було важче досягти кар'єрного зростання.

⁵⁴ Віт Ян. Спогади з мого перебування в Перемишлі під час російської облоги 1914 – 1915 рр. / Пер. І. М. Сагана. – Львів, 2003. – 48 с. – 8 Арк.; Іл. – С. 16-19.

⁵⁵ Василь Руснак. Спомини (уринок про 1914 – 1923 рр.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/memories-1914-1923>

**Таблиця № 5. Військові підрозділи австро-угорської армії,
в яких служив значний відсоток українців
(складено за О. Лосевим та С. Чолієм)**

Піхота імператорської і королівської армії		
Полк	Округ поповнення	Відсоток українців
Піхотний полк графа Клерфе № 9	Стрий	73%
Піхотний полк короля шведів, готів і венедів Густава V № 10	Перемишль	47%
Піхотний полк Фрайгера фон Георгі № 15	Тернополь	62%
Піхотний полк Шьодлера № 30	Львів	59%
Піхотний полк ерцгерцога Ойгена № 41	Чернівці	27%
Піхотний полк ерцгерцога Йозефа- Фердинанда № 45	Сянок	47%
Піхотний полк короля Чорногорії Миколи I № 55	Бережани	59%
Піхотний полк ерцгерцога Людвіга Сальватора № 58	Станіслав (нині Івано-Франківськ)	72%
Піхотний полк ерцгерцога Петера Фердинанда № 66	Ужгород	22%
Піхотний полк герцога вюртемберзького Філіппа № 77	Самбір	69%
Піхотний полк Вільгельма Ернста, великого герцога заксен-веймар-айзенахського, герцога саксонського № 80	Золочів	68%
Піхотний полк фон Гауденака № 85	Мармарошгіет (нині у Румунії)	33%
Піхотний полк фрайгера фон Альборі № 89	Городок	60%
Піхотний полк фон Кьовеса № 95	Чортків	70%

Батальйони фельд'єгерів		
Батальйони	Округи поповнення (Армійський корпус)	Відсоток українців
Батальйон фельд'єгерів № 13	I	36%
Батальйон фельд'єгерів № 14	X	47%
Батальйон фельд'єгерів № 18	XI	59%
Батальйон фельд'єгерів № 27	XI	27%
Батальйон фельд'єгерів № 30	XI	70%

Інженерні війська		
Батальйони	Округи поповнення (Армійський корпус)	Відсоток українців
Саперні війська		
Саперний батальйон № 10	X	30%
Саперний батальйон № 11	XI	48%

Українці в Австро-Угорській армії (1867 – 1918 рр.)...

Піонерні війська		
Піонерний батальйон №10	X, XI	30%
Обозні дивізіони		
Дивізіон	Округи поповнення (Армійський корпус)	Відсоток українців
Обозний дивізіон № 10	X	37%
Обозний дивізіон № 11	XI	58%
Кавалерія імператорської і королівської армії		
Полк	Округи поповнення (Армійський корпус)	Відсоток українців
Драгунські полки		
Драгунський полк ерцгерцога Альбрехта № 9	XI	29%
Уланські полки		
Уланський полк ерцгерцога Карла № 3	X	26%
Уланський полк імператора № 4	XI	65%
Уланський полк імператора Йозефа II № 6	X	40%
Уланський полк ерцгерцога Франца- Фердинанда № 7	XI	72%
Уланський полк фон Бьом-Ермолі № 13	XI	55%
Артилерія імператорської і королівської армії		
Полк	Округи поповнення (Армійський корпус)	Відсоток українців
Полки польової артилерії		
Полк польової артилерії № 28	X	60%
Полк польової артилерії № 29	X	20%
Полк польової артилерії № 30	X	66%
Полк польової артилерії № 31	XI	69%
Полк польової артилерії № 32	XI	55%
Полк польової артилерії № 33	XI	43%
Полки польової гаубичної артилерії		
Полки польової гаубичної артилерії принца Баварії Леопольда № 7	VII	24%
Полки польової гаубичної артилерії Фрайгера фон Смоля № 11	XI	52%
Кінні артилерійські дивізіони		
Кінний артилерійський дивізіон № 10	X	36%
Кінний артилерійський дивізіон № 11	XI	57%
Важкі гаубичні дивізіони		
Важкий гаубичний дивізіон № 1	I	21%
Важкий гаубичний дивізіон № 10	X	46%
Важкий гаубичний дивізіон № 11	XI	46%
Полки гірської артилерії		
Полк гірської артилерії № 10	X	46%
Полк гірської артилерії № 11	XI	46%

Полки фортечної артилерії		
Полк фортечної артилерії князя Кінски № 3	XI	50%
Територіальна оборона		
Імператорсько-королівські полки піхоти ландверу		
Полк	Район поповнення	Відсоток українців
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Пшемисль» № 18	Пшемисль, Сянок	47%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Лемберг» № 19	Львів, Бережани	59%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Станіслав» № 20	Станіслав (нині Івано-Франківськ), Бережани	72%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Черновіц» № 22	Чернівці, Коломия	27%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Стрий» № 33	Стрий, Самбір	73%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Ярослав» № 34	Ярослав (нині Польща), Городок	25%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Золочів» № 35	Золочів, Тернополь	68%
Імператорсько- королівські полк піхоти ландверу «Коломеа» № 36	Коломия, Станіслав (нині Івано-Франківськ)	70%
Королівські угорські піхотні полки гонведу		
Полк	Район поповнення	Відсоток українців
Мукачівський піхотний полк гонведу № 11	Мукачево, Ужгород	10%
Імператорсько-королівські дивізіони польової артилерії ландверу		
Дивізіон	Район поповнення	Відсоток українців
Імператорсько- королівські дивізіони польової артилерії ландверу № 43	Львів	55%
Імператорсько- королівські дивізіони польової артилерії ландверу № 45	Перемишль	60%
Імператорсько-королівські дивізіони гаубичної артилерії ландверу		
Дивізіон	Район поповнення	Відсоток українців
Імператорсько-королівський дивізіон гаубичної артилерії ландверу № 43	Львів	55%
Імператорсько-королівський дивізіон гаубичної артилерії ландверу № 45	Перемишль	60%
Імператорсько-королівські уланські полки ландверу		
Полк	Район поповнення	Відсоток українців
Уланський полк ландверу № 1	Львів	65%
Уланський полк ландверу № 3	Перемишль	26%

Лл. № 2. Вояк – українець 77 піхотного полку австро-угорської армії Дмитро Йосипович Грех (25. 08. 1899 – 2. 06. 1942 рр.), мобілізований 1917 р. Замешканий в м. Дрогобичі, вул. Горішня Брама, буд. № 30 (за тогочасною нумерацією). Фото 1917 р., ймовірно зроблено в м. Ярослав. Світлина з сімейного архіву родини Грех

Назарій Юрчишин.

Українці в Австро-Угорській армії (1867 – 1918 рр.) (за матеріалами Центрального державного історичного архіву у м. Львові).

У статті на основі архівних документів досліджується персональний склад військового контингенту Австро-Угорської армії, що рекрутувався з Галичини та Буковини. Дано характеристику українському сегменту в збройних силах габсбурзької монархії, з'ясовано репрезентативність українців та здійснена спроба відтворити колективний портрет українців-вояків імператорської та королівської армії.

Nazariy Yurchyshyn.

Ukrainians in the Austro-Hungarian Army (1867 – 1918) (based on the materials of the Central State Historical Archive in Lviv).

The article analyzes the personal composition of the military contingent of the Austro-Hungarian Army recruited from Galicia and Bukovina on the basis of archival documents. The description of the Ukrainian segment in the armed forces of the Habsburg monarchy was given, the reputation of Ukrainians was clarified and an attempt was made to reproduce the collective portrait of the Ukrainian soldiers of the Imperial and Royal Army.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДРОГОБИЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ГІМНАЗІЇ У РОКИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1919)

У межах дослідження історії Дрогобиччини недостатньо вивченим видається період історії краю в роки діяльності Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР). Серед тематичних проблем окресленого періоду, які потребують ретельного опрацювання, виділимо освітню сферу. Наразі маємо лише окремі дослідження щодо становища освітнього життя Дрогобицького краю у роки діяльності владних інституцій ЗУНР (до окупації території Західної області Української Народної Республіки польськими військами).

Відзначимо, що у працях Б. Тищика та О. Вівчаренко¹, М. Сеньківа та І. Думинця², С. Макарчука³, М. Литвина та К. Науменка⁴ йшлося про систему управління освітою, систему шкільництва, розроблення освітніх реформ в ЗУНР. У 2001 р. в Івано-Франківську побачила світ ґрунтовна праця «Західноукраїнська Народна Республіка. 1918 – 1923 рр. Історія» (керівник авторського колективу – багатолітній дослідник історії ЗУНР професор О. Карпенко)⁵. У розділі «Суспільно-політичні та національно-культурні процеси» автори окреслили й становище шкільництва у новоствореній державі, підкреслили особливу увагу Державного секретаріату освіти до питань організації шкільництва, забезпечення вчителів, виховання учнів⁶.

Водночас активізувалися й предметні дослідження освітніх процесів на теренах ЗУНР. Відзначимо, що у 1975 р. діаспорними дослідниками була опублікована стаття про українську державну гімназію в Станіславі, де, зокрема, описувалося становище закладу освіти в умовах ЗУНР⁷. І. Курляк (1999) охарактеризувала розвиток початкового та середнього шкільництва на західноукраїнських землях в пе-

¹ Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918 – 1923 рр. – Коломия, 1993. – 165 с.

² Сеньків М., Думинець І. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918 – 1919 рр. – Дрогобич, 1996. – 110 с.

³ Макарчук С. Українська республіка галичан. – Львів, 1997.

⁴ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – 368 с.

⁵ Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923: Історія / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор Олександр Карпенко. – Івано-Франківськ. – 628 с.

⁶ Там само. – С. 228-258.

⁷ Мацьків Т., Каменецький Ю, Левицький О. Історія Української Державної Гімназії в Станіславі // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – С. 261-300.

ріод ЗУНР⁸. Однією з перших праць зазначеного характеру була стаття дрогобицького історика Т. Батюка (1997), яка розкривала становище шкільництва на Дрогобиччині у 1918 – 1919 рр.⁹ Важливо, що дослідник чи не вперше використав для наукової праці газетні видання дрогобицького вчительства та студентства «Нова школа» і «Наша мета» (1919).

Згодом з'явилися й публікації, присвячені управлінським та законодавчим аспектам системи освіти в ЗУНР. Так, дослідниця з Івано-Франківська Л. Шологон (2009) окреслила освітні процеси в ЗУНР, детальніше зупинившись на шкільному законодавстві Української національної ради, розпорядженнях Державного секретаріату освіти, рішеннях вчительських з'їздів тощо¹⁰. В. Купрійчук (2013) розкрив особливості державного управління в галузі освіти ЗУНР¹¹. Юристи Г. Грабовська (2009) та А. Кольбенко (2018) окреслили правове забезпечення і регулювання освіти в молодій Українській державі¹². Окремі дослідники вивчали біографії осіб, пов'язаних з освітнім життям Дрогобиччини початку ХХ ст. Так, В. Сіка та М. Лиса писали про директора Дрогобицької гімназії А. Алиськевича¹³, О. Баган – про професора цієї ж гімназії В. Бірчака¹⁴, П. Гуцал – про І. Ліщинського¹⁵.

Значну частину історіографії досліджуваної проблеми становлять праці історико-краєзнавчого характеру, у яких висвітлюється історія Дрогобиччини загалом та окремих населених пунктів зокрема. Серед них слід передусім назвати «Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.)» (2009)¹⁶. У цій колективній монографії окремий підрозділ стосується становища міста в 1918 – 1919 рр., однак, на жаль, історія освітніх осередків у ньому розкрита дуже побіжно. Деякі аспекти діяльності дрогобицької гімназії ім. Франца Йосифа I у

⁸ Курляк І. Розвиток шкільництва на західноукраїнських землях в період ЗУНР (1918 – 1919 рр.) // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 127-135.

⁹ Батюк Т. Шкільництво Дрогобиччини в роки Західноукраїнської Народної Республіки // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 1997. – Вип. II. – С. 26-31.

¹⁰ Шологон Л. Освітні процеси в Західно-Українській народній республіці (1918 – 1919 рр.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 240-248.

¹¹ Купрійчук В. Державне управління у галузі освіти Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 – 1919 рік // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 1. – С. 218-225.

¹² Грабовська Г. Правове забезпечення освітньої сфери в Західноукраїнській Народній Республіці // Вісник Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 65-69; Кольбенко А. Правове регулювання освіти в Західноукраїнській Народній Республіці // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2018. – Вип. 67. – С. 47-53.

¹³ Сіка В. Педагогічна діяльність Андрія Алиськевича у гімназіях Закарпаття 1920-х років // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2012. – Вип. 3. – С. 332-338; Лиса М. Діяльність товариства «Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів» у контексті культурно-освітнього життя Галичини (1905–1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2013. – Вип. 23. – С. 338-347.

¹⁴ Баган О. Українська Національна Революція в Дрогобичі очима Володимира Бірчака (За матеріалами спогадів в «Літературно-науковому віснику» і «Вістнику») // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2017. – Спецвипуск 3. – С. 171-187.

¹⁵ Гуцал П. Іван Ліщинський // Енциклопедія сучасної України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55928

¹⁶ Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.). – Дрогобич, 2009. – 320 с.

роки Першої світової війни висвітлені у статті Б. Лазорака і Т. Лазорак¹⁷. Загалом констатуємо, що на сьогодні немає цілісного дослідження історії державної гімназії Дрогобича в умовах ЗУНР.

Мета статті – проаналізувати організаційно-адміністративні, навчально-виховні, кадрові аспекти діяльності Державної гімназії в Дрогобичі впродовж листопада 1918 – травня 1919 рр.

Як відомо, найвищим осередком освіти на Дрогобиччині на початку ХХ ст. була державна чоловіча гімназія ім. Франца Йосифа І, заснована ще 1858 р. Після 1868 р. цей навчальний заклад перейшов майже повністю на польську мову навчання. Українською («руською») мовою у ньому викладалися лише деякі дисципліни. На початку ХХ ст. Дрогобицька гімназія вирізнялася кількома особливостями: по-перше, великою кількістю учнів-євреїв, по-друге, відверто колонізаторською політикою щодо учнів-українців та євреїв, яку проводив директор Йозеф Старомейський. У місцевій пресі нерідко з'являлися критичні матеріали щодо гімназії та її директора. Так, газета «Реформа» («Reforma») писала про «старий дух», «стару методу навчання і виховання», що панують у цій школі, небажання керівництва відчути «нові потреби суспільства»¹⁸.

У період Першої світової війни гімназія зазнала матеріальних збитків. Було знищено інвентар у навчальних кабінетах та кабінеті директора¹⁹. На початку серпня 1914 р. декілька учителів, професорів і декілька десятків учнів вступило на службу до австро-угорської армії, зокрема до Легіонів польських та Українських січових стрільців²⁰. Згідно з дослідженням Б. Лазорака і Т. Лазорак, до складу Українських січових стрільців вступили Ігнацій Харкавців, Іван Чаповський, Володимир Дуцько, Михайло Головей, Євген Ясеницький, Петро Яворський, Василь Косак, Євстахій Кузан, Лука Луців, Іван Марків, Теодор Мартин, Михайло Матчак, Михайло Мінчак, Тимофій Робак, Михайло Стецюк, Євстахій Знак, Петро Знак²¹. З учителів гімназії ім. Франца Йосифа І на фронтах Першої світової війни воювали Чеслав Хобжинський, Людвік Фриштак, Едмунд Гібчиський, Овадія Гольдберг, Євстахій Гамерський, Адольф Ямполер, Роберт Ловел, Ян Мидляж, Іван Новесельський, Генрик Пінкас, Зигмунт Рейс, Йозеф Врубель, Францішек Заморський²².

У 1917/1918 н.р. в штаті гімназії нараховувалося 50 педагогів (включно з директором Томашом Єдлінським). Насправді ж педагогів було значно менше, оскільки 14 осіб в закладі не працювали (через хвороби, військову службу, а з при-

¹⁷ Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа І в часі Першої світової війни (1914 – 1916 рр.): невідомі епізоди про «переддень» війни, російську окупацію і не тільки // Актуальні питання гуманітарних наук. – Дрогобич, 2013. – Вип. 4. – С. 29-63.

¹⁸ *Z naszego gimnazjum // Reforma. Pismo powicowe sprawom miasta i powiatu.* – Drohobycz, 1914. – N 4. – S. 1; Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа І в часі першої світової війни (1914 – 1916 рр.): невідомі епізоди про «переддень» війни, російську окупацію і не тільки // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2013. – Вип. 4. – С. 35.

¹⁹ Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія... – С. 42-44.

²⁰ *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914/15 i 1915/16.* – Drohobycz, 1917. – S. 4; Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія... – С. 40.

²¹ Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія... – С. 41.

²² *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914/15 i 1915/16.* – Drohobycz, 1917. – S. 4-5.

воду деяких педагогів дирекція могла лише сказати: «місце побиту невідоме»²³. На початку цього навчального року було прийнято на навчання 748 учнів, однак на червень 1918 р. залишилося 662 учні. З них римо-католиків було 194, греко-католиків – 115, євангелістів – 1, мойсеєвого визнання – 352. Однак з приводу рідної мови учнів статистика була такою: поляків – 547, русинів (українців) – 115²⁴. Як бачимо, традиційно усіх євреїв, які становили більшу половину учнів, було зареєстровано до польської національності.

На початку листопада 1918 р. українським організованим силам вдалося взяти під контроль Дрогобич і розпочати формування органів державного управління. Як відомо, у Дрогобичі було створено повітову Українську національну раду на чолі з Семеном Вітиком²⁵. Поступово, з певними труднощами нова влада намагалася встановити контроль і над закладами освіти, зокрема гімназією. Згідно з дослідженням Т. Батюка, гімназія імені Франца Йосифа I була «передана до рук українців» 2 грудня 1918 р.²⁶ Ця ж дата фігурує і в газетній статті українського директора гімназії А. Алиськевича, опублікованій на початку 1919 р.²⁷ З іншого боку, маємо підстави сумніватися в цій даті, оскільки, відповідно до спогадів того ж А. Алиськевича, який наводить конкретні документи, українська влада перебрала управління гімназією лише 31 грудня 1918 р.²⁸ Припускаємо, що 2 грудня 1918 р. українськими владними органами було прийнято рішення перебрати керівництво гімназії та підпорядкувати заклад українській державі, реалізація якого, проте, затягнулася до кінця місяця. Для того, щоб узяти сполонізовану австрійську гімназію під управління, слід було змінити керівництво закладу. Відомо, що директором Дрогобицької гімназії у цей час був доктор філософії Ян Ярош. Як згадував А. Алиськевич, деякі гімназійні професори-поляки вели «деструктивну працю»²⁹. Можливо, він мав на увазі протиукраїнську пропаганду, яку провадили представники польської інтелігенції.

Тож деякий час українські органи влади не звертали увагу на гімназію, оскільки були зайняті справами щодо організації і діяльності харчового уряду, розподілу і обміну нафтопродуктів. У грудні 1918 р. ведення харчового уряду було доручено Андрію Алиськевичу – колишньому директору гімназії в Перемишлі, активному діячеві Українського педагогічного товариства, одному із засновників товариства «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів»³⁰. На той час А. Алиськевич перебував у своїх родичів у Дрогобичі. Він змушений був покинути Перемишль

²³ Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1917/18. – Drohobycz, 1918. – S. 3-8.

²⁴ Там же.

²⁵ Нариси історії Дрогобича... – С. 143.

²⁶ Батюк Т. Шкільництво Дрогобиччини... – С. 28.

²⁷ Алиськевич А. Початок нової ери в дрогобицькій гімназії // Дрогобицький Листок. – 1919. – № 11 (19). – С. 1.

²⁸ Алиськевич А. Державна гімназія в Дрогобичі за української влади ЗНР // Українська школа. – 1930. – Ч. 2. – С. 2.

²⁹ Там само. – С. 1.

³⁰ Сіка В. Педагогічна діяльність Андрія Алиськевича у гімназіях... – С. 333-334; Лиса М. Діяльність товариства «Взаїмна поміч галицьких і буковинських вчителів» у контексті культурно-освітнього життя Галичини (1905 – 1914) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2013. – Вип. 23. – С. 339.

після захоплення міста польськими військами. У Дрогобичі не залишився осторонь громадської діяльності, відвідував засідання повітової Української національної ради. У грудні 1918 р. йому доручили організувати роботу «харчового уряду». А. Аліськевич впродовж двох тижнів організував працю цього органу, зокрема канцелярію, та вноормував питання постачання і заміни нафти й свічок на харчові продукти. Задля цього було організовано й «магазин». Допомогали йому у цій справі колишні його учні – випускники Перемишльської гімназії Ілля Гринишин, Ілярій Ортинський і Володимир Голейко³¹.

Діяльність А. Аліськевича не залишилася непоміченою з боку повітового українського керівництва. Зважаючи на значний педагогічний та управлінський досвід, саме цьому педагогу було доручено обійняти посаду директора гімназії у Дрогобичі та перетворити її на український заклад освіти. Як зізнався сам А. Аліськевич, він не хотів братися за цю справу, бо передчував «трагічні наслідки для дальшої своєї судьби». Тож пропонував призначити директором когось із українських професорів гімназії: Івана Німціва, д-ра Володимира Бірчака, о. Полієвкта Кміта. Однак жоден з них не хотів чи не міг наважитися на таку місію. Тож А. Аліськевич все ж погодився. Офіційно його було призначено повітовою Українською національною радою (за підписами президента ради С. Вітика та секретаря І. Калиновича) на посаду директора державної гімназії 31 грудня 1918 р.³²

Письменник В. Бірчак у спогадах «Дрогобицька епопея» (1931) писав, що гімназію українська влада перебрала від поляків лише у грудні 1918 р. Головною причиною такого запізнення була власне відсутність відповідних кандидатур. Сам В. Бірчак був зайнятий у діяльності Української національної ради. Водночас він розповів історію про гімназійного професора математики (припускаємо, що це був Іван Німців. – Авт.), якому пропонували стати директором гімназії, однак він відмовився, бо вважав, що заслуговує на посаду професора університету, а директором середньої школи «може бути кожен дурень». Пізніше цей професор математики, одягнувшись в австрійський чиновницький мундир, з'явився на одне із засідань Української національної ради в Дрогобичі і пропонував себе на посаду диктатора республіки³³.

31 грудня 1918 р. А. Аліськевич у супроводі С. Вітика, професорів І. Німціва та д-ра В. Бірчака відвідав гімназію, маючи намір перебрати управу від попереднього директора Я. Яроша. Однак останній зневажливо поставився до С. Вітика й навіть висловив образливі слова на адресу української мови, зауваживши, що краще говоритиме китайською чи японською. На це А. Аліськевич пригадав Я. Ярошу австрійське законодавство щодо крайових мов, котре останній раніше виконував на педагогічних та директорських посадах. Зрештою А. Аліськевич скликав на вечір того ж дня збори педагогічного колективу гімназії: «Як новоіменований Українською Національною Радою в Дрогобичі директор державної гімназії в Дрогобичі (давнішої ц. к. гімназії ім. Франца Йосифа I в Дрогобичі), звиваю кожного з членів учительського Збору явитися днесь 31 грудня 1918 р. о год 5-тій в канцелярії Дирекції у мене в ціли зложення службового приречення і зобов'язання вести науку

³¹ Аліськевич А. Державна гімназія... – Ч. 2. – С. 1.

³² Там само. – С. 1-2.

³³ Бірчак В. Дрогобицька епопея... – Кн. 11. – С. 1007-1009.

в українській мові, як викладовій нового заведення. Дрогобич, дня 31. XII. 1918. А. Алиськевич, директор»³⁴.

Через декілька годин після цього Я. Ярош передав А. Алиськевичу у присутності професорів В. Бірчака, І. Німціва та о. П. Кміта канцелярію і всі фонди гімназії. Однак до присяги не з'явився жоден з професорів-поляків. Замість цього Я. Ярош передав новому директору декларацію зборів професорів-поляків такого змісту: «Зв'язані службовою присягою, зложеною до рук іншого Правительства і узнаючи дотепер Краєву Шкільну Раду, як одинокий чинник, котрий може нас від тої присяги звільнити, не могли ми без зраження на евентуальний закид нарушення службової присяги, складати жадних приречень іншій владі і повнити службу в услівях основно змінених. Внаслідок того нашого принципіального становища не могли ми явитися на тій конференції щоби сповнити ставленні нам жадання і заявляємо, що з поданих вище зглядів не можемо побирати від 1 січня 1919 службових поборів». Цю заяву підписали Йозеф Баєр, Яків Блат, Альфред Бродницький, Оваде Гольдберг, Роман Голуха, Войтех Моронь, Антоній Огновський, Генрик Пінкас, Йоахім Шляйхер, Ервін Шлінднер, Зигмунд Шнейдер, Ян Штінцінг, о. В. Точек, Йоозеф Врубель, Францішек Заморський, Юліан Суліковський та ін.³⁵

У перших днях січня 1919 р. у Станіславі відбулося засідання парламенту ЗУНР – Української національної ради. А. Алиськевич був членом парламенту, тож виїхав до Станіслава, де голосував за злуку ЗУНР і Української Народної Республіки (далі – УНР). У той час його замінив професор І. Німців, провівши іспити з учнями, які не відзначалися успіхами в навчанні. Багато з них з'явилося до цього додаткового іспиту, щоб отримати свідоцтво про закінчення 1-го курсу. Водночас А. Алиськевич до 20 січня 1919 р. офіційно залишався головою «харчового уряду», провівши районування міста для розподілу харчів, котрі надійшли з УНР. До слова, харчі надавалися і польським професорам гімназії³⁶. Крім того, 12 січня 1919 р. А. Алиськевич головував на четвертій нараді представників громад та організації Дрогобицького повіту³⁷.

На той час у газеті «Дрогобицький Листок» з'явилася розлога стаття А. Алиськевича, яка декларувала позицію українських властей у справі шкільництва. У ній, зокрема, йшлося: «Біжучий шкільний рік мусимо вважати лиш переходовим, теперішній устрій шкіл лиш провізоричним, але і в сім півроці мусимо класти підвалини під нову школу, роблячи лиш в найконечніших случаях концесії або компроміси, а беречучи в принципіальних справах характер і пресцію своєї української школи. Потреба тут безперечно багато опиту і такту, але щирий український учитель чи професор найде певно в кожній ситуації спосіб і дорогу. Від національної лінії не вільно нам ані на волос відійти. Наша дивіза – се чисто українська школа в кожній області, хотяйби мала молодіж наразі вчитися із записок по викладах учителів і хотяйби сам учитель мав з великим трудом здобувати собі науковий матеріал і підготовляти виклад і пояснення. Чейже не лекше приходилося Чехам творити

³⁴ Алиськевич А. Державна гімназія... – Ч. 2. – С. 2.

³⁵ Там само. – С. 3.

³⁶ Там само.

³⁷ З Дрогобиччини // Дрогобицький листок. – 1918. – Ч. 6-7 (14-15), 20 січня. – С. 5-6.

власну школу, а як далеко зайшли вони завдяки своїй невсипущій і систематичній праці на поли народного, середнього, фахового й висшого шкільництва!»³⁸.

У статті «Початок нової ери в дрогобицькій гімназії» А. Алиськевич наголошував, що для гімназії настає доба, коли молодь знайде в своїй школі «свою правду і силу і волю», але мусить вона «справді стреміти невпинно до науки і знання, щиро, охоче, совісно і пильно, вона мусить заодно стояти фізично, умовно і морально на висоті свого завдання свідомо своєї відвічальности і своїх обов'язків перед цілим народом»³⁹.

У другій половині січня 1919 р. в гімназії було проведено вписи на друге півріччя 1918–1919 н.р. Загалом записалося 705 учнів, 65 приватних учнів і 12 госпітантів (позаштатних учнів, які відвідували заняття лише як гості), разом – 782 особи. Серед них було 55 дівчат (35 офіційних учениць, 17 приватних і 3 госпітантки). Тож у класах була така кількість учнів: I клас – 170, II клас – 104, III клас – 94, IV клас – 73, V клас – 58, VI клас – 74, VII клас – 63, VIII клас – 69. Паралельні групи відкрито для I класу – дві, по одній для II, III, IV, VI, VII класів. Тож загалом учнів поділено на 15 груп-класів у восьми класах. У VIII класі другий відділ складали старші учні, які належали до війська (29 осіб). Вписове складало 10 – 15 крон. Власне 151 особа платила по 15 крон, 625 осіб по 10 крон, 5 було звільнено від оплати з огляду на вбогість. Загалом зібрано вписового 8520 крон, а також 97 крон на фонд убогих та 150 крон за вписані картки⁴⁰.

Відзначимо, що до державної гімназії приєднали й учнів першого класу приватної гімназії Дрогобицької філії Українського педагогічного товариства. Цей заклад було започатковано зовсім недавно – 15 вересня 1918 р. Там викладали А. Княжинський, о. П. Кміт, о. В. Марущак, д-р В. Бірчак. Вважається, що 1 лютого 1919 р. відбулося злиття обох гімназій в єдину Дрогобицьку державну гімназію⁴¹. На нашу думку, коректніше вести мову не про злиття двох гімназій, а про приєднання до державної середньої школи приватного закладу освіти, який щойно розпочав діяльність і ще не мав повних класів та власного педагогічного колективу (у ньому за сумісництвом працювали професори і вчителі власне державної гімназії).

Наступними завданнями, які постали перед новим директором гімназії, були, по-перше, забезпечити достатню кількість педагогічних кадрів, по-друге, перевести гімназію на українську мову навчання, а задля цього підготувати учнів інших національностей до нових умов здобуття освіти. Задля досягнення останнього завдання було відкрито курси української мови, які тривали від 25 січня до 15 лютого 1919 р. Курси відвідували 306 учнів: з I класу 65, з II – 49, III – 50, IV – 33, V – 26, VI – 40, з VII – 22, з VIII – 21. Курси проводили гімназійні вчителі української мови у 10 – 11 відділах по 2–3 години щоденно⁴². Відзначимо, що переведення Дрогобицької гімназії на українську мову навчання було здійснено А. Алиськевичем ще до появи закону Української національної ради про засади шкільництва

³⁸ Алиськевич А. З новим шкільним півроком // Дрогобицький Листок. – 1919. – № 9 (17). – С. 1.

³⁹ Алиськевич А. Початок нової ери в дрогобицькій гімназії // Дрогобицький Листок. – 1919. – № 11 (19). – С. 1.

⁴⁰ Алиськевич А. Державна гімназія... – Ч. 2. – С. 3–4.

⁴¹ Сольчаник А. Українська гімназія ім. Івана Франка... – С. 446; Батюк Т. Шкільництво Дрогобиччини... – С. 29.

⁴² Алиськевич А. Державна гімназія... – Ч. 2. – С. 4.

(13 лютого 1919 р.) та до розпорядження Державного секретаріату освіти і віросповідань про обов'язкове навчання українською мовою в усіх державних середніх школах (24 лютого 1919 р.).

Дещо складнішою виявилася справа із формуванням «професорського збору». Гімназія потребувала щонайменше 30 учителів. 26 січня 1919 р. директор А. Алиськевич через Державний секретаріат освіти звернувся до Державного секретаріату військових справ з проханням відпустити з війська для роботи в гімназії таких професорів: 1) Івана Новосельського, четаря, призначеного до служби в шпиталі Дрогобича; 2) Івана Похонського, інтернованого в Долині і висланого до Стрия для несення військової служби; 3) Теодора Гозу, сотника, який служив в Начальній Команді УГА, але отримав відпустку для «порятунку здоров'я»⁴³. Відзначимо, що військове відомство частково дослухалося до прохання дирекції гімназії.

З місцевих учителів та професорів у січні 1919 р. в Дрогобицькій державній гімназії працювали: д-р Володимир Бірчак, Іван Німців, о. Поліевкт Кміт, Маріян Гавдяк, Іван Грех, о. Василь Кункевич, о. Володимир Марущак, о. Константин Мрозовський, Роман Стояловський, о. Ілля Гринишин, Йоахім Шляйхер, котрий відмовився від «польської солідарності» і повернувся до виконання вчительських обов'язків. Професор-поляк Ян Йончек отримував платню, але через недугу просив про відпустку і не навчав у гімназії (26 лютого 1919 р. він звернувся з проханням до Державного секретаріату освіти ЗУНР з проханням надати йому «урльоп» як недужому; до прохання додавалося посвідчення лікаря, який засвідчував, що професор Я. Йончек хворіє на туберкульоз легень⁴⁴). З Перемишля до Дрогобицької гімназії, крім А. Алиськевича, прийшли професори Михайло Демчук, Василь Пронів, Михайло Голованець, Євген Форостина, Маркіян Терлецький, Іван Гонтарський, Володимир Голейко, о. Йосип Коленський, Іван Любомирович. Двоє з цих перемишльських професорів не довго затрималися у Дрогобичі: Євген Форостина був наприкінці квітня 1919 р. призначений директором гімназії у Самборі, а Маркіян Терлецький вступив до війська. Інших вчителів злучили за посередництвом дрогобицьких професорів. Серед прибулих педагогів були Михайло Вовчик, Тадей Галькевич, Андрій Дідик, о. Омелян Константинович (парох з Сянока), Антін Княжинський, Микола Марків, о. Ілляріон Ортинський, Іван Похонський, Теодор Гоца, зрештою вчитель мойсеевої релігії д-р Бернард Шраер, призначений місцевою Єврейською національною радою. Таким чином було скомплектовано весь педагогічний колектив⁴⁵.

До нашого часу дійшло два документи за підписом А. Алиськевича, які показують чисельність і склад педагогічного колективу гімназії. Перший датується 14 квітня 1919 р. та містить перелік професорів гімназії. На той час їх було дев'ять (А. Алиськевич, М. Демчук, П. Годованець, В. Проців, М. Терлецький (щодо нього подавалася позначка: «пішов 28/2 до війська»), Є. Форостина, о. П. Кміть, І. Німців, В. Бірчак)⁴⁶. По-суті, з них лише троє останніх були місцевими педагогами,

⁴³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 80.

⁴⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 41-42.

⁴⁵ Алиськевич А. Державна гімназія... – С. 4-5.

⁴⁶ ЦДІАУЛ. – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 83.

інші – стали до праці в гімназії на початку 1919 р. Відзначимо, що у цьому документі не згадувався професор Я. Йончек, який перебував у відпустці і щодо якого А. Алиськевич, очевидно, мав сумніви з приводу подальшої праці. Інший документ – перелік учителів Дрогобицької державної гімназії, датується 3 травня 1919 р. У ньому налічується 35 педагогів. Більшість з них були прийняті на службу між 31 грудня 1918 р. та 1 лютого 1919 р. Окремі вчителі працевлаштовані у березні та квітні 1919 р. Так, на допомогу Б. Шраєру для навчання єврейської мови (мабуть, за згодою Єврейської національної ради) були прийняті Натан Крамеріш та Мойсей Файнгольд (20 березня 1919 р.). Найпізніше (10 квітня 1919 р.) був зарахований до педагогічного колективу гімназії Іван Гонтаревський. Десять з 35 учителів займали посаду професора VII, VIII і IX рангів⁴⁷.

Навчання в українізованій гімназії почалося 1 лютого 1919 р. (А. Алиськевич писав про 17 лютого як дату початку занять). З цього приводу місцева українська газета «Дрогобицький листок» помістила розлогу статтю з описом події. У статті «Відкриття державної гімназії в Дрогобичи», зокрема, наголошувалося, що «Гімназія з польською викладною мовою в повіті, де українська людність творить 80%, а польська ледве чи 5% всього населення, належала також до сеї безлічи аномалій, які сучасна пора мусіла силою природи змести з лица землі. Дня 1 лютого привернено і зреалізовано найсправедливіше, найочевидніше і найприродніше право українського народу до своєї гімназії, до рідної школи на рідній землі, право, яке віковий польський наїзд з чимраз більшою безпощадністю і брутальністю все втоптав. Сей день завершив працю наших шкільних кругів над переведенням українізації всіх шкіл в повіті. Від сього дня датуватиметься нова епоха в нашій шкільництві. Наше шкільництво буде збудоване на демократичних основах так, як і вся українська держава є перейнята сими прінціпами. Школа для всіх, хто тільки бажає науки і знання, а при тім школа, якій не апотеозується «ognia i miecza», а образується чуття і ум»⁴⁸.

Свято відкриття гімназії почалося Богослужіннями у парафіяльній церкві Св. Трійці та синагозі, які відправили о. П. Кміт і др. Б. Шраєр. У церкві, крім учителів та учнів, були присутні представники усіх цивільних та військових властей на чолі з сенатором й державним повітовим комісаром Дрогобиччини д-ром А. Горбачевським та отаманом А. Грабовським. До молоді промовив відомий проповідник о. В. Клонкевич: «Великий, світлий, пам'ятний та радісний нинішній день для Тебе, українська молодіже, і для цілого укр[аїнського] дрогобицького громадянства, бо сьогодні перший раз урядово загомонить в дрогобицькій гімназії українське слово, бо сьогодні паде раз на все система польського виховання, яка для української молодіжи була убійча. Проте свідчить звіт гімназії з 1910 р., в яким наглядно показується, що від 80 рр. число укр[аїнської] молодіжи щораз більше паде. Українське громадянство в Дрогобичи, щоби збільшити число учеників, докладає усіх старань, закладає приготовляючі курси до гімназії, уладжує безплатні коррепетитції зі слабшими учениками, накликує міщан та селян посилати дітей до школи, однак всі ті заходи даремні. Число учеників не переставало хитатися коло сотки, а навіть спадало до 75. Найболучійше відчувало Укр[аїнське] Громадянство удар в 1905 р.,

⁴⁷ Там само. – Арк. 35.

⁴⁸ Відкриття державної гімназії в Дрогобичи // Дрогобицький Листок. – 1919. – № 13 (21). – С. 3.

коли заряд гімназії за проспівану на полі українську патріотичну пісню вигнав 4 учеників зі всіх гімназій Галичини»⁴⁹.

У синагозі репрезентували Єврейську національну раду др. А. Танненбаум, др. Л. Бакенрот і др. М. Фаерман. Опісля зібрані перейшли до гімназійної зали. Тут директор закладу А. Алиськевич розпочав святкове зібрання промовою, в якій представив політичну, моральну і культурну вагу історичного акту відкриття Дрогобицької гімназії, коротко охарактеризував історію українського шкільництва від часів княжої доби аж до останніх хвиль боротьби за українську школу, згадав імена визначних українців, що вийшли з Дрогобицької гімназії та врешті звернувся з гарячим закликом до учнів, «вказуючи її шлях, яким найкраще дійде до сповнення завдань супроти себе і своїх народів»⁵⁰. Відтак виступив державний повітовий комісар др. А. Горбачевський: «Є переказ, – говорив він, – про Прометей, який щоб зробити вічну прислугу людству, викрав огонь богам. І не було ні божої ні людської сили, яка могла б сей вогонь людям відібрати. Сей огонь – то світло науки, огонь знання. Його ми перед ніким не замикаємо; кожного до нього допускаємо». Опісля виступили учні гімназії Німців та Іванусів. Свято завершилося виконанням національних гімнів – українського та єврейського – та підписанням грамоти відкриття «Державної Гімназії в Дрогобичі»⁵¹.

Значну увагу дирекція і вчительський колектив приділяли освітньому процесу. 1 (17) лютого 1919 р. директор А. Алиськевич провів «вступну пленарну конференцію» – першу педагогічну раду вчителів гімназії. Усі педагоги склали присягу на вірність УНР: « Я... Іменований (полишений) на становище професора гімназії Української Народної Республіки прирікаю, що мої з тим урядом получені обов'язки сповнятиму по мому найкращому знанню і згідно з моєю совістю. Всі мої сили посвячу для добра Української Народної Республіки; її інтересів та скарбових доходів берегтиму у всяких відносинах. Приказам моїх зверхників буду все послухний». На конференції ухвалено збільшити кількість годин української мови, а саме встановлено по 6 годин на тиждень в I, II і VIII класах, в інших – по 5 годин на тиждень. Було обговорено й проблему нестачі підручників, полегшення навчання для учнів-неукраїнців через незнання української мови, а також справу «карности» учнів⁵².

З перших днів навчання директор А. Алиськевич узявся за налагодження дисципліни серед учнів гімназії (особливо єврейської національності, які були синами багатих місцевих промисловців та торгівців). Через три дні після відкриття гімназії директор зафіксував порушення «карности» (демонстративне паління цигарок) старшою єврейською молоддю. Він попередив порушників про наслідки і свою погрозу виконав 21 лютого, усунувши зі школи чотирьох учнів VII і VIII (Б) класів: Гната Дінстага, Сокара Мізеса, Марка Дерфлера і Самійла Тайхера. З VIII (А) класу директор не видалив нікого, повіривши заяві господаря класу А. Княжинського та запевненням учнів, що поміж ними немає жодного «пристрасного і безличного курця». Відтак дійшло до нової провокації у VIII (Б) класі. На заклик одного з учнів-євреїв вийшли усі учні-євреї з класу у присутності директора та професорів.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Алиськевич А. Державна гімназія ... – Ч. 3-4. – С. 2.

Наступного дня (22 лютого, в суботу), з'явилася до А. Алиськевича делегація учнів-євреїв зі старших класів і просила прийняти назад і усунутих учнів, і тих, які самовільно покинули гімназію. Директор проте заявив, що не може без проведення дисциплінарного слідства та покарання учнів VIII (Б) класу прийняти їх знову до закладу. Водночас додав, що скоріше зможе прийняти чотирьох усунених учнів VII і VIII (Б) класу, ніж страйкарів і провокаторів. Зрештою наголосив: переговори може вести лише з батьками учнів. Коли ж пролунав дзвінок і професори почали заходити до класних кімнат, учні-євреї у кабінетах і коридорах зчинили великий галас. Тоді А. Алиськевич пригрозив, що покличе військовий загін, який резидував у будинку бурси поряд з гімназією. Це допомогло – усі учні-євреї зі старших класів вийшли з приміщення. Оскільки ж це було в суботу, то у місті зчинилися непорозуміння. Учні-страйкарі перебували на вулицях і у парку, відверто палили цигарки, не віталися з професорами і навіть подекуди вигукували польською мовою: «Не потребуємо ласки Українців, будемо мати свою школу». Така ситуація тривала впродовж неділі і понеділка (23 – 24 лютого 1919 р.). Тоді Єврейська національна рада узяла справу в свої руки: провела низку нарад і надіслала до А. Алиськевича декілька депутатій. Директор гімназії не поступався, доки батьки учнів не пообіцяли, що будуть «держати молодіж в сильних руках, далеко від впливів громади жидівських револютуючих академіків і доки їх не покарають», а також те, що учні-страйкарі повинні постати перед дисциплінарним слідством, відбути накладені покарання і цілковито змінити свою поведінку у школі і поза нею⁵³.

Слідство щодо учнів-євреїв відбулося 25 – 26 лютого 1919 р. Під час цієї процедури учитель мойсеєвої релігії др. Б. Шраер захищав своїх вихованців, пояснюючи їхню поведінку «воєнними відносинами», які зіпсували молодь, а також тим, що «промахи жидів, котрі творять майже 60 проц. всіх учеників гімназії, скорше видно, ніж промахи української молодіж». Зрештою він пообіцяв, що буде впливати всіма способами на єврейську молодь, щоб вона виправилася і змінила поведінку. Професор Й. Шляйхер при цьому охарактеризував відносини в Дрогобицькій гімназії напередодні та під час Першої світової війни. За його словами, карності в ній майже ніколи не було, тому просив прийняти всіх учеників з умовою, що винні були покарані. Професори В. Бірчак та І. Німців запропонували компромісне рішення: не прийняти лише двох головних учнів-агітаторів (Мізеса і Дінстага), а решту повернути до школи. Протокол цього слідства було надіслано Державному секретаріату освіти ЗО УНР 30 березня 1919 р., який прийняв його та висловив побажання, щоби «учительський збір» в майбутньому «стояв твердше на сторожі ладу й карності в заведенню та своїми ухвалами не допускав вражіння безсильности супроти промахів учеників». Державний секретаріат освіти погодився з виключенням із гімназії учня Шраера та покаранням карцером чотирьох інших учнів. Водночас постановив, що інші учні, які брали участь в страйку, позбавляються можливого права щодо звільнення від оплати⁵⁴. Загалом проведені заходи впорядкували лад у школі, покращили дисциплінованість та відвідування закладу.

Активно відбувалося й національно-патріотичне виховання учнів-українців. За ініціативи вчителів та директора у березні 1919 р. було проведено величний

⁵³ Там само. – С. 3.

⁵⁴ Там само. – С. 3-4.

концерт на честь Т. Шевченка. Учні організували різні збірки (грошові та матеріальні) на підтримку УГА, а старші учні покидали гімназію заради вступу до війська, прагнучи боронити українські землі від ворогів. У цей час з будівлі гімназії прибрали польськомовні написи, з фасаду будинку зняли бюсти, серед них і бюсти діячів польської культури. Натомість було розміщено україномовний напис з найменуванням гімназії та українську державну символіку⁵⁵.

Велося активне листування дирекції та вчителів Дрогобицької державної гімназії з найвищим органом влади ЗО УНР у сфері освіти. Так, 9 березня 1919 р. професор Іван Німців написав листа до Державного секретаріату освіти ЗО УНР з проханням призначити йому VII ранг службовця і додаток до платні на підставі п. 53 колишньої австрійської учительської службової прагматики⁵⁶. Тоді ж Михайло Демчук та Петро Годованець просили Державний секретаріат освіти надати їм VIII ранг службовця⁵⁷. Учитель Йоахім Шляйхер 11 березня 1919 р. звернувся до Державного секретаріату освіти ЗО УНР з проханням перевести його на посаду іспитанованого вчителя, при цьому запевняв, що «в короткім часі розширить ... знання української мови на стільки, що буде міг з хісном уділяти науку клясичної філільогії в українській викладній мові у всіх клясах гімназії»⁵⁸. Директор А. Алиськевич, до слова, підтримав клопотання І. Німціва, М. Демчука та Й. Шляйхера⁵⁹. Державний секретаріат освіти ЗО УНР надав вищі ранги таким професорам Дрогобицької державної гімназії: А. Алиськевичу – VI ранг, М. Демчуку, Є. Форостині, П. Годованцю, В. Проціву – VIII ранг⁶⁰. 30 квітня 1919 р. директор А. Алиськевич просив Державний секретаріат освіти надати Й. Коленському звання заступника вчителя та призначити відповідну платню, підкреслюючи його заслуги перед громадськістю (Й. Коленський працював в «харчовому уряді»)⁶¹.

Станом на березень 1919 р. оплату за навчання здійснило 360 учнів (по 50 – 100 крон), що разом становило 21 020 крон. Ці кошти передано Державній касі, тобто у бюджет ЗО УНР. На адміністративні видатки і на покриття недобору за 1918 р. (попередній директор Я. Ярош при передачі справ подав розмір недобору на суму 4327 крон) повітова Українська національна рада в Дрогобичі 13 лютого 1919 р. асигнувала 7412 крон, тож заклад матеріально був забезпеченим доти, поки нормувалися фінансові справи в Українській державі та утворилася Краєва фінансова дирекція у Тернополі (квітень 1919 р.)⁶². Дещо нашкодили матеріальному стану гімназії воєнні обставини: у гімназійній бурсі розмістилися українські військові, а спортивний зал гімназії було перетворено на в'язницю для дезертирів з війська⁶³. 2 травня 1919 р. А. Алиськевич звернувся з розлогим листом до Державного секретаріату освіти ЗО УНР, повідомляючи про матеріальні шкоди, завдані військовими. Директор, зокрема зауважив, що за наказом четаря Левицького

⁵⁵ Там само. – С. 9-10.

⁵⁶ ЦДДАУЛ. – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 47.

⁵⁷ Там само. – Арк. 52, 54.

⁵⁸ Там само. – Арк. 44.

⁵⁹ Там само. – Арк. 44зв.

⁶⁰ Там само. – Арк. 55.

⁶¹ Там само. – Арк. 59.

⁶² Алиськевич А. Державна гімназія ... – Ч. 3-4. – С. 4.

⁶³ Там само. – С. 10.

в гімнастичній залі виламали двері. Водночас він просив очільників секретаріату звернутися із закликом забезпечити дотримання порядку військовиками УГА на теренах гімназії⁶⁴. Державний секретаріат освіти 13 травня 1919 р. звернувся до Державного секретаріату військових справ з проханням провести суворе слідство щодо тих військових, які здійснювали «деваस्ताцію» гімназії⁶⁵.

У другій половині березня 1919 р. дирекція гімназії спрямувала зусилля на набір дітей на підготовчі курси, які слід було відкрити 1 квітня. Допоки Державний секретаріат освіти ЗО УНР закликав до таких заходів усі школи і політичні комісаріати, керівництво Дрогобицької державної гімназії звернулося до українського населення Дрогобицького повіту з такою відозвою: «Батьки і опікуни української молодіжи! В будові нашої української держави прийшла хвиля підготовки як найбільшого числа наших учеників до середніх шкіл всякого рода. Як звісно, не мала наша молодіж доси під польським ярмом доступу до середніх шкіл таких, як гімназії, реальні школи, торговельні і промислові школи, та учительські семінарії. Тепер, коли ми стаємо господарями у власній державі, пора нам заповнити всі давні середні школи своєю молодіжжю, а попри се оснувати нові фахові середні школи та підготувати нашому народови на всіх областях нашого народного життя, по урядах і школах, в копальнях, в промислі, купецтві і ремеслі своїх фахових людей. Тому, що в часі війни не могла народна школа як слід розвиватися і наша молодіж не може тепер без окремого підготовки користати успішно з науки в згаданих середніх школах, треба вже тепер від 1 квітня оснувати по селах, місточках і містах підготовчі курси. Сей обов'язок мають передовсім наші просвітні товариства, відтак наші священики та учителі, вкінці всі, що розуміють вагу просвіти та почувають на силах положити на сім полі нові підвалини. В Дрогобичі оснується з днем 1 квітня такий курс заходами дирекції гімназії і кружка Педагогічного Товариства»⁶⁶. На цю відозву зголосилося 62 учні і підготовчий курс було відкрито 1 квітня 1919 р. На курсах у трьох відділах навчали професори Годованець, Демчук, Дідик, Похонський, Марків і Гонтарський. Курсисти платили незначну місячну оплату, котра спрямовувалася на оплату праці вчителів.

8 – 9 квітня 1919 р. у Дрогобицькій гімназії відбулися конференції класів (атестація успішності учнів) за період навчання від лютого до кінця березня, а 10 квітня відбулася пленарна конференція для перевірки успіхів і загального стану закладу. Класифіковано 619 учнів. Найгіршу успішність виявили учні з латинської і німецької мови, математики, подекуди з природознавства. Щодо поведінки, то оцінку «дуже добре» отримали лише 29 учнів, «добре» – 297, «відповідно» – 210, а «невідповідно» – 83 (13,4 %). Усунуто за лиху поведінку і незначні успіхи в навчанні шість осіб, за довгу і невиправдану відсутність – 11 учнів. Загрозу на виключення на випадок подальшого недбальства в навчанні повідомлено 85 учням, серед них 77 євреям та 8 українцям⁶⁷.

На початку квітня після виставлення оцінок професором М. Гавдяком у IV (Б) класі знову дійшло до ексцесів з боку єврейських учнів. Учні Й. Гопфінгер та Г. Майзельс зчинили галас у класі, спровокувавши учнів на тупіт. Одразу було

⁶⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 73.

⁶⁵ Там само. – Арк. 73зв.

⁶⁶ Аліськевич А. Державна гімназія ... – Ч. 3-4. – С. 5.

⁶⁷ Там само. – С. 6.

проведено слідство, у результаті якого розформовано весь клас, оголошено новий запис до класу, до якого прийнято 10 учнів. Питання виключення зі школи майже цілого класу учнів дійшло до Державного секретаріату освіти ЗО УНР, з боку якого не було підтримки радикальним діям дирекції гімназії. А. Алиськевич заявив краєвому інспекторові М. Сабату, що на таку недовіру з боку керівних органів не заслужив ні він особисто, ні педагогічний колектив, який «мусить поборювати дуже великі труднощі в давнім гнізді некарности». Відтак А. Алиськевич пригрозив, що покине посаду. Тож зрештою чиновники Державного секретаріату освіти знову підтримали директора Дрогобицької гімназії⁶⁸.

Під час великодніх канікул у Дрогобичі спалахнула відома в історіографії «револьта» – антидержавний виступ місцевої міліції, який був придушений підрозділами Української галицької армії, надісланими зі Стрия і Самбора (14 – 15 квітня 1919 р.). Проте виступ жодним чином не позначився на діяльності гімназії. У цей час директор А. Алиськевич перебував на засіданні парламенту ЗО УНР – Української національної ради у Станіславі, а потім відвідав родичів у Коломиї. Звідти він привіз до Дрогобича видані у славнозвісній друкарні Я. Оренштайна багато підручників та іншої літератури, придбавши їх за кошти, виплачені учнями при записі. Так було частково укомплектовано шкільну і допоміжну бібліотеку, й навчання після «великодніх ферій» розвивалося більш успішно⁶⁹. 30 квітня 1919 р. директор А. Алиськевич звітував Державному секретаріату освіти ЗО УНР про те, що до іспитів зрілості (матури) після закінчення 1918 – 1919 н.р. хочуть приступити 32 учні VIII-го класу гімназії⁷⁰. На жаль, воєнні події завадили складанню матури цими учнями в українській гімназії Дрогобича.

У травні 1919 р. було відкрито гімназійні курси для єврейських дівчат під проводом проф. Й. Шляйхера, які відбувалися у будинку гімназії у післяобідній час. Подібні курси провадило й місцеве Товариство приватної жіночої гімназії. Водночас на А. Алиськевич було покладено завдання взяти управління ще й польською гімназією у Бориславі. Тож йому довелося підготувати все до відкриття цього закладу. 12 травня 1919 р. він написав листа до Державного секретаріату ЗО УНР, повідомляючи, що жіноча приватна гімназія в Дрогобичі та польська приватна гімназія в Бориславі були закриті, оскільки вчителі цих закладів на вимогу А. Алиськевича не склали відповідної присяги. Водночас повідомляв, що на 17 травня 1919 р. заплановане відкриття приватної жіночої гімназії в Дрогобичі, оскільки Товариство, яке є власником цієї школи, погодилося виконати всі вимоги українських властей. Натомість у Бориславі започатковано заходи, спрямовані на відкриття української приватної гімназії⁷¹.

Однак ці плани не здійснилися: саме у цей час на фронті відбулися катастрофічні для УГА події: польські війська прорвали лінію фронту і почали наступ, зокрема, й на Дрогобич. 13 – 15 травня 1919 р. українські вчителі Дрогобицької гімназії змушені були покинути свій навчальний заклад. Щоправда, ще 15 травня 1919 р. директор А. Алиськевич встиг видати для заступника учителя Володимира Зубрицького, якого знав ще з праці в Перемишльській гімназії, «урядову посвідку»

⁶⁸ Там само. – С. 7.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ ЦДДАУЛ. – Ф. 667. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 73.

⁷¹ Там само. – Арк. 79.

(засвідчену печаткою Дрогобицької державної гімназії), яка давала останньому змогу претендувати на виплату платні, починаючи від 1 січня 1919 р.⁷². Відзначимо, що В. Зубрицький не працював у Дрогобицькій гімназії, тож надання такого документу, мабуть, було дружнім жестом А. Алиськевича своєму товаришу-педагогу.

Отже, у грудні 1918 – травні 1919 р. в Дрогобичі зусиллями української громадськості, професорів та учителів колишню австрійську гімназію ім. Франца Йосифа I було реорганізовано у Державну українську гімназію. Її директором став відомий український педагог, громадсько-політичний діяч Андрій Алиськевич, який зумів перевести школу на українську мову викладання, встановити тверду дисципліну, протидіяти заходам польських учителів та учнів-євреїв, спрямованим на розхитування ситуації в освітньому закладі. У лютому 1919 р. відбулося врочисте відкриття гімназії, на якому були присутні, зокрема, представники української влади та єврейської громади міста. Кількість уроків (лекцій) української мови збільшено до 5 – 6 год. на тиждень. Діяльність гімназії спрямовувалася й на належне національно-патріотичне виховання учнів-українців. Директору А. Алиськевичу вдалося зібрати достатньо підготовлений педагогічний колектив, забезпечити школу (до певної міри) україномовною навчальною літературою, налагодити тісні контакти з Державним секретаріатом освіти ЗО УНР. На жаль, розвиткові гімназії у новому річищі завадили воєнно-політичні події: вже 17 травня 1919 р. до Дрогобича увійшли польські війська, а діяльність української середньої школи припинилася.

Микола Галів, Катерина Дубина.

Діяльність Дрогобицької державної гімназії у роки Західноукраїнської Народної Республіки (1918 – 1919).

У статті вперше в історіографії аналізуються організаційно-адміністративні, навчально-виховні, кадрові аспекти діяльності Державної гімназії в Дрогобичі впродовж листопада 1918 – травня 1919 рр. Розкрито заходи українських властей та директора гімназії Андрія Алиськевича, спрямовані на українізацію школи, формування педагогічного колективу, встановлення твердої дисципліни, протидію спробам польських учителів та учнів-євреїв щодо розхитування ситуації в освітньому закладі.

Mykola Haliv, Kateryna Dubyna.

Activity of Drohobych State Gymnasium in the Western Ukrainian People's Republic (1918 – 1919).

The organizational and administrative, educational, personnel aspects of the activity of the State Gymnasium in Drohobych during November 1918 – May 1919 are analyzed for the first time in the historiography in this article. The measures of the Ukrainian authorities and the director of the gymnasium Andriy Alyskevych, aimed at Ukrainization of the school, formation of the teaching staff, establishment of strict discipline, counteraction to the attempts of the Polish teachers and Jewish students to shake up the situation in the educational institution are revealed in this study.

⁷² Там само. – Арк. 89.

РЕЕСТР СТАРШИН ТА СТРІЛЬЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ З ДРОГОБИЧИННИ – ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Святкування 100-річчя проголошення Західноукраїнської Народної Республіки дало поштовх до появи нових статей, досліджень, збірників, монографій тощо. З цієї нагоди було проведено наукові конференції у Львові, Івано-Франківську, Дрогобичі, за результатами яких видано збірники статей. Так, 2019 р. побачив світ XXI випуск Дрогобицького краєзнавчого збірника, присвяченого 100-річчю ЗУНР¹.

У значній кількості публікацій дослідники все частіше почали звертати увагу на роль особистостей (державних урядників, громадських діячів, старшин та стрільців Української Галицької Армії) у процесах державотворення, на їхню ініціативу та відвагу під час виконання військового обов'язку, зокрема участь у воєнних діях. Це яскраво підтверджує низка статей, які стосуються Дрогобиччини².

Мета нашого дослідження – створити реєстр старшин та стрільців УГА, які народилися на Дрогобиччині. На жаль, ця тема досліджена мало, хоча варто зазначити, що у спогадах та мемуарах окремих авторів подибуємо інформацію про старшин та стрільців УГА в контексті розповідей про історію населених пунктів чи окремі історичні події³.

¹ Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XXI. – Дрогобич, 2019. – 520 с.

² Лазорак Б. «Горожами Дрогобицької землі! Народу – до збруї!» (Документи і матеріали до історії ЗУНР Дрогобиччини у 1918 – 1919 рр. (Частина I) // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XXI. – Дрогобич, 2019. – С. 9-123; Сова А. Діяльність Івана Боберського як повноважного представника уряду Західно-Української Народної Республіки у США та Канаді // Указана праця. – С. 134-153; Ханас В. Село Верхні Гаї та околиці в період ЗУНР: свідчення джерел // Указана праця. – С. 124-133; Його ж. Дрогобиччина в період Західноукраїнської Народної Республіки: джерела, документи, спогади // Літопис Дрогобиччини / Ред. В. Ханас, упор. Н. Козар, Лазорак Б., Панчишак Р. та ін. – Вип. I. – Видання друге, виправлене і доповнене. – Дрогобич, 2020. – С. 192-216; Його ж. Реєстр стрільців Української Галицької Армії з населених пунктів Дрогобиччини // Франковий Край. Газета Дрогобицької районної ради. – 2019. – 1 листопада. – № 46 (312). – С. 4.

³ Гладилевич А. Зеня Гутович // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етнограф. матеріалів / Голова ред. колегії Л. Луців. – Т. I. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973. – С. 760; Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425; Івасівка М. Ніколи не забути // Там само. – Т. III. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. – С. 380-381; Калічак І. Записки четаря (спомини 1918 – 1919). – Львів, 1931. – С. 32, 39; Кішик М. У боротьбі за Україну // Підбуж. Хроніка / Упорядник Я. Татомир. – Дрогобич, 2018. – С. 25; Мороз В. Моя військова служба в Бориславі // Дрогобиччина... – Т. IV. – Дрогобич, 1997. – С. 188. Тарнавський Р. Тустановичі. – Дрогобич, 2019. – С. 314.

Попри це, є незначна частина авторів, які у своїх спогадах зверталися до кількості вихідців з населених пунктів Дрогобиччини, які вступили до українського війська, щоб стати на захист молодій державі – ЗУНР. Так, Клісяк Йосип у статті про своє село Сторона подає повний перелік осіб, які зголосилися добровольцями до українського війська в листопаді 1918 р. Автор зазначає, що всіх було 79 осіб, з них у Дрогобичі відібрали 63 добровольців, інших залишили до «покликання». Крім цього, Й. Клісяк подає прізвища 40 стрільців та старшин зі Сторони, які загинули в польсько-українській війні 1918 – 1919 рр.⁴

У статті про історію Стебника 20 – 30-х рр. ХХ ст. Михайло Івасівка (Лишук) зазначає, що недостатня кількість української інтелігенції та вплив чужинців «притуплювали» зростання національної свідомості українців-стебничан. І ці наслідки яскраво виявилися під час визвольних змагань, коли в ряди Української Галицької Армії добровільно зголосилося всього 26 людей, які знали, хто вони і за що йдуть воювати. Автор переконаний, що тоді Стебник міг дати на фронт принаймні сотню стрільців⁵. На жаль, Михайло Івасівка не подав жодного прізвища, хто із стебничан став стрільцем УГА.

Цікаві спогади про визвольні змагання й участь у них нагуєвичан залишив Омелян Твердовський. Автор зазначає, що Листопадовий Зрив у Нагуєвичках сприйняли з ентузіазмом. Вояки, які поверталися до села з різних фронтів, добровільно вступали до нової української збройної сили – Української Галицької Армії. Інші, навіть не повертаючись додому, вступали там, де їх застав Листопадовий Зрив. Усіх нагуєвичан, які поповнили лави Української Армії, налічувалося 151, серед них – один молодий вояк жидівського походження Зільберберг. Крім того, О. Твердовський стверджує, що з них 17 вояків і підстаршин не повернулися додому, бо вони впали на полях боїв із поляками й москалями за державність нашого народу⁶.

Будь-які згадки про старшин і стрільців УГА, їхню кількість, участь у визвольних змаганнях 1918 – 1921 років тощо формували національну пам'ять українців, спонукали їх вшановувати тих, які боролися й загинули за утвердження Української Держави. З цією метою з ініціативи Організації Українських Націоналістів у 30-х роках розпочинається масове насипання символічних могил на честь борців за волю України, які стали культовими місцями, біля яких збиралися українці, служили панахиди, проводили патріотичні заходи, вшановували пам'ять українського лицарства.

У зв'язку з відзначенням 20-річчя створення ЗУНРу в багатьох громадах почали створювати реєстри (списки) стрільців та старшин УГА, які загинули за Україну. Складені реєстри (списки) оформляли в т. зв. «Пом'яники поляглих борців за волю України». У нашому розпорядженні є один з таких пом'яників, який було виявлено 2018 р. під час ремонтних робіт у церкві Преподобної Параскеви (Сербської) села Нижні Гаї Дрогобицького району Львівської області. Упорядник вніс до переліку 22 прізвища стрільців УГА, які народилися в селі Нижні Гаї і віддали своє життя в боротьбі за Україну. Крім прізвищ, упорядник зазначив місця їхньої смерті. Наприклад, стрілець Михайло Зелений загинув 1918 р. у Львові; Теодор Шкірляк загинув 1918 р. у Хирові; Теодор Калічак загинув 1919 р. під Городком та ін⁷.

⁴ Клісяк Й. Спомин про село Сторону // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 400-401.

⁵ Івасівка М. Стебник // Там само. – Т. I. – С. 382.

⁶ Твердовський О. Нагуєвичі – село Івана Франка // Там само. – С. 337.

⁷ Пом'яник поляглих борців за волю України / Упор. М. Вінковський. – Гаї Нижні, 1939. – 5 с.

**Рис. № 1. Пом'яник УГА, Рис. № 2. Друга сторінка Пом'яника.
с. Нижні Гаї. 1939 р. Реєстр стрільців УГА з с. Нижні Гаї**

Із проголошенням незалежності України це питання активно почали вивчати як історики-дослідники, так і краєзнавці. Основне завдання, яке вони перед собою ставили, – формувати списки стрільців і старшин УГА, подавати місця їхнього народження, а також короткі біографічні відомості: рік народження, місцевість, час вступу до війська, підрозділ, у якому воював, участь у військових діях та майбутня доля.

На сьогодні вже опубліковано системніші дослідження, які охоплюють певні регіони. Так, Петро Сіреджук зібрав інформацію про вояків і старшин УГА з Гуцульщини. Йому вдалося встановити імена 204 стрільців та місця їхнього походження, хоча автор зазначає, що, наприклад, із села Космач у лавах УГА воювало 178 осіб, а вдалося встановити лише 13⁸.

На Львівщині такі списки найперше почали складати на Мостищині, яка впродовж листопада 1918 і травня 1919 рр. була однією з основних територій, на якій відбувалися активні воєнні дії польсько-української війни. Дослідникові Володимирові Зілінському вдалося встановити прізвища та подати короткі біографічні довідки про 152 вихідців із Мостищини, які перебували в лавах Української Галицької Армії⁹.

Як уже згадувалося, Дрогобиччина у цій царині також має певні здобутки. Так, автор статті протягом двох останніх років працює над цією темою і періо-

⁸ Сіреджук П. Гуцули – вояки і старшини УГА (Спроба складення поіменного списку) // Галичина. – 2014. – Ч. 25-26. – С. 242-270.

⁹ Зілінський В. В борні за Україну (Мостищина). – Дрогобич, 2006. – С. 14-53.

дично публікує реєстри стрільців та старшин УГА з Дрогобиччини¹⁰. На сьогодні до реєстру внесено 490 імен та понад 100 світлин, які, безперечно, становитимуть значну частину нашої публікації.

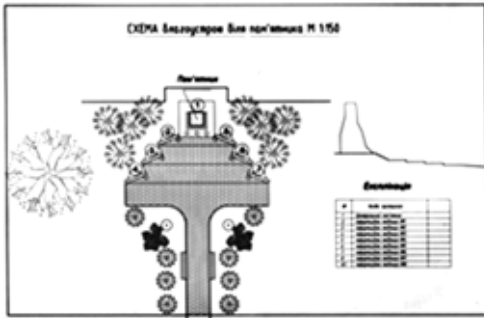

Рис. № 3. Схема благоустрою біля пам'ятника. Варіант № 1.

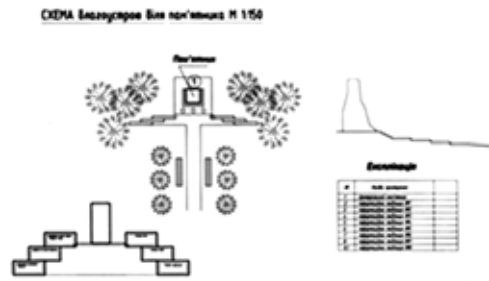

Рис. № 4. Схема благоустрою біля пам'ятника. Варіант № 2.

Отже, складання реєстрів (списків) учасників національно-визвольних змагань було і залишається важливим питанням національної пам'яті українського суспільства, завдяки якій формується національна свідомість. Тому важливо біля символічних могил, пам'ятників тощо встановлювати «пропам'ятні таблиці» з іменами Героїв. Ці культові місця повинні відігравати важливу роль у житті кожного українця. Біля них мають відбуватися панахиди, заходи національно-патріотичного виховання: до Дня Героя (травень), до Дня захисника України (жовтень), Листопадового Чину тощо.

Дрогобич

1. полк. Коссак Григорій¹¹, 2. сот. Коссак Іван¹², 3. сот. Петрикевич Віктор¹³, 4. сот.-суддя Ріпнійський Богдан-Степан¹⁴, 5. сот. Фастман Давид¹⁵, 6. пор. Вовк Іван¹⁶, 7. пор. Гнатківський Симеон-Лукіян¹⁷, 8. пор.-суддя Кондрат Мирон¹⁸,

¹⁰ Ханас В. Дрогобиччина в період Західноукраїнської Народної Республіки: джерела, документи, спогади // Указана праця. – С. 192-216; Його ж. Реєстр стрільців Української Галицької Армії з населених пунктів Дрогобиччини // Франковий Край... – С. 4.

¹¹ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль, 2005. – С. 442; Мінчак М. Українські Січові Стрільці Дрогобиччини // Дрогобиччина... – Т. І. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1973. – С. 90; Українські січові стрільці, 1914 – 1920 / За ред. Б. Гнаткевича та ін.; Іл. оформл. І. Іванця. – Репринт. Відтворення з вид. 1935 р. – Львів, 1991. – С. 145.

¹² Лазарович М. Указана праця. – С. 442; Мінчак М. Українські Січові Стрільці Дрогобиччини... – Т. І. – С. 90.

¹³ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія: До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки. – Т. 3: П – С. Івано-Франківськ, 2020. – С. 115-116.

¹⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія... – Т. 3. – С. 335.

¹⁵ Стацишин О. Ландскнехти Галицької армії / Центр дослідження визвольного руху. – Львів, 2012. – С. 415.

¹⁶ Вішка О., Срібняк І. Знахідка у Варшавській бібліотеці: Список полонених старшин УГА в таборі Тухоль (1920 – 1922) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». – К., 2015. – Вип.4(127). – С. 62; Тарнавський Р. Тустановичі. – Дрогобич, 2019. – С. 314; Українська Галицька Армія. У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 – 1920 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. V. – Вінніпег, 1976. – С. 175;

¹⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – Т. 1: А-Ж. – Івано-Франківськ, 2018. – С. 372.

¹⁸ Кондрат М. Ще про дрогобицький бунт // Діло. – 1929. – 20 липня. – Ч. 159. – С. 4.

9. пор. Коссак Василь¹⁹, 10. пор. Модрицький Северин²⁰, 11. пор. Німилович Микола²¹, 12. пор. Ясеницький Євген²², 13. чет. Коцко Антін²³, 14. чет. Флюнт Володимир²⁴, 15. чет. Цукерман Лев²⁵, 16. хор. Брошнівський Онуфрій²⁶, 17. хор. Веселий Василь²⁷, 18. хор. Весоловський Гриць²⁸, 19. хор. Рудницький Лев²⁹, 20. хор. Сасик Маркіян³⁰, 21. хор. Смольницький Володимир³¹, 22. ст. дес. Кушнір Володимир³², 23. пхор. Дуцько Володимир³³ 24. пхор. Знак Петро³⁴, 25. пхор. Шипайло Микола³⁵, 26. (старш.) Шипайло Володимир³⁶, 27. десят. Гриник Гриць³⁷, 28. віст. Дуцяк Михайло³⁸, 29. стр. Брухаль Семен³⁹, 30. стр. Вата Іван⁴⁰, 31. стр. Гутович Дмитро⁴¹, 32. стр. Дацяк Михайло⁴² 33. стр. Кізло Осип⁴³, 34. стр. Кірді Степан⁴⁴, 35. стр. Лабо-

¹⁹ Лазарович М. Указана праця. – С. 442; Мінчак М. Українські Січові Стрільці Дрогобиччини... – С. 90; Українські січові стрільці, 1914 – 1920... – С. 145.

²⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. – Т. 2: 3–О. – Івано-Франківськ, 2019. – С. 645; Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. III. – С. 4; Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 – 1919 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. I. – Вінніпег, 1958. – С. 677; Українська Галицька Армія. У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 – 1919 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. IV. – Вінніпег, 1968. – С. 115.

²¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923... – Т. 2. – С. 727; Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. V. – С. 23; Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 116.

²² Пограничний О. Євген Ясеницький // 150 славних українців Дрогобиччини / Упоряд. Б. Пристай. – Дрогобич: ФОП Пристай Б.Р. (ВПЦ «Наш Друк»), 2012. – С. 248; Українська Галицька Армія. – IV. – С. 159.

²³ Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 – 1919 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. III. – Вінніпег, 1966. – С. 143.

²⁴ Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 175.

²⁵ Стацишин О. Указана праця. – С. 423.

²⁶ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С.62.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Вісник комбата. Інтернет-версія об'єднання бувших вояків українців в Америці, братів колишніх вояків 1-ї УД УНА. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/search/label/1979%20%201>

³⁰ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 118.

³¹ Калічак І. Записки четаря (спомини 1918 - 1919). – Львів, 1931. – С. 32, 39; Спростування п. Ст. (Станіслава – авт.) Смольницького // Діло. – 1929. – 9 серпня. – Ч. 176. – С. 4.

³² Українська Галицька Армія. – Т. III. – С. 219.

³³ Калічак І. Указана праця. – С. 13, 18.

³⁴ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 262, 2726.

³⁵ Калічак І. Указана праця. – С. 15-16; Лазарович М. Указана праця. – С. 524; Некролог про смерть Миколи Шипайла // Свобода. Український щоденник (Джерзі Ситі і Нью Йорк). – 1968. – 7 лютого. – Ч. 25. – С. 5.

³⁶ Кривава книга / Упорядник, автор передм. Я. Радевич-Винницький. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич, 1994. – С. 195.

³⁷ Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 173.

³⁸ Там само. – Т. IV. – С. 134.

³⁹ «Републіка» щоденник, Станіславів 8-го квітня 1919 р., ч. 56, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 97.

⁴⁰ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан. – Дрогобич, 2018. – С. 29.

⁴¹ Гладилевич А. Зеня Гутович // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 760.

⁴² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. – Т. 1. – С. 608.

⁴³ Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 51.

⁴⁴ Там само. – Т. IV. – С. 238.

дич Василь⁴⁵, 36. стр. Лабодич Дмитро⁴⁶, 37. стр. Ленах Юрко⁴⁷, 38. стр. Смольницький Теофіл⁴⁸, 39. стр. Шевців Іван⁴⁹, 40. стр. Ясеницький Савин-Орест⁵⁰.

Борислав

1. сот. Боксгорн Альфред⁵¹, 2. пор. Левицький Михайло⁵², 3. хор. Сасик Євстахій⁵³, 4. дес. Джуган Олекса⁵⁴, 5. стр. Сасик Юрій⁵⁵, 6. стр. Стефанюк Осип⁵⁶, 7. Левицький Пилип (Филип)⁵⁷.

Баня Котівська-Борислав

1. чет. Семйонек Михайло⁵⁸.

Волянка-Борислав

1. хор. Гаврилюк Іван⁵⁹.

Губичі-Борислав

1. сот. Байрак Микола⁶⁰, 2. булавний старший десятник Ільків Іван⁶¹, 3. пор. Байрак Гриць, 4. стр. Байрак Павло, 5. стр. Шумський Володимир, 6. стр. Шумський Роман, 7. стр. Яворський Петро⁶².

Мражниця-Борислав

1. дес. Цусак⁶³, 2. (старш.) Максимчук Юліан Юрій⁶⁴.

⁴⁵ Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Худож. оформл. Р.А. Гимона. – Львів, 1991. – С. 122.

⁴⁶ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 215.

⁴⁷ Колянчук О. За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917-1921 рр.: Місця пам'яті в Польщі. Довідник / Олександр Колянчук, за ред. Степана Золотаря. – Дрогобич, 2018. – С. 272.

⁴⁸ Спростування п. Ст. (Станіслава – авт.) Смольницького // Діло. – 1929. – 9 серпня. – Ч. 176. – С. 4.

⁴⁹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 229.

⁵⁰ Орач О. Савин Орест Ясеницький // 150 славних українців Дрогобиччини... – С. 248-249; Савин-Орест Ясеницький (1898 – 1966) // Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка 1918–1944 рр. / Упор. Л. Дутко-Слонська, Л. Ковалів-Гавришак, Н. Петричка-Гарбузюк, І. Невмержицька. – Дрогобич, 2014. – С. 74.

⁵¹ Стацишин О. Указана праця. – С. 328.

⁵² Левицький М. Українці в нафтовій промисловості // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 598.

⁵³ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 394-395; Левицький М. Українці в нафтовій промисловості // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 118; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 314.

⁵⁴ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 237.

⁵⁵ Мороз В. Моя військова служба в Бориславі // Дрогобиччина... – Т. IV. – С. 188.

⁵⁶ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 224.

⁵⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 396; Календар «Червона Калина» на 1924 рік, ст. 38; Н.Н. Галина Дидинська // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 708; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 314; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 143.

⁵⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 412-13; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 224; Калічак І. Указана праця. – С. 4; Р.П. Дещо з історії III Групи «Глибока» VIII Самбірської Бригади // Літопис Червона Калина. – 1934. – № 9. – С. 12.

⁵⁹ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 62.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Інваліди УГА: карта //– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua.

⁶² Саболта Б. Село Губичі в літах моєї молодості // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 262, 265.

⁶³ Вічна пам'ять! Неповний виказ декотрих українців, замордованих поляками в 1919 і 1920 роках // Дрогобиччина... – Т. III. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. – С. 438; Кривава книга / Упорядник, автор передм. Я. Радевич-Винницький. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич, 1994. – С. 21.

⁶⁴ Максимчук Юліан Юрій . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%AE%D0%B%D1%96%D0%B0%D0%BD_%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9

Тустановичі-Борислав

1. пор. Петруняк Дмитро⁶⁵, 2. хор. Ваврик Дмитро⁶⁶, 3. хор. Ваврик Іван⁶⁷, 4. хор. Веприк Петро, 5. бунч. Гавриляк⁶⁸, 6. стр. Бачинський Микола⁶⁹, 7. стр. – лікар Ваврик Микола⁷⁰, 8. стр. Данилюк Дмитро⁷¹, 9. стр. Драган Михайло⁷², 10. Когут Михайло⁷³, 11. стр. сестра милосердя Петруняк-Снакова Катря⁷⁴, 12. стр. – лікар Терлецький Микола⁷⁵, 13. стр. Бабич Дмитро, 14. стр. Ваврик Петро, 15. стр. Граб Володимир, 16. стр. Королик Семен, 17. стр. Монастирський Теодор, 18. стр. Маців Василь, 19. стр. Муйла Григорій, 20. стр. сестра милосердя Петруняк Варвара, 21. стр. Сенів Теодор, 22. стр. Турок Ілля, 23. стр. Олинець Іван⁷⁶.

Трускавець

1. підхор. Фарисей Петро⁷⁷, 2. стр. Різник Олекса⁷⁸, 3. стр. Івасівка Олександр⁷⁹.

Стебник

1. сот. Микилита Я.⁸⁰, 2. хор. Струк Лев⁸¹, 3. дес. Калічак Михайло⁸² 4. стр. Мотика Юрко⁸³, 5. стр. Федичка Прокіп⁸⁴, 6. стр. Андрущак Ю., 7. стр. Блажкевич С., 8. стр. Варивода М., 9. стр. Дирко С., 10. стр. Дмитрів М., 11. стр. Іваник М.А., 12. стр. Іваник М., 13. стр. Івасько І., 14. стр. Кравчук І., 15. стр. Кулик С., 16. стр. Кунька М., 17. стр. Луцуняк Г., 18. стр. Олексишин В., 19. стр. Паращак М., 20. стр. Фаб'як В.⁸⁵

⁶⁵ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425; Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 124; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 332; Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях в 1918 – 1920 рр. Матеріали до історії / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. – Т. II. – Вінніпег, 1960. – С. 372.

⁶⁶ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425.

⁶⁷ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 62.

⁶⁸ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425.

⁶⁹ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomu-tsvyntari-mista-lvova/>.

⁷⁰ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. I. – С. 425; Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 103.

⁷¹ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomu-tsvyntari-mista-lvova/>.

⁷² Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. I. – С. 588; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 294.

⁷³ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 182.

⁷⁴ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 332.

⁷⁵ Дашкевич Р. Тустановичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 425; Калічак І. Указана праця. – С. 15-16; Тарнавський Р. Указана праця. – С. 343-344; Українська Галицька Армія. – Т. V. – С. 103.

⁷⁶ Тарнавський Р. Указана праця. – С. 309, 325, 327, 332, 360.

⁷⁷ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 72.

⁷⁸ Ключак В. Не згине пам'ять про славетну трускавецьку родину Різників – 2019. – 11 березня // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://protruskavets.org.ua/ne-zhyne-pamyat-pro-slavetnu-truskavetsku-rodynu-riznyakiv/>; Оголошення // Франковий Край. – 2019. – 15 лютого. – № 07 (273). – С. 3.

⁷⁹ Івасівка М. Ніколи не забути // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. III. – С. 380-381.

⁸⁰ Дані з меморіальної таблиці на символічній могилі «Борцям за волю України. УСС і УГА» / На території Храму Різдва Пресвятої Богородиці м. Стебник, 1989 р.

⁸¹ Українська Галицька Армія. – Т. I. – С. 677.

⁸² Там само. – Т. IV. – С. 238.

⁸³ Там само. – С. 135.

⁸⁴ Там само. – С. 200.

⁸⁵ Дані з меморіальної таблиці на символічній могилі «Борцям за волю України. УСС і УГА» / На території Храму Різдва Пресвятої Богородиці м. Стебник, 1989 р.

Колпець-Стебник

1. стр. Нафус Микола⁸⁶, 2. стр. Ших Василь⁸⁷.

Солець-Стебник

1. пор. Мінчан Михайло⁸⁸, 2. стр. Малиголовко Дмитро⁸⁹, сан. Нементовська Юлія-Валерія⁹⁰.

Меденичі

1. стр. Яцків Михайло⁹¹.

Підбуж

1. сот. Бізанц Данило⁹², 2. стр. Кикіс Олекса⁹³, 3. стр. Боброцяк Григорій, 4. стр. Боброцяк Стефан, 5. стр. Дрич Стефан, 6. стр. Залокоцький Федір, 7. стр. Зибликевич Петро, 8. стр. Кавчук Софрон, 9. стр. Кекіс Федір, 10. стр. Кішик Микола, 11. стр. Кішик Стефан, 12. стр. Кігівчак Василь, 13. стр. Матис Василь, 14. стр. Миколайович, 15. стр. Процик Микола⁹⁴, 16. стр. Кігівчак Олекса⁹⁵, 17. стр. Трускавецький Петро⁹⁶.

Східниця

1. стр. Слуцький Василь⁹⁷.

Биків

1. пор. Тарнавський Осип⁹⁸, 2. чет. Тарнавський Іван⁹⁹, 3. стр. Маланчук Василь¹⁰⁰, 4. стр. Тарнавський Семен¹⁰¹.

Бистриця Гірська

1. стр. Борисович Микола, 2. стр. Гарасим Гнат, 3. стр. Гулич Василь, 4. стр. Ільницький Петро, 5. стр. Косюта Петро, 6. стр. Кузан Василь, 7. стр. Мазурик Василь, 8. стр. Мазурик Григорій, 9. стр. Мандзяк Степан, 10. стр. Мушкета Сеньо, 11. стр. Панів Василь, 12. стр. Піхоцький Михайло, 13. стр. Пиляк Адам, 14. стр. Пиляк Ан-

⁸⁶ Українська Галицька Армія. Жертви тифу (мапа). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1Ekc5apHweknbGCHnbig4Q8Uxhmfs0XIVL&ll=49.32320398102252%2C23.461789161147408&z=11>

⁸⁷ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 149.

⁸⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 634; Лазарович М. Указана праця. – С. 466; Мінчак М. Українські Січові Стрільці Дрогобиччини. – Т. I. – С. 90; Українські січові стрільці, 1914 – 1920... – С. 150.

⁸⁹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 240.

⁹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 719.

⁹¹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 231.

⁹² Стацишин О. Указана праця. – С. 325.

⁹³ «Република» щоденник, Станиславів 8-го квітня 1919 р., ч. 56, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 98.

⁹⁴ Кішик М. У боротьбі за Україну // Підбуж. Хроніка / упорядник Я. Татомир. – Дрогобич, 2018. – С. 25.

⁹⁵ Кігівчак Й. Мій старший брат Степан // Підбуж. Хроніка / упорядник Я. Татомир. – Дрогобич, 2018. – С. 353.

⁹⁶ Петрущак М. Трагічна доля роду Трускавецьких // Підбуж. Хроніка / упорядник Я. Татомир. – Дрогобич, 2018. – С. 380; Русин Т. Таємниці Підбузької катівні НКВД-КДБ // Високий замок плюс Дрогобиччина. – 2019. – 22 серпня. – С. 3.

⁹⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 4406.

⁹⁸ Батьківське світло: (сімейні спогади) / К. Глухівська, Г. Глухівська, О. Палій, Л. Кузишин. – К., 2002. – С. 9, 106.

⁹⁹ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 70.

¹⁰⁰ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 99.

¹⁰¹ Батьківське світло... – С. 217.

дрій, 15. стр. Пиляк Гнат, 16. стр. Пиляк Федір, 17. стр. Смольницький Яків, 18. стр. Чопик Іван, 19. стр. Чопик Микола, 20. стр. Шепетяк Ілько¹⁰².

Болехівці

1. віст. Ковальчин Микола¹⁰³, 2. Гавдяк Василь, 3. Гавриш Іван, 4. Глодан Микола, 5. Головкевич Микола, 6. Губіцький Григорій, 6. Дзьобик Микола, 8. Добош Дмитро, 9. Ілик Микола, 10. Ілик Федір, 11. Ковальчин Олексій, 12. Когут Іван, 13. Козар Михайло, 14. Льонгер Стефан, 15. Микитин Григорій, 16. Петренко Стефан, 17. Петруняк Василь, 18. Пляцко Ілько, 19. Пристай Іван, 20. Солецький Дмитро, 21. Хом'як Василь¹⁰⁴, 22. стр. Козар Михайло¹⁰⁵, 23. стр. Ляхович Михайло¹⁰⁶.

Брониця

1. хор. Дорожовець Петро¹⁰⁷, 2. хор. Дяків Василь¹⁰⁸, 3. стр. Данилів Іван¹⁰⁹, 4. стр. Равловський Павло¹¹⁰, 5. стр. Федюк Осип¹¹¹.

Вацовичі (Залужани)

1. підх. Пастернак Северин¹¹², 2. стр. Косик Микола¹¹³.

Верхні Гаї

1. четар Кметик Степан¹¹⁴, 2. стр. Войтко Іван, 3. стр. Гук Василь, 4. стр. Гук Іван, 5. стр. Гук Павло¹¹⁵, 6. стр. Зелений Михайло¹¹⁶, 7. стр. Кришталь Михайло, 8. стр. Луців Іван 9. стр. Скоропад Юрко, 10. стр. Софіяник Іван¹¹⁷.

Потік-Верхні Гаї

1. стр. Лопський Микола, 2. стр. Софіяник Іван, 3. стр. Софіяник Микола, 4. стр. Тунський Павло¹¹⁸.

¹⁰² Фриз І. З витоків Бистриці. – Дрогобич, 2010. – С. 81-82; Дані з меморіальної таблиці на символічному пам'ятнику «Січові Стрільці. Воїни ОУН-УПА с. Бистриця» / Бистриця, 2013 рік.

¹⁰³ Болехівці. Короткий нарис до історії / Упорядник, автор тексту Петро Пупін. – Дрогобич, 2010. – С. 29; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 181.

¹⁰⁴ Болехівці. Указана праця. – С. 29.

¹⁰⁵ Анкета стрільця скорострільної сотні 36 піхотного полку ім. Івана Мазепи УГА (м. Коломия) Козар Михайла, с. Болехівці Дрогобицького р-н Львівської обл. // В архіві автора.

¹⁰⁶ Інваліди УГА: карта // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua.

¹⁰⁷ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 64.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Записано 01.03.2019 р. від Тараса Гентоша, 1964 р. н. (м. Дрогобич).

¹¹⁰ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 221.

¹¹¹ Там само. – Т. IV. – С. 227.

¹¹² Лешух Р. Северин Пастернак (до 120-річчя від дня народження) // Палеонтологічний збірник. – 2018. – № 50. – С. 73-74; Пристай Б. 300 Великих дрогобичан. – Дрогобич, 2018. – С. 228.

¹¹³ Записано 10.04.2019 р. від Марії Ханас, 1967 р.н. (с. Залужани).

¹¹⁴ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/reservekadett-stefan-kmetik-and-einjahrig-freiwillige-krakov-1915>

¹¹⁵ Записано 4 та 8 березня 1999 р. від Анелі Гук, 1902 р. н. (с. Верхні Гаї); Записано 17 травня 1994 р. від Миколи Бориса, 1918 р. н. (с. Верхні Гаї); Записано 27 липня 1998 р. від Степана Мисіва, 1928 р. н. (с. Верхні Гаї).

¹¹⁶ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomu-tsvyntari-mista-lvova/>.

¹¹⁷ Записано 4 та 8 березня 1999р. від Анелі Гук, 1902 р. н. (с. Верхні Гаї); Записано 17 травня 1994 р. від Миколи Бориса, 1918 р. н. (с. Верхні Гаї); Записано 27 липня 1998 р. від Степана Мисіва, 1928 р. н. (с. Верхні Гаї).

¹¹⁸ Записано 24 серпня 1995 р. від Миколи Софіяника, 1922 р. н. (с. Верхні Гаї-Потік).

Волоща

1. пор. Лев Амброс, 2. чет. Кивацький Микола, 3. чет. Созанський Теодор¹¹⁹, 4. Гнат Петро¹²⁰, 5. стар. стр. Грищак Іван¹²¹, 6. стр. Кивацький Михайло, 7. стр. Ліщинський Стах, 8. стр. Ничипор Петро¹²².

Воля Якубова

1. стр. Галанчук (Гавайчук, Гаванчук) Михайло, 2. стр. Танчук Йосиф¹²³, 3. стр. Жгута Олекса¹²⁴, 4. стр. Губицький Микола, 5. стр. Кобрин Гриць, 6. стр. Кобрин Микола¹²⁵, 7. стр. Мельник Яким¹²⁶, 8. стр. Блажкевич Василь, 9. стр. Кобрин Дмитро, 10. стр. Кобрин Іван, 11. стр. Наливайко Михайло¹²⁷, 12. стр. Зубрицький Микола, 13. стр. Лехуш Василь, 14. Мельник Євген¹²⁸, 15. Лютик Михайло¹²⁹.

Вороблевичі

1. стр. Дякович Михайло¹³⁰, 2. стр. Жеплинський Михайло¹³¹.

Грушів

1. сот. Думин Іван¹³², 2. сот. Чаповський Іван¹³³ 3. чет. Луців Лука¹³⁴, 4. чет. Спанчак Микола¹³⁵, 5. пхор. Хоркавців Гнат¹³⁶, 6. стр. Беків Степан¹³⁷, 7. стр. Климкевич Андрій¹³⁸, 8. стр. Огар Кузьма¹³⁹.

¹¹⁹ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 65-66, 69.

¹²⁰ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан... – С. 296.

¹²¹ Інваліди УГА: карта // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua; Грищак А. Волоща – отча земля. Історико-етнографічний нарис. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. – С. 204.

¹²² Грищак А. Указана праця. – С. 204.

¹²³ Баранецький о. Микола. Участь духівництва в національному та економічному житті Дрогобиччини // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 161; Літопис Червоної Калини – 1934. – Ч. IX. – С. 22; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 81.

¹²⁴ Літопис Червоної Калини – 1934. – Ч. IX. – С. 22; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 82.

¹²⁵ Літопис Червоної Калини – 1934. – Ч. IX. – С. 22; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 123.

¹²⁶ Літопис Червоної Калини – 1934. – Ч. IX. – С. 22; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 156.

¹²⁷ Літопис Червоної Калини – 1934. – Ч. IX. – С. 22.

¹²⁸ Дані з меморіальної таблиці «Українські Січові Стрільці уродженці Волі Якубової» біля пам'ятника Андрію Мельнику в с. Воля Якубова. 2006 р.

¹²⁹ Колянчук О. Указана праця. – С. 272.

¹³⁰ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 210.

¹³¹ О. Михайло Жеплинський: служіння Богу та Україні. Упорядники Жеплинський Б.М., Ковальчук Д.Б., о. Жеплинський Т. Б., Жеплинський Ю. Р., Ковальчук М. М. – Львів, 2019. – С. 19; Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга четверта: м. Дрогобич, Дрогобицький район. – Львів, 2019. – С. 58.

¹³² Дрогобиччина: свідки епох. Енциклопедична книга-альбом. – Дрогобич, 2012. – С. 31; Калічак І. Указана праця. – С. 32; Спанчак М. Грушова // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 255-256.

¹³³ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан. – Дрогобич: ПП «Коло», 2018. – С. 339.

¹³⁴ Вісник Українського Війська. Виходить на зарядження Диктатора Західних областей УНР. – 1919. 07.31 – Ч. 9. – С. 3; Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 66; Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 468-469.

¹³⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 479-80; Спанчак М. Грушова // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 255-256.

¹³⁶ Калічак І. Указана праця. – С. 31; Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа I в часі Першої світової війни (1914 – 1916 рр.): невідомі епізоди про «переддень» війни, російську окупацію і не тільки // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. – Дрогобич, 2013. – Вип. 4. – С. 41, 59; Спанчак М. Грушова // Дрогобиччина... – Т. I... – С. 256.

¹³⁷ Вічна пам'ять! Список українців, померших з голоду і тифу в польських таборах // Дрогобиччина... – Т. III. – С. 438; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 206.

¹³⁸ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан... – С. 114-115.

¹³⁹ «Републіка», щоденник, Станіславів, 10 травня 1919, ч. 81, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 99.

Далява

1. пор. Гумецький Орест¹⁴⁰.

Добрівляни

1. хор. Нижник Михайло¹⁴¹, 2. вістун Степан Кужіль¹⁴², 3. хор. Берегуляк Микола, 4. стр. Альберд Петро, 5. стр. Берегуляк Сень, 6. стр. Дорожовець Дмитро, 7. стр. Дорожовець Федір, 8. стр. Захарія (двоє стільців з цим прізвищем), 9. стр. Іванюш Микола, 10. стр. Кіндратів Федір, 11. стр. Кужель Гринь, 12. стр. Лудин Федір, 13. стр. Нижник Дмитро, 14. стр. Нижник Іван, 15. стр. Нижник Кіндрат, 16. стр. Римар Іван, 17. стр. Сорока Михайло, 18. стр. Стеців Михайло, 19. стр. Ступак Антін, 20. стр. Щербак Павло, 21. стр. Яворський Федір, 22. стр. Яворський Степан, 23. стр. Яцюшко Михайло¹⁴³, 24. стр. Кручай Степан¹⁴⁴, 25. стр. Нижник Петро¹⁴⁵, 26. стр. Слюсар Григорій¹⁴⁶, 27. стр. Равлева Василь¹⁴⁷.

Доброгостів

1. четар Боберський Іван¹⁴⁸, 2. стр. Іванцюра Микола¹⁴⁹, 3. стр. Котормус Дмитро¹⁵⁰.

Довге

1. стр. Іваночко Федір¹⁵¹, 2. стр. Мельницький Степан¹⁵².

Дорожів

1. ст. стр. Квік Павло¹⁵³.

Залокоть

1. пор. Ільницький Плятон¹⁵⁴, 2. стр. Хомин Василь¹⁵⁵, стр. Химин Михайло¹⁵⁶.

¹⁴⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 1. – С. 372.

¹⁴¹ Захарія Й. Добрівляни на Дрогобиччині. Короткий екскурс у недавнє минуле села. Історико-краєзнавчий нарис-путівник. Львів. 2010. – С. 49; Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 67.

¹⁴² Бірчак В. Дрогобицька епопея: уривок з спогадів // Літературно-науковий вісник. – Кн. 9. – С. 751-752; Пацлавський В. Перший листопад в Дрогобичі і Бориславський фронт // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Т. I. – С. 70; Лука Л. Дрогобич під час Української влади в 1918 – 1919 роках // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 75; Захарія Й. Указана праця. – С. 48.

¹⁴³ Захарія Й. Указана праця. – С. 48-49; Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 67.

¹⁴⁴ Даниш Н., Лепкий М. З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил // Літопис Червоної Калини – 1929. – Ч. III. – С. 12; «Республіка», Станиславів 20 березня 1919, ч. 40, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 100.

¹⁴⁵ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан. – Дрогобич, 2018. – С. 21.

¹⁴⁶ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. – 1. – Спр. 64948-ФП; РУ ФСБ РФ АО. – Спр. П-14567; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/72646>.

¹⁴⁷ Некролог // Дрогобицький листок. – № 3-4. – 1918. – С. 7.

¹⁴⁸ Липовецький С. Обличчя звитяги (Стрілецькі світлини). – Львів, 2012. – С. 9; Пристай Б. 300 Великих дрогобичан. – Дрогобич, 2018. – С. 21.

¹⁴⁹ Гладкий М. Іванцюра Іван. Дороги життя роду Іванцюри. Книга споминів і світлин. Мемуарний нарис / Ред. В. Демків / . – Україна, 2005. // ДКЗ / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), В. Александрович, Л. Винар, Л. Войтович, Я. Ісаєвич та ін. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 607; Іванцюра І. Доброгостів: історико-географічний мемуарний нарис. – Дрогобич, 2001. – С. 122.

¹⁵⁰ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 4406.

¹⁵¹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 147.

¹⁵² «Републіка» щоденник, Станиславів 8-го квітня 1919 р., ч. 56, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 98.

¹⁵³ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 238.

¹⁵⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2192. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 216-217; Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923. Документи і матеріали: у 5-ти томах 8-ми книгах / Керівник роботи і відповідальний редактор О. Карпенко. – Т. 4. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 570-572; Лазорак Б. «Горожане Дрогобицької землі! Народе – до збруї!» (Документи і матеріали до історії ЗУНР Дрогобиччини у 1918 – 1919 рр. (Частина I) // ДКЗ / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. – Вип. XXI. – Дрогобич, 2019. – С. 117.

¹⁵⁵ «Републіка», щоденник, Станиславів 23 березня 1919 р., ч. 43, ст. 4; Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 97.

¹⁵⁶ Інваліди УГА: карта // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua.

Кропивник Новий

1. сот. Габлінський Мирослав (Ярослав)¹⁵⁷, стр. Миськів Макар¹⁵⁸.

Летня

1. полк. Левицький Іполит¹⁵⁹.

Літня

1. хор. Галушка Микола, 2. хор. Лепкий Андрій¹⁶⁰, 3. стр. Бурдяк Онуфрій (капелан)¹⁶¹.

Лішня

1. хор. Сов'як Микола¹⁶², 2. стр. Василенко Микола¹⁶³, 3. стр. Кузик Василь¹⁶⁴.

Лужок Долішній

1. підх. Татомир Володимир¹⁶⁵.

Медвежа

1. пор. Яцуляк Василь, 2. стр. Глех Василь, 3. стр. Гуняк Микола, 4. стр. Ілечко Тимофій, 5. стр. Коваль Андрій, 6. стр. Лужецький Петро, 7. стр. Лужецький Степан, 8. стр. Маменько Стефан, 9. стр. Маменько Іван, 10. стр. Мартинович Юрій, 11. стр. Савуляк Федір, 12. стр. Сов'як Василь, 13. стр. Сов'як Микола, 14. стр. Сосяк Петро, 15. стр. Сосяк Григорій, 16. стр. Сосяк Михайло, 17. стр. Стеців Микола, 18. стр. Стеців Стах, 19. стр. Сов'як Григорій, 20. стр. Терлецький Василь, 21. стр. Чернецький Григорій, 22. стр. Хирович Гнат, 23. стр. Хирович Григорій, 24. стр. Чапля Григорій¹⁶⁶.

Модричі

1. чет. Магас Павло¹⁶⁷.

Монастир ДЕРЕЖИЦЬКИЙ

1. чет. Логин Теодор¹⁶⁸.

Нагуєвичі

1. пор. Франко Петро¹⁶⁹, 2 чет. Винницький¹⁷⁰ Григорій¹⁷¹, 3. стар. стр. Подляшецький Микола¹⁷², 4. стр. Дрогобицький Антін¹⁷³, 5. стр. Дрогобицький Григо-

¹⁵⁷ Кропивницький О. Кропивник Новий // Дрогобиччина... – Т. I... – С. 290; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С. 172.

¹⁵⁸ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 241.

¹⁵⁹ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 392.

¹⁶⁰ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 62, 66.

¹⁶¹ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т.1. – С. 210.

¹⁶² Бірчак В. Дрогобицька епопея: уривок з спогадів // Літературно-науковий вісник. – Кн. 7-8. – С. 621; Мінчак М. Пласт у гімназії ім. Франца Йосифа I в Дрогобичі // Дрогобиччина... – Т. I... – С. 490.

¹⁶³ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 207.

¹⁶⁴ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomu-tsvyntari-mista-lvova/>.

¹⁶⁵ Українська Галицька Армія. – Т. I. – С. 657.

¹⁶⁶ Гаврик С. Мое родинне село Медвежа // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 308; Гриник М. А спогади – мов застигли сльозини. – Дрогобич, 2013. – С. 11-12; Гриник М. Село Медвежа. Для пам'яті поколінь. – Дрогобич, 2004. – С. 38-39.

¹⁶⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 492.

¹⁶⁸ Інваліди УГА: карта // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua.

¹⁶⁹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 162.

¹⁷⁰ Калічак І. Указана праця. – С. 31.

¹⁷¹ Гром Г. Нагуєвичі – батьківщина Івана Франка. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 21.

¹⁷² Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 193.

¹⁷³ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomu-tsvyntari-mista-lvova/>.

рій¹⁷⁴, 6. стр. Твардовський Василь¹⁷⁵, 7. стр. Чайла Микола¹⁷⁶, 8. стр. Якубовський Степан¹⁷⁷, 9. стр. Винницький Зеновій, 10. стр. Буцяк Михайло, 11. стр. Добрянський Микола, 12. стр. Добрянський Степан, 13. стр. Дрогобицький Василь, 14. стр. Дум'як Михайло, 15. Зільберберг, 16. стр. Лопушанський Стах, 17. стр. Лялюк Григорій, 18. стр. Стеців Микола¹⁷⁸, 19. стр. Хруник Володимир¹⁷⁹, 20. стр. Гром Григорій, 21. стр. Гром Іван, 22. стр. Котик Петро, 23. стр. Микитич Іван, 24. стр. Навроцький Йосип, 25. стр. Сальвар Йосип, 26. стр. Саяк Микола, 27. стр. Стеців Стах¹⁸⁰, 28. стр. Добрянський Григорій, 29. стр. Добрянський Федір, 30. стр. Франко Михайло, 31. Франко Яків¹⁸¹.

Нижні Гаї

1. хор. Кравець Микола¹⁸², 2. стр. Антонюк Петро, 3. стр. Бойко Теодор, 4. стр. Василенко Микола, 5. стр. Вінцковський Іван, 6. стр. Вінцковський Микола, 7. стр. Грабар Федь, 8. стр. Зелений Михайло, 9. стр. Калічак Іван, 10. стр. Калічак Теодор, 11. стр. Кравець Іван, 12. Кравець Михайло, 13. стр. Кришталь Василь, 14. стр. Матвіїшин Іван, 15. стр. Матвіїшин Тимко, 16. стр. Паньків Дмитро, 17. стр. Пурій Петро, 18. стр. Скірляк Олекса, 19. стр. Скірляк Теодор, 20. стр. Сікора Іван, 21. стр. Скоропад Микола, 22. стр. Стецко Іван, 23. стр. Стецко Олекса¹⁸³, 24. Василенко Ілько¹⁸⁴, 25. Баран (три брати)¹⁸⁵.

Бінич-Гаї Нижні

1. стр. Кравець Гнат, 2. стр. Мацигін Антон, 3. стр. Мацигін Микола, 4. стр. Мацигін Михайло, 5. стр. Мацигін Олексій, 6. стр. Мацигін Юрій, 7. стр. Стасик Григорій, 8. стр. Стасик Михайло, 9. стр. Скоропад Матвій, 10. стр. Скоропад Микола¹⁸⁶.

¹⁷⁴ Пристай Б. 300 Великих дрогобичан... – С. 87.

¹⁷⁵ Гром Г. Указана праця. – С. 21; Пристай Б. 300 Великих дрогобичан... – С. 294.

¹⁷⁶ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 202.

¹⁷⁷ Некролог // Дрогобицький листок. – № 2. 1918. – С. 4.

¹⁷⁸ Гром Г. Указана праця. – С. 20-21, 23.

¹⁷⁹ Лазорак Б. «Похорон при великому здвигу народу...» або чому українці освячують і відкривають меморіал військових поховань стрільців УГА в Нагуєвичах? // Фейсбук. Сторінка Богдана Лазорака. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/people/%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD-%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA/100001700610588/>

¹⁸⁰ Стенд «Стрільцька слава України. Січові стрільці нашого села» // Архів Нагуєвицької середньої загальноосвітньої школи I-III ст. ім. І.Франка.

¹⁸¹ Стенд «За Україну, за її волю» // Архів Нагуєвицької середньої загальноосвітньої школи I-III ст. ім. І. Франка.

¹⁸² Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 331; Українська Галицька Армія. – Т. II. – С. 260.

¹⁸³ Пом'яник поляглих борців за волю України / Упор. М. Вінковський. – Гаї Нижні, 1939. – 5 с.

¹⁸⁴ Записано 13.08.2018 р. від Василенка Василя, 1959 р. н. (с. Нижні Гаї.)

¹⁸⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 2-4; Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Документи і матеріали. – У 5-ти томах / Керівник роботи і відповід. ред., автор передмови О. Карпенко. – Т. 3, кн. 1. Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. Карпенко О. Ю., Мицан К. П., Великочий В. С., Кобута С. Й., Пославська Г. Ю., Волосянко Л. Р. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 110.

¹⁸⁶ Дані з меморіальної таблиці на символічній могилі «Січовим Стрільцям, які боролися за волю і незалежність України» / Бінич-Гаї Нижні, 1990 рік.

Опака

1. пор. Сушко Григорій¹⁸⁷, 2. стр. Дидик Дмитро, 3. стр. Прицак Гнат, 4. стр. Прицак Ілько, 5. стр. Чопик Василь, 6. стр. Чопик Михайло¹⁸⁸, 7. стр. Чопик Петро, 8. стр. Чопик Степан, 9. стр. Шемеляк Дмитро, 10. стр. Шишко Григорій¹⁸⁹.

Опарі

1. пор. Чушак Олександр¹⁹⁰.

Ортиничі

1. пор. Ортинський Омелян¹⁹¹, 2. стр. Демницький Іван¹⁹².

Підмонастирок

1. стр. Прицак Йосип¹⁹³, 2. стр. Чабан Василь¹⁹⁴.

Попелі

1. стр. Залукацький Стах¹⁹⁵, 2. стр. Ільків Володимир¹⁹⁶, 3. стр. Лисик Михайла¹⁹⁷, 4. стр. Стець Петро¹⁹⁸.

Раневичі

1. сот. Баб'як Петро¹⁹⁹, 2. хор. Когут Гриць²⁰⁰, 3. стр. Гавдяк Гриць²⁰¹.

Рибник

1. хор. о. Сапрун Северин²⁰².

Ріпчиці

1. хор. Осередчук Онуфрій²⁰³, 2. дес. Савула Михайло²⁰⁴, 3. стр. Вереницький Федір²⁰⁵.

¹⁸⁷ Данкевич М. Нарис з історії села Опака. – Дрогобич», 2016. – С. 41; Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга четверта: м. Дрогобич, Дрогобицький район. – Львів, 2019. – С. 52.

¹⁸⁸ Реабілітовані історією. Указана праця. – С. 52.

¹⁸⁹ Данкевич М. Указана праця. – С. 41.

¹⁹⁰ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomutsvyntari-mista-lvova/>; Вічна пам'ять! Неповний виказ декотрих українців, замордованих поляками в 1919 і 1920 роках // Дрогобиччина... – Т. III. – С. 438; Кропивницький О. Кропивник Новий // Там само. – Т. I. – С. 288; Кривава книга. Указана праця. – С. 27; Мороз В. Моя військова служба в Бориславі // Дрогобиччина... – Т. IV. – С. 187-188.

¹⁹¹ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 68.

¹⁹² Інваліди УГА: карта // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stylet-i-stylos.in.ua.

¹⁹³ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 253.

¹⁹⁴ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 202.

¹⁹⁵ Там само. – С. 177.

¹⁹⁶ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (АУСБУЛО). – Спр. П-541 (Д). – Арк. 10-10 зв.; Реабілітовані історією. Указана праця. – С. 391;

¹⁹⁷ Грущак А. Трагедія і триумф родини Лисиків (із розповіді Петра Лисика) // Нафтовик Борислава, 2 липня 1994. – № 54 (6471). – С. 2.

¹⁹⁸ «ДОЛЯ» – меморіально-пошуковий центр при Львівській обласній раді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dolya.lviv.ua/striltsi-ukrajinskoji-halytskoji-armiji-pohovani-na-yanivskomutsvyntari-mista-lvova/>.

¹⁹⁹ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 61; Лазарович М. Указана праця. – С. 385.

²⁰⁰ Інваліди УГА: карта...; Калічак І. Указана праця. – С. 32.

²⁰¹ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 236.

²⁰² Пацлавський В. Отець Северин Сапрун // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 721.

²⁰³ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 68.

²⁰⁴ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 195.

²⁰⁵ Дрогобиччина: свідки епох [Текст]: у 2 кн.: енцикл. кн.-альб. / Роман Пастух, Петро Сов'як, Ігор Шимко. – Дрогобич, 2012. – Кн. 2. – 2012. – С. 71;

Ролів

1. Баран Павло²⁰⁶.

Сілець

1. чет. Матківський-Гагулович Гриць²⁰⁷.

Снятинка

1. чет. Калічак Ілько²⁰⁸, 2. хор. Купчак Славко²⁰⁹, 3. стр. Калічак Сень²¹⁰.

Сторона

1. стр. Андруневчин Антін, 2. стр. Андруневич Гринько, 3. стр. Андруневич Микола, 4. стр. Андруневич Микола, 5. стр. Безик Гринь, 6. стр. Бідичак Павло, 7. стр. Валицький Йосиф, 8. стр. Гарасим Стефан, 9. стр. Гарасим Федь, 10. стр. Герляк Ілько, 11. стр. Гірчак Іван, 12. стр. Гірчак Микола, 13. стр. Думич Іван, 14. стр. Думич Олекса, 15. стр. Дяків Микола, 16. стр. Дяків Олекса, 17. стр. Жентичка Василь, 18. стр. Кігічак Гринь, 19. стр. Кірик Микола, 20. стр. Кірик Сень, 21. стр. Клісяк Йосиф, 22. стр. Клісяк Михайло, 23. стр. Когут Микола, 24. стр. Крайовський Іван, 25. стр. Кундик Василь, 26. стр. Кундик Іван, 27. стр. Кундик Іван, 28. стр. Куцір Михайло, 29. стр. Куцір Терентій, 30. стр. Лагяняк Василь, 31. стр. Ладник Іван, 32. стр. Лебедяк Василь, 33. стр. Левицький Йосиф, 34. стр. Левицький Лесь, 35. стр. Левицький Микола, 36. стр. Левицький Михайло, 37. стр. Левицький Юрко, 38. стр. Лотицький Гриць, 39. стр. Лотицький Онуфрій, 40. стр. Лотицький Федь, 41. стр. Лотоцький Василь, 42. стр. Лотоцький Яким, 43. стр. Лунич Ілько, 44. стр. Лунич Федь, 45. стр. Маланяк Гринько, 46. стр. Мандрик Йосиф, 47. стр. Мицак Гринько, 48. стр. Мицак Микола, 49. стр. Мінів Павло, 50. стр. Нащочич Федь, 51. стр. Павлів Павло, 52. стр. Пагутяк Василь, 53. стр. Пагутяк Михайло, 54. стр. Пагутяк Сень, 55. стр. Паращук Василь, 56. стр. Петрушак Іван, 57. стр. Петрушак Микола, 58. стр. Петрушак Яким, 59. стр. Пілотський Василь, 60. стр. Полько Трохим, 61. стр. Полько Федь, 62. стр. Ровдич Андрусь, 63. стр. Сабат Лесь, 64. стр. Сенів Михайло, 65. стр. Смольницький Ігнат, 66. стр. Старосольський Микола, 67. стр. Степаник Іван, 68. стр. Степаник Іван, 69. стр. Степаник Микола, 70. стр. Тінишин Х., 71. стр. Товарницький Іван, 72. стр. Трач Іван, 73. стр. Фаїк Іван, 74. стр. Фаїк Тимко, 75. стр. Чіпак Сень, 76. стр. Шепетяк Василь, 77. стр. Шепетяк Максим, 78. стр. Шепетяк Микола, 79. стр. Якимів Лазор²¹¹, 80. стр. Андруневчин Олекса²¹².

Тинів

1. стр. Кабан Петро²¹³.

²⁰⁶ Село на семи пагорбах / Упоряд. о. Олександр Копистянський. – Дрогобич, 1999. – С. 9.

²⁰⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 2. – С. 538; Українська Галицька Армія. – Т. I. – С. 677.

²⁰⁸ Дрогобиччина: свідки епох [Текст]. – Кн. 2. – С. 197; Р. П. Дещо з історії III Групи «Глибока» VIII Самбірської Бригади // Літопис Червона Калина. – 1934. – № 9. – С. 12; Сов'як П. Тільки про одну книжку // Дрогобицький книгознав. Випуск I. – Дрогобич, 2009. – С. 12.

²⁰⁹ Калічак І. Указана праця. – С. 13, 44, 70.

²¹⁰ Дрогобиччина: свідки епох [Текст]. – Кн. 2. – С. 197.

²¹¹ Клісяк Й. Спомини про село Сторона // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 400-401; Петрушак М. На крутих стежках життя // Підбуж. Хроніка. – С. 265.

²¹² Петрушак М. На крутих стежках життя // Підбуж. Хроніка. – С. 267.

²¹³ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 4406.

Улично

1. пор. Вербицький Іван²¹⁴, 2. стр. Гаврилук Михайло²¹⁵, 3. стр. Зубрицький Осип²¹⁶, 4. стр. Пилипів Юрко, 5. стр. Пилипів Юрко, 6. стр. Сервантка Іван²¹⁷, 7. стр. Щур Андрій²¹⁸.

Унятичі

1. сот. Тустанівський Омелян²¹⁹, 2. стр. Пурій Петро²²⁰, 3. стр. Хом'як Михайло²²¹.

Уріж

1. стр. Криворучко Лесь²²².

Ясениця-Сільна

1. сот. Стронський Микола²²³, 2. пор. Чапля Василь²²⁴, 2. Кобилецький Іван – прокурор у військовому суді УГА²²⁵, 3. Гуцайло Гринь²²⁶, 4. Калакунь Іван²²⁷, 5. Юнуляк Микола²²⁸.

²¹⁴ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 62.

²¹⁵ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 236.

²¹⁶ Там само. – С. 212.

²¹⁷ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 4406.

²¹⁸ Інтернет-газета «Вголос». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/lytsari-chervonoj-kalyny_113093.html

²¹⁹ Калічак І. Указана праця. – С. 29; Мороз В. Моя військова служба в Бориславі // Дрогобиччина... – Т. IV. – С. 187, 189.

²²⁰ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 221.

²²¹ Записано 24.12.2019 р. від Федьківа Костянтина, 1940 р. н. (с. Унятичі, м. Дрогобич).

²²² Інтернет-газета «Вголос». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/lytsari-chervonoj-kalyny_113093.html

²²³ Вішка О., Срібняк І. Указана праця. – С. 70; Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923. Енциклопедія. – Т. 3. – С. 534; Сеньків М., Тимошенко Л. Дрогобич у 1918 – 1919 рр. та в складі міжвоєнної Польщі // Нарис з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2009. – С. 150.

²²⁴ Дрогобиччина: свідки епох [Текст]... – Кн. 2. – С. 263.

²²⁵ Нижанковський З. Суд і адвокати в Дрогобичі // Дрогобиччина... – Т. I. – С. 577.

²²⁶ Українська Галицька Армія. – Т. IV. – С. 173.

²²⁷ Там само. – С. 179.

²²⁸ Там само. – С. 205.

ДОДАТОК

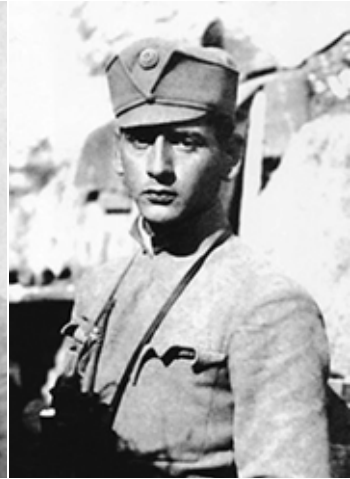
Фотографії старшин і стрільців Української Галицької Армії, які походять родом із Дрогобиччини

полк. Григорій Косак,
м. Дрогобич

сот. Іван Косак,
м. Дрогобич

чет. Василь Косак,
м. Дрогобич

пор. Ясеницький Євген,
м. Дрогобич

пор. Северин Модрицький,
м. Дрогобич

пор. Микола Німилевич,
м. Дрогобич

чет. Флюнт Володимир,
м. Дрогобич

ст. дес. Володимир Куш-
нір,
м. Дрогобич

стр. Василь Лабодич (літ.
псевдо Василько Нещас-
ний, м. Дрогобич

стр. Кізло Осип,
м. Дрогобич

стр. Лев Рудницький,
м. Дрогобич

стр. Савин-Орест Ясе-
ницький,
м. Дрогобич

стр. Білас Василь,
підх. Знак Петро,
хор. Василь Веселий,
м. Дрогобич

хор. Сасик Євстахій,
голова міської управи
м. Борислава

Левицький Филип - комі-
сар Тустанович-Борислав
в 1918 р.

чет. Семйоник Михайло,
с. Баня Котівська-Бори-
слав

пор. УГА Григорій Бай-
рак,
с. Губичі-Борислав

сот. Микола Байрак,
с. Губичі-Борислав

пор. Дмитро Петруняк,
с. Тустановичі-Борислав

сотник-лікар Микола
Терлецький,
с. Тустановичі-Борислав

стр. Михайло Драган,
с. Тустановичі-Борислав

стр. Муйла Григорій,
с. Тустановичі-Борислав

стр. сестри милосердя
Петруняк
Варвара і Катерина,
с. Тустановичі-Борислав

хор. Дмитро Ваврик,
с. Тустановичі-Борислав

стр. Різняк Олекса,
м. Трускавець

хор. Лев Струк,
м. Стебник

Мінчак Михайло,
с. Солець-Стебник

сан. Нементовська Юлія-Валерія з мамою Ульяною Кравченко,
с. Солець-Стебник

сот. Данило Бізанц,
с. Підбуж

стр. Петро Трускавецький,
с. Підбуж

стр. Григорій Мазурич,
с. Бистриця Гірська

стр. Федір Пиляк,
с. Бистриця Гірська

стр. Микола Борисович,
с. Бистриця Гірська

стр. Косик Микола,
с. Вацовичі (Залужани)

підх. Северин Пастернак,
с. Вацовичі (Залужани)

чет. Степан Кметик,
с. Верхні Гаї

чет. Степан Кметик
(сидить), с. Верхні Гаї

стр. Василь Гук,
с. Верхні Гаї

стр. Лопський Микола,
с. Верхні Гаї-Потік

стр. Тунський Павло,
с. Верхні Гаї-Потік

стр. Михайло Жеплин-
ський,
с. Вороблевичі

сот. Думін Іван,
с. Грушів

хор. Лука Луців,
с. Грушів

чет. Микола Спанчак,
с. Грушів

хор. Михайло Нижник,
с. Добрівляни

стр. Павло Щербак,
с. Добрівляни

хор. Микола Берегуляк,
с. Добрівляни

чет. Іван Боберський,
с. Доброгостів

стр.-капелан Онуфрій
Бурдяк,
с. Літиня

пхор. Володимир
Татомир,
с. Лужок Долішній

стр. Василь Яцуляк,
с. Медвежа

стр. Микола Стеців,
с. Медвежа

стр. Стах Стеців,
с. Медвежа

пор. Петро Франко,
с. Нагуєвичі

бул. Твардовський
Василь,
с. Нагуєвичі

хор. Микола Кравець,
с. Нижні Гаї

пор. Олександр Чушак
(стоїть),
с. Опарі

хор. Северин Сапрун,
с. Рибник

чет. Гриць Матківський,
с. Сілець

чет. Ілько Калічак,
с. Снятинка

війск.-прокур.
Кобилецький Іван,
с. Ясениця-Сільна

сот. Микола Стронський,
с. Ясениця-Сільна

пор. Петруняк Дмитро,
с. Тустановичі

стр. Козар Михайло
(справа),
с. Болехівці

Володимир Ханас.

Реєстр старшин та стрільців Української Галицької Армії з Дрогобиччини – один з елементів національної пам'яті.

У статті на основі широкого кола джерел зроблена спроба скласти поіменний реєстр (список) старшин і стрільців УГА, які походили з Дрогобиччини. На даний час вдалося внести до реєстру (списку) 490 імен з 59 населених пунктів, які існували на той час. Складання реєстрів (списків) – це насамперед формування національної пам'яті українців. Символічні могили та пам'ятники, встановлені на честь учасників визвольних змагань 1918 – 1921 років, стають культовими місцями українського суспільства, біля яких відбуваються панахиди та заходи національно-патріотичного виховання.

Volodymyr Hanas.

The register of officers and riflemen of the Ukrainian Galician Army from Drohobych region as one of the elements of the national memory.

In the article, based on a wide range of sources, an attempt was made to compile a personal register (list) of UGA officers and riflemen who came from Drohobych region. At present, 490 names from 59 settlements that existed at that time have been submitted into the register (list). Drafting of registers (lists) is, first of all, the formation of the national memory of Ukrainians. Symbolic graves and monuments erected in honor of the participants of the liberation struggles of 1918 – 1921 became cult places of the Ukrainian society near which memorial services and events of national and patriotic education take place.

*Тамара КУЦАЄВА
Костянтин ТКАЧУК
Єлизавета КУЦАЄВА*

ГНАТ КОЛЦУНЯК – ПРОДОВЖЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ В НАРАТИВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР. ТА КУЛЬТУРУ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

Політичні репресії в Україні радянської доби, зокрема репресії кін. 1920-х – 1-ї пол. 1930-х років, були початком одного з найтяжчих випробувань, що пройшло суспільство, та окремим трагічним етапом історії. Наслідки репресивної політики, що проявилась в безпідставному звинуваченні та насиллі через арешт, ув'язнення, засудження, фізичне знищення та стирання пам'яті про репресовану людину, українське суспільство долає досі. В державі завершилась реабілітація жертв політичних репресій, але пам'ять про багатьох з них ще не повернута в родинну, історичну та суспільну пам'ять, яка також є виміром політичного розвитку¹. Реконструкція, забутих внаслідок стирання пам'яті біографій діячів української культури, науки та мистецтв, стала важливою справою архівістів, істориків і краєзнавців особливо активно на поч. 1990-х років. Наступні 2000-ні роки і аж до сьогодні можна назвати періодом української біографістики, коли дослідники також зосередились на виявленні нових причинків до повернутих біографій. В такий спосіб наукова спільнота трансформувала місію та філософію у бік актуалізації гуманістичної цінності досліджень.

Для ілюстрації наведених тез актуальною є історія репресованого в 1933 р. Гната Миколайовича Колцуняка (15.06.1888 – 1937 (?) рр.) – галицького графіка, етнографа, члена Наукового товариства Шевченка (далі – НТШ), офіцера, диригента військового оркестру, організатора культурного життя та учасника літописання Української Галицької армії (далі – УГА), а також київського музейника. Член НТШ Петро Арсенич (1934 – 2017 рр.)² в 1991 р. повернув історію життя цієї персоналії в культуру пам'яті про добу Української революції 1917 – 1921 рр. і культурні

¹ Воляннюк О. Суспільна пам'ять як вимір політичного розвитку (методична розробка до лекції) // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2013. – Вип. 10. – С. 114. – С. 114-119.

² Арсенич П. Наші земляки: [І. Герасимович, Гнат Колцуняк] // Літопис Коломийський: наук.-популяр. бюлетень музею історії м. Коломиї. – Коломия, 1991. – С. 5. [Джерело подано для становлення нижньої хронологічної межі публікацій про Г. Колцуняка, опрацювати вказане видання – букіністичну рідкість, наразі, не має можливості – автори].

процеси в Галичині 1-ї трет. ХХ ст. П. Арсенич продовжив в 1990-х роках³ збирати причинки до біографії Г. Колцуняка, і нарешті, ґрунтовний історико-біографічний нарис в п'ятитомнику «Реабілітовані історією. Івано-Франківська обл.» (2000 р.) фіналізував повернення біографії цієї непересічної особистості в гранд-нарратив незалежної України⁴. Принагідно зазначимо про люб'язну допомогу співробітників Косівської центральної районної бібліотеки в комплектуванні історіографії та можливість ознайомитись із названою працею онлайн. Завершальна за хронологією публікація П. Арсенича, у співавторстві із проф. Юрієм Бірюльовим, про Г. Колцуняка відбулась на електронному ресурсі першої загальноукраїнської «Енциклопедії сучасної України»⁵.

Актуальним є продовження повернення історії життя, творчості, інтелектуальної та реальної боротьби Г. Колцуняка за українську національну ідею на основі інтерпретації історіографії, опублікованих джерел і нових архівних матеріалів. Попри названі та інші розвідки⁶, дослідники ще не звертались до біографії Г. Колцуняка цілеспрямовано. Підкреслимо, що студії П. Арсенича мають розглядатись окремо, які не тільки дали узагальнюючий нарис життя Г. Колцуняка, а й визначили напрямки пошуків. Популярні публікації, серед яких головне місце займають три замальовки про Г. Колцуняка, його батька та сестру на ресурсі «Хата-читальня Прикарпаття – онлайн бібліотечка Даринки та Миколки Когутиків»⁷ перегукуються, містять багато нового. Від 2018 р. реконструкція біографії Г. Колцуняка отримала новий зміст через наші публікації⁸.

³ Арсенич П. Трагічна доля Гната Колцуняка // Галичина. – 11 лип. 1998. [Джерело подано для становлення нижньої хронологічної межі публікацій про Г. Колцуняка, опрацювати вказане видання – букіністичну рідкість, наразі, не має можливості – автори].

⁴ Арсенич П. Жертва віри в українізацію: [про Г. Колцуняка] // Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Т. 1. / упоряд і авт. передм. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 88-92.

⁵ Бірюльов Ю., Арсенич П. КОЛЦУНЯК Г. М. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3160

⁶ Огляд історіографії з теми див.: Куцаєва Т., Дідора Л. Книгозбірня Національного музею історії України – джерело візуалізації творчого шляху репресованих діячів культури (на прикладі життєпису Гната Колцуняка) // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич, 2020. – С. 283-299; Ї ж. Причинки до біографії Гната Колцуняка (1888 – 1937): історія двох інскриптів // Українознавство. – 2020. – № 1(74). – С. 196-208.

⁷ Колцуняк Гнат. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/xatachytalna1/pismenniki-prikarpatta/kolcunak-gnat>; Колцуняк Микола. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/xatachytalna1/pismenniki-prikarpatta/kolcunak-mikola>; Колцуняк Марія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/xatachytalna1/pismenniki-prikarpatta/kolcunak-maria>

⁸ Куцаєва Т., Дідора Л. Книгозбірня Національного музею ...; Куцаєва Т. Причинки до біографії ...; Куцаєва Т., Ткачук К. Джерела вивчення історії надходження раритетів обрядів та повсякдення єврейської громади України 2-ї пол. 19 – 1-ї трет. 20 ст. в НМІУ // IX Міжнародний конгрес україністів. Фольклористика. Українознавство. Зб. наук. ст. – К., 2019. – 432 с. – С. 198-208; Куцаєва Т., Дідора Л. Архівно-слідча справа Гната Колцуняка – джерело вивчення життя репресованого та звинувачено проти співробітників ВІМ // Науковий вісник НМІУ. – 2019. – № 5. – С. 123-137; Їх же. Архівно-кримінальна справа на Гната Колцуняка – малодосліджене джерело історії репресій проти співробітників Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 72-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2019 р.). – Харків, 2019. – С. 124-125; Куцаєва Т. Графік та музейник Гнат Колцуняк серед безпідставно звинувачених у справі УВО // Програма наукової конференції до 100 річчя Української військової організації, 03.08.2020, Київ.

Об'єктом розвідки обрано біографію Г. Колцуняка, а її фокус (предмет) направлений на визначення викликів процесу написання наукової біографії персоналії. Перша наша ціль полягає в систематизації фрагментів біографії Г. Колцуняка, які реконструйовані достатньо: графік, етнограф, жертва політичних репресій; в меншому обсязі: музикант, офіцер австро-угорської армії та УГА, диригент військового оркестру та учасник літописання УГА; мінімально: член НТШ, офіцер (?) – воїн Червоної УГА, музейник, підслідний, в'язень ГУЛАГу, член родини, колега та військовий побратим. Другою ціллю є вивчення історії родини Колцуняків та пошук рідних Г. Колцуняка, адже власних дітей він не мав. Третьою ціллю є продовження комплектування історіографії та джерельної бази дослідження, збір усної історії, виявлення колекцій, де перебувають твори мистецтва авторства Г. Колцуняка, епістолярії та візуальні джерела, зокрема зображення членів родини. Не менш актуальним є визначення кола дослідників, консультації яких сприяють вивченню теми. Завершальною для цієї розвідки ціллю є формування переліку адрес та локацій, які можна включити в топографію пам'яті родини Колцуняків. Позначення географічних локацій та об'єктів, де жив, працював і відбував ув'язнення наш герой в Києві, Коломиї, Львові, Харкові та рідному с. Яворів Івано-Франківської обл., та з якими прихильники Г. Колцуняка пов'язуть спогади та роздуми, відповідає теорії П'єра Нора про «місця пам'яті». В такий спосіб не тільки буде кристалізовано колективну пам'ять соціальних груп (громадян, які зацікавлені в поверненні пам'яті про жертв політичних репресій, дослідників, поціновувачів мистецтва, рідних) про людину, а й відбудеться продовження формування уявлення названих груп про свою ідентичність, історію та майбутнє. Створення символічного об'єкту пам'яті – меморіальної дошки на будівлі Коломийської гімназії або Національного художнього музею України, з урахуванням усіх думок, є однією з ключових перспектив написання наукової біографії Г. Колцуняка. Також важливі дискусії про актуальність та розташування такого об'єкту як кенотаф – символічної могили. Адже місце смерті/загибелі/розстрілу Г. Колцуняка досі не відомо. Місцем поховання в'язнів ГУЛАГу, а тим більше жертв розстрілів, були не тільки безіменні та спільні, а й приховані могили. У випадку створення кенотафу наукова та пам'яткоохоронна дискусія обов'язково має врахувати думку місцевої громади с. Яворів, де народився Г. Колцуняк, і членів родини.

Вивчення сімейної історії родини Колцуняків важливе. Наразі доступна можливість прослідкувати її тільки на два покоління, але цього цілком достатньо для яскравої демонстрації умов спілкування поколінь та зміни їх стосунків на тлі соціальних і політичних змін. Батько та мати нашого героя – Колцуняк Микола Семенович (16.05.1856 – 02.07.1891 рр.) і Цурковська Клементина Гнатівна (15.08.1846 р. – ?) мали чотирьох дітей – Марію (28.03.1884 – 23.09.1922 рр.), Юліану (24.09.1885 р. – ?), Гната (15.06.1888 – 1937 рр.) і Софію (05.01.1892 р. – ?). Микола Колцуняк завершив Станіславівську народну семінарію за фахом «Народний учитель», був громадським діячем, етнографом, журналістом і фольклористом. І саме цю спадковість думок та вибору професії можна побачити в життєвому виборі, принаймні, двох його дітей – Гната та Марії. Будучи натхненним ідеями модерної української нації, її культурної та політичної ідентифікації, М. Колцуняк «маючи од віку двадцять чотири роки, сів на лаву підсудних разом із І. Франком і відсидів у Коломийській тюрмі три місяці ... 12 березня 1880 р. [його – автори] було заарештовано за ведення соціалістичної

пропаганди, зв'язки з І. Франком і [письменницею, активною учасницею жіночого руху в Галичині – автори] Анною Павлик»⁹.

Вказаний судовий процес над групою «Івана Франка» відбувся 4 червня 1880 р. в Коломиї¹⁰. На початку березня того року стався другий арешт І. Франка – його запроторили в коломиїську в'язницю. Незабаром туди з с. Шешори припровадили вчителя М. Колцуняка¹¹ [Назване джерело посилається на фонд 663 публіциста, члена НТШ Михайла Павлика¹² в Центральному державному історичному архіві України у Львові, далі – ЦДІА; автори]. Співробітники ЦДІА відгукнулись на наше прохання розшукати відповідні архівні документи. За сприяння Богдани Богданівни Максимович – завідувачки сектору діловодства та науково-технічного опрацювання фондів ЦДІА, ми отримали сканований фрагмент справи 113 «Виписки з судових актів у справі Павлик Анни, Фотлет Дмитра і Івана, і др., обвинувачених у підбурюванні населення і діях, спрямованих проти австрійського уряду»¹³. В повідомленні від 15 березня 1880 р., польська мова, значиться ім'я М. Колцуняка [Повний переклад «Повідомлення Косівського староства»¹⁴ актуальний для подальшої публікації].

Суд виправдав М. Колцуняка 6 червня. У листі до громадського діяча В. Барвінського він писав, що «зістав їм від підозріння о соціалізм увільнений і на волю пущений, однак титул і посада учителя на завісі аж до скінчення дисциплінарного слідства»¹⁵ [Назване джерело посилається на фонд 11 «Архів Барвінського», що зберігає Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка – автори]. До Каменяра влада була набагато суворішою. Його поневіряння продовжились у коломиїській в'язниці, а потім етапом у Станіславів-Стрий-Дрогобич-Нагуєвичі.

Пошана родини Колцуняків до І. Франка сприяла тому, що Гнат Миколайович створив першу так звану «непоштову марку» із зображенням Каменяра. Її видало львівське студентське товариство «Академічна громада» в 1913 р. у 36 тис. примірниках в Празі. Це з'ясував краєзнавець, публіцист і член Національної спілки письменників України Володимир Морозюк¹⁶.

Захоплення Г. Колцуняка творчістю Каменяра проявилось надалі, навіть опосередковано. У Львові в 1918 р. молодий книжковий графік виконав оформлення обкладинки, яка прикрасила твори Кнута Гамсуна «Вікторія» та Леся Мартовича «Народна ноша» в серії «Новітня бібліотека». Малюнок складався з дзеркально відбитих павичів і багатого орнаменту, а у нижньому правому куті рамки стилізованим шрифтом було вписано «Рис. Гнат Колцуняк». Певний час малюнок був фірмовим

⁹ Колцуняк Микола // Хата-читальня Прикарпаття. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/xatychytalnya1/pismenniki-prikarpatta/kolcunak-mikola>

¹⁰ Дідик Н. Іван Франко і Коломия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312192452.html>

¹¹ Іван Франко і Коломия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lingvoportal.blogspot.com/2014/02/blog-post_8.html

¹² Центральный державный исторический архив Украины у Львові (далі – ЦДІАЛ). Путівник. – Львів-Київ, 2001. – 387 с. – С. 373.

¹³ ЦДІАЛ. – Ф. 663 (Фонд Михайла Павлика). – Оп. 1. – Спр. 113. – Т. 2. – Арк. 56-58.

¹⁴ Іван Франко і Коломия ... ; ЦДІА. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 113. – Т. 2. – Арк. 57-57-зв.

¹⁵ Іван Франко і Коломия ...

¹⁶ Арсенич П. Жертва віри в українізацію ... – С. 89.

Гнат Колцуняк – продовження повернення в наратив Української революції 1917 – 1921 рр...
зображенням видавництва «Нові шляхи» і його ж обрали для оформлення обкладинки поеми «Мойсей» І. Франка (Львів, 1922 р.)¹⁷ (Рис. 1.)¹⁸.

Рис. 1. Франко І. Мойсей. – Львів: Нові шляхи, 1922 р.

Батько родини Микола публікувався в українському народовецькому науковому часописі «Правда». Тут була вміщена й посмертна згадка про нього. Так само М. Колцуняка вшанувала «Зоря» – ілюстроване літературно-наукове письмо для родин (часопис)¹⁹. При цьому інтерес має вивчення як життя самого М. Колцуняка, так і його відносин з І. Франком. Актуальним є також книгознавчий та текстологічний аналіз праць М. Колцуняка. Він був уважним збирачем народної творчості, використовував принцип автентичності записування етнографічного матеріалу, пильно дотримувався термінології місцевого діалекту²⁰. Унікальною подією стало те, що серія розвідок «Весілля в Ковалівці (в повіті Коломийському – етнографічний опис, 1889 р.)» М. Колцуняка була перевидана в 2015 р. окремим виданням коломийським письменником і краєзнавцем Миколою Савчуком²¹.

Старша в родині донька Марія, у заміжжі Кузьма (Кузьмова), завершила Львівську вчительську гімназію, публікувалась в загальноукраїнському часописі «Літературно-науковий вісник». Вона авторка творів, перекладів, вчителювала в покутських селах, а потім оселилась в Коломиї та працювала в школі. Марія Миколаївна – одна з

¹⁷ Куцаєва Т. Причинки до біографії ... – С. 203.

¹⁸ Франко І. Мойсей: поема./ Іван Франко. – 3-тє вид. – Львів – Київ, 1922. – 65 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7756>

¹⁹ Матеріали до української бібліографії: Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887 – 1890 / укл. Ем. Левицький. – Т. 2. – Львів, 1910. – С. 186, 229.

²⁰ Триняк Л. Покуття в етнографічних дослідженнях XIX – 30-х рр. XX ст.: дис. ... к.і.н. – Івано-Франківськ, 2018. – С. 126.

²¹ Ясінська О. Відбулась презентація книги Миколи Колцуняка «Весілля в Ковалівці». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/35283>; Весілля в Ковалівці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=nf6gLCn37EQ&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%9D%D0%A2%D0%9A

засновниця Кружка українських дівчат у Коломиї і перша його голова, а також управителька дівочої школи Українського педагогічного товариства²².

М. Кузьма-Колцуняк належала до української еліти Коломиї та не залишилась осторонь криз. 13 травня 1917 р. вона увійшла до новоствореного багатонаціонального комітету з 60 членів, який займався продовольчою проблемою міста²³. Оскільки творчість та педагогічна діяльність М. Кузьми-Колцуняк достатньо відображена в історіографії, то звернемо увагу лише на один її твір, який не згаданий в інших дослідженнях, заслуговує на окремий аналіз та осмислення. Це азбука-читанка для дорослих і підлітків «Битий Шлях», видана в Києві в 1922 р. (Рис. 2²⁴).

Рис. 2. Колцуняк М. Битий шлях. – К., Всеукр. держ. в-во, 1922

Читанка є доволі специфічною пам'яткою інтелектуальної творчості авторки. На перший погляд азбука не вкладається в сприйняття М. Кузьми-Колцуняк як письменниці в жанрі поезії та малої гуцульської прози, учасниці книговидавничого руху в Станиславові 1920-х років та педагогічної постаті жіночого руху Західної України²⁵. Підручник повний радянських кліше та відноситься до одного з восьми основних видань для ліквідації неписьменності в радянській Україні, але базується на значному українознавчому матеріалі²⁶. Можна вкотре побачити спекуляції радянської влади на пасіонарності української інтелігенції у період загравання з «національними окраїнами». Тоді використали натхнення, зокрема і закордонного українства, працювати заради радянської, але України. Навіть початкова реконструкція історії

²² Савчук М. Українські еліти в Коломиї. – Ч. 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzerkalo.media/articles/ukrainski-eliti-kolomiiA-1848-1991-chastina-5>; Савчук М., Гавриленко В. Коломия. ЗУНР / ЗО УНР. Фотоальбом. – Коломия: Вік, 2018. – 111 с. – С. 40.

²³ Савчук М. Українські еліти в Коломиї. – Ч. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzerkalo.media/articles/ukrainski-eliti-kolomii-1848-1991-chastina-6>

²⁴ Оцифроване видання – архів авторів.

²⁵ Васильчук М. Scripta manent. – Коломия. 2013. – 224 с. – С. 73; Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (II пол. XIX ст. – 1939 р.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Тернопіль, 2009. – С. 20, 24.

²⁶ Бойко О. Організаційно-педагогічні засади ліквідації неписьменності в Україні у 1920-27 роках: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Умань, 2016. – С. 5.

видання читанки підтверджує тезу П. Арсенича, що він виніс у заголовок статті про Г. Колцуняка – «Жертва віри в українізацію» (2000 р.). Видання абетки здійснила Надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності в Києві. Авторське слово підписано «Харків, 1921, 1922». Однак М. Кузьма-Колцуняк хворіла на туберкульоз, жила в Коломиї і не те, що в Харкові, а в радянській Україні ніколи не була, тим більше, що 1922 – це рік її смерті²⁷. Ймовірно, Гнат Миколайович відіграв роль не тільки в появі публікації, а й в її створенні – запрошенні Марії до авторства підручника. Він мав «зробити з цілком неграмотної людини писемну, чи перевчити «грамотну» на українську мову, тим паче, що сучасна українська мова засмітена від чужих мов і особливо мови московської та так званої «галицької зіпсованої гутірки»²⁸.

Про старшого в родині брата Юліана відомо дуже мало. Він був членом Крайового кооперативного союзу в Ужгороді. Під час Першої світової війни залишався провідником українського життя в Коломиї і був заарештований під час російської окупації в 1916 р. За результатами переобрання керівництва коломиїського кооперативного банку «Покутський Союз» Ю. Колцуняк став членом дирекції 4 листопада 1917 р. А вже 22 лютого 1918 р. Юліана обрали в Комітет для відзначення проголошення Української Народної Республіки і укладення Берестейського миру на посаду касира²⁹. Про другу сестру Г. Колцуняка Софію та про їх матір інформація відсутня.

Листування Гната та Юліана на поч. 1930-х років – речовий доказ в архівно-слідчій справі³⁰ (далі – АСС), показує те, що рідні Г. Колцуняка за межами радянської України жили у Львові та Ужгороді. Ю. Колцуняку в радянській візі відмовили, про це брату в Київ поштівкою від 2 травня 1932 р. він повідомив «до тебе цього року вибратись не зможу»³¹. Ймовірно, радянська влада не бажала впускати в країну небезпечного гостя. Адже «на теренах Чехословаччини, на Закарпатті, діяли Комітети допомоги українським збігцям, що займались питаннями еміграції. Одним з перших такий комітет постав в Ужгороді під керівництвом Ю. Колцуняка»³². В АСС є також довідка референта з репатріації при «Чехословацькій торгівельній комісії на Україні» Г. Колцуняку щодо дозволу на в'їзд в країну (квітень 1932 р.)³³, але скористатись цією можливістю він так і не зміг через арешт.

Сторінки особистого життя Г. Колцуняка вкрай скупі та взагалі не відображені в історіографії. Він одружився в Києві в жовтні 1931 р. на Одинець Ользі (у деяких документах АСС – Марії) Михайлівні. Вона подала на розлучення після винесення 27 червня 1933 р. вироку чоловіку³⁴. Відповідне повідомлення (оповістка) було вручене Г. Колцуняку у в'язниці Державного політичного управління (далі – ДПУ) у Харкові 6 серпня 1933 р. і розірвало останні його зв'язки із зовнішнім світом. Комісія з реабілітації, яка в 1989 р. повторно, після негативного рішення в 1955 р., розгля-

²⁷ Куцаєва Т. Причинки до біографії ... – С. 202.

²⁸ Колцуняк М. Битий Шлях. Азбука і читанка для дорослих. – Київ: Всеукраїнське державне видавництво, 1922. – С. 3-4.

²⁹ Савчук М. Українські еліти в Коломиї. – Ч. 6. ...

³⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО). – Ф. 263 (Колекція позасудових справ реабілітованих). – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 5, 24-зв, 106-107-зв.

³¹ Там само. – Арк. 116.

³² Дзира О. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918 – 1939 рр. – К., 2016. – 225 с. – С. 89.

³³ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 55-55-зв, 110, 125, 138.

³⁴ Там само. – Арк. 140, 142.

нула справу безпідставно засудженого та через 56 років зняла з нього звинувачення посмертно, не змогла встановити зв'язок з удовою³⁵. В матеріалах АСС відсутні клопотання від О. Одинець або інших родичів, які з-за кордону, через «Залізну завісу» не могли комунікувати з радянською бюрократією. Колишня ж дружина (не)свідомо викреслила пам'ять про чоловіка або її вже не було у живих. Цей шлюб для О. Одинець був другим, а в 1933 р. вона ще й вела судовий процес проти іншого колишнього чоловіка за опіку над спільною донькою.

Пошуки представників родини Колцуняків є важливими, щоб зібрати більше матеріалів, усної історії про Г. Колцуняка та дізнатись їх думку щодо актуальності створення символічного об'єкту пам'яті – кенотафу. Це може бути здійснено поряд з одним із родинних поховань. Реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки містобудування і архітектури місцевого значення) містить інформацію про те, що могила поетеси Марії Колцуняк (Кузьми) знаходиться на цвинтарі «Монастирок» у Коломиї по вул. Карпатська. Г. Колцуняка реабілітували 27 квітня 1989 р.³⁶, а вже 18 липня обласний виконавчий комітет³⁷ надав могилі М. Кузьми-Колцуняк статусу пам'ятки архітектури місцевого значення. Допускаємо, що пам'яті про п. Марію дозволили стати «видимою» в локальному наративі тільки після «очищення» її біографії від історії про репресованого родича. Це тільки гіпотеза, адже родинний будинок у с. Яворів, «де народилася учителька та письменниця» отримав охоронний номер пам'ятки ще в 1983 р.

В Реєстр нерухомих пам'яток також внесена могила батька родини – М. Колцуняка на Яворівському цвинтарі. А у м. Болехів охоронний номер пам'ятки має будинок колишньої учительської семінарії по вул. Шпитальна, 2. Тут викладав М. Колцуняк, а також майбутній військовий побратим та колега по кіївському музею п. Гната Антін Онишук³⁸.

Архіви: візуальні джерела, документи, епістолярії та образотворчі видання. Наявний значний, але розрізнений та не повний щодо ключових аспектів корпус архівних джерел. Наразі фокусом є визначення його лакун.

Жодний дослідник біографії Г. Колцуняка не зміг пролити світло на останні роки його життя. АСС № 66576 – колишня слідча справа № 3307, не дає жодної інформації про стан здоров'я підслідного, хоча дослідники з'ясували те, що його піддали тортурам³⁹. Очікувати можливості виявлення документів медичного огляду підслідного або надання йому медичної допомоги в амбулаторії в'язниці – тюрподах відділів ДПУ у Києві та у Харкові не варто [«Тюрподом», «тюремным подвалом» російською мовою, називали в'язницю під будівлею ДПУ. У Києві це була Лук'янівська в'язниця⁴⁰]. Медичне втручання «під час ув'язнення на час затримання» відбувалось у виключних випадках, оскільки «це могло завдати серйозну шкоду слідству»⁴¹. Якби

³⁵ Там само. – Арк. 141, 158-158-зв.

³⁶ Там само. – Арк. 158-158-зв.

³⁷ Пам'ятки історії та мистецтва Івано-Франківської області. – С. 37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ifoonsku.ucoz.ua/Pamjatkj_istorij_ta_kultury_novovyjavlene.pdf

³⁸ Пам'ятки історії та мистецтва Івано-Франківської обл. ... – С. 14, 177-178.

³⁹ Бірюльов Ю., Арсенич П. КОЛЦУНЯК ...

⁴⁰ Топчий А. «Восстание атаманов» / Факты. – 26.02.2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://fakty.ua/158789-vosstanie-atamanov-chtoby-ne-popast-v-ruki-bolshevikov-zhivymi-obrechennye-povstancystrelyali-drug-v-druga>

⁴¹ Тюремное дело. – Москва: НКВД СССР, 1939. – 128 с. – С. 88.

Г. Колцуняку надали медичну допомогу, щоб втримати його життя після тортур, то «Щоденник історії хвороби хворого» (його мав щодня заповнювати лікар за результатами обходу⁴²) став би доказом злочину НКВС. Зрозуміти яким тортурам був підданий підслідний вкрай важко, але впродовж 10 – 11 березня 1933 р. він був здатний достатньо рівним убористим почерком написати Заяву з покаяттям та три зізнання на понад 10 аркушах (Рис. 3)⁴³. Допитуваний зберіг рухливість руки та фізичні сили. Ймовірно, пік тортур припав на дні, що передували зізнанню.

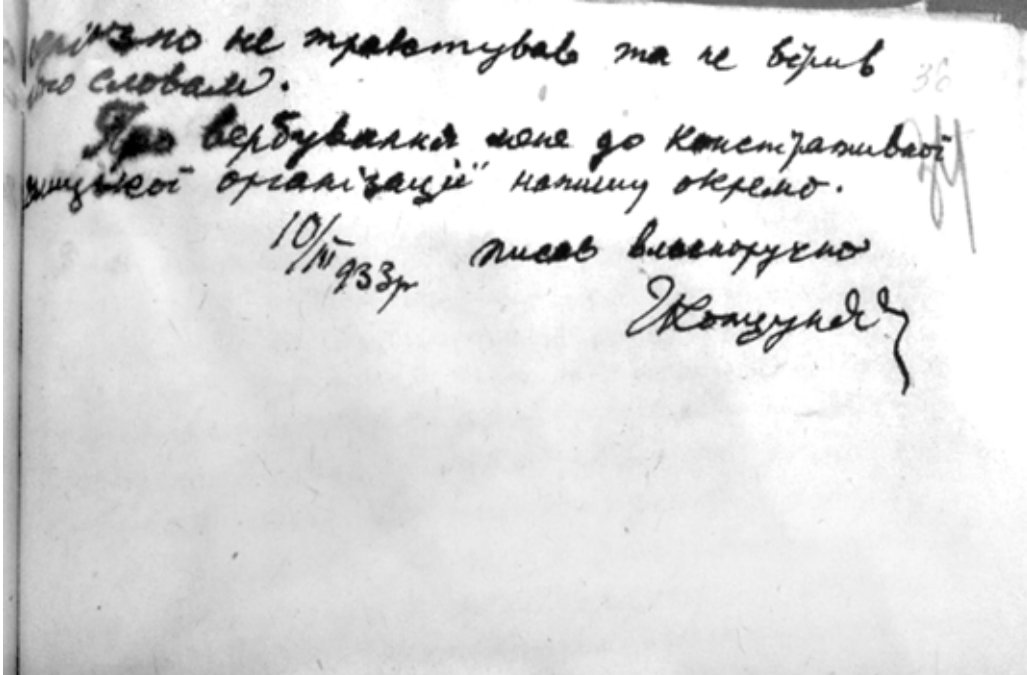

Рис. 3. Зізнання Г. Колцуняка. Фрагмент

В історіографії та у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), який отримав на зберігання АСС Г. Колцуняка від Служби безпеки України в 1994 р. відсутня адреса, назва виправно-трудового табору (далі – ВТТ), де його ув'язнили на три роки. Так само відсутні документи про те, чи зміг Г. Колцуняк хоча б формально вийти на волю 7 січня 1936 р. (строк ув'язнення рахували від 7 січня 1933 р. з дня арешту). Можливо додаткові звинувачення йому були висунуті під час відбування покарання. А термін ув'язнення подовжили до 5 років – саме це просило слідство в 1933 р.⁴⁴ Документом, що залишає надію розшукати номер етапу та назву ВТТ ув'язнення є Повідомлення начальнику об'єднаного ДОПРУ (з російської – Департамент суспільно-політичної роботи та «Будинок примусових робіт») «Про засудженого Колцуняка» від 29 березня 1933 р.⁴⁵ Документ говорить про пересилання витягу з Постанови Особливої наради при Колегії ДПУ УРСР від 27 березня 1933 р. для направлення засудженого етапом в розпорядження Управ-

⁴² Там само. – С. 97, 99.

⁴³ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 30-40.

⁴⁴ Там само. – Арк. 48-50.

⁴⁵ Там само. – Арк. 52-52-зв.

лінія таборів Об'єданого державного політичного управління. На звороті аркушу є великий штамп «195680».

Лакуни джерельної бази можна спробувати заповнити на основі прочитання «потенційної джерельної бази»⁴⁶, але виявити її складно через приховування архівів НКВС-КДБ. По-перше, це облікова картка ув'язненого, яка містить 21 пункт: місце народження, професія, дата прибуття в табір / місце утримання, переміщення в системі ГУЛАГу, етап, дата звільнення, номери слідчих справ, назви правоохоронних органів, що вели слідство тощо⁴⁷. Облікова картка ув'язненого складалась в 3-х екземплярах для спецчастини ВТТ, обласного / республіканського управління та головного інформаційного центру Міністерства внутрішніх справ у Москві⁴⁸. Документальні свідчення обставин та місця смерті Г. Колцуняка теж мало ймовірні для виявлення в Україні. П. Арсенич задав риторичне запитання «загинув він на будівництві Біломор-Балтійського каналу, чи розстріляний разом з іншими в Сандармазі 1937 р.⁴⁹». Поступово він став більш впевнений щодо урочища Сандармох⁵⁰. Актуальний «Список Сандармоху» (27.10 – 04.11.1937 р.)⁵¹ прізвища нашого героя не містить, тому дослідження історії Сандармоху має бути продовжено.

Документами, які могли б зберегтись, є також Акт про виконання вироку та Особова справа ув'язненого. Справу не знищували в виключних випадках: розстріл, смерть у таборі, отримання інвалідності або травми, іноземне підданство⁵², а випадок Г. Колцуняка саме такий. Виявлення інших матеріалів, зокрема тих, де ім'я Г. Колцуняка фігурує у зв'язку зі справою Української військової організації (далі – УВО) можливо у межах архівної евристики. У ЦДАГО у фонді 263 нами вже вивчено АСС Мелетія Кичури № 58428 та АСС Якова Струханчука № 56869, яких звинуватили одночасно з Г. Колцуняком. В цілому, за підрахунками Юрія Шаповала впродовж 1933 – 1934 рр. у належності до УВО було звинувачено 148 осіб⁵³.

Листи – це важливий вид епістолярних джерел. Деяке листування Г. Колцуняка виявив П. Арсенич в ЦДІА у фонді 309 «НТШ у м. Львові» (оп. 1, спр. 2348 «Листи до Г. Колцуняка») та фонді 381 Ярослава Веселовського (оп. 1, спр. 27 «Листи Г. Колцуняка до Я. Веселовського»)⁵⁴. Ще одним зберігачем важливих документів є Науковий архів Інституту археології НАН України, зокрема фонд 9 «Архів Щербаківського Д. М.». Там зберігається розписка Г. Колцуняка від 1921 р. про «отримання ним

⁴⁶ Матяш І. До питання про джерельну базу біографічних студій у галузі архівної справи // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 67.

⁴⁷ Что такое «учетные карточки» узника ГУЛАГа и кто приказал их уничтожить // Настоящее время. – 09.06.2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.currenttime.tv/a/29281538.html>

⁴⁸ Что такое «учетные карточки» ...

⁴⁹ Арсенич П. Жертва віри в українізацію ... – С. 92.

⁵⁰ Бірюльов Ю., Арсенич П. КОЛЦУНЯК ...

⁵¹ Список розстріляних у Сандармоху українців і вихідців з України / Радіо Свобода. – 12.12.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24477308.html>; Список розстріляних у Сандармосі українців і вихідців з України / Радіо Свобода. – 09.05.2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24569810.html>

⁵² Что такое «учетные карточки» ...

⁵³ Шаповал Ю. ОЛЕКСАНДР Шумський. Життя, доля, невідомі документи: дослідження, архівні матеріали. – Київ-Львів, 2017. – 742 с. – С. 162.

⁵⁴ Арсенич П. Уродженці Прикарпаття – дійсні та звичайні члени НШТ (1873 – 1989) // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2009. – № 3(7). – С. 236; Центральний державний історичний архів України ... – С. 172, 357.

85 тис. крб. з каси за 250 рисунків писанок [«Свастика»] тушею і 32 рисунки писанок красками (разом на 10+2 таблицях)»⁵⁵. Робота була проведена для Всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка (далі – ВІМ).

Аналіз та інтерпретація різноманітних зображень є ключовими для візуальної історії, увага дослідників до якої постійно зростає та стає однією з характерних рис сучасної історіографії. Доступні п'ять світлин Г. Колцуняка – три опубліковані іншими дослідниками, а дві нами⁵⁶. Зображення дозволяють дещо візуалізувати юність Г. Колцуняка, Першу світову війну, Українську революцію та життя в Києві. Світлини підслідного, зроблені під час арешту відсутні. Це було типово для справ репресованих в 1-й пол. 1930-х років⁵⁷. В цілому, виявлено зображення лише двох представників родини – Гната Миколайовича та його сестри Марії (Рис. 4, 5)⁵⁸.

Рис. 4. Г. Колцуняк

Рис. 5. М. Кузьма-Колцуняк

Саме раннє зображення Г. Колцуняка (напівпрофіль, погрудне) опублікував П. Арсенич (Рис. 6)⁵⁹. Юнак вдягнений у темну сорочку з вишитим коміром стійкою та у сюртук із коміром стійкою, нашивками-личками. Ймовірно, це уніформа Коломийської гімназії, яку Г. Колцуняк завершив у 1906 р. Дві інші світлини – це погрудні зображення у військовій формі. Австро-угорську форму та звання фенріха (прапорщика) на світліні з Електронної енциклопедії України (Рис. 7⁶⁰) для цього дослідження атрибутував к.і.н. Артем Папакін – фахівець з уніформології. Форма на світліні з АСС наразі ідентифікації не піддається через неналежну якість копії

⁵⁵ Ткаченко В. Писанкарство в Україні: історіографічний дискурс кін. XIX – поч. XXI ст.: дис. ... д.і.н. – Черкаси, 2020. – С. 146-147.

⁵⁶ Куцаєва Т., Дідора Л. Архівно-слідча справа ... – С. 136.

⁵⁷ Гранкіна О. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920 – 1950-ті рр. Методичні рекомендації. – К., 1997. – 34 с. – С. 12.

⁵⁸ Арсенич П., Савчук М. КОЛЦУНЯК-КУЗЬМА М. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3161; Савчук М., Гавриленко В. Коломия ... – С. 40; ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 157.

⁵⁹ Арсенич П. Жертва віри в українізацію ... – С. 88.

⁶⁰ Бірюльов Ю., Арсенич П. КОЛЦУНЯК ...

(Рис. 8⁶¹). На цьому погрудному зображенні Г. Колцуняк виглядає старшим, має більше зморшок, носить вуса та борідку-єспаньйолку.

Рис. 6. Г. Коцуняк

Рис. 7. Г. Коцуняк

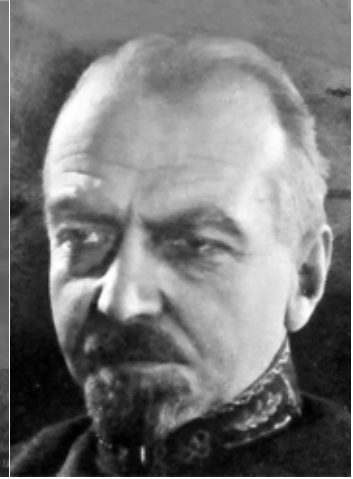

Рис. 8. Г. Коцуняк

Четверта світлина (Рис. 9⁶²) – є чи не єдиним груповим зображенням солістів Першої української військової музики в Коломиї із своїм організатором і диригентом – Г. Колцуняком, 1919 р. Ця світлина є цінним фотодокументом періоду Західноукраїнської народної республіки.

Рис. 9. Перша українська військова музика в Коломиї

В УГА Г. Колцуняк поєднував театральні та музичні студії, але для констрування цієї сторінки біографії бракує джерел. Наприклад, Андрій Королько цитує

⁶¹ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 148.

⁶² Савчук М., Гавриленко В. Коломия ... – С. 48-49.

повідомлення трьох коломийських газет «Нове життя» (9 квітня 1919 р., ч. 81), «Покутський Вістник» (3 квітня 1919 р., ч. 26) та «Новини. Інформаційний щоденник» (2 квітня 1919 р., ч. 18). «Стараннями товариства «Молода громада» 30 березня у приміщенні «Каси ощадності» за допомогою військового оркестру відбулося «Шевченкове свято для козаків-стрільців, робітників і селян». Присутні глядачі переглянули фрагмент опери Миколи Бобикевича «Страсний четвер», декламації Омеляна Карашкевича та спів мішаного хору під орудою Гната Колцуняка ... таких свят здалося більше, бо й заслужених людей в нас чимало, яких теж не годиться забувати»⁶³. На п'ятій маленькій світлині (Рис. 4) 2х2 см. Г. Колцуняк також із вусами та борідкою, вдягнений в білий костюм, виглядає старшим та схудлим. Світлина явно була зроблена для документів на кшталт перепустки.

Інші зображення Г. Колцуняка очікуємо виявити під час вивчення візуальної історії ВІМ. Це сучасні Національний музей історії України та Національний художній музей України у Києві. У ВІМ Г. Колцуняк працював науковим співробітником з 1920 р. і завідувачем фондів з 6 грудня 1931 р. аж до арешту 3 січня 1933 р. Окремим напрямком дослідження має стати з'ясування як задокументували його звільнення з роботи.

Якщо буде встановлено зв'язок із нащадками Колцуняків, то можливо вдасться віднайти світлини, про які просив брата Юліан в поштівках у лютому, серпні та грудні 1932 р.: «Може будеш мати яку світлину, то пришли і для мене ...», «За картку дякую. Давно бажаю з тобою побачитись», «Дорогий Братику! Картку дістав і заспокоївся, бо довго ждав»⁶⁴. Зображення Г. Колцуняка із дружиною варто шукати у нащадків М. Кузьми-Колцуняк. Донька померлої отримала світлину подружжя із дедикацією «Дорогий Мартусі від вуйка Гната та вуйни Олени. Київ, серпень, 1932»⁶⁵.

Візуальна історія УГА теж може зберегти цікаві зображення, зокрема Видавничого відділу Пресової Квартири Начальної Команди УГА. В ньому Г. Колцуняк був співробітником, потім керівником⁶⁶. Але, пам'ятну книгу УГА, до створення якої долучився Г. Колцуняк, не створили. «Зібрані матеріали у міжвоєнний та післявоєнний період хоч і не в цілісному вигляді, вдалось опублікувати. ... інформація про бойовий шлях окремих підрозділів, важливі ключові події і таке інше з'являлась на сторінках збірок документів, матеріалів про УГА та періодичних видань. Ці замітки часто супроводжувались світлинами... Творчий доробок художників включався до ілюстративного матеріалу «Літопису Червоної Калини», спогадів і мемуарів в комплектах листівок»⁶⁷. Зважаючи на те, що Г. Колцуняк «організовував публікації в армійських газетах з історичної тематики, на відзначення пам'ятних історичних подій»⁶⁸ і не полишив свої художні студії, то опубліковані ним матеріали розпоршені серед названих джерел.

Таким чином, приватні та музейні колекції є важливими для опрацювання. Колекції, які містять зразки мистецького доробку Г. Колцуняка, малочисельні, але на-

⁶³ Королько А. Театральне й музичне мистецтво жителів Покуття в контексті українського національного відродження (1880-ті – 1919 рр.) // Галичина. – 2013. – Ч. 22-23. – С. 349.

⁶⁴ ЦДАГО. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 66576. – Арк. 126, 137, 143.

⁶⁵ Арсенич П. Жертва віри в українізацію ... – С. 90.

⁶⁶ Олійник С. Пам'ятна книга Української Галицької Армії: організація написання та реалізація задуму // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2011. – Т. 17. – С. 541.

⁶⁷ Олійник С. Пам'ятна книга ... – С. 542.

⁶⁸ Вовк Н. Організаційна структура пресової служби Української Галицької армії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2013. – № 752. – С. 88.

разі виявлено шість зображень. Їх можна атрибутувати частково, лише на основі візуального аналізу, без деталей провенансу. Цього висновку дійшла молодша дослідниця наукових програм в Громадській організації «Культура заради майбутнього» Єлизавета Куцаєва, яка формує візуальний архів дослідження⁶⁹.

Проведений аналіз став черговим етапом «повернення» історії життя Г. Колцуняка в наратив культури України 1-ї трет. ХХ ст. та Української революції. Одним з ключових результатів є визначення лакун дослідження та початок створення топографії пам'яті родини Колцуняків. Щодо Гната Миколайовича – це актуалізація дискусії про відкриття меморіальної дошки на його честь та створення символічної могили (кенотафу). Систематизація матеріалів, пов'язаних із Г. Колцуняком відкриває експозиційні перспективи дослідження. Музейна комунікація ефективна для зацікавлення суспільства академічними дослідженнями через публічну історію. Показ української культури через призму офіційних документів з архівів НКВС-КДБ – це одна із спроб культурної дипломатії, яка вже проявилась в проєкті Центру досліджень визвольного руху та Галузевого державного архіву СБУ «Репресоване мистецтво»⁷⁰.

Тамара Куцаєва, Костянтин Ткачук, Єлизавета Куцаєва.

Гнат Колцуняк – продовження повернення в наратив Української революції 1917 – 1921 рр. та культуру України Першої третини ХХ ст.

У статті продовжено написання наукової біографії Гната Колцуняка, яке триває з 2018 р. Фокус направлений на визначенні викликів кропіткого процесу відновлення життєвого шляху, інтелектуальної та реальної боротьби за культуру та політичну незалежність української нації та спроб опору репресивній системі. Систематизовано фрагменти біографії Г. Колцуняка, які реконструйовані достатньо, в меншому обсязі та мінімально. Започатковано вивчення історії родини Колцуняків, з акцентом на зв'язок громадської діяльності голови родини М. Колцуняка та творчості самого Г. Колцуняка з І. Франком. Продовжено аналіз та інтерпретацію історіографії та джерельної бази, зокрема візуальних джерел. Обґрунтовано актуальність створення топографії пам'яті родини Колцуняків.

Tamara Kutsayeva, Kostyantyn Tkachuk, Yelyzaveta Kutsayeva.

Hnat Koltsunyak – continuation of return to the narrative of the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921 and culture of Ukraine of the 1st third of the XX-th century.

The article presents the next phase of writing of Hnat Koltsunyak's scientific biography, which has been going on since 2018. The focus is on the identifying the challenges of the painstaking process of restoring the way of life, the intellectual and real struggle for the culture and political independence of the Ukrainian nation and attempts to resist the repressive system. Fragments of H. Koltsunyak's biography are systematized, which are reconstructed sufficiently, in a smaller volume and minimally. The study of the history of the Koltsunyak family was started, with an emphasis on the connection between the public activity of the head of the family M. Koltsunyak and the work of H. Koltsunyak himself with I. Franko. The analysis and interpretation of historiography and source base, in particular visual sources, are continued. The urgency of creating a topography of the memory of the Koltsunyak family has been reasoned.

⁶⁹ Куцаєва Т. Причинки до біографії ... – С. 204.

⁷⁰ Черкасова Т. Репресоване мистецтво: як українські дослідники показують культуру через призму архівів КІБ / Українська правда. – 27.11.2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/projects/houseofeurope/2020/10/27/242729/>

**РОЗДІЛ V.
ОГЛЯДИ, ХРОНІКИ,
РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ
ТА ONLINE-MISCELLANEA**

*Виконання «Гімну» Івана Франка під час відкриття
Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах.
Фото-копія з родинного архіву Ростислава Баглая, вересень 1986 р.*

Богдан ЛАЗОРАК, Тетяна ЛАЗОРАК

«Щодня до нас прибувають все нові і нові групи екскурсантів, туристів ...»: силуетка про відомого хранителя музею Івана Франка в Нагуєвичах Ганну Гром і маловідому музейну педагогіку в часи тотального атеїзму (липень 1956 – березень 1961)

Ганна Петрівна Гром (з дому Гаврилик) (1.08.1933 – †4.04.2004), народилася в Нагуєвичах у 1933 р. у селянській сім'ї. Закінчила Нагуєвицьку середню школу в 1952 р. із золотою медаллю (I випуск). Після закінчення Дрогобицького педагогічного інституту, у липні 1956 р., Г. Гром була скерована на посаду директора незалежного на той час літературно-меморіального музею Івана Яковича Франка, на якій працювала до березня 1961 р. В цей час їй було всього 23 роки, при цьому вона зуміла серйозно реорганізувати музей та адаптувати його екскурсійний потенціал під різні вікові категорії, передовсім учнів та студентів. Врешті музейна справа в Нагуєвичах стала доброю базою для музейної педагогіки студентів Дрогобицького педагогічного інституту, який сьогодні також носить ім'я Івана Франка.

У даній розвідці спробуємо за маловідомими і невідомими матеріалами дослідити не тільки біографію постаті Г. Гром, але й її реформаційно-реорганізаційні справи, які були спрямовані на збереження ідентичності Нагуєвич в період надмірного тиску атеїзму на постать і спадщину українського генія Івана Франка.

Фактично у липні 1956 р. Г. Гром перейняла справу підготовки до 100-го ювілею від дня народження Івана Франка. Досі невідомо, чому керівництво культури вирішило замінити директора саме на передодні святкування, але факт спонтанності є очевидним. Скоріш за все управління культури області шукало молоду та енергійну людину, яка б докорінно реформувала музейну справу і добре знала туристичні локації родинного села письменника та його спадщину. Наприкінці липня 1956 р. був великий наплив туристів, врешті відбувалися літні практики та відчити лекцій для студентів заочних відділень Дрогобицького та Львівського університетів. Наприклад, саме за програмою та угодою із вузами і директором Г. Гром 29 липня 1956 р. музей І. Франка в Нагуєвичах відвідала потужна група студентів-заочників IV-го курсу та викладачів історико-філологічного факультету Дрогобицького педагогічного інституту, а враження про екскурсію опублікувала вчителька Судово-Вишнянської середньої школи Г. Крат. Завідувач кафедри української літератури М. Домницький особисто долучився до екскурсії наукових працівників, подавши власні методичні поради щодо педагогічних особливостей подання матеріалу учням про

життя І. Франка в Нагуевичах. Фактично це один із перших зафіксованих навчально-методичних семінарів для вчителів регіону в пресі¹.

Лл. № 1. Ганна Гром, фото із фондів музею І. Франка в Нагуевичах

У 1956 р. Г. Гром долучилася до проектів хранителів Львівського музею І. Франка у підготовці до святкування 100-ття від дня народження І. Франка, зокрема в контексті спеціальної постанови Всесвітньої Ради Миру від 9 квітня 1956 р. Згідно постанови міністерства культури у Києві у Нагуєвицькому музеї розпочалося створення нової експозиції, яку разом із львівськими музейниками Марією Давидовою, Вірою Бонь та Левком Полюгою² допомагала розробляти і Ганна Гром. Тоді й виникла ідея побудувати на родинному подвір'ї І. Франка батьківську хату та кухню, а також новий бюст-пам'ятник українського генія. Ця ідея музейників вперше була офіційно висловлена на вищому рівні у спільному зверненні Й. З. Штокала, П. С. Козланюка, Є. К. Лазаренка, В. І. Сколоздри, Ю. С. Мельничука, Р. П. Чупина та Я. Х. Цегельника до секретаря Дрогобицького обкому КПУ тов. Гапія³. Щоправда тоді ідея так і не була втілена в життя. Натомість багатотисячне Франкове свято відбулося за особливою програмою, адже на подвір'ї Франків вперше виступав відомий письменник Максим Рильський, який написав унікальні слова:

*«Свята святих землі цієї,
Що у Франковій стороні.
Шановні гості зупиніться
І поклоніться цій землі!»⁴*

¹ Крат Г. / Вшановують пам'ять Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 14 липня. – С. 3.

² Бонь В., Оркуш М. До історії музею-садиби Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Вип. 10 (155-річчю від дня народження Івана Франка). – Львів, 2011. – С. 202-203.

³ Там само. – С. 203.

⁴ Там само. – С. 204.

За підсумками засідання ювілейного комітету, який під головуванням Миколи Бажана відбувався в Києві 3 серпня 1956 р.⁵ з питань організації багатоденної програми 100-го ювілею від дня народження Івана Франка, 14 серпня 1956 р. дрогобицька преса повідомила про остаточний текст програми. Серед делегатів від Дрогобиччини виступав голова дрогобицького обласного ювілейного комітету Я. Д. Вітошинський, у доповіді котрого було заслухано й тему підготовки музею Івана Франка в Нагуєвичах до святкувань. Як виявилось, з нагоди рішень урочистого засідання Урядового ювілейного комітету і за участі громадськості, представників Всесвітньої Ради Миру, делегацій письменників союзних республік, а також представників зарубіжних країн 26 серпня 1956 р., було відкрито пам'ятник Івану Франку в Києві на площі Івана Франка. При цьому урочисті заключні засідання однозначно мали відбуватися в селі Івана Франка – 6 вересня 1956 р. (що правда, раніше повідомлялося про 5 вересня⁶).

У ці дні музейний простір і громадськість серйозно готувалися до події. Відбувалося генеральне прибирання практично усіх локацій села, пов'язаних із Іваном Франком. Згідно офіційних запитів музейного директора до районної влади, влада вперше до 100-чя ювілею заасфальтувала центральну вулицю села, що вплинуло на збільшення туристів музею. В середині серпня 1956 р. музей відвідало значно більше туристів. Одну із світлин цієї жвавої екскурсійної пори, зокрема із туристами м. Самбора, опублікувала у дрогобицькій пресі І. Картузова⁷.

**Іл. № 2. Фото туристичної групи із Самбора біля музею І. Франка.
Фото І. Картузової, перед 14 серпня 1956 р.⁸**

26 серпня 1956 р. в газеті «Радянське слово» було опубліковано розлогу рубрику «Завтра – 100-річчя з Дня народження І. Франка», у якій було адаптовано ювілей до партійної тематики, але й коротко оглянуто програму та особливості

⁵ РАТАУ. В Урядовому комітеті по підготовці і проведенню 100-річчя з дня народження Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 5 серпня. – С. 1.

⁶ Там само.

⁷ В селі Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 14 серпня. – С. 1.

⁸ Там само.

проведення святкувань в музеї і селі Івана Франка⁹. З цього приводу щодо питань двадцятитомного видання творів І. Франка та програми святкування, спеціальну статтю опублікував дійсний член академії наук УРСР А. Білецький¹⁰.

26 серпня 1956 р. Ганна Гром публікує маловідому на сьогодні статтю «Всенародна любов» про переддень святкування ювілею у музеї Івана Франка. Щоправда будучи вже одруженою, у газеті прізвище авторки чомусь було опубліковане згідно дівочого прізвища, яко Ганна Гаврилик – директор Літературно-меморіального музею Івана Франка. Про масштаби екскурсійного напливу туристів у Нагуєвицький музей напередодні 100-го ювілею директор зазначала: «Щодня до нас прибувають все нові і нові групи екскурсантів, туристів, які пройшли сотні і тисячі кілометрів, щоб побувати в зеленому прикарпатському селі, де народився Іван Франко. З далекої Канади, через океан здійснили свою подорож Марія Скрипник, Карл Кобилянський і Юрій Мотоляк»¹¹. Ця стаття мала звичайно і партійні ідеологічні вимоги, які змусили молодого директора писати про так зване «оспівування Франком російського братнього народу та його зв'язки з російською культурою»¹². У цей же час директор вперше повідомила про формування архіву музею, зокрема епістолярної спадщини, адже на адресу установи постійно приходили листи з різних куточків СРСР та з-за кордону. Також збільшувалися численні записи у книгах відвідувачів. З приводу відвідування та вражень від експозицій оновленого музею Г. Гром писала: «Професор С. Бабаджанов, що прибув з Башкирії з великим інтересом простежив життя молодого Франка в його рідному селі. Високо оцінивши експозицію музею, азербайджанський письменник Мехті Гусейн відмітив у книзі, що радянський народ по-справжньому вивчає творчість і життя великого письменника-революціонера»¹³. Зауважимо, що паралельно серйозні оновлення експозиції відбувалися і у Львівському музеї Івана Франка¹⁴, щоправда основні масові заходи до 100-ї річниці велися цього року виключно у Нагуєвичках. В літературі більшість заходів й надалі проводитимуться на масштабному рівні за протоколами, ствердженими саме цього ювілею.

До 100-го ювілею село Івана Франка було повністю електризоване новими трансформаторними станціями, які дозволили освітити територію літературно-меморіального музею І. Франка¹⁵.

Напередодні ювілею серйозно було змінено фонди музею, як виявилось, переговори про перенесення оригіналів зі Львова і Дрогобича в Нагуєвичі велися ще за каденції директора музею Ганни Мусієнко, проте завершилися успіхом за директорства Ганни Гром. Так, станом на 26 серпня 1956 р. до фондів Нагуєвицького музею було передано оригінальну німецькомовну «Золоту книгу» нормальної школи оо. Василіан із записом реєстру учнів усіх класів, у яких навчався

⁹ Завтра – 100-річчя з Дня народження І. Франка // Радянське слово. – 26 серпня 1956. – С. 1.

¹⁰ Його велич // Радянське слово. – 26 серпня 1956. – С. 1.

¹¹ Гаврилик Г. Всенародна любов // Радянське слово. – 26 серпня 1956. – С. 3.

¹² Там само.

¹³ Гаврилик Г. Всенародна любов... – С. 3.

¹⁴ Дивіться докладніше статтю заступника директора Львівського музею Івана Франка Віри Бонь: Бонь В. В музеї Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1957. – 28 серпня. – С. 4.

¹⁵ Шалак М., Гурський І. По франківських місцях. Напередодні // Радянське слово. – 26 серпня 1956. – С. 1.

І. Франко¹⁶. Попередньо книга зберігалася в Дрогобицькому краєзнавчому музеї, але згідно рішення управління культури області та домовленості між дирекціями музеїв, оригінал книги, який зберігається досі, все ж було передано до фондів Нагуєвицького музею¹⁷. Також у новій експозиції туристи отримали можливість побачити видання коротких біографій Івана Франка, а також твору «Каменярі» різними мовами світу: німецькою, китайською тощо. Окремої уваги заслуговували нові картини відомих художників про епізоди із життя Івана Франка: «Іван Франко серед селян», «Іван Франка серед бориславських робітників», «На етапі» та ін. Впродовж ювілейного тижня 20 – 27 серпня 1956 р. кількість туристів в музеї перевищила 1 500 осіб, при цьому люди прибували з усіх куточків СРСР, зокрема Києва, Москви, Смоленська, Ленінграда та ін. На ювілейне заключне засідання 5 (6) вересня 1956 р. прибули і спортивні екскурсійні маршрути, а саме окремий табір з наметами розбили учні залізничних шкіл Львова, які мали за мету відвідати під час туристичного походу усі локації та місця, пов'язані з Іваном Франком¹⁸. 25 серпня 1956 р. біля відомої природньо-музейної локації – дуба Івана Франка, на території «Діброви» відбулося також фінішне підсумування обласної літературно-краєзнавчої естафети зіркового походу школярів Дрогобищини, яка була приурочена до 100-го ювілею. Біля вечірнього вогнища діти декламували вірші та виконували пісні на слова Івана Франка. Водночас неподалік музею відбулася ювілейна сесія Івано-франківської (тоді так називали село Нагуєвичі) та Підбузької районних рад, після чого розпочався ювілейний концерт та легкоатлетичні змагання¹⁹.

З ініціативи директора Г. Гром на території музею і Нагуєвич було домовлено про роботу із дітьми різних вікових категорій. Так, 1 вересня 1956 р. школярі з Дрогобицької області, а також Жидачева прибули на веломашині до галявини біля дуба Івана Франка. Проте перш ніж дійти до кінцевої точки злету, діти пройшли 290 км пішого маршруту. Біля дуба їх привітали представники культури та влади Дрогобищини та було оголошено відкриття заключної естафети. Учасники злету вишикувалися на урочисту лінійку, адже прибули вище керівництво привітати юних туристів з Києва та Львова. За кілька годин на галявині біля дуба було змонтовано наметове містечко під назвою «Привал юних нащадків Каменяра». 2 вересня, у неділю, між учнівськими загонами відбулися змагання з туризму: на швидкість установки наметів, переправи через ріку (потік Збір), з надання першої медичної допомоги, а також конкурси на кращі краєзнавчі матеріали і туристичний обід. Окремо було змонтовано радіо-намет, з якого велася пряма трансляція конкурсної передачі з художньої самодіяльності. Також учасники злету організували екскурсію історичними пам'ятками рідного села Івана Франка. Після цього було розпалено багаття та розпочато нічний похідний вечір із піснями на слова Івана Франка²⁰.

¹⁶ Там само.

¹⁷ У грудні 2019 р. переклад та підготовку до публікації «Золотої книги» нормальної школи оо. Василян в Дрогобичі розпочала старший науковий співробітник ДКЗ «Нагуєвичі», магістр педагогічної освіти Тетяна Лазорак.

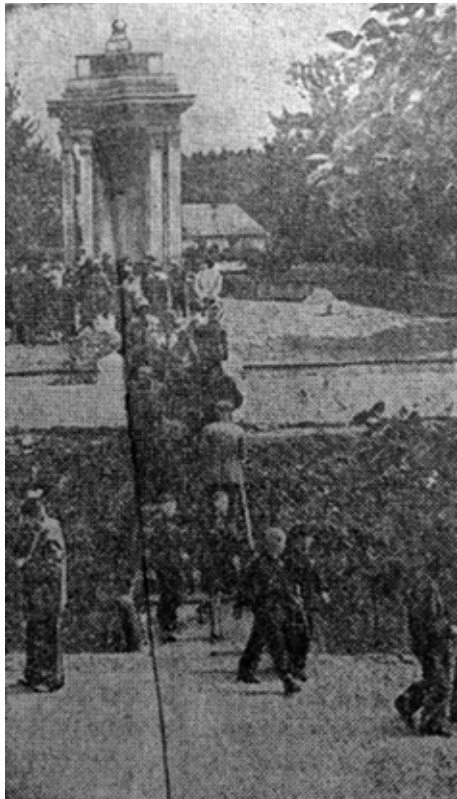
¹⁸ Шалак М., Гурський І. По франківських місцях...

¹⁹ Там само.

²⁰ Зліт юних туристів-краєзнавців // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 6 вересня 1956. – С. 4.

**Іл. № 3. 1 вересня 1956 р. учнівсько-студентський табір біля дуба Івана Франка.
Фото І. Картузова²¹**

**Іл. № 4. Туристи-краєзнавці біля пам'ятної арки на місці, де стояла садиба Франків.
Фото І. Картузова, 1 вересня 1956 р.²²**

²¹ Там само.

²² Там само.

27 серпня 1956 р. Б. Кірше опублікував коротку інформацію про початок святкування 100-го ювілею письменника в музеї та селі Івана Франка²³. Понеділковий ранок в цей час був дощовий, але це не завадило з'їжджатися на мітинг автобусам з делегаціями з усієї Дрогобицької області. На площі перед новим сільським клубом секретар парторганізації колгоспу ім. І. Франка надав слово голові облвиконкому І. Й. Яворському, після якого виступали ланкова Лідія Джеджула та бібліотекар Діна Качій. В клубі відбулося ювілейне засідання районної та селищної ради, яке відкрив голова Підбузького райвиконкому «товариш Лобусевич». Історичну довідку та екскурс і біографію І. Франка здійснив у своїй лекції завідувач кафедри української літератури Дрогобицького педагогічного інституту М. І. Домницький, а після нього спогадами про письменника поділилися сучасники Івана Франка – Розалія Гаврилів та Ілля Бадинський²⁴. Далі відбулося ювілейне свято «Пісні та танцю», яке відкрив зведений хор учасників художньої самодіяльності міст Дрогобича, Борислава, Стрия, Самбора, Підбузького і Сколівського районів²⁵.

5 вересня 1956 р. у середу в селі Івана Франка відбувалося основне заключне засідання програми святкування 100-го ювілею, при цьому від музею аж до родинного подвір'я Франків вулиця була переповнена відвідувачами²⁶. Цікаво, що вздовж центральної вулиці громада села допомогла змонтувати чимало книжкових кіосків, у яких популяризувалася спадщина Івана Франка²⁷. Силами музейних працівників було організовано вуличну виставку, присвячену життю та творчості Івана Франка. Також за ініціатив та ідеологічного впливу партійної цензури вздовж вулиці було розвішано портрети Максима Горького, Тараса Шевченка, Івана Франка²⁸.

Мітинг за участі членів міжнародного ювілейного комітету розпочався на площі навпроти середньої школи села Івана Франка (Нагуевич) о 16. 00 год. Серед присутніх на трибуні були: 1-й заступник Голови Ради Міністрів УРСР – М. С. Гречуха, а також голова Республіканського ювілейного комітету М. Бажан та члени комітету – Є. Гринчак, П. Козланюк, К. Литвин, І. Монастирський, М. Тихонов (секретар правління Спілки радянських письменників СРСР), П. Прокопчак (керівник делегації об'єднаних українських канадців), секретар обласного комітету КПУ – В. Дружинін, голова виконкому Дрогобицької обласної ради – І. Яворський, син Івана Франка – Тарас Франко, а також сучасники Івана Франка. Микола Бажан відкрив мітинг і привітав присутніх від імені усіх письменників та урядовців, а також зазначив, що 100-й ювілей від дня народження І. Франка вшановує увесь світ. Після цього виступив письменник П. Козланюк, який охарактеризував життя і творчість Франка. Згодом доповіли про «статистичний прогрес» Підбузького району урядники, а також російський письменник М. Тихонов, який мав особливу промову. Завдання його промови полягало у тому, щоб реабілітувати роботу Всесвітньої ради Миру, яка нібито існувала поза рамками ідеології СРСР. Більше того письменник намагався переконати слухачів, що саме члени Ради внесли Франка в світовий перелік найвідоміших пись-

²³ Кірше Ю. Свято в селі Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 27 серпня. – С. 2.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Святкує земля Каменяра. Вчора у селі Івана Франка // Радянське слово. – Дрогобич, 1956. – 6 вересня. – С. 1.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

менників, мовляв, досі ніхто цього не розумів. Згодом письменник зачитав власного вірша, написаного під впливом перебування у селі Івана Франка²⁹.

Іл. № 5. Президія ювілейної сесії в селі І. Франка, присвяченій 100-річчю з дня народження І. Франка. Виступає голова ювілейного державного комітету та ініціатор створення першого музею в Нагуєвичах Микола Бажан. Фото 5 вересня 1956 р.³⁰

Іл. № 6. Святкування 100-річчя від дня народження Івана Франка в селі Нагуєвичі. Багатотисячний мітинг з нагоди ювілею. Фото 5 вересня 1956 р.³¹

Привітальне слово до ювілею Франка було надано молодому директору Літературно-меморіального музею Івана Франка – Ганні Гаврилик (Гром), текст виступу котрої було опубліковано в обласній пресі:

²⁹ Там само.

³⁰ Відділ фондів Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (далі – ВФ ЛІММІФ ДІКЗ «Нагуєвичі»). – Гр. ОР-Ф. – Інв. № 352.

³¹ Там само. – Гр. ОР-ФР-Ф. – Інв. № 228.

«Імена великого Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка і великого Каменяра – Івана Яковича Франка завжди живуть в наших серцях. Український народ, всі народи світу гаряче люблять Івана Франка. І це яскраво стверджує те, що протягом тільки останніх двох місяців музей Івана Франка відвідало понад 10 тисяч чоловік»³².

Власні думки висловив представник від об'єднаних українців Канади – журналіст, перекладач і член комуністичної партії Канади – Джон (часто Іван) Вір, який подякував за запрошення відвідати ювілейні заходи до 100-ччя від дня народження Івана Франка в Києві, Москві, Каневі, Львові та селі Івана Франка, зауваживши, що Канада, зі свого боку, також організувала в цей же час чимало заходів, які відроджують пам'ять про геніального українського письменника. Щоправда, головна теза доповідача стосувалася ідеї зближення українців, які вимушено виїхали в Канаду і стали відірваними від української території із українцями, які досі працюють на своїх землях. Врешті попри ідеологічні наголоси в своїй доповіді Джон Вір зазначив й про ментальні реалії життя українців закордоном та спадщину Франка в цілому: *«...І те, що нас визнають на чужині, що ми маємо свою мову, мистецтво, літературу, цим ми завдячуємо вам, тому що ви творите тут, тому що ви стоїте мужньо і непохитно в перших лавах борців за мир. Ми почуваємо себе невіддільною часткою, часткою великого народу, який вгору йде, хоч був запертий в льох. Ваше майбутнє в ваших трудових руках, і ви не звернете з свого шляху, з шляху поступу й прогресу, який заповідав наш Великий Каменяр»³³.* Як бачимо, виступ делегата з Канади повністю різнився із тезами української інтелігенції, котра в цей час складала більшість у Канаді, і яка на території Канади продовжувала суперництво із українцями, які пристали до комуністичної ідеології. Відтак приїзд делегації із Канади в село Івана Франка на 100-й ювілей мав передовсім геополітичне значення в міжнародній ідеологічній війні СРСР. З іншого боку, музей І. Франка в Нагуєвичах вперше отримав офіційну візитівку для співпраці із Канадою, яка стане в нагоді дещо пізніше.

Згодом із промовою виступив член Президії Академії наук УРСР І. Білодід, який коротко розповів про значення спадщини І. Франка в світовій літературі і науці. Після цього привітальне слово виголосив білоруський поет Микола Аврамчик, який окрім політизованих ідей «братності народів» вперше у історії Нагуєвич зачитав переклад вірша І. Франка «В долині село лежить» живою білоруською мовою³⁴. Схожим був виступ грузинського письменника Симона Чіковані, який також виголосив вірша грузинською мовою. Після цього письменник вирішив в особливий спосіб подякувати громаді і музею Івана Франка: *«Ми, грузинські письменники, від щирого серця даруємо сільській бібліотеці книгу поезій Франка, видану у нас в республіці грузинською мовою»³⁵.* Поки що нам не вдалося ідентифікувати цей дарунок, ані в музеї, ані в бібліотеках теперішніх Нагуєвич, що явно пов'язано із тривалою відсутністю наукового порядку наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у фондах музею.

Також згідно програми виступали молдавський поет Л. Корняну та казахський письменник Теміргалі Нуртизин, сучасниця Івана Франка – Розалія Гаврилик з Ясениці-Сільної, таджицький письменник Амін Зале, який прочитав власного вірша на

³² Святкує земля Каменяра...

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

честь І. Франка «Моїм українським братам». Також виступав львівський поет Дмитро Павличко, який зачитав свого вірша «Франкова криниця». Польський письменник Юліан Стрийковський від себе зазначив: «...*Дороге ім'я Івана Франка я знаю з дитинства. Це велике щастя, що мені довелося побувати на батьківщині великого сина українського народу. Пам'ятаю, як вперше, будучи підлітком, я побачив портрет Франка в простій гуцульській хаті. Його одухотворене вольове обличчя зразу ж справило на мене велике враження...*»³⁶. Після цього поет прочитав польською мовою вірш «Каменярі». Російський поет Микола Ушаков прочитав учасникам мітингу власні переклади на російську мову поезій Івана Франка. Натомість румунський письменник Єусебіу Камілар зауважив про важливість тяглості поколінь в рідному селі Івана Франка: «...*Дорогі друзі! Є в світі речі, про які людина ніколи не може забути – це мати, світло сонця і місце народження. Ось чому мене так хвилює перебування в селі, де народився великий син українського народу Іван Франко. Я дивлюся на дітей вашого села, що сидять отут перед нами, і думаю, що з них можуть і виростуть нові Франки. В цьому я вбачаю безсмертя великого Каменяра*»³⁷. Після цього слово виголосив український письменник Андрій Малишко, який наголосив на потребі наслідування літературознавчих традицій Франка в українській культурі. Окрему доповідь мав також Тарас Франко, що правда, її резюме чомусь було неопубліковане. Зі свого боку, Микола Бажан подякував усім виступаючим і оголосив засідання закритим, після чого пролунав гімн УРСР³⁸.

Багатотисячне святкування трансформувалося одразу у кілька локацій, які тривали до самого вечора: концерт учасників художньої самодіяльності та артистів обласної філармонії, у сільському клубі відбулася перша демонстрація нового фільму «Іван Франко» Київської кіностудії, який напередодні знімався і в Нагуєвичах³⁹. Сьогодні цей фільм вже віднайдено для фондів ДІКЗ «Нагуєвичі».

**Іл. № 7. Ювілейні торжества в с. Івана Франка. На трибуні М. Бажан.
Фото 5 вересня 1956 р.⁴⁰**

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ ВФ ЛММІФ АДІКЗ «Нагуєвичі». – Гр. ОР-Ф. – Інв. № 355

Достеменно невідомо, чому Ганну Гром «попросили» з посади, щоправда добре відомо про її реформаційну політику, як на рівні науки, так і на рівні розвитку музейних фондів та реорганізації музейної педагогіки. Починаючи із 1961 р. і аж до виходу на пенсію, у 1988 р., Г. Гром викладала українську мову та літературу в Нагуєвицькій середній школі. Упродовж 1968⁴¹, 1977, 1978 рр. разом із Г. А. Данилькевич підготувала ґрунтовну (із політичних причин надто заангажовану) розвідку про історію села Івана Франка Дрогобицького району для енциклопедичного видання «Історія міст і сіл. Львівська область»⁴².

**Іл. № 8. Меморіальна арка на колишньому подвір'ї Франків в Нагуєвичих.
Фото 1968 р.⁴³**

Вочевидь під впливом академічної науки, яка серйозно готувала краєзнавців і дослідників для таких масштабних проєктів, Г. Гром у пізніші роки розширила свої розвідки з історії Нагуєвич, які вдало застосовувала у педагогічній роботі в школі. Невипадково Г. Гром отримала звання «Відмінника народної освіти», а в пізніший час стала автором численних краєзнавчих праць про Нагуєвичі та постать Івана Франка⁴⁴. Відомим франкознавцем Ганну Гром знали ще з радянських часів. Так, 27 серпня 1976 р. її запросили до членства у президії урочистого вечора з нагоди

⁴¹ Гром Г., Данилькевич Г. Село Івана Франка // Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Крип'якевич І. П., Огоновський В. П., Олексюк М. М., Пастер П. І. (відп. секр. редкол.), Сісецький А. Г., Смішко М. Ю., Челак П. П., Чугайов В. П. АН УРСР. Інститут історії. – К., 1968. – С. 286-296.

⁴² История городов и сел Украинской ССР: В 26 т. Львовская область / Зав. ред. В. М. Кулаковский; Ред. И. Л. Бутич, Е. П. Вержбицкая и др. – К. 1978. – С. 276-284.

⁴³ Гром Г., Данилькевич Г. Село Івана Франка...

⁴⁴ Гром Г. Нагуєвичі – батьківщина Івана Франка. – Дрогобич, 1992. – 76 с.; Її ж. Нагуєвичі. – Дрогобич, 2002. – 288 с.; Її ж. Франкові Нагуєвичі. – Дрогобич, 2004. – 280 с.; Її ж. Читальня «Просвіти» в Нагуєвичих // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С. 298-302.

святкування 120-річчя від дня народження Івана Франка у Києві, на якому Г. Гром виступила із промовою та вітанням від імені громади Нагуевич⁴⁵. У 1981 р. під час відкриття садиби Івана Франка Г. Гром мала кілька зустрічей із відомими письменниками тієї доби. У фондах ДІКЗ «Нагуевичі» збереглось фото, яке зафіксувало її зустріч із Павлом Загребельним.

Іл. № 9. Святкування 125-ї річниці від дня народження Івана Франка. 1981 рік. Письменник Павло Загребельний дає автограф вчительці Нагуєвицької СШ Гром Ганні Петрівні⁴⁶

Праці Г. Гром досі вважаються культовими в історіографії історії села Нагуевичі та «нагуєвицького періоду» життя І. Франка. Г. Гром одна із перших звернула увагу на польові дослідження в околицях Нагуевич, зокрема в стосунку збору спогадів та родинних архівів односілчан, чим реабілітувала історичну пам'ять про нащадків родини Франків в Нагуевичах. Врешті це була перша директор музею, яка почала творити наукову програму музейних досліджень, живучи наукою до останніх днів...

⁴⁵ Бонь В., Оркуш М. Літературно-меморіальний музей у селі Івана Франка. Путівник. – Львів, 1978. – С. 51-52.

⁴⁶ ВФ ЛММ КЗ ЛОР «АДІКЗ «Нагуевичі». – Гр. ОР-ФР-Ф. – Інв. № 211.

Володимир ЛУКАНЬ

СКУЛЬПТУРНІ КОМПОЗИЦІЇ ХУДОЖНЬО-МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «СТЕЖКА ІВАНА ФРАНКА» В НАГУЄВИЧАХ

Обираючи тему до цього матеріалу, вагався як її сформулювати. Були варіанти: «Повернення на Стежку Франка», чи щось на кшталт «Перші кроки Стежкою Франка», однак застановився на вищезначеній титульній темі, щоб не порушувати принципів поважності цього академічного видання. У той же час, те, про що йтиметься далі, до академічної науки має опосередковане відношення, позаяк це будуть радше спогади про те, як постала «Стежка Франка» у Нагуєвичях, поглядом людини, котра безпосередньо її творила разом з іншими. Наприкінці серпня 2021 році, у роковини народження Івана Яковича Франка, виповнилося 40 років з часу створення художньо-меморіального комплексу «Стежка Івана Франка».

Існує ряд публікацій, буклетів, каталогів, путівників, фотоальбомів про «Стежку Івана Франка»¹. Ці видання мають стислий інформаційний, рекламний характер. Як правило, це фрагментарні оглядові тексти, інколи з ілюстраціями сумнівної якості. При чому, слід зауважити, що ніде не вказано хто автор окремих скульптурних композицій. За останні роки поживавилась інформаційна присутність про «Стежку» в інтернеті. Краєзнавчі, туристичні матеріали і відео-подорожі в мережі мають радше популяризаторську функцію, а не мистецтвознавчу. Відчутний брак інформації безпосередньо про цей об'єкт як для фахівців, екскурсоводів, так і для відвідувачів. Є сподівання, що запропонований матеріал частково заповнить цю прогалину.

Будь-який мистецький проект має свою передісторію, якісь особливості в час реалізації. З огляду на це важливими є спогади сучасників і безпосередніх учасників тої чи іншої мистецької акції. Такі спогади, як правило, доповнюють і збагачують різноманітні аспекти мистецької оцінки, допомагають заглибитись в атмосферу творчого процесу, привідкрити завісу невідомості окремих явищ і деталей, про які не знає споглядач кінцевого результату, але є цінними і важливими. Саме це і є метою та завданням даної статті.

¹ Стежка Івана Франка. Художньо-меморіальний комплекс у селі Івана Франка на Львівщині. – Львів, 1981; Каменярева стежка. – Львів, 1982; Бонь В., Оркуш М. Стежка Івана Франка. Фотопутівник по художньо-меморіальному комплексу. – Львів, 1984; Фецяк І., Баран О. Край великого Каменяра. Фотоальбом. – Дрогобич, 2006.

Як і при яких обставинах з'явилася ідея створення «Стежки Франка» достеменно мені не відомо. Однак, існує загальновідома думка про те, що ця ідея належить п. Кушніру, інженеру з Трускавця. Будучи активним і дієвим чоловіком, патріотом свого краю, він з групою однодумців розпочав її втілення. За часів партноменклатури, для здійснення чогось, важливим було залучити партійних керівників, так до цієї ідеї долучився і очолив її реалізацію дрогобицький партійний очільник товариш Торський, завдяки якому вирішувались масштабні організаційні питання.

Фото № 1. Ініціатори створення «Стежки Івана Франка». Зліва: Володимир Кушнір – заступник головного лікаря санаторію «Карпати» м. Трускавця по будівництву. Справа: Ігор Чайківський – директор Дрогобицького лісгоспзагу. Нагуєвичі, 1981 р. Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»

Ідея «Стежки Івана Франка» полягала в тому, щоб на початку села Нагуєвичі, де народився майбутній Каменяр, у гаю, що схожий на ліс, розпочинаючи з місця біля «Дуба Івана Франка», де було написано оповідання «Олівець», (про що засвідчує встановлений пам'ятний камінь), створити пішохідну стежку. Ця стежка мала б символізувати життєву стежку Франка, будучи і прямою, і звивистою, і з різкими поворотами, як це було у його долі. Обабіч стежки у певних місцях, через певні інтервали мали бути встановлені скульптурно-декоративні композиції, що мають стосунок до життя і творчості Івана Яковича.

Символічні скульптурні композиції за мотивами творчості Франка виконувалися з дерева і супроводжувалися відповідними цитатами з його творів. Проходя-

чи стежкою, можна було зануритись у світ Івана Франка, спілкуватися з природою, вдихати пахощі та чути звуки лісу. Такий спосіб візуально-пластичного ознайомлення з творчістю Франка дає можливість пережити його творче життя в моторному сприйнятті, тобто в русі, коли йдеш і розмірковуєш на природі серед дерев про його життя і творчість від юності до зрілості, а біля скульптур спиняєшся, читаєш, відпочиваєш, розмірковуєш.

Залучення місцевих, професійних художників до створення «Стежки Франка» було витратним і малоефективним, через стислі терміни, які були визначені до 125-их роковин від Дня народження Каменяра, які відзначалися в 1981 році, а безпосереднє втілення ідеї розпочалося 1980-го. Тому вибір випав на студентів і викладачів Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва (тепер Львівська національна академія мистецтв). Для початку був створений вузький колектив з викладачів і студентів, які представили проектну пропозицію. Зробили ескізи до запропонованих тем скульптурних об'єктів, які мали бути на «Стежці Франка». Після погодження графічних пропозицій, гіпсових моделей, було обрано групу студентів для виконання роботи в матеріалі безпосередньо в Нагуєвичих.

До цієї групи керівництвом інституту було обрано студентів факультету Проектування інтер'єру та меблів (ПІМ), потім факультет перейменували на Інтер'єр та обладнання (ІО), очевидно, за рекомендаціями викладачів, які безпосередньо знали можливості цих студентів для реалізації такої відповідальної справи. Керівниками від викладачів, які відповідали за організацію роботи були Мигаль Станіслав Павлович, Кметик Ігор Михайлович та ін. Скульптор Штерштейн Луїза Йосипівна умовно курувала скульптурну частину, але за справу вболівали, допомагали чим могли більшість викладачів інституту та факультету, які, при нагоді, відвідували Нагуєвичі, допомагали порадами і підтримували в роботі.

Студенти, які брали участь у створенні першої черги «Стежки Івана Франка» влітку 1981 року були з різних курсів. Хтось працював в Нагуєвичих коротший час, хтось довший. Старші допомагали молодшим і навпаки. Усі були цікавими особистостями, доповнювали один одного і, на загал, сформувався цікавий і дієдатний творчий колектив. Спробую пригадати їх за алфавітним порядком: Біляч Іван, Бонишко (?), Гайда Ярослав, Гордієнко Євген, Грейда Ярослав, Дмуховський Ярослав, Козловський Василь, Коцерубський Петро, Красько Микола, Лукань Володимир, Нижник Ярема, Рожак Богдан, Смільський Степан, Сухорський Андрій, Турецький Богдан, Плаксій Іван, Цуприк Юрій, Юрчук Леонід... Наголошую, що це не повний склад так званої «першої тури», бо в наступні роки склад викладачів і студентів змінювався.

На єдиній світлинці 1981 року, яка зберігається в музеї в Нагуєвичих і в музеї Франка у Львові, зафіксовано виконавців «Стежки», але, на жаль, не всіх. На фото, у порядку зліва на право, сидять М. Красько, Я. Гайда, І. Плаксій, ? (цього не згадаю), А. Сухорський, Б. Рожак, І. Кметик, В. Лукань (автор даного тексту), В. Козловський, Я. Грейда, Бонишко, І. Біляч. Знімка була зроблена біля «Дуба Франка» саме там, де розпочиналася «Стежка Івана Франка».

**Фото № 2. Студенти Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва біля Франкового дуба. Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

Розмістили нас в інтернаті для дітей з особливими потребами (порушенням зору). Пригадую, при в'їзді на територію інтернату вивищувався встановлений щит, на якому був виразний напис Франкового вислову, який і 40 років тому викликав подив, а на сьогодні його актуальність є очевидною: «Наша освіта і виховання... чи не є то той млинок, у який кладуть здорових дітей, а виймають покалічених». Дітей на той час в інтернаті не було, тому ми зайняли одне велике приміщення, де як у казармі розміщувались ліжка, на яких ми спали після роботи.

Певний час працювали неподалік інтернату на території лісництва. Лісником був чоловік на ймення Адам, русявий, майже рудий, міцний і владний господар. Чимось він зовні нагадував самого Івана Франка. На чималій території лісництва були завезені стовбури дерев, колоди, до одного метра в діаметрі, з частиною кореневища та крони. Перше творче завдання полягало в тому, щоб обрати під ту чи іншу композицію відповідну колоду. Ці композиції були умовно поділені між виконавцями. Далі слід було обкорувати дерево, намітити основні об'єми згідно композиційного задуму.

Молоді, повні сил хлопці, з запалом взялися до роботи і швидко збагнули, що праця з сокирою вимагає не тільки сили і витривалості, а й вміння, якого не вчать в інститутах, а здобути його можна тільки в роботі. У той час бензопили були рідкістю, тому годі й казати скільки мозолів з'явилося на руках, ще не звиклих до такої праці. Як виявилось, проектні ескізи мало допомагали в роботі, бо передба-

чити форму стовбура дерева, його розміри неможливо, тому доводилося імпровізувати, радитися, шукати нестандартні рішення.

Після того як у лісництві були підготовлені грубі заготовки, постала проблема, як їх доправити на визначене місце до лісу. Ні трактор, ні вантажівка не проходили лісовою стежкою. Навіть розглядалася можливість використання вертольота (гелікоптера), але в пригоді, як у старі добрі часи, стали коні. Саме кіньми лісом відповідні колоди-заготовки були доправлені до місць, де перебувають і зараз. Та частина стовбура, що мала бути в землі, оброблялась смолою, для довговічності, завершеною роботу покривали трансформатною оливковою. Працювали ми, звісно, безкоштовно. Харчувалися в сільській кафе-їдальні, неподалік пам'ятника з погруддям Івана Франка. Хто перебував там з місцевих, дивувалися звідки в цих хлопців такий шалений апетит.

Довозили нас кілька кілометрів з інтернату до лісу чим доводилось – у вантажівці, в причепі трактора. Особлива честь випадала тому, кого підвозив у своєму білому авто ВАЗ-2103 чоловік Луїзі Йосипівни Штерштейн Міль Зельманович Шмуклер, який опікувався дружиною і відповідно нами, що було зовсім не зайвим у тих умовах. Він був автогонщиком. Переповідав, що міг у Львові перед оперним їхати автомобілем на двох колесах, або посадити дружину у літак зі Львова до Одеси і зустріти її в аеропорту Одеси, їздив на автівці у Тбілісі і т.д. В це вірилось, бо він робив поворот на 90 градусів при швидкості 90 км/год. У Нагуєвичі приїжджав син цього поважного подружжя Юлік, музикант. Згодом, стало відомо, що родина перебралася до Ізраїлю.

Для подальшої роботи нам були потрібні відповідні інструменти, стамески різної форми, різці тощо. У Дрогобичі на той час працювало кілька великих промислових підприємств і не складно було при партійній підтримці і ділових якостях того ж Шмуклера виготовити необхідний інструмент на долотному заводі. Був свідком кумедного випадку: якимсь Міль Зельманович дав спробувати як ріже стамеска дерево одному з моїх однокурсників – Богдану Турецькому, той спробував і без вагань відповів: «Бере як жида за серце...», а потім зрозумів недоречність цих слів в цій ситуації, зніяковів і почервонів.

Коли робота почала набувати кінцевого вигляду, М. З. Шмуклер запропонував подати її на здобуття престижної тоді комсомольської премії ім. М. Островського. Оскільки працювали ми фактично за їжу, були безгрішні, то перспектива заробити ще й якийсь гріш з премії, видалась для нас дуже привабливою. Коли запитали про те, скільки ж грошей з премії мож отримати, мудрий Міль Зельманович сказав, що аби отримати цю премію, нам самим ще треба буде заплатити. Завдяки йому, один чи два рази у святкові дні нас возили на відпочинок у село Кропивник, де столи накривалися, як для студентів, з особливим шиком. А після завершення роботи, після відкриття «Стежки» нас нагородили поїздкою до Києва.

Працювати у лісі було по-особливому. Щоденне спілкування з природою, при різних станах погоди, у різний період доби залишили незабутнє враження. Ми навчилися влучно кидати сокири на далекі відстані, перегукуватися у лісі, яке відбивалося дивовижним відлунням. Знали у доволі великому периметрі лісу кожне дерево, кущ, струмочок, ягідник. Це була справжня студентська романтика і

творчість. Повсюдно незримо відчувалася присутність Франка, усвідомлення, що ходиш по землі, де ступав Франко, надихало. Яюсь біля джерела на галявинці у тінючку пас кізочку у світлій одежині сивий чоловік поважного віку. Розговорилися. Запитав, що ми тут робимо. Коли мова зайшла за Франка, він розповів, що знав його, на той час він мав 7 чи 8 років і навіть рибалив разом з Франком, однак досі ображений на нього., бо Франко обіцяв йому подарувати вудочку, однак так і не подарував...

Ще на стадії проектних ескізів були узгоджені теми скульптурно-пластичних композицій, а саме: 1. Джерело; 2. Літописець; 3. Сова; 4. Батько-коваль; 5. Кохана; 6. Двоє; 7. Дзвін; 8. Прометей; 9. Дитячий майданчик з галявиною (поляною) казок виконувалася з 1982 р.; 10. Мойсей; 11. Захар Беркут; 12. Іван Франко. Ці теми були обрані не випадково. Вони розкривали творчість Івана Франка, утверджували актуальність вічних цінностей, які сповідував своїм життям і творчістю Іван Франко, такі як батьківство (Батько-коваль), любов (Кохана), активна життєва позиція (Дзвін), сенс життя (Прометей), праця (Каменярі), мудрість (Мойсей), об'єднання для спротиву (Захар Беркут).

Пропоную пройтися тією «Стежкою Івана Франка» від її початку і до завершення, оглянувши скульптури створені до кінця серпня 1981 року.

Передчуття наближення Франкової малої батьківщини виразно відчувається ще із села Лішні, де біля школи встановлений патетичний пам'ятник Франкові львівським скульптором Йосипом Садовським, характер якого передає напис на пам'ятнику: «Я син народу, що вгору йде». Дорогою з Лішні через село Унятичі незорі краєвиди, які мало змінилися з часів споглядання їх Іваном Франком. Перед Нагуевичами праворуч біля лісу дорога має зручну кишеню, де власне й розпочинається художньо-меморіальний комплекс «Стежка Івана Франка».

У мальовничому місці перед лісом віддавна було джерело, яке потребувало облагородження. Його зробили у формі низької кринички з півколод з дашком. Джерело одночасно було вказівником до Стежки. Робив його Ярослав Дмуховський, на той час старшокурсник, допомагали йому ті, хто працювали поруч. А поруч була композиція «Літописець». Його виконували Іван Плаксій та Юрій Цуприк. Це була фігура вусатого чоловіка з витягнутою рукою. В руках він тримав велику розгорнуту книгу, на якій була розміщена карта-схема художньо-меморіального комплексу «Стежка Івана Франка». Карта маршруту зі скульптурними об'єктами на стежці була зручним інформаційним путівником для відвідувачів «Стежки». Окремі скульптурні об'єкти на книзі-карті-схемі виконувалися в техніці карбування. Оскільки книга, яку тримав літописець була доволі велика і важка, довелось для стійкості, підперти цю книгу декоративним кореневищем. Мабуть єдиним недоліком цієї композиції є пропорційно дещо видовжена ліва рука, яку довелося припасувати до вертикальної фігури літописця.

Іван Плаксій і Юра Цуприк були студентами першого курсу, приятелювали. Юра був ще той жартівник, цікавий оповідач, карикатурист. Зробив безліч дружніх шаржів, а особливо на Плаксія. Івонко Плаксій мав неабияку фізичну силу, попри невисокий зріст, неперевершено володів технікою інтарсії, міг її зробити державом ложки, а також міг з'їсти неймовірну кількість їжі, а потім втягнути живіт так, що було видно хребет під ребрами. На сьогодні Юра Цуприк живе і працює

в Тернополі і є там одним з провідних дизайнерів, Івонко Плаксій господарює на Буковині.

Підіймаючись на кілька сходинок, минаючи пам'ятну дошку, що засвідчує місце, де Іван Франко написав оповідання «Олівець», минаючи «Дуб Франка», заходимо в гущавину лісу, де нас зустрічає скульптурно-декоративна композиція «Сова». Порівняно невисока, вона немов ховається за кущами і деревами, як мудрість за знаннями і досвідом, і одночасно, додає містики та загадковості до перших кроків у мандрівці по «Стежці». Автор «Сови» Микола Красько, теж на той час був першокурсником, з Рівненщини. Мудрий, невисокий, небагатослівний як і його «Сова», Микола запам'ятався науковими розповідями про способи боротьби з клопами, які немилосердно йому дошкуляли в гуртожитку інституту у Львові.

За кілька десятків кроків, ліворуч по напрямку «Стежки», встановлена кількометрова композиція «Батько-коваль». Спершу вона відкривається глядачам у профіль, а проходячи повз, вона розкривається з усіх ракурсів. Умовно горизонтально композиція поділена майже навпіл. Згори – пів фігура коваля з оголеним торсом, який у правій руці тримає підкову на наковальні. Нижня частина – химерні язички полум'я під наковальнею. Голова коваля дещо схожа на портрет Франка, інакше й не могло бути, адже йдеться про батька Франка. Можна було чути здивування відвідувачів, які запитували чи справді в Нагуєвичих були такі великі коні, якщо підкова така велика...

Авторами композиції «Батько-коваль» є старшокурсник Василь Козловський та мій однокурсник (другокурсник на той час), а згодом і кум Ярема Нижник. До вступу в інститут хлопці закінчили художню обробку дерева в Косівському технікумі декоративно-прикладного мистецтва ім. В. Касіяна. Як на гуцула, Василь був доволі спокійним, приязним. Ярема – як мольфар-характерник, ходив по Львову у гуцульському кептарі, мав густе кучеряве волосся, по якому дощ стікав як з дахівки. Хлопці виростили не на асфальті, знали як собі дати раду в сільських умовах та в лісі. Зараз вони живуть і працюють на Коломийщині.

Біля композиції «Батько-коваль» встановлено з частини стовбура дерева окремий картуш. Невисокий, для зручності читання на рівні очей, він як розвернутий, а перед тим наче був скручений, сувій пергаменту, на якому слов'янськими літерами вирізьблений текст Івана Яковича Франка: «На дні моїх споминів досі горить той маленький, але міцний огонь. Се огонь у кузні мого батька». Такі картуші з цитатами Франкових текстів стоятимуть майже біля всіх скульптурних композицій, ілюструючи і текстово доповнюючи їх. Майже усі тексти різьбив незабутній однокурсник Степан Смільський. Він був одним з найталановитіших художників, живописців інституту. Походив з с. Глищава, Тербовлянського р-ну, Тернопільської області, з родини Міська Ботового. Випускник Львівського художнього училища ім. І. Труша. Після закінчення інституту одружився з сестрою Яреми Нижника, жив і працював на Коломийщині, де й передчасно обірвалося його яскраве життя.

Далі стежкою, в затишному куточку постала скульптурно-декоративна композиція «Кохана». Іконно красиве обличчя дівчини зі схиленою головою, з призакритими очима з поглядом униз, із опущеною рукою з квіткою, немов символізує складне особисте життя Івана Франка. Дивовижна пластика цієї композиції. М'які плавні лінії, делікатне опрацювання форми створюють враження меланхолії і те-

плого смутку, ліричності і ніжності спогадів про кохання. При встановленні картуша, у вигляді ромашки, біля цієї композиції в землі було знайдено закорковану пляшку, в якій знаходився ще не зітлілий скручений листок паперу, на якому кимось невідомим красивим почерком синіми чорнилами було написано: «Ми при-сягаємо перед цим зеленим гаєм кохати один одного...».

**Фото № 3. Скульптура «Кохана». Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

Андрій Сухорський і Богдан Турецький, автори скульптурної композиції «Кохана», були невимовно щасливі від цієї знахідки, адже не випадковим виявилось місце вибору для їх скульптури, воно вже було освячене і засвідчене коханням. Андрій Сухорський походив зі славної родини різьбярів і скульпторів, вже у студентські часи виявляв особливу вправність в скульптурі. Згодом він став автором і співавтором численних скульптурних творів, один з яких пам'ятник Тарасу Шевченку у Львові. Витончений, самозаглиблений, високий, худорлявий, світловолоосий Андрій випромінював спокій і добро.

Чимось з ним схожий за характером був мій однокурсник Богдан Турецький. Теж з мистецької родини, освічений, з тонкою душею художника, вишуканими манерами, доброю вдачею він був особливим серед нас. В мене склалися близькі товариські стосунки з ним. До Львова він переїхав з Івано-Франківська, закінчив художнє училище ім. І. Труша. В Нагуєвичах у Богдана закохалося вродливе дівча, схожа на мавку. Вона приходила до «Коханої», сиділа там, наче позуючи і дивилася як хлопці різьбили. Одного разу Богдана прийшла провідати дружина (на той час вже був одружений), відтоді мавка вже не позувала. Пригадую, як він замислився над тим,

коли я сказав, що навіть якщо надалі ми нічого не створимо, ми вже причетні до «Стежки Франка», а це вже щось. Він був талановитим живописцем, іконописцем. Працював за кордоном. Влітку 2019 року Богдан Турецький відійшов у засвіти...

Далі стежкою зустрічається дивовижне чудо природи, коли буквально в обіймах могутнього дуба зростає тендітна сосенка. Цей вражаючий природний феномен обов'язково треба було виділити, зацентувати. Так, довкола цієї пари дерев, немов оповитими стрічкою єднання, з'явилися слова Івана Франка: «Тямлю як нині малим ще хлопчиною в мамині пісні закохувавсь я. Пісні ці стали красою єдиною бідного мого тяжкого життя».

Простуючи стежкою далі, починає виднітися декоративна композиція «Дзвін». Перед «Дзвоном» стежка круто повертає ліворуч, як і життєва доля Франка у певний час, повернула до активної громадянської позиції. «Дзвін» – одна з найвищих композицій. Для неї був обраний стовбур дерева більше семи метрів з розлогим кореневищем, яке за задумом опинилось угорі, символізуючи звукові хвилі добуті дзвоном. Динамічна композиція з напнутою мотузкою, з натяками на архітектуру, бійниці, розрахована на фронтальне споглядання. У нижній частині «Дзвону» картуш з написом Франкових слів: «Сійте в головах думи вольнії, в серцях жадобу братолюбія, в грудях сміливість до великого бою за добро, щастя й волю всіх». Цей напис викликав обурення в ідеолога львівського обкому компартії тов. Яремчука, оскільки міг мати різне трактування. Мистецтвознавці в цивільному у той час були пильними. Тим не менше, напис існує й по сьогодні і не втрачає своєї актуальності.

**Фото № 4. Скульптура «Дзвін». Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

Авторами композиції «Дзвін» був Петро Коцерубський і я (Володимир Лукань). Тоді ми були студентами другого курсу, одногрупниками. Для виконання роботи нам довелося змонтувати кілька рівнів риштувань. Петро був високий, міцної тілобудови, з таким характерним волоссяним покривом по всьому тілу, що було не зрозуміло, де розпочинається волосся на обличчі, а де закінчується на грудях. Попри свою сувору зовнішність, він був добрим і лагідним. Якось у Дрогобичі він призначив побачення дівчині буквально двома словами: «Біля дуба, після 4 год...», маючи на увазі дуб Івана Франка в Нагуевичах. Кілька наступних днів у дощ і спеку Петя марно чекав ту дівчину... Після закінчення інституту Петро одружився на одногрупниці, жив і працював у Львові та, на жаль, передчасно помер.

За кілька десятків метрів від «Дзвона» височіє поміж дерев декоративна композиція «Прометей». Її девізом є короткий і емкий вислів Франка: «Лиш боротись – значить жити». Як на той час, це була сучасна, майже формальна, високомистецька річ. Динамічний рух фігури Прометея з піднятим вогнем у руці, який немов вивільняється з масиву дерева. Дивовижна пластика з використанням різних фактур, сколів, контрформ переконливо засвідчувала, що авторами її були непересічні особистості. І це справді так. Автори «Прометея» – старшокурсники Ярослав Гайда і Леонід Юрчук, були найдосвідченішими у нашому творчому колективі. Маючи великий практичний досвід, було очевидним, що вони добре орієнтувалися в сучасному світовому мистецтві, знали творчий доробок Олександра Архипенка, сучасну скульптуру тощо.

Ярослав Гайда, мудрий філософ з прогресивним мисленням, був для нас і порадиником і навчителем. Його погляд проймав наскрізь, а пишні вуса, як у Тараса Шевченка, видавали в ньому переконливого українця. Не знаю як склалася його доля, знаю лиш, що за кілька днів до захисту дипломної роботи, його виключили з інституту за конфлікт з черговою, яка не впускала студентів у гуртожиток після 24 години. Блакитноокий, світловолосий, атлетичної будови Льоня Юрчук, працюючи над «Прометеем», перейшов допомагати робити скульптуру Івана Франка Луїзі Йосипівні Штерштейн. Його доля склалася добре, незважаючи на те, що у 27 років він був брутально забраний до війська, зате згодом щасливо одружився на відомій львівській художниці Лідії Серветник.

Після «Прометея» стежка виходить з гущавини лісу на галявину. Влітку 1981 року на галявині не було ще ніяких композицій, а вже через рік почалися роботи по влаштуванню на ній дитячого майданчика під умовною назвою «Галявина казок» за мотивами творів Івана Франка. На ній виконувалися композиції з дерева, героями яких були Франкові персонажі зі збірки «Коли ще звірі говорили» – «Лев», «Осел», «Ведмідь», «Лис», «Заєць і два їжачки», «Лелека» і т. п. Дитячий майданчик був ігровий, з качелями, гірками, огорожений, з урочистим входом у вигляді сови. Чимало з нас брало участь у його створенні в період літніх канікул 1982 року, а також долучалися нові студенти інституту, які добре володіли різьбою по дереві. Майданчик виявився функціональним і затребуваним, його з радістю відвідували і батьки, і діти й у такий природній спосіб, через персонажів казок, пізнавали творчість Івана Яковича Франка.

Після галявини знову входимо до лісу, де продовжується «Стежка Івана Франка». Наступний скульптурно-декоративний об'єкт – «Каменярі». І це не випадко-

во. Якщо Тарас Шевченко для нас Кобзар, то Іван Франко – Каменяр. «Каменярі» – це дві дерев'яні композиції з міцними руками, які тримають молоти-кирки каменотесів. Поставлені вони під різними кутами, що створює враження рухів рук. Біля них були завезені і розкидані по землі великі каменюки, посилюючи враження від каменярської роботи. Поруч картуш із супроводжуваним написом відомих слів Івана Франка-Каменяря: «І всі ми вірили що своїми руками розіб'ємо скалу, роздробимо граніт, що кров'ю власною і власними кістками твердий змуруємо гостинець і за нами прийде нове життя, добро нове у світ». Авторами цієї композиції були Євген Гордієнко, здається, з Червонограда що на Львівщині, наш однокурсник і сусід по гуртожитку та першокурсник Ярослав Грейда, земляк з с. Чернієва, що біля Івано-Франківська. Ще під час навчання в інституті Ярослав загинув за невідомих обставин.

**Фото № 5. Скульптура «Каменярі». Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

В «Каменярах» основний пластичний акцент робився на руки. Рука, на рівні з виразною головою, творить образ у наступній композиції на «Стежці» – «Мойсей». Виразність руки Мойсея наближається до пластики руки Давида неперевершеного Мікельанджело. Наш народ потребував і потребує гідного провідника, образ Мойсея один з найяскравіших у творчості Івана Франка і серед скульптурних композицій на «Стежці Івана Франка». Вражає пластичним вирішенням голова Мойсея, деталі обличчя, борода. Образ мудреця, філософа, керманича, який знає дорогу для свого народу, є глибоким і переконливим.

**Фото № 6. Скульптура «Мойсей». Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

Поруч «Мойсея», на окремо стоячому картуші Франковий текст: «Та прийде час і ти огнистим видом засяєш у народі вільним колі. Труснеш Кавказ, вперешешся бескидом, покотиш Чорнем морем гомін волі і глянеш як хазяїн домовитий по своїй хаті і по своїм полі». «Мойсей» на «Стежці» постав завдяки однокурснику Богдану Рожаку, талановитому художнику, який на сьогодні викладає в Академії друкарства у Львові. Разом з ним над цією композицією працювали Богдан Турецький та Степан Смільський. Для тих, хто працював на «Стежці», скульптура «Мойсея» пам'ятна особливо, оскільки саме біля «Мойсея», одного з Нагуєвицьких вечорів відбулося «таємне жертвоприношення». Там було запечено гусака у глині під ватрою, язика полум'я якої містично відсвічувались на обличчі Мойсея. У зв'язку з цим, після 40 років мовчання (саме стільки років Мойсей водив свій народ), від імені учасників цього дійства, прошу пробачення у когось з Нагуєвицьких господарів, які не дочекались свого гусака з пасовиська. Прийміть наші співчуття, розкаєння і щирі пробачення.

За «Мойсеєм» стежка звертає на узлісся, де відкривається дивовижна панорама з живописним краєвидом, плесом озера, дорогою, сільськими хатинами. У цьому місці постала монументальна скульптурно-декоративна композиція «Захар Беркут». Ця композиція символізувала міць через згуртованість, непереможність, коли є єдність і мудрий обраний провідник. Могутня постать Захара Беркута височіє посеред воїнів, які стали міцним кільцем довкола нього і своїм рішучим

виглядом переконливо демонструють нездоланність перед будь-яким ворогом зайдою. Руки Захара Беркута міцно тримають зброю, погляд зосереджено вдалину в очікуванні незваних гостей.

**Фото № 7. Скульптура «Захар Беркут». Нагуєвичі, 1981 р.
Фото з фондів ДІКЗ «Нагуєвичі»**

Автором цієї композиції є Ярослав Дмуховський, невисокий, але спортивної статури, міцний і пластичний. Йому довелося докласти чимало зусиль, щоб величавий Захар Беркут зі своїми воїнами постали на сторожі. Добре відношення до друзів, усмішка і невгамовна енергія та працездатність Ярослава спричинилися до того, що майже всі учасники роботи над «Стежкою» допомагали різьбити, «дотягувати» голови воїнів, бо часу до відкриття залишалось обмаль, а об'єм роботи був ще незрівнянно великий. «Захар Беркут» силуетом вже здалеку дуже добре проглядався з відкритої перед ним території. При ближчому підході, при обході довкола нього враження мужності і нездоланності від цього твору ще більше посилювалося.

Після «Захара Беркута» стежка біля озера стрімко пірнає вниз, а потім піднімається сходами з дерев'яних кругляків, якими йти зручно і безпечно, а далі знову звертає у бік лісу, де височіє скульптурна композиція «Іван Франко. Вічний революціонер». Це кода, завершення маршруту усєї «Стежки». Луїза Йосипівна Штернштейн, на той час викладач, відома скульпторка підійшла до втілення образу Івана Франка без використання зайвих деталей, а зосередилась в основному на портреті Каменяра. Портрет виконувався на доволі значній висоті, тому з огляду на поважний вік, авторка керувала роботою з землі, а Льоня Юрчук був наче жи-

вою стамескою в її руках і вправно переміщався рихтуванням, виконуючи вказівки і побажання скульпторки.

За кілька днів до урочистого відкриття художньо-меморіального комплексу до 125-річчя від Дня народження Івана Яковича Франка, організатори заходів збагнули, що перед в'їздом до села Нагуєвичі, нема гідного в'їзного знаку з написом «Нагуєвичі». Терміново до місця, де мав бути встановлений знак була доправлена велика звивиста колода стовбура дерева, покладена горизонтально, яку треба було розщепити навпіл, щоб на отриманій площині великими літерами вирізати слово «с. Нагуєвичі». Для нас робота по розщепленню цієї колоди видавалася непосильною і фантастичною, але хтось із місцевих запропонував закликати місцевого чоловіка на ймення Грім. Чи це було прізвище чи псевдо – не відомо, однак наступний день, коли мав прийти Грім, ми чекали з нетерпінням, оскільки видавалося, що це має бути хтось на зразок супермена.

Наступного ранку до колоди підійшло кілька місцевих господарів теслярів із сокирами, один з них маленький худорлявий чоловік поважного віку, на превеликий наш подив, і виявився тим самим Громом. Щось вони обміркували, порадилися і Грім розпочав роботу. У нього була якась особлива сокира на довгому держаку і він не рубав нею колоду, а лиш підносив її угору і вона падала занурюючись гострим лезом у колоду саме там, де хотів Майстер і це був справжній майстер-клас від Грома. Невдовзі колода була розщеплена, площина вирівняна і Степан Смільський вправними рухами розмітив і вирізьбив слово «с. Нагуєвичі».

Пафосне, велелюдне урочисте відкриття відбулося у заздалегідь визначений день і час. Були видруковані персональні запрошення, готувалися концерти, виступи поважних гостей і вдячних господарів. Незважаючи на дощ, на свято прибула величезна кількість людей. Вже з Унятич до самих Нагуєвич дорога по обидвох боках була щільно закладена автобусами і автівками. Серед запрошених – відомі діячі культури і мистецтв з Москви, Києва, Львова, Дрогобича тощо. Делегацію з Москви очолював поет, автор гімну Радянського Союзу Сергій Михалков, були присутні високі партійні очільники, тобто «Стежку Івана Франка» благословили на високому рівні, відгуки були позитивні, а, отже, наша робота була поцінованою і не марною.

Як нерідко буває, при виконанні колективних творчих робіт, виникає питання авторства. Після резонансного і успішного відкриття «Стежки Франка», після схвальних оцінок високих гостей, бажаючих приписати собі загальне керівництво і, як наслідок авторство, побільшало. Чимало випадкових осіб із числа студентів і викладачів почали долучали себе до цієї роботи. Так постала ідея зробити ще один картуш з написами всіх безпосередньо причетних учасників виконання «Стежки Івана Франка». Однак, хтось невідомий зрізав якісь прізвища, дописував інші. Доводилось оббивали прізвища цвяшками, щоб не було можливості їх знищити чи змінити.

На сьогодні «Стежка» стала іншою. Багато скульптур не збереглося до нашого часу, а їх відновлення сьогодні коштує колосальних видатків. До комплексу долучилися нові скульптурні композиції, нові автори, але та, перша «Стежка» залишиться гідним твором на пошанування нашого великого краянину – Івана Яковича Франка. Прошу вибачення за ймовірні неточності у тексті, висловлюю споді-

Скульптурні композиції художньо-меморіального комплексу «Стежка Івана Франка»...

вання, що наступні причетні до становлення і розвитку художньо-меморіального комплексу, музею Івана Франка, Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» продовжать таку ж, або іншу текстову розповідь, яка, сподіваюсь, зацікавить усіх, кому не байдужа українська культура і дороге ім'я Івана Яковича Франка.

**Нове досягнення франкознавства
(рецензія на: Франко про освіту та виховання /
упорядкування і коментарі Галини Сабат.
Дрогобич: Коло, 436 с., іл.)**

Нещодавно у дрогобицькому видавництві «Коло» побачила світ книга «Франко про освіту і виховання», котра є на сьогодні найбільш повним зібранням педагогічних текстів видатного українського вченого і письменника. Ініціатором цього видання був професор Омелян Вишневський, а упорядкувала збірник професорка, докторка філологічних наук Галина Сабат – знана франкознавиця, дослідниця творів Франка для дітей.

Відомо, що Іван Франко (1856 – 1916), за слушним спостереженням Г. Сабат, серед усіх українських письменників найбільше написав для дітей і про дітей, а також найбільш розлого і системно висловлювався про шкільну та університетську освіту (Сабат, 2020, с. 3). Відтак його педагогічні погляди та просвітницька діяльність були об'єктом уваги багатьох українських та закордонних дослідників. Професор В. Микитюк відзначив, що франкознавство як галузь української гуманітаристики за майже 125 років (а її початок виводять від появи відповідного розділу в «Історії літератури руської» Омеляна Огоновського у 1893 р.), напрацювало багато принагідних, а чимало і спеціальних розвідок про педагогічну спадщину Івана Франка. Власне, той же Ом. Огоновський, університетський професор Франка-студента, опублікував перший цілісний огляд життя і творчості свого учня, де зафіксував багато цінного фактажу про етапи та особливості шкільної, гімназійної та університетської освіти Франка, лектуру в «тривіальній» та «нормальній» школі, впливи вчителів та викладачів, освітні та політичні пріоритети. Огоновський уперше актуалізував джерела Франкового максималізму (так званого «цвинтарництва») у белетристиці про школу, буквалізуючи й головно ототожнюючи героїв та автора художніх текстів, що пізніше активно використовувала українська і російська соціологічна критика, а сам письменник заперечував в останні роки свого життя (Микитюк, 2017, с. 9).

Наступним значним проявом аналізу педагогічних візій І. Франка стала публікація педагога Івана Ющишина «Іван Франко як педагог» (Yushchysyn, 1913; Yushchysyn, 1914). Вона, до слова, спонукала уже тоді хворого письменника спростувати низку міфів щодо своєї освіти та впливу середовища низки шкіл на свій світогляд, які постали у працях С. Єфермова, М. Возняка і звідти були за-

позичені І. Ющишиним. Певний внесок у вивчення педагогічної творчості Івана Франка зробили радянські вчені, зокрема Г. Паперна (Паперна, 1946), Б. Мітюрров (Мітюрров, 1961) та О. Дзеверін (Дзеверін, 1960, сс. 5–19). Щоправда, з огляду на диктат «марксистсько-ленінської методології», характеристика педагогічних поглядів Івана Франка здійснювалася крізь призму ідеологічної критики, теорії класової боротьби та формаційного підходу. Натомість за останні три десятиліття в умовах незалежної Української держави з'явилися сотні і сотні праць, присвячені поглядам Франка на освіту і виховання. Серед них хочемо виокремити дослідження дрогобицьких науковців О. Вишневського (Вишневський, 2016) та Р. Вишнівського і М. Чепіль (Вишнівський, Чепіль, 2016), а також працю львівського франкознавця В. Микитюка (Микитюк, 2018), який захистив докторську дисертацію у Дрогобицькому університеті.

Усі зазначені праці спиралися на першоджерела – творчу спадщину Івана Франка педагогічного характеру. Власне педагогічні твори письменника в окремому збірнику видавалися лише один раз. У 1960 р. відомий історик педагогіки та освіти, керівник відділу теорії та історії педагогіки Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР Олександр Дзеверін опублікував книгу «Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання». Цей збірник містив 55 статей та уривків і досі залишається найбільш доступним для науковців. Важливо те, що на той час уперше у перекладі українською мовою з'явилися 10 польсько- та німецькомовних публікацій Івана Франка (Дзеверін, 1960). На жаль, цей збірник не є повним: чимало статей Франка про освіту, виховання, шкільництво, вчительство залишилося поза межами видання з ідеологічно-цензурних мотивів.

Рецензований збірник був покликаний усунути зазначені недоліки. У виданні «Франко про освіту та виховання» вміщено 50 текстів видатного вченого і письменника, з них 16 – польськомовних (у перекладі сучасною українською мовою). Кожен текст супроводять коментарі упорядниці, яка подала праці І. Франка за першодруками або за останніми прижиттєвими публікаціями й помістила їх у хронологічному порядку. Книгу відкриває вступне слово упорядниці проф. Галини Сабат та ґрунтовна стаття професора Омеляна Вишневського «Педагогічні погляди Івана Франка у світлі актуальних завдань сучасної освіти» (остання є переробленим і доопрацьованим варіантом вище згаданої праці 2016 р.).

Аналізуючи подані у збірнику матеріали, відзначимо, що їх можна класифікувати за кількома групами. Де першої групи, безумовно, слід зарахувати ті праці І. Франка, які відбивають власне його педагогічні погляди. Вже перша педагогічна праця письменника – «Женщина-мати» – містить чимало педагогічних візій. Цю статтю, яка складається з трьох частин (вступ, мати і школа, лектура для дітей) І. Франко опублікував у 1875 – 1876 рр. в журналі «Друг» (Сабат, 2020, сс. 41–52). Очевидно, при написанні згаданої праці він послуговувався дослідженнями німецького лікаря Г. Кленке. Однак вона чудово ілюструє уявлення молодого письменника про освіту та виховання, особливо про значення родинного виховання.

Не менш відомою працею І. Франка є його передмова до студії М. Добролюбова «Значення авторитету у вихованні». На той час (1879) молодий письменник поділяв погляди російського публіциста щодо шкідливості авторитарного виховання дітей. Схожі міркування він висловив і в передмові до книги Х. Г. Зальцмана

«Книжка приказок про те, як не належиться поводитися з дітьми» (1900). Найбільш глибоко свої педагогічні погляди Каменяр висловив у відомій праці «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» (Сабат, 2020, сс. 163–174), в якій виклав власне бачення організаційних та методичних засад викладання навчальної дисципліни «руська література» в гімназіях Галичини. Доволі повно педагогічні візії І. Франка висловлені у його літературному творі «Борис Граб» (1890), який упорядниця помістила в додатках до збірника (Сабат, 2020, сс. 389-402).

Наступну групу педагогічних праць І. Франка складають статті організаційно-просвітницького змісту. Це, зокрема, публікації «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва» (1882), «Про що і як потрібно писати для люду» (1883), «Праця чехів на освітній ниві» (1888). Зацікавлення викликають і політико-публіцистичні статті видатного вченого про з'їзд Польського педагогічного товариства у Стрию, роботу Виділу Крайового Сейму, критичні зауваження з приводу польської «органічної праці» та «цивілізаційної місії» у сфері шкільництва на українських землях (1883). До збірника включено і фрагмент німецькомовної статті І. Франка «Великі діяння пана Бобжинського», яку вперше переклав і увів до педагогічної та історичної науки В. Смаль ще 1959 р. (Смаль, 1959).

Значна група Франкових статей, публіцистичних та наукових, присвячувалася історії освіти. Вони також публікуються в рецензованому збірнику. До певної міри історико-педагогічний характер має стаття-спогад І. Франка про своє навчання в Дрогобицькій гімназії Франца Йосифа І. У ній він різко розкритикував зміни, які відбулися в середній школі на початку 1870-х рр., доволі неприхильно описав постаті директорів закладу о. Т. Баревича та Я. Керекярта (Сабат, 2020, с. 54-58). Відзначимо, що Ян Керекярто, хоч і діяв суворими дисциплінарними заходами щодо учнів гімназії, але надзвичайно багато зробив для розвитку освіти в краю. Зокрема, саме йому слід завдячувати активною розбудовою Самбірської учительської семінарії в 1890-х рр.

Відомою є й праця І. Франка «Ученицька бібліотека в Дрогобичі», написана 1878 р. Важливо, що у ній молодий автор відрефлексував причини появи таємних товариств гімназистів, які утворювали гуртки та бібліотеки. Франко трактував їх як результат «опору системі», на який зважаються молоді люди, прагнучи здобувати більш широкі, позацензурні знання: «...то-то сопротивлення буде рости і міцніти чимраз більше, бо все ж таки певна річ, що ніяка система, ніяка строгість не зможе позапирати всіх доріг живій думці, не зможе заборонити їй проникнути і в наші школи і збудити новий, більше реальний, більше науковий рух, котрого зав'язки та початки вже бачимо й тепер» (Сабат, 2020, с. 70). З-поміж інших історико-педагогічних праць Каменяра згадаємо статті «Одна карточка з історії нашої народної школи» (1884), «Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883» (1884), «Наші народні школи і їх потреби» (1892), «До історії освіти в Галичині» (1893), «Три рукописні підручники рутенські з літ 1806, 1815, 1829» (1902). Останню статтю у збірнику подано скорочено – з неї вилучено численні розлогі цитати з аналізованих І. Франком підручників. Безумовно, історико-педагогічний характер має і стаття «Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в ХІХ в.», котра являє собою рецензію на книжку польського дослідника П. Хмельовського під

гучною назвою «Лібералізм і обскурантизм на Литві і Русі (1815 – 1823)», а також на спогади Т. Бобровського про здобуття ним освіти в гімназіях та університетах України (Сабат, 2020, с. 312-349).

Серед уміщених у збірнику статей значну групу становлять публіцистичні праці, присвячені проблемам тогочасної молоді, зокрема студентської. Так, І. Франко писав про студентські заворушення в Росії (1888), обстоював громадянські права студентів, зокрема на утворення академічних товариств (1888), описував і рефлексував з приводу проведення з'їзду слов'янської молоді у Празі (1891). Відомо, що Каменяр підтримував резолюцію українських студентів на з'їзді, які відстоювали поширення «освіти, яка базується на здобутках позитивних наук, і такої організації навчання, при якій освіта ставала б надбанням цілих народних мас, не тільки певних привілейованих верств і осіб...» (Сабат, 2020, с. 253). Цілком обґрунтованим вважаємо і вміщення до збірника фрагменту статті І. Франка «Одвертий лист до гал[ицької] української молоді» (1905). Ця праця у свій час справила винятковий вплив на формування національної ідентичності молодих українців, які, дослухаючись до свого Франка-вчителя, поволи, але упевнено вчилися «чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів» (Сабат, 2020, с. 374).

Чимало статей І. Франка були присвячені ролі й значенню вчителя у суспільному і, конкретніше, освітньому житті народу. Однією з перших таких публікацій, спрямованих на захист учителів від несправедливих переслідувань шкільних властей, була праця «Факт до характеристики нашого шкільництва» (1884), в якій учений виступив проти позбавлення вчительки і письменниці Юлії Шнайдер (літературний псевдонім – Уляна Кравченко) постійної посади у школі містечка Бібрка (Сабат, 2020, с. 141-143). У 1887 р. І. Франко в польській газеті «Kurjer Lwowski» опублікував статтю «На захист народного учительства», де розкритикував безпідставні звинувачення вчителів початкових шкіл у антирелігійній пропаганді (Сабат, 2020, с. 197-200). Крім цих публікацій, у збірнику наведено й фрагмент статті Каменяра про свого вчителя Емерика Турчинського (1896) (Сабат, 2020, с. 293-295).

Збірник доповнено трьома додатками, серед яких уже згадане оповідання «Борис Граб», а також спогади дітей Івана Франка – Тараса та Анни – про стиль батьківського виховання свого тата. Збірник завершується тезаурусом архаїзмів («пояснення слів») та іменним покажчиком.

Загалом перед нами доволі серйозна наукова робота джерелознавчого характеру, покликана надати сучасному дослідникові-франкознавцеві цілісний комплекс педагогічних та навколопедагогічних творів Івана Франка. Однак й вона, на жаль, не є повним зібранням його педагогічних текстів. Упорядниця, для прикладу, не включила до збірника витяги зі статті «Наука і її взаємини з працюючими класами» (1878), в якій молодий Франко з позицій позитивізму окреслив не лише історичний розвиток науки, але й освіти. Крім того, до збірника не увійшла низка матеріалів історико-педагогічного характеру. На нашу думку, до нього слід було включити написану Каменярем передмову до джерелознавчого збірника «Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку» (Франко, 1902, сс. V–VI). У цьому ж збірнику І. Франко подав передмову до збірки документів Юрія Кміта «Заходи коло освіти в Перемиській дієцезії 1780 – 1787 рр.» (Франко, 1902, сс.

89-90), а також власні археографічні статті з відповідними коментарями: «Заходи коло освіти в Львівській дієцезії 1784 – 1792 рр.», «Матеріяли до історії гал[ицького] руського шкільництва в рр. 1801 – 1848» та «Перше руське просвітне товариство в рр. 1816 – 1818» (Франко, 1902, с. 99-102, 174-257, 258-276). Безумовно, упорядниці як досвідченій франкознавиці знайомі ці праці, однак, припускаємо, її стримала від їх передруку надмірна насиченість джерельним матеріалом – латинськими, польськими, церковнослов'янськими текстами. Справді, друкувати лише здійснений І. Франком археографічний аналіз цих текстів без самих матеріалів було б недоречно.

На жаль, не увійшли до збірника й відомі рецензії І. Франка на працю К. Харламповича про Острозьку православну школу (1898) та студію П. Кулаковського про початки шкільництва у Сербії (1904). Вважаємо, що до збірника можна було додати статті І. Франка «Із лектури наших предків XI в.» (1909) та «Нова руська кафедра в університеті» (1892).

Розуміємо, що ці незначні «недогляди» мають пояснення, адже згадані нами праці можна трактувати як винятково історичні, або ж такі, що недостатньо упривнюють педагогічні погляди Івана Франка. Назагал констатуємо високий фаховий рівень рецензованого видання і вважаємо його значним внеском до франкознавства як наукової дисципліни.

Джерела і література:

- Вишневецький О. Педагогічні погляди Івана Франка на тлі реформ сучасної української освіти // *Освіта*. – 2016. – 13-20 квітня (№ 15). – С. 1-7.
- Вишнівський Р., Чепіль М. «...Яка молодь, таке й майбутнє народу». Іван Франко про освіту та виховання. – К.: Видавничий дім «Слово», 2016. – 420 с.
- Дзевєрін О. Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка // Іван Якович Франко. Педагогічні статті і висловлювання [Упор. О. Г. Дзевєрін]. – Київ: Рад. школа, 1960. – С. 5-19.
- Франко І. Педагогічні статті і висловлювання. – Київ: Рад. школа, 1960. – 299 с.
- Микитюк В. Іван Франко в історії української педагогіки: монографія. – Дрогобич, 2018. – 488 с.
- Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури): монографія. – Львів, 2017. – 408 с.
- Мітюрів Б. Педагогічні погляди І. Франка. – Дрогобич, 1961. – 30 с.
- Паперна Г. Іван Франко про народну освіту. – Львів, 1946. – 61 с.
- Сабат Г. (упоряд.). Франко про освіту та виховання. – Дрогобич, 2020. – 436 с.
- Смаль В. З історії боротьби за народну освіту в західноукраїнських землях // *Радянська школа*. – 1959. – № 11. – С. 77-82.
- Франко І. (ред.). Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку. – Львів, 1902. – VI, [2], 328, [2] с.
- Ющишин І. Іван Франко як педагог // *Учитель*. – Львів, 1913. – Число 1 (с. 7-13), 2 (с. 36-47), 3 (с. 68-77), 4 (с. 99-113); 1914. – Число 5-6 (с. 132-153), 7-8 (с. 197-216), 9 (с. 262-272), 10 (с. 296-309).

Андрій СОВА

Науково-методичний семінар у Львові з нагоди 130-річчя від Дня народження Петра Франка

15 жовтня 2020 р. Комісією тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства імені Шевченка, кафедрою олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського та музейним відділом Львівського обласного Будинку учителя (ЛОБУ) в межах науково-методичного лекторію «Українське тіловиховання: історія та сучасність» проведено науково-методичний семінар на тему «Петро Франко (1890 – 1941): на вістрі національно-визвольної боротьби та викликів часу» з нагоди 130-річчя від дня його народження (28.06.1890 р., с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 07.1941 р., ?).

У вступному слові завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак коротко охарактеризувала здобутки Петра Франка на педагогічній ниві, зокрема як учителя в гімназіях Коломиї та Яворова.

Доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, дійсний член НТШ Андрій Сова у доповіді «Петро Франко: маловідомі аспекти з життя та діяльності» на основі різнопланових джерел (документів, преси, спогадів, фотографій) висвітлив життєвий і творчий шлях Петра Франка. Доповідач серед іншого наголосив на його самовідданій праці у сфері фізичного виховання і спорту (член товариств «Сокіл-Батько», співзасновник «Пласту», СТ «Україна», «Змагового Союзу» та ін.), як одного із перших провідних фахівців українського тіловиховання, автора багатьох підручників та методичних праць, знавця декількох європейських мов (польської, німецької, англійської, чеської, латинської, білоруської та ін.), перекладача, педагога-новатора, учня та послідовника професора Івана Боберського.

Після цього родинними спогадами поділилися внуки Петра Франка – Петро і Люба Галуцаки. У своїх захоплюючих розповідях, переплетених різними гумористичними оповідками, вони торкнулися постаті діда.

Серед іншого Люба Галуцак наголосила, що завдяки викладам кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського ім'я Петра Франка поступово почало повертатися в

українських дискурс. Посприяли та сприяють цьому численні академії, конференції та семінари.

Петро Галушак, в свою чергу, розповів про спортивні досягнення Петра Франка, його замилювання до різних видів спорту (футбол, волейбол, теніс, легка атлетика, лижний спорт, туризм тощо), а також про те, що родина донедавна зберігала спортивний інвентар свого діда ще з 1920–30-х рр., який було вперше представлено 22 грудня 2016 р. на Урочистій Академії «Сини Івана Франка – перші українські фахівці руханки і змагу» з нагоди відзначення 160-річчя від народження Івана Франка (автор цих рядків, разом з Петром Галушаком, готував спортінвентар Петра Франка для експозиції у головному корпусі ЛДУФК ім. Івана Боберського).

Після доповідей учасники змогли ознайомитися з виставкою, оформленою з нагоди ювіляра та фотографіями, які зберігаються у родині Білевичів–Галушаків.

У рамках семінару відбулася також презентація двох поштівків з серії «Українське тіловиховання» (автор ідеї Андрій Сова), присвячених Петру Франку – професору українського тіловиховання.

Важливою подією у переддень заходу стало відкриття пам'ятника Петрові Франку у Нагуєвичах, де він народився.

Поштові картки з нагоди ювілею Петра Франка

З нагоди 130-ї річниці від дня народження Петра Франка (28.06.1890 р., с. Нагуєвичі – 07.1941 р.?) – педагога, громадського, культурно-просвітнього, військового та політичного діяча, вояка легіону Українських січових стрільців та Галицької армії, письменника, науковця, етнографа, перекладача, журналіста, професора українського тіловиховання, у Львові в серії «Українське тіловиховання» вийшло дві поштівки. Перша побачила світ з нагоди дня народження Петра Франка, друга – з нагоди відкриття йому пам'ятника у Нагуєвичах. Велика подяка Петрові, Любі та Олесі Галушкакам, які надали зі свого архіву фотографії для опрацювання. Нижче подаю інформацію про видані поштівки.

№ 1

**Поштова картка «Петро Франко –
воjak леґіону УСС»**

Розмір 105 x 150 мм, повноколірний цифровий друк лицевої сторони та чорнобілий – звороту, папір офсетний 300 г / см².

Лицева сторона – портрет Петра Франка (згодано 1916 р.) з приватного архіву Білевичів-Галушчаків.

На зворотній стороні поміщено коротенький текст про Петра Франка та імпровізовану марку із зображенням кетягів червоної калини – символу українських січових стрільців.

Автор ідеї та тексту – Андрій Сова. Оформлення – Роман Метельський.

Наклад – 100 примірників.

№ 2

Поштова картка «Петро Франко (28.06.1890 р., с. Нагуєвичі – 07.1941 р.?)»

Розмір 105 x 150 мм, повноколірний цифровий друк лицевої сторони та чорнобілий – звороту, папір офсетний 300 г / см².

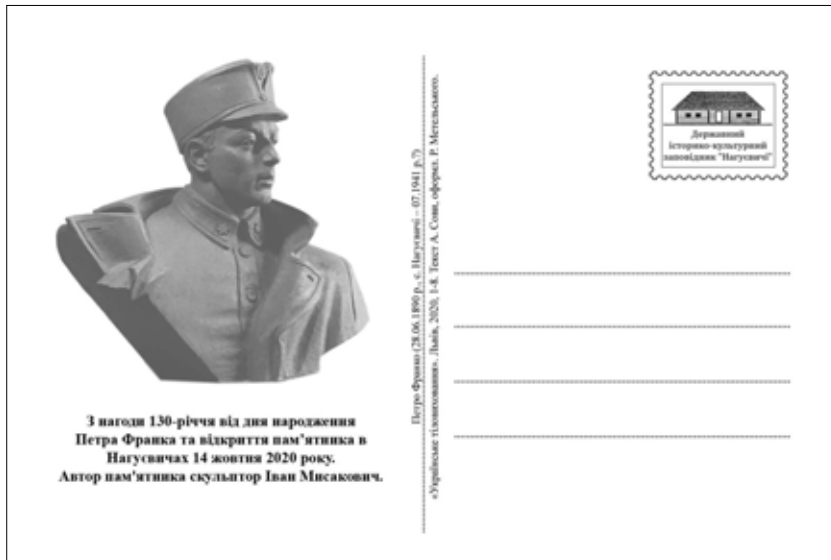
Лицева сторона – портрет Петра Франка з приватного архіву Білевичів–Галушчаків.

На зворотній стороні зазначено про те, що поштівка вийшла з нагоди відкриття пам'ятника Петра Франка у Нагуєвичах 14 жовтня 2020 р. Також поміщено імпровізовану марку із зображенням логотипу Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

Автор ідеї та тексту – Андрій Сова. Оформлення – Роман Метельський.

Наклад – 1000 примірників.

Поштівку видано на замовлення Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (директор – Богдан Лазорак).

Мистецький музей імені Леся Курбаса у Самборі: короткий огляд діяльності за 1993 – 2020 рр.

Музей Леся Курбаса у Самборі, було засновано як філіал Львівського Національного музею фундації Митрополита Андрея Шептицького 25 лютого 1993 року під назвою «Художньо-меморіальний». Урочисте відкриття відбувалося у будинку, де народився Лесь Курбас: у м. Самборі по вул. Соняшній 1, а сьогодні Л. Курбаса. Передувала цьому академічна та громадська комісія, яка 21 жовтня 1986 року, у складі Собковського О. Г. – першого заступника міського голови, Медведика Б. М. – головного архітектора міста, Павлишина Г. М. – відповідального секретаря товариства охорони пам'яток історії та культури з м. Львова, Машури Г. М. – краєзнавця, директора СШ №1, Смоляка В. Ф. – старшого наукового працівника історичного музею у Львові, на основі вивчених архівних матеріалів і переказів старожилів встановила, що будинок, в якому народився Л. Курбас – один із найстаріших будинків міста. Він був збудований в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст., в якому проживали актори театру «Руська бесіда» під час гастролей у Самборі. Згідно рішення Львівського облвиконкому від 19.12.1989 р. та рішення Самбірської міської ради житлове приміщення № 2 площею 56.4 кв. метрів було остаточно передано для потреб нового музею.

У 2000 році музей Л. Курбаса, як і інші музеї Львівської області, передано у підпорядкування місцевих органів влади, а саме відділу культури Самбірської міської ради. Після реорганізації музею у 2010 році був затверджений новий Статут із зміною назви на «мистецький».

До нашого часу Мистецький музей Л. Курбаса постійно співпрацює з школами, навчальними закладами, громадськими об'єднаннями та організаціями, творчими спілками, музеями Львівщини та України. Спілка театральних діячів України під керівництвом Народного депутата України, голови комісії Верховної Ради України з питань науки, культури, духовного відродження Леся Танюка неодноразово брала участь у музейних заходах, порушуючи питання відселення другої половини будинку, адже у підпорядкування музею передано тільки частину будинку площею 56.4 кв. метри. 14 – 15 березня 1997 року при участі Леся Танюка, Ірини Волицької, Майї Гарбузюк, Василя Отковича пройшла наукова конференція «Людина, яка була театром!». Тоді нам вдалося виголосити тему «Лесь Курбас на Соловках та у спогадах Павла Монакова», яка ґрунтувалася на рукописних спогадах спів'язня Л. Курбаса – соловецького концтабору Павла Монакова. В цей же день відбулася також презентація книги Ірини Волицької «Театральна юність Л. Курбаса», вида-

ної у 1995 році. У лютому 2008 року за участю театральних діячів Львівщини і Тернопільщини у Самборі, зокрема на базі музею, було організовано 2-у наукову конференцію «Народжений для театру». Серед присутніх були: народний артист України, актор, завідувач кафедри режисури Львівського Національного університету ім. І.Франка – Богдан Козак, директор Національного музею у Львові – Ігор Кожан, директор Тернопільського краєзнавчого музею – Степан Костюк, директор музею-садиби Л. Курбаса у Старому Скалаті – Ольга Василишин, науковий співробітник цього ж музею – Оксана Ковцун, поетеса – Ніна Бічуя зі Львова (автор поеми «Десять слів поета»).

У 2007 році нам також вдалося взяти активну участь у святкуванні 120-річчя від дня народження Леся Курбаса у Старому Скалаті на Тернопільщині. Серед іншого запам'яталися поетичними рядками перші відвідини села Курбасової юності у жовтні 1992 році:

*Старий Скалат, осінній сум, давно мене манив,
Малий краєць моїх дум, тут Курбас наш ходив.
В твоє село поволі йду з тривогою в душі.
Чи все описане знайду в що мріяла собі.
Я йду дорогою, вгорі церковні дзвони б'ють,
Твій дух, нестримності політ, тут ще не раз прийдуть.
І муза мужності й краси, вперед мене веде,
Не згине марно що зробив й за що віддав себе.
Воскресло, через стільки літ, як і воскресли ми
Із попелу, з колін, з руїн, нас вів до правди ти!*

З метою вивчення документів і матеріалів про Л. Курбаса ми взяли також участь у науковій експедиції у містах Києві і Харкові, де зустрічалась з учнями Л. Курбаса Романом Черкашиним і Юлією Фоїною, які передали до музею рукописи спогадів про режисерські постановки Курбаса. Цю історичну зустріч мені організували поет Микола Козак і професор Володимир Боянович з Харкова. Насамперед хотілось зібрати правдиву інформацію про нього без правок окупаційної влади. В цей же час нам також вдалося надіслати листи-звернення до українців діаспори. Невдовзі до музею було надіслано дві книги «Від Зінькова до Мельборну» авторства Д. Нитченка і «Спогади» Йосипа Гірняка. Книжки посприят передали у фонди музею письменник Дмитро Нитченко, який обіймав посаду керівника українського товариства в Австралії, а сам походив із м. Зіньків Полтавської області.

Дещо пізніше бібліотечний фонд музею поповнили ще дві книги «Леся Курбас» у загальній редакції професора Валеріана Ревуцького і упорядника Осипа Зінкевича, які були видані видавництвом Балтимор-Торонто у Канаді 1989 року. Ці книги стали настільними в музейній справі, зокрема для апробації зовсім нового матеріалу про Л. Курбаса, а також для інтерпретації цих даних під час екскурсій шанувальникам його творчості.

26 жовтня 1991 року біля Народного дому м. Самбора було урочисто відкрито пам'ятник Лесю Курбасу, роботи скульптора Миколи Посікіри, при цьому автором постаменту було визначено Володимира Луціва.

За період діяльності музею для відвідувачів відкрито 4 стаціонарні виставки про митця, та чимало пересувних. Масові заходи музей постійно організовує в

всіх навчальних закладах міста і району, а також на Старосамбірщині, Городоччині, Мостищині та у м. Дрогобичі. Серед останніх стаціонарних виставок варто згадати розлогу художню виставку «Театральний геній українського відродження», яка була організована з нагоди 20-ліття створення музею 24 листопада 2013 року. Саме тоді побачив світ другий ювілейний буклет за сприяння підприємця Тараса Зембіцького. Святкування проходило на місцевому рівні за участі представників міської влади, відділу культури, інтелігенції міста та гостей з різних терен Львівщини.

Серед найбільш знаних виставок та митців, які дотичні до музейної справи у Самборі варто згадати наступні імена: Орест Бігановський (Старосамбірщина), Ольга Калакура, Розалія Буклів, Олег Ткач, Леся Фринцко, Тетяна Пукаляк, Марія Фатич, Володимир Луців (м. Старий Самбір), Степан Мураш (Старосамбірщина), Світлана Сидоренко (Стрий), Галина П'ятничук-Сиротюк (Івано-Франківськ), Ірина Грубрін, Надія Лисикевич, Наталя Андрушкова, Надія Паращич, Галина Качмарик (Старий Самбір), Галина Прокопович, Олександр Канівець (Київ), Іван Гайдук, Надія Дзюбінська (помертно) – художник-експозиціонер 3-ої художньої виставки у музеї, Іван Опалак, Володимир Пойлянський, Степан Павлішак, Оксана Коваль, Галина Криванчик, Ярина Головецька, Оксана Стефанишин (Борислав), Ольга Кріль (Львів), Юлія Ліньова (Львів), Олександра Личак (Львів), Яніна Хлопек (Дрогобич), Марія Угрин, Людмила Горбачик, Алла Лемякіна, Ярина Припін, Марія Козак, Василь Гоголь, Дарія Головач, Роман Копчак, Богдан Винарчик, Анастасія Головач, Вікторія Яремко, Ольга Вихованок, Надія Пилип, Оріся Наумова, Марія Тепла, Галина Палиця, Віра Радик, Андріан Гелетович з студентами, Юлія Кміть, Сніжана Геренда, Дмитро Левенко, «Кримогляди Юрія Вербицького» та ін.

На сучасному етапі розвитку Мистецький музей Л. Курбаса бере активну участь у музейному менеджменті та маркетинзі, зокрема в обласному конкурсі мікропроектів, у якому став переможцем у двох номінаціях. Завдячуючи співфінансуванню Львівської обласної ради було придбано технічні засоби і виготовлено пересувну виставку «Леся Курбас – шлях до визнання», офіційне відкриття якої відбулось 12 жовтня 2017 року у народному домі м. Самбора в рамках святкування 75-річчя створення Української Повстанської Армії. Цю виставку вже мали можливість оглянути різні вікові категорії туристів у навчальних закладах Львівщини.

Серед дитячих виставок варто згадати роботи учнів гуртків образотворчого мистецтва Дитячої картинної галереї «Місто Самбір часів Курбаса» (кер. В. Тарасенко), петриківський розпис (кер. Надія Дзюбінська), виставка «Сонячне диво» (кер. І. Гураль), «Вишивка для мами» (кер. О. Щербань), роботи Анни Гриценюк з м. Хирів, «Напередодні Різдва» – С. Юськів, О. Аннич, С. Мартинюк (кер. Оксана Юськів), Софії Сич (кер. Л. Тиховська), гуртківців «Екологічної ізоустудії «Чарівний пензлик» (кер. В. Красуліна-Кобель). Стали пам'ятними для самбірчан виставки «Два кольори» В. Луціва, геніальна вишивка Світлани Сидоренко «Краплини душі», вишивка Тетяни Пукаляк і Олега Ткача, виставка лемківської культури «Пісня не знає кордонів», «Великодній вернісаж» Галини П'ятничук і писанка під «фаберже» В. Луціва, вироби з соломки Ірини Грубрін, «Український Мойсей» до 150-річчя Митрополита А. Шептицького В. Луціва, поетичний вечір «Слово не

вмре, правда переможе» Володимира Пішка, презентація книги Марії Прокопець «Разом з Тарасом до Тараса», «Два таланти – дві трагічні долі» – присвята Л. Курбасу і А. Кузьменку (Кузьмі) за участю Л. Танюка у 2015 р., «Зірки музичної культури Самбора», «Пам'яті митця» з Зоряном Попадюком – першим мером міста, «Шлях у світ мистецтва» братів Пилипів, «Лаврів живописний» (кер. Андріан Гелитович), Фотовернісаж С. Теличка, «Театр у житті Т. Підгаєвської», «Драматургія Франка на сцені самбірських театрів», свято поезії Ігоря Куновського, Петра Швеця, Любові Бендзи, виставка дитячого малюнку «Арт-Нагірне», «Голуби і беркути» В. Луціва до річниці Майдану. Цікаво пройшов урок-екскурсія на експозиції з Народним художнім колективом Центру позашкільної освіти м. Самбора (кер. В. Тарасенко) та інтегрований урок на англійській, німецькій та рідній мовах з учнями і вчителями школи-лицею ім. Андрія Струся.

Знаменитим виявилися заходи приурочені до святкування у Самборі 130-річчя від дня народження Леся Курбаса. Так, у Мистецькому музеї було відкрито виставку «Нескорений борець епохи» та проведено теоретичну конференцію «Модернізм у творчості митця». З новими дослідженнями про Курбаса виступили учні 10-А класу СШ №8 нашого міста під керівництвом вчителя Галини Бучко. Привітав присутніх міський голова Юрій Гамар. Звучали музичні твори Генделя, Гайдна, Россі у виконанні творчого дуету у складі Марії Пекінчак (віолончель) і Ірини Козлової (скрипка). До ювілею Курбаса випущено кольоровий буклет за сприяння народного депутата України Андрія Лопушанського. 13 березня у будинку «Просвіти» була проведена урочиста академія «Не відрікаюся від тебе, моя Україно дорога». Ведучими заходу були запрошені методисти міського Народного дому Наталя Голяк і Михайло Щерба, який талановито виконав роль Курбаса. Роль сестри Курбаса щиро вдалася Наталі Голяк. Серед запрошених і виступаючих композитор-диригент Роман Паньків, голова Самбірського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» Олександра Сумарук, правозахисник-дисидент, экс-голова міста Зорян Попадюк, директор музею Любов Тепла, начальник районного відділу культури Василь Федірко. Львівщину представляла курбасознавець, автор книги «Театральна юність Леся Курбаса», кандидат мистецтвознавства Ірина Волицька. У фойє будинку «Просвіта» було відкрито пересувну виставку «Леся Курбас і Самбір» за фондовою збіркою музею. У залі демонструвалась великогабаритна виставка художника Володимира Луціва із Старого Самбора. У залі були присутні учні гімназії з викладачем Наталією Козінцевою, студенти технікуму економіки та інформатики з завучем Кульчицьким Володимиром і викладачем історії Ханасом Іваном, мер міста Юрій Гамар, начальник відділу культури міста Оксана Фарович і її заступник Ірина Бойко, радіожурналісти Оксана Коваль та Ірина Пашко, кореспондент Роман Симович, члени громадської ради музею. Над озвученням працювали Роман Тима і Тарас Ланьо, знімав телеоператор Богдан Козак, показ слайдів – Любов Тепла. Музей відвідали делегації з Голландії, Східної Словаччини, Польщі, Америки, Австралії, Франції, Чехії, Росії та багатьох міст України: Київ, Умань, Дніпро, Донецьк, Одеса, Тернопіль, Чернівці, Львів, Дрогобич, Борислав, Городок, Жовква, Ст. Самбір, Турка, Хирів, Доброміль, Кам'янка-Буськ, Полтава, Хмельницький.

Власне соло цього вечора виконував скрипаль Ігор Захарченко, оперні партії виконав – Ілля Чайка. Також виступала Дарія Куціль і Йосип Сушинський, Роман

Паньків і Ольга Городиська, Богдан Терлак і Богдан Торба, Надія Фетісова, декламували авторську поезію Любов Бендза і Любов Рудавська-Вовк, Оксана Гринько, Оксана Бобак-Подолець, Наталія Мишко, Маркіян Ковальчук, Ярослава Сторонська, Ганна Кульчицька, Микола Ярошко, Поліна Пруднік, Йосип Білик, Ігор Куновський, Петро Швець. Відчувалась підтримка і допомога сучасників Володимира Тимчишина і його дружини Ірини, Петра Белза, Костя Куб'яка, Михайла Шпака, Мирослава Шубака, Василя і Богдани Семчишиних, родини Горницьких-Сумарук, Ярослава Припіна, Ростислави Федак, Василя Федірка, Любомири Зубрицької, депутатів Ярослава Федірка, Тараса Зембіцького, Степана Кузьо, Степана Шагали, Михайла Заріцького, Ігоря Швеця.

Поважну делегацію гостей очолював завідувач сектором пам'ятко-охоронних досліджень Міністерства культури України – Олексій Попельницький. Також на святкування приїхали: Іван Михальчишин – науковий співробітник цього ж закладу, Дмитро Рочняк – доцент кафедри Львівської політехніки, представники Львівської телерадіокомпанії «Маска», актори театру Леся Курбаса м. Львів, представники Львівської державної телерадіокомпанії, Полтавської державної телерадіокомпанії, самбірського «Телефакту» та радіо «Поступ», журналіст театру «Український тиждень» Олександр Сирцов, фотокореспондент Михайло Дашкевич, директор ІТЦ Соломія Грим, Ярослав Гоцур з Львівської державної бібліотеки для юнацтва, Потурелець Варвара і Гринько Валентина з Полтавської обласної бібліотеки.

Також пересувні виставки у різний час організовувалися у дитячих дошкільних закладах м. Самбора № 14, № 6, № 2, № 15, у школах та навчальних закладах району, а також Старому Самборі та віддалених селах Старосамбірського району – Торгановичах, Боневичах, Княжпільлю, Ясениці-Замковій, Терлі та ін.

Фондову збірку музею складають фотопам'ятки: колекція театральних світлин Віри Тарасенко, Іванни Потюх, Віри Тимчук, Юлії Кархут, Михайла Шпака, Івана Скробало, Михайла Крілевича, Богдана Терлака, Богдана Торби, Ольги Городиської, Романа Паньківа, Михайлини Макар, Тамари Підгаєвської, Максиміліана Магурського, Катерини Петрушко, Йосипа Кронжжа, Володимира Пойлянського; афіші з виступів народного муздраттеатру ім. І. Франка (кер. Т. Підгаєвська, М. Крілевич), літературно-музичного театру ім. Леся Курбаса (кер. Н. Фетісова), народної хорової капели «Червона калина» (кер. О. Городиська), народного симфонічного оркестру (кер. Паньків), народного духового оркестру (кер. М. Гавран), дитячого хору «Світанок» (кер. Л. Мигалик); колекція світлин Сандармох-Карелія (подарунки Зоряна Попадюка та Інни Федущак).

З образотворчих робіт слід виділити картини о. Стапана Венгриновича, Надії Дзюбінської, Михайла Яремківа, Ярослава Марцелюха, Євгена Безнісько, Володимира Луціва, Віктора Сорокіна, Лесі Фринцко, Степана Мурияша, Надії Лисикевич, Тараса Ненюка, Марії Фатич, Ольги Дмитрук, Максиміліана Магурського, Людмили Горбачик, Богдана Винарчика, дитячі роботи петриківківського розпису (кер. Надія Дзюбінська), роботи студентів Самбірського педколеджу під кер. М. Яремківа, рисунок Івана Гайдука – портрети театральних діячів України, гіпсове погруддя Миколи Посікіри і Віри Крутіліної, пам'ятна барельєфна дошка роботи Еммануїла Миська.

З речових пам'яток у музеї зберігаються двохдверна шафа з фігурними інтарсіями і фігурними ніжками поч. ХХ ст., підставка під квіти, декорована соломкою, стіл у стилі бідермайер з рельєфними ніжками, креденс півокруглий з скляними дверима, оздоблений інтарсією поч. ХХ ст., дубова підставка під дзеркало, крісло-фотель, оздоблене орнаментом, поличка-шафка для годинника, оздоблена інтарсією, крісло-пуфик півокругле, кошик плетений з соломки, свічник дерев'яний карбований, на підставці з жовтою бляхою, підставка з білого мармуру під чорнильницю, склянка металева з різнокольоровим орнаментом і портретом австрійського монарха Франца Йосифа і двоголовим орлом 1914 року, портрет Л. Курбаса, інкрустований темною і світлою соломкою, порцеляновий чайник білого кольору з накривкою (реліквія родини Венгриновичів), вишиті сорочки Розалії Буклів, рамки з різьбленим квітковим орнаментом.

Із письмових збережень у музеї знаходяться два рукописи спогадів музичного діяча Максиміліана Магурського, рукописи листів Павла Монакова – співв'язня Л. Курбаса на Соловках, машинопис листів учня Курбаса Романа Черкашина з Харкова, машинопис спогадів відвідин Соловків Олександри Сумарук, рукопис спогадів про бабу-повитуху Курбаса Людвіги Размус і Павліни Палюшкевич, блокнот-записник акторки Юлії Кархут, блокнот-записник Ольги Грицини, машинопис історії Самбора О. Грицини, рукописи передач про роботу музею Марії Шляхтич, Ірини Олексяк, Оксани Коваль, машинопис вистав з правками Тамари Підгаєвської, які пройшли на самбірській сцені, партитури нот для естрадного оркестру Богдана Торби, машинопис планів, звітів, відвідувань репетицій народного хору «Червона калина» Ольги Городиської та народного симфонічного оркестру під керівництвом Романа Паньківа. До цього слід віднести епістолярну спадщину музею, яка є багатою і різноплановою.

Колекцію музейної вишивки складають роботи Віри Чепиги, Ярослави Турчан, Анни Петрейко, Розалії Буклів. Це передовсім жіночі сорочки почату ХХ ст. Цікавими є святковий костюм художника Миколи Прокопенка, сценічні костюми учасників лемківського народного хору с. Нагірне, святковий піджак Максиміліана Магурського, театральний піджак з гудзиками із слонової кістки, чорна жіноча безрукавка з гуцульським орнаментом, жіночий святковий капелюх та інші речі.

З науково-дослідної роботи за неповних два десятиліття музею вдалося опублікувати чимало розвідок та науково-популярних статей з музично-театральної історії, зокрема у самбірських виданнях і періодиці. Наукові роботи опубліковані у Самборі, Тернополі, Києві, Дрогобичі та ін. Нещодавно вдалося опублікувати спеціальні буклети про біографу та творчий шлях Леся Курбаса, збірник «Мала історія музею» (2018 р.), збірник «Леся Курбас: невігдані історії Самбора» (2020 р.). Музей неодноразово бере участь у радіомовленні та спеціальних передачах, зокрема на радіо «Поступ».

Бібліотечний фонд Мистецького музею Леся Курбаса сьогодні нараховує 1 500 одиниць збереження. Це передовсім художня література, а також книжки із галузей історії, музики, поезії, мистецтва, літератури національно-патріотичного спрямування, театрознавства, драматургії, музейної справи тощо. Наприкінці 2020 року загальний музейний фонд досяг 7 000 одиниць збереження, що в принципі свідчить про серйозний поступ музею в цілому.

Наукові ізмагаради Галини Сабат (до 50-ліття від Дня народження)

Здається, ще вчора зовсім юна Галина Сабат, заледве двадцятилітня, сиділа у читальному залі бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка за стосами книг, шукаючи потрібний матеріал до свого дипломного дослідження, а сьогодні вона відзначає полудень віку. Народилася ювілярка 4 вересня 1970 року в місті Дрогобичі в родині викладачів: батько, Петро Сабат, – фізик; мати, Ганна Сабат, – філолог. Галина ще дитям призвичаїлась до світу мистецтва і літератури. І як було не призвичаїтись, адже вона виростала на родинному острові серед веселих та журливих українських народних пісень, яких батько знав безліч. А мати ще в ранньому дитинстві запалила доньку любов'ю до слова, приносячи із книгарні щораз нові книжки. У майбутньому це дало свої плоди. 1987 року Галина закінчила середню школу № 1 імені Івана Франка, а 1992 року – із відзнакою філологічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту.

Власне, я мав нагоду спостерігати, як Галина Сабат із притаманною їй наполегливістю зростала від студентки до професорки. І сьогодні, коли вона зустрічає свій перший серйозний ювілей, оглядаючи її наукову траєкторію, зауважу, що її успішна кар'єра літературознавця розпочалася ще в юнацькому віці, коли вона писала під керівництвом професора Марка Гольберга (1922 – 2007) кваліфікаційну роботу «Роман Євгенія Замятіна «Ми» і жанр сучасної антиутопії», ступивши на вкрай мало досліджене поле. Ця студентська праця започаткувала довголітній науковий інтерес до футурологічної літератури. Після закінчення інституту Галина Сабат працювала вчителем української мови та літератури в середній школі № 17 рідного міста. Впродовж 1994 – 1995 років перебувала на фахових студіях і стажуванні, дебютувала в літературознавстві низкою публікацій, брала участь у міжнародних конференціях в Польщі, Росії, зокрема: «Творческое наследие Евгения Замятина: взгляд из сегодня» (Тамбов, 1994), «Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie» (Rzesow, 1995). Така активність і продуктивність наукової роботи викликала і повагу, і належне поцінування – за наукові здобутки вона стає стипендіатом Кабінету Міністрів України.

Восени 1996 року Галина Сабат вступила до аспірантури при кафедрі світової літератури Дрогобицького педінституту. У 1999 р. в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України успішно захистила кандидатську дисертацію з української літератури на тему «Сонячна машина» В. Винниченка: проблематика, поетика, жанрова своєрідність», отримавши гарну оцінку провідних учених.

Прикметно, що першим опонентом дослідження був професор Павло Федченко (1920 – 2002), який у 1989 році відкрив широкому загалу «Сонячну машину» після тривалого шістдесятилітнього замовчування. До речі, вчений був керівником дипломної роботи В'ячеслава Чорновола. Даруючи Галині роман В. Винниченка, який вийшов у київському видавництві «Дніпро», зі своєю післямовою, на титульній сторінці книжки написав: «Моїй славній колезі (молодій!) Галині Сабат від одного з винуватців її висвячення в науку – Павло Федченко – на добро і успіхи! 26.X.2001». Науковим керівником її дослідження був відомий філолог-класик, перекладач Мирон Борецький (1941 – 2007). Учений щиро радів з успіхів своєї аспірантки, свідченням чого стала його стаття «Я пишаюся своїми учнями – талановитими молодими науковцями» у газеті «Галицька зоря» (2002, № 97). М. Борецький зізнається, що праця з Галиною, якій він передавав свої знання, була дуже плідною, він відзначив наукову сумлінність, здібність, активність і виняткову працьовитість своєї учениці. Хто знає, може, така оцінка Мирона Івановича окрилювала Г. Сабат – й після ґрунтовного доопрацювання кандидатської дисертації вона видала монографію «Роман-пантопія В. Винниченка «Сонячна машина»: проблематика, особливості поетики» (2001), передмову до якої написав П. Федченко – «Нове й оригінальне слово молодого вченого». Книга отримала схвальну оцінку в наукових колах України. У монографії історико-літературна та художньо-жанрова своєрідність «Сонячної машини» досліджується на основі поєднання утопічних і антиутопічних сюжетно-композиційних і жанрових пластів.

Праця Г. Сабат була першим монографічним дослідженням про «Сонячну машину». У студії наголошується на тому, що аналізований роман В. Винниченка – принципово нове культурно-естетичне явище в українській літературі. Авторка виокремлює твір в особливу жанрову категорію «синтетичного» роману, що є органічним сплавом різнорідних жанрових форм, для якого характерно: у підтексті утопії – схвалення й визнання, у підтексті антиутопії – сумнів і заперечення. У книжці послідовно розглядаються три основні сюжетні масиви твору, три основні візії автора роману: тоталітарне, регламентовано-дисциплінарне суспільство, анархічне (з початком дії Сонячної машини) і суспільство надії на ідеал. Перші дві візії мають характер антиутопії (що самоочевидно), а третя – утопії. До цього часу літературознавці зараховували твір В. Винниченка або до утопії (Я. Василенко, Г. Костюк, П. Христюк, О. Білецький, П. Федченко), або до антиутопії (Г. Сиваченко, А. Градовський, О. Ніколенко). Г. Сабат, вступаючи у полеміку з усталеною у літературознавстві (материковому й діаспорному) думкою, запропонувала своє визначення такого жанру – пантопія. Вона скрупульозно розкрила зміст цього терміну, його наповненість саме щодо «Сонячної машини», і сьогодні ця дефініція, як бачимо, у широкому науковому вжитку.

Перші два розділи («Жанрово-стильова своєрідність «Сонячної машини» В. Винниченка» та «Композиція і художній хронотоп «Сонячної машини» як жанротворчі виразники художньої цілісності») позначені широкою і доцільною теоретичною осначеністю. Аргументується думка про жанрову поліфонічність, проблемну багатоплановість, багатоаспектність у використанні кольористичних, часових, просторових елементів: час у творі умовний, абстрактний, метафоризується автором, а основний просторовий вимір – це порожнеча, в якій домінує мо-

тив мертвоти. Доцільні і цікаві спостереження над стильовою палітрою «Сонячної машини», на якій знаходять собі місце засоби, характерні для реалістичного, натуралістичного, психологічного, імпресіоністичного, експресіоністичного письма, авантюрно-детективних творів, народної казки. Цікаві розмірковування про особливості гумору і сатири тощо. Закономірним і логічно аргументованим висновком про характер світосприйняття Винниченка, як і наскрізного пафосу «Сонячної машини», є твердження про вистражданий оптимізм, віру в можливість й досяжність суспільного ідеалу. Саме так сприймається роман, хоч при цьому, як справедливо зауважує Г. Сабат, відчувається й певна текстова незавершеність. Показово, що для продовження роману Винниченко збирав матеріали з життя ряду країн та міжнародних організацій, де відбувалися характерні соціальні процеси.

Особливо цікаві два останні розділи: «Жанротворчі проблеми й образи «Сонячної машини», «Модель майбутнього в утопії, антиутопії та «Сонячній машині» В. Винниченка». Авторка зупиняє свій погляд на системі метафоричних порівнянь, на наскрізному, точніше лейтмотивному образі Сонця, змістовних символах неба, дощу, саду, тиші, чорної сажі ночі, що декорують усі сюжетні ситуації, а земне і небесне обрамовує їх. Майбутнє в уяві Винниченка – залізне, механічне, бетонне, скляне, тому й сіре, омертвіле, а утопічна тенденція твору навпаки – мальовнича, яскраво-барвиста. Водночас слушною є думка, що у своєму романі В. Винниченко дає глибокий художній аналіз епохи. Він розпізнав «правду» революції, побачивши жорстоку правду «нової» дійсності, повну насильства, кривавого свавілля, зневаги до елементарної моралі. З позицій жанру антиутопії, в «Сонячній машині» порушено проблеми ролі науки, технізації людського суспільства і буття загалом. Духовність людей у майбутньому світі хвилювала В. Винниченка: звиродніння людини, яка позбавлена потреби в боротьбі, проблема активності й нівеляція особистості в умовах бездіяльності, коли героїзм стає анахронізмом. Саме втрата героїчного і величного характеризує світ, до якого привела Сонячна машина. Заголовок твору сигналізує зримий парадокс: космічне явище («утопічний солярний мотив») «машинізується», стає явищем земної згубної цивілізації. Це переконливо показала авторка, розкривши проблематику твору через дослідження його поетики.

Галина Сабат, осмислюючи складний шлях літературного процесу, глибоко аналізує провідні його досягнення, наголошуючи, що твір В. Винниченка з'явився саме тоді, коли в філософії та естетиці були сформовані ідеї екзистенціалізму як загальне визнання трагічності буття, як драматичний шлях людини, що зневірилася в історії й прогресі. «Сонячна машина», так само, як і екзистенційний роман, передбачає й малює катастрофу і розклад соціального устрою й одночасно – занепад духовного обличчя людини. І в романі письменника, і в романі екзистенціалізму не визначені шляхи виходу з жахливого становища людства. Такий стан примушує зазирнути у глибини людського існування, щоб відповісти на вічні питання: що таке людське буття, в чому зміст існування людини? У книзі наголошується на онтологічній концепції твору. Громадяни, які здійснили свою мрію й отримали можливість жити без турбот, поступово втрачають людяність, стають живими мерцями. Вони вже існують по той бік добра і зла, не знають, що таке гріх. Бог стає зайвим, «рай» на землі – це стерильне, нівельоване, бездуховне суспільство. Сонячна машина вивільняє людину від будь-якої залежності, але

необмежена свобода волі веде до духовного рабства. Ця оксюморонна тенденція простежується в образі-символі Сонця, яке є джерелом життя, але й одночасно причиною трагедії. Антонімічні образи сонця й трупа з розвитком подій набувають провідного значення. Тут позитивним є апелювання авторки до архетипних моделей. Онтологічна концепція твору простежується також і в тому, що людина, прагнучи подолання того ярма, яке їй заповів Бог, – важкою працею здобувати хліб, порушує закон. Це яскраве заперечення ідей матеріалізму, де духовний стан залежить від матеріального. Г. Сабат звертає увагу на те, що в «Сонячній машині» матеріальні проблеми майже розв'язані, а духовні загострюються, і все ж Володимир Винниченко залишає читачеві Надію. І те, що в романі майбутнє людства уявляється не лише на «чорних скрижалах» – це безперечна заслуга його автора. Екзистанс «заспокоєних» і «занепокоєних» персонажів (так їх називає дослідниця) – це буття без синтезу, а до нього веде Віра і Любов до ближнього.

У новій монографії «У лабіринтах утопії й антиутопії», яка вийшла наступного, 2002 року, Г. Сабат ставить питання: чому, взагалі, виникають утопії та антиутопії? де вони виникають? у дійсно абсурдному світі меркантилізму?.. У передмові до книги «На розтаннях земних тривог» Г. Штонь зазначає, що авторка застерігає від «інтелектуальної індіферентності й духовного спокою, який можна і варто означити куди більш жорстко і точно. А саме – омертвіння людини і уособлюваного нею народу тоді і там, де живе життя поступається місцем надміру раціоналізованої схемі, конструкції, а в кінчному підсумку – антижиттю».

Галина Сабат вперше в нашому літературознавстві так розлого вивчила світові утопії та антиутопії (від Платона до Дж. Орвелла). Художній світ антиутопій («Ми» Є. Замятіна, «Чудовий новий світ» О. Гакслі, «1984» Дж. Орвелла та ін.) досліджується на фоні аналогічним шляхом проаналізованого художнього світу утопістів («Утопія» Т. Мора, «Місто Сонця» Т. Кампанелли, «Нова Атлантида» Ф. Бекона, «Історія севарамбів» Д. Вераса, «Держави місяця» Сірано де Бержерака та ін.). Авторка розглядає також «пантопії» («Їжа богів» Г. Веллса, «Війна з саламандрами» К. Чапека, «Чевенгур» А. Платонова, «Утопія-14» К. Воннегута, «Повернення з зірок» С. Лема та ін.). Уперше в нашому літературознавстві в такому контексті вивчається роман І. Франка «Захар Беркут» й поема-феєрія П. Тичини «Прометей». У монографії використано інтердисциплінарні підходи та інструментарій, науково домінуюча концепція дослідження – компаративістська, при чому авторка настійливо прагне оцінювати компаративістські процеси та явища не так збоку, як зсередини. Вона переконливо продемонструвала можливості індивідуальної дослідницької компаративної методології.

Витоком подальших літературознавчих зацікавлень і теми докторської дисертації Галини стала творчість Івана Франка. У 2001 році з'явилася її перша праця про Каменяра – «Іван Франко про польську модерну» в першому випуску «Франкознавчих студій» (сьогодні під такою назвою в літературному просторі функціонує вже шість випусків), відтак – десятки статей у часописах «Дивослово», «Українська мова і література в гімназіях, колегіумах, ліцеях», «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України», «Українська мова і література», «Зарубіжна література» і в наукових збірниках. Дослідниця була постійним автором академічного журналу «Слово і Час».

Сучасне франкознавство є чи не найцікавішою сферою історико-літературних студій в Україні. Поява ряду нових досліджень, оригінальних і пошукових, засвідчила народження нових інтерпретаційних моделей у трактуванні творчості Івана Франка. 2006 року дрогобицьке видавництво «Коло» випускає дві монографії Г. Сабат «Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» та «Казки Івана Франка як феномен націотворення», які відкривають ще одне прочитання творів Івана Франка, цього разу – казок. Книги викликали появу схвальних рецензій відомих дрогобицьких франкознавців – професорів М. Шалати та З. Гузара. А до монографії «Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» професор М. Шалата написав розлогу післямову «Франковими казками одержима». Власне, названі праці й лягли в основу докторської дисертації «Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система», публічний захист якої відбувся 18 червня 2009 року в столичному Шевченковому університеті. Офіційними опонентами дослідження виступили відомі у науковому світі вчені – Григорій Штонь, Валерій Корнійчук, Микола Зимомря. Треба зазначити, що казки Івана Франка – це ті твори, які й сьогодні викликають особливий інтерес не тільки в Україні, а й за її межами, про що свідчать їх переклади польською, англійською та німецькою мовами.

У монографічних працях дослідниці казки Івана Франка розглядаються або з погляду їх тематико-стильових і жанрових особливостей, або у взаємодії фольклору і літератури. Так, книга «Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» презентує цікаву своєю сміливістю спробу аналітичного прочитання казкової збірки І. Франка, заявленої у назві, крізь призму міфо-фольклорної традиції та літературного процесу. Структура монографії, яка не обтяжена дрібним поділом, забезпечує послідовне й вивірене розгортання дослідницької інтерпретації. Перший розділ «Методологічно-експлікаційний дискурс теми», який слугує своєрідним вступом до книги, абсорбує й виокремлює найважливіші термінологічні експлікації. Пам'ятаючи про доцільність уточнення чи обґрунтування базового поняття, Галина Сабат основну роль відводить обсервації проблеми відмінності й спорідненості літературної і фольклорної казок, акцентує увагу на відмінній термінологічній номінації цих жанрів у різних мовних ареалах і пропонує чітку дефініцію літературної казки. Авторка поділяє літературну казку на два типи: літературна казка, яка зберігає фольклорний досвід, і самодостатня літературна казка. І безпосередньо книга Г. Сабат присвячена аналізу казок першого типу, оскільки Франкова збірка «Коли ще звірі говорили», яку складають двадцять творів, – це перероблені фольклорні сюжети, творче опрацювання народного матеріалу. Дослідниця розглянула Франків цикл казок про тварин як концептуальну художню організацію, де повністю збережені фольклорні теми, мотиви, фабульні схеми, але подані у літературно-стильовій манері художнього письма автора. Г. Сабат використовує комплексно-системний метод щодо спостереження та узагальнення казкового матеріалу, методики переробки чужоземних джерел. При цьому доречним видається питання про поєднання традиційного й сучасного (йдеться про Франкову дійсність, що внесла свої корективи в художнє світобачення). Монографія «Казки Івана Франка: особливості поетики. «Коли ще звірі говорили» містить вдале поєднання фольклорної теорії і аналітичної практики художнього

твору, який зримо проростає з уснопоетичної традиції. Натомість книга «Казки Івана Франка як феномен націотворення» присвячена літературним казкам другого типу, зокрема: «Без праці», «Історія кожуха», «Сон князя Святослава», «Як то Згода дім будувала», «Казка про Добробит», «Опозиція», «Вандрівка Русина з Бідюю», «Рубач», «Казка для молодих директорів банкових» та ін. Г. Сабат розглядає ці казки як модель національної художньої творчості, як фактор національного самопізнання. У названих книгах авторка чітко формулює свою методологію і методику аналізу, які виводять нас до діалектичного розуміння специфіки жанру казки.

Необхідно також зазначити, що більшість статей Г. Сабат, написаних у перше десятиліття ХХІ ст., так чи так присвячені проблемам казкової генології. Наприклад, у статті «Жанрова специфіка казок І. Франка (за циклом «Коли ще звірі говорили»)» (2004) авторка ретельно дослідила загальну типологічну характеристику жанру казки, що допомогло їй відповісти на питання: чому І. Франко так часто звертався до народних витоків художнього слова і зокрема до казки та яку роль вона відіграла в його творчості. Вона визначила категорію жанру як конкретно-історичну й розглянула збірку «Коли ще звірі говорили» в єдності змістовно-формальних ознак.

У ракурсі заявленої проблематики важливим постає аналіз основного жанроформуючого елемента казки – композиції, тому не випадковою є стаття «Специфіка композиції казок про тварин (за збіркою І. Франка «Коли ще звірі говорили»)» (2004). Вектор інтерпретації Г. Сабат спрямовує на структурно-семантичний зріз. Вона дистрибує казки І. Франка за функціями, синтагмами, структурними блоками, акцентує увагу на казкових формулах (ініціальних, фінальних, медіальних), своєрідних словесних штампах, які, як правило, мандрують із казки в казку. На думку авторки, казкам про тварин властива композиційна щільність, яка відзначається стислою оповідною послідовністю без зайвої деталізації, проте генератором розвитку дії є діалог, який виконує ряд функцій: увиразнює зміст, формулює композиційну ритмічність, конституює гармонійність композиції. Дослідниця аналізує не тільки архітекtonіку окремих казок письменника, а й усього тематичного циклу загалом, вона вважає, що уся збірка має своєрідне обрамлення – передмову, в якій І. Франко ділиться секретами своєї майстерності, і своєрідну післямову – казка «Байка про байку», перша частина якої є, так би мовити, літературознавчим трактатом. Доведено, що казки збірки – це цілісна художня система, об'єднана єдиною ідейно-художньою концепцією.

З погляду порушених актуальних проблем казкознавства інтерес становить стаття Г. Сабат «Коли ще звірі говорили» Івана Франка. Байки чи казки? Генологічний дискурс» (2006). Пригадується книжка Віктора Давидюка «Чи казка справді небиліця», у якій ставилося питання про те, що байки і казки пов'язані вже на генетичному рівні, тому їх довгий час ототожнювали. Слід зазначити, що у часи Франка взагалі не було здійснено диференціації між казкою і байкою. Та й сам письменник не проводив чіткого теоретичного розподілу цих жанрів. Свої казки, які склали збірку, нерідко називав байками. Власне, названа стаття присвячена з'ясуванню питання, що давало підстави І. Франкові називати свої казки байками. Принцип розмежування жанрів базується на аналізові типів співвідношення між

людиною, котра пізнає мистецтво, й навколишнім середовищем. Авторка намагається зрозуміти, який ж усе-таки «генологічний код» Франкових творів. Тут позитивним є звертання до байкового репертуару, що допомагає дослідниці виявити дифузний синкретизм творів збірки «Коли ще звірі говорили». Дослідниця вперше в нашому літературознавстві так розлого вивчила творчість українських байкарів Л. Глібова, С. Руданського, Ю. Федьковича, М. Старицького, П. Гулака-Артемовського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, І. Манжури, Б. Грінченка, В. Самійленка, Т. Зіньківського та ін., а також світовий контекст, зокрема байки Лафонтена, Крилова. Це допомогло їй заглибитися у специфіку Франкових казок і винести з них байкові абсорбенти.

Окремо слід відзначити вдалу статтю Г. Сабат «Хронотоп казок про тварин. (За збіркою Івана Франка «Коли ще звірі говорили»)» (2007). Просторово-часова характеристика казок про тварин не ставала ще предметом ґрунтовних наукових досліджень в українському літературознавстві, й та стаття успішно заповнює цю прогалину. Авторка добре розкрила значення хронотопу для художньої організації казок про тварин. Вона чітко розмежує часові виміри (час казкаря, реальний, оповідний, фабульний, сюжетний, подійний, художній, читацький часи) й просторові позиції, які не конкретизуються, але набувають у казках Франка локальних барв. Г. Сабат вступила в полеміку з В. Проппом і Д. Лихачовим, які стверджували, що час казки замкнутий і не виходить в історичний час, не зв'язується з ним. Дослідниця довела, що в казці проявляється закритий фабульний час, а сюжетний – відкритий, тому казковий час трансцендентальний, спрямований у небуття, оскільки сюжет починається з вічної сталості й у вічну сталість виходить. Отже, казка має, так би мовити, кільцеподібне часове обрамлення. Г. Сабат зауважує, що І. Франко схильний до кінематографічного показу просторових площин.

Варто згадати також статтю «Класифікація казок І. Франка» (2008). Авторка простежує класифікаційні системи фольклорних світових казок (А. Аарне, С. Томпсон, В. Пропп, І. Березовський, Ф. Ващук, Л. Дунаєвська, О. Бріцина, М. Дмитренко, М. Лановик, З. Лановик та ін.) й казкового епосу І. Франка (О. Дей, Я. Закревська, Н. Тихолоз), який досить розмаїтий. Щодо основних принципів класифікації народних казок, то науковці одностайні, систематизація ж казок І. Франка, на думку авторки, не охоплює багатогранної суті казкового репертуару й схиляє до штучного підтягування Франкових творів під визначені класифікації. Г. Сабат виділяє ряд класифікаційних напрямів: за ознакою взаємозв'язку з фольклором (казки, створені на основі народних сюжетів, і самодостатні авторські креації), за об'єктом зображення (аніمالістично-алегоричні та соціально-концептуальні), за адресатним призначенням (для дитячого і дорослого реципієнта), за світоглядним сюжетним змістом (казки морально-етичні, політично-ідеологічні, психолого-філософічні), за способом художнього відображення дійсності (авантюрно-пригодницькі, комедійно-курйозні, гостросатиричні), за визначальною жанровою сутністю і фантастичною домінантою (казки про тварин, чарівні казки, міфічно-емблематичні, соціально-побутові). Водночас авторка дистрибує й казки зі збірки «Коли ще звірі говорили»: казки-анекдоти, авантюрно-пригодницькі казкові новели, казкові повісті. Щодо останніх, то Г. Сабат тримає в полі свого аналітичного зору

такі важливі площини, як категорію «резервуації пам'яті», сюжетно-структурну організацію, варіювання змісту, хронос дій.

Комплексний розгляд казкотворчості Івана Франка, здійснюваний і в згадуваних монографіях, і в низці статей, і в докторській дисертації, вінчає перше в Україні Повне зібрання казок письменника, упорядником і редактором якого є Галина Сабат. У виданні, яке побачило світ у 2009 році (тираж розійшовся миттєво), вона подала в хронологічному порядку понад 50 казок письменника за першодруками або за останніми прижиттєвими публікаціями, супроводжуючи їх власною передмовою і розлогими коментарями, у яких подано відомості, де й коли вперше твір було надруковано, проаналізовано відгуки про них і їх оцінку літературною критикою. Відверто зізнаюся, що цю книжку я неодноразово використовував як подарунок, і ті, кому я дарував «Казки», висловлювали захоплення унікальним виданням. Згодом, у 2013 р., з огляду на затребуваність зібрання, Г. Сабат його повторила. До речі, упорядницькі обрії Галини Петрівни ширшають: 28 травня цього року вона презентувала на літературно-мистецькій академії «Країна Франкіана» нове своє видання «Франко про освіту та виховання», яке вже здобуло добрий розголос серед франкознавців і педагогів. Дослідниця упорядкувала і відредагувала 50 текстів на педагогічну тематику, деякі публікуються вперше, 16 з них – польськомовні, вони подані в перекладі сучасною українською мовою (до слова, 12 статей І. Франка до цього видання переклав син Галини Сабат – Петро). Не може не справляти враження великий масив літературних фактів та імен, яких торкнулася упорядниця у примітках.

В останні роки дослідження Г. Сабат набирають нових якостей – це зацікавлення життєвим шляхом сучасних визначних особистостей і з'ява своєрідної серії статей: «Слово про професора Григорія Штоня» (2016), «Слово про професора Михайла Шалату» (2017), «Слово про Роланда – онука Івана Франка» (2018) та ін.

Наукову роботу дослідниця поєднувала з викладацькою. Нині Галина Петрівна обіймає посаду професора кафедри романської філології та компаративістики, донедавна вона працювала на кафедрі світової літератури та славістики, де зростала від аспірантки до докторки філологічних наук. Згідно з листом Міністерства освіти і науки України, з 1 квітня 2010 року у Дрогобицькому педагогічному університеті ім. Івана Франка розпочала роботу молода наукова структура – Інститут франкознавства. Новостворений Інститут прагнув згуртувати зусилля науковців на дослідження актуальних проблем у галузі франкознавства, організовувати і проводити всеукраїнські та міжнародні конференції, літературно-мистецькі свята, формувати науково-видавничу базу. Наймасштабнішим науковим проектом Інституту була підготовка до друку спільно з Львівським відділенням Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України «Літопису життя і творчості» Івана Франка (побачив світ у видавництві «Артос» у 2017 р.), складеного, на жаль, уже покійним Мирославом Морозом. Відзначу, що з першого ж дня існування цієї наукової інституції, яку сьогодні очолює, Г. Сабат активно включилася в роботу. Вона організувала низку науково-культурних акцій. Завдяки її зусиллям, за останні роки студенти, викладачі та громадськість м. Дрогобича мали змогу зустрітися з відомими українськими письменниками, вченими та діячами культури. Галина Петрівна брала активну участь у радіопрограмах дрогобицького радіо «Франкова

земля» та київського «Ера-fm», доносячи до громадськості несфальшований образ великого письменника.

Галина Сабат належить до когорти зберігачів і популяризаторів творчого добробку Івана Франка. Вона – координатор роботи оргкомітету літературно-мистецької академії «Країна Франкіана», член журі літературних конкурсів. У травні цього року вона одержала подяку від Міністра освіти та науки «за високий професіоналізм та активну участь у роботі журі Всеукраїнського літературно-мистецького конкурсу «Стежками Каменяра». Г. Сабат ввійшла до комісії, якій доручено вивчати питання, пов'язані з історичним минулим Стрийщини, зокрема історико-культурних об'єктів села Лисовичі – «столиці» знаменитого Лиса Микити. Промовистий штрих: представляючи Україні казковий світ Івана Франка, «Лиса Микиту» дослідниця видала окремою книгою.

Треба відзначити, що Галина Петрівна отримує велике задоволення й натхнення, працюючи зі студентами (її вихованці нагороджені почесними Дипломами лауреатів всеукраїнських конкурсів), передає їм свій науковий досвід, перевіряючи магістерські роботи, керує написанням кандидатських (дві вже захищені) і докторських наукових робіт, активно виступає офіційним опонентом дисертацій.

Галина Сабат – не тільки жінка-науковець (упорядник науково-популярних видань, автор чотирьох монографій, півтори сотні літературознавчих статей, які друкували не тільки видання України, також і сусідніх держав: Польщі, Болгарії, Білорусі, Росії, Казахстану), а й мати, вона виховала двох дітей – сина Петра й доньку Соломію. Проте найбільшою втіхою є онука Вікторія. Очевидно, материнство й наука найдоречніше сконцентровані саме в цій жінці.

Галина Сабат. Фото серед виставки бойківської вишивки у серпні 2020 р.

Przeгляд potencjału obszaru naukowo-badawczego a możliwości współpracy na arenie międzynarodowej. Rozwiązania aktywizujące środowisko akademickie i społeczności lokalnych na przykładzie partnerskich projektów

Współpraca środowiska akademickiego na arenie międzynarodowej postrzegana jest współcześnie jako jeden z kluczowych wymiarów sprzyjających wymianie studentów i wykładowców, działalności naukowo-badawczej, organizacji konferencji i innych inicjatyw, w tym projektów badawczych. Rozwiązania stymulujące szeroko rozumianą międzynarodową współpracę ze środowiskiem akademickim przyczyniają się do niwelowania wielu barier i problemów nie tylko natury technicznej, ale także komunikacyjnej i (a może przede wszystkim) emocjonalnej, sprzyjają budowaniu sieci relacji i otwartości na aktywizowanie środowiska we własnym regionie, jak i w partnerstwie ze środowiskiem międzynarodowym¹.

Rozwijająca się pomyślnie polsko-ukraińska współpraca dotyczy rozmaitych przedsięwzięć o różnym natężeniu i zakresie. Szczególne znaczenie mają działania podejmowane na rzecz rozwijania dialogu, poznawania i rozumienia historii w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego obejmującego swym zakresem nie tylko materialne i niematerialne dobra kultury (np. zjawiska historyczne i obyczajowe), ale także naszą pamięć i tożsamość². Dziedzictwo kulturowe jest procesem nieustannej reinterpretacji przeszłości i stanowi nie tylko przedmiot ochrony, ale także potencjał, w którym zasadniczą rolę odgrywają nasza pamięć i wybór. Jest też naszą wspólną odpowiedzialnością za poznawanie i rozumienie faktów historycznych, podejmowanie wspólnych działań i dbanie o jego zachowanie. Historia odgrywa ważną rolę w kształtowaniu społecznej więzi, a wiedza o przeszłości pozwala lepiej funkcjonować w społeczeństwie³. Ma też dominujący wpływ na stosunki polityczne⁴, szczególnie w kontekście trudnej historii i rozmijających się relacji historyków obu Narodów⁵. Istotne jest zatem podejmowanie dyskusji o trudnych

¹ Skwarek B. Wzmacnianie współpracy polsko-ukraińskiej na polu naukowo-badawczym na przykładzie zrealizowanego projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU // *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*. – Nr 36 (3). – 2020. – S. 95.

² Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe* // M. Murzyn, J. Purchla (red.), *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*. – Kraków 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bon.edu.pl/media/book/pdf/Dziedzictwo_kulturowe-JP.pdf (data dostępu: 19.04.2021 r.).

³ Kołodziej A. Problematyka patriotyzmu w wychowaniu harcerskim w Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej (ZHR), <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bhw/article/view/17761/17480> (data dostępu: 20.04.2021 r.).

⁴ Kościński P. The Warsaw institute review, 1 marca 2018, <https://warsawinstitute.org/pl/polska-ukraina-historia-dzieli/> (data dostępu: 20.04.2021 r.).

⁵ Stosunki polsko-ukraińskie – wpływ historii na współczesność, http://www.sww.w.szu.pl/index.php?id=pamiec_stosunki_polsko_ukrainskie (data dostępu: 20.04.2021 r.).

problemach i łagodzenie historycznych zawłości, w efekcie których następuje wzajemne poznanie, przełamywanie barier oraz podejmowanie wysiłku w dochodzeniu do prawdy w spornych kwestiach⁶.

Upowszechnianie wiedzy historycznej i ochrona dziedzictwa kulturowego stanowią znaczącą rolę w edukacji i wychowaniu młodego pokolenia. Dla realizacji podejmowanych przedsięwzięć zachęcających młodzież do uczestnictwa w życiu swojego regionu i kreowania wydarzeń związanych z poznawaniem historii i kultury innych narodów, kluczowe znaczenie odgrywają fundusze i dotacje z różnych źródeł, bez których przeprowadzenie wielu ciekawych inicjatyw nie byłoby możliwe.

Strategia PWSZ im. Witelona w Legnicy⁷ i przykłady projektów aktywizujących środowisko akademickie i społeczność lokalną

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy swoją działalność prowadzi od roku 1998. Obecnie w Uczelni funkcjonują trzy wydziały: Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych, Wydział Nauk Technicznych i Ekonomicznych, Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej⁸. Uczelnia podejmuje szereg działań związanych z umiędzynarodowieniem związanych głównie z Programem Erasmus+ - mobilność studentów i pracowników. Udział studentów zagranicznych w procesie kształcenia oraz prowadzenie wykładów przez naukowców przyjeżdżających z zagranicy ma znaczący wpływ na internacjonalizację. Umiędzynarodowieniu działalności uczelni sprzyja wzrost mobilności studentów i pracowników oraz poprawa współpracy wielostronnej pomiędzy szkołami wyższymi w Europie⁹, co jest zgodne ze strategią Uczelni, *«gdzie jednym z głównych celów jest wsparcie w umiędzynarodowieniu wspólnoty Uczelni poprzez zintensyfikowanie wymiany międzynarodowej kadry i studentów Uczelni. Działania związane z umiędzynarodowieniem to między innymi rozwijanie oferty edukacyjnej w języku angielskim, uelastycznianie i zwiększanie atrakcyjności kształcenia, które pozwalać będzie na podejmowanie edukacji w PWSZ większej liczbie studentów zagranicznych, a także dostosowanie treści nauczania do standardów europejskich»*.

Kompleksową zmianę podejścia do badań naukowych, nauczania studentów, zarządzania uczelniami wyższymi i kształcenia kadr przyszłości stwarza Konstytucja dla Nauki wprowadzona reformą szkolnictwa wyższego w roku akademickim 2019/2020, której od lat domagało się środowisko akademickie. Wprowadzona reforma zapewnia m.in. skuteczny system finansowania uczelni oraz większą elastyczność w tym zakresie. Odrębny strumień finansowania uczelni zawodowych przyznawany jest za dobre kształcenie studentów w ramach programu *«Dydaktyczna Inicjatywa Doskonałości»*. Celem programu jest wsparcie publicznych uczelni zawodowych w doskonaleniu jakości kształcenia, szczególnie w zakresie rozwoju ich profilu praktycznego uwzględniającego potrze-

⁶ Lazorak B., Skwarek B., Lazorak T., Jan Niewiadomski (1840 – 1914) – jego rola w życiu Drohobycza / Ян Невядомський (1840 – 1914 pp.) – його роль у житті Дрогобича. – Легніца-Нагуевичі 2020.

⁷ Strategia rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy na lata 2020 – 2028. – S. 1-87. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bip.pwsz.legnica.edu.pl/index.php?cid=114> (data dostępu: 21.04.2021.).

⁸ Tamże. – S. 4. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy jako jedna z pięciu pierwszych tego typu Uczelni w kraju została powołana do istnienia rozporządzeniem Premiera Jerzego Buzka z 16 czerwca 1998 roku i rozpoczęła swoją działalność 1 lipca 1998 jako Wyższa Szkoła Zawodowa w Legnicy.

⁹ Tamże. – S. 38.

by otoczenia społeczno-gospodarczego regionalnych rynków pracy¹⁰. Legnicka Uczelnia uczestniczy w tym programie od początku jego wprowadzenia. W roku 2019 otrzymała wsparcie w wysokości 1 mln. zł., w roku 2020, jako jedna z trzech uczelni zawodowych, po raz kolejny znalazła się w gronie premiiowanych uczelni. Po raz trzeci uzyskała milionową subwencję w tym roku¹¹.

Środki finansowe przekazane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w roku 2019 w ramach projektu «Dydaktyczna Inicjatywa Doskonałości» umożliwiły realizację zadania «Szkolenia dla studentów PWSZ im. Witelona w Legnicy i Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu», w ramach którego legnicka Uczelnia gościła grupę 12 ukraińskich studentów z kierunków Ekonomia, Informatyka, Socjologia, Matematyka, Zarządzanie i Szkolenia Zawodowe, którym towarzyszyli wykładowcy – prof. Wydziału Historii Iryna Lozinska oraz prof. nadzw. Wydziału Prawa, Socjologii i Nauk Politycznych – Oksana Zelena. Grupę polskich studentów reprezentowało 12 osób z kierunków Bezpieczeństwo Wewnętrzne, Finanse Rachunkowość i Podatki, Informatyka, Zarządzanie i Inżynieria Produkcji, pod opieką dr Beaty Skwarek i dr Katarzyny Sępowicz-Buczko z Wydziału Nauk Społecznych i Humanistycznych. Trzydniowy program przebiegał pod hasłem «Przygotowanie studentów do pełnienia określonych ról zawodowych a zapotrzebowanie współczesnego rynku pracy» i realizowany był przy współpracy z Legnicką Specjalną Strefą Ekonomiczną S.A.¹²

W kolejnej edycji «Dydaktycznej Inicjatywy Doskonałości» 2021 r. w planie realizacji przedsięwzięcia Uczelnia zainicjowała zadanie «W poszukiwaniu i wdrażaniu nowych form przedsiębiorczości studentów Pedagogiki jako nowoczesnych nauczycieli – pedagogów» dla grupy 30 osób, w tym 13 ukraińskich studentów i dwóch wykładowców. Zakładane cele 4-dniowego spotkania to m.in.: krzewienie przedsiębiorczości wśród studentów pedagogiki; wymiana doświadczeń w zakresie przygotowania studentów pedagogiki partnerskich uczelni do przyszłej pracy zawodowej; rozwijanie nowoczesnych cech, umiejętności i kompetencji współczesnego nauczyciela – pedagoga; doskonalenie umiejętności projektowania i prowadzenia zajęć edukacyjnych w wirtualnej rzeczywistości; kształtowanie relacji z otoczeniem doświadczonych nauczycieli – pedagogów. Termin realizacji zadania przewidziano w miesiącach październik-listopad 2021 r.

Innym przykładem finansowania przez MNiSW jest projekt realizowany w latach 2016-2019 «Program praktyk zawodowych w Państwowych Wyższych Szkołach Zawodowych» (wysokość dofinansowania 3.347.393,61 zł.), którego celem było przeprowadzenie praktyk zawodowych w uczelniach zawodowych na kierunkach studiów o profilu praktycznym. Projekt zakładał udział maksymalnie 188 studentów, którzy w ramach działań uczelni wspartych z Europejskiego Funduszu Społecznego uczestniczyli w programie rozszerzonych 6-miesięcznych praktyk zawodowych podnosząc swoje kompetencje. Rezultaty projektu to: rozwój kompetencji studentów, zwiększenie elastyczności uczelni w zakresie tworzenia programów kształcenia oraz zacieśnienie współpracy między pracodawcami a Uczelnią.

¹⁰ Tamże. – S. 45.

¹¹ Tamże. – S. 45-46.

¹² Więcej na temat realizacji tego projektu: Szkolenia dla studentów PWSZ im. Witelona w Legnicy i Państwowego Pedagogicznego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Drohobyczu, Kwadrans Akademicki Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy. – R. XVIII. – Nr 12 (195). – Grudzień 2019. – S. 32-35; <http://www.pwsz.legnica.edu.pl/gazetka/gazetka195.html> (data dostępu: 21.04.2021 r.)

Warto również wspomnieć o zakończonych projektach dofinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanych w latach 2017-2021, takich jak:

1. «*Nowe oblicza praktyk zawodowych w powiecie Jaworskim*» (wysokość dofinansowania 1 915 164,00 zł.), którego głównym celem było zwiększenie efektywności kształcenia zawodowego poprzez zastosowanie różnorodnych form wsparcia uczestników, w partnerstwie z PWSZ i przy współpracy z lokalnymi pracodawcami;

2. «*Myszę, więc jestem – program filozofowania dla młodzieży*» (wysokość dofinansowania 89 187,50 zł.). Celem było wsparcie i rozwój kompetencji ogólnorozwojowych związanych z poprawnym argumentowaniem, krytycznym samodzielnym myśleniem, logiką oraz heurystyką 104 uczniów szkół ponadgimnazjalnych poprzez udział w zajęciach fakultatywnych z filozofii zorganizowanych w formie kursu edukacyjnego opracowanego w ramach trzeciej misji uczelni przez Państwową Wyższą Szkołę Zawodową im. Witelona w Legnicy;

3. «*Trzecia Misja Uczelni - szansą dla rozwoju pasji, zainteresowań i edukacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*» (wartość projektu: 349 235,00 zł.). Celem był rozwój kompetencji pozwalających na aktywizację społeczną i zawodową, poszerzanie wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz rozwój zainteresowań, pobudzenie aktywności edukacyjnej i kulturalnej a także zapobieganie społecznemu wykluczeniu 50 osób w wieku 50+, 30 osób w wieku 10-25 lat, ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, ze spectrum autyzmu i Zespołem Aspergera oraz 15 opiekunów młodzieży z terenu województwa dolnośląskiego poprzez udział w kursach edukacyjnych opracowanych w ramach trzeciej misji uczelni przez Państwową Wyższą Szkołę Zawodową im. Witelona w Legnicy (PWSZ) we współpracy z Oddziałem Miejskim Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD).

Obecnie legnicka Uczelnia prowadzi kilka projektów¹³ realizowanych samodzielnie lub w partnerstwie z innymi podmiotami, finansowanych z różnych źródeł:

1. «*PWSZ im. Witelona w Legnicy – Uczelnia dostępna*» – realizowany w partnerstwie z Fundacją Instytut Rozwoju Regionalnego w Krakowie. Główny cel zakłada dostosowanie budynków i przepisów obowiązujących na uczelni do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz podniesienie świadomości i kompetencji kadr PWSZ im. Witelona w Legnicy, co przyczyni się do poprawy dostępności kształcenia na poziomie wyższym dla osób z niepełnosprawnościami. Projekt przewiduje realizację działań mających na celu zapewnienie przez uczelnię dostępności komunikacyjnej, architektonicznej, administrowanych stron internetowych, narzędzi informatycznych, procedur w kształceniu na poziomie wyższym, wprowadzenie do programów kształcenia modyfikacji. Realizacja w latach 2020-2023; wartość projektu: 3 392 339,96 zł.; finansowanie: ze środków europejskich 3 309 962,12 zł.; z budżetu państwa 497 096,84 zł.; wkład własny uczelni - 120 281,00 zł.

2. «*Zintegrowany Program Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy*» współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Celem głównym jest poprawa jakości funkcjonowania i zarządzania PWSZ im. Witelona w Legnicy poprzez realizację trzech zintegrowanych modułów wsparcia w l. 2018 - 2022: moduł programów kształcenia – dostosowanie i

¹³ Informacje o zakończonych i realizowanych projektach znaleźć można na stronie: <http://projekty.pwsz.legnica.edu.pl/arttykul-541-pwsz-0> (data dostępu: 21.04.2021 r.)

realizacja programów kształcenia do potrzeb gospodarczo-społecznych i wyposażanie studentów w umiejętności praktyczne; moduł podnoszenia kompetencji – certyfikowane kursy/szkolenia/warsztaty dla studentów 4 ostatnich semestrów, warsztaty z pracodawcami, zajęcia projektowe; moduł zarządzania w instytucjach szkolnictwa wyższego - realizacja programu wsparcia informatycznego, realizacja programu szkoleń dla kadry kierowniczej i administracyjnej Uczelni. Realizacja w latach 2018-2022; wartość projektu: 5 092 794,50 zł, w tym ze środków europejskich 4 292 207,20 zł; z budżetu państwa 643 412,80 zł; wkład własny uczelni - 157 174,50 zł.

Przedstawione powyżej przykłady projektów nie wyczerpują wszystkich ofert realizowanych przez PWSZ im. Witelona w Legnicy, która wiele zadań realizuje przy współpracy ze Stowarzyszeniem na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy «Wspólnota Akademicka». Wiele z tych wspólnie podejmowanych inicjatyw na stałe wpisało się w działalność obu podmiotów, jak np. własny program wolontariatu «*Pomagamy Rodakom na Ukrainie – z pamięcią o poległych Kresowiakach*» realizowany od 2017 roku¹⁴. Nasi wolontariusze podczas wyjazdów na Ukrainę pracują na cmentarzach, dbają o polskie groby, uczestniczą w wydarzeniach upamiętniających wydarzenia i bohaterów walk o niepodległość, mają też możliwość poznawania miejsc i zabytków na Ukrainie, wspierają dzieci i młodzież pochodzenia polskiego i ukraińskiego.

Przykłady polsko-ukraińskiej współpracy w obszarze naukowo-badawczym

Wieloletnia działalność legnickiej Uczelni i Stowarzyszenia «Wspólnota Akademicka» związana jest z organizacją wielu przedsięwzięć, w tym konferencji okolicznościowych i tematycznych, sesji popularno-naukowych czy paneli dyskusyjnych, których celem jest poruszanie ważnych problemów społecznych, rozpowszechnianie wiedzy i wzbudzanie zainteresowania działaniami ukierunkowanymi na ich rozwiązywanie. Ponadto, w zakresie kultywowania tradycji upowszechniającej problematykę historyczną, zorganizowano wiele wystaw oraz wydano ciekawe publikacje¹⁵. Odkrywanie i upowszechnianie nieznanych dotychczas płaszczyzn wspólnych dla lokalnych społeczności przyniosło rozwinięcie partnerstwa m.in. z lokalnymi instytucjami i przedsiębiorcami (np. Starostwo Powiatu Legnickiego, Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna, Gmina Lubin), organizacjami pozarządowymi – np. Towarzystwo Przyjaciół Dzieci oraz z zagranicznymi instytucjami edukacyjnymi – np.

¹⁴ W latach 2017 – 2019 odbyły się trzy edycje projektu dofinansowane ze środków Fundacji PZU i Fundacji KGHM Polska Miedź. Wspierali go również partnerzy: Gmina Lubin, Starostwo Powiatu Legnickiego, Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna, Legnicki Oddział Towarzystwa Przyjaciół Dzieci oraz markety w Legnicy – Leroy Merlin i Castorama.

¹⁵ Problematykę historyczną poruszano dotychczas w zakresie następujących tematów: m.in. «Lemkowie u progu XXI w. Odrodzenie czy asymilacja»; «Polskie Dziedzictwo Kultury Kresów»; «Konflikty zbrojne we współczesnym świecie»; «QUO VADIS UKRAINA?»; «Wojska Sowieckie w Polsce 1945 – 1993»; «Odbudowa niepodległej Polski po I wojnie światowej». W ramach prowadzonego wydawnictwa opublikowało m.in. «Pamiętnik pokoleń. Wielu z nich wciąż żyje i pamięta», 2017; «Zamki, dwory i pałace w Sudetach», Romuald M. Łuczyński, II wyd., 2016; «Przygotowania lotnictwa i obrony powietrznej do wojny w 1939 roku w okresie od 24 marca do 31 sierpnia», A. Stachula, 2014; «Wojska radzieckie w Polsce 1939 – 1993», pod red. S. Dąbrowskiego, K. Jaworskiej, W.W. Szetelnickiego, 2014; «Tożsamość kulturowa Polaków z Kazachstanu w kontekście tendencji globalizacyjnych», L. Jakubowska, 2011. Zorganizowane wystawy to m.in.: «Walki o niepodległość ciąg dalszy» - w 25 rocznicę powstania NSZZ Solidarność; «100-lecie niepodległości Polski».

Państwowy Pedagogiczny Uniwersytet im. Iwana Franki Drohobyczu¹⁶, Państwowy Historyczno-Kulturowy Rezerwat «Nagujewicze» i Drohobyckie Polskie Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie «Odrodzenie».

Od momentu wznowienia umowy o współpracy z Państwowym Pedagogicznym Uniwersytetem im. Iwana Franki Drohobyczu w 2017 r.¹⁷ podejmowano również działania w partnerstwie z Państwowym Historyczno-Kulturowym Rezerwatem «Nagujewicze» – Placówką Lwowskiej Rady Obwodowej. Jedną z pierwszych okoliczności sprzyjających wymianie wiedzy i doświadczeń naukowych były obchody 100-lecia niepodległości Polski zorganizowane w 2018 r. na terenie Centrum Konferencyjno-Widowskiego PWSZ im. Witelona w Legnicy. Z tej okazji odbyła się Konferencja Popularno-Naukowa «Odbudowa Niepodległej Polski po I Wojnie Światowej», w której swoje wystąpienia zaprezentowali znamienici polscy historycy, m.in. profesorowie Stanisław Dąbrowski, Tomasz Głowiński, Zdzisław Julian Winnicki. Wśród gości zagranicznych dr Bogdan Lazorak przedstawił archiwum rodzinne polskich żołnierzy w Drohobyczu z lat 1918-1921. Wydarzenie uświetniła zorganizowana wystawa i część artystyczna – odbyły się koncerty chóru «Skoranta» z Chojnowa i gości z Państwowego Kolegium Muzycznego im. Barwińskiego w Drohobyczu. uroczystości zakończyło przedstawienie poetyckie uczniów Akademickiego Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy.

Wspomniany program wolontariatu podsumowywano dwukrotnie (2017, 2019) organizując konferencję nt. «*Wolontariat – droga do rozbudzenia potrzeby/pasji pomagania innym oraz kształtowania obywatelskich i patriotycznych postaw*». W grudniu 2019 roku, z okazji Międzynarodowego Dnia Wolontariusza, udało nam się zrealizować projekt dofinansowany przez Fundację KGHM Polska Miedź z udziałem przedstawicieli Państwowego Historyczno-Kulturowego Rezerwatu «Nagujewicze» i wolontariuszy z Państwowego Kolegium Muzycznego im. Barwińskiego w Drohobyczu, którzy ze swoimi koncertami występują w krajach całej Europy i jeżdżą na Wschód Ukrainy w rejon konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, aby wszystkim, których dotyka ten konflikt poprzez muzykę dodać otuchy i wiary w pokojowe rozwiązanie problemów (łącznie do PWSZ im. Witelona w Legnicy przyjechało 30 osób). Koncert wokalnie-instrumentalny uświetnił wygłoszone prelekcje, w tym m.in. wystąpienie dra Bogdana Lazoraka. Młodzi śpiewacy wystąpili z repertuarem muzyki poważnej i świątecznej. Następnie duet «Berehynia» w składzie Natalia Cyhylyk-Czumak i Natalia Hamar dał popis gry na bandurach z towarzyszącym wokalem, a Vasyl Hamar pokazał swoje umiejętności gry na kilku instrumentach – były to flet, sopilka, okaryna i dwodenciwka. Dla zdecydowanej większości ukraińskich uczniów i nauczycieli, których gościliśmy od 4 do 7

¹⁶ Memorandum o współpracy z Państwowym Uniwersytetem Pedagogicznym im. Iwana Franki w Drohobyczu z dn. 10/07/2018 r. Rezultatem owocnej współpracy z Uniwersytetem w Drohobyczu jest współorganizacja Międzynarodowej Konferencji Naukowej «Prawno-społeczne aspekty wychowania w dobie XXI wieku. Zagrożenia, Nadzieje, Wyzwania». I edycja odbyła się w 2018 r. w Legnicy; II edycja przeprowadzona była w 2019 r. w Drohobyczu; III edycja (z uwagi na epidemię Covid-19) zrealizowana została w systemie on-line (Warszawa, 2020). W bieżącym roku kontynuacja konferencji zostaje zachowana – przebiegać będzie również w formie on-line, a głównym organizatorem będzie Rówieński Państwowy Uniwersytet Humanistyczny.

¹⁷ O początkach współpracy pisałam w artykule: Skwarek B. Na polu naukowo-badawczym na przykładzie zrealizowanego projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU. – S. 96.

grudnia, była to także okazja do pierwszego przyjazdu do naszej Uczelni oraz poznania uroków architektury Legnicy i pobliskiego Jawora, w którym zapewnione zostały noclegi¹⁸.

Plany poczynione podczas wspólnych spotkań przyniosły owocne działania na polu naukowo-badawczym podjęte w 2019 r. podczas pobytu polskich wolontariuszy w Nagujewiczach. W ramach wspomnianego już projektu «Pomagamy Rodakom na Ukrainie III – z pamięcią o poległych Kresowiakach», jego uczestnicy analizowali materiały źródłowe (katalogowanie, rejestracja, tłumaczenie i opis dokumentów z końca XIX i początku XX wieku)¹⁹. Wówczas też powstała koncepcja projektu «*Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki*» zakładającego m.in. organizację wystaw promujących wybitne postacie, konferencji i seminariów oraz wydanie przez PWSZ im. Witelona w Legnicy dwujęzycznych publikacji naukowo-dydaktycznych o tematyce historycznej z przełomu wieków XIX i XX, ukazujących mało znane postacie i bohaterów oraz wydarzenia dotyczące historii ziemi drohobyckiej²⁰. Współpraca w ramach projektu przyczyniła się do powstania dwujęzycznej publikacji z unikatowymi, upublicznionymi po raz pierwszy materiałami źródłowymi (pochodzącymi z prywatnego rodzinnego archiwum) ukazującej postać Jana Niewiadomskiego i jego roli w życiu Drohobycza. Sytuacja epidemiologiczna, jakiej doświadczyliśmy wszyscy w 2020 r., spowodowała przeniesienie prac nad monografią i zaplanowanej konferencji do wirtualnej rzeczywistości – spotkanie podsumowujące nt.: «*O bohaterach i wydarzeniach w historii dawnego Drohobycza*» odbyło się w sierpniu 2020 r. w formie on-line²¹ (uczestniczyli w nim przedstawiciele legnickiej Uczelni, Uniwersytetu w Drohobyczu oraz Państwowego Historyczno-Kulturowego Rezerwatu «Nagujewicze»). Nowe doświadczenia w zakresie międzynarodowej współpracy drogą on-line pozwoliły na pokonanie wielu trudności, co sprzyjało zacieśnieniu więzi na płaszczyźnie naukowo-badawczej i podjęciu planów związanych z kolejnymi inicjatywami.

Podsumowanie

Trwająca nadal epidemia, jaka dotyka nie tylko oba nasze Narody, ale cały świat, z jednej strony krzyżuje nasze plany osobistych kontaktów i niektórych działań, natomiast z drugiej – techniczne możliwości współpracujących na arenie międzynarodowej podmiotów pozwalają na podejmowanie takich inicjatyw, które nie będą hamować przyszłych projektów i prac na polu naukowo-badawczym.

¹⁸ Międzynarodowy Dzień Wolontariusza w PWSZ im. Witelona w Legnicy // Kwadrans Akademicki Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy. – R. XIX. – Nr 1(196). – Grudzień 2019. – S. 18-20; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwsz.legnica.edu.pl/gazetka/gazetka196.html> (data dostępu: 21.04.2021 r.).

¹⁹ Projekt sfinansowany został ze środków Fundacji PZU. Więcej na temat realizacji projektu w: B. Skwarek, Wzmacnianie współpracy polsko-ukraińskiej na polu naukowo-badawczym na przykładzie zrealizowanego projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU, poz. cyt.

²⁰ Tamże, s. 96; Lazorak B., Skwarek B., Lazorak T., Jan Niewiadomski (1840 – 1914) – jego rola w życiu Drohobycza / Ян Невядомський (1840 – 1914 рр.) – його роль у житті Дрогобича... – S. 5.

²¹ Skwarek B., Wzmacnianie współpracy polsko-ukraińskiej ..., poz. cyt.; O bohaterach i wydarzeniach w historii dawnego Drohobycza – relacja z przebiegu spotkania podsumowującego projekt sfinansowany ze środków Fundacji PZU // Kwadrans Akademicki Biuletyn Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy. – R. XIX. – Nr 9 (204). – Wrzesień 2020. – S. 20-21.

Jednym z takich przedsięwzięć jest kontynuacja prac nad kolejną²² – dwujęzyczną monografią «Zagrożenie ziemi drohobyckiej: studia z historii Pierwszej Wojny Światowej i Zachodnio-ukraińskiej Republiki Ludowej - ZUNR (1914-1920)» / «Дрогобиччина у тривозі: студії з історії Першої світової війни і Західно-української Народної Республіки - ЗУНР (1914-1920 рр.)». Tematyka historyczna, jaką wyróżnia niniejsza publikacja, wymaga pozytywnego nastawienia obu stron i podejmowania wielu dyskusji wobec poruszanych, często spornych problemów.

Możliwości dalszej współpracy przyczyniającej się do integracji, zacieśnienia więzi na płaszczyźnie naukowo-badawczej i lepszego zrozumienia wspólnego dziedzictwa Polaków i Ukraińców, stwarzają również projekty złożone w 2021 r. do Polsko-Ukraińskiej Rady Wymiany Młodzieży działającej w Polsce przy Fundacji Rozwoju Sytemu Edukacji: «Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki – poznajemy siebie i naszych patronów»²³ oraz «Wolontariusze śladami historii i jej bohaterów»²⁴.

W obu przedsięwzięciach, skierowanych do młodzieży i realizowanych przez młode pokolenie, szczególnie istotne będzie poznanie i rozumienie faktów oraz zawiłości historycznych, podjęcie wspólnych działań i dbanie o zachowanie dziedzictwa kulturowego, a także ich upowszechnianie po obu stronach granicy. Młodzież powinna być przekonana o tym, że w trudnych stosunkach polsko-ukraińskich poprzez prowadzenie dialogu możliwe jest przełamywanie barier i podejmowanie wysiłku w dochodzeniu do prawdy w spornych kwestiach. Środowisko lokalnych społeczności powinno mieć również świadomość znaczenia organizatorów tych przedsięwzięć jako instytucji promujących historyczne wydarzenia i przełamujących utrwalone stereotypy. Zarówno planowane inicjatywy, jak i wspólne badania naukowe niosą ze sobą pozytywny potencjał dla rozwoju współczesnych stosunków²⁵, zrozumienie roli wzajemnych związków i kontaktów polsko-ukraińskich.

²² W założeniach projektu «Od ziemi Witelona do ziemi Iwana Franki» oraz serii «Doba Iwana Franki», jedną z przesłanek była koncepcja wydania serii publikacji, przybliżających polskiej i ukraińskiej społeczności nieznaną fakty ziem wschodnich z okresu XIX i XX w. oraz postaci, które zapisały się w historii ziemi drohobyckiej. Pierwsza, wspomniana już monografia, «Jan Niewiadomski (1840 – 1914) – jego rola w życiu Drohobycza / Ян Невядомський (1840 – 1914 рр.) – його роль у житті Дрогобича», została wydana w 2020 r. w ramach projektu sfinansowanego ze środków Fundacji PZU.

²³ Projekt złożony przez Państwową Wyższą Szkołę Zawodową im. Witelona w Legnicy w partnerstwie z Państwowym Pedagogicznym Uniwersytetem im. Iwana Franki w Drohobyczu – realizacja działań zaplanowana została od 4 do 22 października 2021 r. Zakładane efektem to m.in.: poszerzenie wiedzy o patronach, przełamywanie barier i stereotypów, pogłębienie więzi z lokalnym środowiskiem, rozwinięcie partnerstwa.

²⁴ Projekt złożony przez Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy w partnerstwie z Placówką Komunalną Lwowskiej Rady Obwodowej «Адміністрація Państwowego Historyczno-Kulturowego Rezerwatu Nagujewicze» – realizacja działań zaplanowana została od 30 sierpnia do 9 września 2021 r. Spodziewane efekty to m.in. zachowanie w świadomości młodego pokolenia postaw patriotycznych, pielęgnowanie pamięci o trudnej przeszłości, budowania wrażliwości społecznej i zaufania do podejmowanych wspólnych działań w imię wolności i niezależności obu Narodów.

²⁵ Raport: Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich. Див., наприклад: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nck.pl/badania/projekty-badawcze/raport-ukraincy-o-historii-kulturze-i-stosunkach-polsko-ukrainskich> (data dostępu: 25.04.2021 r.) Na stronie znajdują się materiały w pdf do pobrania w wersji ukraińskiej i polskiej: Stryjek T., Konieczna-Salamatin J., Zacharuk K. Ukraińcy o historii, kulturze i stosunkach polsko-ukraińskich. Raport z badania ilościowego i jakościowego. – Narodowe Centrum Kultury/Instytut Studiów Politycznych PAN. – Warszawa, maj 2017.

РОЗДІЛ VI. IN MEMORIAM

*Похорон Івана Франка. Похоронна процесія на вул. Академічній.
Львів, 31 травня 1916 р.*

*Фото із фондів Львівського національного
літературно-меморіального музею Івана Франка*

Пам'яті франкознавця професора Михайла Шалата

*Дорога моя неозорена,
Не знаю, чи довго ще йти.
Можливо, вже полечко зоране
До жнив не мені довести.*

Михайло Шалата

2 листопада 2020 р. пішов від філологічної спільноти, зокрема франкознавчої, Михайло Йосипович Шалата – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, член Національної спілки письменників України, член правління Міжнародного фонду Івана Франка, Почесний голова «Просвіти». Професор Шалата усе своє життя наближався до головної життєвої мети – творчого і людського вдосконалення, він належав до тих людей, для котрих головне – «престиж справи, а не справа престижу» (Є. Сверстюк).

Незаперечний факт, що наша культура тримається на ентузіастах. Ось таким ентузіастом був професор Шалата. Він встиг зробити стільки, що ці ініціативи і досягнення могли б зробити честь цілому колективу. Завжди тримав руку на пульсі культурного життя, був захоплений наукою, своєю професією викладача, як в наші дні рідко вже коли і буває. Для Дрогобича, Почесним громадянином якого був, Михайло Йосипович – знакова фігура не тільки тому, що він автор чисельних розвідок про Франкове місто, ініціатор спорудження у ньому пам'ятників Юрію Дрогобичу, Тарасові Шевченку, Іванові Франку. Він знаменний тим, що своїми творчими пошуками сприяв усвідомленню мешканцями Дрогобича свого історичного призначення, допомагав зрозуміти свою значущість у розвитку національного самоствердження. Дрогобич поніс велику втрату, та й не тільки Дрогобич – вся Україна. Не стало щирого патріота, поета, видатного літературознавця, зокрема франкознавця, палкого промовця, редактора, Людини енциклопедичних знань.

Михайло Шалата народився 3 квітня 1937 року в селі Бертешів на Львівщині. Після закінчення середньої школи навчався на філологічному факультеті Львівського педінституту, який 1960 року з'єднали з Дрогобицьким і перевели до Франкового міста. Відтоді довіку він – дрогобичанин. Тут йому судилося здобути крім філологічної ще й вищу музичну освіту, одружитися, стати батьком двох дітей, спробувати себе в журналістиці, працюючи кореспондентом газети «Колгоспник Дрогобиччини», відповідальним секретарем газети «Радянський педагог», пройти шлях від викладача до професора на кафедрі української літератури Дрогобиць-

**Фото № 1. Професор Михайло Шалата. Фото 4 серпня 2018 р.
Автор світлини – професор Галина Сабат**

кого державного педагогічного інституту імені Івана Франка (від 1998 р. педуніверситету) і майже 30 років бути її керівником. Присутність професора Шалати у науково-культурному просторі Дрогобича зрима: в його активі нариси «Дрогобич» (1986), «Місто в підгір'ї Карпат» (1991), фундаментальне видання «Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно- побутових матеріалів та мемуарів» (1997), історико-літературне дослідження «Юрій Дрогобич і його доба» (2000). Зрештою, без щирої промови Михайла Шалати в Дрогобичі не відбулося б жодної достойної ювілейної дати, жодної важливої події в громадсько-культурному житті міста.

Наукові інтереси молодого М. Шалати стосувалися літературного процесу в Галичині першої половини XIX ст., передусім «Руської Трійці». Проте у полі зору науковця творчість не тільки галицьких письменників Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича, а й буковинських: до

сьогодні не втратила актуальності його книжка «Юрій Федькович. Життєвий і творчий шлях» (1984).

**Фото № 2. Святкування 130-річчя від дня народження І. Франка.
Свято під девізом «Пісня і праця-великі дві сили». Сцена «Літнього театру»,
30 серпня 1986 р. Виступає доцент Дрогобицького педагогічного університету
Михайло Шалата¹**

Найпомітнішим внеском Михайла Йосиповича в науку стали його студії, присвячені постаті Маркіяна Шашкевича. Порушуючи певну проблему, М. Шалата завжди намагався її вичерпати в обраному аспекті, і його дослідницьким кредо було утримувати якнайвищу наукову планку. У цьому певною мірою виявлявся його максималізм і навіть науковий пуризм: він не випускав з свого наукового поля проблему, доки не врахував усі необхідні, на його погляд, нюанси. Тому, підготувавши монографію «Маркіян Шашкевич: Життя, творчість, громадсько-культурна діяльність» (1969) і кандидатську дисертацію про автора «Русалки Дністрової», вважав себе «за пам'ять Маркіянову в одвіті» впродовж усього життя, систематично досліджуючи і популяризуючи творчість письменника в усіх можливих ракурсах: то готуючи до друку збірник народних пісень у записях Маркіяна Шашкевича (1973) чи видання «Русалки Дністрової» (1987) з нагоди 150-річчя, то упорядковуючи разом з Романом Лубківським збірник «Вінок Маркіянові Шашкевичу» (1987) і навіть складаючи поетичну ораторію «Ім'я Шашкевича» (2005). Його Шашкевичіану увінчало перше Повне зібрання творів письменника, здійс-

¹ Відділ фондів ЛММ КЗ ЛОР «АДІКЗ «Нагуєвичі». – Інв. № 16 ОР-ФР-Ф.

нене професором з нагоди 200-ліття видатного діяча українського національного відродження. Видана 2012 р., книжка стала помітним явищем філологічної науки у джерелознавчо-текстологічному аспекті, а професор Шалата вкотре продемонстрував свої вміння як упорядник, редактор, автор вступної статті і коментарів, заявивши методу, яку належить сповідувати, встановивши рівень, якого треба дотримуватися.

Михайло Йосипович був серед ведучих в Україні дослідників життя і творчості Івана Франка. Професору належить низка статей про Каменяра, видання поеми «Мойсей» з нагоди 100-ліття її першої публікації, участь у підготовці три томовика вибраних творів письменника (перший том становлять поезії, блискуче прокоментовані вченим, а передмова «Світова великість поета» розрослася у цілу монографію, згодом, 2012 р., опублікована під такою ж назвою), який став репрезентантом творчого доробку Франка до його 150-річчя. Крім того, Михайло Шалата підготував і видав книгу доньки Івана Франка Ганни Франко-Ключко «Для Тебе, Тату...» (2010). Особливі заслуги має вчений у справі видання тритомного «Літопису життя і творчості Івана Франка» (2016 – 2017), складеного львівським літературознавцем Мирославом Морозом (власне, «Літопис...» відкриває передмова професора «Увічнював «Труди і дні» титана слова (Мирослав Мороз – літописець Івана Франка)»). Тому цілком заслуженими були урядова нагорода та орден «За заслуги», якими був відзначений вчений за особливий внесок у розвиток франкознавства з нагоди 150-ї річниці письменника. А ще професор Шалата автор статей, присвячених Степану Коваліву, Наталії Кобринській, Ірині Сенік, Івану Гнатюку, Дмитрові Павличку, Любі Проць та ін.

Дві лінії творчості – дослідницька і поетична гармонійно доповнювали одна одну. Як літератор дебютував поетичною збіркою «Зоряне переджнив'я», яка вийшла у Симферополі в 1964 р., а далі стали з'являтися збірки «Із плину літ» (1992), «Великдень» (1997), «Грабина» (1999), «Вітусина книжка» (2001), «Рік» (2003), вже згадувана «Ім'я Шашкевича», «Вітри відродження» (2005).

Одним із феноменів таланту Михайла Шалати як науковця, педагога, колеги, людини, що мала величезний вплив на колектив, було уміння цінувати наукову роботу інших і для кожного знайти потрібні слова, допомогти відредагувати текст, написати рецензію. Професор Шалата любив підтримувати молодих, щедро ділячись своїми глибокими знаннями і щиро радіючи з їх успіхів. Михайло Йосипович – це людина, яка любила життя. Любила свою сім'ю, друзів, колег, малу і велику батьківщину, науку, викладацьку роботу, літературу. Християнські цінності були його життєвими принципами. У професора Шалати все було справжнє: справжні лекції, справжня наука, справжня творчість, справжня сім'я.

Як багато Професор ще б зробив для України, яку щиро любив і якій вірно служив, його життя – це зразок самовідданої, чесної праці на славу науки і культури. Світла пам'ять про Михайла Шалату – вченого, людини, патріота назавжди збережеться в наших серцях.

Галина САБАТ

Учитель вчителів, наставник педагогів (Інтерв'ю з Професором)

Відходять у вічність яскраві особистості, відходять таланти, гаснуть яскраві зірки на викладацькому небосхилі. Відійшов від нас Учитель. Відійшла Людина. Михайло Йосипович Шалата – професор Дрогобицького педуніверситету, в якому він пропрацював понад півстоліття. Мабуть, нема людини в Дрогобичі, яка б не чула про нього, яка б не знала його хоча б у якісь однім вияві цієї багатогранної особистості. Ще зовсім недавно професор відповідав на питання, ділився своїми педагогічними думками в інтерв'ю, яке пропонуємо вашій увазі.

– Михайле Йосиповичу, яким, на Вашу думку, є суспільний стан вчителя/викладача?

– Очевидно, мається на увазі сучасний суспільний стан? На жаль, професія вчителя/викладача, від якої, ясна річ, залежить розум суспільства, розвиток суспільства, у нас далека ще від належного поцінування й пошанування. Франкові слова «тим сучасний, що нещасний» нині актуальні для багатьох українських педагогів. Не один із них міг би сказати про свій заробіток подібно, як у кінці XIX століття сказав про свій бориславський учитель, відомий письменник С. Ковалів: «...тота учительська калитка така собі дурна...». Педагогічну працю нині мало хто назве серед престижних. Учителі/викладачі, особливо молоді, талановиті і перспективні, часто, щоби забезпечити більш-менш нормальні умови життя сім'ї, виїжджають у чужі країни. Там працюють на різних роботах, відчувають певну матеріальну вигоду, проте розлучені з рідним краєм, із питомим середовищем, неабияк страждають духовно. Усе сказане не дає підстав назвати сучасну освітянську політику в Україні здоровою. Чи ж позитивно, приміром, впливає на суспільний стан учителя/викладача теперішня так звана «оптимізація шкіл», яка викликала й народне невдоволення? (Скорочувати – не велика мудрість, штука – розширювати!). Сумнівними реформами тут справі не зарадити – потрібна загальна, глибоко продумана національна система розвитку освіти, й Україна, безумовно, її дочекається.

– Як викладач зі значним стажем, чи можете сказати, що рівень якості освіти знижується/знизився? Чи була радянська система освіти ефективнішою?

– Якщо порівнювати, то нинішній студент у неоціненно великому вииграші перед колишнім уже від того, що отримує справжні, а нефальшовані, як це було у суспільних науках радянських часів, знання, – це головне, коли йдеться про якість освіти. Земля і небо – колишнє й сьогодинське технічне забезпечення студента. Нині студент без «мобільника» і комп'ютера майже не уявляється, – цю вигоду

теж маймо на увазі в розмові про якість освіти. Нові часи – інші проблеми. Раніше треба було студентів розраховувати передусім на власний розум, на свої пошуки, працю. Тепер же багато готового можна знайти в комп'ютерній мережі, навіть тексти курсових і дипломних робіт пропонуються, – умій, викладачу, розрізнити, де воістину студентське, творче, а де спекуляція. Книга, яка була основним джерелом знань, на жаль, втрачає авторитет. Не сприяє читанню книг, зокрема, культивована в останні роки модульна система оцінювання студентських знань. Можливо, для точних наук ця система добра, але не для літератури, адже література – це мистецтво, тут важливе знання й розуміння художніх текстів. Тому, вважаю, ефективніша тут попередня – ні, не радянська, а віками випробувана у вишах – екзаменаційна система оцінювання студентів.

– Чи відчуваєте нестачу перекладної літератури (українською мовою)? Чи впливає це на навчальний процес?

– Що перекладацька справа в Україні за останні десятиріччя суттєво занепадала, ясно багатьом. Ми вже забули, коли в нас видавалися українською класики світової літератури в томах. У другій половині минулого століття були в нас 12 томів творів Дж. Лондона, 8 – Гі де Мопассана, 6 – В. Шекспіра, 5 – А. Франса, чотиритомовики творів Г. Гайне, Е. Гемінгвея... Люди мали можливість передплатити ці видання. Для перекладних творів існували видавничі серії «Перлини світової лірики», «Вершини світового письменства», періодичний альманах «Сузір'я», журнал «Всесвіт», який нині ледь животіє. А якими видатними постатями славився перекладацький цех: Борис Тен, В. Мисик, Г. Кочур, М. Лукаш! Сьогодні хіба А. Содомора – знаменитий перекладач античної літератури – їм з рідні. Є, звичайно, немало у нас ще не визнаних перекладацьких талантів, але не бракує й заробітчанин, які на замовлення видавництва «легкома» інтерпретують дешеві бестселери. Від перекладача, казала Ірина Вільде, залежить дуже багато: він може з доброго твору зробити поганий і, навпаки, з поганого – добрий. Треба, щоби Україна виявила справжню державницьку турботу про українське книговидавництво, а в нім – про видання пріоритетних шедеврів світового письменства в якісних українських перекладах, бо від того значною мірою залежить світовий престиж нації.

– Чи впливає нестача перекладної літератури на навчальний процес? Ще й як впливає!

– Важко не помітити, що кількісно спеціалізована література російською мовою (зокрема і підручники зі світової літератури) значно переважає літературу українською. Чи є це проблемою? Можливо, Ви стикалися з випадками, коли студенти відмовлялись опрацьовувати російськомовний матеріал – через принципову позицію чи неволодіння мовою?

– Факт самоочевидний. Не просто проблема – архіпроблема. Рудимент багатовікової політики москалізації української молоді, якого в незалежній Україні слід чимшвидше позбуватися. Ворог підступно нав'язував і нав'язує думку про начебто вищість усього московського над українським. Прикро, що в наш час, хай і зрідка, трапляються особи, цілковито задурманені тою брехнею. Переді мною, зокрема, 44-те число «Бульвару Гордона» за 2008 рік – з інтерв'ю із «популярною моделлю й телеведучою» Інною Цимбалюк. На заувагу, що вона родом із Чернівців, а розмовляє російською, «модель» Інна, даруйте, з телячою гордістю такими

«разразилася одкровеніями» (цитую мовою оригіналу): «А Черновці завжди були русскоязычним городом [???]...Это сейчас на улицах чаще слышна украинская речь, потому что появилось много приезжих – из сел, других западных областей, но все между собой, слава Богу, уживаются. Я училась в украинской школе, но на переменах говорила по-русски, бабушка у меня русская...». На примноження таких-от цимбалючок та цимбалюків і розраховує ворог, безперешкодно наснажуючи українські вищі російськомовними підручниками. Уповання ворога даремні, але ... куди дивиться наше Міністерство освіти і науки? – воно ж бо вже не табачниківське! Щодо реакції студентів на засилля російськомовної літератури, то вони, звісно, обурюються, проте якихось гучних протестів не чув.

– Знову ж таки – як викладач – помічаєте суттєву різницю між мовою студентів під час занять та в побутових умовах (скажімо, на перервах)?

– Так, помічаю, та й вона, очевидно, завжди буде. В університеті навчається молодь із різних місцевостей. На заняттях студенти намагаються говорити літературною мовою, на перервах нерідко вдаються до мови «живої», з діалектизмами. Часто доводиться студентів відучувати від росянізмів «но» («але»), «тоже» («теж»), а в побуті – від паразитизмів «кльово», «тіпа» та ін.

– Як загалом можете охарактеризувати стан української мови? Що б Ви хотіли змінити?

– На превеликий жаль, українська мова не стала святинею для наших правителів. Послідовну боротьбу за права й чистоту української мови нині фактично веде чи не єдина газета «Слово Просвіти». Парадокс: у незалежній Україні українську мову мають за пасербицю і на телебаченні, і в мас-медійному просторі, і в спорті, і... і... Така ситуація вимагає рішучої докорінної зміни! І то негайно!

– Михайле Йосиповичу, нинішній день певним чином увінчує справу попередніх років. Витоки, очевидно, дорогі і знакові для Вас. Скільки років Ви віддали улюбленій праці зі словом?

– Нічим особливим у житті не відзначився. І перше моє слово було, як у всіх: «мама» (а не «пісня», як почув колись по радіо про поета-пісняря Д. Луценка, – що, ясна річ, претензійно надумане), і не похвалюся, що першою прочитаною книжкою в мене був Шевченків «Кобзар» (не один автор, було – не було, любить повідомляти, що «засвітився від «Кобзаря»). Якщо і спромігся на щось, варте уваги, то це, вважаю, Повне зібрання творів Маркіяна Шашкевича, видане з нагоди 200-річчя цього будителя української національної свідомості в Галичині. Про власну творчість говорити не буду – вона непретензійна. Часу, відколи «працюю над словом», не засікав, бо не маю себе за великого гранослова, – та й бібліографії своїх творінь досі не склав. Дякую Богові й людям, що дожив до такого віку.

*Розмовляв аспірант кафедри української літератури
та теорії літератури ДДПУ ім. І. Франка
Петро САБАТ*

Життя як спалах грозовиці (посмертна рефлексія про Ігоря Скочилися)

22 грудня 2020 року академічна спільнота і громадськість попрощалася у Львові з відомим українським істориком, професором Українського католицького університету Ігорем Скочилисям. Від дня його рокової смерті минуло кілька місяців і досі дуже гірко і щемно, важко писати про колегу, особливо, коли ідеться про багаторічну співпрацю на науковій ниві та особисті дружні стосунки. Розуміння ситуації ускладнюється похмурістю пандемічної днини, яка передчасно вирвала з наших рядів непересічну і яскраву особистість.

Ігор Ярославович Скочилися народився 5 квітня 1967 року у селі Цигани Борщівського району Тернопільської області, більшу частину свідомого життя прожив у Львові, з 1999 р. – кандидат, з 2011 р. – доктор історичних наук, професор. Є випускником Львівського університету ім. Івана Франка (1991). Працював старшим науковим співробітником Державного архіву Тернопільської області, з 1993 р. – старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України, 1999 – викладач (з 2020 – завідувач) кафедри церковної історії Українського католицького університету, декан Гуманітарного факультету (2010), проректор з наукової роботи (2016), з 2013 по 2015 рр. був гостьовим професором для студентів Українського Вільного Університету (Мюнхен). Дипломну роботу писав під керівництвом професора Миколи Крикуна, кандидатську і докторську дисертації – професора Ярослава Дашкевича.

Я познайомився з Ігорем у середині 90-х рр. у відділі рукописів бібліотеки В. Стефаніка у Львові. Здається, це був 1996 чи початок 1997 р., бо я вже прочитав перед тим його піонерські статті про візитації Львівської єпархії в «Україні в минулому» та в збірці матеріалів щорічної львівської конференції «Історія релігій в Україні». Під ту пору і я опублікував декілька статей з історії Берестейської унії і розпочав відрядження до зарубіжних архівосховищ, передовсім – до Петербурга, де зберігаються унікальні фонди до історії української церкви (перед тим їх вивчав з українських істориків лише В. Ульяновський).

Після того Ігор разом з дружиною Іриною став регулярним учасником Дрогобицьких краєзнавчих конференцій з наступною публікацією на сторінках «Дрогобицького краєзнавчого збірника». Відтак, у період 1998-2014 рр. він опублікував у Дрогобичі вісім статей, які стали без сумніву окрасою ДКЗ в ділянці церковно-релігійної проблематики.

Ігор радо підставляв плече у всьому, сприяв становленню дрогобицького наукового осередку в ділянці історії ранньомодерної церкви. Так, він опонував кандидатські дисертації моїх учнів Л. Тиміш, С. Білої та Б. Лазорака. Ставився до цього критично, але з розумінням та повагою.

Після захисту кандидатської дисертації Ігор став чільним науковим співробітником Інституту церкви та ЛБА, не залишаючи роботи у Львівському відділенні Інституту археографії. У цих двох інституціях ми часто зустрічалися. Число заходів, під час яких ми спілкувалися, до яких мене залучав молодий талановитий історик церкви, годі перелічити. Пригадуються перші враження про нього: він готовий був на будь-яку допомогу, передовсім щедро ділився архівними джерелами, які постійно відкривав і досліджував. Я відповідав тим же, бо вже мав досвід роботи в різних архівах. Вражав рівень його перших праць про візитаційну документацію, чим він відкрив цілий напрямок в історичній науці ще будучи аспірантом, а не скажімо, докторантом.

Колега завжди цікавився результатами моїх закордонних відряджень, часто проводжав мене на львівському вокзалі у далеку путь. Тепер довелося провести Ігоря в його останню найсумнішу дорогу...

Пригадуються перші кроки Ігоря в організаційній ділянці, коли в ЛБА у 2000 р. він увійшов до редколегії наукового збірника із церковної історії «Ковчег». Часом він давав мені рукописи збірника на рецензування, ми не зважди сходилися в їх оцінці, але справа рухалася і збірник посів відповідне місце в українській науковій періодиці.

Коли гуманітарний факультет ЛБА очолив професор Ю. Авакумов, десь на початку нульових років Ігор спричинився до першої резонансної акції – проведення наукового семінару з питань викладання та вивчення медієвістики в Україні. Пригадую, що учасникам захід дуже сподобався, хоча декому, особливо іменитим гостям із Києва не вірилося, що саме ЛБА стане центром притягання української гуманітаристики і буде конкурувати на рівних з Могилянкою. Сьогодні це є фактом, роль у цьому професора Скочилися незаперечна.

Відзначу одну із рис його постійної уваги та характеру: він докладав величезних зусиль до піднесення та розвитку ЛБА / УКУ, гуманітарного факультету, який він очолював протягом непростих років його становлення. Честь та науковий імідж УКУ – це для нього було щось більше, ніж просто патріотизм. За цим стоїть величезна організаційна робота, щоденна та часом і нічна, копітка повсякденна праця. Пригадую, скільки зусиль Ігор стратив на захист честі покривдженого професора В. Ададунова, в якого у Києві списали частину його монографії. захищаючи професора, він захищав передовсім честь УКУ. Надалі саме до УКУ часто присилали на експертизу сфальшовані дисертації. Присилали до УКУ, насправді – професорові Скочилися.

Не злічити наукових семінарів, конференцій, презентацій та ін. заходів, які організував Ігор Скочилися. Я часто брав у них участь, пропонував свої теми доповідей. Траплялося, Ігор наполягав на зміні теми з огляду на стратегію і задум заходу. Майже завжди я йшов назустріч. При цьому й зараз дивуюся увазі до себе: Ігор все продумував до найменших дрібниць, навіть забезпечення мого комфорту під час перебування в стінах УКУ. Здогадуюся, що такою ж увагою він наділяв і інших гостей, хоча гостем УКУ я себе з якоїсь пори не відчував, навіть прочитав колись, на прохання Ігоря, короткий спецкурс студентам богословського факультету, вже не кажу, що він мене зустрів, представив студентам, постійно цікавився моїми стосунками з ними.

Після смерті вже відзначено величезний особистий внесок І. Скочилися в українську науку, який становить з десяток монографій, видань джерел та кількох праць у співавторстві. Після візитаційного «прориву» Ігор взявся за тотальне вивчення епархіальних історій – справи поважної та з традиціями, але давно забутої. Зрештою, він захистив докторську. Признаюся, що я тепер гордий з того, що написав на праці колеги кілька рецензій, часом мої зауваження були дошкульними, але Ігор завжди тримався гідно.

Власне становищу гідності українського науковця я навчився саме в нього! Схиляю перед його пам'яттю за це свою голову...

Ми часто бували на конференціях різного рівня за кордоном. Деколи Ігор вагався, наприклад, чи їхати на конференцію з історії православ'я до Москви. Я радив їхати, там ми обстоювали разом суто український погляд на проблеми спільного минулого. Після 2014 р. ми обидва від таких поїздок відмовилися, бо це було б негідно нашому становищу!

Напевно, однією із найщасливіших сторінок моєї співпраці з науковим середовищем УКУ був дво- чи трирічний проект з підготовки та видання монументальної праці «На перехресті культур» про історію церкви та монастиря Святої Трійці у Вільні. Знаючи, як цей проект творився «зсередини», скажу відверто, що без Ігоря він би не відбувся. Редагування та переклади з української на литовську (і навпаки) давалися важко, потрібно було вкластися в термін, Ігор декілька разів літав до Вільнюса, каторжно працював тут і там... Праця вийшла в двох томах і двох мовах, потім (аж не віриться!) було перевидання у Львові з величезним джерельним додатком. Ці книги зараз побутують у часі і просторі, спокійно стоять на книжкових полицях, за ними – силует їх натхненника... Незримий для інших, хто не посвячений у лабораторію їх творення.

Інша складова діяльності покійного Ігоря – дослідницький і видавничий проект «Київське християнство». Протягом відносно короткого періоду вийшло більше 20 томів... Як він це підготував, не вкладається у моїй голові. А ще ж були численні презентації: як самої програми, так і кожного тому. Знаю, як часто йому доводилося боротися за впровадження до вжитку певних ідей, з якими часто спільнота світських істориків не погоджувалася (часом і церковних). До слова, він організував заходи у Києві, Луцьку, Умані, Радомишлі, Харкові...

Історія церкви досі не пробилася собі дорогу до шкільних та університетських підручників, однак зсув в академічному просторі відбувся. Зміни на часі! Ігор як ніхто інший розумів національну важливість свого проекту!

Так сталося, що кожний з нас незалежно перейшов від інституційної історії церкви до вивчення історії релігійної культури. Переломним був мабуть саме 2020-й рік, що так сумно закінчився. Ігор заснував на гуманітарному факультеті Центр дослідження релігійної культури, я написав і видав мегатекст «Руська релігійна культура Вільна. Контекст доби. Осередки. Література та книжність (XVI – перша третина XVII ст.)». Він цікавився моєю роботою, давав поради, з дечим не погоджувався, але поставився до мого проекту дуже прихильно.

Сьогодні як ніколи розумію, що моєї монографії про руське Вільно не було б без українсько-литовського проекту про Св. Трійцю, до якого мене залучив Ігор – одним із перших. Ще раз схилию перед його пам'яттю голову!

А скільком проектам у зв'язку зі смертю колеги не дано відбутися?

Наприкінці грудня 2020 р. совість української історичної ранньомодерністики – професор Микола Крикун сказав мені по телефону, що на свої 53 роки життя Ігор Сkochиляс зробив надто багато: декому на таке не вистачає і 70 чи 80 років. Тому він не зміг прожити довше і згорів! Визнавати таке вкрай важко, бо хтось мав хоч частину цієї ноші взяти на себе... Тому й так боляче сприйнялася така невчасна і така непоправна втрата!

Пригадую, що колега Ігор не мав часу на відпочинок. Перезавантажений роботою, «просився» часом до Дрогобича, але не приїжджав, хіба що з обов'язку. Лише один раз з Ігорем Лисейчиковим з Мінська вирвався і ми поїхали до Тустані, відпочили в товаристві дружин, багато жартували, говорили про науку, звісно, хоча й не тільки...

Згадаю принагідно дружину Ігоря Ірину – його ангела та хоронителя, якій зараз найтяжче. Схилию голову і перед нею, вона опікувалася ним протягом життя і прагнула не віддати його до останньої хвилини...

Тішу себе хіба думкою, що потрібно продовжувати справу Ігоря Сkochиляса, щось буду робити сам, допомагати УКУ якимись справами та порадами. Хоча відверто, заміни йому не бачу! На жаль, це гірка правда...

Востаннє говорив з ним по телефону в перший тиждень його лікування, коли це ще було можливо. Хотів надіслати свою нову книгу. Не сталося...

Залишається пам'ять про друга та його справу національної ваги. Залишаються його дослідження і проекти, яким жити в віках!

Леонід ТИМОШЕНКО

Пам'ять про Роланда – онука Івана Франка

11 серпня 2021 р. на 90-му році життя перестало битися серце Почесного Доктора Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка – Роланда Франка, онука Івана Франка, сина Тараса Франка та Катерини Фалькевич. Відійшла у засвіти Людина, яка продовжила славний родовід Івана Франка, нащадок прізвища.

Народився Роланд Тарасович 28 березня 1932 року у Львові, в будинку, де помер Іван Франко, сьогодні це Національний літературно-меморіальний музей Івана Франка, інша назва – Дім Франка. Вчений-інженер, кандидат технічних наук, автор понад 50 наукових праць та винаходів у галузі автоматичного регулювання та приладобудування.

Шкільні роки Роланда Франка припали на воєнне лихоліття та страшне повоєння. Навчаючись у початковій школі в м. Станіславові (нині м. Івано-Франківськ), куди батько в 1939 р. за призначенням Міністерства освіти Польщі приїхав працювати вчителем, у час німецької окупації став свідком кривавої розправи фашистів над двома гімназійними студентами старшого класу. Цей епізод упродовж усього життя невідчепно тримався його пам'яті, та якби лише пам'яті – душі.

Атестат зрілості одержував у рідному Львові, в який наприкінці війни повернувся з сім'єю Тарас Франко. Закінчуючи середню школу № 49, Роланд вимагав у фотографа, щоб на випускному альбомі забрав Леніна і Сталіна, а помістив портрети Шевченка і Франка. Фотограф довго упирився (це був 1949 рік і за такі речі могли й покарати), але зважив на прізвище випускника і погодився. Цей альбом Роланд Тарасович називав «особливим» і беріг як святиню.

Проте перебування у Львові, де вступив до політехнічного інституту на нафтовий факультет, було недовгим. У 1950 р. Тарас Іванович під примусом радянської влади змушений був з родиною перебраться до Києва, де Роланд Франко провів усе своє зріле життя. Столичний період біографії позначений таким фактом: ще дев'ятикласником у місті, де пройшло його раннє дитинство, вступив до літературно-патріотичної організації «Кров України», у 1951 р., коли навчався на другому курсі Київського політехнічного інституту, восьмеро членів організації були арештовані, не оминув допиту в НКВД і Роланд Франко. З цього часу він був під пильним оком компартійної влади й НКВД. У майбутньому він неодноразово повертався до цієї події, яка трагічно закінчилася для деяких юнаків – ув'язненням з вироком «за націоналізм».

Після закінчення у 1954 р. інституту (спеціальність – гірнича автоматика) працював у Міністерстві вугільної промисловості, активно займався науковою діяльністю. Успішно захистив кандидатську дисертацію в академічному Інституті автоматики, якому віддав понад 30 років свого життя, пройшовши шлях від поса-

ди молодшого наукового співробітника до заступника генерального директора, а згодом директора Всесоюзного науково-дослідного інституту аналітичного приладобудування, який був створений на базі Інституту автоматики. Роланд Тарасович здобув визнаний авторитет у колег та в широкому колі дослідників. Присутність Р. Франка у науковому просторі Інституту значною мірою підвищувала дослідницький статус цієї установи, утверджувала її якісний вимір. Від 1993 р. доля пов'язала Роланда Франка з Великобританією: до 1997 р. працював у посольстві України в Лондоні (радник з питань науки). Маючи високий авторитет у наукових колах, подбав, щоб Україна безкоштовно одержала від Великої Британії в подарунок полярну станцію ім. Фарадея на Південному полюсі (тепер вона носить ім'я академіка Вернадського). Окрема сторінка – це співпраця з українською діаспорою. Р. Франко утверджував емігрантів у прагненні зберегти засади унікальності, мовної самобутності, творчого самовираження українства як етноментального феномену.

Тривалий час онук Івана Франка керував у Києві Всеукраїнським фондом відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеса Гончара (з 1997 р. він заступник голови правління, а з 2012 р. виконував обов'язки голови Фонду), також був членом правління Національної спілки краєзнавців України. Крім того, він віце-президент (1997 – 2001), завідувач відділу міжнародних відносин (2001 – 2008) Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Ю. Бугая. І хоча Роланд Франко сягнув поважного віку, не припиняв громадської діяльності, бо саме йому, як нащадку Каменяра, була визначена особлива роль. У 2015 р. він став ініціатором створення Міжнародного фонду Івана Франка, а також Міжнародної премії імені Івана Франка, яка є щорічним і почесним визнанням наукових відкриттів, вагомих здобутків та значних заслуг науковців світу в галузі україністики та соціально-гуманітарних наук. Сьогодні, як ніколи, в часі війни, коли проливається кров українців, коли ми стоїмо перед загрозою втрати власної національної ідентичності, власної мови, власної культури, коли робляться зухвалі, брутальні й добре організовані кроки перетворити наш народ на тягло для сусідів, від чого з тривогою застерігав Іван Франко, така премія особливо потрібна, щоб популяризувати спадщину Каменяра в Україні та світі, утверджувати його ідеї та ідеали, будувати Українську національну державу.

До наукового і творчого життя Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Роланд Тарасович ніколи не був байдужий. Співпрацював таким чином: був учасником чисельних наукових конференцій, які проходили в ДДПУ імені Івана Франка, наукових семінарів, «круглих столів», зокрема Літературно-мистецької академії «Країна Франкіана» та зустрічей зі студентами. Завдяки Роланду Франку та Лабораторії Франкознавства та славістики було реалізовано декілька науково-дослідницьких ініціатив міжнародного рівня за участі почесних докторів ДДПУ ім. І. Франка Алоїза Волдана (Австрія), Миколи Мушинки (Словаччина) та ін. Роланд Франко активно співпрацював зі студентською культурно-просвітницькою студією «Сіль землі». Серед спільних проєктів Роланда Франка і студентів – літературно-мистецька вистава представлення листування Івана Франка з Ольгою Хоружинською, яка була поставлена на сцені університету 5 листопада 2015 р. Головні ролі виконували Роланд Франко (в образі письменни-

ка) та студентка Соломія Сабат (в образі майбутньої дружини І. Франка). За ініціативи Роланда Франка у Києві в листопаді 2016 р. було створено квартиру-музей родини Івана Франка, також він один з ініціаторів заснування «Літературного музею Івана Франка на Дніпрі» в с. Халеп'я Обухівського району Київської області, який був відкритий у жовтні 2010 р., Роланд Тарасович організував ряд пізнавально-екскурсійних поїздок для студентів Франкового університету. Також спільно з Міністерством освіти і науки України та Львівським товариством у Києві очолюваний Роландом Франком Міжнародний фонд у 2017 році започаткував Всеукраїнський учнівський літературно-мистецький конкурс «Стежками Каменяря». У перший рік у конкурсі взяли участь 2800 учнів з усієї України, серед них і учні Дрогобицького педлицею, який є структурним підрозділом Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Як ініціатор створення Міжнародної премії імені Івана Франка і голова правління Міжнародного фонду Івана Франка, керував трьома церемоніями нагородження лавреатів Міжнародної премії імені Івана Франка у Дрогобичі (27 серпня 2016, 2017, 2018 рр.), які були організовані спільно з ДДПУ. Цьогоріч не дожив двох тижнів до VI церемонії вручення Міжнародної премії імені Івана Франка і до 165-ї річниці від Дня народження свого геніального дідуся.

Скінчилася земна дорога онука Івана Франка – Роланда, який так пишався своїм ім'ям: «Роландом назвав мене батько Тарас. Він займався античною філологією – творами грецькими й латинськими, франко-іспанським епосом, зокрема «Піснею про Роланда». У Петра народжувались дівчата, у тата до мене теж дівчата були. А хто ж буде нащадком прізвища? Аж нарешті народився я. Батько від тої радості вирішив, що я повинен бути таким же лицарем, як Роланд. Але з цим іменем не хрестили, не знайшли в святцях, тож дали ще й друге – Олександр. Проте, коли давали паспорт, я Олександра туди не записав» (Країна. 2010. № 47 (50). С. 47). Не стало Роланда-Олександра Франка, не стало Людини, для якої честь бути нащадком Івана Франка була вище звань, посад, нагород. Правду в житті, Правду в франкознавстві цінив понад усе. **Вічна Йому пам'ять!**

Роланд Франко

НАШІ АВТОРИ

АЛЕКСАНДРОВИЧ Володимир – доктор історичних наук, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, головний науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

ГАЛИК Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАЛІВ Микола – доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України, декан історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГРОМ Надія – молодший науковий працівник (1.11.2001 – 01.01.2002), екскурсовод (02.01.2002 – 04.03.2010), старший науковий співробітник (05.03.2010 – 02.09.2019) Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ДОБРЯНСЬКА Марія – старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ДУБИНА Катерина – магістр історії Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

КАПУСТИНСЬКА Мар'яна – магістр середньої освіти: українська мова і література, секретар-друкарка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

КОНОПЛЯ Віталій – молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

КУЦАЄВА Єлизавета – молодша дослідниця ГО «Культура заради майбутнього».

КУЦАЄВА Тамара – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України ХХ ст. Національного музею історії України.

ЛАВРИШИН Ігор – старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

ЛАЗОРАК Богдан – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЛАЗОРАК Тетяна – магістр педагогічної освіти, старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», викладач німецької мови та літератури кафедри економіки та менеджменту навчально-наукового інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2006 – 2019 рр.).

ЛІНИНСЬКИЙ Андрій – завідувач реставраційним відділом Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського м. Коломия.

ЛУКАНЬ Володимир – доцент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації ім. М. Фіголя Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, член Національної спілки художників України, член Національної спілки краєзнавців України.

ЛУЦЮК Ганна – завідувачка літературно-меморіального музею Івана Франка у Криворівні.

МЕЛЬНИК Ярослава – докторка філологічних наук, професорка кафедри філології Українського католицького університету.

МИСАК Наталія – старша наукова співробітниця відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

МИХАЦЬ Марія – провідна зберігачка фондів Державного історико-культурного заповідника «Тустань».

НАДОЛЬСЬКА Валентина – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки.

НАХЛІК Євген – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту Івана Франка НАН України.

НАХЛІК Оксана – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця (вчене звання), старша наукова співробітниця (посада) Інституту Івана Франка НАН України.

ПАНТЮК Тетяна – докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ПАСТУХ Роман – член Національних спілок письменників, журналістів, краєзнавців України.

ПОГОРАЛЬСЬКИЙ Ярослав – кандидат історичних наук, завідувач Археологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка.

ПШЕНИЧНИЙ Євген – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Лабораторії Франкознавства та славістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

САБАТ Галина – докторка філологічних наук, професорка кафедри романської філології та компаративістики навчально-наукового інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

САБАТ Петро – аспірант кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СКВАРЕК Беата (SKWAREK Beata) – докторка, викладачка факультету соціальних та гуманітарних наук Вищої державної професійної школи імені Вітелона в Легниці (Республіка Польща).

СКОТНА Надія – докторка філософських наук, професорка, ректорка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга – кандидатка філософських наук, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.

СМУТОК Ігор – доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

СМУТОК Леся – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

СОВА Андрій – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.

СОВ'ЯК Петро – заслужений учитель України, відомий дрогобицький краєзнавець, колекціонер, бджоляр, редактор, франкознавець.

СТЕЦИК Юрій – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТЕПЛА Любов – директорка мистецького музею ім. Леся Курбаса у Самборі.

ТИМОШЕНКО Леонід – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ТИХОЛОЗ Наталя – кандидатка філологічних наук, старший науковий співробітник, доцентка кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, старша наукова співробітниця Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка, головна редакторка сайту «Франко:Наживо».

ТКАЧУК Костянтин – керівниця наукових та освітніх програм ГО «Культура заради майбутнього».

ТОВКАЙЛО Ярина – кандидатка мистецтвознавства, викладачка вищої категорії Дитячої музичної школи № 28 міста Києва.

ТОПІЛЬНИЦЬКА Галина – наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ФЕДОРОНЬКО Лідія – кандидатка мистецтвознавства, членкиня Наукового Товариства ім. Шевченка.

ФРАНКО Андрій – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка Національної академії наук (НАН) України, член НТШ, правнук рідного брата Івана Франка Онуфрія Яковича Франка.

ХАЙ Михайло – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач відділу етномузикології ІМФЕ імені Максима Рильського НАН України.

ХАЙРУЛЛІН Радимир – краєзнавець, бібліофіл, колекціонер франкіани.

ХАНАС Володимир – магістр історії, дослідник історії Дрогобищини, громадсько-політичний діяч.

ХМІЛЬ Лілія – заступниця директора з наукової роботи, голова науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ШУЛЬЖЕНКО Тетяна – молодша наукова співробітниця науково-дослідного відділу «Охорони пам'яток» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».

ЮРЧИШИН Назар – магістр історії, музейний доглядач Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

САДИБА ФРАНКА:

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Засновано 2019 року

Книга друга

Головний редактор – **Богдан Лазорак**
Переклад англomовних текстів – **Тетяна Лазорак**
Відповідальний секретар і технічний редактор – **Тетяна Лазорак**
Макетування та верстка – **Василь Герман**
Дизайн обкладинки – **Олег Лазебний**

Адреса редакційної колегії:

Комунальний заклад Львівської обласної ради «Адміністрація державного
історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»
вул. І.Франка, 15, 82126, с. Нагуєвичі, Дрогобицький р-н, Львівська обл.
тел./факс (03244) 47-86-26
тел. моб.: 068-449-40-05, 097-769-58-06
e-mail: zap.nag@ukr.net, istoryk_@ukr.net

Здано до набору 30.07.2021 р. Підписано до друку 26.08.2021 р.
Гарнітура Minion Pro. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 63,7. Зам. № 3951
Наклад 300 примірників

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
вигоцівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. (03244) 2-23-35, 3-38-50
E-mail: posvitdruk@gmail.com

